

รายงานการวิจัย

เรื่อง

ศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในพระไตรปิฎก ตามแนวคัมภีร์ลัทธาวิเสส

An Analytical Study of Pali Words in Tipitaka

Through Saddāvisesa Texts

โดย

พระมหาโกมล กมโล

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

พ.ศ. ๒๕๖๐

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610760158

รายงานการวิจัย

เรื่อง

ศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในพระไตรปิฎก ตามแนวคัมภีร์สัทททาวิเสส

An Analytical Study of Pali Words in Tipitaka

Through Saddāvisesa Texts

โดย

พระมหาโกมล กมโล

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

พ.ศ. ๒๕๖๐

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610760158

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

An Analytical Study of Pali Words in Tipitaka Through Saddāvisesa Texts

By

PhramaKomon Kamalo

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Palisuksabuddhagosa Campus
B.E. 2560

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 610760158

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย:	ศึกษาวิเคราะห์บทบาติในพระไตรปิฎก ตามแนวคัมภีร์สัทททาวิเสส
ผู้วิจัย:	พระมหาโกมล กมโล
ส่วนงาน:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาศีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
ปีงบประมาณ:	๒๕๖๐
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ๑) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาคัมภีร์สัทททาวิเสสที่เป็นเครื่องมือศึกษาบาศีพระไตรปิฎก ๒) เพื่อประมวลสาระของคัมภีร์สัทททาวิเสสที่เป็นเครื่องมือศึกษาบาศีพระไตรปิฎก ๓) เพื่อศึกษาลักษณะภาษาบทบาติในอเนกัตถวรรคที่ปรากฏในคัมภีร์นิฆนฑุ เป็น การวิจัยเชิงเอกสารโดยวิธีการศึกษารวบรวมประมวลความรู้คัมภีร์พื้นฐานการศึกษาบทบาติพระไตรปิฎก คัดเลือกบทบาติที่นำมาอ้างอิงเป็นอุทาหรณ์อธิบายขยายความหมายของศัพท์ในคัมภีร์นิฆนฑุ ตอนอเนกัตถวรรค เป็นตัวอย่างการศึกษาวิเคราะห์รูปศัพท์ ความหมาย ฉันทลักษณ์ และอสังการ อันเป็นกลุ่มคัมภีร์สัทททาวิเสส เสนอผู้ทรงคุณวุฒิ ตรวจสอบแก้ไข ปรับปรุง สรุปบรรยายเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า คัมภีร์บาศีกลุ่มสัทททาวิเสสอันเป็นคัมภีร์พื้นฐานการศึกษาบทบาติพระไตรปิฎก มี ๔ ประเภท ดังนี้ (๑) กลุ่มคัมภีร์ที่เป็นไวยากรณ์แสดงหลักภาษา (๒) กลุ่มคัมภีร์พจนานุกรมศัพท์ (นิฆนฑุ) (๓) กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณ์ (๔) กลุ่มคัมภีร์อสังการ (กฎุภะ) มีข้อมูลจากการประมวลสาระเนื้อหาโดยสรุป คือ ๑) กลุ่มคัมภีร์ที่เป็นไวยากรณ์แสดงหลักภาษา มีชนิดของสูตรแบบดั้งเดิมอยู่ ๖ ประเภทและมีองค์ประกอบสำคัญ ๓ อย่าง ๒) กลุ่มคัมภีร์พจนานุกรมศัพท์ มีเนื้อหาเกี่ยวกับความหมายของศัพท์แต่ละศัพท์ แบ่งเป็น ๓ กัณฑ์ ๓) กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณ์ จำแนกคาถาเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) มาตราพฤติ (๒) วรรณพฤติ และ ๔) กลุ่มคัมภีร์อสังการ จำแนกเป็น ๒ ประเภท (๑) สัททาลังการ การตกแต่งเสียง (๒) อัถถาลังการ การตกแต่งความหมาย

สำหรับคัมภีร์อภิธานเป็นกลุ่มคัมภีร์พจนานุกรมศัพท์ เฉพาะตอนอเนกัตถวรรค มี ๓๕๙ คาถา มีจำนวน ๘๓๐ ศัพท์ เริ่มตั้งแต่ สมย ศัพท์จนถึง อาตปา ศัพท์ ผู้วิจัยได้เลือกเอาบทบาติมาศึกษาวิเคราะห์เพียง ๒๐ ศัพท์ ตามหลักคัมภีร์สัทททาวิเสส ๔ กลุ่ม ดังนี้ ๑) ด้านหลักภาษา คือการแยกแยะให้เห็นที่มาของรูปศัพท์หรือบทบาติ แสดงการประกอบของธาตุ ปัจจัย มี สมย = ส/สม + อิ/เอ/อย/ยา + อ เป็นต้น ๒) ด้านพจนานุกรม มี สมย ศัพท์ ใช้ในความหมาย ๙ อย่าง เป็นต้น ๓) ด้านฉันทลักษณ์ มีอนุฎฐกาฉันท ๘ พยางค์ ที่เป็นปฐมภการวิปุลาคาถา เป็นต้น และ ๔) ด้านอสังการ ๕ อย่าง มีปสาทคุณ เป็นต้น

Research Title: An Analytical Study of Pali Words in Tipitaka through Saddāvisesa Texts

Researchers: Phramaha Komon Kamalo

Department: Mahachuralokornrajavidyalaya University Palisuksabuddhagosa Campus

Fiscal Year: 2560/2017

Research Scholarship Sponsor: Mahachuralokornrajavidyalaya University

Abstract

This research work contained 3 objectives; 1) to study history and background of Saddavisesa scriptures as manual texts for Tipitaka learning, 2) to codify the essences of Saddavisesa scriptures as basic manual texts for Tipitaka learning, 3) to study the Pali language found in Nighandu scripture. It was a documentary research by gathering the Pali grammar to study Pali terms selected from Tipitaka for explaining as an example for exploring its meanings taken from Anekathavagga in Nighandu scripture. Its contents include word analysis, meaning, prosody and rhetoric grouped in Saddavisasa scripture. After that the collected data was analyzed, proposed to experts to previews, then re-corrected and finally composed in descriptive style.

Its findings were that Saddavisesa group texts contain the basic books for Tipitaka study divided into 4 types; 1) the group of grammar entailing principle of language, 2) group of glossaries of vocabulary (Nighandu), 3) group of prosody and 4) group of rhetoric (Keṭubha). There are the main contents in brief as following; 1) grammatical group presents the language principle containing the 6 types of formal suttas and 3 main components, 2) grossary group contains analysis of terms divided into 3 parts, 3) prosody group classifies verses into 2 types; (1) Mātrāvartī (2) Vanṇavartī and 4) rhetoric group contains 2 types (1) Saddalangkara or sound embellishment (2) Atthalangkara or the meaning embellishment.

Abhidhana scripture grouped in glossary containing 359 verses in Anekathavagga, has presented only 830 words, starting from Samaya up to Ātāpa word. In this work, the researcher had chosen only 20 words for analysis done based on Saddavisesa texts 4 groups; 1) Principle of language explores the word analysis or Pali terms presenting root, prefixes such as Samaya = Samṃ/Sama + i/e/aya/yā + a etc. 2) Grossary deals with word's meaning for example Samaya has 9 meanings etc. 3) Prosody contains Anuṭṭhubhā-chanda with 8 syllables consisting of Paṭṭhayāvattagāthā etc. 4) principle of rhetoric contains 5 embellishments such as value of faith etc.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้สำเร็จได้ด้วยดีเพราะได้รับความเมตตาจากพระเดชพระคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ที่เมตตาส่งเสริมและให้กำลังใจในการทำงานวิจัยของคณะผู้บริหาร คณาจารย์และเจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัย และได้อนุญาตให้รับทุนสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นทุนสนับสนุน ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๐

ขอขอบคุณคณะผู้บริหาร คณาจารย์ เจ้าหน้าที่หลายฝ่ายทั้งที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์ กล่าวคือ พระเทพปริยัติมุนี ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายบริหาร พระเทพสุวรรณเมธี รักษาการผู้อำนวยการศูนย์บัณฑิตศึกษา พระราชรัตนมุนี รักษาการผู้อำนวยการสำนักงานวิทยาเขต พระมหาณรงค์ฤทธิ์ ธรรมโสภโณ รักษาการผู้อำนวยการสำนักวิชาการ และ รศ.ดร. เวทย์ บรรณกรกุล รวมถึง ดร.ชัยชาญ ศรีหามู ผศ.ดร.วิโรจน์ คุ้มครอง และ ดร.ธานี สุวรรณประทีป มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ซึ่งคณาจารย์เหล่านี้ได้เมตตาให้คำชี้แนะรูปแบบวิธีการ และการวิเคราะห์อย่างลึกซึ้งในเชิงตรรกะ ตรวจสอบความถูกต้องและความสมเหตุสมผลจนทำให้งานนี้สำเร็จเรียบร้อยได้เป็นอย่างดี

ขอขอบคุณ พระสุธีรัตนบัณฑิต (สุทิตย์ อาภากรโร ป.ธ. ๗, ดร.) ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ และเจ้าหน้าที่ของสถาบันทุกท่านที่ได้บริหารจัดการเรื่องทุนสำหรับดำเนินงานและได้เชิญคณาจารย์ผู้ชำนาญการวิจัยมาให้ความรู้และฝึกอบรมวิธีการทำวิจัย จนทำให้ผู้วิจัยได้นำองค์ความรู้ที่ได้จากการฝึกอบรมมาปรับปรุงงานวิจัยและเพิ่มเติมสิ่งที่บกพร่องให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณ พระปริยญา ปณณาสิริ นักจัดการงานทั่วไป นางสาวชลิตา ประจำถิ่น ผู้อำนวยการส่วนบริหาร นายสมบุญ จารุณะ นักวิชาการศึกษา นางสาวอรปรียา สมเชื้อเวียง นักวิชาการศึกษา และนิสิตปฏิบัติศาสนกิจทุกท่านของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ที่ได้ดำเนินการติดต่อประสานงานด้านต่าง ๆ จนทำให้งานวิจัยนี้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณ นางสาวอรุณรัตน์ จุมจตุรัส ผู้อำนวยการส่วนสนับสนุนวิชาการ และ นางสาวณัฐปวีร์ เปรมพัฒนพันธ์ บรรณารักษ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ทุกคน ที่ได้บริการให้ยืมเอกสาร หนังสือ ตำราประกอบการวิจัยด้วยไมตรีจิต ขอขอบพระคุณคณาจารย์ทั้งหลายทั้งที่อยู่ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ส่วนกลางและวิทยาเขต ที่ได้แนะนำข้อมูล แหล่งค้นคว้าและวิธีการทำงานให้บรรลุเป้าหมาย

คุณประโยชน์ที่เกิดจากงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณบิดามารดาและบูรพาจารย์ทุกท่านที่เลี้ยงดูอบรมสั่งสอนและให้ความรู้ทั้งโดยตรงโดยอ้อมด้วยความเคารพและศรัทธา

พระมหาโกมล กมโล

๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ข
กิตติกรรมประกาศ.....	ค
สารบัญ.....	ง
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ.....	ช
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย.....	๖
๑.๓ ขอบเขตของโครงการวิจัย.....	๖
๑.๔ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย.....	๖
๑.๕ กรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย.....	๗
๑.๖ การทบทวนวรรณกรรม.....	๘
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๑๐
๑.๘ ข้อตกลงเบื้องต้นและข้อจำกัดในการวิจัย.....	๑๐
๑.๙ ประโยชน์ที่ได้รับ.....	๑๑
บทที่ ๒ ประวัติความเป็นมาคัมภีร์บาลีกลุ่มสหทาวีเสส.....	๑๒
๒.๑ กลุ่มคัมภีร์หลักภาษา.....	๑๓
๒.๒ กลุ่มคัมภีร์พจนานุกรม.....	๔๗
๒.๓ กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณ์.....	๕๒
๒.๔ กลุ่มคัมภีร์อสังการ.....	๖๙
๒.๕ สรุป.....	๗๙
บทที่ ๓ คัมภีร์อริธาน์ปทีปิกา ตอนอเนกัตถวรรค ฉบับภาษาบาลีอักษรไทย	
และแปลเป็นภาษาไทย.....	๑๐๐
๓.๑ คัมภีร์อริธาน์ปทีปิกา อเนกัตถวรรค ฉบับภาษาบาลีอักษรไทย.....	๑๐๐
๓.๑.๑ คาถาอเนกัตถวรรคคุณณา.....	๑๐๐
๓.๑.๒ คาถาทุธานกตถวรรคคุณณา.....	๑๐๔
๓.๑.๓ คาถาปาทานกตถวรรคคุณณา.....	๑๑๕
๓.๒ คัมภีร์อริธาน์ปทีปิกา อเนกัตถวรรค ที่แปลจากภาษาบาลีอักษรไทย	
เป็นภาษาไทย.....	๑๒๑
๓.๒.๑ คาถาอเนกัตถวรรควัณณา พรรณนาศัพท์ที่มีความหมายมาก	
ศัพท์ละคาถา.....	๑๒๑
๓.๒.๒ คาถาทุธานกตถวรรควัณณา พรรณนาศัพท์ที่มีความหมายมาก	

ศัพท์ละครึ่งคาถา.....	๑๒๗
๓.๒.๓ คาถาปาทาเนกัตถวิคควัณณนา พรธรรณาศัพท์ที่มีความหมายมาก	
ศัพท์ละบาทคาถา.....	๑๕๓
๓.๓ สรุปล.....	๑๗๑
บทที่ ๔ วิเคราะห์บทบาทลีในพระไตรปิฎก ตามแนวคัมภีร์สัทททวิเสส.....	๑๗๒
๔.๑ วิเคราะห์ สมย ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาทลี ตามคัมภีร์สัทททวิเสส.....	๑๗๒
๔.๒ วิเคราะห์ วรรณ ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาทลี ตามคัมภีร์สัทททวิเสส.....	๑๙๖
๔.๓ วิเคราะห์ อุโปสถ ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาทลี ตามคัมภีร์สัทททวิเสส.....	๒๑๙
๔.๔ วิเคราะห์ จกุก ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาทลี ตามคัมภีร์สัทททวิเสส.....	๒๒๖
๔.๕ วิเคราะห์ พรหมจริย ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาทลี ตามคัมภีร์สัทททวิเสส.....	๒๓๕
๔.๖ วิเคราะห์ ธมม ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาทลี ตามคัมภีร์สัทททวิเสส.....	๒๖๗
๔.๗ วิเคราะห์ อตถ ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาทลี ตามคัมภีร์สัทททวิเสส.....	๒๙๒
๔.๘ วิเคราะห์ คุณ ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาทลี ตามคัมภีร์สัทททวิเสส.....	๓๐๙
๔.๙ วิเคราะห์ ภูต ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาทลี ตามคัมภีร์สัทททวิเสส.....	๓๒๕
๔.๑๐ วิเคราะห์ สาธุ ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาทลี ตามคัมภีร์สัทททวิเสส.....	๓๔๑
๔.๑๑ วิเคราะห์ สุต ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาทลี ตามคัมภีร์สัทททวิเสส.....	๓๔๗
๔.๑๒ วิเคราะห์ กปป ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาทลี ตามคัมภีร์สัทททวิเสส.....	๓๖๙
๔.๑๓ วิเคราะห์ สจจ ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาทลี ตามคัมภีร์สัทททวิเสส.....	๓๙๖
๔.๑๔ วิเคราะห์ โโพธิ ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาทลี ตามคัมภีร์สัทททวิเสส.....	๔๑๓
๔.๑๕ วิเคราะห์ ปท ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาทลี ตามคัมภีร์สัทททวิเสส.....	๔๒๐
๔.๑๖ วิเคราะห์ โปกุขร ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาทลี ตามคัมภีร์สัทททวิเสส.....	๔๔๖
๔.๑๗ วิเคราะห์ เนกขมม ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาทลี ตามคัมภีร์สัทททวิเสส.....	๔๕๒
๔.๑๘ วิเคราะห์ สนต ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาทลี ตามคัมภีร์สัทททวิเสส.....	๔๖๑
๔.๑๙ วิเคราะห์ อคค ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาทลี ตามคัมภีร์สัทททวิเสส.....	๔๗๔
๔.๒๐ วิเคราะห์ โสต ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาทลี ตามคัมภีร์สัทททวิเสส.....	๔๗๗
๔.๒๑ สรุปล.....	๔๗๙
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ.....	๔๘๕
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๔๘๕
๕.๒ ข้อเสนอแนะ.....	๕๑๕
บรรณานุกรม.....	๕๑๗
ภาคผนวก.....	๕๒๑
ภาคผนวก ก บทความวิจัย.....	๕๒๒
ภาคผนวก ข กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์....	๕๓๒
ภาคผนวก ค ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้ และกิจกรรม	

ที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ.....	๕๓๗
ภาคผนวก ง แบบสรุปโครงการวิจัย.....	๕๔๑
ประวัติผู้วิจัย.....	๕๕๒

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ในงานวิจัยฉบับนี้ ผู้เขียนได้อ้างอิงข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยใช้อักษรย่อแทนชื่อเต็มคัมภีร์ตามระบบอ้างอิง เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง ที.สี. (บาลี) ๙/๑๙/๒๙. หมายถึง ทีฆนิกาย สीलขณธวคคปาลี พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙ ข้อ ๑๙ หน้า ๒๙ เป็นต้น ที.สี. (ไทย) ๙/๑๙/๕๐. หมายถึง ทีฆนิกาย สीलขันธวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙ ข้อ ๑๙ หน้า ๕๐ เป็นต้น

สำหรับ **อรรถกถา** อ้างอิงอรรถกถาภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วย เล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๐/๒๐. หมายถึง ทีฆนิกาย สุมงคลวิลาสินี สीलขณธวคคอฏฐกถา เล่มที่ ๑ ข้อ ๑๓ หน้า ๒๐ กรณีที่อรรถกถาเล่มใดไม่มีเลขข้อ รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วยเล่ม/หน้า ตัวอย่าง อภิ.สง.อ. (บาลี) ๑/๑๗๒ หมายถึง อภิธมมปิฎก ธมมสงคณี อฏฐสาลินีอฏฐกถา เล่มที่ ๑ หน้า ๑๗๒ บางคัมภีร์มีจำนวนเล่มเดียว ใช้วิธีการอ้างอิงข้อ/หน้า ตัวอย่าง ขุ.ม.อ.(บาลี) ๒/๔. หมายถึง ขุททกนิกาย สทธมมปชโชติกา มหานิทเทสอฏฐกถา ข้อ ๒ หน้า ๔ เป็นต้น

ฎีกา อ้างอิงฎีกาภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รูปแบบการอ้างอิงจะขึ้นต้นด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วยเล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่าง ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๑/๓/๕ หมายถึง ทีฆนิกาย นิลตถปปกาสินี มหาวคคฎีกา เล่มที่ ๑ ข้อ ๓ หน้า ๕ บางคัมภีร์มีจำนวนเล่มเดียว ใช้วิธีการอ้างอิงข้อ/หน้า ตัวอย่าง วชิร.ฎีกา (บาลี) ๕/๒๓. หมายถึง วชิรพทุธิฎีกา ข้อ ๕ หน้า ๒๓ เป็นต้น บางกรณีใช้ ที.สี.ฎีกา (บาลี) ๔๐๔ หมายถึง ทีฆนิกาย สीलขณธวคคฎีกา หน้า ๔๐๔

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังคปาลี	(ภาษาบาลี)
วิ.ภิกขุณี.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	ภิกขุณีวิภังคปาลี	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	มหาวคคปาลี	(ภาษาบาลี)
วิ.จ.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	จุฬวคคปาลี	(ภาษาบาลี)
วิ.จ.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก	ปริวารปาลี	(ภาษาบาลี)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลกขณธวคคปาลี	(ภาษาบาลี)
ที.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคคปาลี	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวคคปาลี	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวคคปาลี	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มชฌิมนิกาย	มูลปณณาสกปาลี	(ภาษาบาลี)
ม.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มชฌิมนิกาย	มชฌิมปณณาสกปาลี	(ภาษาบาลี)
ม.อุ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสกปาลี	(ภาษาบาลี)
ส.ส.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สยุตตนิกาย	สคาถวคคปาลี	(ภาษาบาลี)

สํ.นิ.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	สํยุตตนิกาย	นิทานวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.ข.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	สํยุตตนิกาย	ขนธวาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.สพ.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	สํยุตตนิกาย	สพยตนวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
สํ.ม.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	สํยุตตนิกาย	มหาวาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ทก.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	องคฺตตรนิกาย	ทกนิปาทปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ติก.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	องคฺตตรนิกาย	ติกนิปาทปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.จตุก.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	องคฺตตรนิกาย	จตุกนิปาทปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ปญจ.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	องคฺตตรนิกาย	ปญจนิปาทปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.สตก.	(ไทย)	=	สุตตนต์ปิฎก	องคฺตตรนิกาย	สตกนิปาทปาติ	(ภาษาไทย)
อง.อฎฐ.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	องคฺตตรนิกาย	อฎฐนิปาทปาติ	(ภาษาบาลี)
อง.ทสก.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	องคฺตตรนิกาย	ทสกนิปาทปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	ธมมปทปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อุ.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาบาลี)
ขุ.อุ.	(ไทย)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ.	(ไทย)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกปาติ	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิปาทปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.วิ.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวตฺถุปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.เปต.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	เปตวตฺถุปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถร.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถาปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถร.	(ไทย)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถาปาติ	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาตกปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.จู.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิตเทศปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ป.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฎิสมภิทามคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อป.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทานปาติ	(ภาษาบาลี)
ขุ.พุทธ.	(บาลี)	=	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	พุทธวิสปาติ	(ภาษาบาลี)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.	(บาลี)	=	อภิธมมปิฎก	ธมมสงคณิปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.	(บาลี)	=	อภิธมมปิฎก	วิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.ปุ.	(ไทย)	=	อภิธมมปิฎก	ปุคคลปญตติปาติ	(ภาษาไทย)
อภิ.ก.	(บาลี)	=	อภิธมมปิฎก	กถาวตฺถุปาติ	(ภาษาบาลี)

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.อ. (บาลี) = วินัยปิฎก สมณฑปาสาทิกา ปาราชิกกณฺฐสํมาทิสเสสาทิมหาวคฺคาทือฏฺจกถา

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ. (บาลี)	=	ทีฆนิกาย	สุมฺงคฺลวิลาสินี	สีลกฺขณฺวคฺคอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ม.อ. (บาลี)	=	ทีฆนิกาย	สุมฺงคฺลวิลาสินี	มหาวคฺคอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.อ. (บาลี)	=	ทีฆนิกาย	สุมฺงคฺลวิลาสินี	ปาฎีกวคฺคอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.ม.อ. (บาลี)	=	มชฺฉิมนิกาย	ปปลฺยจฺสุทฺธิ	มฺลปณฺณาสกอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.ม.อ. (บาลี)	=	มชฺฉิมนิกาย	ปปลฺยจฺสุทฺธิ	มชฺฉิมปณฺณาสกอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
สํ.ส.อ. (บาลี)	=	สํยุตฺตนิคาย	สารตฺถปฺปกาสินี	สคฺคาถวคฺคอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
สํ.นิ.อ. (บาลี)	=	สํยุตฺตนิคาย	สารตฺถปฺปกาสินี	นิทานวคฺคอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
สํ.ม.อ. (บาลี)	=	สํยุตฺตนิคาย	สารตฺถปฺปกาสินี	มหาวคฺคอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.เอกก.อ. (บาลี)	=	องคฺตฺตรนิกาย	มโนรณฺปุรณิ	เอกกนิปาทอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ทุก.อ. (บาลี)	=	องคฺตฺตรนิกาย	มโนรณฺปุรณิ	ทุกนิปาทอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ติก.อ. (บาลี)	=	องคฺตฺตรนิกาย	มโนรณฺปุรณิ	ติกนิปาทอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.จตุกก.อ. (บาลี)	=	องคฺตฺตรนิกาย	มโนรณฺปุรณิ	จตุกกนิปาทอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ทสก.อ. (บาลี)	=	องคฺตฺตรนิกาย	มโนรณฺปุรณิ	ทสกนิปาทอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถโชติกา	ขุทฺทกปาจอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย		ธมฺมปทอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.อุ.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถทีปนี	อุทานอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถทีปนี	อิตฺตฺวตฺถกอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.สุ.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถโชติกา	สุตฺตนิปาทอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.เปต.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถโชติกา	เปตฺวตฺถอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถร.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย	ปรมตฺถทีปนี	เถรคฺคาถาอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย		ชาตฺกอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ป.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย	สทฺธมฺมปฺปกาสินี	ปฏิสฺสมภิทามคฺคอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.อป.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย	วิสุทฺถชนฺวิบาลินี	อปทานอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.พฺพธ.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย	มธฺรตฺถวิลาสินี	พฺพธฺวสอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.อ. (บาลี)	=	ทีฆนิกาย	วิภงฺค	สมฺโมหฺวินทฺโหนอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อภิ.ปณจ.อ. (บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก	ปณจปกรณอฏฺฐกถา		(ภาษาบาลี)

ฎีกาพระวินัยปิฎก

วชิร.ฎีกา (บาลี) = วชิรพฺพธิฎีกา (ภาษาบาลี)

สารตถ.ฎีกา (บาลี) = สารตถทีปนีฎีกา (ภาษาบาลี)

ฎีกาพระสูตรต้นปิฎก

ที.สี.ฎีกา (บาลี) = ทีฆนิกาย ลีนตลปภาสนี สีลขณธวคคฎีกา (ภาษาบาลี)
 ที.ม.ฎีกา (บาลี) = ทีฆนิกาย ลีนตลปภาสนี มหาวคคฎีกา (ภาษาบาลี)
 ที.ปา.ฎีกา (บาลี) = ทีฆนิกาย ลีนตลปภาสนี ปาฎีกาวคคฎีกา (ภาษาบาลี)
 ที.สี.ฎีกา (อภินว)(บาลี) = ทีฆนิกาย สารวุธาสินี สีลขณธวคคอภินวฎีกา(ภาษาบาลี)
 ม.มุ.ฎีกา (บาลี) = มชฌิมนิกาย ลีนตลปภาสนี มूलปณณาสกฎีกา (ภาษาบาลี)
 ส.ฎีกา (บาลี) = สยัตตนิกาย ลีนตลปภาสนี สยัตตฎีกา (ภาษาบาลี)
 อง.จตุกก.ฎีกา (บาลี) = องคตุตตรนิกาย จตุกกนิปาตฎีกา (ภาษาบาลี)

ฎีกาปกรณ์วิเสส

วิภาวินี (บาลี) = อภิธมมตถวิภาวินีฎีกา (ภาษาบาลี)

คัมภีร์สังคหวิเสส

อภิธาน. (บาลี) = อภิธานปทีปิกา (ภาษาบาลี)
 อภิธาน.สุจิ (บาลี) = อภิธานปทีปิกา สุจิ (ภาษาบาลี)
 กวส. (บาลี) = กวิสสาร (ภาษาบาลี)
 นิติ.ธาตุ (บาลี) = สททนีติ ธาตุมาลา (ภาษาบาลี)
 โมค. (บาลี) = โมคคัลลานปปกรณ์ (ภาษาบาลี)
 รูปสัทธิ. (บาลี) = ปทรูปสัทธิ (ภาษาบาลี)
 รูปสัทธิ.ฎีกา (บาลี) = ปทรูปสัทธิฎีกา (ภาษาบาลี)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย

หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อสมัยพุทธกาลมีคำเรียกหลายประการ เช่น พรหมจรรย์ ตอนส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนาครั้งแรก พระพุทธเจ้าตรัสถึงพรหมจรรย์ มีปรากฏว่า มุตตาหิ ภิกขเว สพฺพปาเสหิ เย ทิพฺพา เย จ มานุสา ตุมเหปิ ภิกขเว มุตตา สพฺพปาเสหิ เย ทิพฺพา เย จ มานุสา จรต ภิกขเว จาริกิ พุทฺชนฺหิตาย พุทฺชนฺสุขาย โลกานุกมฺปาย อตถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानิ มา เอเกน เทว อคฺมิตถ เทเสถ ภิกขเว ธมฺมํ อาทิกฺลยาณิ มชฺฌกฺลยาณิ ปริโยสานกฺลยาณิ สาคฺคํ สพฺพญชฺฌํ เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธิํ **พรหมจริยํ** ปกาเสถ ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วน^๑ ตรัสเรียกว่า สาสนะ ตอนประทานโอวาทปาติโมกข์แก่พระสงฆ์ ๑,๒๕๐ องค์ ดังพระพุทธพจน์ว่า

สพฺพปาปสฺส อกรรมิ

กุสลสฺสุปสมฺปทา

สจฺจิตฺตปริโยทปนํ

เอตํ พุทฺธานฺสาสนํ

การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว

นี่คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย^๒

และตรัสเรียกว่าธรรมวินัย มีปรากฏว่า โย โว อานนฺท มยา **ธมฺโม จ วินโย จ** เทสิโต ปญฺจตฺโต โส โว มมจฺเจเนน สตถา ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไปแล้วก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย^๓ พระพุทธเจ้าทรงใช้ภาษามคธประกาศพระพุทธพจน์ คือ พระไตรปิฎก^๔ พระไตรปิฎกเป็นหลักฐานชั้นต้นบรรจุหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าและพระสาวกองค์สำคัญ โดยพระอรหันตสาวกทั้งหลายมีพระมหากัสสปเถระเป็นต้นได้รวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่ ดุจ

^๑ วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๒/๒๗., วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๒๗๑.

^๒ ที.ม. (บาลี) ๑๐//๙๐/๔๓., ที.ม. (ไทย) ๑๐//๙๐/๕๐., ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๘๓/๔๙., ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๓/๙๐.

^๓ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔., ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^๔ สมมาสมพุทธโอปิ เตปิฎกํ พุทฺธวจนฺ ตนฺตี อารोเปนโต มาคธภาสายเมว อารोเปสิ; อภ.วิ.อ. (บาลี) ๒/๔๑๕., อง.จตุกก.ฎีกา (บาลี) ๒/๔๓๖.

เดียวกับตะกร้าอันเป็นภาชนะสำหรับใส่ของต่าง ๆ ไว้^๕ พระไตรปิฎกเป็นที่ประมวลพระพุทฺธพจน์และเป็นที่รวมไว้ซึ่งหลักธรรมคำสอนของพระพุทฺธเจ้า เรียกว่า นวังกส์ตฤศาสน^๖

พระพุทฺธพจน์ว่าตามสภาวะของธรรมตามที่ปรากฏแล้ว เป็นธรรมที่ละเอียดลึกซึ้งเข้าใจได้ยาก มีหลักฐานปรากฏว่า อธิคโต โข มยายั ฌโม คมภีโร พุทฺทโส ทุรฺนุโพโธ สนฺโต ปณฺโฑ อตฺตกา- วจโร นิปุณฺโณ ปณฺฑิตเวทนีโย ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรก ละเอียด บัณฑิตจึงจะรู้ได้^๗ ดังนั้น พระบูรพาจารย์เริ่มตั้งแต่พระอรรถกถาจารย์ ผู้รู้อรรถและพยัญชนะของพระพุทฺธพจน์ ได้อธิบายพระพุทฺธพจน์ที่เป็นบาลีพระไตรปิฎกในส่วนที่ยากให้เข้าใจง่ายขึ้นสำหรับผู้เริ่มศึกษา จึงมีคัมภีร์อธิบายพระพุทฺธพจน์หลังสมัยพุทธกาลเพิ่มขึ้นอีกมากมาย จัดเป็นลำดับคัมภีร์ทางพระพุทฺธศาสนา คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ทีปนี ปกรณ์วิเสส และสัททวิเสส^๘ คัมภีร์เหล่านี้ เป็นคัมภีร์อธิบายพระพุทฺธพจน์ทั้งรูปศัพท์ของประโยคหลักไวยากรณ์ และสภาวะธรรม ตลอดถึงเรื่องราวต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจพระพุทฺธพจน์ได้อย่างถูกต้องตรงตามพุทธประสงค์ คัมภีร์เหล่านี้ถูกบันทึกไว้ด้วย ภาษามคธ ปัจจุบันเรียกกันว่า ภาษาบาลี

ภาษาบาลี เป็นภาษาที่ชาวบ้านแคว้นมคธใช้พูดกันในชีวิตประจำวัน เมื่อสมัยพุทธกาล และเป็นภาษาที่พระพุทฺธเจ้าทรงใช้ประกาศศาสนาตามที่พระพุทฺธโฆษาจารย์กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทฺธิมรรควา ฌมฺมนิรุตฺติสถณฺนิตาย สภาวนิรุตฺติยา มาคธิกาย สพุทฺตตฺตานิ มุลภาสาย ฯ ด้วยภาษามคธอันเป็นภาษาดั้งเดิมของสรรพสัตว์ทั้งหลายที่ใช้พูดกันตามปกติเป็นที่รู้กันว่า พระชินเจ้าทรงใช้ประกาศพระธรรม ฯ^๙

คำว่า บาลี ตามความเห็นของอาจารย์บางท่านว่า มาจากรากศัพท์เดียวกัน คือ ปา ธาตุ + ฬิ ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า ปาติ รกฺขตฺติ ปาฬิ^{๑๐} หมายถึงบันทึกรักษาหลักธรรมคำสอนของพระพุทฺธเจ้าไว้

รูปวิเคราะห์ที่พระฎีกาจารย์ขยายความในสมันตปาสาทิกาของพระพุทฺธโฆษาจารย์ มีว่า อตฺถํ ปาติ รกฺขตฺติ ปาฬิ ปาโต ลีติ โมคฺคฺลฺลานฺนสฺสฺเตน ลิปฺปจฺจโย ฯ ปาฬิยํ อากโต นโย ปาฬินโย

^๕ เสถียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อรหันต์นัยการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๗.

^๖ คำสอนของพระพุทฺธเจ้าประกอบด้วยองค์ ๙ คือ สุตตะ เคยยะ เวชยการณะ คาถา อุทาน อิติ- วุตตะก ขาดกะ อัฏฐธัมมะ และเวทลละ; วิ. มหา. (บาลี) ๑/๗/๑๓.

^๗ วิ.ม. (บาลี) ๔/๗/๖-๗., วิ.ม. (ไทย) ๔/๗/๑๑.

^๘ ดูรายละเอียดใน สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑ - ๒๕.

^๙ พระพุทฺธโฆสเถระ, วิสุทฺธิมคฺคฺสฺส นาม ปกรณ์วิเสสสฺส ตติโย ภาโค, พิมพ์ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๘.

^{๑๐} พระโมคคัลลานะ, อภิธานปฺปทีปิกา และ อภิธานปฺปทีปิกาสุจิ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหา- จุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๖๒๕.

पालิยนยสฺส อนุรुปา ปาลินยานุรुปา^{๑๑} แปลว่า เรียกว่า เป็นบาลี เพราะคงไว้คือรักษาไว้ซึ่งเนื้อความ (พระพุทธพจน์) ลง ลี ปัจจัย ด้วยสูตรในคัมภีร์ไวยากรณ์โมคคัลลนนะว่า ปาโต ลี (ลง ลี ปัจจัย หลัง ปา ธาตุ) นัยที่มาในคัมภีร์บาลี เรียกว่า ปาลินัย กถาที่เข้ากันได้กับปาลินัย ชื่อว่า ปาลินยานุรुปา

ภาษาบาลีเป็นภาษาบันทึกรักษาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าในรูปคัมภีร์ พระไตรปิฎก หรือคัมภีร์ระดับรอง ๆ ลงมา เช่น อรรถกถา ฎีกา เป็นต้น ดังนั้น ผู้จะศึกษาบาลี พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ฯลฯ จำเป็นจะต้องศึกษาภาษาบาลีให้เข้าใจอย่างละเอียดลึกซึ้งก่อน การศึกษาหลักภาษาบาลีระดับธรรมดาถือว่ายังไม่เพียงพอที่จะศึกษาพระไตรปิฎกในเชิงวิเคราะห์วิจัยได้ แต่ต้องเป็นการศึกษาหลักภาษาบาลีที่มีอยู่ในกลุ่มคัมภีร์สัททวิเสส ๔ กลุ่ม อันเป็นคัมภีร์ที่ช่วยให้เกิดความเข้าใจในการศึกษาบาลีพระไตรปิฎก

คำว่า สัททวิเสส คือ กลุ่มคัมภีร์หลักภาษาบาลีที่เป็นเครื่องมือในการศึกษาและวินิจฉัย ข้ออรรถข้อธรรมในบาลีพระไตรปิฎก ปัจจุบันในหอสมุดแห่งชาติมีบัญชีรายชื่อกลุ่มคัมภีร์สัททวิเสส ๑๕๓ คัมภีร์^{๑๒} เมื่อรวมกลุ่มคัมภีร์ทั้งหมดที่เป็นอุปการะในการศึกษาบาลีพระไตรปิฎก จัดเป็น คัมภีร์สัททวิเสส มี ๔ กลุ่ม คือ

๑. กลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์ เป็นคัมภีร์ประเภทที่แสดงหลักภาษาบาลี โดยกล่าวถึงรากศัพท์, วิธีสำเร็จรูป, การเปลี่ยนแปลงศัพท์ ฯลฯ แบ่งเป็น ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มคัมภีร์กัจจายนะ, กลุ่มคัมภีร์โมคคัลลนนะ และกลุ่มคัมภีร์สัททนิติ

๒. กลุ่มคัมภีร์นิชฌนุ เป็นคัมภีร์ประเภทพจนานุกรมหรือปทานุกรมศัพท์ภาษาบาลี เช่น คัมภีร์อภิธาน, คัมภีร์เอกกัชรโกสะ เป็นต้น

๓. กลุ่มคัมภีร์ฉันท เป็นคัมภีร์ประเภทที่แสดงกฎเกณฑ์ วิธีร้อยกรองภาษาบาลี เช่น วุตโตทัย, ฉันทโหมถุชรี เป็นต้น

๔. กลุ่มคัมภีร์เกฏฐะ เป็นคัมภีร์ประเภทที่แสดงกลวิธีการแต่งภาษาบาลีให้ได้วรรรสร และสละสลวยทั้งร้อยแก้วร้อยกรอง เช่น สุโพธาลังการ เป็นต้น

บุคคลผู้ศึกษากลุ่มคัมภีร์สัททวิเสสจนแตกฉานดีแล้ว เมื่อได้ศึกษาบาลีพระไตรปิฎกจะมีความอึดอัดสงสัยในบทบาลี จะมีแต่ความปลอดโปร่งโล่งใจเกิดความเพลิดเพลินดื่มด่ำในรสพระ สัทธรรมเหมือนท่องเที่ยวไปในอุทยานที่ดาราดาษด้วยไม้ดอกนานาพรรณ ฉะนั้น พระโบราณจารย์จึงกล่าวว่า คัมภีร์สัททวิเสสเป็นคัมภีร์คู่บารมีพระไตรปิฎก เห็นได้จากสูตรที่ ๕๒ ของคัมภีร์กัจจายนะ ว่า **ชินวจนยุตฺตํ ทิ** สูตรที่แสดงต่อไปนี้ สมควรต่อพระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ชนะมารทั้ง ๕ เท่านั้น^{๑๓}

^{๑๑} พระพุทธโฆสเถระ, สมณตปาสาทิกา นาม วินยฎฐกถา ตติโย ภาค, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๓.

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน พระมหาเวทย์ วรณฺฑ, ปทรูปสิทธิเบื้องต้น เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๖), หน้า ๑๑๐ - ๑๑๗.

^{๑๓} พระอัครคังสเถระ, สัททนิติ ธาตุมาลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์, พระธรรมโมลี ตรวจชำระ, พระมหานิมิตร์ ธรรมสาโร และจำรูญ ธรรมดา แปล, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตปทุมธานีศึกษา พุทธโฆส นครปฐม, ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์: กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๖, หน้า [๑-๒].

การศึกษาคัมภีร์สัททวิเสส นับเป็นกระบวนการที่มีความสำคัญยิ่งต่อการศึกษาภาษา โดยเฉพาะภาษาโบราณ เช่น ภาษาบาลี, ภาษาสันสกฤต นักปราชญ์ในพระพุทธศาสนา มักสอนว่าผู้ที่ไม่รู้ไวยากรณ์ก็คือผู้ไม่รู้หนังสือ ดังนั้น นักปราชญ์ทั้งหลายได้ให้ความสำคัญต่อวิชาไวยากรณ์มาก แม้แต่พระพุทธเจ้าก็ยังตรัสถึงความสำคัญของหลักไวยากรณ์ไว้ในพระไตรปิฎกดังมีปรากฏว่า **เทวเม ภิกขเว ธมฺมา สทฺธมฺมสฺส สมฺโมสาย อนฺตรธานาย สํวตฺตฺนติ. กตฺเม เทว. นิกฺขิตฺตฺนจ ปทพฺยญฺชนํ อตฺถ โจ พุณฺนีโต. พุณฺนิกฺขิตฺตฺส ภิกขเว ปทพฺยญฺชนสฺส อตฺถปิ พุณฺนโย โหติ. อิเม โข ภิกขเว เทวธมฺมา สทฺธมฺมสฺส สมฺโมสาย อนฺตรธานาย สํวตฺตฺนติ** ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญหายไปแห่งสังฆธรรม ธรรม ๒ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. บทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาไม่ดี ๒. อรรถที่สืบทอดขยายความไม่ดี แม้อรรถแห่งบทพยัญชนะที่ตั้งไว้ไม่ดี ก็ชื่อว่าเป็นการสืบทอดขยายความไม่ดี ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ ประการนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญหายไปแห่งสังฆธรรม^{๑๔}

พระพุทธดำรัสนี้ชี้ให้เห็นว่าการศึกษากลุ่มคัมภีร์สัททวิเสสนั้น เป็นสิ่งที่จำเป็นมาก เพราะการที่จะเข้าใจพระไตรปิฎกอันลึกซึ้งสมบูรณ์ด้วยอรรถและลงงามด้วยภาษานั้น เบื้องต้นจะต้องอาศัยคัมภีร์ไวยากรณ์เป็นกุญแจไขเข้าไป จากนั้น จึงค่อยทำการศึกษาค้นคว้านานานานะที่เป็นแก่นธรรมต่อไป

คัมภีร์อภิชานเป็นหนึ่งในกลุ่มคัมภีร์สัททวิเสสที่แสดงบทบาทสำคัญไว้มากมายโดยรวมแล้วจะมีเนื้อหาแบ่งเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ

๑. กลุ่มคำที่มีศัพท์เดียวแต่มีความหมายหลากหลาย เช่น สมย, ปท, พรหมจริย, ธมม, อตถ, รส และ สนฺต เป็นต้น

๒. กลุ่มคำที่มีความหมายอย่างเดียวกัน แต่มีหลายศัพท์ เช่น พระนามพระพุทธเจ้า, นิพพาน, ดวงอาทิตย์, ดวงจันทร์, บุญ, บาป, สัตว์, คำพูด, นักปราชญ์, พระราชา, ทองคำ, คณะ และ น้ำ เป็นต้น

ด้วยเหตุที่คำศัพท์ภาษาบาลีมีความหลากหลายทั้งด้านความหมายและคำศัพท์ที่ใช้ จำเป็นต้องมีกลุ่มคัมภีร์ที่เป็นเครื่องมือในการศึกษาบาลีพระไตรปิฎกอย่างกลุ่มคัมภีร์สัททวิเสสที่จะช่วยในการกำหนดความหมายของคำศัพท์ในเนื้อความนั้น ๆ ได้อย่างถูกต้อง ดังอุทาหรณ์ที่ยกขึ้นมาแสดงพอเป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์ต่อไป คือ

๑. **สมย** ศัพท์ในบทบาลีว่า **สมฺมา มานาภิสฺมา อนฺตฺมกาสิ** ทุกขสฺส แปลว่า ได้ทำที่สุดแห่งทุกข์ เพราะรู้แจ้งมานะได้โดยชอบ^{๑๕} ส่วนในคัมภีร์อภิชาน ท่านได้กล่าวถึงความหมายของสมยศัพท์ ในคาถาที่ ๗๗๘ ว่า

สมโย สมวาเย จ

สมฺมเห การณฺ ขณ

ปฏิวะโร สฺยา กาเล

ปหาเน ลภทิจฺฐิสฺสุ

สมยศัพท์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **สมวาย** ความถึงพร้อมแห่งเหตุ

(๒) **สมฺมเห** หมู่-คณะ (๓) **การณ** เหตุ (๔) **ขณ** ขณะ-โอกาส (๕) **ปฏิวะโร**

^{๑๔} อจ.ทุก. (บาลี) ๒๐/๒๐/๕๘., อจ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๒๐/๗๒.

^{๑๕} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๕๑/๑๘๙., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๕๑/๒๗๑.

การแห่งตลอด (๖) กาล กาลเวลา (๗) ปทาน การละ (๘) ลาก การได้
(๙) ทิฏฐิ ลัทธิ

คัมภีร์อภิธานปิปปิกาสุจิจิบายไว้ว่า สมมา มานาภิสมยา อนตมกาสิ ทุกุขสชาติ อาทีสุ ปหาเน. โดยได้ยกอุทาหรณ์ของสมยศัพท์ที่ใช้ในความหมายของปทาน-การละ ว่า สมมา มานา-ภิสมยา อนตมกาสิ ทุกุขสส ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เพราะละมานะได้โดยชอบ^{๑๖}

๒. **พฺรหมจฺริย** ศัพท์ในบทบาลีว่า **ตํ เม วตํ ตํ ปน พฺรหมจฺริยํ ตสฺส สฺจุฉฺณสฺส อํยํ วิปาโก** แปลว่า ทานที่ได้ถวายด้วยความเคารพนั้นเป็นวัตรของเรา และการสมทานวัตรนั้นเป็นพรหมจรรย์ของเรา นี่เป็นผลแห่งวัตรและพรหมจรรย์นั้นที่เราประพฤติดีแล้ว^{๑๗} ส่วนในคัมภีร์อภิธาน ทานได้กล่าวถึงความหมายของ พฺรหมจฺริย ศัพท์ ในคาถาที่ ๗๘๓ ว่า

ทานสมิ พฺรหมจฺริยํ	อปฺปมณฺญาสุ สาสเน
เมณฺหารตฺติย เวยฺยา-	วจฺเจ สทฺหารตฺตฺตฺติยํ
ปฺลจฺสีลาปริยมคฺโค-	โปสถจฺจติสฺสุ จ

พฺรหมจฺริยศัพท์ มีความหมาย ๑๐ อย่าง คือ (๑) ทาน ทาน (๒) อปฺปมณฺญา อปฺปมณฺญา-พฺรหมวิหารธรรม (๓) สาสเน พระศาสนา (๔) เมณฺหารตฺติ การเดินจากเมณฺ (๕) เวยฺยาวจฺจ การช่วยชวนชวน (๖) สทฺหารตฺตฺติ ความพอใจยินดีในภรรยาตน (๗) ปฺลจฺสีล สีล ๕ (๘) อปริยมคฺค อปริยมรรค (๙) อฺโปสถจฺจ องค์อุโบสถ (๑๐) ธิติ ความเพียร

คัมภีร์อภิธานปิปปิกาสุจิจิบายไว้ว่า พฺรหมจฺริยสทฺโท. ตํ เม วตํ ตํ ปน พฺรหมจฺริยํ ตสฺส สฺจุฉฺณสฺส อํยํ วิปาโกติ อิมสมิ วิธูรปณฺฑิตชชาติเก ทานสมิ อาคโต โดยได้ยกอุทาหรณ์ของ **พฺรหมจฺริย** ศัพท์ในความหมายของทาน-ทาน ว่า ตํ เม วตํ ตํ ปน พฺรหมจฺริยํ ตสฺส สฺจุฉฺณสฺส อํยํ วิปาโก นั้นเป็นวัตรของเรา นั้นเป็นทานของเรา นี่เป็นวิบากแห่งวัตรและทานนั้น อันเราประพฤติดีแล้วนั้น^{๑๘}

๓. **ปท** ศัพท์ในบทบาลีว่า **ปมาโท มจฺจุโน ปทํ** แปลว่า ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย^{๑๙} ส่วนในคัมภีร์อภิธาน ทานได้กล่าวถึงความหมายของ ปท ศัพท์ ในคาถาที่ ๘๑๙ ว่า

ปทํ จาเน ปฺริตฺตาณ	นิพฺพานมฺหิ จ การเณ
สทฺเท วตฺตุมฺหิ โภฏฺฐาเส	ปาเท ตลฺลณฺณเน มตํ.

ปทศัพท์ มีความหมาย ๙ อย่าง คือ (๑) **จาเน** ที่ตั้ง (๒) **ปฺริตฺตาณ** การคุ้มครอง (๓) **นิพฺพาน** นิพพาน (๔) **การเณ** เหตุ (๕) **สทฺท** ศัพท์ (๖) **วตฺต** สิ่งของ (๗) **โภฏฺฐาเส** ส่วน (๘) **ปาท** เท้า

คัมภีร์อภิธานวรรณนาอธิบายอุทาหรณ์ของ **ปท** ศัพท์ที่ใช้ในความหมายของ **การเณ-เหตุ**

^{๑๖} อภิธาน.สุจิ. ๗๗๘/๘๕๖., พระมหาสมปอง มุทิโต, อภิธานวรรณนา, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พิมพ์ตั้ง จำกัด, ๒๕๔๗), ๗๗๘/๘๖๐.

^{๑๗} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๕๙๕/๒๙๙., ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๕๙๕/๔๓๕.

^{๑๘} อภิธาน.สุจิ. ๗๘๒/๖๖๕., อ้างแล้ว. อภิธานวรรณนา. ๗๘๒/๘๖๐.

^{๑๙} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๑/๑๙., ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑.

ว่า ปมาโท มจฺจโน ปทํ ความประมาทเป็นเหตุแห่งความตาย^{๒๐}

จากบทบาลีที่ยกขึ้นมาแสดงอ้างให้เห็นนั้น เราจะเห็นความสำคัญของคัมภีร์กลุ่มสัททหาวิเสสที่ช่วยให้เกิดความกระจ่างในการตัดสินใจตีความหมายของคำศัพท์ที่มีความหมายหลายอย่าง

บทบาลีในพระไตรปิฎกทั้ง ๓ บท คือ มานาภิสมยา, พรหมจริย และ ปทํ นอกจากจะพิจารณาความถูกต้องตามที่ปรากฏในบาลีพระไตรปิฎกแล้ว ต้องใช้กลุ่มคัมภีร์สัททหาวิเสส คือ หลักภาษาจากกลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์ หลักฉันทลักษณ์จากคัมภีร์วุดไตย และความหมายของบทจากคัมภีร์อภิธานเป็นเครื่องมือในการวินิจฉัยและพิจารณาความถูกต้อง

ด้วยความสำคัญของการศึกษากลุ่มคัมภีร์สัททหาวิเสสดังกล่าว ผู้วิจัยเห็นความจำเป็นในการศึกษาประมวลความรู้กลุ่มคัมภีร์เครื่องมือก่อนการศึกษาบาลีพระไตรปิฎก และเลือกบทบาลีพระไตรปิฎกเพื่อกำหนดเป็นกรณีตัวอย่างในการศึกษาวิเคราะห์ทั้งรูปศัพท์และความหมายมากำหนดเป็นประเด็นปัญหาเพื่อวิเคราะห์ข้อมูลปัจจัยด้านคัมภีร์ที่ส่งผลต่อการศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในพระไตรปิฎกโดยทำการวิเคราะห์ความหมายของบท อาศัยความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อภิธานและคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์การผันแปรรูปศัพท์โดยอาศัยกลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์ และหากข้อความที่คัดเลือกวิเคราะห์เป็นฉันทลักษณ์ ก็จะทำกรวิเคราะห์โดยอาศัยคัมภีร์วุดไตย อันจะเป็นข้อมูลสำคัญในการพัฒนาการศึกษาภาษาบาลีของพุทธศาสนิกชนคนไทยและสังคมโลกต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาคัมภีร์สัททหาวิเสสที่เป็นเครื่องมือศึกษาบาลีพระไตรปิฎก

๑.๒.๒ เพื่อประมวลสาระของคัมภีร์สัททหาวิเสสที่เป็นเครื่องมือศึกษาบาลีพระไตรปิฎก

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาลักษณะภาษาบทบาลีในอเนกัตถวรรคที่ปรากฏในคัมภีร์นิพนธ์

๑.๓ ขอบเขตของโครงการวิจัย

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา ศึกษาเนื้อหาคัมภีร์กลุ่มสัททหาวิเสส ๔ กลุ่ม คือ กลุ่มไวยากรณ์ กลุ่มนิพนธ์ กลุ่มฉันทลักษณ์ กลุ่มเกฏฐะ และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์บท

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านการวิเคราะห์ นำบทบาลีที่เป็นประเด็นปัญหามาวิเคราะห์ด้านรูปศัพท์และความหมาย ในรายวิชาอภิธาน หลักสูตรพุทธศาสนบัญญัติ สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์

๑.๔ นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

๑.๔.๑ บท หมายถึง คำศัพท์ที่สามารถใช้สื่อความหมายได้ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปชฺชเต ฌายเต อตฺถ เอตฺนาติ ปทํ^{๒๑} คำที่แสดงให้รู้เนื้อความได้ ชื่อว่า บท และหมายถึงคำศัพท์ที่

^{๒๐} พระมหาสมปอง มุฑิต, อภิธานวรรณนา. ๘๑๙/๙๘๑

^{๒๑} พระญาณาลังการเถระ. ปทวิจยาร คัมภีร์ประมวลศัพท์ไวยากรณ์บาลี, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๒๓ - ๒๕.

ประกอบด้วยวิวัตติทางภาษาบาลี มีรูปวิเคราะห์ว่า วิภตฺยุนฺตํ ปท^{๒๒} คำที่ประกอบด้วยวิวัตติ เรียกว่า บท

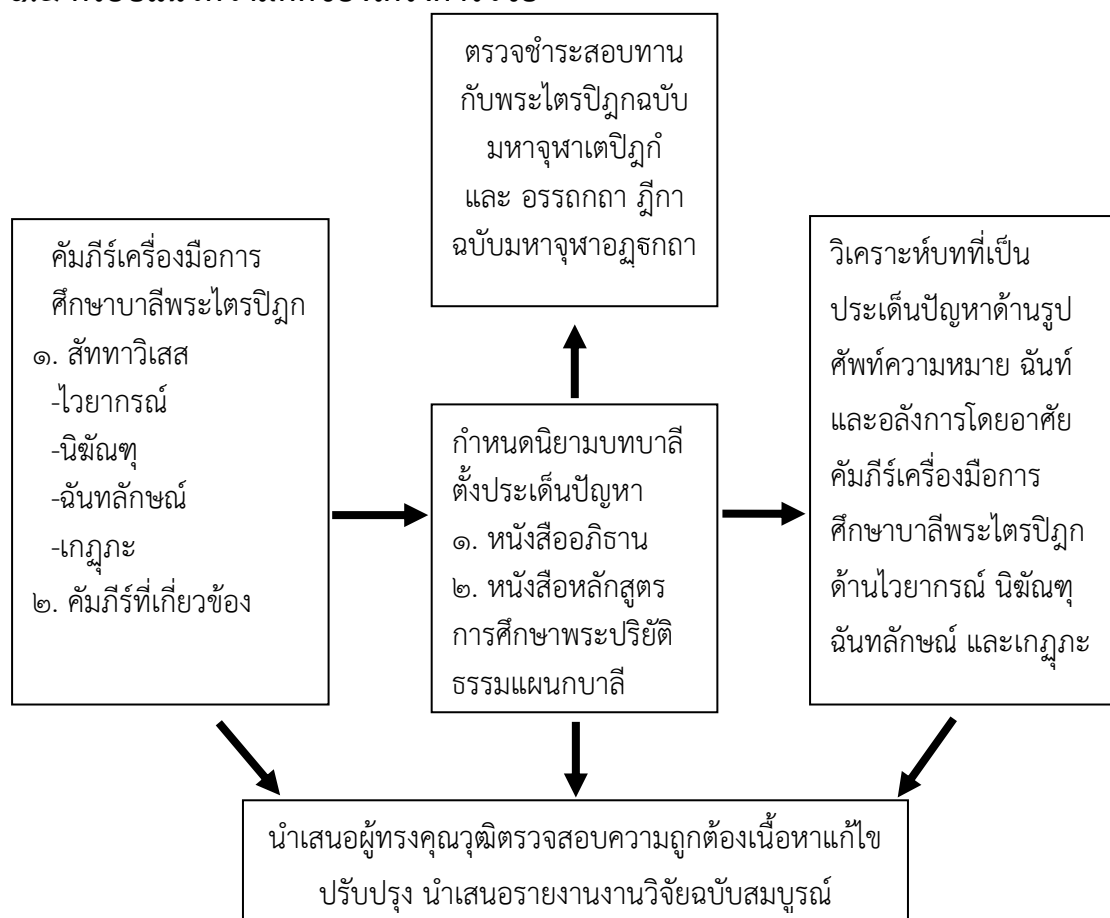
๑.๔.๒ บทบาลี หมายถึง บทที่ประกอบด้วยวิวัตติทางไวยากรณ์ภาษาบาลี มี ๔ บท คือ นามบท อุปสัคคบท นิบาตบท และอาชยาตบท^{๒๓} โดยแบ่งเป็น ๒ กลุ่ม ประกอบด้วย บทที่ลงวิวัตติ นาม คือ นามศัพท์ อุปสัคค นิบาต การก สมาส ตัทธิธ และกิตก์ เรียกว่า นามบท ส่วนบทที่ลงวิวัตติ อาชยาต เรียกว่า อาชยาตบท

๑.๔.๓ วิเคราะห์บทบาลี หมายถึง การนำบทบาลี ๔ บท ทั้งที่อยู่ในร้อยแก้ว และร้อยกรอง มากำหนดเป็นประเด็นปัญหาตามแนวคัมภีร์ไวยากรณ์ อภิธาน ฉันทลักษณ์ และอสังการ

๑.๔.๔ คัมภีร์สัตถาวิเสส หมายถึง กลุ่มคัมภีร์หลักภาษาบาลี ที่เป็นเครื่องมือในการศึกษาบาลีพระไตรปิฎก ๔ กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์ กลุ่มคัมภีร์นิฆนฺฑุ กลุ่มคัมภีร์ฉันท และกลุ่มคัมภีร์เกฏฺฐกะ

๑.๔.๕ สารของคัมภีร์ หมายถึง การรวบรวมเนื้อหาในคัมภีร์กลุ่มสัตถาวิเสสทั้ง ๔ กลุ่ม

๑.๕ กรอบแนวความคิดของโครงการวิจัย

^{๒๒} พระพุทธปियมหาเถระ. ปทรูปลธิธิ, (กรุงเทพมหานคร: เฉลิมชาญการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๖.

^{๒๓} รูปลธิธิ.ฎีกา หน้า ๒๔.

๑.๖ การทบทวนวรรณกรรม

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทบทวนรวบรวมวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้ คือ

๑.๖.๑ พระมหาสมปอง มุทิโต ได้ทำคัมภีร์อภิธานวรรณนา ปี พ.ศ. ๒๕๔๗ ประกอบด้วย เนื้อความ ๙ ส่วน คือ ๑) เนื้อความที่เป็นคาถาบาลีในคัมภีร์อภิธานปทีปิภาทั้งหมด ๑,๒๒๑ คาถา ๒) เนื้อความที่เป็นอภิธานศัพท์ ๓) เนื้อความที่แสดงการแยกอภิธานศัพท์ออกให้เห็นธาตุและปัจจัยตัวเดิม ๔) เนื้อความที่เป็นคำแปลภาษาไทยที่เข้าใจง่าย ๕) เนื้อความที่แสดงรูปวิเคราะห์ให้เห็นความหมายของศัพท์นั้น ๆ ๖) เนื้อความที่เป็นอุทาหรณ์ของศัพท์ ๗) เนื้อความที่เป็นคำแปลของอภิธานศัพท์ ๘) เนื้อความที่เป็นอภิธานานุกรม และ ๙) เนื้อความที่เป็นธาตุวัตถานุกรม^{๒๔}

๑.๖.๒ รศ.เวทย์ บรรณกรกุล ได้ทำวิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในคัมภีร์บาลีพระพุทธศาสนาเถรวาท ปี พ.ศ. ๒๕๕๖ ได้สรุปผลการวิจัยว่า คัมภีร์ที่เป็นพื้นฐานสำคัญในการศึกษาบาลีพระไตรปิฎก คือ คัมภีร์สังคหะเป็นอุปการะสำคัญในการศึกษาค้นคว้า เป็นกลุ่มคัมภีร์เกี่ยวกับหลักภาษาบาลี เป็นเครื่องมือพื้นฐานแห่งความเข้าใจในภาษาบาลีตลอดจนการวินิจฉัยบทบาลีในพระไตรปิฎกและการวิเคราะห์บทบาลีในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยอาศัยกลุ่มคัมภีร์สังคหะ ๔ กลุ่มครั้งนี้ ได้เลือกแนวทางการวิเคราะห์บาลีจากคัมภีร์อภิธานมัตถวิภาวินี ปัญจิกา อรรถโยชนา บางบทมาแสดงรูปแบบการวิเคราะห์เพื่อให้ทราบแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์จากคัมภีร์โดยตรง นอกจากนั้น ผู้วิจัยยังได้นำบทบาลีจากคัมภีร์ขุททกนิกาย ธรรมบท ที่ปรากฏในคัมภีร์อัมมปัทมสูตรเถรา เช่นบทว่า อนปายินี, สารมตโน, สมนตโน เป็นต้น และคัดเลือกบทในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาที่เป็นข้อถกเถียงในเรื่องการสวดสาธยายหรือเขียนมาวิเคราะห์ตามหลักคัมภีร์กลุ่มสังคหะ^{๒๕}

๑.๖.๓ พระราชวชิรดิถ และคณะได้ทำวิจัยเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในรัตนสูตร ตามแนวคัมภีร์สังคหะ ปี พ.ศ. ๒๕๕๙ ได้สรุปผลการวิจัยว่า จากการศึกษาประวัติความเป็นมาและความสำคัญของรัตนสูตรทำให้ทราบว่า รัตน มีความหมาย ๓ อย่าง คือ มาตราวัด แก้วแหวนเงินทอง และความประเสริฐ ในรัตนสูตรนี้ หมายถึงพระพุทธพจน์ที่กล่าวถึงคุณของพระรัตนตรัย คือ พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสงฆ์คุณ ซึ่งปรากฏอยู่ในพระสูตรต้นตอปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ และขุททกนิกาย สุตตนิบาต, รัตนสูตรเป็นพระพุทธพจน์ที่ว่าด้วยคุณค่าและอานุภาพของพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าประทานแก่ชาวเมืองเวสาลี เมื่อคราวประสพวิฤตการณ์ต่าง ๆ เนื้อความกล่าวถึงคุณของพระรัตนตรัยอันเป็นที่พึงพอใจอันเกษม และเน้นคุณธรรมที่สามารถน้อมมารำลึกถึงและปฏิบัติตามได้ คือลดละกิเลสให้จางคลายไปโดยลำดับ โดยนำเอาพระคุณที่อยู่ในพระรัตนตรัยมาเป็นแนวทางและเป้าหมายในการปฏิบัติ เช่นสมาธิคุณอันยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้าและการปฏิบัติตนของพระสงฆ์อันเรียบง่ายไม่มีบาปให้ปกปิด รัตนสูตรพระพุทธพจน์นี้แสดงให้เห็นว่า ชีวิตที่มีคุณค่าตามหลักพระพุทธศาสนานั้นต้องลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง โดยมีแก่นแท้อยู่ที่การขจัดความเห็นแก่ตัวลงโดยลำดับจนหมดสิ้นไป จึงจะเข้าถึงพระ

^{๒๔} พระมหาสมปอง มุทิโต. อภิธานวรรณนา. หน้า [๒๐].

^{๒๕} รศ.เวทย์ บรรณกรกุล วิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในคัมภีร์บาลีพระพุทธศาสนาเถรวาท มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖, หน้า บทคัดย่อ ก-ค.

นิพพานอันเป็นคุณค่าสูงสุดได้, คัมภีร์บาลีกลุ่มสัททวิเสสอันเป็นคัมภีร์พื้นฐานการศึกษาพระไตรปิฎก มีความจำเป็นอย่างมากที่จะต้องศึกษาหลักภาษาให้เข้าใจอย่างละเอียดลึกซึ้งตามคัมภีร์หลักกลุ่ม สัททวิเสสให้ครบถ้วนเสียก่อน คำว่า สัททวิเสส แปลว่า ไวยากรณ์พิเศษ คือ กลุ่มไวยากรณ์ภาษา บาลีที่เป็นหลักสำคัญในการศึกษาเรียนรู้และวินิจฉัยคัมภีร์ว่าหลักธรรมในพระไตรปิฎก แบ่งออกได้ ๔ ประเภท คือ ๑) กลุ่มคัมภีร์ที่เป็นไวยากรณ์แสดงหลักภาษา มีคัมภีร์กัจจายณะ เป็นต้น ๒) กลุ่มคัมภีร์ พจนานุกรมศัพท์ มีคัมภีร์อภิธานปิปปิกา เป็นต้น ๓) กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณ์ ฎกเถรทวารคำครุและ ลหุเป็นแบบต่าง ๆ มีคัมภีร์วุดโตทัย ฉันทโหมยชรี เป็นต้น ๔) กลุ่มคัมภีร์อสังการ มีการตกแต่งเสียง และความหมายให้ภาษามีความไพเราะ มีคัมภีร์สุโธภาษสังการ เป็นต้น, การศึกษาวิเคราะห์บทบาลี ในรัตนสูตรตามแนวคัมภีร์สัททวิเสส ด้านหลักภาษา พจนานุกรม ฉันทลักษณ์ และอสังการ ในการ วิจัยครั้งนี้ พบว่า ๑) ด้านหลักภาษา มีคำศัพท์ที่สำเร็จ รูปมาจากคำนาม คือบทที่ประกอบวิภัตตินาม มี นามนาม คุณนาม สรรพนาม สมาส ตัทธิธิต และกิตก์ รวมถึงบทนิบาตด้วย และคำกริยาที่สำเร็จรูป มาจากกริยาอาชยต ๒) ด้านพจนานุกรมศัพท์ มีศัพท์ที่ปรากฏในรัตนสูตร คือ รตน-ศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) มาตราวัด (๒) แก้วแหวนเงินทอง และ (๓) ความเป็นผู้ประเสริฐ แต่คำ ว่า รตน ในรัตนสูตรนี้ หมายถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์, พุทธ-ศัพท์ที่หมายถึง พระพุทธเจ้า มี ๓๒ ศัพท์ และศัพท์ที่หมายถึงพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน มี ๗ ศัพท์, ธมม-ศัพท์ มีความหมาย ๑๘ อย่าง, สัม-ศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) หมายถึง พระสงฆ์ มีศัพท์ที่ใช้ใน ความหมายเดียวกัน ๕ ศัพท์ และ (๒) หมายถึง หมู่-คณะ มีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๒๙ ศัพท์ , ศัพท์ที่หมายถึง อมนุษย์ มีเทวดา เป็นต้น มีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๑๔ ศัพท์, ศัพท์ที่ หมายถึงกำเนิดอมนุษย์ ๘ จำพวก, ศัพท์ที่หมายถึง มนุษย์-บุคคล-สัตว์ มีศัพท์ที่ใช้ในความหมาย เดียวกัน ๖ ศัพท์, และศัพท์ที่หมายถึง บุคคล-สัตว์ อีก ๑๓ ศัพท์, ศัพท์ที่หมายถึง บัณฑิต มีศัพท์ที่ใช้ ในความหมายเดียวกัน ๒๕ ศัพท์, ศัพท์ที่หมายถึง ความประเสริฐ มีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๒๖ ศัพท์, ศัพท์ที่หมายถึง บาป-ความชั่ว มีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๑๒ ศัพท์, ศัพท์ที่หมายถึง ภาษิต-คำพูด มีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๑๓ ศัพท์, ศัพท์ที่หมายถึง จิตใจ มีศัพท์ที่ใช้ใน ความหมายเดียวกัน ๖ ศัพท์, และศัพท์ที่หมายถึง พระนิพพาน มีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๔๖ ศัพท์ ๓) ด้านฉันทลักษณ์ มีปรากฏฉันทประเภตติฎฐฎานันท์ ๑๑ พยางค์ ๓ ประเภท คือ (๑) อินทร วิเชียรคาถา (๒) อุเพนทรวิเชียรคาถา (๓) วิธวังกมาลาคาถา และชคตีฉันท์ ๑๒ พยางค์ ๒ ประเภท คือ (๑) วังส์ฎฐคาถา (๒) อินทรวงส์คาถา ๔) ด้านอสังการ มีปรากฏสัททาลังการ ๕ ประเภท ประกอบด้วย (๑) ปสาทคุณ รสคำกระจำงชัดเจน (๒) มธูรตาคคุณ รสคำมีเสียงอ่อนหวาน (๓) สมตาคคุณ รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ (๔) สุขุมาลตาคคุณ ความนุ่มนวลชัดเจน (๕) อัถถพยัตติคุณ รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลาย อย่าง เพราะปราศจากพยางค์พิเศษที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ ที่ยาก และมีความหมายหลายนัย^{๒๖}

^{๒๖} พระราชวชิรดิลกและคณะ วิจัยเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในรัตนสูตร ตามแนวคัมภีร์สัททวิเสส มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙, หน้า บทคัดย่อ ก-ข.

จากข้อมูลที่ได้ศึกษาในวิทยานิพนธ์ต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ มีกล่าวถึงเนื้อหาเกี่ยวกับ ไวยากรณ์ทั้งด้านภาษาบาลีในเรื่องของสนธิ คำนาม สมาส ตัทธิศ อาชยาตและกิตก์ จากคัมภีร์ต่าง ๆ และศึกษาวิเคราะห์บทบาลีตามกลุ่มคัมภีร์สหทาวีเสส แต่ยังไม่มีการศึกษาวิเคราะห์บทบาลีที่มีความหมายหลายอย่างตามแนวคัมภีร์อภิธาน

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

โครงการวิจัยเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในพระไตรปิฎก ตามแนวคัมภีร์สหทาวีเสส ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาประมวลองค์ความรู้เนื้อหาคัมภีร์ที่เป็นเครื่องมือก่อนการศึกษาพระไตรปิฎก ใช้วิธีวิจัยเชิงเอกสาร (Document Research) เพื่อให้ได้คำตอบตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยมีวิธีดำเนินการศึกษา ดังนี้

๑.๗.๑ ศึกษารวบรวมประมวลความรู้คัมภีร์เครื่องมือการศึกษาบาลีพระไตรปิฎกที่แสดงสาระสำคัญของหลักภาษาบาลี เช่น กัจจายนะ ปทรูปสิทธิ โมคคัลลานะ สัททินิธิ อภิธาน วุตโตทัย และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง

๑.๗.๒ คัดเลือกบทบาลีในคัมภีร์อภิธานสูงที่เป็นหนังสือประกอบการเรียนการสอน รายวิชาอภิธาน หลักสูตรพุทธศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์ เป็นตัวอย่างประเด็นปัญหา การวิเคราะห์รูปศัพท์และความหมายตามลักษณะของกรอบการวิเคราะห์ และทำการวิเคราะห์โดยอาศัยกลุ่มคัมภีร์สหทาวีเสส

๑.๗.๓ นำเสนอผู้เชี่ยวชาญ เพื่อตรวจสอบความถูกต้องด้านเนื้อหาแล้วเรียบเรียงบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๘ ข้อตกลงเบื้องต้นและข้อจำกัดในการวิจัย

๑.๘.๑ ในการศึกษาด้านไวยากรณ์ ใช้คัมภีร์สหทาวีเสสกลุ่มไวยากรณ์สายกัจจายนะเป็นหลักในการวินิจฉัย แล้วดำเนินการเทียบเคียงกับไวยากรณ์สายโมคคัลลานะและสัททินิธิ

๑.๘.๒ ในการศึกษาด้านความหมาย ใช้คัมภีร์อภิธานปทีปิกา และ อภิธานปทีปิกาสูงเป็นหลัก แล้วเทียบเคียงสืบค้นความหมายจากคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น อรรถกถา ฎีกา เป็นต้น

๑.๘.๓ ในการศึกษาด้านฉันทลักษณ์ ใช้คัมภีร์วุตโตทัย เป็นคัมภีร์หลักในการศึกษาวิเคราะห์

๑.๘.๔ ในการศึกษาด้านอสังการ ใช้คัมภีร์สุโพธาลังการ เป็นคัมภีร์หลักในการศึกษาวิเคราะห์

คัมภีร์ที่ใช้เป็นหลักในการศึกษาวิเคราะห์ครั้งนี้ จำกัดเฉพาะคัมภีร์กัจจายนะ ปทรูปสิทธิ เนตติปกรณ์ ใช้นับที่จัดพิมพ์โดยวัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง คัมภีร์วุตโตทัย สุโพธาลังการ ใช้นับที่จัดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม คัมภีร์อภิธานปทีปิกา ใช้นับที่จัดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และคัมภีร์อภิธานวรรณนา ใช้นับที่จัดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์

๑.๘.๕ บทบาลีที่นำมากำหนดนิยามตั้งเป็นประเด็นปัญหาการวิเคราะห์ครั้งนี้ ได้เลือกบทที่ปรากฏใช้มากและมีความหมายหลากหลายเพียง ๒๐ บทเท่านั้น

๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๙.๑ ทำให้ทราบประวัติความเป็นมาคัมภีร์สัทททาวิเสสที่เป็นเครื่องมือศึกษาบาลีพระไตรปิฎก

๑.๙.๒ ทำให้ทราบประมวลความรู้หลักคัมภีร์สัทททาวิเสสที่เป็นเครื่องมือศึกษาบาลีพระไตรปิฎก

๑.๙.๓ ทำให้ทราบลักษณะภาษาบทบาลีในเนกัตถวรรคที่ปรากฏในคัมภีร์นิฆนฺต

นอกจากนั้น งานวิจัยเรื่องนี้ จะเกิดประโยชน์ต่อคณะสงฆ์พุทธศาสนิกชนโดยทั่วไปและหน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่รับผิดชอบเรื่องการจัดการศึกษาภาษาบาลีในประเทศไทยด้านต่าง ๆ ดังนี้

๑) เกิดความตระหนักถึงคุณค่าของการศึกษาคัมภีร์สัทททาวิเสสก่อนการศึกษาบาลีพระไตรปิฎก และมีความรับผิดชอบต่อการศึกษาพระพุทธพจน์

๒) สามารถนำผลวิจัยมาเป็นตัวอย่างในการกำหนดนโยบายหลักสูตรและการจัดศึกษาของคณะสงฆ์ไทยอันจะทำให้เข้าใจถึงเนื้อหาและสาระของคัมภีร์สัทททาวิเสสเป็นคัมภีร์ที่พระบูรพาจารย์ในอดีตรวบรวมเรียบเรียงเพื่อเป็นกุญแจไขข้อข้องใจในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเพื่อง่ายต่อการศึกษาบาลีพระไตรปิฎก

บทที่ ๒

ประวัติความเป็นมาคัมภีร์บาลีสัททวารวิเสส

คัมภีร์ที่เป็นเครื่องมือในการศึกษาวิเคราะห์บทบาลีคือกลุ่มคัมภีร์สัททวารวิเสสนั้น มีโครงสร้าง เนื้อหา ลักษณะการประพันธ์ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอตามลำดับเนื้อหาโดยสังเขปดังต่อไปนี้

๒.๑ กลุ่มคัมภีร์หลักภาษาและประมวลสาระเนื้อหาในคัมภีร์หลักภาษา

๒.๒ กลุ่มคัมภีร์พจนานุกรมและประมวลสาระเนื้อหาในคัมภีร์พจนานุกรม

๒.๓ กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณ์และประมวลสาระเนื้อหาในคัมภีร์ฉันทลักษณ์

๒.๔ กลุ่มคัมภีร์อรรถาธิบายและประมวลสาระเนื้อหาในคัมภีร์อรรถาธิบาย

หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นการสืบทอดบันทึกลึบ ๆ กันมาด้วยภาษาบาลีในรูปของคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา เป็นต้น ดังนั้น ผู้สนใจที่จะศึกษาบาลีในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา เป็นต้น ในเชิงวิเคราะห์วิจัยได้ทั้งอรรถและพยัญชนะที่สมบูรณ์นั้น จำเป็นต้องศึกษาหลักภาษาให้เข้าใจอย่างละเอียดลึกซึ้งตามคัมภีร์หลักกลุ่มสัททวารวิเสสให้ครบถ้วนเสียก่อน

คำว่า สัททวารวิเสส แปลว่า ไวยากรณ์พิเศษ คือ กลุ่มไวยากรณ์ภาษาบาลีที่เป็นหลักสำคัญในการศึกษาเรียนรู้และวินิจฉัยคัมภีร์หลักธรรมในพระไตรปิฎก ความจริง ชื่อว่า สัททวารวิเสส คือกลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์เป็นหลัก แต่ยังมีคัมภีร์อื่นที่ว่าด้วยหลักภาษาซึ่งไม่จัดเป็นไวยากรณ์ เมื่อรวมกลุ่มคัมภีร์ทั้งหมดที่เป็นหลักในการศึกษาพระไตรปิฎก อาจแบ่งออกได้ ๔ ประเภท คือ

๑) กลุ่มคัมภีร์ที่เป็นไวยากรณ์แสดงหลักภาษา มีคัมภีร์กัจจายณะ เป็นต้น

๒) กลุ่มคัมภีร์พจนานุกรมศัพท์ มีคัมภีร์อภินิหารปทีปิกา เป็นต้น

๓) กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณ์ กฎเกณฑ์วางคำครุและลหุเป็นแบบต่าง ๆ มีคัมภีร์วุตโตทัย ฉันทโหมฏฐรี เป็นต้น

๔) กลุ่มคัมภีร์อรรถาธิบาย มีการตกแต่งเสียงและความหมายให้ภาษามีความไพเราะ มีคัมภีร์สุโฆธาธิบาย เป็นต้น

ฉะนั้น การนำบทบาลีในพระไตรปิฎกอันเป็นพระพุทธพจน์มาศึกษาวิเคราะห์เป็นกรณีศึกษา จะต้องมีความรู้ความเข้าใจตามหลักคัมภีร์บาลีสัททวารวิเสส มีคัมภีร์กัจจายณะ ปทรูปสัททวารวิเสส เป็นต้น เพราะคัมภีร์เหล่านี้เป็นคัมภีร์ไวยากรณ์ขั้นพื้นฐานของการศึกษาภาษาบาลี และเป็นสิ่งที่ควรเรียนรู้ก่อนคัมภีร์อื่นทั้งหมด ตลอดจนได้รับการยอมรับจากนักไวยากรณ์เป็นจำนวนมาก อันเป็นคัมภีร์ที่ละเอียดบริบูรณ์ประกอบด้วยสูตรคือกฎระเบียบข้อบังคับให้ปฏิบัติตาม วุตติคือคำอธิบายและอุทาหรณ์คือตัวอย่างต่าง ๆ มากมาย จึงขอแนะนำประวัติความเป็นมาของคัมภีร์เหล่านี้มากกว่าโดยสังเขป ดังนี้

๒.๑ กลุ่มคัมภีร์หลักภาษาและประมวลสาระเนื้อหาในคัมภีร์หลักภาษา

กลุ่มคัมภีร์หลักภาษานั้น มีเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะสายคัมภีร์กลุ่มกัจจายนะ มีคัมภีร์ที่ อรรถาธิบายโดยละเอียดหรือแต่งสรุปเนื้อหาฉบับร้อยฉบับ ส่วนใหญ่ยังมีได้พิมพ์เผยแพร่ ในที่นี้จะนำ รายชื่อพร้อมทั้งประวัติของคัมภีร์ที่แต่งในอินเดีย ลังกา และเมียนมาร์มาแสดงไว้ ๓ กลุ่มคัมภีร์โดยย่อ ดังนี้

กลุ่มคัมภีร์กัจจายนะ มีคัมภีร์ดังต่อไปนี้

๑) กัจจายนะ คือคัมภีร์ไวยากรณบาลีที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่มีสืบทอดมาถึงปัจจุบัน เป็น ผลงานของพระมหากัจจายนะเถระผู้เป็นเอตทัคคะ ประกอบด้วยปฏิสัมภิทา ๔ มีความเป็นเลิศในการ ขยายความย่อ และยังมีความเห็นเป็นประการอื่นอีก รายละเอียดจะแยกอธิบายเพิ่มเติมในตอนว่า ด้วยคัมภีร์กัจจายนะ

๒) นยาสะ (นยาส) หรือ มุขมัตตทีปนี (มุขมัตตทีปนี) ผลงานของพระวชิรพุทธีแห่งลังกา แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕ อธิบายสูตรคัมภีร์กัจจายนะ โดยเน้นการบอกลักษณะของสูตร และ แสดงวิธีการประกอบศัพท์ตามกฎที่กล่าวไว้ในสูตรนั้น ๆ

๓) ปทรูปสิทธิ (ปทรูปสิทธิ) ผลงานของพระพุทธรูปิยะ ชาวทมิฬ แต่งในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ณ แคว้นโจฬะทางตอนใต้ของอินเดีย คัมภีร์นี้นำสูตรของ คัมภีร์กัจจายนะ มาจัดลำดับใหม่เพื่อให้เนื้อหาสาระเป็นหมวดหมู่ชัดเจนยิ่งขึ้น

๔) ปทรูปสิทธิฎีกา (ปทรูปสิทธิฎีกา) เป็นงานอธิบายขยายความสาระในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ พระพุทธรูปิยะเป็นผู้แต่งเอง

๕) พาลาวตาร (พาลาวตาร) ผลงานของพระธรรมกิตติ ท่านเป็นพระนิกายมหาวิหาร พำนักอยู่ที่วัดคชลาเทณี ใกล้เมืองเสฉวันทเสละ มณฑลมายา แถบภาคกลางของประเทศลังกา ท่าน เป็นพระสังฆราชปกครองคณะสงฆ์ลังกาในรัชสมัยพระเจ้าปราคกรมพาทูที่ ๒ (พ.ศ. ๑๗๗๙-๑๘๑๑) บางตำรา กล่าวว่า ท่านเป็นพระสังฆราชในรัชสมัยพระเจ้าปราคกรมพาทูที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๙๖-๑๗๒๙) ในคัมภีร์ปฏิภักตต่อตะมาย กล่าวว่าท่านเป็นศิษย์ของพระสารีบุตรเถระผู้แต่งคัมภีร์สารัตถทีปนีเป็นต้น ในรัชสมัยพระเจ้าปราคกรมพาทูที่ ๑

๖) พาลาวตารนวกฎีกา (พาลาวตารนวกฎีกา) หรือ สุโพธิกา (สุโพธิกา) ผลงานของพระ สุ่มังคะ ผู้อยู่ในสยามนิกาย (นิกายนี้ เป็นนิกายที่พระภิกษุชาวไทยไปสืบทอดศาสนาที่ประเทศ ศรี ลังกา) ท่านเกิดวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๓๔๐ ณ หมู่บ้านนิกักัทฑุ มณฑลคาล มรณภาพวันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๕ ท่านพำนักอยู่ที่วัดวิโชทัย เมืองโคลัมโบ

๗) อุตถพยายาย (อุตถพยายาย) ผลงานของพระจุนพพุทธะ ชาวสิงหล แต่งในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ อธิบายขยายความคัมภีร์กัจจายนะโดยละเอียด

๘) กัจจายนธาตุมัญจสา (กัจจายนธาตุมัญจสา) ผลงานของพระสีลวงค์ ชาวสิงหล แต่ง ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ประมวลธาตุในคัมภีร์กัจจายนะมาจัดเป็นหมวดหมู่

๙) อักขรมาลา (อักขรมาลา) ผลงานของพระนาคเสน ชาวสิงหล แต่งในช่วงพุทธศตวรรษ ที่ ๒๓ กล่าวถึงอักขระบาลีและสิงหล ประพันธ์เป็นคาถาภาษาบาลี

๑๐) นิรุตติสารมัญชูลา (นิรุตติสารมัญชูลา) ผลงานของพระท้าวสุทนต์ ท่านพำนักอยู่ที่ วัด โกงตาตุลต จังหวัดสระบุรี แต่งจบในพุทธศักราช ๒๑๙๒ ท่านเป็นพระราชครูของพระเจ้าตากสินที่ ทรงพระนามว่าสิรินันท์ธรรมราช ปวราธิบดี ผู้ทรงครองราชย์ ณ กรุงอังวะ ในพุทธศักราช ๒๑๗๒

๑๑) กัจจายนวิณณา (กัจจายนวิณณา) ผลงานของพระมหาวิชิตาวิ ในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๑

๑๒) กัจจายนสุตตนิเทศ (กัจจายนสุตตนิเทศ) ผลงานของพระสัทธัมมโชติपालเถระ ในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๙

ในงานวิจัยนี้ ขอกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของคัมภีร์กัจจายนะและปทฺฐปสฺสิทฺธิท่านั้น

คัมภีร์กัจจายนะ^๑ เป็นคัมภีร์สัททาวิเสสที่เก่าแก่ที่สุด เป็นผลงานของพระมหากัจจายนะเถระผู้เป็นเอตทัคคะ ประกอบด้วยปฏิสัมภิกา ๔ มีความเป็นเลิศในการขยายความย่อ ดังมีหลักฐานปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาขุททกนิกาย อปาทาน ข้อความตอนหนึ่งว่าพระมหากัจจายนะได้กล่าวปกรณ์ทั้งสาม คือ คัมภีร์กัจจายนะ คัมภีร์มหานิรุตติ และเนติปกรณ์ และมีข้อความตอนหนึ่งในคัมภีร์จุฬคันถวงศ์^๒ ว่า พระมหากัจจายนะ ชาวชมพูทวีปซึ่งเป็นบุโรหิตของพระเจ้าจันทรปัชโชติ ในกรุงอุชเชนี แคว้นอวันตี เห็นโทษแห่งกามทั้งหลาย ละเพศฆราวาสบวชในพระศาสนาของพระศาสดา แต่งคัมภีร์ ๖ คัมภีร์ คือ กัจจายนะ มหานิรุตติ จุฬนิรุตติ เนติปกรณ์ เปฏุโกปเทศ และวิณณนีติ คัมภีร์กัจจายนะมีทั้งหมด ๖ กัณฑ์ รวมเป็น ๖๗๓ สูตร

คัมภีร์กัจจายนะ มีความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องผู้แต่งคัมภีร์นี้เป็น ๓ ทศนะ คือ

๑. เห็นว่า พระมหากัจจายนะในสมัยพุทธกาลเป็นผู้แต่ง
๒. เห็นว่า พระมหากัจจายนะได้แต่งสูตรแล้วต่อมาบุคคลอื่นได้แต่งสูตรและอุทาหรณ์เพื่ออธิบายคัมภีร์ให้ชัดเจนขึ้น

๓. เห็นว่า พระกัจจายนะในสมัยหลังพุทธกาลแต่งในรัชสมัยของพระเจ้าสกมันธาตุ ในราวพุทธศตวรรษที่ ๖ หรือในระหว่างที่ราชวงศ์ของกษัตริย์พระองค์นี้เรืองอำนาจตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๖ เป็นต้นมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๙ บางมติกกล่าวว่าแต่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖

แต่ละทศนะมีรายละเอียด ดังนี้

ทศนะที่ ๑ เห็นว่า พระมหากัจจายนะผู้ดำรงตำแหน่งมหาสาวกเป็นผู้แต่งในครั้งพุทธกาล ทศนะดังกล่าวปรากฏครั้งแรกในอรรถกถาอปาทานที่แต่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ มตินี้เป็นที่ยอมรับ ของคัมภีร์ ไวยากรณ์ที่แต่งในช่วง ๑,๐๐๐ ปีที่ผ่านมา อันได้แก่คัมภีร์นยาสะ (มุขมัตตทีปนี) ที่แต่งในราว พุทธศตวรรษที่ ๑๕ ปทฺฐปสฺสิทฺธิกาที่แต่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ นยาสะทีปิกา ที่เป็นฎีกาเก่าของคัมภีร์ นยาสะที่แต่งในรัชสมัยของพระเจ้าจะสวา (พ.ศ. ๑๗๗๘-๑๗๙๔) คัมภีร์สัททนีติที่แต่งในรัชสมัยของพระเจ้าจะสวา และ นิรุตติสารมัญชูลา ซึ่งเป็นฎีกาใหม่ของคัมภีร์นยาสะ ที่แต่งใน

^๑ ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๑/๒๖๔.

^๒ พระนันท์ปัญญาจารย์, จุฬคันถวงศ์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท ธนาเพรส แอนด์ กราฟฟิค จำกัด), หน้า ๒๐.

พุทธศักราช ๒๑๙๓^๓

คัมภีร์สุดตนิเทศที่พระเถระชาวเมียนมาร์ชื่อพระสัทธรรมโชติपालะแต่งไว้ในพุทธศักราช ๑๙๙๐ ได้เล่าเหตุการณ์ที่ทำให้พระมหากัจจายนะแต่งคัมภีร์กัจจายนะว่า

ในตอนต้นนั้น สูตรว่า อตโถ อกขรสนญาโต นี้เป็นประโยคแรกที่เป็นมุขปาฐะของพระผู้มีพระภาคเจ้า มิใช่ประโยคที่พระกัจจายนะกล่าวไว้ คำที่ว่านี้สมจริง คือ ยังมีภิกษุผู้เฒ่ารูปหนึ่งเรียนเอากรรมฐานในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่งเจริญกรรมฐานพิจารณาถึงความเกิดดับได้ต้นสาละใกล้สระอนโณดาต เธอเห็นนกกระยางเที่ยวไปในน้ำแล้วเจริญกรรมฐานว่า อุทกํ พกํ (น้ำ นกกระยาง) พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบความผิดพลาดนั้นแล้วรับสั่งให้เรียกภิกษุผู้เฒ่ามาแล้วตรัสประโยคว่า อตโถ อกขรสนญาโต (ความหมายย่อมหมายรู้ได้ด้วยอักษร) แม้พระกัจจายนะจะได้ทราบความประสงค์ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงแต่งคัมภีร์นี้โดยตั้งสูตรไว้ในตอนต้นว่า อตโถ อกขรสนญาโต อาจารย์บางท่านกล่าวอีกมติหนึ่งว่าสูตรนี้ เป็นสูตรที่พระกัจจายนะแต่ง^๔

แนวความเชื่อดังกล่าวยังปรากฏในคัมภีร์กัจจายนะวิณณา ที่พระเถระชาวเมียนมาร์ชื่อพระมหาวิชิตาวิแต่งไว้ในพุทธศักราช ๒๑๖๙^๕

อย่างไรก็ตาม เรื่องดังกล่าวนี้เป็นเพียงตำนานที่เล่าต่อ ๆ กันมา ไม่พบในพระบาลี อรรถกถา และฎีกา ต่อมา พระญาณกิตติ ได้จัดทำโยชนาอธิบายคัมภีร์กัจจายนะ โดยให้ชื่อว่า คัมภีร์มูลกัจจายน์ หรือ คัมภีร์กัจจายน์มูล ท่านผู้แต่งรับทัศนะและตำนานความเป็นมาของคัมภีร์ตามแนวนี้ด้วย เช่น รองศาสตราจารย์ ดร. สุภาพรรณ ฦ บางช้าง ได้กล่าวไว้ในหนังสือไวยากรณ์บาลีว่า ในงานเขียนเรื่อง มูลกัจจายน์ปกรณ์ปุตติกถา ว่าด้วยเรื่องเดิมที่จะเกิดคัมภีร์มูลโดยความย่อ ซึ่งนายวงษ์ (เปรียญ) ได้เรียบเรียงขึ้นเมื่อรัตนโกสินทร์ศก ๑๒๔ (พ.ศ. ๒๔๔๙) ได้พรรณนาเรื่องราวตามคัมภีร์กัจจายนะวิณณา ซึ่งแสดงแนวคิดในเรื่องผู้แต่งและประวัติความเป็นมาของคัมภีร์กัจจายนะ ตามทัศนะที่ ๑ อย่างชัดเจน^๖

ในคัมภีร์คัณธวงศ์ ผลงานของพระนันทปัญญาจารย์ พระเถระชาวเมียนมาร์ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ได้กล่าวว่า พระมหากัจจายนะ เป็นชาวชมพูทวีป (อินเดีย) เคยเป็นปุโรหิตของพระเจ้าจันทปชโชต ผู้ครองนครอุชเชนีในแคว้นอวันตี ต่อมาเห็นโทษของกรรม จึงละบ้านเรือนออกบวชในพระศาสนาของพระศาสดา ท่านได้แต่งคัมภีร์ไว้ ๖ เรื่อง คือ ๑) กัจจายนคัณณะ (คัมภีร์กัจจายนะ) ๒) มหานิรุตติคัณณะ ๓) จุฬานิรุตติคัณณะ ๔) เนตติคัณณะ ๕) เปฏุโกปเทศคัณณะ และ ๖) วิณณนีติคัณณะ^๗

^๓ ทัศนะที่ ๑ ซึ่งนำเสนอในบทนี้ ได้หลักฐานส่วนใหญ่จากผลงานเหล่านี้ **ขุ.อป.อ.** (บาลี) ๒/๑/๒๖๔., พระวชิรพุทธิ, **นยาสะ** (อย่างกึ่ง: โรงพิมพ์สุธรรมวดี, ๒๔๗๖), หน้า ๑, ๖., พระพุทธอัปปิยะ, **ปทรูปลิตธิฎีกา** (อย่างกึ่ง: กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๐๙), หน้า ๓., อามาศย์ตันเปียน, **นยาสะปทีปิกา** (อย่างกึ่ง: โรงพิมพ์วิมยัตมัน, ๒๔๕๖), หน้า ๔๙., พระอัครคังสะ, **สัททนีติปกรณ์ ปทมมลา**, หน้า ๕๓., พระทาฐานาคะ, **นิรุตติสารมัญญุสา** (ม.ป.ท., ม.ป.ป), หน้า ๑.

^๔ พระสัทธัมมโชติपालเถระ, **กัจจายนสุดตนิเทศ**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยรายวัน, ๒๕๔๕), หน้า ๔.

^๕ พระมหาวิชิตาวิ, **กัจจายนวิณณา**, (กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๘.

^๖ สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, **ไวยากรณ์บาลี**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๓-๕.

^๗ พระนันทปัญญาจารย์, **จุฬคัณธวงศ์**, หน้า ๒๕.

ทัศนะว่าคัมภีร์กัจจายนะเป็นผลงานของพระมหากัจจายนะดังที่กล่าวมาแล้ว เป็นความเห็นของโบราณจารย์ฝ่ายเถรวาทตั้งแต่สมัยแต่งคัมภีร์อรรถกถาในพุทธศตวรรษที่ ๑๐ แล้วได้รับการยอมรับ ด้วยเหตุที่พระมหากัจจายนะได้รับการยกย่องในด้านการอธิบายขยายความ และท่านเองต้องนำคำสอนของพระพุทธเจ้าไปสอนในถิ่นที่คนไม่รู้ภาษาบาลีจึงจำเป็นต้องอธิบายความหมายของคำแต่ละคำเป็นพิเศษ ท่านจึงเห็นความจำเป็นในการรวบรวมความรู้ไวยากรณ์บาลีให้เป็นระบบ ดังนั้น คำสอนของท่าน นอกจากการขยายความทางธรรมแล้ว ยังมีการอธิบายความหมายของศัพท์ซึ่งแสดงความเป็นนักภาษาของท่านด้วย^๘ ดังปรากฏหลักฐานที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ในประเทศไทยยังคงสืบทอดความเห็น นี้อยู่มาจนถึงปัจจุบัน ดังปรากฏเรื่องผู้แต่งคัมภีร์กัจจายนะในหนังสือแบบเรียนวรรณคดีประเภท คัมภีร์ไวยากรณ์^๙ ของพระเทพเมธาจารย์ (เข้า จิตปญโญ) และในประวัติวรรณคดีบาลี^{๑๐} ของ ร.อ.ฉลาด บุญลอย เป็นต้น

บางท่านสันนิษฐานว่า การที่โบราณจารย์อ้างว่า ผู้แต่งคัมภีร์กัจจายนะคือพระมหาสาวกนั้น คงจะเป็นกุศโลบายให้อนุชนรุ่นหลังเกิดศรัทธาเลื่อมใสในคัมภีร์นี้ แล้วหมั่นศึกษาเล่าเรียนด้วยความพากเพียรไม่ย่อท้อ^{๑๑}

ทัศนะที่ ๒ พบในคัมภีร์กัจจายนเภทฎีกาใหม่ ซึ่งแต่งโดยพระอุตตมสิกขะพระเถระชาวเมียนมาร์ ในพุทธศักราช ๒๒๑๓ มีข้อความกล่าวว่า

พระกัจจายนะแต่งสูตร พระสังฆนันท์แต่งวุดติ พระพรหมทัตแต่งอุทาทธณ์ คัมภีร์นยาสะแต่งโดยพระวิมลพุทธิ^{๑๒}

ท่านผู้แต่งเสนอว่า สารของคัมภีร์กัจจายนะนั้นในแต่ละสูตรมีเนื้อหาแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ ตัวสูตรเป็นผลงานของพระมหากัจจายนะ วุดติเป็นผลงานของพระสังฆนันท์ ส่วนอุทาทธณ์เป็นผลงานของพระพรหมทัต และยังมีคัมภีร์อธิบายของคัมภีร์กัจจายนะที่ชื่อว่านยาสะ เป็นผลงานของพระวิมลพุทธิ (บางท่านเห็นว่าคำนี้อาจจะผิดพลาดมาจากชื่อวชิรพุทธิ เพราะถือว่าผู้แต่งวชิรพุทธิฎีกา และนยาสะเป็นคนเดียวกัน หรืออาจจะเป็นอีกชื่อหนึ่งของพระวชิรพุทธิก็ได้) นอกจากนี้ ท่านผู้แต่งได้พยายามปรับแนวคิดให้สอดคล้องกับทัศนะแรก โดยกล่าวว่าพระสังฆนันท์ผู้แต่งวุดตินั้น อาจจะเป็นชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งของพระมหากัจจายนะ

ข้อเสนอในกัจจายนเภทฎีกาข้างต้นมีความหมายว่า สารของคัมภีร์กัจจายนะตามที่ปรากฏคัมภีร์กัจจายนะนั้น เริ่มต้นจากหลักหรือตัวสูตรพระมหากัจจายนะริเริ่มไว้แต่สมัยพุทธกาลแล้ว ได้มีพัฒนาการเพิ่มคำอธิบายวุดติและอุทาทธณ์เข้าไป ดังนั้น ชื่อคัมภีร์กัจจายนะจึงมิได้มีความหมายถึงไวยากรณ์ของพระมหากัจจายนะ แต่มีความหมายถึงไวยากรณ์สายกัจจายนะ ไวยากรณ์บาลีสายนี้เริ่มขึ้นที่แคว้นอวันตี

^๘ สุภาพรรณ ฦ บางข้าง, ไวยากรณ์บาลี, หน้า ๕.

^๙ พระเทพเมธาจารย์ (เข้า จิตปญโญ), แบบเรียนวรรณคดีบาลีประเภทคัมภีร์ไวยากรณ์, (ธนบุรี: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๔), หน้า ๗.

^{๑๐} ร้อยเอกฉลาด บุญลอย, ประวัติวรรณคดีบาลี, (ธนบุรี: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๔), หน้า ๙๗.

^{๑๑} พระอัครธัมมะ, โมคคัลลทานิสสัย, (มณฑลเลย: โรงพิมพ์มยะช่อ, ๒๕๑๔), หน้า คำนำ ๗-๘.

^{๑๒} พระอุตตมสิกขะ, กัจจายนเภทฎีกา, (ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์สุธัมมวดี, ๒๕๗๒), หน้า ๑๒๙.

ในหนังสือไวยากรณ์บาลี รศ.ดร.สุภาพรณ ฌ บางช้าง สันนิษฐานว่า ผลงานที่กล่าวใน คัมภีร์คันธวงศ์ว่าเป็นของพระมหากัจจายนเถระ ได้แก่ คัมภีร์กัจจายนคันทะ มหานิรุตติคันทะ จูฬ-นิรุตติคันทะ เนตติคันทะ เปฏโกปเทศคันทะ และวัณณนิตติคันทะนั้น ล้วนเป็นผลงานที่พัฒนาสร้างขึ้น ในสำนักศึกษาสายกัจจายนะแห่งวันตี มีใช้ผลงานของพระมหากัจจายนเถระโดยตรง^{๑๓} โดยนำเสนอ ตามความเห็นของ The Pali Literature of Ceylon^{๑๔} และ Dictionary of Pali Proper Names^{๑๕} ของ G.P. Malalasekera

ในหนังสือธาตุปทีปิกา หรือพจนานุกรมบาลี-ไทย แผนกธาตุ ของหลวงเทพรัตนาศิษย์ ได้เสนอเรื่องแต่งคัมภีร์กัจจายนะซึ่งสะท้อนแนวคิดตามแบบทัศนะที่ ๒ นี้ แต่กล่าวเฉพาะตัวสูตรว่า

ตำราไวยากรณ์ของบาลีที่มีชื่อสำคัญ ๆ ก็คือ กัจจายนะ โมคคัลลณะ สัททนีติ...ใน ไวยากรณ์ทั้ง ๓ นั้น กัจจายนะมีอายุเก่าแก่กว่าใครหมด และเป็นครูไวยากรณ์อื่นทั้งสิ้น เฉพาะตัวสูตร ของกัจจายนะ ฎีกากล่าวว่า ท่านผู้แต่งคือ พระมหากัจจายนเถระ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงยกย่องใน เอตทัคคสถานว่าเลิศกว่าใคร ๆ ในเรื่องกระจายคำสั่งเขปให้พิศดารกว้างขวางกระจ่างแจ้ง เป็นพระ อรหันต์นับเข้าในอัสติมหาสาวก ซึ่งท่านมีชีพอู่ทันพร้อมกับพระพุทธองค์^{๑๖}

ทัศนะที่กล่าวว่าคัมภีร์กัจจายนะเป็นผลงานของบุคคล ๓ ท่านนี้ ปราชญ์ชาวเมียนมาร์ บางท่าน ยอมรับ แต่ไม่เชื่อว่าพระมหากัจจายนะเป็นผู้แต่งสูตร เพียงเชื่อว่าท่านผู้แต่งเป็นพระกัจจาย นะรุ่นหลัง แต่งสูตรไว้ก่อน ต่อมาจึงมีผู้รู้แต่งจุดติและอุทาหรณ์เพื่ออธิบายสูตรให้กระจ่าง เหมือนกับ ปาณินิ ซึ่งแต่งสูตรของคัมภีร์ปาณินิไว้ก่อน ต่อมาภาตยายนะจึงแต่งจุดติและอุทาหรณ์เพื่ออธิบายสูตร ข้อสันนิษฐานนี้ ปรากฏในคัมภีร์กัจจายนสูตรตัดถะที่แปลและอธิบายคัมภีร์กัจจายนะเป็นภาษา เมียนมาร์ในพุทธศักราช ๒๔๔๗ ท่านผู้แต่งเห็นว่ากัจจายนสูตรมีข้อบกพร่องหลายประการ จึงไม่ควร เป็นผลงานของพระอรหันต์ ผู้บรรลุปฏิสัมภิทาญาณ ทั้งจุดติในบางสูตรก็อธิบายความไม่สอดคล้องกับ สูตร และอุทาหรณ์ในบางสูตรก็ไม่ตรงตามสูตรและจุดติ ตัวอย่างเช่น

๑) สูตรบางสูตรกล่าวซ้ำหรือชวนสับสน

๑.๑) สูตร ๖๔๓ ว่า ภายาทีหิ มติ พุธิ ปุชาทีหิ จ กุโต (ลง กุต ปัจจยัยท่าย ภี ธาตุเป็น ต้นและท่าย มน ธาตุ, พุธ ธาตุ และ ปุช ธาตุเป็นต้น) ไม่ควรกล่าวไว้อีก เพราะอาจลง ต ปัจจยัยได้ด้วย สูตร ๕๕๖ ว่า ภาววมเมสุ ต (ลง ต ปัจจยัยในภาวสาธนะและกรรมสาธนะ)^{๑๗}

๑.๒) สูตร ๖๕๓ ว่า ภาววาจิมหิ จตุตถิ (ลงจตุตถิวิภัตติในศัพท์ที่แสดงภาวะใน อนาคตกาล) ไม่ควรกล่าวไว้อีก เพราะอาจลงจตุตถิวิภัตติได้ด้วยสูตร ๒๗๗ ว่า สีสลาข ๒เปฯ สตตม-ยตเถสุ จ (การก ในที่ประกอบกับ สีสลาข ธาตุ ... และในอรรถของสัจตมวิภัตติ และในการประกอบกับ

^{๑๓} สุภาพรณ ฌ บางช้าง, ไวยากรณ์บาลี, หน้า ๗.

^{๑๔} G.P. Malalasekera, *The Pali Literature of Ceylon* (Colombo: M.D.Gunasena, 1958), p. 180.

^{๑๕} G.P. Malalasekera, *Dictionary of Pali Proper Names*, Vol I (London: The Pali Text Society, 1960), p. 497.

^{๑๖} หลวงเทพรัตนาศิษย์ (ทวี ธรรมธัช), *ธาตุปทีปิกา หรือพจนานุกรม บาลี-ไทย แผนกธาตุ*, (พระ นคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๘๖), หน้า ๗.

^{๑๗} พระวิสุทธาจารย์, *กัจจายนสูตรตัดถะ*, (ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์สุธรรมวดี, ๒๕๐๕), หน้า ๔๐๓.

ศัพท์อื่น ๆ ชื่อว่า สัมปทานการก)^{๑๘}

๑.๓) สูตร ๖๖๓ ว่า กขยาทีหิ โภ (ลง ก ปัจจัยท้าย กขิ ธาตุเป็นต้น) ไม่ควรกล่าวไว้ อีก เพราะอาจลง อ ปัจจัยแทน ก ปัจจัยด้วยสูตร ๕๒๗ ว่า สพฺพโต ญฺตุวาวี วา (ลง ญฺ ตุ อาวี และ อ ปัจจัย ท้ายธาตุทั้งหมด)^{๑๙}

๑.๔) สูตร ๖๖๔ ว่า ขาทมคมานิ ขนฺธนคฺนธา (แปลง ขาท ธาตุเป็น ขนธ, อม ธาตุ เป็น อนธ และ คม ธาตุเป็น คนธ) เพราะรูปว่า ขนธ, อนธ และ คนธ อาจสำเร็จได้ด้วย ขนธ ธาตุ, อนธ ธาตุ และ คนธ ธาตุ^{๒๐}

๒) วุตติในบางสูตรอธิบายความไม่สอดคล้องกับสูตร เช่น สูตร ๑๕๔ ว่า สมาส จ วิภาสา สูตรนี้ แปลตามวุตติว่า เปลี่ยนสระตัวท้ายของ ปุม ศัพท์เป็น อ ได้บ้างเมื่อทำสมาสแล้ว มีอุทาหรณ์ ตามวุตติว่า อติธิปุมนปฺสกาณี กล่าวคือ ให้เปลี่ยนสระ อ ของ ปุม ศัพท์เป็น อ แล้วเปลี่ยนนิคหิต เป็นพยัญชนะท้ายวรรค จึงสำเร็จรูปเป็น อติธิปุมนปฺสกาณี แต่คัมภีร์ก็แจกยณสุตตตเถกล่าวว่ ควร แปลสูตรนี้ว่า เปลี่ยนสระตัวท้ายของ ปุม ศัพท์พร้อมกับวิภตติเป็น อ ได้บ้าง เพราะวิภตติอาลปนะ เอกพจน์ เมื่อทำสมาสแล้ว และได้แสดงอุทาหรณ์ว่า เท อติธิปุมิ, อติธิปุม, อติธิปุม (เนาะสตรี้และ บุรุษ) ความเห็นนี้เกิดจากสูตรหน้าของสูตรนี้ คือสูตร ๑๕๓ ว่า อมาลปนเกวจน (เปลี่ยนสระตัวท้าย ของ ปุม ศัพท์ พร้อมกับวิภตติ เป็น อ ได้บ้าง เพราะวิภตติอาลปนะเอกพจน์) ควรมีความหมาย เชื่อมโยงกับสูตรนี้ โดยมีบทบางบทจากสูตรต้นตามมาสูตรหลังได้ตามธรรมเนียมของสูตร^{๒๑}

นอกจากนี้ สูตร ๑๗๘ ในคัมภีร์ก็แจกยณะว่า สพฺพโต โภ (ลง ก อาคมท้ายสรรพนาม ทั้งหมด) ก็แต่งตามสูตรในคัมภีร์กาดันตระ (ปริจเฉทที่ ๒ สูตร ๑๔๑) ที่แสดงการลง อกฺ ปัจจัย และ ก ปัจจัย ดังนั้น สูตรดังกล่าวจึงควรแปลว่า ลง ก ปัจจัยท้ายสรรพนามทั้งหมด แต่ท่านผู้แต่งวุตติกล่าวว่า ให้ลง ก อาคม ซึ่งไม่ตรงกับข้อความในคัมภีร์กาดันตระ

๓) อุทาหรณ์ในบางสูตรไม่ตรงตามสูตรและวุตติ เช่น สูตร ๑๖๗ ว่า พหุพพิหิมหิ จ (วิธีที่เป็นไป ในสรรพนามย่อไม่มีในพหุพพิหิสมาส) มีอุทาหรณ์ในคัมภีร์ก็แจกยณะว่า ปิยฺปุพฺพาย, ปิย- ปุพฺพานิ, ปิยฺปุพฺเพ, ปิยฺปุพฺพสฺส แต่คัมภีร์ก็แจกยณสุตตตเถเห็นว่าควรมีอุทาหรณ์เป็น ปิยฺปุพฺพา, ปิย- ปุพฺพาย, ปิยฺปุพฺพา, ปิยฺปุพฺเพ, ปิยฺปุพฺพานิ, ปิยฺปุพฺพาย^{๒๒}

ด้วยเหตุนี้ ท่านผู้แต่งคัมภีร์ก็แจกยณสุตตตเถจึงอธิบายคัมภีร์ก็แจกยณะโดยเขียนวุตติ และอุทาหรณ์ขึ้นใหม่ ไม่ใช่วุตติและอุทาหรณ์เดิมที่พบในคัมภีร์ก็แจกยณะ ต่อมา พระนาคะศิษย์ของท่านผู้แต่งคัมภีร์ก็แจกยณสุตตตเถได้แต่งคัมภีร์ก็แจกยณสังเขปเป็นภาษาบาลีในพุทธศักราช ๒๔๕๔ โดยนำก็แจกยณสูตรมาเป็นสูตรหลักแล้วใช้วุตติและอุทาหรณ์ของคัมภีร์ก็แจกยณสุตตตเถทั้งหมด

ทัศนะที่ ๓ มีความเห็นว่า พระกัจจายนเถระผู้แต่งคัมภีร์ก็แจกยณะนั้น มิใช่พระมหากัจจายนเถระในสมัยพุทธกาล แต่เป็นพระเถระรูปหนึ่งที่มีชื่อตรงกันซึ่งเกิดภายหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วหลายร้อยปี คงจะเป็นชาวสิงหลหรือชาวอินเดียตอนใต้แคว้นโจฬะ ชื่อคัมภีร์ก็เหมือน

^{๑๘} อ่างแล้ว, พระวิสุทธาจารย์, กัจจายนสุตตตถ, หน้า ๔๐๘.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๓.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๓.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๙.

ชื่อผู้แต่งเช่นกับคัมภีร์โมคคัลลานะที่ท่านผู้แต่งชื่อว่าโมคคัลลานะ มีข้อความกล่าวไว้ในคำนำของคัมภีร์สัททนีติ สุตตมาลา ที่นักวิชาการชาวเมียนมาร์กล่าวว่า

นักปราชญ์ปัจจุบันนี้กล่าวว่า พระมหากัจจายนเถระผู้ได้รับตำแหน่งเอตทัคคะในสมัยพุทธกาล มิได้แต่งคัมภีร์กัจจายนะนี้ แต่เป็นพระเถระรูปหนึ่ง ที่มีชื่อเหมือนกับพระมหาสาวกนั้น ซึ่งเป็นชาวสิงหลหรือชาวแคว้นโจหะแต่งไว้ และอ้างเหตุผลอธิบายไว้มากมาย^{๒๓}

แม้ในคำนำของคัมภีร์สุโทธิกาซึ่งสุ่มังคละ พระเถระชาวสิงหลแต่งไว้ก็กล่าวว่า นักปราชญ์บางท่านมีความเห็นว่า อาจารย์กัจจายนะนั้นมิใช่คนเดียวกับพระมหาชีณาสพ แต่เป็นพระเถระรูปหนึ่งในยุคหลังที่มีชื่อเหมือนพระมหาชีณาสพนั้น เหมือนคัมภีร์โมคคัลลานะที่พระเถระรูปหนึ่งแต่งไว้ในยุคหลังแต่มีชื่อเหมือนพระมหาชีณาสพผู้เลิศด้านฤทธิ์^{๒๔}

ทัศนะข้างต้นนี้มีเหตุผล ๓ ประการ ดังนี้

๑) คัมภีร์กัจจายนะแต่งอิงอาศัยไวยากรณ์สันสกฤตคือปาณินิและกาดันตระ โดยอาศัยกาดันตระที่แต่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๖ เป็นหลัก เพราะนำข้อความจากไวยากรณ์สันสกฤตมาอ้างอิง และมีสูตรเหมือนหรือคล้ายกับสูตรในไวยากรณ์สันสกฤต มีคำอธิบายโดยสังเขป ดังนี้

๑.๑) ประสมถยา ปโยเค (เมื่อมีการประกอบใช้ชื่อในคัมภีร์สันสกฤตอื่น ก็พึงประกอบ ได้) สูตรนี้กล่าวถึงการนำชื่อจากไวยากรณ์สันสกฤตมาใช้ในคัมภีร์กัจจายนะ จึงแสดงว่าคัมภีร์นี้แต่งโดยอิงไวยากรณ์สันสกฤต ดังนั้น คัมภีร์นี้จึงแต่งก่อนคัมภีร์ปาณินิซึ่งแต่งหลังพุทธปรินิพพาน ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑ หรือ ๒ ไม่ได้ ทั้งชื่อเรียกทางไวยากรณ์ในคัมภีร์สันสกฤตอื่น ๆ ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์กัจจายนะก็ปรากฏในคัมภีร์ปาณินิและกาดันตระ ดังนี้

- โฆสะ โฆชานโตนเย. (กา. ๑.๑๒)
- อโฆสะ วรคานำ ปุรณทิวติยา ศษสาศจาโฆษา. (กา. ๑.๑๑)
- สวัณณะ เตษำ ทูวานุโยนยสย สวรรณา. (ปา. ๑.๔)
ตุลยาสยปรยตน์ สวรรณม. (ปา. ๑.๑.๖)
- สังโยค หโลนนตราชะ สโยคะ. (ปา. ๑.๑.๗)
- ลึงค์ ธาตุวิภกติวรชชมรกววลลึงคม. (กา. ๒.๑)
อรถาธาตुरปรตยยะ ปราติปทิกม. (ปา. ๑.๒.๔๕)
กฤตตทฤติสมาสาศจ. (ปา. ๑.๒.๔๖)
- บท ปูรวปรโยรรุโถปลพธา ปทม. (กา. ๑.๒๐)
สุปติงนตฺ ปทม. (ปา. ๑.๔.๑๔)
- อุปธา อนตยาค ปูรว อุปธา. (กา. ๒.๑๑)
- นที อิทุตสตรยาชโย นที. (กา. ๒.๙)
- สรรพนาม สรวาทินิ สรวนามานิ. (ปา ๑.๑.๒๗)

๑.๒) สูตรบางสูตรในคัมภีร์กัจจายนะเหมือนสูตรในคัมภีร์ปาณินิ เช่น

^{๒๓} พระอัครคังสะ, สัททนีติ สุตตมาลา, (อย่างกึ่ง: กระทบวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๐๘), หน้า ข.

^{๒๔} พระปิยทัสสีและคณะ, ปทสาธนะ ปทสาธนฎีกา พาลาวตาร พาลาวตารฎีกา และพาลาวตารนิสสัย ๗ คัมภีร์, (มณฑลเถย: โรงพิมพ์ธรวดี, ๒๕๑๐), หน้า ง.

กาลหุธานมจจนตส์โยเค. (กจ. ๒๙๘)
 กาลาธวโนรตยนตส์โยเค. (ปา. ๒.๓.๑๕)
 กम्मปวจนียยุตเต. (กจ. ๒๙๙)
 กรมปวจนียยุตเต. (ปา. ๒.๓.๘)
 เยนงควิกาโร. (กจ. ๒๙๑)
 เยนางควิการะ. (ปา. ๒.๓.๒๐)
 อปาทาน ปรณจมี. (กจ. ๒๙๕)
 อปาทาน ปรณจมี. (ปา. ๒.๓.๒๘)

- ๑.๓) สูตรบางสูตรในคัมภีร์กัจจายณะเหมือนสูตรในคัมภีร์กาทันตระ เช่น
 ยสมาทเปติ ภยมาทตเต วา ตทปาทาน. (กจ. ๒๗๑)
 ยโตไปติ ภยมาทตเต วา ตทปาทานม. (กา. ๒.๒๑๔)
 ยสส ทาตุกาโม ไรจเต ธารยเต วา ตัมสปทาน. (กจ. ๒๗๖)
 ยสไม ทิตสาไรจเต ธารยเต วา ตต สปปรทานม. (กา. ๒.๒๑๖)
 โย กโรติ ส กตตา. (กจ. ๒๘๑)
 ยะ กโรติ ส กรตตา. (กา. ๒.๒๒๐)
 นามาน สมาส ยุตตโต. (กจ. ๓๑๖)
 นามนำ สมาส ยุกตารุณ. (กา. ๒.๒๕๙)
 วา ฌปจเจ. (กจ. ๓๔๔)
 วา ฌปตเย. (กา. ๒.๒๘๘)
 เต กิจจา. (กจ. ๕๔๕)
 เต กฤตยา. (กา. ๔.๑๓๐)
 นนทาทีหิ ย. (กจ. ๕๔๗)
 นนทยาเทรย. (กา. ๔.๑๓๓)
 กตตริ กิต. (กจ. ๖๒๔)
 กรตตริ กฤตยะ. (กา. ๔.๔๗๖)
 ภาวกมเมสุ กิจจ-กต-ขตถา. (กจ. ๖๒๕)
 ภาวกรมมโณชะ กฤตย-กต-ขลารุณ. (กา. ๔.๔๗)

- ๑.๔) ลำดับสูตรอยู่ก่อนและหลังในคัมภีร์กัจจายณะเหมือนลำดับสูตรบางแห่งใน
 คัมภีร์กาทันตระ เช่น

โยธาโร ตโมกาสิ. (กจ. ๒๗๘)
 ย อาธารสฺตททิกณม. (กา. ๒.๒๑๗)
 เยน วา กยิรเต ตัม กรณ. (กจ. ๒๗๙)
 เยน กุริยเต ตต กรณม. (กา. ๒.๒๑๘)
 ยัม กโรติ ตัม กมม. (กจ. ๒๘๐)
 ยต กุริยเต ตต กรมม. (กา. ๒.๒๑๙)
 โย กโรติ ส กตตา. (กจ. ๒๘๑)

ยะ กโรติ ส กรตตา. (กา. ๒.๒๒๐)
 โย กาเรติ ส เหตุ. (กจ. ๒๘๒)
 การยติ ยะ ส เหตุศจ. (กา. ๒.๒๒๑)
 นามานํ สมาส ยุตตตโต. (กจ. ๓๑๖)
 นามนํ สมาส ยุกตารถะ. (กา. ๒.๒๕๙)
 เตสํ วิภตติโย โลปา จ. (กจ. ๓๑๗)
 ตตสถา โลปยา วิภกตยะ. (กา ๒.๒๖๐)
 ปกติ จสส สรณตสส. (กจ. ๓๑๘)
 ปรงกตติศจ สวารานตสย. (กา ๒.๒๖๑)
 ทวิปเท ตลยธาธิกรณ กम्मธารโย. (กจ. ๓๒๔)
 ปเท ตลยธาธิกรณ วิเชมยะ กรมมธารยะ. (กา ๒.๒๖๓)
 สงขยา ปุพโพ ทิคุ. (กจ. ๓๒๕)
 สงขยาปุรวัว ทวิคริติ ชเณยะ. (กา ๒.๒๖๔)
 อุเถ ตปฺปฺริสา. (กจ. ๓๒๖)
 ตตฺปฺรุษาวุเภา. (กา ๒.๒๖๕)
 สเร อน. (กจ. ๓๓๔)
 สวเรกษร วิปรยยะ. (กา ๒.๒๘๑)
 กท กุสส. (กจ. ๓๓๕)
 โโก กต. (กา ๒.๒๘๒)
 กาปฺตเถสุ จ. (กจ. ๓๓๖)
 กาทวีษทรเถกฺเช. (กา ๒.๒๘๓)

๑.๕) กฎไวยากรณ์บางอย่างในคัมภีร์กัจจายนะเหมือนกฎไวยากรณ์ที่นิยมใช้ใน
ไวยากรณ์สันสกฤต เช่น

- การแบ่งสูตร พบใน กจ ๒๐,๕๑๕ และ ปา. ๒.๓.๓๒,๓.๓.๑๐๐, กา. ๒.๖๖
- การแสดงว่า จ ศัพท์ทำหน้าที่อวุตตสมุจยยะ คือ รวบรวมข้อความที่มีได้
กล่าวไว้ในสูตร พบใน กจ. ๒๐,๓๕,๓๗,๒๗๒,๔๔๙ และ ปา. ๒.๓.๑๖, กา. ๒.๒๒๑
- การแสดงศัพท์เกินที่มีอรรถพิเศษ พบใน กจ. ๔๙,๑๕๔,๔๘๑,๔๙๑ และ
ปา. ๑.๔.๔๙, กา. ๒.๗๑,๗๒,๗๕
- การกล่าวสูตรซ้ำ พบใน กจ. ๘๒,๘๘ และ ปา. ๒.๓.๓๙, กา. ๑.๒๒,
๒.๒๔,๔๐

๑.๖) วิธีการอธิบายสูตรในคัมภีร์กัจจายนะ ที่แสดงประโยชน์ของสูตรหรือศัพท์ที่
ประกอบใช้ในสูตร มีความคล้ายคลึงกับการอธิบายสูตรในคัมภีร์ปาณินิและกาทันตระ เช่น

เตน กวตโต. อตโต อกฺขรสนฺณวาโต. (กจ. ๒)
 กวจิตฺติ กสฺมา. อิตฺติสฺส มฺหุตตมฺปิ. (กจ. ๑๙)
 สิมฺหิตฺติ กิมตถํ. โภตฺติโย อยฺยาโย. (กจ. ๕๗)

บทเหล่านี้ คือ กวตโถ กสุม่า และ กิมตถ์ คล้ายคลึงกับวิธีการอธิบายสูตรในไวยากรณ์ สันสกฤตว่า

คุณปรเทศา มาเทรคุณ อิตเยวมาทยะ. (ปา. ๑.๑.๒)

อมนตรอติ กิม. กฤษโณ โนนาว. (ปา. ๓.๗.๑๔๙)

สวรปรเทศา สวโรวรวรชโซ นามิตเยวมาทยะ. (กา. ๑.๒)

อการานตาทิต กิ. ภาตตะ. (กา. ๒.๒๖)

๑.๗) ในคัมภีร์กัจจายณะกล่าวถึงสูตรที่แสดงกฎไวยากรณ์ในการตั้งรูปศัพท์ และ สำเร็จรูปให้คล้ายตามพระพุทฺพจน์ โดยไม่คำนึงถึงไวยากรณ์สันสกฤตเป็นหลัก เช่น

-สูตร ๕๒ กล่าวว่า ชินวจนยุดต์ หิ (สูตร วุตติ และอุทาทรรณ์คล้ายตาม พระพุทฺพจน์โดยแท้) เพื่อแสดงว่า สูตร วุตติ และอุทาทรรณ์ที่แสดงในคัมภีร์นี้คล้ายตามพระพุทฺพจน์ ไม่คล้ายตามกฎไวยากรณ์สันสกฤต

-สูตร ๕๓ กล่าวว่า ลิงคยจ นิปัจเจเต (นามศัพท์และอื่น ๆ ย่อมตั้งไว้คล้ายตาม พระพุทฺพจน์) เพื่อแสดงว่า ศัพท์ปกติ (ลิงค์, ธาตุ) ที่แสดงไว้ในคัมภีร์นี้คล้ายตามพระพุทฺพจน์ โดยแตก ต่างจากศัพท์ปกติในไวยากรณ์สันสกฤต

-สูตร ๕๖ กล่าวว่า ตทนุโปรธเน (ตั้งนามศัพท์และอื่น ๆ โดยไม่ขัดแย้งกับ พระพุทฺพจน์นั้น) เพื่อแสดงว่าบทสำเร็จที่ท่านกล่าวถึงในคัมภีร์นี้คล้ายตามพระพุทฺพจน์

๒) ไวยากรณ์บาลีอื่น เช่น คัมภีร์โมคคัลลานะ และคัมภีร์สัททนีติ เป็นต้น กล่าว คัดค้านความเห็นของคัมภีร์กัจจายณะ ถ้าท่านผู้แต่งเป็นผู้แตกฉานในนิรุกติปฏิบัติปฏิสัมพันธ์ญาณ ก็ไม่ควรมี ข้อบกพร่องให้ผู้อื่นทักท้วงได้ อนึ่ง คำคัดค้านของไวยากรณ์เหล่านั้นจะถูกหรือไม่ก็ตาม ก็แสดงการ เห็นแย้งกับมติของคัมภีร์กัจจายณะ

๒.๑) คัมภีร์กัจจายณะ (สูตร ๒) กล่าวว่า อกฺขราปาทย เอจจตตาลีส์ (เสียง ทั้งหลายมี อ เป็นต้น ๔๑ เสียง ชื่อว่า อักษร) โดยกล่าวถึงอักษรในภาษาบาลีว่ามี ๔๑ เสียง แต่ คัมภีร์โมคคัลลานะ (ปริจเฉท ที่ ๑ สูตร ๑) กล่าวว่า ออาทย ติตาลีส วณฺณา (เสียง ๔๓ เสียงมี อ เป็นต้นชื่อว่า วัณฺณะ) โดยกล่าวว่าอักษรมี ๔๓ เสียง ทั้งนี้เพราะคัมภีร์กัจจายณะแสดงสระ ๘ เสียง ส่วนคัมภีร์โมคคัลลานะแสดงสระ ๑๐ เสียง เพิ่ม สระ เอ และ โอะ ที่เป็นเสียงสั้น^{๒๕}

๒.๒) คัมภีร์โมคคัลลานะ (ปริจเฉทที่ ๑ สูตร ๓๓) กล่าวว่า พุญฺชเน ที่ชรสสา (เป็นที่ชะและรัสสะในเพราะพยัญชนะ) ในคำอธิบายที่เรียกว่า ปัญจิกา ของสูตรนี้ พระโมคคัลลานะ กล่าวตำหนิพระกัจจายณะว่ากล่าวสูตรไว้ ๔ สูตรโดยพรั่าเพรีอ สูตรดังกล่าวคือ ที่ฆิ (เมื่อลบสระหน้า แล้ว ที่ชะสระหลัง ในบางแห่ง) ปุพฺโพ จ (เมื่อลบสระหลังแล้ว ที่ชะสระหน้า ในบางแห่ง) ที่ฆิ (สระ ทั้งหลายเป็นที่ชะเพราะพยัญชนะเบื้องหลัง ในบางแห่ง) รสฺส (สระทั้งหลายเป็นที่ชะเพราะพยัญชนะ เบื้องหลัง ในบางแห่ง) พบในกัจจายนสูตร ๑๕, ๑๖, ๒๕ และ ๒๖ ตามลำดับ^{๒๖}

๒.๓) ในคัมภีร์โมคคัลลานะ (ปริจเฉทที่ ๒ สูตร ๔๔) กล่าวว่า สพพาทีโตปี สมาสมี สานํ ฐาญฺจายา โหนเตว (เปลี่ยน สมาเป็น ฐา, สมี เป็น ญ และ ส วิภตติเป็น อาย ได้ แม้เมื่ออยู่

^{๒๕} พระสังฆรักขิตะ, โมคคัลลานปญจิกากฎีกา, (ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์ซัมพุมิตเชวปิฎกัต, ๒๔๙๘), ๑.๑.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, ๑.๓๓.

หลัง สพพ ศัพท์เป็นต้น) ข้อความดังกล่าวขัดแย้งกับมติของคัมภีร์กัจจายณะที่ห้ามการเปลี่ยนเหล่านั้นไว้ในสูตร ๑๑๐ ว่า ตโย เนว จ สพพนาเมหิ (การเปลี่ยนสามอย่างทำยสรรพนามทั้งหลายย่อมไม่มี)^{๒๗}

๒.๔) ในคัมภีร์สัททนีติ สุตตมาลา (สูตร ๘๓๓) กำหนดว่าลำดับสังขยาที่กล่าวไว้ในคัมภีร์กัจจายณะ (สูตร ๓๙๕) ไม่สอดคล้องกับพระไตรปิฎก มีข้อความดังนี้

ในคัมภีร์กัจจายณะ แสดงลำดับสังขยาไว้ดังนี้ว่า อุกโขภิกณี, พิณฑุ, อพพุทฺ, นิรพพุทฺ, อหฺ, อพพฺ, อญฺ, โสคนธิกฺ, อุปปลฺ, กุมฺ, ปทุมฺ, ปุณฺทริกฺ, กถานํ, มหากถานํ, อสงเขยฺ^{๒๘}

คัมภีร์กัจจายณะ แสดงลำดับสังขยาตามที่แสดงมาแล้วไม่สอดคล้องกับลำดับสังขยาในพระไตรปิฎก คือ พระพุทธเจ้าได้ตรัสลำดับสังขยาไว้ดังนี้ นิรพพุทฺ, อพพฺ, อญฺ, อหฺ, กุมฺ, โสคนธิกฺ, อุปปลฺ, ปุณฺทริกฺ, ปทุมํ

๓) อุทาหรณ์บางอย่างในคัมภีร์กัจจายณะ เกิดขึ้นหลังจากพุทธปรินิพพานหลายร้อยปี มีคำอธิบายโดยสังเขป ดังนี้

๓.๑) ในคัมภีร์กัจจายณะ สูตร ๒๕๑ ว่า กีสมา โว (ลง ว ปัจจัยทำย ก็ ศัพท์) มีอุทาหรณ์ว่า กว คโตสิ ตวฺ เทวานมปิยติสฺส (ข้าแต่พระเจ้าเทวานมปิยติสสะ พระองค์เสด็จไปที่ไหน) พระนามว่า เทวานมปิยติสสะ ที่กล่าวถึงในสูตรนี้ เป็นพระนามของกษัตริย์ลังกาผู้ดำรงพระชนม์ชีพอยู่ในพุทธศักราช ๒๖๗-๓๐๗

๓.๒) สูตร ๒๘๑ ว่า โย กโรติ ส กตฺตา (การกโดย่อมกระทำ การกนั้นชื่อว่า กัตตุ-การก) ในคัมภีร์กัจจายณะมีอุทาหรณ์ว่า อุปคฺตุเตน มาโร พนฺโธ (มารถูกพระอุปคฺตุมัดไว้) เรื่องพระอุปคฺตุ ปรากฏในรัชสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชในพุทธศักราช ๒๓๒-๗๓

๓.๓) สูตร ๒๐๔ กล่าวถึงรูปว่า สกมนฺธาตุ ซึ่งพระนามของพระเจ้าสกมันธาตุ ที่มีนามอื่นว่า พระเจ้าสาลิวาหนะ หรือพระเจ้าเทวมิตร ผู้ครองราชย์ที่เมืองอุชเชนีทางแถบเหนือของอินเดียในพุทธศักราช ๖๒๑ หรือ ๖๖๓

หนังสือประวัติคัมภีร์ที่แต่งเป็นภาษาสิงหลบางฉบับกล่าวว่า พระกัจจายณะผู้แต่งคัมภีร์กัจจายณะ คือพระกาทยายณะ นีปุตฺระ^{๒๙} ผู้แต่งคัมภีร์ญาณปิฎกฐานและอยู่ในนิกายสัพพัตถิกวาที เกิดราวพุทธศตวรรษที่ ๓^{๓๐} แต่ความเห็นนี้คงไม่ถูกต้อง เพราะหากเป็นตามนี้คัมภีร์กัจจายณะก็มีมาก่อนคัมภีร์กาทันตฺระที่แต่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๗ ซึ่งความจริงมิใช่เช่นนั้น

คัมภีร์สาสนวงศ์ปทีปิยะภาษาสิงหล กล่าวปฏิเสธว่าพระกัจจายณะมิใช่พระมหาสาวกในครั้งพุทธกาล เพราะถ้าเป็นเช่นนั้นคัมภีร์กัจจายณะก็ควรได้รับสังคายนาไว้ในสมัยปฐมสังคายนา แต่ไม่พบในรายชื่อของคัมภีร์ที่ได้รับสังคายนาในครั้งนั้น ทั้งกล่าวว่าพระกัจจายณะดังกล่าวเป็นพระภิกษุชาวสิงหลพำนักอยู่ในนิกายมหาวิหาร เมืองอนูราธบุรี แต่มิได้ระบุศักราชไว้อย่างชัดเจน^{๓๑}

^{๒๗} อ่างแล้ว, พระสังฆรักขิตะ, โมคคฺลสถานปณฺจิกากฎีกา, ๒.๔๔.

^{๒๘} พระอัครคังสะ, สัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา, หน้า ๓๐๔-๕.

^{๒๙} สันสกฤต เป็น กาทยายนีปุตฺระ

^{๓๐} พระเกลลาสะ, มหาวิสุตารามศาสนวงศ์ (ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์มหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๑๔), หน้า

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔-๖๕.

นักวิชาการชาวตะวันตกส่วนใหญ่ เช่น B.C.Law และ K.R. Norman มีความเห็นว่า พระกัจจายนเถระน่าจะแต่งคัมภีร์กัจจายนะในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕ หรือต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖ อันเป็นระยะเวลาหลังสมัยอรรถกถาและก่อนสมัยฎีกา B.C.Law ให้เหตุผล ๒ ประการในการสนับสนุน ความคิดเห็นนี้

๑) ท่านเห็นว่า ในสมัยพุทธกาลหรือแม้ในระยะต้นของการแผ่ขยายของพระพุทธศาสนาหลังสมัยพุทธมหาปรินิพพาน ยังไม่มีความจำเป็นต้องมีตำราไวยากรณ์บาลี เพราะการศึกษาในหมู่ชนที่นับถือพระพุทธศาสนาในขณะนั้นได้ใช้ภาษาบาลีเป็นภาษาพูด ยังไม่มีการเขียนคำสอนของพระพุทธเจ้าหรือแสดงข้อคิดเห็นของพระเถระรูปใดหรือกลุ่มใดเป็นลายลักษณ์อักษร ความจำเป็นของการที่จะต้องมีตำราไวยากรณ์บาลี จึงน่าจะเกิดขึ้นหลังจากที่พระพุทธศาสนาได้ขยายเข้าไปเผยแผ่ในท้องถิ่นอื่นที่ไกลออกไป ซึ่งคนในท้องถิ่นนั้นไม่คุ้นเคยกับภาษาบาลี

๒) ในการแต่งอรรถกถา พระพุทธโฆสะ พระพุทธทัตตะ พระธรรมปาละ ตลอดจนอรรถกถาจารย์ท่านอื่น ๆ ได้อาศัยหลักไวยากรณ์ตามแนวของปาณินิ เพราะในอรรถกถาใช้ศัพท์ทางไวยากรณ์แตกต่างไปจากที่กล่าวไว้ในคัมภีร์กัจจายนะ แต่ในฎีกาได้ใช้ศัพท์ทางไวยากรณ์ตามคัมภีร์กัจจายนะ^{๓๒} ตัวอย่างเช่น การใช้ศัพท์วิภัตตินามมีความแตกต่างกันดังนี้

ชื่อวิภัตตินามในอรรถกถา	ชื่อวิภัตตินามในกัจจายนะและฎีกา
ปจจตต	ปจมา
อุปโยค	ทุตติยา
กรณ	ตติยา
สมปทาน	จตุตถิ
นิสสกก	ปณจมี
สามิ	ณฐิ
ภุมม	สตุตมี
อาลปน	อาลปน

อย่างไรก็ดี ข้อสันนิษฐานดังกล่าวนี้ไม่ใช่เหตุผลที่เหมาะสม ทั้งนี้เพราะอาจสันนิษฐานได้ว่า คัมภีร์อรรถกถาที่แต่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ต้องการตั้งชื่อวิภัตตินามให้ต่างไปจากไวยากรณ์สันสกฤต จึงใช้ชื่อว่า ปจจตต เป็นต้น ส่วนคัมภีร์กัจจายนะเป็นตำราว่าด้วยหลักภาษา จึงใช้ชื่อวิภัตตินามตามไวยากรณ์สันสกฤตซึ่งใช้เป็นตำราอ้างอิงในการแต่งเหมือนชื่ออื่นที่นำมาใช้จากไวยากรณ์สันสกฤต แม้คัมภีร์ฎีกาก็เป็นตำราอธิบายรูปศัพท์เป็นสำคัญจึงใช้วิภัตตินามตามไวยากรณ์สันสกฤต อนึ่ง การที่คัมภีร์อรรถกถามีได้เอ่ยถึงคัมภีร์กัจจายนะไว้ก็เพราะว่าเป็นไวยากรณ์ชั้นพื้นฐานที่ไม่ละเอียดนัก จึงต้องนำคำอธิบายที่ละเอียดลึกซึ้งมาจากไวยากรณ์สันสกฤต ดังจะเห็นได้ว่าเรื่องของปิโสทราทิกณะ และนิรุตตินัยซึ่งพบในคัมภีร์อรรถกถานั้นปรากฏในคัมภีร์ปาณินิโดยตรง^{๓๓}

ด้วยเหตุนี้ นักวิชาการชาวเมียนมาร์จึงเห็นว่าคัมภีร์นี้แต่งหลังคัมภีร์กาดันตระที่แต่งโดย สรรววมัน และทุคสิงหะ สรรววมัน (สรววมมน) แต่งสูตรของกาดันตระในราวพุทธศตวรรษที่ ๖

^{๓๒} G.P. Malalasekera, *The Pali Literature of Ceylon*, p. 183-184.

^{๓๓} ชเวอ่อง, ปาณินิ ลีทธานตเกามุที ปาฐนีสลย อธิบาย, (ย่างกุ้ง: กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๓๓), ๖.๓.๑๐๙.

ส่วนทุรคาสิงหะ (ทุรคาสิงห) แต่งวุตติและอุทาหรณ์ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓^{๓๔} และในคัมภีร์กัจจายนะ (สูตร ๒๐๔) กล่าวว่า สกมณธาตาทีนถจ (และสระ อุ เป็นตัวแทนสระท้ายของ สกมณธาตุ ศัพท์เป็นต้น เมื่อมี ส วิภัตติอยู่หลัง และลบ ส วิภัตติ) ชื่อว่า สกมณธาตุ นี้ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎก แต่เป็นพระนามของกษัตริย์ผู้ครองราชย์ที่เมืองอุชเชนี ทางแถบเหนือของอินเดียในพุทธศักราช ๖๒๑ หรือพุทธศักราช ๖๖๓ ท่านผู้แต่งได้ตั้งสูตรระบุนามของพระเจ้าสกมันธาตุไว้ เพราะเป็นผู้ทรงกิตติศัพท์ในสมัยที่แต่งไวยากรณ์เล่มนี้ หรือพระองค์อาจจะเป็นวงศ์ตระกูลหรือผู้อุปถัมภ์ของท่านผู้แต่ง หากเป็นตามนี้คัมภีร์กัจจายนะ คงจะแต่งในรัชสมัยของพระเจ้าสกมันธาตุ ราวพุทธศตวรรษที่ ๖ หรือระหว่างที่ราชวงศ์ของกษัตริย์พระองค์นี้เรืองอำนาจตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๖ เป็นต้นไปจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๙^{๓๕}

ดังนั้น เป็นแนวความเห็นอีกประเด็นหนึ่งว่าคัมภีร์กัจจายนะแต่งหลังพุทธกาล และคงจะแต่งในรัชสมัยของพระเจ้าสกมันธาตุ ราวพุทธศตวรรษที่ ๖ หรือระหว่างที่ราชวงศ์ของกษัตริย์พระองค์ นี้เรืองอำนาจ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๖ เป็นต้นไปจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๙ ทั้งได้รับการเพิ่มเติมต่อ ๆ กันมาจนทำให้ข้อความบางอย่างในวุตติและอุทาหรณ์ไม่สอดคล้องกับสูตร หรืออาจเป็นความผิดพลาดจากการคัดลอกต่อกันมานับพันปี

แม้ว่าคัมภีร์กัจจายนะจะแต่งโดยอาศัยไวยากรณ์สันสกฤตดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ไวยากรณ์หลักที่ใช้อ้างอิงคือคัมภีร์กาคันตระ มีเหตุผลดังนี้

๑) คัมภีร์กัจจายนะแบ่งเป็นกัณฑ์หลักไว้ ๔ ปริจเฉทเหมือนคัมภีร์กาคันตระ คือ สนธิ กัณฑ์ นามกัณฑ์ อาชยาตกัณฑ์และกิตก์กัณฑ์ โดยการกัณฑ์ समासกัณฑ์ และตัทธิตกัณฑ์ นับเข้าในนามกัณฑ์ ส่วนอุณาตีกัณฑ์ นับเข้าในกิตก์กัณฑ์ ซึ่งแตกต่างจากคัมภีร์ปาณินิที่แบ่งออกเป็นกัณฑ์ใหญ่เรียกว่า อัธยาเย มี ๘ ตอน และมีกัณฑ์ย่อยที่เรียกว่า ปาทะ ๔ ตอนในอัธยาเยหนึ่ง ๆ

๒) ลำดับสูตรในคัมภีร์กัจจายนะจำนวนมากคล้ายคลึงกับคัมภีร์กาคันตระ (ดู ข้อ ๑.๔)

๓) กฎไวยากรณ์ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์กัจจายนะมักดำเนินตามแนวของคัมภีร์กาคันตระมากกว่าคัมภีร์ปาณินิ เช่น

๓.๑) ในคัมภีร์กัจจายนะ ไม่มีการแสดงวิธีปรตยาหาระเหมือนกับคัมภีร์กาคันตระที่ไม่ใช้วิธีนี้ แต่วิธีนี้เป็นที่นิยมมากในไวยากรณ์สันสกฤตสายปาณินิ

๓.๒) ในคัมภีร์กัจจายนะแสดงการแยกพยัญชนะหน้าออกจากสระหลังด้วยสูตรที่ ๑๐ ว่า ปุพพมโรจิตมสสรุ สเรณ วิโยชเย (แยกพยัญชนะออกจากสระ แล้วตั้งพยัญชนะอยู่ข้างหน้า โดยไม่มีสระ) กฎดังกล่าวพบในคัมภีร์กาคันตระ (ปริจเฉทที่ ๑ สูตร ๒๒) ว่า อนติกรรมยน วิศุเลชเยต แต่ไม่ปรากฏในคัมภีร์ปาณินิ

๓.๓) ในคัมภีร์กัจจายนะ (สูตร ๑๑) กล่าวว่า นเย ปรี ยุตเต (นำพยัญชนะที่ไม่มีสระ ซึ่งตั้งอยู่ข้างหน้า ไปประกอบกับสระตัวหลัง) แสดงการประกอบพยัญชนะที่ไม่มีสระโดยนำไปประกอบกับสระตัวหลัง ข้อนี้นตรงกับข้อความในคัมภีร์กาคันตระ (ปริจเฉทที่ ๑ สูตร ๒๑) ว่า วุยณนมสวเร ปรี วรุณ นเยต กฎดังกล่าวไม่มีในคัมภีร์ปาณินิ

^{๓๔} อ้างแล้ว, ขวอ่อง, ปาณินิ สิทธานตเกมุที ปาฐนีสสัย อธิบาย, หน้า ป.

^{๓๕} พระอัครธัมมะ, โมคคัลลทานิสสัย, เล่ม ๑ (มณฑลเศ: โรงพิมพ์มยะสอ, ๒๕๑๔), หน้า ๓๓๘.

๓.๔) การลบสระหน้าและที่ห้สระหลังในคัมภีร์กัจจายณะที่กล่าวไว้ด้วยสูตร ๑๒ ว่า สรา เสโร โลป (โลปะ (การลบ) ย่อมมีหลังสระเมื่อมีสระตามหลัง) และสูตร ๑๕ ว่า ทีฆ (เมื่อลบ สระหน้า แล้วที่ห้สระหลังได้บ้าง) ได้รับอิทธิพลมาจากคัมภีร์กาทันตระ (ปริจเฉทที่ ๑ สูตร ๒๔) ว่า สมานะ สวรรณ ทิโรฆ ภาติ ปรคจ โลปม ส่วนในคัมภีร์ปาณินิไม่มีกฎเช่นนี้ เพราะกล่าวถึงการรวมสระ สองตัวเข้าด้วยกัน เป็นที่ห้สระด้วยสูตร (อัยยยะ ๖ ปาทะ ๑ สูตร ๑๐๑) ว่า อกะ สวรรณ ทิโรหะ

๓.๕) ในคัมภีร์กัจจายณะ (สูตร ๕๑) ว่า อนุปทัญญานัน วุตตโยคโต (สิ่งที่มีได้แสดง ไว้ นักศึกษาคควรทราบตามสูตรที่ได้กล่าวมาแล้ว) เป็นสูตรสุดท้ายของสนธิกัณฑ์ แสดงการสำเร็จรูป ของศัพท์ที่สูตรในคัมภีร์กัจจายณะมิได้กล่าวไว้ด้วยการแบ่งสูตรและรวบรวมด้วย จ ศัพท์เป็นต้น ข้อความนี้ พบในคัมภีร์กาทันตระ (ปริจเฉทที่ ๑ สูตร ๔๕) ว่า อนุปทัญญาจ แต่คัมภีร์ปาณินิไม่มี ข้อความในลักษณะนี้

คัมภีร์ปทรุปลิทธิ^{๓๖} คือ คัมภีร์ที่นำสูตรของคัมภีร์กัจจายณะมาเรียงลำดับใหม่ให้ประกอบ รูปศัพท์ง่าย มีคำสรุปสูตรอย่างเป็นระบบ มีลำดับบทที่เรียกว่า ปทมาลา ซึ่งส่งผลให้คัมภีร์นี้เป็นตำรา เรียนง่าย คัมภีร์นี้เป็นผลงานของพระพุทธรูปปิยะ ชาวแคว้นโจฬะแถบอินเดียใต้ จึงปรากฏนามว่า โจฬิยพุทธรูปปิยะ แต่งขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ มีความหมาย สมัยที่แต่ง และจุดประสงค์ของ การแต่ง ดังนี้

๑) **ความหมายของชื่อคัมภีร์** คือ คัมภีร์นี้แสดงวิธีสร้างคำศัพท์ต่าง ๆ ที่เป็น องค์ประกอบของประโยค โดยนำสูตรในคัมภีร์ กัจจายณะมาเรียบเรียงใหม่เพื่อทำตัวรูปได้ง่าย พร้อม ทั้งจัดหมวดหมู่เป็นระบบเพื่อให้เรียนรู้ง่าย เช่น จำแนกนามกัณฑ์ออกเป็นปุงลึงค์ อิตถิลึงค์ นปุงสกลึงค์ ติลึงค์ และอลึงค์ ทั้งได้จำแนกตามลำดับการันต์ (สระหรือพยัญชนะท้ายคำ) ของลึงค์ นั้น ๆ มี อ การันต์เป็นต้น ดังนั้น คัมภีร์นี้จึงมีชื่อว่า ปทรุปลิทธิ แปลว่า คัมภีร์แสดงวิธีสร้างรูปคำให้ สำเร็จเป็นบท โดยลงวิภัติปัจจัยท้ายศัพท์เดิมคือลึงค์และธาตุแล้ว สำเร็จเป็นบททั้ง ๔ คือ นาม อาชยัต อุปสรรค และนิบาต^{๓๗}

๒) **ผู้แต่งและสมัยที่แต่ง** พระพุทธรูปปิยะเป็นชาวอินเดียตอนใต้ มีสมญานามอีกชื่อ หนึ่งว่าพระทีปังกร ท่านเป็นศิษย์ของพระอนันทะผู้แต่งคัมภีร์มูลฎีกา แม้ไม่อาจทราบได้แน่ชัดว่า พระพุทธรูปปิยะเกิดในสมัยใด เนื่องจากไม่ปรากฏหลักฐานที่ท่านกล่าวไว้ด้วยตนเอง แต่มีนักวิชาการ สันนิษฐานจากที่ท่านกล่าวไว้ในนิคมคาถา ว่าท่านเป็นศิษย์ของพระอนันทเถระผู้มีชื่อเสียงใน ขณะนั้น พระอนันทเถระนั้นเป็นผู้แต่งคัมภีร์มูลฎีกา และได้มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เพราะคำลงท้ายของคัมภีร์มูลฎีกาได้กล่าวถึงผู้อาราธนา ให้แต่งคัมภีร์คือพระธรรมมิตตะ (ธम्मมิตต) ซึ่งน่าจะเป็นบุคคลเดียวกับที่กล่าวถึงในคัมภีร์มหาวงศ์ (มหาวงศ์ ปริจเฉทที่ ๕๔ คาถา ๓๕) ว่า พระธรรมมิตตะพักอยู่ ณ วัดสิตถคามในรัชสมัยพระเจ้ามหินทะ ผู้ครองราชย์ ระหว่างพุทธศักราช ๑๔๙๙ - ๑๕๑๙ จึงพอสรุปว่า พระพุทธรูปปิยะคงเกิดในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ถึงต้นพุทธ ศตวรรษที่ ๑๖

^{๓๖} พระพุทธรูปปิยะ, **ปทรุปลิทธิมัญชรี**, พระคันธสาราภิงค์แปลและอธิบาย. (กรุงเทพมหานคร: โรง พิมพ์ หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า คำนำ.

^{๓๗} พระพุทธรูปปิยะเถระ, **ปทรุปลิทธิฎีกา**, (ย่างกุ้ง: กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๐๙), หน้า ๔.

Malalasekara กล่าวว่า พระอานันทะ ผู้แต่งมูลฎีกาเป็นชาวอินเดีย ท่านไปเรียนพระปริยัติธรรม แล้วพักอยู่ในลังกาเป็นเวลานาน ต่อมาเป็นเจ้าคณะปกครองภิกษุสงฆ์ฝ่ายวนวาสี คงมีชีวิตอยู่ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๘ หรือ ๙ (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ หรือ ๑๕)^{๓๘}

มีตำราอีกเล่มหนึ่งที่พระพุทธรูปปิยะธรรมา คือ ปชชมธู (ปชชมธู) หรือ คานาน้ำผึ้ง แต่งเป็นวสันตดิถีทั้งหมด ๑๐๐ คาถา

๓) **จุดประสงค์ในการแต่งคัมภีร์ปทฺฐปฐิติ** ในคำเริ่มคัมภีร์ ผู้แต่งได้กล่าวถึงจุดประสงค์ในการแต่งไว้ว่า ท่านแต่งปทฺฐปฐิติให้ประณีต บรรจง เด่นชัด ลำดับกัณฑ์เรียบร้อยดี เหมาะกับผู้เริ่มต้นศึกษา และยังกล่าวเพิ่มเติมไว้ในสนธิกัณฑ์ว่า ความเป็นผู้ฉลาดในอักษรหรือหลักภาษาเป็นพื้นฐานของการเข้าถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า

ปทฺฐปฐิติฎีกาอธิบายเพิ่มเติมว่า ความฉลาดรอบรู้ในอักษรหรือหลักภาษาส่งผลให้เข้าถึงปริยัติธรรม (การศึกษาคำสอนพระพุทธศาสนา) การเข้าถึงปริยัติธรรม ส่งผลให้เข้าถึงปฏิบัติธรรม (การปฏิบัติตามคำสอน) และการเข้าถึงปฏิบัติธรรม ส่งผลให้เข้าถึงปฏิเวธธรรม (ผลของการปฏิบัติ) ตามลำดับ

สรุปได้ว่า จุดประสงค์ในการแต่งคัมภีร์ปทฺฐปฐิติ มี ๒ ประการสำคัญ คือ

๑) เพื่อให้เรียนบาลีไวยากรณ์ได้ง่ายขึ้น

๒) เพื่อการเข้าถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งด้านปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ

กลุ่มคัมภีร์โมคคัลลภาวะ คัมภีร์นี้เป็นผลงานของพระโมคคัลลภาวะ พระเถระชาวสิงหล ในรัชสมัยพระเจ้าปราคัมมาพหุที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๙๖-๑๗๒๙) ในนิคมคาถาได้เอ่ยถึงเรื่องที่แต่งในรัชสมัยของพระเจ้าปราคัมมาพหุ หลังจากที่พระองค์กำจัดภิกษุใจบาป ประพฤติผิดศีลธรรมและยังพระศาสนา ให้ดำรงมั่นในประเทศลังกา^{๓๙}

ตามประวัติศาสตร์ลังกาที่กล่าวไว้ในคัมภีร์มหาวงศ์เป็นต้น พระราชาดังกล่าวคือ พระเจ้าปราคัมมาพหุที่ ๑ ที่ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนา โดยโปรดฯ ให้สีกพระอลัชชีปลอมบวช เพื่อแสวงหาลาภ ยศ แล้วโปรดฯ ให้รวมนิกายสงฆ์ที่แตกแยกกันเป็นเวลานานเข้ามาเป็นหนึ่งเดียว เมื่อพุทธศักราช ๑๗๐๘^{๔๐} ด้วยเหตุดังกล่าว พระโมคคัลลภาวะจึงแต่งคัมภีร์โมคคัลลภาวะนี้หลังพุทธศักราช ๑๗๐๘

คัมภีร์นี้มีปริจเฉท ๗ ตอน มี ๖ ภาณวาร (๑ ภาณวาร มี ๒๕๐ คาถาหรือ ๘,๐๐๐ พยางค์) ท่าน ผู้ประพันธ์ได้แต่งโดยอาศัยไวยากรณ์สันสกฤตชื่อจันทร (จันทร) เป็นหลัก และอาศัยไวยากรณ์สันสกฤตอื่น ๆ มีปาณินิเป็นต้น แต่มักเห็นตามมติของคัมภีร์จันทรเป็นส่วนใหญ่ จึงได้กล่าวแย้งมติของคัมภีร์ปาณินิในบางแห่ง แม้คัมภีร์อธิบายคัมภีร์โมคคัลลภาวะชื่อว่าวุตติวิวรรณ-ปัญจิกา (วุตติวิวรรณปัญจิกา) ก็แต่งโดยบุคคลเดียวกันปราชญ์ทั้งหลายจึงสรรเสริญไวยากรณ์เล่มนี้ว่า

^{๓๘} G.P. Malalasekera, *Dictionary of Pali Proper Names*, p. 271.

^{๓๙} พระโมคคัลลภาวะ, *โมคคัลลภาวะพยากรณ์*, (อย่างกึ่ง: กระทบวงมहाตไทยและการศาสนา, ๒๔๙๘), หน้า ๑-๒.

^{๔๐} G.P. Malalasekera, *The Pali Literature of Ceylon*, p. 186.

เป็นตำราที่ตีเลิศ^{๔๑} เพราะมีระเบียบและคำอธิบายเป็นสอดคล้องไม่ขัดแย้งกัน ซึ่งต่างจากคัมภีร์ กัจจายนะที่มีคัมภีร์อธิบายต่าง ๆ กล่าวแย้งกันเอง

ท่านผู้แต่งพักอยู่ที่วัดภูปาราม เมืองอนุราชบุรี เป็นพระภิกษุในนิกายอุตตรมุล (ลังกาใน สมัยนั้นมี ๘ นิกาย นิกายอุตตรมุลเป็นหนึ่งในนิกายเหล่านั้น) ท่านเป็นครูของพระสังฆรักขิตะ ผู้แต่ง คัมภีร์สุโฆธาลังการเป็นต้น เพราะพระสังฆรักขิตะ (สงฆรักขิต) ได้เอ่ยถึงชื่อครูไว้ในตำราวैयाकरणที่ แต่ง^{๔๒}

พระสังฆรักขิตะผู้เป็นพระสังฆราชในรัชสมัยของพระเจ้าวิชัยพาหุที่ ๓ ผู้ครองราชย์ ณ เมืองซัมพูโทมิ ประเทศลังกา ในพุทธศักราช ๑๗๘๗ ได้กล่าวชมเชยคัมภีร์โมคคัลลานะไว้ในคัมภีร์ ปโยคสิทธิ (ปโยคสิทธิ)^{๔๓}

บางท่านกล่าวว่าคัมภีร์อภิธานันปทีปิกาก็เป็นผลงานของพระโมคคัลลานะเช่นกัน เพราะ ทั้งสองคัมภีร์นี้มีชื่อผู้แต่งตรงกันและแต่งในสมัยของพระเจ้าปราคกรมพาหุที่ ๑ เหมือนกัน^{๔๔} ความเห็น ดังกล่าวนี้ไม่ถูกต้องเพราะทั้งสองรูปนั้นมีชื่อแตกต่างกันหลายสถาน คือ

๑) สถานที่พัก พระโมคคัลลานะผู้แต่งไวยากรณ์อยู่ที่วัดภูปาราม เมืองอนุราชปุระ^{๔๕} ส่วนพระโมคคัลลานะผู้แต่งอภิธานันปทีปิกายอยู่ที่วัดมหาเสตวัน เมืองโปโลนนรุวะ^{๔๖} บาลีใช้เป็นเมือง ปุัสถิ ปัจจุบันเรียกว่าโปโลนนรุวะ

๒) นิกาย พระโมคคัลลานะรูปแรกเป็นพระนิกายอุตตรมุล^{๔๗} ส่วนรูปหลังเป็นพระ นิกายสโรคาม^{๔๘}

๓) ความเห็น พระโมคคัลลานะรูปแรกเห็นแย้งกับคัมภีร์กัจจายนะแต่รูปหลังเห็นตาม มติของคัมภีร์กัจจายนะ เช่น

๓.๑) คัมภีร์กัจจายนะแสดง อว อุปสรรค โดยไม่มี โอ และแสดง นิ, นี อุปสรรค สองตัว^{๔๙} พระโมคคัลลานะผู้แต่งไวยากรณ์แสดง อว, โอ อุปสรรคสองตัว และแสดง นิ อุปสรรคโดย

^{๔๑} พระสังฆรักขิตะ, ปโยคสิทธิ, (ย่างกุ้ง: กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๒๕), หน้า ๑.

^{๔๒} พระสังฆรักขิตะ, สัมพันธจินดา, (มณฑลเลย: โรงพิมพ์ธนวัต, ๒๕๑๐), หน้า ๒.

^{๔๓} พระสังฆรักขิตะ, ปโยคสิทธิ, หน้า ๑.

^{๔๔} สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ไวยากรณ์บาลี, หน้า ๑๙.

^{๔๕} พระปิยทัสสีและคณะ, ปทสาธนะ ปทสาธนฎีกา พาลาวตาร พาลาวตารฎีกา และพาลาวตาร นิสสัย ๗ คัมภีร์, หน้า ๒.

^{๔๖} มหาอำมาตย์จตุรงค์พล, อภิธานันปทีปิกฎีกา, (ย่างกุ้ง: กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๑๖), หน้า ๘-๙.

^{๔๗} พระโมคคัลลานะ, โมคคัลลานพยากรณ์, หน้า จ.

^{๔๘} ดูเชิงอรธ ๔๓

^{๔๙} พระมหากัจจายนะ, กัจจายนพยากรณ์, (กรุงเทพมหานคร: วิริยะพัฒนาโรงพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๖๒-๖๓.

ไม่มี นี^{๕๐} แต่พระโมคคัลลานะผู้แต่งอภิธานปทีปิกาได้กล่าวถึงอุปสรรค ๒๐ ตัวไว้เหมือนคัมภีร์ กัจจายนะ^{๕๑}

๓.๒) คัมภีร์กัจจายนะแสดงรูปว่า สุคนธิ, ทุคนธิ, ปุติคนธิ, สุรภิกคนธิ^{๕๒} แต่คัมภีร์ โมคคัลลานะปฏิเสธรูปเหล่านั้น^{๕๓} ในขณะที่คัมภีร์อภิธานปทีปิกาได้กล่าวถึงรูปเหล่านั้นไว้ตามคัมภีร์ กัจจายนะ^{๕๔}

๓.๓) คัมภีร์โมคคัลลานะแสดงรูปว่า อโหระโต, อหุตฺตโรโต เป็นปุงลิงค์^{๕๕} แต่ คัมภีร์อภิธานปทีปิกาแสดงเป็นรูปนปุงสกลิงค์ว่า อโหระตฺ, อหุตฺตโรตฺ^{๕๖}

๓.๔) คัมภีร์โมคคัลลานะปฏิเสธรูปว่า คินิ^{๕๗} โดยถือว่าเป็น อคคินิ ศัพท์ แต่คัมภีร์ อภิธานปทีปิกาแสดงรูปนี้ไว้^{๕๘}

๓.๕) คัมภีร์โมคคัลลานะแสดงรูปว่า อสสิ ที่แปลว่า มุม ไว้เป็น อิ การันต์ โดย คล้อยตามสันสกฤต^{๕๙} แต่คัมภีร์อภิธานปทีปิกาแสดงรูปว่า อสส เป็น อ การันต์^{๖๐}

๓.๖) คัมภีร์โมคคัลลานะกล่าวว่า ยาวตา ศัพท์เป็นต้นเป็นบทต์ทิต^{๖๑} แต่คัมภีร์ อภิธานปทีปิกาถือว่าเป็นอัพพยศัพท์^{๖๒}

ด้วยหลักฐานดังกล่าวมานี้ พระโมคคัลลานะผู้แต่งไวยากรณ์จึงไม่ใช้รูปเดียวกับผู้แต่ง คัมภีร์อภิธานปทีปิกา แต่ทั้งสองรูปอยู่ร่วมสมัยกันในรัชสมัยของพระเจ้าปรากรมพาทูที่ ๑ เพราะ พระลังกา นิยมตั้งฉายาโดยใช้ชื่อของพระเถระครั้งโบราณกาลมาเป็นฉายา

คัมภีร์ไวยากรณ์บาลีสายโมคคัลลานะ ตามหลักฐานที่พบในปัจจุบัน มี ๑๐ ฉบับ คือ

๑) โมคคัลลานปัญจิกา (โมคคัลลานปัญจิกา) ผลงานของพระโมคคัลลานะ เป็นคัมภีร์ ฎีกา ที่อธิบายความของคัมภีร์โมคคัลลานะ

๒) สารัตถวิลาสินี (สารัตถวิลาสินี) หรือ โมคคัลลานปัญจิกาฎีกา (โมคคัลลาน-ปัญจิกาฎีกา) ผลงานของพระสังฆรักขิตะ คัมภีร์นี้เป็นฎีกาของคัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกา

^{๕๐} พระโมคคัลลานะ, โมคคัลลานพยาकरण, ๕.๑๓๑.

^{๕๑} พระโมคคัลลานะ, อภิธานปทีปิกา, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๖๘.

^{๕๒} พระมหากัจจายนะ, กัจจายนพยาकरण, หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

^{๕๓} พระโมคคัลลานะ, โมคคัลลานพยาकरण, ๓.๕๑.

^{๕๔} อ่างแล้ว, อภิธานปทีปิกา, หน้า ๒๓.

^{๕๕} พระโมคคัลลานะ, โมคคัลลานพยาकरण, ๓.๔๕.

^{๕๖} อ่างแล้ว, อภิธานปทีปิกา, หน้า ๑๒-๑๓.

^{๕๗} พระโมคคัลลานะ, โมคคัลลานพยาकरण, ๑.๕๓.

^{๕๘} อ่างแล้ว, อภิธานปทีปิกา, หน้า ๗.

^{๕๙} พระโมคคัลลานะ, โมคคัลลานพยาकरण, ๓.๔๗.

^{๖๐} อ่างแล้ว, อภิธานปทีปิกา, หน้า ๖๐, ๑๕๙.

^{๖๑} พระโมคคัลลานะ, โมคคัลลานพยาकरण, ๔.๔๓.

^{๖๒} อ่างแล้ว, อภิธานปทีปิกา, หน้า ๑๖๕.

๓) โมคคัลลานปัญญาธิกาปิยะ (โมคคัลลานปัญญาธิกาปิยะ) ผลงานพระราหูผู้เป็นพระสังฆราชในรัชสมัยพระเจ้าปรากรมพาทูที่ ๖ (พ.ศ. ๑๙๕๕-๒๐๐๗) เป็นฎีกาของคัมภีร์โมคคัลลานปัญญาธิกา ส่วนหนึ่งเป็นภาษาสิงหล

๔) ปทสาธนะ (ปทสาธน) ผลงานของพระปิยทัสสี ศิษย์ของพระโมคคัลลานะ เป็นงานร่วมสมัย หรือภายหลังคัมภีร์โมคคัลลานะไม่นาน คัมภีร์นี้แต่งประมวลเนื้อหาสาระในคัมภีร์โมคคัลลานะ อย่างกระชับ สั้นง่าย โดยนำสูตรมาเรียงลำดับใหม่ตามอุทธานเพื่อให้อธิบายประกอบรูปศัพท์ได้ง่าย คล้ายกับคัมภีร์พาลาวตารที่กล่าวสรุปเนื้อหาของคัมภีร์กัจจายนะ

๕) ปทสาธนฎีกา (ปทสาธนฎีกา) ผลงานพระราหูผู้เป็นพระสังฆราชในรัชสมัยพระเจ้าปรากรมพาทูที่ ๖ (พ.ศ. ๑๙๕๕-๒๐๐๗)

๖) ปโยคสิทธิ (ปโยคสิทธิ) ผลงานของพระสังฆรักขิตะ ได้นำเนื้อหาสาระในคัมภีร์โมคคัลลานะ มาจัดหมวดหมู่ใหม่ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น รวมทั้งได้อธิบายขยายความและแสดงอุทธานเพิ่มเติมเหมือนกับคัมภีร์ปทสาธนที่ขยายความคัมภีร์กัจจายนะ

๗) สุสัททสิทธิ (สุสัททสิทธิ) ผลงานของพระสังฆรักขิตะ คัมภีร์นี้มีพบในรายชื่อคัมภีร์ที่พระสังฆรักขิตะแต่งไว้ในคำลงท้ายของคัมภีร์สัมพันธจินตา แต่ยังไม่มีการตีพิมพ์เผยแพร่เป็นเมียนมาร์หรือ ไทย จึงไม่อาจทราบรายละเอียด

๘) สัมพันธจินตา (สมพนธจินตา) ผลงานของพระสังฆรักขิตะ เป็นผลงานร่วมสมัยกับปโยคสิทธิ คัมภีร์นี้แต่งอธิบายจาก ๔ และการก ๖ โดยพิสดาร ตามแนวคำอธิบายของคัมภีร์โมคคัลลานะ

๙) สัมพันธจินตาฎีกา (สมพนธจินตาฎีกา) ผลงานของพระสิงหลรูปหนึ่งผู้ไม่ปรากฏนาม แต่งอธิบายสัมพันธจินตาโดยย่อ

๑๐) นิรุตติทีปนี (นิรุตติทีปนี) ผลงานของพระญาณชะซึ่งชาวเมียนมาร์เรียกว่าแลตีสยาดอ ตามชื่อวัด แต่งจบในพุทธศักราช ๒๔๔๖ คัมภีร์นี้นำโมคคัลลานไวยากรณ์มาลำดับสูตรใหม่และเขียน อธิบายให้เข้าใจง่าย รวมทั้งนำอุทธานจากพระไตรปิฎกมาแสดงไว้เป็นสาธกของกฎไวยากรณ์ ในสูตรนั้น ๆ พระญาณชะยังแต่งคัมภีร์แปลนิรุตติทีปนีซึ่งแปลเฉพาะศัพท์ยากเท่านั้นชื่อว่า นิรุตติทีปนีนิสสัย ในพุทธศักราช ๒๔๔๘

กลุ่มคัมภีร์สัททนีติ ในนิคมคาลา ตอนท้ายของคัมภีร์สัททนีติสุดตมาลา ท่านผู้แต่ง กล่าวว่า คัมภีร์นี้เป็นผลงานของพระอัครวงศ์ พระเถระชาวเมียนมาร์ในสมัยพุกามที่เรียกว่า อริมหัทนะ (เมืองย่ายีศัตรู) เป็นบุตรของภคินี (พี่สาว หรือน้องสาว) ของท่านอัครบัณฑิต ผู้ซึ่งเป็นศิษย์ในสำนักของ ท่านมหาอัครบัณฑิต

ท่านผู้แต่งมีชีวิตอยู่ในรัชสมัยพระเจ้าจระสวา (พ.ศ. ๑๗๗๗-๑๗๙๓) คัมภีร์นี้อาศัยไวยากรณ์ สันสกฤตหลายคัมภีร์ อาทิเช่น ปาณินิ, มหาภษยะ และกาตันตระ รวมทั้งยังอิงอาศัยแนวคิดของฝ่าย สันสกฤตไว้อีกด้วย

คัมภีร์ที่แต่งในประเทศเมียนมาร์กล่าวถึงเวลาแต่งคัมภีร์สัททนีติไว้ต่างกัน ดังนี้

๑) คัมภีร์สาสนาลังการและสาสนวังสัปทีปิกากล่าวว่า พระอัครวงศ์แต่งคัมภีร์สัททนีติ เมื่อพุทธศักราช ๑๖๙๗ ที่เมืองพุกาม ในเวลานั้นมีพระเถระผู้แตกฉานปริยัติธรรม ๓ ท่าน คือ พระมหาอัคร บัณฑิต ผู้เป็นอาจารย์ใหญ่ ศิษย์ของท่านนามว่า พระอัครบัณฑิต จัดเป็นอัครบัณฑิตรูป

ที่สอง และ พระอัครวงศ์ผู้เป็นหลานของพระอัครบัณฑิต จัดเป็นอัครบัณฑิตรูปที่ ๓ ชาวสิงหลได้ยิน กิตติศัพท์ ในความแตกฉานภาษาบาลีในพุกามก็เดินทางมาพิสูจน์ เมื่อพบสัททนต์ิปกรณ์ที่เป็น ผลงานของพระอัครวงศ์แล้วก็สรรเสริญว่าไวยากรณ์ที่ละเอียดลึกซึ้งเช่นนี้ยังไม่มีในลังกา^{๖๓} ตามมตินี้ แสดงว่า พระอัครวงศ์ แต่งสัททนต์ิปกรณ์ในรัชสมัยพระเจ้าอะลงสีตุ (พ.ศ. ๑๖๓๕-๑๗๑๐) อย่างไรก็ตามก็ติดตามข้อความในคัมภีร์ ศาสนวงศ์ปทีปิกาที่เรียกว่า ศาสนวงศ์ ในฉบับบาลีไทยไม่ตรงกับฉบับเมียนมาร์ กล่าวคือ ฉบับเมียนมาร์มีข้อความว่า สุตตนาฎาธิเก ฉสเต สหสเส จ สมปตเต (เมื่อถึงพุทธศักราช ๑๖๙๗) แต่ฉบับไทยมีข้อความคลาดเคลื่อนไปว่า สุตตนาฎาธิเก ฉสเต สหสเส จ สมปตเต (เมื่อถึงพุทธศักราช ๑๖๗๐) ความจริง คัมภีร์ศาสนาปทีปิกาเป็นตำราแปลคัมภีร์ศาสนาลังการจากภาษาเมียนมาร์เป็นภาษาบาลี จึงควรมีเนื้อหาตรงกับคัมภีร์ต้นฉบับ ดังนั้น ข้อความตามฉบับไทย จึงคาดเคลื่อนไปจากฉบับเมียนมาร์

๒) คัมภีร์ปฏิกัตต่อตะมาย^{๖๔} กล่าวว่าแต่งในรัชสมัยของพระเจ้าจะสวา (พ.ศ. ๑๗๗๗-๑๗๙๓)

นักวิชาการตะวันตกส่วนใหญ่เชื่อว่าพระอัครวงศ์แต่งคัมภีร์สัททนต์ิเมื่อพุทธศักราช ๑๖๙๗ ตามหลักฐานในคัมภีร์ศาสนาลังการ^{๖๕} แต่นักวิชาการชาวเมียนมาร์เห็นว่าแต่งในรัชสมัยของพระเจ้าจะสวา โดยพิจารณาเนื้อหาคัมภีร์เป็นหลัก มีเหตุผลดังนี้ คือ

๒.๑) คัมภีร์สัททนต์ิ (ปทมมาลา) กล่าวคัดค้านมติของบางคัมภีร์ไว้โดยใช้ศัพท์ว่า เกจิ (บางคน)^{๖๖} ซึ่งมติดังกล่าวพบในคัมภีร์โมคคัลลภาวะที่แต่งในรัชสมัยของพระเจ้าปราคกรมพาหุ (พ.ศ. ๑๖๙๖-๑๗๒๙)^{๖๗}

๒.๒) คัมภีร์สัททนต์ิ (ฮาตุมาลา) กล่าวคัดค้านบางมติไว้โดยใช้ศัพท์ว่า เกจิ (บางคน)^{๖๘} ซึ่งมติดังกล่าวพบในคัมภีร์นยาสาปทีปิกา^{๖๙} ซึ่งแต่งโดยพระราชบุตรเขยของพระเจ้านรปติสีตุ ผู้ทรงครองราชย์ที่เมืองพุกาม ในพุทธศักราช ๑๗๑๗ ท่านผู้แต่งได้รับบรรดาศักดิ์เป็นเจ้ากรมที่ดิน

คัมภีร์สัททนต์ิ มี ๓ ภาคคือ ปทมมาลา, สุตตมาลา และฮาตุมาลา ท่านผู้แต่งได้แต่งคล้ายคลึงกับภาค ๓ ภาคในคัมภีร์ปาณินิคือ สุตตปาฐะ, ฮาตุปาฐะ และคณปาฐะ แม้คัมภีร์นี้จะอาศัยไวยากรณ์สันสกฤตจำนวนมาก แต่คณกรณาจารย์ได้เลือกแสดงกฎไวยากรณ์สันสกฤตที่สอดคล้องกับพระพุทโพนเท่านั้น คัมภีร์นี้เป็นไวยากรณ์ที่ครอบคลุมพระไตรปิฎกและอรรถกถารวมทั้งมติของนักไวยากรณ์บาลีและสันสกฤต ได้รับการชมเชยว่าเป็นไวยากรณ์บาลีที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในวรรณกรรมบาลี ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

^{๖๓} อามาดย์มหาธรรมดินจัน, *ศาสนาลังการ*, (ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์หังสาวตีปฏิกัต, ๒๔๙๙), หน้า ๑๑๘., พระปัญญาสามี, *ศาสนาปทีปิกา*, (มณฑลเลย: โรงพิมพ์โกควตี, ๒๔๖๗), หน้า ๘๓.

^{๖๔} พระยามหาสิริเชยตุ, *ปฏิกัตต่อตะมาย*, (ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์หังสาวตี, ๒๕๐๒), หน้า ๑๓๗.

^{๖๕} M.H. Bold, *The Pali Literature of Burma*, (London: The Pali Text Society, 1909), p. 93., K.R. Norman, *Pali Literature*, (Wiesbaden: Harrassowitz, 1983), p. 164.

^{๖๖} พระอัครวงศ์, *สัททนต์ิปกรณ์ ปทมมาลา*, หน้า ๓๐๓-๓๐๔.

^{๖๗} พระโมคคัลลภาวะ, *โมคคัลลภาวะ*, ๑.๕๓.

^{๖๘} พระอัครวงศ์, *สัททนต์ิปกรณ์ ฮาตุมาลา*, หน้า ๓๐๕.

^{๖๙} อามาดย์ตันเปียน, *นยาสาปทีปิกา*, (ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์กวิมยัตมัน, ๒๔๕๖), หน้า ๒.

การอ้างอิงข้อความจากไวยากรณ์สันสกฤตในคัมภีร์นี้ กล่าวระบุไว้ในภาคทั้งสาม ตัวอย่างเช่น ในสุดตมาลาได้อ้างถึงข้อความของอาจารย์ปัทมยลิตีได้กล่าวไว้ในคัมภีร์มหาภาษาษยะ ในคำอธิบายของสูตรว่า โยธาโร ตโมกาสะ ในธตุมมาลาอ้างอิงถึงข้อความในคัมภีร์ปาณินียธตูปาฐะ พร้อมด้วยตัวจนวนทร ธตูปาฐะ และคัมภีร์ชื่ออมรโกศ และในปทมมาลา ปริจเฉทที่ ๓ ได้แสดงประเภทของวิภัตติอาชยาตไว้ ๑๐ หมวดตามแนวของคัมภีร์กาตันตระ ทั้งในปริจเฉทที่ ๑๐ อ้างข้อความจากคัมภีร์เอกักรโกศและฎีกาของคัมภีร์วิทคธมขมันชนะ (วิทคธมขมณชนะ) และในปริจเฉทที่ ๒๐ ได้อ้างข้อความจากคัมภีร์กาวยาทรระ (กาวยาทรศ) ไว้อีกด้วย

ผู้ศึกษาคัมภีร์ศัพท์นี้จะได้รับปริชาอันแจ่มแจ้งในภาษาบาลีอย่างสมบูรณ์ เป็นผู้ปราศจากความสงสัยขณะที่เที่ยวไปในโพรสณห์คือพระไตรปิฎกได้อย่างอาจหาญแกล้วกล้า ดังข้อความที่ท่าน ผู้แต่งได้กล่าวเชิญชวนไว้^{๗๐}

W. Geiger ได้จัดผลงานคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีเป็น ๓ สาย คือ สายกัจจายนะ สายโมคคัลลานะ และสายศัพท์^{๗๑} แต่นักวิชาการชาวเมียนมาร์แบ่งเป็น ๔ สาย โดยมีคัมภีร์ ศัพท์สังคหะเพิ่มขึ้นสายหนึ่ง เพราะเห็นว่าการแบ่งสายไวยากรณ์ได้ถือเอาไวยากรณ์ที่ตั้งสูตรเป็นเอกเทศ ไม่ใช่สูตรจากไวยากรณ์ที่มีอยู่เดิม^{๗๒} คัมภีร์ศัพท์สังคหะก็มีสูตรเป็นเอกเทศกว่า ๔,๐๐๐ สูตร แต่งโดยเจ้าโกลาย เจ้าครองนครยอ และเป็นมหาอำมาตย์ที่ปรึกษาราชการในรัชสมัยพระเจ้ามินดง (พ.ศ. ๒๓๕๗-๒๔๒๑) คัมภีร์นี้แต่งอาศัย ไวยากรณ์สันสกฤตหลายคัมภีร์ โดยเน้นคัมภีร์สิทธานตเกมาทิ (สิทธานตเกมาทิ) เป็นหลัก มีอยู่ในไบบลาน ยังไม่ได้รับการพิมพ์เผยแพร่

ทัศนะต่าง ๆ เกี่ยวกับคัมภีร์ศัพท์วิเสสนี้ สามารถศึกษาค้นคว้าได้จากหนังสือประวัติคัมภีร์ศัพท์วิเสสของพระคันธสาราภิวังค์และในหนังสือประวัติคัมภีร์ไวยากรณ์ของรองศาสตราจารย์ ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง เป็นต้นได้

คัมภีร์หลักภาษาหรือคัมภีร์กลุ่มไวยากรณ์เป็นกลุ่มคัมภีร์พื้นฐานที่สำคัญที่สุดของกระบวนการศึกษาบทบาลีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา โยชนา เป็นต้น เป็นกลุ่มคัมภีร์ศัพท์วิเสสที่แสดงกฎเกณฑ์หลักภาษาบาลีเริ่มตั้งแต่ชนิดของสูตร คือคัมภีร์บาลีไวยากรณ์แบบดั้งเดิม โดยทั่วไปใช้สูตรอธิบายลักษณะทางไวยากรณ์อยู่ ๖ ประเภท คือ สัจญาสูตร ปริภาสาสูตร วิธิสสูตร นิยมสูตร อติเทสสูตร และ อธิการสูตร มีคำอธิบายสูตร แต่ละอย่าง ดังนี้

๑) สัจญาสูตร (สัจญาสูตร) สูตรตั้งชื่อเรียกเฉพาะ เช่น ชื่อว่า อักขร, สระ, พยัญชนะ, ครุ, ลหุ, ที่ฆะ, รัสสะ ฯลฯ เพื่อเป็นประโยชน์ในการใช้เรียกทางไวยากรณ์ เช่น สูตรว่า ตตฺถิถนตา สรา อฏฺฐ, ลหุมตตา ตโย รสสา, อณฺเณ ที่ฆา ฯลฯ

๒) ปริภาสาสูตร (ปริภาสาสูตร) สูตรแสดงกฎทั่วไป มี ๓ อย่าง คือ

๒.๑) สัจญังคปริภาสาสูตร (สัจญังคปริภาสาสูตร) เป็นปริภาสาสูตรที่ตั้งขึ้นเพื่อให้เรียกชื่อในกรณีที่จะนำชื่อต่าง ๆ ทางไวยากรณ์มาใช้ เช่น ประสมณฺวา ปโยเค สูตรนี้เป็นกร

^{๗๐} พระอัครคังสะ, ศัพท์นิติปกรณ์ สุดตมาลา, หน้า ๕๒๒.

^{๗๑} Wilhelm Geiger, *Pali Literature and Language*, (Calcutta: University of Calcutta, 1943), p. 49-50.

^{๗๒} พระอัครคังสะ, ศัพท์นิติปกรณ์ สุดตมาลา, หน้า ๕.

เปิดโอกาสให้นำชื่อจากคัมภีร์อื่นที่ไม่ได้ตั้งไว้ในคัมภีร์ก็จ่ายนะมาใช้ได้ เช่น พยัญชนะที่เป็นชนิด สิลิล เป็นต้น แต่เมื่อจะใช้เรียกก็ให้ตั้งได้ด้วยสูตรว่า ประสมณญา ปโยเค

๒.๒) วิธยังคปริภาสาสูตร (วิธยงคปริภาสาสูตร) เป็นปริภาสาสูตร ที่ตั้งขึ้นไว้เพื่อให้เป็นองค์ประกอบในการทำตัว เช่น สูตรว่า ลิงคณจ นิปัจจเต เป็นสูตรที่ก่อนจะทำตัวนามศัพท์ ให้นักศึกษาตั้งเป็นลิงค์ก่อน แล้วจึงค่อยลงวิภัติให้เหมาะสมต่อบทบาลี

๒.๓) อนังคปริภาสาสูตร (อนงคปริภาสาสูตร) เป็นปริภาสาสูตร ที่มีข้อองค์ประกอบในการทำตัว เช่น อตฺถอ อกฺขรสนญาโต เป็นสูตรที่บอกว่าการที่จะเข้าใจความหมายได้ ต้องเข้าใจเรื่องอักษรเสียก่อน

๓) **วิธีสูตร (วิธีสูตร)** สูตรที่แสดงวิธีการเฉพาะเรื่อง เฉพาะกรณี เฉพาะกลุ่ม และ เฉพาะศัพท์ ซึ่งเป็นวิธีทำให้สำเร็จรูปเป็นบทต่าง ๆ มีอยู่ ๘ อย่าง คือ

๓.๑) โลปวิธ สูตรที่กำหนดให้ลบ เช่น สรา สเร โลปี (โลปะ (การลบ) ย่อมมีหลังสระ เมื่อมีสระตามหลัง), วา โบโร อสรูปา (สระหลังย่อมถึงการลบได้บ้าง หลังจากสระหน้าต่างวรรณะกัน) เป็นต้น โลปวิธสูตรนี้ หมายเอาการลบทั้งสระและพยัญชนะ

๓.๒) อาเทศวิธ สูตรกำหนดให้เปลี่ยนหรือแทนที่ เช่น คาว เส (อาว แทนที่ โอ ของ โค ศัพท์ เมื่อมี ส วิภัติอยู่หลัง) เป็นต้น อาเทศวิธนี้ หมายเอาการแทนที่ทั้งสระและพยัญชนะ

๓.๓) อาคมวิธ สูตรที่กำหนดให้ลงอาคม (ตัวอักษรใหม่) เช่น สาคโม เส (ลง ส อาคมได้ เมื่อมี ส วิภัติอยู่หลัง) เป็นต้น อาคมวิธนี้ หมายเอาการลงอาคมทั้งที่เป็นสระและพยัญชนะ

๓.๔) ทิมวิธ สูตรกำหนดให้ทำเสียงสั้นเป็นเสียงยาว เช่น ทิม (เมื่อสระหน้าถูกลบไปให้ที่โฆษะหลัง) เป็นต้น ทิมวิธนี้ สำหรับทำเสียงให้ยาวเฉพาะสระเท่านั้น

๓.๕) รัสสวิธ (รัสสวิธ) สูตรกำหนดให้ทำเสียงยาวเป็นเสียงสั้น เช่น รัสส (เมื่อมี พยัญชนะอยู่ข้างหลัง สระข้างหน้าที่เป็นเสียงยาวให้รัสสระได้) เป็นต้น รัสสวิธนี้ สำหรับทำเสียงยาวให้สั้นเฉพาะสระเท่านั้น

๓.๖) นิเสธวิธ สูตรที่ห้ามไม่ให้ทำตามสูตรนั้น ๆ เช่น เต น วา อิวณณ (เมื่อมี อี วรรณะ คือ อี อี อยู่ข้างหลัง ห้ามเปลี่ยน อภิ เป็น อพภ ห้ามเปลี่ยน อธิ เป็น อชฌ) เป็นต้น

๓.๗) วิภัติวิธ (วิภัติวิธ) สูตรมีหน้าที่ลงวิภัติ ทั้งที่เป็นวิภัตินาม และวิภัติ อาชยาต เช่น กम्मตฺเต ทุตฺติยา (ลงทุตฺติยาวิภัติ เมื่อต้องการให้เป็นกรรม) เป็นต้น

๓.๘) ปัจจยวิธ (ปัจจยวิธ) สูตรกำหนดให้ลงปัจจัย เช่น ทิวาโท โย (ลง ย ปัจจัย หลังธาตุ มี ทิว ธาตุเป็นต้น)

๔) **นิยมสูตร (นิยมสูตร)** สูตรที่กล่าวกำหนดเฉพาะเมื่อมีให้เลือกหลายอย่าง เช่น วุคฺเค โฆสาโฆसानํ ตติยปจมา ตัวที่ ๑ ในวรรคแทนอโฆสะ ตัวที่ ๓ ในวรรคแทนที่โฆสะ พยัญชนะที่เป็นโฆสะ (เฉพาะตัวที่ ๔) ต้องซ้อนพยัญชนะที่ ๓ ในวรรคเดียวกัน พยัญชนะที่เป็นอโฆสะ (เฉพาะตัวที่ ๒) ต้องซ้อนด้วยพยัญชนะที่ ๑ ในวรรคเดียวกัน จะเห็นได้ว่า พยัญชนะตัวที่ ๔ ถ้าต้องการทำเป็นอสทิสเทวภาวะ (อสทิสเทวภาวะ) ต้องซ้อนด้วยพยัญชนะที่ ๓ เท่านั้น และพยัญชนะตัวที่ ๒ ถ้าต้องการทำเป็นอสทิสเทวภาวะ ต้องซ้อนด้วยพยัญชนะ ตัวที่ ๑ แต่ความเป็นจริงแล้ว พยัญชนะลำดับที่ ๓ ๔ ๕ ในวรรค ต่างก็เป็นโฆสะ แต่ในสูตรนี้กำหนดเอาเฉพาะพยัญชนะที่ ๔ เท่านั้นเป็นโฆสะ พยัญชนะอโฆสะ ก็เหมือนกัน คือ พยัญชนะลำดับ ที่ ๑ ที่ ๒ ในวรรค และ ส แต่ในสูตรนี้กำหนดเอา

เฉพาะพยัญชนะที่ ๒ เท่านั้นที่เป็นอโหสยะ ลักษณะการกำหนดอย่างนี้ เรียกว่า นิยมสูตร

๕) อติเทสสูตร (อติเทสสูตร) สูตรสำหรับชี้แจง มีอยู่ ๖ อย่าง คือ

๕.๑) พยปเทศาติเทสะ (พยปเทศาติเทส) สูตรสำหรับชี้แจงชื่อ เช่น สูตรว่า ตฤชิตตสมาสกิตกา นามิ วา ตเวตุนาที่สุ จ (ศัพท์ตฤชิตตสมาส และกิตกั พึงทราบว่าเป็นชื่อที่เหมือนกับนาม เว้น ตเว และ ตุน ปัจจัยเป็นต้น) สูตรนี้ชี้แจงให้รู้ว่าศัพท์ตฤชิตตสมาส กิตกั ได้ชื่อว่าเป็นศัพท์นามเหมือนกัน จึงให้มีการลงวิภัตตินามท้ายศัพท์เหล่านี้ได้เช่นเดียวกับค่านามทุกประการ เป็นสูตรที่บ่งบอกว่าตฤชิตกั เป็นนาม สมาสก็เป็นนาม ฯลฯ

๕.๒) นิमितตติเทสะ (นิमितตติเทส) สูตรชี้แจงถึงนิमितที่เป็นเหตุให้ทำการลบ การเปลี่ยน เป็นต้น มี ๒ อย่าง คือ

(๑) สัตตมิมินิต (สัตตมิมินิตต) ตัวที่เป็นเหตุบังคับให้กระทำซึ่งลงสัตตมิมินิตอยู่ ท้ายตัวที่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงตามสูตรไวยากรณ์ เช่น สูตรว่า สรา สเร โลปี (โลปะ (การลบ) ย่อมมีหลังสระ เมื่อมีสระตามหลัง) ในที่นี้ คำว่า สเร เป็นสัตตมิมินิต ดั่งนั้น สระที่เป็นนิमितจึงอยู่ข้างหลัง

(๒) ปญจมีนิमित (ปญจมีนิमितต) ตัวที่เป็นเหตุบังคับให้กระทำซึ่งลงปญจมีนิमित อยู่หน้าตัวที่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงตามสูตรไวยากรณ์ เช่น สูตรว่า วา ปโร อสรูปา (สระหลังย่อมถึงการลบได้บ้าง หลังจากสระหน้าต่างวรรณะกัน) คำว่า อสรูปา เป็นปญจมีนิमित ดั่งนั้น สระที่เป็นนิमितจึงอยู่ข้างหน้า

๕.๓) ตังรูปาติเทสะ (ตังรูปาติเทส) อติเทสสูตรที่ชี้แจงรูปของอีกอันหนึ่งเหมือนกับอีกอันหนึ่ง เช่น สูตรว่า อมห ตุมห นตุ ราช พุรหมตต สข สตุ ปิตาที่หิ สમા นาว (เพราะตามหลัง อมห ตุมห นตุ ราช พุรหม อตต สข สตุ ปิต เป็นต้น ให้เปลี่ยนรูป สมาเป็น วิภัตติ เหมือน นา วิภัตติ) โดยปกติแล้ว หากเปลี่ยนวิภัตติหนึ่งเป็นอีกวิภัตติหนึ่ง จะไม่เรียกว่า อาเทศ แต่เรียกว่า อติเทสะ แทน ในสูตรนี้จะเห็นได้ว่า ราช กิติ อตต กิติ เมื่อลง สมาเป็น วิภัตติ มีรูปเหมือนลง นา วิภัตติ คือ สำเร็จรูปเป็น รณญา และ อตตนา เพราะอาศัยการเปลี่ยนรูปของอติเทสสูตรชนิดนี้

๕.๔) ตังสภาวะติเทสะ (ตังสภาวะติเทส) อติเทสสูตรที่ชี้แจงสภาพของบทหนึ่งเป็นอีกบทหนึ่ง หรือแสดงลิงค์หนึ่งเป็นอีกลิงค์หนึ่ง เช่น จากอิตถิลิงค์ เป็นปุงลิงค์ เป็นต้น ดังสูตรว่า อิตถิลิงค์ ภาสิตปุมิตถิ ปุมาว เจ (ในพหุพพิหิตสมาส เมื่อเป็นปุงลิงค์ตัวปลายเป็นอิตถิลิงค์ อิตถิลิงค์ก็จะกลายเป็นปุงลิงค์) สูตรนี้ชี้แจงสภาพของอิตถิลิงค์เปลี่ยนสภาพเป็นปุงลิงค์ เพราะเคยเป็นปุงลิงค์มาก่อน เช่นรูปวิเคราะห์ว่า กลยาณา ภริยา ยสสุ ปุริสสสุ โสยิ กลยาณภริโย ปุริโส ในที่นี้ คำว่า กลยาณา เป็นคำที่เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ เพราะเป็นคุณศัพท์ ดั่งนั้น คำว่า กลยาณา ก็เคยเป็นปุงลิงค์มาก่อนจึงต้องเปลี่ยนสภาพจากอิตถิลิงค์เป็นปุงลิงค์ได้ โดยไม่ต้องลงปัจจัยประจำอิตถิลิงค์ (อา อี อินี) จึงมีรูปสำเร็จเป็น กลยาณภริโย ปุริโส

๕.๕) สุตตติเทสะ (สุตตติเทส) สูตรที่ชี้แจงวิธีการทำตัวในกรณีทีสูตรนั้น ๆ ไม่ได้กล่าวไว้โดยตรง เพราะฉะนั้น อติเทสสูตรชนิดนี้จึงเป็นสูตรที่ชี้แจงให้รู้วิธีทำด้วยสูตรที่กล่าวแล้วนั้น ๆ เช่น สูตรว่า อนุปฏิภูจัน วุตตโยคโต (สิ่งที่มีได้แสดงไว้ พึงทราบตามสูตรที่ได้กล่าวมาแล้ว)

๕.๖) การิยาติเทสะ (การิยาติเทส) เป็นอติเทสสูตรสำหรับชี้แจงวิธีการทำตัวให้สำเร็จรูป เหมือนการทำตัวให้สำเร็จของสูตรอื่น เช่น เสเสสุ นตุว (วิธีการทำตัวของ นตุ ในวิภัตติที่

เหลือ เหมือนวิธีการทำตัวของ นตุ) ในสูตรนี้ไม่ได้หมายความว่าให้เปลี่ยน นตุ เป็น นตุ จริง ๆ แต่เป็น
 อติเทศสูตรที่ชี้แจงวิธีของ นตุ เหมือน นตุ เช่น สูตรว่า นตุสส นโต เมื่อมี โย วิภัตติอยู่ข้างหลัง ให้
 เปลี่ยน นตุ กับ โย เป็น นโต ดังนั้น การเปลี่ยน นตุ กับ โย เป็น นโต จึงมีได้ สูตรว่า เสเสสุ นตุว จึง
 จัดเป็นการยัติเทศะ

๖) อธิการสูตร (อธิการสูตร) สูตรหรือบทที่ตามไปเป็นเจ้าหน้าที่อนุญาต ปฏิเสธ และ
 กำหนดวิธีการขอข่าเป็นต้นในสูตรอื่น ๆ อธิการสูตรมี ๓ อย่าง คือ

๖.๑) สัทคตินัย (สัทคตินย) ตามไปแบบราชสีห์ หมายถึงราชสีห์มีค้อยาว สามารถ
 ที่จะแลเหยี่ยวไปข้างหน้าและข้างหลังได้ ฉนใด สัทคติกาธิการะกัฉนนั้น สามารถตามไปเป็นเจ้าหน้าที่
 มีอำนาจเหนือสูตรก่อน ๆ ที่ผ่านมาแล้วก็ได้ สูตรต่อไปที่ยังไม่ผ่านก็ได้ เช่น สูตรว่า ชินวจนยุตต์ หิ
 (สูตร วุตติ และอุทาหรณ์ย่อสมควรแก่พระพุทธพจน์โดยแท้)

๖.๒) มัญชุกคตินัย (มัญชุกคตินย) ตามไปแบบกบ หมายถึงกบกระโดดไปข้างหน้า
 ได้อย่างเดียว ไม่สามารถกระโดดถอยหลังได้ ฉนใด มัญชุกคติกาธิการะกัฉนนั้น สามารถตามไปใน
 สูตรข้างหน้าได้อย่างเดียว อาจกระโดดข้าม ๑ สูตรบ้าง ๒ สูตรบ้าง ๓ สูตรบ้าง

๖.๓) ยถานุพุพิกนัย (ยถานุพุพิกนย) หรือ นทีโสตนัย (นทีโสตนย) ตามไปตาม
 ลำดับสูตร หรือตามไปแบบสายน้ำ หมายถึงสายน้ำไหลไปตามลำดับของกระแส น้ำ ไม่สามารถไหล
 ทวนกระแสของน้ำได้ ฉนใด บทที่เป็นอธิการชนิดนี้ก็ฉนนั้น ตามไปตามลำดับของสูตรจนจบวิธีการทำ
 ตัวของบทนั้น ๆ

โดยทั่วไปแล้ว การเขียนไวยากรณ์ที่สมบูรณ์แบบนั้นมีองค์ประกอบสำคัญ ๓ ประการ คือ

- ๑) สูตร แสดงกฎหรือข้อบังคับทางไวยากรณ์
- ๒) วุตติ ข้อความอธิบายขยายความหมายของสูตรที่ได้ตั้งไว้ให้สมบูรณ์ขึ้น
- ๓) อุทาหรณ์ ตัวอย่างที่นำมาอ้างอิงให้สมเหตุสมผลกับกฎที่ได้ตั้งไว้ ซึ่งตัวอย่าง

ดังกล่าวมักนำมาจากพระไตรปิฎกเป็นหลัก

อนึ่ง การอธิบายสูตรในลักษณะของวุตตินั้น มี ๓ ประเภท คือ

- ๑) สุตตวุตติ (สุตตวุตติ) คำอธิบายที่มีข้อความปรากฏอยู่ในสูตรโดยตรง
- ๒) อนุวัตตนวุตติ (อนุวัตตนวุตติ) คำอธิบายที่นำมาจากสูตรอื่นที่เป็นอธิการตามมา
- ๓) ปกขิปนวุตติ (ปกขิปนวุตติ) คำอธิบายที่ใส่เพิ่มเข้ามาให้เนื้อความที่เป็นวุตติ

กระจ่างชัดเจนมากขึ้นหรือเพื่อให้เป็นประโยคที่สมบูรณ์

ขอนำข้อความจากคัมภีร์ปทรุปสทธิ (สูตร ๘) มาอ้างอิงไว้ในที่นี้ว่า

ทีโฆ จ. ทีโฆ จ. สโร ครุสณโณ โหติ. ยถา- นาวา นที วฐุ เทว. ตโย.

สระเสียงยาว ชื่อว่า ครุ, สระเสียงยาว มีชื่อว่า ครุ เช่น นาวา (เรือ), นที (แม่น้ำ), วฐุ
 (ผู้หญิง), เทว (สอง), ตโย (สาม)

สูตร ทีโฆ จ.

วุตติ ทีโฆ จ. สโร ครุสณโณ โหติ.

-สุตตวุตติ ทีโฆ จ.

-อนุวัตตนวุตติ สโร (มาจากสูตรก่อนว่า ตตโถหนตา สรา อฐุจ), ครุสณโณ

(มาจาก สูตรก่อนว่า ทุมหิ ครุ)

-ปักขิปนวุตติ โหติ

อุทาหรณ์ ยถา- นาวา นที วฐุ เทว ตโย.

นอกจากองค์ประกอบของคัมภีร์หลักภาษาอย่างกลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์จะมีส่วนหลัก ๓ ส่วนดังกล่าวแล้ว คัมภีร์นยาสะยังกล่าวถึงหลักการอธิบายสูตร ๖ อย่าง^{๗๓} คือ

๑) สัมพันธสังวณนา (สมพันธสวณนา) คือ การประกอบคำในสูตรเป็นประโยคเดียว โดยแสดงคำที่เพิ่มเข้ามาแปล (ปาฐเสสยะ) คำที่อยู่ห่างกัน และคำที่สลับกันโดยความเป็นวิเสสนะ และวิเสสยะ อีกนัยหนึ่ง คือ การแสดงประโยชน์ของสูตรว่าท่านแต่งขึ้นเพื่อประโยชน์อะไร

๒) ปทสังวณนา (ปทสวณนา) คือ การอธิบายคำด้วยการตัดคำที่เข้าสนธิ (ปทัจเฉทสะ) หรือจำแนกคำ (ปทจินตา) โดยความเป็นสัญญา (ชื่อ) และสัญญา (สิ่งที่ได้รับการตั้งชื่อ) เป็นต้น

๓) ปทตสังวณนา (ปทตสวณนา) คือ อธิบายความหมายของคำ มักกล่าวไว้ในวุตติ ซึ่งเป็นคำอธิบายสูตรต่าง ๆ

๔) ปทวิคคสังวณนา (ปทวิคคสวณนา) คือ แสดงรูปวิเคราะห์ของคำ เพื่อให้เข้าใจถึงความหมายของศัพท์อย่างแท้จริง มักกล่าวไว้ต่อจากวุตติ

๕) โจทนาสังวณนา (โจทนาสวณนา) คือ การตั้งคำถามเพื่อย้ำความเข้าใจ เช่นถามว่า ก็ (มีประโยชน์อะไร) มักกล่าวไว้ต่อจากอุทาหรณ์

๖) บริหารสังวณนา (บริหารสวณนา) คือ การตอบคำถามตามข้อ ๕

หลักการอธิบายเหล่านี้ บางอย่างปะปนอยู่ในวุตติ บางอย่างแยกออกจากวุตติ ขอนำข้อความจากคัมภีร์ปทรูปสัทธา (สูตร ๒) มาแสดงไว้พอเป็นตัวอย่งว่า

อกุขราปาทโย เอกจตตาลีสี. อกุขรา อปี อาทโย เอกจตตาลีสี. เต จ โข ชินวจนานูรูปา อการาทโย นิคคหิตนตา เอกจตตาลีสมตตาวณณา ปจเจกั อกุขรา นาม โหนติ. ตั ยถา อ อา อี อี อู อู เอ โอ, ก ข ค ฆ ง, จ ฉ ช ฌ ฌ, ฎ ฐ ฑ ฒ ฒ, ต ถ ท ธ น, ป ผ พ ภ ม, ย ร ล ว ส ห ฬ อ อิติ อกุขรา. นกฺขรณตติ อกุขรา. อ อาทิ เยสี เต อาทโย. ฯเปฯ

เสียงทั้งหลายมี อ เป็นต้น ๔๑ เสียง ชื่อว่า อักษรที่กล่าวไว้ในสูตรก่อน

[พึงตัดบทว่า] อกุขรา อปี อาทโย เอกจตตาลีสี

อนึ่ง เสียงนั้นแหละที่ใช้ในพระพุทธรพจน์ มีเสียง อ เป็นเสียงแรก มีนิคคหิตเป็นที่สุดจำนวน ๔๑ เสียง แต่ละเสียง ชื่อว่า อักษร

อักษรเหล่านั้น คืออะไร

เสียงทั้งหลาย คือ อ อา อี อี อู อู เอ โอ, ก ข ค ฆ ง, จ ฉ ช ฌ ฌ, ฎ ฐ ฑ ฒ ฒ, ต ถ ท ธ น, ป ผ พ ภ ม, ย ร ล ว ส ห ฬ อ ชื่อว่า อักษร

เสียงซึ่งไม่รู้จักหมด ชื่อว่า อักษร

เสียงเหล่านั้น มีเสียง อ เป็นเสียงแรก ฯลฯ

ข้อความข้างต้นจำแนกตามหลักการอธิบายสูตรได้ตามสมควร ดังนี้

^{๗๓} พระวชิรพุทธาธิ, นยาสะ, (ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์สุธัมมวดี, ๒๔๗๖), หน้า ๒.

ปทสังฆวัณณา คือคำว่า อกฺขรา อปี อาทโย เอกจตตาลีสี ([พึงตัดบทว่า] อกฺขรา อปี อาทโย เอกจตตาลีสี)

สัมพันธสังฆวัณณา คือ เต จ โข ชินวจนานูรुปา อการาทโย นิคฺคหิตนตา เอกจตตาลี สมตตา วณฺณา ปจฺเจกํ อกฺขรา นาม โหนฺติ (อนึ่ง เสียงทั้งหลายอันควรแก่พระพุทฺธพจน์ อันมีเสียง อ เป็นเสียงแรก มีนิคฺคหิตเป็นที่สุด จำนวน ๔๑ เสียง แต่ละเสียง ชื่อว่า อักฺขร) ข้อความนี้เป็นนุตติที่อธิบายในลักษณะของสัมพันธสังฆวัณณาที่ประกอบบทในสูตรเป็นประโยคเดียว โดยแสดงบทที่เพิ่มเข้ามาแปล และเป็นการอธิบายความหมายของบทที่เรียกว่า ปทตสังฆวัณณา อีกด้วย กล่าวคือ

-คำว่า เต (เหล่านั้น) ใช้อธิบาย อปี ศัพท์ที่ใช้ในความหมายว่า อเพฺกฺขา (มองหา)

-คำว่า ชินวจนานูรुปา (อันควรแก่พระชินพจน์) อธิบายเพิ่มเติมว่าเสียง ๔๑ เสียง ดังกล่าว เป็นเสียงที่ใช้ในพระพุทฺธพจน์

-คำว่า นิคฺคหิตนตา (มีนิคฺคหิตเป็นที่สุด) อธิบายเพิ่มเติมว่าเสียงนิคฺคหิตเป็นเสียง

ท้ายสุด

-คำว่า วณฺณา (เสียงทั้งหลาย) เป็นปาฐเสสสะ (บทที่เพิ่มเข้ามาแปล) โดยเป็นประธาน ในประโยคนี้

-คำว่า ปจฺเจกํ (แต่ละเสียง) อธิบายว่าแต่ละเสียงชื่อว่า อักฺขร

-คำว่า นาม (ชื่อว่า) กล่าวระบุว่ อกฺขรา เป็นสัณฺญาศัพท์ คือ ศัพท์แสดงชื่อ

-คำว่า โหนฺติ (ย่อมเป็น) เป็นกิริยาคุมพากย์ในประโยคนี้

ปทวิคฺคสังฆวัณณา คือ คำว่า นกฺขรนฺตตี อกฺขรา

โจทนาสังฆวัณณา คือ คำว่า ตํ ยถา

บริหารสังฆวัณณา คือ คำว่า อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ, ก ข ค ฆ ง, จ ฉ ช ฌ ญ, ฎ ฏ ฐ ฑ ฒ, ต ถ ท ธ น, ป ผ พ ภ ม, ย ร ล ว ส พ อํ อิติ อกฺขรา

การเขียนนุตติที่มีหลักครบ ๖ อย่างนี้ จะมีเฉพาะสูตรที่ท่านต้องการจะอธิบายให้นักศึกษา เข้าใจเป็นพื้นฐานในสูตรแรก ๆ หรือในสูตรที่ท่านเห็นว่ายากต่อการเข้าใจเท่านั้น แต่หลักสำคัญคือ การอธิบายเนื้อความของสูตรตามหลักปทตสังฆวัณณาที่กล่าวไว้ในนุตติของสูตรเหล่านั้น

สำหรับอุทาหรณ์ที่กล่าวไว้ต่อจากนุตติของสูตร เพื่อประกอบคำอธิบายให้สมเหตุสมผล สนับสนุนสูตรที่ได้แต่งขึ้นมานั้น ถือว่ามีความสำคัญยิ่ง เพราะท่านได้แต่งสูตรไว้แล้วว่า ชินวจนยุดฺตี หิ (ที่ใช้ในพระพุทฺธพจน์โดยแท้) ดังนั้น อุทาหรณ์ส่วนมากจึงต้องนำมาจากบทบาลีคือพระไตรปิฎก และ คัมภีร์รอง ๆ ลงมามีอรรถกถาและฎีกา เป็นต้น เพราะสูตรดังกล่าวทำให้สันนิษฐานได้ว่า อุทาหรณ์ที่นำมานั้นท่านคงตรวจสอบว่ามีใช้ในพระพุทฺธพจน์แล้ว ดังนั้น อุทาหรณ์ที่ท่านนำมาแสดงเป็นตัวอย่าง จึงมี ๒ ประการ คือ

๑) อุทาหรณ์แสดงการบังคับ คือ ตัวอย่างที่นำมาอ้างอิงให้เหมาะสมกับสูตรนั้น ๆ โดยตรง เช่น สูตรว่า สพฺพโยนินฺมาเอ (หลังลิงค์ที่เป็น อ การันต์ ให้เปลี่ยน โย ปฐมาทั้งตัวเป็น อา เปลี่ยน โย ทุตฺติยา ทั้งตัว เป็น เอ) แล้วได้นำคำว่า บุริสา (บุริเส) มาเป็นอุทาหรณ์ บทว่า บุริสา (บุริเส) เป็นตัวอย่างของสูตรโดยตรง

๒) อุทาหรณ์แสดงการไม่บังคับ คือ ตัวอย่างที่เกี่ยวกับ วา ศัพท์ หรือ กฺวจิ ศัพท์ ที่นำมาอ้างอิง แต่ไม่ใช่เป็นตัวอย่างของสูตรนั้น ๆ โดยตรง เช่น ในสูตรเดียวกับที่ยกเป็นตัวอย่างข้างบน

นั้น ความหมายของสูตรนั้น ยังมี ว่า ศัพท์ที่เป็นวัตถุติวิภาษา เป็นวิธีการที่มีการยกเว้นโดยไม่เปลี่ยนไปตามที่สูตรบังคับไว้ก็ได้ ซึ่งกำหนดขอบข่ายของสูตรนั้นไว้ว่า

๒.๑) ถ้างวล้อง อ การันต์ในปุงลึงค์ให้เปลี่ยน โย ปฐมาเป็น อา และ โย ทุตียา เป็น เอ แนนอน

๒.๒) ถ้างวล้อง อ การันต์ในนปุงลึงค์ให้เปลี่ยน โย ปฐมาเป็น อา บ้าง ไม่เปลี่ยนเป็น อา บ้าง (แต่เปลี่ยนเป็น นิ แทน) เปลี่ยน โย ทุตียาเป็น เอ บ้าง ไม่เปลี่ยนเป็น เอ บ้าง (แต่เปลี่ยน เป็น นิ แทน) เช่น รูปา รูปานี, รูปเอ รูปานี

๒.๓) ถ้างวล้อง ฉ คือ อี อี การันต์ในปุงลึงค์ ไม่มีการเปลี่ยน โย ปฐมาเป็น อา และไม่เปลี่ยน โย ทุตียาเป็น เอ แนนอน เช่น อคคโย, มุนโย

รูปเหล่านี้ คือ รูปานี, อคคโย, มุนโย จัดว่าเป็นอุทาหรณ์ของ ว่า ศัพท์ ที่แสดงการไม่บังคับในสูตรนี้

เนื้อหาในกลุ่มคัมภีร์สหาวีเสศที่เป็นคัมภีร์หลักไวยากรณ์ภาษาบาลีนั้น เมื่อว่าโดยสรุปแล้ว มีส่วนประกอบต่าง ๆ ที่เป็นหลักควรทำความเข้าใจเพื่อการศึกษาวิเคราะห์ ดังต่อไปนี้

๑. บทสนธิ

สนธิ คือ การนำศัพท์ตั้งแต่ ๒ ศัพท์ขึ้นไปมาเชื่อมเสียงให้กลมกลืนกัน เป็นวิธีการต่อศัพท์และอักษรให้เนื่องกันตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลีสันสกฤต เช่น พจน + อนุกรม = พจนานุกรม, ราช + อุปถัมภ์ = ราชูปถัมภ์ เป็นต้น มีรูปวิเคราะห์ว่า **สนธิยนต์ เอตล ปทานิ อักษรานิ จาติ สนธิ, สหิตปท^{๗๔}** ชื่อว่าสนธิ เพราะเชื่อมบทและอักษร ได้แก่บทที่ถูกเชื่อม อีกนัยหนึ่ง **ทวินัน ปทานิ อนุตร อทสเสตวา สสมา รียตติ สนธิ** ชื่อว่าสนธิ เพราะถูกเชื่อมไว้อย่างสนิหระหว่างบททั้งสอง

สนธินี้มี ๓ ประเภท คือ

๑.๑) **สระสนธิ** หมายถึง สนธิที่มีวิธีการเชื่อมโดยอาศัยสระหน้าของบทหลังเป็นนิมิต คือการต่อสระเข้ากับสระด้วยกัน เช่น สทธา + อธิ เป็น สทฐิธ เป็นต้น ตัวอย่างนี้ มี อี ของ อธิ เป็นเหตุ

๑.๒) **พยัญชนะสนธิ** หมายถึง สนธิที่มีวิธีการเชื่อมโดยอาศัยพยัญชนะหน้าของบทหลังเป็นนิมิต คือการต่อพยัญชนะเข้ากับพยัญชนะด้วยกัน เช่น ต + ทิ เป็น ตลททิ เป็นต้น ตัวอย่างนี้มีการเชื่อมโดยอาศัยพยัญชนะหน้าของบทหลังเป็นเหตุแล้วจึงเปลี่ยนนิคหิต เป็น ถ

๑.๓) **วุตตสนธิ** หมายถึงการสนธิที่มีการลบ การลงอาคมเพื่อต้องการรักษาภพของฉันทลักษณ์ และเพื่อต้องการทำให้ถ้อยคำเกิดความสละสลวย เช่น ยนต์ สนต เป็น ยนต์ สนต เป็นต้น ตัวอย่างนี้เป็นบทร้อยกรองของกรณีเมตตสูตร โดยลบนิคหิตออกไปตัวหนึ่ง เนื่องจากทำให้ฉันทลักษณ์เสีย มิฉะนั้นแล้ว คาถานี้จะไม่เข้ากับกฎเกณฑ์ของคาถาที่ต้องการได้

เมื่อว่าโดยสรุปแล้ว การทำสนธิ มีประโยชน์ ๓ ประการ คือ

- ๑) ย่นอักษรให้น้อยลง
- ๒) เป็นอุปการะในการแต่งโคลง ฉันท กายพย กลอน

^{๗๔} พระญาณาลังการเถระ, **ปทิจาร**, จำรูณ ธรรมดา (แปล), (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๗) หน้า ๙.

๓) ทำให้คำพูดสละสลวย

๒. บทนาม

นาม คือ สื่อกำหนดให้เข้าถึงความหมาย หรือให้ความหมายเข้ามาหาตน ได้แก่ คำที่สำหรับใช้เรียกคน สัตว์ สถานที่ และสิ่งของต่าง ๆ เป็นต้น มีรูปวิเคราะห์ว่า **อตถาภิมุขํ นมตีติ นามํ, อตตนิ จ อตถํ นามเมตีติ นามํ**^{๗๕} ชื่อว่านาม เพราะน้อมไปหาความหมาย คือระบุดึงความหมายตามความประสงค์ผู้พูด และเพราะให้ความหมายน้อมเข้ามาหาตน คือทำให้เข้าใจความหมาย

ในคัมภีร์ปทฺฐปสฺสตีติ นามกัณฺฐํ สุตฺรที่ ๖๐ ได้จำแนกนามออกไปหลายประเภท เมื่อว่าโดยความหมาย มี ๒ ประเภท คือ

๑) **อันวัตถนาม** คือ นามตามความหมาย ได้แก่ นามที่มีความหมายตรงตามสภาพความเป็นจริง เช่น คนมีรูปร่างใหญ่ มีชื่อว่า นายใหญ่ หรือคนมีรูปร่างเล็ก มีชื่อว่า นายเล็ก ดังนี้ เป็นต้น คือสมชื่อตามรูปร่าง ถือว่ารูปร่างกับชื่อตรงกัน

๒) **รูพหีนาม** คือ นามที่มีความหมายไม่ตรงกับสภาพความเป็นจริง เช่น คนชื่อว่า นายใหญ่ แต่มีรูปร่างเล็ก หรือคนมีชื่อว่า นายเล็ก แต่กลับเป็นคนมีรูปร่างใหญ่ ดังนี้ เป็นต้น คือ ชื่อกับรูปร่างไม่ตรงกัน ถือว่าเป็นคนละเรื่องไม่สมชื่อกัน

เมื่อว่าโดยเพศ มี ๓ ประเภท คือ

- ๑) **บุปฺงลฺลคณนาม** คือ นามที่สมมุติว่าเป็นเพศชาย เช่น บุริส-บุรุช เป็นต้น
- ๒) **อิตถิลฺลคณนาม** คือ นามที่สมมุติว่าเป็นเพศหญิง เช่น นารี-นาง เป็นต้น
- ๓) **นบุปฺงสกลฺลคณนาม** คือ นามที่สมมุติว่า ไม่ใช่ทั้งเพศชายและเพศหญิง เช่น ธน-ทรัพย์ เป็นต้น

เมื่อว่าโดยลักษณะ มี ๔ ประเภท คือ

๑) **สํามานยนาม** คือนามที่เป็นชื่อทั่วไป โดยอาศัยการสมมุติแต่งตั้งบัญญัติขึ้นจากชาติกำเนิด เช่น รุกโข ต้นไม้ เป็นต้น

๒) **คุณนาม** คือนามที่แสดงลักษณะเฉพาะโดยอาศัยคุณธรรมหรือคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเหตุ เช่น ตปิฏโก ภิกษุผู้ทรงพระไตรปิฎก วินยธโร ภิกษุผู้ทรงพระวินัย เป็นต้น

๓) **กิริยานาม** คือนามที่แสดงอาการกิริยา โดยอาศัยการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเหตุ เช่น ปาจโก ผู้หุง เป็นต้น

๔) **ยทิจฉานาม** คือนามที่ผู้คนบัญญัติขึ้นตามความประสงค์ โดยไม่ได้อาศัยนิमितอย่างใดอย่างหนึ่ง กล่าวขึ้นมาลอย ๆ เท่านั้น เช่น ติสโส นายตีสสะ เป็นต้น

เมื่อว่าโดยวิธนะแล้ว มี ๘ ประเภท คือ

๑) **อวิณณนตปคตินาม** คือ (๑) นามที่ลงท้ายด้วยสระ อ เป็นรูปเดิม เช่น บุริส เป็นคำนามที่มีสระ อ ลงท้าย และ (๒) นามที่ลงท้ายด้วยสระ อา เป็นรูปเดิม เช่น กณฺหา เป็นคำนามที่มีสระ อา ลงท้าย เป็นต้น

^{๗๕} พระอัครคัมภีร์, **สัททธานิติ สุตตมาลา**, พระมหานิมิตร์ ธรรมสารโร และ จำรูญ ธรรมดา (แปล), (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕), หน้า ๑๘๘๐.

๒) อวิณณันตปกตินาม คือ (๓) นามที่ลงท้ายด้วยสระ อิ เป็นรูปเดิม เช่น มุณี เป็นคำนามที่มีสระ อิ ลงท้าย และ (๔) นามที่ลงท้ายด้วยสระ อี เป็นรูปเดิม เช่น เสฏฐิ เป็นคำนามที่มีสระ อี ลงท้ายเป็นต้น

๓) อวิณณันตปกตินาม คือ (๕) นามที่ลงท้ายด้วยสระ อุ เป็นรูปเดิม เช่น ครุ เป็นคำนามที่มีสระ อุ ลงท้าย และ (๖) นามที่ลงท้ายด้วยสระ อู เป็นรูปเดิม เช่น วิญญู เป็นคำนามที่มีสระ อู ลงท้ายเป็นต้น

๔) โอการันตปกตินาม คือ (๗) นามที่ลงท้ายด้วยสระ โอ เป็นรูปเดิม เช่น โค เป็นคำนามที่มีสระ โอ ลงท้ายเป็นต้น

๕) นิคคหิตันตปกตินาม คือ (๘) นามที่ลงท้ายด้วยนิคหิต (ิ) เป็นรูปเดิม เช่น กี เป็นคำนามที่ลงท้ายด้วยนิคหิตเป็นต้น

๓. บทอภัยศัพท์

อภัยศัพท์ ศัพท์ที่แจกด้วยวิภัตติไม่ได้เหมือนนามศัพท์ทั่วไป เพราะไม่มีการเสียรูปศัพท์ไป เนื่องจากมีความคงที่ในเรื่องของลิงค์ วจนะ และวิภัตติทั้งปวง ยกเว้นการทำสนธิ สมาส และ ตัทธิศ

ในคัมภีร์สัททนีติ สุตตมาลา แสดงว่า

สทิสฺ ติสฺ ลิงฺเคสุ

สพฺพาสฺ จ วิภตฺติสุ

วจนฺเสสุ จ สพฺเพสุ

ยํ น เพฺยติ ตทพฺพยํ^{๗๖}

บทใด มีรูปเหมือนกันทั้งสามลิงค์ เหมือนกันทุกวิภัตติ และเหมือนกัน

ทุกวจนะไม่เปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น บทนั้นชื่อว่าอภัยยะ

อภัยศัพท์ มี ๖ ประเภท คือ

๑) อุปสัค คือคำที่เติมไว้ข้างหน้าคำอื่น เพื่อให้คำนั้นเกิดความสละสลวย หรือมีความหมายแปลกออกไปจากเดิม สำหรับคำที่นำหน้าธาตุ เพื่อขยายความหมายของธาตุเป็นส่วนมาก หรือประกอบหน้าคำนาม เพื่อขยายคำนามบ้างเป็นบางครั้ง และเป็นคำที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูป ไม่ว่าจะโดยลิงค์ทั้ง ๓ หรือวิภัตติทั้ง ๗ ในคัมภีร์ก็แจกจ่ายนวรรณนา สูตรที่ ๓๑๙ มีรูปวิเคราะห์ว่า **อุเปจฺจ อตฺถิ สขฺชนฺตฺติ อุปสคฺคา** ชื่อว่าอุปสัค เพราะเข้าไปประกอบหน้าธาตุ เพื่อปรุงแต่งความหมายของธาตุ ในคัมภีร์ปทฺรูปสัททนีติ สูตรที่ ๒๘๒ อธิบายว่า **อุเปจฺจตฺถิ สขฺชนฺตฺติ อุปสคฺคา ทิ ปาทโย** ศัพท์ทั้งหลายมี ป ศัพท์เป็นต้น ชื่อว่าอุปสัค เพราะเข้าไปจัดแต่งเนื้อความ

ส่วนในคัมภีร์สัททนีติ สุตตมาลา จตฺตฺปทฺวิภาค อธิบายว่า

ธาทฺวตฺถิ พาทฺเต

โกจิ โกจิ ตมนฺวตฺตเต

ตเมวณฺโถ วิเสเสติ

อุปสคฺคตฺติ ติธา.^{๗๗}

อุปสัค หรือที่เรียกว่าคติ จำแนกออกเป็น ๓ ประเภท คือ

^{๗๖} พระอัครวงษ์เถระ, สัททนีติ สุตตมาลา, หน้า ๑๒๗๘.

^{๗๗} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๑๒๒๔.

(๑) ชาติวัตถพารกะ คือ อุปสรรคที่เบียดเบียนความหมายของธาตุ คือทำให้ความหมายของธาตุมีความหมายตรงกันข้าม เช่น คจฺจติ-ย่อมไป อาคจฺจติ-ย่อมมา ชยติ-ย่อมชนะ ปราชยติ-ย่อมแพ้ เป็นต้น

(๒) ชาติวัตถานวัตตกะ คืออุปสรรคที่คล้อยตามความหมายของธาตุ หมายความว่าไม่ทำให้ความหมายของธาตุเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เช่น คจฺจติ-ย่อมไป อนุคจฺจติ-ย่อมไปตาม เสดติ-ย่อมนอน อธิเสติ-ย่อมนอนทับ เป็นต้น

(๓) ชาติวัตถวิเสสกะ คืออุปสรรคที่ทำให้ความหมายของธาตุแปลกออกไปจากเดิม แต่ไม่ถึงกับตรงกันข้าม เช่น ภาวติ ย่อมมี, อนุภาวติ ย่อมเสวย เป็นต้น

๒) นิบาต คือคำที่ตั้งอยู่ข้างหน้า ท่ามกลาง และท้ายคำอื่น และเป็นคำที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูปไม่ว่าจะโดยลิงค์ทั้ง ๓ หรือวิภัติทั้ง ๗ ในคัมภีร์กัจจายนวิณณา สูตรที่ ๓๑๙ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปทานิ อาทิมชฌาวसानสุ นิปตฺนตีติ นิปาตา ชื่อว่านิบาต เพราะวางไว้ข้างหน้า ตรงกลางและท้ายบท ในคัมภีร์ปทรูปสัทธา สูตรที่ ๒๘๒ อธิบายว่า จาที ปทาติมชฌนเต นิปาตา นิปตฺนตี ศัพท์ทั้งหลายมี จ ศัพท์เป็นต้น ชื่อว่านิบาต วางไว้ข้างหน้า ตรงกลางและท้ายบท

๓) อพยยิภาวสมาส คือสมาสที่มีอพยยศัพท์ (อุปสรรคและนิบาต) อยู่หน้าและเป็นประธาน ไม่มีการเปลี่ยนแปลงเพราะลิงค์ วจนะ และวิภัติทั้งปวง ในคัมภีร์กัจจายนวิณณา สูตรที่ ๓๑๙ แสดงว่า อุปสคฺคฺนิปาตปุพฺพโก อพฺยยิภาโว นามศัพท์ที่มีอุปสรรคและนิบาตวางอยู่หน้า ชื่อว่าอพยยิภาวสมาส ในคัมภีร์สัททนีติสุดตมาลา สูตรที่ ๖๙๖ แสดงว่า อพฺยยปฺปุพฺพโก อพฺยยิภาโว สมาสที่มีอุปสรรคและนิบาตเป็นบทประธาน ชื่อว่าอพยยิภาวสมาส เช่น นครสฺส สมิปิ อุปนฺครํ ที่ไกลั นคร นครสฺส พหิ พหฺนฺครํ ภายนอกแห่งนคร เป็นต้น

๔) อพยยัตถิต คือตถิตที่เป็นอพยยศัพท์ หมายถึง ตถิตที่มีรูปศัพท์คงที่ไม่เปลี่ยนแปลงรูปตามลิงค์และวิภัติอย่างไร เช่น โส ปกาโร ตถา ประการนั้น ตํ ปการํ ซึ่งประการนั้น เตน ปกาเรน ตถา โดยประการนั้น เป็นต้น คำว่า ตถา เป็นอพยยัตถิต ไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูปไปตามประเภทของลิงค์และวิภัติ

๕) ปัจจัยใช้แทนวิภัติ มี โต ตฺร ตถ ห ธ ธิ หิ หิ ญจณํ ว ปัจจัยเป็นต้น

๖) อพยยปัจจัยกิตก์ คือ ปัจจัยกิตก์ที่เป็นอพยยศัพท์มี ตูนาทิจปัจจัย เป็นต้น มีรูปเหมือนกันในลิงค์ วจนะ และวิภัติทั้งปวง ไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูปศัพท์ไปตามประเภทของลิงค์และวิภัติ ดังแสดงไว้ในสังคหคากาว่า

ทาทฺตุ ทาทฺตุน ทตฺวาน	มารฺเธยฺย ปฺพาทเว
ทตฺวา ติกฺขตฺตุมิจฺจาที	สิยฺ อพฺยยนาภา.

ศัพท์มีอาทิวา ทาทฺ (เพื่อให้) ทาทฺตุน (ให้แล้ว) ทตฺวาน (ให้แล้ว) มารฺเธยฺย ปฺพาทเว (เพื่อกำจัดบ่วงแห่งมาร) ทตฺวา (ให้แล้ว) ติกฺขตฺตฺ (สามครั้ง) ชื่อว่า อพยยศัพท์

๔. บทสมาส

สมาส^{๗๘} คือการนำศัพท์ตั้งแต่ ๒ ศัพท์ขึ้นไปมาต่อกัน ให้เป็นศัพท์เดียวกันตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลีสันสกฤต เช่น สุนทร + พจน์ เป็นสุนทรพจน์ รัฐ + ศาสตร์ เป็น รัฐศาสตร์ อุดม + การณ์ เป็นอุดมการณ์ เป็นต้น ในคัมภีร์ปทฺรูปสัทธิตี สูตรที่ ๓๓๑ มีรูปวิเคราะห์ว่า **สมสฺสเตติสมาส** ชื่อว่าสมาส เพราะถูกเชื่อมให้เป็นบทเดียวกัน ในคัมภีร์สัททนีติสูตรมาลา สูตรที่ ๖๙๒ ให้ความหมายไว้ว่า **สมสนํ สมาส, ปทสงฺเขโป. อถวา สมสฺยติ สทฺทวเสนา วา อตถวเสนา วา วิภคฺติ-โลปํ กตฺวา วา อกตฺวา วา เอกปทตฺตกรเณน สงฺขิปฺยตีติ สมาส, สมสฺลิตปทํ** การย่อบท ชื่อว่าสมาส หมายถึงการย่อบท เป็นการย่อศัพท์หรือย่ออรรถให้กลายเป็นบทเดียวกันด้วยการลบวิภคฺติบ้าง ไม่ลบบ้าง

สมาสนั้น เมื่อว่าโดยลักษณะ มีลักษณะเดียว คือนำเอาบทนามตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไปมาย่อเข้าด้วยกัน มี ๒ อย่าง คือ

๑) สัททสมาส สมาสที่มีการย่อศัพท์ เป็นการเชื่อมบทหลายบทให้กลายเป็นบทเดียว เพื่อให้พยัญชนะกระชับขึ้นกว่าเดิม มีในลุตตสมาส (สมาสที่มีการลบวิภคฺติ) เช่น คาโว ธนํ ยสุสชาติ โครโน ผู้มีทรัพย์คือว่า เป็นต้น

๒) อตฺถสมาส สมาสที่มีการย่อเนื้อความ เป็นการเชื่อมข้อความหลายอย่างในบทต่าง ๆ ให้กลายเป็นข้อความอันเดียวกัน เพื่อให้เนื้อความกระชับขึ้นกว่าเดิม มีในอลุตตสมาส (สมาสที่ไม่ได้ลบวิภคฺติ) เช่น อูรสี โลมานิ ยสุสชาติ อูรสีโลโม ผู้มีขนที่อก เป็นต้น

แต่เมื่อว่าโดยกิจ มี ๒ ประเภท คือ

๑) ลุตตสมาส สมาสที่มีการย่อโดยมีการลบวิภคฺติของบทหน้า เช่น รมฺโย ปุตฺโต ราช-ปุตฺโต โอรสของพระราชา

๒) อลุตตสมาส สมาสที่มีการย่อโดยไม่มีการลบวิภคฺติของบทหน้า เช่น ทิปํ กโรตีติ ทิปงฺกร ชื่อว่า ทิปงฺกร เพราะทำที่พึ่ง

เมื่อว่าโดยสภาวะ มี ๒ ประเภท คือ

๑) นิจฺจสมาส สมาสที่มีการย่อแน่นอน คือในพระบาลีมีปรากฏเป็นรูปสมาสเท่านั้นไม่ปรากฏเป็นอย่างอื่น เช่น กุมภํ กโรตีติ กุมภกาโร ชื่อว่า กุมภการ เพราะทำหม้อ

๒) อนิจฺจสมาส สมาสที่มีการย่อไม่แน่นอน คือในพระบาลีมีปรากฏเป็นได้ทั้งในรูปสมาสและไม่ใช้สมาส เช่น รมฺโย ปุตฺโต ราชปุตฺโต พระโอรสของพระราชา

เมื่อว่าโดยย่อชื่อ มี ๖ ประเภท คือ

๑) อัปฺยยฺยาวสมาส สมาสที่มีอุปสรรคหรือนิบาตเป็นบทหน้า และเป็นประธาน เช่น นครสฺส สมิปเป ปวตตติ ถภา อิติ อุนครํ คำพูดที่เกิดขึ้นใกล้นคร เรียกว่าอุนครํ เป็นต้น

๒) กัมมธารยสมาส สมาสที่มีบทหน้าขยายบทหลัง และมีบทหลังเป็นประธาน เช่น มหนโต ปุริโส มหาปุริโส, มหนโต จ โส ปุริโส จาติ มหาปุริโส บุรุษผู้ประเสริฐ ชื่อว่ามหาบุรุษ, ประเสริฐด้วย ท่านเป็นบุรุษด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่ามหาบุรุษ เป็นต้น

^{๗๘} พระคันธสาราภิงค์, **สังวรณนามัญชรี**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕), หน้า

๓) ทิคุสมาส สมาสที่มีบทหน้าเป็นสังขยาที่แสดงจำนวน บทหลังเป็นนามทั่วไป เช่น ตโย โลกา ตีโลก ไตรโลก เป็นต้น

๔) ตัปปุริสสมาส สมาสที่มีบทหน้าลงวิภัตตินาม ๖ ประเภท มีทุตยาวิภัตติเป็นต้น และมีบทหลังเป็นประธาน เช่น สุขํ ปโตโต สุขปโตโต ผู้มีความสุข เป็นต้น

๕) พหุพพิหิสมาส สมาสที่มีความหมายเป็นบทอื่น คือ ย ต ศัพท์เป็นต้น และระบุนถึงเป็นประธาน เช่น วิโต ราโค ยสมา โส วิตราโค (ภิกขุ) ผู้ปราศจากราคะ เป็นต้น

๖) ทวันทสมาส สมาสที่มีบททั้งสองเป็นประธาน และในรูปวิเคราะห์ มี จ ศัพท์อยู่ด้วย เช่น สมโณ จ พราหมโณ จ สมณพราหมณา สมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย เป็นต้น

เมื่อว่าโดยประโยชน์ มี ๓ คือ

๑) ทำพากย์ในภาษาบาลีให้สละสลวยและขจัดความรุงรังด้วยวิภัตติ

๒) ทำศัพท์ให้น้อยลง คงความไว้เท่าเดิม

๓) ทำนามนามให้กลายเป็นคุณนามและเปลี่ยนลิงค์ได้

๕. บทศัพท์ิต

ศัพท์ิต คือการเชื่อมคำนามกับปัจจัย เป็นการสร้างคำใหม่เพื่อให้กระชับกว่าการใช้นามล้วน ๆ หรือปัจจัยที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ความย่อ เป็นได้ทุกวิภัตติ และเป็นอภัยศัพท์ ในคัมภีร์ปทรูปสัทธิ ตัทธิตักกัณท์ สูตรที่ ๓๖๑ มีรูปวิเคราะห์ว่า **เตสํ นามิกานํ หิตอุปการา ตทฐิตา** ชื่อว่าศัพท์ิต เพราะเป็นปัจจัยที่มีอุปการะเกื้อกูลแก่นามบทเหล่านั้น ในคัมภีร์สัททนีติสุดตมาลา ตัทธิตักกัณท์สูตรที่ ๗๕๑ ให้ความหมายว่า **ตทฐิตนฺติ อปจจาทิตฺเตสุ ปุตตนาณํ ณาทิจจยยานํ นามํ ปริกปาทิวเสน นิปฺพาเตตพฺพสฺส วิธินฺปิ นามํ** ตัทธิตเป็นชื่อของกลุ่มปัจจัยมี ๓ ปัจจัยเป็นต้นใช้ในความหมายว่า **อปจจ** เป็นต้นและวิธีการประกอบศัพท์โดยอาศัยการอนุมานตามหลักเหตุผลเป็นต้น

ศัพท์ิตนั้น เมื่อว่าโดยลักษณะทั่วไป มีอยู่ลักษณะอย่างเดียว คือใช้ปัจจัยแทนศัพท์ได้ทั่วไป เมื่อว่าโดยลักษณะเฉพาะ มีหลายประเภท ตามที่ท่านแสดงไว้ในคัมภีร์ปทรูปสัทธิ สูตรที่ ๔๒๓ ดังนี้ว่า

สามัญญวุตติภาวตฺถา-

พฺยโยโต ตทฐิตํ ติธา

ตตรธาทิจ จตุธาปจจา-

เนกตฺถสฺสตฺถิสฺสขยฺโต.

ศัพท์ิต มี ๓ ประเภท คือ

๑) สามัญญศัพท์ิต (สามัญญวุตติศัพท์ิต) ตัทธิตที่มีรูปศัพท์เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ และใช้ปัจจัยแทนศัพท์ได้ทั่วไป เช่น วสสิญฺจสฺส อปจจํ วาสสิญฺโจ (वासिञ्जी, वासिञ्ज) เหล่ากอของวาสสิญฺจ ชื่อว่าวาสสิญฺจ เป็นต้น

๒) ภาวศัพท์ิต ตัทธิตที่ใช้ ตต ญย ตตฺน ตา ญ กณ ปัจจัย แทน ภาวศัพท์ลงกับนาม นาม คุณนาม นามกิตก์ กิริยาอาชยาค (อตฺถิ นตฺถิ)

๓) อภัยศัพท์ิต ตัทธิตที่ใช้อภัยศัพท์ ถ้า ถิ ปัจจัยแทน ปการ (ประการ)

ในบรรดา ๓ ประเภทนั้น สามัญญวุตติศัพท์ิต (ศัพท์ิตแรก) มี ๔ ประเภท คือ

๑) อปจจศัพท์ิต ตัทธิตที่ใช้ปัจจัยแทน อปจจ (เหล่ากอ) ศัพท์ เช่น วสสิญฺจสฺส อปจจํ วาสสิญฺโจ เหล่ากอวาสสิญฺจ เป็นการใช้ ญ ปัจจัยแทน อปจจ ศัพท์

๒) อเนกัตถัตถิต ตัทธิตที่มีความหมายหลายประการ เช่น นาวาย ตรตีติ นาวีโก ผู้ข้ามด้วยเรือ เป็นการใช้ ฌิก ปัจจยแทน ตรตี (ข้าม) ศัพท์, กสาเวน รตต์ กาสาวี ฝ้ากาสาเว เป็นการใช้ ฌ ปัจจยแทน ราก (ย้อม) ศัพท์ เป็นต้น

๓) อัสนัตถิตัตถิต ตัทธิตที่ใช้ปัจจยแทน อสสตุถิ (มี) ศัพท์ เช่น คุโณ อสส อตุถิตี คุณวา ผู้มีคุณ เป็นการใช้ วนตุ ปัจจย แทน อสสตุถิ ศัพท์

๔) สังขยาตัทธิต ตัทธิตที่มีการนำสังขยาศัพท์มาย่อเข้าด้วยกัน เช่น ทส จ ทส จ วีสติ สิบกับสิบ เป็นยี่สิบ เป็นต้น

ส่วนในคัมภีร์ปทวิจาร์ แสดงว่า ตัทธิตเมื่อว่าโดยย่อมี ๓ ประเภท คือ

- ๑) สามัญญัตถิต ตัทธิตที่มีรูปศัพท์เป็นได้ ๓ ลิงค์ เช่น วาสัญญูโร, วาสัญญูสี, วาสัญญูธ
- ๒) อัพยัตถิต ตัทธิตที่มีรูปศัพท์ไม่เปลี่ยนแปลงตามลิงค์และวิภัติ เช่น ตถา
- ๓) ภาวตัทธิต ตัทธิตที่ลงในความหมายว่า ภาวะ (แปลว่า ความ, การ)

เมื่อว่าโดยพิสดาร สามัญญัตถิต มี ๑๕ ประเภท คือ

- ๑) อปัจจตัทธิต ตัทธิตที่ใช้แทน อปัจจ (เหล่ากอ) ศัพท์
- ๒) ตรัตยาตัทธิต ตัทธิตที่ใช้แทน ตรตี (ข้าม) ศัพท์ เป็นต้น
- ๓) รากาตัทธิต ตัทธิตที่ใช้แทน ราก (ย้อม) ศัพท์ เป็นต้น
- ๔) ซาตาตัทธิต ตัทธิตที่ใช้แทน ซาต (เกิด) ศัพท์ เป็นต้น
- ๕) สมุหตัทธิต ตัทธิตที่ใช้แทน สมุห (หมู่) ศัพท์
- ๖) ฌานตัทธิต ตัทธิตที่ใช้แทน ฌาน (ที่ตั้ง) ศัพท์
- ๗) อุปมาตัทธิต ตัทธิตที่ใช้แทน อุปมา (ราวกะ, เพียงดั่ง) ศัพท์
- ๘) นิสสิตตัทธิต ตัทธิตที่ใช้แทน นิสสิตต (อาศัย) ศัพท์
- ๙) พหุลตัทธิต ตัทธิตที่ใช้แทน พหุล (มาก) ศัพท์
- ๑๐) วิเสสตัทธิต ตัทธิตที่ใช้แทน วิเสส (ยิ่งกว่า) ศัพท์
- ๑๑) อัสนัตถิตัตถิต ตัทธิตที่ใช้แทน อสสตุถิ (มี) ศัพท์
- ๑๒) ปกตตัทธิต ตัทธิตที่ใช้แทน ปกติ หรือ ปกต (ปกติ) ศัพท์
- ๑๓) ปุรณตัทธิต ตัทธิตที่ใช้แทน ปุรณ (ลำดับที่) ศัพท์
- ๑๔) สังขยาตัทธิต ตัทธิตที่ใช้แทน สังขยา (จำนวน) ศัพท์
- ๑๕) วิภาคตัทธิต ตัทธิตที่ใช้แทน วิภาค (จำแนก, แยกส่วน) ศัพท์

ภาวตัทธิต มี ๕ ประเภท คือ

๑) ทัฬพะภาวตัทธิต ตัทธิตที่ลงปัจจยในความหมายของภาวะทัฬพะศัพท์ เช่น วิสาณิสส ภาโว วิสาณิตต ความเป็นมาแห่งสัตว์ที่มีเขา ชื่อว่าวิสาณิตตะ เป็นต้น

๒) คุณภาวตัทธิต ตัทธิตที่ลงปัจจยในความหมายภาวะทัฬพะคุณศัพท์ เช่น สุกกสส ภาโว สุกกตต ความเป็นมาแห่งโคสีขาว ชื่อว่าสุกกตตะ เป็นต้น

๓) กิริยาภาวตัทธิต ตัทธิตที่ลงปัจจยในความหมายภาวะทัฬพะกิริยาศัพท์ เช่น คนตุสส ภาโว คนตุตต ความเป็นมาแห่งผู้ไป ชื่อว่าคนตุตตะ เป็นต้น

๔) ซาติภาวตัทธิต ตัทธิตที่ลงปัจจยในความหมายภาวะทัฬพะชาติศัพท์ เช่น โคตสส ภาโว โคตต ความเป็นมาแห่งโค ชื่อว่าโคตตะ เป็นต้น

๕) นามภาวัตถิติต ตัทธิตที่ลงปัจจัยในความหมายภาวะทำยนามบัญญัติ เช่น จิตตสสุภาโว จิตตตตต์ ความเป็นมาแห่งจิตต์ ชื่อว่าจิตตตตตะ เป็นต้น

๖. บทอาขยาต

อาขยาต คือคำที่เชื่อมธาตุ วิภัตติ ปัจจัยเพื่อสร้างคำที่แสดงกิริยาหรือศัพท์ที่กล่าวกิริยาเพื่อใช้เป็นกิริยาคุมพากย์ ในคัมภีร์สัททนีติสุดตมาลา สูตรที่ ๘๖๕ มีรูปวิเคราะห์ว่า **กริยิ อาขยาตติ อาขยาต, กิริยาปท** อาขยาตคือศัพท์ที่แสดงกิริยา (การกระทำ) ได้แก่ บทกิริยามิ ติ, อนติ, สิ, ถ, มิ, ม วิภัตติ เป็นต้น เช่น บุริโส มคคฺ คจจติ บุรุษ ย่อมไปสู่หนทาง เป็นต้น (คมฺ ธาตุ ติ วิภัตติ) ประกอบด้วย ส่วนประกอบ ๘ อย่าง คือ วิภัตติ กาล บท วจนะ บุรุษ ธาตุ วาจก และปัจจัยใน ๘ อย่างนั้น ที่สำคัญที่สุด คือ

๑) วิภัตติ คือศัพท์ที่แจกแจงความหมายของธาตุ ทำหน้าที่ของตนได้โดยลำพังและเป็นที่ยอาศัยปรากฏขึ้นของ กาล บท วจนะ และบุรุษ

๒) ธาตุ เป็นมูลรากของกิริยา

๓) ปัจจัย เพราะทำหน้าที่ของตนได้โดยลำพัง และเป็นที่ยอาศัยปรากฏขึ้นของวาจก

วิภัตติ คือศัพท์ที่แจกแจงความหมายของธาตุ ในคัมภีร์ปทฐปสิทธิ สูตรที่ ๔๒๔ มีรูปวิเคราะห์ว่า **กาลาทิวเสน ธาตุวตถฺ วิภขณตติ วิภตติโย** ชื่อว่าวิภัตติ เพราะแจกแจงความหมายของธาตุโดยจำแนกเป็นกาลเป็นต้น ในคัมภีร์ปทฐปสิทธิ^{๗๙} แสดงวิภัตติไว้ ๘ หมวด ดังนี้ คือ

๑) วัตตมานาวิภัตติ กาลหรือกิริยาที่กำลังเป็นไปอยู่ แต่ยังไม่เสร็จ เรียกว่าปัจจุบัน, มีวิภัตติว่า ติ, อนติ เป็นต้น ๑๒ ตัวซึ่งประกอบทำยธาตุ โดยส่วนมากแปลว่า อยู่, ย่อม, จะ ส่วนในคัมภีร์กัจจายนะวันณนาสูตรที่ ๔๑๔ มีรูปวิเคราะห์ว่า **วตตณตติ วตตมานา กาลสงขาตา กิริยา วตตมาโน กาล เอติสสาติ วตตมานา** ชื่อว่าวัตตมานา เพราะกำลังเป็นไปอยู่ ได้แก่ กิริยาคือกาล กาลที่กำลังเป็นไปของกิริยานั้น เหตุนั้น กิริยานั้น ชื่อว่าวัตตมานา

๒) ปัญจมีวิภัตติ การออกคำสั่งใช้ให้ผู้อื่นทำ เรียกว่าอาณัตติ การปรารณาหรือการสวดมนต์อ่อนวอนให้เป็นอย่างนี่ยังนั้น เรียกว่าอาสิญฐะ มีวิภัตติว่า ตุ, อนตุ เป็นต้น ๑๒ ตัวซึ่งประกอบทำยธาตุเพื่อแสดงอาณัตติและอาสิญฐะนั้น ท่านเรียกว่าปัญจมีวิภัตติ โดยส่วนมากแปลว่า จง...เกิด, ขอ...จง ส่วนในคัมภีร์สัททนีติสุดตมาลา สูตรที่ ๘๘๐ แสดงว่า ปัญจมีวิภัตติ ใช้ในกาลที่ไม่เจาะจง เหล่านี้ คือ ออกคำสั่ง, ความหวัง, การดำ, การสาปแช่ง, การขอ, การแนะนำหรือบอกวิธี, การนิมนต์, การร้องเรียก, การเชื้อเชิญ, การถาม และความปรารณา

๓) สัตตมีวิภัตติ การหยั่งลองใจผู้อื่น เรียกว่าอนุมติ (ในที่อื่น หมายถึง การอนุญาตหรือการเห็นด้วย) การรำพึงกับตนเอง เรียกว่าปรักัปะะ มีวิภัตติว่า เอยย, เอยยุ เป็นต้น ๑๒ ตัว ซึ่งประกอบทำยธาตุ เพื่อแสดงอนุมติและปรักัปะะนั้น เรียกว่าสัตตมีวิภัตติ โดยส่วนมากแปลว่า ควร..., พึง...,

๔) ปโรกขาวิภัตติ กาลหรือกิริยาที่สำเร็จไปแล้ว เรียกว่าอดีต มีวิภัตติว่า อ, อุ เป็นต้น ๑๒ ตัว ซึ่งประกอบทำยธาตุ เพื่อแสดงกาลหรือกิริยาที่เป็นอดีตนั้น เรียกว่าปโรกขาวิภัตติ โดยส่วนมากแปลว่า...แล้ว

^{๗๙} พระญาณาลังการเถระ. **ปทฐปสิทธิ**. จำรูณ ธรรมดา (แปล), หน้า ๒๐๐-๒.

๕) หิยัตตนิวิรัตติ กาลหรือกิริยาที่ผ่านพ้นมาแล้วได้ ๑ วัน เรียกว่าหิโย (เมื่อวานนี้) มีวิรัตติว่า อา, อุ เป็นต้น ๑๒ ตัวซึ่งประกอบท่ายธาตุ เพื่อแสดงอดีตกาลนับตั้งแต่เมื่อวานนั้น เรียกว่า หิยัตตนิวิรัตติ โดยส่วนมากแปลว่า...แล้ว

๖) อัชชัตตนิวิรัตติ กาลหรือกิริยาที่เป็นไปโดยเริ่มต้นตั้งแต่เที่ยงคืนที่ผ่านมาไป จนถึงเที่ยงคืนที่กำลังจะมาถึง เรียกว่าอัชชะ (วันนี้) มีวิรัตติว่า อี, อุ เป็นต้น ๑๒ ตัวซึ่งประกอบท่ายธาตุ เพื่อแสดงอดีตที่เพิ่งทำเสร็จไปภายในวันนี้ เรียกว่าอัชชัตตนิวิรัตติ โดยส่วนมากแปลว่า...แล้ว

๗) ภวิสสันติวิรัตติ กาลหรือกิริยาที่ยังมาไม่ถึงเรียกว่าอนาคต มีวิรัตติว่า สสติ, สสนติ เป็นต้น ๑๒ ตัว ซึ่งประกอบท่ายธาตุ เพื่อแสดงอนาคตนั้น เรียกว่าภวิสสันติวิรัตติ โดยส่วนมากแปลว่า จัก..., จะ...,

๘) กาลาติปัตตนิวิรัตติ ความผิดหวังหรือความผิดพลาดที่ทำให้กิริยาบางอย่างไม่มีสิทธิที่จะเกิดขึ้นได้อีก เรียกว่ากิริยาตีปนนะ มีวิรัตติว่า สสา, สสสุ เป็นต้น ๑๒ ตัว ซึ่งประกอบท่ายธาตุ เพื่อแสดงความเป็นกิริยาตีปนนะนั้น เรียกว่ากาลาติปัตตนิวิรัตติ โดยส่วนมากแปลว่า จักได้...แล้ว

๗. บทกิตก์

กิตก์ คือคำเชื่อมธาตุกับปัจจัย เพื่อสร้างคำที่ทำหน้าที่เป็นผู้กระทำกิริยาเป็นต้น หมายความว่า เป็นชื่อของปัจจัยกลุ่มหนึ่งสร้างขึ้นมาโดยการนำเอาธาตุกับปัจจัยมาประกอบกัน เพื่อกำจัดความสงสัยในเรื่องสาธนะ ในคัมภีร์สัททถลเภทจินตาคาถาที่ ๓๔๖ มีรูปวิเคราะห์ว่า **ลิสฺसानิ กงฺขิ กิรฺตติ กิโต** ณ ปัจจัยเป็นต้น ชื่อว่ากิตก์ เพราะกำจัดความสงสัยของศิษย์ทั้งหลาย (ลง ณฺจ ปัจจัย เป็น กิตโก) คือทำให้เข้าใจหน้าที่ของศัพท์ได้อย่างถูกต้องว่า เป็นสาธนะไหน ดังนี้เป็นต้น เช่น ทายโก มาจาก ทา ธาตุ + ณฺจ ปัจจัย แปลว่า ผู้ให้ เป็นกัตตุสาธนะ, ทานํ มาจาก ทา ธาตุ + ณฺจ ปัจจัย แปลว่า ทานที่ถูกให้ เป็นกัมมสาธนะ ดังนี้เป็นต้น เป็นชื่อของปัจจัยกลุ่มหนึ่งกำจัดความสงสัยของศิษย์ในเรื่องสาธนะ ในคัมภีร์กัจจายนะสูตรที่ ๕๔๕-๕๔๖ ได้จำแนกกิตก์ปัจจัยออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) กิจจปัจจัย คือปัจจัยที่ใช้ในกัมมสาธนะและภาวสาธนะ มี ๕ ตัว คือ ตพฺพ, อนนฺย, ณฺย, เตยฺย, ริจฺจ ปัจจัยเหล่านี้ สามารถแสดงความหมายว่า อรหะ (สมควร) และสักกะ (สามารถ) ท่านจึงบัญญัติให้แปลว่า พึง, ได้ เช่น กาทพฺพ (อันเขาพึงกระทำ, อันเขากระทำได้) เป็นต้น

๒) กิตปัจจัย คือปัจจัยที่มักใช้ในกัตตุสาธนะ ได้แก่ กิตก์ปัจจัยทั้งหมดที่นอกจากกิจจปัจจัย

โบราณจารย์บางท่านจำแนกกิตก์ปัจจัยออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑) กิจจปัจจัย คือปัจจัยที่ใช้ในกัมมสาธนะและภาวสาธนะ

๒) กิตปัจจัย คือปัจจัยที่ใช้ในกัตตุสาธนะ

๓) กิจจกิตปัจจัย คือปัจจัยที่ใช้ในกัตตุสาธนะ, กัมมสาธนะ, ภาวสาธนะ

ในคัมภีร์สัททถลเภทจินตาคาถาที่ ๓๔๗-๓๔๘ ได้ประพันธ์ประเภทของกิตก์ปัจจัยเป็นคาถาว่า (๓๔๗)

ปจฺจโย กิตฺเท กิจฺจ-

กิตฺเตเทน ทพฺพิโ

ปญฺจ ตพฺพาทโย กิจฺจา

กิตฺถเณ ณาติปจฺจยา.

ปัจจัยในกิตก์มี ๒ ประเภท โดยจำแนกเป็นกิจจปัจจัย และกิตปัจจัย, ปัจจัย

๕ ตัว มี ตพฺพ ปัจจัยเป็นต้น ชื่อว่ากิจจปัจจัย (ส่วน) ปัจจัยอื่นมี ณฺจ ปัจจัย

- เป็นต้น ชื่อว่ากิตปัจจย
- (๓๔๘) **ปจฺจโย ติพฺพิโร กิจฺจ- กิตกิจฺจกิตพฺพสา**
ภาวกมฺเมสุ กตฺวตฺเถ ตีสฺสุ วาตฺยปเร วิฑู.
- อีกนัยหนึ่ง บัณฑิตบางท่านกล่าวว่า ปัจจยมี ๓ ประเภท โดยจำแนกเป็นกิจจปัจจย, กิตปัจจยและกิจจกิตปัจจย กิจจปัจจยลงในภาวสาธนะและกัมมสาธนะ, กิตปัจจยลงในกัตตุสาธนะ, ส่วนกิจจกิตปัจจยลงในสาธนะทั้ง ๓

๒.๒ กลุ่มคัมภีร์พจนานุกรมและประมวลสาระเนื้อหาในคัมภีร์พจนานุกรม

ประวัติกลุ่มคัมภีร์พจนานุกรมนั้น ขอนำเสนอเฉพาะประวัติความเป็นมาของคัมภีร์อริธานอันเป็นคัมภีร์ประเภทพจนานุกรมศัพท์บาลี และมีคัมภีร์ที่สำคัญ ๆ อธิบายขยายความเพิ่มเติม เช่น อริธานปทีปิกาฎีกา อริธานปทีปิกาสุจิ อริธานปทีปิกานิสสยะ เป็นต้น เป็นคัมภีร์ที่แสดงนามบัญญัติของเนื้อหาทั้งในโลกลุสวรวรรค โลกมนุษย์ และโลกบาดาล เป็นผลงานของพระโมคคัลลานมหาเถระ ราชบัณฑิต ฌ วัตมทาเซตวัน เกาะลังกา ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ ในรัชสมัยของพระเจ้าปรักกมพาทูที่ ๑

คัมภีร์อริธาน ถือว่าเป็นคัมภีร์ที่มีคุณค่าด้านภาษาศาสตร์ที่สามารถให้ความรู้ต่อการศึกษาทางภาษาศาสตร์เพราะเป็นแหล่งรวมของ พจน์ หรือคำพูดต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันซึ่งเป็นสิ่งที่อนุชนจะต้องศึกษาและให้ความสำคัญกับการศึกษาในเชิงภาษาศาสตร์ด้วย คัมภีร์อริธาน แบ่งออกเป็น ๓ กัณฑ์ใหญ่ คือ

๑. **สัคคกัณฑ์** แสดงชื่อศัพท์ที่มีความหมายเหมือนกันไว้เป็นกลุ่มเดียวกัน เช่น ศัพท์ที่เป็นพระนามของพระพุทธเจ้า ชื่อพระนิพพาน พระอรหันต์ และโลกสวรวรรค เป็นต้น

๒. **ภูกัณฑ์** แสดงศัพท์ที่เป็นชื่อของสถานที่ พื้นดิน ภูเขา ต้นไม้ แม่น้ำ และอาหาร เป็นต้น แบ่งออกเป็น ๗ วรรคย่อย คือ

- ๑) ภูมिवรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับแผ่นดิน
- ๒) ปุรวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับเมืองและประเทศ
- ๓) นรวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับคน
- ๔) จตุพพรรณวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับบรรณ ๔
- ๕) อรัญญวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับป่าไม้
- ๖) เสลวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับภูเขา
- ๗) ปาตาลวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับโลกบาดาล

๓. **สามัญญกัณฑ์** แสดงนามศัพท์และคุณศัพท์สามัญทั่ว ๆ ไป มีความดงาม ความประเสริฐ การกระทำ เป็นต้น รวมทั้งศัพท์ที่เป็นนิบาตบทและอุปสัคบท แบ่งออกเป็น ๔ วรรคย่อย คือ

- ๑) วิเสสยธาธิวรรค แสดงศัพท์ที่เป็นบทวิเสสนะที่เกี่ยวข้องกับลิงค์ทั้ง ๓
- ๒) สังกิณณวรรค แสดงศัพท์เบ็ดเตล็ดทั่วไป
- ๓) อเนกัตถวรรค แสดงศัพท์ที่มีความหมายหลายอย่าง
- ๔) อัปยวรรค แสดงความหมายของอุปสัคและนิบาต

ในกัณฑ์ใหญ่ทั้ง ๓ นั้น ที่ประกอบด้วยวรรคย่อย มีภูมิวรรค และปุรวรรค เป็นต้น เมื่อรวมกับปณามคาถา ปฏินญาคาถา ปริภาสาคาถา และนิคมนคาถา ทั้งหมดแล้ว มีจำนวนทั้งสิ้น ๑,๒๒๑ คาถาด้วยกัน

ลักษณะการแสดงเนื้อหาคัมภีร์อภิชานนั้น เป็นการแสดงกลุ่มศัพท์ที่มีชื่อและลิงค์คล้ายตามบาลีพระไตรปิฎก ขอนำการแสดงลักษณะการอธิบายความตามนัยคัมภีร์อภิชานวรรณนาที่นำคาถาจากคัมภีร์อภิชานมาตั้งตามลำดับคาถาแล้วอธิบายแต่ละบทไป โดยแสดงบทแต่ละบทประกอบด้วย ศัพท์ รูปวิเคราะห์ และอุทาหรณ์ประกอบโดยสังเขป ดังนี้

พระนามพระพุทธเจ้า ๓๒ ศัพท์

พุทธโธ ทสพล สตถา	สพฺพญญู ทวิปทุตฺตโม;	(๑)
มุนินฺโท ภควา นาโถ	จกฺขุมงฺคิรฺโส มุนิ.	
โลกนาโถ'นธิโร	มเหสิ จ วินายโก;	(๒)
สมนตจกฺขุ สุตโต	ภฺริปฺพลโย จ มารชิ.	
นรสีโห นรวโร	ธมฺมราชา มหามุนิ;	(๓)
เทวเทโว โลกครุ	ธมฺมสฺสามิ ตถาคโต.	
สยมภู สมมาสมพุทธโธ	วรปฺพลโย จ นายโก;	(๔)
ชินฺ สกโก ตฺ สิทฺตโถ	สุทฺโธทนิ จ โคตโม.	
สกุยสีโห ตถา สกุย-	มุนิ จา'ทิจฺจพฺนฺธ จ.	(๕)

มีศัพท์ว่า พุทธ, ทสพล, สตถุ, สพฺพญญู, ทวิปทุตฺตม, มุนินฺท, ภควนฺตุ, นาถ, จกฺขุมนฺตุ, อกฺคิรฺส, มุนิ, โลกนาถ, อนธิวร, มเหสิ, วินายก, สมนตจกฺขุ สุตต, ภฺริปฺพล, มารชิ, นรสีท, นรวร, ธมฺมราช, มหามุนิ, เทวเทว, โลกครุ, ธมฺมสฺสามิ, ตถาคต, สยมภู, สมมาสมพุทธ, วรปฺพล, นายก และ ชิน โดยอธิบายตามลำดับศัพท์ดังต่อไปนี้

๑. พุทธ แปลว่า พระพุทธเจ้า, ผู้ตรัสรู้

รูปวิเคราะห์: พุทฺโธติ เณตฺเถน พุทฺโธ^{๘๐} ถามว่า คำว่า พุทฺโธ พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าพุทฺธะ เพราะอรรถอย่างไร, ตอบว่า ทรงพระนามว่าพุทฺธะ เพราะมีอรรถวิเคราะห์ว่า

๑) พุชฺฌิตา สจฺจานิตี พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงตรัสรู้สี่จรรรม
๒) โปธฺเตตา ปชายาตี พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงให้หมู่สัตว์รู้ตาม
๓) สพฺพญญุตาย พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงรู้ธรรมทั้งปวง
๔) สพฺพทสฺสาวิตาย พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงเห็นแจ้งธรรมทั้งปวง
๕) อภิญญฺเยยตย พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงรู้ยิ่ง
๖) วิสฺวิตาย พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงทำพระนิพพานให้แจ้ง
๗) ชีณาสวสงฺขาเตน พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงสิ้นอาสวะ
๘) นิรุปกฺกิลฺลสสงฺขาเตน พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงปราศจากอุปกิเลส
๙) เอกนตฺวีตฺราโคตี พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงปราศจากราคะแน่นอน
๑๐) เอกนตฺวีตฺโทเสตี พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงปราศจากโทสะแน่นอน

^{๘๐} ข.ม. (บาลี) ๒๙/๑๙๒/๓๘๘, ข.จ. (บาลี) ๓๐/๙๗/๒๐๗, ข.ป. (บาลี) ๓๑/๑๖๒/๑๘๕-๑๘๖.

๑๑) เอกนตวีตโมโหติ พุทฺโธ พระนามว่าพุทธะ เพราะทรงปราศจากโมหะแน่นอน
 ๑๒) เอกนตนิกกิเลสโสติ พุทฺโธ พระนามว่าพุทธะ เพราะทรงสิ้นกิเลสแน่นอน
 ๑๓) เอกายนมคฺคํ คโตติ พุทฺโธ พระนามว่าพุทธะ เพราะเสด็จไปสู่ทางอันเอก
 ๑๔) เอโก อนุตฺตรํ สมนาสมโโพธิ อภิสมพุทฺโธติ พุทฺโธ พระนามว่าพุทธะ เพราะตรัสรู้
 พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณได้เพียงพระองค์เดียว

๑๕) อพุทธิวิหตตตา พุทธิปฏิลาภตตา พุทฺโธ พระนามว่าพุทธะ เพราะทรงกำจัด
 อวิชชาแล้วตรัสรู้วิชชา

๑๖) พุชฌตีติ พุทฺโธ ผู้ตรัสรู้ พระนามว่าพุทธะ (พุธ อวคฺคเน=ตรัสรู้-รู้-บรรลู่ + ต)

อุทาหรณ์: เตน สมเย พุทฺโธ ภควา เวรณชาโย วิหฺรติ นเพรฺจิมฺนฺหฺมฺเล มหฺตา ภิกฺขุสํเขน
 สฺหิ ปณฺจมตฺเตน ภิกฺขุสฺเตหิ^{๘๑} สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ควางตันสะเดาอันเป็นที่
 อยู่ของนเพรยักข์ เขตเมืองเวรัญชา พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ประมาณ ๕๐๐ องค์

อิติ พุทฺโธ อภิญญา ยมมกฺขาสี ภิกฺขุํ ทฺกฺขสฺสนตฺงโร สฺตถา จกฺขุมา ปรีนิพฺพุโต^{๘๒}
 ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสบอกธรรม แก่ภิกษุทั้งหลายเพื่อความรู้อย่าง พระศาสดา ทรงทำที่สุดแห่งทุกข์
 มีพระจักขุ ปรีนิพพานแล้ว

อริยา วุจฺจนฺติ พุทฺธา จ พุทฺธสวภา จ^{๘๓} พระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้า เรียกว่า
 พระอริยะทั้งหลาย

อหิ พุทฺธญฺจ ฌมฺมญฺจ สํมญฺจ สรณิ คโต อุปาสกคฺตํ เทเสสี สกฺยปฺุตฺตสฺส สาสเน^{๘๔} หม่อม
 ฉันได้ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะที่พึ่งแล้ว ได้แสดงตนเป็นอุบาสก ในพระ
 ศาสนาแห่งพระศากยบุตรแล้ว

สวภา จ ปจฺเจกพุทฺธา จ พุทฺธา จ อนุสฺสรนฺติ^{๘๕} พระสาวกทั้งหลาย พระปัจเจกพุทธเจ้า
 ทั้งหลาย และพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมทรงระลึกได้

พุทฺโธ จ โลกฺเกติ อิทํ วินา พุทฺธูปาเทน สํมเกทสฺส อภาวทฺสสนตฺถิ วุตฺติ^{๘๖} บทว่า พุทฺโธ จ
 โลกเ นี้ สกฺวาทิกกล่าวไว้เพื่อแสดงความไม่มีสังฆเภท โดยเว้นจากการอุปติของพระพุทธเจ้า

อดฺดโต ปน ปารมิตาปริภาวิโต สยฺมญฺญาณเณ สห วาสนาย วิหฺตวิหฺตฺตนิรวเสสสิเกโส
 มหากรุณาสพฺพญฺญตฺถญาณาทิอปริเมยฺยคุณคณาธโร ขนฺธสนฺตานิ พุทฺโธ^{๘๗} ก็โดยความหมาย คือ
 พระพุทธเจ้า ผู้ทรงกำจัดกิเลสได้หมดสิ้นพร้อมทั้งวาสนา ด้วยพระสยัมภูญาณ เพราะทรงอบรมบ่ม
 พระบารมีมาแล้ว ผู้มีพระขันธสันดานทรงไว้ซึ่งหมู่คุณอันนับประมาณไม่ได้มีพระมหากรุณาธิคุณและ
 พระสัพพัญญุตญาณเป็นต้น

^{๘๑} วิ.ม.หา. (บาลี) ๑/๑/๑.

^{๘๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๘๖/๑๐๙.

^{๘๓} อภ.วิ. (บาลี) ๓๕/๕๘๘/๓๑๔.

^{๘๔} วิ.อ. (บาลี) ๑/๖๙.

^{๘๕} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑/๒.

^{๘๖} อภ.ปญจ.อ. (บาลี) ๖๕๔-๖๕๗/๒๖๖.

^{๘๗} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑๒-๑๓.

๒. ทสพล แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระทศพล

รูปวิเคราะห์: ทานสี่นตุยทโย จานาจานณญาทโย วา ทส พลานิ อสสตถิติ ทสพลโธ พระนามว่าทสพละ เพราะทรงมีกำลัง ๑๐ ประการ มี ทาน ศีลเป็นต้น หรือ จานาจานณญาเป็นต้น (ทส= ๑๐ + พล=กำลัง)

กำลัง ๑๐ ประการ คือ ๑) *จานาจานณญา* พระปรีชาหยั่งรู้ฐานะและฐานะ คือ ทรงรู้ว่าอะไรเป็นไปได้ และอะไรเป็นไปไม่ได้ รู้เหตุรู้ผล ๒) *กัมมวิปากณญา* พระปรีชาญาณหยั่งรู้ผลของกรรมดีและชั่ว ๓) *สัพพัตถคามินีปฏิปทาณญา* พระปรีชาญาณหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่สุคติ ทุกคติ หรือพ้นจากคติ รู้ประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในอนาคตและประโยชน์อันสูงสุด ๔) *นानาธาตุนญา* พระปรีชาญาณหยั่งรู้สภาวะของธรรมชาติทั้งฝ่ายอุปาทินนกกสังขาร (สังขารที่กรรมยึดครอง) และฝ่ายอนุปาตินนกกสังขาร (สังขารที่กรรมไม่ยึดครอง) ๕) *นानาธิมุตติกณญา* พระปรีชาญาณหยั่งรู้อภัยตาย ความเชื่อถือ ความสนใจของสัตว์ทั้งหลาย ๖) *อินทริยปริยัตตณญา* พระปรีชาญาณหยั่งรู้ความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทริยของสัตว์ทั้งหลายว่า มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา หย่อนหรือแก่กล้าเพียงไร ๗) *ฉานาภิสังกิลเสาทิณญา* พระปรีชาญาณหยั่งรู้ความเศร้าหมองและความแผ่แผ้วของการออกจากฉาน วิโมกข์ สมาธิ และสมาบัติทั้งหลาย ๘) *ปุพเพนิวาสานุสสติณญา* พระปรีชาญาณหยั่งรู้ถึงภพอันเคยเป็นอยู่ในอดีต ๙) *จตุตฺตปาตณญา* พระปรีชาญาณหยั่งรู้จุดและอุบัติของสัตว์ทั้งหลายผู้เป็นไปตามกรรมของตน ๑๐) *อาสวักขณญา* พระปรีชาญาณหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะ^{๘๘}

อุทาหรณ์: มหคคธมโม ทสพลโธ พลาติพลปารคฺฐ ธรณูปโม มหาวิโร โส เม พุทฺโธ นิมนตฺโต^{๘๙} พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงมีพระธรรมล้ำเลิศ นำบูชา เป็นพระทศพล ทรงถึงความสำเร็จพลธรรมเหนือพลธรรม (ของคนทั่วไป) เปรียบด้วยแผ่นดิน ทรงเป็นผู้มีความเพียรมาก ข้าพเจ้า ทูลนิมนต์แล้ว

ทสสทสสจกฺกวาเพ ปน เทวตา สพฺพาว สนฺติปตฺติวา อชฺช ทสพลโธ ปรีนิพฺพายติ อิตฺทานิ ปฏฺจาย อนุธการํ ภาวิสฺสตีติ ปรีเทวนฺตี^{๙๐} ก็เทวดาในหมื่นจักรวาล ประชุมกันทั้งหมดพากันคร่ำครวญรำพันว่า วันนี้ พระทศพลจะปรินิพพาน จำเดิมแต่นี้ไป จักมีแต่ความมืด

ปาฏิหาริยญาณปิ สพฺพวา ทฺวาทสโยชนิกา ปรีสา อนุรฺรुทฺธํ อฺปสงฺกมิตฺวา กหํ ภนฺเต ทสพลโธ จิตฺติ ปุจฺฉิสฺสุ^{๙๑} แม้ในที่ทรงทำยมกปาฏิหาริย์ บริษัททั้งหมดประมาณ ๑๒ โยชน์ เข้าไปหาพระอนุรุธะ ถามว่า ท่านผู้เจริญ พระทศพลประทับอยู่ ณ ที่ไหน

๓. สตถุ แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระศาสดา, ผู้สอน

รูปวิเคราะห์: ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺเตหิ ยถารหํ อนุสาสตีติ สตถา พระนามว่า สตถุ เพราะทรงสั่งสอนสรรพสัตว์ด้วยประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในอนาคตและประโยชน์อันสูงสุด (สาส อนุสิฏฺฐิมฺหิ=แนะนำ-สั่งสอน + รตถุ) กิเลส สขติ วิสฺสขฺเซติ อนุภาวํ คเมตฺตีติ สตถา พระนามว่า สตถุ เพราะทรงสละกิเลส (สข อตฺตฺสขฺเน=สละ-ปล่อย + รตถุ) กิเลส สาสโนทฺถเกณ สิญฺจตีติ สตถา

^{๘๘} ม.มู. (บาลี) ๑๒/๑๔๘/๑๐๗-๑๑๐.

^{๘๙} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๒๔๗/๔๔๗.

^{๙๐} อจ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๓๐/๘๒.

^{๙๑} อจ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๘๘/๑๑๓.

พระนามว่าสัตถุ เพราะทรงล้างกิเลสด้วยน้ำคือคำสอน (สัจ เจตเน=ไหล-รด-ราด + รตถุ) กิเลสสติ-สงขาท ปงกั โสสาเปตตี สตถา พระนามว่าสัตถุ เพราะทรงทำเปือกตมคือคมกิเลสให้แห้งไป (สุส โสสเน=แห้ง-ผาก-เหี่ยว + รตถุ) กิเลส สสติ หีสตีตี สตถา พระนามว่าสัตถุ เพราะเบียดเบียนกิเลส (สุส หีสาย=เบียดเบียน + รตถุ) สวติ อาสวติ วมมกถั โสตุ อิจฉตีตี สตถา พระนามว่าสัตถุ เพราะทรงต้องการพึงธรรมกถา (สุ สวเน=พึง + รตถุ) สมเมติ กิเลส อุปสมเมตีตี สตถา พระนามว่าสัตถุ เพราะทรงทำกิเลสให้สงบ (สมุ อุปสม=สงบ-ระงับ + รตถุ)

อุทาหรณ์: โส สมณฺหุเทโส ภิกขุหิ เอวมสฺส วจนีโย อชชตคเค เต อาวุโส สมณฺสเทส น เจว โส ภควา สตถา อปทิสิตพโพ^{๙๒} สมณฺหุเทสนัน อ้นภิกขุทั้งหลายพึงว่ากล่าวตักเตือนว่า สมณฺหุเทส ตั้งแต่บัดนี้ เธอไม่พึงอ้างพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าเป็นศาสดา

โส โว มมจเจเนน สตถา^{๙๓} พระธรรมวินัยนั้นจะเป็นศาสดาของพวกเธอ เมื่อเราล่วงไปแล้ว กตมานิ ปญจ ? อธิ ภิกขเว ภิกขุโน สตถา วมม เทเสติ อญญตโร วา ครุฏฺฐานีโย สพรหมจารี^{๙๔} ภิกขุทั้งหลาย เหตุแห่งวิมุตติ ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑ ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีในฐานะครูบางรูป แสดงธรรมแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้

การนำเสนอพระนามของพระพุทธเจ้า มีเป็นจำนวนมากแต่ขอนำมากล่าวไว้เป็นเบื้องต้นเพียงเท่านี้ รายละเอียดสามารถศึกษาเพิ่มเติมได้จากคัมภีร์อภิธานปิฎก

๒.๓ กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณ์และประมวลสาระเนื้อหาในคัมภีร์ฉันทลักษณ์

ประวัติกลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณ์ภาษาบาลีที่นำมาจัดการศึกษาปรากฏอยู่จนถึงปัจจุบัน คือ คัมภีร์วุตโตทัยอันเป็นฉันทลักษณ์บาลี มีที่มาตามรากศัพท์คือคำว่า วุตโตทัย^{๙๕} มาจากคำบาลีว่า วุตต + อุทย แปลว่า แผลงกำเนิดคาถา มีรูปวิเคราะห์ว่า สกสกนามานิ ครุฑหุณี วา วุจจนเต อนเนาติ วุตตตี คาถาเป็นเหตุกล่าวชื่อของตน ๆ หรือเป็นเหตุกล่าวครูและลหุ ชื่อว่าวุตตะ และ อุทยติ ปวตตเต เอตถาติ อุทโย คัมภีร์ที่เป็นไปของคาถา ชื่อว่าอุทยะ จึงรวมเป็น วุตตานิ อุทโย วุตโตทัย คัมภีร์ที่เป็นไปของคาถา ชื่อว่าวุตโตทัย เป็นคัมภีร์แสดงฉันทลักษณ์บาลี ว่าด้วยกฎระเบียบในการวางศัพท์ที่เป็นครูและลหุ เป็นแบบต่าง ๆ ในการประพันธ์ที่เป็นร้อยกรอง ที่เรียกว่าปัชชะ โดยอาศัยคัมภีร์ วุตตรัตนากรเป็นหลัก และเป็นฉันทลักษณ์บาลีฉบับแรกที่เป็นที่นิยมศึกษาท่องจำมากที่สุด เป็นผลงานของพระสังฆรักขิตะ พระเถระชาวสิงหลในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ท่านดำรงสมณศักดิ์ที่มหาสามิ (สมเด็จพระสังฆราช) เป็นผู้เชี่ยวชาญพระปริยัติธรรมและภาษาบาลีสันสกฤต มีเกียรติศักดิ์เลื่องลือและเป็นพระราชครูของพระเจ้าปรากรมพาทูที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๙๖-๑๗๒๙) ท่านมีชีวิตรอยู่จนถึง พ.ศ. ๑๗๘๗ ในรัชสมัยพระเจ้าปรากรมพาทูที่ ๓ ท่านพักอยู่ที่วัดเขามะเดื่อ (อุทุมพรคิริวิหาร) ณ เมืองขัมพู โทณิ

^{๙๒} วิ.มทา. (บาลี) ๒/๔๒๙/๓๑๕.

^{๙๓} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔.

^{๙๔} อจ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๒๖/๑๘.

^{๙๕} พระคัมภีร์สาราวิวงศ์, วุตโตทัยมัญชรี้, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕), หน้า ๖.

เนื้อหาที่เป็นหลักในคัมภีร์วุตโตทัย มีคาถาแสดงไว้ ๑๐๘ ชนิดกับฉันท ๑๗ ประเภท แบ่งออกเป็น ๖ ปริจเฉท คือ

๑. สัญญาปริภาสานิเทศ ว่าด้วยชื่อและกฎทั่วไป มี ๑๖ คาถา
๒. มัตตาวุตตินิเทศ ว่าด้วยคาถามาตราพฤติ มี ๒๙ คาถา
๓. สมวุตตินิเทศ ว่าด้วยสมคาถา มี ๖๑ คาถา
๔. อัทธิสมวุตตินิเทศ ว่าด้วยอัทธิสมคาถา มี ๑๑ คาถา
๕. วิสมวุตตินิเทศ ว่าด้วยวิสมคาถา มี ๑๑ คาถา
๖. ฉัปปัจจยวิภาค ว่าด้วยนัย ๖ อย่าง มีปิตถารนัยเป็นต้น มี ๙ คาถา

ข้อความส่วนใหญ่ในคัมภีร์นี้เป็นทั้งสูตรและอุทาหรณ์ในคาถาเดียวกันมีคาถาทั้งหมด ๑๓๗ บท แสดงหลักการประพันธ์ประเภทร้อยกรองที่เรียกว่าปัชชะ ประกอบด้วยคาถา ๒ ประเภท คือ

๑. **มาตราพฤติ** คือ คาถาที่นับมาตรา แต่งโดยกำหนดมาตราในแต่ละบาทคาถา มีทั้งหมด ๒๖ คาถา คือ อริยาชาติ ๖, คีติชาติ ๔, เวตาลีชาติ ๙ และมัตตาสมกชาติ ๗

๒. **วรรณพฤติ** คือ คาถาที่นับพยางค์ แต่งโดยกำหนดพยางค์ในแต่ละบาทคาถา มีทั้งหมด ๘๒ คาถา คือ สมคาถา ๖๑, อัทธิสมคาถา ๑๑, วิสมคาถา ๑๐

คำว่า **มาตรา** ในมาตราพฤติ หมายถึงมาตราของสระเท่านั้น แม้จะประกอบกับพยัญชนะก็ให้นับเฉพาะสระ โดยนับตามสระสั้นและสระยาว คือ สระสั้นนับเป็น ๑ มาตรา, สระยาวนับเป็น ๒ มาตรา เช่น คำว่า ตถาคโธ (ตตะถาคะโธ) นับเป็น ๑ ๒ ๑ ๒ มาตราตามเสียงสระ

คำว่า **พยางค์** ในวรรณพฤติ หมายถึงพยางค์หนึ่ง ๆ ซึ่งอาจเป็นสระล้วน ๆ หรือสระที่ประกอบกับพยัญชนะ ถ้าเป็นพยางค์ที่มี ๑ มาตราหรือ ๑ มาตราครึ่ง ถือว่าเป็นสระสั้น, ถ้าเป็นพยางค์ที่มี ๒ มาตราหรือ ๒ มาตราครึ่ง ถือว่าเป็นสระยาว

คำว่า **ฉันท** คือ การกำหนดจำนวนพยางค์ในแต่ละบาทของคาถา ส่วนคาถา คือ การกำหนดจำนวนครุหลุเป็นแบบต่าง ๆ ตามกฎเกณฑ์ของฉันทนั้น ๆ ดังนั้น ฉันทจึงเป็นเหตุให้เกิดคาถา ส่วนคาถาเป็นผลของฉันท ดังมีหลักฐานปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ เช่น

ในคัมภีร์สัททนีติ สุตตมาลา สูตรที่ ๑๕๗ กล่าวว่า

วณณนิยโม ฉนโท ครุหลุณนิยโม ภเว วุตติ.

การกำหนดจำนวนพยางค์ ชื่อ ฉันท, การกำหนดจำนวนครุและลหุ ชื่อว่าคาถา ส่วนในคัมภีร์पालาวตารกล่าวว่า

อักษณนิยโม ฉนโท ครุหลุณนิยโม ภเว วุตติ
ทีโฆ สโยคาทีปุพโพ รสุโส จ ครุ หลุ ตุ รสุโส^{๕๖}

การกำหนดพยางค์ ชื่อว่าฉันท ส่วนการกำหนดครุหลุ ชื่อว่าคาถา, สระยาว และสระสั้นต้นสัณโยคเป็นต้น ชื่อว่า ครุ, ส่วนสระสั้น ชื่อว่าลหุ แม้คัมภีร์ฉันทวุตติที่ปกคาถาที่ ๓ ก็กล่าวความต่างกันระหว่างฉันทกับคาถาไว้ว่า

^{๕๖} พระธรรมกิตติมหาเถระ, พาลาวตาโร, (ลำปาง: โรงพิมพ์จิตต์วัฒนาการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑.

เอกปาทกขรณำ

นิยโม ฉนทลภขณำ

จตุปาทกขรณำ ตุ

นิยโม วุตติลภขณำ.

การกำหนดพยางค์ในบาทหนึ่ง ๆ เป็นลักษณะของฉันท์ ส่วนการกำหนด

ครุหลุในบาททั้ง ๔ เป็นลักษณะของคาถา

ฉันท์นั้น ลักษณะของฉันท์ คือการกำหนดพยางค์ในคาถาแต่ละบาทว่ามีพยางค์เท่าไรตั้งแต่
ฉันท์ที่มี ๑ พยางค์จนถึงฉันท์ที่มี ๒๖ พยางค์ ตามลำดับพยางค์ ดังนี้ คือ

๑)	อุตตฉันท์	ฉันท์	๑	พยางค์
๒)	อัจจตฉันท์	ฉันท์	๒	พยางค์
๓)	มัชฉฉันท์	ฉันท์	๓	พยางค์
๔)	ปติฐฐฉันท์	ฉันท์	๔	พยางค์
๕)	สุปติฐฐฉันท์	ฉันท์	๕	พยางค์
๖)	ค้ายตตีฉันท์	ฉันท์	๖	พยางค์
๗)	อุณทิกฉันท์	ฉันท์	๗	พยางค์
๘)	อนญฐกาฉันท์	ฉันท์	๘	พยางค์
๙)	พรหตีฉันท์	ฉันท์	๙	พยางค์
๑๐)	ป็นตีฉันท์	ฉันท์	๑๐	พยางค์
๑๑)	ติฎฐฐฉันท์	ฉันท์	๑๑	พยางค์
๑๒)	ชคตีฉันท์	ฉันท์	๑๒	พยางค์
๑๓)	อติชคตีฉันท์	ฉันท์	๑๓	พยางค์
๑๔)	สักรีฉันท์	ฉันท์	๑๔	พยางค์
๑๕)	อติสักรีฉันท์	ฉันท์	๑๕	พยางค์
๑๖)	อัญฐิฉันท์	ฉันท์	๑๖	พยางค์
๑๗)	อัจจัญฐิฉันท์	ฉันท์	๑๗	พยางค์
๑๘)	ริตีฉันท์	ฉันท์	๑๘	พยางค์
๑๙)	อติริตีฉันท์	ฉันท์	๑๙	พยางค์
๒๐)	กตีฉันท์	ฉันท์	๒๐	พยางค์
๒๑)	ปกตีฉันท์	ฉันท์	๒๑	พยางค์
๒๒)	อากตีฉันท์	ฉันท์	๒๒	พยางค์
๒๓)	วิกตีฉันท์	ฉันท์	๒๓	พยางค์
๒๔)	สังกตีฉันท์	ฉันท์	๒๔	พยางค์
๒๕)	อติกตีฉันท์	ฉันท์	๒๕	พยางค์
๒๖)	อุกกตีฉันท์	ฉันท์	๒๖	พยางค์

ฉันท์ ๒๖ ประเภทเหล่านี้ มีใช้ในวรรณกรรมสันสกฤต แต่ในวรรณกรรมบาลีนิยมแต่
ฉันท์ ๑๗ ประเภท คือตั้งแต่ฉันท์ที่มี ๖ พยางค์ คือค้ายตตีฉันท์ จนถึงฉันท์ที่มี ๒๒ พยางค์ คืออากตี
ฉันท์เท่านั้น รายละเอียดของฉันท์ ๒๖ ประเภทสามารถค้นคว้าเพิ่มเติมได้ในคัมภีร์วृตโตทยมัญชร

คณะในฉันทลักษณ์

คณะ คือ กลุ่มคำที่ท่านกำหนดด้วยครุและลหุ นับเป็นองค์ประกอบย่อยของบาทที่เป็นหนึ่งในสี่ของคาถา คณะฉันทในคาถาวรรณพฤติมีครุและลหุ คณะละ ๓ พยางค์ มี ๘ คณะ ส่วนคณะฉันทในคาถามาตราพฤติกำหนดด้วยคณะที่มี ๔ มาตรา มี ๕ คณะ คณะในคาถาวรรณพฤติทั้ง ๘ นั้นมีลักษณะดังต่อไปนี้ (หมายเลข ๒ = ครุ, ๑ = ลหุ)

๑) ม คณะ มีครุล้วน	๒ ๒ ๒
๒) น คณะ มีลหุล้วน	๑ ๑ ๑
๓) ภา คณะ มีครุหน้า	๒ ๑ ๑
๔) ย คณะ มีลหุหน้า	๑ ๒ ๒
๕) ช คณะ มีครุกลาง	๑ ๒ ๑
๖) ส คณะ มีครุหลัง	๑ ๑ ๒
๗) ร คณะ มีลหุกลาง	๒ ๑ ๒
๘) ต คณะ มีลหุหลัง	๒ ๒ ๑

ส่วนวิธีกำหนดครุลหุ นั้น ท่านแสดงไว้ในคัมภีร์วุตโตทัย คาถาที่ ๗ ว่า

สโยคาคิ จ ทีโฆ จ

นิกคหิตปโร จ โย

ครุ วงโก ปาหนโต วา

รสโสณโณ มตติโก ลุช^{๙๗}

อักษรต้นของสโยค, สระยาว และอักษรที่มีนิกคหิตอยู่หลัง ชื่อว่า ครุ อักษรท้ายบาทคาถาที่ใช้เป็นรูปอง ชื่อว่า ครุ บ้าง, สระสั้นที่มีหนึ่งมาตราอื่นจากครุที่ใช้เป็นรูปตรง ชื่อว่า ลหุ

ฉะนั้น ในพระบาลีจึงมีครุ หรือ เสียงหนัก ๔ ประเภท คือ

๑) **สโยคาคิครุ** ครุที่อยู่หน้าพยัญชนะสโยค คือพยัญชนะที่ไม่มีสระคั่น ได้แก่ สระสั้น ๓ ตัว คือ อ อิ อุ หรือมีพยัญชนะประกอบร่วมกับสระสั้น เช่น กตวา, ทิสวา, สุตวา เป็นต้น

๒) **ทีฆะครุ** ครุที่เป็นสระยาว คือ อา อี อุ เอ โอ หรือพยัญชนะที่ประกอบกับสระยาว เช่น กา กิ ภู เก โภ เป็นต้น

๓) **นิกคหิตปรครุ** ครุที่มีนิกคหิตอยู่หลัง คือสระสั้นหรือพยัญชนะที่ประกอบด้วยนิกคหิต เช่น ก กิ ภู เป็นต้น

๔) **ปาหนตครุ** ครุที่อยู่ท้ายบาทคาถา คือสระสั้น คือ อ อิ อุ ที่ประกอบกับพยัญชนะอยู่ท้ายบาทคาถา ปาหนตครุนี้ถือว่าเป็นครุพิเศษ มีใช้เฉพาะในคาถาเท่านั้น, และในคาถาวรรณพฤติอยู่ท้ายบาทคาถาทั้ง ๔ ส่วนในคาถามาตราพฤติอยู่ท้ายเฉพาะสมบาท (บาทคู่) คือบาทที่ ๒ และบาทที่ ๔ เท่านั้น แตกต่างจากครุประเภทอื่น ๓ อย่างที่มีใช้ทั้งในคาถาและนอกคาถา

ฉันทกลุ่มมาตราพฤติ

มาตราพฤติ^{๙๘} คือคาถาที่นับมาตราเป็นหลักในการประพันธ์ มี ๔ ประเภท คือ

^{๙๗} พระคันธสาราภิวงศ์, *วุตโตทัยมัญชรี*, หน้า ๒๔-๒๕.

^{๙๘} เรื่องเดียวกัน, คำนำ [๒๒-๒๕].

๑) อริยาคาถา มี ๖ ประเภท คือ อริยาสามัญญ, ปฏฐยาอริยา, วิปูลา, จปลา, มุขจปลา และชชนจปลา

๒) คีติคาถา มี ๔ ประเภท คือ คีติ, อุปคีติ, อุกคีติ และอริยาคีติ

๓) เวตาสีคาถา มี ๙ ประเภท คือ เวตาสีเย, โอปัจฉันทสกะ, อาปาตลิกา, ทักขิณันติกา, อุทิจจวุตติ, ปัจจวุตติ, ปวัตตกะ, อปรันติกา และจารุหาสินี

๔) มัตตาสมคาถา มี ๗ ประเภท คือ อจลธิตติ, มัตตาสมกะ, วิสิโลกะ, วานวาสิกา, จิตรรา, อุปจิตตรา และปาทาทุลกะ

คาถาประเภทนี้ มีกำหนดนับมาตราเฉพาะ ๔ มาตราเท่านั้น และคณะที่มี ๔ มาตราที่มี ๕ คณะ คือ

๑) ภ คณะ (๒ ๑ ๑)

๒) ช คณะ (๑ ๒ ๑)

๓) ส คณะ (๑ ๑ ๒)

๔) สัพพครุคณะ (๒ ๒)

๕) สัพพลหุคณะ (๑ ๑ ๑ ๑)

ดังนั้น คณะที่ประกอบได้ในมาตราพฤติ จึงมีเพียง ๕ คณะดังกล่าว เพราะคณะในคาถาประเภทนี้นับรวม ๔ มาตราเป็น ๑ คณะ คือ ภ คณะ (๒ ๑ ๑), ช คณะ (๑ ๒ ๑), ส คณะ (๑ ๑ ๒), สัพพครุคณะ (๒ ๒ = ม คณะ) และสัพพลหุคณะ (๑ ๑ ๑ ๑ = น คณะ) ในคาถามาตราพฤติ (คาถา นับมาตรา) ท่านกำหนดมาตรานี้ในแต่ละบาทต้องมีกี่มาตรา ไม่ได้กำหนดว่าแต่ละบาทต้องมี ภ คณะ หรือ ช คณะกี่คณะ เหมือนที่กำหนดไว้ในคาถาวรรณพฤติซึ่งกำหนดพยางค์และคณะไว้แน่นอน และการเรียกชื่อว่าบาทคาถาในมาตราพฤติก็ต่างจาวรรณพฤติ กล่าวคือ บาทที่ ๑, ๒ เรียกว่าปูพพัทธะ (ครั้งแรก) ส่วนบาทที่ ๓, ๔ เรียกว่าอุปพัทธะ (ครั้งหลัง) แม้บาทที่ ๑, ๓ ก็เรียกว่าวิสมบาท (บาทคู่) ส่วนบาทที่ ๒, ๔ เรียกว่าสมบาท (บาทคู้) คณะในมาตราพฤตินี้ก็เรียกว่าวิสมคณะ (คณะคี่ คือ คณะที่ ๑, ๓, ๕, ๗) และ สมคณะ (คณะคู้ คือคณะที่ ๒, ๔, ๖, ๘)

ก่อนที่จะกล่าววาทาตราพฤติ มี อริยาคาถาเป็นต้น ในคัมภีร์วุตโตทัย กล่าวถึงการกำหนดคณะไว้ในคาถาที่ ๑๗ ว่า

ฉุญโฐ'ขิลลหุ โช วา

คยฺตาณเณ ฉคฺคณา น โช วิสเม

อริยายนตฺตฺเต โล

ฉุญโชนฺเต โค คณา ฉณเณ.

คณะที่ ๖ เป็นสัพพลหุคณะ หรือ ช คณะ ๖ คณะอื่นที่ประกอบด้วยครุ มีอยู่ ไม่มี ช คณะ ในวิสมคณะ (คณะคี่) ส่วนในครั้งหลังของอริยาคาถา คณะที่ ๖

เป็นลหุ ครุมีอยู่ในคณะท้าย และคณะ ๖ อื่นมีอยู่

ขอสรุปความและอธิบายลักษณะของคาถานี้ ดังนี้

ปูพพัทธะ (ครั้งแรก) ของอริยาคาถามี ๔ ลักษณะ คือ

๑) คณะมี ๗ และมีครุท้าย

๒) คณะที่ ๖ มี ๒ คณะคือ ช คณะ (๑ ๒ ๑) หรือ สัพพลหุคณะ (๑ ๑ ๑ ๑)

๓) คณะอื่นจากคณะที่ ๖ ไม่มีกำหนดคณะแน่นอน คือเป็นคณะใดคณะหนึ่งในคณะ ๕ คณะที่มี ๔ มาตรา

๔) ในวิสมคณะ (คณะคี่) ไม่มี ช คณะ แต่อัญญาตคณะอื่นอีก ๔ คณะ

อปริทระ (ครึ่งหลัง) มี ๔ ลักษณะ คือ

๑) คณะมี ๗ คณะ และมีครุท้าย

๒) คณะที่ ๖ เป็นลหุ

๓) คณะอื่นจากคณะที่ ๖ มี ๕ คณะ ๆ ใดคณะหนึ่ง

๔) ในวิสมคณะ ไม่มี ช คณะ

การกำหนดคาถาในมาตราพฤตินี้ คือหนึ่งคาถา มี ๔ บาท, บาทที่ ๑ และบาทที่ ๒ ครั้งแรกของคาถาเป็นบุพพัทธคาถา มี ๓๐ มาตรา, บาทที่ ๓ และบาทที่ ๔ ครึ่งหลังของคาถาเป็นอปริทระคาถา มี ๓๐ มาตรา, บาทที่ ๑ และบาทที่ ๓ เป็นบาทคี่ คือวิสมบาท แต่ละบาท มี ๑๒ มาตรา, บาทที่ ๒ และบาทที่ ๔ เป็นบาทคู่ คือสมบาท แต่ละบาท มี ๑๘ มาตรา, เมื่อว่าโดยคณะทั้งในบุพพัทธคาถา และอปริทระคาถา แต่ละคาถา มี ๗ คณะ ๆ ละ ๔ มาตรา เท่ากับ ๒๘ มาตราและครุ ๑ รวมเป็น ๓๐ มาตรา รวมเป็นหนึ่งคาถา มีทั้งหมด ๖๐ มาตรา

ตารางแสดงคณะในครึ่งคาถาแรก

ปจรม	ทุติย	ตติย	จตุตถ	ปญจม	ฉกฺข	สตตม	อนต
ม	ม	ม	ม	ม		ม	
ส	ส	ส	ส	ส	ช	ส	ค
ภ	ช	ภ	ช	ภ	น	ภ	
น	ภ	น	ภ	น		น	
	น		น				
๔	๕	๔	๕	๔	๒	๔	๑

ตารางแสดงคณะในครึ่งคาถาหลัง

ปจรม	ทุติย	ตติย	จตุตถ	ปญจม	ฉกฺข	สตตม	อนต
ม	ม	ม	ม	ม		ม	
ส	ส	ส	ส	ส	ล	ส	ค
ภ	ช	ภ	ช	ภ		ภ	
น	ภ	น	ภ	น		น	
	น		น				
๔	๕	๔	๕	๔	๑	๔	๑

จะแสดงตารางของคาถาที่แสดงการกำหนดคณะในอริยาคาถาพอเป็นอุทาหรณ์ดังต่อไปนี้

ตารางแสดงการกำหนดคณะในครึ่งคาถาแรก

ปจรม	ทุติย	ตติย	จตุตถ	ปญจม	ฉกฺข	สตตม	อนต
ม	น	ม	ส	ม	ช	ภ	ค

๒ ๒ ฉฐุโธ	๑ ๑ ๑ ๑ ชิลลหุ	๒ ๒ โซ วา	๑ ๑ ๒ คยุดล	๒ ๒ เถ ฉค	๑ ๒ ๑ คณาน	๒ ๑ ๑ โซ วิส	๒ เม
ม ส ภ น	ม ส ช ภ น	ม ส ภ น	ม ส ช ภ น	ม ส ภ น	ช น	ม ส ภ น	ค
๔	๕	๔	๕	๔	๒	๔	๑

ตารางแสดงกำหนดคณะในครั้งคาถาหลัง

ปจรม	ทุติย	ตติย	จตุตถ	ปญจม	ฉฐุจ	สप्तตม	อนต
ส	ม	ม	ม	ม	ถ	ม	ค
๑ ๑ ๒ อริยา	๒ ๒ ยนตท	๒ ๒ เช โล	๒ ๒ ฉฐุโชน	๒ ๒ เต โค	๑ ค	๒ ๒ ฉฉ ฉณ	๒ เถ
ม ส ภ น	ม ส ช ภ น	ม ส ภ น	ม ส ช ภ น	ม ส ภ น	ถ	ม ส ภ น	ค
๔	๕	๔	๕	๔	๑	๔	๑

ฉันทกลุ่มวรรณพถติ

ในคัมภีร์วุตโตทัยได้กล่าวถึงคาถาวรรณพถติ คือ คาถาที่นับพยางค์ แต่งโดยกำหนดพยางค์ในแต่ละบาทคาถา มีทั้งหมด ๘๒ คาถา คือ สมคาถา ๖๑, อัธสมคาถา ๑๑, วิสมคาถา ๑๐ จะขอนำมากล่าวพอเป็นอุทาหรณ์ดังต่อไปนี้

๑. สมคาถา คือคาถาที่มีครุสหุเท่ากันทั้ง ๔ บาท มี ๑๗ ประเภท เริ่มตั้งแต่ฉันท ๖ พยางค์ จนถึงฉันท ๒๒ พยางค์ และคาถาในฉันทเหล่านี้มีทั้งหมด ๖๑ คาถา ขอกล่าวเฉพาะฉันท ๖ พยางค์ ถึง ฉันท ๙ พยางค์ไว้เป็นอุทาหรณ์และสามารถค้นคว้าเพิ่มเติมได้จากคัมภีร์วุตโตทัยมัญชรี

คายตติฉันท ๖ พยางค์

คาถาที่ ๔๖ ว่า ตยา เจ ตนมชฌา, คายตติ

คาถาที่มี ต ย คณะ ชื่อว่า ตนมชฌา, เป็น คายตติฉันท

ตยา	เจ	ต	นุ	มช	ฉา
๒	๒	๑	๑	๒	๒
ต			ย		

คำว่า ตยา เจ ตนมุขมา แสดงทั้งกฎและอุทาหรณ์ คือ ข้อความว่า คาคาที่มี ต ย คณะชื่อว่าตนมุขมา เป็นกฎ ส่วนคำบาลีว่า ตยา เจ ต (๒ ๒ ๑), นมุขมา (๑ ๒ ๒) เป็นอุทาหรณ์ของ ต ย คณะ

ตนมุขมาคาคา คือคาคาที่มี ต ย คณะทุกบาทของคาคา มีครุหลุเป็นรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๒ ทั้งสี่บาท

มีอุทาหรณ์ว่า

เซโน ชินมุเล	ทิสวา ชนกาย
สัสนารนิมคัค	สพพญญตมิจฉ
หิตวา กรุเปต	โมกุข ปณิธาน
วตเตสิ ทยาณา	โย ต มุ นิ วนเท.

พระมนิชินสีห์ ทอดพระเนตรเห็นมหาชน ผู้จมลงในสงสาร จึงปรารภนา พระสัพพัญญุตญาณ ด้วยกรุณาที่ค้ำจุนพระทัย สละพระนิพพานที่เข้าใกล้ พระหัตถ์ ตั้งความปรารถนา ณ พระบาทยุคของพระชินเจ้า(ที่ปิงกร) ข้าพเจ้า ขอน้อมไว้พระมนิพระองค์นั้น

การตรวจคาคาการรณพฤติมีวิธีตรวจตามลำดับดังนี้

๑) เมื่อพบคาคาใดคาคาหนึ่งให้นับพยางค์ในคาคานั้นว่ามีกี่พยางค์ แต่ละบาทมีพยางค์เท่ากันหรือไม่ ถ้าพยางค์ไม่เท่ากัน ให้ตรวจตามกฎของคาคามาตราพฤติก่อน ถ้าพยางค์เท่ากันก็ตรวจตามกฎของคาคาการรณพฤติ

๒) ในกรณีที่แต่ละบาทมีพยางค์เท่ากัน ให้นับดูว่าเป็นฉันทกัณฑ์พยางค์

๓) สำหรับผู้ที่ท่องคัมภีร์วุตโตทัยได้ ก็ท่องคาคาที่แสดงกฎในฉันทกัณฑ์นั้น ๆ มาเทียบกับคาคาที่กำลังตรวจอยู่ ถ้ามีครุหลุตรงกันถือว่าเป็นคาคาที่แสดงกฎนั้น ถ้าไม่ตรงก็ว่าคาคาถัดไปในฉันทกัณฑ์เดียวกัน เช่น คำว่า เซโน ชิ มีครุหลุตรงกับคำว่า ตยา เจ ต, คำว่า นมุเล มีครุหลุตรงกับคำว่า นมุขมา

๔) ถ้าท่องคาคาแสดงกฎไม่ได้ ให้ตรวจดูครุหลุในคาคานั้นเทียบกับครุหลุในคาคาที่คัมภีร์วุตโตทัยแสดงไว้

อุณ्हิกากัณฑ์ ๗ พยางค์

คาคาที่ ๔๗. ว่า กุมารลลิตา ชสุคา, อุณ्हิกา.

คาคาที่มี ช ส คณะ และครุ ชื่อว่า กุมารลลิตา, เป็นอุณ्हิกากัณฑ์

กุ	มา	ร	ล	ล	ตา	ชสุคา
๑	๒	๑	๑	๑	๒	๒
ช			ส			ค

กุมารลลิตาคาคา คือ คาคาที่มี ช ส คณะ และครุ เหมือนกันทุกบาท มีครุหลุมีรูปว่า ๑ ๒ ๑, ๑ ๑ ๒, ๒ จะเห็นว่าคำว่า กุมาร (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ลลิตา (๑ ๑ ๒) เป็น ส คณะ ส่วนคำว่า ชสุคา เป็นครุ

มีอุทาหรณ์ว่า

สุตายุภริยา เม

ธนงคมปิ จชช

จินิ พุทธินิทานเน

อคา มุณิยเมต.

พระพุทธเจ้าทรงสละมหาบริจาคนี้ คือ ชีวิต, บุตร, ภรรยา, สมบัติ และอวัยวะ สิ่งสมบารมีที่ก่อให้เกิดพระสัพพัญญุตญาณ บรรลุความเป็น มุนีแล้ว ข้าพเจ้าขอน้อมไว้พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น

อนุฎฐฎาฉันท์ ๘ พยางค์

คาถาที่ ๔๘ ว่า จิตรปทา ยทิ ภา คา.

คาถาที่มี ภา ค คณะ และครุ ๒ พยางค์ ชื่อว่า จิตรปทา

จิต	ร	ป	ทา	ย	ทิ	ภา	คา
๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๒
ภา			ภา			ค	ค

จิตรปทาคาถา คือ คาถาที่มี ภา ค คณะ และครุ ๒ พยางค์เหมือนกันทุกบาท มีครุรูปว่า ๒ ๑ ๑, ๒ ๑ ๑, ๒, ๒ จะเห็นว่าคำว่า จิตรป (๒ ๑ ๑) เป็น ภา คณะ, คำว่า ทา ยทิ (๒ ๑ ๑) เป็น ภา คณะ ส่วนคำว่า ภา คา (๒ ๒) เป็นครุ ๒ พยางค์

มีอุทาหรณ์ว่า

โส สสชาติย เทห

จชชีย ทานวรณจ

นาคุสโก วรสีล

ปุริย สมปริจาโค.

เมื่อพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นกระต่าย พระองค์ทรงสละร่างกาย บำเพ็ญ ทานบารมีอันประเสริฐ เมื่อเสวยพระชาติเป็นพญานาค (สังขบาล) ทรงพลีชีพ บำเพ็ญศีลอันเลิศ

พรหตีฉันท์ ๙ พยางค์

คาถาที่ ๕๓ ว่า รา นสา ยทิ หลมุชชี.

คาถาที่มี น ส คณะ ท้าย ร คณะ ชื่อว่า หลมุชชี

รา	น	สา	ย	ทิ	ห	ล	มุ	ชชี
๒	๑	๒	๑	๑	๑	๑	๑	๒
ร			น			ส		

หลมุชชีคาถา คือ คาถาที่มี ร น ส คณะ เหมือนกันทุกบาท มีครุรูปว่า ๒ ๑ ๒, ๑ ๑ ๑, ๑ ๑ ๒ จะเห็นว่าคำว่า รา นสา (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ, คำว่า ยทิ ห (๑ ๑ ๑) เป็น น คณะ ส่วนคำว่า หลมุชชี (๑ ๑ ๒) เป็น ส คณะ

มีอุทาหรณ์ว่า

จกเม มรุวิมติ โย

ฉินทย กมิ รตนิเย

อิทธิปาฏิหาริณโรร

จกขุม้ ตมภิปณเม.

พระพุทธเจ้าผู้เพียบพร้อมด้วยพุทธจักขุ ทรงกำจัดความกังขาของเทวดา
แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ เสด็จจงกรม ณ ที่จงกรมอันสำเร็จด้วยรัทธนะ ข้าพเจ้า
ขอน้อมไว้พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น

๒. อัทรสมคาถา คาถาที่มีคณะเหมือนกันครั้งคาถา คือ บาทที่ ๑ เหมือนกับบาทที่ ๓
ส่วนบาทที่ ๒ เหมือนกับบาทที่ ๔ ดังนั้น คาถาแสดงกฎที่เป็นทั้งอุทาหรณ์ จึงมี ๒ บาท คือ บาทที่ ๑
และบาทที่ ๒ ส่วนบาทที่ ๓ ให้ดูบาทที่ ๑ และบาทที่ ๔ ให้ดูบาทที่ ๒ เป็นตัวอย่าง ขอกกล่าวไว้เป็น
ตัวอย่าง ๒ คาถา ดังต่อไปนี้

อุปจิตตคาถา

คาถาที่ ๑๐๗ ว่า วิสเม ยทิ สา สลคา สเม

ภตตโย ครุกา วุปจิตต์.

คาถาที่มี ส ส ส คณะ ลหุ และครุ ในบาทคี่ ส่วนในบาทคู่
มีครุ ๒ พยางค์ท้าย ภ ภ ภ คณะ ชื่อว่า อุปจิตตะ

บาทคี่

วิ	ส	เม	ย	ทิ	สา	ส	ล	คา	ส	เม
๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๒
ส			ส			ส			ล	ค

บาทคู่

ภต	ต	ย	โต	ค	รุ	กา	ว	ป	จิต	ต์
๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๒
ภ			ภ			ภ			ค	ค

อุปจิตตคาถา คือ คาถาที่ ส ส ส คณะ ลหุ และครุ ในบาทคี่ มีครุลหุรูปว่า ๑ ๑ ๒, ๑ ๑
๒, ๑ ๑ ๒, ๑ ๒ ส่วนบาทคู่มี ภ ภ ภ คณะและครุ ๒ พยางค์ มีครุลหุรูปว่า ๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๑ ๒
๒ คาถานี้เป็นคาถา ๑๑ พยางค์ บาทคี่ของคาถานี้ไม่เหมือนกับคาถาที่เคยกล่าวมาก่อน ส่วนบาทคู่
ตรงกับโทธกคาถาในติฎฐฎาฉันท์ ๑๑ พยางค์

มีอุทาหรณ์ว่า

ชิน เย ตว ปาทรโชสทา-

ลิตตสิรา มนุชา จิรกาล

อนุพนธกิเลสสมาปโย

นิมมลตํ ตว เตมธิณณ

ข้าแต่พระชินเจ้า ชนเหล่าใดมีศียรเกลือกกลัวด้วยละออง
อูลีพระบาทของพระองค์เป็นนิตย ชนเหล่านั้นแม้มีกิเลสที่ติดตาม
มานานก็ถึงความปราศจากมลทินได้ นำอัครรย์นักร

ทุดมัชฌมาคาถา

คาถาที่มีครุ ๒ พยางค์ ๒ ยัติ โศ ยติ คา ทุดมชฌมา

ยติ ปุนเรว ภาวนติ นชา ชยา

คาถาที่มีครุ ๒ พยางค์ ๒ ยัติ โศ ยติ คา ทุดมชฌมา

ส่วนบาทคู่มี น ช ช ย คณะอีก ชื่อว่า ทุดมชฌมา

บาทคู่

ภ	ต	ย	โ	ย	ติ	คา	ท	ต	ม	ฉ
๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๒
ภ			ภ			ภ			ค	ค

บาทคู่

ย	ติ	ป	น	เร	ว	ภ	วน	ติ	น	ชา	ชยา
๑	๑	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๒
น			ช			ช			ย		

ทุดมัชฌมาคาถา คือ คาถาที่มี ภ ภ ภ คณะ และครุ ๒ พยางค์ ในบาทคู่ คือ มีครุรูปว่า ๒ ๑ ๑, ๒ ๑ ๑, ๒ ๑ ๑, ๒ ๒ ส่วนบาทคู่ มี น ช ช ย คณะ คือ มีครุรูปว่า ๑ ๑ ๑, ๑ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๑ ๒ ๒ บาทคู่ของคาถานี้ตรงกับโศกคาถาในติฎฐฎานันท์ ๑๑ พยางค์ ส่วนบาทคู่ตรงกับตามรสคาถาในชคตีฉันท์ ๑๒ พยางค์ คาถานี้จึงเป็นอุปชาติคาถาที่ผสมระหว่างโศกคาถากับตามรสคาถามีอุทาหรณ์ว่า

รูปวิลาสวิเสสมเสส

วิวิคภิรวโจ สุวิลาส

โย วิสย็กรูเต มุณีโน โส

ชยติ มโนภวามารสเสน

นรชนใด กระทำพระรูปกายอันงามวิลาสทั้งหมดและพระดำรัส
หลากหลายลุ่มลึกไพเราะดีของพระมุณีให้เป็นอารมณ์ นรชนนั้นย่อมชนะ
มารพร้อมทั้งเสนาที่ เกิดในใจได้

๓. วิสมคาถา คือ คาถาที่มีคณะไม่เหมือนกัน คือ บาททั้งสี่ในคาถาไม่จำกัดคณะที่แน่นอน คาถาชนิดนี้มีกำหนดคณะตรงพยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในแต่ละบาทเท่านั้น พยางค์อื่นจากนี้มีการกำหนดคณะไว้ไม่ตายตัวจึงทำให้บาททั้งสี่ไม่เหมือนกัน

คาถาเหล่านี้มีบาทคาถาต่างกันอยู่ ๒ ลักษณะ คือ

๑) คาถาที่มี ๒ บาทเหมือนกัน คือ บาทที่ ๑ เหมือนกับบาทที่ ๓ และบาทที่ ๒ เหมือนกับบาทที่ ๔ เรียกว่า ทวิราวัตติยคาถา มี ๕ ชนิด คือ วัตตะ, ปฐยวัตตะ, วิปริตปฐยวัตตะ, จปลาวัตตะ และปิงคลวิปูลา

๒) คาถาบาทเดียว แต่มีลักษณะเหมือนกันทั้ง ๔ บาท เพิ่มให้ครบ ๔ บาท เรียกว่า จตุราวัตติยคาถา มี ๕ ชนิด คือ เสตวิปูลา, ภการวิปูลา, รการวิปูลา, นการวิปูลา และตการวิปูลา คาถาหลายประเภทมีปฐยวัตตคาถาเป็นต้นเป็นคาถาที่แยกออกมาจากวัตตคาถาที่เป็น

คาถาหลัก ดังนั้น คาถาเหล่านี้ จึงเรียกว่า กลุ่มวัตตคาถา มี ๕ อย่าง คือ วัตตะ, ปุริยาวัตตะ, วิปริต
ปุริยาวัตตะ, จปลาวัตตะ และวิปลาวัตตะ

วิปลาวัตตะแบ่งออกเป็น ๖ อย่าง คือ ปิงคลวิปลา, เสตวิปลา, ภาการวิปลา, รการวิปลา,
นการวิปลาและตการวิปลา นอกจากนี้คัมภีร์อื่นยังแสดงวิปลาวัตตะอีก ๔ ชนิด คือ มการวิปลา,
ชการวิปลา, สการวิปลา และสังกิลณวิปลา (วิปลาผสม) ขอนำคาถาในกลุ่มวัตตคาถามาแสดงพอเป็น
อุทาหรณ์ดังต่อไปนี้

วัตตคาถา

คาถาที่ ๑๑๘ ว่า นา'ภูรุษุขเรสุ ปาเทสุ สนา'ทิมหา โย'ณณา วตต์
คาถาที่มี ย คณะท้าย ๔ พยางค์ ไม่มี ส น คณะท้ายพยางค์แรก
ในบาทที่มี ๘ พยางค์ ชื่อว่า วัตตะ

ลักษณะของวัตตคาถา

- ๑) มีคณะ ๖ คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ เว้น ๒ คณะคือ ส น คณะ
- ๒) มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ทุกบาท
- ๓) แต่ละบาทมี ๘ พยางค์

เหตุที่ท่านเว้น ส และ น คณะ เพราะคณะที่อยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ของทุกบาท ชื่อว่า
สวามินีคณะ (คณะแม่บ้าน) สำหรับ ส คณะถือว่าเป็นอริกวรีคณะ คือคณะที่มีศัตรูมาก แม้น คณะก็
เป็นอริกมิตตคณะ คือคณะที่มีเพื่อนมาก โดยเหตุที่แม่บ้านมีศัตรูมากหรือมีเพื่อนมากย่อมจะอยู่ไม่
เป็นสุข ดังนั้น ท่านจึงให้เว้น ส และ น คณะเสีย

วัตตคาถานี้ไม่ไพเราะสละสลวยเหมือนคาถาอื่น ๆ ในกลุ่มเดียวกัน เนื่องจากมี ย คณะ
และ ๕ คณะที่มีศรุมมากกว่าลหุ ดังนั้น คาถาชนิดนี้จึงไม่เป็นที่นิยมมากนัก

ตารางแสดงวัตตคาถา

ค	ร	ย	ล	ค	ม	ย	ค
๒	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๒
นาฏ	จกขเร	สุ ปาเท	สุ	สนา	ทิมหา โยณ	ณณา วต	ต์
ค ล	ม	ย	ค ล	ค ล	ม	ย	ค ล
	ย				ย		
	ร				ร		
	ต				ต		
	ช				ช		
	ภ				ภ		
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

มีอุทาหรณ์ว่า

อภิธมมาตาโรย

วโร ปรมคมภีโร

อิจฉตา นิปุณฺ์ พุทธิ

ภิกขุณา ปน โสตพโพ

คัมภีร์อภิธมมาตารอันประเสริฐนี้ลึกซึ้งยิ่ง ภิกษุผู้ปรารถนาปัญญาอันละเอียด

สุขุมพึงสดับ

คาถา ๘ พยางค์ทั้งหมดนี้ พยางค์แรกกับพยางค์ท้ายของทุกบาทจะเป็นครุหรือลหุก็ได้ ส่วนอีก ๖ พยางค์ตรงกลางแบ่งออกเป็น ๒ คณะ สำหรับคณะแรก (พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔) ที่เว้น ส น คณะ เรียกว่า สวามินีคณะ (คณะแม่บ้าน) จะเป็นคณะไหนก็ได้ใน ๖ คณะแน่นอนเหมือนแม่บ้านที่มักอยู่บ้านเป็นนิตย ส่วนคณะที่ ๒ (พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗) เรียกว่า นายกคณะ (คณะพ่อบ้าน) คณะนี้เป็น คณะหลักในการเรียกชื่อคาถาเหมือนพ่อบ้านที่เป็นผู้นำครอบครัว เช่น ถ้านายกคณะ (พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗) ในบาททั้ง ๔ เป็น ย คณะทั้งหมด คาถานั้นเรียกว่า วัตตคาถา หรือถ้านายกคณะในบาทคือเป็น ย คณะและบาทคู่เป็น ช คณะ คาถานั้นจะเรียกว่า ปุริยาวัตตคาถา เป็นต้น มีตารางแสดงให้เห็นดังนี้

พยางค์แรก	หกพยางค์กลาง		พยางค์ท้าย
ค ล	สวามินีคณะ	นายกคณะ	ค ล
	ม	ไม่แน่นอน	
	ย		
	ร		
	ต		
	ช		
ภ			

เมื่อเข้าใจสวามินีคณะว่าต้องเป็นคณะใดคณะหนึ่งใน ๖ คณะแน่นอน ส่วนนายกคณะ เปลี่ยนไปตามกฎของแต่ละคาถาแล้ว ดังนั้น ถ้านายกคณะเป็น ย คณะทั้ง ๔ บาท คาถานั้น จะเรียกว่าวัตตคาถา หรือถ้านายกคณะในบาทคือยังคงเป็น ย คณะ แต่ในบาทคู่เปลี่ยนเป็น ช คณะ คาถา นั้น เรียกว่า ปุริยาวัตตคาถา ดังนี้ เป็นต้น

ในกลุ่มคาถาที่มี ๘ พยางค์นั้น มีข้อความทางคัมภีร์ไวยากรณ์และฎีกาต่าง ๆ ได้อธิบายถึง พยางค์เกินมาได้ในคำดังต่อไปนี้ คือ อริย, จรียา, กิริยา, วีรีย, อาจรีย, วิปริยาย, อรห เป็นต้น โดยให้ รวมคำเหล่านั้นเป็นพยางค์สั้นกว่าเดิม คือ ถ้ามี่ ๔ พยางค์ก็ถือว่าเป็น ๓ พยางค์ หรือถ้ามี่ ๓ พยางค์ก็ ถือว่าเป็น ๒ พยางค์ เป็นต้น ที่เป็นเช่นนี้คงเนื่องมาจากภาษาสันสกฤตใช้คำสั้นกว่าบาลี จึงอนุโลมตาม ภาษา นั้น คำที่ยกมากล่าวมีรูปคำตามภาษาสันสกฤตสั้นกว่าบาลี ๑ พยางค์ ว่า อรยุย, จรยา, กิริยา, วีรย, อาจารย์, วิปริยาย, อรห ดังในสัททนีติ (สุตตมาลา หน้า ๔๙๒) กล่าวว่า

คาถาปเทสุ อริยารหจรียาทีโยเค อธิกฤษโรปิ ปาโท อนุปวชโซ

ในบาทคาถา แม่บาทที่มีพยางค์เกิน (๘ พยางค์) เมื่อประกอบกับ อริย, อรห และ จรียา ศัพท์เป็นต้น ก็หาโทษมิได้

ในคัมภีร์ฎีกากล่าวไว้ว่า กิริยารหาทีโยเค วิย จ อนุตโรโยเค อธิกฤษรปาโท อนุป-
วชโซ^{๙๙} อนึ่ง บาทที่มีพยางค์เกิน (๘ พยางค์) เมื่อประกอบกับ อนุตร ศัพท์ ย่อมไม่มีโทษ เหมือนเมื่อ ประกอบกับ กิริยา และ อรห ศัพท์เป็นต้น

^{๙๙} ที.สี.ฎีกา. (บาลี) ๒/๓๐๔/๓๖๘.

ปาวจเน หิ จรียรยิกิริยารหาทโยคาสู ปกตिकाถาสู อุปชาติยณจาริกกขโรปิ ปาโท
 อนุปวชโซ^{๑๐๐} ที่จริงในพระพุทธรพจน์ แม่บาทที่มีพยางค์เกิน (๘ พยางค์) ในคาถาทัวไปและอุปชาติ
 คาถา เมื่อประกอบกับ จรียา, อรีย, กิริยา และ อรห ศัพท์เป็นต้น ย่อมปราศจากโทษ

ขอนำอุทาหรณ์ที่ปรากฏในพระบาลีมาแสดงไว้โดยสังเขป ดังต่อไปนี้

ต่อไป จ พุรหมจรัยณจ	อรียสจจณ ทสสนั
๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑	๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒
นิพพานสจฉฉิกิริยา จ	เอตมมจกคตมุตตม
๒ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๒

บาทที่ ๑-๓ ในคาถานี้ มี ๘ พยางค์ แต่ถือว่ามี ๘ พยางค์ คือคำว่า จรัยณ นับรวมเป็น ๒
 ๒, คำว่า อรีย นับรวมเป็น ๒ ๑, คำว่า กิริยา นับรวมเป็น ๒ ๒ คาถานี้จึงเป็นปัฐยาวัตตคาถาที่มี ย, ช,
 ย, ช คณะท้าย ๔ พยางค์แรกทุกบาท

การมีพยางค์เกินจำนวนที่กำหนดนี้ มีข้อสังเกต ๔ ลักษณะ คือ

- ๑) พยางค์ที่ถูกรวมกันมักถือว่าเป็นครุตามตัวอย่างที่นำมาแสดงข้างต้น
- ๒) การรวมพยางค์นี้ไม่จำกัดเฉพาะคำที่ใกล้เคียงกับภาษาสันสกฤตเหมือนคำว่า อรีย
 เป็นต้น แม้คำทั่วไปก็อาจใช้กฎการรวมพยางค์ได้ เช่น

โส อิม วิชญเย ชญ

๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒

คำว่า วิช นับรวมเป็นครุ ๑ พยางค์ บาทนี้ก็จะครบ ๘ พยางค์

สุโข ปถณาย ปฏิลลาโก

๑ ๒ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๒

สนนทโร ชตติโย ตปติ

๒ ๒ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑

น พราหมณสส ปทเรยย

๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑

ยตถ อรหนโต วิหรนติ

๒ ๑ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๑

สพพปาปสส อกรณ

๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๒

สจิตตปริโยทปน

๑ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒

๓) บางแห่งแม้จะมี อรีย ศัพท์เป็นต้น ก็มีพยางค์ในบาทครบจำนวน เช่น

อรียา โนปปพณนติ อสณญาปายญมิสุ

เสสญจนาเนสุ ลพณนติ อรียานรียาปิ จ.

๔) บางแห่งพยางค์ที่ถูกรวมกันก็ถือว่าเป็นลหุ เช่น

^{๑๐๐} กวส. ๒/๖๕.

หริ อริ ติมิ กลิ พลี ชลธิ คหปติ

๑๑ ๑๑ ๑๑ ๑๑ ๑๑ ๑๑๑ ๑๑๑

คำว่า คห นับรวมเป็นลหุ ๑ พยางค์ บาทนี้มีลหุล้วน ๑๖ มาตรา

สนธิธ สุตตา อปปรชกขชาติกา

๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒

คำว่า อปป นับรวมเป็นลหุ ๑ พยางค์ บาทนี้มีลักษณะเหมือนอินทรวงศ์คาถา

ปัฐยาวัตตคาถา

คาถาที่ ๑๑๙ ว่า **สมเส สุสินุโต เซน** **ปถยวตตํ ปกิตติ**

คาถาที่มี ช คณะท้าย ๔ พยางค์ในบาทคู่ เรียกว่า ปัฐยาวัตตะ

ลักษณะของปัฐยาวัตตคาถา

- ๑) มีคณะ ๖ คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ เว้น ๒ คณะคือ ส น คณะ
- ๒) มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคี่ คือบาทที่ ๑ และ ๓
- ๓) มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่ คือบาทที่ ๒ และ ๔

ตารางแสดงปัฐยาวัตตคาถา

ล	ร	ย	ล	ค	ม	ช	ค
๑	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
ส	เมสุ สิน	รุโต เซ	น	ปถ	ยวตตํ	ปกิตติ	ติ
ค ล	ม	ย	ค ล	ค ล	ม	ช	ค ล
	ย						
	ร						
	ต						
	ช						
ภ							
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

ปัฐยาวัตตคาถา คือ คาถาที่มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคี่ และมี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่ จะเห็นว่าคำว่า สุโต เซ (๑ ๒ ๒) ในบาทแรกเป็น ย คณะ ส่วนคำว่า ปกิตติ (๑ ๒ ๑) ในบาทที่ ๒ เป็น ช คณะ

มีอุทาหรณ์ว่า

สุปปพุทธิ ปพุชณติ

สทา โคตมสาวกา

เยสํ ทิวา จ รตโต จ

นิจจํ พุทธคตา สติ

สาวกของพระโคตมะผู้รำลึกถึงพระพุทธานุเป็นนิตย์ ทั้งกลางวันกลางคืน

ตื่นดีแล้วเสมอ

คาถาข้างต้นนี้ มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคี่ คือ ปพุชณน (๑ ๒ ๒) จ รตโต (๑ ๒ ๒) และมี ช คณะในบาทคู่ คือ มสาว (๑ ๒ ๑) และ คตา ส (๑ ๒ ๑)

ปฐยาวัตตคานานี้มีเสียงไพเราะนุ่มนวลกว่าคานาอื่นในกลุ่มวัตตคานา เนื่องจากมีเสียงครุ และลหุอย่างละ ๖ พยางค์เท่ากันในนายกณะ คือมี ย คณะ (๑ ๒ ๒) ๒ คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ใน บาทคี่ และ ช คณะ (๑ ๒ ๑) ๒ คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ที่บาทคู่ ส่งผลให้เสียงครุลหุเท่ากัน จึง ก่อให้เกิดเสียงประสานนุ่มนวล ดังนั้น จึงเป็นที่นิยมแต่งในวรรณกรรมบาลีและสันสกฤต

วิปริตปฐยาวัตตคานา

คานาที่ ๑๒๐ ว่า โอเชสุ เซน สินธุโต ตเมว วิปริตาที

คานาที่มี ช คณะท้าย ๔ พยางค์ในบาทคี่นั้น

ชื่อว่าวิปริตปฐยาวัตตคานา

ลักษณะของวิปริตปฐยาวัตตคานา

- ๑) มีคณะ ๖ คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ เว้น ๒ คณะคือ ส น คณะ
- ๒) มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคี่ คือ บาทที่ ๑ และ ๓
- ๓) มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่ คือ บาทที่ ๒ และ ๔

ตารางแสดงวิปริตปฐยาวัตตคานา

ค	ร	ช	ค	ล	ภ	ย	ล
๒	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๑	๒	๑	๒ ๑ ๑	๑ ๒ ๒	๑
โอ	เชสุ เซ	น สินธุ	โต	ต	เมว วิ	ปริตา	ที
ค ล	ม	ช	ค ล	ค ล	ม	ย	ค ล
	ย				ย		
	ร				ร		
	ต				ต		
	ช				ช		
ภ	ภ						
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

วิปริตปฐยาวัตตคานา คือ คานาที่มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคี่ และมี ย คณะ อยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่ จะเห็นว่าคำว่า น สินธุ (๑ ๒ ๑) ในบาทคี่เป็น ช คณะ ส่วนคำว่า ปริตา (๑ ๒ ๒) ในบาทคู่เป็น ย คณะ คานานี้เป็นคานาที่สลับคณะกันกับปฐยาวัตตคานาคือ ย, ช, ย, ช คณะ สลับเป็น ช, ย, ช, ย คณะ จึงเรียกว่า วิปริตปฐยาวัตตคานา (ปฐยาวัตตคานาที่สลับคณะกัน)

มีอุทาหรณ์ว่า

สมภูฐานัน ปโยชนัน

ภาชนนญจาปี ปิณฑตถ

นิทราเรตวาน ปณฺธิโต

ตโต ทาราทโย สํเส

บัณฑิตพึงแสดงสมภูฐานัน, ปะโยชนัน, ที่ตั้ง และใจความ หลังจากนั้น พึงกล่าว

หาระ (คำอธิบาย) เป็นต้น

คานาข้างต้นนี้ มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคี่ คือ ปโยช (๑ ๒ ๑), น ปณฺธิ (๑ ๒ ๑) และมี ย คณะในบาทคู่ คือ ป ปิณฑต (๑ ๒ ๒), ทโย สํ (๑ ๒ ๒)

จปลาวัตตคาคา

คาคาที่ ๑๒๑ ว่า นกาโร เจ ชลธิโต

จปลาวัตตมิจเจต

คาคาที่มี น คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ชื่อว่า จปลาวัตตะ

ลักษณะของจปลาวัตตคาคา

- ๑) มีคณะ ๖ คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ ๒ ๓ ๔ เว้น ๒ คณะคือ ส น คณะ
- ๒) มี น คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคือ คือ บาทที่ ๑ และ ๓
- ๓) มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่ คือ บาทที่ ๒ และ ๔

ตารางแสดงจปลาวัตตคาคา

ล	ม	น	ค	ล	ย	ย	ค
๑	๒ ๒ ๒	๑ ๑ ๑	๒	๑	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๒
น	กาโร เจ	ชลธิ	โต	จ	ปลาวัต	ตมิจเจ	ตี
ค ล	ม	น	ค ล	ค ล	ม	ย	ค ล
	ย				ย		
	ร				ร		
	ต				ต		
	ช				ช		
	ภ				ภ		
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

จปลาวัตตคาคา คือ คาคาที่มี น คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคือ และมี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่ จะเห็นว่าคำว่า ชลธิ (๑ ๑ ๑) ในบาทคือ เป็น น คณะ ส่วนคำว่า ตมิจเจ (๑ ๒ ๒) ในบาทคู่ เป็น ย คณะ คาคานี้คล้ายกับวิปริตปฐยาวัตตคาคาที่มี ช, ย, ช, ย คณะ โดยมี น คณะแทน ช คณะ จึงมีลักษณะเป็น น, ย, น, ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ของแต่ละบาท

มีอุทาหรณ์ว่า

สมพุทฐ'มสมสม

อนเนกคุณสมปนฺน

ปูชิต ฐมม'มมลี

คณุตตมณฺจ วฺนเท

ข้าพเจ้าขอนมัสการพระสัมสัมพุทธานุเจ้าผู้ทรงเสมอเหมือนกับพระพุทธเจ้าซึ่งไม่มีผู้เปรียบ ทรงถึงพร้อมด้วยคุณธรรมมากเป็นอนเนก ขอนมัสการพระธรรม อันพระสัมพุทธานุเจ้าทรงบูชาแล้วและขอนมัสการพระสงฆ์ผู้สูงสุด ปราศจากมลทิน

คาคาข้างต้นนี้ มี น คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคือ คือ สมล (๑ ๑ ๑), มมม (๑ ๑ ๑) และมี ย คณะในบาทคู่ คือ ญสมปน (๑ ๒ ๒), จ วฺนเท (๑ ๒ ๒)

ปิงคลวิปูลาคาคา

คาคาที่ ๑๒๒ ว่า สมเส สุตโตโม ยสุสา

วิปูลา ปิงคลสุส สา

คาคาที่มีพยางค์ที่ ๗ ในบาทคู่ เป็นลหุ ชื่อว่า ปิงคลวิปูลา

ลักษณะของปิงคลวิปูลาคาคา

- ๑) มีคณะ ๖ คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ ๒ ๓ ๔ เว้น ๒ คณะคือ ส น คณะ

๒) มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคือ คือ บาทที่ ๑ และ ๓

๓) พยางค์ที่ ๗ ในบาทคือ คือ บาทที่ ๒ และ ๔ เป็นลหุ (มี ๔ คณะ คือ ต ช ภา น คณะ)

ตารางแสดงปิงคลวิปูลาคาถา

ล	ม	ย	ค	ล	ย	ช	ค
๑	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๒	๑	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
ส	เม โล สตุ	ตโม ยสุ	สา	วิ	ปูลา ปิง	คลสุส	สา
ค ล	ม	ย	ค	ค	ม	ต ช ภ น	ค ล
	ย				ย		
	ร				ร		
	ต				ต		
	ช				ช		
	ภ				ภ		
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๔	๒

ปิงคลวิปูลาคาถา มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคือ ส่วนในบาทคือ เฉพาะพยางค์ที่ ๗ ต้องเป็นลหุ มี ๔ คณะที่สามารถประกอบได้ เพราะมีลหุที่พยางค์ที่ ๗ ได้แก่ ต คณะ (๒ ๒ ๑), ช คณะ (๑ ๒ ๑), ภา คณะ (๒ ๑ ๑) และ น คณะ (๑ ๑ ๑) จะเห็นว่าคำว่า ตโม ยสุ (๑ ๒ ๒) ในบาทคือ เป็น ย คณะ ส่วนคำว่า คลสุส (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ หนึ่งใน ๔ คณะที่สามารถประกอบได้ซึ่งมีลหุอยู่ ทำยทำให้พยางค์ที่ ๗ ในบาทคือเป็นลหุ

มีอุทาหรณ์ว่า

ทีฆา ชาครโต รตติ

ทีฆั สนตสุส โยชนั

ทีโฆ พาลาน สัสาโร

สทุณมม อวิชานต

ราตรีนานสำหรับคนนอนไม่หลับ ระยะทางโยชนัหนึ่งไกลสำหรับคนอ่อนล้า

สงสารยาวนานสำหรับคนพาลผู้ไม่รู้แจ้งพระสัทธรรม

คาถาข้างต้นนี้ มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคือ คือ รโต รต (๑ ๒ ๒), น สัสา (๑ ๒ ๒) และมีลหุที่พยางค์ที่ ๗ คือคำว่า ช ในบาทที่ ๒ และ น ในบาทที่ ๔ จึงเป็นปิงคลวิปูลาคาถา

คาถาที่เป็นปัฐยวัตตะทั้งหมดจัดอยู่ในปิงคลวิปูลานี้ แต่คาถานี้มีขอบเขตกว้างกว่า ปัฐยวัตตะคาถา เพราะนายกคณะที่เป็นพยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคือเป็นได้ถึง ๔ คณะดังที่กล่าวมาแล้ว

กลุ่มคาถาบาทเดียว แต่มีลักษณะเหมือนกันทั้ง ๔ บาท เรียกว่า จตุรวัตตติยคาถา มี ๕ ชนิด คือ เสตวิปูลา, ภาการวิปูลา, รการวิปูลา, นการวิปูลา และตการวิปูลา ขอนำมากล่าวพอเป็นตัวอย่างไว้ ๑ คาถา คือ

เสตวิปูลาคาถา

คาถาที่ ๑๒๓ ว่า เสตวสุสาขิเลสุวิ

คาถาที่มีพยางค์ที่ ๗ ในทุกบาทเป็นลหุ ชื่อว่าเสตวิปูลา

ลักษณะของเสตวิปูลาคาถา

๑) มีคณะ ๖ คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ ๒ ๓ ๔ เว้น ๒ คณะคือ ส น คณะ

๒) พยางค์ที่ ๗ ของทุกบาท เป็นลหุ (มี ๔ คณะ คือ ต ช ภา น คณะ)
ตารางแสดงเสตววิปูลาคาภา ทั้ง ๔ บาทเหมือนกัน บาทละ ๘ พยางค์

๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
ค	ย			ช			ล
๒	๑	๒	๒	๑	๒	๑	๑
เส	ต	วสุ	สา	ชิ	เลส	ว	ปี
ค	ม			ต			ค
ล	ย			ช			ล
	ร			ภ			
	ต			น			
	ช						
	ภ						
๒	๖			๔			๒

มีอุทาหรณ์ว่า

ปรตถสมปาหนโต

ปุณเณนาธิคเตนห

ปรตถสมปาหนโก

ภเวยย ชาตชาตย

ด้วยบุญที่ได้รับจากการยังประโยชน์ของผู้อื่นให้สำเร็จ ขอให้ข้าพเจ้า พึงเป็น
ผู้ทำประโยชน์แก่ผู้อื่นในทุกๆ ชาติ

คาถาข้างต้นนี้ มีลหุอยู่พยางค์ที่ ๗ คือคำว่า น ในบาทแรก คำว่า น ในบาทที่ ๒ คำว่า น
ในบาทที่ ๓ และคำว่า ตี ในบาทที่ ๔ จึงเป็นเสตววิปูลาคาภา คาถานี้สามารถจัดเข้าในปิงคลวิปูลา
คาถาที่กล่าวมาแล้ว เพราะพยางค์ที่ ๗ ในบาทคู่ก็เป็นลหุด้วย

รายละเอียดเกี่ยวกับฉันทลักษณ์ที่เหลือ ท่านผู้สนใจสามารถค้นคว้าเพิ่มเติมได้จากกลุ่ม
คัมภีร์สหาวินัยมีคัมภีร์วุตโตทัย วุตโตทยมัญชรีเป็นต้น

๒.๔ กลุ่มคัมภีร์อรรถการและประมวลสาระเนื้อหาในคัมภีร์อรรถการ

ประวัติกลุ่มคัมภีร์อรรถการเป็นคัมภีร์ที่แสดงหลักการแต่งเสียงและความหมายให้ภาษามี
ความไพเราะ โดยเฉพาะคัมภีร์สุโธธาอรรถการ^{๑๑๑} อันเป็นผลงานของพระสังฆรักขิตะ เป็นพระเถระชาว
ลังกา ผู้ดำรงตำแหน่งมหาสามี (สมเด็จพระสังฆราช) และเป็นพระราชครูของพระเจ้าปรากรมพาทูที่
๑ ท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญพระปริยัติธรรมทางด้านภาษาบาลีและสันสกฤต มีเกียรติศักดิ์เลื่องชื่อในสมัย
ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ (พ.ศ. ๑๖๙๖ – ๑๗๒๙) มีชีวิตอยู่จนถึง พ.ศ. ๑๗๘๗ ในรัชสมัยพระเจ้าวิชัย
พาทูที่ ๓ พำนักอยู่ที่อุทุมพรคิริวิหาร เนื้อหาของคัมภีร์ประกอบด้วยหลักการตกแต่งภาษาเพื่อให้
ไพเราะชวนให้น่าฟังเสนาะโสตทั้งอรรถและพยัญชนะ

^{๑๑๑} ดูรายละเอียดใน พระคันธสาราภิงค์, สุโธธาอรรถการมัญชรี, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ หจก.
ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), คำนำ หน้า (๑๐-๑๑).

ลักษณะของบทประพันธ์

คำว่า **บทประพันธ์** มาจากราคศัพท์บาลีว่า ปท + ปพนฺธ, ปท แปลว่า บท หรือข้อความ, ปพนฺธ แปลว่า เรียบเรียง หรือเกี่ยวเนื่องกัน รวมกันจึงได้ความหมายว่า บทหรือข้อความที่เรียบเรียงขึ้น หรือเกี่ยวเนื่องกัน หมายถึง คำและความหมายที่สัมพันธ์กัน ดังที่ท่านแสดงไว้ในคัมภีร์อรรถกถาว่า

พฺนโร จ นาม สทฺตถตา สหิตา โทสวชฺชิตา
 ปชฺชคฺชวิมิสฺसानํ เภเทนายํ ติธา ภเว^{๑๐๒}

คำและความหมายที่สัมพันธ์กัน ปรากฏจากโทษ ชื่อว่าบทประพันธ์มี ๓ อย่าง โดยจำแนกเป็นร้อยกรอง, ร้อยแก้วและบทประพันธ์ผสม

ท่านแสดงลักษณะของบทประพันธ์ ๒ ประการ คือ

๑. มีคำและความหมายในพยางค์สัมพันธ์กัน เช่น พุทฺธํ วนฺทามิ สาหฺรํ (ข้าพเจ้าขอน้อมไหว้พระพุทธเจ้าโดยเคารพ) ทั้งสามคำนี้สัมพันธ์กันโดย พุทฺธํ เป็นกรรม, วนฺทามิ เป็นกิริยาคุมพากย์ และสาหฺรํ เป็นกิริยาวิเสสนะ

๒. ปรากฏจากโทษของคำและความหมาย คือสอดคล้องกันตามความประสงค์ บทประพันธ์ จำแนกออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. ป็ชชะ ร้อยกรอง หรือคาถา เช่น มงคลสูตรเป็นต้นที่แต่งด้วยคาถาล้วน ๆ แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ

๑.๑) มุตตะกะ บทร้อยกรองที่จบความในคาถาเดียว หรือมีเพียง ๔ บาทเท่านั้น เช่น คาถาในหมวดเอกนิบาตของชาตก เถรคาถา เถรีคาถา เป็นต้น

๑.๒) กุลกะ บทร้อยกรองที่ไม่จบความเพียงคาถาเดียว ต้องมี ๒ ถึง ๕ คาถา เช่น คาถาในหมวดปัญจกนิบาตของชาตก เถรคาถา เถรีคาถา เป็นต้น

๑.๓) โกสะ บทร้อยกรองที่มีคาถาตั้งแต่ ๖ บทขึ้นไป มีการพรรณนาต่าง ๆ ผสมกัน มีกิริยาคุมพากย์ต่างกัน เช่น คาถาในคัมภีร์อภิธานปทีปิกา เอกกขรโกศและอมรโกศ เป็นต้น

๑.๔) สัฆฆาตะ บทร้อยกรองที่มีคาถาตั้งแต่ ๖ บทขึ้นไปและมีกิริยาคุมพากย์ต่างกัน เหมือนโกสะ แต่แสดงเรื่องราวรวมกัน เช่น คาถาในคัมภีร์เมฆุตต หมวดฉกนิบาตของชาตก เป็นต้น

๒. คัชชะ ร้อยแก้ว ความเรียง เรียกว่าฉุณฺณิยะบ้าง เช่น สามัญญผลสูตรเป็นต้นที่ไม่มีคาถา แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๒.๑) อาชยายิกะ เรื่องราวจริงที่แต่งกล่าวถึงเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ชีวิตประวัติ เป็นต้น

๒.๒) กถา เรื่องที่แต่งจากจินตนาการ เช่น นวนิยาย นิทานพื้นบ้าน เป็นต้น

๓. วิมิสสะ บทประพันธ์ผสมกันทั้งร้อยกรองและร้อยแก้ว เช่น ธชัคคสูตร เป็นต้น

อสังการ^{๑๐๓} หมายถึง เครื่องตกแต่งบทประพันธ์ ได้แก่ สัททาลังการ (การตกแต่งเสียง) และอรรถาลังการ (การตกแต่งความหมาย) มีรูปวิเคราะหฺ์ **อลงฺกโรนฺติ อุตฺตภาวมนฺนาติ อลงฺกาโร** หรือ **อลงฺกโรนฺติ พนฺธสฺสริมนฺนาติ อลงฺกาโร** อสังการ คือเครื่องตกแต่งบทประพันธ์ มี ๒ ประเภท

^{๑๐๒} อ่างแล้ว, สุโพธาลังการมัญชรี, หน้า ๑๔.

^{๑๐๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑.

ตามที่แสดงไว้ในคัมภีร์สุโฆธาลังการ ปริจเฉทที่ ๑ คาถาที่ ๑๓ ว่า

ทวิปปลารา อลงการา ตตถ สทตถเถโต
 สทตถธา พนธนามาว ตัสซชิตตทาวลีส

อลังการ มี ๒ ประการ โดยจำแนกตามศัพท์และความหมาย, ศัพท์ และความหมายของศัพท์ที่เรียงตงแล้วตามอลังการนั้นได้นำมาว่าบทประพันธ์
 ดังนี้ อลังการ จึงจำแนกเป็น ๒ ประเภท โดยถือเอาศัพท์และความหมายของศัพท์เป็น
 เกณฑ์ คือ

๑. สัททาลังการ การตงแต่งเสียง

๒. อัถถาลังการ การตงแต่งความหมาย

คัมภีร์สุโฆธาลังการเป็นตำราที่แสดงหลักการตงแต่งเสียงและความหมายให้ภาษามีความ
 ไพเราะ มี ๓๖๗ บท ประกอบด้วยคำอธิบายและอุทาหรณ์โดยละเอียด แบ่งออกเป็น ๕ ปริจเฉท คือ

ปริจเฉทที่ ๑ โทสาวโพระ แสดงข้อบกพร่อง มี ๖๗ คาถา เป็นการแสดงลักษณะของ
 การประพันธ์ที่มีข้อบกพร่องของบท ๘ ประเภท ข้อบกพร่องของพากย์ ๙ ประเภท และแสดงโทษใน
 ความหมายของพากย์ ๖ ประเภท มีรายละเอียดดังนี้

ข้อบกพร่องของบท ๘ ประเภท คือ

๑) วิรุทธถันตรโทษ	มีความหมายอิ่นแย้ง
๒) อธิยถโทษ	มีเนื้อความเกินความเป็นจริง
๓) กิลิฎฐโทษ	ไม่ชัดเจน
๔) วิโรธิโทษ	ผิด
๕) เนยยโทษ	เพิ่มบทอิ่น
๖) วิเสสนาเปกขโทษ	มองหาวิเสสนะ
๗) หีนตถโทษ	มีความหมายทรม
๘) อนัตถโทษ	ไม่มีมีความหมาย

ข้อบกพร่องของพากย์ ๙ ประเภท คือ

๑) เอกตถโทษ	มีความหมายเดียว
๒) ภาคครีตีโทษ	หักลำดับ
๓) พยาภิณโทษ	สับสน
๔) คามมโทษ	ไม่สุภาพ
๕) ยติหีนโทษ	เว้นวรรคผิด
๖) กัมัจจตโทษ	เคลื่อนจากลำดับความ
๗) อติวุตตโทษ	พุดเกินความจริง
๘) อเปตตตถโทษ	ปราศจากความ
๙) พันธพรุสโทษ	มีเสียงกระด้าง

โทษในความหมายของพากย์ ๖ ประเภท คือ

๑) อปักกมโทษ	ปราศจากลำดับ
๒) โอจิตยหีนโทษ	ทรมจากความเหมาะสม

๓) ภัคครีติโทษ	หักลำดับ
๔) สสังสยโทษ	ชวนสงสัย
๕) คามมโทษ	ไม่สุภาพ
๖) ทุฎฐาลังกติโทษ	เสียลังการ

ปริจเฉทที่ ๒ โทสบริหาราวโพระะ แสดงการแก้ไขข้อบกพร่อง มี ๔๘ คาถา โดยนำข้อบกพร่องจากปริจเฉทที่ ๑ มาแสดงวิธีแก้ไข คือ การแก้ไขข้อบกพร่องของบท ๘ ประเภท การแก้ไขข้อบกพร่องของพากย์ ๙ ประเภท และการแก้ไขข้อบกพร่องด้านความหมายของพากย์ ๖ ประเภท

ปริจเฉทที่ ๓ คุณาวโพระะ แสดงสัททาลังการ มี ๔๘ คาถา แสดงลักษณะการแต่งเสียงให้ไพเราะ เรียกว่าสัททาลังการ

สัททาลังการ^{๑๐๔} คือ การตกแต่งเสียง เพื่อใช้ประดับคาถาให้สมบูรณ์ด้วยพยัญชนะ (สพยณชน) มีเสียงไพเราะเพราะพริ้งชวนฟังน่าจับใจแก่ผู้ฟัง มีรูปวิเคราะห์ว่า **สทเท อลงกรโณติ สมภูสยนตีติ สททาลงการา** อลังการที่ตกแต่งเสียง ชื่อว่าสัททาลังการ มี ๑๐ ประเภท คือ

๑. ปสาทคุณ ความแจ่มกระจ่าง คือมีบทสัมพันธ์อยู่ใกล้กันอ่านเข้าใจง่าย มีหลักใหญ่ ๒ ประการ คือ

๑) มีบทสัมพันธ์อยู่ใกล้กัน คือ บทกัตตาหรือกรรมเป็นต้น ได้วางไว้ใกล้กันในพากย์ตามความที่จะสัมพันธ์กัน เป็นการแสดงความปราศจากพยากิณณโทษ คือโทษสับสน ที่วางบทไว้สับสนไม่เป็นระเบียบ เมื่อบทประพันธ์มีสัมพันธ์ไม่สับสน ก็จะเกิดความกระจ่างชัดเจนตามมาเอง

๒) มีเนื้อความชัดเจน คือ บทในพากย์มีเนื้อความสอดคล้องกับความเข้าใจของคนทั่ว ๆ ไป ไม่มีบทที่มีความเข้าใจยากเลย อ่านแล้วเข้าใจทันที ไม่ต้องใช้เวลานึกพิจารณาต่อไปอีก เป็นการแสดงความปราศจากกิลิฎฐโทษ คือโทษมัวหมองที่ประกอบบทที่เข้าใจยาก

๒. โัชคุณ ความซาบซึ้งตรึงใจ คือผูกบทหลาย ๆ บทเป็นสมาสยว ๆ หรือกล่าวย่อข้อความยาวและขยายข้อความสั้น ๆ หมายความว่า การผูกบทหลายบทเป็นบทสมาสยวเดียว โดยลบลวิภัตติระหว่างบททำให้สั้น แต่เนื้อความมาก เปรียบเสมือนชีวิตของร้อยแก้ว ทำให้ร้อยแก้วมีชีวิตชีวาน่าสนใจติดตามอ่าน ถ้าไม่มีบทสมาสยวจะทำให้ขาดรสชาติไป เหมือนกับการรับประทานอาหารโดยไม่มีเครื่องปรุง ดังจะเห็นได้จากพระอรธกถาจารย์มักจะกล่าวคำลงท้ายคัมภีร์ด้วยบทสมาสยว ๆ ว่า ปรมวิสุทฐสทฐาทุทธิวิริยปฏิมณตติ (ผู้ประดับด้วยศรัทธาความรู้และความเพียรอันหมดจดยิ่ง) เป็นต้น มีลักษณะเป็นที่สังเกตในฐานะ ๓ อย่าง คือ

- ๑) มีบทสมาสยวตลอดครั้งคาถา
- ๒) มีบทสมาสยวตลอดบาทใดบาทหนึ่ง
- ๓) มีบทสมาสยวในศัพท์ใดศัพท์หนึ่งของทุกบท

๓. มธรรตาคคุณ ความอ่อนหวาน คือประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน กรณและมาตราเหมือนกันไว้ใกล้กัน หรือกล่าวซ้ำให้มีเสียงคล้องจองกัน หมายความว่า มีเสียงราบรื่นคล้องจองสัมผัสเป็นเสียงที่น่าฟัง มีรูปวิเคราะห์ว่า **มธรรตสส ภาโว มธรรตาค** มธรรตาค คือความอ่อนหวาน บางแห่งเรียกว่า มารุธิระ โดยลง ญย ปัจจัยแทน ตา ปัจจัย มี ๒ ประเภท คือ

^{๑๐๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๐-๒๓๒.

๑) ปหาสัตติ มีเสียงคล้องจองกัน คือประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน กรณ์ และมาตราเหมือนกันไว้ใกล้กัน

๒) อนุปปาสะ กล่าวซ้ำเสียง คือ ออกเสียงซ้ำกันบ่อย ๆ ส่งผลให้เกิดความไพเราะเพราะพริ้ง

๔. สมตาคุณ ความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยมีพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก พยัญชนะเสียงแข็งฐานเดียวกันจำนวนมาก หรือพยัญชนะเสียงอ่อนผสมเสียงแข็งที่มีฐานเดียวกัน จำแนกออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑) เกวลมทุสมตา ความสม่ำเสมอด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ทำให้เกิดความไพเราะด้วยเสียงอ่อน

๒) เกวลญุสมตา ความสม่ำเสมอด้วยพยัญชนะเสียงแข็งล้วน ทำให้เกิดความไพเราะด้วยเสียงแข็ง

๓) มิสสกสมตา ความสม่ำเสมอด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนผสมเสียงแข็งทำให้เกิดความไพเราะด้วยเสียงผสมกัน เหมือนปีและกลองมีเสียงไปคนละทาง แต่ผสมเข้ากันได้

๕. สุขุมาลตาคุณ ความนุ่มนวลชดช้อย โดยมีพยัญชนะเสียงอ่อนมากกว่าเสียงแข็ง และไม่มีอักษรออกเสียงยาก คือ สนธิ समास และสังโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี หรือเป็นความนุ่มนวลด้วยการประกอบคำที่สละสลวย โดยหลีกเลี่ยงจากความไม่สุภาพและไม่เหมาะสม มีลักษณะ ๓ อย่าง คือ

๑) มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก

๒) ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีพยัญชนะเสียงแข็งอักษรอยู่บ้าง

๓) ปราศจากอักษรออกเสียงยากคือ สนธิ समास หรือสังโยคที่ประกอบไม่ดี

๖. ลีเลสคุณ ความมีเสียงกลมกลืนกัน ด้วยบทสังโยคและพยัญชนะเสียงหนักและสระเสียงยาว ย่อมก่อให้เกิดความจับใจแก่ผู้ฟัง มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

๑) มีบทสังโยคฐานเดียวกันอยู่ใกล้กัน ทำให้เกิดเสียงรับสัมผัสกันของสังโยค บทสังโยคดังกล่าวอาจเป็นสังโยคอักษรเหมือนกัน เช่น กุก หรือสังโยคอักษรต่างกัน เช่น กุข เป็นต้น

๒) มีอักษรเสียงหนัก คือ สระเสียงยาวและพยัญชนะเสียงแข็งรับสัมผัสกัน

๗. อุทาทาคุณ ความสง่างามด้วยการแสดงถึงคุณธรรมต่าง ๆ อันสูงส่ง มีความเสียสละ เป็นต้น หรือใช้วิเสสนะที่เหมาะสม คือการแสดงคุณธรรมอันสูงส่งนำอัครรยอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น การพลีชีพเป็นทาน การยอมสละชีวิตเพื่อรักษาศีล ความเพียรกล้าจนไม่คำนึงถึงชีวิต เป็นต้น

๘. กันตคุณ ความน่าฟังใจ คือไม่พูดเกินความจริง สื่อความหมายตรงกับภาวะที่เป็นไปได้ หมายความว่า เป็นสิ่งที่คนทั้งปวงปรารถนาและไม่ใช่เป็นข้อที่เกินไปจากวิสัยของโลกถึงกับจะเป็นไปไม่ได้

๙. อรรถพยัตติคุณ มีความหมายชัดเจน ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง กล่าวคือไม่มีข้อความที่ซ้อนเร้น ทุก ๆ ข้อความ ล้วนมีความหมายแจ่มแจ้งไม่คลุมเครือ อ่านแล้วฟังแล้วเข้าใจได้ทันที มี ๒ ประเภท คือ

๑) อรรถพยัตติคุณโดยศัพท์

๒) อรรถพยัตติคุณโดยอรรถ

๑๐. สมာธิคุณ กล่าวสิ่งที่ไม่จริงให้เหมือนมีจริง เช่น กล่าวสิ่งที่ไม่มีชีวิตให้เหมือนมีชีวิต หรือกล่าวถึงสิ่งที่ไม่มีรูปให้เหมือนมีรูป เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้มีภาพพจน์ชัดเจน มี ๖ ประเภท คือ

๑) อัถกพยัตติสมာธิ การยกสภาพของสิ่งที่มีชีวิต เช่น การหลับเป็นต้นขึ้นไว้ในสิ่งที่ไม่มีชีวิต คือกล่าวถึงสิ่งที่ไม่มีชีวิตให้เหมือนมีชีวิต

๒) รูปรัมมสมมาธิ การยกสภาพของสิ่งประกอบด้วยรูป เช่น การดำนน้ำเป็นต้นขึ้นไว้ในสิ่งที่ปราศจากรูป คือกล่าวถึงสิ่งที่ปราศจากรูปให้เหมือนมีรูป

๓) รสรัมมสมมาธิ การยกสภาพของสิ่งที่มีรส เช่น รสหวาน รสขมเป็นต้น ขึ้นไว้ในสิ่งที่ปราศจากรสมีจิตเป็นต้น คือกล่าวถึงสิ่งที่ปราศจากรสให้เหมือนมีรส

๔) ทรวรัมมสมมาธิ การยกสภาพของสิ่งประกอบด้วยความเคลื่อนไหวขึ้นไว้ในสิ่งที่ไม่ไหว คือกล่าวถึงสิ่งที่ไม่ไหวให้เหมือนเป็นของไหว

๕) กัตตุรัมมสมมาธิ การยกสภาพของกัตตาที่ทำการได้ เช่น ความกระตือรือร้นของคนเป็นต้น ขึ้นไว้ในสิ่งที่ไม่ใช่กัตตามีอาวุธเป็นต้น คือกล่าวถึงสิ่งที่ไม่ใช่กัตตาให้เป็นเหมือนกัตตา

๖) กลินรัมมสมมาธิ การยกสภาพของสิ่งที่แข็ง ที่เนื่องด้วยกิริยาการทำลาย เป็นต้น ขึ้นไว้ในสิ่งที่ไม่มีการสรีระ คือกล่าวถึงสิ่งที่ไม่มีการสรีระให้เหมือนสิ่งที่แข็ง ดังที่ท่านแสดงไว้ในคัมภีร์สุโพธา- ลังการ ปริจเฉทที่ ๓ คาถาที่ ๑๑๗ ว่า

ปสาโทโช มรุตตา

สมตา สุขุมลตา

สิเลโสหารตา กนฺติ

อถกพยัตติ สมารโย^{๑๐๕}

สัททาลังการมี ๑๐ อย่าง คือ ปสาทคุณ โอชคุณ มรุตตาคุณ สมตาคุณ สุขุมล-
ตาคุณ สิเลสคุณ อุทารตาคุณ กันตติคุณ อัถกพยัตติคุณ และสมาธิคุณ

บรรดาสัททาลังการเหล่านี้ โอชคุณและอุทารตาคุณ เกี่ยวกับเสียงและความหมาย, สมาธิ
คุณเกี่ยวกับความหมายโดยตรงและเนื่องด้วยเสียงโดยอ้อม ส่วนสัททาลังการ ๗ อย่างคือ ปสาทคุณ
มรุตตาคุณ สมตาคุณ สุขุมลตาคุณ สิเลสคุณ กันตติคุณ และอัถกพยัตติคุณ เกี่ยวกับเสียง

ปริจเฉทที่ ๔ อัถกพยัตติการาวโพธา แสดงอัถกพยัตติการ มี ๑๗๔ คาถา แสดงลักษณะการ
ประพันธ์ที่มีเนื้อหาไพเราะ เรียกว่าอัถกพยัตติการ

อัถกพยัตติการ^{๑๐๖} คือ การตกแต่งความหมาย เพื่อใช้ประดับคาถาให้สมบูรณ์ด้วยอรรถะ
(สาตถ) ให้มีคุณสมบัติคือประกอบด้วยความหมายเป็นที่พอใจของผู้ฟัง มีรูปวิเคราะหว่า **อลงกโรนฺติ**
พนฺธิ เอเตหิตติ อลงการา, อถกพยัตติ อลงการา อถกพยัตติการา อัถกพยัตติการ คือ เครื่องตกแต่ง
ความหมาย มี ๒ ประเภท คือ

๑. สภาววุตติ คือ กล่าวโดยตรง ตามสภาวะของเนื้อหาเรื่องราว อันได้แก่

ชาติ (ประเภทเดียวกัน)

เช่น คน, นก เป็นต้น

คุณ (ลักษณะ)

เช่น ลักษณะของการสัมผัส เป็นต้น

กิริยา (อาการ)

เช่น การชนะ เป็นต้น

ทัฬพะ (รูปธรรมคือบุคคล, สิ่งของ)

เช่น พระโพธิสัตว์ เป็นต้น

^{๑๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๑.

^{๑๐๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๒-๓๕๖.

๒. **วังกุตติ** กล่าวโดยอ้อมคือพูดเชิงอุปมาเปรียบเทียบเป็นต้น มี ๓๕ ประเภท คือ

- ๑) อติสยวุตติ แสดงคุณอันพิเศษล้ำเลิศ
- ๒) อุปมา เปรียบเทียบ
- ๓) รูปกะ แสดงความเป็นสิ่งเดียวกันระหว่างอุปมานะและอุปไมย
- ๔) อาวุตติ กล่าวซ้ำ
- ๕) ทิปกะ ส่องความตลอดทั้งประโยค
- ๖) อักเขปะ กล่าวในเชิงปฏิเสธ แต่มีความหมายสัจดี
- ๗) อัตถันตรนยาสะ ย้ำความอื่น
- ๘) พยติเรกะ แสดงความพิเศษ
- ๙) วิภาวนา แสดงเหตุอื่นจากเหตุที่ประจักษ์
- ๑๐) เหตุ แสดงเหตุ
- ๑๑) กมะ แสดงตามลำดับ
- ๑๒) ปยัตระ กล่าวถึงความพึงพอใจยิ่ง
- ๑๓) สมาสวุตติ กล่าวอุปมานะโดยย่อ แต่มุ่งให้หมายถึงอุปไมย
- ๑๔) ปริกัปปนา คาดคะเนไปอีกทางหนึ่งจากความเป็นจริง
- ๑๕) สมหิตะ แสดงเหตุอื่นจากเหตุจริง
- ๑๖) ปริยายวุตติ พูดโดยอ้อม
- ๑๗) พยาโชปวณณะ กล่าวสัจดีในเชิงตำหนิ
- ๑๘) วิเสสวุตติ แสดงความวิเศษโดยพูดถึงความบกพร่อง
- ๑๙) รุพหาหังการ แสดงความอหังการ
- ๒๐) สิละสะ ช้อนความ คือมีอรรถะแนบชิดกันเป็น ๒ นัย
- ๒๑) ตุลยโยคิตา แสดงการประกอบรวมกันเป็นคู่ ๆ คือกล่าวเทียบเคียงเป็นคู่ ๆ เพื่อตำหนิหรือสรรเสริญ
- ๒๒) นิทัสสนะ แสดงผลอื่นจากผลเดิม
- ๒๓) มหันตัตตะ พรรณนาความยิ่งใหญ่ของสมบัติหรืออธยาศัย
- ๒๔) วัญจนา อำพรางข้อความที่จะกล่าวแล้วแสดงข้อความอื่น
- ๒๕) อัปกตัตถุติ ชมเชยสิ่งที่ทำไม่ได้
- ๒๖) เอกาวลี มีลำดับอันเดียว คือบทหลังคล้องจองกับบทหน้า
- ๒๗) อัญญมัญญวิภูสนะ แต่งเกื้อกูลกันโดยความเป็นสิ่งที่ต้องตักแต่ง และเครื่องตักแต่ง
- ๒๘) สหวุตติ กล่าวกิริยาหรือคุณลักษณะร่วมกัน
- ๒๙) วิโรธิตา แต่งแย้งกัน
- ๓๐) ปริวุตติ แลกเปลี่ยน
- ๓๑) ภมะ แต่งหมุนความ คือกลับความไปเสียอีกอย่างหนึ่งจากข้อความที่เข้าใจกัน
- ๓๒) ภาวะ แสดงจุดมุ่งหมายของผู้แต่ง

๓๓) มิสสะ	แต่งผสมกัน คือมีอรรถาถงการหลายอย่างระคนกัน
๓๔) อาสี	แสดงความปรารถนา
๓๕) รสี	มีอรรถรส คือแต่งให้เกิดรสต่าง ๆ มีรสรักเป็นต้น

ปริจเฉทที่ ๕ รสภาวะวโพระ แสดงรสและอาการทางใจที่ก่อให้เกิดรส มี ๓๐ คาถา มีเนื้อหาประกอบด้วยคำอธิบายของภาวะ ฐายีภาวะ ๙ ประการ พยภิจารีภาวะ ๓๓ ประการ สาทติกภาวะ ๘ ประการ ความหมายของ วิภาวะ และอนุภาวะ คำอธิบายของรส ๙ ประเภท

องค์ประกอบ ๓ ประการที่จะมีอรรถรสเป็นที่กินใจของผู้อ่านผู้ฟังได้นั้น มี ๓ อย่าง คือ

๑. ภาวะ อาการที่ปรากฏทางใจ แบ่งออกเป็น ๓ อย่าง ประกอบด้วย

๑.๑) ฐายีภาวะอาการทางใจที่เป็นประธาน เช่น รัก โกรธ เป็นต้น แบ่งออกเป็น ๙ ประการ คือ

- (๑)รติ ความยินดี โดยสภาวะธรรม ได้แก่ ปิติเจตสิก
- (๒)หาสะ ความขบขัน โดยสภาวะธรรม ได้แก่ โสมนัสเวทนา
- (๓)โสกะ ความโศก โดยสภาวะธรรม ได้แก่ โทมนัสเวทนา
- (๔)โกระ ความโกรธ โดยสภาวะธรรม ได้แก่ โทสเจตสิกที่มีกำลังมาก
- (๕)อุสสาหะ ความองอาจ โดยสภาวะธรรม ได้แก่ วิริยเจตสิก
- (๖)ภยะ ความกลัว โดยสภาวะธรรม ได้แก่ โทสเจตสิกที่มีกำลังน้อย
- (๗)ชัคจณา ความเกลียด โดยสภาวะธรรม ได้แก่ โทสเจตสิกที่เป็นไปด้วยอาการรังเกียจ หรือโอตตปปเจตสิกที่เป็นไปด้วยอาการสะดุ้งกลัวต่อผลบาป
- (๘)วิมหะ ความพิศวง โดยสภาวะธรรม ได้แก่ ฉันทเจตสิกที่เป็นไปด้วยอาการพิศวง

(๙)สมะ ความสงบ โดยสภาวะธรรม ได้แก่ กายปัสสัทธิและจิตตปัสสัทธิที่เป็นไปด้วยอาการของกายและจิตในขณะเจริญเมตตาหรือกรุณาเป็นต้น

๑.๒) พยภิจารีภาวะ อาการปรากฏบางขณะ เช่น เบื่อหน่าย วิตกกังวล เป็นต้น เป็นอาการที่มาปรากฏเฉพาะหน้า มี ๓๓ ประการ คือ

- (๑) นิพเพทะ ความเบื่อหน่าย
- (๒) ตักกะ ความกังวล (ตรึก)
- (๓) สังกา ความสงสัย
- (๔) สมะ ความเหน็ดเหนื่อย
- (๕) ธิติ ความพอใจ
- (๖) ชหตา ความแข็งขิม
- (๗) ทินตา ความลำบาก
- (๘) อุคคัตตะ ความโหดร้าย
- (๙) อลสัตตะ ความเกียจคร้าน
- (๑๐) สุตตะ ความนอน
- (๑๑) ตาสะ ความตื่นตระหนก
- (๑๒) คิลานี ความอ่อนแรง

(๑๓)	อุสสุกกะ	ความขวนขวาย
(๑๔)	หริสสะ	ความปลาบปลื้ม
(๑๕)	สติ	ความระลึกได้
(๑๖)	อิสสา	ความริษยา
(๑๗)	วิสาทะ	ความลำบากใจ
(๑๘)	อพหิตถา	ความสำรวมระวัง
(๑๙)	จินตา	ความครุ่นคิด
(๒๐)	คัพพะ	ความเย่อหยิ่ง
(๒๑)	อปมาระ	ความเพ้อคลั่ง
(๒๒)	อมริสสะ	ความไม่อดทน
(๒๓)	มทะ	ความมัวเมา
(๒๔)	มตี	ความรู้
(๒๕)	อุมมาทะ	ความบ้าคลั่ง
(๒๖)	โมหะ	ความหลง
(๒๗)	วิโพธะ	ความตื่น
(๒๘)	นิททา	ความสับสน
(๒๙)	อาเวคะ	ความรีบร้อน
(๓๐)	พิฬา	ความอาย
(๓๑)	มรณะ	ความตาย
(๓๒)	จปลา	ความง่อนแง่น
(๓๓)	พยาธิ	ความป่วยไข้

๑.๓) สาสตติกาภาวะ อาการผิดปกติทางกายหรือวาจา เช่น เหงื่อออก น้ำตาไหล เป็นต้น มี ๘ ประการ คือ

(๑)	ถัมภะ	ความแข็งทื่อ เกิดจากความกลัว
(๒)	ปลยะ	ความสลบไสล เกิดจากความกลัวหรือเสียใจ
(๓)	โรมัญจะ	ความขนลุก เกิดจากความเลื่อมใสหรือกลัว
(๔)	เสททะ	เหงื่อออก เกิดจากความปลื้มใจหรือตกใจ
(๕)	อัสนุ	น้ำตาไหล เกิดจากความปลื้มใจหรือเสียใจ
(๖)	เวปถุ	ความสั่นระรัว เกิดจากความกลัวหรือโกรธ
(๗)	เววณณิยะ	ความผิวดสี เกิดจากความกลัว เสียใจ หรือโกรธ เช่น หน้า

แดง เป็นต้น

(๘)	วิสสรตา	ความผิวดเสีย เกิดจากความกลัว เสียใจ หรือโกรธ เช่น
-----	---------	---

เสียงสั่น เป็นต้น

๒. วิภาวะ เหตุที่เป็นอารมณ์หรือสภาวะแวดล้อม แบ่งเป็น ๒ อย่าง ประกอบด้วย

๒.๑) อารัมมณวิภาวะ เหตุที่เป็นอารมณ์ เช่น ชายหนุ่มและหญิงสาวที่เป็นอารมณ์ของกันและกัน เป็นต้น

๒.๒) อุทที่ปนวิภาวะ เหตุที่เป็นสภาพแวดล้อม เช่น ดวงจันทร์ อุทยาน ป่าไม้ น้ำตก เป็นต้น

๓. **อนุภาวะ** ผลของอาการที่ปรากฏทางใจ คือการเปล่งวาจาประกาศของนักกวี หรืออาการทางกายและวาจาของนักแสดงที่แสดงท่าทางและกล่าววาจาชวนให้รักให้เศร้าโศก เป็นต้น ทำให้ผู้อื่นรับรู้อาการทางใจของตัวละครที่กวีกล่าวไว้หรือเป็นอาการทางใจที่เกิดขึ้นกับนักแสดง เพราะปรากฏทางประสาทสัมผัสที่ผู้อื่นสามารถรับรู้ได้

และในปริจเฉทนี้ กล่าวถึง รส ๙ ประการ ประกอบด้วย

	รส	ฐายีภาวะ	สภาวะธรรม
๑)	สังคาระ	รติ	ปีติ
๒)	หัสสะ	หาสะ	โสมนัสเวทนา
๓)	กรรณา	โสกะ	โทมนัสเวทนา
๔)	รุตตะ	โกธะ	โทสะ
๕)	วีระ	อุสสาหะ	วีริยะ
๖)	ภยานกะ	ภยะ	โทสะ
๗)	พีภัจฉะ	ชิจฺจฉา	โทสะ หรือ โอตตปปะ
๘)	อัพภูตะ	วิมหยะ	ฉันทะ
๙)	สันตะ	สมะ	กายปัสสัทธิและจิตตปัสสัทธิ

ขอนำอุทาหรณ์ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์สุโธธาลังการ มาแสดงไว้เป็นแนวทางการศึกษาต่อไป
ดังนี้

วิรุทธัตถันตรโทษ

๒๑. **วิรุทธตนตตรี ตํ หิ** **ยสฺสณฺณตฺถโถ วิรุชฺฌติ**
อธิปฺเปเต ยถา เมโฆ **วิสโถ สุขเย ชนํ**

ความหมายอื่นของบทใด ย่อมผิดไปจากความหมายที่ต้องการบทนั้น

เป็นวิรุทธัตถันตรโทษ เช่น ฝนให้พืชย่อมทำคนให้เป็นผู้สุข

กาลานี้แสดงเรื่องวิรุทธัตถันตรโทษ คือสื่อความหมายตรงกันข้ามกับความต้องการของผู้พูด ความจริงผู้พูดต้องการจะพูดให้ผู้ฟังเข้าใจอย่างหนึ่ง ครั้นพูดออกไปแล้วผู้ฟังกลับเข้าใจไปอีกอย่างหนึ่งไม่ตรงกับที่ต้องการ ทั้งนี้ เพราะคำที่นำมาพูดมีความหมายหลายอย่าง สามารถแย้งกันได้กับความหมายในทางอื่นซึ่งเด่นชัดกว่า ตามอุทาหรณ์จะเห็นว่า ผู้พูดต้องการพูดว่า วิสโถ สุขเย ชนํ ฝนที่หลั่งน้ำทำให้คนมีความสุข แต่บทว่า วิสโถ แปลว่า ให้น้ำ หรือ ให้พืช ได้ทั้งสองอย่าง เพราะ วิส ศัพท์มีความหมาย ๓ อย่าง คือ พืช น้ำ และสายบัว แต่คำนี้ใช้ในความหมาย พืช ชัดกว่า ส่วนความหมายที่เหลือไม่ค่อยนิยมใช้ เมื่อนำมาใช้ ผู้ฟังจึงเข้าใจไปอย่างหนึ่ง ซึ่งขัดแย้งกับความหมายที่ต้องการ ดังนั้น คำว่า วิสโถ จึงเป็นวิรุทธัตถันตรโทษ

การแก้ไขวิรุทธัตถันตรโทษ

๒๐. **วินฺทนต์ ปากสาสินํ** **สาสินํ ทสฺสนา สุขํ**
ตํ กถํ นาม เมโฆยํ **วิสโถ สุขเย ชนํ**

ฝนนี้ หลั่งพืชให้ จะทำคนนั้นผู้ได้รับความสุขด้วยการเห็นข้าวสาสินีมีรวงแก่

ให้เป็นสุขได้อย่างไร

คาถานี้ไม่เป็นวิรุทธัตถันตรโทษ ด้วยการแต่งอธิบายขยายความ คือ ขาวนาที่ปลูกข้าวจะมี ความสุขได้ก็เพราะเห็นข้าวที่ต้นหว้านออกรวงสุกเหลืองอร่าม เพราะอาศัยน้ำฝนที่ตกลงมาเกื้อกูล หล่อเลี้ยงต้นข้าว ขาวนาจึงได้เห็นรวงข้าวและมีความสุขได้ ถ้าฝนหลังพืชให้เสียแล้วจะทำให้เขาเป็น สุขได้อย่างไร ดังนั้น คำว่า วิสโท (หลังพืชให้) จึงไม่เป็นวิรุทธัตถันตรโทษเพราะมีคำแสดงคำถามว่า ถถ นาม (อย่างไร) เข้าคุมทำให้ความหมายเปลี่ยนไป

รายละเอียดเกี่ยวกับบทประพันธ์ทั้งที่เป็นสัททาลังการและอรรถาลังการ ผู้สนใจสามารถ ศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมได้ในคัมภีร์กลุ่มสัททาวีเสส มีคัมภีร์สุโพธาลังการเป็นต้นได้

๒.๕ สรุป

จากข้อมูลประวัติความเป็นมาและประมวลสาระเนื้อหาคัมภีร์บาลีกลุ่มสัททาวีเสสอันเป็น คัมภีร์พื้นฐานการศึกษาพระไตรปิฎก จำเป็นต้องศึกษาหลักภาษาให้เข้าใจอย่างละเอียดลึกซึ้งตาม คัมภีร์หลักกลุ่มสัททาวีเสสให้ครบถ้วนเสียก่อน คำว่า สัททาวีเสส แปลว่า ไวยากรณ์พิเศษ คือ กลุ่ม ไวยากรณ์ภาษาบาลีที่เป็นหลักสำคัญในการศึกษาเรียนรู้และวินิจฉัยค้นคว้าหลักธรรมในพระไตรปิฎก ความจริง ชื่อว่า สัททาวีเสส คือกลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์เป็นหลัก แต่ยังมีคัมภีร์อื่นที่ว่าด้วยหลักภาษาซึ่ง ไม่จัดเป็นไวยากรณ์ เมื่อรวมกลุ่มคัมภีร์ทั้งหมดที่เป็นหลักในการศึกษาพระไตรปิฎก อาจแบ่งออกได้ ๔ ประเภท คือ

- ๑) กลุ่มคัมภีร์ที่เป็นไวยากรณ์แสดงหลักภาษา มีคัมภีร์กัจจายนะ เป็นต้น
- ๒) กลุ่มคัมภีร์พจนานุกรมศัพท์ (นิชฌนฺฑ) มีคัมภีร์อิธานันปทีปิกา เป็นต้น
- ๓) กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณะ กฏเกณฑ์วางคำครูและลหุเป็นแบบต่าง ๆ มีคัมภีร์วุตโตทัย ฉันทโหมัญชรี เป็นต้น
- ๔) กลุ่มคัมภีร์อรรถาลังการ (เกฏฐกะ) มีการตกแต่งเสียงและความหมายให้ภาษามีความ ไพเราะ มีคัมภีร์สุโพธาลังการ เป็นต้น

คัมภีร์กัจจายนะ เป็นคัมภีร์สัททาวีเสสที่เก่าแก่ที่สุด ซึ่งมีประเด็นความคิดเห็นเกี่ยวกับ เรื่องผู้แต่งคัมภีร์นี้เป็น ๓ ทศนะ คือ

ทศนะที่ ๑ เห็นว่า พระมหากัจจายนะผู้ดำรงตำแหน่งมหาสาวกเป็นผู้แต่งในครั้งพุทธกาล ทศนะดังกล่าวปรากฏครั้งแรกในอรรถถาออปทานที่แต่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ เป็นความเห็นของ โภราณาจารย์ฝ่ายเถรวาทตั้งแต่สมัยแต่งคัมภีร์อรรถถาในพุทธศตวรรษที่ ๑๐ แล้วได้รับการยอมรับ ด้วยเหตุที่พระมหากัจจายนะได้รับการยกย่องในด้านการอธิบายขยายความ และท่านเองต้องนำ คำสอนของพระพุทธเจ้าไปสอนในที่ที่คนไม่รู้ภาษาบาลีจึงจำเป็นต้องอธิบายความหมายของคำแต่ละ คำเป็นพิเศษ ท่านจึงเห็นความจำเป็นในการรวบรวมความรู้ไวยากรณ์บาลีให้เป็นระบบ ดังนั้น คำสอน ของท่าน นอกจากการขยายความทางธรรมแล้ว ยังมีการอธิบายความหมายของศัพท์ซึ่งแสดงความ เป็นนิกภาษาของท่านด้วย ดังปรากฏหลักฐานที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ในประเทศไทยยังคงสืบทอด ความเห็นนี้อยู่มาจนถึงปัจจุบัน ดังปรากฏเรื่องผู้แต่งคัมภีร์กัจจายนะในหนังสือแบบเรียนวรรณคดี ประเภทคัมภีร์ไวยากรณ์ของพระเทพเมธาจารย์ (เจ้า จิตปญฺโญ) และในประวัติวรรณคดีบาลีของ ร.อ. ฉลาด บุญลอย เป็นต้น

ทัศนะที่ ๒ เห็นว่าคัมภีร์กัจจายนะเป็นผลงานของบุคคล ๓ ท่าน คือ พระกัจจายนะแต่งสูตร พระสังฆนันท์แต่งวุตติ พระพรหมทัตแต่งอุททาหรณ์ ปราชญ์ชาวเมียนมาร์บางท่านยอมรับ แต่ไม่เชื่อว่าพระมหากัจจายนะเป็นผู้แต่งสูตร เพียงเชื่อว่าท่านผู้แต่งเป็นพระกัจจายนะรุ่นหลังแต่งสูตรไว้ก่อน ต่อมาจึงมีผู้รู้แต่งวุตติและอุททาหรณ์เพื่ออธิบายสูตรให้กระจ่าง เหมือนกับปาณินิ ซึ่งแต่งสูตรของคัมภีร์ปาณินิไว้ก่อน ต่อมากาตยายนะจึงแต่งวุตติและอุททาหรณ์เพื่ออธิบายสูตร ข้อสันนิษฐานนี้ปรากฏในคัมภีร์กัจจายนสูตรตัดถะที่แปลและอธิบายคัมภีร์กัจจายนะเป็นภาษาเมียนมาร์ในพุทธศักราช ๒๔๔๗ ท่านผู้แต่งเห็นว่ากัจจายนสูตรมีข้อบกพร่องหลายประการ จึงไม่ควรเป็นผลงานของพระอรหันต์ผู้บรรลุปฏิสัมภิทาญาณ ทั้งวุตติในบางสูตรก็อธิบายความไม่สอดคล้องกับสูตร และอุททาหรณ์ในบางสูตรก็ไม่ตรงตามสูตรและวุตติ

ทัศนะที่ ๓ เห็นว่า พระกัจจายนเถระผู้แต่งคัมภีร์กัจจายนะนั้น มิใช่พระมหากัจจายนเถระในสมัยพุทธกาล แต่เป็นพระเถระรูปหนึ่งที่มีชื่อตรงกันซึ่งเกิดภายหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วหลายร้อยปี คงจะเป็นชาวสิงหลหรือชาวอินเดียตอนใต้แคว้นโจฬะ ชื่อคัมภีร์ก็เหมือนชื่อผู้แต่งเช่นกับคัมภีร์โมคคัลลณะที่ท่านผู้แต่งชื่อว่าโมคคัลลณะ มีข้อความกล่าวไว้ในคำนำของคัมภีร์สัททนีติ สุตตมาลา ที่นักวิชาการชาวเมียนมาร์กล่าวว่า นักปราชญ์ปัจจุบันนี้กล่าวว่า พระมหากัจจายนเถระผู้ได้รับตำแหน่งเอตทัคคะในสมัยพุทธกาล มิได้แต่งคัมภีร์กัจจายนะนี้ แต่เป็นพระเถระรูปหนึ่ง ที่มีชื่อเหมือนกับพระมหาสาวกนั้น ซึ่งเป็นชาวสิงหลหรือชาวแคว้นโจฬะแต่งไว้ และอ้างเหตุผลอธิบายไว้มากมาย

คัมภีร์ปทรุปลิทธิ คือ คัมภีร์ที่นำสูตรของคัมภีร์กัจจายนะมาเรียงลำดับใหม่ให้ประกอบรูปศัพท์ง่าย มีคำสรุปสูตรอย่างเป็นระบบ มีลำดับบทที่เรียกว่า ปทมมาลา ซึ่งส่งผลให้คัมภีร์นี้เป็นตำราเรียนง่าย คัมภีร์นี้เป็นผลงานของพระพุทธรูปปิยะ ชาวแคว้นโจฬะแถบอินเดียใต้ จึงปรากฏนามว่า โจฬิยพุทธรูปปิยะ แต่งขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ มีความหมาย สมัยที่แต่ง และจุดประสงค์ของการแต่ง ดังนี้

๑) **ความหมายของชื่อคัมภีร์** คือ คัมภีร์นี้แสดงวิธีสร้างคำศัพท์ต่าง ๆ ที่เป็นองค์ประกอบของประโยค โดยนำสูตรในคัมภีร์ กัจจายนะมาเรียบเรียงใหม่เพื่อทำตัวรูปได้ง่าย พร้อมทั้งจัดหมวดหมู่เป็นระบบเพื่อให้เรียนรู้ง่าย เช่น จำแนกนามกัณฑ์ออกเป็นบุปฺลิงค์ อิตถิลิงค์ นบุปฺลิงค์ ติลิงค์ และอลิงค์ ทั้งได้จำแนกตามลำดับการันต์ (สระหรือพยัญชนะท้ายคำ) ของลิงค์นั้น ๆ มี อ การันต์เป็นต้น ดังนั้น คัมภีร์นี้จึงมีชื่อว่า ปทรุปลิทธิ แปลว่า คัมภีร์แสดงวิธีสร้างรูปคำ ให้สำเร็จเป็นบท โดยลงวิภัติปัจจัยท้ายศัพท์เดิมคือลิงค์และธาตุแล้ว สำเร็จเป็นบททั้ง ๔ คือ นาม อาชยาต อุปสรรค และนิบาต

๒) **ผู้แต่งและสมัยที่แต่ง** พระพุทธรูปปิยะเป็นชาวอินเดียตอนใต้ มีสมญานามอีกชื่อหนึ่งว่าพระทีปังกร ท่านเป็นศิษย์ของพระอานันทเถระผู้แต่งคัมภีร์มูลฎีกา แม้ไม่อาจทราบได้แน่ชัดว่าพระพุทธรูปปิยะเกิดในสมัยใด เนื่องจากไม่ปรากฏหลักฐานที่ท่านกล่าวไว้ด้วยตนเอง แต่มีนักวิชาการสันนิษฐานจากที่ท่านกล่าวไว้ในนิคมคาถา ว่าท่านเป็นศิษย์ของพระอานันทเถระผู้มีชื่อเสียงในขณะนั้น พระอานันทเถระนั้นเป็นผู้แต่งคัมภีร์มูลฎีกา และได้มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เพราะคำลงท้ายของคัมภีร์มูลฎีกาได้กล่าวถึงผู้อาราธนา ให้แต่งคัมภีร์คือพระธรรมมิตตะ (ธम्मมิตต) ซึ่งน่าจะเป็นบุคคลเดียวกับที่กล่าวถึงในคัมภีร์มหาวงศ์ (มหาวงศ์ ปริจเฉทที่ ๕๔ คาถา ๓๕) ว่า

พระธรรมมิตตะพักอยู่ ณ วัดสิตถคามในรัชสมัยพระเจ้ามหินทะ ผู้ครองราชย์ ระหว่างพุทธศักราช ๑๔๙๙ - ๑๕๑๙ จึงพอสรุปว่า พระพุทธอัปปิยะคงเกิดในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖

๓) จุดประสงค์ในการแต่งคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ในคำเริ่มคัมภีร์ ผู้แต่งได้กล่าวถึงจุดประสงค์ในการแต่งไว้ว่า ท่านแต่งปทรูปสิทธิให้ประณีต บรรจง เด่นชัด ลำดับกัณฑ์เรียบร้อยดี เหมาะกับผู้เริ่มต้นศึกษา และยังกล่าวเพิ่มเติมไว้ในสนธิกัณฑ์ว่า ความเป็นผู้ฉลาดในอักษรหรือหลักภาษาเป็นพื้นฐานของการเข้าถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า

สรุปได้ว่า จุดประสงค์ในการแต่งคัมภีร์ปทรูปสิทธิ มี ๒ ประการสำคัญ คือ

๑) เพื่อให้เรียนบาลีไวยากรณ์ได้ง่ายขึ้น

๒) เพื่อการเข้าถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งด้านปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ

คัมภีร์ไวยากรณ์บาลีสายกัจจายนะ ตามหลักฐานที่พบในปัจจุบัน มี ๑๑ ฉบับ คือ

๑) นยาสะ (นยาส) หรือ มุขมัตตทีปนี (มุขมัตตทีปนี) ผลงานของพระวชิรพุทธีแห่งลังกา แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕ อธิบายสูตรคัมภีร์กัจจายนะ โดยเน้นการบอกลักษณะของสูตร และแสดงวิธีการประกอบศัพท์ตามกฎที่กล่าวไว้ในสูตรนั้น ๆ

๒) ปทรูปสิทธิ (ปทรูปสิทธิ) ผลงานของพระพุทธอัปปิยะ ชาวทมิฬ แต่งในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ณ แคว้นโจฬะทางตอนใต้ของอินเดีย คัมภีร์นี้นำสูตรของคัมภีร์กัจจายนะ มาจัดลำดับใหม่เพื่อให้เนื้อหาสาระเป็นหมวดหมู่ชัดเจนยิ่งขึ้น

๓) ปทรูปสิทธิฎีกา (ปทรูปสิทธิฎีกา) เป็นงานอธิบายขยายความสาระในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ พระพุทธอัปปิยะเป็นผู้แต่งเอง

๔) พาลาวตาร (พาลาวตาร) ผลงานของพระธรรมกิตติ ท่านเป็นพระนิกายมหายาน พำนักอยู่ที่วัดคชลาเทณี ใกล้เมืองเสฉณฑเสละ มณฑลมายา แถบภาคกลางของประเทศลังกา ท่านเป็นพระสังฆราชาปกครองคณะสงฆ์ลังกาในรัชสมัยพระเจ้าปราคักรมพาทูที่ ๒ (พ.ศ. ๑๗๗๙-๑๘๑๑) บางตำรา กล่าวว่า ท่านเป็นพระสังฆราชาในรัชสมัยพระเจ้าปราคักรมพาทูที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๙๖-๑๗๒๙) ในคัมภีร์ปฏิกัณฑ์ต่อตะมาย กล่าวว่าคุณเป็นศิษย์ของพระสารีบุตรเถระผู้แต่งคัมภีร์สารัตถทีปนีเป็นต้น ในรัชสมัยพระเจ้าปราคักรมพาทูที่ ๑

๕) พาลาวตารนวกฎีกา (พาลาวตารนวกฎีกา) หรือ สุโพธิกา (สุโพธิกา) ผลงานของพระสุมังคละ ผู้อยู่ในสยามนิกาย (นิกายนี้ เป็นนิกายที่พระภิกษุชาวไทยไปสืบทอดพระศาสนาที่ประเทศ ศรีลังกา) ท่านเกิดวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๓๔๐ ณ หมู่บ้านทิกกัททุ มณฑลคาล มรณภาพวันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๕ ท่านพำนักอยู่ที่วัดวิโชทัย เมืองโคลัมโบ

๖) อัถถพยาขยาย (อถถพยาขยาย) ผลงานของพระจุนพุทธะ ชาวสิงหล แต่งในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ อธิบายขยายความคัมภีร์กัจจายนะโดยละเอียด

๗) กัจจายนธาตุมัญจสา (กัจจายนธาตุมัญจสา) ผลงานของพระสีลวงค์ ชาวสิงหล แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ประมวลธาตุในคัมภีร์กัจจายนะมาจัดเป็นหมวดหมู่

๘) อักษรมาลา (อักษรมาลา) ผลงานของพระนาคเสน ชาวสิงหล แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๓ กล่าวถึงอักษรบาลีและสิงหล ประพันธ์เป็นคาถาภาษาบาลี

๙) นิรุตติสารมัญชูลา (นิรุตติสารมญชูลา) ผลงานของพระมหาฐานาคะ ท่านพำนักอยู่ที่วัด โกงตาตุลุด จังหวัดสะกอย แต่งจบในพุทธศักราช ๒๑๙๒ ท่านเป็นพระราชครูของพระเจ้าตาลวนที่ ทรงพระนามว่าสิรินันท์ธรรมราช ปวราธิบดี ผู้ทรงครองราชย์ ณ กรุงอังวะ ในพุทธศักราช ๒๑๗๒

๑๐) กัจจายนวิณณนา (กัจจายนวิณณนา) ผลงานของพระมหาวชิตตาวี ในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๑

๑๑) กัจจายนสุตตนิเทศ (กัจจายนสุตตนิเทศ) ผลงานของพระสัทธัมมโชติपालเถระ ในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๙

คัมภีร์โมคคัลลานะ คัมภีร์นี้เป็นผลงานของพระโมคคัลลานะ พระเถระชาวสิงหล ในรัชสมัยพระเจ้าปราคัมพาหุที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๙๖-๑๗๒๙) ในนิคมคาถาได้เอ่ยถึงเรื่องที่แต่งในรัชสมัยของพระเจ้าปราคัมพาหุ หลังจากที่พระองค์กำจัดภิกษุใจบาป ประพฤติผิดศีลธรรมและยังพระศาสนาให้ดำรงมั่นในประเทศลังกา

ตามประวัติศาสตร์ลังกาที่กล่าวไว้ในคัมภีร์มหาวงศ์เป็นต้น พระราชาดังกล่าวคือ พระเจ้าปราคัมพาหุที่ ๑ ที่ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนา โดยโปรดฯ ให้สึกพระอลัชชีปลอมบวช เพื่อแสวงหาลาภ ยศ แล้วโปรดฯ ให้รวมนิกายสงฆ์ที่แตกแยกกันเป็นเวลานานเข้ามาเป็นหนึ่งเดียว เมื่อพุทธศักราช ๑๗๐๘ ด้วยเหตุดังกล่าว พระโมคคัลลานะจึงแต่งคัมภีร์โมคคัลลานะนี้หลังพุทธศักราช ๑๗๐๘

คัมภีร์นี้มีปริจเฉท ๗ ตอน มี ๖ ภาณวาร (๑ ภาณวาร มี ๒๕๐ คาถาหรือ ๘,๐๐๐ พยางค์) ท่าน ผู้ประพันธ์ได้แต่งโดยอาศัยไวยากรณ์สันสกฤตชื่อจันทร (จันทร) เป็นหลัก และอาศัยไวยากรณ์สันสกฤตอื่น ๆ มีปาณินิเป็นต้น แต่มักเห็นตามมติของคัมภีร์จันทรเป็นส่วนใหญ่ จึงได้กล่าวแย้งมติของคัมภีร์ปาณินิในบางแห่ง แม้คัมภีร์อธิบายคัมภีร์โมคคัลลานะชื่อว่าวุตติวิธาน-ปัญจิกา (วุตติวิธานปัญจิกา) ก็แต่งโดยบุคคลเดียวกันปราชญ์ทั้งหลายจึงสรรเสริญไวยากรณ์เล่มนี้ว่าเป็นตำราที่ดีเลิศ เพราะมีระเบียบและคำอธิบายเป็นสอดคล้องไม่ขัดแย้งกัน

ท่านผู้แต่งพักอยู่ที่วัดอุปาราม เมืองอนูราธบุรี เป็นพระภิกษุในนิกายอุตตรมุล ท่านเป็นครูของพระสังฆรักขิตะ ผู้แต่งคัมภีร์สุโพธาลังการเป็นต้น เพราะพระสังฆรักขิตะ (สังฆรักขิต) ได้เอ่ยถึงชื่อครูไว้ในตำราไวยากรณ์ที่แต่ง

คัมภีร์ไวยากรณ์บาลีสายโมคคัลลานะ ตามหลักฐานที่พบในปัจจุบัน มี ๑๐ ฉบับ คือ

๑) โมคคัลลานปัญจิกา (โมคคัลลานปัญจิกา) ผลงานของพระโมคคัลลานะ เป็นคัมภีร์ฎีกา ที่อธิบายความของคัมภีร์โมคคัลลานะ

๒) สารัตถวิลาสินี (สารัตถวิลาสินี) หรือ โมคคัลลานปัญจิกาฎีกา (โมคคัลลาน-ปัญจิกาฎีกา) ผลงานของพระสังฆรักขิตะ คัมภีร์นี้เป็นฎีกาของคัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกา

๓) โมคคัลลานปัญจิกาทิปะ (โมคคัลลานปัญจิกาทิปะ) ผลงานพระราชผู้เป็นพระสังฆราชในรัชสมัยพระเจ้าปราคัมพาหุที่ ๖ (พ.ศ. ๑๙๕๕-๒๐๐๗) เป็นฎีกาของคัมภีร์โมคคัลลานปัญจิกาฎีกา ส่วนหนึ่งเป็นภาษาสิงหล

๔) ปทสาธนะ (ปทสาธนะ) ผลงานของพระปิยทัสสี ศิษย์ของพระโมคคัลลานะ เป็นงานร่วมสมัย หรือภายหลังคัมภีร์โมคคัลลานะไม่นาน คัมภีร์นี้แต่งประมวลเนื้อหาสาระในคัมภีร์

โมคคัลลานะ อย่างกระชับ สั้นง่าย โดยนำสูตรมาเรียงลำดับใหม่ตามอุทธานเพื่อให้อรรถกถาประกอบรูปศัพท์ได้ง่าย คล้ายกับคัมภีร์พาลาวตารที่กล่าวสรุปเนื้อหาของคัมภีร์กัจจายนะ

๕) ปทสาธนฎีกา (ปทสาธนฎีกา) ผลงานพระราหุลผู้เป็นพระสังฆราชในรัชสมัยพระเจ้าปราวกรมพาทูที่ ๖ (พ.ศ. ๑๙๕๕-๒๐๐๗)

๖) ปโยคสิทธิ (ปโยคสิทธิ) ผลงานของพระสังฆรักขิตะ ได้นำเนื้อหาสาระในคัมภีร์โมคคัลลานะ มาจัดหมวดหมู่ใหม่ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น รวมทั้งได้อธิบายขยายความและแสดงอุทธานเพิ่มเติมเหมือนกับคัมภีร์ปทรูปสิทธิที่ขยายความคัมภีร์กัจจายนะ

๗) สุตตสิทธิ (สุตตสิทธิ) ผลงานของพระสังฆรักขิตะ คัมภีร์นี้มีพบในรายชื่อคัมภีร์ที่พระสังฆรักขิตะแต่งไว้ในคำลงท้ายของคัมภีร์สัมพันธจินตา แต่ยังไม่มีการตีพิมพ์เผยแพร่เป็นเมียนมาร์หรือไทย จึงไม่อาจทราบรายละเอียด

๘) สัมพันธจินตา (สมพันธจินตา) ผลงานของพระสังฆรักขิตะ เป็นผลงานร่วมสมัยกับปโยคสิทธิ คัมภีร์นี้แต่งอธิบายวาทก ๔ และการก ๖ โดยพิสดาร ตามแนวคำอธิบายของคัมภีร์โมคคัลลานะ

๙) สัมพันธจินตาทฎีกา (สมพันธจินตาทฎีกา) ผลงานของพระสิงหลรูปหนึ่งผู้ไม่ปรากฏนาม แต่งอธิบายสัมพันธจินตาโดยย่อ

๑๐) นิรุตติที่ปนี (นิรุตติที่ปนี) ผลงานของพระญาณธชะซึ่งชาวเมียนมาร์เรียกว่า แลตีสยาดอ ตามชื่อวัด แต่งจบในพุทธศักราช ๒๔๔๖ คัมภีร์นี้นำโมคคัลลานไวยากรณ์มาลำดับสูตรใหม่และเขียน อธิบายให้เข้าใจง่าย รวมทั้งนำอุทธานจากพระไตรปิฎกมาแสดงไว้เป็นสาธกของกฎไวยากรณ์ ในสูตรนั้น ๆ พระญาณธชะยังแต่งคัมภีร์แปลนิรุตติที่ปนีซึ่งแปลเฉพาะศัพท์ยากเท่านั้นชื่อว่า นิรุตติที่ปนีนิสสัย ในพุทธศักราช ๒๔๔๘

คัมภีร์สัตตทนต์ ในนิคมคาถา ตอนท้ายของคัมภีร์สัตตทนต์ที่สุดตมาลา ท่านผู้แต่งกล่าวว่า คัมภีร์นี้เป็นผลงานของพระอัครวงศ์ พระเถระชาวเมียนมาร์ในสมัยพุกามที่เรียกว่า อริมหัทนะ (เมืองย่างกุ้ง) เป็นบุตรของภคินีของท่านอัครบัณฑิต ผู้ซึ่งเป็นศิษย์ในสำนักของท่านมหาอัครบัณฑิต

ท่านผู้แต่งมีชีวิตอยู่ในรัชสมัยพระเจ้าจระสวา (พ.ศ. ๑๗๗๗-๑๗๙๓) คัมภีร์นี้อาศัยไวยากรณ์สันสกฤตหลายคัมภีร์ อาทิเช่น ปาณินิ, มหาภษาษยะ และกาตันตระ รวมทั้งยังอิงอาศัยแนวคิดของฝ่ายสันสกฤตไว้อีกด้วย

คัมภีร์ที่แต่งในประเทศเมียนมาร์กล่าวถึงเวลาแต่งคัมภีร์สัตตทนต์ไว้ต่างกัน ดังนี้

๑) คัมภีร์ศาสนาลังการและศาสนวังสัปทีปิกากล่าวว่า พระอัครวงศ์แต่งคัมภีร์สัตตทนต์ เมื่อพุทธศักราช ๑๖๙๗ ที่เมืองพุกาม ในเวลานั้นมีพระเถระผู้แตกฉานปริยัติธรรม ๓ ท่าน คือ พระมหาอัคร บัณฑิต ผู้เป็นอาจารย์ใหญ่ ศิษย์ของท่านนามว่า พระอัครบัณฑิต จัดเป็นอัครบัณฑิตรูปที่สอง และ พระอัครวงศ์ผู้เป็นหลานของพระอัครบัณฑิต จัดเป็นอัครบัณฑิตรูปที่ ๓ ชาวสิงหลได้ยืมกิตติศัพท์ ในความแตกฉานภาษาบาลีในพุกามก็เดินทางมาพิสูจน์ เมื่อพบสัตตทนต์ปกรณ์ที่เป็น ผลงานของพระอัคร วงศ์แล้วก็สรรเสริญว่าไวยากรณ์ที่ละเอียดลึกซึ้งเช่นนี้ยังไม่มีในลังกา ตามมตินี้ แสดงว่า พระอัครวงศ์ แต่งสัตตทนต์ปกรณ์ในรัชสมัยพระเจ้าอะละองสีตู (พ.ศ. ๑๖๓๕-๑๗๑๐) อย่างไรก็ตาม ในข้อความในคัมภีร์ ศาสนวังสัปทีปิกาที่เรียกว่า ศาสนวงศ์ ในฉบับบาลีไทยไม่ตรงกับฉบับเมียนมาร์ กล่าวคือ ฉบับเมียนมาร์มีข้อความว่า สตตทนต์อิเก ฉสเส สหสเส จ สมปตเต (เมื่อถึงพุทธศักราช

๑๖๙๗) แต่ฉบับไทยมีข้อความคลาดเคลื่อนไปว่า สุตตตาทิเก ฉสเส สหสเส จ สมปตเต (เมื่อถึง พุทธศักราช ๑๖๗๐) ความจริง คัมภีร์ศาสนวังสัปปทีปิกาเป็นตำราแปลคัมภีร์ศาสนาหลังการจากภาษา เมียนมาร์เป็นภาษาบาลี จึงควรมีเนื้อหาตรงกับคัมภีร์ต้นฉบับ ดังนั้น ข้อความตามฉบับไทยจึงคาด เคลื่อนไปจากฉบับเมียนมาร์

๒) คัมภีร์ปฏิภักตต่อตะมาย กล่าววว่าแต่งในรัชสมัยของพระเจ้าจะสวา (พ.ศ. ๑๗๗๗-๑๗๙๓)

นักวิชาการตะวันตกส่วนใหญ่เชื่อว่าพระอัครวงศ์แต่งคัมภีร์สัททนีติเมื่อพุทธศักราช ๑๖๙๗ ตามหลักฐานในคัมภีร์ศาสนาหลังการ แต่นักวิชาการชาวเมียนมาร์เห็นว่าแต่งในรัชสมัยของพระเจ้าจะสวา โดยพิจารณาเนื้อหาคัมภีร์เป็นหลัก มีเหตุผลดังนี้ คือ

๒.๑) คัมภีร์สัททนีติ (ปทมมาลา) กล่าวคัดค้านบางมติของบางคัมภีร์ไว้โดยใช้ศัพท์ว่า เกจิ (บางคน) ซึ่งมติดังกล่าวพบในคัมภีร์โมคคัลลานะที่แต่งในรัชสมัยของพระเจ้าปรากรมพาหุ (พ.ศ. ๑๖๙๖-๑๗๒๙)

๒.๒) คัมภีร์สัททนีติ (ชาตุมาลา) กล่าวคัดค้านบางมติไว้โดยใช้ศัพท์ว่า เกจิ (บางคน) ซึ่งมติดังกล่าวพบในคัมภีร์นยาสัปปทีปิกา ซึ่งแต่งโดยพระราชบุตรเขยของพระเจ้านรปตีสีตู ผู้ทรงครองราชย์ที่เมืองพุกาม ในพุทธศักราช ๑๗๑๗ ท่านผู้แต่งได้รับบรรดาศักดิ์เป็นเจ้ากรมที่ดิน

คัมภีร์สัททนีติ มี ๓ ภาคคือ ปทมมาลา, สุตตมาลา และชาตุมาลา ท่านผู้แต่งได้แต่ง คล้ายคลึงกับภาค ๓ ภาคในคัมภีร์ปาณินิคือ สุตตปาฐะ, ชาตุปาฐะ และคณปาฐะ แม้คัมภีร์นี้จะอาศัย ไวยากรณ์สันสกฤตจำนวนมาก แต่คันถรจนอาจารย์ได้เลือกแสดงกฎไวยากรณ์สันสกฤตที่สอดคล้องกับ พระพุทธพจน์เท่านั้น คัมภีร์นี้เป็นไวยากรณ์ที่ครอบคลุมพระไตรปิฎกและอรรถกถารวมทั้งมติของนัก ไวยากรณ์บาลีและสันสกฤต ได้รับการชมเชยว่าเป็นไวยากรณ์บาลีที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในวรรณกรรมบาลี ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

การอ้างอิงข้อความจากไวยากรณ์สันสกฤตในคัมภีร์นี้ กล่าวระบุไว้ในภาคทั้งสาม ตัวอย่างเช่น ในสุตตมาลาได้อ้างถึงข้อความของอาจารย์ปตัณชลิที่ได้กล่าวไว้ในคัมภีร์มหาภษยะ ใน คำอธิบายของสูตรว่า โยธโร ตโมกาสะ ในชาตุมาลาอ้างถึงข้อความในคัมภีร์ปาณินิชาตุปาฐะ พร้อมด้วย จานทร ชาตุปาฐะ และคัมภีร์ชื่ออมรโกศ และในปทมมาลา ปริจเฉทที่ ๓ ได้แสดงประเภทของ วิภักตอชยาตไว้ ๑๐ หมวดตามแนวของคัมภีร์กาตันตระ ทั้งในปริจเฉทที่ ๑๐ อ้างข้อความจากคัมภีร์ เอกกขรโกศและฎีกาของคัมภีร์วิทฺถุคฺมุขมณฺชนะ (วิทฺถุคฺมุขมณฺชน) และในปริจเฉทที่ ๒๐ ได้อ้าง ข้อความจากคัมภีร์กาวยาทรระตะ (กาวยาทรศ) ไว้อีกด้วย

ผู้ศึกษาคัมภีร์สัททนีตินี้จะได้รับปริชาอันแจ่มแจ้งในภาษาบาลีอย่างสมบูรณ์ เป็นผู้ ปราศจากความสงสัยขณะที่เที่ยวไปในไพรสนธ์คือพระไตรปิฎกได้อย่างอาจหาญแกล้วกล้า ดัง ข้อความที่ท่าน ผู้แต่งได้กล่าวเชิญชวนไว้

W. Geiger ได้จัดผลงานคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีเป็น ๓ สาย คือ สายกัจจายนะ สายโมคคัลลานะ และสายสัททนีติ แต่นักวิชาการชาวเมียนมาร์แบ่งเป็น ๔ สาย โดยมีคัมภีร์ สัททสังคหะ เพิ่มขึ้นสายหนึ่ง เพราะเห็นว่าการแบ่งสายไวยากรณ์ได้ถือเอาไวยากรณ์ที่ตั้งสูตรเป็นเอกเทศ ไม่ใช่ สูตรจากไวยากรณ์ที่มีอยู่เดิม คัมภีร์สัททสังคหะก็มีสูตรเป็นเอกเทศกว่า ๔,๐๐๐ สูตร แต่งโดยเจ้า โกลาย เจ้าครองนครยอ และเป็นมหาอำมาตย์ที่ปรึกษาราชการในรัชสมัยพระเจ้ามินดง (พ.ศ.

๒๓๕๗-๒๔๒๑) คัมภีร์นี้แต่งอาศัย ไวยากรณ์สันสกฤตหลายคัมภีร์ โดยเน้นคัมภีร์สิทธานตเกามูที (สิทธานตเกามูที) เป็นหลัก มีอยู่ในโบราณ ยังไม่ได้รับการพิมพ์เผยแพร่

คัมภีร์ไวยากรณ์ที่แสดงหลักภาษา มีคัมภีร์กัจจายนะเป็นต้น คือ คัมภีร์หลักภาษาหรือ คัมภีร์กลุ่มไวยากรณ์เป็นกลุ่มคัมภีร์พื้นฐานที่สำคัญที่สุดของกระบวนการศึกษาบทบาติพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา โยชนา เป็นต้น เป็นกลุ่มคัมภีร์สหทาวีเสสที่แสดงกฎเกณฑ์หลักภาษาบาลีเริ่มตั้งแต่ ชนิดของสูตร คือคัมภีร์บาลีไวยากรณ์แบบดั้งเดิม โดยทั่วไปใช้สูตรอธิบายลักษณะทางไวยากรณ์อยู่ ๖ ประเภท คือ สัญญาสูตร ปริภาสาสูตร วิธิสูตฺร นิยมสูตร อติเทศสูตร และอธิการสูตร ดังจะได้ประมวลสาระเนื้อหาของคัมภีร์บาลีกลุ่มสหทาวีเสส ดังนี้

๑) สัญญาสูตร (สญญาสูตร) สูตรตั้งชื่อเรียกเฉพาะ เช่น ชื่อว่า อักษร, สระ, พยัญชนะ, ครุ, ลหุ, ทีฆะ, รัสสะ ฯลฯ เพื่อเป็นประโยชน์ในการใช้เรียกทางไวยากรณ์ เช่น สูตรว่า ตตฺถโกณฑา สรา อฏฺฐ, ลหุมตฺตา ตโย รสฺสา, อณฺเณ ทีฆา ฯลฯ

๒) ปริภาสาสูตร (ปริภาสาสูตร) สูตรแสดงกฎทั่วไป มี ๓ อย่าง คือ

๒.๑) สัจญังคปริภาสาสูตร (สัจญังคปริภาสาสูตร) เป็นปริภาสาสูตรที่ตั้งขึ้นเพื่อให้เรียกชื่อในกรณีที่จะนำชื่อต่าง ๆ ทางไวยากรณ์มาใช้ เช่น ประสมณฺวา ปโยเค สูตรนี้เป็น การเปิดโอกาสให้นำชื่อจากคัมภีร์อื่นที่ไม่ได้ตั้งไว้ในคัมภีร์กัจจายนะมาใช้ได้ เช่น พยัญชนะที่เป็นชนิด สติล เป็นต้น แต่เมื่อจะใช้เรียกก็ให้ตั้งได้ด้วยสูตรว่า ประสมณฺวา ปโยเค

๒.๒) วิธยังคปริภาสาสูตร (วิธยังคปริภาสาสูตร) เป็นปริภาสาสูตร ที่ตั้งขึ้นไว้เพื่อให้เป็นองค์ประกอบในการทำตัว เช่น สูตรว่า ลิงคณฺจ นิปัจเจเต เป็นสูตรที่ก่อนจะทำตัวนามศัพท์ ให้ นักศึกษาตั้งเป็นลิงค์ก่อน แล้วจึงค่อยลงวิภัตติให้เหมาะสมต่อบทบาติ

๒.๓) อนังคปริภาสาสูตร (อนังคปริภาสาสูตร) เป็นปริภาสาสูตร ที่มีไข่องค์ ประกอบในการทำตัว เช่น อตฺถอ อกฺขรสนฺณวาโต เป็นสูตรที่บอกว่า การที่จะเข้าใจความหมายได้ ต้อง เข้าใจเรื่องอักษรเสียก่อน

๓) วิธิสูตฺร (วิธิสูตฺร) สูตรที่แสดงวิธีการเฉพาะเรื่อง เฉพาะกรณี เฉพาะกลุ่ม และ เฉพาะศัพท์ ซึ่งเป็นวิธีทำให้สำเร็จรูปเป็นบทต่าง ๆ มีอยู่ ๘ อย่าง คือ

๓.๑) โลปวิธิสูตฺรที่กำหนดให้ลบ เช่น สรา สเร โลปี (โลปะ (การลบ) ย่อมมีหลัง สระ เมื่อมีสระตามหลัง), วา ปโร อสรูปา (สระหลังย่อมถึงการลบได้บ้าง หลังจากสระหน้าต่างวรรณะ กัน) เป็นต้น โลปวิธิสูตฺรนี้ หมายถึงเอาการลบทั้งสระและพยัญชนะ

๓.๒) อาเทศวิธิสูตฺรกำหนดให้เปลี่ยนหรือแทนที่ เช่น คาว เส (อาว แทนที่ โอ ของ โค ศัพท์ เมื่อมี ส วิภัตติอยู่หลัง) เป็นต้น อาเทศวิธิสูตฺรนี้หมายถึงเอาการแทนที่ทั้งสระและพยัญชนะ

๓.๓) อากมวิธิสูตฺรที่กำหนดให้ลงอากม (ตัวอักษรใหม่) เช่น สาคโม เส (ลง ส อากมได้ เมื่อมี ส วิภัตติอยู่หลัง) เป็นต้น อากมวิธิสูตฺรนี้ หมายถึงเอาการลงอากมทั้งที่เป็นสระและพยัญชนะ

๓.๔) ทีฆวิธิสูตฺรกำหนดให้ทำเสียงสั้นเป็นเสียงยาว เช่น ทีฆิ (เมื่อสระหน้าถูกลบไป ให้ทีฆะสระหลัง) เป็นต้น ทีฆวิธิสูตฺรนี้ สำหรับทำเสียงให้ยาวเฉพาะสระเท่านั้น

๓.๕) รัสสะวิธิสูตฺร (รัสสะวิธิสูตฺร) สูตรกำหนดให้ทำเสียงยาวเป็นเสียงสั้น เช่น รสฺสํ (เมื่อมี พยัญชนะอยู่ข้างหลัง สระข้างหน้าที่เป็นเสียงยาวให้รัสสะได้) เป็นต้น รัสสะวิธิสูตฺรนี้ สำหรับทำเสียงยาวให้ สั้นเฉพาะสระเท่านั้น

๓.๖)นิเสธวิธี สูตรที่ห้ามไม่ให้ทำตัวตามสูตรนั้น ๆ เช่น เตน วา อิวณณ (เมื่อมี อีวรรณะ คือ อี อี อยู่ข้างหลัง ห้ามเปลี่ยน อภิ เป็น อพภ ห้ามเปลี่ยน อธิ เป็น อชม) เป็นต้น

๓.๗)วิภัตติวิธี (วิภตติวิธี) สูตรมีหน้าที่ลงวิภัตติ ทั้งที่เป็นวิภัตตินาม และวิภัตติอาชยาต เช่น กम्मตเถ ทุตติยา (ลงทุตติยาวภัตติ เมื่อต้องการให้เป็นกรรม) เป็นต้น

๓.๘)ปัจจัยวิธี (ปัจจัยวิธี) สูตรกำหนดให้ลงปัจจัย เช่น ทิวาโท โย (ลง ย ปัจจัยหลังธาตุ มี ทิว ธาตุเป็นต้น)

๔) นิยมสูตร (นิยมสูตร) สูตรที่กล่าวกำหนดเฉพาะเมื่อมีให้เลือกหลายอย่าง เช่น วกเค โฆสาโฆसानํ ตติยปจมา ตัวที่ ๑ ในวรรคแทนอโฆสะ ตัวที่ ๓ ในวรรคแทนที่โฆสะ พยัญชนะที่เป็นโฆสะ (เฉพาะตัวที่ ๔) ต้องซ้อนพยัญชนะที่ ๓ ในวรรคเดียวกัน พยัญชนะที่เป็นอโฆสะ (เฉพาะตัวที่ ๒) ต้องซ้อนด้วยพยัญชนะที่ ๑ ในวรรคเดียวกัน จะเห็นได้ว่า พยัญชนะตัวที่ ๔ ถ้าต้องการทำเป็นอสทิสเทวภาวะ (อสทิสเทวภาวะ) ต้องซ้อนด้วยพยัญชนะที่ ๓ เท่านั้น และพยัญชนะตัวที่ ๒ ถ้าต้องการทำเป็นอสทิสเทวภาวะ ต้องซ้อนด้วยพยัญชนะ ตัวที่ ๑ แต่ความเป็นจริงแล้ว พยัญชนะลำดับที่ ๓ ๔ ๕ ในวรรค ต่างก็เป็นโฆสะ แต่ในสูตรนี้กำหนดเอาเฉพาะพยัญชนะที่ ๔ เท่านั้นเป็นโฆสะ พยัญชนะอโฆสะ ก็เหมือนกัน คือ พยัญชนะลำดับ ที่ ๑ ที่ ๒ ในวรรค และ ส แต่ในสูตรนี้กำหนดเอาเฉพาะพยัญชนะที่ ๒ เท่านั้นที่เป็นอโฆสะ ลักษณะการกำหนดอย่างนี้ เรียกว่า นิยมสูตร

๕) อติเทสสูตร (อติเทสสูตร) สูตรสำหรับชี้แจง มีอยู่ ๖ อย่าง คือ

๕.๑)พยปเทศาติเทสะ (พยปเทศาติเทส) สูตรสำหรับชี้แจงชื่อ เช่น สูตรว่า ตทุชิตสมาสกิตกา นามํ วา ตเวตุนาที่สุ จ (ศัพท์ตทุชิต สมาส และกิตกํ พึงทราบว่าเป็นนามกับนาม เว้น ตเว และ ตุน ปัจจัยเป็นต้น) สูตรนี้ชี้แจงให้รู้ว่าศัพท์ตทุชิต สมาส กิตกํ ได้ชื่อว่าเป็นศัพท์นามเหมือนกัน จึงให้มีการลงวิภัตตินามท้ายศัพท์เหล่านี้ได้เช่นเดียวกับค่านามทุกประการ เป็นสูตรที่บ่งบอกว่าตทุชิตก็เป็นนาม สมาสก็เป็นนาม ฯลฯ

๕.๒)นิมิตตาติเทสะ (นิมิตตาติเทส) สูตรชี้แจงถึงนิमितที่เป็นเหตุให้ทำการลบ การเปลี่ยน เป็นต้น มี ๒ อย่าง คือ

(๑) สัตตมินิมิต (สัตตมินิมิต) ตัวที่เป็นเหตุบังคับให้กระทำซึ่งลงสัตตมิวิภัตติอยู่ ท้ายตัวที่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงตามสูตรไวยากรณ เช่น สูตรว่า สรา สเร โลปี (โลปะ (การลบ) ย่อมมีหลังสระ เมื่อมีสระตามหลัง) ในที่นี้ คำว่า สเร เป็นสัตตมิวิภัตติ ดังนั้น สระที่เป็นนิमितจึงอยู่ข้างหลัง

(๒) ปัญจมินิมิต (ปัญจมินิมิต) ตัวที่เป็นเหตุบังคับให้กระทำซึ่งลงปัญจมิวิภัตติ อยู่หน้าตัวที่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงตามสูตรไวยากรณ เช่น สูตรว่า วา ปโร อสรูปา (สระหลังย่อมถึงการลบได้บ้าง หลังจากสระหน้าต่างวรรณะกัน) คำว่า อสรูปา เป็นปัญจมินิมิต ดังนั้น สระที่เป็นนิमितจึงอยู่ข้างหน้า

๕.๓)ตั้งรูปาติเทสะ (ตั้งรูปาติเทส) อติเทสสูตรที่ชี้แจงรูปของอีกอันหนึ่งเหมือนกับอีกอันหนึ่ง เช่น สูตรว่า อมห ตุมห นตุ ราช พุรหมตต สข สตุฎ ปิตาที่หิ สમા นาว (เพราะตามหลัง อมห ตุมห นตุ ราช พุรหม อตต สข สตุฎ ปิตุ เป็นต้น ให้เปลี่ยนรูป สมา วิภัตติ เหมือน นา วิภัตติ) โดยปกติแล้ว หากเปลี่ยนวิภัตติหนึ่งเป็นอีกวิภัตติหนึ่ง จะไม่เรียกว่า อาเทศ แต่เรียกว่า อติเทสะ แทน

ในสูตรนี้จะเห็นได้ว่า ราช กัตติ อตต กัตติ เมื่อลง समा วิภตติ มีรูปเหมือนลง นา วิภตติ คือ สำเร็จรูป เป็น รณญา และ อตตนา เพราะอาศัยการเปลี่ยนรูปของอติเทสสูตรชนิดนี้

๕.๔)ตั้งสภาวะติเทสะ (ตั้งสภาวะติเทส) อติเทสสูตรที่ชี้แจงสภาพของบทหนึ่งเป็นอีกบทหนึ่ง หรือแสดงลิงค์หนึ่งเป็นอีกลิงค์หนึ่ง เช่น จากอติถิลิงค์ เป็นปุงลิงค์ เป็นต้น ดังสูตรว่า อติถิลิ ภาสิตปุมิตถิ ปุมาว เจ (ในพหุพพิหิตมาส เมื่อเป็นปุงลิงค์ตัวปลายเป็นอติถิลิงค์ อติถิลิงค์ก็จะกลายเป็นปุงลิงค์) สูตรนี้ชี้แจงสภาพของอติถิลิงค์เปลี่ยนสภาพเป็นปุงลิงค์ เพราะเคยเป็นปุงลิงค์มาก่อน เช่นรูปวิเคราะห์ว่า กลยาณา ภริยา ยสส ปุริสสส โสย กลยาณภริโย ปุริโส ในที่นี้ คำว่า กลยาณา เป็นคำที่เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ เพราะเป็นคุณศัพท์ ดังนั้น คำว่า กลยาณา ก็เคยเป็นปุงลิงค์มาก่อนจึงต้องเปลี่ยนสภาพจากอติถิลิงค์เป็นปุงลิงค์ได้ โดยไม่ต้องลงปัจจัยประจำอติถิลิงค์ (อา อี อินี) จึงมีรูปสำเร็จเป็น กลยาณภริโย ปุริโส

๕.๕)สูตรตติเทสะ (สูตรตติเทส) สูตรที่ชี้แจงวิธีการทำตัวในกรณีที่สูตรนั้น ๆ ไม่ได้กล่าวไว้โดยตรง เพราะฉะนั้น อติเทสสูตรชนิดนี้จึงเป็นสูตรที่ชี้แจงให้รู้วิธีทำด้วยสูตรที่กล่าวแล้วนั้น ๆ เช่น สูตรว่า อนุปทิจฺจานัน วุตตโยคโต (สิ่งที่มีได้แสดงไว้ พึงทราบตามสูตรที่ได้กล่าวมาแล้ว)

๕.๖)การิยาติเทสะ (การิยาติเทส) เป็นอติเทสสูตรสำหรับชี้แจงวิธีการทำตัวให้สำเร็จรูป เหมือนการทำตัวให้สำเร็จของสูตรอื่น เช่น เสเสสุ นตุว (วิธีการทำตัวของ นตุ ในวิภตติที่เหลือ เหมือนวิธีการทำตัวของ นตุ) ในสูตรนี้ไม่ได้หมายความว่าให้เปลี่ยน นตุ เป็น นตุ จริง ๆ แต่เป็นอติเทสสูตรที่ชี้แจงวิธีของ นตุ เหมือน นตุ เช่น สูตรว่า นตุสส นโต เมื่อมี โย วิภตติอยู่ข้างหลัง ให้เปลี่ยน นตุ กับ โย เป็น นโต ดังนั้น การเปลี่ยน นตุ กับ โย เป็น นโต จึงมีได้ สูตรว่า เสเสสุ นตุว จึงจัดเป็นการิยาติเทสะ

๖) อธิการสูตร (อธิการสูตร) สูตรหรือบทที่ตามไปเป็นเจ้าหน้าที่อนุญาต ปฏิเสธ และ กำหนดวิธีการขอขมายเป็นต้นในสูตรอื่น ๆ อธิการสูตรมี ๓ อย่าง คือ

๖.๑)สีหคตินัย (สีหคตินย) ตามไปแบบราชสีห์ หมายถึงราชสีห์มีค้อยาว สามารถที่จะแลเหลียวไปข้างหน้าและข้างหลังได้ ฉนใด สีหคติกการิการะกัฉนนั้น สามารถตามไปเป็นเจ้าหน้าที่มีอำนาจเหนือสูตรก่อน ๆ ที่ผ่านมาแล้วก็ได้ สูตรต่อไปที่ยังไม่ผ่านก็ได้ เช่น สูตรว่า ชินวจนยุดตฺ ทิ (สูตร วุตติ และอุทาหรณ์ย่อสมสมควรแก่พระพุทพจนโดยแท้)

๖.๒)มณชุกคตินัย (มณชุกคตินย) ตามไปแบบกบ หมายถึงกบกระโดดไปข้างหน้าได้อย่างเดียว ไม่สามารถกระโดดถอยหลังได้ ฉนใด มณชุกคติกการิการะกัฉนนั้น สามารถตามไปในสูตรข้างหน้าได้อย่างเดียว อาจกระโดดข้าม ๑ สูตรบ้าง ๒ สูตรบ้าง ๓ สูตรบ้าง

๖.๓)ยถานุปุพพิกนัย (ยถานุปุพพิกนย) หรือ นทีโสตนัย (นทีโสตนย) ตามไปตามลำดับสูตร หรือตามไปแบบสายน้ำ หมายถึงสายน้ำไหลไปตามลำดับของกระแส น้ำ ไม่สามารถไหลทวนกระแสของน้ำได้ ฉนใด บทที่เป็นอธิการชนิดนี้ก็ฉนนั้น ตามไปตามลำดับของสูตรจนจบวิธีการทำตัวของบทนั้น ๆ

โดยทั่วไปแล้ว การเขียนไวยากรณ์ที่สมบูรณ์แบบนั้นมีองค์ประกอบสำคัญ ๓ ประการ คือ

- ๑) สูตร แสดงกฎหรือข้อบังคับทางไวยากรณ์
- ๒) วุตติ ข้อความอธิบายขยายความหมายของสูตรที่ได้ตั้งไว้ให้สมบูรณ์ขึ้น

๓) อุทาหรณ์ ตัวอย่างที่นำมาอ้างอิงให้สมเหตุสมผลกับกฎที่ได้ตั้งไว้ ซึ่งตัวอย่างดังกล่าวมักนำมาจากพระไตรปิฎกเป็นหลัก

อนึ่ง การอธิบายสูตรในลักษณะของวุดตินั้น มี ๓ ประเภท คือ

๑) สุตตวุดติ (สุตตวุดติ) คำอธิบายที่มีข้อความปรากฏอยู่ในสูตรโดยตรง

๒) อนุวัตตนวุดติ (อนุวัตตนวุดติ) คำอธิบายที่นำมาจากสูตรอื่นที่เป็นอธิการตามมา

๓) ปักชิปนวุดติ (ปักชิปนวุดติ) คำอธิบายที่ใส่เพิ่มเข้ามาให้เนื้อความที่เป็นวุดติกระจ่างชัดเจนมากขึ้นหรือเพื่อให้เป็นประโยชน์ที่สมบูรณ์

ขอนำข้อความจากคัมภีร์ปทรุปัสติธิ (สูตร ๘) มาอ้างอิงไว้ในที่นี้ว่า

ทีโฆ จ. ทีโฆ จ. สโร ครุสณโณ โหติ. ยถา- นาวา นที วฐุ เทว. ตโย.

สระเสียงยาว ชื่อว่า ครุ, สระเสียงยาว มีชื่อว่า ครุ เช่น นาวา (เรือ), นที (แม่น้ำ), วฐุ (ผู้หญิง), เทว (สอง), ตโย (สาม)

สูตร ทีโฆ จ.

วุดติ ทีโฆ จ. สโร ครุสณโณ โหติ.

-สุตตวุดติ ทีโฆ จ.

-อนุวัตตนวุดติ สโร (มาจากสูตรก่อนว่า ตตโถหนตา สรา อฏฐ), ครุสณโณ

(มาจาก สูตรก่อนว่า ทุมหิ ครุ)

-ปักชิปนวุดติ โหติ

อุทาหรณ์ ยถา- นาวา นที วฐุ เทว. ตโย.

นอกจากองค์ประกอบของคัมภีร์หลักภาษาอย่างกลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์จะมีส่วนหลัก ๓ ส่วนดังกล่าวแล้ว คัมภีร์นยาสะยังกล่าวถึงหลักการอธิบายสูตร ๖ อย่างคือ

๑) สัมพันธสังวณณา (สมพันธสังวณณา) คือ การประกอบคำในสูตรเป็นประโยคเดียว โดยแสดงคำที่เพิ่มเข้ามาแปล (ปาฐุเสสสะ) คำที่อยู่ห่างกันและคำที่สลับกันโดยความเป็นวิเสสนะ และวิเสสยะ อีกนัยหนึ่ง คือ การแสดงประโยชน์ของสูตรว่าท่านแต่งขึ้นเพื่อประโยชน์อะไร

๒) ปทสังวณณา (ปทสังวณณา) คือ การอธิบายคำด้วยการตัดคำที่เข้าสนธิ (ปทัจเฉทสะ) หรือจำแนกคำ (ปทจินตา) โดยความเป็นสัญญา (ชื่อ) และสัญญา (สิ่งที่ได้รับการตั้งชื่อ) เป็นต้น

๓) ปทตถสังวณณา (ปทตถสังวณณา) คือ อธิบายความหมายของคำ มักกล่าวไว้ในวุดติ ซึ่งเป็นคำอธิบายสูตรต่าง ๆ

๔) ปทวิคคสังวณณา (ปทวิคคสังวณณา) คือ แสดงรูปวิเคราะห์ของคำ เพื่อให้เข้าใจถึงความหมายของศัพท์อย่างแท้จริง มักกล่าวไว้ต่อจากวุดติ

๕) โจทนาสังวณณา (โจทนาสังวณณา) คือ การตั้งคำถามเพื่อย้ำความเข้าใจ เช่น ถามว่า กิ (มีประโยชน์อะไร) มักกล่าวไว้ต่อจากอุทาหรณ์

๖) บริหารสังวณณา (บริหารสังวณณา) คือ การตอบคำถามตามข้อ ๕

เนื้อหาในกลุ่มคัมภีร์สหทวิเสสที่เป็นคัมภีร์หลักไวยากรณ์ภาษาบาลีนั้น เมื่อว่าโดยสรุปแล้ว มีส่วนประกอบต่าง ๆ ที่เป็นหลักควรทำความเข้าใจเพื่อการศึกษาวิเคราะห์ ดังต่อไปนี้

๑) บทสนธิ

สนธิ คือ การนำศัพท์ตั้งแต่ ๒ ศัพท์ขึ้นไปมาเชื่อมเสียงให้กลมกลืนกัน เป็นวิธีการต่อศัพท์ และอักษรให้เนื่องกันตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลีสันสกฤต เช่น พจน + อนุกรม = พจนานุกรม, ราช + อุปถัมภ์ = ราชูปถัมภ์ เป็นต้น มีรูปวิเคราะห์ว่า **สนธิยन्ติ** **เอตล** **ปทานิ** **อกฺขรานิ** **จาติ** **สนธิ**, **สํหิตปํ** ชื่อว่าสนธิ เพราะเชื่อมบทและอักษร ได้แก่บทที่ถูกเชื่อม อีกนัยหนึ่ง **ทวินัน** **ปทานํ** **อนฺตร** **อทสเสตฺวา** **สมมา** **ธียตีติ** **สนธิ** ชื่อว่าสนธิ เพราะถูกเชื่อมไว้อย่างสนิระหว่างบททั้งสอง

สนธินี้มี ๓ ประเภท คือ

๑.๑) สระสนธิ หมายถึง สนธิที่มีวิธีการเชื่อมโดยอาศัยสระหน้าของบทหลังเป็นนิमित คือการต่อสระเข้ากับสระด้วยกัน เช่น สหฺธา + อธิ เป็น สหฺธิธฺ เป็นต้น ตัวอย่างนี้ มี อี ของ อธิ เป็นเหตุ

๑.๒) พยัญชนะสนธิ หมายถึง สนธิที่มีวิธีการเชื่อมโดยอาศัยพยัญชนะหน้าของบทหลังเป็นนิमित คือการต่อพยัญชนะเข้ากับพยัญชนะด้วยกัน เช่น ตํ + หิ เป็น ตฺยหฺอิ เป็นต้น ตัวอย่างนี้มีการเชื่อมโดยอาศัยพยัญชนะหน้าของบทหลังเป็นเหตุแล้วจึงเปลี่ยนนิคหิต เป็น ฌ

๑.๓) วุตตสนธิ หมายถึงการสนธิที่มีการลบ การลงอาคมเพื่อต้องการรักษากฎของฉันทลักษณ์ และเพื่อต้องการทำให้ถ้อยคำเกิดความสละสลวย เช่น ยนฺตํ สนฺตํ เป็น ยนฺต สนฺตํ เป็นต้น ตัวอย่างนี้เป็นบทร้อยกรองของกรณีเมตตสูตร โดยลบนิคหิตออกไปตัวหนึ่ง เนื่องจากทำให้ฉันทลักษณ์เสีย มิฉะนั้นแล้ว คาถานี้จะไม่เข้ากับกฎเกณฑ์ของคาถาที่ต้องการได้

เมื่อว่าโดยสรุปแล้ว การทำสนธิ มีประโยชน์ ๓ ประการ คือ

- (๑) ย่นอักษรให้น้อยลง
- (๒) เป็นอุปการะในการแต่งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน
- (๓) ทำให้คำพูดสละสลวย

๒) บทนาม

นาม คือ สื่อที่ให้เข้าถึงความหมาย หรือให้ความหมายเข้ามาหาตน ได้แก่ คำที่สำหรับใช้เรียกคน สัตว์ สถานที่ และสิ่งของต่าง ๆ เป็นต้น มีรูปวิเคราะห์ว่า **อตฺถาภิมุขํ** **นมตีติ** **นามํ**, **อตฺถนิ** **จ** **อตฺถํ** **นาเมตีติ** **นามํ** ชื่อว่านาม เพราะน้อมไปหาความหมาย คือระบุดึงความหมายตามความประสงค์ ผู้พูด และเพราะให้ความหมายน้อมเข้ามาหาตน คือทำให้เข้าใจความหมาย

ในคัมภีร์ปทรูปสัทธา นามกัณฑ์ สูตรที่ ๖๐ ได้จำแนกนามออกไปหลายประเภท เมื่อว่าโดยความหมาย มี ๒ ประเภท คือ

๑) อันวัตถนาม คือ นามตามความหมาย ได้แก่ นามที่มีความหมายตรงตามสภาพความเป็นจริง เช่น คนมีรูปร่างใหญ่ มีชื่อว่า นายใหญ่ หรือคนมีรูปร่างเล็ก มีชื่อว่า นายเล็ก ดังนี้ เป็นต้น คือสมชื่อตามรูปร่าง ถือว่ารูปร่างกับชื่อตรงกัน

๒) รูพหีนาม คือ นามที่มีความหมายไม่ตรงกับสภาพความเป็นจริง เช่น คนชื่อว่า นายใหญ่ แต่มีรูปร่างเล็ก หรือคนมีชื่อว่า นายเล็ก แต่กลับเป็นคนมีรูปร่างใหญ่ ดังนี้ เป็นต้น คือ ชื่อกับรูปร่างไม่ตรงกัน ถือว่าเป็นคนละเรื่องไม่สมชื่อกัน

เมื่อว่าโดยเพศ มี ๓ ประเภท คือ

- ๑) **ปุงลึงคนาม** คือ นามที่สมมุติว่าเป็นเพศชาย เช่น ปุริส-บุรุษ เป็นต้น

๒) **อิตถิลิงคนาม** คือ นามที่สมมุติว่าเป็นเพศหญิง เช่น นารี-นาง เป็นต้น

๓) **นปุงสกลิงคนาม** คือ นามที่สมมุติว่า ไม่ใช่ทั้งเพศชายและเพศหญิง เช่น ธน-ทรัพย์ เป็นต้น

เมื่อว่าโดยลักษณะ มี ๔ ประเภท คือ

๑) **सामानยนาม** คือนามที่เป็นชื่อทั่วไป โดยอาศัยการสมมุติแต่งตั้งบัญญัติขึ้นจากชาติกำเนิด เช่น รุกโซ ต้นไม้ เป็นต้น

๒) **คุณนาม** คือนามที่แสดงลักษณะเฉพาะโดยอาศัยคุณธรรมหรือคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเหตุ เช่น ตปิฎโก ภิกษุผู้ทรงพระไตรปิฎก วินยธโร ภิกษุผู้ทรงพระวินัย เป็นต้น

๓) **กิริยานาม** คือนามที่แสดงอาการกิริยา โดยอาศัยการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเหตุ เช่น ปาจโก ผู้หุง เป็นต้น

๔) **ยथิจฉานาม** คือนามที่ผู้คนบัญญัติขึ้นตามความประสงค์ โดยไม่ได้อาศัยนิมิตอย่างใดอย่างหนึ่ง กล่าวขึ้นมาลอย ๆ เท่านั้น เช่น ติสโส นายติสสะ เป็นต้น

เมื่อว่าโดยวิถนะแล้ว มี ๘ ประเภท คือ

๑) **อวิถนัตปกตินาม** คือ (๑) นามที่ลงท้ายด้วยสระ อ เป็นรูปเต็ม เช่น ปุริส เป็นคำนามที่มีสระ อ ลงท้าย และ (๒) นามที่ลงท้ายด้วยสระ อา เป็นรูปเต็ม เช่น กณฺหา เป็นคำนามที่มีสระ อา ลงท้าย เป็นต้น

๒) **อวิถนัตปกตินาม** คือ (๓) นามที่ลงท้ายด้วยสระ อิ เป็นรูปเต็ม เช่น มุนิ เป็นคำนามที่มีสระ อิ ลงท้าย และ (๔) นามที่ลงท้ายด้วยสระ อี เป็นรูปเต็ม เช่น เสฎฺฐิ เป็นคำนามที่มีสระ อี ลงท้าย เป็นต้น

๓) **อวิถนัตปกตินาม** คือ (๕) นามที่ลงท้ายด้วยสระ อุ เป็นรูปเต็ม เช่น ครุ เป็นคำนามที่มีสระ อุ ลงท้าย และ (๖) นามที่ลงท้ายด้วยสระ อู เป็นรูปเต็ม เช่น วิถญฺ เป็นคำนามที่มีสระ อู ลงท้าย เป็นต้น

๔) **โถการัตปกตินาม** คือ (๗) นามที่ลงท้ายด้วยสระ โอ เป็นรูปเต็ม เช่น โค เป็นคำนามที่มีสระ โอ ลงท้าย เป็นต้น

๕) **นิกคหัตตัตปกตินาม** คือ (๘) นามที่ลงท้ายด้วยนิกคหิต (°) เป็นรูปเต็ม เช่น กิ เป็นคำนามที่ลงท้ายด้วยนิกคหิต เป็นต้น

๓) **บทอภัยศัพท์**

อภัยศัพท์ ศัพท์ที่แจกด้วยวิถตติไม่ได้เหมือนนามศัพท์ทั่วไป เพราะไม่มีการเสียรูปศัพท์ไป เนื่องจากมีความคงที่ในเรื่องของลิงค์ วจนะ และวิถตติทั้งปวง ยกเว้นการทำสนธิ สมาส และตัทธิต

อภัยศัพท์ มี ๖ ประเภท คือ

๑) **อุปสัค** คือคำที่เติมไว้ข้างหน้าคำอื่น เพื่อให้คำนั้นเกิดความสละสลวย หรือมีความหมายแปลกออกไปจากเดิม สำหรับคำที่นำหน้าธาตุ เพื่อขยายความหมายของธาตุเป็นส่วนมาก หรือประกอบหน้าคำนาม เพื่อขยายคำนามบ้างเป็นบางครั้ง และเป็นคำที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูป ไม่ว่าจะโดยลิงค์ทั้ง ๓ หรือวิถตติทั้ง ๗ ในคัมภีร์กัจจายนวรรณนา สูตรที่ ๓๑๙ มีรูปวิเคราะหว่า **อุปฺเปจฺจ**

อตถ์ สขชนตติติ อุปสคคา ชื่อว่าอุปสัค เพราะเข้าไปประกอบหน้าธาตุ เพื่อปรุงแต่งความหมายของธาตุ ในคัมภีร์ปทรูปสทธิ สุตรที่ ๒๘๒ อธิบายว่า **อุเปจจตถ์ สขชนตติติ อุปสคคา** **หิ ปาทโย** ศัพท์ทั้งหลายมี ป ศัพท์เป็นต้น ชื่อว่าอุปสัค เพราะเข้าไปจัดแต่งเนื้อความ

อุปสัค หรือที่เรียกว่าคติ จำแนกออกเป็น ๓ ประเภท คือ

(๑) ธาตวัตถพาทกะ คือ อุปสัคที่เบียดเบียนความหมายของธาตุ คือทำให้ความหมายของธาตุมีความหมายตรงกันข้าม เช่น คจจติ-ย้อมไป อาคจจติ-ย้อมมา ชยติ-ย้อมชนะ ปราชยติ-ย้อมแพ้ เป็นต้น

(๒) ธาตวัตถานูวัตถกะ คืออุปสัคที่คล้อยตามความหมายของธาตุ หมายความว่าไม่ทำให้ความหมายของธาตุเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เช่น คจจติ-ย้อมไป อนุคจจติ-ย้อมไปตาม เสติ-ย้อมนอน อติเสติ-ย้อมนอนทับ เป็นต้น

(๓) ธาตวัตถวิเสสกะ คืออุปสัคที่ทำให้ความหมายของธาตุแปลกออกไปจากเดิม แต่ไม่ถึงกับตรงกันข้าม เช่น ภาติ ย้อมมี, อนุภาติ ย้อมเสวย เป็นต้น

๒) นิบาต คือคำที่ตั้งอยู่ข้างหน้า ท่ามกลาง และท้ายคำอื่น และเป็นคำที่ไม่มี การเปลี่ยนแปลงรูปไม่ว่าจะโดยลิงค์ทั้ง ๓ หรือวิภัติทั้ง ๗ ในคัมภีร์กัจจายนวิณณา สุตรที่ ๓๑๙ มีรูปวิเคราะห์ว่า **ปทานิ อาทิมชฆาวसानสุ นิปตนตติติ นิปาตา** ชื่อว่านิบาต เพราะวางไว้ข้างหน้า ตรงกลางและท้ายบท ในคัมภีร์ปทรูปสทธิ สุตรที่ ๒๘๒ อธิบายว่า **จาที ปทาติมชฆนเต นิปาตา นิปตนตติ** ศัพท์ทั้งหลายมี จ ศัพท์เป็นต้น ชื่อว่านิบาต วางไว้ข้างหน้า ตรงกลางและท้ายบท

๓) อัพยยิภาวสมาส คือสมาสที่มีอัพยยศัพท์ (อุปสัคและนิบาต) อยู่หน้าและเป็นประธาน ไม่มีการเปลี่ยนแปลงเพราะลิงค์ วจนะ และวิภัติทั้งปวง ในคัมภีร์กัจจายนวิณณา สุตรที่ ๓๑๙ แสดงว่า **อุปสคคานิปาตปุพพโก อพยยิภาโว** นามศัพท์ที่มีอุปสัคและนิบาตวางอยู่หน้า ชื่อว่าอัพยยิภาวสมาส ในคัมภีร์สัททนิตีสุตตมาลา สุตรที่ ๖๙๖ แสดงว่า **อพยยปุพพโก อพยยิภาโว** สมาสที่มีอุปสัคและนิบาตเป็นบทประธาน ชื่อว่าอัพยยิภาวสมาส เช่น นครสส สมปี อุปนคร ที่ใกล้ นคร นครสส พหิ พหिनคร ภายนอกแห่งนคร เป็นต้น

๔) อัพยยัตถิต คือตัทธิตที่เป็นอัพยยศัพท์ หมายถึง ตัทธิตที่มีรูปศัพท์คงที่ไม่เปลี่ยนแปลงตามลิงค์และวิภัติอย่างไร เช่น โส ปกาโร ตลา ประการนั้น ต่ ปการ ซึ่งประการนั้น เตน ปกาเรน ตลา โดยประการนั้น เป็นต้น คำว่า ตลา เป็นอัพยยัตถิต ไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูปไปตามประเภทของลิงค์และวิภัติ

๕) ปัจจัยใช้แทนวิภัติ มี โต ตฺร ตถ ห ธ ธิ หี หิ หิณจัน ว ปัจจัยเป็นต้น

๖) อัพยยปัจจัยกิตก์ คือ ปัจจัยกิตก์ที่เป็นอัพยยศัพท์มี ตูนาทิปัจจัย เป็นต้น มีรูปเหมือนกันในลิงค์ วจนะ และวิภัติทั้งปวง ไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูปศัพท์ไปตามประเภทของลิงค์และวิภัติ

๔) บทสมาส

สมาส คือการนำศัพท์ตั้งแต่ ๒ ศัพท์ขึ้นไปมาต่อกัน ให้เป็นศัพท์เดียวกันตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลีสันสกฤต เช่น สุนทร + พจน์ เป็นสุนทรพจน์ รัฐ + ศาสตร เป็น รัฐศาสตร์ อุดม + การณ์ เป็นอุดมการณ์ เป็นต้น ในคัมภีร์ปทรูปสทธิ สุตรที่ ๓๓๑ มีรูปวิเคราะห์ว่า **สมสฺสเตติสมาโส** ชื่อว่าสมาส เพราะถูกเชื่อมให้เป็นบทเดียวกัน ในคัมภีร์สัททนิตีสุตตมาลา สุตรที่ ๖๙๒ ให้ความหมายไว้ว่า **สมสนํ สมาโส, ปทสงฺเขโป. อถวา สมสฺยติ สททวเสนา วา อตถวเสนา วา วิภตฺติ-**

โลบิ กตวา วา อกตวา วา เอกพทตกรณน สงฺฆิปิยตีติ สมาส, สมสฺลิตปทิ การย่อบท ชื่อว่า สมาส หมายถึงการย่อบท เป็นการย่อศัพท์หรือย่ออรรถให้กลายเป็นบทเดียวกันด้วยการลบลวิภัตติบ้าง ไม่ลบบ้าง

สมาสนั้น เมื่อว่าโดยลักษณะ มีลักษณะเดียว คือนำเอาบทนามตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไปมาย่อเข้าด้วยกัน มี ๒ อย่าง คือ

๑) **สัททสมาส** สมาสที่มีการย่อศัพท์ เป็นการเชื่อมบทหลายบทให้กลายเป็นบทเดียว เพื่อให้พยัญชนะกระชับขึ้นกว่าเดิม มีในลุตตสมาส (สมาสที่มีการลบลวิภัตติ) เช่น คาโว ธนึ ยสฺสาติ โครโน ผู้มีทรัพย์คืออ้าว เป็นต้น

๒) **อัทธสมาส** สมาสที่มีการย่อเนื้อความ เป็นการเชื่อมข้อความหลายอย่างในบทต่าง ๆ ให้กลายเป็นข้อความอันเดียวกัน เพื่อให้เนื้อความกระชับขึ้นกว่าเดิม มีในลุตตสมาส (สมาสที่ไม่ได้ลบลวิภัตติ) เช่น อูรฺสึ โลมานิ ยสฺสาติ อูรฺสึโลโม ผู้มีขนที่อก เป็นต้น

แต่เมื่อว่าโดยกิจ มี ๒ ประเภท คือ

๑) **ลุตตสมาส** สมาสที่มีการย่อโดยมีการลบลวิภัตติของบทหน้า เช่น รมฺโถ ปุตฺโต ราช-
ปุตฺโต โอรสของพระราชา

๒) **อลุตตสมาส** สมาสที่มีการย่อโดยไม่มีการลบลวิภัตติของบทหน้า เช่น ทิปิ กโรตีติ
ทีปฺงฺกร ชื่อว่า ทีปฺงฺกร เพราะทำที่พึ่ง

เมื่อว่าโดยสภาวะ มี ๒ ประเภท คือ

๑) **นิจฺจสมาส** สมาสที่มีการย่อแน่นอน คือในพระบาลีมีปรากฏเป็นรูปสมาสเท่านั้นไม่ปรากฏเป็นอย่างอื่น เช่น กุมภํ กโรตีติ กุมภกาโร ชื่อว่า กุมภการ เพราะทำหม้อ

๒) **อนิจฺจสมาส** สมาสที่มีการย่อไม่แน่นอน คือในพระบาลีมีปรากฏเป็นได้ทั้งในรูป
สมาสและไม่ใช้สมาส เช่น รมฺโถ ปุตฺโต ราชปุตฺโต พระโอรสของพระราชา

เมื่อว่าโดยย่อชื่อ มี ๖ ประเภท คือ

๑) **อภัยยิภาวสมาส** สมาสที่มีอุปสรรคหรือนิบาตเป็นบทหน้า และเป็นประธาน เช่น
นฺครสฺส สมิเป ปวตฺตติ ทฺถา อิติ อุปนฺครํ คำพูดที่เกิดขึ้นใกล้นคร เรียกว่าอุปนคร เป็นต้น

๒) **กัมมธารยสมาส** สมาสที่มีบทหน้าขยายบทหลัง และมีบทหลังเป็นประธาน เช่น
มฺहनฺโต ปุริโส มฺหาปุริโส, มฺहनฺโต จ โส ปุริโส จาติ มฺหาปุริโส บุรุษผู้ประเสริฐ ชื่อว่ามหาบุรุษ,
ประเสริฐด้วย ท่านเป็นบุรุษด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่ามหาบุรุษ เป็นต้น

๓) **ทิกฺขสมาส** สมาสที่มีบทหน้าเป็นสังขยาที่แสดงจำนวน บทหลังเป็นนามทั่วไป เช่น
ตโย โลกา ติโลกํ ไตรโลก เป็นต้น

๔) **ตปฺปุริสสมาส** สมาสที่มีบทหน้าลงวิภัตตินาม ๖ ประเภท มีหุติยาวิภัตติเป็นต้น
และมีบทหลังเป็นประธาน เช่น สุขํ ปตฺโต สุขปตฺโต ผู้มีความสุข เป็นต้น

๕) **พหุพพิทิสมาส** สมาสที่มีความหมายเป็นบทอื่น คือ ย ต ศัพท์เป็นต้น และระบุดัง
เป็นประธาน เช่น วิโต ราโค ยสฺมา โส วิตราโค (ภิกขุ) ผู้ปราศจากราคะ เป็นต้น

๖) **ทวันทสมาส** สมาสที่มีบททั้งสองเป็นประธาน และในรูปวิเคราะห์ มี จ ศัพท์อยู่
ด้วย เช่น สมฺโณ จ พฺราหฺมโณ จ สมณพฺราหฺมณา สมณะและพฺราหฺมณฺ์ทั้งหลาย เป็นต้น

เมื่อว่าโดยประโยชน์ มี ๓ คือ

- ๑) ทำพากย์ในภาษาบาลีให้สละสลวยและขจัดความรุงรังด้วยวิรัตติ
- ๒) ทำศัพท์ให้น้อยลง คงความไว้เท่าเดิม
- ๓) ทำนามนามให้กลายเป็นคุณนามและเปลี่ยนลิงค์ได้

๕) บทศัพท์

ศัพท์ คือการเชื่อมคำนามกับปัจจัย เป็นการสร้างคำใหม่เพื่อให้กระชับกว่าการใช้นามล้วน ๆ หรือปัจจัยที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ความย่อ เป็นได้ทุกวิรัตติ และเป็นอภัยศัพท์ ในคัมภีร์ปทรูปสัทธิต ศัพท์กัณฑ์ สูตรที่ ๓๖๑ มีรูปวิเคราะห์ว่า **เตส นามิกานํ หิตอุปการา ตทธิตา** ชื่อว่าศัพท์ เพราะเป็นปัจจัยที่มีอุปการะเกื้อกูลแก่นามบทเหล่านั้น ในคัมภีร์สัทธิตสูตรที่ ๗๕๑ ให้ความหมายว่า **ตทธิตนตติ อปจจาทิตตเถสุ ปวตตानํ ณาทิจจยानํ นามํ ปริ-กปปาทิวเสน นิปมาเตตพพสส วิธินปี นามํ** ศัพท์เป็นชื่อของกลุ่มปัจจัยมี ๓ ปัจจัยเป็นต้นใช้ในความหมายว่า **อปจจ** เป็นต้นและวิธีการประกอบศัพท์โดยอาศัยการอนุมานตามหลักเหตุผลเป็นต้น

ศัพท์นั้น เมื่อว่าโดยลักษณะทั่วไป มีอยู่ลักษณะอย่างเดียว คือใช้ปัจจัยแทนศัพท์ได้ทั่วไป เมื่อว่าโดยลักษณะเฉพาะ มีหลายประเภท ตามที่ท่านแสดงไว้ในคัมภีร์ปทรูปสัทธิต สูตรที่ ๔๒๓ ว่า

ศัพท์ มี ๓ ประเภท คือ

๑) **สามัญญศัพท์** (สามัญญวุตติศัพท์) ศัพท์ที่มีรูปศัพท์เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ และใช้ปัจจัยแทนศัพท์ได้ทั่วไป เช่น วสสิญจสส อปจจ วสสิญโจ (วสสิญจ, วสสิญจ) เหล่ากอของวสสิญจ ชื่อว่า วสสิญจ เป็นต้น

๒) **ภาวศัพท์** ศัพท์ที่ใช้ ตต ญย ตตต ตา ณ กณ ปัจจัย แทน ภาวศัพท์ลงกับนาม นาม คุณนาม นามกิตก์ กิริยาอาชยาด (อตถิ นตถิ)

๓) **อภัยศัพท์** ศัพท์ที่ใช้อภัยศัพท์ ถ้า ถ ปัจจัยแทน ปการ (ประการ)

ในบรรดา ๓ ประเภทนั้น สามัญญวุตติศัพท์ (ศัพท์แรก) มี ๔ ประเภท คือ

๑) **อปจจศัพท์** ศัพท์ที่ใช้ปัจจัยแทน อปจจ (เหล่ากอ) ศัพท์ เช่น วสสิญจสส อปจจ วสสิญโจ เหล่ากอของวสสิญจ เป็นการใช้ ญ ปัจจัยแทน อปจจ ศัพท์

๒) **อเนกัตถศัพท์** ศัพท์ที่มีความหมายหลายประการ เช่น นาวาย ตระตีติ นาวิกอ ผู้ข้ามด้วยเรือ เป็นการใช้ ญ ปัจจัยแทน ตระตี (ข้าม) ศัพท์, กสาเวน รตต กาสาว ฝักาสาวะ เป็นการใช้ ญ ปัจจัยแทน ราก (ยอม) ศัพท์ เป็นต้น

๓) **อัสสทธิศัพท์** ศัพท์ที่ใช้ปัจจัยแทน อสสทธิ (มี) ศัพท์ เช่น कुโณ อสส อตถิติ คุณวา ผู้มีคุณ เป็นการใช้ วนตุ ปัจจัย แทน อสสทธิ ศัพท์

๔) **สังขยาศัพท์** ศัพท์ที่มีการนำสังขยาศัพท์มาย่อเข้าด้วยกัน เช่น ทส จ ทส จ วิสติ สิบกับสิบ เป็นยี่สิบ เป็นต้น

ส่วนในคัมภีร์ปทวิจาร์ แสดงว่า ศัพท์เมื่อว่าโดยย่อมี ๓ ประเภท คือ

- ๑) **สามัญญศัพท์** ศัพท์ที่มีรูปศัพท์เป็นได้ ๓ ลิงค์ เช่น วสสิญโจ, วสสิญจ, วสสิญจ
- ๒) **อภัยศัพท์** ศัพท์ที่มีรูปศัพท์ไม่เปลี่ยนแปลงตามลิงค์และวิรัตติ เช่น ตตา
- ๓) **ภาวศัพท์** ศัพท์ที่ลงในความหมายว่า ภาวะ (แปลว่า ความ, การ)

เมื่อว่าโดยพิสดาร สามัญญัตถัตถิต มี ๑๕ ประเภท คือ

- ๑) **อปัจจัตถิต** ตถัตถิตที่ใช้แทน อปัจจ (เหล่ากอ) ศัพท์
- ๒) **ตรัตยาทิตถิต** ตถัตถิตที่ใช้แทน ตรติ (ข้าม) ศัพท์ เป็นต้น
- ๓) **ราคาทิตถิต** ตถัตถิตที่ใช้แทน ราก (ย่อม) ศัพท์ เป็นต้น
- ๔) **ชาตาทิตถิต** ตถัตถิตที่ใช้แทน ชาต (เกิด) ศัพท์ เป็นต้น
- ๕) **สมุหัตถิต** ตถัตถิตที่ใช้แทน สมุห (หมู่) ศัพท์
- ๖) **จानัตถิต** ตถัตถิตที่ใช้แทน จาน (ที่ตั้ง) ศัพท์
- ๗) **อุปมาตถิต** ตถัตถิตที่ใช้แทน อุปมา (ราวกะ, เพียงดั่ง) ศัพท์
- ๘) **นิสสิตัตถิต** ตถัตถิตที่ใช้แทน นิสสิต (อาศัย) ศัพท์
- ๙) **พหุลัตถิต** ตถัตถิตที่ใช้แทน พหุล (มาก) ศัพท์
- ๑๐) **วิเสสัตถิต** ตถัตถิตที่ใช้แทน วิเสส (ยิ่งกว่า) ศัพท์
- ๑๑) **อัสสติกัตถิต** ตถัตถิตที่ใช้แทน อัสสติกิ (มี) ศัพท์
- ๑๒) **ปกตัตถิต** ตถัตถิตที่ใช้แทน ปกติ หรือ ปกต (ปกติ) ศัพท์
- ๑๓) **ปุรณัตถิต** ตถัตถิตที่ใช้แทน ปุรณ (ลำดับที่) ศัพท์
- ๑๔) **สังขยัตถิต** ตถัตถิตที่ใช้แทน สังขยา (จำนวน) ศัพท์
- ๑๕) **วิภาคัตถิต** ตถัตถิตที่ใช้แทน วิภาค (จำแนก, แยกส่วน) ศัพท์

ภาวัตถิต มี ๕ ประเภท คือ

๑) **ทัฬพะภาวัตถิต** ตถัตถิตที่ลงปัจจัยในความหมายของภาวะทัฬพะศัพท์ เช่น วิสาณิสส ภาโว วิสาณิตตฺ ความเป็นมาแห่งสัตว์ที่มีเขา ชื่อว่าวิสาณิตตะ เป็นต้น

๒) **คุณภาวัตถิต** ตถัตถิตที่ลงปัจจัยในความหมายภาวะทัฬพะคุณศัพท์ เช่น สุกกสส ภาโว สุกกตตฺ ความเป็นมาแห่งโคสีขาว ชื่อว่าสุกกัตตะ เป็นต้น

๓) **กิริยาภาวัตถิต** ตถัตถิตที่ลงปัจจัยในความหมายภาวะทัฬพะกิริยาศัพท์ เช่น คนตุสส ภาโว คนตุตตฺ ความเป็นมาแห่งผู้ไป ชื่อว่าคนตุตตะ เป็นต้น

๔) **ชาติภาวัตถิต** ตถัตถิตที่ลงปัจจัยในความหมายภาวะทัฬพะชาติศัพท์ เช่น โคตสส ภาโว โคตตฺ ความเป็นมาแห่งโค ชื่อว่าโคตตะ เป็นต้น

๕) **นามภาวัตถิต** ตถัตถิตที่ลงปัจจัยในความหมายภาวะทัฬเพ่นามบัญญัติ เช่น จิตตสส ภาโว จิตตตตฺ ความเป็นมาแห่งจิตต์ ชื่อว่าจิตตัตตะ เป็นต้น

๖) บทอาขยาด

อาขยาด คือคำที่เชื่อมธาตุ วิภัติ ปัจจัยเพื่อสร้างคำที่แสดงกิริยาหรือศัพท์ที่กล่าวกิริยา เพื่อใช้เป็นกิริยาคุมพากย์ ในคัมภีร์สหนทีสุตตมาลา สูตรที่ ๘๖๕ มีรูปวิเคราะห์ว่า **กิริยํ อาขยาดิตติ อาขยาดํ, กิริยาปทํ** อาขยาดคือศัพท์ที่แสดงกิริยา (การกระทำ) ได้แก่ บทกิริยามิ ติ, อนติ, สิ, ถ, มิ, ม วิภัติเป็นต้น เช่น บุริโส มคคํ คจจติ บุรุษ ย่อมไปสู่หนทาง เป็นต้น (คมุ ธาตุ ติ วิภัติ) ประกอบด้วย ส่วนประกอบ ๘ อย่าง คือ วิภัติ กาล บท วจนะ บุรุษ ธาตุ วาจก และปัจจัยใน ๘ อย่างนั้น ที่สำคัญที่สุด คือ

๑) **วิภัติ** คือศัพท์ที่แจกแจงความหมายของธาตุ ทำหน้าที่ของตนได้โดยลำพังและเป็นที่อาศัยปรากฏขึ้นของ กาล บท วจนะ และบุรุษ

๒) ธาตุ เป็นมูลรากของกิริยา

๓) ปัจจัย เพราะทำหน้าที่ของตนได้โดยลำพัง และเป็นที่อาศัยปรากฏขึ้นของวาจก

วิภัติ คือศัพท์ที่แจกแจงความหมายของธาตุ ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ สูตรที่ ๔๒๔ มีรูปวิเคราะห์ว่า กาลาทิวเสน ธาตุวตถ์ วิภชตติ วิภตติโย ชื่อว่าวิภัติ เพราะแจกแจงความหมายของธาตุโดยจำแนกเป็นกาลเป็นต้น ในคัมภีร์ปทวิจาร์ แสดงวิภัติไว้ ๘ หมวด ดังนี้ คือ

๑) วัตตมานาวิภัติ กาลหรือกิริยาที่กำลังเป็นไปอยู่ แต่ยังไม่เสร็จ เรียกว่าปัจจุบัน, มีวิภัติว่า ติ, อนติ เป็นต้น ๑๒ ตัวซึ่งประกอบท้ายธาตุ โดยส่วนมากแปลว่า อยู่, ย่อม, จะ ส่วนในคัมภีร์กัจจายนะวัณณาสูตที่ ๔๑๔ มีรูปวิเคราะห์ว่า วัตตตติ วัตตมานา กาลสงขาทา กิริยา วัตตมาโน กาล เอติสสาติ วัตตมานา ชื่อว่าวัตตมานา เพราะกำลังเป็นไปอยู่ ได้แก่ กิริยาคือกาล กาลที่กำลังเป็นไปของกิริยานั้น เหตุนั้น กิริยานั้น ชื่อว่าวัตตมานา

๒) ปัญจมีวิภัติ การออกคำสั่งใช้ให้ผู้อื่นทำ เรียกว่าอาณัติ การปรารถนาหรือการสวดมนต์อ่อนวอนให้เป็นอย่างนั้นอย่างนั้น เรียกว่าอาสิญฐะ มีวิภัติว่า ตุ, อนตุ เป็นต้น ๑๒ ตัวซึ่งประกอบท้ายธาตุเพื่อแสดงอาณัติและอาสิญฐะนั้น ท่านเรียกว่าปัญจมีวิภัติ โดยส่วนมากแปลว่า จง...เกิด, ขอ...จง ส่วนในคัมภีร์สัททนิตีสุตตมาลา สูตรที่ ๘๘๐ แสดงว่า ปัญจมีวิภัติ ใช้ในกาลที่ไม่เจาะจง เหล่านี้ คือ ออกคำสั่ง, ความหวัง, การด่า, การสาปแช่ง, การขอ, การแนะนำหรือบอกวิธี, การนิมนต์, การร้องเรียก, การเชื่อเชิญ, การถาม และความปรารถนา

๓) สัตตมีวิภัติ การหยั่งลงใจผู้อื่น เรียกว่าอนุมติ (ในที่อื่น หมายถึง การอนุญาตหรือการเห็นด้วย) การรำพึงกับตนเอง เรียกว่าปรักัปะ มีวิภัติว่า เอยย, เอยยุ เป็นต้น ๑๒ ตัว ซึ่งประกอบท้ายธาตุ เพื่อแสดงอนุมติและปรักัปะนั้น เรียกว่าสัตตมีวิภัติ โดยส่วนมากแปลว่า ควร..., พึง...,

๔) ปโรกขาวิภัติ กาลหรือกิริยาที่สำเร็จไปแล้ว เรียกว่าอดีต มีวิภัติว่า อ, อุ เป็นต้น ๑๒ ตัว ซึ่งประกอบท้ายธาตุ เพื่อแสดงกาลหรือกิริยาที่เป็นอดีตนั้น เรียกว่าปโรกขาวิภัติ โดยส่วนมากแปลว่า...แล้ว

๕) หิยัตตนิวิภัติ กาลหรือกิริยาที่ผ่านพ้นมาแล้วได้ ๑ วัน เรียกว่าหิโย (เมื่อวานนี้) มีวิภัติว่า อา, อุ เป็นต้น ๑๒ ตัวซึ่งประกอบท้ายธาตุ เพื่อแสดงอดีตกาลนับตั้งแต่เมื่อวานนั้น เรียกว่าหิยัตตนิวิภัติ โดยส่วนมากแปลว่า...แล้ว

๖) อัชชัตตนิวิภัติ กาลหรือกิริยาที่เป็นไปโดยเริ่มต้นตั้งแต่เที่ยงคืนที่ผ่านมาไป จนถึงเที่ยงคืนที่กำลังจะมาถึง เรียกว่าอัชชะ (วันนี้) มีวิภัติว่า อี, อุ เป็นต้น ๑๒ ตัวซึ่งประกอบท้ายธาตุ เพื่อแสดงอดีตที่เพิ่งทำเสร็จไปภายในวันนี้ เรียกว่าอัชชัตตนิวิภัติ โดยส่วนมากแปลว่า...แล้ว

๗) ภวิสสันตวิภัติ กาลหรือกิริยาที่ยังมาไม่ถึงเรียกว่าอนาคต มีวิภัติว่า สสติ, สสนติ เป็นต้น ๑๒ ตัว ซึ่งประกอบท้ายธาตุ เพื่อแสดงอนาคตนั้น เรียกว่าภวิสสันตวิภัติ โดยส่วนมากแปลว่า จัก..., จะ...,

๘) กาลาติปัตติวิภัติ ความผิดหวังหรือความผิดพลาดที่ทำให้กิริยาบางอย่างไม่มีสิทธิที่จะเกิดขึ้นได้อีก เรียกว่ากิริยาตีปณะ มีวิภัติว่า สสา, สสสุ เป็นต้น ๑๒ ตัว ซึ่งประกอบท้ายธาตุ เพื่อแสดงความเป็นกิริยาตีปณะนั้น เรียกว่ากาลาติปัตติวิภัติ โดยส่วนมากแปลว่า จักได้...แล้ว

๗) บทกิตก์

กิตก์ คือคำเชื่อมธาตุกับปัจจัย เพื่อสร้างคำที่ทำหน้าที่เป็นผู้กระทำกริยาเป็นต้น หมายความว่า เป็นชื่อของปัจจัยกลุ่มหนึ่งสร้างขึ้นมาโดยการนำเอาธาตุกับปัจจัยมาประกอบกัน เพื่อกำจัดความสงสัยในเรื่องสาธนะ ในคัมภีร์สัททตถกจินตาคาถาที่ ๓๔๖ มีรูปวิเคราะห์ว่า **ลิสฺธานัง กงฺขิ กิรฺตติ กิโต** ณ ปัจจัยเป็นต้น ชื่อว่ากิตก์ เพราะกำจัดความสงสัยของศิษย์ทั้งหลาย (ลง ญฺ ปัจจัย เป็น กิตโก) คือทำให้เข้าใจหน้าที่ของศัพท์ได้อย่างถูกต้องว่า เป็นสาธนะไหน ดังนี้เป็นต้น เช่น ทายโก มาจาก ทา ธาตุ + ญฺ ปัจจัย แปลว่า ผู้ให้ เป็นกัตตุสาธนะ, ทานํ มาจาก ทา ธาตุ + ญฺ ปัจจัย แปลว่า ทานที่ถูกให้ เป็นกัมมสาธนะ ดังนี้เป็นต้น เป็นชื่อของปัจจัยกลุ่มหนึ่งกำจัดความสงสัยของศิษย์ในเรื่องสาธนะ ในคัมภีร์กัจจายนะสูตรที่ ๕๔๕-๕๔๖ ได้จำแนกกิตก์ปัจจัยออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) กิจปัจจัย คือปัจจัยที่ใช้ในกัมมสาธนะและภาวสาธนะ มี ๕ ตัว คือ ตพพ, อนีย, ญย, เตยย, रिจฺ ปัจจัยเหล่านี้ สามารถแสดงความหมายว่า อรหะ (สมควร) และสักกะ (สามารถ) ท่านจึงบัญญัติให้แปลว่า ฟัง, ได้ เช่น กาทพพ (อันเขาฟังกระทำ, อันเขากระทำได้) เป็นต้น

๒) กิตปัจจัย คือปัจจัยที่มักใช้ในกัตตุสาธนะ ได้แก่ กิตก์ปัจจัยทั้งหมดที่นอกจากกิจปัจจัย

โบราณจารย์บางท่านจำแนกกิตก์ปัจจัยออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑) กิจปัจจัย คือปัจจัยที่ใช้ในกัมมสาธนะและภาวสาธนะ

๒) กิตปัจจัย คือปัจจัยที่ใช้ในกัตตุสาธนะ

๓) กิจกิตปัจจัย คือปัจจัยที่ใช้ในกัตตุสาธนะ, กัมมสาธนะ, ภาวสาธนะ

คัมภีร์อภิธาน เป็นคัมภีร์ประเภทพจนานุกรมศัพท์บาลี และมีคัมภีร์ที่สำคัญ ๆ อธิบายขยายความเพิ่มเติม เช่น อภิธานปปีที่ปิกากฎิกา อภิธานปปีที่ปิกาสูจิ อภิธานปปีที่ปิกานิสสยะ เป็นต้น เป็นคัมภีร์ที่แสดงนามบัญญัติของเนื้อหาทั้งในโลกสวรรค์ โลกมนุษย์ และโลกบาดาล เป็นผลงานของพระโมคคัลลานมหาเถระ ราชบัณฑิต ณ วัดมหาเชตวัน เกาะลังกา ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ ในรัชสมัยของพระเจ้า ปรักกมพาทูที่ ๑

คัมภีร์อภิธาน ถือว่าเป็นคัมภีร์ที่มีคุณค่าด้านภาษาศาสตร์ที่สามารถให้ความรู้ต่อการศึกษาด้านภาษาศาสตร์เพราะเป็นแหล่งรวมของ “พจน์” หรือคำพูดต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันซึ่งเป็นสิ่งที่อนุชนจะต้องศึกษาและให้ความสำคัญกับการศึกษาในเชิงภาษาศาสตร์ด้วย คัมภีร์อภิธาน แบ่งออกเป็น ๓ กัณฑ์ใหญ่ คือ

๑. สักคกัณฑ์ แสดงชื่อศัพท์ที่มีความหมายเหมือนกันไว้เป็นกลุ่มเดียวกัน เช่น ศัพท์ที่เป็นพระนามของพระพุทธเจ้า ชื่อพระนิพพาน พระอรหันต์ และโลกสวรรค์ เป็นต้น

๒. ภูกัณฑ์ แสดงศัพท์ที่เป็นชื่อของสถานที่ พื้นดิน ภูเขา ต้นไม้ แม่น้ำ และลำธาร เป็นต้น แบ่งออกเป็น ๗ วรรคย่อย คือ

๑) ภูมิวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับแผ่นดิน

๒) ปุรววรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับเมืองและประเทศ

๓) นรวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับคน

๔) จตพพรรณวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับบรรณะ ๔

๕) อรัญญวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับป่าไม้

- ๖) เสลวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับภูเขา
๗) ปาतालวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับโลกบาดาล

๓. **สามัญญกัณฑ์** แสดงนามศัพท์และคุณศัพท์สามัญญ์ทั่ว ๆ ไป มีความดีงาม ความประเสริฐ การกระทำ เป็นต้น รวมทั้งศัพท์ที่เป็นนิบาตบทและอุปสัคบท แบ่งออกเป็น ๔ วรรคย่อย คือ

- ๑) วิเสสยานีวรรค แสดงศัพท์ที่เป็นบทวิเสสณะที่เกี่ยวข้องกับลิงค์ทั้ง ๓
๒) สังกัณณวรรค แสดงศัพท์เบ็ดเตล็ดทั่วไป
๓) อเนกัตถวรรค แสดงศัพท์ที่มีความหมายหลายอย่าง
๔) อัปยยวรรค แสดงความหมายของอุปสัคและนิบาต

ในกัณฑ์ใหญ่ทั้ง ๓ นั้น ที่ประกอบด้วยวรรคย่อย มีภูมिवรรค และปุรวรรค เป็นต้น เมื่อรวมกับปณามคาถา ปฎิญาญาคาถา ปริภาสาคาถา และนิคมนคาถา ทั้งหมดแล้ว มีจำนวนทั้งสิ้น ๑,๒๒๑ คาถาด้วยกัน

ลักษณะการแสดงเนื้อหาคัมภีร์อภิชานนั้น เป็นการแสดงกลุ่มศัพท์ที่มีชื่อและลิงค์คล้ายตามบาลีพระไตรปิฎก ขอนำการแสดงลักษณะการอธิบายความ โดยแสดงบทประกอบด้วยศัพท์ รูป วิเคราะห์ และอุทาหรณ์ประกอบโดยสังเขป ดังนี้

๑) **พุทฺธ** แปลว่า พระพุทฺธเจ้า, ผู้ตรัสรู้

รูปวิเคราะห์: พุทฺโธติ เกณฑเถน พุทฺโธ ภามว่า คำว่า พุทฺโธ พระพุทฺธเจ้าทรงพระนามว่าพุทฺธะ เพราะอรรถว่าอย่างไร, ตอบว่า ทรงพระนามว่าพุทฺธะ เพราะมีอรรถวิเคราะห์ว่า

- (๑) พุชฌิตา สจจानीติ พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงตรัสรู้สัจธรรม
(๒) โโพธธา ปชายาติ พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงให้หมู่สัตว์รู้ตาม
(๓) สพพญญตยา พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงรู้ธรรมทั้งปวง
(๔) สพพทสฺสาวิตยา พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงเห็นแจ้งธรรมทั้งปวง
(๕) อภิญญเยยตยา พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงรู้ยิ่ง
(๖) วิสวิตยา พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงทำพระนิพพานให้แจ้ง
(๗) ซีณาสวสงฺขาเตน พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงสิ้นอาสวะ
(๘) นิรุปกฺกิลสสงฺขาเตน พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงปราศจากอุปกิเลส
(๙) เอกนตวิตราคฺติ พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงปราศจากราคะแน่นอน
(๑๐) เอกนตวิตโทสฺติ พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงปราศจากโทสะแน่นอน
(๑๑) เอกนตวิตโมหฺติ พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงปราศจากโมหะแน่นอน
(๑๒) เอกนตนิกกิลสฺติ พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงสิ้นกิเลสแน่นอน
(๑๓) เอกายนมคฺคํ คโตติ พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะเสด็จไปสู่ทางอันเอก
(๑๔) เอโก อนุตฺตรํ สมมาสมโพธิ อภิสมพุทฺโธติ พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะตรัสรู้

พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณได้เพียงพระองค์เดียว

(๑๕) อพุทฺธิวิทตตตา พุทฺธิปฏิลาภตตา พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงกำจัดอวิชชาแล้วตรัสรู้วิชชา

(๑๖) พุชฌิตีติ พุทฺโธ ผู้ตรัสรู้ พระนามว่าพุทฺธะ (พุธ อวคฺมเน=ตรัสรู้-รู้-บรรลุ + ต)

อุทาหรณ์: เตน สมเย พุทโธ ภควา เวรณชาโย วิหริติ นเพรฺจิมฺนฺทฺมฺเล มหตา ภิกฺขุ-
สฺเชน สทฺธิ ปฺลจฺมตฺเตน ภิกฺขุสฺเตหิ สมฺยํนํ พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ควางตันสะเดาอัน
เป็นที่อยู่ของนเพรฺยักข์ เขตเมืองเวรณฺชา พร้อมภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ประมาณ ๕๐๐ องค์

อิติ พุทโธ อภิญญา ฌมฺมกฺขาสี ภิกฺขุํ ทฺกฺขสฺสทฺงโร สตฺถา จกฺขฺมา ปรีนิพฺพุโต
ดั่งนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสบอกธรรม แก่ภิกษุทั้งหลายเพื่อความรู้อย่าง พระศาสดา ทรงทำที่สุดแห่งทุกข์
มีพระจักขุ ปรีนิพพานแล้ว

อริยา วุจฺจนฺติ พุทฺธา จ พุทฺธสวกา จ พระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้า เรียกว่า
พระอริยะทั้งหลาย

อหิ พุทฺธญฺจ ฌมฺมญฺจ สฺขมฺญฺจ สรณิ คฺโต อุปาสกตฺตํ เทเสสิ สกฺยปฺุตฺตสฺส สาสเน หม่อมฉัน
ได้ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะที่พึ่งแล้ว ได้แสดงตนเป็นอุบาสก ในพระ
ศาสนาแห่งพระศากยบุตรแล้ว

สวกา จ ปจฺเจกพุทฺธา จ พุทฺธา จ อนุสฺสรนฺติ พระสาวกทั้งหลาย พระปัจเจกพุทธเจ้า
ทั้งหลาย และพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมทรงระลึกได้

พุทโธ จ โลกฺเกติ อิทํ วินา พุทฺธูปฺปาเทน สฺมฺภทฺสฺส อภาวทฺสสนตฺถิ วุตฺตํ บทว่า พุทโธ จ
โลกเ นี้ สกวาที่กล่าวไว้เพื่อแสดงความไม่มีสังฆเภท โดยเว้นจากการอุบัติของพระพุทธเจ้า

อดฺดโต ปน ปารมิตาปริภาวิโต สยฺมญฺญาณเณ สห วาสนาย วิหตฺวิทฺธิสฺตินิรวเสสสิเลโส
มหากรุณาสพฺพญฺญตฺถยฺยาณาทือปริเมยฺยคฺคณคฺคาโร ขนฺธสนฺดาโน พุทโธ ก็โดยความหมาย คือ
พระพุทธเจ้า ผู้ทรงกำจัดกิเลสได้หมดสิ้นพร้อมทั้งวาสนา ด้วยพระสยัมภูญาณ เพราะทรงอบรมบ่ม
พระบารมีมาแล้ว ผู้มีพระขันธสันดานทรงไว้ซึ่งหมู่คุณอันนับประมาณไม่ได้มีพระมหากรุณาธิคุณและ
พระสัพพัญญุตญาณเป็นต้น

คัมภีร์ฉันทลักษณ์ ภาษาบาลีที่นำมาจัดการศึกษาอยู่จนถึงปัจจุบัน คือ คัมภีร์วุตโตทัยอัน
เป็นฉันทลักษณ์บาลี เป็นคัมภีร์แสดงฉันทลักษณ์บาลี ว่าด้วยกฎระเบียบในการวางศัพท์ที่เป็นครูและ
ลหุ เป็นแบบต่าง ๆ ในการประพันธ์ที่เป็นร้อยกรอง ที่เรียกว่าปี่ชชะ โดยอาศัยคัมภีร์วุตตรัตนการ
เป็นหลัก และเป็นฉันทลักษณ์บาลีฉบับแรกที่เป็นที่นิยมศึกษาท่องจำมากที่สุด เป็นผลงานของ
พระสังฆรักขิตะ พระเถระชาวสิงหลในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ท่านดำรงสมณศักดิ์ที่มหาสามี (สมเด็จพระ
สังฆราช) เป็นผู้เชี่ยวชาญพระปริยัติธรรมและภาษาบาลีสันสกฤต มีเกียรติศักดิ์เลื่องลือและเป็น
พระราชครูของพระเจ้าปราคกรมพาทูที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๙๖-๑๗๒๙) ท่านมีชีวิตอยู่จนถึง พ.ศ. ๑๗๘๗ ใน
รัชสมัยพระเจ้าปราคกรมพาทูที่ ๓ พำนักอยู่ที่วัดเขามะเตือ (อุทุมพรศิริวิหาร) ณ เมืองซัมพูโทณี

เนื้อหาที่เป็นหลักในคัมภีร์วุตโตทัย มีคาถาแสดงไว้ ๑๐๘ ชนิดกับฉันท ๑๗ ประเภท แบ่ง
ออกเป็น ๖ ปริจเฉท คือ

๑. สัณญูปริภาสานิเทศ	ว่าด้วยชื่อและกฎทั่วไป มี ๑๖ คาถา
๒. มัตตาวุตตินิเทศ	ว่าด้วยคาถามาตราพฤติ มี ๒๙ คาถา
๓. สมวุตตินิเทศ	ว่าด้วยสมคาถา มี ๖๑ คาถา
๔. อัทสสมวุตตินิเทศ	ว่าด้วยอัทสสมคาถา มี ๑๑ คาถา
๕. วิสมวุตตินิเทศ	ว่าด้วยวิสมคาถา มี ๑๑ คาถา
๖. ฉัปปัจจยวิภาค	ว่าด้วยนัย ๖ อย่าง มีปิตถารนัยเป็นต้น มี ๙ คาถา

ข้อความส่วนใหญ่ในคัมภีร์เป็นทั้งสูตรและอุทาหรณ์ในคาถาเดียวกันมีคาถาทั้งหมด ๑๓๗ บท แสดงหลักการประพันธ์ประเภทร้อยกรองที่เรียกว่าป็ชชะ ประกอบด้วยคาถา ๒ ประเภท คือ

๑. มาตราพฤติ คือ คาถาที่นับมาตรา แต่งโดยกำหนดมาตราในแต่ละบาทคาถา มีทั้งหมด ๒๖ คาถา คือ อริยาชาติ ๖, คีติชาติ ๔, เวตาลีชาติ ๙ และมัตตาสมกชาติ ๗

๒. วรรณพฤติ คือ คาถาที่นับพยางค์ แต่งโดยกำหนดพยางค์ในแต่ละบาทคาถา มีทั้งหมด ๘๒ คาถา คือ สมคาถา ๖๑, อัธสมคาถา ๑๑, วิสมคาถา ๑๐

คัมภีร์อสังการ เป็นคัมภีร์ที่แสดงหลักการแต่งเสียงและความหมายให้ภาษามีความไพเราะ โดยเฉพาะคัมภีร์สุโธธาสังการ อันเป็นผลงานของพระสังฆรักขิตะ เป็นพระเถระชาวลังกา ผู้ดำรงตำแหน่งมหาสามี (สมเด็จพระสังฆราช) และเป็นพระราชครูของพระเจ้าปราคักรมพาทูที่ ๑ ท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญพระปริยัติธรรมทางด้านภาษาบาลีและสันสกฤต มีเกียรติศักดิ์เลื่องลือในสมัยราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ (พ.ศ. ๑๖๙๖ – ๑๗๒๙) มีชีวิตอยู่จนถึง พ.ศ. ๑๗๘๗ ในรัชสมัยพระเจ้าวิชัยพาทูที่ ๓ พำนักอยู่ที่อุทุมพรศิรินิหาร เนื้อหาของคัมภีร์ประกอบด้วยหลักการตกแต่งภาษาเพื่อให้ไพเราะชวนให้น่าฟังเสนาะโสตทั้งอรรถและพยัญชนะ

บทประพันธ์ จำแนกออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. ป็ชชะ ร้อยกรอง หรือคาถา เช่น มงคลสูตรเป็นต้นที่แต่งด้วยคาถาล้วน ๆ

๒. คัชชะ ร้อยแก้ว ความเรียง เรียกว่าจกณนิยะบ้างที่ไม่มีคาถา

๓. วิมิสสะ บทประพันธ์ผสมกันทั้งร้อยกรองและร้อยแก้ว เช่น ธัชคคสูตรเป็นต้น

อสังการ หมายถึง เครื่องตกแต่งบทประพันธ์ จำแนกเป็น ๒ ประเภท โดยถือเอาศัพท์และความหมายของศัพท์เป็นเกณฑ์ คือ

๑. สัททาสังการ การตกแต่งเสียง

๒. อัธทาสังการ การตกแต่งความหมาย

คัมภีร์เหล่านี้ ท่านผู้แต่งขึ้นต่างมีความรู้ความเชี่ยวชาญแตกฉานในบทบาลีพระไตรปิฎก จากนั้น ท่านได้รวบรวมประมวลความรู้การใช้บทบาลีที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกมาแต่งประมวลเป็นกฎเกณฑ์ในการใช้บทบาลีในพระไตรปิฎก ดังนั้น ในการศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในพระไตรปิฎกอันเป็นพระพุทธรูปที่มีทั้งประเภทคัชชะ-ร้อยแก้ว และป็ชชะ-ร้อยกรอง ตามแนวกุ่มคัมภีร์สัททาสังการ นั้น จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาค้นคว้าให้เข้าใจในคัมภีร์บาลีกุ่มสัททาสังการ เพื่อเป็นเครื่องมือในการศึกษาวิเคราะห์บทบาลีกรณีศึกษาโดยเฉพาะบทบาลีในคัมภีร์อภิธาน ตอนอเนกัตถวรรค ที่จะนำมากล่าวในบทที่ ๓ ต่อไป

บทที่ ๓

คัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกา ตอนอเนกัตถวรรค ฉบับภาษาบาลีอักษรไทย และแปลเป็นภาษาไทย

การศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในพระไตรปิฎกนั้น มีจุดประสงค์ที่จะนำข้อมูลจากคัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกาสุจันเป็นคัมภีร์ขยายความของคัมภีร์อภิธานมาเป็นกรณีศึกษา ดังนั้น ผู้วิจัยจึงขอเสนอข้อมูลโดยย่อของคัมภีร์อภิธานซึ่งเป็นคัมภีร์ประเภทพจนานุกรมกล่าวถึงคำศัพท์ในภาษาบาลี มีศัพท์ที่เป็นพระนามของพระพุทธเจ้า ชื่อพระนิพพาน พระอรหันต์ โลกสวรรค์ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ เป็นต้น เป็นคัมภีร์ที่ทรงคุณค่าตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน แต่ยังไม่เป็นที่แพร่หลายมากนัก มีเนื้อหาในภาพรวม โดยสังเขปดังนี้

คัมภีร์อภิธาน แบ่งออกเป็น ๓ กัณฑ์ใหญ่ คือ

๑. สัคคกัณฑ์ ว่าด้วยศัพท์ที่เป็นพระนามของพระพุทธเจ้า ชื่อพระนิพพาน พระอรหันต์ และโลกสวรรค์ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ เป็นต้น

๒. ภูกัณฑ์ ว่าด้วยนามศัพท์ที่เป็นสถานที่ พื้นดิน ภูเขา ต้นไม้ แม่น้ำ และลำธาร เป็นต้น

๓. สามัญญกัณฑ์ว่าด้วยนามศัพท์และคุณศัพท์สามัญทั่ว ๆ ไป มีความดีงาม ความประเสริฐ การกระทำ เป็นต้น รวมทั้งศัพท์ที่เป็นนิบาตบทและอุปสัคบท

นอกจากนั้น ในกัณฑ์ใหญ่ทั้ง ๓ นั้น ยังประกอบด้วยวรรคย่อยอีก ๑๗ วรรค มีภูมิวรรค ปุรวรรค นรวรรค จตุพพรรณวรรค อรัญญวรรค อรัญญาทิวรรค ปาतालวรรค วิเสสยาธินวรรค สังกัณณวรรค และอเนกัตถวรรค เป็นต้น เมื่อรวมปณามคาถา ปฏิญญาคาถา ปริภาสาคาถา และนิคมณคาถา ทั้งหมดแล้ว มีจำนวนทั้งสิ้น ๑,๒๒๑ คาถา ผู้วิจัยจะได้นำเสนอเฉพาะตอนอเนกัตถวรรค จำนวน ๓๕๙ คาถา ดังต่อไปนี้

๓.๑ คัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกา อเนกัตถวรรค ฉบับภาษาบาลีอักษรไทย

๓.๑.๑. คาถาอเนกัตถวรรค

๑.	อเนกตเถ ปวกุขามิ, เอตถ ลิงควิเสสตถ,	คาถา'ทุธปาโท กมา เมกสส ปุนรุตตตา.	(๗๗๗)
๒.	สมโย สมวาเย จ, ปฎิวาเธ สียา กाल,	สมุเห การเณ ขเณ ปทานे लाभ ทิฎ्ฐิจิสุ.	(๗๗๘)
๓.	วณฺเณ สณฺจาน รุเปสุ, ปมาเณ จ ปสฺสาย,	ชาติจณวิสุ การเณ อกุขเร จ ยเส कुเณ.	(๗๗๙)
๔.	อุทเทเส ปาติโมกฺขสส, อุปวาเส จ อฏฺจงเค,	ปณฺณตติยมุโปสโถ อุโปสถทิเน สียา.	(๗๘๐)

๕.	รณงเค ลกขณ ฌมโม, จกุกั สมปตติยั จกุก,	รจกเก'สวี่ริยาปเถ รตเน มณฺฑลเถ พเส.	(๗๘๑)
๖.	กุลาถณเฑ อาณาย, ทานสมี่ พรหมจริย,	มายุเฑ ทาน ราสีสุ; มปปมณฺณาสู สาสเน.	(๗๘๒)
๗.	เมณฺณารติยั เวยยา, ปณฺจสีลา'ริยมคฺโค,	วจฺเจ สทวารตฺถุจฺฉิยั โปสณฺจค ธิตีสู จ.	(๗๘๓)
๘.	ฌมโม สภาเว ปริยตติปณฺณา- ณายesu สจฺจปฺกตีสู ปุณฺเณ; เณยเย คุณา'จาร สมาริสุปี, นิสสตตตา'ปตติสุ การณาโท.		(๗๘๔)
๙.	อตุโล ปโยชเน สททา, วตฺถุมหิ การเณ นาส,	ภิเณยเย วุทธิยั ธเน หิตเ ปจฺฉิมปพฺพเต.	(๗๘๕)
๑๐.	เยภฺยยตา'พยามิสเสสุ, ทพฺพตเถ'นติเรเก จา,	วิสีโยเค จ เกวลั นวเสสมหิ ตั ติสู.	(๗๘๖)
๑๑.	คฺุณ ปณฺณ ราสีสุ, อปปฺชานเ จ สีลาโท,	อานิสฺเส จ พนฺธเน สุกฺกาทิมหิ ชิยาย จ.	(๗๘๗)
๑๒.	รูกฺขาโท วิชฺชมาเน จา' ภูโต สตต มหาภูตา,	รหนฺเต ขนฺธปณฺจเก มนฺุเสสุ น นาริยั.	(๗๘๘)
๑๓.	วาจฺจลิจฺโค อตฺตสมี่,	ชาเต ปตฺเต สเม มโต.	(๗๘๙)
๑๔.	สุนฺทเร ทพฺพหิกมเม จา, สชฺชเน สมปฺหฺสายั,	ยาจเน สมปฺภิจฺฉเน สาธว'ภิเณยลิจฺคิกั.	(๗๙๐)
๑๕.	อนฺโต นิตฺถิ สมี่เป จา, เทหาวยวโกฏฺฐาเส,	วसानเ ปทปฺรเณ นาส สีมาสุ ลามเก.	(๗๙๑)
๑๖.	นิกาย สนฺธิ สามณฺณ, วิเสเส สุมนายณฺจ,	ปฺปสุตีสู กุเล ภเว ชาติ สงฺขตลกฺขณ.	(๗๙๒)
๑๗.	ภวเฑเท ปตฺธิจฺจายั, วาสนฺฐาเน จ คมเน,	นิฏฺฐา'ชฺฉมาสยพฺพุทธิสุ วิสทตเต คตฺธีริตา.	(๗๙๓)
๑๘.	ผลเ วิปสฺสนา ทิพฺพ, ปจฺจเวกฺขณณณมฺหิ,	จกฺขุ สพฺพณฺณุตาสู จ มคฺเค จ ญาณทสฺสนั.	(๗๙๔)
๑๙.	กมมารุทฺธน องฺคาร, สุวณฺณการมฺุสาย,	กปฺลล ทิปิกาสู จ มุกฺกา เวเค จ วายุโน.	(๗๙๕)
๒๐.	เกโสหารณ, ชิวิต, วุตฺติสู กถเน ปมุกฺกภาว,	วปเน จ วาปสมกรเณ ชฺฉณนาโท วุตฺตมปิ ตีสู.	(๗๙๖)
๒๑.	คมเน วิสฺสุเต จา'ว, อนฺุโยเค กิลินเน จ,	ธาริโต'ปจฺิตฺสุ จ สุโต' ภิเณยลิจฺคิกโก.	(๗๙๗)
๒๒.	โสตวิณฺเณยฺย สตเถสุ,	สุตฺ ปุตฺเต สุโต สียา	(๗๙๘)

๒๓.	กบิโป กาละ ยุเค เลเส, สทิสะ ตีสุ สมณ, สมนตตเต'นตรกปา,	ปลณตติ ปรมายสุ. โวหาร กปปินทุสุ ทิกะ ตกเก วิริมหิ จ.	(๗๙๙)
๒๔.	นิพพาน มคค วิริติ, ตจเจ จา'ริยสจจมหิ, ๒๕.	สยชาติเทเส เหตุมหิ, สโมสรณฐาเน	สเป สจจภาสีเต ทิกุริย สจจมีริต. (๘๐๐)
๒๖.	อนตร มชฌ วตถาณณ, พวยธาเน วินฐเจ จ, ๒๗.	อาโรคเย กุสล อิกุฐ, อนวชชหมิ เจเก จ, ๒๘.	วาสฐฐานา'กเรสุ จ จายตณ ปทปุรณ. (๘๐๑)
๒๙.	โพธิ สพพณุตถยาณ' ปลณตติย ปุเม' สสตถ, ๓๐.	เสวิโต เยน โส นิจจ, รฐาทีเก ชนปเท, ๓๑.	ชโน'กาโส'ธิ เหตุสุ เกเท ฉิทเท มนสยปี. (๘๐๒)
๓๒.	โส พนธเว'ตตนิ จ ส, สา ปุเม สุนเข วุตโต, ๓๓.	สุวณณ กนเก วุตต, ปลจจธรมตเต จ, ๓๔.	วิปาเก กุสโล ตถา กถิต วาจจลึงคิโก. (๘๐๓)
๓๕.	มกุละ ธนราสีมहि, เนตติสชาติ ปิธาเน จ, ๓๖.	ทรวา'จาเรสุ วิริเย, สิงคาราโท ธาตุเกเท, ๓๗.	มธฐาทีสุ ปารเท กัจเจ สมปตติย โรโส. (๘๐๔)
๓๘.	ตเถว พาทุมูลสมิ, ๓๙.	ปมาณ เหตุ สตเสสุ, ปมาตริ จ นิจจสมิ, ๔๐.	ริยมคเค จ นาริย' รูกชหมิ ปุริสิตถิย. (๘๐๕)
	สตัดท พพ'ตตภาเวสุ, สตัดายญจ, ชเน สตโต,	ตตถาปี วิสโย สียา ตถา เทเส จ โคจเร. มธิปาย กุริยาสุ จ ปุริสิตถินทริเยสุ จ. โส ธนสมิ มนิตถิย' ตตนิเย โส ตลึงคิโก. สุวณโณ ครุเพ ตถา ฉวิ สมปตติยมปี จ. ชามาตริ ปติมहि จ วร มนทปปีเย พยย. สียา โกส มนิตถิย' ธนุปลจสเตปี จ. พราหมณจ ปิตุสวปี เวเท ตปสิ วุจเจเต. ปโกฐเจ กจณพนธเน กจโน วุตโต ลตาย จ. มนุปมहि ติณปี จ. มานะ จ สจจวาทีนิ มริยาทาย มุจเจเต. ปาณสุ จ พลล, สียา อาสตเต โส ตลึงคิโก.	(๘๐๖)
			(๘๐๗)
			(๘๐๘)
			(๘๐๙)
			(๘๑๐)
			(๘๑๑)
			(๘๑๒)
			(๘๑๓)
			(๘๑๔)
			(๘๑๕)
			(๘๑๖)

๔๑.	เสมหาโท รสรตตาโท, ธาดุ ทวีศว'ภูจิกษา'ที,	มหาภูเต ปภาทิกะ ภวา'ทีสุ เคริกาทิสู.	(๘๑๗)
๔๒.	อมจจาโท สภาเว จ, สตุวาทีสามยา'วตถาย,	โยนิยัม ปกตี'ริตา ปจจยา ปสมเปปี จ.	(๘๑๘)
๔๓.	ปทัง จาเน ปริตดาณ, สพเท วตถุมหิ โภฏฐาเส,	นิพพานมหิ จ การณ ปาเท ตลลณณเน มต.	(๘๑๙)
๔๔.	โลหมุคคร เมฆesu, ฆโน, นิรันตเร จ กจิเน,	ตลาทิกะ ฆนัม วาจจลึงคิก มุจเจเต.	(๘๒๐)
๔๕.	ขุททา จ มกขิกากะเท, อธเม กปณเ จาปี,	มธุมหิ ขุททา, มปปเก พหุมหิ จตุสุ ตตติสุ.	(๘๒๑)
๔๖.	ตกเก มรณลึงเค จ, อริฏฐโธ อาสเว กากะ,	อริฏฐมสุเก สุเก นิมเพ จ เณณิลทพเม.	(๘๒๒)
๔๗.	มานภณเพ ปลสเต, เคหานัน ทารุพนธตถ,	สทิสตเต ตลา ตลา ปีจิกายณจ ทิสสตี.	(๘๒๓)
๔๘.	มิตตการะ ลยชทาเน, ยุทเธ เจว ปฎิณณาย,	พละ ราสี วิปตติสุ สงคโร สมปกาสีโต.	(๘๒๔)
๔๙.	ชนธะ ภเว นิमितตมหิ, สภาว สทท สณจาน,	รูปั วณเณ จ ปจจเย รูปชฌมาน วปุสุ จ.	(๘๒๕)
๕๐.	วตุถุ กิเลส กามะสุ, กาโม, กามัม นิกามะ, จา,	อิจฉายัม มทเน รเต นุณณายัม กาม มพยัย.	(๘๒๖)
๕๑.	โปกขริ ปทุเม เทเท, สุนทรตเต จ สลิล,	วชชภณชมูเขปี จ มาตงคกรโกฏิยัม.	(๘๒๗)
๕๒.	ราสีนิจจล มายาสู, คิริสีงคัมหิ สีรังเค,	ทมภา'สจเจสว'โยชเน ยเนเต กุณฺณ นนิตถิยัม.	(๘๒๘)
๕๓.	วชฏมียัม ชนเน กาม, สตุตตายณเจว สัสาเร,	ธาดวาทีมหิ จ ปตติยัม ภโว สสสตุทิกุสิยัม.	(๘๒๙)
๕๔.	ปฎิวากุโย'ตตราสงเค, เสฏฐะ ทีสาทีเกเท จ,	สุ'ตตรัม อุตตรโร ติสู ปรสมิ มุปรี'ริโต.	(๘๓๐)
๕๕.	เนกขมมัม ปสมชฌาเน, วิปัสสนาย นิสเสส,	ปปพชชายัม วิมุตติยัม กุสลสมิณจ ทิสสตี.	(๘๓๑)
๕๖.	สงขารโ สงขเต ปุณณ, ปโยเค กายสงขาร,	ภิสงขาราทิกะปี จ ทยภิสงขรณะสุ จ.	(๘๓๒)
๕๗.	อารมมณเ จ สัสมุเจ, ตพภาเว จาปยภิเธย,	โวกิณเณ นิสสเย ตลา ลึงโค สหคโต ภเว.	(๘๓๓)
๕๘.	ตีสู ฉนณัม ปติรูป, นิวาสน ปารูปเน,	ฉาทิตะ จ นิคูทิตะ รโธ ปณณตติยัม ปุเม.	(๘๓๔)

๕๙.	พุทฺธสมนตจกขุสฺ,	จกขุ ปถนวย มี่ริตฺ	(๘๓๕)
	ธมฺมจกขุมาหิ จ มัส,	ทิพฺพจกขุทวเยสุ จ.	
๖๐.	วาจจลิจฺโค อภิกฺกนฺโต,	สุนฺทรสมิมภิกฺกเม	(๘๓๖)
	อภีรฺุเป ขเย วุตฺโต,	ตเถวา'พฺภนฺโมทเน.	
๖๑.	การณ เทสนายถจ,	วาเร เววจเนปี จ	(๘๓๗)
	ปการสมึ อวสเร,	ปริยาโย กถียติ.	
๖๒.	วิญญาณะ จิตตกมเม จ,	วิจิตเต จิตต มุจฺเจเต	(๘๓๘)
	ปถนตฺติ จิตตมาเสสุ,	จิตฺโต, ตารนฺตเร ถีย.	
๖๓.	สามัม เวทนฺตเร สานฺตเว,	ตัม ปีเต สามเล ติสฺ	(๘๓๙)
	สยมตเถ พยโย สามัม,	สามา จ สาริพายปี.	
๖๔.	ปุเม อัจริยาทิมหิ,	ครุ มาตาปีตฺสวปี	(๘๔๐)
	ครุ ตีสฺ มหนเต จ,	ทฺชชรา'ลทฺทฺสฺ จ.	
๖๕.	อจฺเจเต วิชฺขมาเน จ,	ปสฺตเถ สจฺจ สาธฺสฺ	(๘๔๑)
	ชินฺเน จ สมิตฺ เจว,	สนฺโตภีเยยลิจฺคิโก.	

อติ คาถาอเนกถวคฺโค

๓.๑.๒. คาถาทฺธานเนกถวคฺค

๖๖.	เทโว วิสุทฺธิเทวา'โท,	เมฆ มจฺจุ นภสฺ จ	(๘๔๒)
	อโถปี ตรฺุณ สตฺเต,	โจเรปี มาถโว ภเว.	
๖๗.	อาทิ โภจฺจาส โภจฺจิสฺ,	ปุโรต'คฺคัม วเร ติสฺ	(๘๔๓)
	ปจฺจนีโก'ตฺตเมสฺว'ถฺเว,	ปจฺจนาภาเค ปโร ติสฺ.	
๖๘.	โยนิ กาม สิริ'สฺสเร,	ธมฺมุ'ยยาม ยเส ภคัม	(๘๔๔)
	อุฬาโร ตีสฺ วิปฺุเล,	เสฏฺฐเจ จ มธฺเร สียา.	
๖๙.	สมปฺนโน ตีสฺ สมปฺุณเณ,	มธฺเร จ สมจฺคินิ	(๘๔๕)
	สงฺขา ตฺุ ญาณะ โภจฺจาส	ปถนตฺตี คณฺเนสุ จ.	
๗๐.	จานัม อีสฺสรโย'กาส,	เหตุสฺ จิตฺติมปี จ	(๘๔๖)
	อโถ มาเน ปกาเร จ,	โภจฺจาสเจ จ วิโร ทฺวิสุ.	
๗๑.	ปถโถ'ปวาส ขนฺตีสฺ,	ทโม อินฺทฺริยสํวเร	(๘๔๗)
	ญาณะ จ โสมนสฺเส จ,	เวโท ฉนฺทสิ โว'จฺเจเต.	
๗๒.	ขนฺธโภจฺจาส, ปสฺสาว,	มคฺค, เหตุสฺ โยนิ สา	(๘๔๘)
	กาเล ตฺุ กุเล สีมายัม,	เวลา ราสิมฺหิ ภาสิตา.	
๗๓.	โวฬาโร สทฺท ปถนตฺติ,	วณฺชชา เจตนาสุ จ	(๘๔๙)
	นาโค ตฺุ'รค หตฺถิสฺ,	นาครฺุเก ตฺุ'ตฺตเม.	
๗๔.	เสฏฺฐจา'สหาย สงฺขยา'ถน	ตฺุลเยสฺสเว'โก ติลิจฺคิโก	(๘๕๐)
	ราเค ตฺุ มานัสฺ จิตฺตา,	รหตฺเตสฺ จ มานสฺ.	
๗๕.	มุถัม เภ สนฺติเก มุถ,	มุถ เหตุมฺหิ ปาภเต	(๘๕๑)
	รฺุปาทยัม'สฺ ปชนฺเธสุ,	ขนฺโธ ราสิ คฺุณฺเนสุ จ.	

๗๖.	อารมโณ วีริเย กมเม, อโถ ททยวตถุมหิ,	อาทิกมเม วิโกปน จิตเต จ ททย์ อูเร.	(๘๕๒)
๗๗.	ปจฉาตาปา'นุพนเธสุ, มาตงคมุทฐปิณฑเต ตุ,	ราคาโท'นุสโย ภเว ฆณฺเฏ กุมโภ ทสมมณเ.	(๘๕๓)
๗๘.	ปริวารโร ปริชเน, อาลมพโร ตุ สัมมเก,	ขคฺคโกเส ปริจฉเท เภริเกเท จ ทิสฺสตี.	(๘๕๔)
๗๙.	ขโณ กาลวิเสเส จ, กุเล ตว'ภิชโน วุตโต,	นิพยาปารมฺม จิตฺมหิ จ อุปปตฺติภูมิยมปี จ.	(๘๕๕)
๘๐.	อาหาโร กพพีการา, วิสสาเส ยาจนายณจ,	หาราทีสุ จ การณ เปเม จ ปณโย มโต.	(๘๕๖)
๘๑.	ณาโท สหธา, จีวราทิ, กัฬา ทิพพวิหาราโท,	เหตุวา'ธารesu ปจจโย วิหาโร สุคตลาเย.	(๘๕๗)
๘๒.	สมตถเน มโต จิตเต, โยโค สงเค จ กามาโท,	กคฺคตายํ สมาธิ จ ฉานโน'ปาเยสุ ยุตฺติยํ.	(๘๕๘)
๘๓.	โภโค สปปผณ'งเคสุ, ภูมิกาเค กิเสเส จ,	โกฏฺฐิลเล ภูณฺชน ธเน มเล จา'งคณ มุจฺจเต.	(๘๕๙)
๘๔.	ธนาทิตฺตเป ปณณาย, อปเทโส นิมิตเต จ,	มภิมาโน มโต ถ จ ฉเล จ กถเน มโต.	(๘๖๐)
๘๕.	จิตเต กาเย สภาเว จ, อถ คุมโป จ ถมภสมิ,	โส อตฺตา ปรม'ตฺตนิ สมุเห พลสชฺชน.	(๘๖๑)
๘๖.	อนโตฆเร กุสุเล จ, โสปานงคฺมหิ อุณฺหิโส,	โกฏฺฐโธ นโตกฺุจฺฉิมปฺยถ มกุฏฺเฐ สีสเวชน.	(๘๖๒)
๘๗.	นียยาเส เสขเร ทฺวารे, อโถ สิชณฺเท ตฺถนีเร,	นียฺยูโห นาคทนฺตเก กลาโป นิกเร มโต.	(๘๖๓)
๘๘.	จุฬา สยตเกเสสุ, สงฺโซ ตว'นิตฺถิยํ กมพ,	มกุฏฺเฐ โมฬิ จ ทฺวิสุ นลาภ'ภูจฺจิสฺส โคปผเก.	(๘๖๔)
๘๙.	ปโกโข กาลे พลเส ธาธเย, เทเส'ณณเว ปุเม สินฺธู,	สซี วาเชสุ ปงฺคฺล สริตายํ ส นาริยํ.	(๘๖๕)
๙๐.	คเช กรณฺณ ปุริเส, รตเน วชิโร นิตฺถิ,	โส ทตฺถินิยมิตฺถิยํ มณฺเฑชิ'นทเก ติสฺสุ.	(๘๖๖)
๙๑.	วิสานํ ตีสุ มาตงค, โกฏฺฐิยํ ตุ มโต โภณ,	ทนฺเต จ ปสฺสสิงคเก ตถา วาทิตฺตวาทเน.	(๘๖๗)
๙๒.	วณฺปิปปเถ จ นครเ, วิวาทาโท' ธิกรณํ,	เวเท จ นิคโม ถ จ สียา'ธารเ จ การณ.	(๘๖๘)
๙๓.	ปสุมฺหิ วสุธายณจ, หริเต ตุ สุวณฺณเ จ,	วาจาโท โค ปุมิตฺถิยํ วาสุเทเว หรี'ริโต.	(๘๖๙)

๙๔.	อายตเต ปริวาเร จ, อุตตัสส เตว' วตัสส จ,	ภரியายํ ปรีคโคโท กณณปุเร จ เสขเร.	(๘๗๐)
๙๕.	วิชชุยํ วชิเร เจวา, โกณเณ สงขยาวิเสสสมิ,	สนิ'ตถิปุริเส ปยถ มุกกัเส โภฏี นาริยํ.	(๘๗๑)
๙๖.	จุฬา ซาลา ปธาน'คค, สปปทาธาย มาสี'ตถิ,	โมรจุฬาสุ สา สีชา อิฏฐสสา'สีสนายปิ.	(๘๗๒)
๙๗.	วสา วิลีเน เตลสมิ, อภิลาเส ตุ กิรเณ,	วสคา วณณคาวิสุ อภิสสงเค รุจิ'ตถิยํ.	(๘๗๓)
๙๘.	สณญา สณขานเน นามะ, อัสเส สิปเป กลา กาละ,	เจตนายถจ ทิสสติ ภาเค จนนทสส สอพเส.	(๘๗๔)
๙๙.	พีชโกเส ชรกุญเ,	กณณภูสาย กณณิกา ปภาเว จ มตา'ยติ.	(๘๗๕)
๑๐๐.	อุณณา เมสาทีโลเม, จ, วารุณี ตวิตถิยํ วุตตา,	ภูมชเณ โรมธาทุยํ นญญุกิ มทิราทิส.	(๘๗๖)
๑๐๑.	กิริยจิตเต จ กรเณ, สุนิสาयํ ตุ กณณาย,	กิริยํ กम्मนิ กิริยา ชายาย จ วฐ มตา.	(๘๗๗)
๑๐๒.	ปมาณิ'สสรियะ มตตา, สุตตํ ปาวจเน สีทเธ,	อกุขราวายเว'ปปเก ตนเต ตํ สุปิเน ติส.	(๘๗๘)
๑๐๓.	ราชสิงโค'สวงเคสุ, นิमितต'กขร สุปะสุ,	รุกเข จ กกุโธ ปยถ พยถชนํ จิหเณ ปเท.	(๘๗๙)
๑๐๔.	โวหาระ เขตุมิจฉายํ, ภரியายํ ตุ เกทาเร,	กัฬาโท จาปี เทวนํ สรีเร เขตต มธีต.	(๘๘๐)
๑๐๕.	สุสสุสสายถจ วิญญะยยํ, สุถํ ตุ นิตถิยํ เภติ,	อิสสาภยาเส ปยุ'ปาสนํ ภะเท สักุ รุชาสุ จ.	(๘๘๑)
๑๐๖.	ตนติ วิณนาคุณะ, ตนตํ, รธาทุงเค ตุ จ ยุกะ,	มุขยสีทอนต ตนตุสุ กปปมहि ยุคเล ยุค.	(๘๘๒)
๑๐๗.	อิทธิปปุเปจ ะเรณุมหิ, นยาสปปเน ตุ ทานมहि,	โรช ปกติเช คุณะ นียาตนะ มุทธีต.	(๘๘๓)
๑๐๘.	ครุ'ปายา'วตาเรสุ, ปณทเก โชติ นกขตต,	ติตถํ ปุตมพุ ทิฏฐิสสุ รัสสิว'คคิมहि โชติ โส.	(๘๘๔)
๑๐๙.	กณโฑ นิตถิ สเร ทณเฑ, อุททพาทุทวมมานะ,	วคเค จาวสเร ปยถ สุรตเตปิ จ โปริส.	(๘๘๕)
๑๑๐.	อุฏฐานํ โปริเส'หาสุ, อนิสสมหิ'ภาเค,	นีสินนาทยุ'คคเม ปยถ ตวิ'รีณมุสเร สียา.	(๘๘๖)
๑๑๑.	อาราธนํ สาธเน จ, ปธานะ ตุ จ สาณุมหิ,	ปตติยํ ปรีโตสเน วิสาณะ สิงค มุจจเต.	(๘๘๗)

๑๑๒.	ทิวาจา'ทิมคเค ฅาณ'กขิ, เหเม ปณจสุวณณเณ จ,	กฤษณ ลทธีสุ ทสสนัน	(๘๘๘)
๑๑๓.	ติถิเกเท จ สาขาติ, นาคโลเก ตู ปาตาล,	นิโกโซ นิติถิ ปสาธเน. ผมุหิ ปพพ มุจเจเต	(๘๘๙)
๑๑๔.	กามเช โภปะเช โทเส, อโถ'ปกรณ สิทธิ,	ภาสิต พลวามุเช. พยสนณจ วิปัตติย	(๘๙๐)
๑๑๕.	ตีสุวีโรต ทานสีเล, ปุรกุขโต ภิสิตเต จ,	การเกสุ จ สาธน. วทณญ วคควาทีนิ	(๘๙๑)
๑๑๖.	มนโท ภาคยวิหิเน จา, วุทธิยุตเต สมุนนทเธ,	พูชิตะ ปุโรโตกเต. ปปเก มุพพา'ปฏสุวิ	(๘๙๒)
๑๑๗.	รงเค'กโซ สุวณณสมิ, สสสเต จ ฐโว ตีสุ,	อุปปนเน โจสสิตี ภเว. ปาสเก, อกข มินทริเย.	(๘๙๓)
๑๑๘.	หเร สีโว, สีโว ภทท, เสนาย สัตติยเจว,	ฐโว ตกเก จ นิจฉิตะ. โมกเชสุ, ชมพุกะ สีวา	(๘๙๔)
๑๑๙.	สงขยา นรกกะเท จ, เทวเกเท วสุ ปุเม,	ถุลตเต จ พล ภเว. ปทุม วาริเช ปยถ	(๘๙๕)
๑๒๐.	นิพพาน อตถคมเน, เสตมพุเช ปุณทริก,	ปณทกั รตเน ธเน. อปวคเค สียา ถ จ	(๘๙๖)
๑๒๑.	อุปหาระ พลี ปุเม, สุกกั ตู สมภเว, สุโก,	พยคเช รุกขนตเร ปุเม. กรสมิยจา'สุรนต์เร	(๘๙๗)
๑๒๒.	ทายो ทาเน วิภตตพพ, ปฏุตตายัตตตต'ยัตตต',	ธวเล, กุสเล ตีสุ. ธเน จ ปิตุน วเน	(๘๙๘)
๑๒๓.	ปริภาสน มกโกเส, ธนิมहि เสนพน โยธ,	ภิลาสสุ วโส ภเว. นิยเม ภาสเน ถ จ	(๘๙๙)
๑๒๔.	ปภโว ซาติเหตุมหิ, อโถ'ตุ นาริปุพสมิ,	สีหนาทมहि ทิสสตี. จาเน จาทุยุปลทธิย	(๙๐๐)
๑๒๕.	กรณ สาทกตเม, ตาโพ ตู กุญจิกายณจ,	เหมนตาทิมहि จ ทวิสุ. กริยา คตเตสุ อินทริเย	(๙๐๑)
๑๒๖.	ปุเปผ ฝเล จ ปสโว, คายน คายเก อสเส,	ตุริยงเค พุมนตเร. อุปปาเท คพภโมจเน	(๙๐๒)
๑๒๗.	วินา ปุเปผ ฝลคคาหิ, อาหเต เหมรชเต,	คนธโพ เทวตานตเร. -รุกเช รุกเช วนปปติ	(๙๐๓)
๑๒๘.	ขคาทิพนธเน ปาโส, ตารา'กขิมชเณ นกขตเต,	รูเปยิ รชเตปิ จ. เกสปุโพ จเย ปยถ	(๙๐๔)
๑๒๙.	ปตเต จ โลหเกทสมิ, มชณโม เทมชณสมิ,	ตาโร อุจจตรสสเร. กโส จตุกหาปณ	(๙๐๕)
		มชณภเว จ โส ตีสุ.	

๑๓๐.	อาเวสน์ สียา เวเส, โสภา สมปตตีสู สิริ,	สิปปสาลา ขเรสุ จ ลกขีตถิ เทวตาย จ.	(๙๐๖)
๑๓๑.	กุมารโ ยุวราเช จ, อถา'นิตถิ ปวาโพ จ,	ขนเท วุตโต สุตสมหิ จ มณิเกเท ตถา'งกุเร.	(๙๐๗)
๑๓๒.	ปโณ เวตน มุเลสุ, ปฏิกคโห ตุ คหณ,	โวหาระ จ ธเน มโต กถิต ภาชนนตเร.	(๙๐๘)
๑๓๓.	อสุเก จ สุกเก กมเม, ปิผลลั ตรูเกเท จ,	ภาคัย วุตตัม ทเวเย ปยถ วตถจเฉทนสตถเก.	(๙๐๙)
๑๓๔.	อปวคโค ปริจจาคา', สิงคัม ตู องคชาตสมิ,	วसानesu วิมุตติยัม ปุมตตาทิมหิ ลกขณ.	(๙๑๐)
๑๓๕.	จาเค สภาเว นิมมาน,	สคโค ชมาเย ทิเวปยถ	(๙๑๑)
	โรหิตโต โลหิตเต มจฉ,	เกเท เจว มิคนตเร.	
๑๓๖.	นิฏฐา นิปผตติยัม เจวา, กณญโก ตู สปตตสมิ,	วसानสมิมทสสน	(๙๑๒)
	มุขโย'ปายesu วทเน,	รูกขงเค โลมหัสเน.	
๑๓๗.	ทพพิ ภาพเพ คุณาธาเร, มานัม ปมาณ ปตถาโท,	อาทิสัมมิ มุข มิริตัม วิตเต จ พุทธารุสุ.	(๙๑๓)
	อโถ ปริสสเม วุตโต,	มานโน วุตโต วิธาย จ	(๙๑๔)
๑๓๘.	สโรรุเห สตปตตัม, นิทเท ตู นิททวนเต จ,	วาયાโม วีริเยปิ จ. สตปตโต ขคนตเร	(๙๑๕)
	เอกสมิ สทิสเส สนเต,	สุสิริ ตูริยนตเร.	
๑๔๐.	อโถ คารว ภิตีสู, ชุนหา จนนทปภายณจ,	สมานัม วาจจลึงคิกัม สัเวเค สมภโม มโต.	(๙๑๖)
	วิมานัม เทวตาวาเส,	ตทุเปตนิสาย จ	(๙๑๗)
๑๔๑.	มาเส เชฏฐโ, ติวุทธา'ติ, ธมเม จ มงคเล เสยโย,	สตตถุมิขรมหิ จ. ปปสตถesu จ ตีสู โส	(๙๑๘)
	อาทิจจาทิมหิ คหณ,	โส ปสตถตเร ตีสู.	
๑๔๒.	กาโจ ตู มตติกาเกเท, ตีสู คามณิ เสฏฐสมิ,	นิพนธะ จ ขเร คโ	(๙๑๙)
	พิมพิ ตู ปฏิมิเพ จ,	สิกกายัม นยนามเย.	
๑๔๓.	ภาชนาทิ ปริกขาร,	มธิเป คามเชฏฐเก	(๙๒๐)
	มคโค ตวริยมคเค จ,	มณฺชเล พิมพิกาฬ.	
๑๔๔.	สมา วสเส, สโม เขต,	ภณฺฑัม มูลธเนปิ จ	(๙๒๑)
	จาเปตวิสสาส, มุสน,	สมมาทิกุฐาทิเก, ปเถ.	
๑๔๕.	พาลอ ตีสวา'ทิวยสา, รตตัม ตู โสณิต,	สนตีสู, โส นิเก ตีสู	(๙๒๒)
	ตมพา,	อิสสาโส เขปกมหิ จ.	
๑๔๖.		สมงคินิ อปณตติเต	(๙๒๓)
๑๔๗.		นุรตต, รณชิตเต ตีสู.	

๑๔๘.	ตเจ กายะ จ ตนวิตถิ, อุตุภะเต ตุ สีสโร,	ตีสุว'ปเป วิรเพ กิเส หิเม โส สีตเล ติสฺ.	(๙๒๔)
๑๔๙.	สกุขรา คุฬะภะเต จ, อนุคคะเต ตุ สงเขเป,	กชเลปิ จ ทิสฺสติ คหณะ สงคโห มโต.	(๙๒๕)
๑๕๐.	ทกุเข จ ติชิณะ พยตเต, ราชา ตุ ขตติเย วุตโต,	โรคมุตเต ปฏฺฐตติสุ นรรนาเถ ปฏฺฐมฺหิ จ.	(๙๒๖)
๑๕๑.	ชลยจ ฐณฺณกรณะ, อญฺ'ปปาเท สมฺพโย,	กกุเก นีเจ ชโล ภเว สมฺพเห ปจฺจเยปิ จ.	(๙๒๗)
๑๕๒.	พฺรหฺมจารี คหฺนฺธาโท, ภยงฺกร ตุ กจิน,	อสุสโม จ ตโปวเน กฺุโร ตีสฺ นิตฺทเย.	(๙๒๘)
๑๕๓.	กนิญฺโจ กนิโย ตีสฺ, สีฆมฺหิ ลหุ ตํ, อิญฺ,	อตฺยปฺเป'ตฺติเยเว ปฺยถ นิตฺสรา'คุรฺสุตฺติสุ.	(๙๒๙)
๑๕๔.	อธโร ตีสฺวโร หีเน, สุสฺสุสา โสตุ มิจฺฉาย,	ปุเม ทนฺตจฺฉเท ปฺยถ สา ปาโรจิริยาย จ.	(๙๓๐)
๑๕๕.	หตฺถิ ปาณิมฺหิ รตเน, อาวาญฺ อูทฺปาเน จ,	คณ โสณฺฑาย ฆนฺตเร กุโป กุมฺภะ จ ทิสฺสติ.	(๙๓๑)
๑๕๖.	อาโท ปธานะ ปรมิ, วชฺชภะเต จ วิต ตํ,	ปฺมุขยจ ติลิงคิกิ ตํ วิตถาเร ติลิงคิกิ.	(๙๓๒)
๑๕๗.	สาโร พลล ธิโรเส จ, ภาโร ตุ ขนฺธการาโท,	อุตฺตเม โส ติลิงคิกิ ทฺวิสทฺสสเปปิ จ.	(๙๓๓)
๑๕๘.	มนฺทิเร โรคภะเต จ, วาโฬ ตุ สาปเท สปปะ,	ชโย อปจฺยมฺหิ จ กฺุเร โส ติลิงคิกิ.	(๙๓๔)
๑๕๙.	สาโล สชฺชทฺทุเม รุกฺเข, โสเต ตุ สวานํ วุตฺตํ,	สาธาเคเห จ ทิสฺสติ ยชเน สุตฺติมฺปิ จ.	(๙๓๕)
๑๖๐.	ตีสุ เปโต ปเรโต จ, ขยาเต ตุ ญฺเจ วิณฺญาเต,	มเต จ เปตโยนิเช ปตีตํ วาจจฺจิงคิกิ.	(๙๓๖)
๑๖๑.	อธิปปายะ จ อาธาระ, ปตฺตํ ปกุเข ทเล, ปตฺโต,	อาสโย กถิตฺถ ถ จ ภาชเน โส คเต ตีสฺ.	(๙๓๗)
๑๖๒.	กุสเล สุกตํ, สฺกุจฺ,	กเต จ สุกโต ตีสฺ รเห วุตฺโต ตโปธเน.	(๙๓๘)
๑๖๓.	ตปสฺสี ตว'นุกมฺพายา, ตีสุ สุราทิลลสมฺมि,	โสณฺโฑ หตฺถิกเร ทฺวิสุ ชิวฺหายณจ ธนฺมฺหิ จ.	(๙๓๙)
๑๖๔.	อสุสาทเน ตุ รสนํ, ปณฺนิโต ตีสฺ มธฺุเร,	อุตฺตเม วิหิตะ ปฺยถ ปนฺตฺติยํ วิถิ นาริยํ.	(๙๔๐)
๑๖๕.	อณฺชเส วิสฺขายณจ, ปาปสมฺมि คคเน ทฺกุเข, สมฺพเห ปฏฺฐลํ เนตฺต,	พฺยสเน จา'ฆ มุจฺจเต โรเค วุตฺตํ ฉทิมฺหิ จ.	(๙๔๑)

๑๖๖.	สนธิ สงฆฎฎเน วุตโต, สตุตตณนํ ปุรณ เสฎฐเจ,	สนธิ'ตถิ ปฎิสสนธิยํ ติสนเต สตุตโม ติสุ.	(๙๔๒)
๑๖๗.	โอชา ตุ ยาปนายญจ, อโถ นิสามนํ วุตตํ,	โอโซ ทิตติ พลสุ จ ทสสเน สวเนปิ จ.	(๙๔๓)
๑๖๘.	คพโถ กุจฉิฎฐสตุเต จ, ขณทเน ตว'ปทานญจ,	กุจฉิ โอวรเกสุ จ อิติวุตเต จ กมมนิ.	(๙๔๔)
๑๖๙.	จิตตเก รุกขเกเท จ, สีลาโท ปฎิปตติ'ตถิ,	ติลโก ติลกาพเก โพธ ปตติ ปวตติสุ.	(๙๔๕)
๑๗๐.	อสมุหิ จ พล ปาโณ, ฉนโท วเส อธิปปาเย,	สตุเต ททยคา'นิเล เวเท'จฉา'นุฎฐกาทิสฺ.	(๙๔๖)
๑๗๑.	กาโมฆาโท, สมุหสมิ, กปาลํ สิริสฎฐิมหิ,	โอโฆเวเค ชลสสุ จ ฆฎฐาทิ สกเลปิ จ.	(๙๔๗)
๑๗๒.	เวณวาทิสาชาซาลสมิ, สรณํ ตุ วธ เคเท,	ลคคเกเส ฆฎฐา'ลเย รกุชิตสมิญจ รกุขเน.	(๙๔๘)
๑๗๓.	ถิยํ กนตา ปิเย, กนโต, ควกฺเข ตุ สมุเห จ,	มนุญเย, โส ติลจฺคิโก ชาลํ มจฉาทิพนธเน.	(๙๔๙)
๑๗๔.	ปุจฉายํ ครหายญจา, สสทเธ ติสุ นิวาเป,	นิยเม ก็ ติลจฺคิกํ สทธํ สทธา จ ปจฺจเย.	(๙๕๐)
๑๗๕.	พีซํ เหตุมุหิ อฎฐิมิ, ปุพฺโพ ปุเยคฺคโต อาโท,	องคชาเต จ ทิสฺสติ โส ทิสาทิ ติลจฺคิโก.	(๙๕๑)
๑๗๖.	ผลจิตเต เหตุเกต, อาคมเน ตุ ทิฆาติ-	ลาเก ฌณลาทิกะ ผลํ นิกายสมิ จ อาคโม.	(๙๕๒)
๑๗๗.	สนตานิ เทวรุกฺเข จ, อุตฺตรวิปริเต จ,	วุตโต สนตติยํ ปยถ เสฎฐเจ จานุตฺตรํ ติสุ.	(๙๕๓)
๑๗๘.	สตุตติสมปตติยํ วุตโต, ฉายา ตุ อาตปาภาเว,	กนติมตเต จ วิกโกโม ปฎิพิมเพ ปภาเย จ.	(๙๕๔)
๑๗๙.	คิมเห ฆมโม นิทาโฆ จ, กปฺปนํ กนตเน วุตตํ,	อุณฺเห เสทฺชเล ปยถ วิกฺกเป สชฺชเน ถิยํ.	(๙๕๕)
๑๘๐.	องฺโค เทเส วปุณห'จํ เทวาลเย จ ฎฺฐสมิ,	ตถา'วยวเหตุสุ เจตียํ เจตียทฺทเม.	(๙๕๖)
๑๘๑.	สชฺชโน สารุปริเส, สุปฺนํ สุปนํ สตุต,	สชฺชนํ กปฺปนํ ปยถ วิณฺวาณํ ต'มฺนิตถิยํ.	(๙๕๗)
๑๘๒.	ปจฺจกฺเข สนนินาเน จ, ภียโย พหุตรเถ โส,	สนนินิ ปริกิตฺติโต ปุณฺรเถ'พฺพยํ ภเว.	(๙๕๘)
๑๘๓.	วิสลิตฺตสเร ทิทฺโธ, วาเส ฐมาทิสงฺขาร,	ทิทฺโธ ลิตเต ติลจฺคิโก ธิวาโส สมปฎิฉฺฉเน.	(๙๕๙)

๑๘๔.	วุดโต วิสารโท तीसु, อถ สิตถิ มรฺจฺฉินฺนุเจ,	สุปปคพฺภเจ ปณฺชิตเต วุดตํ โอทนสมภเว.	(๙๖๐)
๑๘๕.	ทฺรเว วณฺเณ รสภเว,	กสาโย สุรภิมหิ จ	(๙๖๑)
๑๘๖.	อโถ อุกคมนํ วุดตํ, ลูเข นิฏฺฐุรฺวาทายํ,	อุปปตตฺตฺ'ทฺชคฺตีสุ จ. ผรุสํ วาจจลฺิงคิกํ	(๙๖๒)
๑๘๗.	ปวาโท ตว'มฺพฺเวเค จ, นิสฺสเย ตปฺปเร อิกฺกฺเจ,	สนทิสฺสตี ปวตฺตียํ. ปฺรายนปทํ तीसु	(๙๖๓)
๑๘๘.	กวจ เวรฺวาทเณ จ, โลทภเว มตฺ ตมฺพํ,	นิมฺไมเกปิ จ กญฺจโก. ตมฺโพ รตเต ติลฺิงคิกโก	(๙๖๔)
๑๘๙.	ตีสุ ตว'วสิตํ ญาเต, โพธเน จ ปทาเน จ,	อวสานคเต มตฺ. วิญญฺเยยฺยํ ปฏฺธิปาหนํ	(๙๖๕)
๑๙๐.	เสเล นิชฺชลเทเส จ, สตุถิ อายุชฺ คณฺเณสุ,	เทวดาสฺ มรฺุ'ริต. โลเท, สตุถิ จ สญฺจเย	(๙๖๖)
๑๙๑.	ซีวีกายํ วิวรเณ, วีริเย สุรภเว จ,	วตฺตเน วุดตี นารียํ. กถียตี ปฺรภกฺโก	(๙๖๗)
๑๙๒.	อถ กมฺพฺ มโต สงฺเข, สโร กณฺเฑ อการาท,	สุวณฺเณ วลเยปิ จ. สทฺเท วาปิมติ'นิตฺถียํ	(๙๖๘)
๑๙๓.	ทฺพฺผสเส ตฺธิเน तीसु, สุรกายฺ'ปทฺทเว กามา,	คทฺรเก กกเจ ชโร. สวาทิมหิ จ อาสโว	(๙๖๙)
๑๙๔.	เทเห วุดโต รณฺเณ จ, วตฺถุ'ตตํ การเณ ทพฺเพ,	จตุ'โร'ปธิสุ'ปธิ. ภฺเวเท รตนตฺตเย	(๙๗๐)
๑๙๕.	ยโกไซ เทเว มหาราเช, ทารุกฺขนเช ปิจิกายํ,	กฺเวรฺว'นฺจเร นเร. อาปเณ ปิจ มาสเน	(๙๗๑)
๑๙๖.	ปรีวारे ปรีกฺขาโร, โวหารสมฺมิลฺจ ฐปเน,	สมภเว จ วิญฺสเน. ปณฺณตฺติตฺ'ตฺถิ ปกาสเน	(๙๗๒)
๑๙๗.	ปฏฺธิภานํ ตฺ ปณฺณายํ, วจนาวยเว มฺุเล,	อุปฏฺฐิตฺ คิราย จ. กถิตฺ เทตฺ การเณ	(๙๗๓)
๑๙๘.	อุทเร ตฺ ตถา ปาจา, ปิโย ภตฺตฺริ, ซายายํ,	นลสมฺมि คหณิ'ตฺถียํ. ปิยา, อิกฺกฺเจ ปิโย तीसु	(๙๗๔)
๑๙๙.	ยมฺราเช ตฺ ยุกฺเพ, มฺุทฺทิกสฺส จ ปุปฺผสฺส,	สํยเม จ ยโม ภเว. รเส ชฺุทฺเท มรฺุ'ริตํ	(๙๗๕)
๒๐๐.	อุลโลเจ ตฺ จ วิตถาเร, อปวคฺเค จ สลิลเ,	วิตานํ ปุณฺนปฺุสเก. สุธายํ อมตํ มตฺ	(๙๗๖)
๒๐๑.	โมเห ตฺ ติมิเร สงฺขยา, ชเร จา'การิเย तीसु, ปณฺทเก สุกเต, ปุณฺณํ,	คฺุณเณ ตม มนิตฺถียํ. รสมฺหิ ปุริเส กฏฺุ มณฺุญญเณ ปวเน तीसु.	(๙๗๗)

๒๐๒.	รูกุโข ทุมมहि, ฌรสา, อุปุตตยิตฺ ตฺ เหตุมहि,	สินิทเธสุ จ โส ติสฺ สงเค สุกเก จ สมภโว.	(๙๗๘)
๒๐๓.	นิमितฺตํ การณ วุตตํ, อาทิ สีม่าปกาสเรสุ,	องคชาเต จ ลภณเน สมีเป'วยเว มโต.	(๙๗๙)
๒๐๔.	เวเท จ มนตเน มนโต, อนโย พยสเน เจว,	มนตา ปญญา มุจเจเต สนทิสสตี วิปตติยํ.	(๙๘๐)
๒๐๕.	อรุโณ รสีเกเท จา, อนุพนโร ตฺ ปกตา,	พยตตราเค จ โลหิตะ นิวตเต นสสนกฺขเร.	(๙๘๑)
๒๐๖.	อวตารอ'วตรณ, อากาโร การณ วุตโต,	ติตถสมี วิวเร ปยถ สมณานะ อิงคิตะปิ จ.	(๙๘๒)
๒๐๗.	สุทฺทิตถิตนเย ขตตา, ปธานํ ตฺ มหามตเต,	อุคฺโค, ติปพมहि โส ติสฺ ปกตยคฺค'ธิตีสุ จ.	(๙๘๓)
๒๐๘.	กลลํ ปภาเต, นิโรค, กุหนา กุญจริยายํ,	สขชทกฺเขสุ ตีสุ ตํ กุหนํ กุหนะ ติสฺ.	(๙๘๔)
๒๐๙.	กโปโต ปกฺขิเกเท จ, สารโท สรทพฺภูเต,	ทิกฺกุโจะ ปาราวเต ถ จ อปคพภะ มโต ติสฺ.	(๙๘๕)
๒๑๐.	ตีสุ ขเร จ กจิน, อการิเย ตฺ คฺยหงเค,	กกฺกโส สาหสปีเย จีเร โกปิน มุจเจเต.	(๙๘๖)
๒๑๑.	มิกเกเท ปฏากายํ, ทกฺขินา ทานภทสมี,	โมเจ จ กทลิตฺถิยํ วามโต'ณณมहि ทกฺขินเ.	(๙๘๗)
๒๑๒.	ทุตติยา ภริยายณจ, ออุปปาเท สिया ฐุม,	ทวินนํ ปุรณิยํ มตา เกตุ เวสสานเรปิ จ.	(๙๘๘)
๒๑๓.	ภวานิคคมเน ยานะ, นियามโก โปตวาเห,	ทวาเร นิสสรณํ สिया ติลิงฺโค โส นินฺนตริ.	(๙๘๙)
๒๑๔.	อปวคฺเค วินาเส จ, ภเย ปฏิกฺกยํ วุตตํ,	นิโรโธ โรธเน ปยถ ติลิงฺคํ ตํ ภยฺกเร.	(๙๙๐)
๒๑๕.	ปิฏกํ ภาชเน วุตตํ, ชราสติดิลจมสมิ,	ตเถว ปริยตติยํ อุทฺรงเค มตา วลิ.	(๙๙๑)
๒๑๖.	ภินนํ วิทาทิตะ'ณณสมี, อุปชาเป มโต เกโท,	นิตฺถิตะ วาจจลิ่งคิกํ วิเสเส จ วิทาทเณ.	(๙๙๒)
๒๑๗.	มณฺทลํ คามสนโทเท, อาณาย มากเม เลเช;	พิมเพ ปริธิตฺถิสฺ สาสนํ อนุสาสนะ.	(๙๙๓)
๒๑๘.	อคฺเค ตฺ สิชฺรํ จา'โย, คฺคฺนุกฺกเส จ วิภเว,	มยวิชฺฌนกณฺณเก สมปตติ เจว สมปทา.	(๙๙๔)
๒๑๙.	ภูชนตีสุ ขมา, โยคเย, อทฺโธ ภาเค ปเถ กาละ,	หิตะ ยุตเต ขโม ติสฺ เอกฺเส'ทธา'พฺยยํ ภเว.	(๙๙๕)

๒๒๐.	อโถ กรีส วจจสมิ, อุสโภ'สธ โค เสฎฐเจ, เสตุสมิ ตนติ ปนตีสู,	วุจเจเต จตุรมพณ. สู'สภ วิสยญจियั นารियั ปาฬิ กถยเต.	(๙๙๖)	
๒๒๑.	กโฏ ขเย'ตถินิมิตเต, มหियั ชคตี วุตตา, ๒๒๒.	วิตกเก มถิตเต ตกโก, สุทสสนั สกุกปุเร, ๒๒๓.	กิลยเช โส กเต ตีสู มนทิวราลินทวตถุณี. ตถา สูจิมเล มโต ๒๒๔.	(๙๙๗) (๙๙๘) (๙๙๙)
๒๒๕.	ทีโป'นตริป ปชโชต, พทฐนิสสิต เสเตสุ, ๒๒๖.	ทิว'นตริป ปชโชต, พทฐนิสสิต เสเตสุ, ๒๒๗.	ตีสู ตั ทุททเส'ตเร. ปตัญญา นิพพุตีสู จ ๒๒๘.	(๑๐๐๐) (๑๐๐๑) (๑๐๐๒)
๒๒๙.	ถियั ปชาปติ ทาเร, वासเทเว'นตเก กณโห, ๒๓๐.	ถियั ปชาปติ ทาเร, वासเทเว'นตเก กณโห, ๒๓๑.	พรหเม มาเร สุเร ปุเม ๒๓๒.	(๑๐๐๓) (๑๐๐๔) (๑๐๐๕)
๒๓๓.	อุปจาโร อุฏฐาเน, สกโก อินเท ชนปเท, ๒๓๔.	อุปจาโร อุฏฐาเน, สกโก อินเท ชนปเท, ๒๓๕.	๒๓๖.	(๑๐๐๖) (๑๐๐๗) (๑๐๐๘)
๒๓๖.	วชชเน परिหารุ จ, โสตาปนนาทิกะ อคเค, ๒๓๗.	วชชเน परिหารุ จ, โสตาปนนาทิกะ อคเค, ๒๓๘.	อริโย ตีสู, ทิวเช ปุเม. ๒๓๙.	(๑๐๐๙) (๑๐๑๐) (๑๐๑๑)
๒๓๘.	สุสุโก สสุมาเร จ, อินทิวรั มตึ นิล, ๒๓๙.	สุสุโก สสุมาเร จ, อินทิวรั มตึ นิล, ๒๔๐.	พาลเก จ อุฐุปนิ ๒๔๑.	(๑๐๑๒) (๑๐๑๓) (๑๐๑๔)
๒๔๐.	อสโน ปियเก กณเท, ยุเค'ธิกारे วีริเย, ๒๔๑.	อสโน ปियเก กณเท, ยุเค'ธิกारे วีริเย, ๒๔๒.	ภกขณเ ชปน'สนั ๒๔๓.	(๑๐๑๕) (๑๐๑๖) (๑๐๑๗)
๒๔๒.	กาเส จ ภกขิตเต ตีสู, ปวารณา ปฏิกเขเป, ๒๔๓.	กาเส จ ภกขิตเต ตีสู, ปวารณา ปฏิกเขเป, ๒๔๔.	ปชานะ จา'นติกะ ฐโร. ๒๔๕.	(๑๐๑๘) (๑๐๑๙) (๑๐๒๐)
๒๔๓.	อุมมาเร เอสิกตถมเก, โปตถกั มกจิวตเถ, ๒๔๔.	อุมมาเร เอสิกตถมเก, โปตถกั มกจิวตเถ, ๒๔๕.	ลวิตเต อสิโต ปุเม ๒๔๖.	(๑๐๒๑) (๑๐๒๒) (๑๐๒๓)
๒๔๕.	ธณญั सालยาทิกะ วุตตัม, ปาณิ หตเถ จ สตเต ภู, ๒๔๖.	ธณญั सालยาทิกะ วุตตัม, ปาณิ หตเถ จ สตเต ภู, ๒๔๗.	กถิตา'ชเมสนาย จ. ๒๔๘.	(๑๐๒๔) (๑๐๒๕) (๑๐๒๖)
๒๔๗.	ตีสู ปิตั หลิทยาเก, พยูโห นิพพิทฐจฉายั, ๒๔๘.	ตีสู ปิตั หลิทยาเก, พยูโห นิพพิทฐจฉายั, ๒๔๙.	อินทิวโร มโต ถ จ ๒๕๐.	(๑๐๒๗) (๑๐๒๘) (๑๐๒๙)
๒๔๘.	โลหิตาทมหิ โลเก จ, ปทโร ผลเก ภงเค, ๒๔๙.	โลหิตาทมหิ โลเก จ, ปทโร ผลเก ภงเค, ๒๕๐.	คนเถ เลปยาทิกะ กมมนิ. ๒๕๑.	(๑๐๓๐) (๑๐๓๑) (๑๐๓๒)
๒๕๐.	สิงฆาฏกั กเสรสสุ, พหุลาถยจ เขพมท, ๒๕๑.	สิงฆาฏกั กเสรสสุ, พหุลาถยจ เขพมท, ๒๕๒.	ธณโย ปุณณวตติ ตตีสู ๒๕๓.	(๑๐๓๓) (๑๐๓๔) (๑๐๓๕)
๒๕๒.	อาธารุ จา'ธิกเร, กาโร'คเกเท สกกาเร, ๒๕๓.	อาธารุ จา'ธิกเร, กาโร'คเกเท สกกาเร, ๒๕๔.	สยทกรณียั มโต. ๒๕๕.	(๑๐๓๖) (๑๐๓๗) (๑๐๓๘)
๒๕๓.	กรกา เมฆปาสาณ, ปาปเน จ ปทาตีสมี, ๒๕๔.	กรกา เมฆปาสาณ, ปาปเน จ ปทาตีสมี, ๒๕๕.	หฐเจ จ ปายิตะ สียา ๒๕๖.	(๑๐๓๙) (๑๐๔๐) (๑๐๔๑)
๒๕๔.	กรกา เมฆปาสาณ, ปาปเน จ ปทาตีสมี, ๒๕๕.	กรกา เมฆปาสาณ, ปาปเน จ ปทาตีสมี, ๒๕๖.	พลนยาเส คณเ มโต. ๒๕๗.	(๑๐๔๒) (๑๐๔๓) (๑๐๔๔)
๒๕๕.	กรกา เมฆปาสาณ, ปาปเน จ ปทาตีสมี, ๒๕๖.	กรกา เมฆปาสาณ, ปาปเน จ ปทาตีสมี, ๒๕๗.	ราโค จ รณชเน มโต ๒๕๘.	(๑๐๔๕) (๑๐๔๖) (๑๐๔๗)
๒๕๖.	กรกา เมฆปาสาณ, ปาปเน จ ปทาตีสมี, ๒๕๗.	กรกา เมฆปาสาณ, ปาปเน จ ปทาตีสมี, ๒๕๘.	ปวุทฐ ทริยั ปิจ. ๒๕๙.	(๑๐๔๘) (๑๐๔๙) (๑๐๕๐)
๒๕๗.	กรกา เมฆปาสาณ, ปาปเน จ ปทาตีสมี, ๒๕๘.	กรกา เมฆปาสาณ, ปาปเน จ ปทาตีสมี, ๒๕๙.	ผล, มคคสมาคเม ๒๖๐.	(๑๐๕๑) (๑๐๕๒) (๑๐๕๓)
๒๕๘.	กรกา เมฆปาสาณ, ปาปเน จ ปทาตีสมี, ๒๕๙.	กรกา เมฆปาสาณ, ปาปเน จ ปทาตีสมี, ๒๖๐.	เอพา, โทเส'พ มีริตัม. ๒๖๑.	(๑๐๕๔) (๑๐๕๕) (๑๐๕๖)
๒๕๙.	กรกา เมฆปาสาณ, ปาปเน จ ปทาตีสมี, ๒๖๐.	กรกา เมฆปาสาณ, ปาปเน จ ปทาตีสมี, ๒๖๑.	ปตตาทาเร' ลวาลเก ๒๖๒.	(๑๐๕๗) (๑๐๕๘) (๑๐๕๙)
๒๖๐.	กรกา เมฆปาสาณ, ปาปเน จ ปทาตีสมี, ๒๖๑.	กรกา เมฆปาสาณ, ปาปเน จ ปทาตีสมี, ๒๖๒.	การา ตู พนชนาลเย. ๒๖๓.	(๑๐๖๐) (๑๐๖๑) (๑๐๖๒)
๒๖๑.	กรกา เมฆปาสาณ, ปาปเน จ ปทาตีสมี, ๒๖๒.	กรกา เมฆปาสาณ, ปาปเน จ ปทาตีสมี, ๒๖๓.	กรโก กุณฐิกาย จ ๒๖๔.	(๑๐๖๓) (๑๐๖๔) (๑๐๖๕)
๒๖๒.	กรกา เมฆปาสาณ, ปาปเน จ ปทาตีสมี, ๒๖๓.	กรกา เมฆปาสาณ, ปาปเน จ ปทาตีสมี, ๒๖๔.	คมเน ปตติ นารियั. ๒๖๕.	(๑๐๖๖) (๑๐๖๗) (๑๐๖๘)

๒๓๗.	ฉิทท์ รัตนธวัจ วิวรร,	สุสิเร พุสเนปี จ	(๑๐๑๓)
	มุตตา ตู มุตติเก, มุตต์,	ปัสสาเว, มุจจิเต ติสู.	
๒๓๘.	นิเสธะ วารณั, หตถิ,	ลิงค หตถิสู วารโณ	(๑๐๑๔)
	ทานั จาเค มเท สุทฺเธ,	ขณฺชเน ลวเน ขเย.	
๒๓๙.	มโนโตเส จ นิพพาน,	ตถงคเม นิพพุตฺติยั	(๑๐๑๕)
	เนคโม นิคมฺพญฺเต,	ตถา'ปโณปชีวินี.	
๒๔๐.	หริตสมิถจ ปณฺณเ จ,	ปลาโส กีสุกทฺทเม	(๑๐๑๖)
	ปกาส ปากณฺเ ตีสู,	อาโลกสมิ ปุเม มโต.	
๒๔๑.	ปกกั ผลมฺหิ, ตั นาสู,	มมุเข ปริณเต ติสู	(๑๐๑๗)
	ปิณฺโท อาชีวเน เทเห,	ปิณฺชเน โคพเก มโต.	
๒๔๒.	วภูโณ ปรีพพเย กมมา,	ทิกะ, โส วภูณฺเ ติสู	(๑๐๑๘)
	ปจฺจาหาระ ปฏฺิหารโ,	ทวาระ จ ทวารปาลเก.	
๒๔๓.	นาริยั ภีรु กถิตา,	ภีรुเก โส ติลิงคิโก	(๑๐๑๙)
	วิกฺกั คฺคฺมุตฺตาโท,	วิกฺกั วิกฺเต ติสู.	
๒๔๔.	วามั สพฺยมฺหิ, ตั จารุ,	วิปริเตสุ ตีสว'ถ	(๑๐๒๐)
	สงฺขยาเกเท สรพฺเย จ,	จิหเน ลกข มุจฺเจเต.	
๒๔๕.	เสณิ'ตถิ สมฺลปิปฺนั,	คเน จา'วพฺยิมปิจ	(๑๐๒๑)
	สุธายั ธฺุถิยั จฺณโณ,	จฺณณณจ วาสจฺณณเก.	
๒๔๖.	เขตพเพ'ติปฺสตเถ'ติ,	วฺชฺเตมฺ เขยยั ติสู'ริตฺ	(๑๐๒๒)
	ตกฺเก ตู มถิตั โหตฺยา,	โลลิตะ มถิตะ ติสู.	
๒๔๗.	อพฺภูโต'จฺฉริเย ตีสู,	ปณฺเ เจวา'พฺภูโต ปุเม	(๑๐๒๓)
	เมจโก ปุจฺฉมฺลมฺหิ,	กณฺเหปี เมจโก ติสู.	
๒๔๘.	วสวตฺตี ปุเม มาเร,	วสวตฺตาปเก ติสู	(๑๐๒๔)
	สมภเว จา'สุจิ ปุเม,	อเมชฺเเม ตีสู ทิสฺสตี.	
๒๔๙.	อจฺโฉ อิกฺเก ปุเม วุตฺโต,	ปสนนฺมฺหิ ติลิงคิโก	(๑๐๒๕)
	พหิเส เสลเกเท จ,	วงโก, โส กฺภูเเล ติสู.	
๒๕๐.	กฺณปมฺหิ ฉโว เถยโย,	ลามเก โส ติลิงคิโก	(๑๐๒๖)
	สพฺพสมิ สกโล ตีสู,	อทรมฺหิ ปุริเส สียา.	
๒๕๑.	จนฺทคฺคาหาทิกะ เจว,	ปฺปาโท อฺปปตฺติยั ปิจ	(๑๐๒๗)
	ปทฺสฺสเน ปโทโส จ,	กถิตะ สํวริมุเข.	
๒๕๒.	รุธิเร โลหิตั วุตฺต,	รตฺตมฺหิ โลหิตะ ติสู	(๑๐๒๘)
	อฺตฺตมฺงเค ปุเม มุทฺธา,	มุทฺโธ มุพฺเห ติลิงคิโก.	
๒๕๓.	รฺกฺษมฺหิ วิชิตั วุตฺต,	ชิตะ จ วิชิตะ ติสู	(๑๐๒๙)
	ปรีตฺต ตู ปรีตฺตาณ,	ปรีตฺโต ตีสู อฺปปเก.	
๒๕๔.	กฺมภณฺโท เทวเกเท จ,	ทิสฺสตี วลฺลิตฺตาตียั	(๑๐๓๐)
	จตฺตถิสฺ ปเท ปาโท,	ปจฺจนฺตเสลฺลริสฺ.	

๒๕๕.	วงโค โลหนตเร วงคา, กมมารภณฑเทเท จ,	เทเส ปุเม พหุมหิ จ ขภูเก มภูจิจ ทวิสุ.	(๑๐๓๑)
๒๕๖.	อมพณั โทณิยั เจ'กา, อธิภูจิตติยมาธาเร,	ทสโทณปปมาณเก จาเน'ธิภูจัน มุจเจเต.	(๑๐๓๒)
๒๕๗.	ปุเม มหเสสิ สุกเต, อุปททเว อุปสคโค,	เทวียั นาริยั มตา ทิสสติ ปาทิเกปิ จ.	(๑๐๓๓)
๒๕๘.	วกุกั โภภูจาสภทสมึ, วิชชา เวเท จ สิปปเป จ,	วกุกั วงเก ติสู'จเจเต ติวิชชาโท จ พุทธิยั.	(๑๐๓๔)
๒๕๙.	สมาธิมหิ ปุเม'กคโค, ปชชั สิลเก, ปชชั'ทเธ,	นากุเล วาจจลึงคิโก ปชชั ปาททิตเต ติสู.	(๑๐๓๕)
๒๖๐.	กตโก รุกขภทสมึ, วิเรยเย อสสโว ติสู,	กตโก กิตติเม ติสู ปุพพมหิ ปุริเส สียา.	(๑๐๓๖)
๒๖๑.	กลยาณ กถิตั เขมึ, อโถ นิโยชเน วุตตั,	ตีสู ลทชตถรภขณ การิเยปิ ปโยชนั.	(๑๐๓๗)
๒๖๒.	อสสโตเถ ติสู อสสาส, ตีสู ลทโท กุรุเร จ,	ปปตเต, โพธิทพเม ปุเม เนสาทมหิ ปุเม สียา.	(๑๐๓๘)
๒๖๓.	วิลคโค ตีสู ลคคสมึ, อชโตม ตวนิตถิยั ภาค,	ปุเม มชณมหิ ทิสสติ ธนิมหิ วาจจลึงคิโก.	(๑๐๓๙)
๒๖๔.	กภูจั ทารุมหิ, ตั กิจเจ, สสนตानะ จ วิสเย,	คหณ กสิเต ติสู โคจเร' ชณตต มุจเจเต.	(๑๐๔๐)

อติ อทธานกตถวคโค

๓.๑.๓. คาถาปาทานกตถวคค

๒๖๕.	ภูวเน จ ชเน โลโก, สิโลโก ตุ ยเส ปชเช,	โมเรตวคคิมหิ โส สิขี รุกเข ตุ สามิเก ธโว.	(๑๐๔๑)
๒๖๖.	วภูพยามเส นิคโรธ, วาโร ตว'วสรา'หเส,	ธงโก ตุ วายเส พเก กุเจตวพเพ ปโยธโร.	(๑๐๔๒)
๒๖๗.	อุจจนเจ ลภขณ จา'งโก, ทภูโจ'ภาเสสุ อาโลโก,	รสมี'ตถิ ชุติ รชชุสุ พทุโธ ตุ ปณชิตเต ชิน.	(๑๐๔๓)
๒๖๘.	สุริ'สุสุ ปุเม ภาณ, เทวมจเจสว'นิมิโส,	ทณโท ตุ มุคคเร ทเม ปตโถ ตุ มานसानุสุ.	(๑๐๔๔)
๒๖๙.	อาตงโก โรค ตาเปสุ, มิโค ปสุ กุรุงเคสุ,	มาตงโค สปะเจ คเช อุลลิกิ'นเทสุ โกสิโย.	(๑๐๔๕)
๒๗๐.	วิคคโท กลเท กาเย, ทายาโท พนธเว ปุตเต,	ปุริโส มาณว'ตตสุ สิเร สีสั ติปุมหิ จ.	(๑๐๔๖)
๒๗๑.	พลิตถถั'สุสุ กโร, วตตั ปชชา'นนา'จาเร,	ทนเต วิปป'ณชเช ทวิโซ ธณณงเค สุขุเม กโณ.	(๑๐๔๗)

๒๗๒.	ถมโถ ฎณา ชพตเตส,	สุโป กุมมาส พยณชเน	(๑๐๔๘)
	คณโฑ โฝงเฏ กโปลมหิ,	อค์โฆ มุลเย จ ปุชเน.	
๒๗๓.	ปการโ รตุลยเถเทส,	สกุณโต ภาสปกุชิสู	(๑๐๔๙)
	ภาคเย วิธิ วิธานะ จ,	สเร ชคเค จ สายโก.	
๒๗๔.	สารงโค จาตเก เอณ,	ปตตี ตุ สรปกุชิสู	(๑๐๕๐)
	เสเท ปาโก วิปาเก ถ,	ภิกขุเถเท จเย คโณ.	
๒๗๕.	ราสี ปุณเช จ เมสา'โท,	อสเส โลณะ จ สินธโว	(๑๐๕๑)
	สัฏฐุ ปโย นาส,	ปุโค กุมกราสิสู.	
๒๗๖.	อมเต ตุ สุธา เลเป,	อภิขยา นาม รัสสิสุ	(๑๐๕๒)
	สตติ สามตถิเย สตเถ,	มหิ นชชนตเร ภวิ.	
๒๗๗.	ถาณเถ ลาเก อุปลหธิ,	ปเวณี กุณเวณิสู	(๑๐๕๓)
	ปวตติ วุตติ วุตตาส,	เวตเน ภรณะ ภติ	
	สีลา กริยา วิลาสเส,	สตเต ตุ อตรเช ปชา.	
๒๗๘.	อจาเรปี มรียาธา,	ภุติ สตตา สมิตธิสุ	(๑๐๕๔)
	โสปปเป ปมาเท ตนที จ,	ยาตรา คมน วุตติสุ.	
๒๗๙.	นินทา กุจฉา'ปวาเทส,	กงคุ ฌณณ ปียงคุสุ	(๑๐๕๕)
	โมกเช สีเว สเม สนติ,	วิภาเค ภตติ เสวเน.	
๒๘๐.	อิจฉายั ชุตติยั กนติ,	รณชเน สุรเต รติ	(๑๐๕๖)
	เคเห วสติ วาเส ถ,	นที เสนาส วาหิณี.	
๒๘๑.	ปตเถ นาเพ จ นาหิ'ตถิ,	คณะ สมิตติ สงคเม	(๑๐๕๗)
	ตยหา โลเก ปิปาสายั,	มคค วุตติสุ วุตตนิ.	
๒๘๒.	ปาณยงเค นาภิ จกุกนเต,	ยาเจ วิณยตติ ญาปเน	(๑๐๕๘)
	วิตติ โตเส เวหนายั,	จาเน ตุ ชีวีเต จิตติ.	
๒๘๓.	ตรงเค จา'นตเร วิจิ,	ธีรตเต ธารณะ ธิติ	(๑๐๕๙)
	ภู ภูมียณจ ภมูเก,	สทเท เวเท สเว สุตติ.	
๒๘๔.	โคตตัง นามะ จ วงเส ถ,	นคเร จ ฆเร ปุริ	(๑๐๖๐)
	โอกัง ตุ นิสสเย เคเห,	กุลัง ตุ โคตตราสิสุ.	
๒๘๕.	เหม เวิตเต ธีรณณจ,	ปณณานัง ตว'งก วุทธิสุ	(๑๐๖๑)
	อถา'มพรณจ เข วตเถ,	คุษหัง ลิงเค รหสยปี.	
๒๘๖.	ตโป ฌมเม เวเต เจว,	ปาเป ตวา'คุมหิ กิพพิสั	(๑๐๖๒)
	รตนัง มณิ เสฎฐะ,	วสสั หายนวุทธิสุ.	
๒๘๗.	วนัง อรณณวาริสู,	ชีรมหิ ตุ ชเล ปโย	(๑๐๖๓)
	อกุขริ ลิปิ โมกเช,	เมณูนัง สงคเม รเต.	
๒๘๘.	โสต้ กณณะ ปโยเวเค,	ริฎฐัง ปาปา'สุเกสุ จ	(๑๐๖๔)
	อาคุ ปาปา'ปราเธ,	เกตุมหิ จิหเน ธไซ.	

๒๘๙.	โคปุรี ทวารมตเตปิ, วาจจลึงคา ปรมิตโต,	มนุทิร์ นคเร ชมเร พยตโต ตุ ปณตเต มุณฺเณ.	(๑๐๖๕)
๒๙๐.	วลลโก ทยิตะ'ชณฺกเข, กुरुเร เภรเว ภิโม,	ชเล ญฺโล มหตยปี โลโล ตุ โลลูเป จเล.	(๑๐๖๖)
๒๙๑.	พีภจฺฉโน วิกเต ภิเม, อิฏฺฐเจ จ มธฺเร สาทุ,	โกมลาตฺติชฺเณ มุทุ สาทุหมฺหิ มธฺโร ปิเย.	(๑๐๖๗)
๒๙๒.	สิเต ตุ สฺทุเร โอทาโต, สกุเก สมตฺถิ สมพนฺธ,	ทวิชฺวิโท สฺสุจกา'หิสฺสุ สมตตฺตํ นิฏฺฐิตา'ชฺเณ.	(๑๐๖๘)
๒๙๓.	สุทฺโธ เภวล ปุเตสฺ, โปโณ'ปณตฺนินฺเนสฺ,	ชฺชณฺโณ'นฺตา'ธมฺมสฺ จ อณฺณนฺเญสฺ เจ'ตโร.	(๑๐๖๙)
๒๙๔.	สฺจิจฺ สฺทุเร สิเต ปุเต, อธโม กุจฺฉิตฺ อูเน,	เปสฺโล ทกฺขจารุสฺ อบฺปิเย ปยฺลิกโก ภเว.	(๑๐๗๐)
๒๙๕.	พฺยาเป อสฺทุเร สฺกิลฺโณ, สฺสุโม อปฺปกา'ณฺณสฺ,	ภพฺพํ โยคฺเย จ ภาวินิ วฺทุทฺธ เภเร จ ปณตฺเต.	(๑๐๗๑)
๒๙๖.	สฺสุเม สาธฺมฺหิ ภทฺโท ถ, ชฺชโร พฺุเร ธิตฺมฺนเต,	ตฺยา'โท จ วิปฺุเล พฺุ เวลลิตฺตํ กุฏฺฐิเล ชฺุเต.	(๑๐๗๒)
๒๙๗.	วิสฺโท พยตฺต เสเตสฺ, โยคฺคํ ยานเ, ชมเ โยคฺโค,	ตรฺุณเ ตุ ยฺเว นเว ปิณตฺตํ คณฺเเต ชมเ.	(๑๐๗๓)
๒๙๘.	พฺุเร'ภิชฺาโต กุลเข, กฺลยณฺณํ สฺนทฺเร จาปี,	วฺทุทฺธ'รฺุสฺ มหลลโก หิโม ตุ สฺตีเลปิ จ.	(๑๐๗๔)
๒๙๙.	โลเล ตุ สฺชีเม จปฺโล, อาทิตฺเต คพฺพิเต ทิตฺโต,	วฺุตเต อฺุทิต มุคฺคเต ปิฏฺฐํ ตุ จฺฉณฺณเตปิ จ.	(๑๐๗๕)
๓๐๐.	วิกเต วายเน วีตฺ, ภชฺชิตฺเต ปตฺเต ภาฏฺุ,	ภาวิตฺตํ วชฺุตฺติเตปิ จ ปฺุฏฺฐโ จ ปุจฺฉิตฺ โปสิเต.	(๑๐๗๖)
๓๐๑.	ชาโต ภูเต จเย ชาตฺ, สฺสุโร วีเร รวิสฺสุเร,	ปฺุฏฺฐิภาโค สฺมา'ริสฺสุ ทฺุฏฺฐโ กุทฺธเจ จ ทฺุสิเต.	(๑๐๗๗)
๓๐๒.	ทฺุฏฺฐโ'ริมฺหิ'กฺขิตฺเต ทฺุฏฺฐโ, นินฺทายํ เขปนเ เขโป,	มุฬฺเห โปเต จ พาลิโส นียโม นิจฺฉเย วเต.	(๑๐๗๘)
๓๐๓.	สลากายํ กุโส ทพฺเ, เลป คพฺเพสฺว'วเลโป,	พาลยาโท ตุ ชเย วโย อณฺชโช มินฺปกฺขิสฺสุ.	(๑๐๗๙)
๓๐๔.	พิฬาลเ นกฺุเล พพฺุ, วาโล เกเส'สฺสาทิลเ,	มนฺโถ มนฺณสฺตตฺตฺสุ สงฺฆาโต ฆาตฺราสิสฺสุ.	(๑๐๘๐)
๓๐๕.	โคปคาเม รเว ฆโโส, มาลยํ ตุ ปุเปเต ตทฺุทาเม,	สฺสูโต สารถิวนฺทิสฺสุ วาโท ตุ สกฺเณ หเย.	(๑๐๘๑)
๓๐๖.	ชเย'จฺฉเน จา'ปจโย, เก ตารกา เนตฺตมชฺฉเ,	กาโล สมยมจฺฉสฺสุ สฺสีมา' ไทว'ธิฏฺฐิตฺติสฺสุ จ.	(๑๐๘๒)

๓๐๗.	อาโภโค ปุณณตา'วชเชส-	วา'พี'ตถิ สขิ เสตฺตฺ	(๑๐๘๓)
	สตุเต ญฺล ติสฺ ทฬโ,	ลตา สาขาย วลฺลียํ.	
๓๐๘.	มุตติ'ตถิ โมจเน โมกฺเข,	กาโย ตฺ เทท ราสิสฺ	(๑๐๘๔)
	นีเจ ปุณฺชโน มุฬฺเห,	ภตฺตา สามินิ ธารเก.	
๓๐๙.	สีขา, ปิณฺณสฺ สิขณฺโ,	สตุเต ตว'ตฺตนิ ปุคฺคโ	(๑๐๘๕)
	สมพาโร สํกฺเฆ คุยฺเห,	นาเส เขเป ปฺราภโว.	
๓๑๐.	วจฺโจ รุเป กรีเส ธ,	ชฺติ'ตถิ กนฺติริสฺ.	(๑๐๘๖)
	ลพฺภํ ยุตฺเต จ ลทฺทพฺเพ,	ขณฺเฑ ปณฺเณ ทลํ มตฺ.	
๓๑๑.	สลลํ กณฺเฑ สลาภายํ,	สุจิตฺเต ชาวนํ คเต	(๑๐๘๗)
	ภนฺตตฺเถ วิพภโม หาว,	โมโ'วิชฺขาย มุจฺฉเน.	
๓๑๒.	เสโท ฆมฺมชฺเล ปาเก,	โคเห อฺจฺฉุมเย คุโ	(๑๐๘๘)
	मितฺเต สหาเย จ สขา,	วิภู นิจฺจปฺปฺภุสฺ โส.	
๓๑๓.	ขคฺเค กุรุเร เนตฺติส,	ปรสฺมี อตฺร ติสว'มู	(๑๐๘๙)
	กลฺงฺโก'งฺโก'ปวาเทสฺ,	เทเส ชนปฺโท ชเน.	
๓๑๔.	ปชฺเช คาถา วจฺภิเ,	วีเส ตว'นวยเวณฺสุ	(๑๐๙๐)
	ยานํ ธรฺาโท คมเน,	สรุปรสฺมี อโร ตลํ.	
๓๑๕.	มชฺโณ วิลคฺเค เวมชฺเณ,	ปุปฺผํ ตฺ กุสฺโม'ตฺตฺ	(๑๐๙๑)
	สีลํ สภาเว สุพฺพเต,	ปฺงคฺโว อฺสเถ วเร.	
๓๑๖.	โกเส ขคาทิจฺเช'ณฺฑํ,	กุหฺรํ คพฺภเร พิล	(๑๐๙๒)
	เนตฺติสเส คณฺทเก ขคฺโค,	กทฺมโป ตฺ ทฺเม จเย.	
๓๑๗.	ภ'เรนฺยุํ โรหิณิ'ตถิ,	วรงค์ โยนิยํ สีเร	(๑๐๙๓)
	อกฺโกเส สปเถ สํโป,	ปงฺกํ ปาเป จ กทฺทเม.	
๓๑๘.	โภควตฺตฺย'รเค โภคิ,	สฺสโร ตฺ สีวสามิสฺ	(๑๐๙๔)
	พล เภวาเว วีริยํ,	เตโช เตสฺ จ ทิตฺตียํ.	
๓๑๙.	ธารฺา สนฺตติ ขคฺคฺงฺเค,	วานํ ตณฺหาเย สิพฺพเน	(๑๐๙๕)
	ขตฺตา สฺเต ปฏฺิหาร,	วิตฺติ ปิฬาสฺ เวทนา.	
๓๒๐.	ถิยํ มติ'จฺฉาปณฺณาสฺ,	ปาเป ยฺุทฺเธ รเว รโณ	(๑๐๙๖)
	ลโว ตฺ พินฺทฺ'จฺฉเทสฺ,	ปลาเส' ติสเย ภฺสํ.	
๓๒๑.	พารา ทุกฺเข นิเสเธ จ,	มฺูลปเทปิ มาติกา	(๑๐๙๗)
	สฺเนโ ทฺเล'ธิกปเปเม,	ฆรา'เปกฺขาสฺ อาลโย.	
๓๒๒.	เกตุํหิ เกตนํ เคเห,	จาเน ภูมิ'ตถิยํ ภูวิ	(๑๐๙๘)
	เลขเย เลโ ข ราชิ เลขา,	ปูชิตฺเต ภควา ชิน.	
๓๒๓.	คทา สตุเถ คโ ทโรเค,	นิสชฺชา ปิเชสวา'สนํ	(๑๐๙๙)
	ตถาคโต ชิน สตุเต,	จเย เทเห สฺมฺุสฺสโย.	
๓๒๔.	พิลํ โภฏฺฐาสฺ นิทฺเทสฺ,	วชฺชํ โทเส จ เภริยํ	(๑๑๐๐)
	กาเล ทิฆณฺชเส'ทฺธานํ,	อาฬิยํ เสตฺ การเณ.	

๓๒๕.	โอกาโส การณ เทเส, ยูโป ฌมเก จ ปาสาท,	สภา เคเท จ สัสเท	(๑๑๐๑)
๓๒๖.	อกโก รุกขนตเร สุเร, ฮัส ฌนธะ จ โภจธาเส,	อัสโส โภจน ทเยปยถ	(๑๑๐๒)
๓๒๗.	นาสา'สตเตสว' ภาโว ถ, ชีโว ปาเน ฌเน ชีโว,	ชาลั สุตว'จจิ โน ปุเม.	(๑๑๐๓)
๓๒๘.	ฉทเน'จฉาทนั วตเถ, อนนาโท อามิส มเส.	อนน โมทน ฤตติสุ	(๑๑๐๔)
๓๒๙.	กริยายั การิกา ปชเช, กุสมั ถิระเช ปุเป,	ฆาโส ตว'นเน จ ภกชณ.	(๑๑๐๕)
๓๓๐.	อธเร ฌรณ โอฏฐ,	นิกายิ เคทราสิสุ	(๑๑๐๖)
๓๓๑.	กลุสั ตวา'วิล ปาเป, กนตาโร วน, ทุคเคสุ,	ทิกขา ตุ ยชเน'จจเน.	(๑๑๐๗)
๓๓๒.	ฌนาวาเส คณ คาโม, อาโมโท หาส ฌนธะสุ,	เกตุ ตุ จิหเน ฌเช	(๑๑๐๘)
๓๓๓.	สตตายั ฆานั เคเท, เวริ ปาเป จ ปฎิฆ,	วานเร ตุ พุธ กวิ.	(๑๑๐๙)
๓๓๔.	อุจเจ'ธโรเห อาโรโ,	ลุทโธ ตุ ลุททเกปิ จ	(๑๑๑๐)
๓๓๕.	ปฎิหาระ มุเช ทวารั, มาโส ปรณณ กาเลส,	ปาเป กสิ ปราชเย.	(๑๑๑๑)
๓๓๖.	โทเส ฆาเต จ ปฎิฆ,	จโร ฌารมทิ จลจเล	(๑๑๑๒)
๓๓๗.	อรุเป ฌา'วหเย นามั, ยาจเน โภชเน ภิกขา,	จมม ตุ ผลเก ตเจ.	(๑๑๑๓)
๓๓๘.	ทพพิ'นทชายาสุ สุชา, โมทโก ฌชชเกเทปิ,	จารุ ตุ กนเกปิ จ	(๑๑๑๔)
๓๓๙.	เสลา'รามะสุ มลโย, หวิ สปิมติ โหตพเพ,	เลเส ตุ ฌลิเต ฉลั.	(๑๑๑๕)
๓๔๐.	วิจาเรปิ วิเวโก ถ, เวโค ฌเว ปวาเห จ,	ตโจ จมมนิ วกกล	(๑๑๑๖)
๓๔๑.	นิกคทิตะ กณ พินท,	เนตตั วตถนต'ภกช.	(๑๑๑๗)
๓๔๒.	เนตตนเต จิตตเก'ปางคั, หาโร มุตตาคุณ คาเห,	เปเต ฌาเต มโต ติส	(๑๑๑๘)
๓๔๓.	อจจโย' ติกกเม โทเส, สวปะ'วารณ มตต,	นคโค ตว'เจลเกปิ จ.	(๑๑๑๙)
๓๔๔.	ฉิทโท'ตรณสโว'ตาโร, ปิตามโ'ยเย พุระเม,	มิกาโท ฉคเล ปสุ	(๑๑๒๐)
		ทโร ทธ ฤตติสุ.	(๑๑๒๑)
		ภาระ ตว'ตัสเย ภโร	(๑๑๒๒)
		เมฆะ ตว'พภั วิหายเส.	(๑๑๒๓)
		มณิเก รตเน มณิ	(๑๑๒๔)
		สภาว'งเกสุ ลกชณ.	(๑๑๒๕)
		สิโร เสฎฐะ จ มุทฐนิ	(๑๑๒๖)
		สิขริ ปพพเต พุเม.	(๑๑๒๗)
		สงกุ ตุ ฌิลเหตติสุ	(๑๑๒๘)
		วราโ สุกเร คช.	(๑๑๒๙)
		สิทตโถ สาสเป ฌิเน	(๑๑๓๐)
		ชาโรโก มกุเพ รเส.	(๑๑๓๑)
		เสลรุกเขสว'โค นโค	(๑๑๓๒)
		อปจิตยจจเน ฌเย.	(๑๑๓๓)
		พุระเม จ ฌนเก ปิตา	(๑๑๓๔)
		โปโต นาวาย พาลเก.	(๑๑๓๕)

๓๔๓.	รูกเข วรรณ สุน ไสโณ, วตถุ คนธ ฆเร วาโส,	สศเค ตุ คคน ทิว	(๑๑๑๙)
๓๔๔.	กณโณ โกณ จ สวเน, ภาโค ภาคเย'กเทเสสุ,	จุลโล ชุทเท จ อุทฺธเน. มาลา ปุเป จ ปนฺตีย์	(๑๑๒๐)
๓๔๕.	เสยยา เสนาสเน เสน, วตถาทีโลมยฺสุ กร,	กฤษฺฐ โรเค' ชปาลเก. จุนฺทภณฺทมิ จ'พฺภโอม	(๑๑๒๑)
๓๔๖.	สาขายํ วิภูโป ฌมภ, สามิโก ปติริเยสุ,	นิปาโต ปตเน'พฺยเย. สตุตฺต ชชชฺนตเร ทิเส	(๑๑๒๒)
๓๔๗.	ราเค รงฺโค นจจฺฐาเน, อิณฺ'กฺเขเปสุ อุทฺธาโร,	ปฏฺฐานํ คติ เหตุสุ. ปานํ เปยเย จ ปิตีย์	(๑๑๒๓)
๓๔๘.	ปหารโร โปถเน ยาม, กฺุณฺทิกายา'พฺหเก ตุมฺโพ,	อุมมาเร เอพฺโโก อเช. สรโท หายโน'ตฺตฺสุ	(๑๑๒๔)
๓๔๙.	มตา'วาณฺเ จเย กาสุ, กาโส โปฏฺคเล โรเค,	ปลาโล ตฺ ภูสมฺหิ จ. ปนิสา การณฺ รโท	(๑๑๒๕)
๓๕๐.	ยฺตุยฺภูภาล'ภูฏิตฺสว'ภูโณ, อุปฺปตฺตีย์ โจ'ปฺปตฺนํ,	โทโส โกธฺ คฺุณฺ'ตเร. กัฬายํ กานเน ทโว	(๑๑๒๖)
๓๕๑.	โวกาโร ลามเก ชนฺธ, ทสา' วตถา ปฏฺนตฺตฺสุ,	อฺุยฺยานํ คมเน วเน. มฺุโล'ปทาสุ ปาภตํ	(๑๑๒๗)
๓๕๒.	หตฺถิทานเน มโท คพฺเพ, อุปฺปหารโร'ภิหาระปิ,	การณฺ ฆาตเหตุสุ. ฆฺภา ฆฺภูน ราสิสุ	(๑๑๒๘)
๓๕๓.	คนฺโธ โถเก ฆายนีย, ปาเน ปโมเท ปิตี'ตฺถิ,	จโย พนฺธน ราสิสุ. จาโค ตฺ ทานหานิสฺสุ	(๑๑๒๙)
๓๕๔.	ปตฺธิฐา นิสฺสเย ฐาเน, ภงฺโค เกเท ปณฺเ ภงฺคํ,	อิณฺเน คิวา คเลปิ จ. พลกฺกาเรปิ สาหสํ	(๑๑๓๐)
๓๕๕.	ถาณ ภูวิ จ ภูริ'ตฺถิ, ปมาตริปิ มาตา ถ,	ฉตฺตํ ตฺ ฉวเกปิ จ. อนงฺเค มทโน ทุเม	(๑๑๓๑)
๓๕๖.	มาริสฺ ตณฺฑุเลเย'ยเย, อินฺโท'ธิปติ สกฺเกสฺวา,	เวฐฺ'ณฺหิเสสุ เวจฺนํ. โมกฺโข นิพฺพาน มุตฺติสฺสุ	(๑๑๓๒)
๓๕๗.	องเก สณฺจาน มาการ, สมมฺุตยฺนฺถวา โวหาร,	รรมณฺ หนฺเต โคจเร. วฺบุเป วฺบุโป ตณฺเฎปิ จ	(๑๑๓๓)
๓๕๘.	สตรฺ ียาเค สทาทาน, สงฺฆาโฏ ญฺคเคหฺงเค,	สว'ถ ลาชาสุ จา'กฺขตฺ. โสโม ตฺ โอสฺธิ'นฺทุสุ	(๑๑๓๔)
๓๕๙.	อาตาโป วีริเย ตาเป, อิตฺติ ปาทานกตฺถวคฺโค	ชาโร อฺุเส จ ภสมฺนิ. ภาเค สีมาย โอิธิ จาติ.	(๑๑๓๕)

อิตฺติ ปาทานกตฺถวคฺโค

อเนกตฺถวคฺโค นิฏฺฐิต

๓.๒ คัมภีร์อภิธานปิปปิกา อเนกัตถวรรค ที่แปลจากภาษาบาลีอักษรไทย เป็นภาษาไทย

๓.๒.๑ คาถาอเนกัตถวรรค พรรณนาศัพท์ที่มีความหมายมาก ศัพท์ละคาถา

๑. ข้าพเจ้าจะกล่าวศัพท์ที่มีความหมายหลายอย่าง ศัพท์ละคาถา ครึ่งคาถา และ บาทคาถา โดยแบ่งเป็น ๓ วรรค คือ (๑) คาถาอเนกัตถวรรค (๒) อัทธานกัตถวรรค และ (๓) ปาทา-เนกัตถวรรค ไปตามลำดับ สาเหตุที่ต้องมีการกล่าวซ้ำศัพท์เดิม มีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงความแตกต่างของสิ่ง

๒. สมยะศัพท์ มีความหมาย ๙ อย่าง คือ (๑) สมวายะ ความถึงพร้อมแห่งเหตุ (๒) สมุหะ หมู่-คณะ (๓) การณะ เหตุ (๔) ชณะ ชณะ-โอกาส (๕) ปฏิเวระ การแห่งตลอด (๖) กาละ กาลเวลา (๗) ปหานะ การละ (๘) ลากะ การได้ (๙) ทิฏฐิ ลัทธิ

๓. วัณณะศัพท์ มีความหมาย ๑๐ อย่าง คือ (๑) สัณฐานะ รูปร่าง-สัณฐาน (มีต่ำและสูงเป็นต้น) (๒) รุปะ สี (มีสีแดงและดำเป็นต้น) (๓) ชาติ ตระกูล (มีกษัตริย์ เป็นต้น) (๔) ฉวิ ผิพรรณ (๕) การณะ เหตุ (๖) ปมาณะ ขนาด-ประมาณ (๗) ปัสังสา การสรรเสริญ (๘) อักขระ อักษร (๙) ยสะ ชื่อเสียง (๑๐) คุณะ คุณมีศีลเป็นต้น

๔. อุโปสถะศัพท์ มีความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) ปาติโมกขุทเทสสะ การสวดปาติโมกข์ (๒) ปันณัตติ นามบัญญัติ (๓) อุปวาสะ การรักษาอุโบสถศีล (๔) อัญจันตะ คีล ๘ (๕) อุโปสถินะ วันอุโบสถ

๕-๖. จักกะศัพท์ มีความหมาย ๑๔ อย่าง คือ (๑) รังคะ ล้อรถ (๒) ลักษณะ ภายหลังที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า (๓) ธัมมจักกะ ธรรมจักร (๔) อูรจักกะ กงจักร (๕) อิริยาปละ อิริยาบถ (๖) สัมปัตติ สัมปัตติจักร (๗) จักกรณะ จักกรณะ (๘) มณฑล มณฑล (๙) พละ กองทัพ-พล (๑๐) กุลาถนทนะ แทนบันของช่างหม้อ-ภมรช่างหม้อ (๑๑) อาณา อาณาจักร (๑๒) आयुระ आयุระคือจักร (๑๓) ทานะ วัตถุทาน (๑๔) ราสิ กองวัสดุ

๗. พรหมจริยะศัพท์ มีความหมาย ๑๐ อย่าง คือ (๑) ทานะ ทาน-การให้ (๒) อปัมัญญา อปัมัญญา-พรหมวิหารธรรม (๓) ศาสนะ พระศาสนา (๔) เมถุนารติ การงดเว้นจากเมถุน (๕) เวยยาวัจจะ การช่วยขวนขวาย (๖) สหการตุนฺนิจิ ความพอใจยินดีในภรรยาตน (๗) ปัญจสีละ คีล ๕ (๘) อริยมัคคะ อริยมรรค (๙) อุโปสถังคะ องค์อุโบสถ (๑๐) ธิติ ความเพียร

๘. ธัมมะศัพท์ มีความหมายมากมาย คือ (๑) สภาวะ สภาวะธรรม (๒) ปริยัตติ พระปริยัติ (๓) ปัญญา ปัญญา (๔) ญายะ ความสมเหตุสมผล (๕) สัจจะ คำสัตย์ (๖) ปกติ ปรกติ-ธรรมดา (๗) ปุญญะ บุญ (๘) ญายะ ญายธรรม ๕ อย่าง (คือ สังขาร วิการ ลักษณะ นิพพาน และบัญญัติ) (๙) คุณะ คุณ (๑๐) อาจารย์ ความประพฤติ (๑๑) สมานิ สมานิ (๑๒) นิสัสตตทา สภาวะซึ่งไร้บุคคลตัวตนเราเขา (๑๓) อาปัตติ อาปัตติ (๑๔) การณาโท เหตุ เป็นต้น

๙. อัตถะศัพท์ มีความหมาย ๙ อย่าง คือ (๑) ปโยชนะ ประโยชน์หรือความต้องการ (๒) สัททาภิเธยยะ เนื้อความที่ศัพท์กล่าว (๓) วุฑฒิ ความเจริญ (๔) ธนะ ทรัพย์ (๕) วัตถุ วัสดุ (๖) การณะ เหตุ (๗) นาสะ ความพินาศ (๘) หิตะ ประโยชน์แก่อกุล (๙) ปัจฉิมปัพพะ ภูเขา ด้านทิศตะวันตก

๑๐. **เกวละศัพท์** ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๖ อย่าง คือ (๑) **เยภุยตา** ความมี (๒) **อัพยามิสสะ** การไม่ปะปน (๓) **วิสังโยคะ** การไม่ประกอบกัน-แยกกัน (๔) **ทัฬหะ** ความมั่นคง (๕) **อนติเรกะ** ความไม่เกินไป (๖) **อนวเสสะ** สิ่งทั้งหมด

๑๑. **คุณะศัพท์** มีความหมาย ๘ อย่าง คือ (๑) **ปฏุลละ** ชื่น (๒) **ราสิ** กอง-ช่วง (๓) **อานิสังสะ** ผล-อานิสงส์ (๔) **พันธนะ** เครื่องผูก (๕) **อัปปรานะ** วิเสสนะ-ศัพท์ขยาย (๖) **สีลาทิ** คุณธรรมมีศีลเป็นต้น (๗) **สุกกาทิ** สีมี่สีขาวเป็นต้น (๘) **ชียา** สายธนู

๑๒-๑๓. **ภูตะศัพท์** ปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ มีความหมาย ๗ อย่าง คือ (๑) **รุกขาทิ** ต้นไม้เป็นต้น (๒) **วิขขมานะ** ความมีอยู่ (๓) **อรหันตะ** พระอรหันต์ (๔) **ชั้นรปัญจกะ** ชั้นร ๕ (๕) **สัตตะ** สัตว์โลก (๖) **มหาภูตะ** มหาภูตธาตุ ๔ (๗) **อมนุสสะ** เทวดา

ภูตะศัพท์ เป็นวาจาลิงค์ คือ มีลิงค์ตามบทที่ถูกขยาย จึงเป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ พึงทราบว่ามี ความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **อติตะ** กาลล่วงไปแล้ว (๒) **ชาตะ** สัตว์ที่เกิดมา (๓) **ปัตตะ** การถึง-การบรรลุ (๔) **สมะ** ความเสมอกัน

๑๔. **สารุศัพท์** เป็นอภิเษยลิงค์ คือเป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๖ อย่าง คือ (๑) **สุนพระ** ความดี (๒) **ทัฬหิกัมมะ** การทำให้มั่นคง (๓) **อายาจนะ** การอ้อนวอน (๔) **สัมปฏิจจนะ** การรับคำ (๕) **สัชชนะ** คนดี (๖) **สัมปหังสา** ความยินดี

๑๕. **อันตะศัพท์** ปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ มีความหมาย ๘ อย่าง คือ (๑) **สมิปะ** ไกล (๒) **อวสานะ** ที่สุด (๓) **ปทปุรณะ** ไม่มีความหมายเพียงทำบทสละสลวยเท่านั้น (๔) **เทหาวยะ** ลำไส้ใหญ่ (๕) **โกฏฐาสะ** ส่วนต่าง ๆ (๖) **นาสะ** ความพินาศ (๗) **สีมา** เขตแดน (๘) **ลามกะ** ความเลวทราม

๑๖. **ชาติศัพท์** มีความหมาย ๙ อย่าง คือ (๑) **นิกายะ** หมู่คนผู้มีความประพฤติเหมือนกัน (๒) **สันธิ** เกิด-ปฏิสนธิ (๓) **สามัญญะ** ชาติสามัญญ์ (๔) **ปสุติ** การคลอด (๕) **กุละ** ตระกูล (๖) **ภาวะ** ความเป็น (๗) **วิเสสยะ** การเกิดเป็นสัตว์ต่าง ๆ มีวัวเป็นต้น (๘) **สมุณา** ดอกมะลิ (๙) **สังขต** ลักษณะ อุปลักษณะของสังขตธรรม

๑๗. **คติศัพท์** มีความหมาย ๘ อย่าง คือ (๑) **ภวปะทะ** คติ ๕ มี เทวคติเป็นต้น (๒) **ปติภูตฺตา** ที่ตั้ง (๓) **นิฏฐะ** การตัดสิน (๔) **อัชมาสยะ** อัยยาศัย (๕) **พุทธิ** ปัญญาญาณ (๖) **วาสิฏฺฐานะ** สถานที่อยู่อาศัย (๗) **คมนะ** การไป (๘) **วิสระ** (วิสพะ) การแผ่ออกไป

๑๘. **ญาณทัสสนะศัพท์** มีความหมาย ๖ อย่าง คือ (๑) **ผละ** ผลสามัญญ์-อริยผล (๒) **วิปัสสนา** วิปัสสนาญาณ (๓) **ทิพพจักขุ** ทิพพจักขุญาณ (๔) **สัพพัญญุตตา** สัพพัญญุตญาณ (๕) **ปัจจเวกขณญาณะ** ปัจจเวกขณญาณ (๖) **มัคคะ** อริยมรรค

๑๙. **อุกกาศัพท์** มีความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) **กัมมารุทธนะ** เตาไฟของช่างเหล็ก (๒) **อังคารกปัลลสะ** เตาถ่านสำหรับหลอมทอง (๓) **ทีปิกา** คบเพลิง (๔) **สุวัณณการมุสา** เบ้าของช่างทอง (๕) **วายุเวคะ** ความเร็วของลม

๒๐. **วุตตะศัพท์** ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๗ อย่าง คือ (๑) **เกโสหารณะ** การปลงผม (๒) **ชีวัตวุตติ** การเลี้ยงชีพ (๓) **วปนะ** การหว่านพืช (๔) **วาปสมกรณะ** การเกลี่ยพืชที่หว่านแล้ว ให้เสมอกัน (๕) **กถนะ** การกล่าว (๖) **ปวุตตภาวะ** การร่วงหล่น-การพ้นจากข้อ (๗) **อัชฌณาทิ** การเชื้อเชิญเป็นต้น

๒๑-๒๒. **สุตะศัพท์** ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๖ อย่าง คือ (๑) **คมนะ** การไป (๒) **วิสสุ-**
ตะ การปรากฏ (๓) **อวาริตะ** การจดจำ (๔) **อุปจิตะ** การเลือกเฟ้น (๕) **อนุโยคะ** การชวนชวน-การ

ถาม (๖) **กิลินนะ** ความกำหนด-การเปียกชุ่ม
สุตะศัพท์ นปุงสกลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **โสตวิญญูญะ** สัททา-

รรมณ์ที่โสตประสาทรู้ได้ (๒) **สัตถะ** ศาสตร์-คัมภีร์

สุตะศัพท์ ปุงลึงค์ มีความหมายว่า **ปุตตะ** บุตรชาย
๒๓. **กัมปะศัพท์** มีความหมาย ๑๒ อย่าง คือ (๑) **กาละ** กาลเวลา (๒) **ยุคะ** ยุคทั้ง
๔ มีกตยุคเป็นต้น (๓) **เลสะ** อุบายข้ออ้าง (๔) **ปัญญาตติ** นามบัญญัติ (๕) **ปรมายุ** การกำหนดช่วง

ชีวิตหรืออายุกับ (๖) **สทธิสะ** ความเหมือนกัน (๗) **สมณโวหารกัมปะ** การทำให้สมควรด้วยสมณ

โวหาร (๘) **สมณโวหารพินทุ** การทำเครื่องหมายด้วยสมณโวหาร (๙) **สมันตะ** รอบคอบ-รอบด้าน
๒๔. **อัตรกัมปะ** กัมปะมีอัตรกัมปะ (๑ ใน ๘๐ ของมหากัมปะเป็นต้น) (๑๑) **ตักกะ** ความคิด (๑๒) **วิ**
การจัดแจง

๒๕. **สังจะศัพท์** มีความหมาย ๘ อย่าง คือ (๑) **นิพพานะ** นิพพาน (๒) **มัคคะ**
อริยมรรค (๓) **วิริติ** วิริตสังจะ-การงดเว้น (๔) **สปละ** การสปล-ดำ (๕) **สังจาสิตะ** การกล่าวคำจริง

หรือวจีสัจจะ (๖) **ตัจฉะ** ความจริง (๗) **อริยสังจะ** อริยสัง ๔ มีทุกขสังเป็นต้น (๘) **ทัญญู** มิจฉาทัญญู
๒๖. **อายตนะศัพท์** มีความหมาย ๖ อย่าง คือ (๑) **สัญชาติเทสะ** สถานที่เกิดหรือ

สัญชาติ (๒) **เหตุ** เหตุ-การณ (๓) **วาสัญฐานะ** ที่อยู่อาศัย (๔) **อากระ** บ่อเกิด (๕) **สโมสรณัญฐานะ**
สถานที่ประชุม (๖) **ปทปุระณะ** ใส่ให้เต็มบ่อไม่มีความหมายอะไร

๒๗. **อัตรศัพท์** มีความหมาย ๑๒ อย่าง คือ (๑) **มัชณะ** ท่ามกลาง-ช่วง-
ระหว่าง (๒) **วัตถะ** ฝ่า (๓) **อัญญะ** สิ่งอื่น (๔) **ขณะ** ช่วงขณะ (๕) **โอกาสะ** โอกาส (๖) **โอริ** เขตแดน

(๗) **เหตุ** เหตุ (๘) **พยวธานะ** การกั้น-ระหว่าง (๙) **วินัญฐะ** การเว้น (๑๐) **เกทะ** ความแตกต่าง
(๑๑) **ฉิททะ** ช่อง (๑๒) **มณะ** ใจ

๒๘. **กุสละศัพท์** นปุงสกลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อาโรคยะ** ความไม่มี
โรค (๒) **อัญญูวิปากะ** มีผลที่น่าปรารถนา

กุสละศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อนวัชชะ** ความไม่มี
โทษ (๒) **เณกะ** ผู้ฉลาด

๒๙. **รสศัพท์** มีความหมาย ๙ อย่าง คือ (๑) **ทรวะ** ของเหลว (๒) **อาจารย์** ความ
ประพฤติ (๓) **วิริยะ** ความเพียร (๔) **มธูราทิ** รส ๖ อย่าง มีรสหวานเป็นต้น (๕) **ปารทะ** พรอท

(๖) **สิงคาราทิ** รส ๙ อย่าง มีสิงการะ-รสเกี่ยวกับความรักเป็นต้น (๗) **ธาตุนะ** ธาตุชนิดหนึ่ง (ธาตุนะ)
๗ อย่าง คือ รส-น้ำ รัตตะ-เลือด มังสะ-เนื้อ เมทะ-มันชั้น อัญญิ-กระดูก สุกัญญิ-เลือดขาว มิญชวะ-
เยื่อในกระดูก (๘) **กิจจะ** กิจมีสังัญญานะ-ความสืบทอดเป็นต้น (๙) **สัมปัตติ** ความบริบูรณ์แห่งสังัญญ
นะ-ความสืบทอดเป็นต้น

๓๐. **โพธิศัพท์** อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **สัพพัญญุตัญญาณะ**
สัพพัญญุตัญญาณ (๒) **อริยมัคคะ** อริยมรรค

โพธิศัพท์ ปุงลึงค์ มีความหมายว่า **ปัญญาตติ** นามบัญญัติ เช่น โพธิราชกุมาร

โพธิศัพท์ ปุงลึงค์และอิตถิลิงค์ มีความหมายว่า **อัสสัถรุกกะ** ต้นโพธิ์

๓๐. **วิษยะศัพท์** มีความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) **นิจเสวิตะ** แหล่งน้ำที่ปลาเป็นต้น อาศัยอยู่เป็นนิจ (๒) **รูปาทิกะ** อารมณ์มีรูปารมณ์เป็นต้น (๓) **ชนปะทะ** ชนบท (๔) **เทศะ** ประเทศ-พื้นที่ (๕) **โคจระ** หมู่บ้านเป็นที่หากิน

๓๑. **ภาวะศัพท์** มีความหมาย ๗ อย่าง คือ (๑) **ปัทตะ** ความหมายของบท (๒) **สัตตา** ความมีอยู่ (๓) **อธิปายะ** ความประสงค์ (๔) **กริยา** กิริยาอาการ (๕) **สภาวะ** สภาพ-ความเป็นไป (๖) **ลีลา** การเยื้องกราย (๗) **ปฐิตินทรียะ** ความเป็นชาย เป็นหญิง

๓๒. **สะศัพท์** ปุงลิงค์ มีความหมายว่า **พันธะ** เผ่าพันธุ์
สะศัพท์ นปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า **อิตตะ** อันเป็นของตน
สะศัพท์ ปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า **ธนะ** ทรัพย์
สาศัพท์ ปุงลิงค์ มีความหมายว่า **สุนชะ** สุนัข-หมา
สะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **อิตตนิยะ** ทรัพย์ของตน

๓๓. **สุวัณณะศัพท์** นปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า **กนกะ** ทองคำ
สุวัณณะศัพท์ ปุงลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ครุหะ** ครุฑ (๒) **ปัญจ-
 ธรรมัตตะ** ประมาณ ๕ ธรรมะ (๓) **ฉวิสัมปัตติ** ความสมบูรณ์ของผิวพรรณ

๓๔. **วระศัพท์** ปุงลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **เทวาทิกอัญญะ** พรอันบุคคล พึงปรารถนาจากสำนักของเทวดาเป็นต้น (๒) **ชามาตุ** ลูกเขย (๓) **ปติ** สามี

วระศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **อุตตมะ** ความประเสริฐ
วระศัพท์ ที่เป็นนิบาต มีความหมายว่า **มันท์ปปิยะ** ผู้เป็นที่รักเล็กน้อย

๓๕. **โกสะศัพท์** ปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **มกุละ** ดอกไม้ตูม (๒) **ธรราลี** กองทรัพย์ (๓) **เนตติงสาทิปธานะ** ฝักดาบเป็นต้น (๔) **ธนุปัญจสตะ** หนึ่ง โกละ หรือ ช่วงระยะเวลาทาง ๕๐๐ คันธนู

๓๖. **พรัหมะศัพท์** ปุงลิงค์ มีความหมาย ๖ อย่าง คือ (๑) **ปีตามหะ** พรหม (๒) **ชินะ** พระพุทธเจ้า (๓) **เสฏฐะ** ประเสริฐ (๔) **พราหมณะ** พราหมณ์ (๕) **มาตุ** มารดา (๖) **ปีตุ** บิดา
พรัหมะศัพท์ นปุงสกลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **เวทะ** คัมภีร์เวท (๒) **ตปะ** ศีล-ตบะกล่าวคือข้อวัตรปฏิบัติ

๓๗-๓๘. **กัจฉาศัพท์** อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **หัตถิมัชฌพันธะ** เชือก สำหรับรัดตัวช้าง (๒) **ปโกญฐะ** ปลายแขน (๓) **กัจฉพันธะ** การผูกโจงกระเบน (๔) **เมขลา** สายรัด เหวสตรีหรือเข็มขัด

กัจฉะศัพท์ ปุงลิงค์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **ลตา** เถาวัลย์ (๒) **พาหุ-
 มุละ** รักแร้ (๓) **อนุปะ** พื้นที่ที่มีน้ำมาก (๔) **ติณะ** หญ้า

๓๙. **ปมานะศัพท์** มีความหมาย ๗ อย่าง คือ (๑) **เหตุ** เหตุ-การณ์ (๒) **สัตถะ** คัมภีร์ (๓) **มานะ** การนับ-ชั่ง-ตวงและวัด (๔) **สัจจวาที** ผู้มีปกติกล่าวคำจริง (๕) **ปมาตุ** คนผู้ทำการ ชั่ง (๖) **นิจจะ** ความแน่นอน (๗) **มรียาธา** ขอบเขต

๔๐. **สัตตะศัพท์** นปุงสกลิงค์ มีความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) **ทัพพะ** ทรัพย์ (๒) **อิตตภาวะ** อิตตภาพ-ร่างกาย (๓) **ปาณะ** ชีวิตินทรีย์ (๔) **พละ** กำลัง (๕) **สัตตา** ความมีอยู่
สัตตะศัพท์ ปุงลิงค์ มีความหมายว่า **ชนะ** สัตว์

สัตตะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **อัสัตตะ** การข้อง-ยึด-ติด

๔๑. **ธาตุศัพท์** ปุงลึงค์และอิตถิลิงค์ มีความหมาย ๘ อย่าง คือ (๑) **เสมหะ** เสมหะ-เสลด เป็นต้น (๒) **รสรัตตา** ธาตุ ๗ อย่าง มี รส-น้ำ รัตตะ-เลือด มังสะ-เนื้อ เมทะ-มันชั้น อัญญิ-กระดูก สุกัญญิ-เลือดขาว มิญชะวะ-เยื่อในกระดูก (๓) **มหาภูตะ** มหาภูตรูป (๔) **ภากา** อารมณ์ มีรูป เป็นต้น (๕) **อัญญิ** อัญญิธาตุ (๖) **จักขา** ธาตุ ๑๘ มี จักขุธาตุ เป็นต้น (๗) **ภากา** ภูธาตุ เป็นต้น (๘) **เคริกาทิ** แรธาตุ มีดินสอพอง เป็นต้น

๔๒. **ปกติศัพท์** อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) **อัมัจจา** องค์ประกอบ ความเป็นพระราชชา ๗ อย่าง มีอำมาตย์ เป็นต้น (๒) **สภาวะ** สภาพปรกติ (๓) **โยนิ** เกิดขึ้นครั้งแรก-เหตุแห่งการเกิด (๔) **สัตตาทิสายาวัตถา** สภาพที่ตั้งอยู่เสมอกันชั่วคราวแห่งคุณ ๓ อย่าง คือ สดุด รชตม ภูต (๕) **ปัจจย** ลิงค์และธาตุที่ตั้งไว้ก่อนวิภัตติและปัจจย

๔๓. **ปะศัพท์** มีความหมาย ๙ อย่าง คือ (๑) **ฐานะ** ที่ตั้ง (๒) **ปริตตามะ** การคุ้มครอง (๓) **นิพพานะ** พระนิพพาน (๔) **การณะ** เหตุ-การณ (๕) **สัททะ** ศัพท์ (๖) **วัตถุ** สิ่งของ (๗) **โกฏฐาสะ** ส่วน (๘) **ปาทะ** เท้า

๔๔. **ขนะศัพท์** ปุงลึงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **โลหมคคะ** ค้อนเหล็ก (๒) **เมฆะ** ก้อนเมฆ

ขนะศัพท์ นปุงสลึงค์ มีความหมายว่า **ตาหาทิกะ** ทองที่หลอมเป็นรูปฉิ่ง เป็นต้น

ขนะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **นิรันตระ** ความต่อเนื่อง-ความไม่ขาดตอน (๒) **กฐินะ** ความหยาบกระด้าง

๔๕. **ขุททาศัพท์** อิตถิลิงค์ มีความหมายว่า **มักขิกาเภทะ** ผึ้งตัวอ่อน
ขุททะศัพท์ นปุงสลึงค์ มีความหมายว่า **มรุ** น้ำผึ้ง
ขุททะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **อปปกะ** ความมีน้อย (๒) **อธมะ** ความต่ำทราม (๓) **กปณะ** ผู้ยากไร้ (๔) **พหุ** ความมีมาก

๔๖. **อริฏฐะศัพท์** นปุงสลึงค์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **ตักกะ** มันเปรี้ยว (๒) **มรณลึงคะ** เหตุที่ให้ความตาย (๓) **อสุภะ** โชคร้าย (๔) **สุภะ** โชคดี

อริฏฐะศัพท์ ปุงลึงค์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **อัสวะ** สุราที่ดองไว้นาน-หรือยาตองสุรา (๒) **กาณะ** นกกา (๓) **นิมพะ** ต้นสะเดา (๔) **เมนิลัททุมะ** ต้นประคำดีควาย

๔๗. **ตุลาศัพท์** มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **มานภันตะ** ตาชั่ง (๒) **ปลสตะ** ค่า ๑๐๐ ปละ (ค่าร้อยตำลึง) (๓) **สทิสะ** เหมือนกัน (๔) **เคหารุพันธตปิฐิกา** ชื่อของเรือ

๔๘. **สังคะศัพท์** มีความหมาย ๖ อย่าง คือ (๑) **มิตตการะ** การกระทำเหมือนมิตร (๒) **ลัญชทานะ** การให้สินบน (๓) **พลราสิ** หมูพล (๔) **วิปัติ** ความวิบัติ (๕) **ยุทธะ** การรบ (๖) **ปฎิญญา** การรับรอง

๔๙. **รูปะศัพท์** มีความหมาย ๑๐ อย่าง คือ (๑) **ขันธะ** รูปขันธ์ (๒) **ภาวะ** รูปภพ (๓) **นิमितตะ** เหตุ (เครื่องหมาย) (๔) **วันณะ** สี (๕) **ปัจจยะ** เหตุ-ปัจจย (๖) **สภาวะ** สภาวะที่เสื่อมสลายไป (๗) **สัททะ** รูปศัพท์ (๘) **สัณฐานะ** รูปร่าง-สัณฐาน (๙) **รูปีชมานะ** รูปมาน (๑๐) **วปู** ร่างกาย

๕๐. กามะศัพท์ ปุลงลิงค์ มีความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) **วัตถุกามะ** วัตถุกาม (๒) **กิเลสกามะ** กิเลสกาม (๓) **อิจจา** ความต้องการ (๔) **มทนะ** กามเทพ-เทวบุตรมาร (๕) **ระตะ** เมถุน กามะศัพท์ นปุลงลิงค์ มีความหมายว่า **นิกามะ** ความปรารถนา-ความใคร่

๕๑-๕๒. โปกษะศัพท์ มีความหมาย ๖ อย่าง คือ (๑) **ปทุมะ** ดอกบัว (๒) **เทหะ** ร่างกาย (๓) **วัชชภัณฑมุขะ** ช่องพินและปากกลองเป็นต้น (๔) **สุนทรัตตะ** ความงาม (๕) **สลิละ** น้ำ (๖) **มาตังครโกฏฐิ** ปลายวงช้าง

๕๓. กุญชะศัพท์ ปุลงลิงค์และนปุลงลิงค์ มีความหมาย ๙ อย่าง คือ (๑) **ราสิ** กอง (๒) **นิจจละ** ความตั้งมั่น-มั่นคง (๓) **มายา** มายากล-เล่ห์เหลี่ยม (๔) **ทัมภะ** ความไม่เชื่อตรง-การโกง (๕) **อสังจจะ** ความเท็จ (๖) **อโยฆนะ** ค้อนเหล็กใหญ่ (๗) **คิริสังคะ** ยอดภูเขา (๘) **สิริงคะ** องค์ประกอบ ของคันไถ (ผาล) (๙) **ยันตะ** เครื่องดักนก

๕๔. ภาวะศัพท์ มีความหมาย ๗ อย่าง คือ (๑) **วุฑฒิ** ความเจริญ (๒) **ชนนะ** การเกิด (๓) **กามธาดวาที** กามธาดูเป็นต้น (๔) **ปัตติ** การถึง (๕) **สัตตา** ความมีความเป็น (๖) **สังสาระ** สังสารวัฏ (๗) **สัสสตทิฏฐิ** สัสสตทิฏฐิ (ความเห็นว่าทุกสิ่งเที่ยง)

๕๕. อุตตระศัพท์ นปุลงลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ปฏิวากยะ** คำตอบ (๒) **อุตตราสังคะ** ผ้าอุตตราสังค์ (ผ้าคลุมส่วนบนของร่างกาย)-ผ้าห่ม

อุตตระศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **เสฏฐะ** สิ่งที่ประเสริฐ (๒) **ทิสาทิเภทะ** ตำแหน่งพิเศษมีทิศเหนือเป็นต้น (๓) **ประ** ด้านหลัง (๔) **อุปริ** เบื้องบน

๕๖. เนกขัมมะศัพท์ มีความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) **ปฐมขัมมานะ** ปฐมฆาน (๒) **ปัพพัชชา** การบรรพชา (๓) **วิมุตติ** อรหัตตผล-นิพพาน (๔) **วิปัสสนา** วิปัสสนา (๕) **นิสเสสกุสละ** กุศลทุกอย่าง

๕๗. สังขาระศัพท์ มีความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) **สังขตะ** ธรรมที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง (๒) **ปุญญาภิสังขาราทิกะ** ปุญญาภิสังขารเป็นต้น (๓) **ปโยคะ** ความเพียร-พยายาม (๔) **กาย-สังขาราที** กายสังขาร วจีสังขาร และจิตตสังขาร (๕) **อภิสังขระณะ** การจัดแจงปรุงแต่ง

๕๘. สหคตะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) **อารัมมณะ** อารมณ (๒) **สังสัฏฐะ** การประกอบ-ผสม-เจือ (๓) **โวภินณะ** การระคน-แทรกแซง (๔) **นิสสยะ** ที่อาศัย (๕) **ตัพภาวะ** ศัพท์ที่ไม่มีความหมายหรือธรรมที่ประกอบไปด้วยทิวติ

๕๙. ฉันนะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๖ อย่าง คือ (๑) **ปติรูปะ** สิ่งที่เหมาะสม (๒) **ฉาทิตะ** สิ่งที่ถูกมองบัง (๓) **นิกูหิตะ** สิ่งที่ถูกปิดซ่อนไว้ (๔) **นิวาสนะ** การนุ่ง (๕) **ปารูปนะ** การห่ม (๖) **ระหะ** ที่ลับ

ฉันนะศัพท์ ปุลงลิงค์ มีความหมายว่า **ปัญญาตติ** นามปัญญาตติ คือคนชื่อว่าฉันนะ

๖๐. จักขุศัพท์ มีความหมาย ๖ อย่าง คือ (๑) **พุทธจักขุ** พุทธจักขุ (อาสยานุสย ญาณและอินทริยปโรปริยัตติญาณ) (๒) **สมันตจักขุ** สมันตจักขุ (พระสัพพัญญุตญาณ) (๓) **ปัญญา** ปัญญาจักขุ (๔) **ธัมมจักขุ** ธรรมจักขุ (มรรคญาณ) (๕) **มังสจักขุ** มังสจักขุ (๖) **ทิพพจักขุ** ทิพพจักขุ

๖๑. อภิกกัณฑะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) **สุนทระ** ความดี งาม (๒) **อภิกกมะ** การก้าวออกไปข้างหน้า (๓) **อภिरูปะ** ผิวพรรณงาม (๔) **ขยะ** ความเสื่อมสิ้นไป (๕) **อัพภนโมทนะ** ความยินดียิ่ง

๖๒. **ปริยายะศัพท์** มีความหมาย ๖ อย่าง คือ (๑) **การณะ** เหตุ-การณ (๒) **เทศนา** ธรรมเทศนา (๓) **วาระ** วาระครั้งคราว (๔) **เววจนะ** คำไวพจน์ (๕) **ปการะ** ประเภท-ชนิด-อย่าง-ประการ (๖) **อวสระ** โอกาส

๖๓. **จิตตะศัพท์** นปุงสกลิงค์ มีความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) **วิญญูณะ** จิต (๒) **จิตตกัมมะ** จิตรกรรม (ภาพเขียน-ภาพสลัก) (๓) **วิจิตตะ** ความวิจิตร (๔) **ปัญญาตติ** นามบัญญัติ คือผู้ชื่อว่าจิตตะ (๕) **จิตตมาสะ** เตือนห้า

จิตตาศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมายว่า **ตารันตระ** ดาวจิตตะ

๖๔. **สามะศัพท์** นปุงสกลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **เวหัตตระ** สามเวท (๒) **สันตะวะ** การปลอมโยน

สามะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ปีตะ** สีเหลือง (๒) **สามละ** สีเขียวคราม

สามศัพท์ ที่เป็นอภัยยะคือนิบาต มีความหมายว่า **สย** ตนเอง (ทำเอง-เป็นเอง)

สามาศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมายว่า **สารีวา** ต้นจิงจ้อดำ

๖๕. **ครุศัพท์** ปุงลิ่งค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **อาจารย์** ผู้ที่ควรเคารพมีอาจารย์เป็นต้น (๒) **มาตุ** มารดา (๓) **ปีตุ** ปีตา

ครุศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **มหันตะ** สิ่งทีมาก (๒) **หุชชะระ** ถาวรวัตถุ-วัตถุที่ให้คร่ำคร่ายาก (๓) **อลหุกะ** หนัก

๖๖. **สันตะศัพท์** ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๗ อย่าง คือ (๑) **อัจจิตตะ** การบูชา (๒) **วิซฆมานะ** สิ่งที่มีอยู่ (๓) **ปัสตถะ** สิ่งที่ได้รับการสรรเสริญ (๔) **สัจจะ** ความจริง (๕) **สาธุ** คนดี (๖) **ชินนะ** ผู้ลำบาก-ผู้เหน็ดเหนื่อย (๗) **สมิตะ** ผู้สงบจากกิเลส

อเนกัตถวัคควิณณนา

ว่าด้วยศัพท์ที่มีความหมายมาก ศัพท์ละคำถา จบ

๓.๒.๒. **คาถาทธานกัตถวิณณนา** พรรณนาศัพท์ที่มีความหมายมาก ศัพท์ละครั้งคำถา

๖๗. **เทวะศัพท์** มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **วิสุทธิเทวา** เทพ ๓ ประเภท มีวิสุทธิเทพ อุปัตติเทพและสมมติเทพ (๒) **เมฆะ** เมฆ (๓) **มัจจุ** พญามัจจุราช (๔) **นกะ** ท้องฟ้า

มาณวะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ตรุณะ** ชายหนุ่ม (๒) **สัตตะ** สัตว์ (๓) **โจระ** ขโมย

๖๘. **อัคคะศัพท์** มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **อาทิ** เบื้องแรก (๒) **โกฏฐาสะ** ส่วน (๓) **โกฏฐิ** ปลายแขน (๔) **ปุโรโต** ข้างหน้า

อัคคะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **วระ** สิ่งที่เกิด-ประเสริฐ

ประศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **ปัจจนิกะ** ศัตรู (๒) **อุตตะมะ** ผู้ประเสริฐ (๓) **อัญญะ** สิ่งอื่น (๔) **ปัจฉาภาคะ** ส่วนเบื้องล่าง-ข้างหลัง

๖๙. **ภคะศัพท์** มีความหมาย ๗ อย่างคือ (๑) **โยนิ** อวัยวะเพศหญิง (๒) **กามะ** ความต้องการ (๓) **สิริ** สิริมงคล (ปัญญาและบุญ) (๔) **อิสสระ** ความเป็นใหญ่ (๕) **ธัมมะ** คุณธรรมมีศีลเป็นต้น (๖) **อูยยามะ** ความเพียร (๗) **ยสะ** ชื่อเสียง

อุฬาระศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) วิบุลยะ ความเป็นใหญ่
(๒) เสฏฐะ ความประเสริฐ (๓) มธุระ รสหวาน

๗๐. สัมปันนะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) สัมปยุตตะ ผู้ที่
บริบูรณ์ (๒) มธุระ รสหวาน (๓) สมังคี ผู้ที่ถึงพร้อม

สังฆาศัพท์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) ญาณะ ญาณคือปัญญาพิจารณา
(๒) โภจณาสะ ส่วน (๓) ปัญญัตติ ปัญญัตติ (๔) คณนา การนับ

๗๑. จานะศัพท์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) อีสริยะ ตำแหน่ง (๒) โอกาสะ
ขณะ (๓) เหตุ เหตุ (๔) ลูติ การดำรงอยู่

วิระศัพท์ ปุงลิงค์และอิตถิลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) มานะ ความ
เยอหยิ่งถือตัว (๒) ปการะ ประการหรือรูปพรรณสัณฐาน (๓) โภจณาสะ ส่วน

๗๒. ทมะศัพท์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) ปัญญา ปัญญา (๒) อุปวาสะ การ
จำศีล-การรักษาศีล (๓) ขันติ ความอดทน (๔) อินทริยสังวระ การสำรวมอินทริย์

เวทะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) ญาณะ ปัญญา (๒) โสมนัสสะ
ความยินดี (๓) ฉันทะ คัมภีร์เวท

๗๓. โยนิศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) ชันธโภจณาสะ กำเนิด ๔
คืออัญชะ-เกิดจากไข่เป็นต้น (๒) ปัสสาวัมคคะ เพศของหญิง (๓) เหตุ เหตุ-การณ์

เวลาศัพท์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) กาละ กาลเวลา (๒) กุละ ฝั่ง
(๓) สีม่า ขอบเขต (๔) ราลี กอง

๗๔. โวหาระศัพท์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) สัททะ คำศัพท์ (คำพูด)
(๒) ปันณัตติ นามบัญญัติ (การเรียกขาน) (๓) วณิชชา การค้าขาย (๔) เจตนา ความตั้งใจ

นาคะศัพท์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) อูระคะ พญานาค (๒) หัตถิ ช้าง
(๓) นาครุกขะ ต้นกาคะทิง (๔) อุตตะมะ ผู้ประเสริฐ

๗๕. เอกะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) เสฏฐะ ผู้ประเสริฐ
(๒) อสหายะ ผู้ไม่มีเพื่อน (๓) สังขยา การนับ (เช่น ๑) (๔) อัญญะ สิ่งอื่น (๕) ตุลยะ ความเหมือนกัน

มานสะศัพท์ ปุงลิงค์ มีความหมายว่า รากะ ตัณหา
มานสะศัพท์ นปุงสกลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) จิตตะ จิต

(๒) อรหัตตะ อรหัตผล

๗๖. มุละศัพท์ มีความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) ภาะ ดาวมุละ (๒) สันติกะ ที่ใกล้
(๓) มุลมุละ โคนต้นไม้เป็นต้น (๔) เหตุ เหตุมีโลภะเป็นต้น (๕) ปากตะ ทรัพย์อันเป็นต้นทุน

ขันระศัพท์ มีความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) รูปาภิ ชันธ ๕ มีรูปขันธเป็นต้น
(๒) อังสะ บ่า-ไหล่ (๓) ปกัณชะ ลำต้นไม้ (๔) ราลี กอง (๕) คุณะ คุณความดี

๗๗. อารัมมะศัพท์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) วิริยะ ความเพียร (๒) กัมมะ
การกระทำ (๓) อาทิกัมมะ การริเริ่ม (๔) วิโกปนะ การทำลาย

หทยะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) หทยวัตถุ หัวใจ (๒) จิตตะ จิต
(๓) อูระ ออก

๗๘. **อนุสยะศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ปัจฉิตตาปะ** ความเดือดร้อนภายหลัง (๒) **อนุพันธะ** การติดตาม (๓) **ราคาติ** อนุสัย ๗ อย่าง มีราคานุสัยเป็นต้น

กุมภะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **มาตังคมุทธรปิณฑะ** กระจ่าง (๒) **ขมฺภู** หม้อ (๓) **ทสัมพณะ** ๑๐ อัมพณะ (มาตราการนับเท่ากับ ๑๐ ขารี)

๗๙. **ปริวาระศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ปริชนะ** บุคคลผู้เป็นบริวาร (๒) **ขัคโกสะ** ฝักดาบ (๓) **ปริจฉะ** เครื่องกำบัง

อาลัมพะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **สารัมภะ** การทำลาย-ความพยายาม-การเตรียม-ความโกลาหล (๒) **ภริเกททะ** กลองเปิงมาง

๘๐. **ขณะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **กาลวิเสสะ** เวลาพิเศษ (ชั่วระยะเวลาการดีดนิ้ว ๑๐ ครั้งติดกัน) (๒) **นิพยาปารัญญิตติ** การอยู่เฉยโดยปราศจากความพยายาม (การตั้งอยู่ไม่นาน)

อภิชนะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **กฺุละ** ตระกูล (๒) **อุปปัตตภูมิ** แผ่นดินบ้านเกิด

๘๑. **อาหาระศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **กพพีการาหาราติ** อาหาร ๔ อย่าง มีกพพีการาหาร-อาหารคือข้าวเป็นต้น (๒) **การณะ** เหตุ-การณ

ปณยะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **วิสสาสะ** ความคุ้นเคยกัน (๒) **ยาจนา** การขอ (๓) **เปมะ** ความรัก

๘๒. **ปัจจยะศัพท์** มีความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) **ณาทิ** ปัจจัย มี ณ เป็นต้น (๒) **สัทธา** ความเชื่อ (๓) **จีวราทิ** ปัจจัยสี่มีจีวรเป็นต้น (๔) **เหตุ** เหตุ-การณ (๕) **อาธาระ** ที่ตั้ง-ที่อาศัย

วิหาระศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **กีฬา** การเล่น (๒) **ทิพพวิหาราทิ** ทิพพวิหาร อริยวิหาร และพรหมวิหาร (๓) **สุคตาลัยะ** อาวาส-วิหาร-วัด

๘๓. **สมาธิศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **สมัตถณะ** การตกลง (๒) **จิตเต-กัคคตา** ความมีอารมณ์เดียวของจิต (สมาธิ)

โยคะศัพท์ มีความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) **สังคะ** การติดขัด (๒) **กามาติ** โยคะ ๔ มีกามโยคะเป็นต้น (๓) **ฉานะ** ฉาน (๔) **อุบายะ** อุบายมีสามะอุบายเป็นต้น (๕) **ยุดติ** การประกอบ

๘๔. **โภคะศัพท์** มีความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) **สัปปณณะ** พังพานงู (๒) **สัปปังคะ** ขนดงู (๓) **โกฏิลละ** ความคงอ (๔) **ภุญชนะ** การบริโภค (๕) **ธนะ** ทรัพย์สิน

อังคณะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ภูมิภาคะ** ส่วนของแผ่นดินมีสนามเป็นต้น (๒) **กิลละ** สังกิลละ (๓) **มละ** มลทินมีราคะเป็นต้น

๘๕. **อภิมานะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ธนาทิตัพปะ** ความเย่อหยิ่งเพราะมีทรัพย์เป็นต้น (๒) **ปัญญา** ปัญญา

อุปเทสะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **นิमितตะ** เหตุ (๒) **ฉละ** การฉ้อฉล (๓) **กถนะ** การกล่าว

๘๖. **อัตตะศัพท์** ปุณฺณิก มี ความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **จิตตะ** จิต (๒) **กายะ** กาย (๓) **สภาวะ** สภาพ-ความเป็นไป (๔) **ปรมัตตะ** ปรมาตมันตามทัศนะของเดียรัจฉัย

คุมพะศัพย์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) ถัมภะ กอหล้ามีญ้าคาเป็นต้น
(๒) สมุหะ หมุ่-คณะ (๓) พลสัชชนะ การตระเตรียมกองทัพ

๘๗. โภฏฐะศัพย์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) อันโตฆระ ภายในบ้าน (๒) กุสุละ
ยุง-ฉาง (๓) อันโตกุงฉิ ลำไ้

อุณหีสะศัพย์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) โสปานังคะ หัวบันได (๒) มกฺฏะ
มงกุฎ (๓) สีสเวฐนะ กรอบหน้า

๘๘. นิยฺยุหะศัพย์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) นิยยาสะ ยางไม้ (๒) เสขระ
ดอกไม้ประดับบนศีรษะ (๓) ทวาระ ประตู (๔) นาคทันตะ วัตถุสำหรับแขวนหมวกเป็นต้น

กลาปะศัพย์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) ลีชันทะ หางนกยูง (๒) ตูณิระ
แล่งธนู (๓) นิกระ หมุ่-กลุ่ม (นิกร)

๘๙. โมฬิศัพย์ ปุงลิงค์และอิตถิลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) จูฬา ผมจุก
(๒) สัยตเกสะ ขมวดผม-มวยผม (๓) มกฺฏะ มงกุฎ

สังชะศัพย์ ปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) กัมพู หอย
สังข์ (๒) นลาฏฺฐิ กระจุกหน้าผาก (๓) โคปผกะ ข้อเท้า

๙๐. ปักชะศัพย์ มีความหมาย ๖ อย่าง คือ (๑) กาละ เวลาที่เป็นข้างขึ้น-ข้างแรม
(๒) พละ กองพล (๓) สาธยะ วัตถุที่ควรให้สำเร็จ (๔) สขิ ฝึกฝาย-เพื่อน (๕) วาธะ หางธนู
(๖) ปังคฺหะ คนเปลี้ย

สินธุศัพย์ ปุงลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) เทสะ แคว้นสินธุ
(๒) อันณะ มหาสมุทร

สินธุศัพย์ อิตถิลิงค์ มีความหมายว่า สริตา แม่น้ำ

๙๑. กเรณุศัพย์ ปุงลิงค์ มีความหมายว่า คชะ ช้างพลาย

กเรณุศัพย์ อิตถิลิงค์ มีความหมายว่า หัตถินี ช้างพัง

วชิระศัพย์ ปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) รตะ
เพชร (๒) มณิเวระ เครื่องเจียรไนแก้วและเพชร (๓) อินทเทติ อาวุธของพระอินทร์

๙๒. วิสาณะศัพย์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) มาตังคทันตะ งาช้าง
(๒) ปสฺสลิคคะ เขาสัตว์

โกณะศัพย์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) โภฏ มุมหรือปลาย (๒) วาฑิตต-
วาทนะ อุปกรณ์สำหรับตัดพิน

๙๓. นิคมะศัพย์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) วณิปปะละ ย่านร้านค้า-
ห้างสรรพสินค้า (๒) นคระ เมือง (๓) เวทะ คัมภีร์นิคมเวท

อธิกรณะศัพย์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) วิวาทาธิ อธิกรณมีวิวาทาธิ-
กรณเป็นต้น (๒) อาธาระ ความหมายของสัตตมีวิภัตติที่หมายถึง สถานที่, ที่ตั้ง (๓) การณะ เหตุ

๙๔. โคศัพย์ ปุงลิงค์และอิตถิลิงค์ ความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) ปสฺ วัว (๒) วสุธา
แผ่นดิน (๓) วาจาธิ คำพูดเป็นต้น (อาทิสัพย์ หมายถึง สักคะ สวรรค์, รังสิ รัศมี, วชิร เพชร, จันทะ
ดวงจันทร์, ชละ น้ำ)

หริศัพท์ ปุลงลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) หริตะ สีเขียวใบไม้
(๒) สุวัฒน์ ทองคำ (๓) วาสุเทวะ พระวิษณุ

๙๕. ปรีคหะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) आयัตตะ การยึดติด

(๒) ปริวาระ ปริวาร (๓) ภริยา ภรรยา

อุตตัสศัพท์ และ อวตตัสศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) กัณณปุระ
เครื่องประดับหู (๒) เสขระ ดอกไม้ประดับศีรษะ

๙๖. อสนิศัพท์ อิตถิลิงค์และปุลงลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) วิชขุ สายฟ้า

(๒) วชิระ วิเชียร-อาวุธของพระอินทร์

โกฏิศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) โกณะ มุม (๒) สังขยา-
วิเสสะ สังขยาจำนวนหนึ่ง คือ ๑ โกฏี (๓) อุกังสะ ที่สุด

๙๗. สีหาศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) จูฬา ผมจุก (๒) ซาลา
เปลวไฟ (๓) ปธานะ ความประเสริฐ (๔) อัคคะ ยอด (๕) โมรจูฬา หงอนนกยูง

อาสีศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) สัปพาทฐา เขี้ยว
(๒) อิกฺฐฐาอาสีสนา ความปรารถนาถึงสิ่งที่น่าปรารถนา

๙๘. วสาศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) วิสินเตละ น้ำมันเหลว (๒) วสคา
หญิงผู้อยู่ในอำนาจ (๓) วัณณาการี แม่วัวหมัน

รุจิศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) อภิลาสะ ความพอใจ
(๒) กิระนะ รัศมี (๓) อภิสังคะ ความติดใจ

๙๙. สัณฺญาศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) สัณฺฆานนะ การหมายรู้
(๒) นามะ ชื่อ (๓) เจตนา ความจงใจ

กลาศัพท์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) อังสะ ส่วน (๒) ลิปปะ ศิลปะ ๖๔
อย่าง มีนัจจะ-การที่อ่อนรำเป็นต้น (๓) กาละ เวลาพิเศษ (เศษเสี้ยวเวลา) (๔) จันทโสฬสภาคะ ส่วน
เสี้ยวที่ ๑๖ ของดวงจันทร์ (๑ ใน ๑๖, หารด้วย ๑๖)

๑๐๐. กัณณิกาศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) พิขโกสะ ผักบัว (๒) ฆรรณู
ข้อฟ้า (๓) กัณณภูสา ตุ่มหู

อายติศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) อากามิกาละ อนาคตกาล
(๒) ทิมัตตะ ความยาวนาน (๓) ปภาวะ อำนาจที่เกิดจากการลงโทษ

๑๐๑. อุณณาศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) เมสชาติโลมะ ขนสัตว์มีขนแกะ
เป็นต้น (๒) ภูมัมชฌโรมธาคู พระอุณาโลมที่ออกขึ้นระหว่างพระขนงทั้งสอง

วารุณิศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) นัฏฏกั หูญิงนักพ้อน
(๒) มทิสรา สุรา

๑๐๒. กิริยะศัพท์ นปุลงลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) กิริยจิตตะ กิริยาจิต
(๒) กรณะ การกระทำ

กริยาศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมายว่า กัมมะ กรรม-กิจที่ควรทำ บางอาจารย์
กล่าวว่า กิริยะและกริยา มีความหมายเหมือนกัน

วรุศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **สุณิสสา** ลูกสะใภ้ (๒) **กัญญา** หญิงสาว
ในปฐมวัย (๓) **ชายา** ภรรยา

๑๐๓. **มัตตาศัพท์** มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **ปมานะ** ประมาณ-มาตรา
(๒) **อิสสริยะ** ความเป็นใหญ่ (๓) **อักษรวายะ** ระยะเวลาเปล่งเสียง (๔) **อัปกะ** ความเล็กน้อย

สุดตะศัพท์ นปุงสกลิงค์มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ปาวจนะ** พระพุทธ
พจน์ (๒) **อริฏฐะ** ยาดองชนิดหนึ่งที่มีสีกลิ่นและรสเหมือนสุรา (๓) **ตันตะ** เส้นด้าย

สุดตะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **สุปีตะ** บุคคลผู้หลับ

๑๐๔. **กุกุตะศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ราชลึงคะ** เครื่องประดับของ
พระราชธา (ราชกุกุธกัณท์ ๕ อย่าง) (๒) **อุสกังคะ** หนอกว้าว (๓) **รุกขะ** ต้นกุ่ม (คำศัพท์นี้ใช้ได้ ๒ ศัพท์
คือ กุกุท หรือ กุกุธ ก็ได้)

พยัญชนะศัพท์ มีความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) **นิमितตะ** องค์กร (๒) **อักษระ**
พยัญชนะอักษร (๓) **สุปะ** กับข้าว (๔) **จิหนะ** ร่องรอย (๕) **ปะทะ** บทที่มีวิภัติเป็นที่สุด

๑๐๕. **เทวนะศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **โวหาระ** การค้าขาย (๒) **เขต-**
มิจฉา ความปรารถนาช่วยชนะ (๓) **กีฬาติ** การเล่นเป็นต้น

เขตตะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ภริยา** ภรรยา (๒) **เกทหาระ** นา
(๓) **สรีระ** ร่างกาย

๑๐๖. **อุปาสนะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **สุสสุสา** การตั้งใจฟัง-การ
ปรนนิบัติรับใช้ (๒) **อิสสาภยาสะ** การฝึกยิงธนู

สุละศัพท์ ปุงลึงค์และนปุงสกลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **เหตเภาตะ**
อาวุธชนิดหนึ่งคือหลาว (๒) **สังกุ** ขวากหนาม (๓) **รุชา** โรคจุกเสียด

๑๐๗. **ตันติศัพท์** มีความหมายว่า **วิณาคุณะ** สายพิน

ตันตะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **มุขยะ** ประธาน (๒) **ลิทันตะ**
อุทาหรณ์ (๓) **ตันตุ** เส้นด้าย

ยุคะศัพท์ ปุงลึงค์ มีความหมายว่า **รทาทังคะ** แยกของรถเป็นต้น

ยุคะศัพท์ นปุงสกลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **กัปปะ** ยุค ๔ มีกตยุค
เป็นต้น (๒) **ยุคะระ** คู่

๑๐๘. **ระชะศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **อิตถิปุปะชะ** ระดูของผู้หญิง (๒) **เรณู**
ฝุ่นละออง (๓) **ปกติชะ** ปกติรชคุณ (กามคุณหรือความใคร่) ที่เกิดขึ้นตามปรกติ

นียยัตนะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **นยาส์ปะณะ** การคืนสิ่งของที่
ฝากไว้ให้แก่เจ้าของ (๒) **ทานะ** การให้

๑๐๙. **ติตตะศัพท์** มีความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) **ครุ** อาจารย์เป็นต้น (๒) **อุปายะ**
เหตุ (๓) **อวตาระ** ทำน้ำ (๔) **ปุตัมพุ** น้ำสะอาด (๕) **ทัญญู** ทิฐิ-ความเห็น

โชติศัพท์ นปุงสกลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **นักขัตตะ** ดาว (๒) **รังสิ**
รัศมี

โชติศัพท์ ปุงลึงค์ มีความหมายว่า **อัคคิ** ไฟ

๑๑๐. **กัณฑ์ศัพท์** ปุ่ลึงค์และนปุ่ลึงค์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **สระ** ลูก
ศร (๒) **ทัณฑ์** ท่อนไม้ (๓) **วัคคะ** กัณฑ์-ตอน (๔) **อวสระ** โอกาส

โปริสะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อุทังพาหุทวยมานะ** วายืนของ
บุรุษปานกลาง (๒) **สุริตตะ** ความกล้าหาญ

๑๑๑. **อุฏฐานะศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **โปริสะ** ความกล้าหาญของบุรุษ
(๒) **อิหา** ความเพียร (๓) **นิสินนาทยุคคะ** การลุกขึ้นจากที่นั่งเป็นต้น

อิริณะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อนิสสมทีภาคะ** พื้นที่โล่งแจ้ง
(๒) **อุสระ** ที่มีดินเค็ม

๑๑๒. **อาราธนะศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **สาธนะ** การทำให้สำเร็จ
(๒) **ปัตติ** การถึง (๓) **ปริโตสนะ** ความยินดี

สิงคะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ปรานะ** ประธาน (๒) **สาธุ** ที่ราบ
สูง (๓) **วิสาณะ** งา-เขาสัตว์

๑๑๓. **ทัสสนะศัพท์** มีความหมาย ๖ อย่าง คือ (๑) **ทัญญู** รูปารมณ (๒) **อาทิมัคคะ**
โสดาปัตตมิมรรค (๓) **ญาณะ** ปัญญาญาณ (๔) **อักษิ** ดวงตา (๕) **อักษณะ** การเห็น (๖) **ลัทธิ** ทศนคติ

นิกษะศัพท์ ปุ่ลึงค์และนปุ่ลึงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **เหมะ**
ทองคำ (๒) **ปัญจสุวัณณะ** มาตราชั่งน้ำหนัก ๑ นิกษะเท่ากับ ๕ สุวรรณะ (๓) **ปสาธนะ** เครื่องประดับ

๑๑๔. **ปัพพะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ติถิเภาะ** ติถิเบื้องต้นมีอัฐมิมิและ
อมาวสีเป็นต้น (๒) **สาขาทิพพุ** ข้อของกิ่งไม้เป็นต้น

ปาตาสะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **นาคโลกะ** โลกบาดาล (๒) **พล-**
วามุชะ ช่องพลวามุชะ

๑๑๕. **พยสนะศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **กามชโทสะ** โทษที่เกิดเพราะติด
การตื่นสุราเป็นต้น (๒) **โกปชโทสะ** โทษที่เกิดเพราะความมักโกรธ (๓) **วิปัตติ** ความวิบัติ

สาธนะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **อุปกฤษณะ** เครื่องอุปภรณ์
(๒) **สิทธิ** ความสำเร็จ (๓) **การกะ** ชื่อของสาธนะ ๗ ตามนิรุตติวิธีมีกัตตสาธนะเป็นต้น

๑๑๖. **วทัญญูศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ทานสีละ** ผู้ให้ทานเป็นปรกติ
(๒) **วัคควาที** ผู้กล่าวคำไพเราะ ตั้งแต่ **วทัญญู** ศัพท์ในคาถานี้เป็นต้นไปถึง **อุสสิตะ** ศัพท์ เป็นได้ทั้ง ๓
ลึงค์

ปุรักขตะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **อภิสิตตะ** กษัตริย์ผู้ทรงได้รับ
อภิเชก (๒) **ปุชิตะ** ผู้ที่เขายกย่อง (๓) **ปุโรโตกะ** ผู้นำ

๑๑๗. **มันทะศัพท์** มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **ภากยวิหิณะ** ผู้เสื่อมจากโชค
(๒) **อัปปะกะ** ความมีน้อย (๓) **มุหหะ** ผู้หลง (๔) **อปญุ** ผู้ไม่ฉลาด

อุสสิตะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **วุทธิยุตตะ** มีความเจริญ
(๒) **สมุนนัทธิระ** มานะเย่อหยิ่ง (๓) **อุปปีนนะ** การเกิดขึ้น

๑๑๘. **อักษะศัพท์** ปุ่ลึงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **รถังคะ** เพลาธ
(๒) **สุวัณณะ** น้ำหนัก ๑ สุวรรณะ (๓) **ปาสกะ** ลูกบาศก์

อักขระศัพท นปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า **อินทริยะ** อินทริย์มีจักขุเป็นต้น
(**อักขะ** ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **หัตถิทันทาทีวิกติ** เครื่องแปรรูปจากงาช้างเป็นต้น)

ฐวะศัพท ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **สัสสตะ** ความเที่ยงแท้

ฐวะศัพท นปุงสกลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ตักกะ** ความคิด

(๒) **นิจฉิตะ** การตัดสินใจ

๑๑๙. **สิวะศัพท** ปุงลึงค์ มีความหมายว่า **พระ** พระศิวะหรือมหาเทวะ

สิวะศัพท นปุงสกลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ภัททะ** ความดี

(๒) **โมกษะ** พระนิพพาน

สิวาศัพท อิตถิลิงค์ มีความหมายว่า **ซัมพุกะ** สุนัขจิ้งจอก

พละศัพท มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **เสนา** กองทัพ (๒) **สัตติ** ความสามารถ (๓) **ถูลัตตะ** ความล่าช้า

๑๒๐. **ปทุมะศัพท** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **สังขยาเภทะ** ปทุมสังขยา

(๒) **นรกกะ** ปทุมนรกก (๓) **วาริชะ** ดอกบัว

วสุศัพท ปุงลึงค์ มีความหมายว่า **เทวเภทะ** พวงกุสุมเทวดา (มี ๘ องค์ คือ อสปะ ฐวะ โสมะ ฐวะ อนิละ อนละ ปัจจุสะ ปภาสะ)

วสุศัพท นปุงสกลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **รัตนะ** รัตนะ

(๒) **ธนะ** ทรัพย์

๑๒๑. **นิพพานะศัพท** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อัทถคมนะ** การถึงความดับ

(๒) **อปวัคคะ** พระนิพพาน

ปุณทริกะศัพท นปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า **เสตัมพุชะ** ดอกบัวขาว

ปุณทริกะศัพท ปุงลึงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **พยัคคะ** เสือโคร่ง

(๒) **รุกขันตระ** ต้นมะม่วงสวยสอ

๑๒๒. **พลีศัพท** ปุงลึงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **อุปะหาระ** เครื่องเช่นบุชา

(๒) **กระ** เครื่องบรรณาการ-ส่วย (๓) **อสุรันตระ** พลิอสุร (เครื่องบวงสรวงอสุร)

สูกกะศัพท นปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า **สัมภวะ** น้าอสุจิ

สูกกะศัพท ปุงลึงค์ มีความหมายว่า **ธวละ** สีขาว

สูกกะศัพท ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **กุสละ** กุศล (ธรรมฝ่ายขาว)

๑๒๓. **ทายะศัพท** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ทานะ** การให้ (๒) **มาตุปิตุ-วิภัตตัพพะณะ** มรดกที่มารดาบิดาแบ่งให้บุตรธิดา (๓) **วณะ** ป่า

วสะศัพท มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ปฏุตตะ** อำนาจ (๒) **อายัตตะ** ผู้ตกอยู่ในอำนาจ (๓) **อภิลาสะ** ความปรารถนา

๑๒๔. **ปริภาสณะศัพท** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **อักโกสะ** การดำ (๒) **นิยมะ** การกำหนด (๓) **ภาสณะ** การกล่าว

เสพนะศัพท มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ธนิ** เสียง (๒) **โยธสีหนาทะ** เสียงโห่ร้องดูจราชสีห์ของเหล่าทหาร

๑๒๕. **ปภาวะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ชาติเหตุ** เหตุแห่งการเกิดขึ้น (๒) **อาทยอุปัทวฐานะ** ดินแดนอันเป็นบ่อเกิดแห่งทรัพยากร (แหล่งกำเนิด)

อุตศัพท์ ปุลงิศ์และอิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **นาริปุผะ** ระดูของผู้หญิง (๒) **เหมันตาทิ** ฤดูเหมันต์เป็นต้น

๑๒๖. **ภณะศัพท์** มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **สาธกตมะ** ภณการกะ-การที่เป็นเครื่องมือ (๒) **กริยา** การกระทำ (๓) **คัตตะ** ร่างกาย (๔) **อินทริยะ** อินทริย์มีจักขุนทริย์เป็นต้น

ตาลศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **กัญจิกา** ลูกกัญแจ (๒) **ตริยังคะ** เครื่องดนตรีมีฉิ่งเป็นต้น (๓) **ทุมันตระ** ต้นตาล

๑๒๗. **ปสวะศัพท์** มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **บุปผะ** ดอกไม้ (๒) **ผละ** ผลไม้ (๓) **อุปปาหะ** การเกิดขึ้น (๔) **คัพภโมจนะ** การคลอดบุตร

คันธัพพะศัพท์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **คายนะ** การขับร้อง-ร้องเพลง (๒) **คายนะ** นักร้อง (๓) **อัสสะ** ม้า (๔) **เทวดานตระ** คันธัพพเทวดา

๑๒๘. **วณ்பิตศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **บุปผวินาผลคคาหิรุกษะ** ต้นไม้เจ้าป่าที่ไม่มีดอกแต่ออกผล เช่น ต้นโพธิ์ ต้นมะเดื่อเป็นต้น (๒) **รุกษะ** ต้นไม้ทั่วไป

รุปียะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อาหตเหมรชตะ** ทองคำและเงินที่ประทับตราแล้ว (๒) **รชตะ** เครื่องเงินทั่วไป

๑๒๙. **ปาสะศัพท์** มีความหมายว่า **ขคาทิพันธนะ** บ่วงดักนกเป็นต้น
ปาสะศัพท์ ที่มี เกส ศัพท์อยู่ข้างหน้า มีความหมายว่า **จยะ** หมู่-กลุ่ม-พวก เช่น **เกสปาสะ** มวยผม

ตาราศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อักษิมัชชะ** ตาดำ (๒) **นักชัตตะ** ดาว

ตาระศัพท์ ปุลงิศ์ มีความหมาย **อุจจตรัสสระ** เสียงสูง

๑๓๐. **กัสะศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ปัตตะ** ภาชนะสำหรับใส่อาหาร มีจานชามเป็นต้น (๒) **โลหเภทะ** ทองสัมฤทธิ์ (๓) **จตุกหาปณะ** จำนวน ๑ กังสะ เท่ากับ ๔ กหาปณะ

มัชฉิมะศัพท์ ปุลงิศ์และนปุลงิสกลิงค์ มีความหมายว่า **เทหมัชชะ** บริเวณท้อง (สะเอว)

มัชฉิมะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **มัชฉมภาวะ** สิ่งของที่มีท่ามกลาง

๑๓๑. **อาเวสณะศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ภูตาเวสะ** การเข้าสิงของผี (๒) **ลีปสาลา** โรงงาน (๓) **ฆระ** บ้าน

สิรีและลักชีศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **โสภา** ความงาม (๒) **สัมปตติ** ความบริบูรณ์แห่งทรัพย์เป็นต้น (๓) **เทวดา** เทพธิดา

๑๓๒. **กุมาระศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ยวราชะ** ราชกุมาร (๒) **ขันทะ** ขันทกุมาร (๓) **สุสุ** เด็ก

ปวาหะศัพท์ ปุลงิศ์และนปุลงิสกลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **มณี-เภทะ** แก้วปวาฬ (๒) **อังกุระ** หน่อของไม้เป็นต้น

๑๓๓. **ปณะศัพท** มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **เวตนะ** ค่าจ้าง (๒) **มูละ** เงินต้นทุน-เงินเดิมพัน (๓) **โวหาระ** การค้าขาย (๔) **ธนะ** ทรัพย์สิน

ปฏิคคะศัพท มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **คหณะ** การรับ (๒) **ภาษนั-**
ตระ กระโถน

๑๓๔. **ภาคยะศัพท** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **อสุภกัมมะ** อุกุศลกรรม (๒) **สุภกัมมะ** กุศลกรรม (๓) **ทวยะ** อุกุศลกรรมและกุศลกรรมทั้งสอง

ปิปณะศัพท มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ตรุเภทะ** ต้นโพธิ์ (๒) **วัตถัจ-**
เฉทนต์ถกะ กรรไกรตัดผ้า

๑๓๕. **อปวัคคะศัพท** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ปริจจาคะ** การบริจาค-สละ (๒) **อวสานะ** ที่สุด (๓) **วิมุตติ** พระนิพพาน

สิงคะศัพท มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **อังคชาตะ** องคชาต-อวัยวะเพศ (๒) **ปุ้มัตตาภิ** ความเป็นผู้ชายเป็นต้น (เพศชายเพศหญิง) (๓) **ลักษณะ** เครื่องหมาย

๑๓๖. **สัคคะศัพท** มีความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) **จาคะ** การสละ (๒) **สภาวะ** สภาพ-ความเป็นไป (๓) **นิมมานะ** การสร้างสรรค์ (๔) **อัชฌายะ** ตอนของคัมภีร์ (๕) **ทิวะ** สวรรค์

โรหิตะศัพท มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **โลหิตะ** สีแดง (๒) **มัจฉเภทะ** ปลา
ตะเพียน (๓) **มิคันตระ** ละมั่ง

๑๓๗. **นิฏฐาศัพท** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **นิปัสตติ** ความสำเร็จ (๒) **อวสา-**
นะ ที่สุด (๓) **อัทธสนะ** การหายไป

กัณฎกะศัพท มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **สปีตตะ** ศัตรู (๒) **รุกขังคะ**
หนาม (๓) **โลมหังสนะ** ขนลูกชูชัน

๑๓๘. **มุขะศัพท** มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **มุขยะ** ความเป็นประธาน (๒) **อุปายะ** เหตุ (๓) **วทนะ** ใบหน้า (๔) **อาภิ** เบื้องแรก

ทัฬพะศัพท มีความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) **ภัพพะ** ความสมควร (๒) **คุณา-**
ธาระ ทัฬพวัตถุ-สิ่งของ (๓) **วิตตะ** ทรัพย์ (๔) **พุระ** บัณฑิต (๕) **ทารุ** ฟืน

๑๓๙. **มานะศัพท** นปุงสกลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ปมานะ** การตวง-การ
ชั่งและการวัด (๒) **ปัตถาภิ** เครื่องตวง มีแฉ่งตราชั่งและนิ้วเป็นต้น

มานะศัพท ปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า **วิธการ** ความถือตัว

วายามะศัพท มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ปริสมะ** ความเหนื่อยยาก (๒) **วีริยะ** ความพากเพียร

๑๔๐. **สตปีตตะศัพท** นปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า **สโรหะ** ดอกบัว

สตปีตตะศัพท ปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า **ขคันตระ** นกหัวขวาน

สุสิระศัพท มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ฉิททะ** รูช่องโพรง (๒) **ฉิททวันตะ**
วัตถุที่มีรูมีช่อง (๓) **ตुरิยันตระ** เครื่องตุรียงค์ มีปีและขลุ่ยเป็นต้น

๑๔๑. **สมานะศัพท** ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **เอกะ** สิ่งเดียวกัน (๒) **สทิสะ** สิ่งเหมือนกัน (๓) **สันตะ** สิ่งที่มีอยู่

สัมภมะศัพท มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **คารวะ** ความเคารพ (๒) **ภิติ** ความกลัว (๓) **สังเวคะ** ความสลัด-สังเวช

๑๔๒. **ชุณหาศัพท** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **จันท์ปปลา** แสงจันทร์ (๒) **ตทุ-เปตนิสา** คืบเดือนหงาย

วิมานะศัพท มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **เทวดาวาสะ** วิมานของเทวดา (๒) **สัตตภูมิขระ** ปราสาท ๗ ชั้น

๑๔๓. **เขฎฐะศัพท** ปุ่ลึงค์ มีความหมายว่า **มาสะ** เดือน ๗

เขฎฐะศัพท ทั้ง ๓ ลึงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อติวุทธะ** ผู้ใหญ่ยิ่ง (๒) **อติปลัตถะ** ผู้ประเสริฐยิ่ง

เสยยะศัพท ปุ่ลึงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ธัมมะ** โลกุตตรธรรม ๙ (๒) **มังคละ** มงคล-ความเจริญ

เสยยะศัพท ทั้ง ๓ ลึงค์ มีความหมายว่า **ปลัตถะ** ผู้นำสรรเสริญยิ่งกว่า

๑๔๔. **คหะศัพท** มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **อาทิจจาติ** ดาวนพเคราะห์ที่มีดวงอาทิตย์เป็นต้น (๒) **คหณะ** คราสคือสุริยคราสและจันทรคราส (๓) **นิพันธะ** การยึดติด (๔) **ขระ** เรือน **กาจะศัพท** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **มัตติกาเภทะ** เครื่องปั้นดินเผาหรือเครื่องแก้ว (๒) **สิกกา** สาทะรอก (๓) **นยนาณะ** โรคตาต้อ

๑๔๕. **คามณิศัพท** ทั้ง ๓ ลึงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **เสฎฐะ** ผู้ประเสริฐ (๒) **อิธิปะ** ผู้เป็นใหญ่ (๓) **คามเขฎฐะ** ผู้ใหญ่บ้าน

พิมพะศัพท มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ปฏิพิมพะ** รูปเหมือน (๒) **มณฑลชะ** วงจันทร์ (๓) **พิมพิกาผละ** ผลตำลึง

๑๔๖. **ภันชะศัพท** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ภานาติปริกขาระ** เครื่องใช้ในเรือนมีภานะเป็นต้น (๒) **มูลธนะ** ทรัพย์ต้นทุน

มัคคะศัพท มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **สัมมาทิฎฐาทิกอริยมัคคะ** อริยมรรคมีสัมมาทิฐิเป็นต้น (๒) **ปะทะ** ทาง

๑๔๗. **สมาศัพท** อติถิลิงค์ มีความหมายว่า **วัสสะ** ปี

สมะศัพท ปุ่ลึงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **เชทะ** ความลำบาก (๒) **สันติ** พระนิพพาน-ความสงบ

สมะศัพท ทั้ง ๓ ลึงค์ มีความหมายว่า **นิกะ** ความเหมือนกัน

อิสสาสะศัพท นปุ่ลึงค์ มีความหมายว่า **จาปะ** ธนู

อิสสาสะศัพท ปุ่ลึงค์ มีความหมายว่า **อุสุเขปะกะ** ผู้ยิงลูกศร-นายขมังธนู

๑๔๘. **พาละศัพท** ทั้ง ๓ ลึงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อาทิวยสาสมังคี** เด็กผู้อยู่ในปฐมวัย (๒) **อปันทิตะ** คนพาล

รัตตะศัพท นปุ่ลึงค์ มีความหมายว่า **โสณิตะ** เลือด

รัตตะศัพท ทั้ง ๓ ลึงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ตัมพะ** สีแดง (๒) **อนู-รัตตะ** ผู้มีความกำหนด (๓) **รัฐชิตะ** วัตถุที่ถูกย้อมสี

๑๔๙. **ตनुศัพท์** อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ตจะ** หนึ่ง (๒) **ภาวะ** ร่างกาย

ตनुศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **อัปปะ** สิ่งเล็กน้อย (๒) **วิริยะ** สิ่งที่อยู่ห่าง (๓) **กิสะ** สิ่งที่ยืดบาง

สิริระศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **อุตุเภทะ** ฤดูหนาว (๒) **หิมะ** น้ำค้างและหิมะ (๓) **สีตละ** สิ่งที่ยื่น

๑๕๐. **สักขราศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **คุพเภทะ** น้ำตาลกรวด (๒) **กฐุละ** ก้อนกรวด

สังคหะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **อนุคคหะ** การช่วยเหลือ (๒) **สังเขปะ** การย่อ (๓) **คหณะ** การถือเอา

๑๕๑. **ปฏุศัพท์** ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **ทักขะ** ผู้หลักแหลม (๒) **ติชณะ** สิ่งที่ดี (๓) **พยัตตะ** ผู้ฉลาด (๔) **โรคมุตตะ** ผู้ปราศจากโรค

ราชาศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ขัตติยะ** ชนชาติกษัตริย์ (๒) **นรนาถะ** พระเจ้าแผ่นดิน (๓) **ปฏุ** ผู้เป็นใหญ่

๑๕๒. **ขลศัพท์** นปุงสกลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ธัญญกรณะ** ลานนวดข้าว (๒) **กักกะ** สบู่หรือผงสำหรับอาบน้ำ

ขลศัพท์ ปุงลึงค์ มีความหมายว่า **นิจะ** คนต่ำทราม

สมุทยะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **อุปปาทะ** การเกิดขึ้น (๒) **สมุหะ** หมู (๓) **ปัจจยะ** เหตุปัจจัย

๑๕๓. **อัสสมะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **พรัหมจารีคหัญฐาติ** อาศรม ๔ อย่าง คือ พรัหมจารี ผู้ประพฤติพรัหมจรรย์, คหัญฐะ คฤหัสถ์ผู้มีศีล, วานปิตถะ ฤษีผู้อยู่ในป่า, ภิกขุพระภิกษุ สามเณร (๒) **ตโปธนะ** เรือนอาศรม

กฐุระศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ภยังกระ** สิ่งที่เกิดจากความกลัว (๒) **กฐินะ** วัตถุหายากระต่าง (๓) **นิททยะ** ผู้ไร้ความกรุณา

๑๕๔. **กนิฐุระและกนิยะศัพท์** ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อตัยปะ** สิ่งที่มีอยู่น้อยมาก (๒) **อติยะ** ผู้ที่หนุ่มกว่า

ลหุศัพท์ นปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า **สีฆะ** ความเร็ว

ลหุศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **อิฐุระ** สิ่งที่น่าปรารถนา (๒) **นิสสาระ** ความไม่มีแก่นสาร (๓) **อครุ** สิ่งที่เขา (๔) **สุตติ** การหลับไหล

๑๕๕. **อธระศัพท์** ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อโร** ข้างล่าง (๒) **หิณะ** ผู้ตกต่ำ

อธระศัพท์ ปุงลึงค์ มีความหมายว่า **ทันตัจฉทะ** ริมฝีปาก

สุสสุสาศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **โสตุมิจฉา** การตั้งใจฟัง (๒) **ปาริจริยา** การปรนนิบัติ

๑๕๖. **หัตถะศัพท์** มีความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) **ปาณิ** มือ (๒) **รัตนะ** ศอก (๓) **คณะ** หมู (๔) **โสณฑา** งวงช้าง (๕) **กันตระ** ดาวหัตถะ

กูปะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) อวาวณะ หลุม (๒) อุทปานะ บ่อน้ำ
(๓) กุมภะ เสากระโดงเรือ

๑๕๗. ปฐมะและปฐมะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) อาที เบื้อง
แรก (๒) ปธานะ สิ่งที่เป็นประธาน

วิตตะศัพท์ นปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า วัชชเภทะ กลองที่มีหนังหุ้มสองหน้า
วิตตะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า วิตถาระ การแผ่ขยาย

๑๕๘. สาระศัพท์ ปุงลึงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) พละ กำลัง (๒) ถิรังสะ
แก่นสาร

สาระศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า อุตตมะ สิ่งทีประเสริฐ

ภาระศัพท์ ปุงลึงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ชันธภาราที ภาระที่ต้อง
แบกไปด้วยป่าเป็นต้น (๒) ทวิสหัสสปะละ สิ่งของมีจำนวน ๒ พันตำลึง (หรือ ๒๐ ชั่ง)

๑๕๙. ขยะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) มันทิระ บ้าน (๒) โรคเภทะ โรค
ผอมแห้ง (๓) อปะยะ ความหมดสิ้นไป

วาพะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) สุปทะ สัตว์ร้ายมีเสือ
เป็นต้น (๒) สัปะปะ ฐ (๓) กุฐระ ผู้หยาบช้า

๑๖๐. สาละศัพท์ ปุงลึงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) สัชชทุมะ ต้นรัง (๒) รุกขะ
ต้นไม้ทั่วไป

สาลาศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมายว่า เคหะ อาคารหรือศาลา

สวณะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) โสตะ หู (๒) ยชนะ การบูชา

(๓) สุตติ การรับฟัง

๑๖๑. เปตะและเประตะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) มตะ คนตาย
แล้ว (๒) เปตโยนิชะ เปรด-กำเนิดเปรด

ปตีตะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) ขยาตะ สิ่งทีปรากฏ

(๒) หัญฐะ ผู้เบิกบานใจ (๓) วิญญาตะ ผู้ปรากฏเป็นที่รู้จัก

๑๖๒. อาสยะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) อธิปะายะ อัยยาศัย (๒) อาธาระ
ที่อาศัย

ปัตตะศัพท์ นปุงสกลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ปักขะ ปักนก

(๒) ทละ ไปไม้

ปัตตะศัพท์ ปุงลึงค์ มีความหมายว่า ภาชนะ ภาชนะต่าง ๆ มีบาตรเป็นต้น

ปัตตะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า คตะ สถานที่ทีบุคคลถึงหรือผู้ถึง

๑๖๓. สุกตะศัพท์ นปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า กุสละ กุศลธรรม

สุกตะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า สุกฺกุฏตะ วัตถุทีทำให้ดีแล้ว

ตปัสสีศัพท์ ปุงลึงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) อนุกัมปะายาระหะ สัตว์ผู้มี
ความเดือดร้อน (๒) ตโปณะะ นักบวชผู้รักศีลบำเพ็ญเพียร

๑๖๔. โสณะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า สุราทีโลละ นักเลงสุราเป็นต้น

โสณะศัพท์ ปุงลึงค์และอิตถิลิงค์ มีความหมายว่า หัตถิกะ งวงช้าง

รสนะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **อัสสาทนะ** ความเบาใจ (๒) **ชีวหา** ลิ่น (๓) **ธนิ** เสียง

๑๖๕. **ปณิตะศัพท์** ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **มรฺรุระ** สิ่งที่ยาวาน (๒) **อุตตะมะ** สิ่งทีประเสริฐ (๓) **วิหิตะ** ความประณีต (สิ่งที่จัดแจงแล้ว)

วิธิตศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **อัญชสะ** หนทาง (๒) **วิสิขา** ซอกซอย (๓) **ปันติ** แถวหรือแนว

๑๖๖. **อษะศัพท์** มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **ปาปะ** ความชั่ว (๒) **คคนะ** ท้องฟ้า (๓) **ทุกขะ** ความทุกข์ (๔) **พยสนะ** ความเสื่อมเสีย

ปฏุละศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **สมุหะ** หมู่-พวก (๒) **เนตตโรคะ** ไรศตาด้อย (๓) **ฉทิ** หลังกา

๑๖๗. **สันธิศัพท์** ปุงลิงค์ มีความหมายว่า **สังฆัญญนะ** การติดต่อกัน
สันธิศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมายว่า **ปฏิสันธิ** การเกิด-การถือปฏิบัติ
สัตตะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **สัตตะปุระณะ** ลำดับที่ ๗ (๒) **เสฏฐะ** สิ่งทีประเสริฐ (๓) **อติสันตะ** ผู้ที่สงบยิ่ง

๑๖๘. **โอชาศัพท์** อิตถิลิงค์ มีความหมายว่า **ยาปนาสาร** รสอาหารที่ชิมซาบเข้าไป หล่อเลี้ยงร่างกาย

โอชะศัพท์ ปุงลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ทิตติ** ความรุ่งเรือง (๒) **พละ** กำลั้กาย

นิสามนะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ทัสสนะ** การเห็น-การดู (๒) **สวนะ** การรับฟัง

๑๖๙. **คัพพะศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **กุกฉิณฺฐสัตตะ** สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์ (๒) **กุกฉิ** ท้อง (๓) **โอวระกะ** ห้อง

อปทานะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ขันธนะ** การตัด (๒) **อิติวุตต-กัมมะ** กรรมดีและไม่ดีที่ตนยอมรับว่า “เราเคยทำมาแล้วอย่างนี้”

๑๗๐. **ติลกะศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **จิตตกะ** รอยเงาที่หน้าผาก (๒) **รุกขเภทะ** ต้นหมากเม่าควาย (๓) **ติลกาพกะ** ไข้แมลงวันหรือรอยตกกระ

ปฏิปัตติศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **สีลาทิ** ข้อปฏิบัติมีศีลเป็นต้น (๒) **โพระ** ความรู้ (๓) **ปัตติ** การถึง (๔) **ปวัตติ** ความเป็นไป

๑๗๑. **ปาณะศัพท์** มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **อายุ** ชีวิต (๒) **พละ** กำลั้ (๓) **สัตตะ** สัตว์ (๔) **ททยคานิละ** ลมหายใจออกหายใจเข้า

ฉันทะศัพท์ มีความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) **วสะ** อำนาจ (๒) **อธิปปายะ** ความต้องการ-ความพอใจ (๓) **เวทะ** คัมภีร์เวท (๔) **อิจฉา** ความต้องการอารมณ์ (๕) **อนฺนุจฺจาทิ** ชื่อฉันทที่มีอนฺนุจฺจฉันทเป็นต้น

๑๗๒. **โอษะศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **กาโมชาทิ** กาโมษะเป็นต้น (๒) **สมุหะ** หมู่ (๓) **ชลเวคะ** กระแสน้ำ

กपालะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) สิริสังฤทธิ กระโหลกศีรษะ
(๒) ขญาทิสกละ เศษกระเบื้อง

๑๗๓. ขญาศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) เวณวาทิสาชาลาละ เซึ่งที่ทำด้วย
ไม้ไผ่เป็นต้น (๒) ลักคเกสะ ขมวดผมของฤๅษี (๓) อาลยะ ตัณหา

สธนะศัพท์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) วธะ การฆ่า (๒) เคหะ เรือนที่พัก
อาศัย (๓) รักขิตะ ผู้คุ้มครองหรือเป็นที่พึ่ง (๔) รักขณะ การรักษาคุ้มครอง

๑๗๔. กันตาศัพท์ มีความหมายว่า ธิ ผู้หญิง
กันตาศัพท์ ปุงลิงค์ มีความหมายว่า ปิยะ สามี
กันตาศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า มนุญญะ สิ่งที่น่ารักน่าชอบใจ
ชาละศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) ควักขะ หน้าต่าง (๒) สมุหะ หมู

(๓) มัจฉาทิพันธนะ ตาข่ายดักปลาเป็นต้น

๑๗๕. กิศัพท์ ทั้ง ๓ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) ปุจฉา คำถาม (๒) ครหา การ
นินทาว่า “อะไรกัน” (๓) อนิยมะ ความไม่แน่นอน

สัทธะศัพท์ ทั้ง ๓ มีความหมายว่า สัทธะ ผู้มีศรัทธา
สัทธะศัพท์ นปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า นิวาปะ ทานที่อุทิศให้ญาติผู้ล่วงลับ
ไปแล้ว

สัทธาศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมายว่า ปัจจยะ ศรัทธาความเชื่อมั่น
๑๗๖. พิษะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) เหตุ เหตุ-การณ (๒) อัญญิ เมล็ดพืช

(๓) อังคชาตะ อวัยวะเพศชาย

ปุพพะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) ปุยะ น้ำหนอง (๒) อัคคะ เบื้อง
หน้า (๓) อาทิ เบื้องแรก

ปุพพะศัพท์ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า ทิสาทิ ทิศ-สถานที่-กาลเวลา
๑๗๗. ผละศัพท์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) ผลจิตตะ ผลจิต (๒) เหตุกตะ วิวาท
หรือผลของกรรม (๓) ลากะ ประโยชน์ที่ควรได้ (๔) รัญญาทิกะ ข้าวเปลือกเป็นต้น

อาคมะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) อาคมนะ การมา (๒) ทีฆาทิ-
นิกายะ หลักฐานอ้างอิงมีทีฆนิกายเป็นต้น

๑๗๘. สันตानะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) เทวรุกขะ ต้นซึก (๒) สันตติ
ต้นตระกูล

อนุตตระศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) อุตตระวิปริตะ สิ่ง
ตกต่ำ (๒) เสฏฐะ สิ่งที่ประเสริฐที่สุด

๑๗๙. วิกัมมะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) สัตติสัมปัตติ ความถึงพร้อมด้วย
ศักดิ์ดา (๒) กันติมัตตะ การก้าวย่างไป

ฉายาศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) อาตปาภาวะ ร่มเงา (๒) ปฏิ-
พิมพะ รูปเหมือน (๓) ปภา รัศมี

๑๘๐. ชัมมะและนิทาษะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) คิมหะ ฤดูร้อน
(๒) อุณหะ ความร้อน (๓) เสทหละ เห่งไคล

- กัปณะศัพท์ นปฺงสกลิงค์ มีความหมายว่า กั้นตนะ การตัด
 กัปนาศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) วิกัปปะ ความคิดไป
 ต่าง ๆ - ความวิตกกังวล (๒) ลัชชนะ การตระเตรียม
๑๘๑. อังคะศัพท์ ปุํงลิ่งค์ มีความหมายว่า เทสสะ แคว้นอังคะ
 อังคะศัพท์ นปฺงสกลิ่งค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) วปุ ร่างกาย
 (๒) อวยวะ อวัยวะหรือองค์ประกอบ (๓) เหตุ เหตุ
 เจตียะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) เทวาลัย เทวาลัย-ศาลเจ้า-วัด
 ราง-สถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ (๒) ฎุปะ สฎุปะเจตีย์ (๓) เจตียัททุมะ ต้นไม้ที่คนสักการะบูชามีต้นโพธิ์เป็นต้น
๑๘๒. ลัชชนะศัพท์ ปุํงลิ่งค์ มีความหมายว่า สารุปุริสสะ คนดี
 ลัชชนะศัพท์ นปฺงสกลิ่งค์ มีความหมายว่า กัปณะ การตระเตรียม
 สุปินะศัพท์ นปฺงสกลิ่งค์ มีความหมายว่า สุปณะ การนอนหลับ
 สุปินะศัพท์ ปุํงลิ่งค์และนปฺงสกลิ่งค์ มีความหมายว่า สุตตวิญญานะ จิตของ
 ผู้หลับ (ความฝัน)
๑๘๓. สันนิธศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ปัจจักษะ ต่อหน้า (๒) สันนิธานะ
 ความใกล้เคียง
 ภัยโยศัพท์เป็นนิบาต มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ปหุตะ มากยิ่ง (๒) ปุณะ
 มีอีก
๑๘๔. ทิทธะศัพท์ ปุํงลิ่งค์ มีความหมายว่า วิสลิตตสสะ ลูกศรอาบยาพิษ
 ทิทธะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิ่งค์ มีความหมายว่า ลิตตะ วัตถุที่ถูกฉาบทา
 อธิวาสะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) วาสะ การอยู่ (๒) ฐปาติ-
 ลังขาระ การอบด้วยของหอมมีรูปเป็นต้น (๓) สัมปฏิจฉณะ การรับคำ
๑๘๕. วิสารถะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิ่งค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) สุปคัพพะ ผู้อ่องอาจ
 (๒) ปันจิตตะ บัณจิต
 สิตถะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) มรุจฉินฺนุสสะ ขี้ผึ้ง (๒) โอทนสัมภวะ
 เศษข้าวที่ตกในเวลากิน
๑๘๖. กสายะศัพท์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) ทรวะ ยางไม้ (๒) วัณณะ สี
 (๓) รสเภทะ รสฝาด (๔) สุรภี กลิ่นหอม
 อุกคมนะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) อุปปตติ การเกิด (๒) อุทธคติ
 การขึ้นสู่ข้างบน
๑๘๗. มรุสะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิ่งค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ลุชะ ความหยาบ
 กระด้าง (๒) นิฏฐรวาจา คำพูดหยาบคาย
 ปวาหะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) อัมพูเวคะ กระแสน้ำ (๒) ปวัตติ
 ความเป็นไปไม่ขาดสาย
๑๘๘. ปรายณะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิ่งค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) นิสสยะ ที่อาศัย
 (๒) ตัปฺประ เป็นประธาน (๓) อิกฺกุสสะ สิ่งที่น่าปรารถนา

กัญจกะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) กวจะ เสื่อเกราะ (๒) วารวณะ โล่ (๓) นิมโมกะ คราบงู

๑๘๘. ตัมพะศัพท์ นปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า โลหณะ ทองแดง

ตัมพะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า รัตตะ วัตถุสีแดง

อวลิตะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ญาตะ สิ่งที่ถูกรู้

(๒) อวสานคตะ การถึงที่สุดหรือจบลง

๑๘๙. ปฏิปาทนะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) โพรณะ การรู้ (๒) ปทานะ การให้

มรุศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) เสละ ภูเขาหิน (๒) นิชชลเทสะ ทะเลทราย (๓) เทวดา เทวดา

๑๙๐. สัตถะศัพท์ นปุงสกลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) อายุระ อาวุธหรือศาสตรา (๒) คัมภีร์หรือศาสตร์ (๓) โลหะ เหล็ก

สัตถะศัพท์ ปุงลึงค์ มีความหมายว่า สัญจยะ หมู่-พวก-กลุ่ม

วุตติศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) ชีวิกา การเลี้ยงชีพ

(๒) วิวณะ การขยายความหรือการเปิดเผย (๓) วัตตนะ ความเป็นไป

๑๙๑. ปรักกมะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) วิริยะ ความเพียร (๒) สุรภาวะ ความกล้าหาญ

กัมพูศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) สังขะ หอยสังข์ (๒) สุวัณณะ ทองคำ (๓) วลยะ กำไลข้อมือหรือสร้อย

๑๙๒. สระศัพท์ ปุงลึงค์และนปุงสกลิงค์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) กัณพะ ลูกศร (๒) อการาติ เสียงสระ ๘ ตัวมี อ เป็นต้น (๓) สัททะ เสียง (๔) วาปี สระน้ำ

ขระศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ทุปัสสะ วัตถุหายาบกระด้าง (๒) ติขิณะ วัตถุที่คม

ขระศัพท์ ปุงลึงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) คัทธระ ตัวลา (๒) กกจะ เลื่อย

๑๙๓. อาสวะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) สุรา เหล้า (๒) อุปัทวะ ความชั่วร้าย-ความจำใจ (๓) กามาสวาติ อาสวะมีกามาสวะเป็นต้น

อุปธิศัพท์ ปุงลึงค์และนปุงสกลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) เทหะ ร่างกาย (๒) รถังคะ ล้อรถ (๓) จตุโรปธิ อุปธิ ๔ อย่าง มีกามุปธิเป็นต้น

๑๙๔. วัตถุศัพท์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) การณะ เหตุ (๒) ทัพพะ วัตถุสิ่งของ (๓) ภูเกทะ สวน (๔) รตนัตตยะ พระรัตนตรัย

ยักขะศัพท์ มีความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) เทวะ เทวดา (๒) มหาราชะ พระอินทร์และท้าวมหาราชทั้ง ๔ (๓) กุเระ ท้าวกุเระ (๔) อนุจระ ยักษ์ผู้เป็นบริวารของท้าวกุเระ (๕) นระ สัตว์-คนที่มีจิตใจโหดเหี้ยมร่างกายกำยำหน้าตาดุร้าย

๑๙๕. ปฐะศัพท์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) ทารุกขันธะ ท่อนไม้ (๒) ปฐิกาก้าว (๓) อาปณะ ตลาด (๔) อาสนะ ที่นั่ง

ปริกขาระศัพท ปุ่่งลิ่งค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ปริวาระ** บริวาร-พวก
พ้อง (๒) **สัมภาระ** เครื่องใช้สอย (๓) **วิภูสณะ** เครื่องประดับ

๑๙๗. **ปัญญัตติศัพท** อิตถิลิ่งค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **โวหาระ** ข้อบัญญัติ
ชื่อเรียก (๒) **ฐูปนะ** การบูชา (๓) **ปกาสณะ** การแสดง

ปฏิภานะศัพท มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ปัญญา** ปัญญา (๒) **อุปฏิฐิต-**
คิรา คำพูดหลักแหลม-คำพูดที่เกิดขึ้นด้วยปฏิภานไหวพริบ

๑๙๘. **เหตุศัพท** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **วจนาวายวะ** เหตุที่ทำให้มีคำพูดมี
ปัญญาเป็นต้น (๒) **มูละ** เหตุ ๖ มีโลภะเป็นต้น (๓) **การณะ** เหตุทั่วไป

คหณิศัพท อิตถิลิ่งค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อุทระ** ท้อง (๒) **ปาจาน-**
ละ ไฟที่เผาอาหารให้ย่อย

๑๙๙. **ปิยะศัพท** ปุ่่งลิ่งค์ มีความหมายว่า **ภัตตุ** สามี

ปิยาศัพท อิตถิลิ่งค์ มีความหมายว่า **ชานา** ภรรยา

ปิยะศัพท ทั้ง ๓ ลิ่งค์ มีความหมายว่า **อัญญะ** สิ่งที่น่าปรารถนา

ยมะศัพท มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ยมราชะ** พญากรม (๒) **ยุคหะ** คู่
(๓) **สังยมะ** การสำรวมอินทรีย์

๒๐๐. **มธุศัพท** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **มูททิกธะ** น้ำผลไม้ขาง (๒) **ปุพผ-**
ธะ น้ำดอกไม้ (๓) **ขุททะ** รสหวาน-น้ำผึ้ง

วิตานะศัพท ปุ่่งลิ่งค์และนปุ่่งสกลิ่งค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อุลโลจะ**
ผ้าแพดาน (๒) **วิตถาระ** ความพิสดาร

๒๐๑. **อมตะศัพท** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **อปวัคคะ** พระนิพพาน (๒) **สลิละ**
น้ำ (๓) **สุธา** สุธาโภชน

ตมะศัพท ปุ่่งลิ่งค์และนปุ่่งสกลิ่งค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **โมหะ**
อวิชชา (๒) **ติมิระ** ความมืด (๓) **สังขยาคุณะ** ตมคุณที่ ๓ ในคัมภีร์สังขยา

๒๐๒. **กฏุศัพท** ทั้ง ๓ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ขระ** วัตถุที่หยาบกระด้าง
(๒) **อการियะ** กรรมเผ็ดร้อนที่ไม่ควรทำ

กฏุศัพท ปุ่่งลิ่งค์ มีความหมายว่า **ธะ** รสเผ็ด

ปุญญะศัพท นปุ่่งสกลิ่งค์ มีความหมายว่า **สุกตะ** กุศลธรรม

ปุญญะศัพท ทั้ง ๓ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **มนุญญะ** ความน่ายินดี
(๒) **ปวนะ** ความสะอาด

๒๐๓. **รุกขะศัพท** ปุ่่งลิ่งค์ มีความหมายว่า **ทุมะ** ต้นไม้

รุกขะศัพท ทั้ง ๓ ลิ่งค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ผรุสสะ** วัตถุที่หยาบ

(๒) **อลินัทธะ** วัตถุที่แข็งกระด้าง

สัมภวะศัพท มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **อุปปัตติ** การเกิดขึ้น (๒) **เหตุ**
เหตุ-การณ (๓) **สังคะ** ความข้องติด (๔) **สุกกะ** น้ำอสุจิ

๒๐๔. **นิमितตะศัพท** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **การณะ** เหตุ (๒) **อังคชาตะ**
องคชาต-อวัยวะเพศชาย (๓) **ลัญจนะ** รอย-ตรา-เครื่องหมาย

อาทิสัพท์ ปุงลิงค์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) สีม่า ขอบเขต (๒) ปการะ ความเหมือนกัน (๓) สมีปะ ไกล่ (๔) อวยวะ ส่วนต่าง ๆ

๒๐๕. มันทะศัพท์ ปุงลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) เวทะ คัมภีร์เวทมนต์ (๒) มันทนะ การปรึกษาหารือ

มันทาศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมายว่า ปัญญา ปัญญา

อนยะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) พยชนะ ความสูญเสีย (๒) วิปัตติ ความเสื่อม

๒๐๖. อรุณะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) รังสิเภทะ แสงอรุณยามเช้า (๒) อัพยัตตราคะ สีแดงระเรื่อ (๓) โลหิตะ สีแดงสด

อนุพันธ์ศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ปกตานิวัตตะ การไม่กลับ จากสภาพปกติ คือการติดตามไปเรื่อย ๆ โดยนทีโสตนยะ (กระแสน้ำไหล) (๒) นัสสนักขระ ณ อักษร อนุพันธ์ปัจจัยเป็นต้นที่ถูกกลับไปในช่วงของการสร้างบททางภาษา

๒๐๗. อวตาระศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) อวตระณะ การข้าม (๒) ติตถะ ทำน้ำ (๓) วิวระ ช่อง-การเปิดเผย

อาการศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) การณะ เหตุ (๒) สันฐานะ ทรวดทรง (๓) อิงคิตะ กิริยาอาการมีสายศีระเป็นต้น

๒๐๘. อุกคะศัพท์ ปุงลิงค์ มีความหมายว่า ชัตตสุททิตถินยะ ลูกที่เกิดจากชาย วรณะกษัตริย์กับหญิงวรรณะศูทร

อุกคะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า ตีพพะ ผู้ดูร้าย

ปธานะศัพท์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) มหามัตตะ มหาอำนาจหรือ นายกรัฐมนตรี (๒) ปกติ ความเป็นปกติ (๓) อัคคะ ความประเสริฐ (๔) ธิติ ความเพียร

๒๐๙. กัลละศัพท์ นปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า ปภาตะ เวลาใกล้รุ่ง
กัลละศัพท์ ทั้ง ๓ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) นิโรคะ ผู้สบาย-ผู้ไม่มีโรค (๒) สัชชะ สิ่งของหรือสถานที่ที่เขาตระเตรียมไว้ (๓) ทักขะ ผู้ฉลาด

กุหนาศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมายว่า กุญจริยา ความประพฤติดคโกง

กุหนะศัพท์ ทั้ง ๓ มีความหมายว่า กุหกะ คนโกง

๒๑๐. กโปตะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ปักขิเภทะ นกเขา (๒) ปาราวตะ นกพิราบ

สารทะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) สรทัพภูตะ สิ่งที่เกิด ในฤดูอุบถ (๒) อัปคัพพะ ผู้ไม่แก่ล้า

๒๑๑. กักกสะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) ขระ ความหยาบคาย (๒) กฐินะ วัตถุแข็งกระด้าง (๓) สาหสาปิยะ ผู้ทำกรรมอันผลุนผลัน

โกปีนะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) อการิยะ อุกตกรรมอันไม่ควร ทำ (๒) คุยหังคะ องคชาต-อวยวะเพศชาย (๓) จิระ ผ้าปิดอวยวะ-ผ้าเปลือกไม้

๒๑๒. กทลีสศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) มิคเภทะ ชะมด (๒) ปฎากา ธง (๓) โมจะ ต้นกล้วย

ทักษิณาศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมายว่า **ทานเภท** ทานพิเศษที่บุคคลถวาย โดยเชื้อกรรมและผลของกรรม

ทักษิณะศัพท์ ปุงลึงค์ มีความหมายว่า **วามอัญญะ** แขนข้างขวา

๒๑๓. **ทุดิยาศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ภริยา ภรรยา** (๒) **ทวิปุรณิ** วัตถุลำดับที่ ๒

ฐมเกตุศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อุปปาตะ** ดาวที่เป็นนิमितหรือลางบอกเหตุ เช่น ดาวหางหรือดาวตก (๒) **เวสสานระ** ไฟ

๒๑๔. **นิสสรณะศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ภวนิคคมนะ** การออกจากภพ (๒) **ยานะ** การไป (๓) **ทวาระ** ประตู่

นิยามกะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **โปตวาทะ** นายท้ายเรือ (๒) **นิยันตุ** คนขับยาน-พลขับ

๒๑๕. **นิโรธะศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **อปวัคคะ** นิพพาน (๒) **วินาสะ** ความพินาศ (๓) **โรธนะ** ความดับ

ปฏิกยะศัพท์ นปุงสกลึงค์ มีความหมายว่า **ภยะ** ความกลัว

ปฏิกยะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **ภยักระ** สิ่งที่ทำให้เกิดความกลัว

๒๑๖. **ปิฎกะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ภาชนะ** ตะกร้า (๒) **ปริยัตติ** พระไตรปิฎก

วลิและวลิศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ขราสิทธิลัจฉิมะ** หนึ่งหย่อนยานเพราะความชรา (๒) **อุทรังคะ** รอยย่นที่หนังท้อง

๒๑๗. **ภินนะศัพท์** ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **วิทาร์ิตะ** วัตถุที่ถูกทำลาย (๒) **อัญญะ** สิ่งอื่น (๓) **นิสสิตตะ** การผสมส่วน-สิ่งที่อาศัย

เภทะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **อุปชาปะ** เพทุบาย (๒) **วิเสส** ความแตกต่างชนิด หรือประเภท (๓) **วิทาร์ณะ** การทำลาย

๒๑๘. **มัญทละศัพท์** มีความหมาย ๔ อย่างคือ (๑) **คามสันโทหะ** หมูบ้าน (๒) **พิมพะ** รูปเหมือน (๓) **ปริริ** ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ทรงกลด (๔) **ราสิ** กองวัสดุ

สาสนะศัพท์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **อาณา** คำสั่ง (๒) **อาคมะ** คำสอน (๓) **เลฆะ** จดหมาย (๔) **อนุสาสนะ** การอบรมสั่งสอน

๒๑๙. **สิขระศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อัคคะ** ยอด (๒) **อโยมยวิชฌน-กัญญกะ** เหล็กแหลมสำหรับเจาะมีเข็มเป็นต้น

สัมปัตติและสัมปทาศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **คุณุกังสะ** ความยิ่งใหญ่ด้วยคุณ (๒) **วิภาวะ** สมบัติ

๒๒๐. **ขมาศัพท์** อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ภู** แผ่นดิน (๒) **ขันติ** ความอดทน (๓) **โยคยะ** ความสมควร

ขมะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **หิตะ** ความเกื้อกูล (๒) **ลักกะ** ความสามารถ

อัคระศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ภาคะ** ครึ่งส่วนที่เท่ากัน (๒) **ปละ** หนทาง (๓) **กาละ** กาลเวลา

อัทธาศัพท์ ที่เป็นนิบาตมีความหมายว่า **เอ็งสะ** ความแน่นอน

กริสะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **วิัจจะ** อูจจาระ (๒) **จตุรัมพะณะ** ๔ อัมพะณะ (๑) กริสะ)

๒๒๑. **อุสสะศัพท์** ปุงลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **โอสระ** ยาสมุนไพรร (๒) **โค** โคถึก (๓) **เสฏฐะ** ผู้ประเสริฐ

อุสสะศัพท์ นปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า **วิสัยัญฐิ** ๒๐ ยัญญ เป็น ๑ อุสสะ คือ ระยะเวลาเสียงไคร้อง

ปาฬิศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **เสตุ** สะพาน (๒) **ตันติ** พระไตรปิฎก (๓) **ปันติ** ลำดับ

๒๒๒. **กฏะศัพท์** ปุงลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ชยะ** ความชนะ (๒) **อิตถิ** **นิमितตะ** นิมิตของผู้หญิง (๓) **กิลัญชะ** เสือล่าแพน

กฏะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **กตะ** สิ่งที่ถูกทำแล้ว

ชคตีศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **มहि** แผ่นดิน (๒) **มันทิราลินทวัตถุ** ระเบียบเรือน

๒๒๓. **ตักกะศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **วิตักกะ** ความคิด (๒) **มถิตะ** น้ำมันเปรียง (๓) **สุจิมละ** ผลอินทผลัม

สุทฺถสสะศัพท์ นปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า **สัททกปุระ** สุทฺถสนวิมานของพระ อินทร์

สุทฺถสสะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **ทุททเสตระ** สิ่ง que เห็นได้ง่าย เช่น ภูเขาสุทฺถศัน

๒๒๔. **ทีปะศัพท์** มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **อันตริปะ** เกาะ (๒) **ปชโชตะ** ตะเกียงหรือโคมไฟ (๓) **ปติฏฐา** ที่พึง (๔) **นิพพุติ** พระนิพพาน

สิตะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **พัทธนิสสิตะ** สิ่งที่ถูกผูก หรือถูกอาศัย (๒) **เสตะ** วัตถุสีขาว

สิตะศัพท์ นปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า **มิหิตะ** การแยมของพระอรหันต์

๒๒๕. **ปชาปติศัพท์** อิตถิลิงค์ มีความหมายว่า **ทาระ** ภรรยา
ปชาปติศัพท์ ปุงลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **พรัหมะ** พรหม (๒) **มาระ** พญามาร (๓) **สุระ** ปชาปติเทวราช

กัณหะศัพท์ ปุงลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **วาสุเทวะ** ท้าววิษณุหรือ พระนารายณ์ (๒) **อันตะกะ** พญามาร

กัณหะศัพท์ ทั้ง ๓ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ปาปะ** ผู้ลามก-ชั่วช้า (๒) **อสิตะ** สีดำ

๒๒๖. **อุปจาระศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **อุปัญฐานะ** การปรนนิบัติ (๒) **อาสันนะ** ที่ไถ่ (๓) **อัญญโรปะนะ** การยกขึ้นสู่สภาพอย่างอื่น (อุปจารนัย)

ลักกะศัพท์ ปุงลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) อินทะ พระอินทร์
(๒) ขนปทะ แคว้นสักกะ (๓) สากิยะ สักยวงศ์

ลักกะศัพท์ ทั้ง ๓ มีความหมายว่า **ขมะ** ความสามารถ

๒๒๗. **ปริหาระศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **วัชชนะ** การเว้น (๒) **สักการะ** การทำสักการะ (๓) **รักษณะ** การรักษา

อริยะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **โสตาปนนาทิกะ** พระอริยบุคคลมีพระโสตาบันเป็นต้น (๒) **อัคคะ** ผู้ประเสริฐ

อริยะศัพท์ ปุงลิงค์ มีความหมายว่า **ทวิชะ** ผู้เกิดในตระกูลอริยะ คือพราหมณ์ กษัตริย์ และแพศย์

๒๒๘. **สุสุกะศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **สุสุมาระ** จระเข้ (๒) **พาลกะ** เด็ก (๓) **อุลูปี** ปลาวาฬ-ปลาโลมา

อินทิวระศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **นิลุปละ** ดอกอุบลเขียว (๒) **อุททาลปาทปะ** ต้นราชพฤกษ์

๒๒๙. **อสนะศัพท์** ปุงลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ปิยกะ** ไม้ประดู่ (๒) **กัณชะ** ลูกศร

อสนะศัพท์ นปุงสกลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ภักชนะ** การกิน (๒) **ชิปนะ** การทิ้ง

รุระศัพท์ มีความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) **ยุคะ** แอ็ก (๒) **อริการะ** หน้าที่ (๓) **วีริยะ** ความเพียร (๔) **ปรานะ** ประธาน (๕) **อันติกะ** ที่ใกล้กัน

๒๓๐. **อสิตะศัพท์** ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **กาพะ** สิ่งที่เป็นสีดำ (๒) **ภักชิตะ** สิ่งที่ถูกกิน

อสิตะศัพท์ ปุงลิงค์ มีความหมายว่า **ลวิตตะ** เคียว (สำหรับเกี่ยวข้าว)

ปวารณาศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ปฎิกเขปะ** การห้าม (๒) **อชฌเมสนา** การเชื่อเชิญที่มีเครื่องสักการะเป็นเบื้องหน้า

๒๓๑. **อินทชีละศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อุมมาระ** ธรณีประตู (๒) **เอสิกัตถัมมะ** เสาระเนียด (เสาเชื่อน)

โปตถกะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **มกจิวัตถะ** ผ้าเปลือกไม้ (๒) **คันถะ** คัมภีร์หรือตำรา (๓) **เลปยาทิกัมมะ** รูปปั้นหรือหุ่น

๒๓๒. **รัญญะศัพท์** นปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า **สาถยาทิกะ** ข้าวสาลีเป็นต้น

รัญญะศัพท์ ทั้ง ๓ มีความหมายว่า **ปุญญวันตุ** ผู้มีบุญ

ปาณิศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **หัตถะ** มือ (๒) **สัตตะ** สัตว์ (๓) **ภูสัณทรณิ** เกรียงหรือพลั่ว (เครื่องมือช่างปูน)

๒๓๓. **ปีตะศัพท์** ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **หลิทยาภะ** สีเหลือง (๒) **หัญฐะ** ความยินดี (๓) **ปายิตะ** การดื่ม

พยุหะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **อนิพพิทธีจฉา** ถนนที่ไม่ทะลุตลอดหรือทางตัน (๒) **พลันยาสะ** การตระเตรียมกองทัพ (๓) **คณะ** หมู่

๒๓๔. **ราคะศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **โลหิตาติ** สีสำหรับย้อมมีสีแดงเป็น
ต้น (๒) **โลภะ** ตัณหา (๓) **รัญชนะ** การยอม

ปทรศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ผลกะ** แผ่นกระดาน (๒) **กังคะ**
การแตกหัก (๓) **ปวุทธรี** ซอกหินใหญ่หรือเงื่อมผา

๒๓๕. **สิงฆาฎกะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **กเสรุผละ** ผลกระจับ (๒) **มัคค**
สมาคมะ ทางแยก

เอฬาศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **พพูลา** ต้นกระวาน
(๒) **เขพะ** น้ำลาย

เอฬะศัพท์ นปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า **โทสะ** โทษหรือความผิด

๒๓๖. **อาธาระศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **อิทธิกรณะ** ที่ตั้งหรือโอกาสการกะ
(๒) **ปัตตาราระ** เสวียนสำหรับรองภาชนะ (๓) **อาลวาลกะ** ร่องน้ำรอบต้นไม้

การะศัพท์ ปุงลึงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อคเภทะ** ต้นหมากเฒ่า
(๒) **สั๊กการะ** การบูชา

การาศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมายว่า **พันธนาลยะ** เรือนจำ

๒๓๗. **กรกาศัพท์** อิตถิลิงค์ มีความหมายว่า **เมฆปาสาณะ** ลูกเห็บ

กรกะศัพท์ ปุงลึงค์ มีความหมายว่า **กฤษทิกา** คนโหน้ำ

ปัตติศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ปาปนะ** การถึง
(๒) **ปทาติ** ทหารบก (๓) **คมนะ** การไป

๒๓๘. **ฉิททะ รัณระ และวิวระศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **สุสิระ** รูช่องโพรง
(๒) **ทุสนะ** โทษ

มุตตาศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมายว่า **มุตติกะ** แก้วมุกดาหรือไข่มุก

มุตตะศัพท์ นปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า **ปัสสาวะ** น้ำปัสสาวะ

มุตตะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **มุจจิตะ** สิ่งหลุดพ้นไป

๒๓๙. **วารณะศัพท์** นปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า **นิเสระ** การห้ามหรือปฏิเสธ

วารณะศัพท์ ปุงลึงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **หัตถิลิงคะ** นกหัสดีลิงค์
(๒) **หัตถิ** ช้าง

ทานะศัพท์ มีความหมาย ๖ อย่าง คือ (๑) **จาคะ** การให้ (๒) **มทะ** น้ำมันช้าง
(๓) **สุทธะ** ความสะอาด (๔) **ขันชนะ** การตัด (๕) **ลวนะ** การเก็บเกี่ยว (๖) **ขยะ** ความสิ้นไป

๒๔๐. **นิพพุติศัพท์** อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **มโนโตสะ** ความยินดี
(๒) **นิพพานะ** พระนิพพาน (๓) **อັถังคมะ** การถึงความดับ

เนคมะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **นิคมุพภูตะ** สิ่งที่มีอยู่ในนิคมหรือ
ชวานิคม (๒) **อาปโณปชีวี** พ่อค้า

๒๔๑. **ปลาสะศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **หริตะ** สีเขียวใบไม้ (๒) **ปัลณะ**
ใบไม้ (๓) **กิงสุกัทหุมะ** ต้นทองกวาว

ปกาสะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **ปากฎะ** ความปรากฏ

ปกาสะศัพท์ ปุงลึงค์ มีความหมายว่า **อาโลกะ** แสงสว่าง

๒๔๒. **ปักกะศัพท์** มีความหมายว่า **ผล** ผลไม้สุก
ปักกะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **นาสุมมุขะ** สิ่งที่มีความ
 พิเศษเป็นเบื้องหน้า (๒) **ปริญตะ** สิ่งสูงงอม
ปิญชะศัพท์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **อาชีวนะ** การเลี้ยงชีพ (๒) **เทหะ**
 ร่างกาย (๓) **ปิญชนะ** การรวบรวม-ประมวล (๔) **โคฬกะ** ก้อนวัตถุ
๒๔๓. **วิญญะศัพท์** ปุงลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ปริพพะยะ** ค่าใช้สอย
 (เงินเดือน, เสบียง) (๒) **กัมมาทิกะ** วิญญะ ๓ มีกัมมวิญญะเป็นต้น
วิญญะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **วิญญุละ** สิ่งที่กลม
ปฏิหาระศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ปัจจาหาระ** การนำกลับหรือ
 การพูดโต้ตอบ (๒) **ทวาระ** ประตุ (๓) **ทวารปาละกะ** คนเฝ้าประตู
๒๔๔. **ภีรุศัพท์** อิตถิลิงค์ มีความหมายว่า **นารี** ผู้หญิง
ภีรุศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **ภีรูกะ** คนขี่ขลาด
วิกฤษะศัพท์ นปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า **คุณมุตตาที** ยามหาวิญญะ ๔ มีมูล
 คุณ เถ้า และดิน
วิกฤษะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **วิกตะ** การแปรรูปหรือทำให้เปลี่ยน
 ไปจากเดิม
๒๔๕. **วามะศัพท์** นปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า **สัพพะ** ช่างซ้าย
วามะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **จารุ** สิ่งที่ตั้งงาม
 (๒) **วิปริตะ** สิ่งที่เกิดเพี้ยน
ลักชะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **สังขยาเทพะ** จำนวนสังขยา ๑
 แสน (๒) **สรัพพะ** แผ่นเป่า (๓) **จิหนะ** ร่องรอย
๒๔๖. **เสณิศัพท์** อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **สมลปิคณะ** คณะผู้มี
 ศิลปะเท่าเทียมกัน (๒) **อาวหี** แถว
จุนณะศัพท์ ปุงลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **สุธา** ปูน (๒) **ฐลิ** ฝุ่น
จุนณะศัพท์ นปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า **วาสจุนณะ** เครื่องยาอบ
๒๔๗. **เขยยะศัพท์** ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **เซตัพพะ** สิ่งที่ควร
 เอาชนะ (๒) **อติปัสตตะ** สิ่งที่น่าสรรเสริญยิ่ง (๓) **อติวุฑฒะ** ผู้เจริญยิ่ง
มถิตะศัพท์ นปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า **ตักกะ** น้ำมันเปรียง
มถิตะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **อาโลลิตะ** ขนมเป็นต้นที่เขาควน
๒๔๘. **อัพภูตะศัพท์** ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **อัจฉริยะ** สิ่งมหัศจรรย์
อัพภูตะศัพท์ ปุงลิงค์ มีความหมายว่า **ปณะ** ของเดิมพัน
เมจกะศัพท์ ปุงลิงค์ มีความหมายว่า **ปัจจณุละ** โคนหางสัตว์
เมจกะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **กัณหะ** สิ่งที่มีสีดำ
๒๔๙. **วสวัตติศัพท์** ปุงลิงค์ มีความหมายว่า **มาระ** พญามาร (เทวบุตรตมารหรือ
 วสวัตตีมาร)
วสวัตติศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **วสวัตตาปะกะ** ผู้มีอำนาจ

- อสุจิคัพท์ ปุลงลิงค์ มีความหมายว่า **สัมภาวะ** น้ำอสุจิ
 อสุจิคัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **อเมษณะ** ของที่ไม่สะอาด
 ๒๕๐. **อัจฉะคัพท์** ปุลงลิงค์ มีความหมายว่า **อิกกะ** หมี่
 อัจฉะคัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **ปลันนะ** สิ่งที่ไม่สะอาด
 วังกะคัพท์ ปุลงลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **พฬิสะ** เบ็ด (๒) **เสลเภทะ**
 ภูเขาวงกต
 วังกะคัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **กุกฺกิละ** สิ่งทีคดงอ
 ๒๕๑. **ฉวะคัพท์** ปุลงลิงค์ มีความหมายว่า **กฤษณะ** ชากศพ
 ฉวะคัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **ลามกะ** ความเลวทราม
 สกละคัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **สัพพะ** สิ่งทั้งปวง
 สกละคัพท์ ปุลงลิงค์ มีความหมายว่า **อัทธะ** ครึ่งหรือกึ่งส่วน
 ๒๕๒. **อุปปาทะคัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **จันท์คคาหาทิกะ** ปรากฎการณ
 ราชูอมจันท์หรือจันทรคราสเป็นต้น (๒) **อุปปัตติ** การเกิดขึ้น
ปโทสะคัพท์ ปุลงลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ปทุสสนะ** การประทุษ-
 ร้าย (๒) **สังวริมุขะ** เวลาพลบค่ำ
 ๒๕๓. **โลहितะคัพท์** นปุลงลิงค์ มีความหมายว่า **รุธิระ** เลือด
 โลहितะคัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **รัตตะ** สีแดง
มุทธะคัพท์ ปุลงลิงค์ มีความหมายว่า **อุตตมังคะ** ศีรษะ
มุทธะคัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **มูฬหะ** ผู้หลง
 ๒๕๔. **วิชิตะคัพท์** นปุลงลิงค์ มีความหมายว่า **รัฐฐะ** แวนแคว้น
 วิชิตะคัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **ชิตะ** ผู้ชนะ
ปริตตะคัพท์ นปุลงลิงค์ มีความหมายว่า **ปริตตानะ** เครื่องป้องกัน
ปริตตะคัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมายว่า **อัปปกะ** เล็กน้อย
 ๒๕๕. **กุมภันฑะคัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **เทวเภทะ** กุมภันฑเทวตา
 (๒) **วัลลิชาติ** พักเขี้ยวหรือแดงโม
ปาทะคัพท์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **จตุตถังสะ** ๑ ใน ๔ ของคาถา
 (๒) **ปทะ** เท้า (๓) **ปัจจันตเสละ** เชิงเขา (๔) **รังสิ** รัศมี
 ๒๕๖. **วังคะคัพท์** ปุลงลิงค์ มีความหมายว่า **โลหันตระ** ทองคำขาว
วังคะคัพท์ ปุลงลิงค์พหูพจน์ มีความหมายว่า **เทสะ** แคว้นวังคะ (ชื่อแคว้น
 ต่าง ๆ จะมีรูปเป็นปุลงลิงค์พหูพจน์เป็นส่วนมาก)
มุกฺกิลคัพท์ ปุลงลิงค์และอิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **กัมมารภันฑ-**
เภทะ ทั้งตีเหล็ก-ค้อนเหล็กของช่างตีเหล็ก (๒) **ขภูกะ** กำมือ
 ๒๕๗. **อัมพะณะคัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **โทณิ** ทะนาน (๒) **เอกาทส**
โทณัปปมาณกะ สิ่งของประมาณ ๑๑ ทะนาน (๑๑ ทะนาน เป็น ๑ อัมพะณะ)
อธิฏฐานะคัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **อธิฏฐิติ** การตั้งใจมั่น
 (๒) **อาธาระ** ที่รองรับ (๓) **ฐานะ** การดำรงอยู่

๒๕๘. **มเหสีศัพท** ปุ่ลึงค์ มีความหมายว่า **สุคตะ** พระพุทธเจ้า
มเหสีศัพท อิตถิลึงค์ มีความหมายว่า **เทวี** พระราชินี
อุปสัคคะศัพท มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อุปีททวะ** เสนียดจัญไร
- (๒) **ปาทิกะ** คำอุปสัค ๒๐ ตัว มี ป เป็นต้นในคัมภีร์ไวยากรณ์
๒๕๙. **วักกะศัพท** นปุ่ลึงค์ มีความหมายว่า **โกฏฐาสเภทะ** ม้าม
วักกะศัพท ทั้ง ๓ ลึงค์ มีความหมายว่า **วังกะ** สิ่งที่เกิด
วิขาศัพท มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **เวทะ** คัมภีร์เวท (๒) **สิปปะ** ศิลปะ
- (๓) **ติวิขชาติ** วิชชา ๓ คือ ทิพพจักขุ ปุ่ลึงค์ เพนิวาसानุสสติญาณ และอัสวักขยญาณ เป็นต้น (๔) **พุทธิ** ปัญญา
๒๖๐. **เอกัคคะศัพท** ปุ่ลึงค์ มีความหมายว่า **สมาธิ** สภาพที่จิตมีอารมณ์เดียว
เอกัคคะศัพท ทั้ง ๓ ลึงค์ มีความหมายว่า **นากุละ** ความไม่ยุ่งยาก
ปัชชะศัพท นปุ่ลึงค์ มีความหมายว่า **สิโลกะ** คากาหรือร้อยกรอง
ปัชชาศัพท อิตถิลึงค์ มีความหมายว่า **อัทธะ** หนทาง
ปัชชะศัพท ทั้ง ๓ ลึงค์ มีความหมายว่า **ปาทิตะ** น้ำมันนวดเท้า
๒๖๑. **กตคะศัพท** ปุ่ลึงค์ มีความหมายว่า **รุกขเภทะ** ต้นตุ้มกา
กตคะศัพท ทั้ง ๓ ลึงค์ มีความหมายว่า **กิตติมะ** ของปลอม
อัสสวะศัพท ทั้ง ๓ ลึงค์ มีความหมายว่า **วิเธยยะ** ผู้เชื่อฟัง
อัสสวะศัพท ปุ่ลึงค์ มีความหมายว่า **ปุ่พพะ** น้ำหนองหรือน้ำเหลือง
เขมะศัพท นปุ่ลึงค์ มีความหมายว่า **กัลยาณะ** สิ่งที่ดีงาม
เขมะศัพท ทั้ง ๓ ลึงค์ มีความหมายว่า **ลัทธัตถรักขณะ** การรักษาประโยชน์ที่
 ตนได้แล้ว
- ปโยชนะศัพท** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **นโยชนะ** การชักชวน (๒) **การ**
โยชนะ ประโยชน์
๒๖๒. **อัสสัถะศัพท** ทั้ง ๓ ลึงค์ มีความหมายว่า **อัสสาสัปปัตตะ** ผู้ที่ถึงความโล่งใจ
อัสสัถะศัพท ปุ่ลึงค์ มีความหมายว่า **โพธิทุมะ** ต้นโพธิ์
ลุตทะศัพท ทั้ง ๓ ลึงค์ มีความหมายว่า **กูรูระ** ผู้ดูร้าย
ลุตทะศัพท ปุ่ลึงค์ มีความหมายว่า **เนสาทะ** นายพราน
๒๖๓. **วิลัคคะศัพท** ทั้ง ๓ ลึงค์ มีความหมายว่า **ลัคคะ** วัตถุที่ติดอยู่
วิลัคคะศัพท ปุ่ลึงค์ มีความหมายว่า **มัชณะ** สะเอา
อัทธะศัพท ปุ่ลึงค์และนปุ่ลึงค์ มีความหมายว่า **ภาคะ** ครึ่งหรือกึ่งส่วน
อัทธะศัพท ทั้ง ๓ ลึงค์ มีความหมายว่า **ธนี** ผู้มั่งคั่ง
๒๖๔. **กัฏฐะศัพท** นปุ่ลึงค์ มีความหมายว่า **ทารุ** ท่อนไม้
กัฏฐะศัพท ทั้ง ๓ ลึงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **กัจฉะ** ลำบาก
- (๒) **คหณะ** ความทึบ (๓) **กลิตะ** พื้นที่ซึ่งไถแล้ว
- อัชฌัตตะศัพท** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **สสันตानะ** สันดานของตน
- (๒) **วิสยะ** วิสัณตตะคือสมาบัติ (๓) **โคจระ** โคจรวิสัณตตะคืออารมณ์

คาถาทธาเนกัตถวัคควัณณา นิฎฐิตา
ว่าด้วยศัพท์ที่มีความหมายมาก ศัพท์ละครึ่งคาถาจบ

๓.๒.๓. คาถาปาทาเนกัตถวัคควัณณา พรรณนาศัพท์ที่มีความหมายมาก ศัพท์ละ
บาทคาถา

๒๖๕.	โลกะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ภาวะ โลกตั้งแต่กามภูมิถึงอรุภูมิ
(๒) ชนะ สัตว์โลก	<p>ลีซีศัพท์ ปุณฺณิณี มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) โม่ระ นกยูง (๒) อัคคิ ไฟ</p> <p>ลีโลกะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ยสะ ชื่อเสียง (๒) ป็ชชะ คาถา</p> <p>ธวะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) รุกชะ ต้นตะแบก (๒) สามิกะ สามี</p>
๒๖๖.	<p>นิโครธะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) วฏฺชะ ต้นไทร (๒) พยามะ วา</p> <p>รังคะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) วายสะ นกกา (๒) พกะ นกยางขาว</p> <p>วาระศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) อวสสะ โอกาส (๒) อหะ วัน</p> <p>ปโยธะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) กุจะ ถันผู้หญิง (๒) อัพพะ เมฆ</p>
๒๖๗	<p>อังคะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) อุจจิงคะ ชายพก (๒) ลักขณะ รอย</p> <p>รัสมิศัพท์ อิตถิลิงค์มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ชุติ รัสมิ (๒) รัชชู เชือก</p> <p>อาโลกะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ทิฏฐุ การดู (๒) โอภาสะ แสง</p>
สว่าง	<p>พุทธะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ป็ณชิตะ บัณชิต (๒) ชินะ</p>
พระพุทธรเจ้า	<p>๒๖๘.</p>
รัสมิ	<p>ภานุศัพท์ ปุณฺณิณี มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) สูระ พระอาทิตย์ (๒) อังสุ</p> <p>ทัณชะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) มุคคะ ไม้ค้อน (๒) ทมะ สินไหม</p> <p>อนิมิสะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) เทวะ เทวดา (๒) มัจฉะ ปลา</p> <p>ปัดถะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) มานะ เครื่องตวง (๒) สานุ ไหล่</p>
เขา	<p>๒๖๙.</p>
ร้อน	<p>อาดังคะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) โรคะ โรค (๒) ตาปะ ความร่ำ</p> <p>มาตังคะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) สปะจะ คนจันทาล (๒) คชะ ช้าง</p> <p>มิคะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ปสุ สัตว์สี่เท้า (๒) กุรุงคะ กวาง</p> <p>โกสิยะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) อุกุกะ นกฮูก (๒) อินทะ พระ</p>
อินทร์	<p>๒๖๙.</p>
ร่างกาย	<p>วิกคหะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) กลหะ การทะเลาะ (๒) กายะ</p> <p>ปุริสะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) มานวะ บุรุษ (๒) อัตตะ อัถมัน</p> <p>ทายาทะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) พันธวะ ญาติ (๒) ปุตตะ บุตร</p>
ธิดา	<p>๒๖๙.</p>

๒๗๐. **สีละศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **สีระ** หัว (๒) **ติบุ** ดีบุก
- (๓) **อังสุ** รัศมี
- กระศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **พลิ** เครื่องบูชา (๒) **หัตถะ** มือ
- ทวิชะศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ทันตะ** ฟัน (๒) **วิปะ** พราหมณ์
- (๓) **อัมทชะ** สัตว์ที่เกิดจากไข่มือกเป็นต้น
- วัตตะศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ปัชชะ** คางา (๒) **อานนะ** ไบหน้า
- (๓) **อาจารย์** ข้อปฏิบัติใหญ่ ๆ ๘๐ อย่าง (อสีติมหาวัตร)
- กณะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ธัญญังคะ** รำข้าว (๒) **สุขุมะ** เล็กน้อย
๒๗๑. **ถัมภะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ถุณา** เสือเรื้อน (๒) **ขฬัตตะ** ความเป็นคนเชื่อช้า (ตื้อด้าน)
- (๒) **พยัญชนะ** กับข้าว
- สุปะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **กุมมาสะ** ขนมกุมภาส
- คัมทชะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **โผฏะ** ฝีมือ (๒) **กโปละ** แก้ม
- อักษะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **มุละ** ราคาหรือต้นทุน (๒) **ปุชนะ** ของต้อนรับแขก
- ปการะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ตุลยะ** ความเหมือนกัน (๒) **เภทะ** ประเภท
- สกุณฑะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ภาสะ** นกแข้งแซว (๒) **ปักชี** นกทั่วไป
- วิธีศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ภาคยะ** โชคดีและโชคร้าย (๒) **วิธานะ** การจัดการ
๒๗๒. **สากยะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **สระ** ลูกศร (๒) **ขัคคะ** ดาบ
- สารังคะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **จาดกะ** นกกระเต็น (๒) **เอณะ** เนื้อทราย
- ปัตติศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **สระ** ลูกศร (๒) **ปักชี** นก
- ปากะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **เสทะ** เหยื่อ (๒) **วิปากะ** วิบาก
- คณะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ภิกขุเภทะ** คณปุระภิกษุ (๒) **จยะ** หมู
๒๗๓. **ราลีศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ปุญชะ** กอง (๒) **เมสาทิ** ราศี ๑๒ คือ เมสะ อุสสะ เมณนะ กักกภูชะ สีหะ กัญญา ตูลา วิจนิกะ ธนุ มกระ กุมภะ และมีนะ
- สินธวะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อัสสะ** ม้าสินธพ (๒) **โลณะ** เกลือสินเธาว์
- ปลยะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **สังวัฏฏะ** การสิ้นกับ (๒) **นาสะ** ความพินาศ
- ปุคะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **กมุกะ** ต้นหมาก (๒) **ราลี** กอง

๒๗๔. สุราศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อมตะ** สุธาโภชน์ (๒) **เลปะ** ปูนขาว
 อภิชยาศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **นามะ** ชื่อ (๒) **กันติ** ความงาม
 สัตติศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **สามัตถิยะ** ความสามารถ (๒) **สัททะ**
 ทวนหรือหอก
 มหิศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **นัชชัณฑระ** แม่น้ำสายหนึ่งในมหานที
 ๕ คือ คงคา ยมุนา อจิรวตี สรภู มหิ (๒) **ภู** แผ่นดิน
 สีลาศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **กริยา** อากัปกิริยาของผู้หญิง
 (๒) **วิลาสะ** การเยื้องกราย
 ปชาศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **สัทตะ** สัตว์ (๒) **อัครชะ** บุตรีธิดา
 ๒๗๕. อุลลัทธิศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ญาณะ** การรู้ (๒) **ลาภะ** การได้
 ปเวณีศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **กฤษะ** เครื่องปลูกด้านหลังช้าง
 (๒) **เวณี** ช้องผม
 ปวัตติศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **วุดติ** ความเป็นไป (๒) **วุดตา** สี
 ขาว (คำซ้ำ)
 ภติศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **เวตนะ** ค่าจ้าง (๒) **ภรณะ** การเลี้ยงดู
 ๒๗๖. มริยาทาศัพท์ มีความหมายว่า **อาจารย์** ข้อปฏิบัติและขอบเขต (อปีศัพท์
 รวบรวมเอาความหมายว่า **สีมา** ขอบเขต)
 ภูติศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **สัตตะ** ความมี ความเป็น (๒) **สมิทธิ**
 ความบริบูรณ์
 ดันทีศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **โสปปะ** การหลับ (๒) **ปมาทะ**
 ความประมาท
 ยাত্রาศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **คมนะ** การไป (๒) **วุดติ** การเลี้ยง
 ชีพ
 ๒๗๗. นินทาศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **กัจฉา** การติเตียน (๒) **อปวาทะ**
 การกล่าวโทษ
 กังคุศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ธัญญะ** ข้าวฟ่าง (๒) **ปิยงค์** ต้น
 ประยงค์
 สันติศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **โมกชะ** นิพพาน (๒) **สิวะ** ความดี
 (๓) **สมะ** ความสงบ
 ภัตติศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **วิภาคะ** การจำแนก (๒) **เสวนะ**
 การเสพ (ภักดี-คพบา)
 ๒๗๘. กันติศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อิจฉา** ความใคร่ (๒) **ชุตติ** รัศมี
 รติศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **รัญชนะ** ความกำหนด (๒) **สุรตะ** การ
 เสพเมถุน
 วสติศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **เคชะ** เรือน (๒) **วาสะ** การอยู่อาศัย
 วาหิณีศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **นที** แม่น้ำ (๒) **เสนา** กองทัพ

๒๗๙. **นาฬิกัศัพท์** อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ปัดถะ** ทะนาน (๒) **นาฬะ** ก้านบัว-รวงข้าว
- สมิตัศัพท์** อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **คณะ** หมู่ (๒) **สังคมะ** การพบปะกัน
- ตัณหาศััพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **โลภะ** ความอยาก (๒) **ปิปาสา** ความกระหาย
- วตตนิศัพท์** อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **มัคคะ** หนทาง (๒) **วุดติ** ความเป็นไป
๒๘๐. **นาภิกัศัพท์** อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ปาณยังคะ** สะดือ (๒) **จังกันตะ** ดุมของล้อรถ (เกวียน)
- วิญญูตติศัพท์** อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ยาจะ** การขอ (๒) **ญาปนะ** การอธิบายให้รู้
- วิตติศัพท์** อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **โตสะ** ความยินดี (๒) **เวทนา** การเสวยเวทนา
- จิตัศัพท์** อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ฐานะ** การตั้งอยู่ (๒) **ชีวิตะ** การดำรงชีพ (ชีวิต)
๒๘๑. **วีจิสััพท์** อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ตรังคะ** คลื่น (๒) **อันตระ** ระหว่าง
- ธิตัศัพท์** อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ธีรัตตะ** ความหนักแน่น (หรือความหมาย **ธีรัตตะ** ปัญญา) (๒) **ธารณะ** ความทรงจำ
- ภูศัพท์** ปุงลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ภูมิ** แผ่นดิน (๒) **ภุมกะ** คิ้ว
- สูติศัพท์** ปุงลิงค์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **สัททะ** ศัพท์หรือเสียง (๒) **เวทะ** คัมภีร์เวท (๓) **สวะ** การฟุ้ง
๒๘๒. **โคตตะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **นามะ** ชื่อ (๒) **วังสะ** วงศ์ตระกูล
- ปุระศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **นคระ** เมือง (๒) **ฆระ** บ้าน
- โอะกะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **นิสสยะ** ที่อาศัย (๒) **เคหะ** เรือน
- กุละศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **โคตตะ** ตระกูล (๒) **ราลี** กอง
๒๘๓. **หิริญญะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **เหมะ** ทองคำ (๒) **วิตตะ** ทรัพย์สมบัติ
- ปัญญาณะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อังกะ** เครื่องหมายให้รู้ (๒) **พุทธิ** ปัญญา
- อัมพระศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ชะ** ท้องฟ้า (๒) **วัตถะ** ผ้า
- คุษะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ลึงคะ** องคชาติ (๒) **รหะ** สิ่งที่ถูกปกปิดซ่อนไว้ (ความลับ)
๒๘๔. **ตปะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ธัมมะ** ธรรม (๒) **วตะ** ข้อวัตรปฏิบัติ

ความผิด	กิฬิสะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ปาปะ บาป (๒) อาคุ โทษหรือ
เสพเมณุน	<p>รตนะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) มณี รัตนะ (๒) เสฏฐะ ประเสริฐ</p> <p>๒๘๕. วัสสะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) หายนะ ปี (๒) วุฏฐิ ฝน</p> <p>วณะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) อรัญญะ ป่า (๒) วาริ น้ำ</p> <p>ปยะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ขีระ น้ำนม (๒) ชละ น้ำ</p> <p>อักขระศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ลิปิ อักษร (๒) โมกขะ นิพพาน</p> <p>เมณุนะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) สังคมะ การพบกัน (๒) รตะ การ</p>
ปรากฏตัว	<p>๒๘๖. โสตะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) กัณณะ หู (๒) ปโยเวคะ กระแสน้ำ</p> <p>ริฏฐะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ปาปะ บาป (๒) อสุกะ อวมงคล</p> <p>อาคุศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ปาปะ บาป (๒) อปฺปาระ โทษ</p> <p>ธชะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) เกตุ ชง (๒) จิหนะ เครื่องหมาย</p> <p>๒๘๗. โคปุระศัพท์ มีความหมายว่า ทวารมัตตะ ประตูทั่วไป (อปีศัพท์เอา</p>
ความหมาย	<p>ทวารโกฏฐกะ ชุ่มประตุ)</p> <p>มันทีระศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) นคระ เมือง (๒) ชฺระ บ้าน</p> <p>ตั้งแต่ พยัตตะ ถึง พาลิสศัพท์ เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ตามบทที่กล่าวถึงตน</p> <p>พยัตตะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ปัณทิตะ บัณทิต (๒) ฝุฏฐะ การ</p>
กลัว	<p>๒๘๘. วัลลกะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ทยิตะ ผู้นำรัก (สามี)</p> <p>(๒) อัชฌักขะ ผู้ดูแลกิจการ</p> <p>ถูระศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ชฺชะ คนโง่ (๒) มหติ คนใหญ่โต</p> <p>ภิมะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) กุรุระ ผู้ดูร้าย (๒) เภรวะ สิ่งที่น่า</p>
ไหว (เหลาะเหละ)	โลละศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) โลลุปะ ผู้ละโมบ (๒) จละ ผู้ห้วน
ความน่ากลัว	๒๘๙. พีภัจฉะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) วิกตะ ความน่าเกลียด (๒) ภิมะ
ความไม่คม (ทื่อ)	มฺหุศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) โภมละ ความอ่อน (๒) อติขินะ
ของอรร้อย	สาหุศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) อิกฺฐะ สิ่งที่น่าปรารถนา (๒) มธุระ
รัก	มธุระศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) สาหุ ของอรร้อย (๒) ปิยะ สิ่งที่น่า
บริสุทธิ์	๒๙๐. โอทาทะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ลิตตะ สีขาว (๒) สุทฺธะ สิ่ง

ความเกี่ยวเนื่อง	ทวิชีวหะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) สุจกะ ผู้ส่อเสียด (๒) อหิง สมัตตะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ลักกะ ผู้สามารถ (๒) สัมพันธะ
สิ่งทั้งหมด	สมัตตะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) นิฏฐิตะ การจบตอน (๒) อขิละ
บริสุทธิ์	๒๙๑. สุทธะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) เกวละ อย่างเดียวล้วน (๒) ปุตะ
ทราวม	ชัมัญญะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) อันตะ ที่สุด (๒) อธมะ เลว
(๓) ปุตะ ความสะอาด	โปณะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ปนตะ โน้มเอียง (๒) นินนะ ที่ลุ่ม อิตระศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) อัญญะ สิ่งอื่น (๒) นิจะ ตำซ้ำ ๒๙๒. สุจิตศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) สุทธะ ความบริสุทธิ์ (๒) ลิตะ สีขาว
สิ่งที่ตำซ้ำ	เปสละศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ทักขะ ผู้ฉลาด (๒) จารุ ดงงาม อธมะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) กัจฉิตะ สิ่งที่น่ารังเกียจ (๒) อุนะ
ความหมายว่า มุสสา มุสสาวาท)	อลิกะศัพท์ มีความหมายว่า อับปิยะ ความไม่น่ารัก (อปิศัพท์รวมเอา
ความไม่บริสุทธิ์	๒๙๓. สังกิลณะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) พยาปะ การแผ่ไป (๒) อสุทธะ
ความเป็นไปได้	ภัพพะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) โยคยะ ความสมควร (๒) ภาวี
บัณฑิต	๒๙๔. สุขุมะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) อับปะ เล็กน้อย (๒) กาณ ละเอียด วุทธะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) เถระ ผู้เจริญวัย (๒) ปณทิตะ
(๒) วิปุละ สิ่งที่มีอยู่จำนวนมาก	๒๙๕. ภัททะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) สุภะ สิ่งที่ดีงาม (๒) สารุ คนดี พหุศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ตยาทิ จำนวนตั้งแต่ ๓ เป็นต้นไป
ความตั้งมั่น	ธีระศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ปุระ ผู้มีปัญญา (๒) ธิติมันตุ ผู้มี
สะเทือน	เวลลิตะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) กฏิละ สิ่งที่คด (๒) ธุตะ สิ่งที่สั้น
๒๙๖.	วิสทธะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) พยัตตะ ผู้ฉลาด (๒) เสตะ สีขาว ตรุณะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ยุวะ คนหนุ่ม (๒) นวะ ความใหม่ โยคคะศัพท์ นุ่งสกลิงค์ มีความหมายว่า ยานะ ยานพาหนะ โยคคะศัพท์ ปุ่งลึงค์ มีความหมายว่า ขมะ ความอดทน

ปิณฑิตะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **คณิตะ** สิ่งที่ถูกประมวล
(๒) **ฆนะ** สิ่งที่จับเป็นก้อนหนา

๒๙๗. **อภิชาติศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **พุทธะ** บัณฑิต (๒) **กุลชะ** ผู้เกิด
ในตระกูลดี

มหัลลกะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **วุทธะ** คนแก่ (๒) **อรุ** จำนวน
มาก

กัลยาณะศัพท์ มีความหมายว่า **สุนทระ** ความดี (อปิศัพท์รวมเอาความหมาย
สุวิณณะ ทองคำ และ**สขิละ** นุ่มนวล)

หิมะศัพท์ มีความหมายว่า **สีตละ** ความเย็น (อปิศัพท์รวมเอาความหมาย
มหิกา น้ำค้าง)

๒๙๘. **จปละศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **โลละ** ผู้ห้วนไหว (๒) **สีชะ**
ความเร็ว

อุทิตะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **วุตตะ** สิ่งที่ถูกกล่าว (๒) **อุคคตะ**
สิ่งที่ขึ้นไป

ทิตตะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อาทิตตะ** การลูกโหลง (๒) **คัพพิ-**
ตะ ความเกิดมานะ (ความเย่อหยิ่ง)

ปิฏฐะศัพท์ มีความหมายว่า **จุนณิตะ** การบด (อปิศัพท์รวมเอาความหมาย
สัตตุ ข้าวตู่ **ติปุ** ดีบุก)

๒๙๙. **วีตะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **วิคตะ** ความปราศจาก (๒) **วายิตะ**
การทอ

ภาวิทะศัพท์ มีความหมายว่า **วุทฒิตะ** ความเจริญ (อปิศัพท์เอาความหมาย
ทมิตะ อบรม และ**ลาภา** การได้)

ภักฐะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ภักชิตะ** สิ่งที่ถูกคว่ำ (๒) **ปติตะ** สิ่ง
ตกลง

ปุฏฐะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ปุจฉิตะ** ผู้ถูกถาม (๒) **โปสิตะ** ผู้
ถูกเลี้ยง

๓๐๐. **ชาตะศัพท์** ปุลงิงค์ มีความหมายว่า **ภูตะ** สิ่งที่เกิดขึ้นแล้ว

ชาตะศัพท์ นปุลงิงค์ มีความหมายว่า **จยะ** หมุกณะ

ปฏิภาคะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **สมะ** ความเสมอกัน (๒) **อริ**
ศัตรู

สุระศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **วีระ** ผู้กล้าหาญ (๒) **รวิสูระ** พระ
อาทิตย์

ทุฏฐะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **กุทธะ** ผู้โกรธ (๒) **ทูลิตะ** ผู้ถูก
ประทุษร้าย

๓๐๑. **ทิฏฐะศัพท์** ปุลงิงค์ มีความหมายว่า **อริ** ศัตรู

ทิฏฐะศัพท์ นปุลงิงค์ มีความหมายว่า **อิกขิตะ** สิ่งที่ถูกเห็น

ทั้ง	<p>พาลิสะคัพพ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) มุฬหะ คนโง่ (๒) โปตะ เด็ก</p> <p>เขปะคัพพ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) นินทา การติเตียน (๒) เขปนะ การ</p>
วัตรปฏิบัติที่ถูกกำหนดไว้แน่นอน	<p>นียมะคัพพ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) นิจฉยะ การตัดสิน (๒) วตะ ข้อ</p>
ความสิ้นไป	<p>๓๐๒. กุสะคัพพ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) สลากา สลาก (๒) ทัฬพะ หล้าคา</p> <p>วยะคัพพ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) พาลยาที วัยเด็กเป็นต้น (๒) ขยะ</p>
จงหอง	<p>อวเลปะคัพพ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) เลปะ การทา (๒) คัพพะ ความ</p>
(๒) สัตตุ ข้าวสัตตุผง	<p>๓๐๓. อันทชะคัพพ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) มีนะ ปลา (๒) ปักชี นก</p> <p>พิัพพคัพพ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) พิฬาละ แมว (๒) นกุละ พังพอน</p> <p>มันถะคัพพ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) มันถนะ ไม้กวานนมให้เป็นเนย</p>
ของม้าเป็นต้น	<p>วาละคัพพ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) เกสะ ผม (๒) อัสสาทีโลมะ ขน</p>
หมวด-หมู่	<p>สังฆาตะคัพพ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ฆาตะ การฆ่า (๒) ราลี กอง-</p>
(๒) รวะ เสี่ยง	<p>๓๐๔. โฆสะคัพพ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) โคปกคามะ หมู่บ้านของคนเลี้ยงวัว</p>
สรรเสริญพระบารมี	<p>สูตะคัพพ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) สารถิ นายสารถิ (๒) วันที ผู้กล่าว</p>
พวงมาลัยดอกไม้	<p>มาลยะคัพพ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ปุปะฉะ ดอกไม้ (๒) ตัทททามะ</p>
การบูชา	<p>๓๐๕. วาทะคัพพ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) สกฎะ เกวียน (๒) หยะ ม้า</p> <p>อปจยะคัพพ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ขยะ ความสิ้นไป (๒) อัจจนะ</p>
หรือตาย	<p>กาละคัพพ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) สมยะ กาลเวลา (๒) มัจจุ ทำกาละ</p>
ดำ	<p>ตารกาคัพพ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ภะ ดาว (๒) เนตตัมชณะ ลูกตา</p>
(๒) อวัชชะ ความใส่ใจ	<p>๓๐๖. สีมาคัพพ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) อวธิ เขตแดน (๒) ฐิติ การตั้งอยู่</p> <p>อาโภคะคัพพ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ปุณณตา ความบริบูรณ์</p>
สะพาน	<p>อาฬิคัพพ อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) สซี เพื่อนหญิง (๒) เสตุ</p>

(๒) ถู ผู้อ้วน เถาวัลย์	ทัพหะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) สัตตะ ผู้สามารถ ลตาศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) สาขา กิ่งไม้ (๒) วัลลี
๓๐๗. (๒) โมกษะ นิพพาน	มุตติ ศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) โมจนะ การหลุดพ้น กายะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) เทหะ ร่างกาย (๒) ราสี หมูกอง ปุกุชชนะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) นิจะ คนเลว (๒) มุหหะ คนโง่ ภัตตศัพท์ ปุงลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) สามิ สามิ (๒) ธารกะ ผู้อุ้ม
ชู ยุง	๓๐๘. ลิขัณชะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ลิขา หงอน (๒) ปิณณะ หางนก ปุกคละศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) สัตตะ สัตว์ (๒) อัตตะ ตัวตน สัมพาระศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) สังกฺกุ ที่ค้ำแคบ (๒) คฺยหะ ที่
ลับ การนินทา	ปราภาวะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) นาสะ ความเสื่อม (๒) เขปะ ๓๐๙. วัจจะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) รูปะ ผิวพรรณ (๒) กรีสะ อูจจาระ ชุตติศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) กันติ ความรุ่งเรือง (๒) รังสิ
รัศมี วัตถุที่ควรได้	๓๑๐. ลัภะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ยุดตะ ความสมควร (๒) ลัทธิัพพะ ทละศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ขัณชะ ครึ่งส่วน (๒) ป็นณะ ไบไม้ สัลละศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) กัณชะ ลูกศร (๒) สลาภา หลาว ธาวนะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) สุจิตตะ ความสะอาด (๒) คตะ
การวิ่งไป (๒) หาวะ กิริยาไปรยเสนห์ของผู้หญิง	วิพภมะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) กัณัตตะ ความปั่นป่วนใจ โมหะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) อวิชชา ความไม่รู้ (๒) มฺจจนะ การ
หลงลืมสติ มิตรผู้คอยช่วยเหลือ	๓๑๑. เสทะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ฉัมมชละ เหยื่อ (๒) ปากะ การนั่ง คฺหะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) คฺหะ ก้อน (๒) อฺจฺจฺมฺยะ น้ำอ้อยงับ สชะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) มิตตะ มิตรผู้เป็นที่รัก (๒) สหายะ
ใหญ่	วิภูศัพท์ ปุงลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) นิจจะ ผู้ยั่งยืน (๒) ปฏู ผู้เป็น

๓๑๒. **เนตติงสะคัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ซัคคะ** ดาบ (๒) **กูรูระ** ผู้ดูร้าย
อมุคัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ประ** โลกหน้า (๒) **อิมะ**
โลกนี้
กลังกะคัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อังกะ** รอย (๒) **อปวาทะ** การ
กล่าวโทษ
ชนปะทะคัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **เทสะ** แวนแคว้น (๒) **ชนะ** ชาว
แวนแคว้น
๓๑๓. **คาถาศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ปัชชะ** คาถา (๒) **วจีเภาตะ** คำพูดที่
เฉียบขาด (คาถาศัพท์เป็นองค์หนึ่งของนวัจนศาสตร์ เช่น ฉัมปะทะ เถรคาถา เถรีคาถา)
วังสะคัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อนวยะ** ตระกูล (๒) **เวณ** ไม้ไผ่
ยานะคัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **รภาติ** ยวดยานมีรถเป็นต้น
(๒) **คมนะ** การไป
ตละคัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **สรูปะ** รูปทรงของตน (๒) **อโร** พื้น
หรือชั้น
๓๑๔. **มัชณะคัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **วิลัคคะ** สะเวย (๒) **เวมัชณะ**
ท่ามกลาง
ปุปะคัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **กุสุมะ** ดอกไม้ (๒) **อุต** ระดูหญิง
สีละคัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **สภาวะ** สภาพปรกติ (๒) **สุพพะตะ**
สีลาจารวัตร
๓๑๕. **ปุงคะคัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อุสกะ** โคลง (๒) **วระ** ผู้ประเสริฐ
อันทะคัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **โกสะ** ลูกอันทะ (๒) **ชคาทิพีชะ**
ฟองไข่ของนกเป็นต้น
กุหระคัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **คัพภระ** ถ้ำ (๒) **พิละ** รู
ซัคคะคัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **เนตตีสะ** ดาบ (๒) **คัณชกะ** แรต
กัทัมพะคัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ทุมะ** ต้นกระทุ่ม (๒) **จยะ** หมู
โรหิณีคัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **กะ** ดาวโรหิณี (๒) **เรณู**
แม่วัวแดง
๓๑๖. **วรัังคะคัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **โยนิ** นิมิตของผู้หญิง (๒) **สิระ** หัว
สาปะคัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อ๊กโกสะ** การดำ (๒) **สปละ** การ
สาปแช่ง
๓๑๗. **ปังคะคัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ปาปะ** บาป (๒) **กัททมะ** เปือกตม
โกคีคัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **โกควันตุ** ผู้มีโรคทรัพย์ (๒) **อูระคะ** งู
อิสสระคัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **สิวะ** พระอิศวร (๒) **สามิ** ผู้เป็น
ใหญ่
วีริยะคัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **พละ** เรี่ยวแรง (๒) **ปภาวะ** อำนาจ

		เตชะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) พละ เรี่ยวแรง (๒) ปภาวะ อำนาจ
(๓) ทิตติ ความรุ่งเรือง		
	๓๑๘.	ธาราศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) สันตติ สายน้ำ (๒) ชักคังคะ คม
ดาบ		
		วานะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ตัณฑหา ตัณฑหา (๒) ลีพพนะ การ
เย็บ		
		ขัตตาศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) สูตะ คนขับรถ (๒) ปฏิหาระ คน
เฝ้าประตู		
		เวทนาศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) วิตติ การเสวย (๒) ปีฬา ความ
เจ็บปวด		
	๓๑๙.	มติศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) อิจฉา ความต้องการ
(๒) ปัญญา ปัญญา		
		รณะศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) ปาปะ บาป (๒) ยุทธะ การรบ
(๓) รวะ เสียงร้อง		
		ลวะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่างคือ (๑) พินทุ หยาดน้ำ (๒) เฉทะ การเก็บ
เกี่ยว		
		ภุสะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ปลาละ ข้าวลีบหรือแกลบ (๒) อติ-
สยะ ความหยิ่ง		
	๓๒๐.	พาราศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ทุกขะ ความลำบาก (๒) นิเสระ
การห้าม-ปฏิเสธ		
		มาติกาศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) มูลปะทะ แม่บท-หัวข้อ (๒) อปิ
ศัพท์รวมเอาความหมาย เนตติ เหมือน		
		เสนหะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) เตละ น้ำมันเหลว (๒) อธิกัป-
เปมะ ความรักยิ่ง		
		อालยะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ฆระ บ้าน (๒) อเปกขา ความ
ห่วงใย		
	๓๒๑.	เกตนะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) เกตุ ชง (๒) เคหะ บ้านเรือน
		ภุมิศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ฐานะ สถานที่ (๒) ภู
แผ่นดิน		
		เลขะศัพท์ ปุงลิงค มีความหมายว่า เลขยะ อักษรที่เขียน
		เลขาศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมายว่า ราชิ ทิวแถว
		ภควันตุศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) บุชิตะ ผู้ตรวจบูชา (๒) ชินะ
พระพุทธรเจ้า		
	๓๒๒.	คทาศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมายว่า สัตถะ ไม้พลอง
		คทะศัพท์ ปุงลิงค มีความหมายว่า โรคะ โรคหรือความเจ็บป่วย
		อาสนะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) นิสัชชา ที่นั่ง (๒) ปีฐะ แก้ว

สัตว์โลก	ตถาคตะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ชินะ พระพุทธเจ้า (๒) สัตตะ
๓๒๓.	สมุสสยะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) จยะ หมู (๒) เทหะ ร่างกาย พิละศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) โกฏฐาสะ ส่วน (๒) ฉิททะ รุ วัชชะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) โทสะ โทษ-ความผิด (๒) เภา
กลอง	
สะ ทางไกล	อัทธานะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) กาละ เวลาที่นาน (๒) ทีฆัญช-
๓๒๔.	เสตุศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) อาหิ สะพาน (๒) การณะ เหตุ โอกาสะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) การณะ เหตุ (๒) เทสสะ สถานที่ สภาศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) เคหะ บ้าน (๒) สังสทสะ สภา ยูปะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ถัมภะ หลักบูชาัญญหรือเสาหลัก
เมือง (๒) ปาสาทะ ปราสาท	
๓๒๕.	อยณะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) คมนะ การไป (๒) ปะ หนทาง อังกะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) รุกขันตระ ต้นรักดอกขาว (๒) สุระ
พระอาทิตย์	อัสสะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) โกณะ มุมหรือเหลี่ยม (๒) หยะ ม้า อัสสะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ขันธะ บ่า (๒) โกฏฐาสะ ส่วน อัจฉิศัพท์ อิตถิลิงค์และนปุงสกลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ชาละ
เปลวไฟ (๒) อังสุ รัศมี	
๓๒๖.	อภาวะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) นาสะ ความพินาศ (๒) อัสตตะ
ความไม่มี	อันนะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) โธนะ ข้าวสุก (๒) ภุตติ การกิต ชีวะศัพท์ นปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า ปาณะ ชีวิต ชีวะศัพท์ ปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า ชนะ สัตว์โลก
๓๒๗.	ฆาสะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) อันนะ อาหาร (๒) ภักชนะ การกิน อัจฉาทนะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ฉทนะ หลังกา (๒) วัตถะ ผ้า นิกายะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) เคหะ บ้าน (๒) ราสิ หมู อามิสะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) อันนาทิ วัตถุสิ่งของมีข้าวเป็นต้น
(๒) มังสะ เนื้อ	
การบูชาทั่วไป	ทิกขาศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ยชนะ การบูชาัญญ (๒) อัจฉนะ
๓๒๘.	การิกาศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) กริยา การกระทำ (๒) ปัสชะ
คาถา	เกตุศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) จิหนะ รอย (๒) ธชะ ชง

ดอกไม้	<p>กุสุมะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ถีระชะ ระดูของผู้หญิง (๒) ปุปพะ</p>
๓๒๙.	<p>กวิศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) วานระ ลิง (๒) พุระ นักปราชญ์</p>
ว่า โลกะ ผู้ละโมบ)	<p>โกฎะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) อธระ ริมฝีปาก (๒) ขระกะ อัฐ</p>
บาป	<p>ลุตระศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) อาวิละ ความขุ่นมัว (๒) ปาปะ</p>
แพ้	<p>กลิตศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ปาปะ บาป (๒) ปราชยะ ความพ่าย</p>
๓๓๐.	<p>กันตาระศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) วนะ ป่าลึก (๒) ทุดคะ ทาง</p>
กัณดาร	<p>จระศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) จระ นักสืบ (๒) จัญจละ ผู้ท่อง</p>
เที่ยวไป	<p>คามะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ชนวาสะ หมู่บ้าน (๒) คณะ หมู่</p>
คณะ	<p>จัมมะศัพท์มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ผลกะ โล่ (๒) ตจะ ผิวหนัง</p>
๓๓๑.	<p>อาโมทะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) หาสะ ความยินดี (๒) คันระ</p>
กลิ่นหอมที่ฟุ้งไปไกล	<p>จารุศัพท์ มีความหมายว่า กนกะ ทองคำ (อปีศัพท์รวมเอาความหมายว่า</p>
สุภา งดงาม)	<p>ภวานะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) สัตตะ ความมีอยู่ (๒) เคหะ บ้าน</p>
พลาด	<p>ฉละศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) เลสะ เล่ห์กล (๒) ขลิตะ ความผิด</p>
๓๓๒.	<p>เวระศัพท์มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ปาปะ บาป (๒) ปฏิฆะ ความแค้นใจ</p>
การขึ้นไป	<p>ตจะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) จัมมะ หนัง (๒) วักลละ เปลือกไม้</p>
ประเทศจีน	<p>อาโรหะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) อุจจะ ความสูง (๒) อิโรหะ</p>
อักษิ ดวงตา	<p>เนตตะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) วัตถันตระ ฝ่าชนิดหนึ่งที่เกิดใน</p>
๓๓๓.	<p>ทวาระศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) ปฏิหาระ ประตู่ (๒) มุขะ ช่อง</p>
สิ่งที่ถูกรู้	<p>มตะศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) เปตะ ผู้ตาย (๒) ญาตะ</p>
เดือน	<p>มาสะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) อปรัณณะ ถั่วราชมาส (๒) กาละ</p>

นัคคะศัพท์ มีความหมายว่า **อเจลกะ** ซีเปลือย (อปีศัพท์รวมเอาความหมายว่า **ทิคัมพระ** ผู้ไม่นุ่งผ้าทั่วไป)

๓๓๔. **ปฏิกะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **โทสะ** ความโกรธ (๒) **ฆาตะ** การทำร้าย

ปสุศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **มิกาทิ** สัตว์ ๔ เท้ามีกวางเป็นต้น (๒) **ฉคละ** แพะ

นามะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อรุปะ** นามธรรม (๒) **อวหะ** ชื่อ **พระศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ทรงะ** ความกระวนกระวาย (๒) **ภิติ** ความกลัว

๓๓๕. **ภิกขาศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ยาจนะ** การขอ (๒) **โภชนะ** อาหาร

ภระศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ภาระ** หาบ (๒) **อดิสยะ** ความยิ่ง **สุชาศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ทัฬหิ** ทัฬหีสำหรับตักเครื่องบูชา **(๒) อินทชายน** นางสุชานดาผู้เป็นมเหสีของพระอินทร์

อัภะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **เมฆะ** เมฆ (๒) **วิหยสะ** ท้องฟ้า
๓๓๖. **โมทกะศัพท์** มีความหมายว่า **ซัซชเภทะ** ขนมดَّمَ (อปีศัพท์รวมเอาความหมายว่า **ภินณะ** ส่าเหล้า **โมทกะ** ผู้ยินดี)

มณิศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **มณิกะ** ตุ่มน้ำ (๒) **รตนะ** แก้วมณี **มลยะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **เสละ** ภูเขา малы (๒) **อารามะ** สวน

ลักขณะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **สภาวะ** สภาวะธรรม (๒) **อังกะ** เครื่องหมาย

๓๓๗. **หวิศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **สัปปิ** เนยใส (๒) **โหดัพพะ** เครื่องเช่นสังเว

สิระศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **เสฏฐะ** ความประเสริฐ (๒) **มุทธะ** หัว-ศีรษะ

วิเวกะศัพท์ มีความหมายว่า **วิจาระ** การพิจารณา (อปีศัพท์รวมเอาความหมายว่า **ปุกัตตตา** ความเงียบสงัด-และรงน้ำ)

สิขริศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ปัพพะตะ** ภูเขา (๒) **ทุมะ** ต้นไม้
๓๓๘. **เวคะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ชวะ** ความเร็ว (๒) **ปวาทะ** กระแสน้ำ

สังกุศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ขิละ** ตอ (๒) **เหติ** หลาว **พินทุศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **นิกคหิตะ** นิกคหิตอักษรหรือจุดโปร่งทั่ว ๆ ไป (๒) **ภณะ** หยาดน้ำ

วราหะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **สุกระ** หมู (๒) **คชะ** ช้าง

๓๓๙. **อปางคะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **เนตตันตะ** หางตา (๒) **จิตตะกะ** รอยเจิมที่หน้าผาก
- สิทธัตถะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **สาสปะ** เมล็ดพันธุ์ผักกาด (๒) **ชินะ** พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ
- หาระศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **มุตตาคุณะ** สร้อยคอ (๒) **คาหะ** การถือเอาหรือนำไป
- ขารกะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **มกุพะ** ดอกตูม (๒) **รสะ** น้ำต่าง
๓๔๐. **อัจจยะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อติกกมะ** การลวงเลย (๒) **โทษะ** โทษความผิด
- อคะและนคะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **เสละ** ภูเขา (๒) **รุกขะ** ต้นไม้
- มัตตะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **สวัปะปะ** สิ่งที่มีน้อยเกินไป (๒) **อวธารณะ** การเน้นห้ามหรือการตัดสิน (ว่า เพียงเท่านั้น, สักว่า)
- อปจิตติศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อัจจนะ** การบูชา (๒) **ขยะ** ความสิ้นไป
๓๔๑. **โอดาระศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ฉิททะ** โทษ (๒) **โอดरणะ** การลงข้างล่าง
- ปัตตุศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **พรัหมะ** พรหม (๒) **ชนกะ** บิดา
- ปิตามหะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อัยยกะ** ปู่ (๒) **พรัหมะ** พรหม
- โปตะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **นาวา** เรือ (๒) **พาลกะ** เด็ก
๓๔๒. **โสณะศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **รุกขะ** ต้นเพกา (๒) **วันณะ** สีแดง (๓) **สุนะ** สุนัข
- ทิวะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **สัคคะ** สวรรค์ (๒) **คคนะ** ท้องฟ้า
- วาสะศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **วัตตะ** ผ้า (๒) **คันธะ** กลิ่นหอม (๓) **ฆระ** เรือน
- จุลละศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ขุททะ** สิ่งเล็กน้อย (๒) **อุทธนะ** เต่าไฟ
๓๔๓. **กัณณะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **โกณะ** มุมหรือเหลี่ยม (๒) **สวณะ** หู
- มาลาศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ปุปะมะ** พวงมาลัย (๒) **ปันติ** ทิวแถว
- ภาคะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ภากะ** กรรมเก่า (๒) **เอกเทศะ** ภาคส่วน
- กุกฺกุระศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **โรคะ** โรคเรื้อน (๒) **อขपालกะ** ต้นโกฏฐ์

๓๔๔. **เสยาศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **เสนาสนะ** เสนาสนะคือที่อยู่อาศัย
(๒) **เสนะ** การนอน

ภมระศัพท์ มีความหมายว่า **จุนทภัณฑะ** เครื่องกลึง (จศัพท์รวมเอา
ความหมายว่า **ถันติ** การรอกไปกลับ)

อังสุศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **วัตถาทีโลมะ** ขนผ้าเป็นต้น (๒) **กระ
รัศมี**

นิปาตศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ปตนะ** การตก (๒) **อภัยยะ**
อภัยศัพท์จำพวกนิบาต

๓๔๕. **วิภูปะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **สาขา** ค่าคบ (๒) **ถัมภะ** พงหญ้า
สัตตศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ชัชชัตตระ** ข้าวตูหรือข้าวสัตต
(๒) **ทิสะ** ศัตรู

สามิกะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ปติ** สามี (๒) **อัยระ** เจ้านาย
ปฏิฐานะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **คติ** การไป (๒) **เหตุ** การณ์
(จ ศัพท์รวมเอาความหมายว่า **วิภาคะ** การจำแนก)

๓๔๖. **รังคะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ราคะ** ความกำหนด (๒) **นัจจัญญ-
ฐานะ** สถานที่ที่นอนรำ (เวที)

ปานะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **เปยยะ** เครื่องดื่ม (๒) **ปิติ** การดื่ม
อุทธาระศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อิณะ** หนี้ (๒) **อุกเขปะ** การยก
ขึ้น

เอพกะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อุมมาระ** ธรรมเนียมประตุ (๒) **อชะ
แพะ**

๓๔๗. **ปหาระศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **โปถนะ** การโบายดี (๒) **ยามะ** การ
เคาะบอกโมงยาม

สทธะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **หายนะ** ปี (๒) **อุตุ** ฤดูสทธะ
ตุมพะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **กุนทิกา** คนโหน้ำ (๒) **อาพหกะ**
หนึ่งอาพหกะ (๔ แล่ง)

ปลาปะศัพท์ มีความหมายว่า **ภุสะ** แกลบ (จ ศัพท์รวมเอาความหมาย **สัมผัส
ปลาปะ** การพูดเพื่อเจ้อ)

๓๔๘. **กาสุศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อวาฎะ** หลุม (๒) **จยะ** หมู
อุปนิสาศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **การณะ** เหตุ (๒) **ระหะ** ที่ลับ
กาสะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **โปฏคละ** ภูเขาเลา (๒) **โรคะ** โรค
ไอ

โทสะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **โกธะ** ความโกรธ (๒) **คุณตระ** สิ่ง
ที่ตรงกันข้ามกับคุณ (โทษ)

๓๔๙. **อัญญะศัพท์** มีความหมาย ๓ อย่าง คือ (๑) **ยุติ** คดี (๒) **อัญญาละ** หอรบ
(๓) **อัญญิตะ** การร้องครวญคราง

ทวะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **กีฬา** การเล่น (๒) **กานณะ** ป่า
อุปตนะศัพท์ มีความหมายว่า **อุปบัติ** การเกิด (จศัพท์รวมเอาความหมาย
 ว่า **วิหยาสะคมนะ** การเหาะและการกระโดด)

อุยยานะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **คมนะ** การไป (๒) **วณะ** อุทยาน
 ๓๕๐ **โวการะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ลามกะ** ความต่ำช้า (๒) **ชั้นระ**
 ชั้น ๕ มีรูปชั้นเป็นต้น

ปาภตะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **มูละ** ต้นทุน (๒) **อุปทา** ภาษี
ทสาศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อวัตถา** ระยะเวลา (๒) **ปฏิ้นตะ**
 ชายผ้า

การณะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ฆาตะ** การฆ่า (๒) **เหตุ** เหตุ
 ๓๕๑. **มทะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **หัตถิทานะ** น้ำมันของช้างตกมัน
 (๒) **คัพพะ** ความเย่อหยิ่ง

ขญาศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ขญนะ** การสืบทอด (๒) **ราลี** กอง
อุปหาระศัพท์ มีความหมายว่า **อภิหาระ** การนำไปข้างหน้า (อศัพท์รวมเอา
 ความหมาย **ปูชา** การบูชาเป็นต้น)

จยะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **พันธนะ** การผูกมัด (๒) **ราลี** หมู
 ๓๕๒. **คันระศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **โถกะ** ความมีน้อย (๒) **ฆายนียะ**
 กลิ่นหอม

จาคะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ทานะ** การให้ (๒) **หानी** ความเสื่อม
ปิตศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ปานะ** การตี (๒) **ปโมทะ**
 ความยินดีปรีดา

คิว่าศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อิณะ** หนี้ (๒) **คละ** คอ
 ๓๕๓. **ปติฐฐาศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **นิสสยะ** ที่อาศัย (๒) **ฐานะ** ฐาน-
 ที่ตั้ง

สาหสศัพท์ มีความหมายว่า **พลักการะ** การข่มเหง (อศัพท์เอาความหมาย
 ว่า **สาหสาปิยะ** การกระทำอย่างแรงริบ **ทันทะ** ค่าปรับสินไหม)

ภังคะศัพท์ ปุงลิงค์ มีความหมายว่า **ภาทะ** การทำลาย
ภังคะศัพท์ นปุงสกลิงค์ มีความหมายว่า **ปฎะ** ผ้าภังคะ (คือ ผ้าไหม กัปปาสี
 กะ โกเสยยะ กัมพล และสาณะผสมกัน)

ฉัตตะศัพท์ มีความหมาย **ฉวกะ** เห็ด (อศัพท์รวมเอาความหมาย **อาตปัตตะ**
 รมและฉัตร)

๓๕๔. **ภูริศัพท์** อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ญาณะ** ปัญญา (๒) **ภู**
 แผ่นดิน

มทนะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อนังคะ** กามเทพ (กิเลสमार)
 (๒) **ทุมะ** ต้นไม้ที่มีหนาม

มาตุศัพท์ มีความหมายว่า ปมาตุ ผู้ตวงหรือเครื่องตวง (อปีศัพท์รวมเอา
ความหมายว่า **ชนนี** แม่)

เวรณะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **เวรณะ** ผ้าโพกศีรษะ (๒) **อุณหัส**
กรอบหน้า

๓๕๖. **มาริสศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ตัณหุ** เลยยะ ต้นกะเพรา
(๒) **อัยยะ** เจ้านาย

โมกษะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **นิพพานะ** นิพพาน (๒) **มุตติ**
ความหลุดพ้น

อินทะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อริปติ** ผู้เป็นใหญ่ (๒) **สักกะ** พระ
อินทร์

อารัมมณะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **เหตุ** เหตุ (๒) **โคจร** อารมณ
๓๕๗. **สัณฐานะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อังกะ** เครื่องหมาย (๒) **อากาศ**

ระ รูปร่างทรวดทรง

วูปะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **วูปะ** การหว่านพืช (๒) **ตฎะ**
ตลิ่ง (อปีศัพท์รวมเอาความหมายว่า **ปาการมุละ** ตีนกำแพง **เนตตชละ** น้ำตา **อุสุมะ** ความร้อน
อุณภูมิ)

สัมมุติศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อนุญาต** การอนุญาต (๒) **โวหา-**
ระ การสมมุติเรียก

อักษตะศัพท์ มีความหมาย ๑ อย่าง คือ (๑) **ลาซา** ข้าวตอก (จ ศัพท์รวมเอา
ความหมายว่า **ยะ** ข้าวบาเลย์ **ภาคยะ** ผู้มีโชค)

๓๕๘. **สัตระศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ยาคะ** การบูชาเทวดา (๒) **สทาทา**
นะ การบริจาคเป็นนิจ

โสมะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **โอสริ** ต้นยาสมุนไพรโสมน (๒) **อินทุ**
พระจันทร์

สังฆาตะศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **ยุคะ** คู่ (๒) **เคหังคะ** ชื่อเรือน
(จ ศัพท์รวมเอาความหมายว่า **สังคหิตะ** สิ่งที่ถูกรวมเข้าด้วยกัน)

ขาระศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **อุสะ** ดินเค็ม (๒) **ภัสมะ** ชี้อั่ว

๓๕๙. **อาตาปะศัพท์** มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **วีริยะ** ความเพียร (๒) **ตาปะ**
ความเร่าร้อน

โอรិศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่างคือ (๑) **ภาคะ** ภาคส่วน (๒) **สีมา** ขอบเขต

อติ คธาปาทานกัถวัคคัณณนา

ว่าด้วยศัพท์ที่มีความหมายมาก ศัพท์ละบาทคธาจ

อเนกัถวัคโค นิฏฐิตโต

วรรคว่าด้วยศัพท์ที่มีความหมายมากจบ

๓.๓ สรุป

คัมภีร์อภิธานตั้งที่ได้นำเสนอมานั้น แบ่งออกเป็น ๓ กัณฑ์ใหญ่ คือ

๑. สักคกัณฑ์ ว่าด้วยศัพท์ที่เป็นพระนามของพระพุทธเจ้า ชื่อพระนิพพาน พระอรหันต์ และโลกสวรรค์ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ เป็นต้น

๒. ฎกัณฑ์ ว่าด้วยนามศัพท์ที่เป็นสถานที่ พื้นดิน ภูเขา ต้นไม้ แม่น้ำ และลำธาร เป็นต้น

๓. สามัญญกัณฑ์ว่าด้วยนามศัพท์และคุณศัพท์สามัญทั่ว ๆ ไป มีความดีงาม ความประเสริฐ การกระทำ เป็นต้น รวมทั้งศัพท์ที่เป็นนิบาตบทและอุปสัคบท

นอกจากนั้น ในกัณฑ์ใหญ่ทั้ง ๓ นั้น ยังประกอบด้วยวรรคย่อยอีก ๑๗ วรรค มีภูมิวรรค ปุรวรรค นรวรรค จตุพพรรณวรรค อรัญญวรรค อรัญญาทิวรรค ปาतालวรรค วิเสสยาธินวรรค สังกัณณวรรค และอนกัถวรรค เป็นต้น เมื่อรวมปณามคาถา ปฏิญญาคาถา ปริภาสาคาถา และนิคมคาถา ทั้งหมดแล้ว มีจำนวนทั้งสิ้น ๑,๒๒๑ คาถา แต่เฉพาะตอนอนกัถวรรค มีจำนวน ๓๕๙ คาถา เป็นวรรคที่รวบรวมคำศัพท์เฉพาะที่มีความหมายหลายอย่างมีจำนวนทั้งสิ้น ๘๓๐ ศัพท์ เริ่มตั้งแต่ สมย ศัพท์ที่มีความหมาย ๙ อย่าง คือ (๑) สมวาเย ความถึงพร้อมแห่งเหตุ (๒) สมุหะ หมู-คณะ (๓) การณะ เหตุ (๔) ขณะ ขณะ-โอกาส (๕) ปฏิเวระ การแห่งตลอด (๖) กาละ กาลเวลา (๗) ปทานะ การละ (๘) ลากะ การได้ (๙) ทิฏฐิ ลัทธิ จนถึง อาตาศัพท์ ที่มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) วิริยะ ความเพียร (๒) ตาปะ ความเร้าร้อน

ในการศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในคัมภีร์อภิธานสุจิที่จะนำมาเป็นกรณีศึกษานั้น ผู้วิจัยจะเลือกเอาบทบาลีมาศึกษาวิเคราะห์เพียง ๒๐ ศัพท์ ซึ่งประกอบด้วย (๑) สมย (๒) วณณ (๓) อุโปสถ (๔) จกุก (๕) พุหมจริย (๖) ธมม (๗) อตถ (๘) คุณ (๙) ภูต (๑๐) สาธ (๑๑) สุต (๑๒) กปป (๑๓) สจจ (๑๔) โพธิ (๑๕) ปท (๑๖) โปกุขร (๑๗) เนกขมม (๑๘) สนต (๑๙) อคค และ (๒๐) โสต ศัพท์ อันจะทำการศึกษาวิเคราะห์ตามหลักคัมภีร์สัททวิเสสมีด้านหลักภาษา ด้านพจนานุกรม ด้านฉันทลักษณ์ และด้านอรรถาธิบาย ซึ่งจะกล่าวในบทที่ ๔ ต่อไป

บทที่ ๔

วิเคราะห์บทบาทในคัมภีร์นิพนธ์ ตามแนวคัมภีร์สหทวิเสส

หลักการวิเคราะห์บทบาทในคัมภีร์นิพนธ์ โดยอาศัยคัมภีร์พื้นฐานที่เป็นเครื่องมือ คือ กลุ่มคัมภีร์สหทวิเสสที่แสดงหลักภาษา โดยกล่าวถึงรากศัพท์ วิธีสำเร็จรูป การเปลี่ยนแปลงศัพท์ เป็นต้น คัมภีร์ไวยากรณ์ที่ได้รับการยกย่องและนิยมศึกษากันโดยทั่วไป มี ๓ กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มคัมภีร์ กัจจายนะ กลุ่มคัมภีร์โมคคัลลานะ และกลุ่มคัมภีร์สหทวิเสส, กลุ่มคัมภีร์นิพนธ์ เป็นกลุ่มคัมภีร์สหทวิเสสประเภทพจนานุกรมหรือพจนานุกรมศัพท์ภาษาบาลี ได้แก่ คัมภีร์อภิธานปิฎก คัมภีร์เอกักรโกสะ เป็นต้น, กลุ่มคัมภีร์ฉันท เป็นคัมภีร์สหทวิเสสที่แสดงกฎเกณฑ์ วิธีร้อยกรองภาษาบาลี คัมภีร์ที่ได้รับยกย่องและเรียนกันโดยทั่วไป ได้แก่ คัมภีร์วุดโตทัย คัมภีร์ฉันทมัญชุรี เป็นต้น, กลุ่มคัมภีร์เกฏฐะ เป็นคัมภีร์สหทวิเสสที่แสดงกลวิธีการแต่งภาษาบาลีให้ได้วรรคและสละสลวยทั้งร้อยแก้ว และร้อยกรอง คัมภีร์ที่นิยมศึกษากันมาก ได้แก่ คัมภีร์สุโพธาลังการ เป็นต้น คัมภีร์เหล่านี้จัดเป็นคัมภีร์พื้นฐานการศึกษาบาลีพระไตรปิฎกที่จำเป็นอย่างมาก เพราะถ้าไม่มีความรู้ความเข้าใจในคัมภีร์พื้นฐานเหล่านี้แล้วไปศึกษาบาลีพระไตรปิฎกจะทำให้ผู้เรียนเกิดความสงสัยในบทบาทนั้น ๆ ท่านเปรียบเหมือนช้างตาบอดที่เกี่ยวสะเปะสะปะไปในป่าใหญ่

ดังนั้น การศึกษาวิเคราะห์บทบาทต้องมีความรู้ในกลุ่มคัมภีร์สหทวิเสสอันเป็นคัมภีร์พื้นฐานดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ต้องศึกษาโดยนำบทบาทแต่ละบทบาทดำเนินการตามกระบวนการสร้างบทตามคัมภีร์หลักภาษา แสดงความหมายของบทตามคัมภีร์พจนานุกรม แสดงฉันทลักษณ์ตามคัมภีร์วุดโตทัย และแสดงสหทาลังการตามคัมภีร์สุโพธาลังการ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอไปตามลำดับ โดยวิเคราะห์บทบาทตามแนวคัมภีร์สหทวิเสสด้านหลักภาษา ด้านพจนานุกรม แต่ถ้าบทบาทที่นำมาวิเคราะห์เป็นบทร้อยกรอง (คาถา) ก็จะนำมาวิเคราะห์ด้านฉันทลักษณ์ และด้านอลังการเพิ่มเติม

เมื่อกล่าวถึงบทบาทที่ปรากฏในพระไตรปิฎกแล้วมีเป็นจำนวนมาก ในการวิจัยครั้งนี้ จึงเลือกบทบาทที่มีปรากฏให้เห็นและคุ้นเคยกัน แต่น้อยคนนักที่จะรู้และเข้าใจความหมายของบทบาทตามที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง เพราะฉะนั้น ผู้วิจัยขอ นำบทบาทที่มีปรากฏใช้กันอยู่มากและน่าสนใจมาเป็นอุทาหรณ์ในการศึกษาวิเคราะห์ตามหลักคัมภีร์สหทวิเสสโดยแปลเป็นภาษาไทยตามความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นกรณีศึกษา ดังนี้

๔.๑ วิเคราะห์ สมย ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาท ตามคัมภีร์สหทวิเสส

บทบาทว่า เอก สมย, เอกสมิ สมย และ เอกน สมยนั้น ที่มาจก สมย ศัพท์เป็นศัพท์ที่มีความหมายหลากหลายซึ่งปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาหลายแห่ง เพราะฉะนั้น ผู้วิจัยเห็นควรนำมาศึกษาวิเคราะห์ โดยเริ่มศึกษาตั้งแต่ด้านหลักภาษา พจนานุกรมไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักภาษา

สมัย ศัพท์เป็นบทรามกิตก์มาจากรากศัพท์ ส์/สม + อิ/เอ/อย/ยา คติย=ไป-รู้-เป็นไป-ถึง + อ

การศึกษาค้นคว้าวิเคราะห์วิจัยโวหารบทบาลีโดยการแยกแยะว่าส่วนใดเป็นส่วนใด เป็นปัจจัย และส่วนใดเป็นวิภัตตินั้น พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ชี้แนวทางไว้ให้แล้ว ดังบทบาลีว่า

กิลฺย ภิกฺขเว รุปํ วเทถ ? รูปปตฺติ โข ภิกฺขเว ตสฺมา รูปนฺติ วุจฺจติ. เกณ รูปปติ ? สีเตนปิ รูปปติ, อุณฺหนปิ รูปปติ, ชิฆฺจฉายปิ รูปปติ, ปิปาสาเยปิ รูปปติ, ทํสมกสฺวาตาทปสิริสฺปสมฺพฺสเสนปิ รูปปติ. รูปปตฺติ โข ภิกฺขเว ตสฺมา รูปนฺติ วุจฺจติ.^๑ ภิกษุทั้งหลาย เพราะอะไรจึงเรียกว่ารูป เพราะสลายไปจึงเรียกว่า รูป สลายไปเพราะอะไร สลายไปเพราะหนาวบ้าง ร้อนบ้าง หิวบ้าง กระหายบ้าง เพราะสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานบ้าง เพราะสลายไปจึงเรียกว่า รูป

ข้อความของบทบาลีนี้ พระพุทธเจ้าทรงตั้งรูปวิเคราะห์ของบทว่า รูป ในเชิงไวยากรณ์ ซึ่งมีความแตกต่างจากหลักไวยากรณ์สันสกฤตอย่างเห็นได้ชัด จึงถือได้ว่าเป็นต้นแบบของการตั้งรูปวิเคราะห์ของนักไวยากรณ์ภาษาบาลี ที่กล่าวเช่นนี้เพราะในคัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤต เช่น คัมภีร์ปาณินิได้แสดงธาตุไว้ ๒ รูป คือ รูป ธาตุ และ รูปู ธาตุ โดยเป็นจฺราทิกณิกธาตุ และแบ่ง รูปู ธาตุเป็น ทิวาทิกณิกธาตุ ถ้าหากพระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า คำว่า รูป สำเร็จมาจาก รูป ธาตุที่เป็นจฺราทิกณะ ก็จะทรงใช้รูปกริยาว่า รูปเตติ หรือ รูปยติ หรือถ้าทรงใช้ รูปู ธาตุที่เป็นทิวาทิกณะ และสามารถสร้างคำกริยาเป็น รูปปติ ได้ก็ตาม แต่จะไม่ได้ความหมายอย่างที่พระองค์ทรงต้องการ เพราะ รูปู ธาตุมิได้มีความหมายว่า แดกสลาย อันเป็นความหมายที่พระองค์ทรงประสงค์เอาในรูปวิเคราะห์ข้างต้น เพราะ รูปู ธาตุในคัมภีร์ปาณินินั้น มีความหมายว่า ลงให้หลง ดังนั้น รูปู ธาตุที่มาในรูปวิเคราะห์ว่า รูปปตฺติ รูปู ที่พระองค์ทรงตั้งไว้เป็นแบบในสังยุตตนิกายนั้น จึงไม่สามารถที่จะนำมาเปรียบ เทียบกับ รูปู ธาตุ หรือ รูปู ธาตุที่มาในคัมภีร์ปาณินิได้

หากจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือว่า ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะทรงอุปถัมภ์นั้น คำบาลีได้มีมาก่อนแล้ว อาจกล่าวได้ว่าอาศัยธาตุจากสันสกฤต แต่พอพระองค์ทรงอุปถัมภ์ก็ได้ทรงนำเอาคำบาลีเหล่านั้นมาใช้ในความหมายที่พระองค์ทรงประสงค์ จึงเป็นเหตุให้ความหมายของธาตุที่มาในพระไตรปิฎกมีความแตกต่างไปจากธาตุที่มาในคัมภีร์สันสกฤต ดังนั้น การอธิบายความหมายของธาตุในคำศัพท์บาลี จึงมักจะไม่สามารถคล้องกับความหมายของรูปศัพท์ที่มาในคัมภีร์นอกพระพุทธศาสนา ถึงแม้ว่าลักษณะหรือเสียงของคำจะเหมือนกันก็ตาม ผู้ศึกษาก็ไม่ควรที่จะด่วนตัดสินรูปศัพท์ที่เหมือนกันโดยเสียงเหล่านั้นว่ามีความหมายเหมือนกัน เช่น พราหมณ, อริย, กम्म, นาม, รูป เป็นต้น

คำเหล่านี้ในพระไตรปิฎกและในคัมภีร์สันสกฤตมีความหมายต่างกัน สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์นั้นมีแนวความคิด ความเชื่อ ความเห็นที่แตกต่างกัน มีหลักของการปฏิบัติที่ต่างกัมนั่นเอง ดังเช่นกรณีของ รูป ศัพท์ จะเห็นว่าทั้งสองศาสนามีมุมมองในเชิงความหมายที่ไม่เหมือนกัน กล่าวคือในศาสนาพราหมณ์มองรูปว่าเป็นเพียงร่างกายที่มีทรวดทรง สันฐาน และสีสันท่านั้น ส่วนในพระพุทธศาสนา มองลึกกว่าความหมายดังกล่าว พระพุทธองค์ทรงรู้แจ้งเกี่ยวกับรูปอย่างละเอียดถี่ถ้วนลึกซึ้งลงไปถึงอนุของรูปที่มีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลาภายในหนึ่ง

^๑ ส.ข. (บาลี) ๑๗/๗๙/๗๑.

วินาทีว่ามีเป็นแสนโกฏิ ทรงมองเห็นลักษณะของความไม่เที่ยงของรูปดังกล่าว ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ ศาสนาทั้งสองมีมุมมองที่แตกต่างกันเป็นอย่างมาก ซึ่งเป็นผลให้มีการอธิบายคำว่า รูป ในคัมภีร์ ไวยากรณ์ของทั้งสองภาษาต่างกันโดยธาตุและความหมายดังต่อไปนี้

ในคัมภีร์ไวยากรณ์สันสกฤตกล่าวคือคัมภีร์ปาณินียธาตุปาฐะ จัด รูป ธาตุเป็นจรรยาทีคณะ ในความหมายว่า รูปกริยายาม – กระทำรูปทรงสัณฐานให้ปรากฏ ส่วนในคัมภีร์สัททนีติ ธาตุมาลา แสดง รูป ธาตุเป็นทิวาทิคณะในความหมายว่า รูปปน ซึ่งกินความหมายไปถึง ๓ ความหมาย คือ กุปปน – เปลี่ยนแปลง-แตกสลาย, ขมฺภูณ – กระทบกระถัง และ ปิพฺน – บีบคั้น เพียงความแตกต่างของตัวอย่างนี้ ผู้ศึกษาก็สามารถที่จะมองเห็นถึงความแตกต่างระหว่างธาตุในคัมภีร์สันสกฤตและธาตุในคัมภีร์บาลีได้ ดังนั้น นักไวยากรณ์ยุคต่อมาจึงได้พยายามที่จะเดินตามแนวทางการตั้งธาตุหรือการกำหนดรากศัพท์ของคำตามอุทาหรณ์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกซึ่งโดยส่วนมากเป็นพระพุทฺธพจน์บทบาลี และคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อันเป็นคัมภีร์ที่มีแนวทางการตั้งธาตุอยู่บนพื้นฐานแนวคิดที่พระพุทฺธเจ้าทรงประทานไว้^๒

ภาษาบาลีมีคำนิยามความหมายของธาตุที่มีความหมายว่า ไป เช่น อ ธาตุเป็นต้นว่ามีความหมายอื่นอีก ดังในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย^๓ ว่า เยสฺยหิ ธาตุณฺ คติ อตฺถโ อตฺถโ พุทฺธิปิ เตสฺ อตฺถโ ก็ ธาตุเหล่าใด แปลว่า ไป ธาตุเหล่านั้นยังแปลว่า รู้ ได้ด้วย

ในคัมภีร์ธาวัตถปาฐานิสสยะ^๔ ว่า เย คตฺยตฺถา เต พุทฺธยตฺถา ปวตฺติปาปฺนตฺถกา ธาตุเหล่าใด แปลว่า ไป ธาตุเหล่านั้นยังสามารถแปลว่า รู้, เป็นไป และถึง ได้อีก

และในคัมภีร์สัททนีติ ธาตุมาลา^๕ ว่า เยสฺ ธาตุณฺ คติอตฺถโ, พุทฺธิปิ เตสฺ อตฺถโ. ปวตฺติ-ปาปฺณานิปี. ตตฺร คมนฺ พุวิธฺ ภายคมนฺ ฌาณคมนฺญจ. เตสฺ ภายคมนฺ นาม กิริยาปถคมนฺ, ฌาณคมนฺ นาม ฌาณฺปตฺติ. ตสฺมา ปโยคานฺรูเปณ คจฺจตีติ ปทสฺส ชานาตีติปิ อตฺถโ ภวติ, ปวตฺติตีติปิ อตฺถโ ภวติ, ปาปฺณาสตีติปิ อตฺถโ ภวติ, อิริยาปถคมนฺน คจฺจตีติปิ อตฺถโ ภวติ, ฌาณคมนฺน คจฺจตีติปิ อตฺถโ ภวติ. ตถา หิ สีสฺม คจฺจตีติอาทิสฺ อิริยาปถคมนฺ คมนฺนติ วุจฺจติ. สุนฺทรํ นิพฺพานํ คโต, คติมาติ อาทิสฺ ปน ฌาณคมนฺ. เอวํ สพฺเพสฺมปิ คตฺยตฺถานํ ธาตุณฺ ยถาปโยคํ อตฺถโ คเหตุพฺโพ. ธาตุที่แปลว่า ไป ยังสามารถแปลว่า รู้, เป็นไป, ถึง ได้อีก บรรดาความหมายเหล่านั้น การไป มี ๒ อย่าง คือ การไป (รู้, เป็นไป, ถึง) ด้วยกาย และการไป (รู้, เป็นไป, ถึง) ด้วยญาณ บรรดาความหมายเหล่านั้น การไป (รู้, เป็นไป, ถึง) ด้วยอิริยาบถ ชื่อว่าการไปด้วยกาย การเกิดญาณ (รู้, เป็นไป, ถึงด้วยญาณ) ชื่อว่าการไปด้วยญาณ ดังนั้น บทว่า คจฺจติ (ย่อมนไป) จึงมีความหมายว่า ชานาติ (ย่อมนรู้) บ้าง ปวตฺติติ (ย่อมนเป็นไป) บ้าง ปาปฺณาสติ (ย่อมนถึง) บ้าง อิริยาปถคมนฺน คจฺจติ (ย่อมนไปโดยการไปด้วยอิริยาบถ) บ้าง ฌาณคมนฺน คจฺจติ (ย่อมนไปโดยการไปด้วยญาณ) บ้าง ตามความเหมาะสมกับอุทาหรณ์ ดังนั้น คำแปลว่า การไป ที่มาในอุทาหรณ์เป็นต้นว่า สีสฺม คจฺจติ (ย่อมนไปเร็ว) หมายถึง การไปด้วยอิริยาบถ ส่วน

^๒ พระอัครกวีสังเระ, สัททนีติ ธาตุมาลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์, แปลโดย พระมหานิมิตร ฌมมสาโร และคณะ, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า [๑๘]-[๒๐].

^๓ อ.ท.อ. (บาลี) ๒/๑๘.

^๔ พระวิสุทธาจารย์มหาเถระ, ธาวัตถสังคหปาฐานิสสยะ, ปรีวรรต โดยพระราชปริยัติโมลี (อุปลโม) และคณะ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัฒนาธาตุ ท่าพระจันทร์, ๒๕๓๕), หน้า ๒๑.

^๕ อ่างแล้ว. สัททนีติ ธาตุมาลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์, หน้า ๓-๔.

การไป ที่มาในอุททาหารณ์เป็นต้นว่า สุนทร นิพพาน คโต (เสด็จไปสู่พระนิพพานอันดีงาม) คติมา (ผู้มี
การไปด้วยปัญญา) หมายถึงการไปด้วยญาณ ผู้ศึกษาทั้งหลายควรเลือกความหมายของธาตุที่มี
ความหมายว่า ไป ทั้งหมดตามความเหมาะสมกับอุททาหารณ์

กระบวนการสร้างศัพท์ว่า สมย ดังนี้

สํ + อี

สํ + อี + อ

สํ + เอ + อ

สํ + อย + อ

สม + อย + อ

สม + อย + อ

สมย

สำเร็จรูปเป็น สมย

ลง อ ปัจจัย

พฤทธิ อ เป็น เอ

เปลี่ยน เอ เป็น อย

เปลี่ยนนิกคหิต (◌) เป็น ม

ลบสระหน้า ปกติสระหลัง

นำพยัญชนะประกอบกับสระ

สพฺพโต ญฺตุวาวี วา

อญฺเณสุ จ

เอ อย

มทา สเร

สรโรโปมาเทสปะ

นเย ปรี ญุตเต

สํ + เอ

สํ + เอ + อ

สํ + อย + อ

สม + อย + อ

สม + อย + อ

สมย

สำเร็จรูปเป็น สมย

ลง อ ปัจจัย

เปลี่ยน เอ เป็น อย

เปลี่ยนนิกคหิต (◌) เป็น ม

ลบสระหน้า ปกติสระหลัง

นำพยัญชนะประกอบกับสระ

สพฺพโต ญฺตุวาวี วา

เอ อย

มทา สเร

สรโรโปมาเทสปะ

นเย ปรี ญุตเต

สํ + อย

สํ + อย

สํ + อย + อ

สม + อย + อ

สมย

สำเร็จรูปเป็น สมย

ลบสระท้ายธาตุ

ลง อ ปัจจัย

เปลี่ยนนิกคหิต (◌) เป็น ม

นำพยัญชนะประกอบกับสระ

ธาตุสนฺโต โลโป

สพฺพโต ญฺตุวาวี วา

มทา สเร

นเย ปรี ญุตเต

สม + ยา

สม + ยา + อ

สม + อย + อ

สมย

สำเร็จรูปเป็น สมย

ลง อ ปัจจัย

ลบสระหน้า ปกติสระหลัง

นำพยัญชนะประกอบกับสระ

สพฺพโต ญฺตุวาวี วา

สรโรโปมาเทสปะ

นเย ปรี ญุตเต

การแยก สมย ศัพท์ดังที่ได้แสดงมานั้นสมกับข้อมูลที่กล่าวไว้ในคัมภีร์สัททนีติ ชาติุมาลา^๖
ว่า

อีโต ยาโต อยโต จ	นิพพตติ สมุทีรเย
วิณญ สมยสททสส	สมวายาทิวาจิโน
อีโต ยาโต อยโต จ	สมานตเถหิ ชาติุหิ
เอว สมานรูปานิ	ภวนตตี จ อีรเย

บัณฑิตพึงสร้างรูปศัพท์ของ สมย ศัพท์ ที่มีความหมายว่า สมวายะ
เป็นต้น จาก อี ชาติุ, ยา ชาติุ, อย ชาติุ และ เอ ชาติุ

พึงทราบว่ สมย ศัพท์ สำเร็จรูปมาจากชาติุ ๔ ชาติุ คือ อี, ยา, อย
และ เอ ซึ่งเป็นชาติุที่มีความหมายว่า “ไป” เหมือนกันแล้วก็สำเร็จเป็น
คำว่า สมย ที่มีรูปเหมือนกัน

๔.๑.๒ วิเคราะห์ศัพท์ตามพจนานุกรม

สมย ศัพท์มีความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา^๗ ว่า

สมเยนาติ เอตถ ปน สมยสทโท ตาว

สมวายเ ชเน กाले	สมุहे เหตุทิฏฐิสฺสุ
ปฏิลลาเภ ปหาเน จ	ปฏิวเสธะ จ ทิสฺสตี

ตตถ สมยสทโท :-

สมวายเ ชเน กाले	สมุहे เหตุทิฏฐิสฺสุ
ปฏิลลาเภ ปหาเน จ	ปฏิวเวธะ จ ทิสฺสตี

ตถา ทิสฺส อปเปวนาม เสวปี อุปสงกเมยยาม กาลัง จ สมยัง จ อุปาทายา”ติ^๘ เอวมาทิสฺสุ
สมวಾಯเ อตฺโถ. เอโวกว โข ภิกฺขเว ชโน จ สมโย จ พุทฺทมจริยวาสาयाติ^๙ อาทิสฺสุ ชโน. อุณฺหสมโย
ปริพาหสมโยติ^{๑๐} อาทิสฺสุ กाले. มหาสมโย ปวนสมินฺตี^{๑๑} อาทิสฺสุ สมุโห. สมโยปิ โข เต ภทฺทาลี อปฺปฏิ-
วิทฺโธ อโหสิ, ภควา โข สวตฺถิย วิหฺรตี, ภควาปิ มํ ชานิสฺสตี ภทฺทาลี นาม ภิกฺขุ สตฺถุ สาสเน สิฏฺขาย
อปฺริปุรการีตี.^{๑๒} อยปี โข เต ภทฺทาลี สมโย อปฺปฏิวิทฺโธ อโหสิตี^{๑๓} อาทิสฺสุ เหตุ. เตเน โข ปน สมเยน
อุคฺคหฺมานอ ปฺริพฺพาชโก สมณฺณชฺทิกาปฺตุโต^{๑๔} สมยปฺปวาทเก ตินฺทูกาจิเร เอกสาละเก มลฺลิกาย อารา
เม ปฏิวสตีตี^{๑๕} อาทิสฺสุ ทิฏฺฐิ.

^๖ พระอัครควังสเถระ, สัททนีติ ชาติุมาลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์, หน้า ๓๘๓.

^๗ วิ.อ. (บาลี) ๑/๙๗., ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๓๑., ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๘-๙.

^๘ ที.สี. (บาลี) ๙/๔๔๗/๑๙๗.

^๙ อ.ง.อ. (บาลี) ๒๓/๒๙/๑๘๖.

^{๑๐} วิ.ม. (บาลี) ๒/๓๕๘/๒๘๒.

^{๑๑} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๓๒/๒๑๖.

^{๑๒} ก. ปรีปุรการีตี.

^{๑๓} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๓๕/๑๑๑.

^{๑๔} สี. สมณณชฺทิกาปฺตุโต.

^{๑๕} ที.สี. (บาลี) ๙/๔๐๖/๑๗๖.

ทิวเท ฐเม จ โย อตโธ โย จตโธ สมปราโยโก
 อตถากิสมยา ธีโร ปณฺทิตตติ ปุจฺจตฺติ^{๑๖}

อาทิสฺ ปฏฺฐิลาโก. สมมา มานาภิสมยา อนฺตมกาสิ ทุกฺขสฺสาติ^{๑๗} อาทิสฺ ปหานํ. ทุกฺขสฺส ปิพฺนญฺโง
 สงฺขตฺตฺวโง สนฺตาปญฺโง วิปริณามญฺโง อภิสมยญฺโงติ^{๑๘} อาทิสฺ ปฏฺฐิเวโร. อธิ ปนฺสส กาลโธ อตโธ. เตน
 สํวจฺจอรุตฺตฺมาสทฺตฺมาสฺสทฺตติทิวปุพฺพณฺนหฺมชฺฉนฺนทิกสายนฺนหฺปฺรมมชฺฉิมปจฺฉิมยามมฺหุตฺตาทิสฺ กาลป-
 ปเภทญฺเตสฺ สมเยสฺ เอกํ สมยฺนฺติ ทีเปติ.

และในคัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกาคาถาที่ ๗๗๘ ได้กล่าวเป็นคาถาไว้ว่า

สมโย สมวาเย จ สมฺมเห การณฺ ขณฺ;
 ปฏฺฐิเวโร สฺยา กาลे ปหานे ลาก-ทิวฺจิสฺ.

สมยศัพท์ มีความหมาย ๙ อย่าง คือ (๑) สมวาย ความถึงพร้อมแห่งเหตุ
 (๒) สมฺมเห หมู่-คณะ (๓) การณฺ เหตุ (๔) ขณฺ ขณะ-โอกาส (๕) ปฏฺฐิเวโร
 การแห่งตลอด (๖) กาล กาลเวลา (๗) ปหาน ภาระ (๘) ลาก การได้
 (๙) ทิวฺจิสฺ ลัทธิ

เมื่อทราบความหมายของ สมย ศัพท์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ต่อไปจะได้นำเสนอข้อมูล
 เกี่ยวกับรูปวิเคราะห์พร้อมอุทาหรณ์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

สหการีการณสนฺนิชฺฉมฺ สเมติ สมเวตฺติ สมโย^{๑๙} ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นสภาพที่เป็นไป
 ร่วมกันเป็นกลุ่มโดยเป็นเหตุทำผลร่วมกัน

สมํ สห วา อวยวานํ ออยนํ ปวตฺติ อวฺจฺจานนฺติ สมโย^{๒๐} ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นไปด้วยดี
 หรือร่วมกันของส่วนย่อยต่าง ๆ

ปจฺจยฺนฺตรสมาคเม เอติ ผลํ เอตฺตฺมา อุปฺปชฺชติ ปวตฺตติ จาติ สมโย^{๒๑} ภาวะชื่อว่าสมยะ
 เพราะเป็นแดนที่เกิดขึ้นและเป็นไปแห่งผล เมื่อปัจจัยต่าง ๆ มาประจวบพร้อมกัน

อวเสสฺปจฺจยฺนํ สมาคเม เอติ เอตฺตฺมา อุปฺปชฺชติ ปวตฺตติ จาติ สมโย ชื่อว่าสมยะ เพราะ
 เป็นเหตุที่เกิดขึ้นและเป็นไป เมื่อปัจจัยที่เหลื่อมมาประจวบพร้อมกัน

สเมติ สมาคจฺฉนฺติ มคฺคพฺรหฺมจฺริยํ เอตถ ตทาธารปฺคฺคโลติ สมโย^{๒๒} ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็น
 โอกาสที่ผู้รองรับข้อประพตอันประเสริฐนั้นบรรลุมรรคพรหมจรรย์

ถาณน อภิมุขํ สมมา เอตฺทฺโพ อธิคฺนตฺทฺโพติ อภิสมโย ฐมฺมานํ อวิปริตฺต สภาโว^{๒๓} ชื่อว่า
 สมยะ เพราะเป็นสภาวะที่บุคคลพึงเข้าถึงเฉพาะหน้าด้วยปัญญาญาณ หมายถึงสภาวะที่ไม่แปรปรวน
 แห่งธรรมทั้งหลาย

^{๑๖} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๒๘/๑๐๔.

^{๑๗} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๕๑/๑๘๙.

^{๑๘} ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑๑/๓๒๑.

^{๑๙} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑/๒๔๗.

^{๒๐} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑/๒๔๗.

^{๒๑} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑/๒๔๗.

^{๒๒} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑/๒๔๗.

^{๒๓} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑/๒๔๗.

อภิขภาเวน สมมา เอติ คจจติ พุชฌตีติ อภิสมโย ฌมมานํ ยถาภูตสภาวาวโพโธ ชื่อว่า สมยะ เพราะเป็นสภาวะรู้เห็นโดยชอบเฉพาะหน้าด้วยปัญญาญาณ หมายถึง ปัญญาญาณรู้เห็นสภาวะตามความเป็นจริง

สมเนติ เอตถ เอเตน วา สงคจจติ ฌมมา สหชาตฌมเมหิ อุปปาทาทีหิ วาติ สมโย^{๒๔} ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นเวลาหรือสภาวะธรรมเป็นไปพร้อมกับสหชาตธรรมหรือเป็นไปพร้อมกับสภาวะที่มีการเกิดขึ้นเป็นต้น

สมเนติ เอตถ เอเตน วา สงคจจติ สโตโต สภาวธมโม วา สหชาตาทีหิ อุปปาทาทีหิ วาติ สมโย ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นเวลาหรือสภาวะธรรมเป็นเครื่องช่วยให้สัตว์เป็นไปพร้อมหรือเกิดขึ้นร่วมกัน

ฌมมปวัตติมตตตาย อตถโต อฏโฏปิ หิ กาลโธ ฌมมปวัตติยา อธิกรณํ การณํ วีย จ ปริรูป-นามตตสิทฺเธน รูเปน โวหริยตีติ สมโย จริงอย่างนั้น กาล ว่าโดยปรมัตถ์แม้จะไม่มีอยู่ เพราะเป็นเพียงความเป็นไปแห่งสภาวะธรรม แต่ท่านก็ยังคงกล่าวไว้ประหนึ่งว่าเป็นที่ตั้งและเป็นเหตุแห่งความเป็นไปของสภาวะธรรมโดยสภาพที่สำเร็จด้วยการดำริเท่านั้น ฉะนั้น จึงชื่อว่าสมยะ

สมสฺส นิโรธสฺส ยานํ สมมา วา ยานํ อปคโม อปวัตติติ สมโย^{๒๕} ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นการเข้าถึงความสงบหรือเพราะความปราศจากคือไม่เป็นไป โดยชอบ

สมสฺส นิโรธสฺส ยานํ สมมา วา ยานํ อปคโมติ สมโย ชื่อว่าสมยะ เพราะบรรลุถึงความสงบหรือเพราะละไปโดยชอบ

สมิติ สงคฺติ สโมธานนฺติ สมโย^{๒๖} ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นการประจวบกัน

สมเนติ สยฺยชนภาวโต สมพนฺโธ เอติ อตฺตโน วิสเย ปวตฺตติ ทฬคฺคณฺณภาวโต วา ตํสยฺยตฺตา อยฺยนฺติ ปวตฺตนฺติ สตฺตา ยถาภินิเวสํ เอเตนาคิ สมโย ทิฏฺฐิสถฺยโณชเนน หิ สตฺตา อตีวีย พุชฌนฺติ^{๒๗} ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นไปเนื่องกันในอารมณ์ของตน เนื่องจากเป็นสังโยชน์ หรือเพราะทำให้สัตว์ร่วมกันเป็นไปตามความยึดมั่นนั้น เนื่องจากเป็นสภาวะถือเอาอย่างแน่นแฟ้น จริงอย่างนั้น เหล่าสัตว์ย่อมยึดติดอย่างเหนียวแน่นด้วยทิวาสังโยชน์

มีอุทาหรณ์ประกอบ ดังนี้

๑. สมวาย แปลว่า ความถึงพร้อมแห่งเหตุ, ความพร้อมเพรียง

อุทาหรณ์: อกาลโธ โข มาณวก อตฺถิ เม อชฺช เกสชฺชมตฺตา ปีตา อปฺเปวนาม เสวปี อุป-สงฺกเมยฺยยาม กาลญฺจ สมยญฺจ อุปาทาย^{๒๘} พ่อหนุ่ม เวลาไม่เหมาะ วันนี้ อาตมาตีเมียถ่ายเข้าไปแล้ว ถ้ากระไร เอาไว้พรงนี้เถิด เมื่อมีเวลาและมีความพร้อมแล้วอาตมาจะเข้าไปเยี่ยม

๒. สมุห แปลว่า หมู่, คณะ, ประชุม

อุทาหรณ์: มหาสมโย ปวนสมิ เทวกายา สมากตา

อาคตฺมฺห อิมิ ฌมมสมยิ

^{๒๔} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑/๒๔๗.

^{๒๕} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑/๒๔๗.

^{๒๖} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑/๒๔๗.

^{๒๗} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑/๒๔๗.

^{๒๘} ที.สี. (บาลี) ๙/๔๔๗/๑๙๗.

ทกขิตาเย อปราชิตส്മิ^{๒๙}

การประชุมใหญ่มีในป่าใหญ่

หมู่เทพมาประชุมพร้อมกัน

ข้าพระองค์ทั้งหลายก็มาแล้วสู่ที่ประชุมอันเป็นธรรมนี้

เพื่อได้เห็นหมู่พระองค์ซึ่งไม่มีใครเอาชนะได้

ตถุ มหาสมโยติ มหาสมุโ. ๖ เป ๖ **อากาศมห อิมิ ธรรมสมยนิติ** เอว สมากเต เทวกาเย
ทิสวา มยมิ อิมิ ธรรมสมุหิ อากตา.^{๓๐} บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **มหาสมโย** ได้แก่ การชุมนุมใหญ่ คำ
ว่า **อากาศมห อิมิ ธรรมสมย** หมายความว่า แม้ข้าพระองค์ทั้งหลายเห็นหมู่เทพมาประชุมกันอย่างนี้ ก็พากัน
มาสู่ที่ประชุมอันเป็นธรรมนี้

๓. การณ แปลว่า เหตุ

อุทาหรณ์: สมโยปิ โข เต ภัททาลี อปปฏิวิทโ อโหสิ ภควา โข สวตถิย วิหริติ ภควาปิ ม
ชานิสสติ ภัททาลี นาม ภิกขุ สตถุสาสน สิขาย อปริปุรการีติ อยมิปิ โข เต ภัททาลี **สมโย** อปปฏิ-
วิทโ อโหสิ^{๓๑} ภัททาลี เธอมีได้เข้าใจแม้เหตุที่ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในกรุงสาวัตถี แม้
พระผู้มีพระภาคเจ้าที่ทรงรู้จักเราว่า ภิกษุชื่อภัททาลีเป็นผู้ไม่บำเพ็ญศึกษาในศาสนาของพระศาสดาให้
บริบูรณ์ ภัททาลี แม้เหตุนี้ เธอก็มีได้เข้าใจ

สมโยปิ โข เต ภัททาลีติ ภัททาลี ตยา ปฏิวิชฌิตพยุตตกั เอกิ การณิ อตถิ, ตปิ เต น
ปฏิวิทิน สลลภขิตนติ ทสเสติ.^{๓๒} คำว่า **สมโยปิ โข เต ภัททาลี** หมายความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
แสดงว่า ภัททาลี แม้เหตุอย่างหนึ่งที่เธอพึงเข้าใจมีอยู่ เธอก็มีได้เข้าใจ มิได้กำหนดเหตุนั้น

๔. ขณ แปลว่า ขณะ, โอกาส

อุทาหรณ์: เอโกว โข ภิกขเว ขณ จ สมโย จ พุททจริยวาสา ย กตโม เอโก อธิ ภิกขเว
ตถาคโต โลเก อุปปนโน โหติ^{๓๓} ภิกษุทั้งหลาย ขณะและโอกาสเพื่อการอยู่ประพฤติพหุจรรมย์ มี
ประการเดียวเท่านั้น ขณะและโอกาสประการเดียวนั้น เป็นอย่างไร คือเวลาที่พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติ
ขึ้นในโลกนี้

ขโนติ โอกาส. ตถาคตูปปาทาทีโก ทิ มคคพหุจริยสส โอกาสो ตปจจยปฏิลาภ-
เหตุตดา, ขโน เอว จ สมโย. โย ขโนติ จ สมโยติ จ วุจจติ โส เอโกวาติ ทิ อตโต.^{๓๔} คำว่า **ขโน** คือ
โอกาส แท้จริง โอกาสแห่งการประพฤติมรรคและพหุจรรมย์ เนื่องด้วยการอุบัติขึ้นของพระตถาคต
เป็นต้น เพราะเป็นเหตุแห่งการได้การอุบัติของพระตถาคตเป็นต้นนั้นเป็นปัจจัย สมยะ คือ ขณะ
ดังนั้น ทั้งขณะ และสมยะ ท่านจึงกล่าวว่ามีคามหมายอย่างเดียวกัน

๕. ปฏิเวธ แปลว่า การแทงตลอด, รู้ชัด, ตรัสรู้

^{๒๙} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๓๒/๒๑๖.

^{๓๐} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๓๒/๒๙๕.

^{๓๑} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๓๕/๑๑๑.

^{๓๒} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓๕/๑๑๒.

^{๓๓} อจ.อฎฐก. (บาลี) ๒๓/๒๙/๑๘๖.

^{๓๔} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑/๒๔๕.

อุทาหรณ์: ทุกขสส ปิณฑุโร สงขตภูโจ สนตปาภูโจ วิปริณามภูโจ **อภิสมยภูโจ**^{๓๕} สภา
ปีบคั้น สภาที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สภาที่ทำให้เดือดร้อน สภาที่แปรปรวน **สภาที่พึงรู้ชัด**ของทุกข
สัจ

อภิสมยภูโจติ ปัจจเวกขณะณณวณ อภิสมมาคนตพพภูโจ ณาณน ปฏิสทธิตพพภูโจ วาฯ
ปฏิลาโภปี หิ อตถาภิสมยา ธีโรติอาทีสุ วีย อภิสมโยติ วุจจติฯ^{๓๖} บทว่า **อภิสมยภูโจ** ได้แก่ สภาที่
ควรถึงโดยชอบอย่างยิ่ง ด้วยการพิจารณาหรือควรได้เฉพาะด้วยญาณ ฯ แม้การได้เฉพาะ ท่านก็กล่าว
ว่า อภิสมย ตุจโนบหมืออาทิวา อตถาภิสมยา ธีโร คนมีปัญญาเพราะได้เฉพาะซึ่งประโยชน์ฯ

อัย หิ อภิสทโท^{๓๗} วุฑฒิลกขณ^{๓๘}ปุชิตปริจฉินนาธิเกสุ ทิสสตี. ตถาหเส พาพหา เม อาวุโส
ทุกขา เวทนา อภิกกมนติ, โน ปฏิกกมนตีติ^{๓๙} อาทีสุ วุฑฒิย อาคโต. ยา ตา รตติโย อภิณณตธา
อภิลลชิตาติ^{๔๐} อาทีสุ สลลขณ. ^{๔๑}ราชาภิราชา มนุชินโทติ^{๔๒} อาทีสุ ปุชิต. ปฏิพล...วินตฺ อภิธมเม
อภิวินเยติ^{๔๓} อาทีสุ ปริจฉินเน. อณณมณณสงกรณวิหิตเต ธมเม จ วินเย จาติ วุตตํ โหติ. อภิกกนเตน
วณณนาติ^{๔๔} อาทีสุ อธิเก. เอตถ จ รุปุปตติยา มคคํ ภาเวติ,^{๔๕} เมตตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ
ผริตวา วิหริตีติ^{๔๖} อาทีนา นเยน วุฑฒิมินโตปี ธมมา วุตตธา. รุปารมมณํ วา สหุทธารมมณํ วาติ^{๔๗}
อาทีนา นเยน อารมมณาทีหิ ลกขณียตธา สลลขณาปี. เสกขา ธมมา, อเสกขา ธมมา, โลกุตตธา
ธมมาติ^{๔๘} อาทีนา นเยน ปุชิตาปี, ปุชารหาติ อธิปปาโย. ผสโส โหติ, เวทนา โหตีติ^{๔๙} อาทีนา นเยน
สภาวปริจฉินนตธา ปริจฉินนาปี. มหคคตา ธมมา, อปปมาณา ธมมา, อนุตตธา ธมมาติ^{๕๐} อาทีนา
นเยน อธิกาปี ธมมา วุตตธา.

แท้จริง **อภิ-ศัพท์**ปรากฏในความหมายว่ากำเริบ ควรกำหนด ควรบูชา บัณฑิตกำหนดได้
และยิ่ง จริงอย่างนั้น **อภิ-ศัพท์**มาในความหมายว่ากำเริบ ในประโยคเป็นต้นว่า ทุกขเวทนาของกรรม
กำเริบหนักขึ้น ไม่ทุเลาลงเลย^{๕๑} มาในความหมายว่าควรกำหนด ในประโยคเป็นต้นว่า ราตรีที่กำหนด

^{๓๕} ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๑๑/๓๒๑.

^{๓๖} ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๑๗/๑๑๒.

^{๓๗} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๗-๑๘.

^{๓๘} ก. ...สลลขณ...

^{๓๙} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๘๙/๓๓๖.

^{๔๐} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๙/๒๗.

^{๔๑} ก. สลลขณ, อี. สลลขณ.

^{๔๒} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๙๙/๓๘๔.

^{๔๓} วิ.ม. (บาลี) ๔/๘๔/๙๔-๙๕.

^{๔๔} ขุ.วิ. (บาลี) ๒๖/๘๕/๑๔.

^{๔๕} อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๖๐/๕๐.

^{๔๖} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๖๒/๑๖๒.

^{๔๗} อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑/๒๑.

^{๔๘} อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๑/๒., ๓๔/๑๒/๖.

^{๔๙} อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑/๒๑.

^{๕๐} อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๒/๓., ๑/๙๙/๑๖.

^{๕๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๘๙/๔๔๒. (กำเริบหนักขึ้นคือเจริญ ในประโยคนี้มีความหมายในทางเสื่อม)

รู้จัก^{๕๒} มาในความหมายว่าควรบูชา ในประโยคเป็นต้นว่า พระราชาที่พระราชาควรบูชาเป็นจอมมนุษย์^{๕๓} มาในความหมายว่าบัณฑิตกำหนดได้ ในประโยคเป็นต้นว่า สามารถ...แนะนำในอภิธรรม ในอภิวินัย^{๕๔} อธิบายว่า ในธรรมและในวินัยที่เว้นจากการระคนกัน มาในความหมายว่ายิ่ง ในประโยคเป็นต้นว่า มีผิวพรรณงามยิ่งนัก^{๕๕}

อนึ่ง ในพระอภิธรรมนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสธรรมที่มีความเจริญโดยนัยเป็นต้นว่า โยคาวจรบุคคลเจริญมรรคเพื่อเข้าถึงรูปภพ^{๕๖} (พระเจ้ามหาสุทฺธสฺสนะ) ทรงมีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑^{๕๗} ก็มี ตรัสธรรมที่บัณฑิตควรกำหนด เพราะเป็นธรรมที่ควรกำหนดโดยอารมณ์เป็นต้น โดยนัยเป็นต้นว่า มีรูปเป็นอารมณ์ มีเสียงเป็นอารมณ์^{๕๘} ก็มี ตรัสธรรมที่บัณฑิตบูชา อธิบายว่า ควรบูชา โดยนัยเป็นต้นว่า สภาวะธรรมที่เป็นของเสขบุคคล สภาวะธรรมที่เป็นของอเสขบุคคล^{๕๙} สภาวะธรรมที่เป็นโลกุตตระ^{๖๐} ก็มี ตรัสธรรมที่บัณฑิตกำหนดได้ เพราะเป็นธรรมที่บัณฑิตกำหนดได้โดยสภาวะ โดยนัยเป็นต้นว่า ผัสสะก็เกิดขึ้น เวทนาที่เกิดขึ้น ก็มี^{๖๑} ตรัสธรรมที่ยิ่ง โดยนัยเป็นต้นว่า สภาวะธรรมที่เป็นมหัคคตะ (รูปาวจรและอรูปาวจร) สภาวะธรรมที่เป็นอัปปมาณะ สภาวะธรรมที่ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่า^{๖๒} ก็มี

ปฏิเวธติ^{๖๓} อภิสมโย. โส จ โลกียโลกุตตโร วิสยโต อสมโมหโต จ อตถานูรูป ฌมเมสุ ฌมานูรูป อตถสุ ฌมมตติปถานูรูป ฌมมตติสุ อวโพโธ.

ความตรัสรู้ ชื่อว่า**ปฏิเวธ** ปฏิเวธนั้นเป็นทั้งโลกียะและโลกุตตระ ได้แก่ความหยั่งรู้ในธรรมตามสมควรแก่อรรถ ในอรรถตามสมควรแก่ธรรม ในบัญญัติตามสมควรแก่ทางแห่งการบัญญัติ ทั้งโดยวิสัย และโดยความไม่หลงงมงาย

โส เอว โกรโหนโต จตตารี สจจანი เอกปฏิเวธเนว ปฏิวิชฌติ **เอกาภิสมเยน** อภิสเมติ. ๆ เป ๆ ทุกข์ **ปริยถนาภิสมเยน** ๆ เปฯ มคฺคํ **ภาวนาภิสมเยน** อภิสเมติ.^{๖๔} เธอเมื่อทำอย่างนี้ ย่อมบรรลุสัจจะ ๔ ประการได้ด้วยปฏิเวธอย่างหนึ่ง ย่อมตรัสรู้ได้ด้วยการตรัสรู้อย่างหนึ่ง ๆ ละฯ ย่อมตรัสรู้ทุกข์ได้ด้วยธรรมเครื่องตรัสรู้คือการกำหนดรู้ ๆ ละฯ ย่อมตรัสรู้มรรคได้ด้วยธรรมเครื่องตรัสรู้คือการเจริญ

^{๕๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๙/๔๐.

^{๕๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๙๙/๔๙๖.

^{๕๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๕/๑๓๖.

^{๕๕} ชุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๘๕/๑๕.

^{๕๖} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๖๐/๕๗.

^{๕๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๖๒/๑๙๔.

^{๕๘} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑/๒๗.

^{๕๙} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑/๓.

^{๖๐} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๒/๓.

^{๖๑} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑/๒๗.

^{๖๒} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๒/๓., ๙๙/๒๐.

^{๖๓} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๐.

^{๖๔} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๐๒/๔๑๗.

อภิสมโย อวิรัชมิตวา วิสยสส อธิคมสงขาโต อวโพโร^{๖๕} การตรัสรู้คือการบรรลุอารมณ์ที่ยังไม่รู้แจ้ง ชื่อว่า **อภิสมยะ**

๖. กาล แปลว่า กาลเวลา

อุทาหรณ์: **เอก์ สมย์** ภควา อนตรา จ ราชคหิ อนตรา จ นาพนทํ อทธานมคคปฏิปนโน โหติ มหตา ภิกขุสัสมเณ สหุธิ ปญจมตเตหิ ภิกขุสเดหิ^{๖๖} **สมัยหนึ่ง** พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จทางไกลระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทาพร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ องค์

เอกนติ คณนปริจเฉทนิทเทโส. **สมยนติ** ปริจฉินนนิทเทโส. **เอก์ สมยนติ** อนิยमितปริ-
ทีปน^{๖๗} คำว่า **เอก์** เป็นการแสดงการกำหนดจำนวน คำว่า **สมย์** เป็นการแสดงเวลาที่กำหนดไว้แล้ว คำว่า **เอก์ สมย์** เป็นการแสดงเวลาที่ไม่กำหนดแน่นอน

๗. ปหาน แปลว่า การละ

อุทาหรณ์: อยํ วุจจติ ภิกขเว ภิกขุ นิรนุสโย สมมททโส อจเฉฉิ ตณ्हํ วิวตตยิ สยโยชนํ สมมามาณาภิสมยา อนตมกาสิ ทุกขสส^{๖๘} ภิกขุทั้งหลาย ภิกษุนี้ เราเรียกว่า ผู้ไม่มีอนุสัย มีความเห็นชอบ ตัดต้นหาได้ เพิกถอนสังโยชน์แล้ว ได้ทำที่สุดแห่งทุกข์ **เพราะละมานะได้โดยสิ้นเชิง**

สมมาติ เหตุนา การเณน. **มานาภิสมยาติ** มานสส ทสสนาภิสมยา ปหานาภิสมยา จ. อรหตตมคโค หิ กิจจวเสน มานํ สมปสสติ อยมสส ทสสนาภิสมโย. เตน ทิฏฺฐโ ปน โส ตาวเทว ปหียติ ทิฏฺฐวิเสน ทิฏฺฐสตุตํ ชีวิตํ วิย. อยมสส ปหานาภิสมโย.^{๖๙} คำว่า **สมมา** ได้แก่ โดยเหตุ คือโดยการณ์ คำว่า **มานาภิสมยา** ความว่า เพราะแทงตลอดมานะด้วยทัสสนะและละมานะได้ ด้วยว่า อรหัตต-
มรรค ย่อมเห็นมานะด้วยอำนาจแห่งกิจ นี้จัดเป็นการละมานะนั้นด้วยทัสสนะ ส่วนมานะนั้นอัน
อรหัตตมรรคนั้นเห็นแล้ว ย่อมละได้ทันทีเหมือนชีวิตของสัตว์อันบุคคลเห็นก็ละได้ด้วยสามารถแห่งทีริ-
ฉะนั้น นี้จัดเป็นการละมานะนั้นด้วยปหานะ

สมมา มานาภิสมยาติ มานสส สมมา ปหาเนน.^{๗๐} คำว่า **สมมา มานาภิสมยา** ความว่า เพราะละมานะได้โดยชอบ

๘. ลาภ แปลว่า การได้

อุทาหรณ์: ทิฏฺฐเ รมเม จ โย อตฺโถ โย จตฺโถ สมปรายโก
อตถาภิสมยา ธีโร ปณฺฑิตโตติ ปุจฺจติ^{๗๑}

ธีรชนท่านเรียกว่าบัณฑิต **เพราะได้รับประโยชน์ทั้งสอง** คือ ประโยชน์

ปัจจุบันและประโยชน์สัมปรายภพ

อตถาภิสมยาติ อตถปฏิลาภา.^{๗๒} คำว่า **อตถาภิสมยา** ได้แก่ เพราะได้เฉพาะประโยชน์

^{๖๕} ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๔๐๒/๔๓๐.

^{๖๖} ที.สี. (บาลี) ๙/๑/๑.

^{๖๗} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑/๓๑.

^{๖๘} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๕๑/๑๘๙.

^{๖๙} ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๒๕๑/๑๓๕-๑๓๖.

^{๗๐} สารตถ.ฎีกา ๑/๑/๒๔๖.

^{๗๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๒๘/๑๐๔.

^{๗๒} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๒๘/๑๔๘.

๙. ทิฎฐิ แปลว่า ลัทธิ

อุทาหรณ์: เตน โข ปน สมเยน โปฏฐปาโท ปริพพาชโก สมยปุปวาทเก ตินฺชุกาจีเร เอก-
 สาลเก มลลิการามे ปฏิวสติ มหิตยา ปริพพาชกปริสาย สหฺธิ ตีสมตเตหิ ปริพพาชกสเทหิ^{๗๓} สมัยนั้น
 ปริพพาชกชื่อโปฏฐปาทะ พร้อมปริพพาชกบริษัทหมู่ใหญ่ประมาณ ๓,๐๐๐ คน อาศัยอยู่ในอารามของ
 พระนางมัลลิกา มีศาลาหลังเดียวที่เรียงรายด้วยต้นมะพลับ ซึ่งจัดไว้เพื่อเป็นที่ประกาศลัทธิ

สมัย ปวทนต์ิ เอตถาติ สมยปุปวาทกั.^{๗๔} ตสมึ กิร จาเน จงกิตารุกฺขโปกฺขรสาติปฺปฏฺโตโย
 พราหมณา นิคณฺฐาเจลกปริพพาชกาทโย จ ปพฺพชิตา สนฺนิปตติวา อตฺตโน อตฺตโน สมยํ ปวทนต์ิ^{๗๕}
 กเถนติ ทีเปนฺติ, ตสฺมา โส อาราโม สมยปุปวาทโกติ วุจฺจติ.^{๗๖} สมณพราหมณ์ทั้งหลายย่อมโต้ตอบ
 ลัทธิกันในที่นี้ เพราะเหตุนี้ ที่นี้จึงชื่อว่าเป็นที่ประกาศลัทธิ (สมยปุปวาทกั) ได้ยินว่า พราหมณ์
 ทั้งหลายมีจึงก็พราหมณ์ ตารุกฺขพราหมณ์ และโปกฺขรสาติพราหมณ์เป็นต้น และนักบวชทั้งหลายมี
 นิครนถ์ อเจลก ปริพพาชกเป็นต้น ประชุมกันในสถานที่นั้นแล้วย่อมโต้ตอบกล่าวแสดงลัทธิของตน ๆ
 ในอารามนั้น เพราะฉะนั้น อารามนั้นจึงชื่อว่าเป็นที่ประกาศลัทธิ (สมยปุปวาทโก)

๔.๑.๓ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักฉันทลักษณ์

ในการศึกษาวิเคราะห์บทบาลีด้านฉันทลักษณ์ ผู้วิจัยขอนำคาถาที่นำมาอ้างอิงในอุทาหรณ์ที่
 มีอยู่ในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา เป็นต้น มาเป็นกรณีศึกษาตามหลักฉันทลักษณ์ที่ปรากฏในคัมภีร์
 วุฑฺฒิตฺถาย ในเบื้องต้น ขอเสนอเนื้อหาในคัมภีร์วุฑฺฒิตฺถาย โดยสังเขป ดังนี้

เนื้อหาที่เป็นหลักในคัมภีร์วุฑฺฒิตฺถาย มีคาถาแสดงไว้ ๑๐๘ ชนิดกับฉันท ๑๗ ประเภท แบ่ง
 ออกเป็น ๖ ปริจเฉท คือ

๑) สัญญาปริภาสานิเทศ	ว่าด้วยชื่อและกฎทั่วไป มี ๑๖ คาถา
๒) มัตตาวุตตินิเทศ	ว่าด้วยคาถามาตราพฤติ มี ๒๙ คาถา
๓) สมวุตตินิเทศ	ว่าด้วยสมคาถา มี ๖๑ คาถา
๔) อัทสมวุตตินิเทศ	ว่าด้วยอัทสมคาถา มี ๑๑ คาถา
๕) วิสมวุตตินิเทศ	ว่าด้วยวิสมคาถา มี ๑๑ คาถา
๖) ฉปปัจจยวิภาค	ว่าด้วยนัย ๖ อย่าง มีปิตถารนัยเป็นต้น มี ๙ คาถา

ข้อความส่วนใหญ่ในคัมภีร์นี้เป็นทั้งสูตรและอุทาหรณ์ในคาถาเดียวกันมีคาถาทั้งหมด
 ๑๓๗ บท แสดงหลักการประพันธ์ประเภทร้อยกรองที่เรียกว่าปัชชะ ประกอบด้วยคาถา ๒ ประเภท
 คือ

(๑) **มาตราพฤติ** คือ คาถาที่นับมาตรา แต่งโดยกำหนดมาตราในแต่ละบาทคาถา มี
 ทั้งหมด ๒๖ คาถา คืออริยาชาติ ๖, คีติชาติ ๔, เวตาลีชาติ ๙ และมัตตาสมกชาติ ๗

(๒) **วรรณพฤติ** คือ คาถาที่นับพยางค์ แต่งโดยกำหนดพยางค์ในแต่ละบาทคาถา มี
 ทั้งหมด ๘๒ คาถา คือ สมคาถา ๖๑, อัทสมคาถา ๑๑, วิสมคาถา ๑๐

^{๗๓} ที.สี. (บาลี) ๙/๔๐๖/๑๗๖.

^{๗๔} ฉ.ม. สมยปุปวาทโก.

^{๗๕} ฉ.ม. วทนต์ิ.

^{๗๖} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๐๖/๓๐๑.

คำว่า **มาตรา** ในมาตราพฤติ หมายถึงเอามาตราของสระเท่านั้น แม้จะประกอบกับพยัญชนะก็ให้นับเฉพาะสระ โดยนับตามสระสั้นและสระยาว คือ สระสั้นนับเป็น ๑ มาตรา, สระยาวนับเป็น ๒ มาตรา เช่น คำว่า ตถาคโต (ตะถาคะโต) นับเป็น ๑ ๒ ๑ ๒ มาตราตามเสียงสระ

คำว่า **พยางค์** ในวรรณพฤติ หมายถึงเอापยางค์หนึ่ง ๆ ซึ่งอาจเป็นสระล้วน ๆ หรือสระที่ประกอบกับพยัญชนะ ถ้าเป็นพยางค์ที่มี ๑ มาตราหรือ ๑ มาตราครึ่ง ถือว่าเป็นสระสั้น, ถ้าเป็นพยางค์ที่มี ๒ มาตราหรือ ๒ มาตราครึ่ง ถือว่าเป็นสระยาว

คำว่า **ฉันท** คือ การกำหนดจำนวนพยางค์ในแต่ละบาทของคาถา ส่วนคาถา คือการกำหนดจำนวนครุหลุเป็นแบบต่าง ๆ ตามกฎเกณฑ์ของฉันทนั้น ๆ ดังนั้น ฉันทจึงเป็นเหตุให้เกิดคาถา ส่วนคาถาเป็นผลของฉันท ดังมีหลักฐานปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ เช่น

ในคัมภีร์สัททนีติ สุตตมาลา สูตรที่ ๑๕๗ กล่าวว่า

วณณนิโย ฉนโท

ครุหลุณนิโย ภเว วุตติ.

การกำหนดจำนวนพยางค์ ชื่อ ฉันท, การกำหนดจำนวนครุและหลุ ชื่อว่าคาถา ส่วนในคัมภีร์พาลาวตารกล่าวว่า

อักษณนิโย ฉนโท

ครุหลุณนิโย ภเว วุตติ

ทีโฆ สโยคาทิปุโพ

รโส จ ครุ หลุ ตุ รโส.^{๗๗}

การกำหนดพยางค์ ชื่อว่าฉันท ส่วนการกำหนดครุหลุ ชื่อว่าคาถา, สระยาวและสระสั้นต้นสียงโยคเป็นต้น ชื่อว่า ครุ, ส่วนสระสั้น ชื่อว่าหลุ แม้คัมภีร์ฉันทวุตติปีที่ปคาถาที่ ๓ ก็กล่าวความต่างกันระหว่างฉันทกับคาถาไว้ว่า

เอกบาทกษรานัน

นิโย ฉนทลกษณ

จตุบาทกษรานัน ตุ

นิโย วุตติลกษณ.

การกำหนดพยางค์ในบาทหนึ่ง ๆ เป็นลักษณะของฉันท ส่วนการกำหนดครุหลุในบาททั้ง ๔ เป็นลักษณะของคาถา

ฉะนั้น ลักษณะของฉันท คือการกำหนดพยางค์ในคาถาแต่ละบาทว่ามีพยางค์เท่าไรตั้งแต่ฉันทที่มี ๑ พยางค์จนถึงฉันทที่มี ๒๖ พยางค์ ตามลำดับพยางค์ ดังนี้ คือ

๑)	อุตตฉันท	ฉันท	๑	พยางค์
๒)	อิจจตุตฉันท	ฉันท	๒	พยางค์
๓)	มัชฌฉันท	ฉันท	๓	พยางค์
๔)	ปติฐฐฉันท	ฉันท	๔	พยางค์
๕)	สุปติฐฐฉันท	ฉันท	๕	พยางค์
๖)	คายตตีฉันท	ฉันท	๖	พยางค์
๗)	อุณทิกฉันท	ฉันท	๗	พยางค์
๘)	อนุญฐกาฉันท	ฉันท	๘	พยางค์
๙)	พรหตีฉันท	ฉันท	๙	พยางค์
๑๐)	ปันตีฉันท	ฉันท	๑๐	พยางค์

^{๗๗} พระธรรมกิตติมหาเถระ, พาลาวตาร, (ลำปาง: โรงพิมพ์จิตต์วัฒนาการพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑.

ครุ วงโก ปาหนโต วา รสโสมโณ มตติโก ลุช^{๗๘}

อักษรต้นของสังโยค, สระยาว และอักษรที่มีนิกหิตอยู่หลัง ชื่อว่า ครุ
อักษรท้ายบาทคาถาที่ใช้เป็นรูปงอ ชื่อว่า ครุ บ้าง, สระสั้นที่มีหนึ่งมาตรา
อื่นจากครุ ที่ใช้เป็นรูปตรง ชื่อว่า ลหุ

ฉะนั้น ในพระบาลีจึงมีครุ หรือ เสียงหนัก ๔ ประเภท คือ

๑) **สังโยคาคิครุ** ครุที่อยู่หน้าพยัญชนะสังโยค คือพยัญชนะที่ไม่มีสระคั่น ได้แก่ สระ
สั้น ๓ ตัว คือ อ อิ อุ หรือมีพยัญชนะประกอบพร้อมกับสระสั้น เช่น กตวา, ทิสวา, สุตวา เป็นต้น

๒) **ทิมะครุ** ครุที่เป็นสระยาว คือ อา อี อุ เอ โอ หรือพยัญชนะที่ประกอบกับสระยาว
เช่น กา กี กู เก โก เป็นต้น

๓) **นิกคหิตปรครุ** ครุที่มีนิกหิตอยู่หลัง คือสระสั้นหรือพยัญชนะที่ประกอบด้วย
นิกคหิต เช่น กัม กิ กุ เป็นต้น

๔) **ปาหัตตครุ** ครุที่อยู่ท้ายบาทคาถา คือสระสั้น คือ อ อิ อุ ที่ประกอบกับพยัญชนะ
อยู่ท้ายบาทคาถา ปาหัตตครุนี้ถือว่าเป็นครุพิเศษ มีใช้เฉพาะในคาถาเท่านั้น, และในคาถาวรรณพฤติ
อยู่ท้ายบาทคาถาทั้ง ๔ ส่วนในคาถามาตราพฤติอยู่ท้ายเฉพาะสมบาท (บาทคู่) คือบาทที่ ๒ และบาท
ที่ ๔ เท่านั้น แตกต่างจากครุประเภทอื่น ๓ อย่างที่มีใช้ทั้งในคาถาและนอกคาถา

ฉันท์กลุ่มมาตราพฤติ

มาตราพฤติ^{๗๙} คือคาถาที่นับมาตราเป็นหลักในการประพันธ์ มี ๔ ประเภท คือ

๑) อริยาคาถา มี ๖ ประเภท คือ อริยาสามัญญ, ปฏฐยาอริยา, วิปูลา, จปลา, มุขจปลา
และชมนจปลา

๒) คีตคาถา มี ๔ ประเภท คือ คีติ, อุปคีติ, อุกคีติ และอริยาคีติ

๓) เวตาสีคาถา มี ๙ ประเภท คือ เวตาสีเย, โอปัจฉันทสกะ, อาปาตลิกา, ทักขิฉันท
กา, อุทิจจวุตติ, ปัจจวุตติ, ปวัตตกะ, อปรันติกา และจารุหาสินี

๔) มัตตาสมคาถา มี ๗ ประเภท คือ อจลฉิตติ, มัตตาสมกะ, วิสิโลกะ, วานวาสีกา,
จิตรา, อุปจิตรา และปาทาทุกุลกะ

คาถาประเภทนี้ มีกำหนดนับมาตราเฉพาะ ๔ มาตราเท่านั้น และคณะที่มี ๔ มาตราที่มี ๕
คณะ คือ

๑) ภ คณะ (๒ ๑ ๑)

๒) ช คณะ (๑ ๒ ๑)

๓) ส คณะ (๑ ๑ ๒)

๔) สัพพครุคณะ (๒ ๒)

๕) สัพพลหุคณะ (๑ ๑ ๑ ๑)

ดังนั้น คณะที่ประกอบได้ในมาตราพฤติ จึงมีเพียง ๕ คณะดังกล่าว เพราะคณะในคาถา
ประเภทนี้นับรวม ๔ มาตราเป็น ๑ คณะ คือ ภ คณะ (๒ ๑ ๑), ช คณะ (๑ ๒ ๑), ส คณะ (๑ ๑ ๒),

^{๗๘} พระคันธสาราภิวังศ์, วุตโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี, (กรุงเทพมหานคร:
หจก. ซีไอเอ็มเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๔-๒๕.

^{๗๙} อ่างแก้ว, วุตโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี, คำนำ หน้า ๒๒-๒๕.

สัพพครุคณ (๒ ๒ = ม คณ) และสัพพหุคณ (๑ ๑ ๑ ๑ = น คณ) ในคาถามาตราพฤติ (คาถา
นับมาตรา) ท่านกำหนดมาตรานี้ในแต่ละบาทต้องมีกี่มาตรา ไม่ได้กำหนดว่าแต่ละบาทต้องมี ก คณ
หรือ ข คณกี่คณ เหมือนที่กำหนดไว้ในคาถาวรรณพฤติซึ่งกำหนดพยางค์และคณไว้แน่นอน และการ
การเรียกชื่อว่าบาทคาถาในมาตราพฤติก็ต่างจาวรรณพฤติ กล่าวคือ บาทที่ ๑, ๒ เรียกว่าปุพพพัทธะ
(ครั้งแรก) ส่วนบาทที่ ๓, ๔ เรียกว่าอปรัทธะ (ครั้งหลัง) แม้บาทที่ ๑, ๓ ก็เรียกว่าวิสมบาท (บาทคี่)
ส่วนบาทที่ ๒, ๔ เรียกว่าสมบาท (บาทคู่) คณในมาตราพฤตินี้ก็เรียกว่าวิสมคณ (คณคี่ คือ คณที่
๑, ๓, ๕, ๗) และ สมคณ (คณคู่ คือคณที่ ๒, ๔, ๖, ๘)

ก่อนที่จะกล่าวคาถามาตราพฤติ มี อริยาคาถาเป็นต้น ในคัมภีร์วุตโตทัย กล่าวถึงการ
กำหนดคณไว้ในคาถาที่ ๑๗ ว่า

ฉฺฉุโฆ'ขิลลหุ โฆ วา คยฺตาทถเณ ฉคคณาน โฆ วิสม
อริยายนตทุเธ โล ฉฺฉุโฆนเต โค คณาน ฉณเณ.

คณที่ ๖ เป็นสัพพหุคณ หรือ ข คณ ๖ คณอื่นที่ประกอบด้วยครุ
มีอยู่ ไม่มี ข คณ ในวิสมคณ (คณคี่) ส่วนในครั้งหลังของอริยาคาถา
คณที่ ๖ เป็นลหุ ครุมีอยู่ในคณท้าย และคณ ๖ อื่นมีอยู่

ขอสรุปความและอธิบายลักษณะของคาถานี้ ดังนี้

ปุพพพัทธะ (ครั้งแรก) ของอริยาคาถามี ๔ ลักษณะ คือ

- ๑) คณมี ๗ และมีครุท้าย
- ๒) คณที่ ๖ มี ๒ คณคือ ข คณ (๑ ๒ ๑) หรือ สัพพหุคณ (๑ ๑ ๑ ๑)
- ๓) คณอื่นจากคณที่ ๖ ไม่มีกำหนดคณแน่นอน คือเป็นคณใดคณหนึ่งในคณ

๕ คณที่มี ๔ มาตรา

๔) ในวิสมคณ (คณคี่) ไม่มี ข คณ แต่อนุญาตคณอื่นอีก ๔ คณ

อปรัทธะ (ครั้งหลัง) มี ๔ ลักษณะ คือ

- ๑) คณมี ๗ คณ และมีครุท้าย
- ๒) คณที่ ๖ เป็นลหุ
- ๓) คณอื่นจากคณที่ ๖ มี ๕ คณ ๆ ใดคณหนึ่ง
- ๔) ในวิสมคณ ไม่มี ข คณ

การกำหนดคาถาในมาตราพฤตินี้ คือหนึ่งคาถา มี ๔ บาท, บาทที่ ๑ และบาทที่ ๒ ครั้ง
แรกของคาถาเป็นปุพพพัทธคาถา มี ๓๐ มาตรา, บาทที่ ๓ และบาทที่ ๔ ครั้งหลังของคาถาเป็นอปรัทธ
คาถา มี ๓๐ มาตรา, บาทที่ ๑ และบาทที่ ๓ เป็นบาทคี่ คือวิสมบาท แต่ละบาท มี ๑๒ มาตรา, บาท
ที่ ๒ และบาทที่ ๔ เป็นบาทคู่ คือสมบาท แต่ละบาท มี ๑๘ มาตรา, เมื่อว่าโดยคณทั้งในปุพพพัทธ
คาถา และอปรัทธคาถา แต่ละคาถา มี ๗ คณ ๆ ละ ๔ มาตรา เท่ากับ ๒๘ มาตราและครุ ๑ รวม
เป็น ๓๐ มาตรา รวมเป็นหนึ่งคาถา มีทั้งหมด ๖๐ มาตรา ซึ่งข้อมูลเหล่านี้ สามารถศึกษาเพิ่มเติมได้
จากคัมภีร์วุตโตทัยและคัมภีร์วุตโตทัยมัญชรีได้

สำหรับอุทาหรณ์ที่เป็นคาถาว่า

มหาสมโย ปวนสมิ เทวกายา สมาคตา
 อาคตมห อิมิ ธมมสมย
 ทกขิตาเย อปราชิตสฺมึ

เป็นอุปชาติคาถา ประเภทวรรณพฤติ คาถา ๒ บาทแรก เรียกว่า มการวิปูลาคาถา ก่อนอื่น ขออ้างถึงหลักเกณฑ์ที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์วุตโตทัยที่เกี่ยวกับคาถาประเภทนี้ ซึ่งมีหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้

คัมภีร์ฉันโทมัญชรี (ปริจเฉทที่ ๔ คาถาที่ ๑๐)^{๘๐} ได้แสดงมการวิปูลาคาถา ซึ่งมีกฎสำหรับท่องจำดังนี้

มการวิปูลาคาถา

คาถาที่ ๑๐ ว่า มวิปูลา โมมโภธิมหา

คาถาที่มี ม คณะท้าย ๔ พยางค์ ชื่อว่า มการวิปูลา

ลักษณะของมการวิปูลาคาถา

- ๑) มีคณะ ๖ คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ เว้น ๒ คณะคือ ส น คณะ
- ๒) มี ม คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ (๑, ๓)
- ๓) มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่ (๒, ๔)

มการวิปูลาคาถา มี ๓ ประเภท คือ

๑) ปฐมมการวิปูลาคาถา คือ มการวิปูลาคาถาที่มี ม คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ และมี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ ส่วนบาทที่ ๒, ๔ เป็น ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ มีรูปคณะว่า ม ช ย ช

๒) ตติยมการวิปูลาคาถา คือ มการวิปูลาคาถาที่มี ม คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ และมี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ ส่วนบาทที่ ๒, ๔ เป็น ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ มีรูปคณะว่า ย ช ม ช

๓) มการวิปูลาคาถา คือ มการวิปูลาคาถาที่มี ม คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑, ๓ และมี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒, ๔ มีรูปคณะว่า ม ช ม ช

ตารางแสดงปฐมมการวิปูลาคาถา

บาทที่ ๑				บาทที่ ๒			
ค ล	ม	ม	ค ล	ค ล	ม	ช	ค ล
	ย				ย		
	ร				ร		
	ต				ต		
	ช				ช		

^{๘๐} พระคันธสาราภิวังศ์, วุตโตทัยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี, หน้า ๓๓๓๗.

	ภ				ภ		
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

บาทที่ ๓				บาทที่ ๔			
ค ล	ม	ย	ค ล	ค ล	ม	ช	ค ล
	ย				ย		
	ร				ร		
	ต				ต		
	ช				ช		
	ภ				ภ		
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

สวาคตาคาถา ในติฎฐฎาฉันท์ ๑๑ พยางค์ มีกฎสำหรับท่องจำ คือ

คาถาที่ ๗๒. ว่า สวาคเตติ รนภา ครุกา เทว

คาถาที่มี ร น ภ คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ชื่อว่า สวาคตาคาถา

ร คณะ			น คณะ			ภ คณะ			ครุ	ครุ
๒	๑	๒	๑	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๒
สฺวา	ค	เต	ติ	ร	น	ภา	ค	รุ	กา	เทว

สวาคตาคาถา คือ คาถาที่มี ร น ภ คณะ และครุ อีก ๒ พยางค์ต่อท้าย อยู่ทุกบาทของคาถา คือ เสียงครุหลหมีรูปว่า ๒ ๑ ๒, ๑ ๑ ๑, ๒ ๑ ๑, ๒ ๒ จะเห็นได้จากคำว่า สวาคเต (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ, คำว่า ติ รน (๑ ๑ ๑) เป็น น คณะ, คำว่า ภา ครุ (๒ ๑ ๑) เป็น ภ คณะ ส่วนคำว่า กา เทว (๒ ๒) เป็นครุ ๒ พยางค์ต่อท้าย

ครึ่งคาถาแรก							
ล	ภ	ม	ค	ค	ย	ช	ค
๑	๒ ๑ ๑	๒ ๒ ๒	๒	๒	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
ม	หา สม	โย ปวนสุ	มี	เท	วกายา	สมาค	ตา

ครึ่งคาถาหลัง

ร คณะ	น คณะ	ภ คณะ	ครุ	ครุ	สวาคตาคาถา
๒ ๑ ๒	๑ ๑ ๑	๒ ๑ ๑	๒	๒	
อาคตม	ห อิมิ	ธมมส	ม	ยิ	
ร คณะ	น คณะ	ภ คณะ	ครุ	ครุ	สวาคตาคาถา

๒ ๑ ๒	๑ ๑ ๑	๒ ๑ ๑	๒	๒	
ทกขิตา	เย อป	ราชิต	สั	ขั	

คาถานี้เป็นอุปชาติคาถา ซึ่งประกอบด้วยอนุสุภาณันท์ ๘ พยางค์ ประเภท **ปฐมมการวิปูลาคาถา** มี ม ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ ในบาทที่ ๑ และ ๒ ส่วนอีก ๒ บาทครึ่งหลัง เป็นสวาคตาคาถา

ครึ่งคาถาแรก

มี ม คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ โย ปวนส (๒ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ สมาค (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

บาทที่ ๓ และ ๔ เป็นสวาคตาคาถา จะมี ร น ภ คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุลหุมีรูปว่า ๒ ๑ ๒, ๑ ๑ ๑, ๒ ๑ ๑, ๒ ๒

จะเห็นได้จากคำในบาทที่ ๓ ว่า อาคตม (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ, ห อิมิ (๑ ๑ ๑) เป็น น คณะ, รมมส (๒ ๑ ๑) เป็น ภ คณะ, คำว่า ม (๒) เป็น ครุ และคำว่า ยั (๒) เป็น ครุ

บาทที่ ๔ ว่า ทกขิตา (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ, เย อป (๑ ๑ ๑) เป็น น คณะ, ราชิต (๒ ๑ ๑) เป็น ภ คณะ, คำว่า สั (๒) เป็น ครุ และคำว่า ขั (๒) เป็น ครุ

คาถาว่า

ทิวฺเจ รมฺเม จ โย อตุโถ

โย จตุโถ สมฺปรายิโก

อตถาภิสฺมยา ธิโร

ปณฺฑิตฺโตติ ปฺวจจติ

เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่าปฐมยาวัตตคาถา ก่อนอื่นขออ้างถึงหลักเกณฑ์ที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์วุตโตทัยที่เกี่ยวกับคาถาประเภทนี้ ซึ่งมีกฎสำหรับท่องจำดังนี้

ปฐมยาวัตตคาถา

คาถาที่ ๑๑๙ ว่า **สมสุ สินธุโต เซน ปถยาวตตํ ปกิตติตํ**

คาถาที่มี ช คณะท้าย ๔ พยางค์ในบาทคู่ เรียกว่า ปฐมยาวัตตะ

ลักษณะของปฐมยาวัตตคาถา

- ๑) มีคณะ ๖ คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ เว้น ๒ คณะคือ ส น คณะ
- ๒) มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่ คือบาทที่ ๑ และ ๓
- ๓) มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่ คือบาทที่ ๒ และ ๔

ตารางแสดงปัฐยาวัตตคาถา

ล	ร	ย	ล	ค	ม	ช	ค	
๑	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒	
ส	เมสุ สิน	ฐโต เซ	น	ปถ	ยาวตต์	ปกิตติ	ต	
ค	ม	ย	ค	ค	ม	ช	ค	
	ย				ย			
	ร				ร			
ล	ต		ล	ล	ต			ล
	ช				ช			
	ภ				ภ			
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒	

ปัฐยาวัตตคาถา คือ คาถาที่มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ และมี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ จะเห็นว่าคำว่า ฐโต เซ (๑ ๒ ๒) ในบาทที่ ๑ เป็น ย คณะ ส่วนคำว่า ปกิตติ (๑ ๒ ๑) ในบาทที่ ๒ เป็น ช คณะ

ครึ่งคาถาแรก							
ค	ม	ย	ค	ค	ม	ช	ค
๒	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๒	๒	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
ทฎ	เจ ฐมเม	จ โย อต	โถ	โย	จตโถ สม	ปรายิ	โก
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ภ	ย	ค	ค	ช	ช	ล
๒	๒ ๑ ๑	๑ ๒ ๒	๒	๒	๑ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๑
อต	ถภิส	มยา ธิ	โร	ปณ	ทิตติ	ปวุจจ	ติ

คาถานี้เป็นอนุฎฐาฉันท ๘ พยางค์ ประเภท ปัฐยาวัตตคาถา มี ย ช ย ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ จ โย อต (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ ปรายิ (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ มยา ธิ (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ ปวุจจ (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

๔.๑.๔ วิเคราะห์ตามหลักอสังการ

คัมภีร์สุโธธาสังการเป็นคัมภีร์ที่แสดงหลักการแต่งเสียง เรียกว่าสังการสังการ คือลักษณะการแต่งเสียงให้ไพเราะและแต่งความหมาย เรียกว่าอรรถสังการ คือลักษณะการแต่งที่มีเนื้อหาไพเราะ ประกอบด้วยคำอธิบายและอุทาหรณ์โดยละเอียด ดังนั้น บทประพันธ์ด้านคัมภีร์บาลีในพระพุทธศาสนานั้น จึงประกอบด้วยศัพท์และเนื้อความ ๒ ประการ คือ ความสัมพันธ์ของศัพท์และเนื้อความที่มีความเกี่ยวข้องกัน และการไม่มีโทษของศัพท์หรือเนื้อความอย่างใดอย่างหนึ่งมีวิรุทธันตรโทษเป็นต้น บทประพันธ์ในคัมภีร์บาลีมี ๓ ประเภท คือ ปัชชะ ร้อยกรอง เรียกว่าคาถา, คัชชะ ร้อยแก้ว เรียกว่าจถณณิยะ และวิมิสสะ คือบทประพันธ์ที่มีทั้งร้อยกรองและร้อยแก้วผสมกัน ซึ่งข้อมูลเหล่านี้ สามารถศึกษาเพิ่มเติมได้จากคัมภีร์สุโธธาสังการมัญชรได้

การวิเคราะห์บทบาลีด้านอสังการ คือการวิเคราะห์ด้านสังการสังการ หมายถึง อสังการที่สามารถประดับศัพท์ให้งดงามไพเราะสละสลวยมีปสาทคุณเป็นต้น และอรรถสังการ หมายถึง อสังการที่สามารถประดับบทประพันธ์มีสภาวะวุดติเป็นต้น บทประพันธ์ที่ประกอบด้วยคุณ คือ สังการสังการ มีปรากฏในบทประพันธ์ของกวี แต่บทประพันธ์ที่ประกอบด้วยคุณคือ อรรถสังการ มีปรากฏเพียงบทประพันธ์ที่วิจิตรโดยเนื้อความตามนัยของกวี ในการศึกษาวิเคราะห์นี้ ผู้วิจัยขอเสนอการวิเคราะห์เฉพาะสังการสังการ ซึ่งได้นำมาศึกษาวิเคราะห์บทพระบาลีในคาถาที่นำมาอ้างเป็นกรณีศึกษา ดังต่อไปนี้

คาถาว่า

มหาสมโย ปวนสมิ เทวกายา สมากตา
 อาคตมฺห อิมิ รมฺมสมฺย
 ทกฺขิตฺตาเย อปฺราจิตฺตฺสฺมิ

ประกอบด้วยสังการสังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) ปสาทคุณ รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า มหาสมโย เป็นบทประธาน วางไว้ไว้ต้นประโยค โดยสัมพันธ์เข้ากับกริยาคุณพากย์ คือ โหติ (โยคเข้ามา)

คำว่า ปวนสมิ เป็นบทอาธาระ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์ คือ โหติ

คำว่า เทวกายา เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์ คือ สมากตา

คำว่า อาคตา เป็นบทวิกตีกัตตา วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อมฺห

คำว่า อิมิ เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ รมฺมสมฺย

คำว่า รมฺมสมฺย เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อาคตา

คำว่า ทกฺขิตฺตาเย เป็นบทสัมพันธ์ทานะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อาคตา

คำว่า อปฺราจิตฺตฺสฺมิ เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์ คือ ทกฺขิตฺตาเย

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๔) **สุขุมลดาคุณ** ความนุ่มนวลชดช้อย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลดาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะมีพยัญชนะสัทิจจำนวนมา, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้าวน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัถสุขุมลดาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคานานี้เป็น สัทสุขุมลดาคุณ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมา โดยมีธนิตอักษรอยู่ ๓ พยางค์ มี **ธม** ใน ธมสมย ในบาทที่ ๓, มี **จิ** ใน ทกขิตาย, **ขิ** ใน อปราชิตสัมิ ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือสัโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า อาคตม (อาคตา + อม) อปราชิตสัมิ (น + ปราชิต + สัมิ) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลดาคุณ

(๕) **อัถพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยากิณโทษที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอัถพยัตติคุณ อัถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถอัถพยัตติคุณ อัถพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในคานานี้เป็น สัทอัถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

คานานี้

ทิวเจ ธมเม จ โย อตโถ
อตุถากิสมยา สีโร

โย จตุโถ สมปรายโก
ปณทิตติ ปุจจติ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **ทิวเจ** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทวิเสสนะว่า **ธมเม**

คำว่า **จ** เป็นบทนิบาตใช้ในความหมายสมุจยัตถะ

คำว่า **โย สมปรายโก** เป็นบทวิเสสนะของ **อตโถ**

คำว่า **อตุถากิสมยา** เป็นบทเหตุ

คำว่า **สีโร** เป็นประธานวางไว้ใกล้กับกิริยาคุมพากย์ คือ **ปุจจติ**

คำว่า **ปณทิตติ** ศัพท์ สรุปลงในกิริยาคุมพากย์ คือ **ปุจจติ**

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มธรรตาคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในพระคานานี้เป็นปทาสดติมธรรตา คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **ทิกฺกุเจ รมฺเม จ โย อตฺถโ** มีครุ ๗ ตัว คือ ทิกฺ, เจ, รม, เม, โย, อต, โถ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๓ ตัว คือ อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ อี, จ, ย, อักษรมฺทฐาน ๒ ตัว คือ ฎ, ฐ, อักษรทนต์ฐาน ๔ ตัว คือ ท, ฐ, ฏ, ฐ, อักษรโฏฐฐาน ๒ ตัว คือ ม, ม, อักษรกัณฐतालฐาน ๒ ตัว คือ เอ, เอ และอักษรกัณฐโฏฐฐาน ๒ ตัว คือ โอ, โอ

บาทที่ ๒ ว่า **โย จตฺถโ สมฺปรายิโก** มีครุ ๖ ตัว คือ โย, จต, โถ, สม, รา, โโก อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ ย, จ, ย, อี, อักษรมฺทฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทนต์ฐาน ๓ ตัว คือ ฏ, ฐ, ฐ, อักษรโฏฐฐาน ๒ ตัว คือ ม, ปุ และอักษรกัณฐโฏฐฐาน ๓ ตัว คือ โอ, โอ, โอ

บาทที่ ๓ ว่า **อตถาภิสฺมยา ธีโร** มีครุ ๕ ตัว คือ อต, ภา, ยา, ธี, โร อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ อี, ย, อี, อักษรมฺทฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทนต์ฐาน ๔ ตัว คือ ฏ, ฐ, ฐ, ฐ, อักษรโฏฐฐาน ๒ ตัว คือ ฎ, ม และอักษรกัณฐโฏฐฐานตัวเดียว คือ โอ

บาทที่ ๔ ว่า **ปณฺฑิตติ ปุจฺจติ** มีครุ ๖ ตัว คือ ปณ, ติ, ฎ, จ, ติ, ติ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๓ ตัว คือ อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ อี, อี, จ, จ, อี, อักษรมฺทฐาน ๒ ตัว คือ ฎ, ฐ, อักษรทนต์ฐาน ๓ ตัว คือ ฏ, ฏ, ฏ, อักษรโฏฐฐาน ๓ ตัว คือ ป, ป, ฎ, อักษรกัณฐโฏฐฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรทนต์ฐานตัวเดียว คือ ฎ

(๓) **สมตาคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมฺทสมตาคุณ มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สลิถ) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมฺฐสมตาคุณ มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตาคุณ มีพยัญชนะสลิถและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **ทิกฺกุเจ รมฺเม จ โย อตฺถโ** เป็นมิสสกสมตาคุณ

บาทที่ ๒ ว่า **โย จตฺถโ สมฺปรายิโก** เป็นมิสสกสมตาคุณ

บาทที่ ๓ ว่า **อตถาภิสฺมยา ธีโร** เป็นมิสสกสมตาคุณ

บาทที่ ๔ ว่า **ปณฺฑิตติ ปุจฺจติ** เป็นเกวลมฺทสมตาคุณ

คานานี้จัดเป็นมิสสกสมตาคุณ เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๖ พยางค์ มี **เจ, ฐ** ใน **ทิกฺกุเจ รมฺเม, โถ** ใน **อตฺถโ** ในบาทที่ ๑, มี **โถ** ใน **จตฺถโ** ในบาทที่ ๒, มี **ภา** ใน **อตถาภิสฺมยา, ธี** ใน **ธีโร** ในบาทที่ ๓ และผสมอยู่กับสลิถอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ ก, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ จ, จ, จ, จ, อักษรมฺทฐาน ๓ ตัว คือ ฎ, ฐ, ฎ, อักษรทนต์ฐาน ๗ ตัว คือ ท, ฏ, ฏ, ฏ, ฏ, ฏ, ฏ, อักษรโฏฐฐาน ๗ ตัว คือ ม, ม, ม, ป, ม, ป, ป จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมตาคุณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสลิถจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สันโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อັถสฺขุมาลตาคฺณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคําถานี้เป็น สัททสฺขุมาลตาคฺณ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจํานวนมาก โดยมีฉนิตอักษรอยู่ ๖ พยางค์ มี **เส, ธ** ใน ทิฏฺฐเส ธมฺเม, **โถ** ใน อตฺโถ ในบาทที่ ๑, มี **โถ** ใน จตฺโถ ในบาทที่ ๒, มี **ถา** ใน อตถาภิสมยา, **ธ** ใน ธิโร ในบาทที่ ๓ และไม่มีสนธิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า จตฺโถ (จ + อตฺโถ) อตถาภิสมยา (อตถ + อภิสมยา), ปณฺธิโตติ (ปณฺธิโต + อิติ) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสฺขุมาลตาคฺณ

(๕) **อັถพยัตติคฺณ** รสคําที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กิริยาที่ทําให้บทสับสน ทําให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัททอັถพยัตติคฺณ อັถพยัตติคฺณโดยศัพท์

ข. อັถอັถพยัตติคฺณ อັถพยัตติคฺณโดยเนื้อความ

ในคําถานี้เป็น สัททอັถพยัตติคฺณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

๔.๑.๕ สรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์ สมย ศัพท์ตามที่ได้นำเสนอมาตามกลุ่มคัมภีร์สัทททวิเสส ขอสรุปดังต่อไปนี้

สมย ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก ส หรือ สม บทหน้า + อี, เอ, อย, ยา ธาตุ + อ ปัจจัย มีความหมาย ๙ อย่าง ประกอบด้วย **สมยศัพท์** มีความหมาย ๙ อย่าง คือ (๑) **สมวาย** ความถึงพร้อมแห่งเหตุ (๒) **สมุห** หมู่-คณะ (๓) **การณ** เหตุ (๔) **ขณ** ขณะ-โอกาส (๕) **ปฏิเวธ** การแทงตลอด (๖) **กาล** กาลเวลา (๗) **ปหาน** การละ (๘) **ลาภ** การได้ (๙) **ทิฏฺฐิ** ลัทธิ อุทฺทาหรณฺที่นำมาอ้างในแต่ละความหมายนั้น มีที่เป็นฉนฺท์ประเภทต่าง ๆ ประกอบด้วย ปฐมมการวิปุลาคาธา, สวาคตาคาธา และปฺริยาวัตตคาธา และเป็นสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ (๑) ปสาทคฺณ (๒) มธฺรุตาคฺณ (๓) สมตาคฺณ (๔) สฺขุมาลตาคฺณ และ (๕) อັถพยัตติคฺณ

๔.๒ วิเคราะห์ วณฺณ ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาลี ตามคัมภีร์สัทททวิเสส

บทบาลีว่า อายุ วณฺโณ สุขํ พลํ, สุวณฺณวณฺโณ, สํวณฺณา ที่มาจก วณฺณ ศัพท์เป็นศัพท์ที่มีปรากฏใช้มาก ผู้วิจัยเห็นควรนำมาศึกษาวิเคราะห์ โดยเริ่มศึกษาตั้งแต่ด้านหลักภาษา พจนานุกรมไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักภาษา

วณฺณ ศัพท์มาจาก วณฺณ วณฺณกริยาวิตถารคฺณวจนฺสุ=สรรเสริญ, ทํ, ให้พิสดาร, กล่าวความดี + อ มีกระบวนการสร้างศัพท์ ดังนี้

วณฺณ

วณฺณ

วณฺณ + อ

ลบสระ อ ท้ายธาตุ

ลง อ ปัจจัย

ธาตุสนฺโตโลโป

สพฺพโต ญฺตุตฺวาวิ วา

วณณ
สำเร็จรูปเป็น วณณ

นำพัยัญชนะประกอบกับสระ นเย ปริ ยุตเต

๔.๒.๒ วิเคราะห์ศัพท์ตามพจนานุกรม

วณณ ศัพท์มีความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา^{๘๑} ว่า

ตถล วณณนติ วณณสทโท สณณชานชาติรูปายตนการณปมาณคุณปัสสาทิสฺ ทิสฺสติ. ตถล
มหนตฺ สปฺปราชวณณํ อภินิมมินิตฺวาติ^{๘๒} อาทิสฺ สณณชานํ วุจฺจติ. พฺราหฺมณฺว เสฏฺโฐ วณฺโณ, ธีโน
อญฺโณ วณฺโณติ^{๘๓} อาทิสฺ ชาติ. ปรมาย วณณปฺกฺขรตฺย สมนนาคโตติ^{๘๔} อาทิสฺ รูปายตนํ.

น หรามิ น ภยชามิ อารา สิงขามิ วาริชํ,
อถ เกน นุ วณณณน คนฺธเถโนติ วุจฺจติ^{๘๕}

อาทิสฺ การณํ. ตโย ปตฺตสฺส วณณชาติ^{๘๖} อาทิสฺ ปมาณํ. กทา สณฺญพฺหา^{๘๗} ปน เต คหปติ อิม สมนสฺส
โคตมสฺส วณณชาติ^{๘๘} อาทิสฺ คุณ. วณณารทสฺส วณณํ ภาสตีติ^{๘๙} อาทิสฺ ปัสสาทิ.

วณณสทโท^{๙๐} ปน ฉวิฤติกุลวคฺคการณสณณชานปมาณรูปายตนาทิสฺ ทิสฺสติ. ตถล
สุวณณวณฺโณสิ ภควาติเอวมาทิสฺ ฉเวยา. กทา สณฺญพฺหา ปน เต คหปติ สมนสฺส โคตมสฺส วณณชาติ
เอวมาทิสฺ^{๙๑} ฤติยํ. จตฺตาริเม โภ โคตม วณณชาติเอวมาทิสฺ^{๙๒} กุลวคฺเค. อถ เกน นุ วณณณน, คนฺธเถโน
ติ วุจฺจติเอวมาทิสฺ^{๙๓} การณ. มหนตฺ หตฺถิราชวณณํ อภินิมมินิตฺวาติเอวมาทิสฺ^{๙๔} สณณชาน. ตโย
ปตฺตสฺส วณณชาติ^{๙๕} เอวมาทิสฺ ปมาณ. วณฺโณ คนฺโธ รโส โอชาติเอวมาทิสฺ^{๙๖} รูปายตเน.

และในคัมภีร์อภิธานปิปปิกาคาถาที่ ๗๗๙ ได้กล่าวเป็นคาถาไว้ว่า

วณฺโณ สณณชานรูปสฺ ขาติจฺฉวีสุ การณ
ปมาณ จ ปัสสาทิ อกฺขเร จ ยเส คุณ.

วณณศัพท์ มีความหมาย ๑๐ อย่าง คือ (๑) สณณชาน รูปร่าง-สัญญาณ (มี

^{๘๑} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๓๗-๓๘.

^{๘๒} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๔๒/๑๒๗.

^{๘๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๑๔/๖๙.

^{๘๔} วิ.ม. (บาลี) ๕/๓๒๖/๑๒๓.

^{๘๕} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๓๔/๒๔๖.

^{๘๖} วิ.ม.หา. (บาลี) ๒/๖๐๒/๖๘.

^{๘๗} ฉ.ม. สณฺญพฺหา.

^{๘๘} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๗๗/๕๔.

^{๘๙} อจ.ทูก. (บาลี) ๒๐/๑๓๕/๘๕, อจ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๓/๓.

^{๙๐} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๔๙/๓๑-๓๒, ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๓.

^{๙๑} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๗๗/๕๔.

^{๙๒} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๑๕/๖๙.

^{๙๓} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๓๔/๒๔๖.

^{๙๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๓๘/๑๒๔.

^{๙๕} วิ.ม.หา. (บาลี) ๒/๖๐๒/๖๘.

^{๙๖} อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๖๑๗-๖๔๕/๑๘๘-๑๙๖.

ต่ำและสูงเป็นต้น) (๒) รูป สี (มีสีแดงและดำเป็นต้น) (๓) **ชาติ** ตระกูล (มี กษัตริย์เป็นต้น) (๔) **ฉวี** ผิวพรรณ (๕) **การณ** เหตุ (๖) **ปมาณ** ประมาณ (๗) **ปัสสา** การสรรเสริญ (๘) **อภฺขร** อักษร (๙) **ยส** ชื่อเสียง (๑๐) **คุณ** คุณมีศีลเป็นต้น

เมื่อทราบความหมายของ วรรณ ศัพท์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ต่อไปจะได้นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับรูปวิเคราะห์พร้อมอุทาหรณ์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

วรรณํ ที่ขรรสชาติวเสณ สณฺจนนฺติ วรรณโณ สณฺจณํ สันฐานํชื่อว่าวันณะ เพราะเป็นการตั้งอยู่โดยความเป็นสภาพยาวและสั้นเป็นต้น

เอตถ จ วรรณิตพฺโพ อยมีทิสฺสตี ปกาเสตพฺโพติ วรรณโณ สณฺจณํ.^{๙๗} ก็ในคำว่า สปุพราชนวรรณํ นี้ พึงทราบรูปวิเคราะห์ดังต่อไปนี้ รูปร่างที่ชื่อว่าวันณะ เพราะเป็นสิ่งที่แสดงออกว่า นี้ เป็นเช่นนี้

วรรณเณติ วิการมาปชฺชมานํ หทยงคตถาวํ ปกาเสตตีติ วรรณโณ รูปายตนํ.^{๙๘} รูปายตนะ ชื่อว่าวันณะ เพราะแสดงสภาพที่เป็นไปในใจเมื่อถึงความเปลี่ยนแปลง

วรรณณียติ อสงฺกรโต ววตถปฺยตีติ วรรณโณ ชาติ.^{๙๙} ชาติตระกูลชื่อว่าวันณะ เพราะถูกเขากำหนดไว้โดยไม่ระคนกัน

อยมีทิสฺสตี วรรณเณติ ปกาเสตตีติ วรรณโณ ฝิพฺพรณํที่ชื่อว่าวันณะ เพราะเป็นสิ่งที่แสดงออก

อจฺฉ โฉ วิปฺสนฺโนติอาทินา วรรณิตพฺพญฺเณ วรรณโณ, ฉวี. ฯ เป ฯ ตตถ ฉวียนฺติ ฉวีคตา วรรณธาตฺเวย สุวณฺณวณฺณโณติ เอตถ วรรณคฺคหฺเนณ คหิตาติ อปฺเร.^{๑๐๐} ฝิพฺพรณํชื่อว่าวันณะ เพราะเป็นสิ่งที่คนชื่นชมว่า ฝิพฺพุดผ่อง ฯ ล ฯ ในคำว่า ฉวียํ นั้น อาจารย์บางท่านกล่าวหมายถึงวันณธาตุ (สี) ที่เป็นไปในฝิพฺพรณ ด้วยวันณะศัพท์ในอุทาหรณ์ว่า สุวณฺณวณฺณโณ ผู้มีพระฉวีวรรณดุจสีทองคำ

วรรณณียติ ผลเมเตน ยถาสถาวโร วิภาวียตีติ วรรณโณ การณํ.^{๑๐๑} เหตุชื่อว่าวันณะ เพราะเป็นเครื่องแสดงผลตามสมควรแก่สภาวะ

วรรณณียติ อปฺปมฺหฺนตาทิวเสณ ปมฺยตีติ วรรณโณ ปมาณํ.^{๑๐๒} ขนาดชื่อว่าวันณะ เพราะถูกเขาวัดขนาดไว้โดยความเป็นของน้อยหรือมากเป็นต้น

มฺหฺนตํ ชุทฺทกํ มชฺฉิมฺนฺติ วรรณตพฺพโต ปมาเนตพฺพโต วรรณโณ, ปมาณํ.^{๑๐๓} ขนาดชื่อว่าวันณะ เพราะถูกเขาวัดขนาดไว้ว่าเป็นของใหญ่ เล็ก ปานกลาง

วรรณณํ กิตติยา อุกฺโขสนนฺติ วรรณโณ ปัสสา, วรรณณํ คุณสํกิตฺตณํ วรรณโณ ปัสสา.^{๑๐๔} การสรรเสริญชื่อว่าวันณะ เพราะมีการเป่าประกาศเกียรติคุณ

^{๙๗} ที.สี.ฎีกา (อภินว) (บาลี) ๑/๑/๒๒๖.

^{๙๘} ที.สี.ฎีกา (อภินว) (บาลี) ๑/๑/๒๒๖.

^{๙๙} ที.สี.ฎีกา (อภินว) (บาลี) ๑/๑/๒๒๖.

^{๑๐๐} ที.ปา.ฎีกา (บาลี) ๒๗๕/๑๘๕.

^{๑๐๑} ที.สี.ฎีกา (อภินว) (บาลี) ๑/๑/๒๒๖.

^{๑๐๒} ที.สี.ฎีกา (อภินว) (บาลี) ๑/๑/๒๒๖.

^{๑๐๓} ที.ปา.ฎีกา (บาลี) ๒๗๕/๑๘๕.

^{๑๐๔} ที.สี.ฎีกา (อภินว) (บาลี) ๑/๑/๒๒๗.

วณณียติ ปกาสัยติ อตโธ อเนนาติ วณโณ อกฺขโร อักษรชื่อว่าวณณะ เพราะเป็นเครื่องประกาศเนื้อความ

วณณียติ ปสัสัยตีติ วณโณ คุโณ^{๑๐๕} คุณชื่อว่าวณณะ เพราะถูกเขาสรรเสริญ มีอุทาหรณ์ประกอบ ดังนี้

๑. สณฺฐาน แปลว่า รูปร่างสัณฐาน มีต่ำและสูงเป็นต้น

อุทาหรณ์: มาโร ปาปิมา ภควโต ภยํ ฌมฺภิตตตํ โลมหัสสํ อุปฺปาเตตฺกามา มหนตํ **หตฺถิราชวณฺณํ** อภินิมมิตฺวา เยน ภควา เตนฺอุปสงฺกมิ^{๑๐๖} มารผู้มีบาปต้องการจะให้ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ความขนพองสยองเกล้าเกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงแปลงร่างกายเป็นพญาช้างใหญ่ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ

มาโร ปาปิมา ภควโต ภยํ ฌมฺภิตตตํ โลมหัสสํ อุปฺปาเตตฺกามา มหนตํ **สฺปฺปราชวณฺณํ** อภินิมมิตฺวา เยน ภควา เตนฺอุปสงฺกมิ^{๑๐๗} มารผู้มีบาปต้องการจะให้ความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ความขนพองสยองเกล้าเกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงแปลงร่างกายเป็นพญางูตัวใหญ่ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ

วณฺณํ กตฺวา สุภาสุภฺนติ สุนทรณจ อสุนทรณจ นานุปการํ วณฺณํ กตฺวา อเนกวารํ มม สนฺตีกํ อาคโตสตีติ อตโธ. โส กิร วณฺโณ นาม นตฺถิ เยน วณฺเณน มาโร วิภิสกตฺถาย ภควโต สนฺตีกํ น อาคตฺพุทฺโธ.^{๑๐๘} คำว่า **วณฺณํ กตฺวา สุภาสุภํ** ความว่า ท่านแปลงกายทั้งที่งามและไม่งาม มีประการต่าง ๆ มากมายสำนักของเราหลายครั้ง ได้ยินว่า ขึ้นชื่อว่าเพศนั้นไม่มี พระผู้มีพระภาคตรัสกับมารอย่างนั้น ด้วยเพศที่มารไม่เคยมาซึ่งสำนักของพระผู้มีพระภาค เพื่อประสงค์จะหลอกให้ทรงหวาดกลัว

อิตฺติ วิทิตฺวาติ สมโณ โคตโม ปธานมฺนุยุตฺโต สุเขน นิสินฺโน ฆฺมฺภูยิสฺสามิ นนฺติ วุตฺตปฺปการํ อตฺตภาวํ มาเปตฺวา นิยามภุมิยํ อิตฺติ จิตฺโต จ สยฺจรณตํ วิชฺชุลตาโลเกน ทิสฺวา โก นฺ โข เอโส สตฺโตติ? อวฺวชฺเชนฺโต มาโร อยฺนติ เอวํ วิทิตฺวา.^{๑๐๙} คำว่า **อิตฺติ วิทิตฺวา** ความว่า มารคิดว่า พระสมณโคตมประกอบความเพียรเนื่อง ๆ นั่งเป็นสุข เราจักกระทบกระเทียบพระองค์ดู แล้วเนรมิตอภภาพมีประการดังกล่าวแล้ว เดินไปทางนี้และทางนี้ (ด้อม ๆ มอง ๆ) ณ ที่ทรงทำความเพียร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นด้วยแสงฟ้าแลบ ทรงรำพึงว่า นั่นสัตว์อะไรหนอแล ก็ทรงทราบอย่างนี้ว่า ผู้นี้คือมาร

๒. รูปรายตน แปลว่า รูป

อุทาหรณ์: วณฺโณ คนฺโธ รโส โອชา^{๑๑๐} รูป, กลิ่น, รส, โอชา

วณฺโณ คนฺโธ รโส โອชาติ เอวมาทิสฺสุ รูปรายตนเน^{๑๑๑} ความหมายว่ารูปายตนะ ในประโยคว่า รูป กลิ่น รส โอชา เป็นต้น

^{๑๐๕} ที.สี.ฎีกา (อภิวน) (บาลี) ๑/๑/๒๒๖.

^{๑๐๖} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๓๘/๑๒๔.

^{๑๐๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๔๒/๑๒๗.

^{๑๐๘} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๓๘/๑๖๒.

^{๑๐๙} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๔๒/๑๖๕.

^{๑๑๐} อภิ.สจ. (บาลี) ๓๔/๖๑๗-๖๔๕/๑๘๘-๑๙๖.

^{๑๑๑} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๒๖๐/๗๓.

มनावุณณสมณฐานาทีหิ สุตตานํ วุญจกา ยุกฺขินีอาทโย วีย^{๑๒} เหมือนนางยักษ์ฉิมเป็นต้น
หลอกหลวงเหล่าสัตว์ด้วยการแสดงรูปร่างและทรวดทรงที่น่าปรารถนาเป็นต้น ฉะนั้น

มุจลินโท นาคราชา สุตตาหสส อจฺจเยน วิหุํ วิคตพลาหํ เทวํ วิทิตฺวา ภควโต กายา
โกเค วินีเวเจตฺวา สกฺวณฺณํ ปฏิสํหริตฺวา มาณวากฺวณฺณํ อภินิมมินิตฺวา ภควโต ปุโรโต อฏฺฐาสี อญฺชลีโก
ภควนฺตํ นมสฺสมานอ^{๑๓} ครั้น ๗ วันผ่านไป พญานาคมุจลินท์รู้ว่า ฝนหายปลอดเมฆแล้ว จึงคลายขนด
ออกจากพระกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า จำแลงร่างของตนเป็นมาณพ ยืนประนมมือถวายอภิวาทอยู่
เบื้องพระพักตร์

๓. **ชาติ** แปลว่า ตระกูล มีกษัตริย์เป็นต้น

อุทาหรณ์: วาเสฏฺฐ พฺรหฺมณ โปราณํ อสรนฺตา เอวมาหิสฺสุ พฺรหฺมโณว เสฏฺโฐ วณฺโณ
หีนา อญฺเฆ วณฺณา^{๑๔} วาเสฏฺฐะ พวกพราหมณ์ระลึกถึงเรื่องเก่าของตนไม่ได้ จึงกล่าวอย่างนี้ว่า
ตระกูลที่ประเสริฐที่สุด คือพราหมณ์เท่านั้น ตระกูลอื่นแล้ว

ตตฺถ เสฏฺโฐ วณฺโณติ ชาติโคตฺตาทีนํ ปญฺญาปนฺนุจฺจาเน พฺรหฺมโณว เสฏฺโฐติ ทสฺเสนติ^{๑๕}

บรรดาคำเหล่านั้น ด้วยคำว่า **เสฏฺโฐ วณฺโณ** พราหมณ์ทั้งหลายแสดงว่า พวกพราหมณ์
เท่านั้น ประเสริฐที่สุด ในการบัญญัติเรื่องชาติและโคตรเป็นต้น

๔. **ฉวี** แปลว่า ผิวพรรณ

อุทาหรณ์: อมฺพปาลี จ คณิกา อภิรฺูปา โหติ ทสฺสนียา ปาสาทิกา ปรมาย วณฺณโปกฺขร-
ตาย สมฺนนาคตา^{๑๖} และมีหญิงงามเมืองชื่ออัมพปาลี รูปงาม น่าดู น่าชม มีผิวพรรณผุดผ่องอย่างยิ่ง

ปรีปฺญณกาโย สุรฺุจิ สุชาโต จารุทสฺสนโน สุวณฺณวณฺโณสิ ภควา สุสุกฺกทาโจสิ วีริยา^{๑๗} ข้า
แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์เสด็จอุบัติมาดีแล้ว มีพระวิริยภาพ มีพระวรกายสมบูรณ์ มีพระรัศมี
เรืองงาม เป็นผู้ที่น่าทศนายนั่ง มีพระฉวีวรรณเปล่งปลั่งดั่งทอง มีพระเขี้ยวแก้วขาวสะอาด

เตน โข ปน สมเยน ผุรฺุสาย ภิตฺติยา เสตวณฺโณ น นิปตฺติ^{๑๘} สมัยนั้น ฝาเรือนเนื้อหยาบสี
ขาวจึงไม่เกาะติด

๕. **การณ** แปลว่า เหตุ

อุทาหรณ์:

น หรามิ น ภยฺุชามิ อารา สิงขามิ วาริขํ

อถ เกน นุ วณฺณเณน คนฺธตฺเถโนติ วุจฺจติ^{๑๙}

เราไม่ได้นำไป เราไม่ได้หัก เราเพียงแต่ดมกลิ่นดอกบัวที่เกิดในน้ำห่าง ๆ

เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านจะเรียกเราว่า เป็นผู้ขโมยกลิ่น **เพราะเหตุอะไรเล่า**

^{๑๒} วิภาวินี. (บาลี) ๑๙๑.

^{๑๓} วิ.ม. (บาลี) ๔/๕/๕.

^{๑๔} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๑๔/๖๙.

^{๑๕} ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๑๑๓/๔๖.

^{๑๖} วิ.ม. (บาลี) ๕/๓๒๖/๑๒๓.

^{๑๗} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๙๙/๓๘๔.

^{๑๘} วิ.จ. (บาลี) ๗/๒๙๘/๖๖.

^{๑๙} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๓๔/๒๔๖.

วณณนาติ การณน.^{๑๒๐} คำว่า **วณณน** ได้แก่ เพราะเหตุ

๖. ปมาณ แปลว่า ขนาด

อุทาหรณ์: เทว ปตตะตา อโยปตโต มตติกาปตโตติ ตโย ปตตสส วณณา อุกกฏุโจ ปตโต มชฌิมโม ปตโต โอมโก ปตโต^{๑๒๑} บาทรมี ๒ ชนิด คือ บาทรเหล็ก และบาทรดินเผา **ขนาด**ของบาทรมี ๓ ขนาด คือ บาทรขนาดใหญ่ บาทรขนาดกลาง บาทรขนาดเล็ก

ตโย ปตตสส วณณาติ ตีณิ ปตตสส ปมาณานิ^{๑๒๒} คำว่า **ตโย ปตตสส วณณา** ได้แก่ บาทร ๓ ขนาด

๗. ปลัสสา แปลว่า การสรรเสริญ

อุทาหรณ์: อนุวิจจ ปรีโยคาเหตุวา วณณารหสส วณณิ ภาสตี^{๑๒๓} พิจารณา ไตร่ตรองแล้ว กล่าวสรรเสริญผู้ควรสรรเสริญ

วณณิ ภาสตีติ สุปฺปิปนโน เอส สมมาปปิปนโนติ คุณิ กเถติ.^{๑๒๔} คำว่า **วณณิ ภาสตี** ได้แก่ กล่าวคุณความดีว่า ผู้นี้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ

๘. อักษร แปลว่า อักษร มี อ เป็นต้น

อุทาหรณ์: วณณาคโม วณณวิปริยาโย^{๑๒๕} การลงอักษรอาคม การสลัอักษร

วณณาติ อักษรา^{๑๒๖} บทว่า **วณณา** หมายถึง อักษระ

อวณณกวคคหการา กณฺชชา^{๑๒๗} ออักษร กวรรค และหอักษร มีเสียงเกิดจากลำคอ

อาทิสทเทน ชาตฺรูปฺพินฺนุขราทโย สงฺคณฺหาติ.^{๑๒๘} ด้วยอาทิสัพพท์ วัณณะ ศัพพท์ยัง หมายถึง เงินทอง ทราย และอักษรเป็นต้น

๙. ยส แปลว่า บริวารและชื่อเสียง

อุทาหรณ์: โส อญฺเญ เทเว อติโรจติ วณณน เจว ยสสา จ^{๑๒๙} พระองค์ก็รุ่งเรืองเกินเทพ เหล่าอื่นด้วยวรรณะและยศ

วณณน เจว ยสสา จาติ อลงฺการปฺริวาเรน จ ปุณฺณสิริยา จาติ อตุโถ.^{๑๓๐} คำว่า **วณณน เจว ยสสา จ** ได้แก่ ด้วยบริวารที่เป็นเครื่องประดับ และด้วยสิริคือบุญ

๑๐. คุณ แปลว่า คุณมีศีลเป็นต้น

อุทาหรณ์: กทา สญฺญพฺหา ปน เต คหปติ อิม สมณฺสส โคตมฺสส วณณา ฯเปฯ เหวเมว

^{๑๒๐} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๓๔/๒๘๒.

^{๑๒๑} วิ.มหา. (บาลี) ๒/๖๐๒/๖๘.

^{๑๒๒} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๖๐๒/๒๑๕.

^{๑๒๓} อง.ทุก. (บาลี) ๒๐/๑๓๕/๘๕., อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๓/๓.

^{๑๒๔} อง.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๑๓๕/๖๗.

^{๑๒๕} วิ.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๑๖.

^{๑๒๖} ส.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๐๗๑/๖๓๗.

^{๑๒๗} รูปสิทธิ. (บาลี) ๒/๓.

^{๑๒๘} ที.สี.ฎีกา (อภินว) (บาลี) ๑/๑/๒๒๗.

^{๑๒๙} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๐๐/๑๙๔.

^{๑๓๐} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๐๐/๒๗๒.

โฆ ภนเต โส ภควา อนเนกาวณโณ อนเนกสทวณโณ โก ทิ ภนเต วณฺณารหสฺส วณฺณํ น กริสฺสตี^{๑๓๑} คหบดี
 ท่านประมวลถ้อยคำสำหรับพรรณนาคุณของพระสมณโคดมไว้ตั้งแต่เมื่อไร ฯลฯ ท่านขอรับ พระผู้มี
 พระภาคเจ้าพระองค์นั้นก็ฉันทันนั้นเหมือนกัน ทรงมีพระคุณควรพรรณนาเป็นอนเนก ทรงมีพระคุณควร
 พรรณนาได้เป็นร้อย ใครเล่าจักพรรณนาไม่ได้ถึงพระคุณของพระองค์ผู้ควรพรรณนา

พุทฺโธปี พุทฺธสฺส ภณฺเอย วณฺณํ

กปฺปมปี เจ อญฺจมภาสฺมาโน.

ซีเยถ กปฺโป จิริทิมฺนตฺเร

วณฺโณ น ซีเยถ ตถาคตฺส^{๑๓๒}

แม้พระพุทธเจ้าจะพึงพรรณนาคุณของพระพุทธเจ้า
 หากไม่ตรัสอย่างอื่นแม้ตลอดกับ
 กับก็จะพึงหมดสิ้นไปในระหว่างกาลนาน
 คุณของพระตถาคตทั้งหลายก็ไม่หมดสิ้น

๑๑. ชาตฺรูป แปลว่า ทองคำ

อุทาหรณ์: ตว สทฺธญฺจ สีลญฺจ วิทิตฺวาน ชนาธิป
 วณฺณํ อญฺชนวณฺเณน กาลิงคฺสมิ^{๑๓๓} วิมิหเส.^{๑๓๔}

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่กว่าเหล่าชน

ข้าพระองค์ทั้งหลายได้ทราบศรัทธาและศีลของพระองค์แล้ว

จะขอรับพระราชทานแลกเปลี่ยนทองคำกับพญาช้างอัญชวรรณ

นำไปไว้ในแคว้นกาลิงคะ พระเจ้าข้า

วณฺณนฺติ ตทา ตสมิ เทเส สุวณฺณํ วุจฺจตี^{๑๓๕} เวลานั้น ในประเทศนั้น เขาเรียกทองคำ

วรรณะ

๑๒. ปุฬิน แปลว่า กองทราย

อุทาหรณ์: อภิลาสุโน วณฺณุปฺเถ ขณฺนตา
 อุทฺงคเณ ตตฺถ ปโป อวิฺนฺทุ
 เอวํ มุนี วิริยพลฺอุปฺนโน
 อภิลาสุ วิฺนฺเท หทยสฺส สนฺตี.^{๑๓๖}

ชนทั้งหลายผู้ไม่เกียจคร้าน

ขุดภาคพื้นที้นทางกลางทะเลทราย

ได้พบน้ำที่หนทางกลางทะเลทรายอันราบเรียบนั้น ฉันท

มุนีผู้ประกอบด้วยความเพียรและกำลัง ไม่เกียจคร้าน

^{๑๓๑} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๗๗/๕๔.

^{๑๓๒} ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๕๓/๓๖๐.

^{๑๓๓} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๗๖/๘๔.

^{๑๓๔} ฉ. นิมิหเส, ม. วนิหเส

^{๑๓๕} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๔/๗๖/๑๐๔.

^{๑๓๖} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๒/๑.

พึงประสบความสงบใจ ฉะนั้น

วณฺณุปเถติ วณฺณ วุจฺจติ วาลุกา วาลุกามคฺเคติ อดฺโธ.^{๑๓๗} คำว่า **วณฺณุปเถ** ความว่า
ทรายท่านเรียกว่า **วณฺณ** ในหนทางกลางทะเลทราย

คัมภีร์สัททนีติ^{๑๓๘} ได้กล่าวสรุปเป็นคาถาไว้ ดังนี้

ฉวิยฺม ฤตฺติยฺม เหม

กฺลวคฺเค จ การเณ

สณฺฐานเณ จ ปมาเณ จ

รฺูปายตฺนชาติสุ

คฺคุณกฺขเรสุ ปุฬิเเน

วณฺณสทฺโท ปวตฺตติ

วณฺณ ศัพท์ มีความหมายดังนี้ คือ **ฉวิ** (ผิวพรรณ), **ฤติ** (สรรเสริญ,
ยกย่อง), **เหม** (ทองคำ), **กฺลวคฺค** (ชาติตระกูล), **การเณ** (เหตุ), **สณฺฐาน**
(สัญญาณ, รุปร่าง), **ปมาเณ** (ขนาด), **รฺูปายตฺน** (รฺูปายตฺน=รูป), **ชาติ**
(ชาติตระกูล), **คฺคุณ** (ความดี), **อกฺขร** (อักษร), **ปุฬิเณ** (กองทราย)

๔.๒.๓ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักฉันทลักษณ์

อุทาหรณ์ที่เป็นคาถาว่า

น หรามิ น ภณฺชามิ

อารา สิงฆามิ วาริํ

อถ เกน น วณฺเณน

คนฺธตเณโนติ วุจฺจติ

เป็นคาถาประเภทวรรณพद्य เรียกว่าปัฐยาวัตตคาถา

ครั้งคาถาแรก							
ล	ช	ย	ล	ค	ม	ช	ค
๑	๑ ๒ ๑	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
น	หฺรามิ	น ภณฺชา	มิ	อา	รา สิงฺกา	นิ วาริ	ํ
ครั้งคาถาหลัง							
ล	ช	ย	ล	ค	ม	ช	ล
๑	๑ ๒ ๑	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๑
อ	ถ เกน	น วณฺเณ	น	คน	ธตเณโน	ติ วุจฺจ	ติ

คาถานี้เป็นอนุสุภาษานันท์ ๘ พยางค์ ประเภท **ปัฐยาวัตตคาถา** มี ย ช ย ช คณะอยู่
พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครั้งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ น ภณฺชา (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ นิ วาริ (๑ ๒ ๑)

^{๑๓๗} พ.ช.อ. (บาลี) ๑/๒/๑๕๘.

^{๑๓๘} พระอัครกวีตเถระ, สัททนีติ ธาตุมาลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์, แปลโดย พระมหานิติมิตร
ธมมสารี และคณะ, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๗๗๗.

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ คือ นุ วรรณ (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๔ คือ ตี วุจจ (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

คาถาว่า

พุทโธปี พุทสส ภณยย วรรณิ

กบปมปิ เจ อณมมาสมาโน

ซีเยถ กบโป จิริทิมมนตเร

วรรณ โน ซีเยถ ตถาคตสส

เป็นอินทวิเชียรคาถา ในติฎฐฎาฉันท์ ๑๑ พยางค์ และอินทรวงศคาถา ในชคตีฉันท์ ๑๒ พยางค์ เพราะฉะนั้น ก่อนที่จะกล่าวถึงคาถาโดยตรง ผู้วิจัยขอแสดงกฎเกณฑ์ของอินทวิเชียรคาถา และอินทรวงศคาถาก่อน แล้วจะได้วิเคราะห์คาถาต่อไป

อินทวิเชียรคาถา ในติฎฐฎาฉันท์ ๑๑ พยางค์ มีกฎสำหรับท่องจำ คือ

คาถาที่ ๖๓. ว่า อินทาธิกา ตา วชิรา ชคา โค

คาถาที่มี ต ต ช คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ชื่อว่า อินทวิเชียร (หรือ) ชื่อว่า วชิราคาถาที่มี อินท ศัพท์อยู่หน้า

ต คณะ			ต คณะ			ช คณะ			ครุ	ครุ
๒	๒	๑	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๒
อิน	ทา	ทิ	กา	ตา	ว	ชิ	รา	ช	คา	โค

อินทวิเชียรคาถา คือ คาถาที่มี ต ต ช คณะ และครุ อีก ๒ พยางค์ต่อท้าย อยู่ทุกบาท ของคาถา คือ เสียงครุลหุมีรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ จะเห็นได้จากคำว่า อินทาทิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า กา ตา ว (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า วิราช (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ ส่วนคำว่า คา โค (๒ ๒) เป็นครุ ๒ พยางค์ต่อท้าย

อินทรวงศคาถา ในชคตีฉันท์ ๑๒ พยางค์ มีกฎสำหรับท่องจำ คือ

คาถาที่ ๗๕. ว่า สา อินทวิสา หลุ ยตถ ตา ชรา

คาถาที่มี ต ต ช ร คณะ ชื่อว่า อินทรวงศ์ โดยแท้

ต คณะ			ต คณะ			ช คณะ			ร คณะ		
๒	๒	๑	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๒
สา	อิน	ท	วิ	สา	ข	ลุ	ยต	ถ	ตา	ช	รา

อินทรวงศาคาถา คือ คาถาที่มี ต ต ช ร คณะ อยู่ทุกบาทของคาถา คือ เสียงครุสหมีรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๑ ๒ จะเห็นได้จากคำว่า สา อินท (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า วัสสา ช (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า ลุ ยตถ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ ส่วนคำว่า ตา ชรา (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ

พุทฺโธปี พุทฺธสฺส ภณฺเอยย วณฺณํ
 กปฺปมปี เจ อณฺณมภาสมาโน
 ชีเยถ กปฺโป จิรทีฆมนฺตเร
 วณฺโณ น ชีเยถ ตถาคตฺสส

ต คณะ	ต คณะ	ช คณะ	ครุ	ครุ	อินทรวีเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
พุทฺโธปี	พุทฺธสฺส	ภณฺเอยย	วณฺ	ณฺ	
ต คณะ	ต คณะ	ช คณะ	ครุ	ครุ	อินทรวีเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
กปฺปมปี	เจ อณฺณ	มภาส	มา	โน	
ต	ต	ช	ร		อินทรวงศาคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๒		
ชีเยถ	กปฺโป จิ	รทีฆ	มนฺตเร		
ต คณะ	ต คณะ	ช คณะ	ครุ	ครุ	อินทรวีเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
วณฺโณ น	ชีเยถ	ตถาค	ตส	ส	

คาถานี้เป็นอุปชาติคาถา ซึ่งผสมระหว่างอินทรวีเชียรคาถา (บาทที่ ๑, ๒ และ ๔) เข้ากับอินทรวงศาคาถา (บาทที่ ๓) คาถาที่เป็นอินทรวีเชียรคาถา จะมี ต ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุสหมีรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒

จะเห็นได้จากคำในบาทที่ ๑ ว่า พุทฺโธปี (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, พุทฺธสฺส (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ภณฺเอยย (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า วณฺ (๒) เป็น ครุ และคำว่า ณฺ (๒) เป็น ครุ

บาทที่ ๒ ว่า กปฺปมปี (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, เจ อณฺณ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, มภาส (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า มา (๒) เป็น ครุ และคำว่า โน (๒) เป็น ครุ

บาทที่ ๔ ว่า วณฺโณ น (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ชีเยถ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ตถาค (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ตส (๒) เป็น ครุ และคำว่า ส (๒) เป็น ครุ (ปาหันทครุ)

ส่วนบาทที่ ๓ ที่เป็นอินทรวงศาคาถา จะมี ต ต ช ร คณะ ในคาถา คือ ครุสหมีรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๑ ๒ จะเห็นว่าคำว่า ชีเยถ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า กปฺโป จิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า รทีฆ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ และ คำว่า มนฺตเร เป็น ร คณะ

ปาหันทครุ^{๑๓๙} คือ ครุที่อยู่ท้ายคาถา ได้แก่ รัสสระ ๓ ตัวล้วน ๆ หรือมีพยัญชนะประกอบร่วมกับสระ ความจริง ครุประเภทนี้ออกเสียงเบาตามปกติของรัสสระ แต่ถือว่าเป็นครุตามระเบียบที่ฉันทลักษณ์กำหนดไว้ ครุประเภทนี้ อยู่ท้ายสมบาท (บาทคู่ คือ บาทที่ ๒, ๔) ในคาถามาตราพฤติ และอยู่ท้ายบาททั้ง ๔ ในคาถาวรรณพฤติ เช่น สพฺพผลเหตุถาทีลหุณี ภวติ ยติ (คาถา ๑๘), ปจฺมทฺตเม ลกฺขณํ ตฺ จปฺลย (คาถา ๒๔), ชตา ชคา โค วิสเม สเม ตฺ (คาถา ๑๑๓)

คัมภีร์ฉันทโภการตี (หน้า ๑๒๘) นำข้อความจากคัมภีร์ฉันทโภภาวะเกี่ยวกับการกำหนดวิธีไปใช้ในปาหันทครุมาแสดงว่า

ปาทนต์ สมปาทนต์ โลปี โค พหุโส ลียา
อณฺตุน นาสเต ฉนฺโท- หานี ยตฺร ส วิชชเต.

แม้ลหุท้ายบาทก็มักเป็นครุในที่สุดของสมบาท (บาทคู่ = ๒, ๔) ถ้าการเสียนั้นที่ไม่มีในวิสมบาทอื่น (บาทคี่ = ๑, ๓) ปาหันทครุย่อมมีในสมบาทนั้นอีก

คาถาว่า

ตว สทฺธญฺจ สีลญฺจ วิทิตฺวาน ชนาธิป
วณฺณํ อณฺชวณฺณเณน กาลิงคสมิ วิมิมหเส

เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่าปัฐยาวัตตคาถา

ครึ่งคาถาแรก							
ล	ย	ย	ล	ล	ต	ช	ล
๑	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๑
ต	ว สทฺธญ	จ สีลญ	จ	วิ	วิทิตวาน	ชนาธิ	ป
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ต	ย	ล	ค	ม	ช	ค
๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
วณ	ณ อณฺช	น วณฺณเณ	น	กา	ลึงคสมิ	วิมิมห	เส

คาถานี้เป็นอนุรักษุภาฉันท ๘ พยางค์ ประเภท ปัฐยาวัตตคาถา มี ย ช ย ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ จ สีลญ (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ ชนาธิ (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

^{๑๓๙} พระคัมภีร์สาราถวิวงศ์, วุฒโตทยมัญชรี้ ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี, หน้า ๒๕.

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ คือ น วรรณ (๑ ๒ ๒)
 มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๔ คือ วิมิห (๑ ๒ ๑)
 และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

คาถาว่า

อภิสาสโน วรรณูปเถ ขณนตา
 อุทงคณ ตตถ ปปี อวินุ
 เอว์ มุณี วิริยพลูปนโน
 อภิสาส วินเท ททยสส สนตี

เป็นอินทวิเชียรคาถา และอุเปนทวิเชียรคาถา ในติฎฐฎาฉันท์ ๑๑ พยางค์ และกมลาคาถา ในชคตีฉันท์ ๑๒ พยางค์ เพราะฉะนั้น ก่อนที่จะกล่าวถึงคาถาโดยตรง ผู้วิจัยขอแสดงกฎเกณฑ์ของอินทวิเชียรคาถา อุเปนทวิเชียรคาถา และกมลาคาถาก่อน แล้วจะได้วิเคราะห์คาถาต่อไป

อินทวิเชียรคาถา ในติฎฐฎาฉันท์ ๑๑ พยางค์ มีกฎสำหรับท่องจำ คือ

คาถาที่ ๖๓. ว่า อินทาธิกา ตา วชิรา ชคา โค

คาถาที่มี ต ต ช คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ชื่อว่า อินทวิเชียร (หรือ) ชื่อว่า วชิราคาถาที่มี อินท ศัพท์อยู่หน้า

ต คณะ			ต คณะ			ช คณะ			ครุ	ครุ
๒	๒	๑	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๒
อิน	ทา	ทิ	กา	ตา	ว	ชิ	รา	ช	คา	โค

อินทวิเชียรคาถา คือ คาถาที่มี ต ต ช คณะ และครุ อีก ๒ พยางค์ต่อท้าย อยู่ทุกบาทของคาถา คือ เสียงครุหลหมีรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ จะเห็นได้จากคำว่า อินทาทิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า กา ตา ว (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า วิราช (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ ส่วนคำว่า คา โค (๒ ๒) เป็นครุ ๒ พยางค์ต่อท้าย

อุเปนทวิเชียรคาถา ในติฎฐฎาฉันท์ ๑๑ พยางค์ มีกฎสำหรับท่องจำ คือ

คาถาที่ ๖๔. ว่า อุปาธิกา สวา ชตา ชคา โค

คาถาที่มี ช ต ช คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ ชื่อว่า อุเปนทวิเชียร (หรือ) ชื่อว่า วชิราคาถาที่มี อุป ศัพท์อยู่หน้า

ช คณะ			ต คณะ			ช คณะ			ครุ	ครุ
๑	๒	๑	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๒
อุ	ปา	ทิ	กา	สวา	ว	ช	ตา	ช	คา	โค

อุเพนทรวีเชียรคาถา คือ คาถาที่มี ช ต ช คณะ และครุ อีก ๒ พยางค์ต่อท้าย อยู่ทุกบาทของคาถา คือ เสียงครุหลุมี่รูปว่า ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ จะเห็นได้จากคำว่า อุปาที (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า กา สา ว (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า ชตา ช (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ ส่วนคำว่า คา โค (๒ ๒) เป็นครุ ๒ พยางค์ต่อท้าย

กมลาคาถา ในชคตีฉันท ๑๒ พยางค์ มีกฎสำหรับท่องจำ คือ

คาถาที่ ๘๗. ว่า กมลาคติ เถยยา สยเสหิ โย เจ

คาถาที่มี ส ย ส ย คณะ ชื่อว่า กมลาค

ส คณะ			ย คณะ			ส คณะ			ย คณะ		
๑	๑	๒	๑	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๒
ก	ม	ลา	ติ	เถย	ยา	ส	ย	เส	หิ	โย	เจ

กมลาคาถา คือ คาถาที่มี ส ย ส ย คณะ อยู่ทุกบาทของคาถา คือ เสียงครุหลุมี่รูปว่า ๑ ๑ ๒, ๑ ๒ ๒, ๑ ๑ ๒, ๑ ๒ ๒ จะเห็นได้จากคำว่า กมลาค (๑ ๑ ๒) เป็น ส คณะ, คำว่า ติ เถยยา (๑ ๒ ๒) เป็น ย คณะ, คำว่า สยเส (๑ ๑ ๒) เป็น ส คณะ ส่วนคำว่า หิ โย เจ (๑ ๒ ๒) เป็น ย คณะ

อภิสาสโน วนุญปะเถ ขณนตา

อุทงคณ ตตถ ปปี อวินทุ

เอว มุณี วีริยพลูปปนโน

อภิสาส วินเท ททยสส สนตี

ส คณะ	ย คณะ	ส คณะ	ย คณะ		
๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	กมลาคาถา	
อภิสาส	สุโน วนุ	ญปะเถ	ขณนตา		
ช คณะ	ต คณะ	ช คณะ	ครุ	ครุ	อุเพนทรวีเชียรคาถา
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
อุทงค	ณ ตตถ	ปปี อ	วิน	ทุ	
ต	ต	ช	ค	ค	อินทรวีเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
เอว มุ	นี วีริย	พลูป	ปน	โน	
ส คณะ	ย คณะ	ส คณะ	ย คณะ		
๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	กมลาคาถา	
อภิสาส	สุ วินเท	ททยส	ส สนตี		

คาถานี้เป็นอุปชาติคาถา ซึ่งผสมระหว่างกมลาคาถา (บาทที่ ๑ และ ๔) อุเพนทรวีเชียรคาถา (บาทที่ ๒) และอินทรวีเชียรคาถา (บาทที่ ๓) คาถาที่เป็นกมลาคาถา จะมี ส ย ส ย คณะ ของทุกบาทคาถา คือเสียงครุหลุมี่รูปว่า ๑ ๑ ๒, ๑ ๒ ๒, ๑ ๑ ๒, ๑ ๒ ๒, คาถาที่เป็นอุเพนทรวีเชียรคาถา จะมี ช ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุหลุมี่รูปว่า ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ คาถาที่เป็นอินทรวีเชียรคาถา จะมี ต ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุหลุมี่รูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒

จะเห็นได้จากคำในบาทที่ ๑ ว่า อกิลา (๑ ๑ ๒) เป็น ส คณะ, สุโน วณ (๑ ๒ ๒) เป็น ย คณะ, ญูปเถ (๑ ๑ ๒) เป็น ส คณะ, คำว่า ขณนตา (๑ ๒ ๒) เป็น ย คณะ

บาทที่ ๔ ว่า อกิลา (๑ ๑ ๒) เป็น ส คณะ, สุ วินเท (๑ ๒ ๒) เป็น ย คณะ, ททยสุ (๑ ๑ ๒) เป็น ส คณะ, คำว่า ส สนตี (๑ ๒ ๒) เป็น ย คณะ

ส่วนบาทที่ ๒ ที่เป็นอุเพนทรวีเชียรคาถา จะมี ช ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ในคาถา จะเห็นว่าคำว่า อุทงค (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, เณ ตตถ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ปปี อ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า วิน (๒) เป็น ครุ และคำว่า ทู (๒) เป็น ครุ

และบาทที่ ๓ ที่เป็นอินทรวีเชียรคาถา จะมี ต ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ในคาถา จะเห็นว่าคำว่า เอวิ มุ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, นี วิริย (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, พลูป (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ปนุ (๒) เป็น ครุ และคำว่า โน (๒) เป็น ครุ

คำว่า **วิริย** เป็นคำที่มีช้อยกเว้นเพื่อให้เข้ากับคณะของฉันทลักษณ์ จึงนับเป็น ๒ พยางค์ โดยนับ รีย เป็นเป็นพยางค์เดียวและนับเป็นเสียงลหุด้วยเพื่อให้เข้ากับคณะฉันทลักษณ์ ดังมีข้อความ^{๑๔๐}ทาง คัมภีร์ไวยากรณ์และฎีกาต่าง ๆ ได้อธิบายถึงพยางค์เกินมาได้ในคำดังต่อไปนี้ คือ อริย, จริยา, กิริยา, วิริย, อจารีย, วิปริยาย, อรห เป็นต้น โดยให้รวมคำเหล่านั้นเป็นพยางค์สั้นกว่าเดิม คือ ถ้ามี ๔ พยางค์ ก็ถือว่าเป็น ๓ พยางค์ หรือถ้ามี ๓ พยางค์ก็ถือว่าเป็น ๒ พยางค์ เป็นต้น ที่เป็นเช่นนี้คงเนื่องมาจาก ภาษาสันสกฤตใช้คำสั้นกว่าบาลี จึงอนุโลมตามภาษานั้น คำที่ยกมากล่าวมีรูปคำตามภาษาสันสกฤตสั้นกว่าบาลี ๑ พยางค์ ว่า อรย, จรยา, กรียา, วิริย, อจารย, วิปรยาย, อรห ซึ่งปรากฏในคัมภีร์สัททนีติ สุตตมาลาว่า

คาถาปเทสุ อริยารหจริยาทีโยเค อธิกฤษโรปี ปาโท อนุปวชโซ.

ในบาทคาถา แม้บาทที่มีพยางค์เกิน เมื่อประกอบกับ อริย, อรห และ จริยา ศัพท์เป็นต้น ก็หาโทษมิได้

ในคัมภีร์ฎีกากล่าวไว้ว่า กิริยารหาทีโยเค วีย จ อนุตโรโยเค อธิกฤษรปาโท อนุปวชโซ^{๑๔๑} อนึ่ง บาทที่มีพยางค์เกิน เมื่อประกอบกับ อนุต ศัพท์ ย่อมไม่มีโทษ เหมือนเมื่อประกอบกับ กิริยา และ อรห ศัพท์เป็นต้น

ปาวจเน หิ จริยารียกิริยารหาทีโยคาสู ปกตिकाถาสู อุปชาติยญจาธิกฤษโรปี ปาโท อนุปวชโซ^{๑๔๒} ที่จริงแล้ว ในพระพุทธรพจน์ แม้บาทที่มีพยางค์เกิน ในคาถาทั่วไปและอุปชาติคาถา เมื่อประกอบกับ จริยา, อริย, กิริยา และ อรห ศัพท์เป็นต้น ย่อมปราศจากโทษ

^{๑๔๐} พระคันทสราภิวังศ. วุฒโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี, หน้า ๓๑๓-๓๑๖.

^{๑๔๑} ที.สี.ฎีกา (อภินว) (บาลี) ๒/๓๐๔/๓๖๘. (อ้างในวุฒโตทยมัญชรี)

^{๑๔๒} กวส. ๒/๖๕. (อ้างในวุฒโตทยมัญชรี)

ขอนำอุทาหรณ์ที่ปรากฏในพระบาลีมาแสดงไว้โดยสังเขป ดังต่อไปนี้

ต่อไป จ พุทฺธมฺ จริยณฺจ อริยสัจจาน ทสสนํ

๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒

นิพพานสจฺฉฉิกริยา จ เอตมมงฺคฺลมุตฺตมํ

๒ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒

บาทที่ ๑-๓ ในคาถานี้ มี ๙ พยางค์ แต่ถือว่ามี ๘ พยางค์ คือคำว่า จริยณ นับรวมเป็น ๒ ๒, คำว่า อริย นับรวมเป็น ๒ ๑, คำว่า กริยา นับรวมเป็น ๒ ๒ คาถานี้จึงเป็นปัฐยาวัตตคาถาที่มี ย, ช, ย, ช คณะท้าย ๔ พยางค์แรกทุกบาท

การมีพยางค์เกินจำนวนที่กำหนดนี้ มีข้อสังเกต ๔ ลักษณะ คือ

๑) พยางค์ที่ถูกรวมกันมักถือว่าเป็นครุตามตัวอย่างที่นำมาแสดงข้างต้น

๒) การรวมพยางค์นี้ไม่จำกัดเฉพาะคำที่ใกล้เคียงกับภาษาสันสกฤตเหมือนคำว่า อริย เป็นต้น แม้คำทั่วไปก็อาจใช้กฎการรวมพยางค์ได้ เช่น

โส อิมํ วิชฺฐเย ชฺฌํ

๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒

คำว่า วิช นับรวมเป็นครุ ๑ พยางค์ บาทนี้ก็จะครบ ๘ พยางค์

สุโข ปณฺณาย ปฏฺฐิลาโก

๑ ๒ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๒

สนฺนทฺโร ชตฺตโย ตปฺติ

๒ ๒ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑

น พฺราหฺมณฺสฺส ปทฺเรยฺย

๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑

ยตฺถ อรฺหนโต วิหฺรณฺติ

๒ ๑ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๑

สพฺพปาปสฺส อกรฺณํ

๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๒

สจฺจิตฺตปฺริโยทปนํ

๑ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒

๓) บางแห่งแม้จะมี อริย ศัพท์เป็นต้น ก็มีพยางค์ในบาทครบจำนวน เช่น

อริยา โนปฺพพฺภณฺติ อสณฺณายายภูมิสฺสุ

เสสฺสุจฺจานฺนสฺสุ สพฺภณฺติ อริยานริยาปิ จ.

๔) บางแห่งพยางค์ที่ถูกรวมกันก็ถือว่าเป็นลหุ เช่น

หริ อริ ติมิ กฺลิ พฺลิ ชลฺธิ คฺหปฺติ

๑๑ ๑๑ ๑๑ ๑๑ ๑๑ ๑๑๑ ๑๑๑

คำว่า คฺห นับรวมเป็นลหุ ๑ พยางค์ บาทนี้มีลหุล้วน ๑๖ มาตรา

สนฺตีธ สตฺตา อปฺปรชฺกฺขชาติกา

๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒

คำว่า อปฺป นับรวมเป็นลหุ ๑ พยางค์ บาทนี้มีลักษณะเหมือนอินทรวงศาธา
 ดังนั้น คำว่า **วิริย** ในบาทคาถาที่ ๓ ว่า **เอวฺ มุนี วิริยพลฺปนโน** จึงนับรวมเป็น ๒ พยางค์
 โดยรวม **ริย** เป็นลหุ ๑ พยางค์

๔.๒.๔ วิเคราะห์ตามหลักอสังการ

คาถาว่า

น หรามิ น ภยชามิ	อารา สิงขามิ วาริขํ
อถ เกน นุ วณฺณณ	คนฺตเถโนติ วุจฺจติ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) ปสาทคุณ รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **น** เป็นบทนิบาตบอกปฏิเสธ วางไว้ใกล้กับบทที่ถูกปฏิเสธว่า **หรามิ, ภยชามิ**

คำว่า **อารา** เป็นบทนิบาต วางไว้ใกล้กับบทกิริยา คือ **สิงขามิ**

คำว่า **วาริขํ** เป็นบทอวุตตกัมมะ ใน **สิงขามิ**

คำว่า **อถ** เป็นบทนิบาตบอกกาล

คำว่า **เกน** เป็นบทวิเศษณะวางไว้ใกล้กับบทวิเศษยะ คือ **วณฺณณ**

คำว่า **นุ** ศัพท์เป็นนิบาตคำถาม

คำว่า **คนฺตเถโนติ** สรุปลงใน **วุจฺจติ**

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มรุตาคคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคาถานี้เป็นพหุสัทติมรุตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, วรรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **น หรามิ น ภยชามิ** มีครุ ๓ ตัว คือ รา, ภย, ชา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, ห, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ อิ, ฤ, ช, อิ, อักษรมูทรฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทันตฐาน ๒ ตัว คือ น, น, อักษรโอรุฐาน ๓ ตัว คือ ม, ภ, ม

บาทที่ ๒ ว่า **อารา สิงขามิ วาริขํ** มีครุ ๖ ตัว คือ อ, รา, สิง, ขา, วา, ข อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อ, ง, ข, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ อิ, อิ, อิ, ช, อักษรมูทรฐาน ๒ ตัว คือ ร, ร, อักษรทันตฐานตัวเดียว คือ ส, อักษรโอรุฐานตัวเดียว คือ ม, อักษรทันตฐานตัวเดียว คือ ว และอักษรนาสิกฐานตัวเดียว คือ (ˆ)

บาทที่ ๓ ว่า **อถ เกน นุ วณฺณณ** มีครุ ๓ ตัว คือ เก, วณ, ณา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อ, อ, ก, อ, อ, อ, อักษรมูทรฐาน ๒ ตัว คือ ณ, ณ, อักษรทันตฐาน ๔ ตัว คือ ฤ, น, น, น, อักษรกัณฐतालฐาน ๒ ตัว คือ เอ, เอ และอักษรทันตฐานตัวเดียว คือ ว

บาทที่ ๔ ว่า **คนธเถโนติ วุจจติ** มีครุ ๕ ตัว คือ คน, ธต, เถ, โน, วุจ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๔ ตัว คือ ค, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ อี, จ, จ, อี, อักษรพันฐาน ๗ ตัว คือ น, ฐ, ต, ถ, น, ต, ต, อักษรโอฏฐานตัวเดียว คือ อุ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรพันโตฏฐานตัวเดียว คือ ว

(๓) **สมตาคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมทุสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สลิล) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลผฏฐสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะสลิลและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **น หรามิ น ภณขามิ** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๒ ว่า **อารา ลิงขามิ วาริข** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๓ ว่า **อถ เกน น วณณน** เป็นเกวลมทุสมตา

บาทที่ ๔ ว่า **คนธเถโนติ วุจจติ** เป็นมิสสกสมตา

คำถาจัดเป็นมิสสกสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๔ พยางค์ มี **ภ** ใน ภณขามิ ในบาทที่ ๑, มี **ข** ใน ลิงขามิ ในบาทที่ ๒, มี **ธต, เถ** ใน คนธเถโนติ ในบาทที่ ๔ และผสมอยู่กับสลิลอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐาน ๓ ตัว คือ ง, ก, ค, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ ญ, ช, ช, จ, จ, อักษรมทุฐาน ๒ ตัว คือ ญ, ญ, อักษรพันฐาน ๑๐ ตัว คือ น, น, น, น, น, ต, น, ต, ต, อักษรโอฏฐาน ๓ ตัว คือ ม, ม, ม จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลตาคุณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสลิลจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัถสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคำถาเป็น สัทสุขุมลตาคุณ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิตอักษรอยู่ ๔ พยางค์ มี **ภ** ใน ภณขามิ ในบาทที่ ๑, มี **ข** ใน ลิงขามิ ในบาทที่ ๒, มี **ธต, เถ** ใน คนธเถโนติ ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือสัณโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า คนธเถโนติ (คนธเถโน + อิติ) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลตาคุณ

(๕) **อัถพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางคิณนโทษที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอัถพยัตติคุณ อัถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถอัถพยัตติคุณ อัถพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในกาลานี้เป็น สัททอรรถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ่อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดง
โดยศัพท์

กาลาว่า

พุทฺโธปี พุทฺธสฺส ภณฺเอยย วณฺณํ
กปฺปมฺปิ เจ อณฺณมภาสฺมาโน
ชีเยถ กปฺโป จิริทิมฺนตฺเร
วณฺโณ น ชีเยถ ตถาคตฺตสฺส

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **พุทฺโธปี** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับกิริยาคุณพากย์ คือ ภณฺเอยย

คำว่า **พุทฺธสฺส** เป็นบทสามีสัมพันธ์ระ วางไว้ใกล้กับบทที่ถูกขยาย คือ วณฺณํ

คำว่า **วณฺณํ** เป็นบทอวุตตกัมมะ ใน ภณฺเอยย

คำว่า **กปฺปมฺปิ** เป็นบทอัจจันตสังโยคะ ในอภาสมาโน

คำว่า **เจ** เป็นบทนิบาตใช้ในปริกัปปัตถะ

คำว่า **อณฺณ** เป็นอวุตตกัมมะ วางใกล้กับบทกิริยา คือ อภาสมาโน

คำว่า **กปฺโป** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทกิริยาคุณพากย์ คือ ชีเยถ

คำว่า **จิริทิม** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อนตฺเร

คำว่า **วณฺโณ** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับกิริยาคุณพากย์ คือ ชีเยถ

คำว่า **น** เป็นบทนิบาตบอกปฏิเสธ สัมพันธ์เข้ากับกิริยาคุณพากย์ คือ ชีเยถ

คำว่า **ตถาคตฺตสฺส** เป็นบทสามีสัมพันธ์ เข้ากับบทประธาน คือ วณฺโณ

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มธูรตาคคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในพระคาถานี้เป็นปทาสดติมธูรตา คือมีเสียง
คล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณฺ์ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือน
กันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **พุทฺโธปี พุทฺธสฺส ภณฺเอยย วณฺณํ** มีครุ ๗ ตัว คือ พุท, โธ, พุท, ธส, เณย, วณ, ณ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๒๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ อิ, ย, ย, อักษรมฺฐฐาน ๓ ตัว คือ ณ, ณ, ณ, อักษรทนต์ฐาน ๖ ตัว คือ ท, ฐ, ท, ฐ, ส, ส, อักษรโอรุฐฐาน ๖ ตัว คือ พ, อุ, ป, พ, อุ, ภ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โอ, อักษรทนต์ฐานตัวเดียว คือ ว และอักษรนาสิกฐานตัวเดียว คือ (°)

บาทที่ ๒ ว่า **กปฺปมฺปิ เจ อณฺณมภาสฺมาโน** มีครุ ๗ ตัว คือ กป, ปม, เจ, อณ, ภา, มา, โน อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๒๔ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ ก, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ อิ, จ, ณ, ณ, อักษรทนต์ฐาน ๒ ตัว คือ ส, น, อักษรโอรุฐฐาน

สมาโน ในบาทที่ ๒, มี **ซี, ถ** ใน ซีเยถ, **ฆ** ใน จิริที่ฆมนตเร ในบาทที่ ๓, มี **ซี, ถ** ใน ซีเยถ, **ถา** ใน ตถาคตสส ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า พุทโธปี (พุทโธ + ปี) กปปมปี (กปปี + ปี) อถมณภาสมาโน (อถมณ + อภาสมาโน) จิริที่ฆมนตเร (จิริที่ฆ + อนตเร) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมาลตาคุณ

(๕) **อรรถพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กิริยาที่ก่อให้เกิดสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อรรถอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในกาลานี้เป็น สัทอรรถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

กาลานี้ว่า

ตว สทฺธญจ สีลญจ

วิทฺตวาน ชนาริป

วณฺณํ อถฺชนวณฺณเณน

กาลิงคสมิ วิมิหเส

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **ตว** เป็นบทสามีสัมพันธะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **สทฺธ, สีล**

คำว่า **สทฺธ, สีล** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **วิทฺตวาน**

คำว่า **ชนาริป** เป็นบทอาลปนะ

คำว่า **วณฺณํ** เป็นบทอวุตตกัมมะ สัมพันธ์เข้ากับ **วิมิหเส**

คำว่า **อถฺชนวณฺณเณน** เป็นบทภรณะ สัมพันธ์เข้ากับ **วิมิหเส**

คำว่า **กาลิงคสมิ** เป็นบทอาธาร วางใกล้กับบทกิริยา คือ **วิมิหเส**

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มธฺรตาคคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในพระคานานี้เป็นปทาสดติมธฺรตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณฺ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **ตว สทฺธญจ สีลญจ** มีครุ ๔ ตัว คือ สท, ธญ, สี, ลญ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ ญ, จ, อี, ญ, จ, อักษรทันตฐาน ๖ ตัว คือ ต, ส, ท, ฐ, ส, ล และอักษรทันโตฏฐฐานตัวเดียว คือ ว

บาทที่ ๒ ว่า **วิทฺตวาน ชนาริป** มีครุ ๓ ตัว คือ ทิต, วา, นา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อา, อ, อ, อา, อ, อักษรतालฐาน ๔ ตัว

คือ อี, อี, ช, อี, อักษรทัณฑฐาน ๕ ตัว คือ ท, ต, น, น, ฐ, อักษรโอฏฐานตัวเดียว คือ ป และอักษรทัณฑฐาน ๒ ตัว คือ ว, ว

บาทที่ ๓ ว่า **วณณํ อณชนวณณณ** มีครุ ๕ ตัว คือ วณ, ณ, อณ, วณ, ณ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐาน ๗ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ ณ, ช, อักษรมัทฐาน ๔ ตัว คือ ณ, ณ, ณ, ณ, อักษรทัณฑฐาน ๒ ตัว คือ น, น, อักษรกัณतालฐานตัวเดียว คือ เอ, และอักษรทัณฑฐาน ๒ ตัว คือ ว, ว และอักษรนาสิกฐานตัวเดียว คือ (◌)

บาทที่ ๔ ว่า **กาลิงคสมัย วิมิหเส** มีครุ ๖ ตัว คือ กา, ลิง, คสมัย, มี, มิ, เส อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๒๐ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐาน ๗ ตัว คือ ก, อ, ง, ค, อ, ห, อ, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ อี, อี, อี, อี, อักษรทัณฑฐาน ๓ ตัว คือ ล, ส, ส, อักษรโอฏฐาน ๓ ตัว คือ ม, ม, ม, อักษรกัณतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรทัณฑฐานตัวเดียว คือ ว และอักษรนาสิกฐานตัวเดียว คือ (◌)

(๓) **สมตาคณ** รศคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมุตสมตาคณ มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สติด) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมุตสมตาคณ มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตาคณ มีพยัญชนะสติดและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **ตว สทฤษฎจ สิลยจ** เป็นมิสสกสมตาคณ

บาทที่ ๒ ว่า **วิทิตวาน ชนาธิป** เป็นมิสสกสมตาคณ

บาทที่ ๓ ว่า **วณณํ อณชนวณณณ** เป็นเกวลมุตสมตาคณ

บาทที่ ๔ ว่า **กาลิงคสมัย วิมิหเส** เป็นเกวลมุตสมตาคณ

คาถานี้จัดเป็นมิสสกสมตาคณ เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๒ พยางค์ มี **ธ** ใน สทฤษฎจ ในบาทที่ ๑, มี **ธิ** ใน ชนาธิป ในบาทที่ ๒ และผสมอยู่กับสติดอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐาน ๓ ตัว คือ ก, ง, ค, อักษรतालฐาน ๗ ตัว คือ ณ, จ, ณ, จ, ช, ณ, ช, อักษรมัทฐาน ๔ ตัว คือ ณ, ณ, ณ, ณ, อักษรทัณฑฐาน ๘ ตัว คือ ต, ท, ท, ต, น, น, น, น, อักษรโอฏฐาน ๔ ตัว คือ ป, ม, ม, ม จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลตาคณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคณ รศความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสติดจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สันโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัตตสุขุมลตาคณ รศความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคาถานี้เป็น สัทสุขุมลตาคณ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิตอักษรอยู่ ๒ พยางค์ มี **ธ** ใน สทฤษฎจ ในบาทที่ ๑, มี **ธิ** ใน ชนาธิป ในบาทที่ ๒ และไม่มีสนธิหรือสันโยคที่

ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า สทฺธจ (สทฺธ + จ) สีสจ (สีล + จ) และบทสมาสในรูปว่า
 อยชนวณณน (อยชน + วณณ) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลตาคุณ

(๕) **อรรถพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้
 ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์โทษาที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจ
 ได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อตถอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในกาลานี้เป็น สัทอรรถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ่อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดง
 โดยศัพท์

กาลานี้

อภิลาสฺโน วณฺณฺปเถ ขณฺนตา

อุทฺทคเณ ตตฺถ ปปี อวิฺนฺหุ

เอวํ มุนี วัริยพลฺลปฺนโน

อภิลาสฺ วินฺเท ททฺยสฺส สนฺตี

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **อภิลาสฺโน (चना)** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับกิจริยา คือ ขณฺนตา, อวิฺนฺหุ

คำว่า **วณฺณฺปเถ** เป็นบทอาธาร วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ขณฺนตา

คำว่า **อุทฺทคเณ, ตตฺถ** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กัน สัมพันธ์กับบทว่า วณฺณฺปเถ

คำว่า **ปปี** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อวิฺนฺหุ

คำว่า **เอวํ** เป็นบทนิบาตใช้ในบอกอุปมาอุปไมย

คำว่า **มุนี (มุนิ)** เป็นบทประธาน สัมพันธ์เข้ากับบทกิจริยาคุณพากย์ คือ วินฺเท

คำว่า **วัริยพลฺลปฺนโน, อภิลาสฺ** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทวิเสสยะ คือ มุนี

คำว่า **ททฺยสฺส** เป็นบทสามีสัมพันธ์ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ สนฺตี

คำว่า **สนฺตี** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับกิจริยาคุณพากย์ คือ วินฺเท

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มธรรตาคคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในพระคาถานี้เป็นปทาสดติมธรรตาค คือมีเสียง
 คล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณฺ์ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือน
 กันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **อภิลาสฺโน วณฺณฺปเถ ขณฺนตา** มีครุ ๖ ตัว คือ ลา, โน, วณ, เถ, ณน, ตา
 อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๒๕ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ อ, ก, อา, อ, อ, ข,
 อ, อ, อา, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ อิ, อักษรมฺฐฐาน ๓ ตัว คือ ณ, ณ, ณ, อักษรทฺฐฐาน ๖ ตัว

คือ ล, ส, น, ถ, น, ต, อักษรโอภาฐาน ๓ ตัว คือ อุ, อู, ป, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษร
กัณฐฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรทันโตฐานตัวเดียว คือ ฤ

บาทที่ ๒ ว่า **อุทงคณ** **ตตถ** **ปป** **อวิญญ** มีครุ ๖ ตัว คือ ทง, เณ, ตต, ป, วิญ, ญ อยู่
ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๒๕ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ อ, ง, ค, อ, อ, อ, อ,
อ, อ, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ อิ, อักษรมูฐานตัวเดียว คือ ณ, อักษรทันตฐาน ๖ ตัว คือ ท, ต,
ต, ถ, น, ฑ, อักษรโอภาฐาน ๔ ตัว คือ อุ, อู, ป, ฤ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษร
ทันโตฐานตัวเดียว คือ ฤ และอักษรนาสิกฐาน ๒ ตัว คือ (◌), (◌)

บาทที่ ๓ ว่า **เอว** **มุนี** **วริยพลูปปนโน** มีครุ ๗ ตัว คือ เอ, ว, นี, วี, ลู, ปน, โน อยู่ใกล้
กัน, มีอักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๒๕ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อักษรताल
ฐาน ๔ ตัว คือ อิ, อี, อึ, อึ, อักษรมูฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทันตฐาน ๔ ตัว คือ น, ล, น, น,
อักษรโอภาฐาน ๖ ตัว คือ อุ, อู, ม, พ, ป, ฤ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, และอักษรกัณฐ
ฐานตัวเดียว คือ โอ อักษรทันโตฐาน ๒ ตัว คือ ฤ, ฤ และอักษรนาสิกฐานตัวเดียว คือ (◌)

บาทที่ ๔ ว่า **อภิลาส** **วิญเท** **ททยสส** **สนตี** มีครุ ๖ ตัว คือ ลา, วิญ, เท, ยส, สน, ตี อยู่
ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๒๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ อ, ก, อา, ห, อ, อ, อ,
อ, อ, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ อิ, อี, อึ, อึ, อักษรทันตฐาน ๑๐ ตัว คือ ล, ส, น, ท, ฑ, ส, ส, ส, น, ต,
อักษรโอภาฐานตัวเดียว คือ อุ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรทันโตฐานตัวเดียว คือ ฤ
และอักษรนาสิกฐานตัวเดียว คือ (◌)

(๓) **สมตาคณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่ง
ออกเป็น ๓ ประเภท คือ

- ก. เกวลมุตสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สลิถ) ฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ข. เกวลมุตสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะสลิถและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **อภิลาสโน** **วณฺณปเถ** **ขณฺนตา** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๒ ว่า **อุทงคณ** **ตตถ** **ปป** **อวิญญ** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๓ ว่า **เอว** **มุนี** **วริยพลูปปนโน** เป็นเกวลมุตสมตา

บาทที่ ๔ ว่า **อภิลาส** **วิญเท** **ททยสส** **สนตี** เป็นเกวลมุตสมตา

คำเหล่านี้จัดเป็นมิสสกสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน
คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๓ พยางค์ มี **เถ** ใน **วณฺณปเถ**, **ข** ใน **ขณฺนตา** ในบาทที่ ๑, มี **ถ** ใน **ตตถ** ในบาทที่
๒ และผสมอยู่กับสลิถอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐาน ๔ ตัว คือ ก, ง, ค,
ก, อักษรมูฐาน ๕ ตัว คือ ณ, ณ, ณ, ณ, อักษรทันตฐาน ๑๖ ตัว คือ น, น, ต, ท, ต, ต, น, ท, น, น,
น, น, ท, ฑ, น, ต อักษรโอภาฐาน ๗ ตัว คือ ป, ป, ป, ม, พ, ป, ฤ จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมี
ทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลตาคณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสลิถจำนวนมาก, ไม่
มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ,
สมาส และ สันโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อັถสฺซุขุมาลตาคฺคณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในกาลานี้เป็น สัททสุขุมาลตาคฺคณ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิธอักษร อยู่ ๓ พยางค์ มี เถ ใน วรรณูปเถ, ข ใน ขณนตา ในบาทที่ ๑, มี ถ ใน ตตถ ในบาทที่ ๒ และไม่มีสนธิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า วีริยพลูปนโน (วีริยพล + อุปนโน) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมาลตาคฺคณ

(๕) อັถพยัตติคฺคณ รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กณโทษที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอັถพยัตติคฺคณ อັถพยัตติคฺคณโดยศัพท์

ข. อັถอັถพยัตติคฺคณ อັถพยัตติคฺคณโดยเนื้อความ

ในกาลานี้เป็น สัทอັถพยัตติคฺคณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

๔.๒.๕ สรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์ วรรณ ศัพท์ตามที่ได้นำเสนอมาตามกลุ่มคัมภีร์สัทททวิเสส ขอสรุปดังต่อไปนี้

วรรณ ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก วรรณ ธาตุ + อ ปัจจัย มีความหมาย ๑๒ อย่าง ประกอบด้วย (๑) สณฺจาน รูปร่าง-สัณฐาน (มีต่ำและสูงเป็นต้น) (๒) รูป สี (มีสีแดงและดำเป็นต้น) (๓) ขาติ ตระกูล (มีกษัตริย์เป็นต้น) (๔) ฉวิ ผิพรรณ (๕) การณ เหตุ (๖) ปมาณ ประมาณ (๗) ปลฺลิสฺสา การสรรเสริญ (๘) อกฺขร อักษร (๙) ยส ชื่อเสียง (๑๐) คุณ คุณมีศีลเป็นต้น (๑๑) ขาตฺตรูป ทองคำ (๑๒) ปุพฺพิน กองทราย อุทาหรณ์ที่นำมาอ้างอิงในแต่ละความหมายนั้น มีที่เป็นฉันทประเภต่าง ๆ ประกอบด้วย ปุญฺยวตฺตคธา, อินฺทรวิชฺยรคธา, อุเปนทรวิชฺยรคธา, กมลคธา และอินทรวงศคธา และเป็นสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ (๑) ปสทคฺคณ (๒) มธฺรตาคฺคณ (๓) สมตาคฺคณ (๔) สฺซุขุมาลตาคฺคณ (๕) อັถพยัตติคฺคณ

๔.๓ วิเคราะห์ อุปฺปสธ ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาลี ตามคัมภีร์สัทททวิเสส

บทบาลีว่า อุปฺปสโธ, อุปฺปสถํ, อุปฺปสเถ ที่มาจาก อุปฺปสธ ศัพท์เป็นศัพท์ที่มีปรากฏเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ผู้วิจัยเห็นควรนำมาศึกษาวิเคราะห์ โดยเริ่มศึกษาตั้งแต่ด้านหลักภาษา พจนานุกรมไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๔.๓.๑ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักภาษา

อุปฺปสธ ศัพท์มาจาก อุป + วส นิวาเส=อยู่ + อถ, อุปฺปสธ + ณ, อุป + อส สหเน=อดทน + อถ มีกระบวนการสร้างศัพท์ ดังนี้

อุป + วส

อุป + วส

อุป + วส + อถ

ลปสระท่ายธาตุ

ลง อถ ปัจจัย (ไมคัลลานะ)

ธาตฺตสฺสนโตโลโป

อุปฺปสทวสโส

อุป + อุส + อถ	เปลี่ยน ว ต้นธาตุ เป็น อุ	วสส วา วุ
อุป + โอส + อถ	วุทธิ อุ เป็น โอ	อญเณสุ จ
อุป + โอส + อถ	ลบสรรหน้า ปกตีสระหลัง	สรโลโปมาเทศปฯ
อุโปสถ	นำพยัญชนะประกอบกับสระ	นเย ปริ ยุตเต
สำเร็จรูปเป็น อุโปสถ		

อุโปสถ		
อุโปสถ + ณ	ลง ณ ราคาที่ตัดทิต	ณ ราคา เตน รตต์ ฯลฯ
อุโปสถ + อ	ลบ ณ อนุพันธ์	เตส โณ โลป
อุโปสถ + อ	ลบสรรหน้า ปกตีสระหลัง	สรโลโปมาเทศปฯ
อุโปสถ	นำพยัญชนะประกอบกับสระ	นเย ปริ ยุตเต
สำเร็จรูปเป็น อุโปสถ		

อุป + อุส		
อุป + อุส	ลบสรรท้ายธาตุ	ธาตุสสนโตโลโปฯ
อุป + อุส + อถ	ลง อถ ปัจจัย (โมคคัลลานะ)	อุปวสาวสโส
อุป + โอส + อถ	วุทธิ อุ เป็น โอ	อญเณสุ จ
อุป + โอส + อถ	ลบสรรหน้า ปกตีสระหลัง	สรโลโปมาเทศปฯ
อุโปสถ	นำพยัญชนะประกอบกับสระ	นเย ปริ ยุตเต
สำเร็จรูปเป็น อุโปสถ		

๔.๓.๒ วิเคราะห์ศัพท์ตามพจนานุกรม

อุโปสถ ศัพท์มีความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา^{๑๔๓} ว่า

อุโปสเถติ เอตถ อุปวสนติ เอตถาติ อุโปสโถ, **อุปวสนตีติ** สีเลน วา อนสเนน วา อุเปตา หุตวา วสนตีติ อตโถ. อยญหิ อุโปสถสทโท อฏฐงคสมนนาคตฺ อุโปสถํ อุปวสามิตีอาทิสฺ^{๑๔๔} สีเล อาคโต. อุโปสโถ วา ปวารณา วาตีอาทิสฺ^{๑๔๕} ปาติโมกฺขุทเทสาทิวินยกมเม. โคपालกูโปสโถ นิคณฐโปสโถตีอาทิสฺ^{๑๔๖} อุปวาเส. อุโปสโถ นาม นาคราชาตีอาทิสฺ^{๑๔๗} ปณฺณตฺติยํ. อชฺชูปุสโถ ปนฺนรโสตีอาทิสฺ^{๑๔๘} ทิวเส.

และในคัมภีร์อภิธานปทีปิกาคาถาที่ ๗๘๐ ได้กล่าวเป็นคาถาไว้ว่า

^{๑๔๓} ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๔๕/๓๑๖.

^{๑๔๔} อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๗๑/๒๐๗., อัง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๔๖/๖๖.

^{๑๔๕} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๕๕/๑๖๓.

^{๑๔๖} อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๗๑/๒๐๐.

^{๑๔๗} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๔๖/๑๕๑.

^{๑๔๘} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๖๘/๑๗๕.

อุทฺเทเส ปาติโมกฺขสฺส

ปณฺณตฺตียมุโปสฺโส

อุปฺวาเส จ อฏฺฐจฺเ

อุโปสฺสทฺธิเน สฺยิยา.

อุโปสฺสคัณฑ์ มีความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) ปาติโมกฺขอุทฺเทเส การสวด
ปาติโมกข์ (๒) ปณฺณตฺตฺติ นามบัญญัติ (๓) อุปฺวาเส การรักษาอุโปสฺสคิล
(๔) อฏฺฐจฺเ คีล ๘ (๕) อุโปสฺสทฺธิน วันอุโปสฺส

เมื่อทราบความหมายของ อุโปสฺส คัณฑ์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ต่อไปจะได้นำเสนอรูป
วิเคราะห์พร้อมอุทาหรณ์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

อุเปจฺจ วสฺตพฺพโต อุโปสฺโส ปาติโมกฺขอุทฺเทโส^{๑๔๙} การสวดปาติโมกข์ ชื่อว่าอุโปสฺส เพราะ
เป็นวันอันสงฆ์พึงเข้าจำอยู่ (สวด)

ตถารุเป หตฺถิสฺสวีสเส อุโปสฺโสติ สมณญฺามตฺตโต อุโปสฺโส ปณฺณตฺตฺติ^{๑๕๐} นามบัญญัติ ชื่อ
ว่าอุโปสฺส เพราะเป็นชื่อเรียกช่าง ม้าที่เป็นสัตว์พิเศษ อุโปสฺสกุเล ชาตตฺตา อุโปสฺโส ช่างชื่อว่า อุโปส
ส เพราะเป็นช่างที่เกิดในตระกูลอุโปสส อุปฺคนฺตฺวา อรโย อุตฺตฺติ วั อุโปสฺโส หรือช่างที่เข้าไป (ใน
สงคราม) แล้ว อดทนต่อข้าศึก จึงชื่อว่า อุโปสส

อสนาทิสฺยมาทฺธิ วั อุเปจฺจ วสฺนตฺตฺติ อุโปสฺโส อุปฺวาโส^{๑๕๑} การรักษาศีล ชื่อว่าอุโปสส
เพราะเข้าจำอยู่โดยมีการสำรวมในการอดอาหารเป็นต้น

อุเปเตน สมณฺนาคเตน หุตฺวา วสฺตพฺพโต สนฺตฺาเน วาเสตพฺพโต อุโปสฺโส สีสฺล^{๑๕๒} คีล ชื่อว่า
อุโปสส เพราะเป็นศีลที่ต้องเข้าจำอยู่แล้วให้มีอยู่ในสันดาน (ของตน)

อุปฺวสฺนตฺติ เอตฺถาติ อุโปสฺโส, อุปฺวสฺนตฺตฺติ สีสฺเลน วั อนสฺเนน วั อุเปตา หุตฺวา วสฺนตฺตฺติ
อตฺถโ^{๑๕๓} วัน ชื่อว่าอุโปสส เพราะเป็นที่เข้าจำของคนทั้งหลาย ๆ บทว่า อุปฺวสฺนตฺติ ความว่า เป็นผู้เข้า
จำอยู่ด้วยศีล หรือด้วยการอดอาหาร

อุปฺวสฺนตฺติ เอตฺถาติ อุโปสฺโส อุปฺวสฺตพฺพทิวโส. อุปฺวสฺนตฺตฺติ จ สีสฺเลน วั สพฺพโส อหฺารสฺส
จ อฏฺฐจฺนสงฺขาเตน อนสฺเนน วั ชีรฺปานมฺรฺพานาติมตฺเตน วั อุเปตา หุตฺวา วสฺนตฺตฺติ อตฺถโ^{๑๕๔} วัน
ชื่อว่าอุโปสส เพราะเป็นที่เข้าจำของคนทั้งหลาย บทว่า อุปฺวสฺนตฺติ ความว่า เป็นผู้เข้าจำอยู่ด้วยศีล
หรือด้วยการอด คือ ไม่กินอาหาร โดยประการทั้งปวง หรือ ด้วยเพียงการดื่มน้ำปานะ มีน้ำนม น้ำผึ้ง
เป็นต้น

มีอุทาหรณ์ประกอบ ดังนี้

๑. ปาติโมกฺขอุทฺเทเส แปลว่า การสวดปาติโมกข์ของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์

^{๑๔๙} สารตฺถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑๔๐.

^{๑๕๐} สารตฺถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑๔๐.

^{๑๕๑} สารตฺถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑๔๐.

^{๑๕๒} สารตฺถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑๔๐.

^{๑๕๓} ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๔๕/๓๑๖.

^{๑๕๔} สารตฺถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑๓๙.

อุทาหรณ์: สุณาตุ เม ภนเต สโฆ. ยทิ สขสส ปตตกลล สโฆ อุโปสถ กเรยย, ปาติโมกข์ อุททิสยย.^{๑๕๕} ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว สงฆ์พึงทำอุโบสถ พึงยก ปาติโมกข์ขึ้นแสดง

ตุมเห เจ พราหมณา อุโปสถ น สกกริสสธ. น ครุกริสสธ น มาเนสสธ น ปุเชสสธ, อถ โภจรหิ อุโปสถ สกกริสสติ ครุกริสสติ มาเนสสติ ปุเชสสติ; คจจ ตว พราหมณ อุโปสถ, มา โน อคมาสิ; คจจ ตว สขมม, มา โน อคมาสิ.^{๑๕๖} พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พราหมณ์ทั้งหลาย^{๑๕๗} พวกเขาไม่สักการะ ไม่เคารพ ไม่นับถือ ไม่บูชาซึ่งอุโบสถ เมื่อเป็นเช่นนี้ ใครเล่าจักสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ซึ่งอุโบสถ พราหมณ์ เธอจงไปทำอุโบสถ จะไม่ไปไม่ได้ เธอจงไปทำสังฆกรรม จะไม่ไปไม่ได้

๒. ปณณตติ แปลว่า นามบัญญัติ

อุทาหรณ์: รมโถ มหาสุทสนสส หตถิรตณ ปาตุโรหสิ สพพเสโต สดตปุตติโธ อธิริมา เวหาสกโม อุโปสถ นาม นาคราชา^{๑๕๘} ช้างแก้วซึ่งเป็นช้างเผือก เป็นที่พึงของเหล่าสัตว์ มีฤทธิ์ เหาะไปในอากาศได้ เป็นพญาช้างตระกูลอุโบสถ^{๑๕๙} ได้ปรากฏแก่พระเจ้ามหาสุทสนะ

๓. อุปवास แปลว่า การเข้าจำอุโบสถ, การอดอาหาร

อุทาหรณ์: สุทสส เว สทา ผคค สุทสสุโปสถ สทา
 สุทสส สุจิมมสส สทา สมปชชเต วต.^{๑๖๐}
 ผคคคุณฤกษ์^{๑๖๑} เป็นฤกษ์ดีทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธ์ อุโบสถ เป็น
 วันศกดิ์สิทธิ์ทุกเมื่อสำหรับผู้บริสุทธ์ วัตรปฏิบัติสมบูรณ์ทุกเมื่อ
 สำหรับผู้บริสุทธ์ มีกรรมสะอาด

๔. อฏฺงจค แปลว่า ศีลองค์ ๘

อุทาหรณ์: อฏฺงจคสมนนาโคโต โข วิสาเข อุโปสถ อุปุตโต มหปผล โหติ มหานิสโส มหาชุตติโก มหาวิปผาโร.^{๑๖๒} วิสาखा อุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ ที่บุคคลอยู่จำแล้ว ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก มีความรุ่งเรืองมาก แม้ไพศาลมาก

^{๑๕๕} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓๔/๑๔๗.

^{๑๕๖} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓๗/๑๕๐.

^{๑๕๗} พราหมณ์ทั้งหลาย ในที่นี้หมายถึงภิกษุชีณาสพ (วิ.อ. (บาลี) ๓/๑/๕)

^{๑๕๘} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๔๖/๑๕๑.

^{๑๕๙} พญาช้างตระกูลอุโบสถ ในที่นี้หมายถึงช้างมงคลตระกูล ๑ ในบรรดา ๑๐ ตระกูล คือ (๑) ภาพกหัตถิ (สีดำ) (๒) คังโคยหัตถิ (สีเหมือนน้ำไหล) (๓) ปณทรหัตถิ (สีขาวดั่งเขาไกรลาส) (๔) ตามพหัตถิ (สีทองแดง) (๕) ปิงคหัตถิ (สีทองอ่อนดั่งสีตาแมว) (๖) คันธหัตถิ (สีไม้กฤษณา มีกลิ่นตัวหอม) (๗) มังคหัตถิ (สีนิลอันมีกิริยาทำทางเดินดงงาม) (๘) เหมหัตถิ (สีเหลืองดั่งทอง) (๙) อุโบสถหัตถิ (สีทองคำ) (๑๐) ฉัททันตหัตถิ (กายสีขาว บริสุทธ์ดั่งสีเงินยวง แต่ปากและเท้าสีแดง) (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๒/๕๐) ในช้างมงคล ๑๐ ตระกูลนี้ ช้างอุโบสถ ประเสริฐที่สุด (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๔๖/๒๓๔)

^{๑๖๐} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๗๙/๕๒.

^{๑๖๑} ผคคคุณฤกษ์ หมายถึงงานนักขัตฤกษ์ประจำเดือน ๔ ที่พราหมณ์ถือว่าผู้ที่ชำระหรืออาบน้ำวันข้างขึ้น เดือน ๔ ได้ชื่อว่าชำระบาปที่ทำมาแล้วตลอดปีได้ (ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๗๙/๑๙๑)

^{๑๖๒} อ.อ.อ. (บาลี) ๒๓/๔๓/๒๑๐.

อปเปกทา มยั ภนฺเต อฏฺฐจฺคสมนฺนาคตฺ อโปสถํ อูปวสาม, อปเปกทา น อูปวสามาติ.^{๑๖๓}
 อุบาสกอุบาสิกาชาวแคว้นสักกะเหล่านั้นกราบทูลว่า บางคราวข้าพระองค์ทั้งหลายพากันรักษาอุโบสถ
 ที่ประกอบด้วยองค์ ๘ แต่บางคราวก็ไม่ได้พากันรักษา พระพุทธเจ้าข้า

๕. อุโปสถทิน แปลว่า วันอุโบสถ

อุทาหรณ์: น ภิกฺขเว ตทหุโปสเถ สภิกฺขุกา อาวาสา อภิกฺขุโก อาวาโส คนฺตพฺโพ อณฺณตร
 สฺเฆน อณฺณตร อนุตรายา.^{๑๖๔} ภิกฺขุทั้งหลาย ในวันอุโบสถนั้น ไม่พึงออกจากอาวาสที่มีภิกษุ^{๑๖๕} ไปสู่
 อาวาสที่ไม่มีภิกษุ เว้นแต่ไปกั๊บสงฆ์^{๑๖๖} เว้นแต่มีอันตราย

พยตฺเตน ภิกฺขุณา ปฏฺฐิพฺเพน เต ภิกฺขุ ฎาเปตพฺพา สฺถนฺนตุ เม อายสมนฺตา, อชฺชูปโสโถ
 ปณฺณโรโส, ยทายสมนฺตานํ ปตฺตทกฺกลํ, มยฺ อณฺณมณฺณํ ปาริสฺสุทฺธิอุโปสถํ กเรยยามาติ.^{๑๖๗} ภิกษุผู้ฉลาด
 สามารถ พึงประกาศให้ภิกษุทั้งหลายทราบว่า ท่านทั้งหลายจงฟังข้าพเจ้า วันนี้เป็นวันอุโบสถ ๑๕ คำ
 ถ้าท่านทั้งหลายพร้อมกันแล้ว เราทั้งหลายพึงทำปาริสุทธิอุโบสถแก่กันและกัน

๔.๓.๓ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักฉันทลักษณ์

คาถาว่า

สุทฺธสฺส เว สทา ผคฺคฺ สุทฺธสฺสุโปสโถ สทา
 สุทฺธสฺส สฺจิจิมฺมสฺส สทา สมฺปชฺชเตว ตํ

เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่า ปัฐยาวัตตคาถา

ครึ่งคาถาแรก							
ค	ร	ย	ถ	ค	ร	ช	ค
๒	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๑	๒
สุท	ธสฺส เว	สทา ผค	คฺ	สุท	ธสฺสุโป	สโถ ส	ทา
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ภ	ย	ถ	ด	ม	ช	ค
๒	๒ ๑ ๑	๑ ๒ ๒	๑	๑	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
สุท	ธสฺส สฺ	จิ กมฺมส	ส	ส	ทา สมฺปช	ชเตว	ตํ

คาถานี้เป็นอนุสุภาฉันท ๘ พยางค์ ประเภท ปัฐยาวัตตคาถา มี ย ช ย ช คณะอยู่
 พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

^{๑๖๓} อ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๔๖/๖๖.

^{๑๖๔} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๘๑/๑๘๘.

^{๑๖๕} อาวาสที่มีภิกษุ หมายถึงในอาวาสใด มีภิกษุพอที่จะทำอุโบสถอยู่ ไม่พึงออกจากอาวาสนั้นไปสู่
 อาวาสที่ไม่มีภิกษุพอที่จะทำอุโบสถ (วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๘๑/๑๘๓)

^{๑๖๖} ไปกั๊บสงฆ์ หมายถึงไปกั๊บภิกษุทั้งหลายที่มีจำนวนครบองค์สงฆ์ คือ ไปกั๊บภิกษุอื่น ๆ รวมกับตัว
 ภิกษุตนเองเป็น ๔ รูปเป็นอย่างน้อย (วิ.อ. (บาลี) ๓/๑๘๑/๑๘๓)

^{๑๖๗} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๖๘/๑๗๕.

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ สทา ผค (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ สโถ ส (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ คือ จิ กम्मส (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๔ คือ ชเต ว (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

๔.๓.๔ วิเคราะห์ตามหลักอสังการ

คาถาว่า

สุทฺธสฺส เว สทา ผคฺค

สุทฺธสฺสโปสโถ สทา

สุทฺธสฺส สุจิกम्मสฺส

สทา สมฺปชฺชเต วตฺ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **สุทฺธสฺส** ๓ บท เป็นบทสามีสัมพันธ์ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ผคฺค, อุโปสโถ และ วตฺ

คำว่า **เว** เป็นบทนิบาตใช้เป็นบทปุโรณะ

คำว่า **สทา** ๓ บท เป็นกาลสัตตมี วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ผคฺค, อุโปสโถ และ วตฺ

คำว่า **สุจิกम्मสฺส** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทวิเสสย คือ สุทฺธสฺส

คำว่า **วตฺ** เป็นประธาน วางไว้ใกล้กับบทกิริยาคุมพากย์ว่า สมฺปชฺชเต

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มรุตาคคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในพระคาถานี้เป็นปทาสัตตมรุตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณฺ์ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **สุทฺธสฺส เว สทา ผคฺค** มีครุ ๕ ตัว คือ สฺท, ธส, เว, ทา, ผค อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, ค, ค, อักษรทันตฐาน ๗ ตัว คือ ส, ท, จ, ส, ส, ส, ท, อักษรโอรุฐาน ๓ ตัว คือ อุ, ผ, อุ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ และอักษรทันตฐานตัวเดียว คือ ว

บาทที่ ๒ ว่า **สุทฺธสฺสโปสโถ สทา** มีครุ ๕ ตัว คือ สฺท, ธส, โป, โถ, ทา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๔ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อักษรทันตฐาน ๙

ตัว คือ ส, ท, ฉ, ส, ส, ส, ถ, ส, ท, อักษรโอษฐ์ฐาน ๓ ตัว คือ อุ, อู, ุ และอักษรกัณฐ์ฐาน ๒ ตัว คือ โอ, โอ

บาทที่ ๓ ว่า **สุทฺธสฺส สฺจิกมฺมสฺส** มีครุ ๔ ตัว คือ สุท, ฐส, กม, มส อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๒๐ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐ์ฐาน ๖ ตัว คือ อ, อ, ก, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ อิ, จ, อักษรทนต์ฐาน ๘ ตัว คือ ส, ท, ฉ, ส, ส, ส, ส, ส และอักษรโอษฐ์ฐาน ๔ ตัว คือ อุ, อู, ม, ม

บาทที่ ๔ ว่า **สทา สมฺปชฺชเต วตฺ** มีครุ ๕ ตัว คือ ทา, สม, ปช, เต, ต อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐ์ฐาน ๗ ตัว คือ อ, อา, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ ช, ช, อักษรทนต์ฐาน ๕ ตัว คือ ส, ท, ส, ต, ต, อักษรโอษฐ์ฐาน ๒ ตัว คือ ม, ป, อักษรกัณฐ์तालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรทนต์ฐานตัวเดียว คือ ว และอักษรนาสิกัณฐ์ฐานตัวเดียว คือ (°)

(๓) **สมตาคูณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมฺหุสมฺตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สติด) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมฺหุสมฺตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมฺตา มีพยัญชนะสติดและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **สุทฺธสฺส เว สทา ผคฺค** เป็นมิสสกสมฺตา

บาทที่ ๒ ว่า **สุทฺธสฺสฺโปสโถ สทา** เป็นมิสสกสมฺตา

บาทที่ ๓ ว่า **สุทฺธสฺส สฺจิกมฺมสฺส** เป็นมิสสกสมฺตา

บาทที่ ๔ ว่า **สทา สมฺปชฺชเต วตฺ** เป็นเกวลมฺหุสมฺตา

คำถ้านี้จัดเป็นมิสสกสมฺตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๕ พยางค์ มี ฐ ใน สุทฺธสฺส, ผ ใน ผคฺค ในบาทที่ ๑, มี ฐ, โถ ใน สุทฺธสฺสฺโปสโถ ในบาทที่ ๒, มี ฐ ใน สุทฺธสฺส ในบาทที่ ๓ และผสมอยู่กับสติดอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐ์ฐาน ๔ ตัว คือ ค, ค, ก, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ จ, ช, ช, อักษรทนต์ฐาน ๘ ตัว คือ ท, ท, ท, ท, ท, ท, ต, ต, อักษรโอษฐ์ฐาน ๕ ตัว คือ ป, ม, ม, ม, ุ จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมาลตาคูณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมาลตาคูณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสติดจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อตฺตสุขุมาลตาคูณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคำถ้านี้เป็น สัทสุขุมาลตาคูณ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิตอักษรอยู่ ๕ พยางค์ มี ฐ ใน สุทฺธสฺส, ผ ใน ผคฺค ในบาทที่ ๑, มี ฐ, โถ ใน สุทฺธสฺสฺโปสโถ ในบาทที่ ๒, มี ฐ ใน สุทฺธสฺส ในบาทที่ ๓ และไม่มีสนธิหรือสัณโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า สุทฺธสฺสฺโปสโถ (สุทฺธสฺส + ุโปสโถ) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมาลตาคูณ

(๕) **อรรถพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กิริยาที่ก่อให้เกิดข้อสงสัย ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อรรถอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในกาลานี้เป็น สัทอรรถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

๔.๓.๕ สรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์ อุปสกล ศัพท์ตามที่ได้นำเสนอมาตามกลุ่มคัมภีร์สัททาวีสเสส ขอสรุปดังต่อไปนี้

อุปสกล ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก อุป บทหน้า + วส ธาตุ + อถ ปัจจัย, อุปสกล ศัพท์ + ณ ปัจจัย และ อุป บทหน้า + อส ธาตุ + อถ ปัจจัย มีความหมาย ๕ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **ปาติโมกข์เทศ** การสวดปาติโมกข์ (๒) **ปณฺณตติ** นามบัญญัติ (๓) **อุปวาส** การรักษาอุโบสถศีล (๔) **อฏฺฐงค** ศีล ๘ (๕) **อุปสกลทิน** วันอุโบสถ อุทาหรณ์ที่นำมาอ้างอิงในแต่ละความหมายนั้น มีที่เป็นฉันท์ประเภท ปุริยาวัตตคาลา อย่างเดียว และเป็นสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ (๑) ปสาคคุณ (๒) มฐฺร-ตาคคุณ (๓) สมตาคคุณ (๔) สุขุมลตาคคุณ (๕) อรรถพยัตติคุณ

๔.๔ วิเคราะห์ จกฺก ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาลี ตามคัมภีร์สัททาวีสเสส

บทบาลีว่า จกฺกํ, จกฺกานิ, จตฺตจกฺกํ, จกฺกฺรตณฺ, จกฺกเณ ที่มาจาก จกฺก ศัพท์เป็นศัพท์ที่มีปรากฏให้เห็นและใช้มากเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ผู้วิจัยเห็นควรนำมาศึกษาวิเคราะห์ โดยเริ่มศึกษาตั้งแต่ด้านหลักภาษา พจนานุกรมไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๔.๔.๑ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักภาษา

จกฺก ศัพท์มาจาก จ + กร กรณ=ทำ + กฺวิ หรือ จกฺก พยฺถเน=ทำอันตราย-ทำร้าย + อ มีกระบวนการสร้างศัพท์ ดังนี้

จ + กร

จ + กร

จ + กร + กฺวิ

จ + ก + กฺวิ

จ + ก

จ ก + ก

สำเร็จรูปเป็น **จกฺก**

ลบสระท่ายธาตุ

ลง กฺวิ ปัจจัย

ลบ รฺ ท่ายธาตุ

ลบ กฺวิ ปัจจัย

ซ้อน กฺ อักษร

ธาตุสนฺโตโลโป

กฺวิ จ

ธาตุวณตสส โลโป กฺวิมิ

กฺวิโลโป จ

ปรเทวภาโว จาเน

จกฺก

จกฺก

ลบสระท่ายธาตุ

ธาตุสนฺโตโลโป

รัตน์ะ (๘) มณฑล มณฑล (๙) พล กองทัพ-พล (๑๐) กุลาภณู แทนปิ่น
ของช่างหม้อ-ภรรยาช่างหม้อ (๑๑) อาณา อาณาจักร (๑๒) อายุธ อาวุธ คือ
จักร (๑๓) ทาน วัตถุทาน (๑๔) ราสี กองวัสดุ

เมื่อทราบความหมายของ จกุก ศัพท์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ต่อไปจะได้นำเสนอรูปวิเคราะห์
พร้อมอุทาหรณ์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

กโรติ จิ คมนิ อเนนาติ จกุก ล้อรถชื่อว่าจักกะ เพราะเป็นเครื่องทำให้เคลื่อนไป จกุกเกติ
พยถติ หีสติ ภูมินติ จกุก ชื่อว่าจักกะ เพราะเปียดเปียนคือบดแผ่นดิน

จกุกเกติ พยถติ หีสติ เอเตนาติ จกุก กงจักรชื่อว่าจักกะ เพราะเป็นเครื่องเปียดเปียน
กรียเต วิคโคโท อเนนาติ จกุก กองทัพชื่อว่าจักกะ เพราะเป็นเหตุให้ทำการยึดครองได้
มีอุทาหรณ์ประกอบ ดังนี้

๑. รถจค แปลว่า ล้อรถ

อุทาหรณ์: มโนบุพพงคมา ธมมา มโนเสฏฐา มโนมยา
มนสา เจ ปทุญฺเจน ภาสติ วา กโรติ วา
ตโต นั ทุคฺขมเนวติ จกุกว วหโต ปท^{๑๘๐}

ธรรมทั้งหลาย^{๑๘๑} มีใจ^{๑๘๒} เป็นหัวหน้า^{๑๘๓} มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคน
มีใจชั่ว ก็จะทำชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย เพราะความชั่วนั้น ทุกข์ย่อมติดตาม
เขาไป เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป ฉะนั้น

๒. ลกขณ แปลว่า ลายลักษณะที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า

อุทาหรณ์: อทฺทสา โข โทโณ พฺราหมโณ ภควโต ปาเทสุ จกุกานิ สหสสารานิ สเนมิกานิ
สนาณิกานิ สพพการปริปุรานิ^{๑๘๔} โทณพราหมณ์ได้เห็นรอยกงจักรมีซี่กำลังพันซี่ มีกง มีตุ้มครบ มี
ส่วนประกอบครบทุกอย่างที่รอยพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า

^{๑๘๐} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑/๑๕.

^{๑๘๑} ธรรมทั้งหลาย มีความหมาย ๔ ประการ คือ (๑) คุณธรรม (๒) เทศนาธรรม (๓) ปริยัติธรรม
(๔) นิสสัคตธรรม (สภาวะที่มีใจสัตถ์) หรือนิชชีวธรรม (สภาวะที่มีใจชีวะ) ในที่นี้หมายถึงนิสสัคตธรรม ได้แก่ อรูป
ชั้น ๓ คือ เวทนาชั้น สัญญาชั้น และสังขารชั้น (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๑๗) และดู ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๘๖/๕๓๗
ประกอบ

^{๑๘๒} ใจ หมายถึงจิต ๔ ระดับ คือ จิตระดับกามาวจรภูมิ จิตระดับรูปาวจรภูมิ จิตระดับอรูปรูปาวจรภูมิ
และจิตระดับโลกุตตรภูมิ แต่ในที่นี้หมายถึงจิตที่มีโทษนัสประกอบด้วยปฏิฆะ เดิมทีเดียว จิตนั้นเป็นภวังคจิต คือ
เป็นจิตที่ผ่องใส(ปกติสัจจิต) แต่เมื่อถูกเจตสิกธรรมฝ่ายชั่วกล่าวคืออุปกิเลสธรรมจรมาระทบเข้า ก็กลายเป็นจิต
เศร้าหมองที่เรียกว่า ใจชั่ว ซึ่งพร้อมที่จะแสดงพฤติกรรมออกมาทางกายและวาจา (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๗-๑๘)

^{๑๘๓} เป็นหัวหน้า หมายถึงเป็นหัวหน้าของเจตสิกธรรม กล่าวคือเป็นเหตุปัจจัยให้เจตสิกธรรมเกิดขึ้น
(ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๘)

^{๑๘๔} อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๓๖/๔๒.

๓. ธรรมจกฏ แปลว่า ธรรมจักร

อุทาหรณ์: ราชามหสมิ เสดลาตี ธรรมราชา อนุตตรโร ธรรมเมณ จกฏํ วัตเตมิ จกฏํ อปปฏิ-
วัตติย^{๑๘๕} เสดพรหมณํ เราเป็นพระราชอาอยู่แล้ว คือเป็นพระธรรมราชาผู้ยอดเยี่ยม ยังธรรมจักรที่ไม่มี
มีใคร ๆ หมุนไปได้ ให้หมุนไปได้

๔. อรุจกฏ แปลว่า กงจักร, วงจักร

อุทาหรณ์: อิจฉาหตสส โปสสส จกฏํ รมติ มตถเก^{๑๘๖} กงจักรจึงหมุนอยู่บนกระหม่อม
ของสัตว์ผู้ถูกความปรารถนามากเกินไปครอบงำแล้ว

๕. อิริยาปถ แปลว่า อิริยาบถ

อุทาหรณ์: จตุจกฏํ นวทวารํ ปุณณํ โลเภณ สยุตํ ปงกชาติ มหาวีร กถิ ยาตรา ภวิสสตี^{๑๘๗}
ข้าแต่พระมหาวิระ สรรยนต์มีอิริยาบถ ๔ ทวาร ๙ เต็มไปด้วยของไม่สะอาด ถูกโลภะประกอบไว้ เป็น
เหมือนเปือกตม สรรยนต์นั้นจักเล่นไปได้อย่างไร

จตุจกฏนติ จตุอิริยาปถิ อิริยาปถิ อธิ อธิ ปวัตตณญเจณ จกฏนติ อธิเปโต^{๑๘๘} คำว่า
จตุจกฏํ คือ อิริยาบถ ๔ ความจริง อิริยาบถ ท่านประสงค์เรียกว่า จักร เพราะหมายถึงเคลื่อนไว้ไปได้

๖. สมปตติ แปลว่า สัมปัตติจักร (สมบัติ=ความถึงพร้อม)

อุทาหรณ์: จตตาริมานิ ภิกขเว จกฏานิ เยหิ สมณนาคตานิ เทวมนุสสานิ จตุจกฏํ วัตตติ
เยหิ สมณนาคตา เทวมนุสสา นจิสเสว มหนตตต เวปุลลตต ปาปุณนติ โภเคสุ^{๑๘๙} ภิกษุทั้งหลาย จักร
๔ ประการเหล่านี้ เป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ผู้ประกอบแล้วเป็นไปได้ และถึงความยิ่งใหญ่ ความ
ไพบุลย์ในภคะทั้งหลายต่อกาลไม่นานนัก

๗. จกฏรตน แปลว่า จักรรัตนะ

อุทาหรณ์: ทิพพิ จกฏรตนํ ปาตุภวติ สหสสารํ สเนมิกํ สนาภิกํ สพุพการปริปุริ^{๑๙๐} จักร
แก้วอันเป็นทิพย์ มีซี่ก่าตั้งพันซี่ มีกง มีคุมครบ มีส่วนประกอบครบทุกอย่าง ก็ปรากฏขึ้น

๘. มณฑล, อสนิมณฑล แปลว่า มณฑล, รัศมีแห่งสายฟ้า, บริเวณแห่งสายฟ้า

อุทาหรณ์: อสนิวิจกฏํ ทนตญญ^{๑๙๑} ปลายพินของผู้นี้คมกริบประดุจวงแห่งสายฟ้า
อสนิวิจกฏนติ โข ภิกขเว ลาภสกุการสิโลกสเสต อธิวจน^{๑๙๒} คำว่า อสนิวิจกฏํ วงแห่ง
สายฟ้า, รัศมีสายฟ้า นี้ เป็นชื่อของลาภสักการะและความสรรเสริญ

วิจกฏสณณานา อสนิ เอว อสนิวิจกฏ^{๑๙๓} คมกริบประดุจสายฟ้า ชื่อว่าอสนิวิจกฏะ

^{๑๘๕} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๙๙/๓๘๔.

^{๑๘๖} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๐๔/๒๖.

^{๑๘๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๙/๑๘.

^{๑๘๘} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑๙๔/๓๓๙.

^{๑๘๙} อง.จตุกฏ. (บาลี) ๒๑/๓๑/๓๗.

^{๑๙๐} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๔๓/๑๕๐.

^{๑๙๑} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๖๑/๓๖.

^{๑๙๒} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๖๒/๒๑๙.

^{๑๙๓} ม.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๔๘/๒๕.

๙. พล แปลว่า กำลังพล, กองทัพ, กองพล

๑๐. กุลาภณฺฑ แปลว่า แทนปิ่นของช่างหม้อ

อุทาหรณ์: อัย มหาปจวี กุลาภจกั วยี ปรีวตเตตฺวา ภควนฺต เวสาลีนคราภิมุขํ อกาลิ^{๑๙๔}
แผ่นดินมหาปฐพีนี้ได้หมูนกระทำให้พระผู้มีพระภาคเจ้าให้มีพระพักตร์มุ่งไปทางกรุงเวสาลี เหมือนแผ่นดิน
หมูนของช่างหม้อ ฉะนั้น

๑๑. อาณา แปลว่า อาณาจักร, คำสอน

อุทาหรณ์: สาธุ ภนฺเต วิสสฺตถา กโรถ มยฺหิ อาณาจกั ทุมหากํ ธมฺมจกั โหตุ^{๑๙๕} ดีละ
เจ้าข้า ขอพระคุณเจ้าทั้งหลายจงหมดความคิดระแวงสงสัย กระทำเถิด อาณาจักรจงไว้เป็นภาระของ
ข้าพเจ้า ธรรมจักรจงเป็นภาระของพระคุณเจ้าทั้งหลาย

เอถ, มยฺ อาวุโส สมณสฺส โคตมสฺส สัมภะทํ กริสฺสาม จกฺกเกทฺหนฺติ^{๑๙๖} มาเถิด ท่านทั้งหลาย
พวกเราจะทำลายสงฆ์^{๑๙๗} ทำลายหลักคำสอน ของพระสมณโคตม

จกฺกเกทฺหนฺติ สาสนเกทฺ^{๑๙๘} คำว่า จกฺกเกทฺ หมายถึง ทำลายหลักคำสอน

๑๒. อายุธฺ แปลว่า อายุจักร

อุทาหรณ์: ชุรปริยนฺเตน เจปิ จกฺเคน โย อิมิสฺสา ปจฺวียา ปาณเ อกํ มํสขลํ เอกํ มํสฺปฺญฺชํ
กเรยฺย^{๑๙๙} แม้หากบุคคลใช้จักรมีคมดุจมีดโกนสังหารเหล่าสัตว์ในปฐพีนี้ให้เป็นตุจลานตากเนื้อ ให้เป็น
กองเนื้อเดียวกัน

๑๓. ทาน แปลว่า วัตถุทาน

อุทาหรณ์: ททํ ภูยฺช มา จ ปมาโท จกั วัตตย โกสลาธิป^{๒๐๐} ข้าแต่มหाराชผู้ทรงมี
อัยาศัยในกุศล ขอพระองค์ประทานแก่คนเหล่านี้แล้วค่อยเสวย อย่าทรงประมาทเลย ยังวัตถุทาน
ให้เป็นไปเถิด

ททํ ภูยฺช มา จ ปมาโท จกั วัตตย สพฺพปาณินิ^{๒๐๑} ขอพระองค์จงประทานแก่คนเหล่านี้
อื่นแล้วค่อยเสวย อย่าทรงประมาทเลย ยังวัตถุทานให้เป็นไปแก่สัตว์ทั้งหลายเถิด

๑๔. ราสิ, สมุหฺ แปลว่า กอง, หมู่

อุทาหรณ์: เทวจกั อสุรจกั^{๒๐๒} หมู่เทพ หมู่อสูร

^{๑๙๔} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๘๖/๑๖๘.

^{๑๙๕} วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๑.

^{๑๙๖} วิ.ม.ห. (บาลี) ๑/๔๐๙/๓๐๘., วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๔๓/๑๓๖.

^{๑๙๗} ทำลายสงฆ์ คือ ทำสงฆ์ให้แตกจากกัน (วิ.อ. (บาลี) ๒/๔๑๐/๑๐๘)

^{๑๙๘} วชิร.ฎีกา (บาลี) ๓๔๓/๖๘๐

^{๑๙๙} ที.สี. (บาลี) ๙/๑๖๖/๕๒.

^{๒๐๐} ชุ.ช.า. (บาลี) ๒๗/๑๔๙/๑๘๑.

^{๒๐๑} อภ.วิ.อ. (บาลี) ๗๖๐/๔๒๗.

^{๒๐๒} ม.ม.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๔๘/๒๕., อ.จตุกก.ฎีกา (บาลี) ๒/๘/๒๘๔.

๔.๔.๓ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักฉันทลักษณ์

คาถาว่า

มโนปุพฺพคมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา
 มนสา เจ ปทุญฺเจน ภาสตี วา กโรติ วา
 ตโต นํ ทุกฺขมเนวติ จกฺกัว วหโต ปทํ

เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่า ปุริยาวัตตคาถา

ครึ่งคาถาแรก							
ล	ม	ย	ค	ล	ม	ช	ค
๑	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๒	๑	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
ม	โน ปุพฺพ	คมา ธม	มา	ม	โนเสฏฺฐา	มโนม	ยา
ครึ่งคาถากลาง							
ล	ย	ย	ล	ค	ส	ช	ค
๑	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๑	๒
ม	นสา เจ	ปทุญฺเจ	น	ภา	สตี วา	กโรติ	วา
ครึ่งคาถาหลัง							
ล	ม	ย	ล	ค	ภ	ช	ค
๑	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๑ ๑	๑ ๒ ๑	๒
ต	โต นํ ทุก	ข มนเว	ติ	จก	กัว ว	หโต ป	ทํ

คาถานี้เป็นอนุสุภาฉันท ๘ พยางค์ ประเภท **ปุริยาวัตตคาถา** มี ย ช ย ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ คมา ธม (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ มโนม (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถากลาง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ คือ ปทุญฺเจ (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๔ คือ กโรติ (๑ ๒ ๑)

แต่มี ส คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทที่ ๔ เหตุที่ท่านกล่าวให้เว้น ส, น คณะ ใน พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ของทุกบาทนั้น เพราะ ส คณะ ท่านถือว่าเป็นอักษริกคณะ มีความหมายว่ามีศัตรู มาก และ น คณะก็เป็นอักษริกมิตตคณะ มีความหมายว่ามีเพื่อนมาก ถ้าพยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ซึ่งเปรียบ เหมือนแม่บ้านซึ่งมีศัตรูมากหรือมีเพื่อนมากย่อมจะอยู่ไม่เป็นสุข ดังนั้น จึงควรเว้น ส, น คณะ ใน พยางค์ดังกล่าว ที่กล่าวมานั้นเป็นยกยูนัยที่กล่าวถึงส่วนมาก เหมือนคำว่า วนจรโก (ผู้เที่ยวไปในป่า

= พรานป่า) มักใช้เรียกนายพรานที่มักอยู่ในป่าเสมอ ดังนั้น ส, น คณะจึงไม่มีในพยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ เป็นส่วนใหญ่ แต่ก็ยังมีบบ้างดังคาถาที่กำลังกล่าวอยู่นี้

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ ขมนเว (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ หโต ป (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

๔.๔.๔ วิเคราะห์ตามหลักอสังการ

คาถาว่า

มโนปุพพุงคมา ธมมา	มโนเสฏฐา มโนมยา
มนสา เจ ปทฺฐุเจน	ภาสติ วา กโรติ วา
ตโต นํ ทุกขมนเวติ	จกฺกัว วหโต ปทํ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **ธมมา** เป็นบทประธาน

คำว่า **มโนปุพพุงคมา, มโนเสฏฐา, มโนมยา** เป็นบทวิเศษณะของ ธมมา

คำว่า **ปทฺฐุเจน** เป็นบทวิเศษณะ วางไว้ใกล้กับบทวิเศษณะ คือ มนสา

คำว่า **เจ** เป็นบทนิบาตที่อยู่หน้าประโยคไม่ได้ จึงจำเป็นต้องวางไว้เป็นตัวที่ ๒

คำว่า **ภาสติ, กโรติ** เป็นบทกิริยาวางไว้ใกล้กัน

คำว่า **วา ศัพท์** เป็นบทวิกัปตถะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์คือ ภาสติ, กโรติ

คำว่า **ตโต** เป็นบทเหตุ จึงวางไว้หน้าประโยค

คำว่า **นํ** เป็นบทอวุตตกัมม วางไว้ใกล้บทกิริยา คือ อนุเวติ

คำว่า **ทุกขํ** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้บทกิริยา คือ อนุเวติ

คำว่า **จกฺกัว อิว วหโต ปทํ** เป็นบทอุปมานะ วางไว้ใกล้กับคำอุปไมย คือ ตโต นํ ทุก

ขมนเวติ

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มธรรตาคคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในพระคาถานี้เป็นปทาสดติมธรรตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **มโนปุพพุงคมา ธมมา** มีครุ ๖ ตัว คือ โน, ปุพ, พง, มา, ธม, มา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ อ, อ, ง, ค, อ, อา, อ, อา, อักษรทันตฐาน ๒ ตัว คือ น, ฐ, มีอักษรโอรุฐาน ๘ ตัว คือ ม, ป, อุ, พ, พ, ม, ม, ม และอักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โอ

บาทที่ ๒ ว่า **มโนเสฏฐา มโนมยา** มีครุ ๕ ตัว คือ โน, เสฏ, ฐา, โน, ยา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อ, อา, อ, อ, อา, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ ย, อักษรมูทฐาน ๒ ตัว คือ ฎ, ฐ, อักษรพันฐาน ๓ ตัว คือ น, ส, น, มีอักษรโอฐฐาน ๓ ตัว คือ ม, ม, ม, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ และอักษรกัณฐโอฐฐาน ๒ ตัว คือ โอ, โโอ

บาทที่ ๓ ว่า **มนสา เจ ปทุญฺเฐน** มีครุ ๔ ตัว คือ สา, เจ, พุ, เฐ อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อ, อ, อา, อ, อ, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ จ, อักษรมูทฐาน ๒ ตัว คือ ฎ, ฐ, อักษรพันฐาน ๔ ตัว คือ น, ส, ท, น, อักษรโอฐฐาน ๓ ตัว คือ ม, ป, อุ, อักษรกัณฐतालฐาน ๒ ตัว คือ เอ, เอ

บาทที่ ๔ ว่า **ภาสติ วา กโรติ วา** มีครุ ๔ ตัว คือ ภา, วา, โร, วา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อา, อ, อา, ก, อ, อา, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ อี, อี, อักษรมูทฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรพันฐาน ๓ ตัว คือ ส, ต, ต, อักษรโอฐฐานตัวเดียว คือ ฤ, อักษรกัณฐโอฐฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรพันโตฐฐาน ๒ ตัว คือ ว, ว

บาทที่ ๕ ว่า **ตโต นํ ทุกขมเนวติ** มีครุ ๕ ตัว คือ ต, น, ท, ม, เว อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๕ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อ, อ, ก, ข, อ, อ, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ อี, อักษรพันฐาน ๖ ตัว คือ ต, ต, น, ท, น, ต, อักษรโอฐฐาน ๒ ตัว คือ อุ, ม, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรกัณฐโอฐฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรพันโตฐฐานตัวเดียว คือ ว และอักษรนาสิกฐานตัวเดียว คือ (°)

บาทที่ ๖ ว่า **จกัถว วหโต ปทํ** มีครุ ๔ ตัว คือ จก, ก, โต, ท อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๖ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๐ ตัว คือ อ, ก, ก, อ, อ, อ, ห, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ จ, อักษรพันฐาน ๒ ตัว คือ ต, ท, อักษรโอฐฐานตัวเดียว คือ ป, อักษรกัณฐโอฐฐานตัวเดียว คือ โอ, อักษรพันโตฐฐาน ๒ ตัว คือ ว, ว และอักษรนาสิกฐาน ๒ ตัว คือ (°), (°)

(๓) **สมตาคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมุตสมตาคุณ มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สลิล) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมุตสมตาคุณ มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตาคุณ มีพยัญชนะสลิลและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **มโนปุพฺพงคมา ธมฺมา** เป็นมิสสกสมตาคุณ

บาทที่ ๒ ว่า **มโนเสฏฐา มโนมยา** เป็นมิสสกสมตาคุณ

บาทที่ ๓ ว่า **มนสา เจ ปทุญฺเฐน** เป็นมิสสกสมตาคุณ

บาทที่ ๔ ว่า **ภาสติ วา กโรติ วา** เป็นมิสสกสมตาคุณ

บาทที่ ๕ ว่า **ตโต นํ ทุกขมเนวติ** เป็นมิสสกสมตาคุณ

บาทที่ ๖ ว่า **จกัถว วหโต ปทํ** เป็นเกวลมุตสมตาคุณ

คานานี้จัดเป็นมิสสกสมตาคุณ เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๕ พยางค์ มี ธ ใน ธมมา ในบาทที่ ๑, มี ฐ ใน มโนเสฏฐา ในบาทที่ ๒, มี เฐ ใน ปทุญฺเฐน ในบาทที่ ๓, มี ภา ใน ภาสติ ในบาทที่ ๔, มี ข ใน ทุกขมเนวติ ในบาทที่ ๕ และผสมอยู่กับ

สัทอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ ง, ค, ก, ก, ก, ก, ห, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ จ, ฉ, อักษรมัทฐาน ๒ ตัว คือ ฎ, ฏ, อักษรทนต์ฐาน ๑๖ ตัว คือ น, น, น, น, ท, น, ต, ต, ต, ต, น, ท, น, ต, ต, ท และโอฏฐฐาน ๑๔ ตัว คือ ม, ป, พ, พ, ม, ม, ม, ม, ม, ม, ม, ป, ม, ป จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลतालคุณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลतालคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสัทอักษรจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัถลสุขุมลतालคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในกาลานี้เป็น สัทสุขุมลतालคุณ ในกาลานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิธอักษรอยู่ ๕ พยางค์ มี ธ ใน ธมมา ในบาทที่ ๑, มี จา ใน มโนเสฏฐา ในบาทที่ ๒, มี เธ ใน ปทภูเรน ในบาทที่ ๓, มี ภา ใน ภาสติ ในบาทที่ ๔, มี ข ใน ทุกขมเนวติ ในบาทที่ ๕ และไม่มีสนธิหรือสัณโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า ทุกขมเนวติ (ทุกข์ + อนเวติ) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลतालคุณ

(๕) **อัถลพัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กณโฑที่ก่อให้เกิดสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอัถลพัตติคุณ อัถลพัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถลอัถลพัตติคุณ อัถลพัตติคุณโดยเนื้อความ

ในกาลานี้เป็น สัทอัถลพัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

๔.๔.๕ สรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์ จกุก ศัพท์ตามที่ได้นำเสนอมาตามกลุ่มคัมภีร์สัททาวีสเสส ขอสรุปดังต่อไปนี้

จกุก ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก จ บทหน้า + กร ธาตุ + กวิ ปัจจัย, จกุก ธาตุ + อ ปัจจัย มีความหมาย ๑๔ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **รณจก** ล้อรถ (๒) **ลกขณ** ลายลักษณะที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า (๓) **ธมมจกุก** ธรรมจักร (๔) **อูรจกุก** กงจักร (๕) **อิริยาปถ** อิริยาบถ (๖) **สมปตติ** สัมปตติจักร (๗) **จกุกรัตน** จักรรัตนะ (๘) **มณฑล** มณฑล (๙) **พล** กองทัพ-พล (๑๐) **กุลาถณช** แทนปืนของช่างหม้อ-ภมรช่างหม้อ (๑๑) **อาณา** อาณาจักร (๑๒) **อายุธ** อาวุธ คือ จักร (๑๓) **ทาน** วัตถุทาน (๑๔) **ราสิ** กองวัสดุ อุทาหรณ์ที่นำมาอ้างอิงในแต่ละความหมายนั้น มีที่เป็นฉันทประเภทประเภทเดียว คือ ปุริยาวัตตคาลา และเป็นสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ (๑) ปสาทคุณ (๒) มธูรतालคุณ (๓) สมतालคุณ (๔) สุขุมลतालคุณ (๕) อัถลพัตติคุณ

๔.๕ วิเคราะห์ พุทธจริย ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาลี ตามคัมภีร์สหท้าววิเสส

บทบาลีว่า พุทธจริย, พุทธจริเยน ที่มาจาก พุทธจริย ศัพท์ผู้วิจัยเห็นควรนำมาศึกษาวิเคราะห์ โดยเริ่มศึกษาตั้งแต่ด้านหลักภาษา พจนานุกรมไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๔.๕.๑ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักภาษา

พุทธจริย ศัพท์มาจาก พุทธ (พหุ วุทธิยฺ=เจริญ, อุคฺคเม=ผุดขึ้น-โผล่ขึ้น, พหุท วุฑฒเน=เจริญ-ประเสริฐ + ม) + จร จรณ=ประพาส + อิ + ฌย มีกระบวนการสร้างศัพท์ ดังนี้

พุทธ + จร

พุทธ + จร

พุทธ + จร + ฌย

พุทธ + จร + ฌย

พุทธ + จร + อิ + ย

พุทธ + จริย

สำเร็จรูปเป็น **พุทธจริย**

ลบสระท้ายธาตุ

ลง ฌย ปัจจัย

ลบ ฌ อนุพันธ์

ลง อิ อาคม

นำพยัญชนะประกอบกับสระ

ธาตุสนโตโลโป

ฌโย จ

การิตาน โณ โลป

ยถาคम्मิกาโร

นเย ปรึ ยุตเต

๔.๕.๒ วิเคราะห์ศัพท์ตามพจนานุกรม

พุทธจริย ศัพท์มีความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา^{๒๐๓} ว่า

พุทธจริยํ ปกาเสตีติ เอตถ ปนายํ พุทธจริยสทโท ทาเน เวยยาวจเจ ปญจสิกาปทสี่เล อปปมณฺวาสุ เมณฺหวิริตฺติ สทฺธาสนโตเส วิริเย อุโปสงฺกเคสุ อริยมคฺเค สาสเนติ อิมสฺวตฺเตสุ ทิสฺสติ.

กินเต วตฺ กิ ปน พุทธจริยํ,

กิสฺส สุจฺฉินฺนสฺส อโย วิปาโก.

อิทฺธิ ชุติ พลวิริยุปปตฺติ,

อิทฺถจ เต นาค^{๒๐๔} มหาวิมานํ.

อทฺถจ ภริยา จ มนุสฺสโลเก,

สทฺธา อุโภ ทานปตี อหุมฺหา.

โอปานภูตฺ เม ชฺรํ ตทาสี,

สนตฺปปิตา สมณพฺราหฺมณา จ.

ตฺ เม วตฺ ตํ ปน พุทธจริยํ,

ตสฺส สุจฺฉินฺนสฺส อโย วิปาโก.

อิทฺธิ ชุติ พลวิริยุปปตฺติ,

อิทฺถจ เม วิร^{๒๐๕} มหาวิมานนฺติ.^{๒๐๖}

อิมสฺมี หิ ปุณฺณกขาตเก ทานํ พุทธจริยนฺติ วุตฺตํ.

เกน ปาณิ กามทโท

เกน ปาณิ มธฺสฺสโว.

^{๒๐๓} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๙๐/๑๖๐-๑๖๒.

^{๒๐๔} สී. อุกฺขาหิ เม นาค.

^{๒๐๕} ปาลี. สยา., ฉ.ม.,อิ. อีร์.

^{๒๐๖} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๕๙๒-๕/๒๙๘-๙.

แกน เต พรหมจริเยน ปุณณํ ปาณิมหิ อิชฌติ.
 เตน ปาณิ กามทโท เตน ปาณิ มรฺสุสโว.
 เตน เม พรหมจริเยน ปุณณํ ปาณิมหิ อิชฌตฺตีติ.^{๒๐๗}

อิมสฺมี องฺกุรเปตวตถุมหิ เวยยาวจจํ พรหมจริเยนติ วุตตํ. เอวํ โข ตํ ภิกฺขเว ติตตฺติริยํ นาม
 พรหมจริยํ อโหสฺตีติ^{๒๐๘} อิมสฺมี ติตตฺตฺรชาตเก ปญฺจสิกฺขาปทสฺสํ พรหมจริเยนติ วุตตํ. ตํ โข ปน เม ปญฺจ-
 สฺสิข พรหมจริยํ เนว นินฺพิทาย^{๒๐๙} น วิราคายน น นิโรธาย ฯเปฯ ยาวเทว พรหมโลกุปตฺตียาติ^{๒๑๐}
 อิมสฺมี มหาโควินฺทสุตฺเต จตฺสสฺส อปฺปมณฺญาโย พรหมจริเยนติ วุตตา. ปเร อพรหมจาริ ภาวิสฺสนติ, มย
 เมตถ พรหมจาริ ภาวิสฺสามาติ^{๒๑๑} อิมสฺมี สลฺเลขสุตฺเต เมถุนวฺริติ พรหมจริเยนติ วุตตา.

มยญจ ภริยา นาติกฺกมาม,
 อเมห จ ภริยา^{๒๑๒} นาติกฺกมนฺติ.
 อญฺยตฺร ตาหิ พรหมจริเยญฺจราม.
 ตสฺมา หิ อมํ ทหฺรา น มียเรติ.^{๒๑๓}

มหาธมฺมปาลชาตเก สทฺทสนฺโตสฺส พรหมจริเยนติ วุตโต. อภิขานามิ โข ปนํ สารีปุตฺต
 จตฺรจฺกสมนฺนาคํ พรหมจริยํ จริตา, ตปสฺสํ สุทํ โหมีติ^{๒๑๔} โลมํสนฺสุตฺเต วิริยํ พรหมจริเยนติ วุตตํ.

หิเนน พรหมจริเยน ขตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต.
 มขฺฌิเมน จ เทวตฺตํ อุตฺตเมน วิสุขมตฺตีติ.^{๒๑๕}

เอวํ นิมิชาตเก อตฺตทมนวเสน กโต อญฺจจฺกโก อุโปสฺสโถ พรหมจริเยนติ วุตโต. อิหํ โข ปน เม ปญฺจสิข
 พรหมจริยํ เอกนฺตนิพิทาย วิราคายน ฯเปฯ อยเมว อริโย อญฺจจฺกโก มคฺโคตฺตี^{๒๑๖} มหาโควินฺทสุตฺตสฺมี
 เยว อริยมคฺโค พรหมจริเยนติ วุตโต. ตยิทํ พรหมจริยํ อิหฺธญฺเจว ฝิตฺถญจ วิตถาริกํ พาหุชฌณํ ปุณฺณุตฺตํ
 ยาว เทวมนฺุสเสหิ สุปฺปกาสิตนฺตี^{๒๑๗} ปาสาทิกสุตฺเต สิกฺขาตฺตยสงฺคหิตํ สกฺลสาสนํ พรหมจริเยนติ วุตตํ.
 อิมสฺมี ปน จาเน อิหฺเมว พรหมจริเยนติ อธิปฺเปตํ. ตสฺมา **พรหมจริยํ ปกาเสตฺตี**ติ สโธ ฌมฺมํ เทเสติ อาทิ-
 กฺลยณํ ฯเปฯ ปริสุทฺธํ. เอวํ เทเสนโต จ สิกฺขาตฺตยสงฺคหิตํ สกฺลสาสนํ พรหมจริยํ ปกาเสตฺตี เหวเมตถ
 อตฺถโถ ทญฺจพฺโพ. **พรหมจริเยนติ** เสฏฺฐญฺเจน พรหมญุตํ จริยํ, พรหมญุตานํ วา พุทฺธาทีนํ จริเยนติ วุตตํ
 โหติ.

และในคัมภีร์อภิธานปิฎกปีศาจที่ ๗๘๓ ได้กล่าวเป็นคาถาไว้ว่า

ทานสฺมี พรหมจริเย- **มปฺปมณฺญาสุ สาสน;**

^{๒๐๗} ขุ.เปต. (บาลี) ๒๖/๒๗๕/๑๘๓.

^{๒๐๘} วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๑๑/๘๒.

^{๒๐๙} ปาลี. น นินฺพิทาย.

^{๒๑๐} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๒๙/๒๑๔.

^{๒๑๑} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๘๓/๕๖.

^{๒๑๒} ปาลี. สยา., ภริยาปิ อเมห ขุ.ชา. ๒๗/๑๔๑๕/๒๘๙

^{๒๑๓} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๙๗/๒๒๕.

^{๒๑๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๕๕/๑๑๙.

^{๒๑๕} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๔๒๙/๑๖๖.

^{๒๑๖} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๒๙/๒๑๔.

^{๒๑๗} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๘๒๒/๒๒๙.

เมถุนารตีย์ เวชยา-

วจเจ สหการตฺถุจฺจ;

ปณฺจสีลา'ริยมคฺโค-

โปสถงค-ธิตฺตฺส จ.

พฺรหฺมจฺริยคฺคฺพท์ มีความหมาย ๑๐ อย่าง คือ (๑) ทาน ทาน (๒) อปฺปมณฺญา
อฺปฺปมฺณฺญา-พฺรหฺมวិหารธรรม (๓) สาสน พระศาสนา (๔) เมถุนารตฺติ การงด
เว้นจากเมถุน (๕) เวชยาวจฺจ การช่วยขวนขวาย (๖) สหการตฺถุจฺจ ความพอใจ
ยินดีในภรรยาตน (๗) ปณฺจสีล คีล ๕ (๘) อริยมคฺค อริยมรรค (๙) อฺโปสถงค
องค์อุโปสถ (๑๐) ธิตฺติ ความเพียร

เมื่อทราบความหมายของ พฺรหฺมจฺริย คฺคฺพท์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ต่อไปจะได้นำเสนอรูป
วิเคราะห์พร้อม อุทาหรณ์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

มจฺจนฺริยมลาทีปาปธมฺมวិคมฺนโต เมตตาทิกุณฺยานุพฺรุหนโต จ พฺรหฺมํ เสฏฺฐํ จฺริยนฺติ
พฺรหฺมจฺริยํ ทานํชื่อว่าพฺรหฺมจฺริยธะ เพราะเป็นความประพฤติอันประเสริฐ เพราะปราศจากบาปธรรมมี
ความตระหนี่มลทินเป็นต้นและเพราะเพิ่มพูนคุณธรรมมีเมตตาเป็นต้น

พฺรหฺมํ เสฏฺฐํ จฺรณฺติ เอเตนาตี พฺรหฺมจฺริยํ พระศาสนาชื่อว่าพฺรหฺมจฺริยธะ เพราะเป็นเหตุให้
ประพฤติสิ่งทีประเสริฐ

วิเนยฺยานํ พฺรหฺมภาวาวหนโต พฺรหฺมํ เสฏฺฐํ จฺริยํ พฺรหฺมโน วา ภควโต วาจสึกํ จฺริยนฺติ
พฺรหฺมจฺริยํ พระธรรมเทศนาชื่อว่าพฺรหฺมจฺริยธะ เพราะเป็นความประพฤติอันประเสริฐ เพราะนำความ
เป็นผู้ประเสริฐมาให้แก่เวไนยสัตว์และเป็นพระจริยาทางพระวาจาของผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประเสริฐ

มีอุทาหรณ์ประกอบ ดังนี้

๑. ทาน แปลว่า ทาน

อุทาหรณ์: กิณฺเต วตฺ กิณฺปน พฺรหฺมจฺริยํ
กิสฺส สฺสุจฺฉินฺนสฺส อโย วิปาโก
อิทฺธิ ชฺชุตฺติ พฺลวฺวิริยูปปตฺติ
อิทฺถจฺจ เต นาค มหาวิमानํ.
อหฺลจฺจ ภริยา จ มนุสฺสโลเก
สทฺธา อฺโห ทานปตี อหฺมฺหา
โอปานภฺตํ เม ชฺชรํ ตทาสิ
สนฺตปปีตา สมณพฺรหฺมณา จ.
มาลญฺจ คนฺธญฺจ วิเลปนญฺจ
ปทีปียํ เสยฺยมุปฺสสยญฺจ
อจฺฉาหนํ สายนมนฺนปานํ
สกุจฺจ ทานานิ อทฺมท ตตฺถ.
ตํ เม วตฺ ตมฺปน พฺรหฺมจฺริยํ
ตสฺส สฺสุจฺฉินฺนสฺส อโย วิปาโก
อิทฺธิ ชฺชุตฺติ พฺลวฺวิริยูปปตฺติ

อิทถจ เม อีร มหาวิมาน.^{๒๑๘}

ข้าแต่ราชา อะไรเป็นวัตร

อะไรเป็นทานของพระองค์

ฤทธิ์ ความรุ่งเรือง กำลัง ความเพียร

และการอุบัติในนาคพิภพ ทั้งวิมานใหญ่ของพระองค์นี้

เป็นผลของกรรมอะไรที่พระองค์ทรงประพฤติไว้ดีแล้ว

เราและภรรยาทั้ง ๒ เมื่อครั้งอยู่ในมนุษยโลก

เป็นผู้มีศรัทธา เป็นทานบดี

ครั้งนั้น เรือนของเราเป็นดังบ่อน้ำ

เราได้บำรุงสมณะและพราหมณ์ทั้งหลายให้อิ่มหนำสำราญแล้ว

เราทั้ง ๒ ได้ถวายทาน คือ ดอกไม้ ของหอม

เครื่องลูบไล้ เครื่องประดับ ที่นอน ที่พัก

ผ้านุ่งห่ม ผ้าปูนอน ข้าว และน้ำ โดยเคารพ

ท่านนักปราชญ์ นั้นเป็นวัตรของเรา นั้นเป็นทานของเรา

ฤทธิ์ ความรุ่งเรือง กำลัง ความเพียร

การอุบัติในนาคพิภพ และวิมานใหญ่ของเรานี้

เป็นผลแห่งวัตรและทานนั้นที่เราประพฤติดีแล้ว

ตถก กิ เต วตฺนติ นาคราชา ปุริมภเว ตว กิ วตฺ อโหสิ, โภ ปน พุทฺทมจฺริยวาโส, กตฺรสุส
สุริตฺตสเสเวส อิทธิอาทิกโก วิปาโกติ^{๒๑๙} บรรดาบทเหล่านั้น หลายบทว่า กิ เต วตฺ ความว่า ข้าแต่
พญานาค ในภพก่อน อะไรเป็นวัตรของพระองค์ อนึ่ง อะไรเป็นการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์คือทาน
ของพระองค์ อิทธิวิบูลย์ผลมีความเป็นผู้มีฤทธิ์เป็นต้นนี้ เป็นวิบากของสุจริตกรรมอะไร

ตถก มนุสฺสโลเกติ องฺครภูเร กาฬจฺมปानฺคร. ตํ เม วตฺนติ ตํ สจฺจจจฺ ทินฺนทานเมว มยฺหํ
วตฺตสมาทานํ พุทฺทมจฺริยญจ อโหสิ, ตสฺเสว สุจฺริตฺตส อยฺ อิทธิอาทิกโก วิปาโกติ. บรรดาบทเหล่านั้น บท
ว่า มนุสฺสโลเก ความว่า ในกาลจัมปกันคร แคว้นอังคะ หลายบทว่า ตํ เม วตฺ ความว่า ทานที่เราให้
โดยเคารพนั่นเอง การสมათานวัตร และพรหมจรรย์ของเรา อิทธิวิบูลย์ผลมีฤทธิ์เป็นต้นนี้ เป็นวิบาก
แห่งสุจริตกรรมที่ข้าพเจ้าประพฤติมาดีแล้วนั้น

๒. อุปปมณฺญา แปลว่า พรหมวิหารธรรม

อุทาหรณ์: ตํ โข ปน ปญฺจสิข พุทฺทมจฺริยํ น นิพฺพิทาย น วิราคาย นโรธาย น อุปสมาย
น อภิญฺจาย น สมฺโพธาย น นิพฺพานาย สํวตฺตติ ยาวเทว พุทฺทมโลกุปฺปตฺติยา^{๒๒๐} ปัญจสิขะ ก็แต่ว่า
พรหมวิหารธรรมนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายก็หามิได้ เพื่อคลายกำหนดก็หามิได้ เพื่อความ
ดับก็หามิได้ เพื่อความสงบก็หามิได้ เพื่อความรู้ยิ่งก็หามิได้ เพื่อความตรัสรู้ก็หามิได้ เพื่อพระนิพพานก็
หามิได้ แต่เป็นไปเพียงเพื่อบังเกิดในพรหมโลก

^{๒๑๘} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๕๙๒-๕/๒๙๘-๙.

^{๒๑๙} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๑๐/๑๕๙๒, ๑๕๙๕/๒๖๙.

^{๒๒๐} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๒๙/๒๑๔.

ตสฺมา หิ อมฺหํ ทหฺรา น มียฺยเร.^{๒๒๘}

อนึ่ง พวกเราไม่นอกใจภรรยา

ถึงภรรยาก็ไม่นอกใจพวกเรา

พวกเราประพฤติพรหมจรรย์คือความพอใจในภรรยาตนนั้น

เพราะเหตุนี้เอง พวกเราจึงไม่ตายแต่หนุ่ม ๆ

นาติกกมามาติ อตฺตโน ภริยํ อติกกมิตฺวา พหิ อณฺณํ มิจฺฉาจารย์ํ น กโรม. **อณฺณตฺร ตาหิติ**
ตา อตฺตโน ภริยา จเปตฺวา เสสอิตฺถิสฺสุ พฺรหฺมจฺริยํ จราม อมฺหากํ ภริยาปิ เสสปุริเสสฺсу เอวเมว
วตฺตฺนติ.^{๒๒๙} บทว่า **นาติกกมาม** ความว่า พวกเราไม่นอกใจภรรยาของตนกระทำมิจฉาจารย์ในหญิงอื่น
ในภายนอก. บทว่า **อณฺณตฺร ตาหิ** ความว่า พวกเราประพฤติพรหมจรรย์ในหญิงที่เหลื่อ นอกจาก
ภรรยาของตน แม้ภรรยาของพวกเราก้เป็นไปในชายที่เหลื่ออย่างนี้เหมือนกัน

๗. ปณฺจสีล แปลว่า สีล ๕

อุทาหรณ์: อถ โข ภิกฺขเว ติตฺติโร มกฺกญฺยจ หตฺถินาคญฺจ ปณฺจสุ สีเสสฺสุ สฺมาทเปสิ อตฺตนา
จ ปณฺจสุ สีเสสฺสุ สฺมาทาย วตฺตติ ฯเปฯ เอว โข ตํ ภิกฺขเว ติตฺติริยํ นาม **พฺรหฺมจฺริยํ** อโหสิ^{๒๓๐} ภิกฺษุ
ทั้งหลาย ครั้งนั้น นกกระทำได้ให้ลิงกับช้างสมาทานสีล ๕ ทั้งตนเองก็รักษาสีล ๕ ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย
วัตรปฏิบัตินี้แล ได้ชื่อว่า**สีล ๕** ของนกกระทำ

๘. อริยมคฺค แปลว่า อริยมรรค

อุทาหรณ์: อิทํ โข ปน เม ปณฺจสิข **พฺรหฺมจฺริยํ** เอกนฺตนิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธาย อุป-
สฺมาย อภิญฺญาย สมฺโพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตติ ฯเปฯ อยเมว อริโย อญฺจฺจโก มคฺโค^{๒๓๑} ปณฺจสิขะ ก็
อริยมรรคของเรานี้ ย่อมเป็นไปเพื่อเบื้อหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความ
สงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน ฯลฯ คืออริยมรรคมีองค์ ๘ นี้

๙. อุโปสถงฺค แปลว่า องค์อุโปสถ ๘

อุทาหรณ์: หีนฺน **พฺรหฺมจฺริเยน** ขตฺติเย อุปฺปชฺชติ

มชฺฉิเมน จ เทวตฺตํ อุตฺตเมน วิสุชฺชติ^{๒๓๒}

บุคคลย่อมเกิดในตระกูลกษัตริย์ **ด้วยองค์อุโปสถชั้นต่ำ**

เข้าถึงความเป็นเทวดา **ด้วยองค์อุโปสถชั้นกลาง** ย่อมบริสุทธิ์

ด้วยองค์อุโปสถชั้นสูง

หีนนาที่อาทิสฺสุ ปุถุติตถายตฺเน เมถุนวิริตฺติมตฺตํ สีลํ หีนํ นาม เตน ขตฺติยกุเล อุปฺปชฺชติ.
ฌานสฺส อุปจารมตฺตํ มชฺฉิมํ นาม เตน เทวตฺตํ อุปฺปชฺชติ. อญฺจฺจมาปตฺตินิพฺพตฺตํ ปน อุตฺตมํ นาม
เตน พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตติ ตํ พาหิรกา นิพฺพานนฺติ กเถนติ. เตนานห วิสุชฺชติ. อิมสฺมี ปน พุทฺธสฺสเน
ปรีสุทฺธสีลสฺส ภิกฺขุโน อณฺณตฺรํ เทวนิกายํ ปตฺถเนตฺสส พฺรหฺมจฺริยเจตฺนา หีนตฺยา หีนํ นาม เตน

^{๒๒๘} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๙๗/๒๒๕.

^{๒๒๙} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๕/๙๓-๑๐๑/๔๓๑.

^{๒๓๐} วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๑๑/๘๒.

^{๒๓๑} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๒๙/๒๑๔.

^{๒๓๒} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๔๒๙/๑๖๖.

ยถาปตฺถิตฺเต ทเววโลก นิพพตฺตติ. ปริสุทฺธสีลสฺส ภิกฺขุโน อภฺภูจฺจมาปตฺตติ นิพพตฺตณํ มชฺฌิมํ นาม เตน พฺรหฺมโลก นิพพตฺตติ ปริสุทฺธสีลสฺส วิปสฺสนํ วทเตตฺวา อรหตฺตูปตฺติ อุตตมํ นาม เตน วิสุชฺฌตฺติ^{๒๓๓}

ในบทว่า หีนเนน เป็นต้น มีคำวินิจฉัยว่า ในลัทธิเตีรณีย์ โดยมาก ศิลเพียงเมณฺววิริติ ชื่อว่า พรหมจรรย์อย่างต่ำ ผู้บำเพ็ญย่อมเกิดในชาติตติยสกุลด้วยพรหมจรรย์อย่างต่ำนั้น การได้อุปจารภาน ชื่อว่าพรหมจรรย์อย่างกลาง ผู้บำเพ็ญย่อมเกิดเป็นเทวดา ด้วยพรหมจรรย์อย่างกลางนั้น การให้อภฺภูจฺจมาปตฺตติบังเกิดขึ้นชื่อว่าพรหมจรรย์อย่างสูงสุด ผู้บำเพ็ญย่อมบังเกิดในพรหมโลก ด้วยพรหมจรรย์อย่าง สูงสุดนั้น เหล่าชนภายนอกพระพุทฺธศาสนา กล่าวพรหมจรรย์อย่างสูงสุดนั้นว่า นิพพาน ผู้บำเพ็ญ ย่อมบริสุทฺธิด้วยพรหมจรรย์นั้น แต่ในทางพระพุทฺธศาสนานี้ ภิกษุผู้มีศีลบริสุทฺธิ ปรารภนาเพนิกาย อย่างใดอย่างหนึ่ง พรหมจรรย์ของเธอชื่อว่าอย่างต่ำ เพราะเจตนาต่ำ เธอย่อมบังเกิดในเทวโลกตามผล ที่เธอปรารภนานั้น ก็การที่ภิกษุผู้มีศีลบริสุทฺธิ ยังอภฺภูจฺจมาปตฺตติให้บังเกิด ชื่อว่าพรหมจรรย์อย่างกลาง เธอย่อมบังเกิดในพรหมโลกด้วยพรหมจรรย์อย่างกลางนั้น การที่ภิกษุผู้มีศีลบริสุทฺธิ เจริญวิปัสสนา ยัง อรหตฺตมรรคให้บังเกิด ชื่อว่า พรหมจรรย์อย่างสูงสุด เธอย่อมบริสุทฺธิด้วยพรหมจรรย์อย่างสูงสุดนั้น

๑๐. ธิติ แปลว่า ความเพียร

อุทาหรณ์: อภิขานามิ โข ปนาหํ สารีปุตฺต จตฺรจฺจกสมนฺนาคตํ พฺรหฺมจฺริยํ จริตา ตปสฺสี สุทฺ โหมิ ปรมตปสฺสี^{๒๓๔} สารีบุตร เราย่อมเข้าใจการ**บำเพ็ญเพียร**อันประกอบด้วยองค์ ๔ คือ เราเป็นผู้ บำเพ็ญตบะ และเป็นผู้นำเพ็ญตบะอย่างยอดเยี่ยม

อิธ ปน วิริยํ พฺรหฺมจฺริยนิติ อธิปเปตฺ. วิริยพฺรหฺมจฺริยสฺส หิ อิทธิเมว สุตฺตํ. ตเทตฺ อเอกสมฺมึ อตฺตภาเว จตฺตพฺพิชฺชสฺส ทฺกกรสฺส กตฺตตา จตฺรจฺจกสมนฺนาคตฺตนิติ วุตฺตํ.^{๒๓๕} ก็ในสูตรนี้ ท่านประสงคฺเอา ความเพียรว่าพรหมจรรย์ จริงอยู่ สูตรนี้เท่านั้นเป็นสูตรแห่งพรหมจรรย์คือความเพียร พรหมจรรย์นี้ นั้นท่านกล่าวว่ ประกอบด้วยองค์ ๔ เพราะพระพุทฺธเจ้าทรงบำเพ็ญทฺกกริยา ๔ ในอรรถภาพเดียว

๑๑. ฌมฺมเทสนา แปลว่า การแสดงธรรม

อุทาหรณ์: อิทธิจ^{๒๓๖} ชาตฺ เม ทิฏฺฐิ นยิทฺ อิติหิตฺติหิ
เอกสมฺมึ พฺรหฺมจฺริยสมฺมึ สหสฺสํ มจฺจุหายิโน^{๒๓๗}

ข้าพระองค์ไม่กล่าวว่ ในเรื่องนี้เป็นอย่างนี้ ในเรื่องนี้เป็นอย่างนี้
ชนนับพันเป็นพระชินาสพฺผู้ละความตายได้ในเพราะการแสดงธรรม
กัณฑ์เดียว

เอกสมฺมึ พฺรหฺมจฺริยสมฺมินฺติ เอกาย ฌมฺมเทสฺนายน. ฌมฺมเทสฺนา หิ อิธ พฺรหฺมจฺริยนิติ อธิปเปตา.^{๒๓๘} คำว่า **เอกสมฺมึ พฺรหฺมจฺริยสมฺมิ** ได้แก่ ในพระธรรมเทศนากัณฑ์หนึ่ง จริงอยู่ พระธรรม เทศนา ท่านประสงคฺว่า พรหมจรรย์ ในความหมายนี้

^{๒๓๓} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๘/๔๒๓-๔๓๐/๑๕๖.

^{๒๓๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๕๕/๑๑๙.

^{๒๓๕} ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๕๕/๓๖๔.

^{๒๓๖} ฉ.ม.อ. อิทิ หิ.

^{๒๓๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๘๔/๑๘๖.

^{๒๓๘} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๘๔/๒๑๐.

๑๒. **อชฌาสย** แปลว่า อัยยาศัย

อุทาหรณ์: อปี อตรมานานัน ผลาสาว สมิชฌติ

วิปกุก**พรหมจรีโยสมี** เอว ชานาหิ คามณิ^{๒๓๙}

ความหวังผลย่อมสำเร็จแก่ผู้ไม่รีบร้อนโดยแท้ เรามี**อัยยาศัย**

สำเร็จแล้ว ท่านจงรู้อย่างนี้เถิด พ่อคามณิ

วิปกุกพรหมจรีโยสมีติ เอตถ จตตารี สงคหตถุณิ เสฏฐจจริยตตา พรหมจรียํ นาม ตถจ
ตมมุลิกาย ยสสมปตติยา ปฎิลทตตตา วิปกุกํ นาม. โย วาสส ยโส นิปฺพนโน โสปี เสฏฐญฺเณ
พรหมจรียํ นาม. เตนาห วิปกุกพรหมจรีโยสมีติ.^{๒๔๐} ในคำว่า **วิปกุกพรหมจรีโยสมี** นี้ ฟังทราบ
วินิจฉัยสังคหวัตถุ ๔ ชื่อว่าพรหมจรี เพราะเป็นความประพุดอันประเสริฐ และพรหมจรีนั้น ชื่อ
ว่าแก่กล้าแล้ว เพราะยศสมบัติ อันมีพรหมจรีนั้นเป็นมูล เป็นอันได้แล้ว หรือว่า แม้ยศที่สำเร็จแล้ว
แก่บุคคลนั้น ก็ชื่อว่าพรหมจรี เพราะใช้ในความหมายว่า ประเสริฐ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เรา
มีพรหมจรีแก่กล้าแล้ว

๔.๕.๓ **วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักฉันทลักษณ์**

คาถาว่า

กินเต วตํ กิมปน **พรหมจรียํ**
กิสฺส สุจฺฉินฺนสฺส อยํ วิปาโก
อิทฺธิ ชุติ พลวฺวิริยุปตฺติ
อิทฺถจ เต นาค มหาวิมานํ
อหฺลจ ฐริยา จ มนุสฺสโลเก
สทฺธา อุโภ ทานปตี อหฺมฺหา
โอปานภุตํ เม ฆริํ ตทาสี
สนตฺตปิปปิตา สมณพฺรหฺมณา จ
มาลญฺจ คนฺธญฺจ วิเลปนญฺจ
ปทีปียํ เสยฺยมุปฺสฺสยญฺจ
อจฺฉาหนํ สายนมนฺนปานํ
สกุจฺจ ทานานิ อทฺมฺห ตตถ
ตํ เม วตํ ตมฺปน **พรหมจรียํ**
ตสฺส สุจฺฉินฺนสฺส อยํ วิปาโก
อิทฺธิ ชุติ พลวฺวิริยุปตฺติ
อิทฺถจ เม ธีร มหาวิมานํ

^{๒๓๙} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๘/๒.

^{๒๔๐} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๑/๘/๑๙๕.

เป็นอินทรีวิเชียรคาถา วาโตมมีคาถา และอุเปนทรีวิเชียรคาถา ในติฎฐฎาฉันท์ ๑๑ พยางค์ เพราะฉะนั้น ก่อนที่จะกล่าวถึงคาถาโดยตรง ผู้วิจัยขอแสดงกฎเกณฑ์ของวาโตมมีคาถาก่อน (อินทรีวิเชียรคาถาและอุเปนทรีวิเชียรคาถาได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น) แล้วจะได้วิเคราะห์คาถาต่อไป

วาโตมมีคาถา ในติฎฐฎาฉันท์ ๑๑ พยางค์ มีกฎสำหรับท่องจำ คือ

คาถาที่ ๖๙. ว่า วาโตมมี สา, ยติ สา มภา ตคา โค.

คาถาที่มี ม ภ ต คณะ และ ครุ ๒ พยางค์ มีจิงหะหยุด

(คือ ๔ และ ๗ พยางค์) นั้น ชื่อว่า วาโตมมี

ม คณะ			ภ คณะ			ต คณะ			ครุ	ครุ
๒	๒	๒	๒	๑	๑	๒	๒	๑	๒	๒
วา	โตม	มี	สา	ย	ติ	สา	มภา	ต	คา	โค

วาโตมมีคาถา คือ คาถาที่มี ม ภ ต คณะ และครุ อีก ๒ พยางค์ต่อท้าย อยู่ทุกบาทของ คาถา คือ เสียงครุหลหุมีรูปว่า ๒ ๒ ๒, ๒ ๑ ๑, ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ จะเห็นได้จากคำว่า วาโตมมี (๒ ๒ ๒) เป็น ม คณะ, คำว่า สา ยติ (๒ ๑ ๑) เป็น ภ คณะ, คำว่า สา มภา ต (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ ส่วนคำว่า คา โค (๒ ๒) เป็นครุ ๒ พยางค์ต่อท้าย

ต	ต	ช	ค	ค	อินทรีวิเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
กินเต ว	ต้ กิมป	น พรหม	จรี	ยี่	อินทรีวิเชียรคาถา
ต	ต	ช	ค	ค	
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	วาโตมมีคาถา
กิสส สุ	จินณสส	อัย วิ	ปา	โก	
ม	ภ	ต	ค	ค	อุเปนทรีวิเชียรคาถา
๒ ๒ ๒	๒ ๑ ๑	๒ ๒ ๑	๒	๒	
อิทธิ ชุ	ตี พล	วิริยุป	ปต	ติ	อุเปนทรีวิเชียรคาถา
ช	ต	ช	ค	ค	
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	อินทรีวิเชียรคาถา
อิทญจ	เต นาค	มหาวิ	มา	นั	
ช	ต	ช	ค	ค	อินทรีวิเชียรคาถา
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
อหญจ	ภริยา จ	มนุสส	โล	เก	อินทรีวิเชียรคาถา
ต	ต	ช	ค	ค	
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	อินทรีวิเชียรคาถา
สทธา อุ	โก ทาน	ปตี อ	หุม	หา	

ต	ต	ช	ค	ค	อินทรวีเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
โอปาน	ภูตี่ เม	ขรึ ต	ทา	ลี	
ต	ต	ช	ค	ค	อินทรวีเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
สนตปปี	ตา สม	ณ พราหม	ณา	จ	
ต	ต	ช	ค	ค	อินทรวีเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
มาลณจ	คนธณจ	วิเลป	นณ	จ	
ช	ต	ช	ค	ค	อุเปนทรวีเชียรคาถา
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
ปทีปี	ยี่ เสยย	มุปสส	ยณ	จ	
ต	ต	ช	ค	ค	อินทรวีเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
อจณาท	นั สาย	นมมน	ปา	นั	
ต	ต	ช	ค	ค	อินทรวีเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
สกกจจ	ทานานี	อทมท	ตต	ถ	
ต	ต	ช	ค	ค	อินทรวีเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
ตี่ เม ว	ตี่ ตมป	น พรหม	จรี	ยี่	
ต	ต	ช	ค	ค	อินทรวีเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
ตสส ส	จึณณสส	อัย วิ	ปา	โก	
ม	ภ	ต	ค	ค	วาโตมมีคาถา
๒ ๒ ๒	๒ ๑ ๑	๒ ๒ ๑	๒	๒	
อิทธี ชุ	ตี พล	วีริยุป	ปต	ตี	
ช	ต	ช	ค	ค	อุเปนทรวีเชียรคาถา
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
อิทณจ	เม ธีร	มหาวิ	มา	นั	

คาถานี้เป็นอุปชาติคาถา ซึ่งผสมระหว่างอินทรวีเชียรคาถา (บาทที่ ๑, ๒, ๖, ๗, ๘, ๙, ๑๑, ๑๒, ๑๓ และ ๑๔) วาโตมมีคาถา (บาทที่ ๓ และ ๑๕) และอุเปนทรวีเชียรคาถา (บาทที่ ๔, ๕, ๑๐ และ ๑๖) คาถาที่เป็นอินทรวีเชียรคาถา จะมี ต ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุกบาทคาถา คือเสียงครุหลหุมีรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ คาถาที่เป็นวาโตมมีคาถา จะมี ม ภ ต คณะ และ

ครุ ๒ พยางค์ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุหลุมี่รูปว่า ๒ ๒ ๒, ๒ ๑ ๑, ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ และคาถาที่เป็น
 อุเพนทรวีเชียรคาถา จะมี ช ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุหลุมี่รูปว่า ๑
 ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒

คำที่เป็นอินทรวีเชียรคาถา จะมี ต ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ในคาถา คือ

บาทที่ ๑ จะเห็นคำว่า กิณฑะ ว (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ตัม กิมป (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, น
 พรหม (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า จุริ (๒) เป็น ครุ และคำว่า ยัม (๒) เป็น ครุ

บาทที่ ๒ ว่า กิสฺส สฺ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, จินฺณสฺส (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, อยัม วิ (๑ ๒
 ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ปา (๒) เป็น ครุ และคำว่า โโก (๒) เป็น ครุ

บาทที่ ๖ ว่า สหฺธา อุ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, โภ ทาน (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ปตี อ (๑ ๒
 ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า หุม (๒) เป็น ครุ และคำว่า หา (๒) เป็น ครุ

บาทที่ ๗ ว่า โอปาน (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ภูตัม เม (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ฆรฺ ต (๑ ๒ ๑)
 เป็น ช คณะ, คำว่า ทา (๒) เป็น ครุ และคำว่า ลี (๒) เป็น ครุ

บาทที่ ๘ ว่า สนตปปี (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ตา สม (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ฌ พฺราหม
 (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ณา (๒) เป็น ครุ และคำว่า จ (๒) เป็น ครุ

บาทที่ ๙ ว่า มาลญจ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คณฺธญจ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, วิเลป (๑ ๒
 ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า นญ (๒) เป็น ครุ และคำว่า จ (๒) เป็น ครุ

บาทที่ ๑๑ ว่า อจฺฉาท (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, นํ สาย (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, นมนฺน (๑ ๒
 ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ปา (๒) เป็น ครุ และคำว่า นัม (๒) เป็น ครุ

บาทที่ ๑๒ ว่า สกฺกจฺจ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ทานานิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, อทมฺห (๑
 ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ตตฺ (๒) เป็น ครุ และคำว่า ถ (๒) เป็น ครุ

บาทที่ ๑๓ ว่า ตัม เม ว (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ตัม ตมป (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, น พรหม (๑
 ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า จุริ (๒) เป็น ครุ และคำว่า ยัม (๒) เป็น ครุ

บาทที่ ๑๔ ว่า ตสฺส สฺ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, จินฺณสฺส (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, อยัม วิ (๑
 ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ปา (๒) เป็น ครุ และคำว่า โโก (๒) เป็น ครุ

ส่วนคำที่เป็นวาโตมมีคาถา จะมี ม ภ ต คณะ และครุ ๒ พยางค์ ในคาถา คือ

บาทที่ ๓, ๑๕ จะเห็นคำว่า อิทธิ ชุ (๒ ๒ ๒) เป็น ม คณะ, ตี พล (๒ ๑ ๑) เป็น ภ คณะ,
 วิริยุป (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า ปตฺ (๒) เป็น ครุ และคำว่า ตี (๒) เป็น ครุ

และคำที่เป็นอุเพนทรวีเชียรคาถา จะมี ช ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ในคาถา คือ

บาทที่ ๔ จะเห็นคำว่า อิทญจ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, เต นาค (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ,
 มหาวิ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า มา (๒) เป็น ครุ และคำว่า นัม (๒) เป็น ครุ

บาทที่ ๕ ว่า อหญจ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, ฐริยา จ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, มนุสฺส (๑ ๒
 ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า โล (๒) เป็น ครุ และคำว่า เก (๒) เป็น ครุ

บาทที่ ๑๐ ว่า ปทึปี (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, ยัม เสยย (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, มุปฺสฺส (๑ ๒
 ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ยญ (๒) เป็น ครุ และคำว่า จ (๒) เป็น ครุ

บาทที่ ๑๖ ว่า อิทญจ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, เม ธีร (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, มหาวิ (๑ ๒
 ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า มา (๒) เป็น ครุ และคำว่า นัม (๒) เป็น ครุ

คำว่า **จரிய, วีรีย และ ภரிய** เป็นคำที่มีช้อยกเว้นเพื่อให้เข้ากับคณะของฉันทลักษณ์ จึงนับเป็น ๒ พยางค์โดยนับ จริ, วีริ, ภริ เป็นพยางค์เดี่ยวและนับเป็นเสียงครุเพื่อให้เข้ากับคณะฉันท์ ดังมีข้อความที่นำมากล่าวแล้วข้างต้น

คำว่า **ส, ชุ**, ซึ่งเดิมเป็นเสียงลหุ แต่ในคานานับเป็นเสียงครุ เพื่อให้เข้ากับคณะฉันท์

คำว่า **เม** ซึ่งเดิมเป็นเสียงครุ แต่ในคานานับเป็นเสียงลหุ เพื่อให้เข้ากับคณะฉันท์เช่นกัน

คำว่า **ติ, สิ, จ และ ถ** ที่อยู่ท้ายบาท จัดเป็นบาทันตครุ

บาทันตครุ^{๒๔๑} คือ ครุที่อยู่ท้ายคาถา ได้แก่ รัสสสระ ๓ ตัวล้วน ๆ หรือมีพยัญชนะประกอบร่วมกับสระ ความจริง ครุประเภทนี้ออกเสียงเบาตามปกติของรัสสสระ แต่ถือว่าเป็นครุตามระเบียบที่ฉันทลักษณ์กำหนดไว้ ครุประเภทนี้ อยู่ท้ายสมบาท (บาทคู่ คือ บาทที่ ๒, ๔) ในคาถามาตราพฤติ และอยู่ท้ายบาททั้ง ๔ ในคาถาวรรณพฤติ เช่น สพพลเหตุกาถิลหุณี ภวติ ยติ (คาถา ๑๘), ปจฺมทฺเตม ลกฺขณํ ตฺถ จปฺลายน (คาถา ๒๔), ชตา ชคา โค วิสเม สเม ตฺถ (คาถา ๑๑๓)

คัมภีร์ฉันทโภการตี (หน้า ๑๒๘) นำข้อความจากคัมภีร์ฉันทโภภาวะเกี่ยวกับการกำหนดวิธีไปใช้ในบาทันตครุมาแสดงว่า

บาทนโต สมบาทนเต โลปี โค พหุโส ลียา

อณฺณตฺน นาสเต ฉนฺโท- หานิ ยตฺร ส วิชชเต.

แม้ลหุท้ายบาทก็มักเป็นครุในที่สุดของสมบาท (บาทคู่ = ๒, ๔) ถ้าการเสียฉันท์ไม่มีในวิสมบาทอื่น (บาทคี่ = ๑, ๓) บาทันตครุย่อมมีในสมบาทนั้นอีก

คาถาว่า

เตน ปาณิ กามทโท

เตน ปาณิ มรฺสุสสโว

เตน เม **พฺรหฺมจฺริเยน**

ปฺญญํ ปาณิมฺหิ อิชฺมติ

เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่าปฐมภการวิปูลาคาถา เพราะฉะนั้น ก่อนที่จะกล่าวถึงคาถาโดยตรง ผู้วิจัยขอแสดงกฎเกณฑ์ของภการวิปูลาคาถาก่อนแล้วจะได้วิเคราะห์คาถาต่อไป

ภการวิปูลาคาถา มีกฎสำหรับท่องจำ คือ

คาถาที่ ๑๒๔. ว่า เกณณฺณวา ภพฺพิปฺปลา

คาถาที่มี ภ คณะท้าย ๔ พยางค์แรกในบาทคี่ (บาทที่ ๑, ๓)

และมี ช คณะท้าย ๔ พยางค์แรกในบาทคู่ (บาทที่ ๒, ๔)

ชื่อว่าภการวิปูลาคาถา

ลักษณะของภการวิปูลาคาถา

๑) มีคณะ ๖ คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ เว้น ๒ คณะคือ ส น คณะ

๒) มี ภ คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคี่ (๑, ๓)

๓) มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่ (๒, ๔)

^{๒๔๑} พระคัมภีร์สาราถิวงศ์, วุฒโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี, หน้า ๒๕.

ภการวิปูลาคาถา มี ๓ ประเภท คือ

๑) ปฐมภการวิปูลาคาถา คือ ภการวิปูลาคาถาที่มี ภ คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ และมี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ ส่วนบาทที่ ๒, ๔ เป็น ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ มีรูปคณะว่า ภ ช ย ช

๒) ตติยภการวิปูลาคาถา คือ ภการวิปูลาคาถาที่มี ภ คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ และมี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ ส่วนบาทที่ ๒, ๔ เป็น ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ มีรูปคณะว่า ย ช ภ ช

๓) ภการวิปูลาคาถา คือ ภการวิปูลาคาถาที่มี ภ คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑, ๓ และมี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒, ๔ มีรูปคณะว่า ภ ช ภ ช

ตารางแสดงปฐมภการวิปูลาคาถา

บาทที่ ๑				บาทที่ ๒			
ค ล	ม	ภ	ค ล	ค ล	ม	ช	ค ล
	ย				ย		
	ร				ร		
	ต				ต		
	ช				ช		
	ภ				ภ		
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

บาทที่ ๓				บาทที่ ๔			
ค ล	ม	ย	ค ล	ค ล	ม	ช	ค ล
	ย				ย		
	ร				ร		
	ต				ต		
	ช				ช		
	ภ				ภ		
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

ครึ่งคาถาแรก							
ค	ช	ภ	ค	ค	ช	ช	ค
๒	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๑	๒	๒	๑ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
เต	น ปาณิ	กามท	โท	เต	น ปาณิ	มรุสุส	โว
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ย	ย	ล	ค	ม	ช	ล
๒	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๑

เต	น เม พรห	มจฺริเย	น	ปฺญ	ณํ ปาณิม	หิ อิชฺฌ	ติ
----	----------	----------------	---	-----	----------	-----------------	----

คาถานี้เป็นอนุฎฐาฉันท์ ๘ พยางค์ ประเภท **ปฐมภการวิปฺลาคาถา** มี ภ ช ย ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ภ คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ กามท (๒ ๑ ๑)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ มจฺสุส (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ มจฺริเย (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ หิ อิชฺฌ (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

คาถาว่า

มยณจ ฏฺริยํ นาติกฺกมาม

อมเห จ ฏฺริยา นาติกฺกมนฺติ

อณฺตร ตาหิ **พฺรหฺมจฺริยํ** จราม

ตสฺมา หิ อมฺหํ ทฺหราน มียฺยเร

เป็นอุพาสกคาถา ในปณฺตฉันท์ ๑๐ พยางค์ และอินทรวงศคาถา ในชคตีฉันท์ ๑๒ พยางค์ เพราะฉะนั้น ก่อนที่จะกล่าวถึงคาถาโดยตรง ผู้วิจัยขอแสดงกฎเกณฑ์ของอุพาสกคาถา (อินทรวงศคาถากว่าไว้แล้วข้างต้น) ก่อน แล้วจะได้วิเคราะห์คาถาต่อไป

อุพาสกคาถา ในปณฺตฉันท์ ๑๐ พยางค์ มีกฎสำหรับท่องจำ คือ

คาถาที่ ๖๑. ว่า อุพาสกํ ตํ เจ โต มรา ลจ

คาถาที่มี ต ม ร คณะ และ ลหุ นั้น ชื่อว่า อุพาสกคาถา

ต คณะ			ม คณะ			ร คณะ			ลหุ
๒	๒	๑	๒	๒	๒	๒	๑	๒	๑
อุพ	ภา	ส	กํ	ตํ	เจ	โต	ม	รา	ลจ

อุพาสกคาถา คือ คาถาที่มี ต ม ร คณะ และลหุ อีก ๑ พยางค์ต่อท้าย อยู่ทุกบาทของ คาถา คือ เสียงครุลหุมีรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๒, ๒ ๑ ๒, ๑ จะเห็นได้จากคำว่า อุพาส (๒ ๒ ๑) เป็น

ต คณะ, คำว่า กัม ติ เจ (๒ ๒ ๒) เป็น ม คณะ, คำว่า โท มรา (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ ส่วนคำว่า ลจ (๑) เป็นลหุ ๑ พยางค์ต่อท้าย

ต	ม	ร	ล	อุพาสกคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๒	๒ ๑ ๒	๑	
มยณจ	ภริยั นนา	ติกกมา	ม	
ต	ม	ร	ล	อุพาสกคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๒	๒ ๑ ๒	๑	
อมเห จ	ภริยา นนา	ติกกมน	ติ	
ต	ต	ช	ค ค	อินทรวีเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๒	
อณตฺร	ตาทิ พรห	มจฺริยั	จฺราม	
ต	ต	ช	ร	อินทรวงศคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๒	
ตสฺมา หิ	อมหํ ท	หฺรา น	มียฺยเร	

คาถานี้เป็นอุปชาติคาถา ซึ่งผสมระหว่างอุพาสกคาถา (บาทที่ ๑ และ ๒) เข้ากับอินทรวงศคาถา (บาทที่ ๔) คาถาที่เป็นอุพาสกคาถา จะมี ต ม ร คณะ และลหุ ๑ พยางค์ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุลหุมีรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๒, ๒ ๑ ๒, ๑

จะเห็นได้จากคำในบาทที่ ๑ ว่า มยณจ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ภริยั นนา (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ตกกมา (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ, คำว่า ม (๑) เป็น ลหุ

บาทที่ ๒ ว่า อมเห จ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ภริยา นนา (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ตกกมน (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ, คำว่า ติ (๑) เป็น ลหุ

ส่วนบาทที่ ๓ ที่เป็นอินทรวีเชียรคาถา จะมี ต ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ต่อท้าย ของทุกบาทคาถา คือ ครุลหุมีรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ จะเห็นได้จากคำว่า อณตฺร (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า ตาทิ พรห (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า มจฺริยั (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ คำว่า จฺรา (๒) เป็น ครุ และ คำว่า ม (๒) เป็น ครุ (บาทันตครุ)

และบาทที่ ๔ ที่เป็นอินทรวงศคาถา จะมี ต ต ช ร คณะ ในคาถา คือ ครุลหุมีรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๑ ๒ จะเห็นว่าคำว่า ตสฺมา หิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า อมหํ ท (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า หฺรา ท (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ และ คำว่า มียฺยเร (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ

คาถาว่า

หิเนน **พฺรหฺมจฺริเยน** ขตฺติเย อุปฺปชฺชติ
มชฺฌิเมน จ เทวตฺตํ อุตฺตเมน วิสุชฺชติ

เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่า ปุริยาวัตตคาถา

ครึ่งคาถาแรก							
ค	ร	ย	ล	ค	ช	ช	ล
๒ หี	๒ ๑ ๒ เนน พรหุ	๑ ๒ ๒ มจฺริเย	๑ น	๒ ชตฺ	๑ ๒ ๑ ติเย อุ	๑ ๒ ๑ ปปชช	๑ ติ
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ช	ย	ค	ค	ช	ช	ล
๒ มช	๑ ๒ ๑ ณิเมน	๑ ๒ ๒ จ เทวตฺ	๒ ตฺ	๒ อุตฺ	๑ ๒ ๑ ตเมน	๑ ๒ ๑ วิสุชฌ	๑ ติ

คาถานี้เป็นอนุสุภาณันท์ ๘ พยางค์ ประเภท **ปุริยาวัตตคาถา** มี ย ช ย ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ มจฺริเย (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ ปปชช (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ จ เทวตฺ (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ วิสุชฌ (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

คาถาว่า

อิทถจ ชาตุ เม ทิฏฺฐํ

นยิทํ อิติหิติทํ

เอกสมํ พรหมจฺริยสฺมํ

สทสฺสํ มจฺจุหายิโน

เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่า ปุริยาวัตตคาถา

ครึ่งคาถาแรก							
ล	ร	ย	ค	ล	ช	ช	ค
๑ อี	๒ ๑ ๒ ทถจ ชา	๑ ๒ ๒ ตุ เม ทิฏฺฐ	๒ จํ	๑ น	๑ ๒ ๑ ยิทํ อี	๑ ๒ ๑ ติหิติ	๒ หํ
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ม	ย	ค	ล	ม	ช	ค
๒ เอ	๒ ๒ ๒ กสมํ พรหุ	๑ ๒ ๒ มจฺริยสฺ	๒ มํ	๑ ส	๒ ๒ ๒ ทสฺสํ มจ	๑ ๒ ๑ จุหายิ	๒ โน

คาถานี้เป็นอนุฎฐาฉันท ๘ พยางค์ ประเภท **ปัฐยาวัตตคาถา** มี ย ช ย ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

- มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ ตุ เม ทิฏฐ (๑ ๒ ๒)
- มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ ตีหิติ (๑ ๒ ๑)
- และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

- มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ มจฺริยสฺ (๑ ๒ ๒)
- มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ จุหาโย (๑ ๒ ๑)
- และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

คาถาว่า

อปี อตรมานานํ ผลาสาว สมิชฺมตี
 วิปกฺกพฺรหฺมจฺริโยสฺมี เหวํ ชานาหิ คามณิ

เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่า **ปัฐยาวัตตคาถา**

ครึ่งคาถาแรก							
ล	น	ย	ค	ล	ต	ช	ล
๑	๑ ๑ ๑	๑ ๒ ๒	๒	๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๑
อ	ปี อต	รมานา	นํ	ฬ	ลา สาว	สมิชฺม	ตี
ครึ่งคาถาหลัง							
ล	ม	ย	ค	ค	ม	ช	ล
๑	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๒	๒	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๑
วิ	ปกฺกพฺรห	มจฺริโยสฺ	มี	เอ	วํ ชานา	หิ คาม	ณิ

คาถานี้เป็นอนุฎฐาฉันท ๘ พยางค์ ประเภท **ปัฐยาวัตตคาถา** มี ย ช ย ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

- มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ มจฺริเย (๑ ๒ ๒)
- มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ ปปชช (๑ ๒ ๑)
- แต่มี น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทที่ ๑ เหตุที่ท่านกล่าวให้เว้น ส, น คณะ ใน

พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ของทุกบาทนั้น เพราะ ส คณะ ท่านถือว่าเป็นอักษริคะคณะ มีความหมายว่ามีศัตรูมาก และ น คณะก็เป็นอักษริคะคณะ มีความหมายว่ามีเพื่อนมาก ถ้าพยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ซึ่งเปรียบเหมือนแม่บ้านซึ่งมีศัตรูมากหรือมีเพื่อนมากย่อมจะอยู่ไม่เป็นสุข ดังนั้น จึงควรเว้น ส, น คณะ ในพยางค์ดังกล่าว ที่กล่าวมานั้นเป็นยกยูนัยที่กล่าวถึงส่วนมาก เหมือนคำว่า วนจรโก (ผู้เที่ยวไปในป่า

= พรานป่า) มักใช้เรียกนายพรานที่มักอยู่ในป่าเสมอ ดังนั้น ส, น คณะจึงไม่มีในพยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ เป็นส่วนใหญ่ แต่ก็มีพบบ้างดังคาถาที่กำลังกล่าวอยู่นี้

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ จ เทวด (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ วิสุขม (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

๔.๕.๔ วิเคราะห์ตามหลักอสังการ

คาถาว่า

กินเต วตฺ กิมปน **พรหมจรรย์**
 กิสฺส สุฉินฺณสฺส อัย วิปาโก
 อิทฺธี ชุตฺติ พลวิริยุปปตฺติ
 อิทฺถจฺ เต นาค มหาวิมานํ
 อหฺลจฺ ภริยา จ มนุสฺสโลเก
 สทฺธา อุโภ ทานปตฺติ อหฺมฺหา
 โอปานภฺตํ เม ฆรํ ตทาสิ
 สนตฺตปิตา สมณพฺราหมณา จ
 มาลญฺจ คนฺธญฺจ วิเลปนญฺจ
 ปทฺธิปียํ เสยฺยมุปลฺสยญฺจ
 อจฺฉาหนํ สายนมนฺนปานํ
 สกฺกจฺจ ทานานิ อทฺมฺห ตตฺถ
 ตํ เม วตฺ ตมฺปน **พรหมจรรย์**
 ตสฺส สุฉินฺณสฺส อัย วิปาโก
 อิทฺธี ชุตฺติ พลวิริยุปปตฺติ
 อิทฺถจฺ เม ธีร มหาวิมานํ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **กิ** ทั้ง ๒ เป็นบทประธาน

คำว่า **วตฺ, พรหมจรรย์** เป็นบทวิภक्तिตัดตา ใน โหติ (โยคเข้ามา)

คำว่า **เต** เป็นบททสามีสัมพันธะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **วตฺ, พรหมจรรย์**

คำว่า **ปน** เป็นบทนิบาตที่อยู่หน้าประโยคไม่ได้ จึงจำเป็นต้องวางไว้หลัง

คำว่า **กิสฺส** เป็นบทวิเสสณะวางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์ **สุฉินฺณสฺส**

คำว่า **อัย** เป็นบทวิเสสณะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์คือ **วิปาโก**

คำว่า **อิทฺธี, ชุตฺติ, พลวิริยุปปตฺติ** เป็นบทประธาน

คำว่า **อิหฺ** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ มหาวิมาน

คำว่า **จ** เป็นบทนิบาตบอกสมุจจยัตถะ

คำว่า **เต** เป็นสามีสัมพันธ์ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน มหาวิมาน ฯลฯ

คำว่า **นาค** เป็นบทอาลปนะ

คำว่า **อหฺ, ภริยา** เป็นบทประธาน

คำว่า **จ** เป็นบทนิบาตบอกสมุจจยัตถะ

คำว่า **มนุสฺสโลก** เป็นบทภินนาธารเข้ากับ อหฺ, ภริยา

คำว่า **สทุธา อุโภ ทานปตี** เป็นบทวิเสสนะ ของ มยฺ (โยคเข้ามา)

คำว่า **อหุมฺหา** เป็นบทกิริยาคุมพากย์

คำว่า **โอปานภูตํ** เป็นบทวิเสสนะของ ฆรฺ วางไว้ใกล้กัน

คำว่า **เม** เป็นบทสามีสัมพันธ์ของ ฆรฺ วางไว้ใกล้กัน

คำว่า **ตทา** เป็นกาลสัตตมี

คำว่า **อลิ** เป็นกิริยคุมพากย์

คำว่า **สนตฺปิตา** เป็นบทวิเสสนะของ สมณพฺราหฺมณา วางไว้ใกล้กัน

คำว่า **จ** ศัพท์เป็นบทนิบาตบอกสมุจจยัตถะ

คำว่า **มาลํ คนฺธํ วิเลปนํ ปทีปียํ เสยฺยมุปลสฺสยํ อจฺฉาหนํ สายนมนฺนปानํ** เป็นบทอวุตตกัมมะขยายบทว่า ทานานิ

คำว่า **สกกจฺจ** เป็นบทนิบาตใช้ในความหมายของตติยา

คำว่า **ทานานิ** เป็นบทอวุตตกัมมะ สัมพันธ์เข้ากับ อหุมฺหา

คำว่า **ตํ** ทั้ง ๒ เป็นบทประธาน

คำว่า **วตํ, พฺรหฺมจฺริยํ** เป็นบทวิกติกัตตา ใน โหติ (โยคเข้ามา)

คำว่า **เม** เป็นบทสามีสัมพันธ์ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ วตํ, พฺรหฺมจฺริยํ

คำว่า **ปน** เป็นบทนิบาตที่อยู่หน้าประโยคไม่ได้ จึงจำเป็นต้องวางไว้หลัง

คำว่า **ตสฺส** เป็นบทวิเสสนะวางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์ สุจฺฉินฺนสฺส

คำว่า **ธีร** เป็นบทอาลปนะ

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มรุตาคุณ** รศคามิเสียงอ่อนหวาน ในพระคาถานี้เป็นปทาสัตติมรุตาค คือมีเสียงคล่องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณฺ์ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **กินฺเต วตํ กิมฺปน พฺรหฺมจฺริยํ** มีครุ ๖ ตัว คือ กิน, เต, ตํ, กิม, พฺรห, ยํ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๓๐ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๑ ตัว คือ ก, อ, อ, ก, อ, อ, อ, ห, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ อิ, อิ, จ, อิ, ย, อักษรมฺุทฐาน ๒ ตัว คือ ร, ร, อักษรทนต์ฐาน ๔ ตัว คือ น, ต, ต, น, มีอักษรโอรุฐาน ๔ ตัว คือ ม, ป, พ, ม, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรทนต์โอรุฐานตัวเดียว คือ ะ และอักษรนาสิกัฐาน ๒ ตัว คือ (◌), (◌)

บาทที่ ๒ ว่า **กิสฺส สุจฺฉินฺนสฺส อยํ วิปาโก** มีครุ ๖ ตัว คือ กิส, จฉ, ฉส, ยํ, ปา, โก อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๒๕ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ ก, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ,

บาทที่ ๑๐ ว่า **ปทีปิย เสยยมุปลสยณจ** มีครุ ๕ ตัว คือ ที, ยี่, เสย, ปลส, ยณ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑๐ นี้ ๒๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๘ ตัว คือ อี, อี, ย, ย, ย, ย, ย, ญ, อักษรหัตถฐาน ๔ ตัว คือ ท, ส, ส, ส, อักษรโอรุฐาน ๕ ตัว คือ ป, ป, ม, อุ, ป, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, และอักษรนาสิกัณฐฐานตัวเดียว คือ (-)

บาทที่ ๑๑ ว่า **อจฉาหนิ สายนมนนพานิ** มีครุ ๗ ตัว คือ อจ, ฉา, น, สา, มน, ปา, น อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑๑ นี้ ๒๕ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๑ ตัว คือ อ, อา, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อา, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ จ, ฉ, ย, อักษรหัตถฐาน ๗ ตัว คือ ท, น, ส, น, น, น, น, อักษรโอรุฐาน ๒ ตัว คือ ม, ป และอักษรนาสิกัณฐฐาน ๒ ตัว คือ (-), (-)

บาทที่ ๑๒ ว่า **สกกจจ ทานานิ อทมท ตตถ** มีครุ ๖ ตัว คือ สก, กจ, ทา, นา, ทม, ตต อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑๒ นี้ ๒๕ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๓ ตัว คือ อ, ก, ก, อ, อ, อ, อา, อา, อ, อ, ห, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ จ, จ, อี, อักษรหัตถฐาน ๘ ตัว คือ ส, ท, น, น, ท, ต, ต, ถ, อักษรโอรุฐานตัวเดียว คือ ม

บาทที่ ๑๓ ว่า **ตัม เม วตัม ตมปน พรหมจริยัม** มีครุ ๖ ตัว คือ ตัม, เม, ตัม, ตม, พรหม, ย อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑๓ นี้ ๓๐ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๑ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, ห, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ จ, อี, ย, อักษรมูรฐาน ๒ ตัว คือ ฐ, ฐ, อักษรหัตถฐาน ๔ ตัว คือ ต, ต, ต, น, อักษรโอรุฐาน ๕ ตัว คือ ม, ม, ป, พ, ม, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรหัตถฐานตัวเดียว คือ ฐ และอักษรนาสิกัณฐฐาน ๓ ตัว คือ (-), (-), (-)

บาทที่ ๑๔ ว่า **ตสส สจฉฉฉส อย วิปาโก** มีครุ ๖ ตัว คือ ตส, ฉฉ, ฉฉ, ย, ปา, โก อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑๔ นี้ ๒๕ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อา, ก, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ อี, จ, อี, ย, อี, อักษรมูรฐาน ๒ ตัว คือ ญ, ญ, อักษรหัตถฐาน ๖ ตัว คือ ต, ส, ส, ส, ส, ส, มีอักษรโอรุฐาน ๒ ตัว คือ อุ, ป, อักษรกัณฐโอรุฐานตัวเดียว คือ โอ, อักษรหัตถฐานตัวเดียว คือ ฐ และอักษรนาสิกัณฐฐานตัวเดียว คือ (-)

บาทที่ ๑๕ ว่า **อิทธิ ชุติ พลวีริยูปปตติ** มีครุ ๖ ตัว คือ อิ, ธี, ติ, วี, ยู, ปต อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๑๕ นี้ ๒๕ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๔ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๘ ตัว คือ อี, อี, ช, อี, อี, อี, ย, อักษรมูรฐานตัวเดียว คือ ฐ, อักษรหัตถฐาน ๖ ตัว คือ ท, ฉ, ต, ล, ต, ต, อักษรโอรุฐาน ๕ ตัว คือ อุ, พ, อุ, ป, ป และอักษรหัตถฐานตัวเดียว คือ ฐ

บาทที่ ๑๖ ว่า **อิทถจ เม ธีร มหาวิมานิ** มีครุ ๖ ตัว คือ ทถ, เม, ธี, หา, มา, น อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑๖ นี้ ๒๓ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, ห, อา, อา, อ, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ อี, ญ, จ, อี, อี, อักษรมูรฐานตัวเดียว คือ ฐ, อักษรหัตถฐาน ๓ ตัว คือ ท, ฉ, น, อักษรโอรุฐาน ๓ ตัว คือ ม, ม, ม, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรหัตถฐานตัวเดียว คือ ฐ และอักษรนาสิกัณฐฐานตัวเดียว คือ (-)

(๓) สมตาคุณ รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมทุสมตาคุณ มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สติด) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลญุสมตาคุณ มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะสติดและฉนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า กิเเต วัต กิมปน พรหมจริยัม เป็นเกวลมทุสมตา

บาทที่ ๒ ว่า กิสส สัจฉินสส อัย วิปาโก เป็นเกวลมทุสมตา

บาทที่ ๓ ว่า อิทธิ ชุตี พลวีริยุปปตติ เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๔ ว่า อิถยจ เต นาค มหาวิมานัม เป็นเกวลมทุสมตา

บาทที่ ๕ ว่า อถยจ ภริยา จ มนุสสโลเก เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๖ ว่า สหธา อุโภ ทานปตี อหุมหา เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๗ ว่า โอปานภูตัม เม ชริ ตทาสี เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๘ ว่า สนตปิตา สมณพราหมณา จ เป็นเกวลมทุสมตา

บาทที่ ๙ ว่า มาลยจ คนธยจ วิเลปนยจ เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๑๐ ว่า ปทีปิยัม เสยยมุปลสยยจ เป็นเกวลมทุสมตา

บาทที่ ๑๑ ว่า อจฉาหนัม สายนมนนพานัม เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๑๒ ว่า สกุกจจ ทานานิ อทมห ตตถ เป็นเกวลมทุสมตา

บาทที่ ๑๓ ว่า ตัม เม วัต ตมปน พรหมจริยัม เป็นเกวลมทุสมตา

บาทที่ ๑๔ ว่า ตสส สัจฉินสส อัย วิปาโก เป็นเกวลมทุสมตา

บาทที่ ๑๕ ว่า อิทธิ ชุตี พลวีริยุปปตติ เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๑๖ ว่า อิถยจ เม ชริ มหาวิมานัม เป็นมิสสกสมตา

คาถานี้จัดเป็นมิสสกสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีฉนิตอักษรอยู่ ๑๐ พยางค์ มี ธิ ใน อิทธิ ในบาทที่ ๓, มี ภ ใน ภริยา ในบาทที่ ๕, มี ธา ใน สหธา , โภ ใน อุโภ ในบาทที่ ๖, มี ภู ใน โอปานภูตัม, ช ใน ชริ ภาสติ ในบาทที่ ๗, มี ธย ใน คนธยจ ใน บาทที่ ๙, ฉา ใน อจฉาหนัม ในบาทที่ ๑๑, มี ธิ ใน อิทธิ ในบาทที่ ๑๕, มี ธิ ใน ชริ ในบาทที่ ๑๖ และ ผสมอยู่กับสติดอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐาน ๑๐ ตัว คือ ก, ก, ก, ก, ค, ก, ค, ก, ก, ก, อักษรतालฐาน ๒๕ ตัว คือ จ, จ, ช, ญ, จ, ญ, จ, จ, ญ, จ, ญ, จ, ญ, จ, ญ, จ, ญ, จ, ญ, จ, ญ, จ, ญ, อักษรมูทฐาน ๖ ตัว คือ ณ, ณ, ณ, ณ, ณ, ณ, อักษรทันฐาน ๕๐ ตัว คือ น, ต, ต, น, ท, ต, ต, ต, ท, ต, น, น, น, ท, ท, น, ต, น, ต, ต, ท, น, ต, ต, น, น, ท, ท, น, น, น, น, น, ท, น, น, ท, ต, ต, ต, ต, ต, น, ต, ท, ต, ต, ต, ท, น และโฏฐฐาน ๔๐ ตัว คือ ม, ป, พ, ม, ป, พ, ป, ป, ม, ม, ม, ป, ม, ป, ม, ป, ป, ม, พ, ม, พ, ป, ป, ม, ม, ม จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) สุขุมาลตาคุณ ความนุ่มนวลชดช้อย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมาลตาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะมีพยัญชนะสติดจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีฉนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อตตสุขุมาลตาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคาถานี้เป็น สัทสุขุมาลตาคุณ ในคาถานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีฉนิตอักษรอยู่ ๑๐ พยางค์ มี ธิ ใน อิทธิ ในบาทที่ ๓, มี ภ ใน ภริยา ในบาทที่ ๕, มี ธา ใน สหธา, โภ

ใน อุ โภ ในบาทที่ ๖, มี ฎ ใน โอปานฎต์, ฆ ใน ฆร ภาสติ ในบาทที่ ๗, มี ธณ ใน คนธณจ ในบาทที่ ๘, ฉา ใน อจฉาหน ในบาทที่ ๑๑, มี ธิ ใน อิทธิ ในบาทที่ ๑๕, มี ธี ใน ธีร ในบาทที่ ๑๖ และไม่มี สนิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า กินเต (กี + เต) กิมปน (กี + ปน) พลวีริยุปตติ (พลวีริย + อุปตติ) อิทธจ (อิท + จ) อหจ (อห + จ) มาลจ (มาล + จ) คนธณจ (คนธ + จ) วิเลปนจ (วิเลปน + จ) เสยยมุปสยจ (เสยย + อุปสย + จ) สายนมนนปาน (สายน + อนนปาน) และ ตมปน (ต + ปน) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมาลตากุณ

(๕) **อรรถพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์โทษที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อรรถอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในกาลานี้เป็น สัทอรรถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

คาลาว่า

เตน ปาณิ กามทโท

เตน ปาณิ มรุตสโว

เตน เม พรหมจริเยน

ปุณณิ ปาณิมหิ อิชมติ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **เตน** ทั้ง ๒ เป็นบทวิเสสนะ ของ ปุณณเณ (โยคเข้ามา)

คำว่า **ปาณิ** ทั้ง ๒ เป็นบทประธาน

คำว่า **กามทโท, มรุตสโว** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปาณิ

คำว่า **เตน** เป็นบทวิเสสนะสัมพันธ์เข้ากับบท พรหมจริเยน ที่เป็นบทวิเสสนะ

คำว่า **เม** เป็นบทสมาสสัมพันธ์สัมพันธ์เข้ากับบท ปาณิมหิ

คำว่า **ปุณณิ** เป็นบทประธาน

คำว่า **ปาณิมหิ** เป็นบทอาธาร วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อิชมติ

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มรุตตากุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในพระคาลานี้เป็นปทาสัตติมรุตตา คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **เตน ปาณิ กามทโท** มีครุ ๔ ตัว คือ เต, ปา, กา, โท อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อ, อา, ก, อา, อ, อ, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ อิ, อักษรมูฐฐานตัวเดียว คือ ญ, อักษรทันฐฐาน ๔ ตัว คือ ต, น, ท, ท, มีอักษรโอรฐฐาน ๒ ตัว คือ ป, ม, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ และอักษรกัณโอรฐฐานตัวเดียว คือ โอ

บาทที่ ๒ ว่า **เตน ปาณิ มรุตสโว** มีครุ ๔ ตัว คือ เต, ปา, รุส, โว อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๔ ตัว คือ อ, อา, อ, อ, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ อิ, อักษรมูทฐานตัวเดียว คือ ฌ, อักษรพันตฐาน ๕ ตัว คือ ต, น, จ, ส, ส, มีอักษรโกฎฐาน ๓ ตัว คือ ป, ม, อุ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรกัณฐโกฎฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรพันโตฐานตัวเดียว คือ ุ

บาทที่ ๓ ว่า **เตน เม พรหมจริเยน** มีครุ ๔ ตัว คือ เต, เม, พรห, เย อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๒๐ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อ, อ, ห, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ จ, อิ, ย, อักษรมูทฐาน ๒ ตัว คือ ร, ร, อักษรพันตฐาน ๓ ตัว คือ ต, น, น, อักษรโกฎฐาน ๓ ตัว คือ ม, พ, ม และอักษรกัณฐतालฐาน ๓ ตัว คือ เอ, เอ, เอ

บาทที่ ๔ ว่า **ปุณณิ ปาณิมิ อิขมติ** มีครุ ๕ ตัว คือ ปุณ, ณี, ปา, นิ, มิ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๔ ตัว คือ อ, อา, ห, อ, อักษรतालฐาน ๘ ตัว คือ ฌ, ญ, อิ, อิ, อิ, ช, ฌ, อิ, อักษรมูทฐานตัวเดียว คือ ฌ, อักษรพันตฐานตัวเดียว คือ ต, อักษรโกฎฐาน ๔ ตัว คือ ป, อุ, ป, ม และอักษรนาสิกฐานตัวเดียว คือ (-)

(๓) **สมตาคูณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

- ก. เกวลมุตสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สติด) ฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ข. เกวลมุตสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะสติดและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **เตน ปาณิ กามทโท** เป็นเกวลมุตสมตา

บาทที่ ๒ ว่า **เตน ปาณิ มรุตสโว** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๓ ว่า **เตน เม พรหมจริเยน** เป็นเกวลมุตสมตา

บาทที่ ๔ ว่า **ปุณณิ ปาณิมิ อิขมติ** เป็นมิสสกสมตา

คำนี้จัดเป็นมิสสกสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๒ พยางค์ มี รุส ใน มรุตสโว ในบาทที่ ๒, มี ฌ ใน อิขมติ ในบาทที่ ๔ และผสมอยู่กับสติดอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ ก, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ จ, ฌ, ญ, ช, อักษรมูทฐาน ๓ ตัว คือ ฌ, ฌ, ฌ, อักษรพันตฐาน ๑๐ ตัว คือ ต, น, ท, ท, ต, น, ต, น, น, ต และโกฎฐาน ๑๐ ตัว คือ ป, ม, ป, ม, ม, พ, ม, ป, ป, ม จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลตาคูณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคูณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสติดจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อตตสุขุมลตาคูณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคำนี้เป็น สัทสุขุมลตาคูณ ในคำนี้เป็น สัทสุขุมลตาคูณ ในคำนี้เป็น สัทสุขุมลตาคูณ ในคำนี้เป็น สัทสุขุมลตาคูณ โดยมีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิตอักษรอยู่ ๒ พยางค์ มี รุส ใน มรุตสโว ในบาทที่ ๒, มี ฌ ใน อิขมติ ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิ

หรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสมาสในรูปว่า กามทโท (กาม + ทโท) พุรหมจริเยน (พุรหม + จริเยน) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุพุมลตาคุณ

(๕) **อรรถพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์ณโทษที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อรรถอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในกาลานี้เป็น สัทอรรถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

กาลานี้ว่า

มยญจ ภริยํ นาติกกุมาม

อมฺเห จ ภริยา นาติกกมนฺติ

อญฺญตฺร ตาหิ พุรหมฺจฺริยํ จราม

ตสฺมา หิ อมฺหํ ทฺหฺรา น มียฺเยเร

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **มย** เป็นบทประธาน สัมพันธ์เข้ากับกริยาคุณพากย์ คือ นาติกกุมาม

คำว่า **จ** ทั้ง ๒ บท เป็นบทนิบาตสัมปิตนัตถ

คำว่า **ภริย** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ นาติกกุมาม

คำว่า **อมฺเห** เป็นบทอวุตตกัมมะสัมพันธ์เข้ากับบท นาติกกมนฺติ

คำว่า **ภริยา** เป็นบทประธาน สัมพันธ์เข้ากับกริยาคุณพากย์ นาติกกมนฺติ

คำว่า **อญฺญตฺร** เป็นบทอาธาร สัมพันธ์เข้ากับกริยาคุณพากย์ จราม

คำว่า **ตาหิ (ภริยาหิ)** เป็นบทอุปาทาน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ จราม

คำว่า **พุรหมฺจฺริยํ** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ จราม

คำว่า **ตสฺมา** เป็นบทเหตุ

คำว่า **หิ** ศัพท์ เป็นบทนิบาต

คำว่า **อมฺหํ (อมฺหาก)** เป็นบทสามีสัมพันธ์เข้ากับ ทฺหฺรา

คำว่า **ทฺหฺรา** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ มียฺเยเร

คำว่า **น** เป็นบทนิบาตบอกปฏิเสธ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ มียฺเยเร

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มธูรตาคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในพระกาลานี้เป็นปทาสดติมธูรตา คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณฺ์ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

(๔) **สุขุมลตาคุณ** ความนุ่มนวลชดช้อย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะมีพยัญชนะสัทิจจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัธสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคานานี้เป็น สัทสุขุมลตาคุณ ในคานานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิธอักษรอยู่ ๒ พยางค์ มี ฅ ใน ฅริย ในบาทที่ ๑, มี ฅ ใน ฅริยา ในบาทที่ ๒ และไม่มีสนธิหรือ สัณโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า มยญจ (มย + จ) นาติกกุมาม (น + อติกกุมาม) นาติกกุมนติ (น + อติกกุมนติ) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลตาคุณ

(๕) **อัธพัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กวมโทษที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอัธพัตติคุณ อัธพัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัธอัธพัตติคุณ อัธพัตติคุณโดยเนื้อความ

ในคานานี้เป็น สัทอัธพัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

คานานี้

หีนน พุทหมจรีเยน	ชตติเย อุปปชชติ
มชฅมิเมน จ เทวตต	อุตตเมน วิสุชฅติ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **หีนน** เป็นบทวิเสสนะ สัมพันธ์เข้ากับบทวิเสสยะ คือ พุทหมจรีเยน

คำว่า **พุทหมจรีเยน** เป็นบททรรณะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อุปปชชติ

คำว่า **ชตติเย** เป็นบทอาธาระ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อุปปชชติ

คำว่า **มชฅมิเมน** เป็นบทวิเสสนะ สัมพันธ์เข้ากับบทวิเสสยะ คือ พุทหมจรีเยน

คำว่า **เทวตต** เป็นอวุตตกัมมะ สัมพันธ์เข้ากับกิริยาคุมพากย์ อุปปชชติ

คำว่า **จ** เป็นบทนิบาตสมุจยัตถะ

คำว่า **อุตตเมน** เป็นบทวิเสสนะ สัมพันธ์เข้ากับบทวิเสสยะ คือ พุทหมจรีเยน

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มธุรตาคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในพระคาถานี้เป็นพหุสัทติมธุรตาคือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ์ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **หีนเนน พุรหมจรีเยน** มีครุ ๔ ตัว คือ หี, เน, พรห, เย อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๒๐ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ ห, อ, อ, ห, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ อี, จ, อิ, ย, อักษรมัทฐาน ๒ ตัว คือ ร, ร, อักษรทันตฐาน ๓ ตัว คือ น, น, น, มีอักษรโกฎฐาน ๒ ตัว คือ พ, ม และอักษรกัณฐतालฐาน ๒ ตัว คือ เอ, เอ

บาทที่ ๒ ว่า **ขตติเย อุปปชชติ** มีครุ ๓ ตัว คือ ขต, เย, ปช อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ ข, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ อี, ย, ช, ช, อิ, อักษรทันตฐาน ๓ ตัว คือ ต, ต, ต, มีอักษรโกฎฐาน ๓ ตัว คือ อุ, ป, ป และอักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ

บาทที่ ๓ ว่า **มชฌิเมเน จ เทวตตํ** มีครุ ๕ ตัว คือ มช, เม, เท, วต, ตํ อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ ช, ฌ, อิ, จ, อักษรทันตฐาน ๔ ตัว คือ น, ท, ต, ต, อักษรโกฎฐาน ๒ ตัว คือ ม, ม, อักษรกัณฐतालฐาน ๒ ตัว คือ เอ, เอ, อักษรทันตโกฎฐานตัวเดียว คือ ว และอักษรนาสิกัณฐฐานตัวเดียว คือ (-)

บาทที่ ๔ ว่า **อุตตเมเน วิสุชฌติ** มีครุ ๓ ตัว คือ อุต, เม, สุช อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๓ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ อี, ช, ฌ, อิ, อักษรทันตฐาน ๕ ตัว คือ ต, ต, น, ส, ต, อักษรโกฎฐาน ๓ ตัว คือ อุ, ม, อุ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ และอักษรทันตโกฎฐานตัวเดียว คือ ว

(๓) **สมตาคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมธุสมตาคือมีพยัญชนะเสียงอ่อน (สลิล) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลณัฐสมตาคือมีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตาคือมีพยัญชนะสลิลและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **หีนเนน พุรหมจรีเยน** เป็นเกวลมธุสมตาคือ

บาทที่ ๒ ว่า **ขตติเย อุปปชชติ** เป็นมิสสกสมตาคือ

บาทที่ ๓ ว่า **มชฌิเมเน จ เทวตตํ** เป็นมิสสกสมตาคือ

บาทที่ ๔ ว่า **อุตตเมเน วิสุชฌติ** เป็นมิสสกสมตาคือ

คาถานี้จัดเป็นมิสสกสมตาคือเพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๓ พยางค์ มี **ข** ใน ขตติเย ในบาทที่ ๒, มี **ฌ** ใน มชฌิเมเน ในบาทที่ ๓, **ฌ** ใน วิสุชฌติ ในบาทที่ ๔ และผสมอยู่กับสลิลอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรतालฐาน ๖ ตัว คือ จ, ช, ช, ช, จ, ช, อักษรทันตฐาน ๑๔ ตัว คือ น, น, น, ต, ต, ต, น, ท, ต, ต, ต, ต, น, ต และอักษรโกฎฐาน ๗ ตัว คือ พ, ม, ป, ป, ม, ม, ม จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลตาคุณ** ความนุ่มนวลชดช้อย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัททสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะมีพยัญชนะสติดจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัถตสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคานานี้เป็น สัททสุขุมลตาคุณ ในคานานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิธอักษรอยู่ ๓ พยางค์ มี **ข** ใน ชตติเย ในบาทที่ ๒, มี **ณิ** ใน มขมิเมน ในบาทที่ ๓, **ณ** ใน วิสุชมติ ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือสัณโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสมาสในรูปว่า พรหมจริเยน (พรหม + จริเยน) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลตาคุณ

(๕) **อัถตพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กณโฑที่ก่อให้เกิดสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัททอัถตพยัตติคุณ อัถตพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถตอัถตพยัตติคุณ อัถตพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในคานานี้เป็น สัททอัถตพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

คานานี้ว่า

อิทญจ ชาตุ เม ทิฏฐัง

นยิทํ อิติหิตีหิ

เอกสมิ พรหมจริยสมิ

สหสส์ มจจุหายิโน

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **จ** เป็นบทนิบาต สัมพันธ์เป็นวากยารัมภะ

คำว่า **อิท** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ชาตุ

คำว่า **ชาตุ** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ทิฏฐัง

คำว่า **เม** เป็นบทอนภิตกัตตา วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์เข้ากัน คือ ทิฏฐัง

คำว่า **น** เป็นนิบาตบอกความปฏิเสธ สัมพันธ์เข้ากับกิริยาคุมพากย์ วทามิ (โยคมา)

คำว่า **อิท** เป็นบทวิทิตกัตตา

คำว่า **อิติ** ทั้ง ๒ เป็นบทภินนาธาร ใน อิท (วตถุ)

คำว่า **เอกสมิ** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทวิเสสนะ คือ พรหมจริยสมิ

คำว่า **สหสส์** เป็นบทประธาน

คำว่า **มจจุหายิโน** เป็นบทสามีสัมพันธ์ วางไว้ใกล้กับที่สัมพันธ์ คือ สหสส์

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มรุตาคูณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในพระคานานี้เป็นปทาสดติมรุตาคูณ คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **อิทญจ ชาตุ เม ทิฏฐิ** มีครุ ๕ ตัว คือ ทญ, ชา, เม, ทิฏ, ฐิ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๔ ตัว คือ อ, อ, อา, อ, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ อิ, ญ, จ, ช, อิ, อักษรมูทฐาน ๒ ตัว คือ ฎ, ฐ, อักษรทนต์ฐาน ๓ ตัว คือ ท, ต, ท, มีอักษรโองฐฐาน ๒ ตัว คือ อุ, ม และอักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ และอักษรนาสิกฐฐานตัวเดียว คือ (°)

บาทที่ ๒ ว่า **นยิทิ อิติหิติ** มีครุ ๓ ตัว คือ หิ, หี, หุ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อ, อ, ห, ห, อ, อักษรतालฐาน ๖ ตัว คือ ย, อิ, อิ, อิ, อี, อิ, อักษรทนต์ฐาน ๔ ตัว คือ น, ท, ต, ต และอักษรนาสิกฐฐาน ๒ ตัว คือ (°), (°)

บาทที่ ๓ ว่า **เอกสมี พรหมจริยสมี** มีครุ ๖ ตัว คือ เอ, กส, มี, พรห, ยส, มี อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๒๓ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ ก, อ, อ, ห, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ อิ, จ, อิ, ย, อิ, อักษรมูทฐาน ๒ ตัว คือ ร, ร, อักษรทนต์ฐาน ๒ ตัว คือ ส, ส, อักษรโองฐฐาน ๔ ตัว คือ ม, พ, ม, ม, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ และอักษรนาสิกฐฐาน ๒ ตัว คือ (°), (°)

บาทที่ ๔ ว่า **สทสส มจจุหายิโน** มีครุ ๕ ตัว คือ หส, ส, มจ, หา, โน อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, ห, อ, อ, อ, ห, อา, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ จ, จ, ย, อิ, อักษรทนต์ฐาน ๔ ตัว คือ ส, ส, ส, น, อักษรโองฐฐาน ๒ ตัว คือ ม, อุ, อักษรกัณฐฐฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรนาสิกฐฐานตัวเดียว คือ (°)

(๓) **สมตาคูณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมทุสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สลิถ) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมญฐสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะสลิถและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **อิทญจ ชาตุ เม ทิฏฐิ** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๒ ว่า **นยิทิ อิติหิติ** เป็นเกวลมทุสมตา

บาทที่ ๓ ว่า **เอกสมี พรหมจริยสมี** เป็นเกวลมทุสมตา

บาทที่ ๔ ว่า **สทสส มจจุหายิโน** เป็นเกวลมทุสมตา

คานานี้จัดเป็นมิสสกสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๑ พยางค์ มี ฐิ ใน ทิฏฐิ ในบาทที่ ๑ และผสมอยู่กับสลิถอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรतालฐาน ๖ ตัว คือ ญ, จ, ช, จ, จ, จ, อักษรทนต์ฐาน ๘ ตัว คือ ท, ต, ท, น, ท, ต, ต, น และโองฐฐาน ๖ ตัว คือ ม, ม, พ, ม, ม, ม จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลตาคคุณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสถิลจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้าวน ๆ โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมมาส และ สังกโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัถสุขุมลตาคคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในกาลานี้เป็น สัทสุขุมลตาคคุณ ในกาลานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิธอักษรอยู่ ๑ พยางค์ มี **จ** ใน ทิฏฐิ ในบาทที่ ๑ และไม่มีสนธิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสมมาสในรูปว่า อิทถจ (อิท + จ) นยิท (น + อิ) อิติหิติ (อิติ + อิติ) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลตาคคุณ

(๕) **อัทถพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กวมโทษที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอัทถพยัตติคุณ อัทถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัทถอัทถพยัตติคุณ อัทถพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในกาลานี้เป็น สัทอัทถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

กาลานี้

อปี อตรมานานิ	ผลาสาว สมิมชติ
วิปกกพหุมจริโยสมิ	เอวิ ชานาหิ คามณิ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **อปี** เป็นบทนิบาต

คำว่า **อตรมานานิ (ชานานิ)** เป็นบทสัมปทาน สัมพันธ์เข้ากับบทกิริยา คือ สมิมชติ

คำว่า **วิปกกพหุมจริโย** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อหิ

คำว่า **เอวิ** เป็นบทนิบาต

คำว่า **ชานาหิ** เป็นบทกิริยาคุมพากย์ สัมพันธ์เข้ากับ ตวิ (โยคเข้ามา)

คำว่า **คามณิ** เป็นบทอาลปนะ

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มธรรตาคคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในพระกาลานี้เป็นปทาสดติมธรรตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **อปี อตรมานานัน** มีครุ ๓ ตัว คือ มา, นา, นั อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๕ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ อิ, อักษรมูทฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทันตฐาน ๓ ตัว คือ ต, น, น, มีอักษรโองฐฐาน ๒ ตัว คือ ป, ม และอักษรนาสิกัฐฐานตัวเดียว คือ (-)

บาทที่ ๒ ว่า **ผลาสาว สมिขมติ** มีครุ ๓ ตัว คือ ลา, सा, मि อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ อิ, ช, ण, इ, อักษรทันตฐาน ๔ ตัว คือ ल, स, स, त, มีอักษรโองฐฐาน ๒ ตัว คือ ण, म และอักษรทันโตฐฐานตัวเดียว คือ ॱ

บาทที่ ๓ ว่า **วิปุกพพหมจริโยสมิ** มีครุ ๔ ตัว คือ ปก, พพ, โยส, มี อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๒๓ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ อ, ก, ก, อ, อ, ห, อ, อ, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ อิ, ज, इ, य, इ, อักษรมูทฐาน ๒ ตัว คือ र, र, อักษรทันตฐานตัวเดียว คือ स, อักษรโองฐฐาน ๔ ตัว คือ ป, प, म, म, อักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ ओ, อักษรทันโตฐฐานตัวเดียว คือ ॱ และอักษรนาสิกัฐฐานตัวเดียว คือ (-)

บาทที่ ๔ ว่า **เอวิ ชานาหิ कामणि** มีครุ ๕ ตัว คือ เอ, ॱ, चा, ना, का อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อ, อ, ห, क, अ, अ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ च, इ, इ, อักษรมูทฐานตัวเดียว คือ ण, อักษรทันตฐานตัวเดียว คือ न, อักษรโองฐฐานตัวเดียว คือ म, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ ऐ, อักษรทันโตฐฐานตัวเดียว คือ ॱ และอักษรนาสิกัฐฐานตัวเดียว คือ (-)

(๓) **สมตาคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมูทสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สติด) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมูทฐสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะสติดและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **อปี อตรมานานัน** เป็นเกวลมูทสมตา

บาทที่ ๒ ว่า **ผลาสาว สมिขมติ** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๓ ว่า **วิปุกพพหมจริโยสมิ** เป็นเกวลมูทสมตา

บาทที่ ๔ ว่า **เอวิ ชานาหิ कामणि** เป็นเกวลมูทสมตา

กาลานี้จัดเป็นมิสสกสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๑ พยางค์ มี **ณ** ใน สมิขมติ ในบาทที่ ๒ และผสมอยู่กับสติดอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐาน ๓ ตัว คือ ก, ก, क, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ च, ज, च, อักษรทันตฐาน ๕ ตัว คือ त, न, न, त, न และโองฐฐาน ๘ ตัว คือ ป, म, म, प, प, म, म, म จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมาลตาคุณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมาลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสติดจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อັถสฺซุขุมาลตาคฺคณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคาถานี้เป็น สัททสุขุมาลตาคฺคณ ในคาถานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมี ธนิตอักษรอยู่ ๑ พยางค์ มี ฌ ใน สมิชฌติ ในบาทที่ ๒ และไม่มีสนธิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือ บทสมาสในรูปว่า ผลาสาว (ผล + อาสา + ว) วิปกุกพรหมจรีโยสมิ (วิปกุก + พรหม + จรีโย + อสมิ) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมาลตาคฺคณ

(๕) อັถพยัตติคฺคณ รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กณโฑที่ก่อให้เกิดสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัททอັถพยัตติคฺคณ อັถพยัตติคฺคณโดยศัพท์

ข. อັถอັถพยัตติคฺคณ อັถพยัตติคฺคณโดยเนื้อความ

ในคาถานี้เป็น สัททอັถพยัตติคฺคณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

๔.๕.๕ สรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์ พรหมจรีย ศัพท์ตามที่ได้นำเสนอมาตามกลุ่มคัมภีร์สัทททวิเสส ขอสรุปดังต่อไปนี้

พรหมจรีย ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก พรหม (พรห ธาตุ, พรห ธาตุ + ม ปัจจัย) บทหน้า + จร ธาตุ + อิ อาคม + ฌย ปัจจัย มีความหมาย ๑๒ อย่าง ประกอบด้วย (๑) ทาน ทาน (๒) อปฺปมณฺญา อปฺปมณฺญา-พรหมวิหารธรรม (๓) สาสน พระศาสนา (๔) เมถุนารติ การงดเว้นจากเมถุน (๕) เวยยาวจฺจ การช่วยชวนชวย (๖) สหฺวารตฺตฺตฺติ ความพอใจยินดีในภรรยาตน (๗) ปญฺจสึล คีล ๕ (๘) อริยมคฺค อริยมรรค (๙) อุโปสถณฺค องศ์อุโปสถ (๑๐) ธิติ ความเพียร (๑๑) ธมฺมเทสฺนา การแสดงธรรม (๑๒) อชฺฌมาสย อชฺฌาศัย อุทาหรณ์ที่นำมาอ้างในแต่ละความหมายนั้น มีที่เป็นฉันท์ประเภทต่าง ๆ ประกอบด้วย อินทรวิชัยรคาคา, วาโตมมีคาคา, อุปนทรวิชัยรคาคา, ปฐมมการ วิปูลาคาคา, อุพาสกคาคา, อินทรวงศคาคา และปฐฺยวัตตคาคา และเป็นสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ (๑) ปสาทคฺคณ (๒) มธฺรตาคฺคณ (๓) สมตาคฺคณ (๔) สฺซุขุมาลตาคฺคณ (๕) อັถพยัตติคฺคณ

๔.๖ วิเคราะห์ ธมฺม ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาลี ตามคัมภีร์สัทททวิเสส

บทบาลีว่า ธมฺโม, ธมฺมํ, ธมฺเมน ที่มาจาก ธมฺม ศัพท์ผู้วิจัยเห็นควรนำมาศึกษาวิเคราะห์ โดยเริ่มศึกษาตั้งแต่ด้านหลักภาษา พจนานุกรมไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๔.๖.๑ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักภาษา

ธมฺม ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ธร (ธารณ = ทรงไว้-ตั้ง-รับ-วาง) + รมม, ฐฺ/ฐฺ กมฺปนฺ=ห้วนไหว-ทำให้ห้วนไหว + รมม มีกระบวนการสร้างศัพท์ ดังนี้

ธร + รมม

ลง รมม ปัจจัย

ธราทีหิ ธมฺโม

ธฺ + รมม

ลบสระ อ ท้าย ธร ธาตุ

ธาทฺสสนฺโต โลโป ฯลฯ

ธ + อมม

ลบ ฐ ท้ายธาตุ และ ฐ อนุพันธ์ รมติ รนฺโต ราที โน

ธ + อมม สำเร็จรูปเป็น ธมม	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทศปจจยาฯ
ธ/ธ + รम्म	ลง รम्म ปัจจย	ธราทีหิ รम्मो
ธ/ธ + อมม	ลบ ฐ อนุพันธ์	รหมิ รนโต ราที โน
ธ/ธ + อมม สำเร็จรูปเป็น ธมม	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทศปจจยาฯ

๔.๖.๒ วิเคราะห์ศัพท์ตามพจนานุกรม

ธมม ศัพท์มีความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา^{๒๔๒} ว่า

ตตถ **ธมมา**ติ कुณ तेसनायं प्रियत्तियं निस्सत्तेत्ति ऐवमाทีसु ธम्मसทโท वत्तत्ति.

น หิ ธมโม อธมโม จ

อุโภ สมวิปาकिनो

อธมโม นิรยं เนติ

ธมโม ปาเปติ สุกคตตินติ^{๒๔๓}

อาทีสุ หิ कुण धम्मसत्तो. ธम्मं वो गिक्खवे तेसससामी आतिकल्याणन्ति^{๒๔๔} อาทีสุ तेसनायं. อิธ गिक्खु
धम्मं प्रियापुणाति सुत्तं केय्यन्ति^{๒๔๕} อาทีสุ प्रियत्तियं. तस्मिं चो पन समये धम्मा ढोन्ति, खन्हा ढोन्ती
ति^{๒๔๖} อาทีสุ निस्सत्ते.

ธมมสทโท ปนายं प्रियत्तिसจจสมาธิपญญาปกตีสภาวสุญญตาปญญาปตติเถยยาทีสุ
ทิสสตี. อิธ गिक्खु धम्मं प्रियापुणाति सुत्तं केय्यन्तिอาทีสุ^{๒๔๗} หิ धम्मसत्तो प्रियत्तियं ทิสสตี.^{๒๔๘} ทิฏฐ-
ธมโม วิทิตธมโมติอาทีสุ^{๒๔๙} สจเจสุ. เอวิธมมา เต ภควนโตติอาทีสุ สมาธิหิ.

ยสเสเต จตุโร ธมมา

วานรินท ยถา ตว

สจจं ธมโม ธิติ จาโค

ทิฏฐัง โส อติวตตตีติ-

อาทีสุ^{๒๕๐} ปญญา. ชาตธมมา ขราธมมาติอาทีสุ ปกตियं. กุสลา ธมมาติอาทีสุ^{๒๕๑} สภาเว. तस्मिं चो पन
समये धम्मा ढोन्तीतिอาทีสุ^{๒๕๒} सुญत्तायं. धम्मो सुजिण्णे सुขमारहातीतिอาทีสุ^{๒๕๓} पुण्णे. तेव अनियता

^{๒๔๒} **ที.สี.อ.** (บาลี) ๑/๒๘/๙๒., **ม.ม.อ.** (บาลี) ๑/๑๘., **ขุ.อิติ.อ.** (บาลี) ๑/๔๑.

^{๒๔๓} **ขุ.เถร.** (บาลี) ๒๖/๓๐๔/๓๑๘.

^{๒๔๔} **ม.อ.** (บาลี) ๑๔/๔๒๐/๓๖๐.

^{๒๔๕} **อง.จตุกก.** (บาลี) ๒๑/๑๙๑/๒๑๐.

^{๒๔๖} **อภิ.สจ.** (บาลี) ๓๔/๑๒๑/๔๑.

^{๒๔๗} **อง.จตุกก.** (บาลี) ๒๑/๑๙๑/๒๑๐.

^{๒๔๘} **ฉ.ม., อิ.** วตตตี

^{๒๔๙} **วิ.ม.** (บาลี) ๔/๑๘/๑๖.

^{๒๕๐} **ขุ.ชา.** (บาลี) ๒๗/๕๗/๑๔.

^{๒๕๑} **อภิ.สจ.** (บาลี) ๓๔/๑/๑.

^{๒๕๒} **อภิ.สจ.** (บาลี) ๓๔/๑๒๑/๔๑.

^{๒๕๓} **ขุ.เถร.** (บาลี) ๒๖/๓๐๓/๓๑๘., **ขุ.ชา.** (บาลี) ๒๗/๑๐๒/๒๒๖.

ธรรมาธิวาส^{๒๕๔} อาปตติยัม. สหเพ ธรรมา สหพกาเรน พุทฺธสฺส ภควโต ญาณมุขเ อาปาธมาจจนฺตตี
อาทีสุ เณยเย. อธิ ปนายํ สภาเว วตตติ. ตตรายํ วจนตฺเถ:- อตฺตโน ลกฺขณํ ชาเรณตีติ **ธรรมา.**

ธรรมาธิวาส^{๒๕๕} สภาเว ทิสฺสตี.
ธรรมาธิวาส^{๒๕๕} สภาเว ทิสฺสตี.
ธรรมาธิวาส^{๒๕๕} สภาเว ทิสฺสตี.

ยสฺเสเต จตุโร ธรรมา สหฺตสฺส ชฺรเมสีโน;
สจฺจํ ธมฺโม ธิติ จาโค ส เว เปจฺจ น โสจตีติ.^{๒๕๖}

อาทีสุ ปณฺณายํ.

น ทิ ธมฺโม อธมฺโม จ อุโภ สมฺวิปาเกโน;
อธมฺโม นิรยํ เนติ ธมฺโม ปาเปตี สุกฺคตินฺตี.^{๒๕๗}

อาทีสุ ปุณฺณเ. ปณฺณตติธรรมา นิรุตติธรรมา อธิวจนธรรมาอาทีสุ^{๒๕๘} ปณฺณตติยํ. ปาราชิกา ธรรมา
สงฺฆาทีเสสา ธรรมาอาทีสุ^{๒๕๙} อาปตติยํ. อธิ ภิกฺขุ ธมฺมํ ชานาตี สุตตํ เคยยํ เวยยากรณฺณตีอาทีสุ^{๒๖๐}
ปรียตติยํ. ตสฺมี โข ปน สมเย ธรรมา โหนตี.^{๒๖๑} ธมฺเมสุ ธรรมานุปสฺสี วิหฺรตีตีอาทีสุ^{๒๖๒} นิสฺสตตตายํ.
ชาติธรรมา ชฺราธรรมา มรณธรรมาอาทีสุ^{๒๖๓} วิกาเร. ฉนฺนํ พุทฺธธรรมานนฺตีอาทีสุ^{๒๖๔} คุณเ. เหตุมฺหิ
ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิตาอาทีสุ^{๒๖๕} ปจฺจเย. จิตาว สา ธาตุ ธมฺมาธิวาส^{๒๖๖} ธมฺมนิยามตาอาทีสุ^{๒๖๖}
ปจฺจยุปฺปนเน. สวามิธาปิ ปจฺจยุปฺปนเน ทฺฐสฺสพฺโพ.

และในคัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกาคาถาที่ ๗๘๔ ได้กล่าวเป็นคาถาไว้ว่า

ธมฺโม สภาเว ปรียตติปณฺณา- ญาเยสุ สจฺจปฺกตีสุ ปุณฺณเ;
เณยเย คุณาจาร-สมฺภิตุปี นิสฺสตตตา'ปตติสุ การณาโท.

ธมฺมคัมภีร์ มีความหมายมากมาย คือ (๑) สภาว สภาวธรรม (๒) ปรียตติ พฺรช
ปรียตี (๓) ปณฺณา ปณฺญา (๔) ญาเย ความสมเหตุสมผล (๕) สจฺจ สัจจะ
(๖) ปกตี ปกตีธรรมตา (๗) ปุณฺณ บุญ (๘) เณยเย เณยยธรรม ๕ อย่าง (คือ
สังฆาร วิกาเร ลักษณะ นิพพาน และ บัญญัติ) (๙) คุณ คุณ (๑๐) อาจาร
ความประพฤติ (๑๑) สมฺภิตุ สมฺภิตุ (๑๒) นิสฺสตตตา สภาวซึ่งไร้บุคคลตัวตน

^{๒๕๔} วิ.ม. (บาลี) ๑/๔๔๓/๓๓๒.

^{๒๕๕} อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑/๑.

^{๒๕๖} ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๑๙๐/๓๗๐.

^{๒๕๗} ขุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๓๐๔/๓๑๘.

^{๒๕๘} อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๓๑๓-๑๓๑๕/๒๙๗.

^{๒๕๙} วิ.ม. (บาลี) ๑/๒๓๓/๑๖๖., ๑/๔๔๒/๓๓๑.

^{๒๖๐} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๙๑/๒๑๐.

^{๒๖๑} อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๒๑/๔๑.

^{๒๖๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๖๐/๘๖.

^{๒๖๓} อัง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๐๗/๑๗๕.

^{๒๖๔} ขุ.ม. (บาลี) ๒๙/๕๐/๑๑๙.

^{๒๖๕} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๗๒๐/๓๖๐.

^{๒๖๖} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๐/๒๕.

เราเขา (๑๓) **อาปตติ** อาบัติ (๑๔) **การณาโท** เหตุ เป็นต้น

เมื่อทราบความหมายของ ฌมม ศัพท์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ต่อไปจะได้นำเสนอรูปวิเคราะห์พร้อมอุทาหรณ์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

อตถโต ปน อตตโน สภาวํ ชาเรตตีติ वा पज्जयेहि चारियนตีติ वा อตตโน ผลํ ชาเรตตีติ वा อตตโน ปริปุรํกํ อปาเยสุ อปตมานํ ชาเรตตีติ वा สกสกลกฺขणे ชาเรตตีติ वा จิตเตน อวชารियนตีติ वा ยถาโยคํ ฌมมาติ วุจฺจนฺติ. โดยอรรถท่านเรียกว่า ฌัมมะ เพราะทรงไว้ซึ่งสภาวะของตน หรืออันปัจจัยทรงไว้หรือยอมทรงไว้ซึ่งผลของตน หรือผู้ใดบำเพ็ญธรรมให้บริบูรณ์ก็ทรงผู้นั้นไว้ไม่ให้ตกไปในอบายทั้งหลาย หรือทรงไว้ในลักษณะของตน ๆ หรือว่า ย่อมตั้งลงไว้ได้ ด้วยจิตตามสมควร

อตตโน ลกฺขณํ ชาเรตตีติ ฌมโม ชื่อว่า ฌัมมะ เพราะเป็นสภาวะที่ทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน

ธฺรติ สพฺพนฺติ ฌมฺมํ ชื่อว่า ธรรม เพราะทรงความดีทุกอย่างไว้

อปาเยสวปตมานเณ อธิคตมคฺคาทิกเณ สตเต ชาเรติ ธฺรติ เตนาติ ชื่อว่า ฌัมมะ เพราะเป็นเครื่องป้องกันบุคคลผู้บรรลุมรรคเป็นต้นไม่ให้ตกไปในอบาย

สลกฺขณํ ชาเรติ ปจฺจयेहि ธฺรียตีติ ฌมโม^{๒๖๗} ชื่อว่า ฌัมมะ เพราะทรงลักษณะของตนไว้ หรือที่ถูกปัจจัยทรงไว้

อตตานํ ชาเรตเต อปาเย วฏฺฏทุกฺเข จ อปตมานเณ กตฺวา ชาเรตตีติ ฌมโม ปริยตฺยาทึ^{๒๖๘} ชื่อว่า ฌัมมะ เพราะทรงผู้มีธรรมไว้ไม่ให้ตกไปในอบายและทุกขีในวัฏฏะคือปริยัตธรรมเป็นต้น

ฌมโมติ อเนกวิเชสุ ฌมเมสุ โลกุตฺตโร อุปฺปาทิตฺโต สจฺฉิกิตฺโต จ คํวํ ฌัมมะ หมายถึงโลกุตตรธรรมที่เกิดขึ้นและธรรมอีกมากมายที่ต้องทำให้แจ้งชัด

จตุสุ อปาเยสุ สํสาเร वा สตเต อปตมานเณ ชาเรตตีติ ฌมโม ชื่อว่า ฌัมมะ เพราะทรงสัตว์ไว้ไม่ให้ตกไปในอบาย ๔ หรือในสงสาร

โสตาปนฺนาทึทึ อริเยหิ ชาริยิตึ น ปุณฺณชเนหิตึ ฌมโม ชื่อว่า ฌัมมะ เพราะพระอริยบุคคลมีพระโสตาบันเป็นต้นทรงไว้ ปุณฺณชนทรงไว้ไม่ได้ (โลกุตตรธรรม)

จตุภูมิกิ สกสกลกฺขณํ ชาเรตตีติ ฌมโม ชื่อว่า ฌัมมะ เพราะเป็นธรรมที่มีอยู่ในภูมิ ๔ ที่ทรงลักษณะของตนไว้

กฺกชพฺตตาทินา ผุสนาทินา สนฺตืออาทินา สกสกาเวเน ปณฺฑิตฺเตหิ ชาริยิตึ สลลกฺขียตีติปิ ฌมโม ชื่อว่า ฌัมมะ เพราะบัณฑิตสังเกตรู้ได้โดยมีสภาพของตน ๆ เป็นต้นว่า หยาบกระด้าง กระทบ สัมผัส และสงบ

เตปิฏโก ปน ปาฬิฌมโม สกตถปรตถาทิกเณ อตเถ ชาเรตตีติ ฌมโม ส่วนพระบาฬีคือพระไตรปิฎกมีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า ฌัมมะ เพราะรักษาพระพุทธพจน์ไว้ เพราะทรงประโยชน์ทั้งหลายไว้ อันต่างด้วยประโยชน์ตนและประโยชน์ท่าน เป็นต้น

เกจึ ตู วิหุ ปาปกเ อกุสเล ฌมเม จฺฐนาติ กมฺปติ วิทฺธึเสตีติ ฌมโม^{๒๖๙} ผู้รู้บางท่านกล่าวว่า ชื่อว่า ฌัมมะ เพราะกำจัดบาปอกุศล

^{๒๖๗} รูปสิทธิ. (บาลี) ๕๘๙/๒๘๗.

^{๒๖๘} โมค. (บาลี) ๗/๑๓๖.

^{๒๖๙} นีติ.ธาค. (บาลี) ๓๓๖-๓๓๗.

มีอุทาหรณ์ประกอบ ดังนี้

๑. สภาวะ แปลว่า สภาวะธรรม

อุทาหรณ์: กุสลา ฌมมา อกุสลา ฌมมา อพยากตา ฌมมา^{๒๗๐} สภาวะธรรมที่เป็นกุศล สภาวะธรรมที่เป็นอกุศล สภาวะธรรมที่เป็นอัพยากฤต

ตสฺมา โส สภาโว ฌมโม ปริยตติยา สห จตุมคฺคผลนิพพานวเสน ทสฺวิโธ ฌมโม^{๒๗๑} เพราะ ฉะนั้น สภาวะธรรมนั้น หมายถึง ธรรม ๑๐ ประการ ประกอบด้วย มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ พร้อม ปริยัติอีก ๑

๒. ปริยัติ แปลว่า พระปริยัติธรรม

อุทาหรณ์: อธิ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ฌมฺมํ ปริยาปุณาติ สุตตํ เคยยํ เวยยากรณํ คากํ อุทานํ อติ- วุตตํ ชาตํ อพฺภูตฌมฺมํ เวทลลํ^{๒๗๒} ภิกฺขุทั้งหลาย ภิกฺขุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเล่าเรียนปริยัติธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คากา อุทาน อติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธรรม เวทลละ

๓. ปณฺญา แปลว่า ปัญญา

อุทาหรณ์: ยสฺเสเต จตุโร ฌมมา สทฺธสฺส ฆรเมสิโน
สจฺจํ ฌมฺโม ธิติ จาโค ส เว เปจฺจ น โสจติ^{๒๗๓}

ธรรม ๔ ประการนี้ คือ สัจจะ **ปัญญา** ความเพียร การสละ มีอยู่แก่ผู้ใด

ผู้มีศรัทธา ผู้แสวงหาเรือน ผู้ขึ้นแล ละไปแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก

สุสฺสุสฺสํ ลภเต ปณฺณนฺติ เอตถ สฺสสุสฺสปณฺณานาเมน วุตโต ฌมโม^{๒๗๔} ธรรมที่ตรัสโดยชื่อว่า ปัญญา เกิดจากการฟังด้วยดี ในบทนี้ว่า ฟังอยู่ด้วยดี ย่อมได้ปัญญา

ยสฺเสเต จตุโร ฌมมา วานรินฺท ยถา ตว
สจฺจํ ฌมฺโม ธิติ จาโค ทิฏฺฐัง โส อติวตฺตติ^{๒๗๕}

พญาวานร ผู้ใดมีธรรม ๔ ประการนี้ คือ สัจจะ **ปัญญา** ความเพียร การสละ

เช่นกับท่าน ผู้ขึ้น ย่อมล่วงพ้นศัตรูได้

ฌมฺโมติ วิจารณ์ปัญญา เอวัง กเต อิทํ นาม ภวิสฺสตีติ เอสา เต วิจารณ์ปัญญา อตฺถิ^{๒๗๖} คำว่า **ธรรม (ฌมฺโม)** ได้แก่ วิจารณ์ปัญญา คือ ท่านมีวิจารณ์ปัญญานี้ว่า เมื่อทำอย่างนี้แล้ว จักมีผลชื่อนี้

๔. ฌาย, ยุตฺติ แปลว่า ความสมควร

อุทาหรณ์: จตตาริ โสตาปตฺติยงคานิ สปุริสสํเสโว สทฺธมฺมสฺสวณฺ์ โยนิโสมนสิกาโร **ฌมมานุชฺชมฺมปฏิปัตติ**^{๒๗๗} องค์แห่งการบรรลุโสดาบัน ๔ คือ การคบหาสัตบุรุษ การฟังพระสัทธรรม การมนสิการโดยแยบคาย และการปฏิบัติตามสมควรแก่ธรรม

^{๒๗๐} อภ.สจ. (บาลี) ๓๔/๑/๑.

^{๒๗๑} วิภาวินี. (บาลี) ๑/๑๖.

^{๒๗๒} อจ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๙๑/๒๑๐.

^{๒๗๓} ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๑๙๐/๓๗๐.

^{๒๗๔} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๑/๑๙๐/๒๖๗.

^{๒๗๕} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๕๗/๑๔.

^{๒๗๖} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๒/๕๗/๕๘.

^{๒๗๗} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๑/๒๐๒.

เนส ธมฺโม มหาราช ยํ ตวํ คจฺเจยฺย เอกโก อหฺปิ เตน คจฺฉามิ เยน คจฺฉลฺลิตฺติ ขตฺตยิ^{๒๗๘} ข้าแต่ มหาราชผู้เป็นกษัตริย์ การที่พระองค์จะพึงเสด็จไปเพียงลำพังพระองค์เดียวนั้น **ไม่สมควร** แม้หม่อมฉันก็จะตามเสด็จไปตามทางที่พระองค์เสด็จไป

๕. สจฺจ แปลว่า สัจจะ

อุทาหรณ์: อถ โข อายสฺมา อณฺเฏโกณฺทญฺโณ **ทิกฺขธมฺโม** ปตฺตธมฺโม วิทิตธมฺโม ปรี-โยคาพฺพธมฺโม ตินฺนวิจฺจิกฺโข วิคตกถฺกโก เวสสารชฺชปตฺโต อปรปฺปจฺโย สตฺถุสสาสนเ^{๒๗๙} ครั้งนั้น ท่าน พระอัญญาโกณฑัญญะ**ได้เห็นสัจธรรมแล้ว** บรรลุธรรมแล้ว รู้แจ้งธรรมแล้ว หยั่งลงสู่ธรรมแล้ว ข้ามความสงสัยแล้ว ปราศจากความแคลงใจ ถึงความเป็นผู้แก้แล้ว ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในคำสอนของพระ ศาสดา

ตฺตร โข ภควา ภิกฺขุ อามนฺเตสิ จตฺนํ ภิกฺขเว **ธมฺมานํ** อนนฺุโพธา อปฺปฏิเวธา เอวมิํทํ ทิมฺมทฺธานํ สฺนธาวิตํ สํสริตํ มมฺญเจว ตุมหากถฺจ.^{๒๘๐} ณ ภัณฑุคามนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ารับสั่งเรียก ภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอด**ธรรม ๔** ประการ เราและเธอทั้งหลาย จึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนานอย่างนี้

๖. ปกฺติ แปลว่า ปกติ, ธรรมดา

อุทาหรณ์: **ชาติธมฺมานํ** ภิกฺขเว สตฺตานํ เอวํ อิจฺฉา อฺปฺปชฺชติ อโห วต มยํ น **ชาติธมฺมา** อสฺสาม น จ วต โน ชาติ อากฺคฺเจยฺยาติ^{๒๘๑} ภิกษุทั้งหลาย ความปรารถนาย่อมเกิดขึ้นแก่เหล่าสัตว์ที่**มีความเกิดเป็นธรรมดา**อย่างนี้ว่า โอหนอ ขอเราพึงเป็นผู้**ไม่มีความเกิดเป็นธรรมดา**เกิด อนึ่ง ขอความเกิดอย่ามีมาถึงแก่เราเลยหนา ดังนี้

๗. บุญฺญ แปลว่า บุญ

อุทาหรณ์: **ธมฺโม** หเว รกฺขติ ธมฺมจารี

ธมฺโม สฺวจินฺโณ สุขมาวหาติ

เอसानิสฺโส ธมฺเม สฺวจินฺเณ

น ทฺคคฺคิ คจฺฉติ ธมฺมจารี.^{๒๘๒}

บุญแล ย่อมรักษาบุคคลผู้บำเพ็ญบุญ

บุญที่บุคคลบำเพ็ญดีแล้ว ย่อมนำสุขมาให้

นี้เป็นอันสงสฺในบุญที่บำเพ็ญดีแล้ว

ผู้บำเพ็ญบุญย่อมไม่ไปสู่มุคฺติ

น ทิ ธมฺโม อธมฺโม จ อุกฺโก สมวิปาภิโน

อธมฺโม นิรยํ เนติ ธมฺโม ปาเปติ สฺคคฺคิ^{๒๘๓}

เพราะบุญและบาปทั้งสองมีผลไม่เหมือนกัน บาปนำสัตว์ไปสู่ทุรก

^{๒๗๘} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๗๑๖/๓๑๔.

^{๒๗๙} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๘/๑๖.

^{๒๘๐} ทิ.ม. (บาลี) ๑๐/๑๘๖/๑๐๘., อ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑/๑.

^{๒๘๑} ทิ.ม. (บาลี) ๑๐/๓๔๘/๒๖๒.

^{๒๘๒} ขุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๓๐๓/๓๑๘., ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๐๒/๒๒๖.

^{๒๘๓} ขุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๓๐๔/๓๑๘.

ส่วนบุญยังสัตว์ให้ถึงสุด

อธมโมติ ธมมปฏิบัติทุกจริต^{๒๘๔} บทว่า **อธมโม** ได้แก่ บาป (ทุจริต) อันเป็นปฏิปักษ์ต่อ
บุญ

ธมโมติ ทสกุศลธมโม ทานศีลภาวนาธมโม วา^{๒๘๕} คำว่า **ธมโม** คือกุศลธรรม ๑๐ หรือ
ธรรมมีทานและศีลเป็นต้น

๘. เถยย แปลว่า เถยยธรรม ๕ อย่าง คือ สังขาร ลักษณะ นิพพาน วิการ และบัญญัติ

อุทาหรณ์: อดีต อนาคต ปัจจุบัน อุปาทาย สัพเพ ธมมา สัพพากาเรน พุทฺธสส ภควโต
ญาณมุข อปาถิ อากจฺจนฺติ^{๒๘๖} เถยยธรรมทั้งปวงรวมทั้งอดีต อนาคตและปัจจุบัน ย่อมมาปรากฏชัด
ในญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยอาการทุกอย่าง

๙. คุณ แปลว่า คุณ

อุทาหรณ์: ภาคี วา ภควา ทสนนํ ตถาคตพลาณํ จตฺตนํ เวสาร์ชชญาณํ จตฺตนํ ปฏิสมฺภิทานํ
ฉนฺนํ อภิญฺยานํ ฉนฺนํ พุทฺธธมมานนฺติ ภควา^{๒๘๗} อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเป็นผู้มีส่วน
แห่งตถาคตพลาณ ๑๐ เวสาร์ชชญาณ ๔ ปฏิสัมภิทา ๔ อภิญญา ๖ พุทฺธคุณ ๖ จึงทรงพระนามว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้า

น ทิ **ธมโม อธมโม** จ

อุโภ สมวิปากิโน

อธมโม นิรยํ เนติ

ธมโม ปาเปติ สุกคฺติ^{๒๘๘}

เพราะบุญและบาปทั้งสองมีผลไม่เหมือนกัน บาปนำสัตว์ไปสู่นรก ส่วนบุญ
ยังสัตว์ให้ถึงสุด

๑๐. อาจารย์ แปลว่า ความประพฤติ

๑๑. สมာธิ แปลว่า สมာธิ

อุทาหรณ์: เอวํ สีลา เต ภควนฺโต อหฺสุ อิติปิ เอวํ ธมฺมา เต ภควนฺโต อหฺสุ อิติปิ เอวํ
ปณฺญา เต ภควนฺโต อหฺสุ อิติปิ^{๒๘๙} แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น จึงทรงมีศีลอย่างนี้ แม้
ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น จึงทรงมีสมาธิอย่างนี้ แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
เหล่านั้น จึงทรงมีปัญญาอย่างนี้

เอวํธมฺมาติ เอตถ สมာธิปกฺขาวธมฺมา อธิปเปตา มคฺคสมารินา ผลสมารินา โลกียโลกุตฺตร-
สมารินา เอวํสมารินฺโต อตโถ^{๒๙๐} ในคำว่า เอวํธมฺมา ท่านประสงคฺ์เอาธรรมฝ่ายสมาริ อธิบายว่า มี
สมาริอย่างนี้ โดยมรรคสมาริ ผลสมาริ โลกียสมาริ โลกุตฺตรสมาริ

^{๒๘๔} ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓๐๓/๓๑.

^{๒๘๕} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๔๖/๓๑๐.

^{๒๘๖} ขุ.ม. (บาลี) ๒๙/๖๙/๑๔๙.

^{๒๘๗} ขุ.ม. (บาลี) ๒๙/๕๐/๑๑๙.

^{๒๘๘} ขุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๓๐๔/๓๑๘.

^{๒๘๙} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓/๗.

^{๒๙๐} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓/๒๐.

๑๒. นิสสตุตตา แปลว่า ความไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่บุคคล **สุญญตา** แปลว่า ความว่างเปล่า

อุทาหรณ์: ฌเมสุ ฌมานุปสสี วิหริตี อาตาปี สมปชาโน สติมา วินนยโย โลก อภิขมา-
โทมนสส์^{๒๙๑} ภิกษุเป็นผู้มีปรกติตามเห็นธรรมในธรรมอยู่ เป็นผู้มีความเพียร มีสติสัมปชัญญะ มีสติอยู่
กำจัดอภิขมาและโทมนัสในโลกเสียได้

ตสมึ โข ปน สมเย ฌมา โหนติ^{๒๙๒} ก็สมัยนั้นแล ธรรมทั้งหลาย มีอยู่

๑๓. อาปัตติ แปลว่า อาบัติ

อุทาหรณ์: อุททิฏฐา โข อายสมนโต จตตารो ปาราชิกา **ธมมา**^{๒๙๓} ทานทั้งหลาย **อาบัติ**
ปาราชิก ๔ ลิกขาบท ข้าพเจ้ายกขึ้นแสดงแล้ว

อุททิฏฐา โข อายสมนโต เตรส สงฆาทีเสสา **ธมมา**^{๒๙๔} ทานทั้งหลาย **อาบัติ**สังฆาทีเสสา
๑๓ ลิกขาบท ข้าพเจ้ายกขึ้นแสดงแล้ว

๑๔. การณ, ปจฺจย แปลว่า เหตุ

อุทาหรณ์: เหตุมฺหิ ญาณํ **ธมม**ปฏิสัมภิตา เหตุผล ญาณํ อตฺถปฏิสัมภิตา^{๒๙๕} ความรู้
แตกฉานในเหตุ ชื่อว่า**ธมม**ปฏิสัมภิตา ความรู้แตกฉานในผลของเหตุ ชื่อว่า**อตฺถ**ปฏิสัมภิตา

๑๕. วิการ แปลว่า ความเปลี่ยนแปลง

อุทาหรณ์: ชาติธมมา สตุตฺตา ชาติยา ปริมุจฺจุนฺติ ชราธมมา สตุตฺตา ชราย ปริมุจฺจุนฺติ
มรณธมมา สตุตฺตา มรณฺณ ปริมุจฺจุนฺติ^{๒๙๖} สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีความเปลี่ยนแปลงโดยความเกิด ย่อมพ้น
จากความเกิด สัตว์ทั้งหลายผู้มีความเปลี่ยนแปลงโดยความแก่ ย่อมพ้นจากความแก่ สัตว์ทั้งหลายผู้
มีความเปลี่ยนแปลงโดยความตาย ย่อมพ้นจากความตาย

๑๖. ปจฺจยฺยุปฺปน แปลว่า ผลที่เกิดจากเหตุ

อุทาหรณ์: อุปปาทา วา ตถาคตานิ อนุปปาทา วา ตถาคตานิ จิตฺตา ว สา ธาตุ ธมฺมภูจิตฺตา
ธมฺมนิยามตา^{๒๙๗} ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุ นั้น คือความตั้งอยู่แห่งผล ความแน่นอน
แห่งผล ก็ดำรงอยู่อย่างนั้น

๑๗. วิสย แปลว่า อารมณ

อุทาหรณ์: มนญฺจ ปฺภิจฺจ ฌเม จ อุปฺปชฺชติ มโนวิญญฺญาณ^{๒๙๘} เพราะอาศัยมโนและ
ธรรมารมณ มโนวิญญฺญาณจึงเกิด

๑๘. นิพพาน แปลว่า พระนิพพาน

อุทาหรณ์: ซีรฺนฺติ เว ราชฺรธา สุจิตฺตา

อโถ สรีรมฺปิ ชฺร อุเปติ

^{๒๙๑} **ที.ม.** (บาลี) ๑๐/๑๖๐/๘๖.

^{๒๙๒} **อภิ.สจ.** (บาลี) ๓๔/๑๒๑/๔๑.

^{๒๙๓} **วิ.มหา.** (บาลี) ๑/๒๓๓/๑๖๖.

^{๒๙๔} **วิ.มหา.** (บาลี) ๑/๔๔๒/๓๓๑.

^{๒๙๕} **อภิ.วิ.** (บาลี) ๓๕/๗๒๐/๓๖๐.

^{๒๙๖} **อง.ทสก.** (บาลี) ๒๔/๑๐๗/๑๗๕.

^{๒๙๗} **ส.นิ.** (บาลี) ๑๖/๒๐/๒๕.

^{๒๙๘} **ม.อุ.** (บาลี) ๑๔/๔๒๑/๓๖๒.

สตถุจ ฐมโหม น ชรั อุเปติ
 สนโต หเว สพฺภิ ปเวทยนฺติ.^{๒๙๙}
 ราชรถอันวิจิตรย่อมชำระดู
 แม้สรีระก็ย่อมเข้าถึงความแก่
 แต่ว่าธรรม (พระนิพพาน) ของสัตว์บุรุษไม่เข้าถึงความแก่
 สัตบุรุษกับสัตว์บุรุษเท่านั้นจึงรู้จักกันได้

สนโต หเว สพฺภิ ปเวทยนฺติ สนโต สพฺภิหิ สทฺธิ สตฺ ฐมโหม น ชรั อุเปตฺติ เหว ปเวทยนฺติ.
 สตฺ ฐมโหม นาม นิพฺพานํ ตํ น ชีรติ อชรั อมตฺนฺติ เหว กเถนฺตฺติ อตฺถโ.^{๓๐๐} คำว่า **สนโต หเว สพฺภิ
 ปเวทยนฺติ** ความว่า เหล่าสัตว์บุรุษกับสัตว์บุรุษย่อมรู้จักกันอย่างไรว่า ธรรมของสัตว์บุรุษทั้งหลายย่อมไม่เข้าถึง
 ความชรา พระนิพพาน ชื่อว่าธรรมของสัตว์บุรุษ อธิบายว่า เหล่าสัตว์บุรุษย่อมกล่าวอย่างนี้ว่า พระนิพพาน
 นั้นไม่ชำระดู พระนิพพานไม่แก่ ไม่ตาย

๑๙. ปาลี แปลว่า พระบาลี (ธรรมวินัย)

อุทาหรณ์: **ธมฺมปทพฺยณฺชนนฺติ** ปาลิยา ปทพฺยณฺชนํ ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส พฺยณฺชนกํ
 อุกฺขร.^{๓๐๑} คำว่า **ธมฺมปทพฺยณฺชนํ** ได้แก่ บทและพยัญชนะแห่งบาลี คืออักษรที่เป็นพยัญชนะแห่ง
 อรรถนั้น ๆ

๔.๖.๓ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักฉันทลักษณ์

คาถาว่า

ยสฺเสเต จตุโร ฐมฺมา	สทฺธสฺส ฆรเมสิโน
สจฺจํ ฐมโหม ธิติ จาโค	ส เว เปจฺจ น โสจติ

เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่า ตติยสการวิปูลาคาถา

สการวิปูลาคาถา มีกฎสำหรับท่องจำ คือ

คาถาที่ ๑๒ (ฉันทโหมฏฐริภาษามคร ปริจเฉทที่ ๔) ว่า

โสณฺณวา สวิปฺลา สา

คาถาที่มี ส คณะท้าย ๔ พยางค์แรกในบาทคี่ (บาทที่ ๑, ๓)

และมี ช คณะท้าย ๔ พยางค์แรกในบาทคู่ (บาทที่ ๒, ๔)

ชื่อว่าสการวิปูลาคาถา

ลักษณะของสการวิปูลาคาถา

- ๑) มีคณะ ๖ คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ เว้น ๒ คณะคือ ส น คณะ
- ๒) มี ส คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคี่ (๑, ๓)
- ๓) มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่ (๒, ๔)

^{๒๙๙} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๑๔/๘๖.

^{๓๐๐} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๑๔/๑๓๒.

^{๓๐๑} ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๖๑/๓๗๕.

สการวิปุลาคาถา มี ๓ ประเภท คือ

๑) ปฐมสการวิปุลาคาถา คือ สการวิปุลาคาถาที่มี ส คณะอยู่ฝ่ายคี่ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ และมี ย คณะอยู่ฝ่ายคี่ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ ส่วนบาทที่ ๒, ๔ เป็น ช คณะอยู่ฝ่ายคี่ที่ ๕ ๖ ๗ มีรูปคณะว่า ส ช ย ช

๒) ตติยสการวิปุลาคาถา คือ สการวิปุลาคาถาที่มี ส คณะอยู่ฝ่ายคี่ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ และมี ย คณะอยู่ฝ่ายคี่ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ ส่วนบาทที่ ๒, ๔ เป็น ช คณะอยู่ฝ่ายคี่ที่ ๕ ๖ ๗ มีรูปคณะว่า ย ช ส ช

๓) สการวิปุลาคาถา คือ สการวิปุลาคาถาที่มี ส คณะอยู่ฝ่ายคี่ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑, ๓ และมี ช คณะอยู่ฝ่ายคี่ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒, ๔ มีรูปคณะว่า ส ช ส ช

ตารางแสดงตติยสการวิปุลาคาถา

บาทที่ ๑				บาทที่ ๒			
ค ล	ม	ย	ค ล	ค ล	ม	ช	ค ล
	ย				ย		
	ร				ร		
	ต				ต		
	ช				ช		
	ภ				ภ		
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

บาทที่ ๓				บาทที่ ๔			
ค ล	ม	ส	ค ล	ค ล	ม	ช	ค ล
	ย				ย		
	ร				ร		
	ต				ต		
	ช				ช		
	ภ				ภ		
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

ครึ่งคาถาแรก							
ค	ต	ย	ค	ค	ภ	ช	ค
๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๒	๒	๒	๒ ๑ ๑	๑ ๒ ๑	๒
ยสุ	เสเต จ	ตุโร ธม	มา	สท	ธสส ฆ	รเมสิ	โน
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ม	ส	ค	ล	ต	ช	ล
๒	๒ ๒ ๒	๑ ๑ ๒	๒	๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๑

สจ	จ รมโม	ธิติ จา	โค	ส	เว เปจจ	น โสจ	ติ
----	--------	---------	----	---	---------	-------	----

คาถานี้เป็นอนุฎฐาฉันท์ ๘ พยางค์ ประเภท **ตติยสการวิปูลาคาถา** มี ย ช ส ซ คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ ตุโร รม (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ รเมสิ (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ส คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ ธิติ จา (๑ ๑ ๒)

มี ซ คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ น โสจ (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

คาถาว่า

ยสเสเต จตุโร รมมา

วานรินท ยถา ตว

สจจ รมโม ธิติ จาโค

ทัญจ โส อติวัตตติ

เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่า **ตติยสการวิปูลาคาถา**

ตารางแสดงตติยสการวิปูลาคาถา

บาทที่ ๑				บาทที่ ๒			
ค ล	ม	ย	ค ล	ค ล	ม	ช	ค ล
	ย				ย		
	ร				ร		
	ต				ต		
	ช				ช		
	ภ				ภ		
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

บาทที่ ๓				บาทที่ ๔			
ค ล	ม	ส	ค ล	ค ล	ม	ช	ค ล
	ย				ย		
	ร				ร		
	ต				ต		
	ช				ช		

	ภ				ภ		
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

ครึ่งคาถาแรก							
ค	ต	ย	ค	ค	ช	ช	ล
๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๒	๒	๒	๑ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๑
ยส	เสเตจ	ตุโร รม	มา	วา	นรินท	ยถา ต	ว
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ม	ส	ค	ค	ต	ช	ล
๒	๒ ๒ ๒	๑ ๑ ๒	๒	๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๑
สจ	จ รมโม	ธิติ จา	โค	ทิฏ	จ โส อ	ติวตต	ติ

คาถานี้เป็นอนุฎฐาฉันท์ ๘ พยางค์ ประเภท **ตติยสการวิปูลาคาถา** มี ย ช ส ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ ตุโร รม (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ ยถา ต (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ส คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ ธิติ จา (๑ ๑ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ ติวตต (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

คาถาว่า

รมโม หเว รกขติ รมมจारी

รมโม สุจิณโณ สุขมาวหาติ

เอसानิสโส รมเม สุจิณเณ

น ทุคคตี คจจติ รมมจारी

เป็นอุพาสกคาถา ในปันทิฉันท์ ๑๐ พยางค์ อินทรวีเชียรคาถา และอุเพนทรวีเชียรคาถา ในติฎฐาฉันท์ ๑๑ พยางค์

ต	ต	ช	ค	ค	อินทรวีเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	

ธมฺโหม ห	เว รกฺข	ติ ธมฺม	จา	รี	
ต	ต	ช	ค	ค	อินทรวีเชียรคาลา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
ธมฺโหม สุ	จิณฺโณ สุ	ขมาว	หา	ติ	
ต	ม	ร	ล		อุพภาสกคาลา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๒	๒ ๑ ๒	๑		
เอसानิ	สีโส ธม	เม สุจิณ	ณ		
ช	ต	ช	ค	ค	อุเปนทรวีเชียรคาลา
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
น ทุคฺค	ตี คจฺฉ	ติ ธมฺม	จา	รี	

คาลานี้เป็นอุปชาติคาลา ซึ่งผสมระหว่างอินทรวีเชียรคาลา (บาทที่ ๑ และ ๒) เข้ากับอุพภาสกคาลา (บาทที่ ๓) และอุเปนทรวีเชียรคาลา (บาทที่ ๔) คาลาที่เป็นอินทรวีเชียรคาลา จะมี ต ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุกบาทคาลา คือ เสียงครุหลหมีรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒

จะเห็นได้จากคำในบาทที่ ๑ ว่า ธมฺโหม ห (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, เว รกฺข (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ติ ธมฺม (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า จา (๒) เป็น ครุ และคำว่า รี (๒) เป็น ครุ

บาทที่ ๒ ว่า ธมฺโหม สุ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, จิณฺโณ สุ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ขมาว (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า หา (๒) เป็น ครุ และคำว่า ติ (๒) เป็น ครุ (บาทันตครุ)

ส่วนบาทที่ ๓ เป็นอุพภาสกคาลา จะมี ต ม ร คณะ และลหุ ๑ พยางค์ ของทุกบาทคาลา คือ เสียงครุหลหมีรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๒, ๒ ๑ ๒, ๑ จะเห็นได้จากคำในบาทที่ ๓ ว่า เอसानิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, สีโส ธม (๒ ๒ ๒) เป็น ม คณะ, เม สุจิณ (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ, คำว่า ณ (๑) เป็น ลหุ

และบาทที่ ๔ ที่เป็นอุเปนทรวีเชียรคาลา จะมี ช ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุกบาทคาลา คือ เสียงครุหลหมีรูปว่า ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ จะเห็นว่าคำว่า น ทุคฺค (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ตี คจฺฉ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า ติ ธมฺม (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ คำว่า จา (๒) เป็น ครุ และคำว่า รี (๒) เป็น ครุ

คาลาว่า

น หิ ธมฺโหม อธมฺโหม จ
อธมฺโหม นิรยํ เนติ

อุโภ สมวิปากิโน
ธมฺโหม ปาเปติ สุกคตี

เป็นคาลาประเภทวรรณพถติ เรียกว่า ปุชฺฐยวัตตคาลา

ครึ่งคาลาแรก							
ล	ย	ย	ล	ล	ภ	ช	ค
๑	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๑	๒ ๑ ๑	๑ ๒ ๑	๒
น	หิ ธมฺโหม	อธมฺโหม	จ	อุ	โภ สม	วิปากิ	โน

ครึ่งคาถาหลัง							
ล	ต	ย	ล	ค	ม	ช	ค
๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
อ	ธมโม นิ	รย เน	ติ	ธม	โม ปาเป	ติ สุกค	ตี

คาถานี้เป็นอนุฎฐาฉันท ๘ พยางค์ ประเภท **ปัฐยาวัตตคาถา** มี ย ช ย ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ อธมโม (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ วิปากิ (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ รย เน (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ ติ สุกค (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

คาถาว่า

ชีรนต์ติ เว ราชรธา สุกจิตตา

อโถ สรรมปิ ชร อูเปติ

สตถจ ธมโม น ชร อูเปติ

สนโต หเว สพพิ ปเวทยนติ

เป็นอินทริวิเชียรคาถา และอุเปนทริวิเชียรคาถา ในติฎฐาฉันท ๑๑ พยางค์

ต	ต	ช	ค	ค	อินทริวิเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
ชีรนต์ติ	เว ราช	รธา สุก	จิต	ตา	
ช	ต	ช	ค	ค	อุเปนทริวิเชียรคาถา
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
อโถ ส	รรมปิ	ชร อู	เป	ติ	
ช	ต	ช	ค	ค	อุเปนทริวิเชียรคาถา
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
สตถจ	ธมโม น	ชร อู	เป	ติ	
ต	ต	ช	ค	ค	อินทริวิเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
สนโต ห	เว สพพิ	ปเวท	ยน	ติ	

คาถานี้เป็นอุปัชชาติคาถา ซึ่งผสมระหว่างอินทรวีเชียรคาถา (บาทที่ ๑ และ ๔) เข้ากับ อุเพนทรวีเชียรคาถา (บาทที่ ๒ และ ๓) คาถาที่เป็นอินทรวีเชียรคาถา จะมี ต ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุหลุมี่รูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒

จะเห็นได้จากคำในบาทที่ ๑ ว่า ซีรนติ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, เว ราช (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, รธา สุ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า จิต (๒) เป็น ครุ และคำว่า ตา (๒) เป็น ครุ

และบาทที่ ๔ ว่า สนโต ห (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, เว สพฺภิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ปเวท (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ยน (๒) เป็น ครุ และคำว่า ทิ (๒) เป็น ครุ (บาทันตครุ)

ส่วนบาทที่ ๒ ที่เป็นอุเพนทรวีเชียรคาถา จะมี ช ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุก บาทคาถา คือ เสียงครุหลุมี่รูปว่า ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ จะเห็นว่าคำว่า อโถ ส (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ธีรมปี (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า ชรี อู (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ คำว่า เป (๒) เป็น ครุ และคำว่า ทิ (๒) เป็น ครุ (บาทันตครุ)

บาทที่ ๓ ว่า สตยจ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ธมโม น (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า ชรี อู (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ คำว่า เป (๒) เป็น ครุ และคำว่า ทิ (๒) เป็น ครุ (บาทันตครุ)

๔.๖.๔ วิเคราะห์ตามหลักอสังการ

คาถาว่า

ยสเสเต จตุโร ธมมา	สทฺธสฺส ฆรเมสิโน
สจจํ ธมโม ธิติ จาโค	ส เว เปจจ น โสจติ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **ยสเส** เป็นบทวิเสสณะ สัมพันธ์เข้ากับ **ชนสฺส** (โยคเข้ามา)

คำว่า **เอเต, จตุโร** เป็นบทวิเสสณะ วางไว้ใกล้กับบทวิเสสณะ คือ **ธมมา**

คำว่า **สทฺธสฺส, เอลิโน** เป็นบทวิเสสณะ วางไว้ใกล้กัน

คำว่า **ฆรี** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **เอลิโน**

คำว่า **สจจํ, ธมโม, ธิติ และ จาโค** เป็นบทประธาน สรุปลงใน **เอเต จตุโร ธมมา**

คำว่า **ส** เป็นบทวิเสสณะ ของบท **ชโน** (โยคเข้ามา)

คำว่า **เว** เป็นบทนิบาต

คำว่า **เปจจ** เป็นบทบุพพกาลกิริยา

คำว่า **น** เป็นบทปฏิเสธ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **โสจติ**

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มธฺรตาคคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคาถานี้เป็นปทาสัตติมธฺรตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **ยสเสเต จตุโร ธมมา** มีครุ ๖ ตัว คือ ยส, เส, เต, โร, ธม, มา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัมมฐาน ๔ ตัว คือ อ, อ, อ, อา, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ ย, จ, อักษรมูทฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทนต์ฐาน ๕ ตัว คือ ส, ส, ต, ต, ช, มีอักษรโอฏฐฐาน ๒ ตัว คือ ม, ม, อักษรกัมมतालฐานตัวเดียว คือ เอ และอักษรกัมมโฏฐฐานตัวเดียว คือ โอ

บาทที่ ๒ ว่า **สทฐส ขรเมสินโน** มีครุ ๔ ตัว คือ สท, ฐส, เม, โน อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัมมฐาน ๖ ตัว คือ อ, อ, อ, ฆ, อ, อ, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ อิ, อักษรมูทฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทนต์ฐาน ๗ ตัว คือ ส, ท, ช, ส, ส, ส, น, มีอักษรโอฏฐฐานตัวเดียว คือ ม, อักษรกัมมतालฐานตัวเดียว คือ เอ และอักษรกัมมโฏฐฐานตัวเดียว คือ โอ

บาทที่ ๓ ว่า **สจจัม ธมโม ธิติ จาโค** มีครุ ๖ ตัว คือ สจ, จัม, ธม, โม, จา, โค อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัมมฐาน ๕ ตัว คือ อ, อ, อ, อา, ค, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ จ, จ, อิ, อิ, จ, อักษรทนต์ฐาน ๔ ตัว คือ ส, ช, ช, ต, อักษรโอฏฐฐาน ๒ ตัว คือ ม, ม, อักษรกัมมโฏฐฐาน ๒ ตัว คือ โอ, โอ และอักษรนาสิกฐานตัวเดียว คือ (-)

บาทที่ ๔ ว่า **ส เว เปจจ น โสจติ** มีครุ ๓ ตัว คือ เว, เปจ, โส อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัมมฐาน ๔ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ จ, จ, จ, อิ, อักษรทนต์ฐาน ๔ ตัว คือ ส, น, ส, ต, อักษรโอฏฐฐานตัวเดียว คือ ป, อักษรกัมมतालฐาน ๒ ตัว คือ เอ, เอ, อักษรกัมมโฏฐฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรทนต์ฐานตัวเดียว คือ ว

(๓) **สมตาคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

- ก. เกวลมุตสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สอิถิล) ฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ข. เกวลมุตสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะสอิถิลและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **ยสเสเต จตุโร ธมมา** เป็นเกวลมุตสมตา

บาทที่ ๒ ว่า **สทฐส ขรเมสินโน** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๓ ว่า **สจจัม ธมโม ธิติ จาโค** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๔ ว่า **ส เว เปจจ น โสจติ** เป็นเกวลมุตสมตา

กาลานี้จัดเป็นมิสสกสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๓ พยางค์ มี **ธส** ใน สทฐส, **ฆ** ใน ขรเมสินโน ในบาทที่ ๒, มี **ธิ** ใน ธิติ ในบาทที่ ๓ และผสมอยู่กับสอิถิลอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรतालฐาน ๗ ตัว คือ จ, จ, จ, จ, จ, จ, จ, อักษรทนต์ฐาน ๗ ตัว คือ ต, ต, ท, น, ต, น, ต, และโอฏฐฐาน ๖ ตัว คือ ม, ม, ม, ม, ม, ป, จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลตาคุณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสอิถิลจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สังกโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อุตสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคานานี้เป็น สัททสุขุมาลตาคุณ ในคานานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมี ธนิตอักษรอยู่ ๓ พยางค์ มี **ธส** ใน สทสส, **ฆ** ใน ฆรเมสิน ในบาทที่ ๒, มี **ธิ** ใน ธิติ ในบาทที่ ๓ และไม่มีสนธิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า ยสเสเต (ยสส + เอเต) ฆรเมสิน (ฆร + เอสิน) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมาลตาคุณ

(๕) **อรรถพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กิริยาที่ก่อให้เกิดสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อรรถอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในคานานี้เป็น สัทอรรถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

คานานี้ว่า

ยสเสเต จตุโร ฆมมา	วานรินท ยถา ตว
สจจ ฆโม ธิติ จาโค	ทิฏฐิ โส อติวัตตติ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **ยสส** เป็นบทวิเสสนะ สัมพันธ์เข้ากับ **ชนสส** (โยคเข้ามา)

คำว่า **เอเต, จตุโร** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทวิเสสนะ คือ **ฆมมา**

คำว่า **วานรินท** เป็นบทอาลปนะ

คำว่า **ยถา** เป็นบทอุปมา วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **ตว**

คำว่า **สจจ, ฆโม, ธิติ และ จาโค** เป็นบทประธาน สรุปลงใน **เอเต จตุโร ฆมมา**

คำว่า **ทิฏฐิ** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **อติวัตตติ**

คำว่า **โส** เป็นบทวิเสสนะ ของบท **ชโน** (โยคเข้ามา)

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มธรรตาคคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคานานี้เป็นปทาสัตติมธรรตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, วรรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **ยสเสเต จตุโร ฆมมา** มีครุ ๖ ตัว คือ ยส, เส, เต, โร, ฆม, มา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๔ ตัว คือ อ, อ, อ, อา, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ ย, จ, อักษรมูทฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทันฐาน ๕ ตัว คือ ส, ส, ต, ต, ฐ, มีอักษรโอรุฐาน ๒ ตัว คือ ม, ม, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ และอักษรกัณฐโอรุฐานตัวเดียว คือ โอ

บาทที่ ๒ ว่า **วานรินท ยถา ตว** มีครุ ๓ ตัว คือ วา, ริน, ถา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อา, อ, อ, อ, อา, อ, อ, อักษรतालฐาน ๒

ตัว คือ อี, ย, อักษรมัทฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรพันฐาน ๕ ตัว คือ น, ญ, ท, ถ, ต และอักษรพันโทฐาน ๒ ตัว คือ ว, ฏ

บาทที่ ๓ ว่า **สจจัม รมโม ธิติ จาโค** มีครุ ๖ ตัว คือ สจ, จัม, รม, โม, จา, โค อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัมฐาน ๕ ตัว คือ อ, อ, อ, อา, คุ, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ จ, จ, อิ, อิ, จ, อักษรพันฐาน ๔ ตัว คือ ส, ฐ, ฐ, ต, อักษรโอรุฐาน ๒ ตัว คือ ม, ม, อักษรกัมฐาน ๒ ตัว คือ โอ, โโอ และอักษรนาสิกฐานตัวเดียว คือ (◌)

บาทที่ ๔ ว่า **ทิกุจฺ โส อติวตติ** มีครุ ๓ ตัว คือ ทิกุ, จฺ, โส, วต อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัมฐาน ๔ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ อิ, อิ, อิ, อักษรมัทฐาน ๒ ตัว คือ ฏ, ฐ, อักษรพันฐาน ๖ ตัว คือ ท, ส, ต, ต, ต, ต, อักษรกัมฐาน ๒ ตัว คือ โอ, โอ, อักษรพันโทฐานตัวเดียว คือ ว และอักษรนาสิกฐานตัวเดียว คือ (◌)

(๓) **สมตาคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมัทสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สติด) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมูฐสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะสติดและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **ยสเสเต จตุโร รมมา** เป็นเกวลมัทสมตา

บาทที่ ๒ ว่า **วานรินท ยถา ตว** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๓ ว่า **สจจัม รมโม ธิติ จาโค** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๔ ว่า **ทิกุจฺ โส อติวตติ** เป็นมิสสกสมตา

คำนี้จัดเป็นมิสสกสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๔ พยางค์ มี **ถา** ใน **ยถา** ในบาทที่ ๒, มี **รม** ใน **รมโม**, **ธิ** ใน **ธิติ** ในบาทที่ ๓, **จ** ใน **ทิกุจ** ในบาทที่ ๔ และผลมอยู่กัปลิธอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ จ, จ, จ, จ, อักษรพันฐาน ๑๒ ตัว คือ ต, ต, ญ, ญ, ท, ต, ต, ท, ต, ต, ต, ต และโอรุฐาน ๔ ตัว คือ ม, ม, ม, ม จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลตาคุณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสติดจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อตลสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคำนี้เป็น สัทสุขุมลตาคุณ ในคำนี้เป็น สัทสุขุมลตาคุณ ในคำนี้เป็น สัทสุขุมลตาคุณ ในคำนี้เป็น สัทสุขุมลตาคุณ โดยมีธนิตอักษรอยู่ ๔ พยางค์ มี **ถา** ใน **ยถา** ในบาทที่ ๒, มี **รม** ใน **รมโม**, **ธิ** ใน **ธิติ** ในบาทที่ ๓, **จ** ใน **ทิกุจ** ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือสัณโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า **ยสเสเต (ยสส + เอเต)** ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลตาคุณ

(๕) **อรรถพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์นิมิตที่ก่อให้เกิดสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อรรถอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในกาลานี้เป็น สัทอรรถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

กาลานี้ว่า

ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี

ธมฺโม สุจิณฺโณ สุขมาวหาติ

เอसानิสฺโส ธมฺเม สุจิณฺเณ

น ทุคฺคตี คจฺจติ ธมฺมจารี

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **ธมฺโม** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ รกฺขติ

คำว่า **หเว** เป็นบทนิบาต

คำว่า **ธมฺมจารี** เป็นบทอวุตถัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ รกฺขติ

คำว่า **สุจิณฺโณ** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ธมฺโม

คำว่า **สุขิ** เป็นบทอวุตถัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อาวหาติ

คำว่า **เอโส** เป็นบทวิเสสนะของ อานิสฺโส วางไว้ใกล้กัน

คำว่า **สุจิณฺเณ** เป็นวิเสสนะของ ธมฺเม วางไว้ใกล้กัน

คำว่า **น** เป็นบทนิบาต วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อติวตฺตติ

คำว่า **ทุคฺคตี** เป็นบทอวุตถัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ คจฺจติ

คำว่า **ธมฺมจารี** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ คจฺจติ

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มธูรตาคคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในกาลานี้เป็นปทาสัตติมธูรตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี** มีครุ ๗ ตัว คือ ธม, โม, เว, รก, ธม, จา, รี อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๒๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๐ ตัว คือ อ, ห, ก, ข, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ อิ, จ, อิ, อักษรมูรฐาน ๒ ตัว คือ ร, ร, อักษรพันฐาน ๓ ตัว คือ ฐ, ต, ฐ, มีอักษรโฏฐฐาน ๔ ตัว คือ ม, ม, ม, ม, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษร

กัณโฏฐฐานตัวเดียว คือ โอ, อักษรทัณฑ์ฐานตัวเดียว คือ ฤ และอักษรนาสิกัณฐานตัวเดียว คือ (-)

บาทที่ ๒ ว่า **ธมโม สุจินโณ สุขมาวหาติ** มีครุ ๖ ตัว คือ ธม, โม, จิน, โณ, มา, หา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๒๔ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐาน ๗ ตัว คือ อ, ข, อ, อา, อ, ห, อา, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ จ, อิ, อี, อักษรมูทฐาน ๒ ตัว คือ ณ, ญ, อักษรทัณฑ์ฐาน ๔ ตัว คือ ฐ, ส, ส, ต, อักษรโฏฐฐาน ๕ ตัว คือ ม, ม, อุ, อุ, ม, อักษรกัณโฏฐฐาน ๒ ตัว คือ โอ, โอ และอักษรทัณฑ์ฐานตัวเดียว คือ ฤ

บาทที่ ๓ ว่า **เอทานิสโส ธมเม สุจินเณ** มีครุ ๘ ตัว คือ เอ, सा, ส, โส, ธม, เม, จิน, เณ อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๒๒ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐาน ๓ ตัว คือ อา, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ อิ, จ, อิ, อักษรมูทฐาน ๒ ตัว คือ ณ, ญ, อักษรทัณฑ์ฐาน ๖ ตัว คือ ส, น, ส, ส, ฐ, ส, อักษรโฏฐฐาน ๓ ตัว คือ ม, ม, อุ, อักษรกัณतालฐาน ๓ ตัว คือ เอ, เอ, เอ, อักษรกัณโฏฐฐานตัวเดียว คือ โอ, และอักษรนาสิกัณฐานตัวเดียว คือ (-)

บาทที่ ๔ ว่า **น ทุกคตี คจฉติ ธมจารี** มีครุ ๖ ตัว คือ ทุก, ตี, คจ, ธม, จา, รี อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๒๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐาน ๑๐ ตัว คือ อ, ค, ค, อ, ค, อ, อ, อ, อ, อา, อักษรतालฐาน ๖ ตัว คือ อิ, จ, ฉ, อิ, จ, อี, อักษรมูทฐานตัวเดียว คือ ฤ, อักษรทัณฑ์ฐาน ๕ ตัว คือ น, ท, ต, ต, ฐ, อักษรโฏฐฐาน ๓ ตัว คือ อุ, ม, ม และอักษรนาสิกัณฐานตัวเดียว คือ (-)

(๓) **สมตาคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

- ก. เกวลมทุสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สลิถ) ฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ข. เกวลญุฐสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะสลิถและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **ธมโม หเว รกขติ ธมจารี** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๒ ว่า **ธมโม สุจินโณ สุขมาวหาติ** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๓ ว่า **เอทานิสโส ธมเม สุจินเณ** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๔ ว่า **น ทุกคตี คจฉติ ธมจารี** เป็นมิสสกสมตา

คานี้จัดเป็นมิสสกสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๗ พยางค์ มี **ธม** ใน ธมโม, **ข** ใน รกขติ, **ธม** ใน ธมจารี ในบาทที่ ๑, มี **ธม** ใน ธมโม, **ข** ใน สุขมาวหาติ ในบาทที่ ๒, **ธม** ใน ธมเม ในบาทที่ ๓, **ธม** ใน ธมจารี ในบาทที่ ๔ และผสมอยู่กับสลิถอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐาน ๔ ตัว คือ ก, ค, ค, ค, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ จ, จ, จ, จ, จ, อักษรมูทฐาน ๔ ตัว คือ ณ, ณ, ณ, ณ, อักษรทัณฑ์ฐาน ๗ ตัว คือ ต, ต, น, น, ท, ต, ฐ และโฏฐฐาน ๑๑ ตัว คือ ม, ม, ม, ม, ม, ม, ม, ม, ม, ม, ม จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลตาคุณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสลิถจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อັถสฺซุขุมาลตาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคาถานี้เป็น สัททสุขุมาลตาคุณ ในคาถานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีฉนิตอักษรอยู่ ๗ พยางค์ มี **ธม** ใน ธมโม, **ข** ใน รกขติ, **ธม** ใน ธมมจารี ในบาทที่ ๑, มี **ธม** ใน ธมโม, **ข** ใน สุขุมาวหาติ ในบาทที่ ๒, **ธม** ใน ธมเม ในบาทที่ ๓, **ธม** ใน ธมมจารี ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทรสนธิในรูปว่า สุขุมาวหาติ (สุขุ + อาวหาติ) เอสานิสฺโส (เอโส + อานิสฺโส) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมาลตาคุณ

(๕) อັถถพยัตติคุณ รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กณโฑที่ก่อให้เกิดสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัททอັถถพยัตติคุณ อັถถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อັถถอັถถพยัตติคุณ อັถถพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในคาถานี้เป็น สัททอັถถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

คาถาว่า

น ทิ ธมโม อธมโม จ

อุโภ สมวิปากิโน

อธมโม นิรยํ เนติ

ธมโม ปาเปติ สุกคฺติ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) ปสาทคุณ รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **ธมโม, อธมโม** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กัน

คำว่า **อุโภ, สมวิปากิโน** เป็นบทวิเศษณะทั้ง ๒ วางไว้ใกล้กัน

คำว่า **อธมโม** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ เนติ

คำว่า **นิรยํ** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ เนติ

คำว่า **ธมโม** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปาเปติ

คำว่า **สุกคฺติ** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปาเปติ

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) มธฺรตาคุณ รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคาถานี้เป็นปทาสัตติมธฺรตา คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณฺ์ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **น ทิ ธมโม अधममो ज** มีครุ ๔ ตัว คือ ธม, โม, ธม, โม อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๐ ตัว คือ อ, ห, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालुฐาน ๓

ตัว คือ อี, จ, อักษรทัณฑ์ฐาน ๓ ตัว คือ น, ฌ, จ, มีอักษรโอภาฐาน ๔ ตัว คือ ม, ม, ม, ม, และอักษรกัณโฏฐาน ๒ ตัว คือ โอ, โโอ

บาทที่ ๒ ว่า **อุโภ สมวิปากิโน** มีครุ ๓ ตัว คือ โภ, ปา, โน อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๕ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณโฏฐาน ๔ ตัว คือ อ, อ, อา, ก, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ อี, อี, อักษรทัณฑ์ฐาน ๒ ตัว คือ ส, น, อักษรโอภาฐาน ๔ ตัว คือ อุ, ภ, ม, ป, อักษรกัณโฏฐาน ๒ ตัว คือ โอ, โโอ และอักษรทัณฑ์ฐานตัวเดียว คือ ุ

บาทที่ ๓ ว่า **อธมโหม นิริย เนติ** มีครุ ๔ ตัว คือ ธม, โหม, ย, เน อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณโฏฐาน ๔ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ อี, ย, อักษรมูทฐานตัวเดียว คือ ุ, อักษรทัณฑ์ฐาน ๔ ตัว คือ ฌ, น, น, ต, อักษรโอภาฐาน ๒ ตัว คือ ม, ม, อักษรกัณโฏतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรกัณโฏฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรนาสิกฐานตัวเดียว คือ (◌)

บาทที่ ๔ ว่า **ธมโหม ปาเปติ สุกคตี** มีครุ ๖ ตัว คือ ธม, โหม, ปา, เป, สุก, ตี อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณโฏฐาน ๕ ตัว คือ อ, อา, ค, ค, อ, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ อี, อี, อักษรทัณฑ์ฐาน ๔ ตัว คือ ฌ, ต, ส, ต, อักษรโอภาฐาน ๕ ตัว คือ ม, ม, ป, ป, อุ, อักษรกัณโฏतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรกัณโฏฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรนาสิกฐานตัวเดียว คือ (◌)

(๓) **สมตาคคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมทุสมตาค มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สลิล) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมกัณโฏสมตาค มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตาค มีพยัญชนะสลิลและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **น ทิ ธมโหม อธมโหม จ** เป็นมิสสกสมตาค

บาทที่ ๒ ว่า **อุโภ สมวิปากิโน** เป็นมิสสกสมตาค

บาทที่ ๓ ว่า **อธมโหม นิริย เนติ** เป็นมิสสกสมตาค

บาทที่ ๔ ว่า **ธมโหม ปาเปติ สุกคตี** เป็นมิสสกสมตาค

กาลานี้จัดเป็นมิสสกสมตาค เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๕ พยางค์ มี **ธม** ใน ธมโหม, **ธม** ใน อธมโหม ในบาทที่ ๑, มี **โภ** ใน อุโภ ในบาทที่ ๒, **ธม** ใน อธมโหม ในบาทที่ ๓, **ธม** ใน ธมโหม ในบาทที่ ๔ และผสมอยู่กับสลิลอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณโฏฐาน ๓ ตัว คือ ก, ค, ค, อักษรทัณฑ์ฐาน ๗ ตัว คือ น, น, น, น, ต, ต, ต, และโอภาฐาน ๑๒ ตัว คือ ม, ม, ม, ม, ม, ป, ม, ม, ม, ม, ป, ป จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลตาคคุณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสลิลจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อັถสฺซุขุมาลตาคฺคณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคาถานี้เป็น สัททสุขุมาลตาคฺคณ ในคาถานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีฉนิตอักษรอยู่ ๕ พยางค์ มี **ธม** ใน ธมโม, **ธม** ใน อธมโม ในบาทที่ ๑, มี โภ ใน อุโภ ในบาทที่ ๒, **ธม** ใน อธมโม ในบาทที่ ๓, **ธม** ใน ธมโม ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า สุขุมาวหาติ (สุขิ + อาวหาติ) เอสานิสฺโส (เอโส + อานิสฺโส) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมาลตาคฺคณ

(๕) **อັถถพยัตติคฺคณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กณโฑที่ก่อให้เกิดสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัททอັถถพยัตติคฺคณ อັถถพยัตติคฺคณโดยศัพท์

ข. อັถถอັถถพยัตติคฺคณ อັถถพยัตติคฺคณโดยเนื้อความ

ในคาถานี้เป็น สัททอັถถพยัตติคฺคณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

คาถาว่า

ชีรฺนติ เว ราชฺรธา สฺจิจฺจตา

อโถ สรฺริรมฺปิ ชฺริ อฺเปติ

สฺตถฺยจ ธมฺโม น ชฺริ อฺเปติ

สนฺโต หเว สฺพฺภิ ปเวทยนฺติ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคฺคณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **ชีรฺนติ** เป็นบทกิริยา วางไว้ใกล้กับบทประธานในประโยค คือ ราชฺรธา

คำว่า **สฺจิจฺจตา** เป็นบทวิเศษณะ วางไว้ใกล้กับบทวิเศษยะ คือ ราชฺรธา

คำว่า **สรฺริรมฺปิ** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อฺเปติ

คำว่า **ชฺริ** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อฺเปติ

คำว่า **สฺต** เป็นบทสามีสัมพันธ์ะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ธมฺโม

คำว่า **ธมฺโม** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อฺเปติ

คำว่า **ชฺริ** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อฺเปติ

คำว่า **สนฺโต** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปเวทยนฺติ

คำว่า **สฺพฺภิ** เป็นสหัตถตติยา วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ สนฺโต

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มรุตาคูณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในกาลานี้เป็นปทาสดติมรุตาคูณ คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, วรรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **ชีรนต์ เว ราชรธา สัจจิตตา** มีครุ ๗ ตัว คือ ชี, รน, เว, รา, ธา, จิต, ตา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๒๔ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อ, อา, อ, อ, อา, อา, อักษรतालฐาน ๖ ตัว คือ ช, อี, อิ, ช, จ, อิ, อักษรมูทฐาน ๓ ตัว คือ ร, ร, ร, อักษรทันตฐาน ๖ ตัว คือ น, ต, ถ, ต, ส, ต, มีอักษรโอรุฐานตัวเดียว คือ อุ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ และ อักษรทันโตรุฐานตัวเดียว คือ ว

บาทที่ ๒ ว่า **อโถ สรรมปิ ชรั อุเปติ** มีครุ ๕ ตัว คือ โถ, รี, รม, รัง, เป อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๒๒ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ อี, อิ, ช, อิ, อักษรมูทฐาน ๓ ตัว คือ ร, ร, ร, อักษรทันตฐาน ๓ ตัว คือ ถ, ส, ต, อักษรโอรุฐาน ๔ ตัว คือ ม, ป, อุ, ป, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรกัณฐโอรุฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรนาสิกัณฐฐานตัวเดียว คือ (°)

บาทที่ ๓ ว่า **สตถจ ธมโม น ชรั อุเปติ** มีครุ ๕ ตัว คือ ตถ, ธม, โม, รัง, เป อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๒๔ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ ณ, จ, ช, อิ, อักษรมูทฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทันตฐาน ๕ ตัว คือ ส, ต, จ, น, ต, อักษรโอรุฐาน ๔ ตัว คือ ม, ม, อุ, ป, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรกัณฐโอรุฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรนาสิกัณฐฐานตัวเดียว คือ (°)

บาทที่ ๔ ว่า **สนโต หเว สพพิ ปเวทยนติ** มีครุ ๖ ตัว คือ สน, โต, เว, สพ, เว, ยน อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๒๕ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, ห, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ อิ, ย, อิ, อักษรทันตฐาน ๗ ตัว คือ ส, น, ต, ส, ท, น, ต, อักษรโอรุฐาน ๓ ตัว คือ พ, ภ, ป, อักษรกัณฐतालฐาน ๒ ตัว คือ เอ, เอ, อักษรกัณฐโอรุฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรทันโตรุฐาน ๒ ตัว คือ ว, ว

(๓) **สมตาคูณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมทุสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สลิถ) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมณฐสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะสลิถและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **ชีรนต์ เว ราชรธา สัจจิตตา** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๒ ว่า **อโถ สรรมปิ ชรั อุเปติ** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๓ ว่า **สตถจ ธมโม น ชรั อุเปติ** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๔ ว่า **สนโต หเว สพพิ ปเวทยนติ** เป็นมิสสกสมตา

กาลานี้จัดเป็นมิสสกสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๔ พยางค์ มี ธา ใน ราชรธา ในบาทที่ ๑, มี โถ ใน อโถ ในบาทที่ ๒, ธม ใน ธมโม ในบาทที่ ๓, ภิ ใน สพพิ ในบาทที่ ๔ และผสมอยู่กับสลิถอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรतालฐาน ๗ ตัว คือ ช, ช, จ, ช, ณ, จ, ช, อักษรทันตฐาน ๑๒ ตัว คือ ต, ต, ต, ต, ต, น, ต, น, ต,

ท, น, ต, และโฏฐฐาน ๘ ตัว คือ ม, ป, ฌ, ม, ม, ป, พ, ป จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลตาคุณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสัทธจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สังกะยที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัธสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในกาลานี้เป็น สัทสุขุมลตาคุณ ในกาลานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิธอักษรอยู่ ๔ พยางค์ มี ธา ใน ราชรดา ในบาทที่ ๑, มี โธ ใน อโธ ในบาทที่ ๒, ธม ใน ธมโม ในบาทที่ ๓, ภิ ใน สภภิ ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า สรรัมปิ (สรිරิ + ปิ) สตถจ (สธ + จ) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลตาคุณ

(๕) **อัธพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์ธนิธที่ก่อให้เกิดสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอัธพยัตติคุณ อัธพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัธอัธพยัตติคุณ อัธพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในกาลานี้เป็น สัทอัธพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

๔.๖.๕ สรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์ ธมม ศัพท์ตามที่ได้นำเสนอมาตามกลุ่มคัมภีร์สัทททวิเสส ขอสรุปดังต่อไปนี้

ธมม ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก ธร ธาตุ + รธมม ปัจจัย, ธู หรือ ธู ธาตุ + รธมม ปัจจัย มีความหมาย ๑๙ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **สภาว** สภาวธธม (๒) **ปรียตติ** พระปรียติ (๓) **ปญญา** ปัญญา (๔) **ณาย**, **ยุตติ** ความสมเหตุสมผล, ความสมควร (๕) **สจจ** สัจจะ (๖) **ปกติ** ปรกติ, ธธธธ (๗) **ปญญ** บัญญ (๘) **ณย** ธณยธธธ ๕ อย่าง (คือ สังขาร วิการ ลักษณะ นิพพาน และบัญญัติ) (๙) **คุณ** คุณ (๑๐) **อาจาร** ความประพฤติ (๑๑) **สมาธิ** สมาธิ (๑๒) **นิสสุตตา**, **สุณุตตา** สภาวะซึ่งไร้บุคคลตัวตนเราเขา, ความว่างเปล่า (๑๓) **อาปตติ** อาบัติ (๑๔) **การณ**, **ปจจย** เหตุ (๑๕) **วิการ** ความเปลี่ยนแปลง (๑๖) **ปจจยูปปน** ผลที่เกิดจากเหตุ (๑๗) **วิสย** อารมณ (๑๘) **นิพพาน** พระนิพพาน (๑๙) **ปาลี** พระบาลี (พระธธธวินย) อุทาหรณที่นำมาอ้างอิงในแต่ละความหมายนั้น มีที่เป็นฉันทประเภทต่าง ๆ ประกอบด้วย ตติยสการวิปุลาคาธา, อินทรวีเชียรคาธา, อุพาสกคาธา, อุเพนทรวีเชียรคาธา และปฐยาวัตตคาธา และเป็นสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ (๑) ปสาทคุณ (๒) มธฐตาคุณ (๓) สมตาคคุณ (๔) สุขุมลตาคุณ (๕) อัธพยัตติคุณ

๔.๗ วิเคราะห์ อตถ ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาลี ตามคัมภีร์สัทททวิเสส

บทบาลีว่า อตถโธ, อตถงคโต, อตถาภิสสมยา ที่มาจาก อตถ ศัพท์ผู้วิจัยเห็นควรนำมาศึกษาวิเคราะห์ โดยเริ่มศึกษาตั้งแต่ด้านหลักภาษา พจนานุกรมไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๔.๗.๑ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักภาษา

อตถ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า อร คมน=ไป, นาเส=พินาศ-ฉิบหาย, อส สตตาย=มี-เป็น + ถ และ อตถ ยาจเน=ขอ + อ มีกระบวนการสร้างศัพท์ ดังนี้

อร/อส

อร/อส + ถ

อร/อส + ถ

อ/อ + ถ

อ/อ + ต + ถ

อตถ

สำเร็จรูปเป็น อตถ

ลง ถ ปัจจัย

ลบสระ อ ท้าย อร/อส ชาติ

ลบ ร/ส ท้ายชาติ

ซ้อน ต พยัญชนะ

นำพยัญชนะประกอบสระ

สูฐานมูฐานมโต โธ จ

ชาติสสนโต โลโป ฯลฯ

กวจิ ชาติวิภตติปา

วคเค โฆสาโฆसानิ ฯลฯ

นเย ปรี ยุตเต

อตถ

อตถ + อ

อตถ + อ

อตถ

สำเร็จรูปเป็น อตถ

ลง อ ปัจจัย

ลบสระ อ ท้าย อตถ ชาติ

นำพยัญชนะประกอบสระ

สพพโต ญุตตวาวิ วา

ชาติสสนโต โลโป ฯลฯ

นเย ปรี ยุตเต

๔.๗.๒ วิเคราะห์ศัพท์ตามพจนานุกรม

อตถ ศัพท์มีความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา^{๓๐๒} ว่า

อัย หิ อตถสทโท สาทถ์ สพยณชนนติ เอวมาทิสฺ^{๓๐๓} ปาฐตเถ วตตติ. อตถโธ เม คหปติ หิรณยสุวณณนาตืออาทิสฺ^{๓๐๔} วิจกขณ. โหติ สิวตต อตถโธตืออาทิสฺ^{๓๐๕} วุชติมหิ. พหุชโน ภขเต อตถเห ตืออาทิสฺ ธเน. อุกินนมตถ์ จรตือตืออาทิสฺ^{๓๐๖} หิตเต อตถเ ชาเต จ ปณชิตนตืออาทิสฺ^{๓๐๗} การณ. อิศ ปน การณ. ตสฺมา ยํ ปณณาทิลภาทินํ การณํ ทิฏฐธมมิกํ ยถจ เปจจ โสกาภาวสส การณํ สมปรายิกํ ตํ โยหํ อชช ภควตา วุตตนเยน สามเเยว ปชานามิ โส กถํ นุ ทานิ ปุจเฉยยํ ปุณฺ สมณพราหมณตติ เอว เมตถ สงเขปโต อตถโธ เวทิตพโพ.

^{๓๐๒} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๔๖/๓๑๗., ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๑/๑๙๒/๒๖๙.

^{๓๐๓} วิ.ม.หา. (บาลี) ๑/๑/๑.

^{๓๐๔} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๕๐/๑๕๓.

^{๓๐๕} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๑/๓.

^{๓๐๖} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๘๘/๑๙๕.

^{๓๐๗} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๙๒/๒๓.

และในคัมภีร์อภิธานปิทีปิกาคาถาที่ ๗๘๕ ได้กล่าวเป็นคาถาไว้ว่า

อตฺโถ ปโยชน สทฺทา- ภิเรยเย วุฑฺฒิยฺ ธน;
 วตฺถุมฺหิ การณ นาสะ หิตะ ปจฺฉิมปพฺพเต.

อตฺถคัศฺพฺหํ มีความหมาย ๙ อย่าง คือ (๑) ปโยชน ประโยชน์หรือความต้องการ
 (๒) สทฺทาภิเรยเย เนื้อความที่คัศฺพฺหํกล่าว (๓) วุฑฺฒิ ความเจริญ (๔) ธน ทรัพย์
 (๕) วตฺถุ วัสดุ (๖) การณ เหตุ (๗) นาส ความพินาศ (๘) หิต ประโยชน์เกื้อกูล
 (๙) ปจฺฉิมปพฺพต ภูเขาด้านทิศตะวันตก

เมื่อทราบความหมายของ อตฺถ คัศฺพฺหํดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ต่อไปจะได้นำเสนอรูปวิเคราะห์
 พร้อมอุทาหรณ์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

อรนฺติ ปวตฺตฺนฺติ อเนนาติ อตฺโถ ชื่อว่าอตฺถะ เพราะเป็นเครื่องดำเนินไปได้

อตฺถิ อนุปลทฺธิ อทสฺสนํ คหนกฺขตฺตานํ โกรตฺติติ อตฺโถ ชื่อว่าอตฺถะ เพราะสร้างประโยชน์
 อันไม่เคยปรากฏให้แก่ดาวพระเคราะห์

การณน อริยฺติ ปวตฺตฺยตีติ อตฺโถ ชื่อว่าอตฺถะ เพราะให้ดำเนินไปตามการณ

อสติ ภาวติ เอเตนาติ อตฺโถ ชื่อว่าอตฺถะ เพราะเป็นสิ่งให้มีให้เป็น

สทฺโท เอเตน ปวตฺตฺตินิมิตฺเตน อสติ ภาวตีติ อตฺโถ ชื่อว่าอตฺถะ เพราะเป็นเหตุให้มีคัศฺพฺหํใช้

เหตุอนุสาเรณ อริยฺติ อธิคมียตีติ อตฺโถ ชื่อว่าอตฺถะ เพราะผู้คนถึงคือได้รับตามครรลอง

แห่งเหตุ

มีอุทาหรณ์ประกอบ ดังนี้

๑. ปโยชน แปลว่า ผล, ประโยชน์, ความต้องการ

อุทาหรณ์: อถ โข สา อิตฺถิ อายสมฺตา อุทายินา ธมฺมียา กลาย สนทสฺสีตา สมหาปิตา
 สมุตเตชิตา สมฺปหิสีตา อายสมฺนฺตํ อุทายี เอตทโวจ วทฺทยาล ภาเนเต เยน อตฺโถ ปฎิพฺปลา มยฺ ออยฺยสฺส
 ทาทุ^{๓๐๘} ครั้งนั้นแล หญิงหม้ายนั้น เห็นชัฏ สมหาทานอาจหาญร่าเริงด้วยธรรมิกถาของท่านพระอุทายี
 แล้วได้กล่าวปวารณาท่านพระอุทายีว่า พระคุณเจ้า โปรดบอกเถิด พระคุณเจ้าต้องการสิ่งใด ที่ดิฉัน
 สามารถจัดถวายได้

ราชา มหาสุทฺสโน ตเมว คหปติรตฺนํ วิมฺสมานो นาวํ อภิรุหิตฺวา มชฺเฌ คงฺคาย นทียา
 โสตํ โอคาหิตฺวา คหปติรตฺนํ เอตทโวจ อตฺโถ เม คหปติ หิรณฺยสุวณฺเณนาติ^{๓๐๙} พระเจ้ามหาสุทฺสสนะ
 จะทรงทดลองคุณหบดีแก่วนั้นแล จึงเสด็จขึ้นประทับเรือหยั่งลงสู่กระแสน้ำกลางแม่น้ำคงคา มีรับสั่งกับ
 คุณหบดีแก่ว่างนี้ว่า คุณหบดี ฉันต้องการเงินทอง

รมณียา เม กุฎฺฐิกา สทฺธาเทยฺยา มโนรมา น เม อตฺโถ กุมาริหิ เยสํ อตฺโถ ตหิ คจฺฉณ
 นาริโย^{๓๑๐} ภูมฺิของเราเรานารีธรรม์ เป็นที่พอใจ ทายกผู้มีศรัทธาถวายไว้ อาตมาไม่ต้องการพวกผู้หญิง
 พวกเธอจงไปในที่ที่พวกเขาต้องการพวกผู้หญิงเถิด

อตฺโถติ ปโยชน^{๓๑๑} บทว่า อตฺโถ หมายถึง ความต้องการ

^{๓๐๘} วิ.ม. (บาลี) ๑/๒๙๐/๒๒๒.

^{๓๐๙} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๕๐/๑๕๓.

^{๓๑๐} ขุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๕๘/๒๗๒.

^{๓๑๑} ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๕๘/๒๐๗.

๒. สหุทธิเยย แปลว่า เนื้อความที่ศัพท์กล่าวถึง, ข้อความ, ใจความ, อรรถ

อุทาหรณ์: โส ธมมํ เทเสติ อาทิกถยานํ มชฺเฌกถยานํ ปรีโยสานกถยานํ **สาตถ์** สพยณชนํ เกวลปริญญญํ ปรีสุทฺธิํ พุทฺทมจฺริยํ ปกาเสติ^{๓๑๒} พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ทรงประกาศพระบรมจรรย์ พร้อมทั้ง**เนื้อความ** พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทฺธิํ บริบูรณ์ครบถ้วน

เอวํ วุตฺเต สกฺโก เทวานมินฺโท ภควนฺตํ เอตทโวจ อิมสฺส โข อหํ ภนฺเต ภควตา สงฺขิตฺเตน ภาสิตสฺส เอวํ วิตถาเรน **อตถ์** อาชานามิ^{๓๑๓} เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ ท้าวสักกะจอมเทพได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ย่อมทราบบน**เนื้อความ** แห่งภาษิตที่ตรัสโดยย่อนี้ โดยพิสดารอย่างนี้

๓. วุฑฺฒิ แปลว่า ความเจริญ, ความรุ่งเรือง, ฝ่ายเจริญ

อุทาหรณ์: ทุราสโท ทุปฺปสโท คมภีโร ทุปฺปธฺสิโย โอลฺล อตฺถเ อนตฺถเ จ อุกฺยตฺถสฺส โกวิทฺโ^{๓๑๔} ภิกษุผู้ใดใคร ๆ เทียบได้ยาก เอาชนะได้ยาก เป็นคนลึกลับซึ้ง ให้แพ้ได้ยาก และฉลาดในประโยชน์ทั้งสอง คือ**ด้านเจริญ**และ**ด้านเสื่อม**

โหดิ สีลวตฺ อตฺโถ ปฏฺิสนถารวุตฺติ^{๓๑๕} **ความเจริญ**ย่อมมีแก่ผู้มีศีล ผู้กระทำการต้อนรับเป็นปกติ

๔. ธน แปลว่า ทรัพย์, สมบัติ

อุทาหรณ์: น โอคฺคตตฺตสฺส ภวนฺติ มิตฺตา
ชหนฺติ มิตฺตา วิภฺลํ วิทิตฺวา
อตถฺยจ ทิสฺวาปริวารยฺนฺติ
พหู จ มิตฺตา อุกฺคตตฺตสฺส โหนฺติ^{๓๑๖}
คนผู้ตายแล้ว ย่อมไม่มีมิตรสหาย
พวกมิตรสหายทราบถึงความขาดแคลนจึงพากันละทิ้ง
และเห็น**ทรัพย์**จึงพากันไปห้อมล้อม
ส่วนคนที่มั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติย่อมมีมิตรสหายมาก

น โอคฺคตตฺตสฺส ภวนฺติ มิตฺตาติ อปคตวิญญานสฺส มตฺสส มิตฺตา นาม น โหนฺติ ตสฺส มิตฺเตหิ กาทพฺพกิจฺจสฺส อติภฺกนฺตตฺตา. **ชหนฺติ มิตฺตา วิภฺลํ วิทิตฺวา**ติ มโต ตาว ติฏฺฐตฺถ ชีวนฺตมฺปิ โภค- วิภฺลํ ปุริสํ วิทิตฺวา น อิติ ภิกฺขุจि คยฺหุปคฺนฺติ มิตฺตา ปชหนฺติ. **อตถฺยจ ทิสฺวา ปริวารยฺนฺติ**ติ ตสฺส ปน สนฺตกํ อตถ์ ธนํ ทิสฺวา ปิยวาทีโน มุขฺลโลกิกา หุตฺวา ตํ ปริวารเณติ. **พหู มิตฺตา อุกฺคตตฺตสฺส โหนฺติ**ติ วิภวสมฺปตฺติยา อุกฺคตสภาวสฺส สมิทฺธสฺส พหู อนเภา มิตฺตา โหนฺติ อยํ โลกียสภาวติ อตฺโถ.^{๓๑๗} คำว่า **น โอคฺคตตฺตสฺส ภวนฺติ มิตฺตา** ความว่า ขึ้นชื่อว่า มิตร ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ปราศจากวิญญานแล้ว คือ

^{๓๑๒} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑/๑.

^{๓๑๓} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๖๕/๒๔๑.

^{๓๑๔} อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๔๒/๕๒.

^{๓๑๕} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๑/๓.

^{๓๑๖} ขุ.เปต. (บาลี) ๒๖/๕๒๐/๒๑๓.

^{๓๑๗} ขุ.เปต.อ. (บาลี) ๕๒๐/๒๓๓.

ผู้ตายแล้ว เพราะผู้ผ่านพ้นกิจที่มีมิตรควรทำต่อมิตร คำว่า ชนติ มิตตา วิกล วิทิตวา ความว่า ผู้ที่ตายแล้ว จงยกไว้ก่อน พวกมิตรที่พอทราบคนแม้ยังมีชีวิตอยู่แต่ขาดแคลนโภคสมบัติ ก็ทิ้งเขาเสียด้วยคิดว่า อะไร ๆ ที่ควรถือเอาจากคนนี้ ไม่มีเลย คำว่า อตถณจ ทิสวา ปริวารยนิติ ความว่า เห็นทรัพย์ที่เป็นประโยชน์ซึ่งเป็นของเขา จึงพูดไปเพราะ เห็นแก่หน้า พวกคนแวดล้อมเขา คำว่า พหุ มิตตา อุกคตตตสส โหนติ ความว่า คนผู้มีความสำเร็จมีสภาพที่มั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติ ย่อมมีมิตรมากมาย นี้เป็นสภาพทางโลก

ทุมิ ยถา สาทุผล อรรถณเ
สมนตโต สมภิสรรนติ ปกชี
เอวมปิ อทมิ สธน สโกคิ
พหุชชโน ภชติ อตถเหตุ^{๓๑๘}
ต้นไม้ในป่าที่ผลตก

ฝูงนกย่อมบินโฉบไปมาอยู่รอบต้น ฉันท
คนผู้มั่งคั่งมีทรัพย์ มีโภคะก็ฉันทนั้น

คนเป็นจำนวนมากย่อมคบหา เพราะเหตุแห่งทรัพย์

๕. วตถุ แปลว่า วัสดุ, พัสตุ, สิ่งของ

อุทาหรณ์: ยททยปยตเถ ปตัญญูจิตา^{๓๑๙} แม้ถ้าเหล่าชนตั้งสิ่งของทั้งหลายไว้

๖. การณ แปลว่า เหตุ, เหตุการณ์, ปัญหา

อุทาหรณ์: อุกกภูเส สุรมิจฉนติ มนตีสู อุกตุหลิ

ปิยญจ อนนปานมहि อตเถ ชาเต จ ปณตติ^{๓๒๐}

เมื่อถึงยามคับขัน ประชาชนต้องการผู้กล้าหาญ เมื่อถึงคราวปรึกษางาน

ย่อมต้องการผู้ที่ไม่พูดพาล่าม เมื่อข้าวและน้ำมีบริบูรณ์ ย่อมต้องการคนที่รัก

เมื่อเหตุการณ์เกิดขึ้น ย่อมต้องการบัณฑิต

อตเถ ชาเต จ ปณตติ^{๓๒๑} อตถคัมภีเร ธมมคัมภีเร กิสฺมิณฺญจิเทว การณเ วา ปญฺเห วา
อุปฺปนฺเน ปณตติ^{๓๒๒} วิจฺจขณฺโณ อิจฉนติ^{๓๒๓} คำว่า อตเถ ชาเต จ ปณตติ^{๓๒๒} ความว่า เมื่อเหตุ หรือ ปัญหา
อะไร ๆ ที่มีอรรถอันลึกซึ้ง มีธรรมอันลึกซึ้ง เกิดขึ้นแล้ว ย่อมปรารถนาบัณฑิตผู้มีปัญญาเห็นประจักษ์

๗. นาส แปลว่า ความพินาศ, หาย, สูญ, ฉิบหาย

อุทาหรณ์: เอตยหิ สมณ มคคิ ทสปี ปุริสา วีสมปี ปุริสา ตีสมปี ปุริสา จตฺตาวีสมปี ปุริสา
ปญฺญาสมปี ปุริสา สงฺคริตฺวา สงฺคริตฺวา ปฏฺธิปชฺชนติ เตปิ โจรสฺส องฺคฺลิมาลสฺส ทตฺถตถิ^{๓๒๔} จฉนติ^{๓๒๕} ข้า
แต่พระสมณะ บุรุษที่จะเดินทางนี้ต้องรวมพวกกันให้ได้ ๑๐ คนบ้าง ๒๐ คนบ้าง ๓๐ คนบ้าง ๔๐ คน
บ้าง ๕๐ คนบ้าง แม้บุรุษเหล่านั้นก็ถึงความพินาศในเงื้อมมือของโจรองคฺลิมาล

^{๓๑๘} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๘๙/๓๓๘.

^{๓๑๙} อภิธาน.สุจิ. (บาลี) ๗๘๕/๒๑๔.

^{๓๒๐} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๙๒/๒๓.

^{๓๒๑} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๒/๙๒/๑๙๙.

^{๓๒๒} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๔๗/๓๓๑.

หตุถตุถ คจฉนตตี หตุเถ อตุถ วินาส คจฉนตตี^{๓๒๓} บทว่า หตุถตุถ คจฉนตตี แปลว่า ถึงความพินาศในเง้อมมือ

๘. หิต แปลว่า ประโยชน์เกื้อกูล

อุทาหรณ์: อุภินนมตถิ จรติ อตตโน จ ปรสสุ จ
ปริ สงกุปิติ ญตวา โย สโต อุปสมมตตี^{๓๒๔}

ผู้ใดรู้ว่าผู้อื่นโกรธ เป็นผู้ที่มีสติ สงบใจไว้ได้ ผู้นั้นชื่อว่าประพฤติประโยชน์แก่ตนและผู้อื่นทั้ง ๒ ฝ่าย

โย บุคคโล สโต อุปสมมตตี อุภินนมตถิ จรติ ติกิจฉนตตี สาเธตี^{๓๒๕} บุคคโลใดมีสติ สงบใจไว้ได้ ชื่อว่าย่อมประพฤติ คือย่อมรักษา ได้แก่ ให้สำเร็จประโยชน์ของคนทั้ง ๒ ฝ่าย

๙. ปจฉิมปพพต แปลว่า ภูเขาด้านทิศตะวันตก, ตั้งอยู่ไม่ได้, เลื่อนลับ

อุทาหรณ์: ยถา อตถงคเต สุริเย โหนตติ สตตวา ตโมคตา เอวํ พุทฺเธ อนุปปนเน โหติ โลโก ตโมคโต^{๓๒๖} เมื่อดวงอาทิตย์ อัสตงคตแล้ว (ไปแล้วสู่ทิศตะวันตก) สัตว์ทั้งหลาย ก็ตกอยู่ในความมืด ฉะนั้น เมื่อดวงอาทิตย์ยังไม่เสด็จอุบัติขึ้น สัตว์โลกก็ตกอยู่ในความมืด ฉะนั้น

สุวรรณฉนฉน ฉิวเร ปวาหสทิสเสสุ โพธิองกุเรสุ ปตมาเนสุ สุริเย อตถิ อุปคจฉนเต มารพลวิรมิตวา ปรมยามะ พุพเพนิวาส อานุสสริตวา มชฉิมยามะ ทิพพจกขุ วิโสเธตวา ปจจุสกาเล สพพณญ พุทธานมาฉินฉน ปจจยกาเร ญาณ โอตาระตวา อานาปานจตุตถฉณานํ นิพพตเตตวา^{๓๒๗} มีหน่อกิ่งอ่อนของโพธิ์ซึ่งคล้ายแก้วระพาไฟน่มลงใกล้ฉิวเรซึ่งมีสีเหมือนทอง เมื่อดวงอาทิตย์ใกล้จะอัสตง (ใกล้เข้าถึงภูเขาทางทิศตะวันตก) ทรงกำจัดการและพลมารได้แล้ว ทรงบรรลุปุพเพนิวาสานุสสติญาณในปฐมยาม ทรงชำระทิพยจักขุในมัชฉิมยาม ครั้นเวลาปัจจุสมย์ใกล้รุ่ง ทรงหยั่งพระปรีชาญาณลงในปัจจุยการที่พระสัพพัญญูพุทธเจ้าทั้งหลายทรงสั่งสมมา ทรงยังจตุตถฉณานมีอานาปานสติเป็นอารมณ์ให้เกิดขึ้น

ตตุถ อเปตีติ อปยาติ อตถิ คจฉนตตี^{๓๒๘} ในคานานัน คำว่า อเปตี คือ กำลังจะลับ คือ กำลังจะไปสู่ทิศตะวันตก (อัสตงคต)

๔.๗.๓ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักฉันทลักษณ์

คาถาว่า

น โอคคตตตตสสุ ภาวนติ มิตตา

ชหนติ มิตตา วิกถิ วิทิตวา

อตถญจ ทิสวา ปริวารยณติ

^{๓๒๓} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๔๘/๒๔๑.

^{๓๒๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๘๘/๑๙๕.

^{๓๒๕} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๘๘/๒๑๗.

^{๓๒๖} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๘/๑๓๑.

^{๓๒๗} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๗/๕๗.

^{๓๒๘} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๓/๑๘/๓๔.

พหู จ มิตตา อุคตตตสส โหนติ

เป็นอินทริยเชียรคาถา และอุเพนทริยเชียรคาถา ในติฎฐฎาฉันท์ ๑๑ พยางค์ และเวสสเทวีคาถา ในชคตีฉันท์ ๑๒ พยางค์ เพราะฉะนั้น ก่อนที่จะกล่าวถึงคาถาโดยตรง ผู้วิจัยขอแสดงกฎเกณฑ์ของเวสสเทวีคาถา (อินทริยเชียรคาถาและอุเพนทริยเชียรคาถากล่าวไว้แล้วข้างต้น) ก่อนแล้วจะได้วิเคราะห์คาถาต่อไป

เวสสเทวีคาถา ในชคตีฉันท์ ๑๒ พยางค์ มีกฎสำหรับท่องจำ คือ

คาถาที่ ๘๕. ว่า ปญจสสจฉินนา เวสสเทวี มมา ยา

คาถาที่มี ม ม ย ย คณะ มีจ้งหะหยุด ๕ และ ๗ พยางค์ ชื่อว่า
เวสสเทวีคาถา

ม คณะ			ม คณะ			ย คณะ			ย คณะ		
๒	๒	๒	๒	๒	๒	๑	๒	๒	๑	๒	๒
ปญ	จส	สจ	ฉิน	นา	เวส	ส	เท	วี	ม	มา	ยา

เวสสเทวีคาถา คือ คาถาที่มี ม ม ย ย คณะ อยู่ทุกบาทของคาถา คือ เสียงครุหลุมี่รูปว่า ๒ ๒ ๒, ๒ ๒ ๒, ๑ ๒ ๒, ๑ ๒ ๒ จะเห็นได้จากคำว่า ปญจสสจ (๒ ๒ ๒) เป็น ม คณะ, คำว่า ฉินนาเวส (๒ ๒ ๒) เป็น ม คณะ, คำว่า สเทวี (๑ ๒ ๒) เป็น ย คณะ และคำว่า มมา ยา (๑ ๒ ๒) เป็น ย คณะ

ช	ต	ช	ค	ค	อุเพนทริยเชียรคาถา
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
น โอคค	ตตตสส	ภวนติ	मित	ตา	
ช	ต	ช	ค	ค	อุเพนทริยเชียรคาถา
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
ชหนติ	มิตตา วิ	กถ วิ	ทิต	วา	
ต	ต	ช	ค	ค	อินทริยเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
อตถญจ	ทิสวา ป	ริวาร	ยณ	ติ	
ช	ต	ช	ย		เวสสเทวีคาถา
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๑ ๒ ๒		
พหู จ	มิตตา อุค	คตตตส	ส โหนติ		

คาถานี้เป็นอุปชาติคาถา ซึ่งผสมระหว่างอุเพนทริยเชียรคาถา (บาทที่ ๑ และ ๒) เข้ากับอินทริยเชียรคาถา (บาทที่ ๓) และเวสสเทวีคาถา (บาทที่ ๔) คาถาที่เป็นอุเพนทริยเชียรคาถา จะมี ช

ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุหลุมี่รูปว่า ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ จะเห็นว่าคำว่า น โอคค (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ตตตตส (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า ภาวนติ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ คำว่า มิติ (๒) เป็น ครุ และคำว่า ตา (๒) เป็น ครุ

บาทที่ ๒ ว่า ชหนติ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า มิตตา วิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า กลั วิ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ คำว่า ทิต (๒) เป็น ครุ และคำว่า วา (๒) เป็น ครุ

ส่วนบาทที่ ๓ เป็นอินทรวีเชียรคาถา จะมี ต ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุหลุมี่รูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑ , ๒ ๒ จะเห็นได้จากคำว่า อตถยจ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ทิสวา ป (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ริวาร (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ยนุ (๒) เป็น ครุ และคำว่า ติ (๒) เป็น ครุ (ปาหันทครุ)

และบาทที่ ๔ ที่เป็นเวสสเทวีคาถา จะมี ม ม ย ย คณะ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุหลุมี่รูปว่า ๒ ๒ ๒, ๒ ๒ ๒, ๑ ๒ ๒, ๑ ๒ ๒ จะเห็นว่าคำว่า พหุ จ (๒ ๒ ๒) เป็น ม คณะ, คำว่า มิตตา อุกุ (๒ ๒ ๒) เป็น ม คณะ, คำว่า คตตตส (๑ ๒ ๒) เป็น ย คณะ คำว่า ส โหนติ (๑ ๒ ๒) เป็น ย คณะ

คาถาว่า

หุ ม ย ภา สา หุ ผล อ รณ เณ
สมนตโต ส ม ภิ ส ร น ติ ป ก ขี
เอวมปิ อ ท ม ส ธ น ส โภ ค์
พ หุ ช ช โน ภา ข ติ อ ต ถ เห ตุ

เป็นอินทรวีเชียรคาถา และอุเพนทรวีเชียรคาถา ในติฎฐฎาฉันท์ ๑๑ พยางค์

ช	ต	ช	ค	ค	อุเพนทรวีเชียรคาถา
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
หุ ม ย	ภา สา หุ	ผล อ	रण	เณ	อุเพนทรวีเชียรคาถา
ช	ต	ช	ค	ค	
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	อินทรวีเชียรคาถา
สมนต	โต ส ม ภิ	สรนติ	ปก	ขี	
ต	ต	ช	ค	ค	อินทรวีเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
เอวมปิ	อ ท ม ส	ธ น ส	โ ภ	ค ์	อินทรวีเชียรคาถา
ต	ต	ช	ค	ค	
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	อินทรวีเชียรคาถา
พ หุ ช ช	โน ภา	ติ อ ต ถ	เห	ตุ	

คาถานี้เป็นอุปัชฌายาคาถา ซึ่งผสมระหว่างอุเพนทรวีเชียรคาถา (บาทที่ ๑ และ ๒) เข้ากับ อินทรวีเชียรคาถา (บาทที่ ๓ และ ๔) คาถาที่เป็นอุเพนทรวีเชียรคาถา จะมี ช ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุหลหมีรูปว่า ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ จะเห็นจากคำว่า หุมี ย (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ภา สาหุ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า ผลั อ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ คำว่า รณ (๒) เป็น ครุ และคำว่า ฤ (๒) เป็น ครุ

บาทที่ ๒ ว่า สมนต (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า โต สมภิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า สรณติ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ คำว่า ปก (๒) เป็น ครุ และคำว่า ชี (๒) เป็น ครุ

ส่วนบาทที่ ๓ และ ๔ เป็นอินทรวีเชียรคาถา จะมี ต ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุก บาทคาถา คือ เสียงครุหลหมีรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑ , ๒ ๒ จะเห็นได้จากคำว่า เอมปิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, อชฒั ส (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ธนั ส (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า โภ (๒) เป็น ครุ และ คำว่า คั (๒) เป็น ครุ

และบาทที่ ๔ ว่า พหุชช (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, โน ภช (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ตี อตถ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า เท (๒) เป็น ครุ และคำว่า ตู (๒) เป็น ครุ (ปาหันทครุ)

คาถาว่า

อุกกุญเ สุรมิจฉนติ
ปิยญจ อนนปานมहि

มนตีสู อุกตุหลั
อตเถ ชาเต จ ปณชิตั

เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่า ปัฐยาวัตตคาถา

ครึ่งคาถาแรก							
ค	ม	ย	ล	ค	ภ	ช	ค
๒	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๑ ๑	๑ ๒ ๑	๒
อุก	กุญเ สุ	รมิจฉน	ติ	มน	ตี สุ อ	ุกตุห	ลั
ครึ่งคาถาหลัง							
ล	ร	ย	ล	ค	ม	ช	ค
๑	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
ปี	ยญจ อน	นปานม	हि	อต	เถ ชาเต	จ ปณชิต	ตั

คาถานี้เป็นอนุญจภาณันท์ ๘ พยางค์ ประเภท ปัฐยาวัตตคาถา มี ย ช ย ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ รมิจฉน (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ ุกตุห (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

เครื่องศาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ นปานนม (๑ ๒ ๒)
 มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ จ ปณฺธิ (๑ ๒ ๑)
 และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

คาถาว่า

อุภินนมตถึ จรติ อดตโน จ ปรสฺส จ
 ปรี สงฺกูปิตํ ฌตฺวา โย สโต อฺปสมฺมติ

เป็นปฐมภการวิปฺลาคาถา

เครื่องศาถาแรก							
ล	ร	ภ	ล	ค	ช	ช	ล
๑	๒ ๑ ๒	๒ ๑ ๑	๑	๒	๑ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๑
อุ	ภินนมต	ถึ จร	ติ	อต	ตโน จ	ปรสฺส	จ
เครื่องศาถาหลัง							
ล	ต	ย	ค	ค	ช	ช	ล
๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๒	๒	๒	๑ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๑
ป	รี สงฺก	ปิตํ ฌต	วา	โย	สโต อ	ปสมม	ติ

คาถานี้เป็นอนุฎฐาฉันท์ ๘ พยางค์ ประเภท **ปฐมภการวิปฺลาคาถา** มี ภ ช ย ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

เครื่องศาถาแรก

มี ภ คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ ถึ จร (๒ ๑ ๑)
 มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ ปรสฺส (๑ ๒ ๑)
 และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

เครื่องศาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ ปิตํ ฌต (๑ ๒ ๒)
 มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ ปสมม (๑ ๒ ๑)
 และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

๔.๗.๔ วิเคราะห์ตามหลักอสังการ

คาถาว่า

น โอคคตตตสฺส ภวนฺติ มิตฺตา

คาถาว่า

ทุมิ ยถา สาทุผล อรณเณ
สมนตโต สมภิสรรนติ ปกฺขี
เอวมปิ อหฺตมิ สรณิ สโภคิ
พหุชฺชโน ภชติ อตฺถเหตุ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **สาทุผล** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ **ทุมิ**

คำว่า **ทุมิ** เป็นบทอวุตตกัมมะ

คำว่า **อรณเณ** เป็นบทภินนาธาระ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **ทุมิ สาทุผล**

คำว่า **สมนตโต** เป็นบทตติยวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **สมภิสรรนติ**

คำว่า **ปกฺขี** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทกิริยาคุมพากย์ คือ **สมภิสรรนติ**

คำว่า **ยถา, เอวมปิ** เป็นบทอุปมาอุปไมย สัมพันธ์รับกัน

คำว่า **อหฺตมิ สรณิ สโภคิ** เป็นบทวิเสสนะ ของ **ชนิ** (โยคเข้ามา) วางไว้ใกล้กัน

คำว่า **มิตฺตา** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **โหนติ**

คำว่า **พหุชฺชโน** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **ภชติ**

คำว่า **อตฺถเหตุ** เป็นบทเหตุ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **ภชติ**

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มรุตาคคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคาถานี้เป็นพหุสัทติมรุตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, วรรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **ทุมิ ยถา สาทุผล อรณเณ** มีครุ ๖ ตัว คือ มิ, ถา, สา, ลิ, รณ, เณ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๒๔ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ อ, อ, อา, อา, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ ย, ณ, ณ, อักษรมฺฐฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรพันธุฐาน ๕ ตัว คือ ท, ถ, ส, ท, ล, มีอักษรโฏฐฐาน ๔ ตัว คือ อุ, ม, อุ, ผ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ และอักษรนาสิกฐาน ๒ ตัว คือ (°), (°)

บาทที่ ๒ ว่า **สมนตโต สมภิสรรนติ ปกฺขี** มีครุ ๕ ตัว คือ มน, โต, รน, ปก, ขี อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๒๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๐ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, ก, ข, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ อิ, อิ, อิ, อักษรมฺฐฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรพันธุฐาน ๘ ตัว คือ ส, น, ต, ต, ส, ส, น, ต, อักษรโฏฐฐาน ๔ ตัว คือ ม, ม, ภ, ป, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ โอ

บาทที่ ๓ ว่า **เอวมปิ อหฺตมิ สรณิ สโภคิ** มีครุ ๗ ตัว คือ เอ, วม, อห, ตมิ, นั, โภ, คั อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๒๕ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, ค, อ, อ, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ อิ, อักษรมฺฐฐาน ๒ ตัว คือ ห, ตมิ, อักษรพันธุฐาน ๔ ตัว คือ ส, ต, น,

ส, และอักษรโอภาฐาน ๓ ตัว คือ ม, ป, ภ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โอ อักษรทันโตฐานตัวเดียว คือ ว และอักษรนาสิกฐาน ๓ ตัว คือ (°), (°), (°)

บาทที่ ๔ ว่า พหุชโน ราชติ อตถเหตุ มีครุ ๔ ตัว คือ หุช, โน, อต, เห อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๒๓ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ อ, ห, อ, อ, อ, อ, ห, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ ช, ช, ช, อิ, อักษรทันฐาน ๕ ตัว คือ น, ต, ต, ถ, ต, อักษรโอภาฐาน ๔ ตัว คือ พ, อุ, ภ, อุ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ และอักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โอ

(๓) สมตาคูณ รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมฺหุสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สลิล) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมฺหุสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะสลิลและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า พุํ ยถา สาทุผลํ อรณเณ เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๒ ว่า สมนฺโต สมนฺตโร สมนฺตโร ปกฺโข เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๓ ว่า เอวมฺปิ อหฺมฺ สรณํ โสภคํ เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๔ ว่า พหุชโน ราชติ อตถเหตุ เป็นมิสสกสมตา

คาถานี้จัดเป็นมิสสกสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๘ พยางค์ มี ถา ใน ยถา, ผ ใน สาทุผล ในบาทที่ ๑, ภิ ใน สมนฺตโร ในบาทที่ ๒, พฺ ใน อหฺม, ธ ใน สรณํ, โภ ใน โสภคํ ในบาทที่ ๓, ภ ใน ราชติ, ถ ใน อตถเหตุ ในบาทที่ ๔ และผสมอยู่กับสลิลอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐาน ๒ ตัว คือ ก, ค, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ ญ, ญ, ช, ช, ช, อักษรทันฐาน ๑๒ ตัว คือ ท, ท, น, ต, ต, น, ต, น, น, ต, ต, ต, และโอภาฐาน ๖ ตัว คือ ม, ม, ป, ม, ป, พ จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) สุขุมลตาคูณ ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคูณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสลิลจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, समास และ สันโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อตฺตสุขุมลตาคูณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคาถานี้เป็น สัทสุขุมลตาคูณ ในคาถานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิตอักษรอยู่ ๘ พยางค์ มี ถา ใน ยถา, ผ ใน สาทุผล ในบาทที่ ๑, ภิ ใน สมนฺตโร ในบาทที่ ๒, พฺ ใน อหฺม, ธ ใน สรณํ, โภ ใน โสภคํ ในบาทที่ ๓, ภ ใน ราชติ, ถ ใน อตถเหตุ ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือสันโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า สมฺตโร (ส + อภิสฺตโร) เอวมฺปิ (เอว + ปิ) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลตาคูณ

(๕) อตฺตพยัตตคฺคฺน รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กณโฑที่ทับซ้อน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัททอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยศัพท์
 ข. อรรถอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยเนื้อความ
 ในคานานี้เป็น สัททอรรถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดง
 โดยศัพท์

คาถาว่า

อุกกุฏเจ สุรมิจฉนติ	มนตีสู อุกตุหล
ปิยญจ อนนปานมहि	อตเถ ชาเต จ ปณจิติ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **สุริ, อุกตุหล, ปิย และ ปณจิติ** เป็นบทอวุตตกัมม วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ อิจฉนติ

คำว่า **อุกกุฏเจ, มนต์ีสู, อนนปานมहि และ อตเถ** เป็นบทประธาน ในประโยคลักษณะ มีกิริยาคุณพากย์ คือ ชาเต

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มรุตาคคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคานานี้เป็นพหุสัทตมรุตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, วรรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **อุกกุฏเจ สุรมิจฉนติ** มีครุ ๖ ตัว คือ อุ, ก, ฎ, เจ, สุ, มิจ, ฉน อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ ก, ก, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ อ, จ, ฉ, อ, อักษรมัทฐาน ๓ ตัว คือ ฎ, จ, ร, อักษรทนต์ฐาน ๓ ตัว คือ ส, น, ต, มีอักษรโองฐฐาน ๓ ตัว คือ อุ, อุ, ม, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ

บาทที่ ๒ ว่า **มนตีสู อุกตุหล** มีครุ ๔ ตัว คือ ม, ตี, ตู, ล อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อ, อ, ก, ห, อ, อ, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ อี, อักษรทนต์ฐาน ๕ ตัว คือ น, ต, ส, ต, ล, อักษรโองฐฐาน ๔ ตัว คือ ม, อุ, อุ, อุ และอักษรนาสิกฐฐานตัวเดียว คือ (°)

บาทที่ ๓ ว่า **ปิยญจ อนนปานมहि** มีครุ ๔ ตัว คือ ย, ญ, ปา, นม อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อา, อ, ห, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ อ, ย, ญ, จ, อ, อักษรทนต์ฐาน ๓ ตัว คือ น, น, น และอักษรโองฐฐาน ๓ ตัว คือ ป, ป, ม

บาทที่ ๔ ว่า **อตเถ ชาเต จ ปณจิติ** มีครุ ๖ ตัว คือ อ, เถ, ชา, เต, ป, ติ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อ, อา, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ ช, จ, อ, อักษรมัทฐาน ๒ ตัว คือ ญ, ฑ, อักษรทนต์ฐาน ๔ ตัว คือ ต, ฎ, ต, ต,

อักษรโอษฐ์ฐานตัวเดียว คือ ป, อักษรกัณฐฐาน ๒ ตัว คือ เอ, เอ และอักษรนาสิกัฐานตัวเดียว คือ (ˆ)

(๓) **สมตาคูณ** รศคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมทุสมตาคูณ มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สลิล) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลผฏฐสมตาคูณ มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตาคูณ มีพยัญชนะสลิลและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **อุกกุญฺเจ สุรมิจฺฉนฺติ** เป็นมิสสกสมตาคูณ

บาทที่ ๒ ว่า **มนฺตีสุ อุกฺตุหฺลํ** เป็นเกวลมทุสมตาคูณ

บาทที่ ๓ ว่า **ปิยญฺจ อนฺนปानมฺหิ** เป็นเกวลมทุสมตาคูณ

บาทที่ ๔ ว่า **อตฺเถ ชาเต จ ปณฺชิตํ** เป็นมิสสกสมตาคูณ

คาถานี้จัดเป็นมิสสกสมตาคูณ เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๓ พยางค์ มี **เจ** ใน อุกกุญฺเจ, **ฉน** ใน สุรมิจฺฉนฺติ ในบาทที่ ๑, **เถ** ใน อตฺเถ ในบาทที่ ๔ และผสมอยู่กับสลิลอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐาน ๓ ตัว คือ ก, ก, ก, อักษรตารฐาน ๔ ตัว คือ ญ, จ, ช, จ, อักษรมทุฐาน ๓ ตัว คือ ฎ, ณ, ฑ, อักษรทันฐาน ๑๑ ตัว คือ ฌ, ฏ, ฐ, ฑ, ฒ, ฌ, ฎ, ฏ, ฐ, ฑ, ฒ และโอษฐ์ฐาน ๖ ตัว คือ ม, ม, ป, ป, ม, ป จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลตาคูณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคูณ รศความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสลิลจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณฺธที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัถลสุขุมลตาคูณ รศความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคาถานี้เป็น สัทสุขุมลตาคูณ ในคาถานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิตอักษรอยู่ ๓ พยางค์ มี **เจ** ใน อุกกุญฺเจ, **ฉน** ใน สุรมิจฺฉนฺติ ในบาทที่ ๑, **เถ** ใน อตฺเถ ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือสัณฺธที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า สุรมิจฺฉนฺติ (สุรฺ + อิจฺฉนฺติ) ปิยญฺจ (ปิยฺ + จ) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลตาคูณ

(๕) **อัถลพัตติคุณ** รศคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กัณฐที่ก่อให้เกิดสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอัถลพัตติคุณ อัถลพัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถลอัถลพัตติคุณ อัถลพัตติคุณโดยเนื้อความ

ในคาถานี้เป็น สัทอัถลพัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

คาถาว่า

อุภินนมตถิ จรติ	อตตโน จ ปรสส จ
ปริ สงกุปิติ ฌตวา	โย สโต อุปสมมติ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **อุภินัน** (ขนาน) เป็นบทสัมพันธ์วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ จรติ

คำว่า **อตถิ** เป็นบทออกตัวกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ จรติ

คำว่า **อตตโน, ปรสส** เป็นบทสัมพันธ์วางไว้ใกล้กับบทว่า อุภินัน ขนาน

คำว่า **ปริ** เป็นบทออกตัวกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ฌตวา

คำว่า **สงกุปิติ** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปริ

คำว่า **โย, สโต** เป็นบทวิเสสนะ ของ ชโน (โยคเข้ามา) วางไว้ใกล้กัน

คำว่า **อุปสมมติ** เป็นบทกิริยาคุมพากย์

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มรุตาคคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคาถานี้เป็นพาสัตติมรุตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, วรรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **อุภินนมตถิ จรติ** มีครุ ๓ ตัว คือ ภิน, มต, ถิ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ อิ, จ, อิ, อักษรมูฐฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทันตฐาน ๕ ตัว คือ น, น, ต, ถ, ต, มีอักษรโอฐฐาน ๓ ตัว คือ อุ, ฤ, ม และอักษรนาสิกฐานตัวเดียว คือ (°)

บาทที่ ๒ ว่า **อตตโน จ ปรสส จ** มีครุ ๓ ตัว คือ อต, โน, รส อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ จ, จ, อักษรมูฐฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทันตฐาน ๕ ตัว คือ ต, ต, น, ส, ส, อักษรโอฐฐานตัวเดียว คือ ป และอักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โอ

บาทที่ ๓ ว่า **ปริ สงกุปิติ ฌตวา** มีครุ ๕ ตัว คือ ริ, สง, ติ, ฌต, วา อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๒๐ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ อ, อ, อ, ง, ก, อ, อ, อา, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ อิ, ฌ, อักษรมูฐฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทันตฐาน ๓ ตัว คือ ส, ต, ต, อักษรโอฐฐาน ๓ ตัว คือ ป, อุ, ป, อักษรทันตฐานตัวเดียว คือ ว และอักษรนาสิกฐาน ๒ ตัว คือ (°), (°)

บาทที่ ๔ ว่า **โย สโต อุปสมมติ** มีครุ ๓ ตัว คือ โย, โต, สม อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๔ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ ย, อิ, อักษรทันตฐาน ๔ ตัว คือ ส, ต, ส, ต, อักษรโอฐฐาน ๔ ตัว คือ อุ, ป, ม, ม และอักษรกัณฐฐาน ๒ ตัว คือ โอ, โอ

(๓) **สมตาคูณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมทุสมตาคูณ มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สัท) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลพญฐสมตาคูณ มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกกสมตาคูณ มีพยัญชนะสัทและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **อุภินนมตถ์ จรติ** เป็นมิสสกกสมตาคูณ

บาทที่ ๒ ว่า **อตตโน จ ปรสส จ** เป็นเกวลมทุสมตาคูณ

บาทที่ ๓ ว่า **ปรัง สกุกุปีตัง ญตวา** เป็นเกวลมทุสมตาคูณ

บาทที่ ๔ ว่า **โย สโต อุปสมมติ** เป็นเกวลมทุสมตาคูณ

คาถานี้จัดเป็นมิสสกกสมตาคูณ เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๒ พยางค์ มี **ภิน, ถ** ใน **อุภินนมตถ์** ในบาทที่ ๑ และผสมอยู่กับสัทอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐาน ๒ ตัว คือ ง, ก, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ จ, จ, จ, ญ, อักษรทันตฐาน ๑๑ ตัว คือ น, น, ต, ต, ต, ต, น, ต, ต, ต, ต และโอฐฐาน ๗ ตัว คือ ม, ป, ป, ป, ป, ม, ม จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลตาคูณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคูณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสัทจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อตลสุขุมลตาคูณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคาถานี้เป็น สัทสุขุมลตาคูณ ในคาถานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิตอักษรอยู่ ๒ พยางค์ มี **ภิน, ถ** ใน **อุภินนมตถ์** ในบาทที่ ๑ และไม่มีสนธิหรือสัณโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า **อุภินนมตถ์ (อุภินน + อตถ)** ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลตาคูณ

(๕) **อตลพัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กัณฐที่ก่อให้เกิดสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอตลพัตติคุณ อตลพัตติคุณโดยศัพท์

ข. อตลอตลพัตติคุณ อตลพัตติคุณโดยเนื้อความ

ในคาถานี้เป็น สัทอตลพัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

๔.๗.๕ สรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์ อตล ศัพท์ตามที่ได้นำเสนอมามากกลุ่มคัมภีร์สัททวิเสส ขอสรุปดังต่อไปนี้

อตล ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก **อร ชาติ + ถ ปัจจัย, อส ชาติ + ถ ปัจจัย, อตล ชาติ + อ ปัจจัย** มีความหมาย ๔ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **ปโยชน** ประโยชน์หรือความต้องการ

(๒) สททาทิเธยย เนื้อความที่ศัพท์กล่าว (๓) วุฑฒิ ความเจริญ (๔) ธน ทรัพย์ (๕) วตถุ วัสดุ (๖) การณ เหตุ (๗) นาส ความพินาศ (๘) หิต ประโยชน์เกื้อกูล (๙) ปจฉิมปพพต ภูเขาด้านทิศตะวันตก อุทาหรณ์ที่นำมาอ้างอิงในแต่ละความหมายนั้น มีที่เป็นฉันท์ประเภทต่าง ๆ ประกอบด้วย อุเพนทรวีเชียรคาถา, อินทรวีเชียรคาถา, เวสสเทวีคาถา, ปฐยาวัตตคาถา, และปฐมภการวิปูลาคาถา และเป็นสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ (๑) ปสาทคุณ (๒) มรุตาคคุณ (๓) สมตาคคุณ (๔) สุขุมาลตาคคุณ (๕) อตถพยัตติคุณ

๔.๘ วิเคราะห์ คุณ ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาลี ตามคัมภีร์สัทททวิเสส

บทบาลีว่า กามคุณา, สตคุณา, มาลาคุณน ที่มี คุณ ศัพท์ประกอบอยู่ ผู้วิจัยเห็นควร นำมาศึกษาวิเคราะห์ โดยเริ่มศึกษาตั้งแต่ด้านหลักภาษา พจนานุกรมไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๔.๘.๑ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักภาษา

คุณ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า คุณ ปกาสเน=ประกาศ, จเย=สั่งสม, อามนต ฌ=ร้องเรียก, พนธเน=ผูก, คณ สงขยาณ=นับ-คำนวณ + อ, คุช ปกาสเน=ประกาศ + ยุ, คมฺ คตฺมิทฺ =ไป + ณ, คุ สทเท=ออกเสียง + ยุ มีกระบวนการสร้างศัพท์ ดังนี้

คุณ

คุณ + อ

คุณ + อ

คุณ

สำเร็จรูปเป็น คุณ

ลง อ ปัจจัย

ลบสระ อ ท้าย คุณ ธาตุ

นำพยัญชนะประกอบสระ

สพฺพโต ฌวฺตฺวาวิ วา

ธาตฺสสนฺโต โลโป ฯลฯ

นเย ปรี ยุตฺเต

คณ

คณ + อ

คณ + อ

คุณ + อ

คุณ

สำเร็จรูปเป็น คุณ

ลง อ ปัจจัย

ลบสระ อ ท้าย คณ ธาตุ

เปลี่ยน อ ต้นธาตุ เป็น อุ

นำพยัญชนะประกอบสระ

สพฺพโต ฌวฺตฺวาวิ วา

ธาตฺสสนฺโต โลโป ฯลฯ

กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฯ

นเย ปรี ยุตฺเต

คุช

คุช + ยุ

คุช + ยุ

คุช + อน

คุช + อณ

คุ + อณ

คุ + ณ

สำเร็จรูปเป็น คุณ

ลง ยุ ปัจจัย

ลบสระ อ ท้าย คุช ธาตุ

เปลี่ยน ยุ เป็น อน

เปลี่ยน น เป็น ณ

ลบ ชุ ท้ายธาตุ

ลบ อ สระหลัง

กตฺตฺกรณฺปเทเสสุ จ

ธาตฺสสนฺโต โลโป ฯลฯ

อนกา ยุณฺวฺนํ

รหาทิโต ณ

กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฯ

วา ปโร อสรุปา

คมุ		
คมุ + ณ	ลง ณ ปัจจัย	วิสรูปทาทีโต ณ
คมุ + ณ	ลบสระ อุ ท้าย คมุ ธาตุ	ธาตฺสสนโต โลโป ฯลฯ
คมุ + อ	ลบ ณ อนุพันธ์	การิตาน โณ โลโป
คณ + อ	เปลี่ยน ม ท้ายธาตฺ เป็น ณ	กวจิ ธาตุวิภตติปา
คณ + อ	เปลี่ยน อ ต้นธาตฺเป็น อุ	กวจิ ธาตุวิภตติปา
คณ	นำพยัญชนะประกอบสระ	นเย ปริ ยุตเต
สำเร็จรูปเป็น คุณ		

คุ		
คุ + ยุ	ลง ยุ ปัจจัย	กตตุกรณปะเสสุ จ
คุ + อน	เปลี่ยน ยุ เป็น อน	อนกา ยุณฺวณฺ
คุ + อณ	เปลี่ยน น เป็น ณ	รหาทิโต ณ
คุ + ณ	ลบ อ สระหลัง	วา ปโร อสรูปา
สำเร็จรูปเป็น คุณ		

๔.๘.๒ วิเคราะห์ศัพท์ตามพจนานุกรม

คุณ ศัพท์ที่มีความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา^{๓๒๙} ว่า

กามคุณาติ กามยิตพพฺภูเจณ กามา, พนฺธณฺภูเจณ คุณา. อนุชานามิ ภิกฺขเว อหตฺตานํ
วตถานํ ทฺวิคฺฌนํ สํฆาณฺนิตฺติ^{๓๓๐} เอตถ หิ ปฏฺฐลฺภฺโส คุณสทฺโท.^{๓๓๑}

อจฺเจนฺติ^{๓๓๒} กาลา ตฺรยณฺติ รตฺติโย,

วโยคุณา อนุปฺพุพฺพ ชฺหนฺตีติ^{๓๓๓}

เอตถ ราสฺสุโธ คุณสทฺโท. สตฺคุณา ทกฺขิณา ปาฏิกงฺขิตพฺพาติ^{๓๓๔} เอตถ อานิสฺสุโธ คุณสทฺโท. อนตฺ
อนตฺคณฺ, ^{๓๓๕} กยิรา มาลาคุณ พฺหุติ^{๓๓๖} จ เอตถ พนฺธณฺภูโธ คุณสทฺโท.

อนุชานามิ ภิกฺขเว อหตฺตานํ วตถานํ ทฺวิคฺฌนํ สงฺฆาณฺนิตฺติ^{๓๓๗} เอตถ หิ ปฏฺฐลฺภฺโส คุณณฺโธ. สต-
คุณา ทกฺขิณา ปาฏิกงฺขิตพฺพาติ^{๓๓๘} เอตถ อานิสฺสุโธ. อนตฺ อนตฺคณฺนติ^{๓๓๙} เอตถ โภจฺจาสฺสุโธ. กยิรา

^{๓๒๙} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๕๔๖/๓๓๕., ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๔/๒๒-๒๓., ขุ.พฺพุทธ.อ. (บาลี) ๔๐/๗๖.

^{๓๓๐} วิ.ม. (บาลี) ๕/๓๔๘/๑๕๑-๒.

^{๓๓๑} ฉ.ม. คุณณฺโธ. เอมฺปริปี.

^{๓๓๒} ก. อจฺจยณฺติ.

^{๓๓๓} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๔/๓.

^{๓๓๔} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๗๙/๓๒๔.

^{๓๓๕} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๗/๒๕๑.

^{๓๓๖} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๕๓/๒๖.

^{๓๓๗} วิ.ม. (บาลี) ๕/๓๔๘/๑๕๑-๒.

^{๓๓๘} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๗๙/๓๒๔.

^{๓๓๙} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๗/๒๕๑.

อุทาหรณ์: อนุชานามิ ภิกขเว อหทานํ ทุสสานํ อหตกปปานํ **ทวิคุณํ** สงฆาภี เอกัจฉิยํ อุตตราสงคํ เอกัจฉิยํ อนุตราสกํ อุตฺตฺรตฺตานํ ทุสสานํ **จตุคฺคณฺ** สงฆาภี **ทวิคุณํ** อุตตราสงคํ **ทวิคุณํ** อนุตราสกํ^{๓๔๘} ภิกษุทั้งหลาย สำหรับผ้าใหม่และผ้าเทียมผ้าใหม่ เราอนุญาตสังฆาภิ **สองชั้น** อุตตรา-
สงคฺชั้นเดียว อนุตราสกชั้นเดียว สำหรับผ้าที่เก็บไว้ค้างฤดู เราอนุญาตสังฆาภิ **สี่ชั้น** อุตตราสงคฺ **สอง**
ชั้น อนุตราสก **สองชั้น**

นิเวตฺโถ อนุตราสเกน **ทิกฺคนํ** สฆาภี ปารุโธ^{๓๔๙} ภิกษุหนึ่งผ้าอนุตราสก ห่มผ้าสังฆาภิ **สอง**
ชั้น

ทิกฺคนํ สฆาภินฺติ ทุปฺภุณฺเณ สฆาภี^{๓๕๐} คำว่า **ทิกฺคนํ** สงฆาภี ได้แก่ สังฆาภิมี ๒ ชั้น

๒. ราสี แปลว่า กอง, ชวง

อุทาหรณ์: อจฺเจนฺติ กาลา ตฺรยณฺติ รตฺตโย

วโยคฺคณา อนุปุพฺพํ ชนฺติ

เอตํ ภยํ มรณฺ เภกฺขมาโน

ปุณฺณานิ กยิราถ สุขาวหาณิ^{๓๕๑}

กาลลฺวงฺลเยไป คินฺผ่านฺพันไป

ชวงแห่งวัย ย่อมผ่านไปตามลำดับ

บุคคลพิจารณาเห็นภัยนี้ในมรณะ

ควรทำบุญที่นำความสุขมาให้

วโยคฺคณาติ ปรมมชฺฉิมปจฺฉิมวยานํ คุณา ราสโยติ อตฺโถ ๑ เป ๑ ตสฺมา วโยคฺคณาติ วโย-
ราสโย เวทิตพฺพา^{๓๕๒} คำว่า **วโยคฺคณา** ได้แก่ ชวง อธิบายว่า กองแห่งปฐมวัย มัชฌิมวัย และปัจฉิมวัย
๑ ๒ ๑ เพราะเหตุนี้ บัณฑิตพึงทราบกองแห่งวัย ว่า**ชวงแห่งวัย**

๓. อานิสฺส แปลว่า ผลานิสงส์

อุทาหรณ์: ตฺตฺรานนทฺ ติรจฺฉานคเต ทานํ ทตฺวา **สตคฺคณา** ทกฺขินา ปาภิกงฺขิตพฺพา^{๓๕๓}
อานนทํ ในทักขินาปาฐิบุคคลิก ๑๔ ประการนั้น บุคคลให้ทานในสัตว์เดรัจฉานแล้ว พึงหวังทักขินา
อันมีอานิสงส์ได้ร้อยเท่า

สตคฺคณาติ สตานิสฺสา. **ปาภิกงฺขิตพฺพาติ** อิจฺฉิตพฺพา. อิทํ วุตฺตํ โหติ อยํ ทกฺขินา อายุสฺตํ
วณฺณสฺตํ สุขสฺตํ พลสฺตํ ปฏฺิภาณสฺตณฺติ ปยจฺ อานิสฺสสฺตานิ เทติ อตฺตภาวสเต อายุ เทติ วณฺณํ สุขํ พลํ
ปฏฺิภาณํ เทติ นิปฺปฺริตฺสํ กโรติ. ภาวสเตปิ วุตฺเต อยเมว อตฺโถ^{๓๕๔} คำว่า **สตคฺคณา** ได้แก่ มีอานิสงส์ ๑๐๐
เท่า คำว่า **ปาภิกงฺขิตพฺพา** ได้แก่ พึงปรารถนา คำนี้มีอธิบายว่า ทักขินานี้ย่อมให้อานิสงส์ ๕๐๐ คือ
อายุ ๑๐๐ วรรณะ ๑๐๐ สุขะ ๑๐๐ พละ ๑๐๐ ปฏฺิภาณ ๑๐๐ ย่อมให้อายุ วรรณะ สุขะ พละ

^{๓๔๘} วิ.ม. (บาลี) ๕/๓๔๘/๑๕๑-๒.

^{๓๔๙} วิ.ป. (บาลี) ๘/๔๘๐/๔๔๒.

^{๓๕๐} วิ.อ. (บาลี) ๓/๓๔๗/๒๑๘.

^{๓๕๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๔/๓.

^{๓๕๒} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๔/๒๒.

^{๓๕๓} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๗๙/๓๒๔.

^{๓๕๔} ม.อ.อ. (บาลี) ๓/๓๗๙/๒๒๙.

ปฏิภาณใน ๑๐๐ อัตภาพ ย่อมทำความไม่สะดุ้งใน ๑๐๐ อัตภาพ แม้ในภพ ๑๐๐ ที่กล่าวไว้แล้ว ก็มีอธิบายอย่างนี้เหมือนกัน

สาฎกั ปชหี ตตถ

นวโทสมุปาคต์

วากจිරิ นิวาเสสิ

ทวาทสคุณมุปาคต์.^{๓๕๕}

ละทิ้งผ้าสาฎกซึ่งประกอบด้วยโทษ ๙ ประการเสีย แล้วนุ่งผ้าคากรอง (ผ้าเปลือกไม้) ซึ่งประกอบด้วยอานิสงส์ ๑๒ ประการ

ทวาทสคุณมุปาคตนต์ ทวาทสหิ อานิสเสหิ อุเปตฺติ^{๓๕๖} บาทคาถาว่า **ทวาทสคุณมุปาคต์** ได้แก่ ประกอบด้วยอานิสงส์ ๑๒ ประการ

๔. พนฺธ แปลว่า ผูก, พัน, มัด, ขด, กำ, กามคุณ

อุทาหรณ์: ยถาปิ ปุปฺพราสิมฺหา

กยิรา มาลาคุณ พหู

เอว ชาเตน มจฺเจน

กตตพฺพิ กุสลํ พหู^{๓๕๗}

นายมาลาการพึงทำ**พวงดอกไม้**ให้มาก จากกอดอกไม้ แม้ฉันใด สัตว์ผู้มี
อันจะพึงตายเป็นสภาพ เกิดมาแล้วควรทำกุศลไว้ให้มาก ฉะนั้น

มาลาคุณ พหูติ เอกโต วนฎีกมาลาทีเกทา นานุปการา มาลาวิกติโย^{๓๕๘} สองบทว่า **มาลาคุณ พหู** ความว่า ซึ่งพวงดอกไม้หลายชนิด ต่างโดยชนิดมีดอกไม้ที่ร้อยชั่วคราวเป็นต้น.

อพรหมจริยวตฺปิ **สมปฺนฺนํกามคุณิ** อมจฺจํ พนฺธนาการ์ ปเวเสตฺวา อิตถินิ มุขฺปิ ปสฺสิตุ อเทนฺโต ตมฺหา จานา จาเวติ นาม^{๓๕๙} พระราชาย่อมอาจให้อำมาตย์**ผู้เพียบพร้อมด้วยกามคุณ** แม้มิได้ประพฤติพรหมจรรย์ให้เข้าไปเรือนจำ แล้วไม่ให้เห็นแม้หน้าของหญิงทั้งหลาย ชื่อว่าย่อมให้เคลื่อนจากฐานะนั้น

๕. อุปฺปธาน เป็นวิเสสนะ-ศัพท์ขยาย

อุทาหรณ์: จตฺตพฺพิธิ สามณฺณคุณฺณกริยายทิจฉาวเสน ยถา รุกฺโข นิโล ปาจโก สิริวฑฺฒติ อาทิ^{๓๖๐} นาม ๔ ประเภท คือ (๑) สามัญญนาม-นามทั่วไป เช่น รุกฺโข-ต้นไม้ (๒) **คุณฺนาม**-นามที่แสดงลักษณะของคน สัตว์ สิ่งของเป็นต้น เช่น นิโล-สีเขียว (๓) กิริยานาม-นามที่แสดงกิริยาอาการ เช่น ปาจโก-ผู้หุง และ (๔) ยทิจฉาวนาม-นามที่ตั้งชื่อตามความชอบใจ เช่น สิริวฑฺฒ ทาสชื่อว่าสิริวฑฺฒ

๖. สีสฺยาที แปลว่า คุณมีศีลเป็นต้น

อุทาหรณ์: จตฺตาโร ปจฺจเย ททฺมานา **สีสฺยาทีคุณฺณสมปฺนฺนํ** สมพฺพุธานิ เหม^{๓๖๑} เราทั้งหลายเมื่อจะถวายปัจจัย ๔ ย่อมถวายแต่พระพุทธเจ้า **ผู้ทรงประกอบด้วยพระคุณมีศีลคุณเป็นต้น**

^{๓๕๕} **ขุ.พุทธ.** (บาลี) ๓๓/๓๐/๔๕๐., **ส.ฎีกา** (บาลี) ๑/๔/๗๑.

^{๓๕๖} **ขุ.พุทธ.อ.** (บาลี) ๓๐/๑๑๘

^{๓๕๗} **ขุ.ธ.** (บาลี) ๒๕/๕๓/๒๖.

^{๓๕๘} **ขุ.ธ.อ.** (บาลี) ๓/๕๓/๒๖.

^{๓๕๙} **ม.ม.อ.** (บาลี) ๒/๓๘๑/๒๖๑.

^{๓๖๐} **รูปสีทธิ.** ๕๕.

^{๓๖๑} **ที.ปา.อ.** (บาลี) ๓/๒๘/๑๓.

อสงขุเขยยานิ นามานิ

สกุณน มหะสิโน.

คุณน นามมุตฺเตยฺย

อปี นาม สหสฺสโต^{๓๖๒}

ใคร ๆ ไม่พึงนับพระนามของพระมหะสิเจ้า โดยพระคุณที่มีอยู่ พึงยกพระนาม
ขึ้น โดยพระคุณ แม้ตั้งพันพระนาม

๗. สุกุภาติ แปลว่า สีมี่สีขาวเป็นต้น

๘. ชียา แปลว่า สายธนู

๙. โภฏฐาส แปลว่า ส่วน, น้อย

อุทาหรณ์: อนุตฺ อนุตฺคุณฺ อุตฺริยฺ กรีสิ^{๓๖๓} ใส้ใหญ่ ใส้น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า

๔.๘.๓ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักฉันทลักษณ์

คากลว่า

อจฺเจนฺติ กาลา ตฺรยฺนฺติ รตฺติโย

วโยคฺณา อนุปฺพุพฺพิ ชนฺหฺติ

เอตฺ ภยฺ มฺรณฺ เปกฺขมาโน

ปุณฺณานิ ภิยฺรธา สฺขาวาหานิ

เป็นวาโตมมีคาถา และอินทรวีเชียรคาถา ในติฎฐฎาฉันท ๑๑ พยางค์ เข้ากับอินทรวงศ
คาถา ในชคตีฉันท ๑๒ พยางค์

ต	ต	ช	ร		อินทรวงศคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๒		
อจฺเจนฺติ	กาลา ต	ตฺรยฺนฺติ	รตฺติโย		
ม	ภ	ต	ค	ค	วาโตมมีคาถา
๒ ๒ ๒	๒ ๑ ๑	๒ ๒ ๑	๒	๒	
วโยคฺ	ณา อนุ	ปฺพุพฺพิ ช	หฺน	ติ	
ม	ภ	ต	ค	ค	วาโตมมีคาถา
๒ ๒ ๒	๒ ๑ ๑	๒ ๒ ๑	๒	๒	
เอตฺ ภ	ยฺ มร	เน เปกฺข	มา	โน	
ต	ต	ช	ค	ค	อินทรวีเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
ปุณฺณานิ	ภิยฺรธา	สฺขาว	หา	นิ	

^{๓๖๒} ข.อุ.อ. (บาลี) ๕๓/๓๖๐., ที.สี.ฎีกา (บาลี) ๕๔๖/๔๘๔.

^{๓๖๓} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๗/๒๕๑.

คาถานี้เป็นอุปัชฌายาคาถา ซึ่งผสมระหว่างอินทรวงศคาถา (บาทที่ ๑) เข้ากับวาโตมมีคาถา (บาทที่ ๒ และ ๓) และอินทรวีเชียรคาถา (บาทที่ ๔) คาถาที่เป็นอินทรวงศคาถา จะมี ต ช ร คณะ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุหลหมีรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๑ ๒ จะเห็นจากคำว่า อจเจนต์ติ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า กาลา ต (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า รยนต์ติ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ และ คำว่า รตติโย (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ

ส่วนบาทที่ ๒ และ ๓ เป็นวาโตมมีคาถา จะมี ม ภ ต คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุหลหมีรูปว่า ๒ ๒ ๒, ๒ ๑ ๑, ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ จะเห็นได้จากคำว่า วโยคุ (๒ ๒ ๒) เป็น ม คณะ, ณา อนุ (๒ ๑ ๑) เป็น ภ คณะ, ปุพพิ ช (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า หน (๒) เป็น ครุ และคำว่า ตติ (๒) เป็น ครุ (ปาหันทครุ)

บาทที่ ๓ ว่า เอต ภ (๒ ๒ ๒) เป็น ม คณะ, ยมร (๒ ๑ ๑) เป็น ภ คณะ, เน เปกข (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า มา (๒) เป็น ครุ และคำว่า โน (๒) เป็น ครุ

และบาทที่ ๔ เป็นอินทรวีเชียรคาถา จะมี ต ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุหลหมีรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ จะเห็นได้จากคำว่า ปุณณานิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ฎิยราถ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, สุขาว (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า หา (๒) เป็น ครุ และ คำว่า นิ (๒) เป็น ครุ (ปาหันทครุ)

คาถาว่า

สาฎกั ปชหี ตตถ
วากจิริ นีวาเสสี

นวิโทสมุปากต
ทวาทสคุณมุปากต

เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่า ปัฐยาวัตตคาถา

ครึ่งคาถาแรก							
ค	ช	ย	ถ	ถ	ช	ช	ค
๒	๑ ๒ ๑	๑ ๒ ๒	๑	๑	๑ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
สา	ฎัก ป	ชหี ตต	ถ	น	วิโทส	มุปาก	ต
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ย	ย	ค	ค	ภ	ช	ค
๒	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๒	๒	๒ ๑ ๑	๑ ๒ ๑	๒
วา	กจิริ	นีวาเส	สี	ทวา	ทสคุณ	มุปาก	ต

คาถานี้เป็นอนุฎฐภาฉันท ๘ พยางค์ ประเภท ปัฐยาวัตตคาถา มี ย ช ย ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ ชหี ตต (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ มุปาก (๑ ๒ ๑)
และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ นิวาเส (๑ ๒ ๒)
มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ มุปาก (๑ ๒ ๑)
และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

คาถาว่า

ยถาปี ปุบุผราสิมหา กยิรา มาลาคุณ พหู
เอวี ชาเตน มจเจน กตตพพิ กุสลี พหู

เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่า ปัฐยาวัตตคาถา

ครึ่งคาถาแรก							
ล	ร	ย	ค	ค	ม	ช	ค
๑	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๒	๒	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
ย	ถาปี ปุบุ	ผราสิมา	หา	กยิ	รา มาลา	คุณ พ	หุ
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ม	ย	ล	ค	ต	ช	ค
๒	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
เอ	วี ชาเต	น มจเจ	น	กต	ตพพิ กุ	สลี พ	หุ

คาถานี้เป็นอนุสุภาณันท์ ๘ พยางค์ ประเภท ปัฐยาวัตตคาถา มี ย ช ย ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ ผราสิมา (๑ ๒ ๒)
มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ คุณ พ (๑ ๒ ๑)
และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ น มจเจ (๑ ๒ ๒)
มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ สลี พ (๑ ๒ ๑)
และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

คาถาว่า

อสงขเยยยานิ นามานิ สคุณน มหาลีโน

คุณน นามมทุเธยย์

อปี นาม สหสส์โต

เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่า ปัฐยาวัตตคาถา

ครึ่งคาถาแรก							
ล	ม	ย	ล	ล	ช	ช	ค
๑	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๑	๑ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
อ	สงขุเยยยา	นิ นามา	นิ	ส	คุณน	มเหสิ	โน
ครึ่งคาถาหลัง							
ล	ร	ย	ค	ล	ช	ช	ค
๑	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๒	๑	๑ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
ค	เนน นา	มมทุเธย	ยั	อ	ปี นาม	สหสส์	โต

คาถานี้เป็นอนุสรณ์ฐานันท์ ๘ พยางค์ ประเภท ปัฐยาวัตตคาถา มี ย ช ย ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ นิ นามา (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ มเหสิ (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ มมทุเธย (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ สหสส์ (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

๔.๘.๔ วิเคราะห์ตามหลักอสังการ

คาถาว่า

อจเจนติ กาลา ตรยนติ รตติโย

วโยคุณา อนุพุพพ์ ชนฺติ

เอตํ ภยํ มรณํ เปกฺขมาโน

ปุณฺณานิ กยิราถ สุขาวหานิ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **อจเจนติ** เป็นบทกิริยาคุณพากย์ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ กาลา

คำว่า **ตรยุนติ** เป็นบทกิริยาคุมพากย์ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ รตติโย
 คำว่า **วโยคุณา** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ ชหนติ
 คำว่า **อนุปุพฺพ** เป็นบทกิริยาวิเสสน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ชหนติ
 คำว่า **เอต** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ภย
 คำว่า **ภย** เป็นบททอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ เปกขมานโน
 คำว่า **มรณ** เป็นบททอาธาร วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ เปกขมานโน
 คำว่า **ปุณฺณานิ** เป็นบททอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ กยิราถ
 คำว่า **สุขาวานิ** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปุณฺณานิ
ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มรุตาคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคานานี้เป็นพาทาสัตติมรุตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ์ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **อจเจนติ กาลา ตรยุนติ รตติโย** มีครุ ๗ ตัว คือ อจ, เจน, กา, ลา, ยน, รต, โย อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๒๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ อ, ก, อา, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๗ ตัว คือ จ, จ, อิ, ย, อิ, อิ, ย, อักษรมทรฐาน ๒ ตัว คือ ร, ร, อักษรพันฐาน ๘ ตัว คือ น, ต, ล, ต, น, ต, ต, ต, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, และอักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โอ

บาทที่ ๒ ว่า **วโยคุณา อนุปุพฺพ ชหนติ** มีครุ ๕ ตัว คือ โย, ณา, ปุพ, พ, หน อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๒๔ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ อ, ค, อา, อ, อ, อ, ห, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ ย, ช, อิ, อักษรมทรฐานตัวเดียว คือ ฌ, อักษรพันฐาน ๓ ตัว คือ น, น, ต, อักษรโอฐาน ๖ ตัว คือ อุ, อุ, ป, อุ, พ, พ, อักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โอ, อักษรพันฐานฐานตัวเดียว คือ ว และอักษรนาสิกฐานตัวเดียว คือ (°)

บาทที่ ๓ ว่า **เอต ภย มรณ เปกขมานโน** มีครุ ๗ ตัว คือ เอ, ต, ย, ฌ, เปก, มา, โน อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๒๔ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, ก, ข, อ, อา, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ ย, อักษรมทรฐาน ๒ ตัว คือ ร, ฌ, อักษรพันฐาน ๒ ตัว คือ ต, น, และอักษรโอฐาน ๔ ตัว คือ ภา, ม, ป, ม, อักษรกัณฐतालฐาน ๓ ตัว คือ เอ, เอ, เอ, อักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรนาสิกฐาน ๒ ตัว คือ (°), (°)

บาทที่ ๔ ว่า **ปุณฺณานิ กยิราถ สุขาวานิ** มีครุ ๕ ตัว คือ ปุณ, ณา, รา, ขา, หา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๒๕ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๐ ตัว คือ อา, ก, อ, อา, อ, ข, อา, อ, ห, อา, อักษรतालฐาน ๖ ตัว คือ ฌ, ฌ, อิ, ย, อิ, อิ, อักษรมทรฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรพันฐาน ๔ ตัว คือ น, ฌ, ส, น, อักษรโอฐาน ๓ ตัว คือ ป, อุ, อุ และอักษรพันฐานฐานตัวเดียว คือ ว

(๓) **สมตาคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

- ก. เกวลมทุสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สลิถ) ฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ข. เกวลมฺภูสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะสลิถและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **อจุเจติ กาลา ตรยนิติ รตติโย** เป็นเกวลมทุสมตา

บาทที่ ๒ ว่า **วโยคณา อนุพุพพิ ขหนติ** เป็นเกวลมทุสมตา

บาทที่ ๓ ว่า **เอตํ ภยํ มรณํ เปกขมาโน** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๔ ว่า **ปุณณานิ กยิราถ สุขาวหานิ** เป็นมิสสกสมตา

คาถานี้จัดเป็นมิสสกสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิธอักษรอยู่ ๓ พยางค์ มี **ภ** ใน **ภยํ**, **ข** ใน **เปกขมาโน** ในบาทที่ ๓, มี **ถ** ใน **กยิราถ** ในบาทที่ ๔ และผสมอยู่กับสัทอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐาน ๔ ตัว คือ ก, ค, ก, ก, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ จ, จ, ช, ฉ, ฌ, อักษรมฤทฐาน ๒ ตัว คือ ญ, ญ, อักษรทันตฐาน ๑๔ ตัว คือ น, ต, ต, น, ต, ต, ต, น, น, ต, ต, น, น, น, และโอฏฐฐาน ๗ ตัว คือ ป, พ, พ, ม, ป, ม, ป จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมาลตาคุณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมาลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสัทอักษรจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัถลสุขุมาลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคาถานี้เป็น สัทสุขุมาลตาคุณ ในคาถานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิธอักษรอยู่ ๓ พยางค์ มี **ภ** ใน **ภยํ**, **ข** ใน **เปกขมาโน** ในบาทที่ ๓, มี **ถ** ใน **กยิราถ** ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือสัณโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า สุขาวหานิ (สุข + อวหานิ) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมาลตาคุณ

(๕) **อัถลพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กณโฑษที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอัถลพยัตติคุณ อัถลพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถลอัถลพยัตติคุณ อัถลพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในคาถานี้เป็น สัทอัถลพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

คาถาว่า

สาฎกํ ปชหี ตตถ

วากจิริํ นิวาเสสี

นวโทสมุปาคตํ

ทวาทสคุณมุปาคตํ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **สาฎก** เป็นบทอวตตัมมะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ ปชหี
 คำว่า **นวโทสมุปาคต์** เป็นบทวิเสสณะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ สาฎก
 คำว่า **วากจิริ** เป็นบทอวตตัมมะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ นิวาเสลี
 คำว่า **ทวาทสคุณมุปาคต์** เป็นบทวิเสสณะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์ คือ นิวาเสลี
ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มรุตาคคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคานานี้เป็นพาทสัดติมรุตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **สาฎก ปชหี ตตถ** มีครุ ๔ ตัว คือ สา, ก, หี, ตต อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ อา, อ, ก, อ, อ, อ, ห, อ, อ, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ ช, อิ, อักษรมูทฐานตัวเดียว คือ ฎ, อักษรทันตฐาน ๔ ตัว คือ ส, ต, ต, ถ, อักษรโอฏฐฐานตัวเดียว คือ ปุ และอักษรนาสิกัฏฐฐาน ๒ ตัว คือ (◌), (◌)

บาทที่ ๒ ว่า **นวโทสมุปาคต์** มีครุ ๓ ตัว คือ โท, ปา, ต อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อ, อ, อา, ค, อ, อ, อักษรทันตฐาน ๔ ตัว คือ น, ท, ส, ต, อักษรโอฏฐฐาน ๓ ตัว คือ ม, อุ, ป, อักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โอ, อักษรทันโตฏฐฐานตัวเดียว คือ ฤ และอักษรนาสิกัฏฐฐานตัวเดียว คือ (◌)

บาทที่ ๓ ว่า **วากจิริ นิวาเสลี** มีครุ ๖ ตัว คือ วา, จิ, ร, วา, เส, ลี อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อา, ก, อ, อ, อา, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ จ, อี, อ, อิ, อักษรมูทฐานตัวเดียว คือ ฤ, อักษรทันตฐาน ๓ ตัว คือ น, ส, ส, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรทันโตฏฐฐาน ๒ ตัว คือ ฤ, ฤ และอักษรนาสิกัฏฐฐาน ๒ ตัว คือ (◌), (◌)

บาทที่ ๔ ว่า **ทวาทสคุณมุปาคต์** มีครุ ๓ ตัว คือ ทวา, ปา, ต อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๒๐ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ อา, อ, อ, ค, อ, อา, ค, อ, อ, อักษรมูทฐานตัวเดียว คือ ฌ, อักษรทันตฐาน ๔ ตัว คือ ท, ท, ส, ต, อักษรโอฏฐฐาน ๔ ตัว คือ อุ, ม, อุ, ป และอักษรทันโตฏฐฐานตัวเดียว คือ ฤ และอักษรนาสิกัฏฐฐานตัวเดียว คือ (◌)

(๓) **สมตาคคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมุตสมตาค มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สลิถ) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมูฏฐสมตาค มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตาค มีพยัญชนะสลิถและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **สาฎก ปชหี ตตถ** เป็นมิสสกสมตาค

บาทที่ ๒ ว่า **นวโทสมุปาคต์** เป็นเกวลมุตสมตาค

บาทที่ ๓ ว่า **วากจิริ นิวาเสลี** เป็นเกวลมุตสมตาค

บาทที่ ๔ ว่า **ทวาทสคุณมุปาคต์** เป็นเกวลมุตสมตาค

คานานี้จัดเป็นมิสสกสมตาค เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๑ พยางค์ มี ฌ ใน ตตถ ในบาทที่ ๑ และผสมอยู่กับสลิถอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ ก, ค, ก, ค, ค, อักษรทันตฐาน ๙ ตัว คือ ต, ต, น,

ท, ต, น, ท, ท, ต, และโอฏฐฐาน ๕ ตัว คือ ป, ม, ป, ม, ป จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลิตาคคุณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลิตาคคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสัทธจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัธสุขุมลิตาคคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคานานี้ เป็นสัทสุขุมลิตาคคุณ ในคานานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิธอักษรอยู่ ๑ พยางค์ มี ธ ใน ตตถ ในบาทที่ ๑ และไม่มีสนธิหรือสัณโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า นวโทสมุปาคต์ (นวโทส + อุปาคต์) ทวาทสคุณมุปาคต์ (ทวาทสคุณ + อุปาคต์) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลิตาคคุณ

(๕) **อัธยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์นิทโทษที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอัธยัตติคุณ อัธยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัธยัตติคุณ อัธยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในคานานี้เป็น สัทอัธยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

คานานี้

ยถาปิ ปุพฺพราสิมหา

กยิรา มาลาคุณ พหุ

เอว ชาเตน มจฺเจน

กตตพฺพ กุสลํ พหุ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า ยถาปิ, เอว เป็นบทอุปมาอุปไมย สัมพันธ์รับกัน

คำว่า ปุพฺพราสิมหา เป็นบทอุปทาน วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ กยิรา

คำว่า พหุ เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์ คือ มาลาคุณ

คำว่า มาลาคุณ เป็นบทอรรถกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ กยิรา

คำว่า ชาเตน เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ มจฺเจน

คำว่า มจฺเจน เป็นบทอนภินิหิตกัตตา วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ กตตพฺพ

คำว่า กตตพฺพ เป็นกิตบท กัมมวาจก วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ กุสลํ

คำว่า พหุ เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ กุสลํ

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มรุตาคูณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคานานี้เป็นพหุสัทติมรุตาคูณ คือมีเสียงคล่องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **ยถาปิ ปุပ္ผราสิมหา** มีครุ ๕ ตัว คือ ถา, ปุ, รา, สิ, หา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อ, อา, อ, อา, ห, อา, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ ย, อิ, อิ, อักษรมูทฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทันตฐาน ๒ ตัว คือ ถ, ส และอักษรโกฎฐาน ๖ ตัว คือ ป, ป, อุ, ป, ผ, ม

บาทที่ ๒ ว่า **กยิรา มาลาคุณ พหู** มีครุ ๕ ตัว คือ รา, มา, ลา, ณะ, หู อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ ก, อ, อา, อา, อา, ค, อ, ห, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ ย, อิ, อักษรมูทฐาน ๒ ตัว คือ ร, ณ, อักษรทันตฐานตัวเดียว คือ ล, อักษรโกฎฐาน ๔ ตัว คือ ม, อุ, พ, อุ และอักษรกัณฐतालฐาน ตัวเดียว คือ เอ

บาทที่ ๓ ว่า **เอวี ชาเตน มจเจเน** มีครุ ๖ ตัว คือ เอ, วิ, ชา, เต, มจ, เจ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อ, อา, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ ช, จ, จ, อักษรทันตฐาน ๓ ตัว คือ ต, น, น, อักษรโกฎฐานตัวเดียว คือ ม, อักษรกัณฐतालฐาน ๓ ตัว คือ เอ, เอ, เอ, อักษรทันตโกฎฐานตัวเดียว คือ ว และอักษรนาสิกัณฐฐานตัวเดียว คือ (°)

บาทที่ ๔ ว่า **กตตพพิ กุสลิ พหุ** มีครุ ๕ ตัว คือ กต, ตพ, พิ, ลี, พหุ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๒๑ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ ก, อ, อ, อ, ก, อ, อ, อ, ห, อักษรทันตฐาน ๔ ตัว คือ ต, ต, ส, ล, อักษรโกฎฐาน ๕ ตัว คือ พ, พ, อุ, พ, อุ และอักษรนาสิกัณฐฐาน ๓ ตัว คือ (°), (°), (°)

(๓) **สมตาคูณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมุตสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สลิถ) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมูฏฐสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะสลิถและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **ยถาปิ ปุပ္ผราสิมหา** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๒ ว่า **กยิรา มาลาคุณ พหู** เป็นเกวลมุตสมตา

บาทที่ ๓ ว่า **เอวี ชาเตน มจเจเน** เป็นเกวลมุตสมตา

บาทที่ ๔ ว่า **กตตพพิ กุสลิ พหุ** เป็นเกวลมุตสมตา

คานานี้จัดเป็นมิสสกสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๒ พยางค์ มี ถา ใน ยถาปิ, ผ ใน ปุပ္ผราสิมหา ในบาทที่ ๑ และผสมอยู่กับสลิถอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐาน ๔ ตัว คือ ก, ค, ก, ก, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ ช, จ, จ, อักษรทันตฐาน ๕ ตัว คือ ต, น, น, ต, ต, และโกฎฐาน ๕ ตัว คือ ป, ป, ป, ม, ม, พ, ม, พ, พ, พ จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลดาคุณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลดาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะลีลาจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้าวน ๆ โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัถลสุขุมลดาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคานานี้เป็น สัทสุขุมลดาคุณ ในคานานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิธอักษรอยู่ ๒ พยางค์ มี ธา ใน ยถาปี, ณ ในบุปผราสิมหา ในบาทที่ ๑ และไม่มีสนธิหรือสัณโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า ยถาปี (ยถา + อปี) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลดาคุณ

(๕) **อัถลพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กณโฑที่ก่อให้เกิดสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอัถลพยัตติคุณ อัถลพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถลอัถลพยัตติคุณ อัถลพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในคานานี้เป็น สัทอัถลพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

คากล่าวว่า

อสงขยเยยานิ นามานิ

สกุณน มหสิโน

คุณน นามมทุเธยย

อปี นามสทสโต

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **อสงขยเยยานิ** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ นามานิ

คำว่า **สกุณน** เป็นบทตติยวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ นามานิ

คำว่า **มหสิโน** เป็นบทสามีสัมพันธ์ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์ คือ นามานิ

คำว่า **คุณน** เป็นบทตติยวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ อทุเธยย

คำว่า **นามิ** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ อทุเธยย

คำว่า **นามสทสโต** เป็นบทตติยวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ อทุเธยย

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มธรรตาคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคานานี้เป็นปทาสัตติมธรรตา คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **อสงขุเขยยานิ นามานิ** มีครุ ๕ ตัว คือ สง, เขย, ยา, นา, มา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัมมฐาน ๗ ตัว คือ อ, อ, ง, ข, อา, อา, อา, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ ย, ย, ย, อิ, อิ, อักษรพันฐาน ๔ ตัว คือ ส, น, น, น, อักษรโฏฐานตัวเดียว คือ ม และอักษรกัมมतालฐาน ตัวเดียว คือ เอ

บาทที่ ๒ ว่า **สกุณน महสิโน** มีครุ ๓ ตัว คือ เณ, เห, โน อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัมมฐาน ๕ ตัว คือ อ, ค, อ, อ, ห, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ อิ, อักษรมูฐานตัวเดียว คือ ณ, อักษรพันฐาน ๔ ตัว คือ ส, น, ส, น, อักษรโฏฐาน ๒ ตัว คือ อุ, ม, อักษรกัมมतालฐาน ๒ ตัว คือ เอ, เอ และอักษรกัมมโฏฐานตัวเดียว คือ โอ

บาทที่ ๓ ว่า **कुณन नाममुथेय्य** มีครุ ๕ ตัว คือ เณ, นา, มุ, थे, ย อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัมมฐาน ๕ ตัว คือ ค, อ, อา, อ, อ, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ ย, ย, อักษรมูฐานตัวเดียว คือ ณ, อักษรพันฐาน ๔ ตัว คือ น, น, ท, จ อักษรโฏฐาน ๔ ตัวเดียว คือ อุ, ม, ม, อุ, อักษรกัมมतालฐาน ๒ ตัว คือ เอ, เอ และอักษรนาสิกฐานตัวเดียว คือ (-)

บาทที่ ๔ ว่า **อปี नामสหสโต** มีครุ ๓ ตัว คือ นา, หส, โต อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัมมฐาน ๗ ตัว คือ อ, อา, อ, อ, ห, อ, อ, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ อิ, อักษรพันฐาน ๕ ตัว คือ น, ส, ส, ส, ต, อักษรโฏฐาน ๒ ตัว คือ ป, ม และอักษรกัมมโฏฐานตัวเดียว คือ โอ

(๓) **สมตาคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

- ก. เกวลมุตสมตาคุณ มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สอิถิล) ฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ข. เกวลมุตสมตาคุณ มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ค. มิสสกสมตาคุณ มีพยัญชนะสอิถิลและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **อสงขุเขยยานิ นามานิ** เป็นมิสสกสมตาคุณ

บาทที่ ๒ ว่า **สกุณน महสิโน** เป็นเกวลมุตสมตาคุณ

บาทที่ ๓ ว่า **कुณन नाममुथेय्य** เป็นมิสสกสมตาคุณ

บาทที่ ๔ ว่า **อปี नामสหสโต** เป็นเกวลมุตสมตาคุณ

คานานี้จัดเป็นมิสสกสมตาคุณ เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๒ พยางค์ มี **ข** ใน อสงขุเขยยานิ ในบาทที่ ๑, **เ** ใน นามมุथेय्य ในบาทที่ ๓ และผสมอยู่กับสอิถิลอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัมมฐาน ๓ ตัว คือ ง, ค, ค, อักษรพันฐาน ๑๐ ตัว คือ น, น, น, น, น, น, น, ท, น, ต, และโฏฐาน ๖ ตัว คือ ม, ม, ม, ม, ป, ม จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลตาคุณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสอิถิลจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัจโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อັถสฺซุขุมลตาคุณุ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคาถานี้เป็น สัททสุขุมลตาคุณุ ในคาถานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมี ธนิตอักษรอยู่ ๒ พยางค์ มี ข ใน อสงฺขเยยยานิ ในบาทที่ ๑, เรย ใน นามมฺหุเรยฺย ในบาทที่ ๓ และไม่มีสนธิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า นามมฺหุเรยฺย (นาม + อฺหุเรยฺย) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลตาคุณุ

(๕) อັถพยัตติคุณุ รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์โทษที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสีที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัททอັถพยัตติคุณุ อັถพยัตติคุณุโดยศัพท์

ข. อັถอັถพยัตติคุณุ อັถพยัตติคุณุโดยเนื้อความ

ในคาถานี้เป็น สัททอັถพยัตติคุณุ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

๔.๘.๕ สรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์ คุณ ศัพท์ตามที่ได้นำเสนอมาตามกลุ่มคัมภีร์สัทททวิเสส ขอสรุปดังต่อไปนี้

คุณ ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก คุณ ธาตุ + อ ปัจจัย, คน ธาตุ + อ ปัจจัย, ชุช ธาตุ + ยุ ปัจจัย, คมฺ ธาตุ + ณ ปัจจัย, คุ ธาตุ + ยุ ปัจจัย มีความหมาย ๔ อย่าง ประกอบด้วย (๑) ปฏฺล ชั้น (๒) ราลี กอง-ช่วง (๓) อานิสฺส อานิสงฺส (๔) พนฺธน เครื่องผูก (๕) อปฺปฺราน ศัพท์ขยาย (๖) สีสฺลาทฺธิ คุณมีศีลเป็นต้น (๗) สุกฺกาทฺธิ สีมี่สีขาวเป็นต้น (๘) ชียา สายธนู (๙) โกฏฺจาสฺส ส่วน-น้อย อุทฺหารณฺท์ที่นำมาอ้างอิงในแต่ละความหมายนั้น มีที่เป็นฉันท์ประเภทต่าง ๆ ประกอบด้วย อินทรวงศ-คาคา, วาโตมมีคาคา, อินทรวิเชียรคาคา และปฺริยฺยวตฺตคาคา และเป็นสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ (๑) ปสฺสาทคุณุ (๒) มธฺรฺตาคคุณุ (๓) สมตาคคุณุ (๔) สฺซุขุมลตาคุณุ (๕) อັถพยัตติคุณุ

๔.๙ วิเคราะห์ ภูต ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาลี ตามคัมภีร์สัทททวิเสส

บทบาลีว่า ภูโต, ภูตานิ, มหาภูตา, ภูตคามปาทพฺยตฺยาฯ ที่มี ภูต ศัพท์ประกอบอยู่ ผู้วิจัยเห็นควรนำมาศึกษาวิเคราะห์ โดยเริ่มศึกษาตั้งแต่ด้านหลักภาษา พจนานุกรมไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๔.๙.๑ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักภาษา

ภูต ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ภู (สฺตตฺปาตฺตฺวิทฺฐนฺนฺกาเวสุ=มี-เป็น, เป็นไป-ถึง, เจริญ, เสวย, อนุกรมมปฺภาสฺลาภจฺินตฺาสฺ=อนุเคราะห์, ประกาศ, ได้, คิด, มีสฺสเน=ปะปน-เกลื่อนกล่น, สฺสุทฺธิยฺ=หมดจด) + ต, ภู + ต มีกระบวนการสร้างศัพท์ ดังนี้

ภู

ภู + ต

สำเร็จรูปเป็น ภูต

ลง ต ปัจจัย

อติเต ตตฺวานฺตฺาวี

ฎ		
ฎ + กต	ลง กต ปัจจัย	ภยาที่หิ มติพุธิปุชาที่หิฯ
ฎ + ต	ลบ ก อนุพันธ์	ภวจิ ชาติวิภตติปา
สำเร็จรูปเป็น ฎต		

๔.๙.๒ วิเคราะห์ศัพท์ตามพจนานุกรม

ฎต ศัพท์มีความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา^{๓๖๔} ว่า

ตตรายัญ ฎตสทโท ปถจกขณธ อมนุสส ธาตุ วิชขมาน ซีณาสว สตต รุกขาที่สุ ทิสสติ. ฎต-
มิทนต์ ฎิกขเว สมณุปสสเถตาที่สุ^{๓๖๕} หิ อัย ปถจสุ ขนธเสสุ ทิสสติ. ยานีธ ฎตานิ สมากตานิ^{๓๖๖}
เอตถ อมนุสเสสุ. จตตารโ โข ฎิกขุ มหาฎตธา เหตุติ^{๓๖๗} เอตถ จตุสุ ธาตุสุ. ฎตสมิ ปาจิตติยนต์-
อาที่สุ^{๓๖๘} วิชขมานเส. โย จ กาลมโส ฎโตติ^{๓๖๙} เอตถ ซีณาสเว. สพเพว นิขปิสนนต์, ฎตธา โลเก
สมุสสยนต์^{๓๗๐} เอตถ สตเตสุ. ฎตคามปาตพยตยาติ^{๓๗๑} เอตถ รุกขาที่สุ. อธิ ปนาย สตเตสุ วตตติ โน
จ โข อวิเสเสน. จาตุมหาราชิกาน หิ เหฎฐา สตตธา อธิ ฎตธาติ อธิปเตตา.

และในคัมภีร์อภิธานปิทีปิกาคาถาที่ ๗๘๘-๗๘๙ ได้กล่าวเป็นคาถาไว้ว่า

รุกขาโท วิชขมานะ จา'	รหนเต ขนธปถจก
ฎโต สตต มหาฎตธา,	มนุสเสสุ น นาริย.
วาจจลิ่งโค อตติสมิ,	ชาเต ปตเต สเม มโต.

ฎตศัพท์ ปุ่ลิ่งค์และนปุ่ลิ่งค์ มีความหมาย ๗ อย่าง คือ (๑) รุกขาที่ ต้นไม้
เป็นต้น (๒) วิชขมาน ความมีอยู่ (๓) อรหนต พระอรหันต์ (๔) ขนธปถจก
ชั้น ๕ (๕) สตต สัตว์โลก (๖) มหาฎต มหาฎตธา ๔ (๗) อมนุสส เทวดา
ฎตศัพท์ เป็นวาจจลิ่งค์ คือ มีลิ่งค์ตามบทวิเสสยะ-บทที่ถูกขยาย จึงเป็นได้ ทั้ง
๓ ลิ่งค์ พึงทราบว่ามี ความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) อตติ กาลล่วงไปแล้ว
(๒) ชาต สัตว์ที่เกิดมา (๓) ปตต การถึง-การบรรลู่ (๔) สม ความเสมอกัน

เมื่อทราบความหมายของ ฎต ศัพท์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ต่อไปจะได้นำเสนอรูปวิเคราะห์
พร้อมอนุหาทรณ์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

ภวนติ พรุหนติ กถา เอตสมาติ ฎโต, โส ฎโต ปิสาจปปเกโท อโธมุขาที่ เทวดาผู้เป็นเหตุ
ให้กล่าวคำพูด ชื่อว่าฎตตะ, อโธมุขเทวดาเป็นต้นนั้น ท่านจัดไว้ในจำพวกปิศาจ

กมเมน ภวตีติ ฎต สัตว์ชื่อว่าฎตตะ เพราะเป็นไปตามกรรม

^{๓๖๔} ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๓/๓๔., ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๑/๑๔๔-๑๔๕.

^{๓๖๕} ปาลี. ปสสเถตาติ., ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๐๑/๓๕๘.

^{๓๖๖} ขุ.ขุ. (บาลี) ๒๕/๑/๕., ขุ.สุ. ๒๕/๒๒๔/๓๗๖.

^{๓๖๗} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๘๖/๖๘.

^{๓๖๘} วิ.ม.หา. (บาลี) ๒/๖๙/๑๔๓.

^{๓๖๙} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๙๐/๗๑.

^{๓๗๐} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๒๐/๑๓๗.

^{๓๗๑} วิ.ม.หา. (บาลี) ๒/๙๐/๑๖๐.

ขนฺธปาตฺฐภาเวน ภวตีติ ภูตํ ชื่อว่าภูตตะ เพราะยังมีชั้นปรากฏอยู่
มีอุทาหรณ์ประกอบ ดังนี้

๑. รุกฺขาทิ แปลว่า ต้นไม้เป็นต้น

อุทาหรณ์: ภูตคามปาตพฺยตยา ปาจิตฺตีย์^{๓๗๒} ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะพรากภูต
คาม^{๓๗๓}

ภูตคาโม นาม ปณฺจ พืชชาตานิ: มฺลพีขํ ขนฺธพีขํ ผนฺพีขํ อคฺคพีขํ พืชพีขเมว^{๓๗๔} ปณฺจมี.
ที่ชื่อว่า ภูตคาม ได้แก่ พืชพันธุ์ ๕ ชนิด คือ (๑) พืชพันธุ์เกิดจากเหง้า (๒) พืชพันธุ์เกิดจากลำต้น
(๓) พืชพันธุ์เกิดจากตา (๔) พืชพันธุ์เกิดจากยอด (๕) พืชพันธุ์เกิดจากเมล็ด

มฺลพีขํ นาม หลินทฺธิ สิงคิเวรํ วจา วจตฺถิ^{๓๗๕} อติวิสิ กฏฺกโรหิณี อูสิริ ภาทฺหมุตตกํ, ยานิ วา
ปนณฺณานิปี อตฺถิ มฺลเ ชายนฺติ มฺลเ สยชายนฺติ; เอตํ มฺลพีขํ นาม. ที่ชื่อว่า พืชพันธุ์เกิดจากเหง้า
ได้แก่ ขมิ้น ขิง ว่านน้ำ ว่านเปราะ อุดพิต ข่า ผัก หัวหมู หรือพืชพันธุ์อย่างอื่นซึ่งเกิดที่เหง้า งอกที่
เหง้า นี้ชื่อว่าพืชพันธุ์เกิด จากเหง้า

ขนฺธพีขํ นาม อสสฺตโถ นิโครฺโธ ปิลกฺโข อุทุมฺโพโร กจฺจโก กปิตฺถโน, ยานิ วา ปนณฺณานิปี
อตฺถิ ขนฺธ ชายนฺติ ขนฺธ สยชายนฺติ; เอตํ ขนฺธพีขํ นาม. ที่ชื่อว่า พืชพันธุ์เกิดจากลำต้น ได้แก่ ต้นโพ
ต้นไทร ต้นดีปลี ต้นมะเดื่อ ต้นเต่าร้าง ต้นมะขวิด หรือพืชพันธุ์อย่างอื่นซึ่งเกิดที่ลำต้น งอกที่ลำต้น นี้
ชื่อว่า พืชพันธุ์เกิดจากลำต้น

ผนฺพีขํ นาม อฺจฺจุ เวฬุ นโฬ, ยานิ วา ปนณฺณานิปี อตฺถิ ปพฺเพ ชายนฺติ ปพฺเพ สยชายนฺติ;
เอตํ ผนฺพีขํ นาม. ที่ชื่อว่า พืชพันธุ์เกิดจากตา ได้แก่ อ้อย ไม้ไผ่ ไม้้อ หรือพืชพันธุ์อย่างอื่น ซึ่งเกิดที่
ตา งอกที่ตา นี้ชื่อว่าพืชพันธุ์เกิดจากตา

อคฺคพีขํ นาม อชฺชุกํ ผณฺชชกํ หิริเวรํ, ยานิ วา ปนณฺณานิปี อตฺถิ อคฺเค ชายนฺติ อคฺเค
สยชายนฺติ; เอตํ อคฺคพีขํ นาม. ที่ชื่อว่า พืชพันธุ์เกิดจากยอด ได้แก่ ผักบุงล้อม แมงลัก เถาหญ้านาง
หรือพืชพันธุ์อย่างอื่นซึ่งเกิดที่ยอด งอกที่ยอด นี้ชื่อว่าพืชพันธุ์เกิดจากยอด

พืชพีขํ นาม ปุพฺพณฺณํ อปรณฺณํ, ยานิ วา ปนณฺณานิปี อตฺถิ พีเช ชายนฺติ พีเช
สยชายนฺติ; เอตํ พืชพีขํ นาม ปณฺจมี. ที่ชื่อว่า พืชพันธุ์เกิดจากเมล็ด ได้แก่ ข้าว ถั่ว งา หรือพืชพันธุ์
อย่างอื่นซึ่ง เกิดที่เมล็ด งอกที่เมล็ด นี้ชื่อว่าพืชพันธุ์เกิดจากเมล็ด

๒. วิชฺขมาน แปลว่า ความมีอยู่

อุทาหรณ์: โย ปน ภิกฺขุ อานุปสมฺปนฺนสฺส อุตฺตริมฺนุสฺสธมฺมํ อโรเจยฺย ภูตสฺมี ปาจิตฺตีย์^{๓๗๖}
ก็ ภิกษุใดบอกอุตฺตริมฺนุสฺสธมฺมํที่มีจริงแก่อนุปสมฺบัน ต้องอาบัติปาจิตตีย์

๓. อรหนฺต แปลว่า พระอรหันต์

อุทาหรณ์: กาโล ชสฺติ ภูตานิ สพฺพาเนว สหตฺตนา

^{๓๗๒} วิ.มหา. (บาลี) ๒/๙๐-๙๑/๑๖๐-๑๖๑.

^{๓๗๓} ภูตคาม หมายถึงของเขียวหรือพืชพันธุ์ที่เกิดและเจริญอยู่กับที่ (วิ.อ. (บาลี) ๒/๙๐-๙๑/๒๘๓-
๒๘๔., ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๐/๗๔)

^{๓๗๔} อ. พืชพืชผเจว

^{๓๗๕} ฉ.ม.วจตฺตํ

^{๓๗๖} วิ.มหา. (บาลี) ๒/๖๙/๑๔๓.

โย จ กาลขโม โส ภูโต

ส ภูตปจณี ปจี.^{๓๗๗}

กาลเวลาเยี่ยมชมกินเหล่าสัตว์ทั้งปวงพร้อมกับตัวเอง ส่วนพระชีนาสพโต

กินกาลเวลาได้^{๓๗๘} พระชีนาสพนั้นชื่อว่าเผาตัดมหาที่เผาเหล่าสัตว์ได้แล้ว

ภูตานีตี สตตธาธิวจนเมตต์. น กาลโ ภูตานัง จมมมสาทีนิ ลุญจิตวา ขาหติ อปิจ โข เนส อายูณณพลาณี เขเปนโต โยพพณณ มทพนโต อาโรคย วินาเสนโต ขสตี ขาหตีติ วุจจติ.^{๓๗๙} คำว่า **ภูตานี** นี้หมายถึงเป็นชื่อของสัตว์โลก กาลเวลามีได้ตั้งเอาเนื้อหนังเป็นต้นของสัตว์ออกไปกิน เป็นแต่ทำอายุ ผิวพรรณและกำลังของสัตว์เหล่านี้ให้สิ้นไป ทำลายวัยหนุ่มสาว ทำความไม่มีโรคให้พินาศ เรียกว่า **กินสัตว์**

โย จ กาลขโม โส ภูโตตี ชีนาสวสเสต อธิวจนัง. โส ที อริยมคเคน आयตี ปฏิสนธิกาลัง เขเปตวา ขาหิตวา จิตตดา **กาลขโม โส ภูโต**ตี วุจจติ. **ส ภูตปจณี ปจี**ตี โส ยายั ตณหา อปาเยสุ ภูเต ปจตี ตั ฌานคคินา ปจี ทหิ ภสมมกาลิ.^{๓๘๐} บาทคาถาว่า **โย จ กาลขโม โส ภูโต** หมายถึงเอาพระชีนาสพจริงอยู่ พระชีนาสพนั้นเรียกว่า **สัตว์ผู้กินกาล** เพราะทำเวลาที่จะปฏิสนธิในกาลต่อไปให้สิ้นแล้วด้วย อริยมรรค บาทคาถาว่า **ส ภูตปจณี ปจี** ความว่า พระชีนาสพผู้กินกาลนั้น เผาคือทำให้ไหม้เป็นเถ้าซึ่งตัดมหาที่เผาสัตว์ทั้งหลายในอบายด้วยไฟคือญาณ

๔. ขนฺธปญจก แปลว่า ชั้น ๕

อุทาหรณ์: ภูตมิทนต์ ภิภุขเว ปสสเถติ. เอว ฆนเต. ตทาหารสมฆวนตี ภิภุขเว ปสสเถติ. เอว ฆนเต. ตทาหารนิโรธา ยั ภูต, ตั นิโรธมมณตี ภิภุขเว ปสสเถติ. เอว ฆนเต.^{๓๘๑} ภิภุขทั้งหลาย เธอทั้งหลายเห็นว่า ชั้น ๕ เกิดขึ้นแล้วหรือ เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า เธอทั้งหลายเห็นว่า ชั้น ๕ นั้นเกิดขึ้นเพราะอาหารหรือ เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า เธอทั้งหลายเห็นว่า ชั้น ๕ นั้นมีความดับเป็นธรรมดาเพราะความดับแห่งอาหารนั้นหรือ เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า

เอว วิญญานสส สปปจจยภาวํ ทสเสตวา อิทานิ ปน ปญจนนปี ขนฺธานํ สปปจจยภาวํ ทสเสนโต **ภูตมิทนต์**อาทิมาห. ตตถ **ภูตมิทนต์** อิทํ ขนฺธปญจกํ ชาตํ ภูตํ นิพพตตํ, ตุมहेปี ตั ภูตมิทนต์ ภิภุขเว ปสสเถติ. **ตทาหารสมฆวนตี** ตั ปเนตํ ขนฺธปญจกํ อาหารสมฆวํ ปจจยสมฆวํ, สตี ปจจเย อูปชชตี เอว ปสสเถติ ปุจจตี.^{๓๘๒} ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงธรรมที่วิญญานมีปัจจัยอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงภาวะที่ชั้นแม่ทั้ง ๕ ก็มีปัจจัย จึงตรัสพระดำรัสเป็นต้นว่า **ภูตมิทนต์** บรรดาเหล่าเหล่านั้น คำว่า **ภูตมิทนต์** ได้แก่ ชั้น ๕ นี้เกิดขึ้นแล้ว คือเกิดมีแล้ว บังเกิดแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิภุขทั้งหลาย แม้เธอทั้งหลายก็เห็นว่า ชั้น ๕ เกิดขึ้นแล้วหรือ คำว่า **ตทาหารสมฆว** ความว่า ก็ชั้น ๕ นั้นเกิดขึ้นเพราะอาหาร คือ เกิดขึ้นเพราะปัจจัย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า เธอทั้งหลายเห็นอย่างนี้ว่า เมื่อปัจจัยมีอยู่ ชั้น ๕ จึงเกิดขึ้นหรือ

^{๓๗๗} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๙๐/๗๑,

^{๓๗๘} ผู้ใดกินกาลเวลาได้ หมายถึงพระชีนาสพ เพราะทำกาลปฏิสนธิในคราวต่อไปให้สิ้น คือกลืนกินกาลเวลาด้วยอริยมรรค (ไม่ต้องกลับมาเกิดอีก) (ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๓/๑๙๐/๒๖๑)

^{๓๗๙} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๓/๑๙๐/๒๖๐.

^{๓๘๐} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๓/๑๙๐/๒๖๑.

^{๓๘๑} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๐๑/๓๕๘.

^{๓๘๒} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๔๐๑/๒๑๔.

๕. สัตต แปลว่า สัตว์โลก

อุทาหรณ์: สพเพว นิกฺขิปปิสสนติ **ภุตา** โลเก สมุสสย,
 ยตถ เอตาทิสฺส สตถา **โลเก** อปฺปฏิปุคฺคโล
 ตถาคโต พลปฺตโต **สมพฺพุโ** ปรีนิพฺพุโต^{๓๘๓}

สรรพสัตว์จะต้องทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลก พระศาสดาผู้หาใครเปรียบเทียบ
 ไม่ได้ในโลก ผู้เข้าถึงสภาวะตามความเป็นจริง ผู้บรรลุพลธรรม^{๓๘๔}ผู้ตรัสรู้เอง
 โดยชอบเช่นนี้ ก็ยังปรินิพพาน

ภุตาติ สตฺตา. **อปฺปฏิปุคฺคโล**ติ ปฏฺฐากุคฺคฺคฺลวิริทฺโต. **พลปฺตโต**ติ ทสฺวิธฺยานพล
 ปฺตโต.^{๓๘๕} คำว่า **ภุตา** หมายถึง สัตว์ทั้งหลาย (ผู้ซึ่งอยู่ในวิภวสังสาร) คำว่า **อปฺปฏิปุคฺคโล** ได้แก่ ผู้
 ปราศจากบุคคลที่จะเปรียบเทียบได้ คำว่า **พลปฺตโต** ได้แก่ ผู้บรรลุกำลังแห่งญาณทั้ง ๑๐ ประการ

๖. มหาภุต แปลว่า มหาภุตธาตุ ๔

อุทาหรณ์: จตฺตารโ โข ภิกฺขุ **มหาภุตา** เหตุ จตฺตารโ **มหาภุตา** ปจฺจโย รูปกฺขนธสฺส
 ปญฺญาปนาย^{๓๘๖} พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า “ภิกษุ **มหาภุต ๔** เป็นเหตุเป็นปัจจัยทำให้รูปชั้น
 ปรากฏ

มหาภุตา เหตุติ ตโย กุสลเหตุตฺถิตฺถิสฺส^{๓๘๗} ติ เหตุเหตุ วุตฺโต. อวิชฺชา ปญฺญาภิสงฺขาราทินิ
 สาธารณตฺตา สาธารณเหตุ. กุสลากุสลํ อตฺตโน อตฺตโน วิปากทาเน อุตฺตมเหตุ. อธิ ปจฺจยเหตุ
 อธิปเปโต. ตตถ ปถวีธาตุ มหาภุตํ อิตเรสํ ตินฺณํ ภุตานํ อุปาหารูปสฺส จ ปญฺญาปนาย ทสฺสนตถาย
 เหตุ เจว ปจฺจโย จ. เอวํ เสเสสุปิ โยชนา เวทิตพฺพา.^{๓๘๘} คำว่า **มหาภุตา เหตุ** ความว่า จริงอยู่ ท่าน
 กล่าวเหตุแห่งเหตุไว้ ในคำว่า กุสล ๓ เป็นเหตุแห่งกุสล เป็นต้น อวิชาชื่อว่า เป็นเหตุทั่วไป เพราะ
 ทั่วไปแก่ปัญญาสังขารเป็นต้น กุศลและอกุศลเป็นเหตุสูงสุดในการให้ผลของตน ๆ เหตุแห่งปัจจัย
 ท่านประสงค์แล้วในที่นี้ ในชื่อว่าด้วยเหตุแห่งปัจจัยนั้น มหาภุตรูปคือปฐวีธาตุเป็นเหตุและเป็นปัจจัย
 เพื่อประโยชน์ในการทำภุตรูป ๓ นอกนี้ และอุปาหารูปให้ปรากฏ บัณฑิตพึงทราบการประกอบ
 ความแม่ในบทที่เหลืออย่างนี้

๗. อมฺนุสฺส แปลว่า เทวดา

อุทาหรณ์: ยานีธ **ภุตานิ** สฺมาคตานิ
 ภูมฺมานิ^{๓๘๙} วา ยานี ว อุนฺตลิกฺเข
 สพเพว **ภุตา** สุมฺนา ภาวนตุ

^{๓๘๓} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๒๐/๑๓๗.

^{๓๘๔} บรรลุพลธรรม หมายถึงมีพระกำลังอันเกิดจากฌาน ๑๐ ที่เรียกว่า ทสพลญาณ หรือตถาคตพละ
 (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๒๐/๒๐๒)

^{๓๘๕} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๒๐/๒๐๒.

^{๓๘๖} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๘๖/๖๘.

^{๓๘๗} อภ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๔๔๑/๓๑๘.

^{๓๘๘} ม.อ.อ. (บาลี) ๑๔/๘๕/๕๒.

^{๓๘๙} ม. ภูมानी

อโถปี สกุกจจ สุนนตุ ภาสิต^{๓๙๐}
 เทวดาทิ้งหลายผู้สิงสถิตอยู่บนภาคพื้น^{๓๙๑}
 หรือผู้สิงสถิตอยู่ในอากาศ^{๓๙๒} ที่มาประชุมกันอยู่ ณ ที่นี้
 ขอให้เทวดาทิ้งปวงจงเป็นผู้มีใจดี และจงฟังภาษิตโดยเคารพเถิด

ภูต ภูตโต สลขานาตีติ เอวมาทีสุ จาตุมหาราชิกานัน ฆฏฐา สตตนิกาโย อุปาทาย วตตติ.
 อิศ ปน อวิเสสโต อมนุสเสสสุ ทฎฐพโพ.^{๓๙๓} ย่อมเป็นไปเพราะอาศัยหมู่สัตว์ในภูมิต่ำกว่าเทพชั้นจาตุม-
 มหาราชลงมา ในประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า หมายถึงภูตโดยความเป็นภูต แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น ในที่นี้
 บัณฑิตพึงทราบ ภูตศัพท์ว่า ใช้ในความหมายว่า **อมนุษย์** ว่าโดยไม่ต่างกัน

ภูต ภูตโต สลขานาตี, ภูต ภูตโต สลขตวา ภูต มลลติ, ภูตสุ มลลติ, ภูตโต มลลติ,
 ภูต เมตี มลลติ, ภูต อภินนทติ. ต กิสส เหตุ ? อปริณญาต ตสสาตี วทามิ.^{๓๙๔} หมายถึงภูต^{๓๙๕} โดย
 ความเป็นภูต ครั้นหมายถึงภูตโดยความเป็นภูตแล้ว กำหนดหมายซึ่งภูต กำหนดหมายในภูต กำหนด
 หมายนอกภูต กำหนดหมายภูตว่าเป็นของเรา ยินดีภูต ซ่อนเพราะเหตุไร เรากล่าวว่า เพราะเขา
 ไม่ได้กำหนดรู้

อิส ปนาย สตเตส วตตติ โน จ โข อวิเสเสน. จาตุมหาราชิกานัน ทิ ฆฏฐา สตตา อิศ ภูตา
 ติ อธิปเปตา.^{๓๙๖} ก็คำว่า ภูต นี้จะใช้ในความหมายว่าสัตว์โดยไม่แตกต่างกันเลยก็หาไม่ได้ เพราะในที่นี้
 ท่านประสงค์เอาสัตว์ทั้งหลายอยู่ในภูมิต่ำกว่าชั้นจาตุมหาราชว่า ภูต

เมื่อเป็นบวิเสสนะ ขยายบทอื่นจะมีความหมาย ๔ อย่าง คือ

๑. **อดีต** แปลว่า กาลล่วงไปแล้ว

อุทาหรณ์: ภูตปุพพิ ภิกขเว เทว ภาตโร อีสโย คงค์ นที อุปนิสสาย วิหริสุ. อถ โข ภิกขเว
 มณิกญโธ นาคราชา คงค์ นที อุตตริตวา, เยน กนิญโธ อีสิ, เตนุสปงกมิ; อุปสงกมิตวา กนิญจ อีสิ
 สตตกขตตุ โภเคหิ ปริกชิปีตวา อุปริมุทธนิ มหนตฺ ฌณฺ กริตวา อฎฐาสิ. อถ โข ภิกขเว กนิญโธ อีสิ
 ตสส นาคสส ภยา กิโส อโหสิ ลูโข ทพพณฺโณ อุปปณฺหุปณฺหุกชาโต ธมนิสนถตคฺโต^{๓๙๗} ภิกษุ
 ทั้งหลาย **เรื่องเคยมีมาแล้ว** มีฤาษีพี่น้อง ๒ คน อาศัยอยู่ใกล้แม่น้ำคงคา ครั้งนั้น มณิกญนาคราชขึ้น
 จากแม่น้ำคงคาเข้าไปหาฤาษีพี่น้องถึงที่อยู่ ครั้นถึงแล้วได้พักวงขนดทางล้อมรอบฤาษี ๗ รอบ แผ่
 พังพานใหญ่ปกเหนือศีรษะ ฤาษีพี่น้องกลับซุบผอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นสะพร่ง เพราะ
 ความหวาดกลัวนาคราช

^{๓๙๐} ขุ.ขุ. (บาลี) ๒๕/๑/๕., ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๒๒๔/๓๗๖.

^{๓๙๑} หมายถึงหมู่สัตว์นับแต่ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ลงมา **ม.ม.** (ไทย) ๑๒/๓/๔-๕ ในที่นี้หมายถึงอมนุษย์ที่มี
 ศักดิ์น้อย หรืออมนุษย์ที่มีศักดิ์มาก และคำว่า **ผู้สิงสถิตอยู่บนภาคพื้น** หมายถึง ภูมิเทวดาคือเทวดาที่บังเกิดบน
 พื้นดิน ต้นไม้ และภูเขา เป็นต้น **ขุ.ขุ.อ.** (บาลี) ๖/๑๔๕.

^{๓๙๒} **ผู้สิงสถิตอยู่ในอากาศ** หมายถึงเทวดาที่บังเกิดในวิมานในอากาศตั้งแต่สวรรค์ชั้นยามาจนถึงพรหม
 โลก ชั้นออกนิชฐา **ขุ.ขุ.อ.** (บาลี) ๖/๑๔๕.

^{๓๙๓} **ขุ.ขุ.อ.** (บาลี) ๑/๑๒๕.

^{๓๙๔} **ม.ม.** (บาลี) ๑๒/๓/๒.

^{๓๙๕} ภูต ในที่นี้หมายถึงสัตว์ทั้งหลายอยู่ต่ำกว่าชั้นจาตุมหาราช (**ม.ม.อ.** (บาลี) ๑/๓/๓๔)

^{๓๙๖} **ม.ม.อ.** (บาลี) ๑/๓/๓๔.

^{๓๙๗} **วิ.มทา.** (บาลี) ๑/๓๔๔/๒๕๙.

๒. ขาด แปลว่า สัตว์ที่เกิดมา

อุทาหรณ์: อถ โข ภิกขเว มาโร ปาปิมา อญยตฺร พรหมปาริสชชํ อนวาวิสิตวา มํ เอต-
ทโวจ ภิกขุ ภิกขุ เมตมาสโท, เมตมาสโท เอโส ทิ ภิกขุ พรหมา มหาพรหมา อภิกฺขุ อนภิกฺขุโต อญย-
ทตฺถุทโส วสวตฺตํ อิสฺสโร กตฺตา นิมมาตา เสฏฺโฐ สชฺชิตา^{๓๙๘} วสี ปิตา **ภุตภพฺยานํ**. อหฺสุ โข เย ภิกขุ
ตยา ปุพฺเพ สมณพฺราหมณา โลกสมฺมํ ปจฺวีครหกา ปจฺวีชฺชิจฺจกกา อาปครหกา อาปชฺชิจฺจกกา เตชครหกา
เตชชฺชิจฺจกกา วายครหกา วายชฺชิจฺจกกา **ภุตครหกา ภุตชฺชิจฺจกกา** เทวครหกา เทวชฺชิจฺจกกา ปชาปติ-
ครหกา ปชาปติชฺชิจฺจกกา พรหมครหกา พรหมชฺชิจฺจกกา, เต กายสส เกทา ปาณฺุจฺเจทา ทีเน กาย
ปติภฺจิตา อหฺสุ. ภิกขุทั้งหลาย ครั้งนั้น มารใจบาปเข้าสิงกายพรหมปาริสชชผู้หนึ่ง แล้วกล่าวกับเรา
ว่า ภิกขุ ภิกขุ อย่ารุกรานพกพรหมนี้เลย อย่ารุกรานพกพรหมนี้เลย เพราะว่า พรหมผู้นี้เป็น
มหาพรหม เป็นใหญ่ คณะพรหมฝ่าฝืนไม่ได้ โดยที่แท้ เป็นผู้รู้ทั่วไป ยังสรรพสัตว์ให้เป็นไปในอำนาจ
เป็นอิสระ เป็นผู้สร้างโลก นิรมิตโลก เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้แต่งสัตว์ เป็นผู้ใช้อำนาจ เป็นบิดาของ
เหล่าสัตว์ที่เกิดแล้วและที่กำลังจะเกิด สมณพราหมณ์พวกก่อนท่าน เป็นผู้ตีเตียนดิน เกลียดดิน เป็น
ผู้ ตีเตียนน้ำ เกลียดน้ำ เป็นผู้ตีเตียนไฟ เกลียดไฟ เป็นผู้ตีเตียนลม เกลียดลม **เป็นผู้ตีเตียนสัตว์
เกลียดสัตว์** เป็นผู้ตีเตียนเทวดา เกลียดเทวดา เป็นผู้ตีเตียน ปชาบดี เกลียดปชาบดี เป็นผู้ตีเตียน
พรหม เกลียดพรหมในโลก หลังจากตายแล้ว สมณพราหมณ์เหล่านั้นจะไปเกิดในพวกที่เลว

วสี ปิตา ภุตภพฺยานนฺติ อัย จินฺณวสิตตา^{๓๙๙} วสี, อัย ปิตา ภุตานญจ ภพฺยานญจาติ
วตฺติ. ตตฺถ อญฺทชฺชลาพฺุชา สตฺตา อนฺโตอญฺทโกเส เจว อนฺโตวตฺถิมฺหิ จ **ภพฺยา** นาม, พหิ นิกฺขนต-
กาลโต ปญฺจาย **ภุตตา**. สํเสทฺชา ปจฺมจิตฺตกฺขณ **ภพฺยา**, พุติยโต ปญฺจาย **ภุตตา**. โอบปาตฺกกา ปจฺมอิริยา-
ปถ **ภพฺยา**, พุติยโต ปญฺจาย **ภุตตา**ติ เวทิตฺพฺพา. เต สพฺเพปิ เอตฺสส ปุตฺตาติ สลฺวยาย ปิตา ภุต-
ภพฺยานนฺติ อหฺ. ^{๔๐๐} คำว่า **วสี ปิตา ภุตภพฺยานํ** ความว่า มารนั้นกล่าวว่า มหาพรหมผู้นี้ชื่อว่า
เป็นผู้ใช้อำนาจ เพราะสั่งสมอำนาจไว้ มหาพรหมผู้นี้เป็นบิดาของสัตว์ที่เกิดแล้วและที่กำลังจะเกิด บรรดา
สัตว์เหล่านั้น สัตว์ทั้งหลายที่เกิดในไข่และในครรภ์ พึงทราบว่ ชื่อว่า**กำลังเกิด**ภายในกะเปาะไข่และ
ในรังไข่ ตั้งแต่เวลาที่ออกมาภายนอกแล้วชื่อว่า**เกิดแล้ว** สัตว์ทั้งหลายที่เกิดในถ้ำโคล ชื่อว่า**กำลังเกิด**
ในขณะที่จิตดวงแรก ตั้งแต่จิตดวงที่ ๒ ไป จึงชื่อว่า**เกิดแล้ว** สัตว์ทั้งหลายที่ผุดเกิดขึ้นชื่อว่า**กำลังเกิด**ใน
อิริยาบถแรก ตั้งแต่อิริยาบถที่ ๒ ไปชื่อว่า**เกิดแล้ว** มารนั้นเข้าใจว่า สัตว์เหล่านั้นแม้ทั้งหมดเป็นบุตร
ของมหาพรหมนี้ จึงกล่าวว่า พรหมนี้เป็นบิดาของสัตว์ที่เกิดแล้วและกำลังจะเกิด

๓. ปตฺต แปลว่า การถึง-การบรรลุ

๔. สม แปลว่า ความเสมอกัน

๔.๙.๓ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักฉันทลักษณ์

กาลาว่า

กาโล ชฺสติ ภุตานิ

สพฺพาเนว สหตฺตนา

^{๓๙๘} ฉ.ม. สชิตา; ส.อิ. สลชิตา

^{๓๙๙} ฉ.ม. จินฺณวสิตาย

^{๔๐๐} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๕๐๒/๓๑๓.

โย จ กาล **ฆโ** ฏโส ฏตปจ **นี** ปจิเป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่า **ปัฐยาวัตตคาถา**

ครึ่งคาถาแรก							
ค	ภ	ย	ล	ค	ต	ช	ค
๒	๒ ๑ ๑	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
กา	โล ฆส	ติ ฎตา	นิ	สพ	พาเนว	สทตต	นา
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ช	ย	ค	ล	ภ	ช	ล
๒	๑ ๒ ๑	๑ ๒ ๒	๒	๑	๒ ๑ ๑	๑ ๒ ๑	๑
โย	จ กาล	ฆโ ฏ	โ	ส	ฏตป	จนี ป	จิ

คาถานี้เป็นอนุสุภาฉันท์ ๘ พยางค์ ประเภท **ปัฐยาวัตตคาถา** มี ย ช ย ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ ติ ฎตา (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ สทตต (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ คือ ฆโ ฏ (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๔ คือ จนี ป (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

คาถาว่า

สพเพ ว นิก **ชิ**ปิสสนติยตถ เอตาทิ **โ** สตถาตถาคโต **พล**ปตโต**ฎ**ตา โลเก **สม**สสย,โลเก อป **ปฏิ**บุคคลโล**สม**พทุโ ปรินิ **พ**ทุโตเป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่า **ปัฐยาวัตตคาถา**

ครึ่งคาถาแรก							
ค	ร	ย	ล	ค	ม	ช	ค
๒	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
สพ	เพ ว นิก	ชิ ปิ สสน	ติ	ฎ	ตา โลเก	สม สส	ย
ครึ่งคาถากลาง							
ค	ย	ย	ค	ค	ต	ช	ค

๒ ยตุ	๑ ๒ ๒ ธ เอตา	๑ ๒ ๒ ทิสฺส สตุ	๒ ธ	๒ โล	๒ ๒ ๑ เก อปป	๑ ๒ ๑ ภูปัคฺค	๒ โล
ครึ่งคาถาหลัง							
ธ	ร	ย	ค	ค	ต	ช	ค
๑ ต	๒ ๑ ๒ ธาคโต	๑ ๒ ๒ พลปปต	๒ โต	๒ สม	๒ ๒ ๑ พทุโร ป	๑ ๒ ๑ รินิพฺพ	๒ โต

คาถานี้เป็นอนุญจกาฉันท์ ๘ พยางค์ ประเภท **ปัฐยาวัตตคาถา** มี ย ช ย ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ ชิปีสฺสน (๑ ๒ ๒)
 มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ สมฺมสฺส (๑ ๒ ๑)
 และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถากลาง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ คือ ทิสฺส สตุ (๑ ๒ ๒)
 มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๔ คือ ภูปัคฺค (๑ ๒ ๑)
 และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ พลปปต (๑ ๒ ๒)
 มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ รินิพฺพ (๑ ๒ ๑)
 และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

คาถาว่า

ยานีธ ภูตานิ สมากตานิ
 ภูมมานิ วา ยานิ ว อนตฺลิกฺเข
 สพฺเพว ภูตา สุมฺนา ภาวนตฺ
 อโถปิ สกฺกจฺจ สฺถนฺนตฺ ภาสิตํ

เป็นอินทวิเชียรคาถา ในติญจกาฉันท์ ๑๑ พยางค์ และวังสัญญาคาถา ในชคตีฉันท์ ๑๒ พยางค์

ยานีธ ๒ ๒ ๑	ภูตา นิ ๒ ๒ ๑	สมาก ๑ ๒ ๑	ตา ๒	นิ ๒	อินทวิเชียรคาถา
ต คณะ	ต คณะ	ช คณะ	ครุ	ครุ	

ภุมมานิ ๒ ๒ ๑	วา ยานิ ๒ ๒ ๑	ว อนต ๑ ๒ ๑	ลิก ๒	เข ๒	อินทวิเชียรคาถา
ต คณะ	ต คณะ	ช คณะ	ครุ	ครุ	
สพเพ ว ๒ ๒ ๑	ภูตา สุ ๒ ๒ ๑	มนา ภ ๑ ๒ ๑	วณ ๒	ตุ ๒	อินทวิเชียรคาถา
ต คณะ	ต คณะ	ช คณะ	ครุ	ครุ	
อโถปี ๑ ๒ ๑	สกกจจ ๒ ๒ ๑	สุณนติ ๑ ๒ ๑	ภาสิต ๒ ๑ ๒		วังสัฏฐคาถา
ช คณะ	ต คณะ	ช คณะ	ร คณะ		

คาถานี้เป็นอุปัชฌายคาถา ซึ่งผสมระหว่างอินทวิเชียรคาถา (บาทที่ ๑, ๒ และ ๓) เข้ากับวังสัฏฐคาถา (บาทที่ ๔) คาถาที่เป็นอินทวิเชียรคาถา จะมี ต ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุหลหมีรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒

จะเห็นได้จากคำในบาทที่ ๑ ว่า ยานีธ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ภูตานิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, สมาก (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ตา (๒) เป็น ครุ และคำว่า นิ (๒) เป็น ครุ (บาทันตครุ)

บาทที่ ๒ ว่า ภุมมานิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, วา ยานิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ว อนต (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ลิก (๒) เป็น ครุ และคำว่า เข (๒) เป็น ครุ

บาทที่ ๓ ว่า สพเพว (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ภูตา สุ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, มนา ภ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า วณ (๒) เป็น ครุ และคำว่า ตุ (๒) เป็น ครุ (บาทันตครุ)

ส่วนบาทที่ ๔ ที่เป็นวังสัฏฐคาถา จะมี ช ต ช ร คณะ ในคาถา คือ ครุหลหมีรูปว่า ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๑ ๒ จะเห็นว่าคำว่า อโถปี (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า สกกจจ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า สุณนติ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ และ คำว่า ภาสิต เป็น ร คณะ

๔.๙.๔ วิเคราะห์ตามหลักอสังการ

คาถาว่า

กาโล ฆสติ ภูตานิ

สพพานว สหตตนา

โย จ กาลฆโส ภูโต

ส ภูตปจนี ปจี.

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระ้างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทที่สัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **กาโล** เป็นประธาน วางไว้ใกล้กับกิริยาคุณพากย์ คือ ฆสติ

คำว่า **สพพานิ** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทวิเสสยะ คือ ภูตานิ

คำว่า **อตตนา** เป็นบทสัทตตติยา เข้ากับ สห ศัพท์

คำว่า **ภูตานิ** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ฆสติ

คำว่า โย และ กาลฆโส เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้บทวิเสสยะ คือ ภูโต

คำว่า ส เป็นบทวิเสสนะของ ภูโต (โยคเข้ามาแปล)

คำว่า ภูตปจณี เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้บทที่สัมพันธ์กัน คือ ปจิ

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย ไม่มีบทที่เข้าใจยาก

๒) มรุตาคูณ รสคำมีเสียงไพเราะอ่อนหวาน ในคานานี้เป็นปทาสดติมรุตาคูณ คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ หรือมาตรา (เสียงยาว-สั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า กาลโฆ สติ ภูตานิ มีครุ ๔ ตัว คือ กา, โล, ภู, ตา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ ก, อา, ฆ, อ, อ, อา, อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐานตัว ๒ ตัว คือ อิ, อิ, อักษรทันตฐาน ๕ ตัว คือ ล, ส, ต, ต, น อยู่ใกล้กัน, อักษรโอฏฐฐาน ๒ ตัว คือ ภู, อุ, อยู่ใกล้กัน และอักษรกัณฐฐานตัวเดียวคือ โอิ

บาทที่ ๒ ว่า สพพาเนว สหตตนา มีครุ ๕ ตัว คือ สพ, พา, เน, หต, นา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ อ, อา, อ, อ, ห, อ, อ, อา อยู่ใกล้กัน, อักษรทันตฐาน ๖ ตัว คือ ส, น, ส, ต, ต, น อยู่ใกล้กัน, อักษรโอฏฐฐาน ๒ ตัว คือ พ, พ อยู่ใกล้กัน, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียวคือ เอ, อักษรทันโตฏฐฐานตัวเดียวคือ ว

บาทที่ ๓ ว่า โย จ กาลฆโส ภูโต มีครุ ๕ ตัว คือ โย, กา, โส, ภู, โต อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อ, ก, อา, อ, ฆ, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ ย, จ อยู่ใกล้กัน, อักษรทันตฐาน ๓ ตัว คือ ล, ส, ต อยู่ใกล้กัน, อักษรโอฏฐฐาน ๒ ตัว คือ ภู, อุ อยู่ใกล้กัน, อักษรกัณฐฐาน ๓ ตัว คือ โอิ, โอิ, โอิ อยู่ใกล้กัน

บาทที่ ๔ ว่า ส ภูตปจณี ปจิ มีครุ ๒ ตัว คือ ภู, นี อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐาน ๔ ตัวคือ จ, อิ, จ, อิ อยู่ใกล้กัน, อักษรทันตฐาน ๓ ตัว คือ ส, ต, น อยู่ใกล้กัน, อักษรโอฏฐฐาน ๔ ตัว คือ ภู, อุ, ป, ป อยู่ใกล้กัน, อักษรนาสิกฐานตัวเดียวคือ -

๓) สมตาคูณ รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมทุสมตาคูณ มีพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลนุฏฐสมตาคูณ มีพยัญชนะเสียงแข็งฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตาคูณ มีพยัญชนะเสียงอ่อนผสมเสียงแข็ง

บาทที่ ๑ ว่า กาลโฆ สติ ภูตานิ เป็นมิสสกสมตาคูณ

บาทที่ ๒ ว่า สพพาเนว สหตตนา เป็นเกวลมทุสมตาคูณ

บาทที่ ๓ ว่า โย จ กาลฆโส ภูโต เป็นมิสสกสมตาคูณ

บาทที่ ๔ ว่า ส ภูตปจณี ปจิ เป็นมิสสกสมตาคูณ

คานานี้จัดเป็นมิสสกสมตาคูณ เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีรัตนอักษรอยู่ ๔ พยางค์ มี ฆ ใน ฆสติ ในบาทที่ ๑, ฆ ใน กาลฆโส, ภู ใน ภูโต ในบาทที่ ๓, ภู ใน ภูตปจณี ในบาทที่ ๔ และผสมอยู่กับสัทอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรทัน

ตรฐาน ๑๐ ตัว คือ ต, ต, น, น, ต, ต, น, ต, ต, น, และโอฏฐาน ๔ ตัว คือ พ, พ, ป, ป จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

๔) สุขุมลาคคุณ ความนุ่มนวลชดช้อย มี ๒ ประเภท ประกอบด้วย

ก. สัทสุขุมลาคคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะมีพยัญชนะเสียงอ่อนมากกว่าเสียงแข็ง, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือ สนธิ สมาส และสังโยคที่ประกอบบทร่วไม่ตี

ข. อัถสุขุมลาคคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคานานี้เป็น สัทสุขุมลาคคุณ ในคานานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิธอักษรอยู่ ๔ พยางค์ มี **ข** ใน **ขสตี** ในบาทที่ ๑, **ข** ใน **กาลขโส**, **ภู** ใน **ภูโต** ในบาทที่ ๓, **ภู** ใน **ภูตปจนี** ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า **สพพาเนา** (**สพพานิ + เเนา**) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสัทสุขุมลาคคุณ

(๕) อัถพยัตติคุณ รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กณโฑที่ก่อให้เกิดสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอัถพยัตติคุณ อัถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถอัถพยัตติคุณ อัถพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในคานานี้เป็น สัทอัถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

คานานี้ว่า

สพเพ ว นิกขิปิสสนติ

ยตถ เอตาทิส สตถา

ตถาคโต พลปตโต

ภูตา โลเก สมุสสย

โลเก อปปฏิบุคคลโล

สมพุทโธ ปรินิพพุโต

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๔ อย่าง คือ

๑) ปสาทคุณ รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทที่สัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **ภูตา** เป็นประธาน วางไว้ใกล้กับกริยาคุมพากย์ คือ **นิกขิปิสสนติ**

คำว่า **สพเพ** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทวิเสสยะ คือ **ภูตา**

คำว่า **โลเก** เป็นบทอาธาร สัมพันธ์เข้ากับ **นิกขิปิสสนติ**

คำว่า **สมุสสย** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับที่สัมพันธ์กัน คือ **นิกขิปิสสนติ**

คำว่า **เอตาทิส, อปปฏิบุคคลโล, ตถาคโต, พลปตโต** และ **สมพุทโธ** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทวิเสสยะ คือ **สตถา**

คำว่า **สตถา** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับกริยาคุมพากย์ คือ **ปรินิพพุโต**

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย ไม่มีบทที่เข้าใจยาก

๒) มรรดาคุณ รสคำมีเสียงไพเราะอ่อนหวาน ในคานานี้เป็นปทาสดติมรรดา คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, วรรณ หรือมาตรา (เสียงยาว-สั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **สพเพ ว นิกขิปิสสนติ** มีครุ ๕ ตัว คือ สพ, เพ, นิก, ปิส, สน อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๒๐ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อ, อ, ก, ข, อ, อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐานตัว ๔ ตัว คือ อิ, อิ, อิ, อิ อยู่ใกล้กัน, อักษรทนต์ฐาน ๖ ตัว คือ ส, น, ส, ส, น, ต อยู่ใกล้กัน, อักษรโอรุฐาน ๓ ตัว คือ พ, พ, ป อยู่ใกล้กัน อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียวคือ เอ และอักษรทนต์ฐานตัวเดียวคือ ว

บาทที่ ๒ ว่า **ภูตา โลเก สมุสย** มีครุ ๖ ตัว คือ ภู, ตา, โล, เก, มุส, ย อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อา, ก, อ, อ, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐานตัวเดียวคือ ย, อักษรทนต์ฐาน ๕ ตัว คือ ต, ล, ส, ส, ส อยู่ใกล้กัน, อักษรโอรุฐาน ๔ ตัว คือ อุ, ภู, ม, อุ อยู่ใกล้กัน, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียวคือ เอ, อักษรกัณฐฐานตัวเดียวคือ โอ และอักษรนาสิกฐานตัวเดียวคือ (-)

บาทที่ ๓ ว่า **ยตถ เอตาทีโส สดถา** มีครุ ๖ ตัว คือ ยต, เอ, ตา, โส, สด, ถา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อ, อ, อา, อ, อา อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ ย, อิ อยู่ใกล้กัน, อักษรทนต์ฐาน ๘ ตัว คือ ต, ถ, ต, ท, ส, ส, ต, ถ อยู่ใกล้กัน, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียวคือ เอ และอักษรกัณฐฐานตัวเดียวคือ โอ

บาทที่ ๔ ว่า **โลเก อปฺปฏิปุคฺคโล** มีครุ ๕ ตัว คือ โล, เก, อป, ปุค, โล อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ ก, อ, อ, ค, ค, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐานตัวเดียวคือ อิ, อักษรมฺฐฐานตัวเดียวคือ ภู, อักษรทนต์ฐาน ๒ ตัว คือ ล, ล อยู่ใกล้กัน, อักษรโอรุฐาน ๔ ตัว คือ ป, ป, ป, อุ อยู่ใกล้กัน, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียวคือ เอ และอักษรกัณฐฐาน ๒ ตัวคือ โอ, โอ

บาทที่ ๕ ว่า **ตถาคโต พลปฺปโต** มีครุ ๕ ตัว คือ ถา, โต, ลป, ปโต, โต อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๕ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อา, ค, อ, อ, อ, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรทนต์ฐาน ๖ ตัว คือ ต, ถ, ต, ล, ต, ต อยู่ใกล้กัน, อักษรโอรุฐาน ๓ ตัว คือ พ, ป, ป อยู่ใกล้กัน และอักษรกัณฐฐาน ๒ ตัวคือ โอ, โอ

บาทที่ ๖ ว่า **สมพฺพโร ปรินิพฺพโต** มีครุ ๕ ตัว คือ สม, พฺพ, โร, นิพ, โต อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๖ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๒ ตัว คือ อ, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐาน มี ๒ ตัว คือ อิ, อิ อยู่ใกล้กัน, อักษรมฺฐฐานตัวเดียวคือ ร, อักษรทนต์ฐาน ๕ ตัว คือ ส, ท, จ, น, ต อยู่ใกล้กัน, อักษรโอรุฐาน ๗ ตัว คือ ม, พ, อุ, ป, พ, พ, อุ อยู่ใกล้กัน และอักษรกัณฐฐาน ๒ ตัวคือ โอ, โอ

๓) สมตาคณ รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมฺฐสมตาค มีพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมฺฐสมตาค มีพยัญชนะเสียงแข็งฐานเดียวกันจำนวนมาก

- ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อนผสมเสียงแข็ง
 บาทที่ ๑ ว่า สพเพ ว นิภชิปิสนุนติ เป็นมิสสกสมตา
 บาทที่ ๒ ว่า ภูตา โลเก สมุสสย เป็นมิสสกสมตา
 บาทที่ ๓ ว่า ยตถ เอตาทีโส สตถา เป็นมิสสกสมตา
 บาทที่ ๔ ว่า โลเก อปปฏิบุคคลโล เป็นเกวลมุทสมตา
 บาทที่ ๕ ว่า ตถาคโต พลปตโต เป็นมิสสกสมตา
 บาทที่ ๖ ว่า สมพุทโธ ปรินิพุโต เป็นมิสสกสมตา

คาถานี้จัดเป็นมิสสกสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิธอักษรอยู่ ๖ พยางค์ มี ชิ ใน นิภชิปิสนุนติ ในบาทที่ ๑, ภู ใน ภูตา ในบาทที่ ๒, ย ใน ยตถ, ถา ใน สตถา ในบาทที่ ๓, ถา ใน ตถาคโต ในบาทที่ ๕, โธ ใน สมพุทโธ ในบาทที่ ๖ และผสมอยู่กับสัทอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ ก, ก, ก, ค, ค, ค, อักษรทันตฐาน ๑๕ ตัว คือ น, น, ต, ต, ต, ต, ท, ต, ต, ต, ต, ท, น, ต, และโอฏฐฐาน ๑๕ ตัว คือ พ, พ, ป, ม, ป, ป, ป, พ, ป, ป, ม, พ, ป, พ, พ, จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน

๔) สุขุมลตาคคุณ ความนุ่มนวลชดช้อย มี ๒ ประเภท ประกอบด้วย

ก. สัทสุขุมลตาคคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะมีพยัญชนะเสียงอ่อนมากกว่าเสียงแข็ง, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือ สนธิ สมาส และสังโยคที่ประกอบบทร่วไม่ตี

ข. อัถลสุขุมลตาคคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคาถานี้เป็น สัทสุขุมลตาคคุณ ในคาถานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิธอักษรอยู่ ๖ พยางค์ มี ชิ ใน นิภชิปิสนุนติ ในบาทที่ ๑, ภู ใน ภูตา ในบาทที่ ๒, ย ใน ยตถ, ถา ใน สตถา ในบาทที่ ๓, ถา ใน ตถาคโต ในบาทที่ ๕, โธ ใน สมพุทโธ ในบาทที่ ๖ และไม่มีสนธิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า เอตาทีโส (เอต + อาทีโส) อปปฏิบุคคลโล (น + ปฏิบุคคลโล) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสัทสุขุมลตาคคุณ

(๕) อัถลพัตติคุณ รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กณโฑษที่ก่อให้เกิดสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอัถลพัตติคุณ อัถลพัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถลอัถลพัตติคุณ อัถลพัตติคุณโดยเนื้อความ

ในคาถานี้เป็น สัทอัถลพัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

คาถาว่า

ยานีธ ภูตานิ สมาคตานิ

ภุมมานิ वा यानि व अन्तलिखे
 सप्तपेव गुता सुमना ग्वान्तु
 ओपि सगुज्ज सुन्नत्तु णासित्तं

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **ยานิ** เป็นบทวิเสสณะ วางไว้ใกล้กับบทวิเสสยะว่า **गुतानि** และ **भुममानि**

คำว่า **ओठ** เป็นบทวิเสสณะของ ปทเส (โยคเข้ามา)

คำว่า **गुतानि** เป็นประธานวางไว้ใกล้กับกิริยาคุมพากย์ คือ **समादतानि**

คำว่า **भुममानि** เป็นประธานวางไว้ใกล้กับกิริยาคุมพากย์ คือ **समादतानि**

คำว่า **वा** ศัพท์ เป็นบทวิภักตี (อรธไม่แน่นอน) วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์คือ

गुतानि และ **भुममानि**

คำว่า **अन्तलिखे** เป็นบทอาธาร ใน นิพพตตานิ (โยคเข้ามา)

คำว่า **सप्तपेव** เป็นวิเสสณะ วางไว้ใกล้กับบทวิเสสยะว่า **गुता**

คำว่า **व** (เอว) เป็นอวธารณะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กันคือ **सप्तपेव**

คำว่า **गुता** เป็นประธาน วางไว้ใกล้กับบทกิริยาคุมพากย์ว่า **ग्वान्तु**

คำว่า **सुमना** เป็นวิเสสณะ วางไว้ใกล้กับบทวิเสสยะว่า **गुता**

คำว่า **ओपि** สองบทนี้เป็นบทนิบาต

คำว่า **सगुज्ज** เป็นบุพพกาลกิริยา วางไว้ใกล้กับบทกิริยาคุมพากย์ว่า **सुन्नत्तु**

คำว่า **णासित्तं** เป็นอวุตตกम्म วางไว้ใกล้กับบทกิริยาคุมพากย์ว่า **सुन्नत्तु**

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มธรรตาคคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในพระคาถานี้เป็นปทาสดติมธรรตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณฺ์ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **यानिठ गुतानि समादतानि** มีครุ ๖ ตัว คือ ยา, นิ, गु, ता, मा, ता อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๒๒ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, ค, อ, อ, อ, อักษรतालुฐาน ๔ ตัว คือ ย, อิ, อิ, อิ, อักษรทันตฐาน ๗ ตัว คือ न, ङ, त, न, ण, त, न, อักษรओष्ठฐาน ๓ ตัว คือ ग, उ, म

บาทที่ २ ว่า **भुममानि वा यानि व अन्तलिखे** มีครุ ๗ ตัว คือ भ, मा, वा, या, अ, लि, ख, อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๒๔ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, ก, ข, อักษรतालुฐาน ๔ ตัว คือ इ, य, इ, इ, อักษรทันตฐาน ๕ ตัว คือ न, न, न, त, ल, อักษรओष्ठฐาน ๔ ตัว คือ ग, उ, म, म, อักษรกัณฐतालुฐานตัวเดียว คือ ए และอักษรทันโตष्ठฐาน ๒ ตัว คือ व, व

บาทที่ ๓ ว่า **सप्तपेव गुता सुमना ग्वान्तु** มีครุ ๖ ตัว คือ स, प, पे, गु, ता, ना, व, อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๒๔ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ,

อ, อักษรทัณฑฐาน ๖ ตัว คือ ส, ต, ฐ, น, น, ต, อักษรโอฏฐาน ๘ ตัว คือ พ, พ, ภ, อุ, อุ, ม, ภ, อุ, อักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ เอ และอักษรทัณฑฐาน ๒ ตัว คือ ว, ว

บาทที่ ๔ ว่า **อโถปิ สกุกจจ สุนนตุ ภาสิต** มีครุ ๖ ตัว คือ โถ, สก, กจ, ฌน, ภา, ต อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๒๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ อ, อ, ก, ก, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรตาลฐาน ๔ ตัว คือ อิ, จ, จ, อิ, อักษรมัทฐานตัวเดียว คือ ฌ, อักษรทัณฑฐาน ๗ ตัว คือ ฤ, ฐ, ฐ, น, ต, ส, ต, อักษรโอฏฐาน ๔ ตัว คือ ป, อุ, อุ, ภ, อักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรนาสิกัณฐฐานตัวเดียว คือ (ˆ)

(๓) **สมตาคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมทุสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สลิล) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมฺกฐสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะสลิลและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **ยานิธ ภูตานิ สภาคตานิ** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๒ ว่า **ภุมมานิ วา ยานิ ว อนตลิกเข** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๓ ว่า **สพเพว ภูตา สุมนา ฆวนตุ** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๔ ว่า **อโถปิ สกุกจจ สุนนตุ ภาสิต** เป็นมิสสกสมตา

คำถ้านี้จัดเป็นมิสสกสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๘ พยางค์ มี ธ, ภู ใน ยานิธ, ภูตา ในบาทที่ ๑, มี ภุม, เข ใน ภุมมานิ, อนตลิกเข ในบาทที่ ๒, มี ภู, ภ ใน ภูตา, ฆวนตุ ในบาทที่ ๓, มี โถ, ภา ใน อโถปิ, ภาสิต ในบาทที่ ๔ และผสมอยู่กับสลิลอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐาน ๔ ตัว คือ ค, ก, ก, ก, อักษรตาลฐาน ๒ ตัว คือ จ, จ, อักษรทัณฑฐาน ๑๖ ตัว น, ต, น, ต, น, น, น, ต, ต, น, น, ต, น, ต, ต, และอักษรโอฏฐาน ๗ ตัว คือ ม, ม, ม, พ, พ, ม, ป จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลตาคุณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสลิลจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัถลสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคำถ้านี้เป็น สัทสุขุมลตาคุณ ในคำถ้านี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิตอักษรอยู่ ๘ พยางค์ มี ธ, ภู ใน ยานิธ, ภูตา ในบาทที่ ๑, มี ภุม, เข ใน ภุมมานิ, อนตลิกเข ในบาทที่ ๒, มี ภู, ภ ใน ภูตา, ฆวนตุ ในบาทที่ ๓, มี โถ, ภา ใน อโถปิ, ภาสิต ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือสัณโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า ยานิธ (ยานิ + อิธ), สพเพว (สพเพ + เอว) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลตาคุณ

(๕) **อรรถพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์โทษาที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อรรถอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในกาลานี้เป็น สัทอรรถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

๔.๙.๕ สรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์ ภูต ศัพท์ตามที่ได้นำเสนอมาตามกลุ่มคัมภีร์สัททาวีสเสส ขอสรุปดังต่อไปนี้

ภูต ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก ภู ธาตุ + ต ปัจจัย, ภู ธาตุ + กต ปัจจัย มีความหมาย ๑๗ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **รุกขาทิ** ต้นไม้เป็นต้น (๒) **วิขุขมาน** ความมีอยู่ (๓) **อรหนต** พระอรหันต์ (๔) **ขนธปญจก** ชั้นธ ๕ (๕) **สตต** สัตว์โลก (๖) **มหาภูต** มหาภูตธาตุ ๔ (๗) **อมนุสส** เทวดา **ภูตศัพท์** ที่เป็น ๓ ลิงค์ มีลิงค์ตามบทที่ถูกขยาย มีความหมาย ๔ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **อดีต** กาลล่วงไปแล้ว (๒) **ชาติ** สัตว์ที่เกิดมา (๓) **ปตต** การถึง-การบรรลุ (๔) **สม** ความเสมอกัน อุทาหรณ์ที่นำมาอ้างอิงในแต่ละความหมายนั้น มีที่เป็นฉันท์ประเภทต่าง ๆ ประกอบด้วย ปฐยาวัตตคาลา, อินทรวิเชียรคาลา และวังสิญฐคาลา และเป็นสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ (๑) ปสาทคุณ (๒) มจรตาคคุณ (๓) สมตาคคุณ (๔) สุขุมาลตาคคุณ และ (๕) อรรถพยัตติคุณ

๔.๑๐ วิเคราะห์ สาธุ ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาลี ตามคัมภีร์สัททาวีสเสส

บทบาลีว่า สาธุ เม ภนเต, สาธุ สาธุ, สาธุ ฆมมรุจี ราชา ที่มี สาธุ ศัพท์ประกอบอยู่ ผู้วิจัยเห็นควรนำมาศึกษาวิเคราะห์ โดยเริ่มศึกษาตั้งแต่ด้านหลักภาษา พจนานุกรมไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๔.๑๐.๑ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักภาษา

สาธุ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า สาธ สัทธิทธิ=สำเร็จ + ณ มีกระบวนการสร้างศัพท์ ดังนี้

สาธ

สาธ + ณ

สาธ + ณ

สาธ + อุ

สาธุ

สำเร็จรูปเป็น สาธุ

ลง ณ ปัจจัย

ลบสระ อ ท้าย สาธ ธาตุ

ลบ ณ อนุพันธ์

นำพยัญชนะประกอบสระ

หน้าทีหิ ญนุตโว

ธาตุสนโต โลโป ฯลฯ

การิตาน โณ โลโป

นเย ปริ ยุตเต

๔.๑๐.๒ วิเคราะห์ศัพท์ตามพจนานุกรม

สาธุ ศัพท์มีความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา^{๔๐๑} ว่า

^{๔๐๑} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๘๙/๑๕๔-๑๕๕., ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๙-๒๐.

อัย หิ สาธุสทโท^{๔๐๒} อายาจนสมปฏิจจนสมปหัสสนสุนทรทพหัททิคมมาทิสุ ทิสสติ. สาธุ เม
 ภนเต ภควา สงขิตเตน ฌมมึ เทเสตุติ^{๔๐๓}อาทิสู อายาจน ทิสสติ. สาธุ ภาเนตติ ไซ โส ภิกขุ ภควโต
 ภาสิตอ อภินนทิตวา อนุโมทิตวาติ^{๔๐๔}อาทิสู สมปฏิจจนเน. สาธุ สาธุ สาริปุตตาติ^{๔๐๕}อาทิสู สมปหัสเน.

สาธุ ฌมมรุจิ ราชา

สาธุ ปถณณวา นโร.

สาธุ มิตตามมทพุโ

ปาปสสาครณิ สุขนติ^{๔๐๖}

อาทิสู สุนทเร. เตนหิ พุราหมณ สุโณหิ สาธุกั มนสิกรโหติ^{๔๐๗}อาทิสู สาธุกสทโทเยว ทพหัททิคมเม,
 อาณตติยนติปิ วุจจติ. อธิปา อัย เอเตถเว ทพหัททิคมเม จ อาณตติยณจ เวทิตพโพ. สุนทเรปิ วุฏฐติ.
 ทพหัททิคมมญเจ^{๔๐๘} หิ ทพหัททิคมมึ สุนทเรปิ สุขหิติ คณนโต. อาณตติยณเจ^{๔๐๙} มม อาณตติยา
 สุนทเรปิ, สุนทรญเจ^{๔๐๘} สุนทรมิมี ภาทกั ฌมมึ สุนทเรปิ เอว ทิปิต โหติ.

และในคัมภีร์อภิธานปัททีปิกาคาภาที่ ๗๕๐ ได้กล่าวเป็นคาภาไว้ว่า

สุนทเร ทพหัททิคมเม จ,

ยาจน สมปฏิจจน

สขชน สมปหัสาย,

สาธว'ภิเธยยลิ่งคั.

สาธุคัพพะ เป็นอภิเธยยลิ่งคั คือเป็นได้ทั้ง ๓ ลิ่งคั มีความหมาย ๖ อย่าง
 คือ (๑) สุนทร ความดี (๒) ทพหัททิคมม การกระทำให้มั่นคง (๓) อายาจน
 การอ่อนวอน (๔) สมปฏิจจน การรับคำ (๕) สขชน คนดี (๖) สมปหัส
 ความยินดี

เมื่อทราบความหมายของ สาธุ คัพพะดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ต่อไปจะได้นำเสนอรูปวิเคราะห์
 พร้อมอุทาหรณ์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

สปรหิติ สาธेतติ สาธุ, สปริโส สัตบุรุษ ชื่อว่า สาธุ เพราะทำประโยชน์ตนและประโยชน์
 ผู้อื่นให้สำเร็จ

อจจนตี สาธเตตพพุนตี สาธุ, ลทชกั สุนทริ ทานสีลาททิ ชื่อว่า สาธุ เพราะให้สำเร็จอย่างยิ่ง
 หมายถึง สิ่งที่ดี และคุณธรรมมีทานและศีลเป็นต้น

มีอุทาหรณ์ประกอบ ดังนี้

๑. สุนทร แปลว่า ความดี

อุทาหรณ์: สาธุ ฌมมรุจิ ราชา

สาธุ ปถณณวา นโร

สาธุ มิตตามมทพุโ

ปาปสสาครณิ สุขิ^{๔๑๐}

พระราชอาชอบพอพระทัยธรรม จึงจะดี นรชนมีความรอบรู้ จึงจะดี ความไม่

^{๔๐๒} อ. อยญเจ สาธูติ สทโท.

^{๔๐๓} ส.ส. (บาลี) ๑๘/๙๕/๖๘.

^{๔๐๔} ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๘๖/๖๗.

^{๔๐๕} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๔๘/๒๔๐.

^{๔๐๖} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๐๑/๑๗.

^{๔๐๗} อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๖๗/๒๐๔.

^{๔๐๘} ฉ.ม. ทพหัททิคมมเตณ.

^{๔๐๙} ฉ.ม. อาณตติยนติปิ เอวมุปริปิ.

^{๔๑๐} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๐๑/๑๗.

ประทุษร้ายมิตรเป็นความดี การไม่กระทำบาปเป็นเหตุนำสุขมาให้^{๔๑๑}

สาธูติ สุนทรโร ปสฺตโถ. วิจิฉยปเวณิสฺสุจฺริตธมฺเม โรเจตฺติ **ธมฺมรุจิ**. ตาทิสฺโส หิ ชีวิตฺตํ
ชฺหนฺโตปิ อภิจฺจํ น กโรติ ตสฺมา สาธู^{๔๑๒} บพฺว่า **สาธู** ได้แก่ ความดีงาม คือความประเสริฐ พระราชาได้
ชื่อว่า **ธมฺมรุจิ** เพราะวอนัดถะว่า ทรงพอพระทัยในวินิจฉัยธรรม ประเพณีธรรม และสุจฺริตธรรม จริง
อยู่ พระราชาเช่นนั้น แม้จะต้องสละพระชนมาชีพ ก็ไม่ทรงยอมกระทำการอันมิใช่พระราชกรณียกิจ
เพราะฉะนั้น จึงทรงเป็นพระราชาผู้มีความดีงาม

๒. ทฬฺหิกมฺม แปลว่า การกระทำให้มั่นคง

อุทาหรณ์: เตนาวุโส สาริปุตฺต สฺสุณฺหาสิ สาธุกํ มนสิกรโหติ^{๔๑๓} ท่านสาริปุตฺต ผู้มีอายุ ถ้า
เช่นนั้น ท่านจงฟังจงใส่ใจให้ดี

เตนหิ โทณ สฺสุณฺหิ สาธุกํ มนสิกรโหติ^{๔๑๔} โทณะ ถ้าเช่นนั้น ท่านจงฟัง จงใส่ใจให้ดี

เตนหิ พฺราหฺมณ สฺสุณฺหิ สาธุกํ มนสิกรโหติ^{๔๑๕} พฺราหฺมณ ถ้าเช่นนั้น ท่านจงฟัง จงกระทำไว้
ในใจให้ดี

๓. อายาจน แปลว่า การอ่อนน้อม

อุทาหรณ์: สาธู เม ภนฺเต ภควา สงฺฆิตฺเตน ธมฺมํ เทเสตุ^{๔๑๖} ขอพระพุทธานุญาต พระผู้มี
พระภาคเจ้าทรงโปรดแสดงธรรมแก่ข้าพระพุทธองค์โดยย่อด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า

๔. สมปฺภิจฺจน แปลว่า การรับคำ

อุทาหรณ์: สาธู ภนฺเตติ โข โส ภิกฺขุ ภควโถ ภาสิตํ อภินนฺทิตฺวา อณฺโมทิตฺวา^{๔๑๗} ภิกฺขุณฺนี้
กล่าวชื่นชมยินดีพระพุทธภาษิต ของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า สาธู พระพุทธเจ้าข้า

๕. สขฺชน แปลว่า คนดี

อุทาหรณ์: สาธุชฺเชนหิ ปวตฺเตตฺตพฺพิ^{๔๑๘} คนดี พึงยังการสนทนาปราศรัยให้เป็นไป

๖. สมปฺหฺสฺสา แปลว่า ความร่าเริงยินดี

อุทาหรณ์: สาธู สาธู สาริปุตฺต^{๔๑๙} สาริปุตฺร ดีแล้ว ดีแล้ว

๗. สมปฺสาทน แปลว่า เลื่อมใส

อุทาหรณ์: สาธู มหาพฺรหฺเมติ เอตถ สมปฺสาทเน สาธุสทฺโท.^{๔๒๐} สาธู-ศัพทฺในคำนี้ว่า **สาธู**
มหาพฺรหฺเม ใช้ในความหมายว่าเลื่อมใส

^{๔๑๑} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๐๑/๒๐

^{๔๑๒} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๘/๑๐๑/๔๘.

^{๔๑๓} อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๖๙/๑๙๐.

^{๔๑๔} อง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๙๒/๒๑๒.

^{๔๑๕} อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๖๗/๒๐๔.

^{๔๑๖} สํ.ส. (บาลี) ๑๘/๙๕/๖๘.

^{๔๑๗} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๘๖/๖๗.

^{๔๑๘} ขุ.อ.อ. (บาลี) ๔/๕๕.

^{๔๑๙} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๔๙/๒๔๐.

^{๔๒๐} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๐๑/๒๗๒.

๔.๑๐.๓ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักฉันทลักษณ์

คาถาว่า

สาธู ฐมมรุจิ ราชา

สาธู ปณณานวา นโร

สาธู มิตตानมทุพุโ

ปาปสสากรณํ สุขํ

เป็นคาถาประเภทวรรณพद्यุติ เรียกว่า ปฐมสการวิปุลาคาถา

ตารางแสดงปฐมสการวิปุลาคาถา

บาทที่ ๑				บาทที่ ๒			
ค ล	ม	ส	ค ล	ค ล	ม	ช	ค ล
	ย				ย		
	ร				ร		
	ต				ต		
	ช				ช		
	ภ				ภ		
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

บาทที่ ๓				บาทที่ ๔			
ค ล	ม	ย	ค ล	ค ล	ม	ช	ค ล
	ย				ย		
	ร				ร		
	ต				ต		
	ช				ช		
	ภ				ภ		
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

ครึ่งคาถาแรก							
ค	ช	ส	ค	ค	ย	ช	ค
๒	๑ ๒ ๑	๑ ๑ ๒	๒	๒	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
สา	ธู ฐมม	รุจิ รา	ชา	สา	ธู ปณณา	ณวา น	โร
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ย	ย	ค	ค	ต	ช	ค
๒	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๒	๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
สา	ธู มิตตา	นมทุพุ	โ	ปา	ปสสา	กรณํ สุ	ขํ

คาถานี้เป็นอนุกฎภาณันท์ ๘ พยางค์ ประเภท **ปฐมสการวิปุลาคาถา** มี ส ช ย ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ส คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ รุจิ รา (๑ ๑ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ ฌวา น (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ นมทพุ (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ รณฺ์ สุ (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

๔.๑๐.๔ วิเคราะห์ตามหลักอสังการ

คาถาว่า

สาธุ ธมฺมรุจิ ราชา

สาธุ ปญฺญาณวา นโร

สาธุ มิตฺตานมทพฺพุโ

ปาปสฺสากรณฺ์ สุขิ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) ปสาทคุณ รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **สาธุ** ทั้ง ๓ บทเป็นบทวิภक्तिกัตตา สัมพันธ์เข้ากับ โหติ (โยคมา)

คำว่า **ธมฺมรุจิ** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ ราชา

คำว่า **ปญฺญาณวา** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์ คือ นโร

คำว่า **มิตฺตานิ** เป็นบทฉกฺฐีกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ อทพฺพุโ

คำว่า **ปาปสฺส** เป็นบทฉกฺฐีกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ อกรณฺ์

คำว่า **สุขิ** เป็นบทวิภक्तिกัตตา สัมพันธ์เข้ากับ โหติ (โยคเข้ามา)

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) มธฺรตาคคุณ รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคาถานี้เป็นปทาสัตติมธฺรตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณฺ์ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **สาธุ ธมฺมรุจิ ราชา** มีครุ ๔ ตัว คือ สา, ธม, รา, ชา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อา, อ, อ, อา, อา, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ จ, อิ, ช, อักษรมฺุทฐาน ๒ ตัว คือ ร, ร, อักษรทนต์ฐาน ๓ ตัว คือ ส, ฐ, ฐ และอักษรโอฏฐฐาน ๔ ตัว คือ อุ, ม, ม, อุ

บาทที่ ๒ ว่า **สาธุ ปญฺญาณวา นโร** มีครุ ๕ ตัว คือ สา, ปญ, ญา, วา, โร อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อา, อ, อา, อ, อา, อ, อักษร

तालु ๒ ตัว คือ ฌ, ญ, อักษรมัทฐาน ๒ ตัว คือ ฌ, ฐ, อักษรพันฐาน ๓ ตัว คือ ส, ฐ, ฑ, อักษร
โองฐาน ๒ ตัว คือ อุ, ฬ, อักษรกัณโองฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรพันโองฐานตัวเดียว คือ ฎ

บาทที่ ๓ ว่า **สารุ มิตตานมทุพโก** มีครุ ๖ ตัว คือ สา, มิ, ตา, ม, ทุ, โก อยู่ใกล้
กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐาน ๔ ตัว คือ อา, อ, อ, อ, อักษรतालु
ฐานตัวเดียว คือ อิ, อักษรพันฐาน ๗ ตัว คือ ส, ฐ, ฑ, ฑ, ฑ, ฑ, ฑ, อักษรโองฐาน ๖ ตัว คือ อุ, ม,
ม, อุ, พ, ฎ และอักษรกัณโองฐานตัวเดียว คือ โอ

บาทที่ ๔ ว่า **ปาปสสารณิ สุขิ** มีครุ ๕ ตัว คือ ปา, ปส, สา, ณิ, ฆิ อยู่ใกล้กัน, มี
อักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐาน ๙ ตัว คือ อา, อ, อา, ก, อ, อ, อ, ข, อ,
อักษรมัทฐาน ๒ ตัว คือ ฐ, ฌ, อักษรพันฐาน ๓ ตัว คือ ส, ส, ส, อักษรโองฐาน ๓ ตัว คือ ป, ป,
อุ และอักษรนาสิกฐาน ๒ ตัว คือ (ˆ), (ˆ)

(๓) **สมตาคูณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่ง
ออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมทุสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สติด) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมทุสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสกสมตา มีพยัญชนะสติดและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **สารุ ฌมมรุจิ ราชา** เป็นมิสกสมตา

บาทที่ ๒ ว่า **สารุ ปญญาณวา นโร** เป็นมิสกสมตา

บาทที่ ๓ ว่า **สารุ มิตตานมทุพโก** เป็นมิสกสมตา

บาทที่ ๔ ว่า **ปาปสสารณิ สุขิ** เป็นเกวลมทุสมตา

คานี้จัดเป็นมิสกสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน
คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๕ พยางค์ มี ฐ ใน สารุ, ฌ ใน ฌมมรุจิ ในบาทที่ ๑, ฐ ใน สารุ ในบาทที่ ๒, ฐ ใน
สารุ, โก ใน มิตตานมทุพโก ในบาทที่ ๓ และผสมอยู่กับสติดอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวน
มาก คือ อักษรतालु ๔ ตัว คือ จ, ช, ฌ, ญ, อักษรพันฐาน ๖ ตัว คือ ฑ, ฑ, ฑ, ฑ, ฑ, ฑ, และ
โองฐาน ๘ ตัว คือ ม, ม, ป, ม, ม, พ, ป, ป จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็ง
ผสมกัน

(๔) **สุขุมลตาคูณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคูณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสติดจำนวนมาก, ไม่
มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ,
สมาส และ สันโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัตสุขุมลตาคูณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยง
ความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคานี้เป็น สัทสุขุมลตาคูณ ในคานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมี
ธนิตอักษรอยู่ ๕ พยางค์ มี ฐ ใน สารุ, ฌ ใน ฌมมรุจิ ในบาทที่ ๑, ฐ ใน สารุ ในบาทที่ ๒, ฐ ใน สารุ,
โก ใน มิตตานมทุพโก ในบาทที่ ๓ และไม่มีสนธิหรือสันโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า มิ
ตตานมทุพโก (มิตตาน + อทุพโก) ปาปสสารณิ (ปาปส + อกรณิ) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วย
สุขุมลตาคูณ

(๕) **อรรถพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์โทษาที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อรรถอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในคานานี้เป็น สัทอรรถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

๔.๑๐.๕ สรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์ สาธ ศัพท์ตามที่ได้นำเสนอมาตามกลุ่มคัมภีร์สัททาวีสเสส ขอสรุปดังต่อไปนี้

สาธ ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก สาธ ธาตุ + ณ ปัจจัย มีความหมาย ๗ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **สุนทร** ความดี (๒) **ทพฺหิกมม** การกระทำให้มั่นคง (๓) **อายาจณ** การอ้อนวอน (๔) **สมปฺฏิจจน** การรับคำ (๕) **สขชน** คนดี (๖) **สมปฺหึสา** ความยินดี (๗) **สมปฺสาทน** เลื่อมใส อุททาทรณ์ที่นำมาอ้างอิงในแต่ละความหมายนั้น มีที่เป็นฉันท์ คือ ปฐมสการวิปุลาคาถา และเป็นสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ (๑) ปสาทคุณ (๒) มรุตตาคุณ (๓) สมตาคุณ (๔) สุขุมลตาคุณ (๕) อรรถพยัตติคุณ

๔.๑๑ วิเคราะห์ สุต ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาลี ตามคัมภีร์สัททาวีสเสส

บทบาลีว่า เสนาย ปสุโต, สุตธมมสส, อวสสุตา อวสสุตสส, ปุณฺณ ปสุตํ, ทิฏฺฐิ สุตํ มุตํ, สุตฺโร สุตฺตสนฺนิจฺจโย ที่มี สุต ศัพท์ประกอบอยู่ ผู้วิจัยเห็นควรนำมาศึกษาวิเคราะห์ โดยเริ่มศึกษาตั้งแต่ด้านหลักภาษา พจนานุกรมไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๔.๑๑.๑ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักภาษา

สุต ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า สฺ (อภิเสว=เชื้อฟัง, ปาณคพฺภวิโมจเน=ตลอด บุตร, คติวุทฺธิสฺ=ไป, เจริญ, สวเน=ฟัง) + ต มีกระบวนการสร้างศัพท์ ดังนี้

สฺ

สฺ + ต

ลง ต ปัจจัย พุทฺตมาทิตฺถเก กตฺตริ/

ภาวกมเมสุ ต

สำเร็จรูปเป็น สุต

๔.๑๑.๒ วิเคราะห์ศัพท์ตามพจนานุกรม

สุต ศัพท์มีความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา^{๔๒๑} ว่า

สุตฺนติ อัย สุตฺสทฺโท สอุปฺสคฺโค จ อนุปฺสคฺโค จ คมนวิสุตฺตกิลินฺนอุปฺจิตานฺนุโยคโสต-
วิญญฺเยยฺยโสตทวารานฺนุสสารวิญญฺตาทิอเนกตฺถปฺปเกโท. ตถา หิสฺส เสนาย ปสุโตติ อาทิสฺส คจฺฉนฺโตติ

^{๔๒๑} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑/๒๘., ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑/๔., ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑/๕, ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๘๙.

อตโธ. สุตตมมสส ปสสโตติ^{๔๒๒} อาทีสุ วิสสุตตมมสสาติ อตโธ. อวสสุตา อวสสุตสสาติ^{๔๒๓} อาทีสุ
กิลินนา กิลินนสสาติ อตโธ. ตุมเหติ ปุณณํ ปสฺสํ อนนปปกนติ^{๔๒๔} อาทีสุ อุปัจจันติ อตโธ. เย ฌาน-
ปสุตา ธีราติ^{๔๒๕} อาทีสุ ฌานานนุยุตตาทิ อตโธ. ทิฏฺฐํ สุตํ มุตฺนติ^{๔๒๖} อาทีสุ โสตวิญญะยณฺติ อตโธ.
สุตฺตโร สุตฺตสนฺนิจฺจโยติ^{๔๒๗} อาทีสุ โสตทวารานุสสารวิญญะตโรติ อตโธ. อธิ ปนสฺส โสตทวารานุสสารเณ
อุปฺচারิตฺตํ วา อุปฺचारณฺติ วาติ อตโธ.

และในคัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกาภาที่ ๗๙๗-๗๙๘ ได้กล่าวเป็นคาถาไว้ว่า

คฺมน วิสฺสฺเต จา'ว,	ธาริโต'ปฺจิตฺเตสุ จ
อนฺโยคฺ กิลินเณ จ,	สุโต' ภิเชยฺยลฺิงคิโก.
โสตวิญญะย สตเถสุ,	สุตํ ปุตฺเต สฺโต ลียา

สุตคัมภีร์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๖ อย่าง คือ (๑) คมน การไป (๒) วิสสุต
การปรากฏ (๓) อวธาริต การจดจำ (๔) อุปัจจิต การสั่งสม-การเลือกเฟ้น
(๕) อนฺโยค การชวนชววย-การถาม (๖) กิลินน ความกำหนด-การเป็ยกลุ่ม
สุตคัมภีร์ นปฺงสกลิงค์มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) โสตวิญญะย สัททารมณ
ที่โสตประสาทรูได้ (๒) สตถ ศาสตรคัมภีร์ สุตคัมภีร์ ปุ่งลิ่งค์ มีความหมายว่า
ปุตฺต บุตรชาย

เมื่อทราบความหมายของ สุต คัมภีร์ที่ตั้งที่ได้กล่าวมาแล้ว ต่อไปจะได้นำเสนอรูปวิเคราะห์
พร้อมอุทาหรณ์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

สฺยเตติ สฺโต บุตรชื่อว่าสฺตะ เพราะมารดาบิดาให้เกิด
สฺนาคีติ สฺโต ชื่อว่าสฺตะ เพราะเชื้อฟง
สฺยยเตติ สฺโต ชื่อว่าสฺตะ เพราะเป็นผู้ที่เขารู้จัก
โสเตน โสตพฺพนติ สฺตํ ชื่อว่าสฺตะ เป็นเป็นสิ่งที่ฟงใช้หุฟง
มีอุทาหรณ์ประกอบ ดังนี้

๑. คมน แปลว่า การไป

อุทาหรณ์: เสนาย ปสฺโต เสนาเคลื่อนไป

๒. วิสสุต แปลว่า การปรากฏ

สฺโข วิเวโก ตฺนฺจฺสส	สุตตมมสส ปสสโต
อพฺยาปชฺฌิ ^{๔๒๘} สฺขํ โลกเ	ปาณญฺเตสุ สฺยโม.
สฺขา วิราคตา โลกเ	กามานํ สมตฺกฺกโม

^{๔๒๒} วิ.ม. (บาลี) ๔/๕/๕., ขุ.อ. ๒๕/๑๑/๑๐๔.

^{๔๒๓} วิ.ภิกขุณี. (บาลี) ๓/๖๕๗/๔.

^{๔๒๔} ขุ.ขุ. (บาลี) ๒๕/๑๒/๑๑., ขุ.เปต. (บาลี) ๒๖/๒๕/๑๕๔.

^{๔๒๕} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๘๑/๔๙.

^{๔๒๖} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๔๑/๒๐๓.

^{๔๒๗} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๓๓/๒๙๘., อ.จ.ตฺต. (บาลี) ๒๑/๒๒/๒๖-๒๗.

^{๔๒๘} ฉ.ม. อพฺยาปชฺชํ

อสมิมานัสส วินโย

เอตัง เว ปรมฺ สฺขํ.^{๔๒๙}

ความสงบ^{๔๓๐} เป็นสุขของบุคคลผู้สันโดษ ผู้มีธรรมปรากฏแล้ว^{๔๓๑} รู้เห็นอยู่
 ความไม่เบียดเบียนคือความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เป็นสุขในโลก
 ความปราศจากโรคคือความล่วงกามทั้งหลายได้ เป็นสุขในโลก
 ความกำจัดอสมิมานะ (ความถือตัวว่าเป็นนั่นเป็นนี่) เสียได้^{๔๓๒}
 เป็นสุขอย่างยิ่ง^{๔๓๓}

สูตรมมสฺสาติ ปกาสิตมมสฺส^{๔๓๔} คำว่า **สูตรมมสฺส** ความว่า ผู้ประกาศธรรมให้ปรากฏ

๓. **อวาริต** แปลว่า การจดจำ หรือ **โสตทวารานุสสารวิถยา** แปลว่า ผู้ทรงความรู้แจ้ง
 ตามแนวแห่งโสตทวาร

อุทาหรณ์: กถุโรเพน อาวุโส อานนท ภิคุชฺชา โคลิงคสาถวัน โสเภยยาติ. อิวาสุ สารีปุตต
 ภิคุชฺช พุทฺธสุโต โทติ สุตฺโธโร สุตฺตสนฺนิจโย. เย เต ชมมา อาทิกถยาณา มชฺเชกถยาณา ปรีโยสาน-
 กถยาณา สาทถา สพฺยณชฺชา เกวลปรีปฺพณฺณํ ปรีสุทฺธํ พุทฺธมจฺริยํ อภิวทฺนติ, ตถารูปาสุส ชมมา
 พุทฺธสุตา โหนติ ธตา^{๔๓๕} วจสา ปรีจิตา มนฺसानุเปกฺขิตา ทิฏฺฐิยา สุปฺปฏิวิทฺธา. โส จตฺตสนฺนํ ปรีสานํ
 ชมมํ เทเสติ ปรีมณฺทเลหิ ปทพฺยณชฺเชหิ อนุปฺพทเธหิ^{๔๓๖} อนุสยสมฺมุคฺชาตยา. เอวรูเพน โข อาวุโส
 สารีปุตต ภิคุชฺชา โคลิงคสาถวัน โสเภยยาติ.^{๔๓๗} ท่านอานนท ป่าโคลิงคสาถวันจะฟังงามด้วยภิกษุเช่น
 ไร ท่านพระอานนทตอบว่า ท่านสารีบุตร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ **เป็นพหูสูต** (เป็นผู้มีธรรมที่ได้สดับ
 มามาก) **ทรงสุตะ** (ทรงธรรมที่ได้สดับมา) **สั่งสมสุตะ** (สั่งสมธรรมที่ได้สดับมา)^{๔๓๘} เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่ง
 ธรรมที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถและ
 พยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์ บริสุทธี บริบูรณ์ครบถ้วน ทรงจำไว้ได้ คล่องปาก ชื่นใจ และแห่ง
 ตลอดดีด้วยทิฏฐิ ภิกษุนั้นแสดงธรรมแก่บริษัท ๔ ด้วยบทและพยัญชนะที่เรียบง่ายและต่อเนื่องไม่ขาด
 สาย เพื่อถอนอนุสัย ท่านสารีบุตร ป่าโคลิงคสาถวัน ฟังงามด้วยภิกษุเช่นนี้

๔. **อุปจิต** แปลว่า การสั่งสม, การเลือกเฟ้น

อุทาหรณ์: โส ญาติชฺชโม จ อโย นิสฺสสิโต
 เปตาน ปุชฺชา จ กตา อุพฺพารา

^{๔๒๙} วิ.ม. (บาลี) ๔/๕/๕., ขุ.อ. ๒๕/๑๑/๑๐๔.

^{๔๓๐} วิเวก ในที่นี้หมายถึงนิพพานที่สังัดจากอุปธิกิเลส (วิ.อ. (บาลี) ๓/๕/๑๐)

^{๔๓๑} ความกำจัดอสมิมานะได้ หมายถึงอรรถตัดผล (วิ.อ. (บาลี) ๓/๕/๑๐) และดูเทียบ ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๑๑/๑๕๐

^{๔๓๒} ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๑๑/๑๕๐.

^{๔๓๓} วิ.อ. (บาลี) ๓/๕/๑๐.

^{๔๓๔} ฉ. ธาตา

^{๔๓๕} สී.อิ. อุปฺพทเธหิ

^{๔๓๖} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๓๓/๒๕๘., อ.จ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๒/๒๖-๒๗.

^{๔๓๗} พหูสูต หมายถึงได้ศึกษาเล่าเรียนนวัคส์ตฤศาสน์ (คำสอนของพระศาสดามีองค์ ๙) มาครบถ้วน
 โดยบาลีและอนุสนธิ **ทรงสุตะ** หมายถึงสามารถทรงจำนวัคส์ตฤศาสน์นั้นไว้ได้แม่นยำ แม้เวลาผ่านไป ๑๐ ปี ๒๐ ปี
 ก็ไม่ลืมเลือน เมื่อถูกถามก็สามารถตอบได้ **สั่งสมสุตะ** หมายถึงจดจำนวัคส์ตฤศาสน์นั้นไว้ได้จนชื่นใจ ดุจรอยขีดที่
 หินคงอยู่ไม่ลบเลือน ฉะนั้น (ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๓๓/๑๕๕)

พลญจ ภิกขุมนุปปทินัน
 ตูเมหิ ปุณณิ ปสุตฺติ อนุปกนฺติ.^{๔๓๘}
 ญาติธรรม^{๔๓๙}นี้ฉัน ท่านแสดงออกแล้ว
 การบูชาญาติที่ตายไปแล้ว ท่านทำอย่างยิ่งใหญ่แล้ว
 ทั้งกำลังกายของภิกษุ ท่านก็เพิ่มให้แล้ว
 เป็นอันว่าท่านได้สั่งสมบุญอันไพศาลไว้

๕. อนุโยค แปลว่า การชวนชวายเป็นการถาม

อุทาหรณ์: เย ฌานปสุตา ธีรา เนกขมมุปสมเรตา
 เทวาปิ เตสํ ปิหยนฺติ สมพุทฺธานํ สติมฺตํ.^{๔๔๐}

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่าใดทรงชวนชวายเป็นฌาน ทรงมีปัญญา ยินดี
 ในเนกขัมมะ^{๔๔๑} แม้ทวยเทพก็ชื่นชมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเหล่านั้น ผู้ทรง
 มีสติ ตรัสรู้เองโดยชอบ

๖. กิลินน แปลว่า ความกำหนด-การเปิกขุ่ม

อุทาหรณ์: ยา ปน ภิกขุณี อวสสุตา อวสสุตฺตส ปุริสปุคฺคสฺส อชฺชกํ อุพฺพชาณุมณฺทลํ
 อามสนํ วา ปรามสนํ วา คหณํ วา จุปนํ วา ปฏิปฺพนํ วา สาทิเยยฺย; อยมปิ ปาราชิกา โหติ อสฺวาสา
 อุพฺพชาณุมณฺทลิกาติ.^{๔๔๒} ก็ภิกษุณีใดกำหนดแล้วยินดีการจับต้อง การลูบคลำ การจับ การต้อง หรือ
 การบีบของชายผู้กำหนดบริเวณใต้รักขวัณ^{๔๔๓}ลงมาเหนือเข้าขึ้นไป แม้ภิกษุณี นี้เป็นปาราชิกที่ชื่อว่า
 อุพฺพชาณุมณฺทลิกา^{๔๔๔} หาสังวาสมิได้

๗. โสตวิญญะเยย แปลว่า สัททกรรมที่โสดประสาทรู้ได้

อุทาหรณ์: อิช ภิกขเว อสฺสุตฺวา ปุณฺนชฺชโน ๆ เป ๆ ยมปิทํ ทิฏฺฐํ สุตฺตํ มุตฺตํ วิญญาตํ ปตฺตํ
 ปริเยสิตํ อนุวิจฺจิตํ มนฺสา, ตมฺปิ เอตํ มม, เอโสหฺมสมฺมิ, เอโส เม อตฺตาทิ สมนฺนุปฺสฺสตี.^{๔๔๕} ภิกษุทั้งหลาย
 ปุณฺนชฺช^{๔๔๖} ในโลกนี้ผู้ยังไม่ได้สดับ ๆ ล ๆ จึงพิจารณาเห็นรูปที่เห็นแล้ว เสียงที่ได้ยินแล้ว อารมณ์ที่
 ทราบแล้ว ธรรมารมณ์ที่รู้แจ้งแล้ว ถึงแล้ว แสวงหาแล้ว ใคร่ครวญแล้วด้วยใจว่า นั่นของเรา เราเป็น
 นั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

^{๔๓๘} ขุ.ขุ. (บาลี) ๒๕/๑๒/๑๑., ขุ.เปต. (บาลี) ๒๖/๒๕/๑๕๔.

^{๔๓๙} ญาติธรรม หมายถึงกิจการสงเคราะห์ต่อกันที่ญาติจะพึงกระทำต่อกัน (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๑๒/
 ๑๙๐)

^{๔๔๐} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๘๑/๔๙.

^{๔๔๑} เนกขัมมะ ในที่นี้หมายถึงนิพพานเป็นที่สงบระงับกิเลส (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๘๑/๑๗๒)

^{๔๔๒} วิ.ภิกขุณี. (บาลี) ๓/๖๕๗/๔.

^{๔๔๓} ใต้รักขวัณ คือใต้ส่วนของร่างกายที่เรียกว่า ไหล่ปลาร้า (วิ.อ. (บาลี) ๒/๖๕๗/๔๖๓)

^{๔๔๔} อุพฺพชาณุมณฺทลิกา แปลว่า บริเวณเหนือเข้า แม้บริเวณเหนือข้อศอกก็รวมอยู่ในคำ อุพฺพ
 ชาณุมณฺทลิกา นี้ด้วย คำนี้เป็นชื่ออาบัติปาราชิกสิกขาบทนี้ (วิ.อ. (บาลี) ๒/๖๕๗-๖๕๘/๔๖๓)

^{๔๔๕} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๔๑/๒๐๓.

^{๔๔๖} ปุณฺนชฺช หมายถึงคนที่ยังมีกิเลสหนา ที่เรียกเช่นนี้เพราะบุคคลประเภทนี้ยังมีเหตุก่อให้เกิดกิเลส
 อย่างหนานานับการ ปุณฺนชฺชมี ๒ ประเภท คือ (๑) อັນธปุณฺนชฺช คนที่ไม่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิต (๒) กัลยาณ-
 ปุณฺนชฺช คนที่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิตแล้ว (ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๒/๒๒., ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๗/๕๘-๕๙)

๘. สดถ แปลว่า ศาสตร์คัมภีร์

อุทาหรณ์: อวเสสา สดตา อปฺปสฺสุตา, อหํ ปน พหุสฺสุโตติ มชชนวเสน อฺปฺปนฺโน มาโน
สฺตมโท นาม^{๔๔๗} ฆานะที่เกิตขึ้นด้วยอำนาจความมัวเมาว่า คนที่เหลื่อมมีสุตะน้อย ส่วนเรามีสุตะมาก

เถโร จินฺเตสิ อมหากํ อจฺจริโย สพฺพปฺริยตฺติโก **เตปิฏกสฺตพฺพโร** เอวรูปสฺสาปิ นาม ภิกฺขุโน
 อยํ ปญฺโท อาลฺลฺเพติ อนาคตมม ภาตฺติกา อิมํ ปญฺหํ อาลฺลฺเพสฺสนตฺติ สุตตํ คเหตุวา อิมํ ปญฺหํ นิจฺจลํ
 กริสฺสามิตี ปฺฏิสฺสมภิตามคฺคโต เอกายนมนคฺโค วุจฺจติ ปุพฺพภากสฺติปฺฏจฺานมนคฺโค.^{๔๔๘}

พระเถระคิดว่า อาจารย์ของเราเรียนปริยัติทั่วถึง **เป็นผู้รอบรู้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก**
 ปัญหานี้ยังสับสนสำหรับพระภิกษุแม่เช่นนี้ ในอนาคต พระภิกษุรุ่นน้องของเรา จักสับสนกับปัญหาข้อ
 นี้ เพราะเหตุนี้ เราจะอ้างพระสูตรมาแก้ปัญหานี้ไม่ให้ติดได้ ทางแห่งสติปัญญาที่เป็นส่วน
 เบื้องต้นจากคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ท่านเรียกว่า เอกายนมรรค

๙. ปุตุต แปลว่า บุตรชาย

๑๐. ทุต แปลว่า ทูต

อุทาหรณ์: วิตฺติ ทิ มํ วินฺทติ สฺต ทิสฺวา
 ปุจฺฉามิ ตํ มาตฺลิ เทวสารถิ
 อยํ นุ มจฺใจิ กิมกาสิ สาสฺ
 โย โมทติ สคฺคปฺตโต วิมานเ.^{๔๔๙}

ทุตมาตลีเทพสารถี ความปลื้มใจย่อมเกิดแก่เรา
 เพราะได้เห็นเทพสมบัติของเทพบุตรผู้อยู่ในวิมานนี้
 เราขอถามท่าน เทพบุตรตนนี้ได้ทำกรรมดีอะไรไว้หนอ
 จึงได้ขึ้นสวรรค์บันเทิงอยู่ในวิมาน
 เทวสุโต จ มาตลี เทพมาตลีผู้เป็นทูตของเทวดา

๔.๑๑.๓ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักฉันทลักษณ์

คาถาว่า

สุโข วิเวโก ตฺถุจฺจสฺส	สุตรมมสฺส ปสฺสโต
อพฺยาปชฺฌํ สุขํ โลเก	ปาณฺณเตสุ สยฺโม

เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่า ปฐมการวิปุลาคาถา

มการวิปุลาคาถา มีลักษณะดังนี้

- ๑) มีคณะ ๖ คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ เว้น ๒ คณะคือ ส น คณะ
- ๒) มี ม คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ (๑, ๓)
- ๓) มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่ (๒, ๔)

^{๔๔๗} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๓๗๙.

^{๔๔๘} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๓/๓๖๐-๓๖๑.

^{๔๔๙} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๕๐๙/๑๗๙.

มการวิปูลาคาถา มี ๓ ประเภท คือ

๑) ปฐมมการวิปูลาคาถา คือ มการวิปูลาคาถาที่มี ม คณะอยู่พียงค้ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ และมี ย คณะอยู่พียงค้ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ ส่วนบาทที่ ๒, ๔ เป็น ช คณะอยู่พียงค้ที่ ๕ ๖ ๗ มีรูปคณะว่า ม ช ย ช

๒) ตติยมการวิปูลาคาถา คือ มการวิปูลาคาถาที่มี ม คณะอยู่พียงค้ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ และมี ย คณะอยู่พียงค้ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ ส่วนบาทที่ ๒, ๔ เป็น ช คณะอยู่พียงค้ที่ ๕ ๖ ๗ มีรูปคณะว่า ย ช ม ช

๓) มการวิปูลาคาถา คือ มการวิปูลาคาถาที่มี ม คณะอยู่พียงค้ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑, ๓ และมี ช คณะอยู่พียงค้ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒, ๔ มีรูปคณะว่า ม ช ม ช

ตารางแสดงปฐมมการวิปูลาคาถา

บาทที่ ๑				บาทที่ ๒			
ค ล	ม	ม	ค ล	ค ล	ม	ช	ค ล
	ย				ย		
	ร				ร		
	ต				ต		
	ช				ช		
	ภ				ภ		
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

บาทที่ ๓				บาทที่ ๔			
ค ล	ม	ย	ค ล	ค ล	ม	ช	ค ล
	ย				ย		
	ร				ร		
	ต				ต		
	ช				ช		
	ภ				ภ		
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

ครึ่งคาถาแรก							
ล	ภ	ม	ล	ล	ย	ช	ค
๑	๒ ๑ ๑	๒ ๒ ๒	๑	๑	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
สุ	โห วิเว	โก ตุฏฐ	ส	สุ	ตธมมส	ส ปสส	โต
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ม	ย	ค	ค	ย	ช	ค
๒	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๒	๒	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒

อพ	ยา ปชฌ์	สุขโข โล	เก	ปา	ณฤเต	สุ สย	โม
----	---------	----------	----	----	------	-------	----

คาถานี้เป็นอนุฎฐาฉันท ๘ พยางค์ ประเภท **ปฐมมการวิปูลาคาถา** มี ม ช ย ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ม คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ โก ตุมฺหฺส (๒ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ ส ปสฺส (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ม คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ สุขโข โล (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ สุ สย (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

คาถาว่า

สุขา วิราคตา โลเก

กามานํ สมติกโกโม

อสฺมิมานสฺส วินโย

เอตํ เว ปรมํ สุขํ

เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่า ตติยการวิปูลาคาถา

นการวิปูลาคาถา มีกฎสำหรับท่องจำ คือ

คาถาที่ ๑๒๖. ว่า โนนณวา เจ นวิปูลา

คาถาที่มี น คณะ ท้าย ๔ พยางค์แรกในวิสมบาท (และมี ช คณะ

ท้าย ๔ พยางค์ในสมบาท) ชื่อว่า นการวิปูลา

ลักษณะของนการวิปูลาคาถา

๑) มีคณะ ๖ คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ เว้น ๒ คณะคือ ส น คณะ

๒) มี น คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ (๑, ๓)

๓) มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ (๒, ๔)

นการวิปูลาคาถา มี ๓ ประเภท คือ

๑) ปฐมนการวิปูลาคาถา คือ นการวิปูลาคาถาที่มี น คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ และมี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ ส่วนบาทที่ ๒, ๔ เป็น ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ มีรูปคณะว่า น ช ย ช

๒) ตติยการวิปูลาคาถา คือ นการวิปูลาคาถาที่มี น คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ และมี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ ส่วนบาทที่ ๒, ๔ เป็น ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ มีรูปคณะว่า ย ช น ช

๓) นการวิปูลาคาถา คือ นการวิปูลาคาถาที่มี น คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑, ๓ และมี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒, ๔ มีรูปคณะว่า น ช น ช

ตารางแสดงตติยการวิปูลาคาถา

บาทที่ ๑				บาทที่ ๒			
ค ล	ม	ย	ค ล	ค ล	ม	ช	ค ล
	ย				ย		
	ร				ร		
	ต				ต		
	ช				ช		
	ภ				ภ		
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

บาทที่ ๓				บาทที่ ๔			
ค ล	ม	น	ค ล	ค ล	ม	ช	ค ล
	ย				ย		
	ร				ร		
	ต				ต		
	ช				ช		
	ภ				ภ		
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

ครึ่งคาถาแรก							
ล	ร	ย	ค	ค	ต	ช	ค
๑	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๒	๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
สุ	ชา วิรา	คตา โล	เก	กา	มานัส	มตักก	โม
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ย	น	ค	ค	ต	ช	ค
๒	๑ ๒ ๒	๒ ๒ ๒	๒	๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
อส	มิมานส	ส วิน	โย	เอ	ต้ เว ป	รมัส	ขั

คาถานี้เป็นอนุฎฐาฉันท ๘ พยางค์ ประเภท ตติยการวิปูลาคาถา มี ย ช น ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ คตา โล (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ มตักก (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี น คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ ส วิน (๑ ๑ ๑)
 มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ รมี สุ (๑ ๒ ๑)
 และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

คาถาว่า

โส ภาติธมโม จ อัย นิทสสีโต
 เปตาน ปุชา จ กตา อุฬารา
 พลญจ ภิกขุณมนุปปทินัน
 ตุมเหติ ปุณณํ ปสฺสํ อนุปกํ

เป็นอินทรวีเชียรคาถา และอุเปนทรวีเชียรคาถา ในติฎฐฎาณันท์ ๑๑ พยางค์ และอินทรวงศาคาถา ในชคตติณันท์ ๑๒ พยางค์

ต	ต	ช	ร		อินทรวงศาคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๒		
โส ภาติ	ธมโม จ	อัย นิ	ทสสีโต		
ต	ต	ช	ค	ค	อินทรวีเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
เปตาน	ปุชา จ	กตา อุ	ฬา	รา	
ช	ต	ช	ค	ค	อุเปนทรวีเชียรคาถา
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
พลญจ	ภิกขุณ	มนุปป	ทิน	นํ	
ต	ต	ช	ร		อินทรวงศาคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๒		
ตุมเหติ	ปุณณํ ป	สฺสํ อ	นุปกํ		

คาถานี้เป็นอุปชาติคาถา ซึ่งผสมระหว่างอินทรวงศาคาถา (บาทที่ ๑ และ ๔) เข้ากับอินทรวีเชียรคาถา (บาทที่ ๒) และอุเปนทรวีเชียรคาถา (บาทที่ ๓) คาถาที่เป็นอินทรวงศาคาถา จะมี ต ต ช ร คณะ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุลหุมีรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๑ ๒ จะเห็นได้จากคำในบาทที่ ๑ ว่า โส ภาติ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ธมโม จ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, อัย นิ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ทสสีโต (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ

และบาทที่ ๔ ว่า ตุมเหติ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ปุณณํ ป (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, สฺสํ อ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า นุปกํ (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ

ส่วนบาทที่ ๒ เป็นอินทรวีเชียรคาถา จะมี ต ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุลหุมีรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ จะเห็นจากคำว่า เปตาน (๒ ๒ ๑) เป็น ต

คณะ, คำว่า ปุชา จ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า กตา อุ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ คำว่า พา (๒) เป็น ครุ และคำว่า รา (๒) เป็น ครุ

และบาทที่ ๓ ที่เป็นอุเพนทรวีเชียรคาถา จะมี ช ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุก บาทคาถา คือ เสียงครุหลุมี่รูปว่า ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ จะเห็นว่าคำว่า พลณจ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ภิกขุณ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า มนุปป (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ คำว่า ทินฺ (๒) เป็น ครุ และคำว่า นํ (๒) เป็น ครุ

คาถาว่า

เย **ณานปสุตา** อีรา
เทวาปี เตสํ **ปิหยนติ**

เนกขมมุปสเม รตา
สมพุทธานํ สติมตฺ.^{๔๕๐}

เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่า ตติยมการวิปูลาคาถา

ตารางแสดงตติยมการวิปูลาคาถา

บาทที่ ๑				บาทที่ ๒			
ค ล	ม	ย	ค ล	ค ล	ม	ช	ค ล
	ย				ย		
	ร				ร		
	ต				ต		
	ช				ช		
	ภ				ภ		
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

บาทที่ ๓				บาทที่ ๔			
ค ล	ม	ม	ค ล	ค ล	ม	ช	ค ล
	ย				ย		
	ร				ร		
	ต				ต		
	ช				ช		
	ภ				ภ		
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

ครึ่งคาถาแรก							
ค	ภ	ย	ค	ค	ต	ช	ค

^{๔๕๐} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๘๑/๔๙.

๒ เย	๒ ๑ ๑ ฆานป	๑ ๒ ๒ สุตา ธิ	๒ รา	๒ เนก	๒ ๒ ๑ ขมมูบ	๑ ๒ ๑ สเม ร	๒ ตา
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ร	ม	ล	ค	ม	ช	ค
๒ เท	๒ ๑ ๒ วาปี เต	๒ ๒ ๒ สํ ปิทยน	๑ ติ	๒ สม	๒ ๒ ๒ พุทธานํ	๑ ๒ ๑ สตีม	๒ ต้

คาถานี้เป็นอนุฎฐาฉันท ๘ พยางค์ ประเภท ตติยมการวิปูลาคาถา มี ย ช ม ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ สุตา ธิ (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ สเม ร (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ม คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ สํ ปิทยน (๒ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ สตีม (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

คาถาว่า

วิตตี หิ มํ วินทติ สุต ทิสวา

ปุจฉามิ ตํ มาตลิต เทวสารถิ

อัย นุ มจโจ กิมกาสี สาธุ

โย โมทติ สคคปโต วิมาเน.

เป็นอินทรวีเชียรคาถา และอุเปนทรวีเชียรคาถา ในติฎฐาฉันท ๑๑ พยางค์ และอินทรวงศคาถา ในชคตีฉันท ๑๒ พยางค์

ต	ต	ช	ค	ค	อินทรวีเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
วิตตี หิ	มํ วินท	ติ สุต	ทิส	วา	
ต	ต	ช	ร		อินทรวงศคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๒		
ปุจฉามิ	ตํ มาต	ลิต เทว	สารถิ		
ช	ต	ช	ค	ค	อุเปนทรวีเชียรคาถา
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	

อ ย ั น ุ	ม จ ุ โ จ ั ก ิ	ม ก ั ก ั ส ิ	ส ั ก ั	ม ุ	
ต	ต	ช	ค	ค	อินทรวีเชียรคาลา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
โย โมท	ติ สคค	ปตโต วิ	มา	เน	

คาลานี้เป็นอุปชาติคาลา ซึ่งผสมระหว่างอินทรวีเชียรคาลา (บาทที่ ๑ และ ๔) เข้ากับ อินทรวงคาลา (บาทที่ ๒) และอุเพนทรวีเชียรคาลา (บาทที่ ๓) คาลาที่เป็นอินทรวีเชียรคาลา จะมี ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุกบาทคาลา คือ เสียงครุหลหมีรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ จะเห็นจากคำว่า วิตตี หิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า ม ั วิ น ุ ท (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า ติ ส ุ ต (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ คำว่า ทิ ส (๒) เป็น ครุ และคำว่า วา (๒) เป็น ครุ

และบาทที่ ๔ ว่า โย โมท (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ติ สคค (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ปตโต วิ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า มา (๒) เป็น ครุ และคำว่า เน (๒) เป็น ครุ

ส่วนบาทที่ ๒ คาลาที่เป็นอินทรวงคาลา จะมี ต ต ช ร คณะ ของทุกบาทคาลา คือ เสียง ครุหลหมีรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑ , ๒ ๑ ๒ จะเห็นได้จากคำในบาทที่ ๑ ว่า ปุ จ ุ น ั ม ิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ต ั มา ต (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ลี เทว (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ส ั ร ั ธ ิ (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ

และบาทที่ ๓ ที่เป็นอุเพนทรวีเชียรคาลา จะมี ช ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุก บาทคาลา คือ เสียงครุหลหมีรูปว่า ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ จะเห็นว่าคำว่า อ ย ั น ุ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ม จ ุ โ จ ั ก ิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า ม ก ั ก ั ส ิ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ คำว่า ส ั ก ั (๒) เป็น ครุ และคำว่า ม ุ (๒) เป็น ครุ

๔.๑๑.๔ วิเคราะห์ตามหลักอสังการ

คาลาว่า

สุโข วิเวโก ตุฏฐสส	สุตรมมสส ปสสโต
อพยาปชฌ์ สุข ั โลเก	ปาณภูเตสุ สยโม

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **สุโข** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ วิเวโก

คำว่า **ตุฏฐสส, สุตมมสส, ปสสโต (บุคคลสส)** เป็นสามีสัมพันธะ วางไว้ใกล้กับ บทที่สัมพันธ์กัน คือ สุข ั วิเวโก

คำว่า **อพยาปชฌ์** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ สุข ั

คำว่า **น** เป็นบทนิบาตบอกปฏิเสธ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ภาวนติ

คำว่า **โลเก** เป็นบทอาธาระ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ สุข ั

คำว่า **ปาณภูเตสุ** เป็นบทอาทธาระ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ สยโม

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มรุตาคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคาถานี้เป็นพาสัตติมรุตาคา คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรรม หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **สุโข วิเวโก ตฤจส** มีครุ ๕ ตัว คือ โข, เว, โโก, ตฤ, จส อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๔ ตัว คือ ข, ก, อ, อ, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ อิ, อักษรมูฐฐาน ๒ ตัว คือ ภู, จ, อักษรทันฐฐาน ๔ ตัว คือ ส, ต, ส, ส, อักษรโอรฐฐาน ๒ ตัว คือ อุ, อุ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรกัณฐฐาน ๒ ตัว คือ โอ, โอ และอักษรทันโอรฐฐาน ๒ ตัว คือ ว, ว

บาทที่ ๒ ว่า **สุตรมมสส ปสโต** มีครุ ๔ ตัว คือ รม, มส, ปส, โต อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรทันฐฐาน ๘ ตัว คือ ส, ต, จ, ส, ส, ส, ส, ต, อักษรโอรฐฐาน ๔ ตัว คือ อุ, ม, ม, ป และอักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โอ

บาทที่ ๓ ว่า **อพยาปชฌิ สุขิ โลเก** มีครุ ๗ ตัว คือ อพ, ยา, ปช, ฌิ, หิ, โล, เก อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อา, อ, อ, ข, อ, ก, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ ย, ช ฌ, อักษรทันฐฐาน ๒ ตัว คือ ส, ล, อักษรโอรฐฐาน ๓ ตัว คือ พ, ป, อุ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรนาสิกฐฐาน ๒ ตัว คือ (◌), (◌)

บาทที่ ๔ ว่า **ปาณภูเตสุ สยโม** มีครุ ๕ ตัว คือ ปา, ภู, เต, ส, โม อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๔ ตัว คือ อา, อ, อ, อ, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ ย, อักษรมูฐฐานตัวเดียว คือ ฌ, อักษรทันฐฐาน ๓ ตัว คือ ต, ส, ส, อักษรโอรฐฐาน ๕ ตัว คือ ป, ภ, อุ, อุ, ม, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรนาสิกฐฐานตัวเดียว คือ (◌)

(๓) **สมตาคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมทุสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สติด) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมูฐสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะสติดและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **สุโข วิเวโก ตฤจส** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๒ ว่า **สุตรมมสส ปสโต** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๓ ว่า **อพยาปชฌิ สุขิ โลเก** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๔ ว่า **ปาณภูเตสุ สยโม** เป็นมิสสกสมตา

คาถานี้จัดเป็นมิสสกสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๔ พยางค์ มี **จส** ใน ตฤจส ในบาทที่ ๑, **รม** ใน สุตรมมสส ในบาทที่ ๒, **ฌิ** ใน อพยาปชฌิ ในบาทที่ ๓, **ภู** ใน ปาณภูเตสุ ในบาทที่ ๔ และผสมอยู่กับสติดอักษรอื่น ๆ ที่มีฐาน

เดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรพื้นฐาน ๕ ตัว คือ ต, ส, ต, ต, ต, และโอษฐ์ฐาน ๗ ตัว คือ ม, ม, ป, พ, ป, ป, ม จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลดาคุณ** ความนุ่มนวลชดช้อย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลดาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะมีพยัญชนะสัทจำนวนมา, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัถลสุขุมลดาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคานานี้เป็น สัทสุขุมลดาคุณ ในคานานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิอักษรอยู่ ๔ พยางค์ มี **รส** ใน ตฤจสุส ในบาทที่ ๑, **ธม** ใน สุตธมมสุส ในบาทที่ ๒, **ณ** ใน อพยาปชฌ ในบาทที่ ๓, **ญ** ใน ปาณญเตสุ ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือสัณโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า อพยาปชฌ (น + วิ + อาปชฌ) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลดาคุณ

(๕) **อัถลพัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กณโทษที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอัถลพัตติคุณ อัถลพัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถลอัถลพัตติคุณ อัถลพัตติคุณโดยเนื้อความ

ในคานานี้เป็น สัทอัถลพัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

คานานี้ว่า

สุขา วิราคตา โลเก

กามานํ สมตักกโม

อสมิमानสุส วินโย

เอตํ เว ปรมํ สุขํ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **สุขา** เป็นบทวิภक्ति์กัตตา ใน โหติ (โยคเข้ามา)

คำว่า **วิราคตา** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ โลเก

คำว่า **กามานํ** เป็นบทฉัญฐีกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ สมตักกโม

คำว่า **อสมิमानสุส** เป็นบทฉัญฐีกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ วินโย

คำว่า **ปรมํ** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ สุขํ

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มธุรตาคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคานานี้เป็นพหุสัทติมธุรตา คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **สุขา วิศวคตา โลเก** มีครุ ๕ ตัว คือ ขา, รา, ตา, โล, เก อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ ข, อา, อา, ค, อ, อา, ก, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ อี, อักษรมธุรฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทันตฐาน ๓ ตัว คือ ส, ต, ล, อักษรโอรุฐานฐานตัวเดียว คือ อุ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรกัณฐโอรุฐานฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรทันโตรุฐานฐานตัวเดียว คือ ว

บาทที่ ๒ ว่า **กามานํ สมตักโกโม** มีครุ ๕ ตัว คือ กา, มา, นํ, ตัก, โโม อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ ก, อา, อา, อ, อ, อ, ก, ก, อ, อ, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ อี, อักษรทันตฐาน ๓ ตัว คือ น, ส, ต, อักษรโอรุฐานฐาน ๓ ตัว คือ ม, ม, ม, อักษรกัณฐโอรุฐานฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรนาสิกัณฐฐานตัวเดียว คือ (-)

บาทที่ ๓ ว่า **อสมิมานสส วินโย** มีครุ ๔ ตัว คือ อส, มา, นส, โย อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อ, อา, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ อี, อี, ย, อักษรทันตฐาน ๕ ตัว คือ ส, น, ส, ส, น, อักษรโอรุฐานฐาน ๒ ตัว คือ ม, ม, อักษรกัณฐโอรุฐานฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรทันโตรุฐานฐานตัวเดียว คือ ว

บาทที่ ๔ ว่า **เอตํ เว ปรมํ สุขํ** มีครุ ๕ ตัว คือ เอ, ตํ, เว, มํ, ขํ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, ข, อ, อักษรมธุรฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทันตฐาน ๒ ตัว คือ ต, ส, อักษรโอรุฐานฐาน ๓ ตัว คือ ป, ม, อุ, อักษรกัณฐतालฐาน ๒ ตัว คือ เอ, เอ, อักษรทันโตรุฐานฐานตัวเดียว คือ ว และอักษรนาสิกัณฐฐาน ๓ ตัว คือ (-), (-), (-)

(๓) **สมตาคคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมธุสมตาค มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สลิล) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมธุสมตาค มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตาค มีพยัญชนะสลิลและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **สุขา วิศวคตา โลเก** เป็นมิสสกสมตาค

บาทที่ ๒ ว่า **กามานํ สมตักโกโม** เป็นเกวลมธุสมตาค

บาทที่ ๓ ว่า **อสมิมานสส วินโย** เป็นเกวลมธุสมตาค

บาทที่ ๔ ว่า **เอตํ เว ปรมํ สุขํ** เป็นมิสสกสมตาค

คานานี้จัดเป็นมิสสกสมตาค เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๒ พยางค์ มี **ขา** ใน **สุขา** ในบาทที่ ๑, **ขํ** ใน **สุขํ** ในบาทที่ ๔ และผสมอยู่กับสลิลอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ ค, ก, ก, ก, ก, อักษรทันตฐาน ๖ ตัว คือ ต, น, ต, น, น, ต, และโอรุฐานฐาน ๗ ตัว คือ ม, ม, ม, ม, ม, ป, ม จึงทำให้เกิดความไพเราะเพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลดาคุณ** ความนุ่มนวลชดช้อย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัททสุขุมลดาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะมีพยัญชนะสัทธจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัถฐสุขุมลดาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในกาลานี้เป็น สัททสุขุมลดาคุณ ในกาลานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิธอักษรอยู่ ๒ พยางค์ มี **ขา** ใน **สุขา** ในบาทที่ ๑, **ขิ** ใน **สุขิ** ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือสัณโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า สมตักโกโม (ส + อตักโกโม) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลดาคุณ

(๕) **อัถฐพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กวมโทษที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัททอัถฐพยัตติคุณ อัถฐพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถฐอัถฐพยัตติคุณ อัถฐพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในกาลานี้เป็น สัททอัถฐพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

กาลาว่า

โส ภาติธโม จ อัย นิทสสิโต

เปตานิ ปุชา จ กตา อุฬารา

พลญจ ภิกขุณนมุปปทินัน

ตุมเหหิ ปุณณํ ปสฺสตี อนุปปกั

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **โส, อัย** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ภาติธโม

คำว่า **นิทสสิโต** เป็นบทกิริยาภิศัพท์ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ภาติธโม

คำว่า **เปตานิ** เป็นบทัญญูฐิภิมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปุชา

คำว่า **กตา** เป็นบทกิริยาภิศัพท์ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปุชา

คำว่า **อุฬารา** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปุชา

คำว่า **พล** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อนุปปทินัน

คำว่า **ภิกขุณ** เป็นบทสัมปทานะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อนุปปทินัน

คำว่า **ตุมเหหิ** เป็นบทอนภิตกัตตา วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปสฺสตี

คำว่า **ปฤณ** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้บทที่สัมพันธ์กัน คือ **ปสฺ**
 คำว่า **อนปฺก** เป็นบทวิเศษนะ วางไว้ใกล้บทที่สัมพันธ์กัน คือ **ปฤณ**
ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) มรรตาคูณ รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคาถานี้เป็นพหุสัทติมรรตาคูณ คือมีเสียงคล้อย
 จองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, วรรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้
 กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **โส ฌาติธมโม จ อัย นิทสฺสีโต** มีครุ ๗ ตัว คือ โส, ฌา, ธม, โม, ย, ทส,
 โต อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๒๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อา, อ, อ, อ, อ,
 อ, อักษรतालฐาน ๖ ตัว คือ ญ, อิ, จ, ย, อิ, อ, อักษรทันตฐาน ๘ ตัว คือ ส, ต, ฉ, น, ท, ส, ส, ต,
 อักษรโอฏฐฐาน ๒ ตัว คือ ม, ม, อักษรกัณฐฐาน ๓ ตัว คือ โอ, โอ, โอ และอักษรนาสิกัฏฐฐานตัว
 เดี่ยว คือ (°)

บาทที่ ๒ ว่า **เปตาน ปุชา จ กตา อุฬารา** มีครุ ๗ ตัว คือ เป, ตา, ปุ, ชา, ตา, ฟา, รา
 อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๒๑ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ อา, อ, อา, อ, ก,
 อ, อา, อา, อ, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ ซ, จ, อักษรมฺทฐาน ๒ ตัว คือ ฟ, ร, อักษรทันตฐาน ๓ ตัว
 คือ ต, น, ต, อักษรโอฏฐฐาน ๔ ตัว คือ ป, ป, อุ, อุ, อักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ เอ

บาทที่ ๓ ว่า **พลญจ ภิกฺขุนมนุปฺทินัน** มีครุ ๖ ตัว คือ ลญ, ภิก, ขู, นุ, ป, ทิน, น อยู่
 ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๒๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ อ, อ, อ, ก, ข, อ, อ, อ,
 อ, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ ญ, จ, อิ, อิ, อักษรทันตฐาน ๖ ตัว คือ ล, น, น, ท, น, น, อักษรโอฏฐฐาน
 ๗ ตัว คือ พ, ภ, อุ, ม, อุ, ป, ป และอักษรนาสิกัฏฐฐานตัวเดียว คือ (°)

บาทที่ ๔ ว่า **ตุเมหิ ปฤณ ปสฺ อนปฺก** มีครุ ๗ ตัว คือ ตุม, เห, ปฤ, ณ, ต, นป, ก
 อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๒๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๐ ตัว คือ ห, ห, อ, อ, อ,
 อ, อ, ก, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ อิ, ญ, ญ, อักษรทันตฐาน ๔ ตัว คือ ต, ส, ต, น, อักษรโอฏฐ
 ฐาน ๘ ตัว คือ อุ, ม, ป, อุ, ป, ป, อักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ เอ และอักษรนาสิกัฏฐฐาน ๓
 ตัว คือ (°), (°), (°)

(๓) สมตาคูณ รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่ง
 ออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมฺุสมตาคูณ มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สติดล) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลณฺุสมตาคูณ มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตาคูณ มีพยัญชนะสติดลและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **โส ฌาติธมโม จ อัย นิทสฺสีโต** เป็นมิสสกสมตาคูณ

บาทที่ ๒ ว่า **เปตาน ปุชา จ กตา อุฬารา** เป็นเกวลมฺุสมตาคูณ

บาทที่ ๓ ว่า **พลญจ ภิกฺขุนมนุปฺทินัน** เป็นมิสสกสมตาคูณ

บาทที่ ๔ ว่า **ตุเมหิ ปฤณ ปสฺ อนปฺก** เป็นเกวลมฺุสมตาคูณ

คาถานี้จัดเป็นมิสสกสมตาคูณ เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน
 คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๒ พยางค์ มี **ธม** ใน ฌาติธมโม ในบาทที่ ๑, **ขู** ใน ภิกฺขุนมนุปฺทินัน ในบาทที่ ๓
 และผสมอยู่กับสติดลอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐาน ๓ ตัว คือ ก, ก, ก,

อักษรतालुฐาน ๘ ตัว คือ ญ, จ, ช, ฌ, ญ, ฌ, ญ, ญ, อักษรทันตฐาน ๖ ตัว คือ ต, น, ท, ต, ต, น, ต, น, น, ท, น, น, ต, ต, น, และโอฏฐาน ๑๓ ตัว คือ ม, ม, ป, ป, พ, ม, ป, ป, ม, ป, ป, ป, ป จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลดาคุณ** ความนุ่มนวลชดช้อย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลดาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะมีพยัญชนะสถิตจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัถสุขุมลดาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในกาลานี้เป็น สัทสุขุมลดาคุณ ในกาลานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิธอักษรอยู่ ๒ พยางค์ มี **ธม** ใน ภาติธมโม ในบาทที่ ๑, **ชู** ใน ภิกขุนมนุปรปทินัน ในบาทที่ ๓ และไม่มีสนธิหรือสัณโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า เปตาน ปูชา (เปตาน + ปูชา) พลญจ (พล + จ) ภิกขุนมนุปรปทินัน (ภิกขุน + อนุปรปทินัน) อนุปรป (น + อนุปรป) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลดาคุณ

(๕) **อัถพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กณโทษที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอัถพยัตติคุณ อัถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถอัถพยัตติคุณ อัถพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในกาลานี้เป็น สัทอัถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

กาลาน่า

เย **ณานปสุตา** ธีรา

เนกขมมุปลเม รตา

เทวาปี เตส ปิหยนติ

สมพุธาน สติมตี

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **เย** (สมพุธา) เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ รตา

คำว่า **ณานปสุตา, ธีรา** เป็นบทวิภक्ति์วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ รตา

คำว่า **เนกขมมุปลเม** เป็นบทอาธาระ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ รตา

คำว่า **เทวาปี** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปิหยนติ

คำว่า **เตส** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ สมพุธาน

คำว่า **สมพุธาน** เป็นบทสัมปทานะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปิหยนติ

คำว่า **สตีมต์** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทวิเสสยะ คือ สมพุทธาน

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) มรุตาคุณ รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคานานี้เป็นพาสต์ติมรุตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **เย ฌานปสุตา ธีรา** มีครุ ๕ ตัว คือ เย, ฌา, ตา, ธี, รา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อา, อ, อ, อา, อา, อักษรतालฐาน ๖ ตัว คือ ย, ฌ, อี, อักษรมูทฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทันตฐาน ๔ ตัว คือ น, ส, ต, ฐ, อักษรโอภูฐาน ๒ ตัว คือ ป, อุ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ

บาทที่ ๒ ว่า **เนกขมมุปสเม รตา** มีครุ ๕ ตัว คือ เนก, ขม, มุ, เม, ตา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ ก, ข, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรมูทฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทันตฐาน ๓ ตัว คือ น, ส, ต, อักษรโอภูฐาน ๕ ตัว คือ ม, ม, อุ, ป, ม, อักษรกัณฐतालฐาน ๒ ตัว คือ เอ, เอ

บาทที่ ๓ ว่า **เทวาปี เตส ปิหยนติ** มีครุ ๕ ตัว คือ เท, วา, เต, ส, ยน อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๒๐ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อา, อ, ห, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ อี, อี, ย, อี, อักษรทันตฐาน ๕ ตัว คือ ท, ต, ส, น, ต, อักษรโอภูฐาน ๒ ตัว คือ ป, ป, อักษรกัณฐतालฐาน ๒ ตัว เอ, เอ, อักษรทันโตภูฐานตัวเดียว คือ ะ และอักษรนาสิกัณฐฐานตัวเดียว คือ (°)

บาทที่ ๔ ว่า **สมพุทธาน สตีมต์** มีครุ ๖ ตัว คือ สม, พุท, ฐา, น, ตี, ต อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๒๐ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อ, อา, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ อี, อักษรทันตฐาน ๗ ตัว คือ ส, ท, ฐ, น, ส, ต, ต, อักษรโอภูฐาน ๔ ตัว คือ ม, พ, อุ, ม, และอักษรนาสิกัณฐฐาน ๒ ตัว คือ (°), (°)

(๓) สมตาคุณ รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมุตสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สลิล) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลนุภูตสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะสลิลและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **เย ฌานปสุตา ธีรา** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๒ ว่า **เนกขมมุปสเม รตา** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๓ ว่า **เทวาปี เตส ปิหยนติ** เป็นเกวลมุตสมตา

บาทที่ ๔ ว่า **สมพุทธาน สตีมต์** เป็นเกวลมุตสมตา

คานานี้จัดเป็นมิสสกสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๔ พยางค์ มี **ฌา** ใน ฌานปสุตา, **ธี** ใน ธีรา ในบาทที่ ๑, **ขม** ใน เนกขมมุปสเม ในบาทที่ ๒, **ฐา** ใน สมพุทธาน ในบาทที่ ๔ และผสมอยู่กับสลิลอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรทันตฐาน ๑๓ ตัว คือ น, ส, ต, น, ต, ท, ต, น, ต, ท, น, ต, ต, และโอภูฐาน ๑๐ ตัว คือ ป, ม, ม, ป, ม, ป, ป, ม, พ, ม จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลดาคุณ** ความนุ่มนวลชดช้อย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลดาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะมีพยัญชนะสัทิจจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้าวน ๆ โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัธสุขุมลดาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคานานี้เป็น สัทสุขุมลดาคุณ ในคานานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิธอักษรอยู่ ๔ พยางค์ มี **ฉา** ใน ฉานปสุตา, **ธิ** ใน ธิรา ในบาทที่ ๑, **ขม** ใน เนกขมมุปสม ในบาทที่ ๒, **ธา** ใน สมพุทธาน ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือสัณยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า เนกขมมุปสม (เนกขม + อุปสม) เทวาปี (เทวา + อปี) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลดาคุณ

(๕) **อัธพัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางคิณทโทษที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอัธพัตติคุณ อัธพัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัธอัธพัตติคุณ อัธพัตติคุณโดยเนื้อความ

ในคานานี้เป็น สัทอัธพัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

คานานี้ว่า

วิตติ หิ มํ วินทติ **สุต** ทิสวา
 ปุจฉามิ ตํ มาตลิต เทวสารลิต
 อัย นุ มจโจ กิมกาลิ สาธุ
 โย โมทติ สคคปตโต วิมาเน

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **วิตติ** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ วินทติ

คำว่า **มํ** เป็นบทสัมปทานะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ วินทติ

คำว่า **สุต, มาตลิต, เทวสารลิต** เป็นบทอาลปนะ วางไว้ใกล้กัน

คำว่า **อัย** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ มจโจ

คำว่า **มจโจ** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อกาลิ

คำว่า **กิ** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ สาธุ

คำว่า **สาธุ** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อกาลิ

คำว่า **โย, สคคปตโต** เป็นบทวิเสสนะ ของ มจโจ วางไว้ใกล้กัน

คำว่า **วิมาน** เป็นบทอาทธาระ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ โमतติ

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) มรุตาคุณ รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคานานี้เป็นพาสัตติมรุตาคา คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **วิตติ หิ มํ วินทติ สุต ทิสวา** มีครุ ๗ ตัว คือ วิต, ตี, มํ, วิน, สู, ทิส, วา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๒๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ ห, อ, อ, อ, อา, อักษรतालฐาน ๖ ตัว คือ อิ, อี, อิ, อิ, อิ, อิ, อักษรทันตฐาน ๙ ตัว คือ ต, ต, น, ท, ต, ส, ต, ท, ส, อักษรโอรุฐาน ๒ ตัว คือ ม, อุ, อักษรทันโตรุฐาน ๓ ตัว คือ ฎ, ฏ, ฏ และอักษรนาสิกัณฐฐานตัวเดียว คือ (°)

บาทที่ ๒ ว่า **ปุจฉามิ ตํ มาตลิ เทวสารถิ** มีครุ ๖ ตัว คือ ปุจ, ฉา, ตํ, มา, เท, सा อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๒๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อา, อ, อา, อ, อ, อา, อ, อักษรतालฐาน ๖ ตัว คือ จ, ฉ, อิ, อิ, ร, อิ, อักษรมทรฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทันตฐาน ๖ ตัว คือ ต, ต, ล, ท, ส, ถ, อักษรโอรุฐาน ๔ ตัว คือ ป, อุ, ม, ม, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรทันโตรุฐานตัวเดียว คือ ฎ และอักษรนาสิกัณฐฐานตัวเดียว คือ (°)

บาทที่ ๓ ว่า **อัย นุ มจโจ กิมกาลิ สารุ** มีครุ ๖ ตัว คือ ย, มจ, โจ, กา, सा, ฎ อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๒๔ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ อ, อ, อ, ก, อ, ก, อา, อา, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ ย, จ, จ, อิ, อิ, อักษรทันตฐาน ๔ ตัว คือ น, ส, ส, ฎ, อักษรโอรุฐาน ๔ ตัว คือ อุ, ม, ม, อุ, อักษรกัณฐฐานตัวเดียว โอ และอักษรนาสิกัณฐฐาน ๒ ตัว คือ (°), (°)

บาทที่ ๔ ว่า **โย โमतติ สคคปโต วิมาน** มีครุ ๗ ตัว คือ โย, โม, สค, ปต, โต, มา, เน อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๒๔ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อ, ค, ค, อ, อ, อา, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ ย, อิ, อิ, อักษรทันตฐาน ๖ ตัว คือ ท, ต, ส, ต, ต, น, อักษรโอรุฐาน ๓ ตัว คือ ม, ป, ม, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรกัณฐฐาน ๓ ตัวเดียว คือ โอ, โอ, โอ และอักษรทันโตรุฐานตัวเดียว คือ ฎ

(๓) สมตาคุณ รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมทุสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สลิถ) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมุฏฐสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะสลิถและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **วิตติ หิ มํ วินทติ สุต ทิสวา** เป็นเกวลมทุสมตา

บาทที่ ๒ ว่า **ปุจฉามิ ตํ มาตลิ เทวสารถิ** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๓ ว่า **อัย นุ มจโจ กิมกาลิ สารุ** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๔ ว่า **โย โमतติ สคคปโต วิมาน** เป็นเกวลมทุสมตา

คานานี้จัดเป็นมิสสกสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๓ พยางค์ มี ฉา ใน ปุจฉามิ, ถิ ใน เทวสารถิ ในบาทที่ ๒, ฐ ใน สารุ ในบาทที่ ๓ และผสมอยู่กับสลิถอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐาน ๔ ตัว คือ ก, ก, ค, ค,

อักษรतालुฐาน ๓ ตัว คือ จ, ฉ, ฐ, อักษรทันทฐาน ๑๖ ตัว คือ ต, ต, น, ท, ต, ต, ท, ต, ต, ท, น, ท, ต, ต, ต, น, และโอฏฐฐาน ๘ ตัว คือ ป, ม, ม, ม, ม, ม, ป, ม จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลतालुคุณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลतालुคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสถิลจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัถลสุขุมลतालुคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในกาลานี้เป็น สัทสุขุมลतालुคุณ ในกาลานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิธอักษรอยู่ ๓ พยางค์ มี ฉา ใน ปุจฉามิ, ธิ ใน เทวสารธิ ในบาทที่ ๒, ฐ ใน สาฐ ในบาทที่ ๓ และไม่มีสนธิหรือสัณโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า กิมกาลี (กี + อกาลิ) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลतालुคุณ

(๕) **อัทถพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กณโฑที่ก่อให้เกิดสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอัทถพยัตติคุณ อัทถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถลอัทถพยัตติคุณ อัทถพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในกาลานี้เป็น สัทอัทถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

๔.๑๑.๕ สรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์ สุต ศัพท์ตามที่ได้นำเสนอมาตามกลุ่มคัมภีร์สัททวิเสส ขอสรุปดังต่อไปนี้

สุต ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก สุ ธาตุ + ต ปัจจัย มีความหมาย ๑๐ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **คมน** การไป (๒) **วิสุต** การปรากฏ (๓) **อวาริต** การจดจำ (๔) **อุปจิต** การสั่งสม-การเลือกเฟ้น (๕) **อนุโยค** การชวนช่วย-การถาม (๖) **กิลินน** ความกำหนด-การเป็ยกลุ่ม (๗) **โสต-วิญญะย** สัททามณ์ที่โสตประสาทรู้ได้ (๘) **สตถ** ศาสตรคัมภีร์ (๙) **ปุตต** บุตรชาย (๑๐) **ทุต** ทูต อุทาหรณ์ที่นำมาอ้างอิงในแต่ละความหมายนั้น มีที่เป็นฉันทประเภทต่าง ๆ ประกอบด้วย ปฐมการ-วิปูลาคาธา, ตติยการวิปูลาคาธา, อินทรวงศาคาธา, อินทรวิเชียรคาธา, อุเปนทรวิเชียรคาธา และ ตติยการวิปูลาคาธา และเป็นสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ (๑) ปสาทคุณ (๒) มธูรतालुคุณ (๓) สมतालुคุณ (๔) สุขุมลतालुคุณ (๕) อัทถพยัตติคุณ

๔.๑๒ วิเคราะห์ กปป ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาลี ตามคัมภีร์สหททวิเสส

บทบาลีว่า โอกปปนิยมิ, สมณกปปเปหิ, นิจจกปปิ, กปปโป, กปปิตถสมสสุ, ทวงคูกปปโป, เกวลกปปิ ที่มี กปป ศัพท์ประกอบอยู่ ผู้วิจัยเห็นควรนำมาศึกษาวิเคราะห์ โดยเริ่มศึกษาตั้งแต่ด้านหลักภาษา พจนานุกรมไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๔.๑๒.๑ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักภาษา

กปป ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า กปป (อาทิกมเม=ทำในเบื้องต้น, ตกกวิธิ-เฉทเน=ตริกตรอง, จัดแจง, ตัด, สตย=สามารถ-เหมาะ) + ณ มีกระบวนการสร้างศัพท์ ดังนี้

กปป	ลง ณ ปัจจัย	วิสรูปทาทิโต ณ	
กปป + ณ	ลบสระ อ ท้าย	กปป ธาตุ	ธาตฺสสนโต โลโป ๆ
กปป + ณ	ลบ ณ อนุพันธ์		การิตาณ โณ โลปี
กปป + อ	นำพยัญชนะกัปกัประ		นเย ปรี ยุตเต
กปป			
สำเร็จรูปเป็น	กปป		

๔.๑๒.๒ วิเคราะห์ศัพท์ตามพจนานุกรม

กปป ศัพท์มีความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา^{๔๕๑} ว่า

กปปสทโท ปนาย อภิสหททโหวหารกาลปถยตติเฉทนิวิกปปเลสสมนตภาวาทีอเนกตโธ. ตถาหิสส โอกปปนิยเมต โภโต โคตมสส, ยถาต อรทโต สมมาสมพุทตสชาติเอวมาทีสุ^{๔๕๒} อภิสหททนมตโธ. อนุชานามิ ภิกขเว อิมเหติ ปถยจหิ สมณกปปเปหิ ผล ปริภุณชิตฺตุนตีเอวมาทีสุ^{๔๕๓} โวหาโร. เยน สุทฺถินิจจกปปิ วิหรามิตติ เอวมาทีสุ^{๔๕๔} กาลโ. อิจจายสฺมา กปปโปติ เอวมาทีสุ^{๔๕๕} ปถยตติ. อลงกตา กปปิตถสมสสุติเอวมาทีสุ^{๔๕๖} เฉทนี. กปปติ ทวงคูกปปโปติเอวมาทีสุ^{๔๕๗} วิกปปโป. อตถิ กปปโป นิปชชิตฺตุนตีเอวมาทีสุ^{๔๕๘} เลโส. เกวลกปปิ เวฬุวน โอภาเสตวาติ^{๔๕๙} เอวมาทีสุ สมนตภาโว.

และในคัมภีร์อภิธานปิปปิกาคาถาที่ ๗๙๘-๗๙๙ ได้กล่าวเป็นคาถาไว้ว่า

กปปโป กาลเอ ยุเค เลเส	ปถยตติ ปริมายุสุ.
สทิสเส ตีสุ สมณ	โหวหาร กปปพินทุสุ
สมนตตเต'นตรกปปา	ทิกเก ตกเก วิริมิทิจ.

กปปศัพท์ มีความหมาย ๑๒ อย่าง คือ (๑) กาล กาลเวลา (๒) ยุค ยุคทั้ง ๔

^{๔๕๑} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๔๙/๓๒-๓๓., ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๔-๑๕., อ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๒๘/๒๖๙.

^{๔๕๒} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๘๗/๓๔๕.

^{๔๕๓} วิ.จ. (บาลี) ๗/๒๕๐/๗.

^{๔๕๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๘๗/๓๔๕.

^{๔๕๕} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๒๔/๑๓๔.

^{๔๕๖} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๒๗๖/๓๖๓.

^{๔๕๗} วิ.จ. (บาลี) ๗/๔๔๖/๒๘๖.

^{๔๕๘} อ.อ.อ. (บาลี) ๒๓/๘๐/๒๗๖.

^{๔๕๙} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๙๔/๖๑.

มีกตยुकเป็นต้น (๓) เลส อุบายข้ออ้าง (๔) **ปถุญตติ** นามบัญญัติ (๕) **ปรมาญุ** การกำหนดช่วงชีวิต หรือ อายุกับ (๖) **สทธิส** ความเหมือนกัน (๗) **สมณโวหาร** การทำให้เหมาะด้วยสมณโวหาร (๘) **กปฺปพินทุ** การทำเครื่องหมาย (๙) **สมนุต** รอบคอบ-รอบด้าน (๑๐) **อนตรกปฺปาทิก** กับมีอันตรกกับ (๑ ใน ๘๐ ของมหากป เป็นต้น) (๑๑) **ตฤก** ความคิด (๑๒) **วิธี** การจัดแจง

เมื่อทราบความหมายของ กปฺป ศัพท์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ต่อไปจะได้นำเสนอรูปวิเคราะห์ พร้อมอุทาหรณ์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

กปฺปเต ปภาตติ กปฺโป ชื่อว่ากปฺปะ เพราะเป็นคัมภีร์ที่เป็นเบื้องต้น

อุณสส อปฺปกตาย กปฺปียติ เอกาทิวเสน ปริจฺฉิซชิตติ กปฺโป ชื่อว่ากปฺปะ เพราะเป็นที่เขากำหนดด้วยหนึ่งเป็นต้น เหตุทำให้น้อย

กปฺปียติ ปริจฺเฉทวเสน ปริจฺฉิซชิตติ กปฺโป ชื่อว่ากปฺปะ เพราะถูกเขากำหนดด้วยการกำหนดตัดเป็นช่วง

ปริจฺเฉทวเสน กปฺปียติ กปฺโป ชื่อว่ากปฺปะ เพราะถูกดำริด้วยสามารถแห่งการกำหนด มีอุทาหรณ์ประกอบ ดังนี้

๑. **กาล** แปลว่า กาลเวลา

อุทาหรณ์: โส โข อหิ อคฺคิเวสสน ตสฺสาเยว กถาย ปริโยसानะ ตสฺมีเยว ปุริมสฺมี สมาริ-
นิमितเต อชฺมตฺตเมว จิตฺตํ สณฺจเปมิ สนนินฺสาเทมิ เอโกทึ กโรมิ, สมารทหามิ, เยน สุทฺถิ นิจฺจกปฺปิ
วิหฺรามี.^{๔๖๐} ดูก่อนอักคิเวสสนะ และในตอนจบเรื่องหนึ่ง ๆ เราประคองจิตให้สงบ ตั้งมั่น เป็นสมาธิ ณ
ภายใน ดำรงอยู่ในสมาธินิमितเบื้องต้นนั้นตลอดนิตยกาล

เยน สุทฺถิ นิจฺจกปฺปนฺติ เยน สุญฺเณน ผลสมารินา **นิจฺจกาลี** วิหฺรามี, ตสฺมี สมารินิมิตเต
จิตฺตํ สณฺจเปมิ สมารทหามิติ ทสฺเสตี^{๔๖๑} คำว่า **เยน สุทฺถิ นิจฺจกปฺปิ** ความว่า เราอยู่ด้วยผลสมาธิอันเป็น
สุญฺเณ **ตลอดนิจกาล** คือ ทรงแสดงว่า เราประคองจิตให้ตั้งมั่นในสมาธินิमितนั้น

๒. **ยุค** แปลว่า ยุคทั้ง ๔ มีกตยुकเป็นต้น

๓. **เลส** แปลว่า อุบายข้ออ้าง

อุทาหรณ์: อุปฺปนฺโน โข เม อัย อปฺปมตฺตโก อาพาโธ, อตฺถิ **กปฺโป** นิปฺชชิตฺตุ, หนทาหิ
นิปฺชชามิ^{๔๖๒} เราเกิดมีอาพาธขึ้นเล็กน้อยแล้ว มี**ข้ออ้าง**ที่จะนอนได้ อย่างกระนั้นเลย เราจะนอน

๔. **ปถุญตติ** แปลว่า นามบัญญัติ, ชื่อ

อุทาหรณ์: อถ โข อายสฺมา **กปฺโป** เยน ภควา เตนฺอุปสงฺกมิ^{๔๖๓} ครั้งนั้น **ท่านพระกปฺปะ**เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ

^{๔๖๐} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๘๗/๓๔๕.

^{๔๖๑} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๘๗/๒๐๐.

^{๔๖๒} อ.จ.อ.จ.ก. (บาลี) ๒๓/๘๐/๒๗๖.

^{๔๖๓} ส.ช. (บาลี) ๑๗/๑๒๔/๑๓๔.

๕. ปริมาญ์ แปลว่า การกำหนดช่วงชีวิต หรือ อายุกับ

อุทาหรณ์: อากงขมาโน อานนท ตถาคโต **กบปิ** วา ตัญญุญญ **กบปาวเสส** วา^{๔๖๔} อานนท ตถาคตเมื่อจำนงหวัง พึงอยู่ได้กับหนึ่งหรือยิ่งกว่ากับ

เอตถ จ **กบปน**ติ อายุกบปิ. ตสมี ตสมี กาลเ ย มนุสสาน์ อายุปปมาณั โหติ ตั ปริปัญณั กโรนโต ตัญญุญญ. **กบปาวเสส** วาติ อูปปี วา ภียโยติ วุตตวสสโต อติเรกั วา. มหาสิวัตเถโร ปนาท พุทธานั อฏฐาเน คชชิตั นาม นตถิ. ยเถว हि เวพฺพคามเก อูปปนัน มारณนตักิ เวหนั ทส มาเส วิกขมเถติ เอวั ปุนปฺปุนั ตั สมาปตตี สมาเป็นชิตวา ทส ทส มาเส วิกขมเถนโต อิมิ ภททกบปเมว ตัญญุญญ กสมา ปน น จิตตติ? อุปาทินนกรสิริ นาม ขนติจจาทีหิ อภิกุญยติ พุทธา จ ขนติจจาทีหาวั อปตวา ปยจเม อายุโกฏฐาเส พุทฺชนสส ปิยมนาปกาลเเยว ปรินิพฺพายนติ. พุทฺธานุพุทฺเธสุ จ มหา- สวาทเกสุ ปรินิพฺพเตสุ เอกเถเนว ชาณเถน วิย จาตพพิ โหติ ททสามเถนปริวาริตน วา. ตโต:- โอโ พุทฺธานั ปริสาตี หิเพตพพตั อापชเชย. ตสมา น จิตตติ. เอวั วุตเตปิ โส น รุจจติ อายุกบปิโต อิทเมว อฏฐกถาย นิยมิตั.^{๔๖๕} ก็ในที่นี้ คำว่า **กบปิ** ได้แก่ อายุกับ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำอายุกับที่เป็น ปริมาณอายุของมนุษย์ทั้งหลายในกาลนั้น ๆ ให้บริบูรณ์แล้ว พึงดำรงอยู่ คำว่า **กบปาวเสส** วา ได้แก่ หรือเกินกว่า ๑๐๐ ปีที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า หรือเกินไปอีกเล็กน้อย^{๔๖๖} แต่พระมหาสิว เเถระได้กล่าวไว้ว่า ธรรมดาว่าพระพุทฺธเจ้าทั้งหลายย่อมไม่ทรงบันลือในฐานะที่ไม่สมควร^{๔๖๗} เหมือน อยางว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงข่มเวทนาจนเจียนจะปรินิพพานที่เกิดขึ้นในเวพฺพคามได้ถึง ๑๐ เดือน ฉนใด พระองค์ทรงเข้าสมาบัตินั้นบ่อย ๆ เมื่อทรงข่มเวทนาเวทนาที่เกิดขึ้น ๑๐ เดือนนั้นได้ ก็ พึงดำรงพระชนม์อยู่ได้ตลอดภทฺทภคปนีเลยทีเดียว ฉนนั้น ถามว่า ก็เพราะเหตุไร พระองค์จึงไม่ทรง ดำรงพระชนม์อยู่ ตอบว่า ธรรมดาว่าสรีระที่มีใจครองย่อมถูกอนิจจลักษณะมีพันหักเป็นต้นครอบงำได้ จริงอยู่ พระพุทฺธเจ้าทั้งหลายไม่ทรงถึงภาวะที่พระทนต์หักเป็นต้น ย่อมปรินิพพานในส่วนพระชนมายุ ที่ ๕ อันเป็นเวลาเป็นที่รักที่ชอบใจของชนเป็นอันมากเท่านั้น แต่เมื่อพระมหาสาวกทั้งหลายผู้ตรัสรู้ ตามพระพุทฺธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระองค์ผู้เดียวเท่านั้นจะพึงดำรงอยู่เหมือนต่อไม้ อนึ่ง พระองค์ เสด็จไปกับภิกษุหนุ่มและสามเณรผู้เป็นบริวาร ก็จะมีถูกดูหมิ่นว่า โอเอย บริษทของพระพุทฺธเจ้า ทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงไม่ทรงดำรงพระชนม์อยู่ แต่แม้เมื่อพระองค์ตรัสอย่างนี้แล้ว ชน ทั้งหลายย่อมชอบใจ อายุกบปิไป นั้น คำว่า อายุกับ นั้นนแลท่านกล่าวย้าไว้แล้วในอรรถกถา

โย จ โข เทวทต ภินัน สมิ สมคคั กโรติ พุทฺหมบุณณั ปสวติ **กบปิ** สคคมิ โมหติ^{๔๖๘} ดูก่อนเทวทต ส่วนผู้ใดทำสงฆ์ผู้แตกกันแล้วให้พร้อมเพรียงกัน ย่อมประสบบุญอันประเสริฐ ย่อม บันเทิงอยู่บนสวรรค์ตลอดกับ

^{๔๖๔} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๗๘/๑๐๓.

^{๔๖๕} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๗/๑๕๗.

^{๔๖๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๗/๓, น้อยกว่านั้นก็มี มากกว่านั้นก็มี **อง.สตตค.** (ไทย) ๒๓/๗๔/๑๖๙

^{๔๖๗} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๖-๗/๑๕๖-๗., **อง.อฏฐก.อ.** (บาลี) ๓/๗๐/๒๗๔-๕.

^{๔๖๘} วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๔๓/๑๓๘-๑๓๙.

กบปฺนติ อายุกบปฺ. **พฺรหมปฺญณฺติ** เสฏฺฐปฺญณฺ. **กบปฺ สคฺคฺมฺหิตฺติ** อายุกบปฺเมว.^{๔๖๙} คำว่า **กบปฺ** หมายถึงสิ้นอายุกับ คำว่า **พฺรหมปฺญณฺ** ได้แก่ บุญอันประเสริฐที่สุด คำว่า **กบปฺ สคฺคฺมฺหิตฺติ** ได้แก่ สิ้นอายุกับนั่นเอง

กบโป **อายุปฺปมาณฺนติ** เอตถ ปฺรมชฌานํ อตฺถิ หีนํ, อตฺถิ มชฌิมํ, อตฺถิ ปณฺีตํ. ตตฺถ หีเนน อุปฺปนฺนํ กบปฺสส ตตฺถ โภจฺจสฺส อายฺยปฺปมาณํ, มชฌิเมน อุปฺพทฺมกบโป, ปณฺีเตน กบโป.^{๔๗๐} ในคำนี้ว่า **กบโป** **อายุปฺปมาณํ** บัณฺฑิตพิงฺทราบวิญญํยํดํตํไปนํ ปฺฐมฌานํชั้นต่ำก็มี ชั้นกลางก็มี ชั้นประณีตก็มี บรรดาฌานเหล่านั้น ส่วนที่ ๓ แห่งกบปเป็นประมาณอายุของเทวดาผู้เกิดด้วยปฐมฌานชั้นต่ำ ครึ่งกบปเป็นประมาณอายุของเทวดาผู้เกิดด้วยปฐมฌานชั้นกลาง หนึ่งกบปเป็นประมาณอายุของเทวดาผู้เกิดด้วยปฐมฌานชั้นประณีต พระผู้มีพระภาคตรัสพระดำรัสที่ว่า อายุประมาณ ๑ กบป (กบโป อายุปฺปมาณํ) หมายถึงประมาณอายุนั้น

เทว กบปฺปาติ เอตถาปิ ทฺุติยชฌานํ วุตฺตนเยเนว ติวริธํ^{๔๗๑} โหติ. ตตฺถ ปณฺีตภาวเนน นิพฺพตฺตํ อฏฺฐ กบปฺปา อายุปฺปมาณํ, มชฌิเมน จตฺตารอ, หีเนน เทว. ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ. **จตฺตารอ กบปฺปาติ** เอตถ ยํ เหฏฺฐา วุตฺตํ กบโป เทว กบปฺปาติ, ตมฺปิ อหริตฺวา อตฺโถ เวทิตฺพุโป. กบโปติ จตฺ-
คฺคฺนสฺสาปิ^{๔๗๒} นามํ, ตสฺมา กบโป เทว กบปฺปา จตฺตารอ กบปฺปาติ อยเมตถ อตฺโถ ฏฺฐาพุโป. อิหํ วุตฺตํ โหติ:- โย ปฺรมํ วุตฺโต กบโป, โส เทว วาเร คณฺเฑวฺวา เอเกน คฺุณฺเณน เทว กบปฺปา โหนฺติ, ทฺุติเยน จตฺตารอ, ปฺนฺ เต จตฺตารอ^{๔๗๓} กบปฺปาติ อิมฺหิ จตฺุทฺหิ คฺุณฺเฑหิ คฺุณฺเฑหิ เอเกน คฺุณฺเณน อฏฺฐ โหนฺติ, ทฺุติเยน โสฬส, ตตฺถิเยน ทฺวตฺตีส, จตฺตฺเถน จตฺตฺฐสฺสตี. เอวมิธ ปณฺีตชฌานวเสน จตฺตฺฐสฺส กบปฺปา คหิตาติ เวทิตฺพุพา. **ปญฺจ กบปฺสตานํตี** อิหํ ปณฺีตเสว อุปฺตติชฌานสฺส วเสน วุตฺตํ. เวทิตฺพุเสว วา ปฺรมชฌานญฺมิมอาทิสฺสู วียติณฺณํ พฺรหมโลกานํ อภาวโต เอตตฺกเมว อายุปฺปมาณํ. ตสฺมา เอวํ วุตฺตํ.^{๔๗๔}

แม้ในคำนี้ว่า **เทว กบปฺปา** บัณฺฑิตพิงฺทราบวิญญํยํดํตํไปนํ ทฺุติยฌานํก็มี ๓ ประการ โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล บรรดาฌานเหล่านั้น ๘ กบปเป็นประมาณอายุของเทวดาผู้บังเกิดด้วยทฺุติยฌานชั้นประณีต ๔ กบป ... ผู้บังเกิดด้วยทฺุติยฌานชั้นกลาง ๒ กบป ... ผู้บังเกิดด้วยทฺุติยฌานชั้นต่ำ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระดำรัสที่ว่า **เทว กบปฺปา** หมายถึงประมาณอายุนั้น ในคำนี้ว่า **จตฺตารอ กบปฺปา** บัณฺฑิตนํแม่คำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตรัสไว้ในหนหลังว่า ๑ กบป ... ๒ กบป (กบโป เทว กบปฺปา) แล้วก็พิงฺทราบเนื้อความได้ คำว่า **กบโป** เป็นชื่อแม่ของการคูณ ๔ ชั้น เพราะเหตุนั้น พึงเห็นเนื้อความในเรื่องนี้ดังนี้ว่า ๑ กบป ๒ กบป ๔ กบป ท่านกล่าวอธิบายไว้ดังนี้ว่า กบปที่ท่านกล่าวไว้ที่ ๑ นับ ๒ ครั้งแล้ว ก็จะเป็น ๒ กบปเพราะรวมกับ ๑ กบป เป็น ๔ กบปเพราะรวมกับ ๒ กบปครั้งที่ ๒ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเพิ่ม ๔ กบปเหล่านั้นกับการเพิ่มคำว่า กบป เหล่านี้อีก ๔ ครั้งจึงเป็น ๘ กบปเพราะการเพิ่มจำนวนครั้งหนึ่ง เพราะการเพิ่มจำนวนครั้งที่ ๒ จึงเป็น ๑๖ กบป เพราะการเพิ่มจำนวนครั้งที่ ๓ จึงเป็น ๓๒ กบป เพราะการเพิ่มจำนวนครั้งที่ ๔ จึงเป็น ๖๔ กบป บัณฺฑิตพิงฺทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอา ๖๔ กบป

^{๔๖๙} วิ.จ.อ. (บาลี) ๓/๓๔๓/๓๘๗.

^{๔๗๐} อ.จตฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๒๓/๓๗๔.

^{๔๗๑} ส. ติวริธานํ.

^{๔๗๒} ฉ.ม. จ คฺุณฺสฺสาปิ.

^{๔๗๓} ส. จตฺตารอ จตฺตารอ.

^{๔๗๔} อ.จตฺก.อ. (บาลี) ๒/๑๒๓/๓๗๕.

ด้วยอำนาจมานชั้นประณีตในพระสูตรนี้ ดังพรรณนามาฉะนี้ คำนี้ว่า **ปญจ กปปสตานิ** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ด้วยอำนาจมานที่เป็นเหตุให้อุบัติขึ้นประณีตเท่านั้น อีกอย่างหนึ่ง ประมาณอายุในชั้นเวทป์ผละทั้งหลายชื่อว่ามีประมาณเท่านี้เท่านั้น เพราะพรหมโลกไม่แบ่งเป็นชั้นละ ๓ เหมือนในปฐมมานภูมิเป็นต้น เพราะเหตุนี้ ประมาณอายุพระองค์จึงตรัสไว้ดังนี้

๖. สทิส, ปฏิภาค แปลว่า ความเหมือนกัน, เปรียบ, เหมือน

อุทาหรณ์: สตุกุปเปน วต โภ สาวเคน สทุธิ มนตยมานา น ชานิมหา आयสฺมา สารี-
ปุตโตติ.^{๔๗๕} ท่านผู้เจริญ ผมกำลังสนทนาอยู่กับท่านผู้เป็นสาวก ผู้ทรงคุณคล้ายกับพระบรมศาสดา มิได้ทราบเลยว่า ท่านชื่อว่าสารีบุตร

สตุกุปเปนาติ สตุกฐติเสน. อิติ เอกปเทเนว आयสฺมา ปุณฺโณ สารีปุตตตเถรํ จนฺทมนฺทลํ
อาหจฺจ ชฺเปนโต วีย อุกฺขิปี. เณรสฺส ทิ อิมสฺมึ ชาเน เอกนตฺธมฺมกถิกภาโว ปากโณ อโหสิ. อมจฺจ ทิ
ปุโรหิตํ มหนฺโตติ วทมาโน ราชสทิสฺสโต วเทยฺย, โคนฺถิ หตฺถิปปมาโณติ, วาปี สมฺพุทธปฺปมาโณติ, อาโลกํ
จนฺทิมสุริยาโลกปฺปมาโณติ, อโธ ปรี เอเตสํ มหนตฺถาวกถา นาม นตฺถิ. สาวกํปิ มหาติ วทนฺโต
สตุกุปฺพิภาโคติ วเทยฺย, อโธ ปรี ตสฺส มหนตฺถาวกถา นาม นตฺถิ. อิจฺจายสฺมา ปุณฺโณ เอกปเทเนว เณรํ
จนฺทมนฺทลํ อาหจฺจ ชฺเปนโต วีย อุกฺขิปี.^{๔๗๖} คำว่า **สตุกุปเปน** ได้แก่ เป็นผู้เช่นกับพระศาสดา ดังนั้น
ท่านพระปุณณะได้ยกพระสารีบุตรเถระขึ้น เหมือนตั้งไว้จรดดวงจันทร์ ด้วยบทเดียวเท่านั้น แท้จริง
ความที่พระเถระเป็นพระธรรมกถิกโดยส่วนเดียวได้ปรากฏแล้วในฐานนี้ ก็ปุณณะเมื่อเรียกอำมาตย์ผู้
เป็นปุโรหิตว่าผู้ใหญ่ ก็จะพึงกล่าวว่า เหมือนพระราชา กล่าวถึงโคว่า มีขนาดเท่าช้าง กล่าวถึงบึงว่า มี
ขนาดเท่ามหาสมุทร กล่าวถึงแสงสว่างว่า มีขนาดเท่าแสงสว่างของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์
ต่อจากนั้น ก็จะไม่มีการกล่าวถึงสิ่งเหล่านั้นว่าใหญ่อีก บุคคลเมื่อกล่าวถึงแม่พระสาวกว่าเป็นผู้ใหญ่ ก็
จะพึงกล่าวว่า เปรียบเหมือนพระศาสดา ต่อจากนั้น ก็จะไม่มีการกล่าวถึงพระสาวกนั้นว่าเป็นผู้ใหญ่
อีก ดังนั้น ท่านพระปุณณะจึงยกพระเถระเหมือนตั้งไว้จรดดวงจันทร์ ด้วยบทเดียวเท่านั้น

๗. สมณโหวหาร แปลว่า การทำให้สมควรด้วยสมณโหวหาร

อุทาหรณ์: อนุชานามิ ภิกฺขเว ปญฺจทิสฺส สมนกปฺเปทิสฺส ผลํ ปริภุญฺชิตฺว อคฺคิปริจฺจิตํ สตุกปริจฺจิตํ
นชฺปริจฺจิตํ อพฺพิชํ นิพฺพญฺญวฺพิชฺญเวว ปญฺจมํ.^{๔๗๗} ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ฉันผลไม้ด้วยถ้อยคำที่
สมควรแก่สมณะ ๕ อย่าง คือ (๑) ผลไม้ที่ทนไฟ (๒) ผลไม้ที่กรีดด้วยศัสตรา (๓) ผลไม้ที่จิกด้วยเล็บ
(๔) ผลไม้ที่ไม่มีเมล็ด (๕) ผลไม้ที่ปล่อนเอาเมล็ดออกแล้ว

ตตฺถ อคฺคิปริจฺจิตนฺติ อคฺคินา ปริจฺจิตํ อธิภูตํ ททฺธํ ฝุญฺจฺจนฺติ อตฺโถ. **สตุกปริจฺจิตนฺติ** สตุเถน
ปริจฺจิตํ อธิภูตํ ฉินฺนํ วิทฺธํ วาติ อตฺโถ. เอส นโย นชฺปริจฺจิตเต. อพฺพิชนิพฺพญฺญวฺพิชานิ สยเมว กปฺปิยานิ. อคฺคิ-
นา กปฺปิยํ กโรนฺเตน กญฺจคฺคิโคมยคฺคิอาทิสฺสุ เยน เกนจิ อนตฺมโส โลหขณฺฑเนนปิ อาทิตฺเตน กปฺปิยํ
กาตพฺพํ. ตถจฺจ โข เอกเทเส ฝุสนฺเตน กปฺปิยนฺติ วตฺวา วา กาทพฺพํ. สตุเถน กโรนฺเตน ยสฺส กสฺสจि
โลหฺมยสตุกสฺส อนตฺมโส สฺวจินชฺจเฉทนานมปิ ตฺถเนน วา ธาราย วา เณท์ วา เวรํ วา ทสฺเสนเตน
กปฺปิยนฺติ วตฺวา วา กาทพฺพํ. นเชน กปฺปิยํ กโรนฺเตน ปุตฺตินเชน น กาทพฺพํ. มนฺุสฺसानํ ปน สิทฺทพฺพคฺค-
ทิมกฺกฏาทีนํ สกฺุณานนฺจ นชา ติชิณา โหนฺติ, เตหิ กาทพฺพํ. อสสมฺหีสฺสุกรมิกโคโรปาทีนํ ชุรา

^{๔๗๕} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๖๐/๒๒๑.

^{๔๗๖} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๖๐/๖๖.

^{๔๗๗} วิ.จ. (บาลี) ๗/๒๕๐/๗.

อติชฌา, เตหิ น กาทพพ์, กตมปี ออกต์ โหติ. หตถินชา ปน ขุรา น โหนติ, เตหิ วฏฺฏติ. เยหิ ปน กาทวฏฺฏติ, เตหิ ตตถชาตเกหิปี อุทฺธริตวา คหิตเกหิปี เณท์ วา เกท์ วา ทสฺเสนเตน กปฺปิยนฺติ วตฺวา กาทพพ์.^{๔๗๘}

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า **อคฺคิปริจฺติ** ความว่า จี้ คือ ลวก เผา คือ ลนด้วยไฟ คำว่า **สตถ-ปริจฺติ** ได้แก่ ใช้มีดแทง คือ ผาน ฉือน หรือเจาะ ในผลไม้ที่จักด้วยเล็บ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน ผลไม้ที่ไม่มีเมล็ดและผลไม้ที่ปล่อนเอาเมล็ดออกแล้ว เป็นกบปียะด้วยตัวมันเอง ภิกษุเมื่อจะทำให้เป็นกบปียะด้วยไฟ พึงทำให้เป็นกบปียะได้ด้วยไฟพินและไฟโคมัยเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยที่สุตด้วยก้อนโลหะที่ร้อน วัตถุนั้นพึงแตะที่ส่วนหนึ่งกล่าวว่า กบปียะ ก่อนแล้วจึงทำ เมื่อทำด้วยศัสตรา พึงแสดงรอยตัดหรือรอยผ่า ด้วยปลายหรือคมมีดที่ทำด้วยโลหะอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยที่สุตแม้เข็มและมิดตัดเล็บเป็นต้น กล่าวว่า กบปียะ ก่อนแล้วจึงทำ เมื่อจะทำให้เป็นกบปียะด้วยเล็บ ไม่ควรทำด้วยเล็บที่เนาเสีย แต่ควรทำด้วยเล็บมนุษย์ สัตว์ ๔ เท้ามีราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลืองและลิงเป็นต้น และ (เล็บ) นกที่แหลมคม ไม่ควรทำด้วยกบปศุสัตว์ มีม้า กระบือ สุกร เนื้อและโคเป็นต้น ที่หนาที่อ แม้ทำแล้วก็ไม่จัดว่าเป็นอันทำ ส่วนเล็บข้างไม่จัดเป็นกบ จะทำให้เป็นกบปียะด้วยเล็บข้างเหล่านั้นก็ควร แต่จะทำให้เป็นกบปียะด้วยเล็บเหล่าใดจึงควร ก็พึงแสดงรอยฉีกหรือรอยขาดด้วยเล็บเหล่านั้น ที่เกิดในที่นั้นก็ตีที่ยกขึ้นถือเอาไว้ก็ดี กล่าวว่า กบปียะ แล้วจึงทำ

๘. วินยกริยาสงฺขาตกปฺปินฺนุ แปลว่า การทำเครื่องหมายตามที่บัญญัติไว้, ทำจุด

อุทาหรณ์: กบฺปกเตน ออกบฺปกตฺ สฺสิพฺพิตฺ โหติ^{๔๗๙} เยบจิวรฺที่ยังไม่ได้ทำกบปินฺนุเข้ากับจิวรฺที่กระทำกบปินฺนุแล้ว

มหาอฏฺฐกถายํ ปน วฏฺฏติเยวาติ วุตฺตํ. ปาฬิกบฺปกณฺณิกกปฺปาทโย ปน สพฺพตถ ปฏฺฐิสฺสึธา, ตสฺมา จเปตฺวา เอกํ วฏฺฏพิณฺนุ อณฺเณน เกนจิปิ วิกาเรน กปฺโป น กาทพฺโ. **อคฺคเพ**ติอาทิสฺสูเอตานิ อคฺคพาทีนิ กบฺปกตจิวเร ปจฺฉา อาโรเปตฺวา กบฺปกรณฺนิกจํ นตฺถิ.^{๔๘๐} แต่ในมหาอรรคกถาท่านแก้ไว้ว่า ควรทีเดียว แต่กบปปะที่เป็นแถวและกบปปะที่เป็นช่อเป็นต้น ท่านปฏิเสธไว้ในทุกอรรคกถาเพราะฉะนั้น จึงไม่ควรทำกบปปะโดยวิธีการอะไรอย่างอื่น เว้นแต่จุดกลมจุดเดียว ในคำเป็นต้นว่า **อคฺคเพ** พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ ไม่ต้องเพิ่มผ้าเพาะเป็นต้นเหล่านั้นในจิวรฺที่ทำกบปปะแล้วจึงทำกบปปะในภายหลัง

นีสกทฺทมกาฬสาเมสุ ยงฺกิลฺลิจิ คเหตุวา หตฺถิปิฏฺฐเ นิสฺนินฺนสฺส ปณฺณายมานกบฺปกรณฺนิกบฺปสนฺโตโส นาม.^{๔๘๑} การที่ภิกษุถือสืออย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาสีเขียว สีเปือกตม สีดำ สีคล้ำ แล้วทำจุดให้คนผู้นั่งอยู่บนหลังช้างเห็นชัดได้ ชื่อว่า **กบฺปสันโดษ** (ความสันโดษด้วยการทำกบปปะ)

๙. สมนฺต แปลว่า รอบคอบ-รอบด้าน

อุทาหรณ์: อถ โข จตฺตารอ มหาราชาโน อภิกฺกนฺตยา รตฺติยา อภิกฺกนฺตวณฺณา เกวลกบฺปิ

^{๔๗๘} วิ.อ. (บาลี) ๒/๙๒/๒๙๐-๒๙๑.

^{๔๗๙} วิ.มหา. (บาลี) ๒/๓๗๑/๒๘๗.

^{๔๘๐} วิ.อ. (บาลี) ๒/๓๗๐-๓๗๑/๔๑๐.

^{๔๘๑} อ.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๒๘/๓๑๖.

วนสนทน์ โอภาเสตวา, เยน ภควา, เตนุปลสงกมีสุ^{๔๘๒} เมื่อราตรีผ่านไปแล้ว^{๔๘๓} ทำวมหาราชทั้ง ๔ เปล่ง
รัศมีงามยังไพโรสนทร์รอบด้านทั้งสิ้นให้สว่างไสว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ

อล โข ที่มลลภูติ เทวปุตโต อภิกกนตยา รตติยา อภิกกนตวณโณ เภวลกปปี เวฬุวัน
โอภาเสตวา เยน ภควา เตนุปลสงกมี^{๔๘๔} ครั้นเมื่อราตรีผ่านไป ที่มลลภูติเทพบุตรมีวรรณะงดงามยิ่งนัก
เปล่งรัศมีให้สว่างพระเวฬุวันรอบด้านทั้งสิ้น เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ

๑๐. อนตรกปปาติก แปลว่า กัปมีอันตรกัป (๑ ใน ๘๐ ของมหากัปเป็นต้น)

อุทาหรณ์: กิวทีโฆ นุ โข ภนเต กปโป^{๔๘๕} ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กัปหนึ่งนานเพียงไรหนอ

ทีโฆ โข ภิกขุ กปโป, โส น สุภโร สงขาตุ เอตตกานิ วสสานิอิตี วา เอตตกานิ วสสทานิ
อิตี วา เอตตกานิ วสสสทสสานิอิตี วา เอตตกานิ วสสสทสทสสานิอิตี วาติ. สกกา ปน ภนเต อุปมา^{๔๘๖}
กาตุนติ. สกกา ภิกขุติ ภควา โอวจ, เสยยถาปี ภิกขุ มหาเสโล ปพพโต โยชน อายาเมน โยชน
วิตถารน โยชน อุพเพธน อจฉิทโท^{๔๘๗} อสุสิโร เอกคฆโน, ตเมเน ปุริโส วสสสทสส วสสสทสส อจ
จเยน กาสิเกน วตถเนน สกั สกั ปริมชเชยย. ขิปปตร โข โส ภิกขุ มหาเสโล ปพพโต อิมินา อุปกเมน
ปริกขย ปริยาทาน คจเฉยย, น เตวว กปโป. เอว ทีโฆ โข ภิกขุ กปโป, เอว ทีฆาน โข ภิกขุ กปปาน เน
โก กปโป สสิโต, เนก กปปสโต สสิโต, เนก กปปสทสส สสิโต, เนก กปปสทสทส สสิโต. ต กิสส เหตุ ?
อนม- ตคโคย ภิกขุ สสารो ๖เปฯ ยาวญจิต ภิกขุ อลเมว สพพสงขาเรสุ นิพพิทิต, อล วิรัชชิต, อล วิ
มุจจิ-ตุนติ.^{๔๘๘} พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบว่า ภิกขุ กัปหนึ่งนานนักหนา มิใช่เรื่องง่ายที่จะนับกัป
นั้นว่า เท่านี้ปี เท่านี้ ๑๐๐ ปี เท่านี้ ๑,๐๐๐ ปี หรือว่าเท่านี้ ๑๐๐,๐๐๐ ปี พระองค์อาจอุปมาได้ไหม
พระพุทเจ้าข้า อาจอุปมาได้ ภิกขุ เปรียบเหมือนภูเขาศิลาแห่งที่บลูกใหญ่ มีความยาว ๑ โยชน์ กว้าง
๑ โยชน์ สูง ๑ โยชน์ ไม่มีช่อง ไม่มีโพรง บุรุษพึงเอาผ้าแคว้นกาสิ^{๔๘๙} ลูบภูเขานั้น ๑๐๐ ปีต่อครั้ง
ภูเขาสิลาลูกใหญ่นั้นพึงหมดสิ้นไป เพราะความพยายามนี้ ยิ่งเร็วกว่า ส่วนกัปหนึ่งยังไม่หมดสิ้นไป กัป
นานนักหนาอย่างนี้ บรรดากัปที่นานนักหนาอย่างนี้ เธอได้ท่องเที่ยวไป มิใช่ ๑ กัป มิใช่ ๑๐๐ กัป
มิใช่ ๑,๐๐๐ กัป มิใช่ ๑๐๐,๐๐๐ กัป ซ้อนันเพราะเหตุไร เพราะว่าสงสารนี้มีเบื้องต้นและเบื้องปลาย
รู้ไม่ได้ ฯลฯ ภิกขุ เพราะเหตุนี้แหละจึงควรเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนด ควรเพื่อหลุดพ้นจากสังขาร
ทั้งปวง

สมคัค ปน ภนเต สัมม เภตวา^{๔๙๐} ก็ โส ปสวตีติ? กปปฏิกิ อานนท กิพพิส ปสวตีติ. ก็ ปน
ภนเต กปปฏิกิ กิพพิสนติ? กปปี อานนท นิрымมิ ปรจจตีติ

อาปายโก เนรียโก,

กปปฏโจ สงฆเภทโก

^{๔๘๒} วิ.ม. (บาลี) ๔/๔๐/๓๕.

^{๔๘๓} เมื่อราตรีผ่านไป ในที่นี้หมายถึงราตรีในช่วงปฐมยาม (ยามที่ ๑) ผ่านไป เพราะเวลาที่เที่ยงคืน เป็น
ช่วงที่เทวดาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า (ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๙๙)

^{๔๘๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๙๔/๖๑.

^{๔๘๕} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๒๘/๑๗๕.

^{๔๘๖} ก. อุปมา.

^{๔๘๗} ฉ. อจฉินโน.

^{๔๘๘} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๒๘/๑๗๕.

^{๔๘๙} ผ้าแคว้นกาสิ เป็นผ้าที่ทำจากฝ้ายเนื้อละเอียดมาก (ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๒๘/๑๗๘)

^{๔๙๐} ฉ.ม. ภินทิตวา.

วศุครโต อธมมภูโจ

โยคกขมา ปรีสติ

สขมิ สมคคิ เกตวาน

กปปิ นิрымหิ ปจจติ^{๔๙๑}

ผู้ทำลายสงฆ์เป็นผู้จะเข้าถึงอบายเกิดในนรก ดำรงอยู่ในนรกตลอดกับ

เสวยกรรมอยู่ในนรกตลอดกับหนึ่ง

ท่านพระอานนท์ทูลถามว่า บุคคลผู้ทำลายสงฆ์ซึ่งสามัคคีกัน จะประสบผล อะไร พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า อานนท์ บุคคลผู้ทำลายสงฆ์ซึ่งสามัคคีกันนั้น จะประสบผลอันเผ็ดร้อนอยู่ตลอดกับ ท่านพระอานนท์ทูลถามว่า ผลอันเผ็ดร้อนอยู่ตลอดกับ คืออะไร พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า อานนท์ บุคคลผู้ทำลายสงฆ์ซึ่งสามัคคีกันนั้น จะเสวย ผลกรรมอยู่ในนรกตลอดกับหนึ่ง

บุคคลผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน ยินดีในการแตกกัน อยู่ในอธรรม เป็นผู้เข้าถึง อบาย อยู่ในนรกตลอดกับ พลาดจากนิพพานอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ^{๔๙๒} เสวย ผลกรรมอยู่ในนรกตลอดกับเพราะทำลายสงฆ์ที่สามัคคีกันให้แตกแยกกัน

กปปุญจินติ^{๔๙๓} อายุกปปิ นิрымหิ จิตติการณิ. กิพพิสิ ปสวตติ ปาปิวิปากิ^{๔๙๔} ปฏิลลิตติ. อาปายิกอติ อปายคณินโย. เนรยิกอติ นิรเย นิพพตตณโก. วศุครโตติ เกทรโต. โยคกขมโต ปรีสติติ โยเคหิ ขมโต อรหตตโต ปรีสติ วิคจจติ.^{๔๙๕} คำว่า กปปุญจิมิ ได้แก่ เป็นเหตุดำรงอยู่ในนรกตลอดอายุ กับ คำว่า กิพพิสิ ปสวติ ได้แก่ จะกลับได้ผลบาป คำว่า อาปายิกอ ได้แก่ เป็นผู้ดำเนินไปสู่อบาย คำว่า เนรยิกอ ได้แก่ เป็นผู้บังเกิดในนรก คำว่า วศุครโต ได้แก่ เป็นผู้ยินดีในความแตกแยกกัน คำว่า โยคกขมา ปรีสติ ได้แก่ พลาด คือพราจจากแดนเกษมจากโยคะทั้งหลาย คือจากอหัตตผล

๑๐.๑ อสงเขยยกปป แปลว่า อสงไขยกปป

อุทาหรณ์: อเนเกปิ สัฎฐกุกปปเป อเนเกปิ วิวญญุกปปเป^{๔๙๖} ระลิกถึงสังวัญญุกปปจำนวนมาก วิวญญุกปปจำนวนมาก

๑๐.๒ มหากปป แปลว่า มหากปป

อุทาหรณ์: จตตาริมานิ ภิกขเว กปปสส อสงเขยยานิ^{๔๙๗} ภิกขุทั้งหลาย อสงไขยกปป ๔ เหล่านี้ มีอยู่

๑๑. ตกุก, วิตกุก แปลว่า ความคิด

อุทาหรณ์: เนกขมมสกกูปโป อพยาปาทสกกูปโป อวิหีสาสกกูปโป^{๔๙๘} ความดำริในกุศล ความดำริในการไม่ปองร้าย ความดำริในการไม่เบียดเบียน

^{๔๙๑} อ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๓๙/๖๐.^{๔๙๒} นิพพานอันเป็นแดนเกษมจากโยคะ ในที่นี้หมายถึงอหัตตผล (อ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๓๙-๔๐/๓๔๕)^{๔๙๓} ฉ.ม. กปปุญจินติ.^{๔๙๔} ฉ.ม. ปาปิ.^{๔๙๕} อ.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๓๙/๓๔๕.^{๔๙๖} ที.สี. (บาลี) ๙/๒๔๔/๘๑.^{๔๙๗} อ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๕๖/๑๖๒.^{๔๙๘} ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๑๓๗/๑๒๓.

๑๒. วิธี, วิธาน แปลว่า การจัดแจง

อุทาหรณ์: เย พุราหมณา เวทคุ สพุพรมเม
 เต เม นโม เต จ มํ ปาลยนตุ
 นมตฤ พุทธานํ นมตฤ โพธิยา
 นโม วิมุตตานํ นโม วิมุตตยา
 อิมํ โส ปริตตํ กตวา โมโร วาสมกปฺปิยิ.^{๔๙๙}

พราหมณ์เหล่านี้ได้ถึงฝั่งแห่งพระเวทในธรรมทั้งหมด
 ขอพราหมณ์เหล่านั้นจงรับความอบอุ่นของข้าพเจ้า
 และขอจงคุ้มครองข้าพเจ้า
 ข้าพเจ้าขออบอุ่นพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย
 พระโพธิญาณของพระพุทธรเจ้าเหล่านั้น
 พระพุทธรเจ้าทั้งหลายผู้หลุดพ้นแล้ว
 และวิมุตติธรรมแห่งพระพุทธรเจ้าผู้หลุดพ้นแล้วเหล่านั้น
 นกยุงนั้นเจริญพระปริตรนี้แล้วจึงหยุดพักผ่อน ณ ที่อยู่ของตน

อิมํ โส ปริตตํ กตวา โมโร วาสมกปฺปิยิตี อิทมฺปิ อภิสมฺพุทฺโธ หุตฺวา อห. ตสฺสโตเถ-
 ภิกฺขเว โส โมโร อิมํ ปริตตํ อิมํ รกฺขํ กตวา อตฺตโน นีวาสนฺภูจฺานเ วาสํ กปฺปิยิตถ ตสฺส รตฺตี วา ทิวา วา
 อิมสฺส ปริตตสฺसानุภาเวน เนว ภยํ น โลมฺหํโส อโหสิ.^{๕๐๐} แม้คำนี้ว่า อิมํ โส ปริตตํ กตวา โมโร
 วาสมกปฺปิยิ พระองค์ตรัสรู้แล้วจึงได้ตรัสไว้ มีคำอธิบายว่า ภิกษุทั้งหลาย นกยุงนั้นเจริญพระปริตร
 ฉะนี้แล้ว จึงหยุดพักผ่อน ณ ที่อยู่ของตน ด้วยอานุภาพแห่งพระปริตรนี้ นกยุงมิได้มีความกลัว ความ
 ตกอกตกใจตลอดกลางคืนหรือกลางวันเลย

ตตฺร เจ โส ภิกฺขุ ปุพฺเพ อปฺปวาริตฺโต อปฺสงกมิตฺวา จีวเร วิกปฺปิ อปฺชฺเชย.^{๕๐๑} ถ้าภิกษุ
 ซึ่งเขาไม่ได้ปวารณาไว้ก่อน เข้าไปจัดแจงชนิดจิวรในที่ที่เขาเตรียมจิวรไว้

๑๓. อภิสนฺทหน แปลว่า เชื้อ-เชื้อถือ

อุทาหรณ์: สทฺธา สทฺทหนฺนา โอกปฺปนา อภิปฺปสาโท.^{๕๐๒} ความเชื่อ กิริยาเชื่อ กิริยาปลงใจ
 เชื้อ ความเลื่อมใสยิ่ง

โอกปฺปนิยเมตํ โภโต โคตมสฺส, ยถาตํ อรหฺโต สมมาสมฺพุทฺธสฺส.^{๕๐๓} พระดำรัสของพระโค
 ดม นำเชื้อถือ เหมือนพระดำรัสพระสัมมาสัมพุทธรเจ้า ผู้เป็นพระอรหันต์

โอกปฺปนิยเมตฺตนิ สทฺทหนฺนิยเมตฺ. ^{๕๐๔} คำว่า โอกปฺปนิยเมตํ ได้แก่ เป็นที่ตั้งแห่งความเชื่อ

๑๔. เจทฺน แปลว่า ตัด

อุทาหรณ์: ตฺวํ โลหิตกฺโข วิหตฺนตฺโรโส

^{๔๙๙} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๘/๔๑.

^{๕๐๐} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๓/๑๘/๓๔.

^{๕๐๑} วิ.ม.หา. (บาลี) ๒/๕๒๘/๓๐.

^{๕๐๒} อภ.ส.จ. (บาลี) ๓๔/๒๕/๒๕.

^{๕๐๓} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๘๗/๓๔๕.

^{๕๐๔} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๘๗/๒๐๐.

อลงกโต กบปิตเกษมสุ
 สุโรสิต โลहितจนทเนน
 คนุทพพราชาว ทิสา ปภาสสิ.^{๕๐๕}
 ท่านมีดวงเนตรแดง มีรัศมีเปล่งปลั่ง
 ประดับตบแต่งอย่างสวยงาม
 ตัดผมโกนหนวดเรียบร้อย ซโลมลูบไล้ด้วยจรรยาแก่นจันทน์แดง
 เปล่งรัศมีไปทั่วทิศ ดุจราชาแห่งคนธรรพ์

กบปิตเกษมสุติ อลงการสตะ ฤตติวิธินา กบปเกหิ ฉินนเกษมสุ.^{๕๐๖} บทว่า กบปิต-
 เกสมสุ ได้แก่ ใช้ช่างกลับกตัดผมโกนหนวดตามวิธีที่กล่าวแล้วในอสังการศาสตร์

ทิสสติ โข ปน ความฉิ อธิกจโจ มาลี กุณฐลี สุนหาโต สุวิสิโต กบปิตเกษมสุ อติถิ-
 กามะหิ ราชา มณเณ ปริจาเรนโต.^{๕๐๗} แต่ปรากฏว่า คนบางคนในโลกนี้คล้องพวงมาลัย ใส่ตุ้มหู
 อาบน้ำอย่างดี ลูบไล้อย่างดี แต่งผมและหนวด บำเรอตนด้วยกามกับสตรี อย่างพระราช

๑๕. วิกฤป แปลว่า การกระทำโดยประการ ๆ, การยกเว้น

อุทาหรณ์: เตน โข ปน สมเยน วสสสตรปริญพุต ภาควติ เวสาลิกา วชชิปุตตกา ภิกขุ
 เวสาลียํ ทส วตถุณี ทีเปเนติ กบปติ สิงคิโลณกบโป, กบปติ ทวงคุลกบโป, กบปติ ความนตรกบโป,
 กบปติ อาวาสกบโป, กบปติ อนุมติกบโป, กบปติ อาจฉินนกบโป, กบปติ อมถิตกบโป, กบปติ
 ซโลคิ^{๕๐๘} ปาตุ, กบปติ อทสกํ นิสีทนํ, กบปติ ซาตรูปรชตติ.^{๕๐๙} สมัยนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
 เสด็จดับขันธปรินิพพานล่วงไปได้ ๑๐๐ ปี ภิกษุวัชชิปุตรทั้งหลายชาวกรุงเวสาลี แสดงวัตถุ ๑๐
 ประการในกรุงเวสาลี คือ

๑. สิงคิโลณกบปะ (เก็บเกลือไว้ในเข่ง^{๕๑๐}แล้วฉนกับอาหารรสไม่เค็มได้)
๒. ทวงคุลกบปะ (ฉนอาหารเมื่อเงาเลยเวลาเที่ยงไป ๒ องคุลีได้)
๓. ความนตรกบปะ (เข้าบ้านฉนอาหารที่ไม่เป็นเดนได้)
๔. อาวาสกบปะ (ทำอุโบสถแยกกันในอาวาสที่มีสีมาเดียวกันได้)
๕. อนุมติกบปะ (ทำสังฆกรรม ในเมื่อภิกษุทั้งหลายยังมาไม่พร้อมแล้วขออนุมติภายหลัง
 ได้)
๖. อาจฉินนกบปะ (ประพฤติตามแบบที่พระอุปัชฌาย์อาจารย์เคยประพฤติมาได้)
๗. อมถิตกบปะ (ฉนนมสทที่แปรไปแล้ว แต่ยังไม่เป็นนมเปรี้ยวได้)
๘. ซโลคิ (ดื่มสุราอ่อน ๆ ได้)
๙. อทสกนีสีทนะ (ใช้ฝารองนั่งไม่มีชายได้)

^{๕๐๕} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๒๗๖/๓๖๓.

^{๕๐๖} ขุ.อุ.อ. (บาลี) ๕๒/๓๕๗.

^{๕๐๗} ส.ส. (บาลี) ๑๘/๓๖๕/๓๐๗.

^{๕๐๘} อ. ชโลคิ.

^{๕๐๙} วิ.จ. (บาลี) ๗/๔๔๖/๒๘๖.

^{๕๑๐} เชนง แปลว่า เขาสัตว์ หมายถึง กลักหรือกระบอกเขาควายที่นิยมใช้บรรจุดินปืน หรือสิ่งของอื่น
 บางที่ใช้เป่าบอกอาณัติสัญญาณ

๔.๑๒.๓ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักฉันทลักษณ์

คาถาว่า

อาปายิโก เนรยิโก
วคฺครโต อธมมภูโจ
สํขิ สมคฺคํ เกตวาน

กปฺปภูโจ สงฺฆเภทโก
โยคกฺขเมมา ปธัสติ
กปฺปิ นิริยมฺหิ ปจฺจติ

เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่า ปฐมภการวิปูลาคาถา และอีกครึ่งคาถา เป็น ปฐมม
การวิปูลาคาถา

ตารางแสดงปฐมภการวิปูลาคาถา

บาทที่ ๑				บาทที่ ๒			
ค ล	ม	ภ	ค ล	ค ล	ม	ช	ค ล
	ย				ย		
	ร				ร		
	ต				ต		
	ช				ช		
	ภ				ภ		
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

บาทที่ ๓				บาทที่ ๔			
ค ล	ม	ย	ค ล	ค ล	ม	ช	ค ล
	ย				ย		
	ร				ร		
	ต				ต		
	ช				ช		
	ภ				ภ		
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

ครึ่งคาถาแรก							
ค	ร	ภ	ค	ค	ม	ช	ค
๒	๒ ๑ ๒	๒ ๑ ๑	๒	๒	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
อา	ปายิโก	เนรยิ	โก	กป	ปภูโจ สง	ฆเภท	โก
ครึ่งคาถากลาง							
ค	ส	ย	ค	ค	ม	ช	ล
๒	๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๒	๒	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๑

วค	ครโต	อธมมฏ	โธ	โย	คกเขมา	ปธัส	ติ
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ร	ม	ล	ค	ม	ช	ล
๒ สี่	๒ ๑ ๒ หุ้ม สมค	๒ ๒ ๒ คัมภีตวา	๑ น	๒ กป	๒ ๒ ๒ ป็นิрым	๑ ๒ ๑ หิ ปจจ	๑ ติ

คาถานี้เป็นอนุฎฐาฉันท ๘ พยางค์ ประเภท **ปฐมภการวิปูลาคาถา** มี ภ ช ย ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ภ คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ เนรยิ (๒ ๑ ๑)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ ฆเภท (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถากลาง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ อธมมฏ (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ ปธัส (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง เป็นปฐมภการวิปูลาคาถา มี ๒ บาท บาทที่ ๑

มี ม คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ คัมภีตวา (๒ ๒ ๒)

ส่วนบาทที่ ๒

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ หิ ปจจ (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

คาถาว่า

เย พราหมณา เวทคุ สพพธมเม

เต เม นโม เต จ มํ ปาลยนตุ

นมตถุ พุทธานํ นมตถุ โพธิยา

นโม วิมุตตานํ นโม วิมุตตिया

อิมํ โส ปริตตํ กตวา โมโร วาสมกปปี.^{๕๑๗}

เป็นอินทวิเชียรคาถา ในติฎฐาฉันท ๑๑ พยางค์ อินทรวงศคาถา ในชคตีฉันท ๑๒ พยางค์ และ

ต	ต	ช	ค	ค	อินทวิเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	

^{๕๑๗} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๑๘/๔๑.

เย พุราหม	ณา เวค	คู สัพพ	ธม	เม	
ต	ต	ช	ค	ค	อินทวิเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
เต เม น	โม เต จ	ม ปาล	ย น	ตุ	
ช	ต	ช	ร		วังสัฏฐคาถา
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๒		
นมตฤ	พุทธานิ	นมตฤ	โพธิยา		
ช	ต	ช	ร		วังสัฏฐคาถา
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๒		
นโม วิ	มุตตานิ	นโม วิ	มุตติยา		

คาถานี้เป็นอุปัชฌายคาถา ซึ่งผสมระหว่างอินทวิเชียรคาถา (บาทที่ ๑ และ ๒) เข้ากับวังสัฏฐคาถา (บาทที่ ๓ และ ๔) คาถาที่เป็นอินทวิเชียรคาถา จะมี ต ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุหลุมี่รูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ จะเห็นจากคำว่า เย พุราหม (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า ณา เวค (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า คู สัพพ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ คำว่า ธม (๒) เป็น ครุ และคำว่า เม (๒) เป็น ครุ

และบาทที่ ๒ ว่า เต เม น (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, โม เต จ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ม ปาล (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ย น (๒) เป็น ครุ และคำว่า ตุ (๒) เป็น ครุ (บาทันตครุ)

ส่วนบาทที่ ๓ และ ๔ คาถาที่เป็นวังสัฏฐคาถา จะมี ช ต ช ร คณะ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุหลุมี่รูปว่า ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๑ ๒ จะเห็นได้จากคำในบาทที่ ๓ ว่า นมตฤ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, พุทธานิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, นมตฤ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า โพธิยา (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ

และบาทที่ ๔ ว่า นโม วิ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, มุตตานิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, นโม วิ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า มุตติยา (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ

คาถาว่า

ตฺวํ โลหิตกฺโข วิหตฺนตฺโรโส
อลงกโต กบปิตเกสมสฺสุ
สุโรสฺสโต โลหิตจฺนุทเนน
คนธพฺพราชาว ทิสา ปภาสสิ

เป็นอินทวิเชียรคาถา และอุเพนทวิเชียรคาถา ในติฎฐฎาณันท์ ๑๑ พยางค์ อินทรวงศคาถา ในชคตฺติณันท์ ๑๒ พยางค์

ต	ต	ช	ค	ค	อินทวิเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	

ตั่ว โลหิ	ตกุโข วิ	หตนต	รึ	โส	
ช	ต	ช	ค	ค	อุเปนทรวิเชียรคาถา
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
อลงก	โต กปปี	ตเกส	มสุ	สุ	
ช	ต	ช	ค	ค	อุเปนทรวิเชียรคาถา
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
สุโรสิ	โต โลหิ	ตจนท	เน	น	
ต	ต	ช	ร		อินทรวงศคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๒		
คนธพพ	ราชาว	ทิสา ป	ภาสสิ		

คาถานี้เป็นอุปชาติคาถา ซึ่งผสมระหว่างอินทรวิเชียรคาถา (บาทที่ ๑) เข้ากับอุเปนทรวิเชียรคาถา (บาทที่ ๒ และ ๓) และอินทรวงศคาถา (บาทที่ ๔) คาถาที่เป็นอินทรวิเชียรคาถา จะมี ต ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุหลุมี่รูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ จะเห็นจากคำว่า ตั่ว โลหิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า ตกุโข วิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า หตนต (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ คำว่า รึ (๒) เป็น ครุ และคำว่า โส (๒) เป็น ครุ

ส่วนบาทที่ ๒ และ ๓ คาถาที่เป็นอุเปนทรวิเชียรคาถา จะมี ช ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุหลุมี่รูปว่า ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ ในบาทที่ ๒ จะเห็นได้จากคำว่า อลงก (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า โต กปปี (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า ตเกส (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ คำว่า มสุ (๒) เป็น ครุ และคำว่า สุ (๒) เป็น ครุ (ปาหันทครุ)

และบาทที่ ๓ ว่า สุโรสิ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า โต โลหิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า ตจนท (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ คำว่า เน (๒) เป็น ครุ และคำว่า น (๒) เป็น ครุ (ปาหันทครุ)

สำหรับบาทที่ ๔ คาถาที่เป็นอินทรวงศคาถา จะมี ต ต ช ร คณะ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุหลุมี่รูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๑ ๒ จะเห็นได้จากคำว่า คนธพพ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ราชาว (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ทิสา ป (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ภาสสิ (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ

คาถาว่า

ยถา วาริวหา ปุรา
เอวเมว อิต ทินนั

ปริปุเรนติ สาครี
เปตานั อุปกปปติ

เป็นคาถาประเภทวรรณพถติ เรียกว่า ปุริยาวัตตคาถา

ครึ่งคาถาแรก							
ถ	ต	ย	ค	ถ	ย	ช	ค
๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๒	๒	๑	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒

ย	ถา วารี	วหา ปู	รา	ป	ริปูเรน	ติ สาค	ริ
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ช	ย	ค	ค	ต	ช	ล
๒	๑ ๒ ๑	๑ ๒ ๒	๒	๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๑
เอ	ว เมว	อิโต ทิน	น	เป	ตานอ	ปกปป	ติ

คาถานี้เป็นอนุญูฎาฉันท ๘ พยางค์ ประเภท **ปัฐยาวัตตคาถา** มี ย ช ย ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ วหา ปู (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ ติ สาค (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ อิโต ทิน (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ ปกปป (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

คาถาว่า

น กปปยนต์ิ น ปุรกษโรนติ
 ฌมมาปี เตสํ น ปฏิจฉิตาเส
 น พราหมโณ สีสวเตน เนยโย
 ปารงคโต น จ ปจเจติ ตาทิ

เป็นอินทวิเชียรคาถา และอุเปนทวิเชียรคาถา ในติฎฎาฉันท ๑๑ พยางค์

ช	ต	ช	ค	ค	อุเปนทวิเชียรคาถา
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
น กปป	ยนต์ิ น	ปุรกษ	โรน	ติ	อินทวิเชียรคาถา
ต	ต	ช	ค	ค	
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	อุเปนทวิเชียรคาถา
ฌมมาปี	เตสํ น	ปฏิจฉิ	ตา	เส	
ช	ต	ช	ค	ค	อินทวิเชียรคาถา
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
น พราหม	โณ สีส	วเตน	เนย	โย	อินทวิเชียรคาถา
ต	ต	ช	ค	ค	

๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
ปารงค	โต น จ	ปจเจติ	ตา	ทิ	

คาถานี้เป็นอุปชาติคาถา ซึ่งผสมระหว่างอุเพนทวิเชียรคาถา (บาทที่ ๑ และ ๓) เข้ากับ อินทวิเชียรคาถา (บาทที่ ๒ และ ๔) คาถาที่เป็นอุเพนทวิเชียรคาถา จะมี ช ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุหลหมีรูปว่า ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ ในบาทที่ ๑ จะเห็นได้จากคำว่า น กปป (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ยนติ น (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า ปุรกษ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ คำว่า โธน (๒) เป็น ครุ และคำว่า ตี (๒) เป็น ครุ (บาทันตครุ)

และบาทที่ ๓ ว่า น พุราหม (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า โธ สีส (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า วเตน (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ คำว่า เนย (๒) เป็น ครุ และคำว่า โย (๒) เป็น ครุ

ส่วนบาทที่ ๒ และ ๔ คาถาที่เป็นอินทวิเชียรคาถา จะมี ต ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุหลหมีรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ ในบาทที่ ๒ จะเห็นได้จากคำว่า ธมมาปี (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า เตสึ น (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า ปฏิจฉิ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ คำว่า ตา (๒) เป็น ครุ และคำว่า เส (๒) เป็น ครุ

ปารงคโต น จ ปจเจติ ตาทิ

และบาทที่ ๔ ว่า ปารงค (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า โต น จ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า ปจเจติ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ คำว่า ตา (๒) เป็น ครุ และคำว่า ทิ (๒) เป็น ครุ (บาทันตครุ)

๔.๑๒.๔ วิเคราะห์ตามหลักอสังการ

คาถาวา

อาปายิโก เนรียโก
วคฺครโต อธมมฺภูโจ
สํหิ สมคฺคํ เกตวาน

กปฺปฏฺโฐ สงฺฆเภทโก
โยคฺกเขมา ปธิสฺติ
กปฺปิ นิรยฺมฺหิ ปจฺจติ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจำงชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า อาปายิโก, เนรียโก, กปฺปฏฺโฐ, สงฺฆเภทโก, วคฺครโต, อธมมฺภูโจ เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กัน

คำว่า โยคฺกเขมา เป็นบทอุปาทานะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปธิสฺติ

คำว่า สํหิ เป็นบทอุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ เกตวาน

คำว่า สมคฺคํ เป็นบทวิกตีกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ เกตวาน

คำว่า กปฺปิ เป็นบทอัจจนตสังโยคะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปจฺจติ

คำว่า นิรยฺมฺหิ เป็นบทอาธาระ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปจฺจติ

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

บาทที่ ๕ ว่า **สัณฺหิ สมคฺคิ เภตวาน** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๖ ว่า **กปฺปิ นิрымฺหิ ปจฺจติ** เป็นเกวลมุตสมตา

คานานี้จัดเป็นมิสสกสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิธอักษรอยู่ ๙ พยางค์ มี **โ** ใน กปฺปิฏฺโ, **ฆ**, **ภ** ใน สงฺฆเภทโก ในบาทที่ ๒, **ธม**, **โ** ใน อธมมฺภูโ ในบาทที่ ๓, **เข** ใน โยคฺคฺเขมา, **ธ** ใน ปธฺสติ ในบาทที่ ๔, **ฆ** ใน สัณฺหิ, **ภ** ใน เภตวาน ในบาทที่ ๕ และผสมอยู่กับสัทธอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐาน ๑๒ ตัว คือ ก, ก, ก, ง, ก, ค, ค, ค, ก, ค, ค, ก, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ จ, จ, อักษรทนต์ฐาน ๑๑ ตัว คือ ต, ต, น, ท, ต, ฉ, ต, น, ต, น, ต, และโอฏฐฐาน ๑๒ ตัว คือ ป, ป, ป, ม, ม, ม, ป, ม, ป, ป, ม, ป จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลตาคฺณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคฺณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสัทธจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัธสุขุมลตาคฺณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคานานี้เป็น สัทสุขุมลตาคฺณ ในคานานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิธอักษรอยู่ ๙ พยางค์ มี **โ** ใน กปฺปิฏฺโ, **ฆ**, **ภ** ใน สงฺฆเภทโก ในบาทที่ ๒, **ธม**, **โ** ใน อธมมฺภูโ ในบาทที่ ๓, **เข** ใน โยคฺคฺเขมา, **ธ** ใน ปธฺสติ ในบาทที่ ๔, **ฆ** ใน สัณฺหิ, **ภ** ใน เภตวาน ในบาทที่ ๕ และไม่มีสนธิหรือสัณโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสมาสในรูปว่า สงฺฆเภทโก (สงฺฆ + เภทโก) วคฺครโต (วคฺค + ไรโต) अधมมฺภูโ (น + अधมฺภูโ) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลตาคฺณ

(๕) **อัธพยัตติคฺณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กณโฑที่ก่อให้เกิดสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอัธพยัตติคฺณ อัธพยัตติคฺณโดยศัพท์

ข. อัธอัธพยัตติคฺณ อัธพยัตติคฺณโดยเนื้อความ

ในคานานี้เป็น สัทอัธพยัตติคฺณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

คาลาว่า

เย พุราหฺมณา เวทฺคู สพฺพธมฺเม

เต เม นโม เต จ มํ ปาลยนฺตุ

นมตฺถ พุทฺธานํ นมตฺถ โปธิยา

นโม วิมุตตานํ นโม วิมุตติยา

อิมํ โส ปริตฺตํ กตฺวา โมโร วาสมกปฺปิ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **เย** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ พราหมณา

คำว่า **เวทคุ** เป็นบทวิกติกัตตา สัมพันธ์เข้ากับ โหนติ (โยคมา)

คำว่า **สพฺพธมฺเม** เป็นบทอาธาร วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ เวทคุ

คำว่า **เต** ทั้ง ๒ เป็นบทวิเสสนะ ของ พราหมณา

คำว่า **เม** เป็นบทสามีสัมพันธะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ นโม

คำว่า **มํ** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปาลยณฺตุ

คำว่า **นโม** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อตฺถุ

คำว่า **พฺพุธานํ** เป็นบทสัมปทานะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน อตฺถุ

คำว่า **โพธิยา** เป็นบทสัมปทานะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อตฺถุ

คำว่า **นโม** ทั้ง ๒ เป็นบทประธาน สัมพันธ์เข้ากับ อตฺถุ

คำว่า **วิมุตฺตานํ** (พฺพุธานํ) เป็นบทสัมปทานะ สัมพันธ์เข้ากับ อตฺถุ

คำว่า **โพธิยา** เป็นบทสัมปทานะ สัมพันธ์เข้ากับ อตฺถุ

คำว่า **อิมํ** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปริตฺตํ

คำว่า **โส** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ โมโร

คำว่า **ปริตฺตํ** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ กตฺวา

คำว่า **วาสํ** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ออกปฺยิ

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มรุตาคคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคานานี้เป็นปทาสัตติมรุตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, วรรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **เย พราหมณา เวทคุ สพฺพธมฺเม** มีครุ ๘ ตัว คือ เย, พราห, ณา, เว, คุ, สพ, ธม, เม อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๒๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ อ, ห, อ, อ, อ, ค, อ, อ, อ, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ ย, อักษรมฺฐฐาน ๒ ตัว คือ ร, ญ, อักษรทันตฐาน ๓ ตัว คือ ท, ส, ฐ, อักษรโฏฐฐาน ๗ ตัว คือ พ, ม, อุ, พ, พ, ม, ม, อักษรกัณฐतालฐาน ๓ ตัว คือ เอ, เอ, เอ และอักษรทันโตฐฐานตัวเดียว คือ ว

บาทที่ ๒ ว่า **เต เม นโม เต จ มํ ปาลยณฺตุ** มีครุ ๗ ตัว คือ เต, เม, โม, เต, มํ, ปา, ยน อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๒๔ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ จ, ย, อักษรทันตฐาน ๖ ตัว คือ ต, น, ต, ญ, น, ต, อักษรโฏฐฐาน ๕ ตัว คือ ม, ม, ม, ป, อุ, อักษรกัณฐतालฐาน ๓ ตัว คือ เอ, เอ, เอ, อักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรนาสิกัฐฐานตัวเดียว คือ (°)

บาทที่ ๓ ว่า **นมตฺถุ พฺพุธานํ นมตฺถุ โพธิยา** มีครุ ๗ ตัว คือ มต, พุ, ธา, นํ, มต, โพ, ยา อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๒๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ อิ, ย, อักษรทันตฐาน ๑๐ ตัว คือ น, ต, ญ, ท, ฐ, น, น, ต, ญ, ฐ, ฐ,

อักษรโอภาฐาน ๗ ตัว คือ ม, อุ, พ, อุ, ม, อุ, พ, อักษรกัมภโรภาฐานตัวเดียว โอ และอักษรนาสิกภาฐานตัวเดียว คือ (◌)

บาทที่ ๔ ว่า นโม วิมุตตานํ นโม วิมุตตยา มีครุ ๗ ตัว คือ โม, มุต, ตา, น, โม, มุต, ยา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๒๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัมภโรภาฐาน ๕ ตัว คือ อ, อา, อ, อ, อา, อักษรตาลฐาน ๔ ตัว คือ อิ, อิ, อิ, ย, อักษรพันฐาน ๗ ตัว คือ น, ต, ต, น, น, ต, ต, อักษรโอภาฐาน ๖ ตัว คือ ม, ม, อุ, ม, ม, อุ อักษรกัมภโรภาฐาน ๒ ตัว คือ โอ, โอ, อักษรพันฐาน ๒ ตัว คือ ว, ว และอักษรนาสิกภาฐานตัวเดียว คือ (◌)

บาทที่ ๕ ว่า อิมํ โส ปริตตํ กตวา โมโร วาสมกปฺปิย มีครุ ๑๐ ตัว คือ ม, โส, ริต, ต, กต, วา, โม, โร, วา, กป อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๕ นี้ ๓๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัมภโรภาฐาน ๑๒ ตัว คือ อ, อ, อ, ก, อ, อา, อา, อ, อ, ก, อ, อ, อ, อักษรตาลฐาน ๔ ตัว คือ อิ, อิ, ย, อิ, อักษรมุทรฐาน ๒ ตัว คือ ร, ร, อักษรพันฐาน ๕ ตัว คือ ส, ต, ต, ต, ส, อักษรโอภาฐาน ๖ ตัว คือ ม, ป, ม, ม, ป, ป, อักษรกัมภโรภาฐาน ๓ ตัวเดียว คือ โอ, โอ, โอ, อักษรพันฐาน ๒ ตัว คือ ว, ว และอักษรนาสิกภาฐาน ๒ ตัว คือ (◌), (◌)

(๓) สมตาคูณ รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

- ก. เกวลมุตสมตาคูณ มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สลิล) ฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ข. เกวลมุตสมตาคูณ มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ค. มิสสกสมตาคูณ มีพยัญชนะสลิลและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า เย พฺราหฺมณา เวทฺคู สพฺพธมฺเม เป็นมิสสกสมตาคูณ

บาทที่ ๒ ว่า เต เม นโม เต จ มํ ปาลยนฺตุ เป็นเกวลมุตสมตาคูณ

บาทที่ ๓ ว่า นมตฺถ พุทฺธานํ นมตฺถ โฟธิยา เป็นมิสสกสมตาคูณ

บาทที่ ๔ ว่า นโม วิมุตตานํ นโม วิมุตตยา เป็นเกวลมุตสมตาคูณ

บาทที่ ๕ ว่า อิมํ โส ปริตตํ กตวา โมโร วาสมกปฺปิย เป็นเกวลมุตสมตาคูณ

คานานี้จัดเป็นมิสสกสมตาคูณ เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๕ พยางค์ มี ธม ใน สพฺพธมฺเม ในบาทที่ ๑, ฤ ใน นมตฺถ, ฐา ใน พุทฺธานํ, ฤ ใน นมตฺถ, ธิ ใน โฟธิยา ในบาทที่ ๓ และผสมอยู่กับสลิลอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัมภโรภาฐาน ๓ ตัว คือ ค, ก, ก, อักษรพันฐาน ๒๐ ตัว คือ ท, ต, น, ต, น, ต, น, ต, ท, น, น, ต, ต, ต, น, น, ต, ต, ต, ต, ต, และโอภาฐาน ๒๓ ตัว คือ พ, ม, พ, พ, ม, ม, ม, ม, ม, ป, พ, ม, พ, ม, ม, ม, ม, ป, ม, ม, ป, ป, จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) สุขุมลตาคูณ ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคูณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสลิลจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัถสุขุมลตาคูณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคานานี้เป็น สัททสุขุมลตาคุณ ในคานานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมี ธนิตอักษรอยู่ ๕ พยางค์ มี **ธม** ใน สพพธมเม ในบาทที่ ๑, **ฤ** ใน นมตฤ, **ธา** ใน พุทธาน, **ฤ** ใน นมตฤ, **ธิ** ใน โพธิยา ในบาทที่ ๓ และไม่มีสนธิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า นมตฤ (นม + อตฤ) วาสมกปยิ (วาส + อกปยิ) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลตาคุณ

(๕) **อรรถพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กณโฑที่ก่อให้เกิดสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อรรถอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในคานานี้เป็น สัทอรรถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

คานานี้ว่า

ตฺว โลหิตกฺโข วิหตฺนฺตรโส

อลงกโต กปฺปิตเกสมสฺสุ

สุโรสฺสโต โลหิตจฺนฺทเนน

คนฺธพฺพราชาว ทิสา ปภาสสิ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **ตฺว** เป็นบทประธาน วางไว้ต้นประโยค

คำว่า **โลหิตกฺโข, วิหตฺนฺตรโส, อลงกโต, กปฺปิตเกสมสฺสุ, สุโรสฺสโต** เป็นบทวิเสสนะของ **ตฺว** วางไว้ใกล้กัน

คำว่า **โลหิตจฺนฺทเนน** เป็นบทกรรมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **สุโรสฺสโต**

คำว่า **คนฺธพฺพราชาว** เป็นบทอุปมา

คำว่า **ทิสา** เป็นบทอัจฉินตสังโยคะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **ปภาสสิ**

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มธฺรตาคคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคานานี้เป็นปทาสัตติมธฺรตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, วรรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **ตฺว โลหิตกฺโข วิหตฺนฺตรโส** มีครุ ๗ ตัว คือ ตฺว, โล, ตก, โข, ตน, ร, โส อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๒๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๐ ตัว คือ อ, ห, อ, ก, ข, ห, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ อิ, อี, อักษรมฺุทฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทันตฐาน ๗ ตัว คือ

ต, ล, ต, ต, น, ต, ส, อักษรกัณโฐฐาน ๓ ตัว โอ, โอ, โอ, อักษรทันโตฐาน ๒ ตัว คือ ว, ว และ อักษรนาสิกัณฐาน ๒ ตัว คือ (◌), (◌)

บาทที่ ๒ ว่า **อลงกโต กปิตเกสมสสุ** มีครุ ๕ ตัว คือ ลง, โต, กป, เก, มส อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๒๔ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๑ ตัว คือ อ, อ, ง, ก, อ, ก, อ, อ, ก, อ, อ, อ, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ อี, อักษรทันตฐาน ๖ ตัว คือ ล, ต, ต, ส, ส, ส, อักษรโอรุฐาน ๔ ตัว คือ ป, ป, ม, อุ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ และอักษรกัณโฐฐานตัวเดียว คือ โอ

บาทที่ ๓ ว่า **สุโรสิต โลहितจนุทเนน** มีครุ ๕ ตัว คือ โร, โต, โล, จน, เน อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๒๓ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ ห, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ อี, อี, จ, อักษรมูทฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทันตฐาน ๙ ตัว คือ ส, ส, ต, ล, ต, น, ท, น, น, อักษรโอรุฐานตัวเดียว คือ อุ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ และอักษรกัณโฐฐาน ๓ ตัว คือ โอ, โอ, โอ

บาทที่ ๔ ว่า **คนรพพราชาว ทิสา ปภาสสิ** มีครุ ๖ ตัว คือ คน, รพ, รา, ชา, सा, गा อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๒๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๑ ตัว คือ ค, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ ช, อี, อี, อักษรมูทฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทันตฐาน ๖ ตัว คือ น, จ, ท, ส, ส, ส, อักษรโอรุฐาน ๔ ตัว คือ พ, พ, ป, ภ, และอักษรทันโตฐานตัวเดียว คือ ว

(๓) **สมตาคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่ง ออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมูทสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สติด) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมูทสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะสติดและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **त्व โลहितกโซ วิทनुत्रो** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๒ ว่า **อลงกโต กปิตเกสมสสุ** เป็นเกวลมูทสมตา

บาทที่ ๓ ว่า **สุโรสิต โลहितจนุทเนน** เป็นเกวลมูทสมตา

บาทที่ ๔ ว่า **คนรพพราชาว ทิสา ปภาสสิ** เป็นมิสสกสมตา

กาลานี้จัดเป็นมิสสกสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๓ พยางค์ มี โข ใน โลहितกโซ ในบาทที่ ๑, รพ ใน คนรพพราชาว, गा ใน ปภาสสิ ในบาทที่ ๔ และผสมอยู่กับสติดอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ ก, ง, ก, ก, ก, ค, อักษรทันตฐาน ๑๕ ตัว คือ ต, ต, ต, น, ต, ต, ต, ต, ต, ต, น, ท, น, น, น, ท, และ โอรุฐาน ๖ ตัว คือ ป, ป, ม, พ, พ, ป, จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมาลตาคุณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมาลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสติดจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อັถสฺซุขุมาลตาคฺคณฺ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคาถานี้เป็น สัททสุขุมาลตาคฺคณฺ ในคาถานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมี ธนิตอักษรอยู่ ๓ พยางค์ มี โข ใน โลหิตกฺโข ในบาทที่ ๑, ธพฺ ใน คนธพฺพราชาว, ภา ใน ปภาสสิใน บาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า คนธพฺพราชาว (คนธพฺพราชา + อิว) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมาลตาคฺคณฺ

(๕) อັถพยัตติคฺคณฺ รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กวมโหม่งที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสีที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัททอັถพยัตติคฺคณฺ อັถพยัตติคฺคณฺโดยศัพท์

ข. อັถอັถพยัตติคฺคณฺ อັถพยัตติคฺคณฺโดยเนื้อความ

ในคาถานี้เป็น สัททอັถพยัตติคฺคณฺ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

คาถาว่า

ยถา วาริวหา ปุรา

ปริปุเรนฺติ สาครี

เอวเมว อิตฺ ทินฺนํ

เปตานิ อุกฺกปฺปติ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) ปสาทคฺคณฺ รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า ยถา, เอว เป็นบทอุปมาอุปไมย สัมพันธ์รับกัน

คำว่า ปุรา เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ วาริวหา

คำว่า สาครี เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปริปุเรนฺติ

คำว่า อิตฺ (มนุสฺสโลกโต) เป็นบทอุปาทานะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ

ตินฺนํ

คำว่า ทินฺนํ เป็นบทวิเสสนะ ของ ทานํ

คำว่า เปตานิ เป็นบทสัมปทานะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อุกฺกปฺปติ

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) มธฺรตาคฺคณฺ รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคาถานี้เป็นปทาสัตติมธฺรตาคฺคณฺ คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณฺ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า ยถา วาริวหา ปุรา มีครุ ๕ ตัว คือ ถา, วา, หา, ปุ, รา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อา, อา, อ, ห, อา, อา อักษร

तालु २ ตัว คือ ย, อิ, อักษรมุทฐาน ๒ ตัว คือ ร, ฌ, อักษรพันฐานตัวเดียว คือ ถ, อักษรโองฐาน ๒ ตัว คือ ป, อุ และอักษรพันโศฐาน ๒ ตัว คือ ว, ฤ

บาทที่ ๒ ว่า **ปริปุเรนติ साक्री** มีครุ ๔ ตัว คือ ปุ, เรน, सा, ใ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรใน บาทที่ ๒ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐาน ๕ ตัว คือ อ, อา, क, ो, ो, อักษรतालु ๒ ตัว คือ อิ, ी, อักษรมุทฐาน ๓ ตัว คือ र, ॠ, ॡ, อักษรพันฐาน ๓ ตัว คือ न, त, स, อักษรโองฐาน ๓ ตัว คือ प, फ, ब, อักษรกัณฐานतालु ๒ ตัว คือ ए และอักษรนาสิกฐานตัวเดียว คือ (ः)

บาทที่ ๓ ว่า **एवमेव ओटो तिनन्** มีครุ ๕ ตัว คือ เอ, เม, โต, ทิน, ัน อยู่ใกล้กัน, อักษร ในบาทที่ ๓ นี้ ๑๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐาน ๓ ตัว คือ อ, ो, ो, อักษรतालु ๒ ตัว คือ อิ, ी, อักษรพันฐาน ๔ ตัว คือ त, थ, न, ण, อักษรโองฐานตัวเดียว คือ म, อักษรกัณฐานतालु ๒ ตัว คือ ए, ऐ, อักษรกัณฐานतालุ ๒ ตัว คือ ओ, ौ, อักษรพันโศฐาน ๒ ตัว คือ व, ॠ และอักษรนาสิกฐาน ตัวเดียว คือ (ः)

บาทที่ ๔ ว่า **पेतान् उपकपति** มีครุ ๔ ตัว คือ เป, ตา, ัน, กป อยู่ใกล้กัน, มีอักษรใน บาทที่ ๔ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐาน ๖ ตัว คือ อ, ो, ो, क, ो, ो, อักษรतालु ๒ ตัว คือ อิ, ी, อักษรพันฐาน ๓ ตัว คือ त, न, त, อักษรโองฐาน ๕ ตัว คือ प, फ, ब, प, फ, บ, อักษรกัณฐาน तालु ๒ ตัว คือ ए และอักษรนาสิกฐานตัวเดียว คือ (ः)

(๓) **สมताคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่ง ออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมุทสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สลิล) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมุทสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสกสมตา มีพยัญชนะสลิลและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **यथा वारिवा पुरा** เป็นเกวลมุทสมตา

บาทที่ ๒ ว่า **प्रीप्रीरेति साक्री** เป็นเกวลมุทสมตา

บาทที่ ๓ ว่า **एवमेव ओटो तिनन्** เป็นเกวลมุทสมตา

บาทที่ ๔ ว่า **पेतान् उपकपति** เป็นเกวลมุทสมตา

กาลานี้จัดเป็นเกวลมุทสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกัน โดย ผสมอยู่กับสลิลอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรพันฐาน ๘ ตัว คือ न, त, थ, न, ण, त, न, त และโองฐาน ๗ ตัว คือ प, फ, ब, प, फ, ब, प จึงทำให้เกิดความไพเราะ

(๔) **สุขุมาลตาคุณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมาลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสลิลจำนวนมาก, ไม่มี พยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, समास และ สัณยศัพท์ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัศสุขุมาลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยง ความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในกาลานี้เป็น สัทสุขุมาลตาคุณ ในกาลานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐาน ๒ ตัว คือ क, ग, อักษรพันฐาน ๘ ตัว คือ न, त, थ, न, ण, त, न, त และโองฐาน ๗

ตัว คือ ป, ป, ป, ป, ป, ป, ป และไม่มีสนธิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า เอวเมว (เอว + เอว) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมาลาคคุณ

(๕) **อรรถพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์นิโทษที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อรรถอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในกาลานี้เป็น สัทอรรถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

กาลานี้ว่า

น กปฺปนฺติ น ปุรกฺขโรนฺติ

ธมฺมาปि เตสํ น ปฺภิจฺฉิตฺตาเส

น พุราหฺมโณ สึลวเตน เนยฺโย

ปารํจโคโต น จ ปจฺเจติ ตาหิ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **น** เป็นบทนิบาตบอกปฏิเสธ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ กปฺปนฺติ

คำว่า **น** เป็นบทนิบาตบอกปฏิเสธ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปุรกฺขโรนฺติ

คำว่า **ธมฺมาปิ** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปฺภิจฺฉิตฺตาเส

คำว่า **เตสํ (อรรถ)** เป็นบทอนนิจิตกัตตา วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปฺภิจฺฉิ

ตาเส

คำว่า **น** เป็นบทนิบาตบอกปฏิเสธ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปฺภิจฺฉิตฺตาเส

คำว่า **น** เป็นบทนิบาตบอกปฏิเสธ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ เนยฺโย

คำว่า **พุราหฺมโณ** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ เนยฺโย

คำว่า **สึลวเตน** เป็นบทกรรมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ เนยฺโย

คำว่า **ปารํจโคโต, ตาหิ** เป็นบทวิเศษณะ ของ พุราหฺมโณ

คำว่า **น** เป็นบทนิบาตบอกปฏิเสธ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปจฺเจติ

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มธรรตาคคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในกาลานี้เป็นปทาสัตติมธรรตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **น กปฺปยฺนติ น ปุรกฺขโรนฺติ** มีครุ ๔ ตัว คือ กป, ยน, รก, โรน อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๒๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๐ ตัว คือ อ, ก, อ, อ, อ, อ, ก, ข, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ ย, อิ, อี, อักษรมฺพฐฐาน ๒ ตัว คือ ร, ฤ, อักษรพันธุฐาน ๖ ตัว คือ น, น, ต, น, น, ต, อักษรโฏฐฐาน ๔ ตัว คือ ป, ป, ป, อุ และอักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โ

บาทที่ ๒ ว่า **ธมฺมาปิ เตสํ น ปฏฺิจฺฉิตาเส** มีครุ ๗ ตัว คือ ธม, มา, เต, สํ, ฏฺิจ, ฉิตา, เส อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๒๕ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อ, อา, อ, อ, อ, อา, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ อิ, อี, จ, ฉ, อี, อักษรมฺพฐฐานตัวเดียว คือ ฎ, อักษรพันธุฐาน ๖ ตัว คือ ฐ, ต, ส, น, ต, ส, อักษรโฏฐฐาน ๔ ตัว คือ ม, ม, ป, ป, อักษรกัณฐतालฐาน ๒ ตัว คือ เอ, เอ และอักษรนาสิกัณฐฐานตัวเดียว คือ (-)

บาทที่ ๓ ว่า **น พฺราหฺมโณ สิลวเตน เนยฺโย** มีครุ ๖ ตัว คือ พฺราห, โณ, สี, เต, เนย, โย อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๒๕ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อา, ห, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ อี, ย, ย, อักษรมฺพฐฐาน ๒ ตัว คือ ร, ฤ, อักษรพันธุฐาน ๖ ตัว คือ น, ส, ล, ต, น, น, อักษรโฏฐฐาน ๒ ตัว คือ พ, ม, อักษรกัณฐतालฐาน ๒ ตัว คือ เอ, เอ, อักษรกัณฐฐาน ๒ ตัว คือ โ, โ และอักษรพันธุฐานตัวเดียว คือ ฤ

บาทที่ ๔ ว่า **ปารํจฺโคโต น จ ปจฺเจติ ตาติ** มีครุ ๖ ตัว คือ ปา, รง, โโต, ปจ, เจ, ตา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๒๔ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ อา, อ, ง, ค, อ, อ, อ, อ, อา, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ จ, จ, จ, อี, อี, อักษรมฺพฐฐานตัวเดียว คือ ฤ, อักษรพันธุฐาน ๕ ตัว คือ ต, น, ต, ต, ท, อักษรโฏฐฐาน ๒ ตัว คือ ป, ป, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ และอักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โ

(๓) **สมตาคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมฺพฐสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สติด) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลณฺฐสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะสติดและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **น กปฺปยฺนติ น ปุรกฺขโรนฺติ** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๒ ว่า **ธมฺมาปิ เตสํ น ปฏฺิจฺฉิตาเส** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๓ ว่า **น พฺราหฺมโณ สิลวเตน เนยฺโย** เป็นเกวลมฺพฐสมตา

บาทที่ ๔ ว่า **ปารํจฺโคโต น จ ปจฺเจติ ตาติ** เป็นเกวลมฺพฐสมตา

คานี้จัดเป็นมิสสกสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๓ พยางค์ มี **ข** ใน ปุรกฺขโรนฺติ ในบาทที่ ๑, **ธม** ใน ธมฺมาปิ, **ฉิ** ใน ปฏฺิจฺฉิตาเส ในบาทที่ ๒ และผสมอยู่กับสติดอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐาน ๔ ตัว คือ ก, ก, ง, ค, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ จ, จ, จ, จ, อักษรพันธุฐาน ๑๘ ตัว คือ น, น, ต, น, น, ต, ต, น, ต, น, ต, น, น, ต, น, ต, ต, ท, และโฏฐฐาน ๗ ตัว คือ ป, ป, ป, ม, ม, ป, ป จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลตาคุณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะลีลิจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้าวน ๆ โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัถสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคานานี้เป็น สัทสุขุมลตาคุณ ในคานานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิธอักษรอยู่ ๓ พยางค์ มี **ข** ใน ปุรุกขโรนติ ในบาทที่ ๑, **ธม** ใน ธมมาปิ, **ฉิ** ใน ปฏิจฉิตาเส ในบาทที่ ๒ และไม่มีสนธิหรือสัณโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า ธมมาปิ (ธมมา + อปิ) ปารงคโต (ปาร์ + คโต) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลตาคุณ

(๕) **อรรถพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กลมโทะที่ก่อให้เกิดสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อรรถอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในคานานี้เป็น สัทอรรถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

๔.๑๒.๕ สรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์ กปป ศัพท์ตามที่ได้นำเสนอมาตามกลุ่มคัมภีร์สัทททวิเสส ขอสรุปดังต่อไปนี้

กปป ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก กปป ธาตุ + ณ ปัจจัย มีความหมาย ๑๗ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **กาล** กาลเวลา (๒) **ยุค** ยุคทั้ง ๔ มีกตยุคเป็นต้น (๓) **เลส** อุบายข้ออ้าง (๔) **ปณฺ-****ลตติ** นามบัญญัติ-ชื่อ (๕) **ปรมายุ** การกำหนดช่วงชีวิต หรือ อายุกับ (๖) **สทิส** ความเหมือนกัน-เปรียบ-เหมือน (๗) **สมณโวหาร** การทำให้เหมาะด้วยสมณโวหาร (๘) **วินยกรยาสงฆาทกปปพิณฑุ** การทำเครื่องหมาย-จุด (๙) **สมนุต** รอบคอบ-รอบด้าน (๑๐) **อนตรกปปาทิก** กัมปอันตรกัมป (๑ ใน ๘๐ ของมหากัมปเป็นต้น) (๑๑) **ตฤก** ความคิด (๑๒) **วิธี** การจัดแจง (๑๓) **อภิสนทหน** เชื้อ-ความเชื้อ (๑๔) **เฉท** ตัด (๑๕) **วิกป** การยกเว้น (๑๖) **วินโยค** ประกอบเป็นพิเศษ (๑๗) **ตณหาทิจฺฐิ** ตัณหาและทิจฺฐิ อุทาหรณ์ที่นำมาอ้างในแต่ละความหมายนั้น มีที่เป็นฉันทประเภทต่าง ๆ ประกอบด้วย ปฐม-ภการวิปุลาคาธา, อินทรวิเชียรคาธา, วังส์ฐฐคาธา, อุเพนทรวิเชียรคาธา, อินทรวงศคาธา และ ปฐยาวัตตคาธา และเป็นสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ (๑) ปสาทคุณ (๒) มธรรตาคุณ (๓) สมตาคุณ (๔) สุขุมลตาคุณ (๕) อรรถพยัตติคุณ

๔.๑๓ วิเคราะห์ สจจ ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาลี ตามคัมภีร์สัทททวิเสส

บทบาลีว่า สจจ, สจจანი, สจเจณ, สจจัน ที่มาจาก สจจ ศัพท์ประกอบอยู่ ผู้วิจัยเห็นควรนำมาศึกษาวิเคราะห์ โดยเริ่มศึกษาตั้งแต่ด้านหลักภาษา พจนานุกรมไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๔.๑๓.๑ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักภาษา

สจจ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า สต (สาดจเจ=ความจริง) + ย, สร (คติจินตนา-
หีสาสู=ไป-ถึง-บรรลุ, คิด-ค้ำนึ่ง-นึ่ง-ระลึก, เปียดเปียน) + จ มีกระบวนการสร้างศัพท์ ดังนี้

สต

สต + ย	ลง ย ปัจจัย	วชาที่หิ ปพพชชาทโย ฯ
สตุ + ย	ลบสระ อ ท้าย สต ชาติ	ชาติสสนโต โลโป ฯ
ส + จ	เปลี่ยน ตย เป็น จ	ยวตฺ ตลนทการานํ ฯ
สจ + จ	ซ้อน จ	ปรเทวภาโว จาเน
สำเร็จรูปเป็น สจจ		

สร

สร + จ	ลง จ ปัจจัย	วชาที่หิ ปพพชชาทโย ฯ
สรุ + จ	ลบสระ อ ท้าย สร ชาติ	ชาติสสนโต โลโป ฯ
ส + จ	ลบ ร ท้าย สร ชาติ	กวจิ ชาติวิภตติ ฯ
สจ + จ	ซ้อน จ	ปรเทวภาโว จาเน
สำเร็จรูปเป็น สจจ		

๔.๑๓.๒ วิเคราะห์ศัพท์ตามพจนานุกรม

สจจ ศัพท์มีความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา^{๕๑๘} ว่า

สจจนฺติ อัย สจจสทโท อเนเกสุ อตเถสุ ทิสฺสติ. เสยฺยถิทํ สจจํ ภาณ น กุขุณฺเวยยาติอาทิสฺสุ^{๕๑๙} วาจาสจเจ. สจเจ จิตา สมณพฺราหฺมณา จาติอาทิสฺสุ^{๕๒๐} วิตฺสจเจ. กสฺมา นุ สจจานิ วทนฺติ นานา ปวาทียาเส กุสลา วทานาติอาทิสฺสุ^{๕๒๑} ทิฏฺฐิสจเจ. จตตาริมาณี ภิกฺขเว พฺราหฺมณสจจานิติอาทิสฺสุ^{๕๒๒} พฺราหฺมณสจเจ. เอกํ ทิ สจจํ น ทุตฺติยมตฺถิติอาทิสฺสุ^{๕๒๓} ปรมตฺถสจเจ. จตฺนํ สจจํ กติ กุสลาติอาทิสฺสุ^{๕๒๔} อริยสจเจ. อิช ปน ปรมตฺถสจจํ นิพฺพานํ วิตฺสจจญฺจ อพฺภนฺตรํ กตฺวา วาจาสจจํ อธิปฺเปตฺยสฺसानุภาเวน อุทกาทีนํ วเส วตฺเตนฺติ ชาติชฺรามรณปารํ ตฺรนฺติ. ยถา

สจเจเน วาเจนุทกมฺหิ ชาวติ
วิสมฺปิ สจเจเน หนนฺติ ปณฺทิตา.
สจเจเน เทโว ฌนยํ ปวสฺสติ
สจเจ จิตา นิพฺพุตฺตี ปตฺถยฺนฺติ ฯ
เย เกจิเม อตฺถิ รสา ปถพฺยา

^{๕๑๘} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๔๖/๓๑๑-๓๑๒., ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๑/๖๙-๗๐.

^{๕๑๙} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๒๔/๕๖.

^{๕๒๐} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๔๓๓/๑๑๖.

^{๕๒๑} ขุ.สุ. (บาลี) ๒๘/๘๙๒/๕๐๘.

^{๕๒๒} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๘๕/๒๐๑.

^{๕๒๓} ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๘๙๑/๕๐๘.

^{๕๒๔} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๑๖/๑๓๔.

สจจํ เตสํ สาธูตํ รसानํ

สจเจ จิตา สมณพราหมณา จ

ตรนติ ชาติมรณสส ปารนติฯ^{๕๒๕}

และในคัมภีร์อภิธานปิพทีปิกาคาถาที่ ๘๐๐ ได้กล่าวเป็นคาถาไว้ว่า

นิพพาน มคค วิรติ, **สปลเถ สจจภาสิเต**

ตจจเ จา'ริยสจจมติ, **ทัญญิยํ สจจมีริตํ.**

สจจคัพทํ มีความหมาย ๘ อย่าง คือ (๑) **นิพพาน** นิพพาน (๒) **มคค** อริยมรรค (๓) **วิรติ** วิรตีสัจจะ (๔) **สปล** การสปล (๕) **สจจภาสิเต** การกล่าวคำจริง หรือ วจีสัจจะ (๖) **ตจจ** ความจริง (๗) **อริยสจจ** อริยสัจ ๔ มีทุกขสัจ เป็นต้น (๘) **ทัญญิ** มิจฉาทิฐิ

เมื่อทราบความหมายของ สจจ คัพทํดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ต่อไปจะได้นำเสนอรูปวิเคราะห์พร้อมอุทาหรณ์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

รากกษยเหตุภาเวน อวิปริตตตา จตุสจจปริยาปนโนโต สจจํ ชื่อว่าสัจจะ เพราะเป็นเหตุให้สิ้นราคะ เนื่องจากเป็นธรรมชาติไม่ผิดจากความเป็นจริง เพราะนับเนื่องในอริยสัจ ๔

สนเตสุ สาธูสุ ภาวํ สจจํ ชื่อว่าสัจจะ เพราะเป็นคำพูดที่มีอยู่ในสัทบุรุษหรือในคนดีทั้งหลาย สรติ आयติ ทุกขํ หีสตติ สจจํ ชื่อว่าสัจจะ เพราะเป็นความจริงที่เปิดเผยในทุกขํ มีอุทาหรณ์ประกอบ ดังนี้

๑. นิพพาน แปลว่า นิพพาน

อุทาหรณ์: สทุธิธ วิตตํ ปุริสสส เสนุจํ

ธมโม สุจิญโญ สุขมาวาทิ

สจจํ หเว สาธูตํ รसानํ

ปญญาชีวี^{๕๒๖} ชีวิตมาหุ เสนุจํ^{๕๒๗}

ศรัทธาเป็นทรัพย์เครื่องปล้ำใจที่ประเสริฐของบุรุษในโลกนี้

กุศลกรรมบถ ๑๐^{๕๒๘} ที่บุคคลประพฤติดีแล้วนำความสุขมาให้

นิพพาน เท่านั้นเป็นรสที่เลิศกว่ารสทั้งหลาย

บุคคลมีความเป็นอยู่ด้วยปัญญา นักปราชญ์ทั้งหลาย

จึงกล่าวว่าชีวิตประเสริฐ

สาธูตรนติ มธูตํ ปณิตตํ. ฯ เป ฯ สาธูตํ วา เสนุจตํ อุตตมตํ. มุทธสาทโย ทิ สรีรมุพพुरुเหนติ สกิลเสถยจ สุขมาวหนติ. สจจรสเส วิรตีสจจวาจาจจจรสสา สมณวิปัสสนาทีหิ จิตตํ อุปพुरुहेติ อสกีเสถยจ สุขมาวหนติ. วิมุตติโรโส ปรมตถสจจรสปริภาวิตตตา สาทุ อตถรสสมมรสสา จตททธิคมุพายัญญํ อตถยจ ธมมยจ นิสสาย ปวตติโตติ.^{๕๒๙} คำว่า **สาธูตํ** ได้แก่ ดีกว่า คืออรร้อยกว่า

^{๕๒๕} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๔๓๓/๑๑๖.

^{๕๒๖} ฉ. ปญญาชีวี.

^{๕๒๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๗๓/๔๘.

^{๕๒๘} ธรรม ในที่นี้หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ (ธมโมติ ทสกุสลกมมปิโย (ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๗๓/๙๔)

^{๕๒๙} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๔๖/๓๑๒.

ประณีตกว่า ๆ ล ๆ หรือว่า คำว่า **สาธุตรี** ได้แก่ ประเสริฐสูงส่งยิ่งกว่า จจริงอยู่ รสแห่งรากเป็นต้น
 ย่อมให้ลำต้นเจริญเติบโต ชื่อว่านำมาซึ่งความสุขอันประกอบด้วยสังกิเลส รสแห่งสังจะคือรสแห่งวิริติ
 สังจะและวาจาสังจะ ย่อมเพิ่มพูนจิตด้วยสมณะและวิปัสสนาเป็นต้น ชื่อว่านำมาซึ่งความสุขอันไม่
 ประกอบด้วยสังกิเลส วิมุตติรสชื่อว่าดี เพราะมีรสคือปรมัตถสังจะอันอบรมแล้ว อรรถรสและธรรมรส
 ก็เหมือนกัน ย่อมเป็นไป เพราะอาศัยอรรถและธรรมที่เป็นอุบายบรรลุมุตติรสนั้น

อัย ฌมมวินโย เอกรโส วิมุตติโร^{๕๓๐} ธรรมวินัยนี้มีรสเดียวคือวิมุตติรส (ความหลุดพ้น)

วิมุตติดี อรหัตผล^{๕๓๑} **วิมุตติ** ได้แก่ พระอรหัตผล

๒. มคค, ปรมตถสจจ แปลว่า อริยมรรค, ปรมัตถสังจะ

อุทาหรณ์: เอกํ ทิ สจจํ น ทุตติยมตฺถิ^{๕๓๒} อริยมรรคมีอย่างเดียวเท่านั้น ไม่มีที่สอง

เอกํ ทิ สจจฺนติ วิสสชชนคากาย เอกํ สจจํ นิโรโธ มคฺโค วา^{๕๓๓} สองบทว่า **เอกํ ทิ สจจํ** ใน
 คากาที่เป็นการวิสันหา คือสังจะมีอย่างเดียว ได้แก่ นิโรธหรือมรรค

๓. วิริติ แปลว่า การงดเว้น

อุทาหรณ์: สจเจ จิตา สมณพราหมณา จ^{๕๓๔} สมณะพราหมณ์ทั้งหลายตั้งอยู่ในการงดเว้น

ตตถ **สาธุตรนติ** ยสฺมา สพฺเพปิ รสา สตฺตานํ สจจกาเลเยว ปณฺธิตา มจฺจรา โหนติ ตสฺมา
 สจจํ เตสํ สาธุตรี รसानํ ยสฺมา วา **วิริติสจจ** จีสจเจ จิตา ชาติมรณสงฺขาตสฺส เตภูมกวมฺภูสฺส ปารี
 อมตฺมทานิพฺพานํ ตฺรนฺติ ปาปฺพนฺติ ตสฺมาปิ ตํ สาธุตรนฺติ.^{๕๓๕} บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สาธุตรี** ความ
 ว่า เพราะเหตุที่รสเมื่ทั้งหมดย่อมเป็นของประณีตแก่สัตว์ทั้งหลาย ในกาลทุกเมื่อทีเดียว เพราะฉะนั้น
 ความสัจย์ จึงดีกว่ำรสเหล่านั้น อีกอย่างหนึ่ง เพราะเหตุที่บุคคลตั้งอยู่ใน**วิริติสัจย์**และ**วิสัจย์**แล้ว
 ย่อมข้ามฝั่งแห่งเตภูมิกวักกล่าวคือชาติและมรณะเสียได้ คือถึงอมตะมทานิพพานได้ เพราะฉะนั้น
 ความสัจย์จึงดีกว่ำรสเหล่านั้น

๔. สปลถ แปลว่า การสบถ

อุทาหรณ์: อทฺถุจฺสส ตฺวํ ทฺพฺภิ ทฺพฺภิ จ ปิสุโณ จสิ

เอเตน **สจจวชฺเชน** มุทฺธา เต ผลตฺตฺธา^{๕๓๖}

เจ้าคนผู้มีนิสัยประทุษร้าย เจ้าเป็นคนประทุษร้ายมิตร ผู้ไม่ประทุษร้าย ทั้งเป็น

คนพูดจาต่อเสียด **ด้วยคำสัจย์**นี้ ขอให้ศีรษะของเจ้าจงแตกออกเป็น ๗ เสี่ยง

ตสฺสโต:- อมโห ทฺพฺภิ ตฺวํ อทฺถุจฺสส มิตฺตสฺส ทฺพฺภิ จาสิ ปิสุโณ จาสิ เอเตน สจจวชฺเชน
 มุทฺธา เต สตฺตฺธา ผลตฺตฺติ. อิติ **นาคราชสฺส สปนฺตสฺเสว** อเจลกสฺส สีสํ สตฺตฺธา ผลิ.^{๕๓๗} คำอันเป็นคากา
 นั้นมีใจความว่า แน่ะพ่อคนประทุษร้าย พ่อเป็นผู้ประทุษร้ายต่อมิตรซึ่งไม่ประทุษร้าย และกล่าวคำ

^{๕๓๐} วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๘๕/๒๐๙.

^{๕๓๑} วิ.อ. (บาลี) ๓/๓๖๖/๕๐๕., ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๕๒/๒๕๙.

^{๕๓๒} ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๘๙๑/๕๐๘.

^{๕๓๓} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๘๙๑/๓๙๗.

^{๕๓๔} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๔๓๓/๑๑๖.

^{๕๓๕} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๘/๔๓๓/๔๒๔-๔๒๕.

^{๕๓๖} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๒๙๕/๔๑๘.

^{๕๓๗} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๗/๒๙๕/๒๓๙.

ส่อเสียด ด้วยการกล่าวคำสัจนี้ ขอศีระของท่านจงแตกโดย ๗ เสียง เมื่อพญานาคสาปแช่งอยู่ดังนี้
ศีระของซีเปลือยก็แตกไปโดย ๗ เสียง

๕. สัจภาสิต แปลว่า การกล่าวคำจริงหรือวจีสัจ

อุทาหรณ์: สัจจ ภาณ น กุชฌเมยฺย ทชฺชา อปฺปมฺปิ ยาจิโต
เอเตหิ ตีหิ ฐาเนหิ คจฺจเ ทเวาน สนฺติเก^{๕๓๘}

บัณฑิตควรกล่าวคำสัจ ไม่พึงโกรธ แม้เขาขอเพียงเล็กน้อยก็ควรให้ ด้วยเหตุ ๓
อย่างนี้ บุคคลพึงไปในเทวโลกได้

ตถ สัจจ ภาณติ สัจจ ที่เปยย โวหเรยฺย สจฺเจ ปตฺติฏฺจเหยฺยาติ อตฺโถ.

มุสาวาทํ ปหาย มุสาวาทา ปฏิวิโรโต สมฺโณ โคตโม **สัจจวาที สัจจสนฺโร**^{๕๓๙} พระสมณะ
โคตม ละคำเท็จ เว้นขาดจากคำเท็จ ทรงมีปรกตัตริสคำจริง ดำรงคำสัจ

สัจจ วทตีติ **สัจจวาที**. สจฺเจน สจฺจ สนฺทหติ ฆฺเฏตีติ **สัจจสนฺโร**. น อนฺตรนฺตรรา มุสา วทตี
ติ อตฺโถ. โย หิ ปุริโส กทาจิปี มุสา วทติ, กทาจิ สจฺจ, ตสฺส มุสาวาทน อนฺตริตตฺตา สจฺจ สจฺเจน น
ฆฺฎียติ, ตสฺมา น โส สจฺจสนฺโร. อยํ ปน น ตาทีโส, ซีวิตเหตุปี มุสา อวตฺวา สจฺเจน สจฺจ สนฺทหติเยวาติ
สจฺจสนฺโร.^{๕๔๐} ชื่อว่า **สัจจวาที** เพราะพูดคำสัจ ชื่อว่า **สัจจสนฺโร** เพราะตั้งมั่น คือ เชื่อมคำสัจด้วย
คำสัจ อธิบายว่า ไม่พูดคำเท็จทุกเวลา แท้จริง บุรุษใดบางครั้งราวพูดคำเท็จ บางคราวพูดคำสัจ ไม่
เชื่อมคำสัจด้วยคำสัจ เพราะคำสัจนั้นมีการพูดเท็จแทรกในระหว่าง เพราะเหตุนั้น บุรุษนั้นจึงไม่
ชื่อว่าดำรงความสัจ แต่ผู้นี้หาเป็นผู้เช่นนั้นไม่ ผู้ใดไม่พูดเท็จ แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต ย่อมดำรงคำสัจ
ด้วยคำสัจเท่านั้น เพราะเหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่าดำรงความสัจ

๖. ตจฺจ แปลว่า ความจริง

อุทาหรณ์: จตฺตาริมาณี ปริพฺพาชกา พฺราหฺมณสจฺจानी มยา สยํ อภิญญา สจฺจิกตฺวา ปเวท
ตานี^{๕๔๑} ปริพาชกทั้งหลาย สัจจะของพราหมณ์ ๔ ประการนี้ อันเราทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง
แล้วจึงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม

อิมานี โข ปริพฺพาชกา จตฺตาริ พฺราหฺมณสจฺจानी มยา สยํ อภิญญา สจฺจิกตฺวา ปเวท
ตานีติ ยานี ตฺเมห โภวาทีพฺราหฺมณานํ สจฺจानी วเทถ, เตหิ อญฺญานี มยา อิมานี พาหิตปา-
พฺราหฺมณสฺส จตฺตาริ สจฺจानी จตฺตฺหิ มคฺเคหิ โสฬสฺวิเชน กิจฺเจน ชานิตฺวา ปจฺจกฺขํ กตฺวา ปเวทิตานี
เทสิตานี โขติตานีติ อตฺโถ.^{๕๔๒} คำว่า **อิมานี โข ปริพฺพาชกา จตฺตาริ พฺราหฺมณสจฺจानी มยา สยํ
อภิญญา สจฺจิกตฺวา ปเวทิตานี** ความว่า นอกจากสัจจะทั้งหลายของภโวกาทีพราหมณ์ที่พวกท่าน
กล่าวถึง เรายังรู้ คือทำให้ประจักษ์สัจจะ ๔ ประการเหล่านี้ของพราหมณ์ผู้ลอยบาปได้แล้ว ด้วยมรรค
๔ ด้วยกิจ ๑๖ แล้วประกาศ แสดง ทำให้แจ่มแจ้งแล้ว

^{๕๓๘} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๒๔/๕๖.

^{๕๓๙} ที.สี. (บาลี) ๙/๙/๔.

^{๕๔๐} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๙/๗๑.

^{๕๔๑} อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๘๕/๒๐๑.

^{๕๔๒} อง.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๑๘๕/๔๐๕.

๗. อริยสัจ แปลว่า อริยสัง ๔ มีทุกขสังเป็นต้น

อุทาหรณ์: จตุนัน อริยสัจจัน กติ กุสลา กติ อกุสลา^{๕๔๓} บรรดาอริยสัง ๔ อริยสังเท่าไร เป็นกุศล เท่าไรเป็นอกุศล

๘. ทิฏฐิ แปลว่า มิจฉาทิฏฐิ

อุทาหรณ์: กสมา นุ สจฺจานิ วทนต์ิ นานา

ปวาทียาเส กุสลา วทานา

สจฺจานิ สุตานิ พุทฺธิ นานา

อุทาหุ เต ตกฺกมนุสฺสรนต์ิ^{๕๔๔}

เพราะเหตุไรหนอ สมณะพราหมณ์ผู้เป็นเจ้าของลัทธิทั้งหลาย

ที่กล่าวยกย่องตนว่าเป็นคนฉลาด จึงกล่าวทิฐิต่างกันไป

ทิฐิที่สมณพราหมณ์เหล่านั้นเล่าเรียนมา

มีหลายอย่างต่าง ๆ กันหรือ

หรือว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นพากันนึกตรึกเอาเอง

ยมาหุติ ปุจฺฉาคาถาย ยํ ทิฏฺฐิสจฺจํ ตถิยนต์ิ เอเก อาหุ.^{๕๔๕} บทว่า ยมาหุ เป็นคาถาที่เป็น คำถามว่า สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวทิฐิว่าเป็นความจริงแท้

๔.๑๓.๓ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักฉันทลักษณ์

คาถาว่า

สทฺธิธ วิตตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐํ

ธมฺโม สฺวจินฺโณ สุขมาวหาติ

สจฺจํ หเว สาธูตฺรํ รसानํ

ปญฺญาชีวี^{๕๔๖} ชีวิตมาหุ เสฏฺฐํ

เป็นอินทรวิชัยรคาถา ในติฎฐุภาณันท์ ๑๑ พยางค์

ต	ต	ช	ค	ค	อินทรวิชัยรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
สทฺธิธ	วิตตํ ปุ	ริสสฺส	เสฏฺฐ	จํ	
ต	ต	ช	ค	ค	อินทรวิชัยรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
ธมฺโม ส	วจินฺโณ ส	ขมาว	หา	ติ	

^{๕๔๓} อภ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๑๖/๑๓๔.

^{๕๔๔} ข.สุ. (บาลี) ๒๕/๘๙๒/๕๐๘.

^{๕๔๕} ข.สุ.อ. (บาลี) ๒/๘๙๐/๓๙๖.

^{๕๔๖} ฉ. ปญญาชีวี.

ต	ต	ช	ค	ค	อินทรวีเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
สจจํ ห	เว สาธู	ตรี ร	สา	นํ	
ต	ต	ช	ค	ค	อินทรวีเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
ปณณา ชี	วี ชีวี	ตมาหุ	เสฏฐ	จํ	

คาถานี้เป็นอินทรวีเชียรคาถา คาถาที่เป็นอินทรวีเชียรคาถา จะมี ต ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุลหุมี่รูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑ , ๒ ๒ ในบาทที่ ๑ จะเห็นได้จากคำว่า สจจํห (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, วิตตํ ปุ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ริสสส (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า เสฏฐ (๒) เป็น ครุ และคำว่า จํ (๒) เป็น ครุ

บาทที่ ๒ ว่า ฌโมโม สุ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, จิณโณ สุ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ขมาว (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า หา (๒) เป็น ครุ และคำว่า ทิ (๒) เป็น ครุ (บาทันตครุ)

บาทที่ ๓ ว่า สจจํ ห (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, เว สาธู (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ตรี ร (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า สา (๒) เป็น ครุ และคำว่า นํ (๒) เป็น ครุ

บาทที่ ๔ ว่า ปณณา ชี (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, วี ชีวี (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ตมาหุ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า เสฏฐ (๒) เป็น ครุ และคำว่า จํ (๒) เป็น ครุ

คาถาว่า

อหุญจสส ตุवं ทุพพิ

ทุพพิ จ ปิสฺสโน จสิ

เอเตน สจจวชเชน

มฺุทธา เต ผลตุ สตตธา

เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่า ปัฐยาวัตตคาถา

ครึ่งคาถาแรก							
ล	ต	ย	ล	ค	ภ	ช	ล
๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๑ ๑	๑ ๒ ๑	๑
อ	หุญจสส	ตุवं ทุพ	ภิ	ทุพ	ภี จ ปี	สฺสโน จ	สิ
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ร	ย	ล	ค	ม	ช	ค
๒	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
เอ	เตน สจ	จวชเช	น	มฺุท	ธา เต ผล	สฺส สตต	ธา

คาถานี้เป็นอนุญจภาณินท์ ๘ พยางค์ ประเภท ปัฐยาวัตตคาถา มี ย ช ย ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ ตุवं ทุพ (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ สุ โณ จ (๑ ๒ ๑)
และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ จ ว ช เซ (๑ ๒ ๒)
มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ สุ ส ต ต (๑ ๒ ๑)
และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

คาถาว่า

สจจํ ภณ น กุชฌเมย ทชชา อปปมปิ ยาจิโต
เอเตหิ ตีหิ จาเนหิ คจเณ เทวาน สนติเก

เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่า ปัฐยาวัตตคาถา

ครึ่งคาถาแรก							
ค	ร	ย	ล	ค	ม	ช	ค
๒	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
สจ	จํ ภณ	น กุชฌเมย	ย	ทช	ชา อปปม	ปิ ยาจิ	โต
ครึ่งคาถาหลัง							
ล	ร	ย	ล	ค	ม	ช	ค
๑	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
เอ	เตหิ ตี	หิ จาเน	หิ	คจ	เณ เทวา	น สนติ	เก

คาถานี้เป็นอนุสุภาฉันท์ ๘ พยางค์ ประเภท **ปัฐยาวัตตคาถา** มี ย ช ย ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ น กุชฌเมย (๑ ๒ ๒)
มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ ปิ ยาจิ (๑ ๒ ๑)
และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ หิ จาเน (๑ ๒ ๒)
มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ น สนติ (๑ ๒ ๑)
และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

คาถาว่า

กสฺมา นุ สจฺจานิ วทฺหติ นานา
 ปวาทียาเส กุสฺลา วทานา
 สจฺจานิ สุตานิ พฺหุณี นานา
 อุทาหุ เต ตกฺกมนุสฺสรนฺติ

เป็นอินทริยเชียรคาถา และอุเพนทริยเชียรคาถา ในติฎฐฎาฉันท์ ๑๑ พยางค์

ต	ต	ช	ค	ค	อินทริยเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
กสฺมา นุ	สจฺจานิ	วทฺหติ	นา	นา	อุเพนทริยเชียรคาถา
ช	ต	ช	ค	ค	
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	อินทริยเชียรคาถา
ปวาที	ยาเส กุ	สลา ว	ทา	นา	
ต	ต	ช	ค	ค	อินทริยเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
สจฺจานิ	สุตานิ	พฺหุณี	นา	นา	อุเพนทริยเชียรคาถา
ช	ต	ช	ค	ค	
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	อุเพนทริยเชียรคาถา
อุทาหุ	เต ตกฺก	มนุสฺส	รณ	ติ	

คาถานี้เป็นอุปชาติคาถา ซึ่งผสมระหว่างอินทริยเชียรคาถา (บาทที่ ๑ และ ๓) เข้ากับอุเพนทริยเชียรคาถา (บาทที่ ๒ และ ๔)

คาถาที่เป็นอินทริยเชียรคาถา จะมี ต ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุกบาทคาถาคือ เสียงครุหลหุมีรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ ในบาทที่ ๑ จะเห็นได้จากคำว่า กสฺมา นุ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, สจฺจานิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, วทฺหติ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า นา (๒) เป็น ครุ และคำว่า นา (๒) เป็น ครุ

และบาทที่ ๓ ว่า สจฺจานิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, สุตานิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, พฺหุณี (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า นา (๒) เป็น ครุ และคำว่า นา (๒) เป็น ครุ

ส่วนบาทที่ ๒ และ ๔ เป็นอุเพนทริยเชียรคาถา จะมี ช ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุกบาทคาถาคือ เสียงครุหลหุมีรูปว่า ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ ในบาทที่ ๒ จะเห็นจากคำว่า ปวาที (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ยาเส กุ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า สลา ว (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ คำว่า ทา (๒) เป็น ครุ และคำว่า นา (๒) เป็น ครุ

และบาทที่ ๔ ว่า อุทาหุ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, เต ตกฺก (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, มนุสฺส (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า รณ (๒) เป็น ครุ และคำว่า ติ (๒) เป็น ครุ (ปาหันทครุ)

๔.๑๓.๔ วิเคราะห์ตามหลักอักษรร

คาถาว่า

สทธีธ วิตต์ ปุริสสส เสฏฺจ
 ฌมโม สุจิณฺโณ สุขมาวหาติ
 สจฺจ หเว สาธุตฺร รสานํ
 ปญฺญาชีวี ชีวีตมาหุ เสฏฺจ

ประกอบด้วยสัททาลักษณ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **สทธา** ทั้ง ๓ บทเป็นบทประธาน สัมพันธ์เข้ากับ โหติ (โยคมา)

คำว่า **วิตต์** เป็นบทวิภक्ति์ตดา สัมพันธ์เข้ากับ โหติ (โยคมา)

คำว่า **ปุริสสส** เป็นบทสามีสัมพันธ์ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์ คือ เสฏฺจ

คำว่า **สุจิณฺโณ** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ ฌมโม

คำว่า **สุขิ** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ อาวหาติ

คำว่า **สาธุตฺร** เป็นบทวิภक्ति์ตดา สัมพันธ์เข้ากับ โหติ (โยคเข้ามา)

คำว่า **รสานํ** เป็นบทสามีสัมพันธ์ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ สาธุตฺร

คำว่า **ชีวีต** เป็นบทกิริยาวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อาหุ

คำว่า **เสฏฺจ** เป็นวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ชีวีต

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มธุรตาคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคาถานี้เป็นพหุสัทติมธุรตา คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **สทธีธ วิตต์ ปุริสสส เสฏฺจ** มีครุ ๗ ตัว คือ สท, ธี, วิต, ต, สส, เสฏ, จ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๒๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ อี, อี, อี, อักษรมูทฐาน ๓ ตัว คือ ร, ฎ, ฐ, อักษรพันฐาน ๑๐ ตัว คือ ส, ท, ฐ, ฐ, ต, ต, ส, ส, ส, ส, อักษรโอฐฐาน ๒ ตัว คือ ป, อุ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรพันฐานตัวเดียว คือ ว และอักษรนาสิกฐาน ๒ ตัว คือ (ˆ), (ˆ)

บาทที่ ๒ ว่า **ฌมโม สุจิณฺโณ สุขมาวหาติ** มีครุ ๖ ตัว คือ ฌ, โม, จิณ, โณ, มา, หา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๒๔ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, ข, อ, อา, อ, ห, อา, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ จ, อี, อี, อักษรมูทฐาน ๒ ตัว คือ ณ, ณ, อักษรพันฐาน ๔ ตัว คือ ฐ, ส, ส, ต, อักษรโอฐฐาน ๕ ตัว คือ ม, ม, อุ, ม, อักษรกัณฐฐาน ๒ ตัว คือ โอ, โอ และอักษรพันฐานตัวเดียว คือ ว

บาทที่ ๓ ว่า **สจฺจ หเว สาธุตฺร รสานํ** มีครุ ๗ ตัว คือ สจ, จ, เว, สา, ร, สา, น อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๒๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๐ ตัว คือ อ, อ, ห, อ, อา, อ, อ, อ,

อา, อ, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ จ, ฉ, อักษรมัทฐาน ๒ ตัว คือ ฐ, ฎ, อักษรทนต์ฐาน ๖ ตัว คือ ส, ฮ, ฐ, ฑ, ส, น, อักษรโองฐานตัวเดียว คือ อุ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรทนต์โองฐานตัวเดียว คือ ฤ และอักษรนาสิกฐาน ๓ ตัว คือ (◌), (◌), (◌)

บาทที่ ๔ ว่า **ปณฺญาซีวี ชีวิตมาหุ เสฏฺฐํ** มีครุ ๘ ตัว คือ ปณ, ญา, ซี, วิ, ซี, มา, เสฏ, ํ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๒๕ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อ, อา, อ, อา, ห, อ, อักษรतालฐาน ๘ ตัว คือ ญ, ญ, ช, อี, อี, ช, อี, อี, อักษรมัทฐาน ๒ ตัว คือ ฎ, ฐ, อักษรทนต์ฐาน ๒ ตัว คือ ฑ, ส, อักษรโองฐาน ๓ ตัว คือ ป, ม, อุ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรทนต์โองฐาน ๒ ตัว คือ ฤ, ฤ และอักษรนาสิกฐานตัวเดียว คือ (◌)

(๓) **สมตาคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมทุสมตาคุณ มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สติด) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมฺกัณฐสมตาคุณ มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตาคุณ มีพยัญชนะสติดและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **สทฺธิธ วิตตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐํ** เป็นมิสสกสมตาคุณ

บาทที่ ๒ ว่า **ธมฺโม สฺวจินฺโน สุขมาวหาติ** เป็นมิสสกสมตาคุณ

บาทที่ ๓ ว่า **สจฺจํ หเว สารุตรํ รสํ** เป็นมิสสกสมตาคุณ

บาทที่ ๔ ว่า **ปณฺญาซีวี ชีวิตมาหุ เสฏฺฐํ** เป็นมิสสกสมตาคุณ

คาถานี้จัดเป็นมิสสกสมตาคุณ เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๗ พยางค์ มี **ธิ, ธ** ใน สทฺธิธ, **จ** ใน เสฏฺฐํ ในบาทที่ ๑, **ธม** ใน ธมฺโม, **ข** ใน สุขมาวหาติ ในบาทที่ ๒, **ฐ** ใน สารุตรํ ในบาทที่ ๓, **จ** ใน เสฏฺฐํ ในบาทที่ ๔ และผสมอยู่กับสติดอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรतालฐาน ๗ ตัว คือ จ, ฉ, จ, ญ, ญ, ช, ช, อักษรมัทฐาน ๔ ตัว คือ ฎ, ญ, ญ, ฎ, อักษรทนต์ฐาน ๗ ตัว คือ ท, ฑ, ฑ, ฑ, ฑ, น, ฑ, และโองฐาน ๖ ตัว คือ ป, ม, ม, ม, ป, ม จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลตาคุณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสติดจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณฺฑิตที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัถฐสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคาถานี้เป็น สัทสุขุมลตาคุณ ในคาถานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิตอักษรอยู่ ๗ พยางค์ มี **ธิ, ธ** ใน สทฺธิธ, **จ** ใน เสฏฺฐํ ในบาทที่ ๑, **ธม** ใน ธมฺโม, **ข** ใน สุขมาวหาติ ในบาทที่ ๒, **ฐ** ใน สารุตรํ ในบาทที่ ๓, **จ** ใน เสฏฺฐํ ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือสัณฺฑิตที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า สทฺธิธ (สทฺธา + ธิธ) สุขมาวหาติ (สุขฺ + อาวหาติ) ชีวิตมาหุ (ชีวิตฺ + อาหุ) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลตาคุณ

(๕) **อรรถพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์ณโทษที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อรรถอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในคานานี้เป็น สัทอรรถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

คานาว่า

อทฺฐุสฺส ตฺวํ ทฺพฺภิกฺขุ

ทฺพฺภิกฺขุ จ ปิสุณฺณํ จสฺสึ

เอเตน สจฺจวชฺเชน

มฺหุทฺธา เต ผลตฺถุ สุตตฺธา

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **อทฺฐุสฺส** บทเป็นบทบัญญัติกัมมะ สัมพันธ์เข้ากับ **ทฺพฺภิกฺขุ**

คำว่า **ทฺพฺภิกฺขุ, ปิสุณฺณํ** เป็นบทวิทิตกัตตา วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **อสิ**

คำว่า **เอเตน** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **สจฺจวชฺเชน**

คำว่า **มฺหุทฺธา** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ **ผลตฺถุ**

คำว่า **เต** เป็นบทสามีสัมพันธ์ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **มฺหุทฺธา**

คำว่า **สุตตฺธา** เป็นตติยาวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับที่สัมพันธ์กัน คือ **ผลตฺถุ**

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มธรรตาคคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคานานี้เป็นปทาสดติมธรรตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **อทฺฐุสฺส ตฺวํ ทฺพฺภิกฺขุ** มีครุ ๔ ตัว คือ ทฺ, สฺ, วฺ, ทฺ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๔ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ อี, อักษรมฺฐฐาน ๒ ตัว คือ ฎ, ฐ, อักษรทันตฐาน ๕ ตัว คือ ท, ส, ส, ต, ท, อักษรโอรุฐาน ๕ ตัว คือ อุ, อุ, อุ, พ, ภ, อักษรทันโตฐานตัวเดียว คือ ฤ และอักษรนาสิกฐานตัวเดียว คือ (ˆ)

บาทที่ ๒ ว่า **ทฺพฺภิกฺขุ จ ปิสุณฺณํ จสฺสึ** มีครุ ๓ ตัว คือ ทฺ, ภ, โณ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๒ ตัว คือ อ, อ, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ อี, จ, อี, จ, อี, อักษรมฺฐฐานตัวเดียว คือ ณ, อักษรทันตฐาน ๓ ตัว คือ ท, ส, ส, อักษรโอรุฐาน ๕ ตัว คือ อุ, พ, ภ, ป, อุ และอักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โอ

บาทที่ ๓ ว่า **เอเตน สจฺจวชฺเชน** มีครุ ๕ ตัว คือ เอ, เต, สจ, วช, เช อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๔ ตัว

คือ จ, จ, ช, ช, อักษรพันฐาน ๔ ตัว คือ ต, น, ส, น, อักษรกัณฐतालฐาน ๓ ตัว คือ เอ, เอ, เอ และ อักษรพันโทฐานตัวเดียว คือ ฤ

บาทที่ ๔ ว่า **มูทธา เต ผลตุ สดตธา** มีครุ ๕ ตัว คือ มูท, ธา, เต, สด, ธา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๒๐ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อา, อ, อ, อ, อ, อา, อักษรพันฐาน ๙ ตัว คือ ท, ฐ, ต, ล, ต, ส, ต, ต, ฐ, อักษรโอฐาน ๔ ตัว คือ ม, อุ, ฝ, อุ, และอักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ

(๓) **สมตาคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมูทสมตาคุณ มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สติด) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลผลตุสมตาคุณ มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตาคุณ มีพยัญชนะสติดและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **อทุฏฐสส ตฺวํ ทุพฺภิ** เป็นมิสสกสมตาคุณ

บาทที่ ๒ ว่า **ทฺพฺภิ จ ปิสฺสโน จสิ** เป็นมิสสกสมตาคุณ

บาทที่ ๓ ว่า **เอเตน สจฺจวชฺเชน** เป็นเกวลมูทสมตาคุณ

บาทที่ ๔ ว่า **มูทธา เต ผลตุ สดตธา** เป็นมิสสกสมตาคุณ

คาถานี้จัดเป็นมิสสกสมตาคุณ เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๖ พยางค์ มี **จส** ใน อทุฏฐสส, **ภิ** ใน ทฺพฺภิ ในบาทที่ ๑, **ภิ** ใน ทฺพฺภิ ในบาทที่ ๒, **ธา** ใน มูทธา, **ฝ** ใน ผลตุ, **ธา** ใน สดตธา ในบาทที่ ๔ และผสมอยู่กับสติดอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรतालฐาน ๖ ตัว คือ จ, จ, จ, จ, ช, ช, อักษรมูทฐาน ๒ ตัว คือ ฏ, ฐ, อักษรพันฐาน ๑๒ ตัว คือ ท, ต, ท, ท, ต, น, น, ท, ต, ต, ต, และโอฐาน ๔ ตัว คือ พ, พ, ป, ม จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลตาคุณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสติดจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัถสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคาถานี้เป็น สัทสุขุมลตาคุณ ในคาถานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิตอักษรอยู่ ๖ พยางค์ มี **จส** ใน อทุฏฐสส, **ภิ** ใน ทฺพฺภิ ในบาทที่ ๑, **ภิ** ใน ทฺพฺภิ ในบาทที่ ๒, **ธา** ใน มูทธา, **ฝ** ใน ผลตุ, **ธา** ใน สดตธา ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือสัณโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า จสิ (จ + อสิ) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลตาคุณ

(๕) **อถพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กัณฐที่ก่อให้เกิดสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอถพยัตติคุณ อถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถอถพยัตติคุณ อถพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในคานานี้เป็น สัทอรรถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ่อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดง
โดยศัพท์

คาถาว่า

สจจํ ภณเ น กุขฌเมยย	ทชชชา อปปมปิ ยาจิโต
เอเตหิ ตีหิ จาเนหิ	คจจเ เทวาน สนตึเก

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **สจจํ** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **ภณเ**

คำว่า **น** เป็นบทนิบาตบอกปฏิเสธ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **กุขฌเมยย**

คำว่า **อปปมปิ** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **ยาจิโต**

คำว่า **เอเตหิ, ตีหิ** เป็นบทวิเสสณะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ **จาเนหิ**

คำว่า **เทวานํ** เป็นบทสามีสัมพันธะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ **สนตึเก**

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มรุตาคคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคานานี้เป็นพาสัตติมรุตาค คือมีเสียงคล้อง
จองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, วรรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้
กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **สจจํ ภณเ น กุขฌเมยย** มีครุ ๕ ตัว คือ สจ, จ, เณ, กุข, ฌเมย อยู่ใกล้กัน,
มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๒๐ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, ก, อ, อักษรताल
ฐาน ๖ ตัว คือ จ, จ, ช, ฌ, ย, ย, อักษรมัทฐานตัวเดียว คือ ฌ, อักษรทันตฐาน ๒ ตัว คือ ส, น,
อักษรโองฐฐาน ๒ ตัว คือ ภ, อุ, อักษรกัณฐतालฐาน ๒ ตัว คือ เอ, เอ และอักษรนาสิกัฐฐานตัวเดียว
คือ (°)

บาทที่ ๒ ว่า **ทชชชา อปปมปิ ยาจิโต** มีครุ ๖ ตัว คือ ทช, ชา, อป, ปม, ยา, โต อยู่ใกล้
กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อ, อา, อ, อ, อา, อักษร
तालฐาน ๖ ตัว คือ ช, ช, อิ, ย, จ, อิ, อักษรทันตฐาน ๒ ตัว คือ ท, ต, อักษรโองฐฐาน ๔ ตัว คือ ป,
ป, ม, ป และอักษรกัณฐฐฐานตัวเดียว คือ โอ

บาทที่ ๓ ว่า **เอเตหิ ตีหิ จาเนหิ** มีครุ ๕ ตัว คือ เอ, เต, ตี, จา, เน อยู่ใกล้กัน, อักษร
ในบาทที่ ๓ นี้ ๑๕ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๔ ตัว คือ ห, ห, อา, ห, อักษรतालฐาน ๔ ตัว
คือ อิ, อิ, อิ, อิ, อักษรมัทฐานตัวเดียว คือ จ, อักษรทันตฐาน ๓ ตัว คือ ต, ต, น, อักษรกัณฐतालฐาน
๓ ตัว คือ เอ, เอ, เอ

บาทที่ ๔ ว่า **คจจเ เทวาน สนตึเก** มีครุ ๖ ตัว คือ คจ, ฌ, เท, วา, สน, เก อยู่ใกล้กัน,
มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ ค, อ, อา, อ, อ, ก, อักษรताल

ฐาน ๓ ตัว คือ จ, ฉ, อี, อักษรพันฐาน ๕ ตัว คือ ท, น, ส, น, ต, อักษรกัณฐฐาน ๓ ตัว คือ เอ, เอ, เอ, อักษรพันโทฐานตัวเดียว คือ ว

(๓) **สมตาคคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมทุสมตาค มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สิลิ) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลผฏฐสมตาค มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตาค มีพยัญชนะสิลิและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **สจจ ภาณ น กุขเมย** เป็นมิสสกสมตาค

บาทที่ ๒ ว่า **ทชชา อปุมปิ ยาจิต** เป็นเกวลมทุสมตาค

บาทที่ ๓ ว่า **เอเตหิ ตีหิ จาเนหิ** เป็นมิสสกสมตาค

บาทที่ ๔ ว่า **คจเณ เทวาน สนติเก** เป็นมิสสกสมตาค

คานี้จัดเป็นมิสสกสมตาค เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๔ พยางค์ มี ภา ใน ภาณ, เมย ใน กุขเมย ในบาทที่ ๑, จา ใน จาเนหิ ในบาทที่ ๓, เณ ใน คจเณ ในบาทที่ ๔ และผสมอยู่กับสิลิอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐาน ๓ ตัว คือ ก, ค, ก, อักษรतालฐาน ๗ ตัว คือ จ, ฉ, ช, ช, จ, จ, อักษรพันฐาน ๑๐ ตัว คือ ท, น, ส, ต, น, ท, น, น, ต, และโอฐาน ๔ ตัว คือ ป, ป, ม, ป จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลตาคคุณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสิลิจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สันโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัถลสุขุมลตาคคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคานี้เป็น สัทสุขุมลตาคคุณ ในคานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิตอักษรอยู่ ๔ พยางค์ มี ภา ใน ภาณ, เมย ใน กุขเมย ในบาทที่ ๑, จา ใน จาเนหิ ในบาทที่ ๓, เณ ใน คจเณ ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือสันโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า อปุมปิ (อปุม + ปิ) เทวาน สนติเก (เทวาน + สนติเก) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลตาคคุณ

(๕) **อัถลพัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กัณฐที่ก่อให้เกิดสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอัถลพัตติคุณ อัถลพัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถลอัถลพัตติคุณ อัถลพัตติคุณโดยเนื้อความ

ในคานี้เป็น สัทอัถลพัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

คาถาว่า

กสฺมา นุ สจฺจานิ วทฺนติ นานา
 ปวาทียาเส กุสฺลา วทานา
 สจฺจานิ สุตานิ พฺหุณี นานา
 อุทาหุ เต ตกฺกมฺนุสฺสรนฺติ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **กสฺมา** เป็นบทเหตุ

คำว่า **สจฺจานิ** เป็นบทอรรถกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **วทฺนติ**

คำว่า **นานา** เป็นบทนิบาต วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **วทฺนติ**

คำว่า **ปวาทียาเส** เป็นบทอรรถกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ **วทานา**

คำว่า **กุสฺลา** เป็นบทวิกติกัตตา วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ **วทานา**

คำว่า **สจฺจานิ** เป็นบทอรรถกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **สุตานิ**

คำว่า **พฺหุณี** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **สจฺจานิ**

คำว่า **นานา** เป็นบทนิบาต วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **สุตานิ**

คำว่า **ตกฺก** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **อนุสฺสรนฺติ**

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มรุตาคคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคาถานี้เป็นพหุสัททิมรุตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **กสฺมา นุ สจฺจานิ วทฺนติ นานา** มีครุ ๗ ตัว คือ กส, มา, สจ, จา, ทน, นา, นา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๒๕ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ ก, อ, อา, อ, อา, อ, อ, อา, อา, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ จ, จ, อิ, อิ, อักษรทันตฐาน ๙ ตัว คือ ส, น, ส, น, ท, น, ต, น, น, อักษรโอรุฐาน ๒ ตัว คือ ม, อุ และอักษรทันโตรุฐานตัวเดียว คือ ุ

บาทที่ ๒ ว่า **ปวาทียาเส กุสฺลา วทานา** มีครุ ๖ ตัว คือ วา, ยา, เส, ลา, ทา, นา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๒๒ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ อ, อา, อา, ก, อ, อา, อ, อา, อา, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ อิ, ย, อักษรทันตฐาน ๖ ตัว คือ ท, ส, ส, ล, ท, น, อักษรโอรุฐาน ๒ ตัว คือ ป, อุ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ และอักษรทันโตรุฐาน ๒ ตัว คือ ุ, ุ

บาทที่ ๓ ว่า **สจฺจานิ สุตานิ พฺหุณี นานา** มีครุ ๖ ตัว คือ สจ, จา, ตา, หุ, นา, นา อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๒๓ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อา, อา, อ, ห, อา, อา, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ จ, จ, อิ, อิ, อิ, อักษรทันตฐาน ๘ ตัว คือ ส, น, ส, ต, น, น, น, น และ อักษรโอรุฐาน ๓ ตัว คือ อุ, พ, อุ

บาทที่ ๔ ว่า **อุทาหุ เต ตกมฺนุสฺสรนฺติ** มีครุ ๕ ตัว คือ ทา, เต, ตก, นุส, รน อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๒๔ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ อา, ห, ก, ก, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ อี, อักษรมฺทรฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทन्ตฐาน ๘ ตัว คือ ท, ต, ต, น, ส, ส, น, ต, อักษรโอรุฐาน ๔ ตัว คือ อุ, อุ, ม, อุ และอักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ

(๓) **สมตาคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมฺทุสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สิลิ) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมฺทุสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะสิลิและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **กสฺมา นุ สจฺจานิ วทฺนฺติ นานา** เป็นเกวลมฺทุสมตา

บาทที่ ๒ ว่า **ปวาทิยาเส กุสลา วทานา** เป็นเกวลมฺทุสมตา

บาทที่ ๓ ว่า **สจฺจานิ สุตานิ พฺหฺนฺติ นานา** เป็นเกวลมฺทุสมตา

บาทที่ ๔ ว่า **อุทาหุ เต ตกมฺนุสฺสรนฺติ** เป็นเกวลมฺทุสมตา

คานี้จัดเป็นเกวลมฺทุสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกัน โดยผสมอยู่กับสิลิอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐาน ๔ ตัว คือ ก, ก, ก, ก, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ จ, จ, จ, จ, อักษรทन्ตฐาน ๒๑ ตัว คือ น, น, ท, น, ต, น, น, ท, ท, น, น, ต, น, น, น, น, ต, และโอรุฐาน ๔ ตัว คือ ม, ป, พ, ม จึงทำให้เกิดความไพเราะ

(๔) **สุขุมลตาคุณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสิลิจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณยที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัตลสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคานี้เป็น สัทสุขุมลตาคุณ ในคานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐาน ๔ ตัว คือ ก, ก, ก, ก, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ จ, จ, จ, จ, อักษรทन्ตฐาน ๒๑ ตัว คือ น, น, ท, น, ต, น, น, ท, ท, น, น, ต, น, น, น, น, ต, และโอรุฐาน ๔ ตัว คือ ม, ป, พ, ม และไม่มีสนธิหรือสัณยที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า ตกมฺนุสฺสรนฺติ (ตก + อนุสฺสรนฺติ) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลตาคุณ

(๕) **อัตลพัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กณโฑษที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอัตลพัตติคุณ อัตลพัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัตลอัตลพัตติคุณ อัตลพัตติคุณโดยเนื้อความ

ในคานี้เป็น สัทอัตลพัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

๔.๑๓.๕ สรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์ สัจ ศัพท์ตามที่ได้นำเสนอมาตามกลุ่มคัมภีร์สัทททวิเสส ขอสรุปดังต่อไปนี้

สัจ ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก สต ธาตุ + ย ปัจจัย, สร ธาตุ + จ ปัจจัย มีความหมาย ๘ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **นิพพาน** นิพพาน (๒) **มคค** อริยมรรค (๓) **วิรติ** วิรติสังขจะ (๔) **สปลถ** การสปลถ (๕) **สัจจภาสิต** การกล่าวคำจริง หรือ วจีสังขจะ (๖) **ตจจ** ความจริง (๗) **อริยสัจ** อริยสัง ๔ มีทุกขสังขเป็นต้น (๘) **ทัญญิ** มิจฉาทัญญิ อุทาหรณ์ที่นำมาอ้างอิงในแต่ละความหมายนั้น มีที่เป็นฉันทประเภทต่าง ๆ ประกอบด้วย อินทรวิเชียรคาถา, ปุญญาวัตตคาถา และอุเปนทรวิเชียรคาถา และเป็นสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ (๑) ปสาทคุณ (๒) มธรรตาคคุณ (๓) สมตาคคุณ (๔) สุขุมลตาคคุณ (๕) อตถพยัตตคคุณ

๔.๑๔ วิเคราะห์ โโพธิ ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาลี ตามคัมภีร์สัทททวิเสส

บทบาลีว่า โโพธิ, โพธิราชกุมารโ, โพธิรุกขมุเล ที่มี โโพธิ ศัพท์ประกอบอยู่ ผู้วิจัยเห็นควรนำมาศึกษาวิเคราะห์ โดยเริ่มศึกษาตั้งแต่ด้านหลักภาษา พจนานุกรมไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๔.๑๔.๑ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักภาษา

โพธิ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า พุช (อวคฺมเน=ตฺรฺสฺรู้-รู้-บรฺรลฺ) + อี มีกระบวนการสร้างศัพท์ ดังนี้

พุช		
พุช + อี	ลง อี ปัจจัย	มฺนาที่หิ จิ
พุช + อี	ลบสระ อ	ทําย พุช ธาตุ
โพธิ + อี	วฺทฺธิ อุ	ต้นธาตุ เป็น โอ
โพธิ	นำพยัญชนะประกอบกับสระ	นเย ปรี ยุตเต
สำเร็จรูปเป็น โโพธิ		

๔.๑๔.๒ วิเคราะห์ศัพท์ตามพจนานุกรม

โพธิ ศัพท์มีความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา^{๕๔๗}ว่า

โพธิติ รุกฺโขปิ มคฺโคปิ สพฺพญฺญตฺถาณมฺปิ นิพฺพานมฺปิ. โโพธิรุกฺขมุเล ปชฺมาภิสฺมพุทฺโธติ^{๕๔๘}
จ อนฺตรรา จ โโพธิ อนฺตรรา คยฺนติ^{๕๔๙} จ อาคตฺถฺฐานสฺสุ หิ รุกฺโข โโพธิติ วุจฺจติ. จตฺมคฺเคสฺสุ ญาณฺนติ^{๕๕๐}
อาคตฺถฺฐาน มคฺโค. ปโปติ โโพธิ วรฺภูริ เมธฺโสติ^{๕๕๑} อาคตฺถฺฐาน สพฺพญฺญตฺถาณํ. ปตฺวาน โโพธิ อมตํ
อสงฺขตฺนติ อาคตฺถฺฐาน นิพฺพานํ. อธิ ปน ภควโต อรหตฺตมคฺคญาณํ อธิปฺเปตํ. อปเร สพฺพญฺญตฺถ-
ญาณฺนติปิ วทฺนติ.

^{๕๔๗} ม.มฺ.อ. (บาลี) ๒/๑๓/๖๐., พุ.อ.อ. (บาลี) ๑/๒๙., พุ.พุทฺธ.อ. (บาลี) ๗๐/๙๑-๙๒.

^{๕๔๘} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑/๑., พุ.อ. (บาลี) ๒๕/๑/๙๓.

^{๕๔๙} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๑/๑๑., ม.มฺ. (บาลี) ๑๒/๒๘๕/๒๔๖., ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๔๑/๓๒๓.

^{๕๕๐} พุ.อ. (บาลี) ๓๐/๑๐๗/๒๒๑, ๑๒๑/๒๔๑.

^{๕๕๑} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๑๗/๑๓๗.

โพธิ์นติ เอตถ ปนาย โพธิ์-สหุโท

มคเค ผล จ นิพพาน

รุกเข ปณตติย ตถา

สหุพณตเต จ ญาณสมิ

โพธิ์สหุโท ปนาคโต

ตถา หิ ปเนส โพธิ วุจจติ จตุสุ มคเคสุ ญาณนติอาทีสุ^{๕๕๒} มคเค อาคโต. อุปสมาย อภิญญา สมโพธาย ส่วตตตีตี^{๕๕๓} เอตถ ผล. ปตวาน โพธิ อมต อสงขตุนตี^{๕๕๔} เอตถ นิพพาน. อนตรา จ คย อนตรา จ โพธิ์นตี^{๕๕๕} เอตถ อสสตถุรุกเข. โพธิ โข ราชกุมารโ โภโต โคตมสส ปาเท สिरสา วนหตีตี^{๕๕๖} เอตถ ปณตติย. ปโปตี โพธิ วรฎริเมธโสตี^{๕๕๗} เอตถ สหุพณตถญาณ. อธิาปี สหุพณตถญาณ ทฎฐุโพ. อรหตตมคคญาณปี ฎฎฎตี^{๕๕๘}

อัย ปน โพธิ์-สหุโท รุกขมคคินิพพานสหุพณตถญาณาทิสู ทิสสติ โพธิ์รุกขมุเล ปจมา- ภิสมพุทโธตี^{๕๕๙} จ อนตรา จ คย อนตรา จ โพธิ์นตี^{๕๖๐} จ อาคตฎฐาเน หิ รุกโข โพธิ์ตี วุจจติ. โพธิ วุจจติ จตุสุ มคเคสุ ญาณนตี^{๕๖๑} อาคตฎฐาเน มคโค. ปตวาน โพธิ อมต อสงขตุนตี^{๕๖๒} อาคตฎฐาเน นิพพาน. ปโปตี โพธิ วรฎริเมธโสตี^{๕๖๓} อาคตฎฐาเน สหุพณตถญาณ. อธิ ปน ภควโต อรหตตมคค ญาณ อธิปเปต. อปเร สหุพณตถญาณนตีปี วนหตี ตสส สมโพธิย อห สฎฐุโธตี อตโถ.

ตถถ โพธิ วุจจติ จตุสุ มคเคสุ ญาณนตี เอตถ มคคญาณ โพธิ์ตี วุตต. ปโปตี โพธิ วรฎริ เมธโสตี เอตถ สหุพณตถญาณ. ตทุภยมิปี โพธิ ภควา เอตถ ปตโตตี รุกโขปี โพธิ์รุกโขชตเวว นาม ลภิ. อถ วา สตต โพชฌงเค พุชฌตี ภควา โพธิ เตน พุชฌนเตน สนนิสสิตตตา โส รุกโขปี โพธิ์รุกโขชติ นาม ลภิ ตสส โพธิ์รุกขสส.^{๕๖๔} ในบทว่า โพธิ์รุกขมุเล นั้น มรรคญาณเรียกว่า โพธิ ในประโยคนีว่า โพธิ วุจจติ จตุสุ มคเคสุ ญาณ ดังนี้ ๆ สัพพัญญุตญาณ เรียกว่า โพธิ ในประโยคนีว่า ปโปตี โพธิ วรฎริเมธโส ผู้มีปัญญาดังแผ่นดิน อันประเสริฐบรรลุปโพธิญาณ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรลุปโพธิ์แม่ทั้ง สองอย่างนี้ที่ต้นไม้นั้น เพราะเหตุนี้ แม้นต้นไม้นั้น ย่อมได้นามว่าโพธิ์พฤษ์ ๆ อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มี พระภาคเจ้าทรงพระนามว่า โพธิ เพราะตรัสรู้โพชฌงค์ ๗ ๆ แม้นต้นไม้นั้น ก็ได้นามว่าโพธิ์พฤษ์ เพราะพระองค์เมื่อตรัสรู้จำต้องอาศัยต้นไม้นั้น แห่งโพธิ์พฤษ์นั้น

^{๕๕๒} ขุ.จ. (บาลี) ๓๐/๑๐๗/๒๒๑, ๑๒๑/๒๔๑.

^{๕๕๓} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓., ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๓/๒๐., ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๑๖/๒๙๖., ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๒๓/๒๙๖., ส. ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๗๖., ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๓๐/๓๕๘.

^{๕๕๔} ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๓/๖๐.

^{๕๕๕} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๑/๑๑., ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๘๕/๒๔๖., ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๔๑/๓๒๓.

^{๕๕๖} วิ.จ. (บาลี) ๗/๒๖๘/๓๑., ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๒๔/๓๐๕.

^{๕๕๗} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๑๗/๑๓๗.

^{๕๕๘} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๓/๖๐., ขุ.อ.อ. (บาลี) ๑/๒๙.

^{๕๕๙} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑/๑., ขุ.อ. (บาลี) ๒๕/๑/๙๓.

^{๕๖๐} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๑/๑๑., ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๘๕/๒๔๖., ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๔๑/๓๒๓.

^{๕๖๑} ขุ.จ. (บาลี) ๓๐/๑๐๗/๒๒๑, ๑๒๑/๒๔๑.

^{๕๖๒} ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๓/๖๐.

^{๕๖๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๑๗/๑๓๗.

^{๕๖๔} ขุ.อ.อ. (บาลี) ๑/๒๙.

และในคัมภีร์อภิธานปิทีปิกาคาถาที่ ๘๐๕ ได้กล่าวเป็นคาถาไว้ว่า

โพธิ สัพพญญุตตญาณเ- รियมคฺเค จ นาริยํ;
 ปญฺญตติยํ ปุเม'สฺสตถ- รุกฺขมฺหิ ปุริสิตถิยํ.

โพธิศัพท์ อิตถิลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) สัพพญญุตตญาณ
 สัพพัญญุตญาณ (๒) อริยมคฺค อริยมรรค โพธิศัพท์ ปุญฺจลิงค์ มีความหมาย
 ว่า ปญฺญตติ นามบัญญัติ เช่น โพธิราชกุมาร โพธิศัพท์ ปุญฺจลิงค์และอิตถิลิงค์
 มีความหมายว่า อสฺสตถรุกฺข ต้นโพธิ์

เมื่อทราบความหมายของ โพธิ ศัพท์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ต่อไปจะได้นำเสนอรูปวิเคราะห์
 พร้อมอุทาหรณ์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

สัพพญญุตตญาณํ พุชฺชติ เอตถาติ โพธิ ต้นไม้ชื่อว่าโพธิ เพราะเป็นที่ตรัสรู้พระสัพพัญญุต
 ญาณ

พุชฺชมิ เอตถ ปฏฺวิวิชฺมิ จตตาริ อริยสจฺจานีติ โพธิ ต้นไม้ชื่อว่าโพธิ เพราะเป็นที่ตรัสรู้ริยสัจ
 ๓

พุชฺชติ เอตถายาติ โพธิ ปัญญาชื่อว่าโพธิ เพราะเป็นเครื่องตรัสรู้

อพุชฺชมิ เอตถาติ รุกฺโข โพธิ ต้นไม้ชื่อว่าโพธิ เพราะเป็นที่ตรัสรู้

สยํ พุชฺชติ พุชฺชนฺติ วา เตน อริยาติ มคฺโค โพธิ มรรคชื่อว่าโพธิ เพราะรู้แจ้งเอง หรือเป็น
 เครื่องมือที่พระอริยเจ้าตรัสรู้

สพฺพธมฺเม สพฺพการโถ พุชฺชติ ปฏฺวิวิชฺชตีติ สพฺพญญุตตญาณํ โพธิ พระสัพพัญญุตญาณ
 ชื่อว่าโพธิ เพราะรู้แจ้งธรรมทั้งหมด โดยอาการทั้งปวง

พุชฺชณฺยติ สจฺฉนฺกริยตี นิพฺพานํ โพธิ^{๕๖๕} พระนิพพานชื่อว่าโพธิ เพราะถูกพระอริยบุคคลรู้
 แจ้ง

มีอุทาหรณ์ประกอบ ดังนี้

๑. สัพพญญุตตญาณ แปลว่า สัพพัญญุตญาณ

อุทาหรณ์: สเจ จ ปพฺพชฺชเมเปติ ตาทิโส

เนกขมมฉนฺทาทิโร วิจกฺขโณ

ปญฺญาวิสิฏฺฐจฺจ ลภเต อนุตฺตรํ

ปโปเปติ โพธิ วรฺภูริเมธโส”ติ.^{๕๖๖}

ถ้ามหาบุรุษผู้มีลักษณะเช่นนั้นทรงออกผนวช

ทรงยินดีในเนกขัมมฉันทะ

จะมีพระปรีชาเห็นแจ้ง

ทรงได้พระปัญญาอันพิเศษอันยอดเยี่ยม

ทรงมีพระปัญญาประเสริฐกว้างขวางดังแผ่นดิน

ทรงบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ

^{๕๖๕} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑๑/๔๓๘.

^{๕๖๖} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๑๗/๑๓๗.

โพธิ์ตี สมมาสมโพธิ อรหัตตมคฺคญาณสฺส จ สพฺพญตฺตญาณสฺส เจตํ อธิวจนํ^{๕๖๗} บทว่า โพธิ์ ได้แก่ สัมมาสัมโพธิ์ คำว่า โพธิ์ นี้ เป็นชื่อของอรหัตตมรรคญาณ และเป็นชื่อของพระสัพพัญญุตญาณ

๒. อริยมคฺค แปลว่า อริยมรรค

อุทาหรณ์: โพธิ์ วุจฺจติ จตุสฺส มคฺเคสฺสุ ญาณํ ปญฺญา ปญฺญินฺทริยํ ปญฺญาพลํ ฯเปฯ ธรรมวิจยสมโพชฌงฺโก วิมฺงสา วิปัสสนา สมมาทิฏฺฐิ^{๕๖๘} ญาณในมรรคทั้ง ๔ ปัญญา ปัญฺญินทริยํ ปัญญาพละ ฯลฯ ธรรมวิจยสัมโพชฌงคฺ วิมฺงสา วิปัสสนา สัมมาทิฏฺฐิ ตรีสเรียกว่าโพธิ์

๓. ปญฺตติ แปลว่า นามบัญญัติ, ชื่อคน

อุทาหรณ์: โพธิ์ ราชกุมารโ รสญชิกาปุตฺตํ มานวํ อามนฺเตสิ^{๕๖๙} พระโพธิ์ราชกุมารรับสั่งให้มาณพสฺญชิกาบุตรเข้าเฝ้า

โพธิ์ ฆนฺเต ราชกุมารโ ภควโต ปาเท สิริสา วนฺทติ^{๕๗๐} ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โพธิ์ราชกุมาร ย่อมถวายบังคมพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้า

๔. อสฺสตถฺรฺกฺข แปลว่า ต้นโพธิ์

อุทาหรณ์: เอกํ สมยํ ภควา อูรฺเวลา ยํ วิหฺรติ นชฺชา เนรณฺชราย ตีเร โพธิ์รฺกฺขมุเล ปจฺมาภิสมฺพุทฺโธ^{๕๗๑} สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสรู้ครั้งแรก ประทับอยู่ ณ โคนต้นโพธิ์ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ที่ตำบลอุรุเวลา

อทฺทสา โข มํ ราชกุมาร อุโปโก อาชีวกโ อนฺตรา จ คยํ อนฺตรา จ โพธิ์ อทฺธานมคฺค-ปฏฺธิปนฺนํ^{๕๗๒} ราชกุมาร อาชีวกชื่ออุปกะ ได้พบเราผู้กำลังดำเนินทางไกลระหว่างแม่น้ำคยาและต้นโพธิ์

๕. นิพฺพาน แปลว่า พระนิพพาน

อุทาหรณ์: ปตฺวาน โพธิ์ อมตํ อสงฺขตํ^{๕๗๓} ทรงบรรลุพระนิพพานอันเป็นอมตะอันปัจจัยไม่ปรุงแต่ง

๔.๑๔.๓ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักฉันทลักษณ์

คาถาว่า

สเจ จ ปพฺพชฺชมุเปติ ตาทิโส
 เนกขมฺมฉนฺทาภิริโต วิจกฺขโณ
 ปญฺญาวิสิฏฺฐจฺจ ลภเต อนฺตตรํ
 ปโปติ โพธิ์ วรรณิเมธโส

^{๕๖๗} ขุ.พฺทฺธ.อ. (บาลี) ๗๕/๙๖.

^{๕๖๘} ขุ.จ. (บาลี) ๓๐/๑๐๗/๒๒๑.

^{๕๖๙} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๒๔/๓๐๕.

^{๕๗๐} วิ.จ. (บาลี) ๗/๒๖๘/๓๑.

^{๕๗๑} ขุ.อ. (บาลี) ๒๕/๑/๙๓.

^{๕๗๒} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๔๑/๓๒๓.

^{๕๗๓} ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๓/๖๐.

เป็นวังสัทธรรคาถา และอินทรวงศาคาถา ในชคตี่ฉันท์ ๑๒ พยางค์ เพราะฉะนั้น ก่อนที่จะกล่าวถึงคาถาโดยตรง ผู้วิจัยขอแสดงกฎเกณฑ์ของวังสัทธรรคาถา (อินทรวงศาคาถากล่าวไว้แล้วข้างต้น) ก่อน แล้วจะได้วิเคราะห์คาถาต่อไป

วังสัทธรรคาถา ในชคตี่ฉันท์ ๑๒ พยางค์ มีกฎสำหรับท่องจำ คือ

คาถาที่ ๗๔. ว่า วทนต์ วิสฏฐมิต์ ชตา ชรา

คาถาที่มี ช ต ช ร คณะนี้ ท่านกล่าวว่า วังสัทธรร

ช คณะ			ต คณะ			ช คณะ			ร คณะ		
๑	๒	๑	๒	๒	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๒
ว	ทนต์	ติ	วิ	สฏฐ	จ	มิ	ท	ช	ตา	ช	รา

วังสัทธรรคาถา คือ คาถาที่มี ช ต ช ร คณะ อยู่ทุกบาทของคาถา คือ เสียงครุหลุมี่รูปว่า ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๑ ๒ จะเห็นได้จากคำว่า วทนต์ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า วิสฏฐ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า มิต์ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ และคำว่า ตา ชรา (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ

ช	ต	ช	ร	วังสัทธรรคาถา
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๒	
สเจ จ	ปพพชช	มูเปติ	ตาทิโส	
ต	ต	ช	ร	อินทรวงศาคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๒	
เนกขมม	ฉนทาภิ	รโต วิ	จกขโณ	
ต	ต	ช	ร	อินทรวงศาคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๒	
ปณณาวี	สิฏฐจล	ภเต อ	นุตุตริ	
ต	ต	ช	ร	อินทรวงศาคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๒	
ปปโปติ	โพธิ ว	รภูริ	เมธโส	

คาถานี้เป็นอุปชาติคาถา ซึ่งผสมระหว่างวังสัทธรรคาถา (บาทที่ ๑) เข้ากับอินทรวงศาคาถา (บาทที่ ๒, ๓ และ ๔) คาถาที่เป็นวังสัทธรรคาถา จะมี ช ต ช ร คณะ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุหลุมี่รูปว่า ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๑ ๒ ในบาทที่ ๑ จะเห็นได้จากคำว่า สเจ จ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ปพพชช (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า มูเปติ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ และคำว่า ตาทิโส (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ

ส่วนบาทที่ ๒, ๓ และ ๔ เป็นอินทรวงศาคาถา จะมี ต ต ช ร คณะ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุหลุมี่รูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๑ ๒ ในบาทที่ ๒ จะเห็นได้จากคำว่า เนกขมม (๒ ๒

๑) เป็น ต คณะ, ฉันทาภิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, รโตะ วิ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า จกฺขโณ (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ

ในบาทที่ ๓ จะเห็นได้จากคำว่า ปณฺณาวี (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, สิญฺจํ ล (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ภาเต อ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า นุตฺตรํ (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ

และในบาทที่ ๔ จะเห็นได้จากคำว่า ปบุโปติ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, โโพธิ ว (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, รญฺริ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า เมธโส (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ

๔.๑๔.๔ วิเคราะห์ตามหลักอสังการ

คาถาว่า

สเจ จ ปพฺพชฺชมุเปติ ตาทิโส
 เนกขมฺมฉนฺทาทิโร วิจกฺขโณ
 ปณฺณาวีสิญฺจํ ลภาเต อนุตฺตรํ
 ปบุโปติ โโพธิ วรญฺริเมธโส

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจำงชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **สเจ** เป็นบทนิบาต วางไว้ต้นประโยค

คำว่า **ปพฺพชฺช** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อุเปติ

คำว่า **ตาทิโส, เนกขมฺมฉนฺทาทิโร, วิจกฺขโณ** เป็นวิเสสนะ วางไว้ใกล้กัน

คำว่า **ปณฺณาวีสิญฺจํ** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ ลภาเต

คำว่า **อนุตฺตรํ** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ ปณฺณาวีสิญฺจํ

คำว่า **โโพธิ** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปบุโปติ

คำว่า **วรญฺริเมธโส** เป็นบทวิเสสนะ ขยายคำว่า มหาปุริโส (โยคเข้ามา)

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มธูรตาคณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคาถานี้เป็นพาสัตติมธูรตา คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, วรรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **สเจ จ ปพฺพชฺชมุเปติ ตาทิโส** มีครุ ๖ ตัว คือ เจ, ปพ, พช, เป, ตา, โส อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๒๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๖ ตัว คือ จ, จ, ช, ช, อิ, อิ, อักษรพันฐาน ๕ ตัว คือ ส, ต, ต, ท, ส, อักษรโอรุฐาน ๖ ตัว คือ ป, พ, พ, ม, อุ, ป, อักษรกัณฐतालฐาน ๒ ตัว คือ เอ, เอ และอักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โอ

บาทที่ ๒ ว่า **เนกขมฺมฉนฺทาทิโร วิจกฺขโณ** มีครุ ๗ ตัว คือ เนก, ขม, ฉน, ทา, โธ, จก, โณ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๒๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๑ ตัว คือ ก, ข, อ, อ, อ, อ, อ, ก, ข, อ, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ ฉ, อิ, อิ, จ, อักษรมฺฐาน ๒ ตัว คือ ร, ฌ, อักษร

พันธุฐาน ๔ ตัว คือ น, ฌ, ท, ต, อักษรโอภูฐาน ๓ ตัว คือ ม, ฌ, ฌ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรกัณฐฐาน ๒ ตัว คือ โอ, โโอ และอักษรทันโตภูฐานตัวเดียว คือ ฤ

บาทที่ ๓ ว่า **ปณณาวิสัญญิ ลกเต อนุตตร** มีครุ ๗ ตัว คือ ปณ, ฌา, สิญ, ฌ, เต, ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๒๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ อ, ฌา, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, อักษรมูทฐาน ๓ ตัว คือ ฌ, ฌ, ฌ, อักษรพันธุฐาน ๖ ตัว คือ ส, ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, อักษรโอภูฐาน ๓ ตัว คือ ป, ฌ, ฌ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรทันโตภูฐานตัวเดียว คือ ฤ และอักษรนาสิกัญฐาน ๒ ตัว คือ (ฌ), (ฌ)

บาทที่ ๔ ว่า **ปโปติ โพร วรฤริเมโส** มีครุ ๗ ตัว คือ ปโป, โโป, โพร, ฌ, ฌ, ฌ, ฌ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๒๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ ฌ, ฌ, ฌ, อักษรมูทฐาน ๒ ตัว คือ ฌ, ฌ, อักษรพันธุฐาน ๔ ตัว คือ ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, อักษรโอภูฐาน ๖ ตัว คือ ป, ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรกัณฐฐาน ๓ ตัว คือ โอ, โโอ, โโอ, อักษรทันโตภูฐานตัวเดียว คือ ฤ, และอักษรนาสิกัญฐานตัวเดียว คือ (ฌ)

(๓) **สมตาคณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมูทสมตาคณ มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สลิท) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมูทสมตาคณ มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิท) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตาคณ มีพยัญชนะสลิทและธนิทผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **สเจ จ ปพพชชมเปติ ตาทิโส** เป็นเกวลมูทสมตาคณ

บาทที่ ๒ ว่า **เนกขมมฉนทาทิโร วิจกขโณ** เป็นมิสสกสมตาคณ

บาทที่ ๓ ว่า **ปณณาวิสัญญิ ลกเต อนุตตร** เป็นมิสสกสมตาคณ

บาทที่ ๔ ว่า **ปโปติ โพร วรฤริเมโส** เป็นมิสสกสมตาคณ

คานี้จัดเป็นมิสสกสมตาคณ เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิทอักษรอยู่ ๖ พยางค์ มี **ขม, ฉน, ฌ** ใน เนกขมมฉนทาทิโร, **ข** ใน วิจกขโณ ในบาทที่ ๒, **ฌ** ใน ลกเต ในบาทที่ ๓, **ฌ** ใน วรฤริเมโส ในบาทที่ ๔ และผสมอยู่กับสลิทอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรतालฐาน ๗ ตัว คือ ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, อักษรพันธุฐาน ๑๒ ตัว คือ ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, อักษรโอภูฐาน ๑๓ ตัว คือ ป, ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, ฌ, จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลตาคณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสลิทจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิทอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สันโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัตตสุขุมลตาคณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคานี้เป็น สัทสุขุมลตาคณ ในคานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิทอักษรอยู่ ๖ พยางค์ มี **ขม, ฉน, ฌ** ใน เนกขมมฉนทาทิโร, **ข** ใน วิจกขโณ ในบาทที่ ๒, **ฌ** ใน ลกเต ในบาทที่ ๓, **ฌ** ใน วรฤริเมโส ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือสันโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิ

ในรูปว่า ปพพชชมุเปติ (ปพพชช + อุเปติ) เนกขมมฉนทากิริโต (เนกขมมฉนท + อกิริโต) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลตาคุณ

(๕) **อรรถพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์ฉนทโทษที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อรรถอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในกาลานี้เป็น สัทอรรถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

๔.๑๔.๕ สรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์ โปธิ ศัพท์ตามที่ได้นำเสนอมาตามกลุ่มคัมภีร์สัททาวีสเสส ขอสรุปดังต่อไปนี้

โปธิ ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก พุช ธาตุ + อี ปัจจัย มีความหมาย ๕ อย่าง ประกอบด้วย (๑) สัพพญญตญญาน สัพพญญตญญาน (๒) อริยมคฺค อริยมรรค (๓) ปญญตติ นามบัญญัติ (๔) อสฺสตฺถรฺกฺข ตันโปธิ (๕) นิพพาน พระนิพพาน อุทาหรณ์ที่นำมาอ้างอิงในแต่ละความหมายนั้น มีที่เป็นฉนทประเภทต่าง ๆ ประกอบด้วย ว่างส์ฐฐคาถา และอินทรวงศคาถา และเป็นสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ (๑) ปสาทคุณ (๒) มธฺรตาคุณ (๓) สมตาคุณ (๔) สุขุมลตาคุณ (๕) อรรถพยัตติคุณ

๔.๑๕ วิเคราะห์ ปท ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาลี ตามคัมภีร์สัททาวีสเสส

บทบาลีว่า ปทปรโม, ปท, มจฺจฺโน ปท, วหโต ปท, ปทฺฐจฺนํ, ปเท ปเท ที่มี ปท ศัพท์ประกอบอยู่ ผู้วิจัยเห็นควรนำมาศึกษาวิเคราะห์ โดยเริ่มศึกษาตั้งแต่ด้านหลักภาษา พจนานุกรมไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๔.๑๕.๑ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักภาษา

ปท ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ปท (คติมิหิ=ไป-ถึง-บรรลุ, ติเร=ความมั่นคง) + อ มีกระบวนการสร้างศัพท์ ดังนี้

ปท

ปท + อ

ปท + อ

ปท

สำเร็จรูปเป็น ปท

ลง อ ปัจจัย สัพพโต ญฺจฺตฺวา วิ วา

ลบสระ อ ท้าย ปท ธาตุ ธาตุสนฺโต โลโป ๗

นำพยัญชนะประกอบกับสระ นเย ปริ ยุตเต

๔.๑๕.๒ วิเคราะห์ศัพท์ตามพจนานุกรม

ปท ศัพท์ที่มีความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา^{๕๗๔}ว่า

^{๕๗๔} วิกิพีเดีย. (บาลี) ๒/๗๒๒-๗๒๓.

ปท-สทโท การณโกฏฐาสาทือนกตถวาทโก ตสฺมา อิท ปทสทโท นิพพานวาทโกติ
 ญาเปนโต อาท นิพพานปทนต์

มุสิสูติ อคฺคมคคาธิคเมน อสงฺขตํ นิพพานํ อธิคจฺฉิสฺสุ.^{๕๗๕} บทว่า มุสิสู ได้แก่ บรรลุพระ
 นิพพาน อันปัจจยอะไร ๆ ประดังไม่ได้ เพราะได้บรรลุอรหัตตมรรค

และในคัมภีร์อภิธาน์ปทีปิกาคาถาที่ ๘๑๙ ได้กล่าวเป็นคาถาไว้ว่า

ปทํ ฐานะ ปริตฺตาณํ นิพพานมฺหิ จ การณ;

สทเท วตฺถุมฺหิ โภฏฐาเส ปาทะ ตลฺลณฺณเน มตฺ.

ปทศัพท์ มีความหมาย ๙ อย่าง คือ (๑) ฐานะ ที่ตั้ง (๒) ปริตฺตาณ การ
 คຸ້มครอง (๓) นิพพาน นิพพาน (๔) การณ เหตุ (๕) สทท ศัพท์ (๖) วตฺถุ
 สิ่งของ (๗) โภฏฐาส ส่วน (๘) ปาท เท้า

เมื่อทราบความหมายของ ปท ศัพท์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ต่อไปจะได้นำเสนอรูปวิเคราะห์
 พร้อมอุทาหรณ์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

อริเยหิ ปฏิปชฺชิตพฺพตฺตา คนฺตพฺพตฺตา ปทํ ชื่อว่าปทะ เพราะพระอริยเจ้าทั้งหลายบรรลุ

ปชฺชิติ ผลเมเตนาติ ปทํ ชื่อว่าปทะ เพราะเป็นเครื่องให้ผลเป็นไป

ปชฺชิติ คจฺจติ เอเตนาติ ปทํ ชื่อว่าปทะ เพราะเป็นเครื่องเดินไป

ปชฺชิติ ปาปฺณนาติ ผลํ เอเตน การณฺนาติ ปทํ ชื่อว่าปทะ เพราะเป็นให้บรรลุผล

มีอุทาหรณ์ประกอบ ดังนี้

๑. ฐานะ แปลว่า ที่ตั้ง

อุทาหรณ์: ตสฺส อีทิสานิ กมฺมานิ วตฺตสีเส ฐตฺวา กโรนฺตสฺส สทา ชานนา สคฺคมคฺคผลานํ
 ปทฺฐานํ น โหติติ น วตฺตพฺพ.^{๕๗๖} ความรู้นั้นของภิกษุผู้ดำรงอยู่ในห้วงชั่ววัตรกระทำความชั่วเช่นนี้อยู่
 ใคร ๆ ไม่ควรกล่าวว่า ไม่เป็นที่ตั้งแห่งสวรรค์ มรรคและผล

ปทฺฐานํ น โหติติ น วตฺตพฺพํ นาถรณฺธมฺภาเวน มคฺคผลาธิคฺมสฺส อุปนีสฺสยภาวโต.^{๕๗๗}
 คำว่า ปทฺฐานํ น โหติ ความว่า ไม่ควรกล่าวว่า ไม่เป็นที่ตั้งแห่งสวรรค์ มรรคและผล เพราะเป็น
 อุปนีสยแห่งการบรรลุมรรคผล โดยเป็นธรรมที่ทำได้

๒. ปริตฺตาณ แปลว่า การคຸ້มครอง, การรักษา

๓. นิพพาน แปลว่า นิพพาน

อุทาหรณ์: ทพฺโพ จิรฺรตฺตสฺมาหิโต

อกุหโก นิปโก อปีหาลุ

สนตํ ปทํ อชฺมคฺมา มุณี ปฏิจฺจ

ปรินิพฺพุโต กงฺขติ กาลิ.^{๕๗๘}

ภิกษุผู้เป็นบัณฑิต มีจิตมั่นคงมานาน ไม่ลวงโลก

มีปัญญาเครื่องบริหาร หมดความทะเยอทะยาน

^{๕๗๕} ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๗๒๕/๓๐๐.

^{๕๗๖} ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๖๑.

^{๕๗๗} ส.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๓/๗๙.

^{๕๗๘} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๑๐/๒๒๕.

เป็นมุนี ได้บรรลุนิพพานอันสงบแล้ว รอเวลาอยู่^{๕๗๙}
สนตฺ ปทนต์ นิพพาน^{๕๘๐} บททั้ง ๒ คือ **สนตฺ ปทํ** หมายถึงนิพพาน
 ยथा อโสภํ วิรัชํ อสงฺขตํ
 สนตฺ ปทํ^{๕๘๑} สพฺพกิเลสโรธนํ
 ภาเวติ สญฺโฆชนพฺพนจฺฉิทํ
 ตโต รตฺตี ปรมตฺรํ น วิทฺหติ^{๕๘๒}
 เมื่อใด บัณฑิตเจริญนิพพานอันสงบ ซึ่งไม่มีความเศร้าโศก
 ปราศจากกิเลสจตุจฺฉลิตี อันปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ เป็นที่ชำระกิเลสได้หมด
 ตัดกิเลสเครื่องผูกพันคือสังโยชน์ เมื่อนั้น ย่อมไม่ได้ความยินดีที่ประเสริฐ
 ยิ่งกว่าความยินดีในวิปัสสนา มรรค และผลนั้น

๔. การณ แปลว่า เหตุ, การณ์

อุทาหรณ์: อปฺปมาโท อมตํ ปทํ^{๕๘๓} ปมาโท มจฺจุโน ปทํ
 อปฺปมตฺตา น มียนฺติ เย ปมตฺตา ยถา มตา.

ความไม่ประมาท^{๕๘๔} เป็นเหตุแห่งพระนิพพาน^{๕๘๕} ความประมาท เป็นเหตุ
 แห่งความตาย คนผู้ไม่ประมาทชื่อว่าย่อมไม่ตาย คนผู้ประมาทจึงเหมือน
 คนตายแล้ว^{๕๘๖}

ปทนต์ อุปาโย มคฺโค. ปมตฺโต หิ ชาตี นาทิวตฺตติ ชาโต ชียติ เจว มียติ จาติ ปมาโท มจฺจุ
 โน ปทํ นาม โหติ มรณํ อฺเปติ.^{๕๘๗} บทว่า **ปทํ** คือเป็นอุบาย ได้แก่ เป็นหนทาง. จจริงอยู่ ชนผู้ประมาท
 แล้ว ย่อมไม่เป็นไปล่วงซึ่งชาติได้, แม้เกิดแล้ว ก็ย่อมแก่ด้วย ย่อมตายด้วยเหตุนี้ ความประมาท จึง
 ชื่อว่าเป็นทางแห่งมัจจุ คือย้อมนำเข้า หาความตาย.

ปทปฺจเฉทโตติ เอตถ คตมคฺโค “ปทนต์”ติ วุจฺจติ, เยน จ อุปาเยน การณเณน กามวิตกฺโก
 อฺปปชฺชติ, โส ตสฺส คตมคฺโคติ ตสฺส ปฺจเฉทโท ฆาโต ปทปฺจเฉทโท, ตโต ปทปฺจเฉทโต^{๕๘๘} หนทางอันเป็น
 ที่เกิด ในบทว่า **ปทปฺจเฉทโต** ท่านเรียกว่า **ปทะ** แท้จริง กามวิตก เกิดขึ้นได้ด้วยเหตุอันเป็นอุบายใด
 เหตุอันเป็นอุบายนั้น ชื่อว่าเป็นหนทางที่เกิดแห่งกามวิตกนั้น เพราะฉะนั้น การตัดเหตุอันเป็นอุบาย
 เกิดขึ้นแห่งกามวิตกนั้น ชื่อว่า ปทปฺจเฉท, เพราะตัดเหตุอันเป็นอุบายนั้น

^{๕๗๙} ดูเทียบ ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๑๒๒๓-๑๒๒๗/๕๕๙-๕๖๐

^{๕๘๐} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๑๐/๒๕๗.

^{๕๘๑} สนตปท หมายถึงนิพพาน (ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๕๒๑/๑๘๐)

^{๕๘๒} ขุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๕๒๑/๓๔๖.

^{๕๘๓} ฉ.ม. อมตปทํ

^{๕๘๔} ความไม่ประมาท นี้เป็นชื่อของสติ (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๑/๑๗๒)

^{๕๘๕} เหตุแห่งอมตะ หมายถึงอุบายบรรลุมตะ คำว่า **อมตะ (ไม่ตาย)** หมายถึงนิพพาน นิพพานนั้นแล
 ที่ชื่อว่าไม่แก่ ไม่ตาย เพราะไม่เกิด (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๑/๑๗๒)

^{๕๘๖} ดูเทียบ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๓๒/๕๘๘

^{๕๘๗} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๒๓/๑๗๒.

^{๕๘๘} ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๔๐๒/๔๓๓.

๕. สทท แปลว่า บท, ศัพท์, คำ

อุทาหรณ์: วาเจยยาติ ปเทน วาเจติ ปเท ปเท อาปตติ ปาจิตตียสส อกขราย วาเจติ อกขรกราย อาปตติ ปาจิตตียสส^{๕๘๙} คำว่า วาเจยย คือสอนให้กล่าวเป็นบท ๆ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ทุก ๆ บท สอนให้กล่าวเป็นอักษร ๆ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ทุก ๆ อักษร

ยสส ปุคฺคสส พหุมิ สุนโต พหุมิ ภูมโต พหุมิ คณฺหโต พหุมิ ธารยโต พหุมิ วาจยโต น ตาย ขาติยา ธมฺมาภิสฺมโย โหติ อัย วุจฺจติ ปุคฺคโล **ปทปรโม**^{๕๙๐} บุคคลใด ฟังก็มาก กล่าวก็มาก เรียนก็มาก ทรงจำก็มาก บอกสอนก็มาก แต่ไม่ได้บรรลุธรรมในชาตินั้น บุคคลนี้เรียกว่า **ผู้เป็นปทปรมะ**^{๕๙๑}

๖. วตถุ แปลว่า พัสตุ

๗. โภจฺจาส แปลว่า ภาค, ส่วน, ตอน

อุทาหรณ์: จตตาริมาณี ภิกฺขเว **ธมฺมปทานิ** อคฺคณฺยานิ รตตณฺยานิ วิสณฺยานิ โปราณานิ, อสํกิญฺยานิ อสํกิญฺนปฺพทานิ น สํกียนฺติ น สํกียสฺสนฺติ, อปฺปฏิภฺจฺจฺจฺยานิ สมณฺเหติ พฺราหฺมณฺเหติ วิญญู-
หิ.^{๕๙๒} ภิกษุทั้งหลาย **ส่วนแห่งธรรม** ๔ ประการนี้ที่รู้กันว่าล้าเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ไม่ถูกลบล้างแล้ว ไม่เคยถูกลบล้าง ไม่ถูกลบล้าง จักไม่ถูกลบล้าง ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้ คัดค้าน

ธมฺมปทานิ ธรรมโภจฺจาสา^{๕๙๓} คำว่า **ธมฺมปทานิ** ได้แก่ ส่วนแห่งธรรม

สิกฺขิตฺตพฺพํ ปทํ **สิกฺขาปทํ** สิกฺขาโภจฺจฺจฺยาสติ อตฺถโ. สิกฺขาเย วา ปทํ สิกฺขาปทํ อธิจิตฺต-
อธิปณฺณาสิกฺขาเย อธิคฺมฺปาโยติ อตฺถโ.^{๕๙๔} ส่วนที่ต้องศึกษา **ชื่อว่าสิกขาบท** อธิบายว่า ส่วนแห่งสิกขา อีกอย่างหนึ่ง ส่วนแห่งสิกขา **ชื่อว่าสิกขาบท** อธิบายว่า อธิบายเครื่องบรรลุอธิจิตตสิกขาและอธิปัญญา สิกขา

๘. ปาท แปลว่า เท้า

อุทาหรณ์: ปุริโส อลคทฺทตฺถิโก อลคทฺทคเวสี อลคทฺทปริเยสนํ จรมาโน โส ปสฺเสยฺย
มหนฺตํ อลคทฺทํ ตเมณํ อชฺปเทน ทณฺเตน สุนิคฺคหิตํ นิคฺคณฺเหยย^{๕๙๕} บุรุษผู้ต้องการงูพิษ เที้ยวเสาะ
แสวงหาพิษ เขาพบงูพิษใหญ่ จะพึงใช้ไม่มีง่ามเหมือนขาแพะกดไว้แน่น

กฺุปีโต^{๕๙๖} อนตฺตมโน อมฺพฺภุจฺจํ มาณวํ ปทสาเยว ปวตฺเตสิ^{๕๙๗} พราหมณ์ไปขจรสาติ โกรธ
เคือง ไม่พอใจ จึงเตะอัมพภุจฺจมาณพจนลัมภลิ่ง

^{๕๘๙} วิ.มหา. (บาลี) ๒/๔๖/๑๓๑.

^{๕๙๐} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๖๙/๖๕.

^{๕๙๑} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๑๔๘-๑๕๑/๑๘๖-๑๘๗

^{๕๙๒} อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๙/๓๔.

^{๕๙๓} อง.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๒๙/๓๒๕.

^{๕๙๔} ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๑๕/๒๒๕.

^{๕๙๕} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓๙/๒๐๑.

^{๕๙๖} อ. โส กุปีโต.

^{๕๙๗} ที.สี. (บาลี) ๙/๒๙๑/๑๐๖.

ปทสาเยว ปวตเตสีติ ปาเทน ปหริตวา ภูมียิ ปาเตสิ^{๕๙๘} คำว่า ปทสาเยว ปวตเตสิ ได้แก่
เอาเท้าเตะอัมพฤษฐมาณพให้ล้มลงที่พื้น

มโนปุพพุงคมา ธมมา มโนเสฏฐา มโนมยา
มนสา เจ ปทฐุเจน ภาสติ วา กโรติ วา
ตโต นั ทุกขมนเวติ จกุกั วหโต ปท^{๕๙๙}

ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จและด้วยใจ ถ้าบุคคล
มีใจร้าย พุดอยู่ที่ดี ทำอยู่ที่ดี ทุกข์ย่อมไปตามเขา เพราะเหตุนั้น เหมือนล้อ
หมุนไปตามเท้าโคตัวลากเกวียนไปอยู่

๙. ตลลณณ แปลว่า รอยเท้า

อุทาหรณ์: อากาเสว ปท นตถิ^{๖๐๐} รอยเท้าในอากาศย่อมไม่มี

รตตสส ทิ อุกุกุฏิกิ ปท ภาเว
ทฐุสส โหติ สหสาณุปิหิต
มูพหสส โหติ อวทตติต ปท
วิภูฏจจทสส อิทิมิสิส ปท^{๖๐๑}

ก็คนเจ้าระคะ พึงมีรอยเท้ากระโหรง (เว้ากลาง)
คนเจ้าโทสะ ย่อมมีรอยเท้าอันเส้นปีบ (หนักสั้น)
คนเจ้าโมหะ ย่อมมีรอยเท้าจิกลง (หนักทางปลายนิ้วเท้า)
คนมีกิเลสเครื่องมุงบังอันเปิดแล้ว มีรอยเท้าเช่นนี้

๑๐. สรีร แปลว่า ร่างกาย

อุทาหรณ์: อาสนทปิณจมา ปุริสา มต อาทาย คจจณติ ยาว อาพาหนา ปทานิ ปณณา-
ยณติ กาโปตกาณี อฏฐิณี ภาวนติ^{๖๐๒} มนุษย์มีเตียงนอนเป็นที่ ๕ นำศพไป^{๖๐๓} ร่างกายปรากฏอยู่แค่ป่า
ช้า กลายเป็นกระดูกขาวโพลนดุจสีนกกพิราบ

ปทานิติ อัย เอวั สีสวา อโหสิ, เอวั ทุสสิโลติอาทินา นเยน ปวตตานิ คุณปทานิ. สรีรเมว
วา เอตถ ปทานิติ อธิปุเปต^{๖๐๔} คำว่า ร่างกาย (ปทานิ) ความว่า ร่างกายที่มีคุณ เป็นไปแล้วโดยนัย
เป็นต้นว่า ผู้นี้เป็นผู้มีศีลอย่างนี้ เป็นผู้ทุศีลอย่างนี้ อีกนัยหนึ่ง สรีระนั่นเอง ท่านประสงค์เอาว่า
ร่างกาย ในที่นี้

๑๑. อารมมณ แปลว่า อารมณ์

อุทาหรณ์: กติห จเรยย สามณญ จิตต เจ น นิวารเย

^{๕๙๘} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๙๑/๒๔๙.

^{๕๙๙} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑/๑๕.

^{๖๐๐} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๕๔/๖๑.

^{๖๐๑} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๑๕๒.

^{๖๐๒} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๒๒๕/๑๙๙.

^{๖๐๓} มีเตียงนอนเป็นที่ ๕ นำศพไป หมายถึงเวลาหามศพจะใช้บุรุษ ๔ คน เดินหามเตียงนอนไป ฉะนั้น
จึงชื่อว่ามีเตียงนอนเป็นที่ ๕ (ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๗๑/๑๕๐)

^{๖๐๔} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๒๕/๑๖๘.

ปะเท ปเท วิสีเทย

สงกปปานํ วสานุโค^{๖๐๕}

คนพาลประพาศิสมณธรรมเป็นเวลานาน หากไม่ห้ามจิต เขาตกอยู่ในอำนาจแห่งความดำริ ก็จะมีผัสสะติดขัดในทุกอารมณ์^{๖๐๖}

ปะเท ปเทติ อารมมณ อารมมณ. อารมมณญหิ อิต ปทนต์ อธิปะเต. ยสฺมี ยสฺมี หิ อารมมณ กิเลส อุกุชชติ ตตถ ตตถ พาโล วิสีทติ นาม. อิริยาปถปทมิ ฎฎฎติ. คมนาทิสฺ หิ ยตถ ยตถ กิเลส อุกุชชติ ตตถ ตตถ วิสีทติ นาม.^{๖๐๗} คำว่า **ปะเท ปเท** ได้แก่ ทุกอารมณ์ ก็อารมณ์ ท่านประสงค์เอาว่า บท ในที่นี้ เพราะว่า กิเลสเกิดขึ้นในอารมณ์ใด ๆ คนพาลชื่อว่าจมอยู่ในอารมณ์นั้น ๆ แม้บทคืออิริยาบถก็ได้ เพราะว่ากิเลสเกิดขึ้นในอิริยาบถใด ๆ มีการเดินเป็นต้น คนพาลนั้น ก็ชื่อว่าจมอยู่ในอิริยาบถนั้น ๆ นั้นแล

๔.๑๕.๓ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักฉันทลักษณ์

คาถาว่า

ทพโพ จิรตตสมาหิต

อกุทโก นิปโก อปีหาลุ

สนตํ ปทํ อชมคมา มุนิ ปฎิจจ

ปรินิพพุโต กงขติ กาลํ

เป็นอุปปฏิฐิตาคาถา ในปันทิฉันท์ ๑๐ พยางค์ โทธกคาถา ในติฎฐฎฐาฉันท์ ๑๑ พยางค์ และอินทรวงศคาถา ในชคตีฉันท์ ๑๒ พยางค์ เพราะฉะนั้น ก่อนที่จะกล่าวถึงคาถาโดยตรง ผู้วิจัยขอแสดงกฎเกณฑ์ของอุปปฏิฐิตาคาถา และโทธกคาถา (อินทรวงศคาถากล่าวไว้แล้วข้างต้น) ก่อน แล้วจะได้วิเคราะห์คาถาต่อไป

อุปปฏิฐิตาคาถา ในปันทิฉันท์ ๑๐ พยางค์ มีกฎสำหรับท่องจำ คือ

คาถาที่ ๖๒. ว่า โต ชา ครุ นาย มุ ปฎิจิตา

คาถาที่มี ต ช ช อันประกอบด้วยครุนี้ ชื่อว่า อุปปฏิฐิตา

ต คณะ			ช คณะ			ช คณะ			ครุ
๒	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๒
โต	ชา	ค	รุ	นา	ย	มุ	ปฎิ	จิติ	ตา

อุปปฏิฐิตาคาถา คือ คาถาที่มี ต ช ช คณะ และครุ ๑ พยางค์ต่อท้าย อยู่ทุกบาทของคาถาคือ เสียงครุลหุมีรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ จะเห็นได้จากคำว่า โต ชา ค (๒ ๒ ๑) เป็น ต

^{๖๐๕} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๗/๘.

^{๖๐๖} หมายถึงอารมณ์หรืออิริยาบถ คือ ผู้ติดขัดอยู่ในอารมณ์หรืออิริยาบถที่จะเกิดกิเลส

^{๖๐๗} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๗/๓๖.

คณะ, คำว่า รุณาย (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า มุปฏฐิ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ และคำว่า ตา (๒) เป็น
ครุ

โทธกคาถา ในติฎฐิภาณนธ์ ๑๑ พยางค์ มีกฎสำหรับท่องจำ คือ

คาถาที่ ๖๗. ว่า โทธกมิจฉติ เจ ภภภา คา

คาถาที่มี ภ ภ ภ คณะ และครุ ๒ พยางค์ ท่านปรารภว่า โทธกะ

ภ คณะ			ภ คณะ			ภ คณะ			ครุ	ครุ
๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๒
โท	ธ	ก	มิ	ฉ	ติ	เจ	ภ	ภ	ภา	คา

โทธกคาถา คือ คาถาที่มี ภ ภ ภ คณะ และครุ ๒ พยางค์ต่อท้าย อยู่ทุกบาทของคาถา คือ
เสียงครุหลหุ้มรูปว่า ๒ ๑ ๑, ๒ ๑ ๑, ๒ ๑ ๑, ๒ ๒ จะเห็นได้จากคำว่า โทธก (๒ ๑ ๑) เป็น ภ คณะ,
คำว่า มิจฉติ (๒ ๑ ๑) เป็น ภ คณะ, คำว่า เจ ภภ (๒ ๑ ๑) เป็น ภ คณะ คำว่า ภา (๒) เป็นครุ และคำ
ว่า คา (๒) เป็น ครุ

ต	ช	ช	ค		อุปฐิตาคาถา
๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒		
ทพโพ จิ	รรตต	สมาทิ	โต		
ภ	ภ	ภ	ค	ค	โทธกคาถา
๒ ๑ ๑	๒ ๑ ๑	๒ ๑ ๑	๒	๒	
อกุห	โก นิป	โก อปิ	หา	ลฺ	
ต	ต	ช	ร		อินทรวงศคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๒		
สนตฺ ป	ท อชฌ	คมา มุ	นิ ปฏิจจ		
ส	ย	ส	ค		สามณณคาถา
๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๑ ๑ ๒	๒		
ปรินิพ	พุโต กง	ขติ กา	ลํ		

คาถานี้เป็นอุปชาติคาถา ซึ่งผสมระหว่างอุปฐิตาคาถา (บาทที่ ๑) เข้ากับโทธกคาถา
(บาทที่ ๒) และอินทรวงศคาถา (บาทที่ ๓) คาถาที่เป็นอุปฐิตาคาถา จะมี ต ช ช คณะ และครุ ๑
พยางค์ต่อท้าย ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุหลหุ้มรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ในบาทที่ ๑ จะ
เห็นได้จากคำว่า ทพโพ จิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า รรตต (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า สมาทิ (๑
๒ ๑) เป็น ช คณะ และคำว่า โต (๒) เป็น ครุ

ส่วนบาทที่ ๒ เป็นโทธกคาถา จะมี ภ ภ ภ คณะ และครุ ๒ พยางค์ต่อท้าย อยู่ทุกบาทของคาถา คือ เสียงครุหลุมี่รูปว่า ๒ ๑ ๑, ๒ ๑ ๑, ๒ ๑ ๑, ๒ ๒ จะเห็นได้จากคำว่า อุกุท (๒ ๑ ๑) เป็น ภ คณะ, คำว่า โก นิป (๒ ๑ ๑) เป็น ภ คณะ, คำว่า โก อปี (๒ ๑ ๑) เป็น ภ คณะ คำว่า หา (๒) เป็นครุ และคำว่า ลุ (๒) เป็น ครุ (บาทันตครุ)

และบาทที่ ๓ เป็นอินทรวงศคาถา จะมี ต ช ร คณะ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุหลุมี่รูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๑ ๒ ในบาทที่ ๓ จะเห็นได้จากคำว่า สนตฺ ป (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ทํ อชฌ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คมา มุ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า นิ ปฏิจจ (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ

และในบาทที่ ๔ เป็นสามัญญคาถา จะเห็นได้จากคำว่า ปโปติ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, โพธิ ว (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, รฎิริ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า เมธโส (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ

คาถาว่า

ยทา อโสภํ วิรัชํ อสงขตํ
สนตํ ปทํ สพพกิเลสโสธนํ
ภาเวติ สญโณชนพนนจฉิทํ
ตโต รตํ ปรุมตรํ น วินทติ

เป็นวังสัจญคาถา และอินทรวงศคาถา ในชคตีฉันท ๑๒ พยางค์

ช	ต	ช	ร	วังสัจญคาถา
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๒	
ยทา อ	โสภํ วิ	รัชํ อ	สงขตํ	
ต	ต	ช	ร	อินทรวงศคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๒	
สนตํ ป	ทํ สพพ	กิเลส	โสธนํ	
ต	ต	ช	ร	อินทรวงศคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๒	
ภาเวติ	สญโณช	นพนน	นจฉิทํ	
ช	ต	ช	ร	วังสัจญคาถา
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๒	
ตโต ร	ตํ <u>ปรุม</u>	ตรํ น	วินทติ	

คาถานี้เป็นอุปชาติคาถา ซึ่งผสมระหว่างวังสัจญคาถา (บาทที่ ๑ และ ๔) เข้ากับอินทรวงศคาถา (บาทที่ ๒ และ ๓) คาถาที่เป็นวังสัจญคาถา จะมี ช ต ช ร คณะ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุหลุมี่รูปว่า ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๑ ๒ ในบาทที่ ๑ จะเห็นได้จากคำว่า ยทา อ (๑ ๒ ๑) เป็น ช

คณะ, คำว่า โสภ วิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า รช อ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ และคำว่า สงขต (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ

บาทที่ ๔ ว่า ตโต ร (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ตี ปรุม (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า ตริน (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ และคำว่า วินทติ (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ (ปาหันทครุ)

สนุด ปหิ สพพกิเลสโสธน

ส่วนบาทที่ ๒, และ ๓ เป็นอินทรวงศาคาถา จะมี ต ช ร คณะ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุลหุมี่รูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๑ ๒ ในบาทที่ ๒ จะเห็นได้จากคำว่า สนุด ป (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, หิ สพพ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, กิเลส (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า โสธน (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ

และบาทที่ ๓ ว่า ภาเวติ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, สญโยช (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, น พนธ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า นจฉิท (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ

คาถาว่า

อปปมาโท อมต ปหิ^{๖๐๘}

ปมาโท มจจโน ปหิ

อปปมตตา น มียนติ

เย ปมตตา ยถา มตา

เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่า ปฐมชการวิปูลาคาถา

ชการวิปูลาคาถา ไม่ได้แสดงไว้ในคัมภีร์วุตโตทัยและฉันทมัญชรี เพราะจัดเข้าในเสตววิปูลาซึ่งมีพยางค์ที่ ๗ ในบาททั้งหมดเป็นลหุ แต่ก็ควรที่จะกล่าวไว้ เพราะมีข้อความในคัมภีร์วุตตรัตนกรพยาชยานกล่าวไว้ว่า **เอว ชวิปูลาปิ อุทาหรียา** (แม้ชการวิปูลาก็พียงนำมาเช่นกัน) ทั้งในพระบาลีก็มีชการวิปูลาคาถาดังเช่นคาถาข้างต้นนี้ด้วย

ลักษณะของชการวิปูลาคาถา

- ๑) มีคณะ ๖ คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ เว้น ๒ คณะคือ ส น คณะ
- ๒) มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ (๑, ๓)
- ๓) มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่ (๒, ๔)

ชการวิปูลาคาถา มี ๓ ประเภท คือ

๑) ปฐมชการวิปูลาคาถา คือ ชการวิปูลาคาถาที่มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ และมี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ ส่วนบาทที่ ๒, ๔ เป็น ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ มีรูปคณะว่า ช ช ย ช

๒) ตติยชการวิปูลาคาถา คือ ชการวิปูลาคาถาที่มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ และมี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ ส่วนบาทที่ ๒, ๔ เป็น ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ มีรูปคณะว่า ย ช ช ช

๓) ชการวิปูลาคาถา คือ ชการวิปูลาคาถาที่มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑, ๓ และมี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒, ๔ มีรูปคณะว่า ช ช ช ช

^{๖๐๘} ฉ.ม. อมตปหิ.

ตารางแสดงปฐมขการวิปุลาคาถา

บาทที่ ๑				บาทที่ ๒			
ค ล	ม	ช	ค ล	ค ล	ม	ช	ค ล
	ย				ย		
	ร				ร		
	ต				ต		
	ช				ช		
	ภ				ภ		
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

บาทที่ ๓				บาทที่ ๔			
ค ล	ม	ย	ค ล	ค ล	ม	ช	ค ล
	ย				ย		
	ร				ร		
	ต				ต		
	ช				ช		
	ภ				ภ		
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

ครึ่งคาถาแรก							
ค	ต	ช	ค	ล	ม	ช	ค
๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๑	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
อป	มาโท อ	มตํ ป	ทํ	ป	มาโท มจ	จุนอ ป	ทํ
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ย	ย	ล	ค	ย	ช	ค
๒	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
อป	ปมตตา	น มียน	ติ	เย	ปมตตา	ยถา ม	ตา

คาถานี้เป็นอนุฎฐาฉันท ๘ พยางค์ ประเภท **ปฐมขการวิปุลาคาถา** มี ช ช ย ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ มตํ ป (๑ ๒ ๑)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ จุนอ ป (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ น มียน (๑ ๒ ๒)
 มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ ยถา ม (๑ ๒ ๑)
 และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

คาถาว่า

มโนปุพพคมา ธมมา	มโนเสฏฐา มโนมยา
มนสา เจ ปทภูเจน	ภาสติ วา กโรติ วา
ตโต นํ ทุกขมนเวติ	จกแก้ว วหโต ปท

เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่า ปุริยาวัตตคาถา

ครึ่งคาถาแรก							
ล	ม	ย	ค	ล	ม	ช	ค
๑	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๒	๑	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
ม	โนปุพพ	คมา ธม	มา	ม	โนเสฏฐา	มโนม	ยา
ครึ่งคาถากลาง							
ล	ย	ย	ล	ค	ส	ช	ค
๑	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๑ ๑ ๒	๑ ๒ ๑	๒
ม	นสา เจ	ปทภูเจ	น	ภา	สติ วา	กโรติ	วา
ครึ่งคาถาหลัง							
ล	ร	ย	ล	ค	ม	ช	ค
๑	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
ต	โต นํ ทุก	ขมนเว	ติ	จก	แก้ว ว	หโต ป	ท

คาถานี้เป็นอนุสุภาฉันท ๘ พยางค์ ประเภท **ปุริยาวัตตคาถา** มี ย ช ย ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ คมา ธม (๑ ๒ ๒)
 มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ มโนม (๑ ๒ ๑)
 และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถากลาง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ ปทภูเจ (๑ ๒ ๒)
 มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ กโรติ (๑ ๒ ๑)
 มี ส อยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว ได้อธิบายไว้ข้างต้นแล้ว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ ขมนเว (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ หโต ป (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

คาถาว่า

รตตสส หิ อุกกุฏิกิ ปหิ ภเว

ทฤษสส โหติ สหสาณูปีติ

มุพหสส โหติ อวกทตติ ปหิ

วิภูจจสส อิทิมิสิ ปหิ

เป็นอินทรวงศาธา และลลิตาคาธา ในชคตฉันท์ ๑๒ พยางค์ เพราะฉะนั้น ก่อนที่จะกล่าวถึงคาธาโดยตรง ผู้วิจัยขอแสดงกฎเกณฑ์ของลลิตาคาธา (อินทรวงศาธากล่าวไว้แล้วข้างต้น) ก่อน แล้วจะได้วิเคราะห์คาธาต่อไป

ลลิตาคาธา ในชคตฉันท์ ๑๒ พยางค์ มีกฎสำหรับท่องจำ คือ

คาถาที่ ๘๒. ว่า วุตตา วูธิ ลลิตา ตภา ชรา

คาถาที่มี ต ภ ช ร คณะ ท่านเรียกว่า ลลิตา

ต คณะ			ภ คณะ			ช คณะ			ร คณะ		
๒	๒	๑	๒	๑	๑	๑	๒	๑	๒	๑	๒
ว	ต	ว	ธ	หิ	ล	ล	ต	ต	ภ	ช	ร

ลลิตาคาธา คือ คาถาที่มี ต ภ ช ร คณะ อยู่ทุกบาทของคาธา คือ เสียงครุลหุมีรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๑ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๑ ๒ จะเห็นได้จากคำว่า วุตตา ว (๑ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า ธิหิ ล (๒ ๑ ๑) เป็น ภ คณะ, คำว่า ลิตา ต (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ และคำว่า ภา ชรา (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ

ต	ต	ช	ร	อินทรวงศาธา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๒	
รตตสส	หิ อุกกุ	ฏิกิ ป	หิ ภเว	
ต	ต	ช	ร	อินทรวงศาธา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๒	
ทฤษสส	โหติ ส	หสาณ	ปีติ	
ต	ต	ช	ร	อินทรวงศาธา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๒	
มุพหสส	โหติ อ	วกทตติ	ติ ปหิ	
ต	ภ	ช	ร	ลลิตาคาธา

๒ ๒ ๑	๒ ๑ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๒	
วิภูฏจน	ทสส อี	ทมีทิ	สํ ปทํ	

คาถานี้เป็นอุปชาติคาถา ซึ่งผสมระหว่างอินทรวงศคาถา (บาทที่ ๑, ๒ และ ๓) เข้ากับ ลลิตาคาถา (บาทที่ ๔) คาถาที่เป็นอินทรวงศคาถา จะมี ต ต ช ร คณะ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครูลหุมีรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๑ ๒ ในบาทที่ ๑ จะเห็นได้จากคำว่า รตตสส (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ทิ อุกุก (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ฎีกํ ป (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ทํ ภเว (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ

บาทที่ ๒ ว่า ทุฏจสส (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, โหติ ส (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, หสานุ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ปีฬิตํ (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ

และบาทที่ ๓ ว่า มุฬหสส (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, โหติ อ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, วกทตติ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ตํ ปทํ (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ

ส่วนบาทที่ ๔ คาถาที่เป็นลลิตาคาถา จะมี ต ภ ช ร คณะ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครูลหุมีรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๑ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๑ ๒ จะเห็นได้จากคำว่า วิภูฏจน (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า ทสส อี (๒ ๑ ๑) เป็น ภ คณะ, คำว่า ทมีทิ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ และคำว่า สํ ปทํ (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ

คาถาว่า

กตฺติหํ จเรยย สามณญํ

จิตตํ เจ น นินวาระย

ปะเท ปเท วิสีเทยย

สงกปะปานํ วสานุโค

เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่า ปุญญาวัตตคาถา

ครึ่งคาถาแรก							
ค	ร	ย	ค	ค	ต	ช	ค
๒	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๒	๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
กตฺติ	หํ จเรย	ย สามณญ	ญํ	จิต	ตํ เจ น	นินวาระ	ย
ครึ่งคาถาหลัง							
ล	ร	ย	ล	ค	ม	ช	ค
๑	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
ป	เท ปเท	วิสีเทย	ย	สง	กปะปานํ	วสานุ	โค

คาถานี้เป็นอนุฎฐาฉันทน์ ๘ พยางค์ ประเภท ปุญญาวัตตคาถา มี ย ช ย ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ ย สามณญ (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ นิวาร (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ วิสเทย (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ วसानุ (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

๔.๑๕.๔ วิเคราะห์ตามหลักอঙ্กลการ

คาถาว่า

ทพโพ จิรตตสมาทิโต

อกุทโก นิปโก อปีหาลุ

สนตฺ ปทํ อชมคมา มุนิ ปฏิจจ

ปรีนิพพุโต กงขติ กาลิ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **ทพโพ, จิรตตสมาทิโต** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กัน

คำว่า **อกุทโก, นิปโก, อปีหาลุ** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กัน

คำว่า **สนตฺ** เป็นวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **ปทํ**

คำว่า **ปทํ** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ **อชมคมา**

คำว่า **กาลิ** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ **กงขติ**

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มรุตาคคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคาถานี้เป็นปทา สัตติมรุตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, วรรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **ทพโพ จิรตตสมาทิโต** มีครุ ๕ ตัว คือ ทพ, โพ, รต, สาท, โต อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๒๒ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อา, ห, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ จ, อิ, อี, อักษรมทรฐาน ๒ ตัว คือ ร, ฐ, อักษรทันตฐาน ๕ ตัว คือ ท, ต, ต, ส, ต, อักษรโอฏฐฐาน ๓ ตัว คือ พ, พ, ม และอักษรกัณฐฐาน ๒ ตัว คือ โอ, โอ

บาทที่ ๒ ว่า **อกุทโก นิปโก อปีหาลุ** มีครุ ๓ ตัว คือ โโก, โโก, หา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๒๐ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๐ ตัว คือ อ, ก, ห, อ, ก, อ, ก, อ, ห, อา, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ อิ, อี, อักษรทันตฐาน ๒ ตัว คือ น, ล, อักษรโอฏฐฐาน ๔ ตัว คือ อุ, ป, ป, อุ และ อักษรกัณฐฐาน ๒ ตัว คือ โอ, โอ

บาทที่ ๓ ว่า **สนฺตํ ปทํ อชฺมคฺมา มฺนิ ปฏฺิจฺจ** มีครุ ๖ ตัว คือ สน, ตํ, ทํ, อช, มา, ฏฺิจ อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๓๐ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๑ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, ค, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๖ ตัว คือ ช, ฌ, อิ, อิ, จ, จ, อักษรมฺฐฐานตัวเดียว คือ ฎ, อักษรทนต์ฐาน ๕ ตัว คือ ส, น, ต, ท, น, อักษรโฏฐฐาน ๕ ตัว คือ ป, ม, ม, อุ, ป และอักษรนาสิกัฐฐาน ๒ ตัว คือ (◌), (◌)

บาทที่ ๔ ว่า **ปรินิพฺพุโต กงฺขติ กาลํ** มีครุ ๕ ตัว คือ นิพ, โต, กง, กา, ล อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๒๓ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ อ, ก, อ, ง, ช, อ, ก, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ อิ, อิ, อิ, อักษรมฺฐฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทนต์ฐาน ๔ ตัว คือ น, ต, ต, ล, อักษรโฏฐฐาน ๔ ตัว คือ ป, พ, พ, อุ, อักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โ และอักษรนาสิกัฐฐานตัวเดียว คือ (◌)

(๓) **สมตาคฺณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมฺฐสมตาคฺณ มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สติดล) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมฺฐสมตาคฺณ มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตาคฺณ มีพยัญชนะสติดลและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **ทพฺโพ จิรฺรตฺตสมาทิโต** เป็นเกวลมฺฐสมตาคฺณ

บาทที่ ๒ ว่า **อกุหโก นิปโก อปีหาลุ** เป็นเกวลมฺฐสมตาคฺณ

บาทที่ ๓ ว่า **สนฺตํ ปทํ อชฺมคฺมา มฺนิ ปฏฺิจฺจ** เป็นมิสสกสมตาคฺณ

บาทที่ ๔ ว่า **ปรินิพฺพุโต กงฺขติ กาลํ** เป็นมิสสกสมตาคฺณ

กาลานี้จัดเป็นมิสสกสมตาคฺณ เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๒ พยางค์ มี ฌ ใน อชฺมคฺมา ในบาทที่ ๓, ข ใน กงฺขติ ในบาทที่ ๔ และผสมอยู่กับสติดลอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ ก, ก, ก, ค, ก, ก, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ ช, จ, จ, อักษรทนต์ฐาน ๑๒ ตัว คือ ท, ต, ต, ต, น, น, ต, ท, น, น, ต, ต, และโฏฐฐาน ๑๒ ตัว คือ พ, พ, ม, ป, ป, ป, ม, ม, ป, ป, พ, พ, จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมาลตาคฺณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมาลตาคฺณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสติดลจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณฺฑิตที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัถสุขุมาลตาคฺณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในกาลานี้เป็น สัทสุขุมาลตาคฺณ ในกาลานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิตอักษรอยู่ ๒ พยางค์ มี ฌ ใน อชฺมคฺมา ในบาทที่ ๓, ข ใน กงฺขติ ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือ สัณฺฑิตที่ออกเสียงยาก คือบทสมาสในรูปว่า จิรฺรตฺตสมาทิโต (จิร + รตฺต + สมหาทิโต) บทสนธิว่า อชฺมคฺมา (อชิ + อคฺมา) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมาลตาคฺณ

(๕) **อรรถพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์นิมิตที่ก่อให้เกิดสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

- ก. สัทอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยศัพท์
 - ข. อรรถอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยเนื้อความ
- ในกาลานี้เป็น สัทอรรถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

กาลานี้ว่า

ยทา อโสภํ วิรชํ อสงขตํ
 สนตํ ปทํ สพพกิเลสโสธณํ
 ภาเวติ สญโณชนพนฺธณจฺฉิทํ
 ตโต รตํ ปรมตฺรํ น วินฺทติ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **อโสภํ, วิรชํ, อสงขตํ, สนตํ, สพพกิเลสโสธณํ** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กัน

คำว่า **ปทํ** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ภาเวติ

คำว่า **สญโณชนพนฺธณจฺฉิทํ** เป็นวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน ปทํ

คำว่า **ตโต** เป็นบทอุปาทาน วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ น วินฺทติ

คำว่า **ปรมตฺรํ** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ รตํ

คำว่า **รตํ** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ น วินฺทติ

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มธฺรตาคคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในกาลานี้เป็นพาสัตติมธฺรตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, วรรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **ยทา อโสภํ วิรชํ อสงขตํ** มีครุ ๖ ตัว คือ ทา, โส, ภํ, ชํ, สง, ตํ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๒๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๓ ตัว คือ อ, อา, อ, ก, อ, อ, อ, อ, อ, ง, ข, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ ย, อิ, ช, อักษรมฺฐฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทนต์ฐาน ๔ ตัว คือ ท, ส, ส, ต, อักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โอ, อักษรทนต์ฐานตัวเดียว คือ ุ และอักษรนาสิกฐาน ๓ ตัว คือ (°), (°), (°)

บาทที่ ๒ ว่า **สนตํ ปทํ สพพกิเลสโสธณํ** มีครุ ๗ ตัว คือ สน, ตํ, ทํ, สพ, เล, โส, น อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๒๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๐ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, ก, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ อิ, อักษรทนต์ฐาน ๑๐ ตัว คือ ส, น, ต, ท, ส, ล, ส, ส, ฐ, น,

อักษรโอภาฐาน ๓ ตัว คือ ป, พ, ฬ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรกัณฐโอภาฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรนาสิกัณฐาน ๓ ตัว คือ (◌), (◌), (◌)

บาทที่ ๓ ว่า **ภาเวติ สลโยชนพจนจฉิท** มีครุ ๗ ตัว คือ ภา, เว, สล, โย, พน, นจ, ทั อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๒๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ อา, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๗ ตัว คือ อิ, ฤ, ॠ, ช, จ, ञ, อิ, อักษรทันฐาน ๗ ตัว คือ ต, ส, न, न, ङ, न, त, อักษรโอภาฐาน ๒ ตัว คือ ภา, พ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรกัณฐโอภาฐานตัวเดียว คือ โอ, อักษรทันโถฐานตัวเดียว คือ ฤ, และอักษรนาสิกัณฐานตัวเดียว คือ (◌)

บาทที่ ๔ ว่า **โต รติ प्रमत्रं न विनृति** มีครุ ๔ ตัว คือ โต, ติ, ร, ิน อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๒๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ อิ, ฤ, ॠ, อักษรมุทฐาน ๓ ตัว คือ ॠ, ॠ, ॠ, อักษรทันฐาน ๘ ตัว คือ ต, ต, ต, ต, न, न, त, त, อักษรโอภาฐาน ๒ ตัว คือ ป, म, อักษรกัณฐโอภาฐานตัวเดียว คือ โอ, อักษรทันโถฐานตัวเดียว คือ ฤ, และอักษรนาสิกัณฐาน ๒ ตัว คือ (◌), (◌)

(๓) **สมตาคณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

- ก. เกวลมุตสมตาคณ มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สลิถ) ฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ข. เกวลมุตสมตาคณ มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิถ) ฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ค. มิสสกสมตาคณ มีพยัญชนะสลิถและธนิถผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **ยथा ओसं वरिं ओसं** เป็นมิสสกสมตาคณ

บาทที่ ๒ ว่า **सन्तं पं सपुकिसेसोनं** เป็นมิสสกสมตาคณ

บาทที่ ๓ ว่า **ภาवेति สลโยชนพจนจฉิท** เป็นมิสสกสมตาคณ

บาทที่ ๔ ว่า **โต รติ प्रमत्रं न विनृति** เป็นเกวลมุตสมตาคณ

คานานี้จัดเป็นมิสสกสมตาคณ เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิถอักษรอยู่ ๕ พยางค์ มี **ข** ใน **ओसं** ในบาทที่ ๑, **ธ** ใน **सपुकिसेसोनं** ในบาทที่ ๒, **ภา** ใน **ภาवेति**, **ธ**, **ฉิ** ใน **สลโยชนพจนจฉิท** ในบาทที่ ๔ และผสมอยู่กับสลิถอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐาน ๓ ตัว คือ ก, ङ, ङ, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ ช, ॠ, ॠ, च, ञ, อักษรทันฐาน ๑๙ ตัว คือ त, त, न, त, त, न, त, न, न, न, त, त, त, त, न, न, त, त, และโอภาฐาน ๖ ตัว คือ ป, प, प, प, प, म, จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลตาคณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสลิถจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิถอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัถสุขุมลตาคณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคานานี้เป็น สัทสุขุมลตาคณ ในคานานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิถอักษรอยู่ ๕ พยางค์ มี **ข** ใน **ओसं** ในบาทที่ ๑, **ธ** ใน **सपुकिसेसोनं** ในบาทที่ ๒, **ภา** ใน **ภาवेति**, **ธ**, **ฉิ** ใน **สลโยชนพจนจฉิท** ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือสัณโยคที่ออกเสียงยาก คือบท

สมาสในรูปว่า สพพกิเลสโสธนํ (สพพ + กิเลส + โสธนํ) **สณโณชนพนฺธณจฺฉิทฺถิ** (สณโณชน + พนฺธณ + จฺฉิทฺถิ) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมาลตาคุณ

(๕) **อรรถพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์ณโทษที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัททอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อรรถอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในกาลานี้เป็น สัททอรรถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

กาลาน่า

อปฺปมาโท อมตํ ปทํ

ปมาโท มจฺจุโน ปทํ

อปฺปมตฺตา น มียนฺติ

เย ปมตฺตา ยถา มตา.

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **อปฺปมาโท** เป็นบทประธาน วางไว้ต้นประโยค

คำว่า **อมตํ** เป็นบทสามีสัมพันธ์ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปทํ

คำว่า **ปมาโท** เป็นบทประธาน วางไว้ต้นประโยค

คำว่า **มจฺจุโน** เป็นบทสามีสัมพันธ์ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ ปทํ

คำว่า **อปฺปมตฺตา (ขนา)** เป็นบทประรศย วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์ คือ มียนฺติ

คำว่า **น** เป็นบทนิบาตบอกปฏิเสธ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ มียนฺติ

คำว่า **เย** เป็นบทวิเศษณะ ขยายคำว่า ขนา (โยคเข้ามา) วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์

คือ ปมตฺตา

คำว่า **ยถา** เป็นบทอุปมา วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ มตา

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มธรรตาคคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในกาลานี้เป็นปทาสัตติมธรรตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **อปฺปมาโท อมตํ ปทํ** มีครุ ๕ ตัว คือ อป, มา, โท, ตํ, ทํ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ อ, อ, อา, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรทันตฐาน ๓ ตัว คือ ท, ต, ท, และอักษรโอฏฐฐาน ๕ ตัว คือ ป, ป, ม, ม, ป, อักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรนาสิกัณฐฐาน ๒ ตัว คือ (°), (°)

บาทที่ ๒ ว่า **ปมาโท มจฺจโน ปทํ** มีครุ ๕ ตัว คือ มา, โท, มจ, โน, ทํ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อ, อา, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ จ, จ, อักษรทนต์ฐาน ๓ ตัว คือ ท, น, ท, อักษรโองฐฐาน ๕ ตัว คือ ป, ม, ม, อุ, ป, อักษรกัณฐฐาน ๒ ตัว คือ โอ, โโอ และอักษรนาสิกฐานตัวเดียว คือ (ˆ)

บาทที่ ๓ ว่า **อปฺปมตฺตา น มียนฺติ** มีครุ ๕ ตัว คือ อป, มต, ตา, มี, ยน อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อ, อ, อ, อา, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ อี, ย, อิ, อักษรทนต์ฐาน ๕ ตัว คือ ต, ต, น, น, ต และอักษรโองฐฐาน ๔ ตัว คือ ป, ป, ม, ม

บาทที่ ๔ ว่า **เย ปมตฺตา ยถา มตา** มีครุ ๕ ตัว คือ เย, มต, ตา, ถา, ตา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อ, อา, อ, อา, อ, อา, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ ย, ย, อักษรทนต์ฐาน ๔ ตัว คือ ต, ต, ถ, ต, อักษรโองฐฐาน ๖ ตัว คือ ป, ม, ม และอักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ

(๓) **สมตาคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

- ก. เกวลมฺหุสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สติด) ฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ข. เกวลมฺกฐสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะสติดและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **อปฺปมาโท อมตํ ปทํ** เป็นเกวลมฺหุสมตา

บาทที่ ๒ ว่า **ปมาโท มจฺจโน ปทํ** เป็นเกวลมฺหุสมตา

บาทที่ ๓ ว่า **อปฺปมตฺตา น มียนฺติ** เป็นเกวลมฺหุสมตา

บาทที่ ๔ ว่า **เย ปมตฺตา ยถา มตา** เป็นมิสสกสมตา

กาลานี้จัดเป็นมิสสกสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๑ พยางค์ มี ถา ใน ยถา ในบาทที่ ๔ และผสมอยู่กับสติดอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรทนต์ฐาน ๑๔ ตัว คือ ท, ต, ท, ท, น, ท, ต, ต, น, น, ต, ต, ต, ต และโองฐฐาน ๑๖ ตัว คือ ป, ป, ม, ม, ป, ป, ม, ม, ป, ป, ป, ม, ม, ป, ม, ม จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมาลตาคุณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมาลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสติดจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัถสุขุมาลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในกาลานี้เป็น สัทสุขุมาลตาคุณ ในกาลานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิตอักษรอยู่ ๑ พยางค์ มี ถา ใน ยถา ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือสัณโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสมาสในรูปว่า อปฺปมาโท (น + ปมาโท) อปฺปมตฺตา (น + ปมตฺตา) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมาลตาคุณ

(๕) **อรรถพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์ณโทษที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อรรถอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในกาลานี้เป็น สัทอรรถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

กาลานว่า

มโนปุพพวงคมา ธมมา

มโนเสฏฐา มโนมยา

มนสา เจ ปทภูเจน

ภาสติ วา กโรติ วา

ตโต นั ทุกขมนเวติ

จกุกั อิว วโโต ปหิ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **ธมมา** เป็นบทประธาน

คำว่า **มโนปุพพวงคมา, มโนเสฏฐา, มโนมยา** เป็นบทวิเศษณะของ ธมมา

คำว่า **ปทภูเจน** เป็นบทวิเศษณะ วางไว้ใกล้กับบทวิเศษณะ คือ มนสา

คำว่า **เจ** เป็นบทนิบาตที่อยู่หน้าประโยคไม่ได้ จึงจำเป็นต้องวางไว้เป็นตัวที่ ๒

คำว่า **ภาสติ, กโรติ** เป็นบทกิริยาวางไว้ใกล้กัน

คำว่า **วา ศัพท์** เป็นบทวิกัปตถะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์คือ ภาสติ, กโรติ

คำว่า **ตโต** เป็นบทเหตุ จึงวางไว้หน้าประโยค

คำว่า **นั** เป็นบทอวุตตกัมม วางไว้ใกล้บทกิริยา คือ อนุเวติ

คำว่า **ทุกขั** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้บทกิริยา คือ อนุเวติ

คำว่า **จกุกั อิว วโโต ปหิ** เป็นบทอุปมานะ วางไว้ใกล้กับคำอุปมา คือ ตโต นั ทุก

ขมนเวติ

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มธรรตาคคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในพระคาถานี้เป็นปทาสดติมธรรตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **มโนปุพพวงคมา ธมมา** มีครุ ๖ ตัว คือ โน, ปุพ, พง, มา, ธม, มา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ อ, อ, ง, ค, อ, อา, อ, อา, อักษรทันตฐาน ๒ ตัว คือ น, ฐ, มีอักษรโอรุฐาน ๘ ตัว คือ ม, ป, อุ, พ, พ, ม, ม, ม และอักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โอ

บาทที่ ๒ ว่า **มโนเสฏฐา มโนมยา** มีครุ ๕ ตัว คือ โน, เสฏ, ฐา, โน, ยา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อ, อา, อ, อ, อา, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ ย, อักษรมัทฐาน ๒ ตัว คือ ฎ, ฐ, อักษรพันฐาน ๓ ตัว คือ น, ส, น, มีอักษรโอฐฐาน ๓ ตัว คือ ม, ม, ม, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ และอักษรกัณฐฐาน ๒ ตัว คือ โอ, โโอ

บาทที่ ๓ ว่า **มนสา เจ ปทุญฺเฐน** มีครุ ๔ ตัว คือ สา, เจ, พุ, เฐ อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อ, อ, อา, อ, อ, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ จ, อักษรมัทฐาน ๒ ตัว คือ ฎ, ฐ, อักษรพันฐาน ๔ ตัว คือ น, ส, ท, น, อักษรโอฐฐาน ๓ ตัว คือ ม, ป, อุ, อักษรกัณฐतालฐาน ๒ ตัว คือ เอ, เอ

บาทที่ ๔ ว่า **ภาสติ วา กโรติ วา** มีครุ ๔ ตัว คือ ภา, วา, โร, วา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อา, อ, อา, ก, อ, อา, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ อี, อี, อักษรมัทฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรพันฐาน ๓ ตัว คือ ส, ต, ต, อักษรโอฐฐานตัวเดียว คือ ฤ, อักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรพันฐาน ๒ ตัว คือ ว, ว

บาทที่ ๕ ว่า **ตโต นํ ทุกขมเนวติ** มีครุ ๕ ตัว คือ โต, นํ, ทุก, มน, เว อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๕ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อ, อ, ก, ข, อ, อ, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ อี, อักษรพันฐาน ๖ ตัว คือ ต, ต, น, ท, น, ต, อักษรโอฐฐาน ๒ ตัว คือ อุ, ม, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรพันฐาน ๒ ตัว คือ ว และอักษรนาสิกฐานตัวเดียว คือ (°)

บาทที่ ๖ ว่า **จกัถว วหโต ปทํ** มีครุ ๔ ตัว คือ จก, ถ, ทั, ทั อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๖ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๐ ตัว คือ อ, ก, ก, อ, อ, อ, ห, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ จ, อักษรพันฐาน ๒ ตัว คือ ต, ท, อักษรโอฐฐานตัวเดียว คือ ป, อักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โอ, อักษรพันฐาน ๒ ตัว คือ ว, ว และอักษรนาสิกฐาน ๒ ตัว คือ (°), (°)

(๓) **สมตาคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมุตสมตาคุณ มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สลิล) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมุตสมตาคุณ มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตาคุณ มีพยัญชนะสลิลและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **มโนปุพฺพคฺมา ธมฺมา** เป็นมิสสกสมตาคุณ

บาทที่ ๒ ว่า **มโนเสฏฐา มโนมยา** เป็นมิสสกสมตาคุณ

บาทที่ ๓ ว่า **มนสา เจ ปทุญฺเฐน** เป็นมิสสกสมตาคุณ

บาทที่ ๔ ว่า **ภาสติ วา กโรติ วา** เป็นมิสสกสมตาคุณ

บาทที่ ๕ ว่า **ตโต นํ ทุกขมเนวติ** เป็นมิสสกสมตาคุณ

บาทที่ ๖ ว่า **จกัถว วหโต ปทํ** เป็นเกวลมุตสมตาคุณ

คานานี้จัดเป็นมิสสกสมตาคุณ เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๕ พยางค์ มี ธ ใน ธมมา ในบาทที่ ๑, มี ฐ ใน มโนเสฏฐา ในบาทที่ ๒, มี เฐ ใน ปทุญฺเฐน ในบาทที่ ๓, มี ภา ใน ภาสติ ในบาทที่ ๔, มี ข ใน ทุกขมเนวติ ในบาทที่ ๕ และผสมอยู่กับ

สัทอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ ง, ค, ก, ก, ก, ก, ห, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ จ, ฉ, อักษรมัทฐาน ๒ ตัว คือ ฎ, ฏ, อักษรทันฐาน ๑๖ ตัว คือ น, น, น, น, ท, น, ต, ต, ต, ต, น, ท, น, ต, ต, ท และโอฏฐฐาน ๑๔ ตัว คือ ม, ป, พ, พ, ม, ม, ม, ม, ม, ม, ม, ป, ม, ป จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลดาคุณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลดาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสัทอักษรจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัถสุขุมลดาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในกาลานี้เป็น สัทสุขุมลดาคุณ ในกาลานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิธอักษรอยู่ ๕ พยางค์ มี ธ ใน ธมมา ในบาทที่ ๑, มี ฐา ใน มโนเสฏฐา ในบาทที่ ๒, มี ฐ ใน ปทภูเรน ในบาทที่ ๓, มี ภา ใน ภาสติ ในบาทที่ ๔, มี ข ใน ทุกขมเนวติ ในบาทที่ ๕ และไม่มีสนธิหรือสัณโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า ทุกขมเนวติ (ทุกข์ + อนุเวติ) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลดาคุณ

(๕) **อัถพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กณโฑที่ก่อให้เกิดสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอัถพยัตติคุณ อัถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถอัถพยัตติคุณ อัถพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในกาลานี้เป็น สัทอัถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

กาลานี้ว่า

รตตสส หิ อุกกุฏิกิ ปหิ ภเว

ทูลลสส โหติ สหसानุปีหิติ

มูฬสส โหติ อวทตติ ปหิ

วิภูจจทสส อิทิมิสิส ปหิ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **รตตสส** เป็นบทสามีสัมพันธะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปหิ

คำว่า **อุกกุฏิกิ** เป็นบทวิภินทิตตา วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ภเว

คำว่า **ปหิ** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับกิริยาคุมพากย์ คือ ภเว

คำว่า **ทฤษฏส** เป็นบทสามีสัมพันธ์ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ ปท (โยคมา)
 คำว่า **สหสาณูปินิต** เป็นบทวิทิตกัตตา วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ โหติ
 คำว่า **มูหุทส** เป็นบทสามีสัมพันธ์ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปท
 คำว่า **อวกทตมิต** เป็นบทวิทิตกัตตา วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ โหติ
 คำว่า **วิวญญจทส** เป็นบทสามีสัมพันธ์ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน ปท
 คำว่า **อิท, อีทิส** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปท
ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มรุตาคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคาถานี้เป็นพาสัตติมรุตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **รตตสท หิ อุกกุกิ ปท ภาเว** มีครุ ๖ ตัว คือ รต, ตส, อุก, ก, ท, เว อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๒๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๑ ตัว คือ อ, อ, อ, ห, ก, ก, ก, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ อิ, อิ, อักษรมูทฐาน ๒ ตัว คือ ร, ฎ, อักษรทันตฐาน ๕ ตัว คือ ต, ต, ส, ส, ท, และอักษรโอรุฐาน ๔ ตัว คือ อุ, อุ, ป, ฌ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรทันโตรุฐานตัวเดียว คือ ว และอักษรนาสิกัณฐฐาน ๒ ตัว คือ (°), (°)

บาทที่ ๒ ว่า **ทฤษฏส โหติ สหสาณูปินิต** มีครุ ๖ ตัว คือ ทฎ, ฐส, โห, สา, ปิ, ต อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๒๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ อ, อ, ห, อ, ห, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ อิ, อิ, อิ, อักษรมูทฐาน ๓ ตัว คือ ฎ, ฌ, ฬ, อักษรทันตฐาน ๘ ตัว คือ ท, ส, ส, ต, ส, ส, น, ต, อักษรโอรุฐาน ๓ ตัว คือ อุ, อุ, ป, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรนาสิกัณฐฐานตัวเดียว คือ (°)

บาทที่ ๓ ว่า **มูหุทส โหติ อวกทตมิต ปท** มีครุ ๖ ตัว คือ มู, ห, โห, กท, ต, ท อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๒๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๑ ตัว คือ ห, อ, อ, ห, อ, อ, ก, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ อิ, อิ, อักษรมูทฐาน ๓ ตัว คือ ฬ, ท, ฌ, อักษรทันตฐาน ๕ ตัว คือ ส, ส, ต, ต, ท, อักษรโอรุฐาน ๓ ตัว คือ ม, อุ, ป, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ โอ, อักษรทันโตรุฐานตัวเดียว คือ ว และอักษรนาสิกัณฐฐาน ๒ ตัว คือ (°), (°)

บาทที่ ๔ ว่า **วิวญญจทส อิทมิติส ปท** มีครุ ๖ ตัว คือ วิ, ญ, ทส, มี, ส, ท อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๓๐ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๖ ตัว คือ อิ, จ, ฉ, อิ, อิ, อิ, อักษรมูทฐาน ๒ ตัว คือ ฎ, ฎ, อักษรทันตฐาน ๗ ตัว คือ ท, ส, ส, ท, ท, ส, ท, อักษรโอรุฐาน ๒ ตัว คือ ม, ป, อักษรทันโตรุฐาน ๒ ตัว คือ ว, ว และอักษรนาสิกัณฐฐาน ๒ ตัว คือ (°), (°)

(๓) **สมตาคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

- ก. เกวลมุตสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สติด) ฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ข. เกวลญุทสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะสติดและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **รตตสท หิ อุกกุกิ ปท** เป็นเกวลมุตสมตา

บาทที่ ๒ ว่า **ทฤษฏส โหติ สหสาณูปีฬิต** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๓ ว่า **มูฬส โหติ อวกฑฒิต ปท** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๔ ว่า **วิวญจทส อิทมิทิส ปท** เป็นมิสสกสมตา

คานี้จัดเป็นมิสสกสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิธอักษรอยู่ ๓ พยางค์ มี **จส** ใน ทฤษฏส ในบาทที่ ๒, **ฒิ** ใน อวกฑฒิต ในบาทที่ ๓, **จ** ใน วิวญจทส ในบาทที่ ๔ และผสมอยู่กับสิธอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษร กัณฐฐาน ๔ ตัว คือ ก, ก, ก, ก, อักษรมูทฐาน ๖ ตัว คือ ฎ, ฎ, ณ, ฑ, ฎ, ฎ, อักษรทันฐาน ๑๔ ตัว คือ ต, ต, ท, ท, ต, น, ต, ต, ต, ท, ท, ท, ท, และโอฐฐาน ๖ ตัว คือ ป, ป, ม, ป, ม, ป จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลตาคุณ** ความนุ่มนวลชดช้อย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะมีพยัญชนะสิธจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัธสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคานี้เป็น สัทสุขุมลตาคุณ ในคานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิธอักษรอยู่ ๓ พยางค์ มี **จส** ใน ทฤษฏส ในบาทที่ ๒, **ฒิ** ใน อวกฑฒิต ในบาทที่ ๓, **จ** ใน วิวญจทส ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือสัโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า สหสาณูปีฬิต (สหสา + อนุพีฬิต) อิทมิทิส (อิท + อิทิส) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลตาคุณ

(๕) **อัธพัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กัณฐที่ก่อให้เกิดสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอัธพัตติคุณ อัธพัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัธอัธพัตติคุณ อัธพัตติคุณโดยเนื้อความ

ในคานี้เป็น สัทอัธพัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

คานว่า

กติห จเรยย สามณญ

จิตต์ เจ น นิวารเย

ปเท ปเท วิสีเทยย

สงกปปาน วสานุโค

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **กติห** เป็นบทอัธจันตสัโยคะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน จเรยย

คำว่า **สามถุณ** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ จเรย
 คำว่า **จิตต์** เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ น นิวารเย
 คำว่า **น** เป็นบทนิบาตบอปปุเสธ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ นิวารเย
 คำว่า **ปเท ปเท** เป็นบทอาธาร วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ วิสีเทย
 คำว่า **สงกุปาน** เป็นบทสามีสัมพันธะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ วสานุโค
ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มรุตาคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคานานี้เป็นปทาสดติมรุตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, วรรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **กติห จเรยย สามถุณ** มีครุ ๕ ตัว คือ ห, เรย, สา, มถ, ถ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๒๒ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ ก, อ, ห, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๖ ตัว คือ อ, จ, ย, ย, ถ, ถ, อักษรมูทฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทันตฐาน ๒ ตัว คือ ต, ส, และอักษรโอรฐฐานตัวเดียว คือ ม, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ และอักษรนาสิกฐาน ๒ ตัว คือ (◌), (◌)

บาทที่ ๒ ว่า **จิตต์ เจ น นิวารเย** มีครุ ๕ ตัว คือ จิต, ต, เจ, วา, เย อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๔ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ จ, อ, จ, อ, ย, อักษรมูทฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทันตฐาน ๔ ตัว คือ ต, ต, น, น, อักษรกัณฐतालฐาน ๒ ตัว คือ เอ, เอ, อักษรทันโตฐฐานตัวเดียว คือ ว และอักษรนาสิกฐานตัวเดียว คือ (◌)

บาทที่ ๓ ว่า **ปเท ปเท วิสีเทย** มีครุ ๔ ตัว คือ เท, เท, สี, เทย อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อักษรทันตฐาน ๔ ตัว คือ ท, ท, ส, ท, อักษรโอรฐฐาน ๒ ตัว คือ ป, ป, อักษรกัณฐतालฐาน ๓ ตัว คือ เอ, เอ, เอ และอักษรทันโตฐฐานตัวเดียว คือ ว

บาทที่ ๔ ว่า **สงกุปาน วสานุโค** มีครุ ๖ ตัว คือ สง, กป, ปา, น, สา, โค อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ อ, ง, ก, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรทันตฐาน ๔ ตัว คือ ส, น, ส, น, อักษรโอรฐฐาน ๓ ตัว คือ ป, ป, อ, อักษรกัณฐฐฐานตัวเดียว คือ โอ, อักษรทันโตฐฐานตัวเดียว คือ ว และอักษรนาสิกฐานตัวเดียว คือ (◌)

(๓) **สมตาคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

- ก. เกวลมทุสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สลิถ) ฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ข. เกวลณฐสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะสลิถและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **กติห จเรยย สามถุณ** เป็นเกวลมทุสมตา

บาทที่ ๒ ว่า **จิตต์ เจ น นิวารเย** เป็นเกวลมทุสมตา

บาทที่ ๓ ว่า **ปเท ปเท วิสีเทย** เป็นเกวลมทุสมตา

บาทที่ ๔ ว่า **สงกุปาน วสานุโค** เป็นเกวลมทุสมตา

กาลานี้จัดเป็นเกวลมทุสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกัน โดยผสมอยู่กับสัทอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ จ, ญ, ญ, จ, จ, อักษรพันฐาน ๙ ตัว คือ ต, ต, ต, น, น, ท, ท, น, น, และโอฏฐาน ๕ ตัว คือ ม, ป, ป, ป, ป จึงทำให้เกิดความไพเราะ

(๔) สุขุมลตาคคุณ ความนุ่มนวลชดช้อย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะมีพยัญชนะสัทอักษรจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สังกโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัถลสุขุมลตาคคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในกาลานี้เป็น สัทสุขุมลตาคคุณ ในกาลานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐาน ๔ ตัว คือ ก, ง, ก, ค, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ จ, ญ, ญ, จ, จ, อักษรพันฐาน ๙ ตัว คือ ต, ต, ต, น, น, ท, ท, น, น, และโอฏฐาน ๕ ตัว คือ ม, ป, ป, ป, ป และไม่มีสนธิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า กติหิ (กติ + อหิ) วसानุโค (วส + อนุโค) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลตาคคุณ

(๕) อัถลพยัตติคุณ รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กณโฑษที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอัถลพยัตติคุณ อัถลพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถลอัถลพยัตติคุณ อัถลพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในกาลานี้เป็น สัทอัถลพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

๔.๑๕.๕ สรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์ ปท ศัพท์ตามที่ได้นำเสนอมาตามกลุ่มคัมภีร์สัทททวิเสส ขอสรุปดังต่อไปนี้

ปท ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก ปท ธาตุ + อ ปัจจัย มีความหมาย ๑๑ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **จान** ที่ตั้ง (๒) **ปริตตาด** การคุ้มครอง (๓) **นิพพาน** พระนิพพาน (๔) **การณ** เหตุ-การณ (๕) **สทท** บท-ศัพท์-คำ (๖) **วตถ** พัสตุ-สิ่งของ (๗) **โกฏฐาส** ภาค-ส่วน-ตอน (๘) **ปาท** เท้า (๙) **ตลลณณ** รอยเท้า (๑๐) **สรี** ร่างกาย (๑๑) **อารมณ** อารมณ์ อุทาหรณ์ที่นำมาอ้างอิงในแต่ละความหมายนั้น มีที่เป็นฉันทประเภทต่าง ๆ ประกอบด้วย อุปปฏิตาคาธา, โทธกคาธา, อินทรวงศคาธา, วังสิฏฐคาธา, ปฐมขการวิปูลาคาธา, ปฐยวัตตคาธา และลิตตาคาธา และเป็นสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ (๑) ปสาทคคุณ (๒) มธฐตาคคุณ (๓) สมตาคคุณ (๔) สุขุมลตาคคุณ (๕) อัถลพยัตติคุณ

๔.๑๖ วิเคราะห์ โปกฺขร ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาลี ตามคัมภีร์สัททาวีสเสส

บทบาลีว่า โสวณณมย โปกฺขร, โปกฺขรปตเตว, วณฺณโปกฺขรตาย, เสตโปกฺขรสทิสเ ที่มิ โปกฺขร ศัพท์ประกอบอยู่ ผู้วิจัยเห็นควรนำมาศึกษาวิเคราะห์ โดยเริ่มศึกษาตั้งแต่ด้านหลักภาษา พจนานุกรมไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๔.๑๖.๑ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักภาษา

โปกฺขร ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ปุส (โปสเน=เลี้ยง-เลี้ยงดู/วุฑฺฒิมหิ=เจริญ-รุ่งเรือง, เสกเสนหปุรณ=รอด-รอด, ติด-เส่นหา, ให้เต็ม, ทยหวิภาค=เผา-ไหม้, จำแนก, อุสฺสคฺเค=สละ) + ขร มีกระบวนการสร้างศัพท์ ดังนี้

ปุส		
ปุส + ขร	ลง ขร ปัจจัย	กวจิ ชาติวิภตติป ฯ
ปุส + ขร	ลบสระ อ ท้าย ปุส ชาติ	ชาติสฺสนโต โลโป ฯ
โปส + ขร	วุทธิ อุ เป็น โอ	อญฺเญสุ จ
โปกฺ + ขร	เปลี่ยน ส ท้ายชาติ เป็น ก	จ-ศัพท์ ใน โก เข จ
สำเร็จรูปเป็น โปกฺขร		

๔.๑๖.๒ วิเคราะห์ศัพท์ตามพจนานุกรม

โปกฺขร ศัพท์มีความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์อภิธานปทีปิกาคาถาที่ ๘๒๗ ได้กล่าวเป็นคาถาไว้ว่า

โปกฺขรํ ปทุมํ เทเห
 สุนทรตเต จ สลิลเ
 วชฺชกณฺทมฺเขปิ จ;
 มาตงฺคกรโกฏฺถิยํ.

โปกฺขรศัพท์ มีความหมาย ๖ อย่าง คือ (๑) ปทุมะ ดอกบัว (๒) เทเห ร่างกาย (๓) วชฺชกณฺทมฺเขชะ ช่องพินและปากกลองเป็นต้น (๔) สุนทรตเต ความงาม (๕) สลิละ น้ำ (๖) มาตงฺคกรโกฏฺถิ ปลายวงช้าง

เมื่อทราบความหมายของ โปกฺขร ศัพท์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ต่อไปจะได้นำเสนอรูปวิเคราะห์พร้อมอุทาหรณ์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

โปเสติ วฑฺฒติ สหฺเทติ โปกฺขโร ชื่อว่าโปกฺขระ เพราะทำให้เสียงดังกังวาน

กฏฺฐาทีหิ โทณฺนิสณฺจานน กตฺ วชฺชกณฺทํ โปกฺขโร นาม ชื่อว่าโปกฺขระ เพราะเขานำไม้เป็นต้นมาทำสัณฐานเป็นช่องของพิน

โปเสติ อเนนาติ โปกฺขโร ชื่อว่าโปกฺขระ เพราะเป็นเครื่องมือเลี้ยง

โปสียติ ชเลนาติ โปกฺขรํ ชื่อว่าโปกฺขระ เพราะถูกน้ำเลี้ยงไว้

โปกฺขเร ชเล ชาตฺนติ โปกฺขรํ ชื่อว่าโปกฺขระ เพราะเกิดในน้ำ

มีอุทาหรณ์ประกอบ ดังนี้

๑. ปทุม แปลว่า บัว, ดอกบัว

อุทาหรณ์: วาริ โปกฺขรปตเตว

อารคฺเคริว สาสโป

โย น ลิมปติ^{๖๐๙} กาเมสุ ตมห์ พุริมิ พราหมณ^{๖๑๐}

ผู้ใดไม่ติดในกามทั้งหลาย เหมือนน้ำไม่ติดอยู่บนใบบัว เหมือนเมล็ดพันธุ์
ฝังกาดไม่ติดอยู่บนปลายเหล็กแหลม เราเรียกผู้นี้ว่า พราหมณ์

โปกฺขรปตเต ปตติตฺตูกพินฺทุ วีย วิวิตติตฺตวาปี ปฺรคฺลเมว ยาตี^{๖๑๑} ย่อมล่วงเข้าไปสู่ลำพระ
ศอเหมือนหยาดน้ำที่ตกลงบนใบบัว

โปกฺขรสาตีตี^{๖๑๒} อิทํ ตสฺส นามํ. กสฺมา โปกฺขรสาตีตี วุจฺจติ ? ตสฺส กิร กาโย เสต-
โปกฺขรสีโส^{๖๑๓} คำว่า **โปกฺขรสาตี** นี้ เป็นชื่อของพราหมณ์นั้น เพราะเหตุไรจึงเรียกว่า โปกฺขรสาตี ได้
ทราบว่า กายของพราหมณ์นั้นเป็นเช่นกับกลีบบัวขาว

เสตโปกฺขรสีโสตี เสตปทุมวณฺโณ^{๖๑๔} บทว่า เสตโปกฺขรสีโส คือ มีสีเหมือนบัวขาว

เตสุ กิร เอโก ทิมวณฺตปฺสเส โปกฺขรณฺนิยา ปทุเม นิพฺพตฺโต อณฺนตโร ตาปโส ตํ ปทุมํ
คเหตุวา ตตฺถ สยิตํ ทารกํ ทิสฺวา สํวชฺเฒตฺวา รณฺโถ ทสฺเสสิ. **โปกฺขเร** สยิตตฺตา โปกฺขรสาตีตี จสฺส
นามมกาสิ.^{๖๑๕} นัยว่า บรรดาพราหมณ์สองคนนั้น คนหนึ่งเกิดในดอกบัวในสระโบกฺขรณฺนิ ช้างหิมวันต-
ประเทศ ตาปสองค้หนึ่งเก็บดอกบัวนั้น เห็นทารกนอนอยู่ในดอกบัวนั้น เลี้ยงให้เจริญเติบโตแล้ว จึง
นำไปถวายพระราชา เพราะทารกนั้นนอนอยู่ในดอกบัว จึงชื่อว่า **โปกฺขรสาตี**

เต กิร ทวีทิ หตฺเถทิ สุวณฺณทณฺฑํ คเหตุวา เอกํ โปกฺขรปตฺตํ อุกกมิตฺวา อนนฺตเร **โปกฺขร-
ปตเต** สุวณฺณทณฺฑํ นิภฺชิปนฺตา วิจรนฺติ.^{๖๑๖} ได้ยินว่า นกเหล่านั้น เอาเท้าทั้งสองจับกิ่งไม้ทองคำแล้ว
เหยียบใบบัวใบหนึ่ง วางไม้ทองคำลงที่ใบบัวอันไม่มีระหว่างแล้วจึงเที่ยวไป

๒. เทท แปลว่า ร่างกาย

อุทาหรณ์: ภวํ ทิ โสณทณฺโท อภิรุโป ทสฺสนีโย ปาสาทิโก ปรมาย วณฺณโปกฺขรตฺตาย
สมนฺนาคโต^{๖๑๗} อนึ่ง ท่านโสณทัณฺฑะ เป็นผู้มั่งมีรูปร่าง น่าดู น่าเลื่อมใส ถึงพร้อมด้วยความมีผิวพรรณ
และรูปร่างอย่างยิ่ง

โปราณา ปนาหุ โปกฺขรณฺติ สรีริ วทนฺติ^{๖๑๘} โบราณจารย์กล่าวว่า บัณฑิตทั้งหลายเรียก
ร่างกายว่า โปกฺขระ

๓. วชฺชภณฺฑมฺข แปลว่า ช้องพิน, ร้างพิน

อุทาหรณ์: เวหฺวปกฺกํ วีย ปณฺฑุวิณฺํ ตสฺสา กิร โสวณฺณมยํ **โปกฺขริ** อินฺทนิลฺมโย ทณฺโท
รชตฺมยา ตนฺติโย ปวาฬมฺยา เวทกา วิณฺาปตฺตํ คาวุตฺตํ ตนฺติพฺนธฺนฺณฺจฺจานํ คาวุตฺตํ อุปริ ทณฺฑโก

^{๖๐๙} สี.อิ. ลิปฺปติ.

^{๖๑๐} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๔๐๑/๘๗.

^{๖๑๑} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๘๗/๒๘๒.

^{๖๑๒} สี.,อิ. โปกฺขรสาตีตี.

^{๖๑๓} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๕๕/๒๑๙.

^{๖๑๔} ที.สี.ฎีกา (บาลี) ๒๕๕/๓๕๓.

^{๖๑๕} ขุ.สุ.อ. (บาลี) ๒/๕๙๙/๒๙๐.

^{๖๑๖} ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๘๑/๑๖๐.

^{๖๑๗} ที.สี. (บาลี) ๙/๓๐๓/๑๑๒.

^{๖๑๘} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๓๐๓/๒๕๓.

^{๖๑๙} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๔๕/๓๑๔.

พินสีเหลืองเหมือนผลมะตูมสุก เล่ากันว่า **ช่องพิน**นั้นทำด้วยทอง ค้นทำด้วยแก้วอินทนิล สายทำด้วยเงิน กะโหลกทำด้วยแก้วประพาฬ ใบพิน ๑ คาจุด ชะเนาะ ๑ คาจุด คันท่อนบน ๑ คาจุด

ราชา อตตโน คมนนุฐานัน หตถิกนตวีณิ อาทายเยว คจจติ **ตสสา โปกฺขเร** เอกิ ฉิททำ อตถิ.^{๖๒๐} พระราชาทรงถือเอาพินห้าสีดีกันต์เทียว เสด็จไปสู่ที่เป็นที่เสด็จไปของพระองค์ **ในรางพิน** มีช่อง ๆ หนึ่ง

๔. สุนทรตต แปลว่า ความงาม

อุทาหรณ์: ภวฺ ทิ โสณทณฺโท อภิรุโป ทสสนีโย ปาสาทิกโก ปรมาย วณฺณโปกฺขรตตาย สมณนาคโต^{๖๒๑} อนึ่ง ท่านโสณทัมมะ เป็นผู้มั่งปงาม นำดู นำเลื่อมใส มีผิวพรรณสวยงามอย่างยิ่ง

โปกฺขรตา วุจจติ สุนทรภาโว วณฺณสส โปกฺขรตา วณฺณโปกฺขรตา ตาย วณฺณสมฺปตติยา ยุตฺโตติ อตฺโต^{๖๒๒} ความงาม ท่านเรียกว่า โปกฺขรตา ความที่ผิวพรรณเป็นของสวยงาม ชื่อว่าวณฺณ-โปกฺขรตา หมายถึง ประกอบด้วยวรรณสมบัตินั้น

วณฺณโปกฺขรตายาติ วณฺณสุนทรตตาย. ๆ เป ๆ ปรมาย วณฺณโปกฺขรตตาย สมณนาคตตายสมา อภิกกนฺตา มานุสิวณฺณํ อปฺปตฺตา ทิพพวณฺณํ.^{๖๒๓} คำว่า **วณฺณโปกฺขรตตาย** ได้แก่ ผิวพรรณดี ๆ ล ๆ เพราะเหตุที่ผิวพรรณของนางแก้วนั้นงดงามเกินผิวพรรณหญิงมนุษย์ แต่ไม่ถึงผิวพรรณทิพย์

๕. สลิล แปลว่า น้ำ

อุทาหรณ์: โปกฺขเร ชเล ชาตฺนฺติ โปกฺขริ บัวชื่อว่าโปกฺขระ เพราะเกิดในน้ำ

ยํ วา กุสฺสเคน อุทกํ อุพฺภตฺติ, ยํ วา **โปกฺขรณฺนิยา** อุทกนฺติ ?^{๖๒๔} น้ำที่บุรุษใช้ปลายหญ้าคา วิตขึ้นก็ดี น้ำในสระ**โปกฺขรณฺ**ก็ดี ไอย่างไหนจะมากกว่ากัน

โปกฺขรณฺติ วาปี^{๖๒๕} คำว่า **โปกฺขรณฺ** ได้แก่ บึง

ชาตา โปกฺขรณฺ สิวาติ สิวา สีตลา มธฺโรทกา โปกฺขรณฺ นิพฺพตฺตา อปิจ โข **โปกฺขร-สณฺณนา** นทีปี โปกฺขรณฺเยว. **ชานํ สีเหณ รกฺขิตนฺติ** सा โปกฺขรณฺ สีหปริโกคา สีเหณ รกฺขิตา โสปี นํ สิงคาโล สีเหณ รกฺขิตา อยฺนฺติ ชานนฺโตว อปายิ. ตํ ก็ มณฺวติ พาโล สิงคาโล สีหสส อภายิตฺวา ปีเวยฺย เอรูรูป โปกฺขรณฺนฺติ อยเมตฺถาธิปฺปาโย.^{๖๒๖} คำว่า **ชาตา โปกฺขรณฺ** สิวา (สระโปกฺขรณฺมีน้ำใส) ความว่า สระโปกฺขรณฺ มีน้ำใสคือน้ำเย็นมีรสอร่อยมีอยู่ อีกนัยหนึ่ง หมายถึงแม่น้ำที่**ตารตาชไปด้วยบัว** คำว่า **ชานํ สีเหณ รกฺขิต** (รู้ยู่ว่า ราชสีห์รักษา) ความว่า สระโปกฺขรณฺนั้น ราชสีห์คุ้มครองอยู่ แม้สุนัขจิ้งจอกนั้น ก็รู้ยู่ว่า สระโปกฺขรณฺนี้ราชสีห์รักษาอยู่ แต่ก็ยังดื่มน้ำนั้น ท่านจะสำคัญอย่างไร สุนัขจิ้งจอกเป็นสัตว์พาล ไม่กลัวราชสีห์ ดื่มน้ำในสระโปกฺขรณฺเช่นนั้นหรือ

๖. มาตงฺกรโกฏฺฐิ แปลว่า ปลายวงช้าง

^{๖๒๐} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๑๖๒.

^{๖๒๑} ที.สี. (บาลี) ๙/๓๐๓/๑๑๒.

^{๖๒๒} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๓๐๓/๒๕๓.

^{๖๒๓} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๔๙/๒๓๖.

^{๖๒๔} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๓/๘๙/๑๒๕-๑๒๖.

^{๖๒๕} ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๗๕/๑๔๖.

^{๖๒๖} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๓/๘๙/๑๒๖.

๔.๑๖.๓ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักฉันทลักษณ์

คาถาว่า

วาริ โปกฺขรปตเตว อารคฺเคริว สาสโป
โย น ลิมปติ กามesu ตมหํ พฺรุมิ พฺราหฺมณํ

เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่า ปัฐยาวัตตคาถา

ครึ่งคาถาแรก							
ค	ช	ย	ล	ค	ต	ช	ค
๒	๑ ๒ ๑	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
วา	ริ โปกฺข	รปตเต	ว	อา	รคฺเคริ	ว สาส	โป
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ช	ย	ล	ล	ย	ช	ค
๒	๑ ๒ ๑	๑ ๒ ๒	๑	๑	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
โย	น ลิมป	ติ กาม	สุ	ต	มหํ พฺรุ	มิ พฺราหฺม	ณํ

คาถานี้เป็นอนุสุภาษฉันท ๘ พยางค์ ประเภท ปัฐยาวัตตคาถา มี ย ช ย ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ รปตเต (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ ว สาส (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ ติ กาม (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ มิ พฺราหฺม (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

๔.๑๖.๔ วิเคราะห์ตามหลักอสังการ

คาถาว่า

วาริ โปกฺขรปตเตว อารคฺเคริว สาสโป
โย น ลิมปติ กามesu ตมหํ พฺรุมิ พฺราหฺมณํ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจำงชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า วาริ โปกฺขรปตฺเตว เป็นบทอุปมา วางไว้ใกล้กัน

คำว่า อารคฺเคริว สาสโป เป็นบทอุปมา วางไว้ใกล้กัน

คำว่า โย (ชโน) เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับกิริยาคุณพากย์ คือ น ลิมปติ

คำว่า น เป็นบทนิบาตบอกปฏิเสธ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ ลิมปติ

คำว่า กาเมสุ เป็นบทอาธาร วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ น ลิมปติ

คำว่า ตํ (ชนิ) เป็นบทอวุตถกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ พุริมิ

คำว่า อหิ เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ พุริมิ

คำว่า พุราหฺมณํ เป็นบทสรูป วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน ตํ

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) มรุตาคุณ รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคานานี้เป็นพาสัตติมรุตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, วรรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า วาริ โปกฺขรปตฺเตว มีครุ ๔ ตัว คือ วา, โปก, ปต, เต อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อา, ก, ข, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ อิ, อักษรมฺฐฐาน ๒ ตัว คือ ร, ฌ, อักษรทนต์ฐาน ๒ ตัว คือ ต, ฏ, และอักษรโอรุฐาน ๒ ตัว คือ ป, ฝ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรกัณฐโอรุฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรทนต์โอรุฐาน ๒ ตัว คือ ฎ, ฏ

บาทที่ ๒ ว่า อารคฺเคริว สาสโป มีครุ ๕ ตัว คือ อา, รค, เค, สา, โป อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อา, อ, ค, ค, อ, อา, อ, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ อิ, อักษรมฺฐฐาน ๒ ตัว คือ ร, ฌ, อักษรทนต์ฐาน ๒ ตัว คือ ส, ษ, อักษรโอรุฐานตัวเดียว คือ ป, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรกัณฐโอรุฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรทนต์โอรุฐานตัวเดียว คือ ฎ

บาทที่ ๓ ว่า โย น ลิมปติ กาเมสุ มีครุ ๔ ตัว คือ โย, ลิม, กา, เม อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๔ ตัว คือ อ, อ, ก, อา, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ ย, อิ, อ, อักษรทนต์ฐาน ๔ ตัว คือ น, ล, ต, ษ, อักษรโอรุฐาน ๓ ตัว คือ ม, ฝ, ฎ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ และอักษรกัณฐโอรุฐานตัวเดียว คือ โอ

บาทที่ ๔ ว่า ตมฺหิ พุริมิ พุราหฺมณํ มีครุ ๔ ตัว คือ หิ, พุ, พุรา, ณ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๒๑ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ อ, อ, ห, อ, อา, ห, อ, อ, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ อิ, อักษรมฺฐฐาน ๓ ตัว คือ ร, ฌ, ญ, อักษรทนต์ฐานตัวเดียว คือ ต, อักษรโอรุฐาน ๖ ตัว คือ ม, ฝ, ฎ, ฏ, ฐ, ฒ และอักษรนาสิกฐาน ๒ ตัว คือ (ํ), (ํ)

(๓) สมตาคุณ รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมฺฐสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สลิถ) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมฺฐสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะสลิถและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า วาริ โปกฺขรปตฺเตว เป็นมิสกสมตา

บาทที่ ๒ ว่า อารคฺเคริว สาสโป เป็นเกวลมฺทุสมตา

บาทที่ ๓ ว่า โย น ลิมฺปติ กาเมสุ เป็นเกวลมฺทุสมตา

บาทที่ ๔ ว่า ตมฺหิ พฺรุมิ พฺราหฺมณิ เป็นเกวลมฺทุสมตา

คานานี้จัดเป็นมิสกสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิธอักษรอยู่ ๑ พยางค์ มี ข ใน โปกฺขรปตฺเตว ในบาทที่ ๑ และผสมอยู่กับสลิธอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐาน ๔ ตัว คือ ก, ค, ค, ก, อักษรทันตฐาน ๕ ตัว คือ ต, ต, น, ต, ต, และโฏฐฐาน ๑๑ ตัว คือ ป, ป, ป, ม, ป, ม, ม, พ, ม, พ, ม จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) สุขุมลตาคุณ ความนุ่มนวลชดช้อย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะมีพยัญชนะสลิธจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัถลสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคานานี้เป็น สัทสุขุมลตาคุณ ในคานานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิธอักษรอยู่ ๑ พยางค์ มี ข ใน โปกฺขรปตฺเตว ในบาทที่ ๑ และไม่มีสนธิหรือสัณโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า โปกฺขรปตฺเตว (โปกฺขรปตฺเต + อิว) อารคฺเคริว (อารคฺเค + อิว) ตมฺหิ (ตฺ + อหิ) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลตาคุณ

(๕) อัถลพัตติคุณ รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กัณฐที่ก่อให้เกิดสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอัถลพัตติคุณ อัถลพัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถลอัถลพัตติคุณ อัถลพัตติคุณโดยเนื้อความ

ในคานานี้เป็น สัทอัถลพัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

๔.๑๖.๕ สรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์ โปกฺขร ศัพท์ตามที่ได้นำเสนอมาตามกลุ่มคัมภีร์สัททาวีเสส ขอสรุปดังต่อไปนี้

โปกฺขร ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก ปุส ธาตุ + ขร ปัจจัย มีความหมาย ๖ อย่าง ประกอบด้วย (๑) ปทุมะ ดอกบัว (๒) เทหะ ร่างกาย (๓) วัชชภณฺทมฺขะ ช่องพินและปากกลอง เป็นต้น (๔) สุนทรตตะ ความงาม (๕) สลิธะ น้ำ (๖) มาตังคกรโกฏฐิ ปลายวงช้าง อุทาหรณ์ที่นำมาอ้างอิงในแต่ละความหมายนั้น มีที่เป็นฉันท คือ ปุริยาวัตตคคาถา และเป็นสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ (๑) ปสาทคุณ (๒) มธฺรตาคุณ (๓) สมตาคุณ (๔) สุขุมลตาคุณ (๕) อัถลพัตติคุณ

๔.๑๗ วิเคราะห์ เนกขมม ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาลี ตามคัมภีร์สหททวิเสส

บทบาลีว่า เนกขมมัม, เนกขมเม, เนกขมมสุขัม, เนกขมมฉนทาภิโรโต, เนกขมมสงกโป, เนกขมมาภิโรโต ที่มี เนกขมม ศัพท์ประกอบอยู่ ผู้วิจัยเห็นควรนำมาศึกษาวิเคราะห์ โดยเริ่มศึกษาตั้งแต่ด้านหลักภาษา พจนานุกรมไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๔.๑๗.๑ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักภาษา

เนกขมม ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า นิ + กมุ (ปทวิกฺเขเป=ก้าวไป-ออกไป) + ฌย มีกระบวนการสร้างศัพท์ ดังนี้

นิ + กมุ		
นิ + กมุ + ฌย	ลง ฌย ปัจจัย	ฌโย จ
นิ + กมุ + ฌย	ลบสระ อุ ท้าย กมุ ชาติ	ชาติสสนโต โลโป ฯ
เน + กมุ + ฌย	วृทธิ อิ เป็น เอ	เตสุ วृทธิโลปาคม ฯ
เน + กมุ + ย	ลบ ฌ อนุพันธ์	การิตานัม โณ โลป
เน + กम्म	เปลี่ยน มย เป็น มม	จ-ศัพท์ ใน มหทเกหิ ฯ
เน + ขมม	เปลี่ยน ก ต้นชาติ เป็น ข	จ-ศัพท์ ใน โท ธสส จ
เนก + ขมม	ซ้อน ก อักษรวคเค โฆสาโฆसानัม ฯ	
สำเร็จรูปเป็น เนกขมม		

๔.๑๗.๒ วิเคราะห์ศัพท์ตามพจนานุกรม

เนกขมม ศัพท์มีความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์อภิธานปิปีปิกาคาถาที่ ๘๓๑ ได้กล่าวเป็นคาถาไว้ว่า

เนกขมมัม ปรมชฌมานะ ปพพชชายม์ วิมุตติยัม;
 วิปัสสนายัม นิสเสส- กุสสสมิถจ ทิสสตี.

เนกขมมศัพท์ มีความหมาย ๕ อย่าง คือ (๑) ปรมชฌมาน ปฐมฌมาน (๒) ปพพชชา การบรรพชา (๓) วิมุตติ อรหัตตผล-นิพพาน (๔) วิปัสสนา วิปัสสนา (๕) นิสเสสกุสส กุศลทุกอย่าง

เมื่อทราบความหมายของ เนกขมม ศัพท์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ต่อไปจะได้นำเสนอรูปวิเคราะห์พร้อมอุทาหรณ์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

สพฺพกิเลสเหตี นิกฺขนตตฺตา เนกขมมัม ชื่อว่าเนกขมมะ เพราะออกไปจากกิเลสทุกอย่าง มีอุทาหรณ์ประกอบ ดังนี้

๑. ปรมชฌมาน แปลว่า ปฐมฌมาน

อุทาหรณ์: เนกขมมัม โข ปนสส มนสิโกโรโต เนกขมเม จิตตัม ปกฺขนฺทตี ปสฺสตี สนฺติฎฺฐตี วิมุจฺจตี^{๒๒๗} แต่เมื่อเธอมนสิการปฐมฌมาน จิตของเธอจึงแล่นไป เลื่อมใส ตั้งอยู่ น้อมไปในปฐมฌมาน

^{๒๒๗} อภ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๒๐๐/๒๓๐.

เนกขมมัม โข ปนาติ อธิ เนกขมมัม นาม อสุเกสุ ปรมชฌานันฺ ตทสส มนสิกะโรโต จิตตํ ปกขนุทติ^{๖๒๘} ปฐมฌานโนสสุเกฯ ชื่อว่าเนกขัมมะ ในคำนี้ เนกขมมัม โข ปน เมื่อภิกษุนั้นใส่ใจถึง ปฐมฌานนั้น จิตย่อมแล่นไปในปฐมฌานนั้น

ยถาห กามานเมตํ นิสสรณํ ยทิตฺถิ เนกขมมณฺติ.^{๖๒๙} ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ธาตุที่สลัดกามคือ ปฐมฌาน^{๖๓๐}

เนกขมมณฺติ ปรมชฌานันฺ^{๖๓๑} คำว่า เนกขมมัม หมายถึง ปฐมฌาน

กามานเมตํ นิสสรณํ ยทิตฺถิ เนกขมมณฺติ เอตถ เนกขมมณฺติ อนาคามิมคฺโค อธิปเปโต. โส ทิ สพฺพโส กามานํ นิสสรณํ.^{๖๓๒} พระเถระประสงค์เอาอนาคามิมรรคว่า เนกขัมมะ ในคำนี้ว่า กามาน-เมตํ นิสสรณํ ยทิตฺถิ เนกขมมัม แท้จริง อนาคามิมรรคนั้นชื่อว่าเป็นเครื่องสลัดกามทั้งหลาย โดย ประการทั้งปวง

เนกขมมัม โข ปนาติ อธิ เนกขมมัม นาม ทสฺสุ อสุเกสุ ปรมชฌานันฺ^{๖๓๓} ในคำนี้ว่า เนกขมมัม โข ปน ปฐมฌานโนสสุเกฯ ๑๐ ชื่อว่าเนกขัมมะ

๒. ปพฺพชฺชา แปลว่า การบรรพชา

อุทาหรณฺ: เนกขมมสงกปโป อพฺยาปาทสงกปโป อวิหีสาสงกปโป อัย วุจฺจติ ภิกฺขเว สมมาสงกปโป^{๖๓๔} ภิกษุทั้งหลาย ความดำริในการออกบวช ความดำริในความไม่พยายาบาท ความดำริ ในความไม่เบียดเบียน นี้เราเรียกว่าสัมมาสังกัปปะ

สเจ จ ปพฺพชฺชมุเปติ ตาทิโส

เนกขมมฉนฺทาทิโรโต วิจฺกฺขโณ

อคฺโค น โส คจฺจติ ชาตุ ขมณฺนิ

นรุตฺโตโม เอส ทิ ตสฺส ธมฺมตา^{๖๓๕}

ถ้าพระกุมารผู้มีพระลักษณะเช่นนั้น

ทรงออกผนวช ทรงยินดีในเนกขัมมฉันทะ

จะทรงมีพระปรีชาเห็นแจ้ง เป็นอัศจรรย์บุคคล

ไม่มีใคร ๆ ช่มได้แน่นอน เป็นผู้สูงสุดกว่านรชน

นี้เป็นธรรมดาของพระกุมารนั้น”

เนกขมมสุขณฺติ เนกขมมัม วุจฺจติ ปพฺพชฺชา ตํ อารพฺภ อูปฺปชฺชนกฺสุขี^{๖๓๖} คำว่า เนกขมม-สุขี ความว่า บรรพชา ท่านเรียกว่า เนกขัมมะ สุขที่เกิดขึ้นเพราะปรารถนาบรรพชานั้น

^{๖๒๘} อัง.ปญจก.อ. (บาลี) ๓/๒๐๐/๘๒.

^{๖๒๙} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๓/๒๔๔., ขุ.อิติ. (บาลี) ๒๕/๗๒/๒๘๖.

^{๖๓๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๓/๓๗๔., ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๗๒/๔๒๙

^{๖๓๑} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๔๔๔.

^{๖๓๒} ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๕๓/๒๕๙.

^{๖๓๓} ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๒๑/๒๓๐.

^{๖๓๔} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๒/๒๖๖.

^{๖๓๕} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๐๓/๑๒๗.

^{๖๓๖} อัง.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๖๖/๖๐.

เนกขมมุนติ วุจจติ ปพพชชา ฆรพพธนโต นิภขนตตตต^{๖๓๗} บรรพชา ท่านเรียกว่า เนกขัมมะ เพราะเป็นเครื่องสลัดออกจากเครื่องผูกคือเรือน

๓. **วิมุตติ** แปลว่า อรหัตตผลและนิพพาน

อุทาหรณ์: โส ฉฐฐานานานิ อธิมุตโต โหติ **เนกขมมาธิมุตโต** โหติ^{๖๓๘} ภิกษุผู้เป็นพระอรหันต์ นั้น ย่อมโน้มไปในฐานะ ๖ คือ **โน้มไปในอรหัตตผล**

เนกขมมาธิมุตโตตีอาทิ สัพพ อรหตตวเสณ วุตต อรหตตํ หิ สพพกิลเสหิ นิภขนตตตต^{๖๓๙} เนกขมม^{๖๓๙} คำว่า เนกขมมาธิมุตโต เป็นต้นทุกคำ พระโสณโกฬวิริยะกล่าวหมายถึงอรหัตตผล ก็ อรหัตตผล ชื่อว่าเนกขัมมะ เพราะออกไปจากกิเลสทุกอย่าง

วितราคตตตติ มคคปฏิเวธเนน รากสส วิคตตตตตตต **เนกขมมสงฆาต อรหตตํ** ปฏิวิชฌิตวา จิตโต โหติ ผลสมปาตตติวิหาเรณ วิหริติ ตนนินนมานโสเยว โหตติ อตโต^{๖๔๐} คำว่า วิตราคตตต หมายถึถึง เป็นผู้บรรลุนพระอรหัตกล่าวคือเนกขัมมะแล้วดำรงอยู่ เพราะปราศจากราคะได้ก็โดยการบรรลุมรรค นั้นเอง อธิบายว่า อยู่ด้วยธรรมเป็นเครื่องอยู่คือผลสมปาติ คือเป็นผู้มีใจโน้มไปในผลสมปาตินั้น

เนกขมม อธิมุตตสสาตี อรหตตํ ปฏิวิชฌิตวา จิตสส^{๖๔๑} คำว่า **เนกขมม อธิมุตตสส** ความว่า บรรลุนอรหัตตผลดำรงอยู่

๔. **วิปัสสนา** แปลว่า วิปัสสนา

อุทาหรณ์: โส เนกขมมํ ภาเวนโต รมติ กามจจนทํ ปชหนโต รมติ^{๖๔๒} เธอเมื่อเจริญวิปัสสนา ก็ยินดี เมื่อละกามฉันทะก็ยินดี

เนกขมมุนติ กามเมหิ นิภขนตภาวโต เนกขมมสญญิตํ ปมชฌมานูปจารี ๗ เป ๗ ปมชฌมานสส ปพพภาคภาวนา หิ อธิธิปเปตา^{๖๔๓} บทว่า **เนกขมม** ความว่า อุปจาระแห่งปฐมฌาน ชื่อว่า **เนกขัมมะ** เพราะสลัดออกจากกามทั้งหลาย ความจริง ภาวนาเป็นส่วนเบื้องต้นของปฐมฌาน ท่านประสงค์เอาในบทว่า **เนกขมม** นี้

๕. **นิสเสสกุสล** แปลว่า กุศลทุกอย่าง

อุทาหรณ์: ปพพชชา สห อุปจาเรณ ปมม ฌานํ วิปัสสนา ปถญา จ นิพพานญจ **เนกขมม** นาม สพเพปิ กุสลา ฌมมา **เนกขมม** นาม วุตตตตตต

ปพพชชา ปมม ฌานํ

นิพพานญจ วิปัสสนา

สพเพปิ กุสลา ฌมมา

เนกขมมุนติ ปวุจจเรติ

^{๖๓๗} อัง.ฎีกา (บาลี) ๒/๖๖/๕๙.

^{๖๓๘} วิ.ม. (บาลี) ๕/๒๔๔/๖.

^{๖๓๙} วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๔๓/๑๖๔.

^{๖๔๐} วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๔๓/๑๖๕.

^{๖๔๑} วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๔๓/๑๖๕.

^{๖๔๒} อัง.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๒๘/๓๒๑.

^{๖๔๓} อัง.ฎีกา (บาลี) ๒/๒๘/๓๔๓.

อิมส์ ปน ปพพชชาทีนั ตณหาโสตสส ปฏิโลมโต ปฏิโสตสทิสตา เวทิตพพา อวิเสเสน ทิ
ธมมวินโย **เนกขัมม**^{๖๔๔} บรรพชา ปฐมฌานพร้อมด้วยอุปจาร วิปัสสนาปัญญา และนิพพาน ชื่อว่า
เนกขัมมะ กุศลธรรมแม่ทั้งหมด ก็ชื่อว่า**เนกขัมมะ** สมดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า

บรรพชา ปฐมฌาน นิพพาน วิปัสสนา และกุศลธรรมแม่ทั้งหมด

เราเรียกว่า **เนกขัมมะ**

ก็ผู้ศึกษาพึงทราบความที่บรรพชาเป็นต้นเหล่านี้ เป็นเช่นกับการทวนกระแส โดยการทวน
ต่อกระแสแห่งตัณหา เพราะว่า โดยความไม่แปลกกันแล้ว ธรรมวินัย ชื่อว่า**เนกขัมมะ**

เนกขัมมุนติ กามจจนทสส ปฏิปกโข อโลโก^{๖๔๕} บทว่า **เนกขัมม** ได้แก่ ความไม่โลภอัน
เป็นปฏิปักษ์ต่อกามฉันทะ

กาเมหิ นิกฺขนตตตทา **เนกขัมม** อนาคามิมคฺโค वा^{๖๔๖} ชื่อว่า**เนกขัมมะ** เพราะออกจากกาม
หรือ ได้แก่ อนาคามิมรรค

อกุสเลสุ กามจจนทํ กุสเลสุ เนกขัมม วิเสเสตฺวา ทสเสตฺถ **อนุปฺปนฺนสฺส กามจจนทสฺสา**ติ
อาทิมาท ตตถ **กามจจนโท**ติ สมานิปปฏิปกโข กามราโค **เนกขัมมุนติ** ปมฺชฌมานสมานิป ปมฺชฌมานํ वा
สพเพ เอวํ वा กุสลา ธมฺมา **เนกขัมม**^{๖๔๗} พระสารีบุตรกล่าวคำมีว่า **อนุปฺปนฺนสฺส กามจจนทสฺส**
เป็นต้น เพื่อแสดงถึงกามฉันทะในอกุศลและเนกขัมมะในกุศลให้พิเศษยิ่งขึ้น ในคำเหล่านั้น คำว่า
กามจจนโท คือ กามราคะที่เป็นปฏิปักษ์ต่อสมาธิ คำว่า **เนกขัมม** คือ ปฐมสมาธิ หรือ ปฐมฌาน หรือ
กุศลธรรมทั้งหมดนั้นแหละ เป็น**เนกขัมมะ**

๔.๑๗.๓ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักฉันทลักษณ์

คาถาว่า

สเจ จ ปพพชชมุเปติ ตาทิโส
เนกขมฺมฉนฺทาทิโร วิจฺกฺขโณ
อคฺโค น โส คจฺฉติ ชาตุ ขมฺภนํ
นรุตฺโตโม เอส ทิ ตสฺส ธมฺมตา

เป็นวังสัญญาคาถา และอินทรวงศคาถา

ช	ต	ช	ร	วังสัญญาคาถา
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๒	
สเจ จ	ปพพชช	มุเปติ	ตาทิโส	
ต	ต	ช	ร	อินทรวงศคาถา

^{๖๔๔} ขุ.อิติ.อ. (บาลี) ๑๐๙/๓๙๓.

^{๖๔๕} ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๑๘/๑๑๓.

^{๖๔๖} ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๒๔/๑๓๒.

^{๖๔๗} ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๘๙/๓๔๒.

๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๒	
เนกขมม	ฉนทาภิ	รโต วิ	จกขโณ	
ต	ต	ช	ร	อินทรวงศคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๒	
อคโค น	โส คจฉ	ติ ชาตุ	ขมณั	
ช	ต	ช	ร	วังสัฏฐคาถา
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒ ๑ ๒	
นรุตต	โม เอส	หิ ตสส	ธมมตา	

คาถานี้เป็นอุปชาติคาถา ซึ่งผสมระหว่างวังสัฏฐคาถา (บาทที่ ๑ และ ๔) เข้ากับอินทรวงศคาถา (บาทที่ ๒ และ ๓) คาถาที่เป็นวังสัฏฐคาถา จะมี ช ต ช ร คณะ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครูลหุมีรูปว่า ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๑ ๒ ในบาทที่ ๑ จะเห็นได้จากคำว่า สเจ จ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ปพพชช (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า มุเปติ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ และคำว่า ตาทิโส (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ

และบาทที่ ๔ ว่า นรุตต (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า โม เอส (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า หิ ตสส (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ และคำว่า ธมมตา (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ

ส่วนบาทที่ ๒ และ ๓ เป็นอินทรวงศคาถา จะมี ต ต ช ร คณะ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครูลหุมีรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๑ ๒ ในบาทที่ ๒ จะเห็นได้จากคำว่า เนกขมม (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ฉนทาภิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, รโต วิ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า จกขโณ (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ

และบาทที่ ๓ ว่า อคโค น (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, โส คจฉ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ติ ชาตุ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ขมณั (๒ ๑ ๒) เป็น ร คณะ

คาถาว่า

ปพพชช ปจมี ฉน
สพเพปิ กุสลา ธมมา

นิพพานญจ วิปัสสนา
เนกขมมนติ ปุจจเร

เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่า ปุฎยาวัตตคาถา

ครึ่งคาถาแรก							
ค	ต	ย	ค	ค	ต	ช	ค
๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๒	๒	๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
ปพ	พชช ป	จมี ฉน	นั	นิพ	พานญจ	วิปัส	นา
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ภ	ย	ค	ค	ต	ช	ค
๒	๒ ๑ ๑	๑ ๒ ๒	๒	๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒

สพ	เพปิ กุ	สลา ธม	มา	เนก	ขมมนติ	ปวจจ	เร
----	---------	--------	----	-----	--------	------	----

คาถานี้เป็นอนุฎฐาฉันท ๘ พยางค์ ประเภท **ปัฐยาวัตตคาถา** มี ย ช ย ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ ธม ณา (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ วิปสส (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ สลา ธม (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ ปวจจ (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

๔.๑๗.๔ วิเคราะห์ตามหลักอঙ্การ

คาถาว่า

สเจ จ ปพพชขมุเปติ ตาทิโส
 เนกขมมฉนทาภิโรโต วิจกขโณ
 อคโค น โส คจฉติ ซาตุ ขมภน
 นรุตตโม เอส หิ ตสส ธมมตา

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) ปสาทคุณ รสคำกระจางชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า สเจ เป็นบทนิบาต วางไว้ต้นประโยค

คำว่า ปพพชข เป็นบทอวৃতตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อูเปติ

คำว่า ตาทิโส, เนกขมมฉนทาภิโรโต, วิจกขโณ เป็นวิเสสนะ วางไว้ใกล้กัน

คำว่า อคโค เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน

คำว่า น เป็นบทนิบาตบอกปฏิเสธ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ คจฉติ

คำว่า ขมภน เป็นบทอวৃতตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ น คจฉติ

คำว่า นรุตตโม เป็นบทวิเสสนะ ขยายคำว่า มหาปุริโส (โยคเข้ามา)

คำว่า ตสส (มหาปุริสส) เป็นบทสามีสัมพันธ์ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ

ธมมตา

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) มธรรตาคคุณ รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคาถานี้เป็นพาสัตติมธรรตาค คือมีเสียงคล้อง

จองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **สเจ จ ปพพชขมุเปติ ตาทิโส** มีครุ ๖ ตัว คือ เจ, ปพ, พช, เป, ตา, โส อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๒๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อา, อักษรतालฐาน ๖ ตัว คือ จ, จ, ช, ช, อิ, อิ, อักษรทนต์ฐาน ๕ ตัว คือ ส, ต, ต, ท, ส, อักษรโองฐาน ๖ ตัว คือ ป, พ, พ, ม, อุ, ป, อักษรกัณฐतालฐาน ๒ ตัว คือ เอ, เอ และอักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โอ

บาทที่ ๒ ว่า **เนกขมมฉนทาทิโรโต วิจกขโณ** มีครุ ๗ ตัว คือ เนก, ขม, ฉน, ทา, โโต, จก, โณ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๒๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๑ ตัว คือ ก, ข, อ, อ, อ, อา, อ, อ, ก, ข, อ, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ ฉ, อิ, อิ, จ, อักษรมฺทฐาน ๒ ตัว คือ ร, ณ, อักษรทนต์ฐาน ๔ ตัว คือ น, น, ท, ต, อักษรโองฐาน ๓ ตัว คือ ม, ม, ภา, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรกัณฐฐาน ๒ ตัว คือ โอ, โอ และอักษรทนต์ฐานตัวเดียว คือ ว

บาทที่ ๓ ว่า **อคโค น โส คจฉติ ชาตุ ขมภน** มีครุ ๗ ตัว คือ อค, โค, โส, คจ, ชา, ขม, น อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๒๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๒ ตัว คือ อ, ค, ค, อ, ค, อ, อ, อา, ข, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ จ, ฉ, อิ, ช, อักษรทนต์ฐาน ๕ ตัว คือ น, ส, ต, ต, น, อักษรโองฐาน ๓ ตัว คือ อุ, ม, ภา, อักษรกัณฐฐาน ๒ ตัว คือ โอ, โอ และอักษรนาสิกฐานตัวเดียว คือ (°)

บาทที่ ๔ ว่า **นรุตโตโม เอส หิ ตสส ธมมตา** มีครุ ๖ ตัว คือ รุต, โม, เอส, ตส, ธม, ตา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๒๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ อ, อ, อ, ห, อ, อ, อ, อ, อา, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ อิ, อักษรมฺทฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทนต์ฐาน ๙ ตัว คือ น, ต, ต, ส, ต, ส, ส, ช, ต, อักษรโองฐาน ๔ ตัว คือ อุ, ม, ม, ม, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ และอักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โอ

(๓) **สมตาคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

- ก. เกวลมฺทุสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สลิถ) ฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ข. เกวลมฺกฐสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ฉนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะสลิถและฉนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **สเจ จ ปพพชขมุเปติ ตาทิโส** เป็นเกวลมฺทุสมตา

บาทที่ ๒ ว่า **เนกขมมฉนทาทิโรโต วิจกขโณ** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๓ ว่า **อคโค น โส คจฉติ ชาตุ ขมภน** เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๔ ว่า **นรุตโตโม เอส หิ ตสส ธมมตา** เป็นมิสสกสมตา

กาลานี้จัดเป็นมิสสกสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีฉนิตอักษรอยู่ ๗ พยางค์ มี **ขม, ฉน, ภา** ใน เนกขมมฉนทาทิโรโต, **ข** ใน วิจกขโณ ในบาทที่ ๒, **ฉ** ใน คจฉติ, **ขม, ภา** ใน ขมภน ในบาทที่ ๓, **ธม** ใน ธมมตา ในบาทที่ ๔ และผสมอยู่กับสลิถอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ ก, ก, ค, ค, ค, อักษรतालฐาน ๗ ตัว คือ จ, ช, ช, จ, จ, ช, อักษรทนต์ฐาน ๑๖ ตัว คือ ต, ต, ท, น, น, ท, ต, น, ต, ต, น, น, ต, ต, ต, ต, และโองฐาน ๑๒ ตัว คือ ป, พ, พ, ม, ป, ม, ม, ม, ม, ม, ม, ม จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลดาคุณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลดาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสัทิจจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้าวน ๆ โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัธสุขุมลดาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในกาลานี้เป็น สัทสุขุมลดาคุณ ในกาลานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิธอักษรอยู่ ๗ พยางค์ มี **ขม, ฉน, ภิ** ใน เนกขมมฉนทาภิโรโต, **ข** ใน วิจกขโณ ในบาทที่ ๒, **ฉ** ใน คจฉติ, **ขม, ภา** ใน ขมฉน ในบาทที่ ๓, **ฉม** ใน ฉมมตา ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือสัณโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า ปพพชชมุเปติ (ปพพชช + อูเปติ) เนกขมมฉนทาภิโรโต (เนกขมมฉนท + อภิโรโต) นรุตโตโม (นร + อุตโตโม) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลดาคุณ

(๕) **อัธกพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยากิณณโทษที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอัธกพยัตติคุณ อัธกพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัธกอัธกพยัตติคุณ อัธกพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในกาลานี้เป็น สัทอัธกพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

กาลานว่า

ปพพชชา ปรม ฉาน

นิพพานญจ วิปัสสนา

สพเพปิ กุสลา ฉมมา

เนกขมมฉนติ ปุจจเรติ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **ปพพชชา** เป็นบทประธาน

คำว่า **ปรม** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ฉาน

คำว่า **นิพพาน** เป็นบทประธาน

คำว่า **วิปัสสนา** เป็นบทประธาน

คำว่า **สพเพปิ, กุสลา** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ ฉมมา

คำว่า **เนกขมมฉน** เป็นบทสรูป ใน อิติ

คำว่า **อิติ** เป็นบทสรูป ใน วุจจเร

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มรุตาคูณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคานานี้เป็นปทาสดติมรุตาคูณ คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **ปพพชชา ปรมิ ฌานิ** มีครุ ๖ ตัว คือ ปพ, พช, ชา, มิ, ฌา, นิ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๒๐ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ อ, อ, อา, อ, อ, อา, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ ช, ช, ฌ, อักษรมัทฐานตัวเดียว คือ ฐ, อักษรทันตฐานตัวเดียว คือ น, อักษรโอรุฐาน ๕ ตัว คือ ป, พ, พ, ป, ม และอักษรนาสิกัฐาน ๒ ตัว คือ (◌), (◌)

บาทที่ ๒ ว่า **นิพพานญจ วิปัสสนา** มีครุ ๕ ตัว คือ นิพ, พา, นญ, ปส, นา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อา, อ, อ, อ, อ, อา, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ อิ, ญ, จ, อิ, อักษรทันตฐาน ๕ ตัว คือ น, น, ส, ส, น, อักษรโอรุฐาน ๓ ตัว คือ พ, พ, ป และอักษรทันโตฐานตัวเดียว คือ ว

บาทที่ ๓ ว่า **สพเพปิ กุสลา ธมมา** มีครุ ๕ ตัว คือ สพ, เพ, ลา, ธม, มา อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อ, ก, อ, อา, อ, อา, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ อิ, อักษรทันตฐาน ๔ ตัว คือ ส, ส, ล, ฐ, อักษรโอรุฐาน ๖ ตัว คือ พ, พ, ป, อุ, ม, ม และอักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ

บาทที่ ๔ ว่า **เนกขมมนติ ปุจฺจเร** มีครุ ๕ ตัว คือ เนก, ขม, มน, วุจ, เร อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๒๐ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ ก, ข, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ อิ, จ, จ, อักษรมัทฐานตัวเดียว คือ ฐ, อักษรทันตฐาน ๔ ตัว คือ น, น, ต, อักษรโอรุฐาน ๔ ตัว คือ ม, ม, ป, อุ, อักษรกัณฐतालฐาน ๒ ตัว คือ เอ, เอ และอักษรทันโตฐานตัวเดียว คือ ว

(๓) **สมตาคูณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมุตสมตาคูณ มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สติด) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมุตสมตาคูณ มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตาคูณ มีพยัญชนะสติดและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **ปพพชชา ปรมิ ฌานิ** เป็นมิสสกสมตาคูณ

บาทที่ ๒ ว่า **นิพพานญจ วิปัสสนา** เป็นเกวลมุตสมตาคูณ

บาทที่ ๓ ว่า **สพเพปิ กุสลา ธมมา** เป็นมิสสกสมตาคูณ

บาทที่ ๔ ว่า **เนกขมมนติ ปุจฺจเร** เป็นมิสสกสมตาคูณ

คานานี้จัดเป็นมิสสกสมตาคูณ เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๔ พยางค์ มี ฐ ใน ปรมิ, ฌา ใน ฌานิ ในบาทที่ ๑, จ ใน คจฺจติ, ธม ใน ธมมา ในบาทที่ ๓, ขม ใน เนกขมมนติ ในบาทที่ ๔ และผสมอยู่กับสติดอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐาน ๒ ตัว คือ ก, ก, อักษรतालฐาน ๖ ตัว คือ ช, ช, ญ, จ, จ, จ, อักษรทันตฐาน ๗ ตัว คือ น, น, น, น, น, น, ต, และโอรุฐาน ๑๖ ตัว คือ ป, พ, พ, ป, ม, พ, พ, ป, พ, พ, ป, ม, ม, ม, ม, ป จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลดาคุณ** ความนุ่มนวลชดช้อย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลดาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะมีพยัญชนะสถิลจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัถลสุขุมลดาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในกาลานี้เป็น สัทสุขุมลดาคุณ ในกาลานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิธอักษรอยู่ ๔ พยางค์ มี **ธ** ใน ปรม, **ณ** ใน ฌาน ในบาทที่ ๑, **ณ** ใน คจฉติ, **ธ** ใน ฌมมา ในบาทที่ ๓, **ข** ใน เนกขมมนติ ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือสัณโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า นิพพานญจ (นิพพาน + จ) สพเพปิ (สพเพ + อปิ) เนกขมมนติ (เนกขมม + อติ) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลดาคุณ

(๕) **อรรถพยัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กณโฑที่ก่อให้เกิดสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถลอรรถพยัตติคุณ อรรถพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในกาลานี้เป็น สัทอรรถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

๔.๑๗.๕ สรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์ เนกขมม ศัพท์ตามที่ได้นำเสนอมาตามกลุ่มคัมภีร์สัททาวีสเสส ขอสรุปดังต่อไปนี้

เนกขมม ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก นิ เป็นบทหน้า + กมฺ ชาติ + ฌย ปัจจัย มีความหมาย ๕ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **ปรมชฌาน** ปฐมฌาน (๒) **ปพพชชา** การบรรพชา (๓) **วิมุตติ** อรหัตตผล-นิพพาน (๔) **วิปัสสนา** วิปัสสนา (๕) **นิสเสสกุส** กุศลทุกอย่าง อุทราทรณที่นำมาอ้างในแต่ละความหมายนั้น มีที่เป็นฉันทประเภทต่าง ๆ ประกอบด้วย ว่างสุกฐาคาถา, อินทรวงศาคาถา และ ปฐยาวัตตคาถา และเป็นสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ (๑) ปสาทคุณ (๒) มจรูตาคคุณ (๓) สมตาคคุณ (๔) สุขุมลดาคุณ (๕) อรรถพยัตติคุณ

๔.๑๘ วิเคราะห์ สุต ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาลี ตามคัมภีร์สัททาวีสเสส

บทบาลีว่า สตยจ ฌโม, สนโต ปณฺโฑ, สนตา โหนติ สมิตา, สตฺ สปุปริสานํ อริยบุคคลานํ ที่มี สุต ศัพท์ประกอบอยู่ ผู้วิจัยเห็นควรนำมาศึกษาวิเคราะห์ โดยเริ่มศึกษาตั้งแต่ด้านหลักภาษา พจนานุกรมไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๔.๑๘.๑ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักภาษา

สนต ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า สมฺ (อุปสม=สงบ-ระงับ, เขเท=ลำบาก-เหน็ดเหนื่อย, นิโรธ=ดับ) + อนต/ต, สท (สตัดาย=มี-เป็น) + ต, สส (ปัสสเน=สรรเสริญ) + ต มีกระบวนการสร้างศัพท์ ดังนี้

สมุ		
สมุ + อนต	ลง อนต ปัจจัย	วัตตมานเน มานนตา
สมุ + อนต	ลบสระ อุ ท้าย กมุ ชาติ	ชาติสสนโต โลโป ฯ
ส + อนต	ลบ ม ท้ายชาติ	กวจิ ชาติวิภตติป ฯ
ส + อนต	ลบสระหน้าปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทศป ฯ
สนต	นำพยัญชนะประกอบกับสระ	นเย ปริ ยุตเต
สำเร็จรูปเป็น สนต		

สมุ		
สมุ + ต	ลง ต ปัจจัย	อตีเต ตตวนตฺตาวี
สมุ + ต	ลบสระ อุ ท้าย สมุ ชาติ	ชาติสสนโต โลโป ฯ
ส + ต > นต	ลบ ม และเปลี่ยน ต เป็น นต	ปกฺกมาทฺทฺทฺ นฺโต จ
สำเร็จรูปเป็น สนต		

สท		
สท + ต	ลง ต ปัจจัย	พฺรชมาทิตฺเถ กตฺตริ
สท + ต	ลบสระ อุ ท้าย สท ชาติ	ชาติสสนโต โลโป ฯ
ส + ต > นต	ลบ ท และเปลี่ยน ต เป็น นต	ปกฺกมาทฺทฺทฺ นฺโต จ
สำเร็จรูปเป็น สนต		

สฺส		
สฺส + ต	ลง ต ปัจจัย	ภาวกมเมสุ ต
สฺส + ต	ลบสระ อุ ท้าย สฺส ชาติ	ชาติสสนโต โลโป ฯ
ส + ต > นต	ลบ ส และเปลี่ยน ต เป็น นต	ปกฺกมาทฺทฺทฺ นฺโต จ
ส + นต	ลบ นิคคหิต (°)	พฺยณฺชนเ จ
สำเร็จรูปเป็น สนต		

๔.๑๘.๒ วิเคราะห์ศัพท์ตามพจนานุกรม

สนต ศัพท์มีความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา^{๖๔๘}ว่า

สนตสทฺทสฺส อจฺจิตฺวิชฺชมาเนปสฺสุจาทิอตฺถสฺส วาจกตฺตา สตฺนตฺมสฺส วิวรณฺ สปปุริสฺสานนฺติ, ปาเปหิ สมฺนตฺตี สนฺตา เย ปุคฺคลา ปาเปหิ สมฺนตฺติ อิตฺติ ตสฺมา เต ปุคฺคลา สนฺตา.

และในคัมภีร์อภิธานปทีปิกาคาถาที่ ๘๔๑ ได้กล่าวเป็นคาถาไว้ว่า

อจฺจิตฺ วิชฺชมาเน จ

ปสฺตเถ สจฺจสาธฺตุ;

ชินฺเน จ สมฺเต เจว

สนฺโต' ภิเชยฺยลฺลิจฺฉิโก.

^{๖๔๘} วิกาวินี. (บาลี) ๑/๕๖/๑๔๔.

สนุดศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย ๗ อย่าง คือ (๑) **อจจิต** การบูชา
(๒) **วิซุขมาน** สิ่งที่มีอยู่ (๓) **ปสตุถ** สิ่งที่ได้รับการสรรเสริญ (๔) **สจจ**
ความจริง (๕) **สาธู** คนดี (๖) **ชินน** ผู้ลำบาก-ผู้เหน็ดเหนื่อย (๗) **สมิต**
ผู้สงบจากกิเลส

เมื่อทราบความหมายของ สนุด ศัพท์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ต่อไปจะได้นำเสนอรูปวิเคราะห์
พร้อมอุทาหรณ์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

สนุดภาวภูเรน สนุดฺ ชื่อว่าสันตะ เพราะมีความหมายว่าสงบ
ราคาทีนุ สนุดกรณตตา สนุดฺ ชื่อว่าสันตะ เพราะทำให้ราคาเป็นต้นสงบระงับ
สมโนปจยสภาโว สนุดโต ชื่อว่าสันตะ เพราะเป็นสภาพที่เกิดจากความสงบ
ราคาทโย สมตตีติ สนุดโต ชื่อว่าสันตะ เพราะระงับราคาเป็นต้นได้
สุนุทโร อนุโต อวสานเมตสสาติ สนุดโต ชื่อว่าสันตะ เพราะมีที่สุดอันงดงาม
กิเลส สมตตีติ สนุดโต ชื่อว่าสันตะ เพราะสงบกิเลส
มีอุทาหรณ์ประกอบ ดังนี้

๑. อจจิต แปลว่า การบูชา

อุทาหรณ์: สติ สปุริสานัน อริยบุคคลานัน ฌโมโม วา สนุดโต วิซุขมานโน น ติตถียปริกปิโต
ติตถียเหติ วิตถุกิโต อตตวา วิย ปรมตถโต อวิซุขมานโน ฌโมโม น วา สวากขาตตาทิคุนโยคโต สนุดโต
ปสตุทโธ ฌโมโม พาหิรทมโม วิย เอกนเตน นินทิตโต ฌโมโม น อติ ตสฺมา สทฺธมโม^{๖๔๔} ธรรมของสัตบุรุษ
คนดี คือพระอริยบุคคล หรือธรรม มีปรากฏอยู่ หาใช่ไม่มีอยู่โดยปรมาตม์ ดุจอัตตาที่พวกเดียริถย์พา
กันกำหนด ฉะนั้นไม่ หรือธรรมที่บัณฑิตยกย่องสรรเสริญ เพราะประกอบด้วยคุณมีความเป็นธรรมที่
พระพุทธเจ้าตรัสไว้ดีแล้วเป็นต้น หาเป็นธรรมที่น่าติเตียนโดยส่วนเดียวเหมือนธรรมของพาหิรทมน
ฉะนั้นไม่ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่าสัทธรรม

เตน ปจมนเย สนุดสทโท สุขชนตถวาจโก ทุตฺติเย วิซุขมานตถวาจโก^{๖๕๐} เพราะเหตุนี้ ใน
นัยแรก สนุด ศัพท์ กล่าวถึงความหมายคนดีที่ถูกบูชา ในนัยที่ ๒ กล่าวหมายถึงสิ่งที่มีอยู่

๒. วิซุขมาน แปลว่า ความมีอยู่

อุทาหรณ์: ปญจิเม ภิกขเว มหาโจรา สนุดโต สวิซุขมานา โลกสมิ^{๖๕๑} ภิกษุทั้งหลาย มหา
โจร ๕ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก

สนุดโต สวิซุขมานโน ฌโมโม สทฺธมโม^{๖๕๒} ธรรมที่มีปรากฏอยู่ ชื่อว่า สัทธรรม

๓. ปสตุถ แปลว่า การสรรเสริญ, นิรุทธภาว แปลว่า ความสงบ-ดับ

อุทาหรณ์: อยญจ วิตถุกโก อยญจ วิจาโร สนุดตา โหนติ สมิตา วูปสนุดตา อตถงคตา
อพกตถงคตา อปปีตา พยปปีตา โสสิตา วิโสสิตา พยนตถิตตา^{๖๕๓} วิตถกและวิจารนี้ เป็นอันสงบระงับ

^{๖๔๔} วิกาวินี. (บาลี) ๑/๕๖/๑๔๓-๑๔๔.

^{๖๕๐} วิกาวินี. (บาลี) ๑/๕๖/๑๔๔.

^{๖๕๑} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๙๕/๑๒๔.

^{๖๕๒} วิกาวินี. (บาลี) ๑/๒/๑๖.

^{๖๕๓} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๕๗๒/๓๑๑.

สงบเงียบ ดับไป ดับสิ้นไป ถูกทำให้พินาศไป ให้พินาศย่อยยับไป ให้เหือดแห้งไป ให้เหือดแห้งไปด้วยดี ให้สิ้นไปแล้ว

สนโต ปสฺกุโร ฌโม สทฺธมโม^{๖๕๔} ธรรมที่บัณฑิตยกย่องสรรเสริญ ชื่อว่าสัทธรรม

๔. สจฺจ แปลว่า ความจริง, **สนตญาณโคจร** แปลว่า อารมณ์ของญาณอันลึกซึ้ง

อุทาหรณ์: อธิคโต โข มฺยาโย ฌโม คมภีโร ทฺททโส ทฺรณฺโพโธ **สนโต** ปณฺโฑ^{๖๕๕} ธรรมที่เรา บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก ตามรู้ยาก **เป็นอารมณ์ของญาณอันลึกซึ้งและเป็นธรรมประณีต**

๕. สารุ แปลว่า คนดี

อุทาหรณ์: ซีรฺนติ เว ราชรธา สุจิตฺตา

อโถ สรีรมฺปิ ชฺร อุเปติ

สตยจ ฌโม น ชฺร อุเปติ

สนโต หเว สพฺภิ ปเวทฺยฺนฺติ^{๖๕๖}

ราชรถอันวิจิตรงดงาม ยังชำระได้

แม้แต่ร่างกายนี้ ก็ยังเข้าถึงชราได้

แต่ธรรมของ**สัตบุรุษ**^{๖๕๗} หาเข้าถึงความคร่ำคร่าไม่

สัตบุรุษย่อมสนทนากับ**สัตบุรุษ**

สตยจาติ พุทฺธาทีนํ ปน สนฺตานํ นววิโร โลกุตฺตรธฺมโม จ กิณฺจิ อุปฆาตํ น อุเปตฺติ น ชฺร อุเปติ นาม. **ปเวทฺยฺนฺติ** เหว สนโต พุทฺธาทโย สพฺภิ ปณฺชิตฺเตหิ สทฺธิ กเถนฺตฺติ อตฺโถ.^{๖๕๘} บทว่า **สตยจ** ความว่า แต่โลกุตตรธรรมมีอย่าง ๙ ของ**สัตบุรุษ**ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมไม่ทำการ กระทบกระพังอะไร ๆ เลย ชื่อว่าไม่เข้าถึงความทรุดโทรม. บทว่า **ปเวทฺยฺนฺติ** ความว่า **สัตบุรุษ** ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมสนทนากับ**สัตบุรุษ** คือบัณฑิตทั้งหลายอย่างนี้

๖. ชินฺน, กิลนฺตภาว แปลว่า ความลำบากหรือความเหน็ดเหนื่อย

อุทาหรณ์: ทีฆา ชาครโต รตฺติ ทีฆํ สนฺตสฺส โยชนํ

ทีโฆ พาลานํ สํสาโร สทฺธมฺมํ อวิชานตฺ.^{๖๕๙}

ราตรีหนึ่งของผู้ที่นั่งอยู่ชางยาวนาน ระยะทางโยชนหนึ่งของผู้เหน็ดเหนื่อย

ชางยาวไกล สัจสารวัฏ^{๖๖๐}ของคนพาลผู้ไม่รู้แจ้งสัทธรรมชางยาวนาน

โยชนนฺติ โยชนมฺปิ จตุคาวุตฺมตฺตเมว **สนตสฺส** ปน กิลนฺตสฺส ทีฆํ โหติ^{๖๖๑} บทว่า โยชน ความว่า แม้โยชน ๑ ประมาณ ๔ คาวุต ก็เป็นระยะทางที่ยาวไกลของคนผู้เหน็ดเหนื่อย

^{๖๕๔} วิกาวินี. (บาลี) ๑/๒/๑๖.

^{๖๕๕} วิ.ม. (บาลี) ๔/๗/๖.

^{๖๕๖} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๕๑/๔๔.

^{๖๕๗} ธรรมของ**สัตบุรุษ** หมายถึงโลกุตตรธรรม ๙ (มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑) (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๑/

๙๑)

^{๖๕๘} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๑/๑๑๑.

^{๖๕๙} ขุ.ขุ. (บาลี) ๒๕/๖๐/๒๗.

^{๖๖๐} สัจสารวัฏ หมายถึงการเวียนว่ายตายเกิด (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๖๐/๓๓๙)

^{๖๖๑} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๖๐/๓๓๙.

๗. สมิต, กิเลสอุปสม แปลว่า ความสงบจากกิเลส

อุทาหรณ์:

อติเจตโส อปปมชชโต

มุณีโน โมนปถสฺ สิกขโต

โสกา น ภวนฺติ ตาทิโน

อุปสนตฺสฺส สทา สติมโต^{๖๖๒}มุณีผู้มีจิตมั่นคง ไม่ประมาท ศึกษาทางแห่งความเป็นมุณี^{๖๖๓}ผู้คงที่ สงบ มีสติทุกขณะ ย่อมเป็นผู้ไม่เศร้าโศก^{๖๖๔}

อุปสนตฺสฺสชาติ ราคาที่นี้ อุปสมเนน อุปสนตฺสฺส.^{๖๖๕} คำว่า อุปสนตฺสฺส ความว่า ชื่อว่าผู้สงบ เพราะกิเลสมีราคาเป็นต้นสงบระงับไป

๔.๑๘.๓ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักฉันทลักษณ์

คาถาว่า

ชีรฺนฺติ เว ราชฺรธา สุจิตฺตา

อโถ สรฺรึมฺปิ ชฺรึ อฺเปติ

สฺตณฺจ ฐมฺโม น ชฺรึ อฺเปติ

สนฺโต หเว สฺพฺภิ ปเวทฺยฺนฺติ

เป็นอินทริวิเชียรคาถา และอุเปนทริวิเชียรคาถา ในติฎฐฎาฉันท์ ๑๑ พยางค์

ต	ต	ช	ค	ค	อินทริวิเชียรคาถา
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
ชีรฺนฺติ	เว ราช	รธา สุ	จิตฺ	ตา	อุเปนทริวิเชียรคาถา
ช	ต	ช	ค	ค	
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	อุเปนทริวิเชียรคาถา
อโถ ส	รฺรึมฺปิ	ชฺรึ อฺ	เป	ติ	
ช	ต	ช	ค	ค	อินทริวิเชียรคาถา
๑ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	
สฺตณฺจ	ฐมฺโม น	ชฺรึ อฺ	เป	ติ	อินทริวิเชียรคาถา
ต	ต	ช	ค	ค	
๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒	๒	อินทริวิเชียรคาถา
สนฺโต ห	เส สฺพฺภิ	ปเวท	ยฺนฺ	ติ	

^{๖๖๒} วิ.มหา. (บาลี) ๒/๑๕๓/๑๙๐.^{๖๖๓} ทางแห่งความเป็นมุณี หมายถึงโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ หรือไตรสิกขา (วิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๓/๓๓๒)^{๖๖๔} ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๓๗/๒๔๕., ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๘/๓๒๘^{๖๖๕} วิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๓/๓๓๒.

คาถานี้เป็นอุปัชชาติคาถา ซึ่งผสมระหว่างอินทรวีเชียรคาถา (บาทที่ ๑ และ ๔) เข้ากับ อุเพนทรวีเชียรคาถา (บาทที่ ๒ และ ๓)

คาถาที่เป็นอินทรวีเชียรคาถา จะมี ต ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุหลหุ้มรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑ , ๒ ๒ ในบาทที่ ๑ จะเห็นได้จากคำว่า ชีรนติ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, เว ราช (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, รธา สุ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า จิต (๒) เป็น ครุ และคำว่า ตา (๒) เป็น ครุ

และบาทที่ ๔ ว่า สนโต ห (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, เว สพุถิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ปเวท (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า ยน (๒) เป็น ครุ และคำว่า ทิ (๒) เป็น ครุ (บาทันตครุ)

ส่วนบาทที่ ๒ และ ๓ เป็นอุเพนทรวีเชียรคาถา จะมี ช ต ช คณะ และครุ ๒ พยางค์ ของทุกบาทคาถา คือ เสียงครุหลหุ้มรูปว่า ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๒ ๒ ในบาทที่ ๒ จะเห็นได้จากคำว่า อโถ ส (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า วีรมปิ (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, คำว่า ชรั อู (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ คำว่า เป (๒) เป็น ครุ และคำว่า ทิ (๒) เป็น ครุ (บาทันตครุ)

และบาทที่ ๓ ว่า สตถจ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, ธมโม น (๒ ๒ ๑) เป็น ต คณะ, ชรั อู (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ, คำว่า เป (๒) เป็น ครุ และคำว่า ทิ (๒) เป็น ครุ (บาทันตครุ)

คาถาว่า

ทีฆา ซาครโต รตติ

ทีฆั สนตสฺส โยชนั

ทีโฆ พาลานั สัสาโร

สทฺธมมํ อวิชานตั

เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่า ตติยมการวิปูลาคาถา

ตารางแสดงตติยมการวิปูลาคาถา

บาทที่ ๑				บาทที่ ๒			
ค ล	ม	ย	ค ล	ค ล	ม	ช	ค ล
	ย				ย		
	ร				ร		
	ต				ต		
	ช				ช		
ภ	ภ						
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

บาทที่ ๓				บาทที่ ๔			
ค ล	ม	ม	ค ล	ค ล	ม	ช	ค ล
	ย				ย		
	ร				ร		
	ต				ต		
	ช				ช		

	ภ				ภ		
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

เครื่องศาถาแรก							
ค	ต	ช	ถ	ค	ต	ช	ค
๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๑	๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
ที่	ฆา ซาค	รโต รต	ติ	ที่	ข้ สนต	ส โยช	น้
เครื่องศาถาหลัง							
ค	ม	ม	ค	ค	ต	ช	ค
๒	๒ ๒ ๒	๒ ๒ ๒	๒	๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
ที่	โฆ พาลา	น้ ส้สา	โร	สท	ธมม้อ	วิชาน	ต้

คานานี้เป็นอนุฎฐาฉันท์ ๘ พยางค์ ประเภท **ตติยมการวิปูลาคาถา** มี ย ช ม ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

เครื่องศาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ รโต รต (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ ส โยช (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

เครื่องศาถาหลัง

มี ม คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ น้ ส้สา (๒ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ วิชาน (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

คานานี้ว่า

อติเจตโส อปมชชโต

มุณีโน โมนปเสสุ ลิกชโต

โสกา น ภานติ ตาทิโน

อุปสนตสส สทา สตีมโต^{๖๖๖}

๔.๑๘.๔ วิเคราะห์ตามหลักอঙ্การ

คานานี้ว่า

ชีรนต์ติ เว ราชรธา สุจิตตา

อโถ สรีรมปี ชร์ อูเปติ

^{๖๖๖} วิ.มหา. (บาลี) ๒/๑๕๓/๑๙๐.

สตยจ ฌโม น ชรฺ อูเปติ
สนโต หเว สพฺภิ ปเวทยนฺติ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **ราชาธธา** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **ชีรฺนฺติ**

คำว่า **สฺจิจิตฺตา** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **ราชาธธา**

คำว่า **สรฺรํปิ** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **อูเปติ**

คำว่า **ชฺร** เป็นบททอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **อูเปติ**

คำว่า **สฺต** เป็นบทสามีสัมพันธะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ **ฌโม**

คำว่า **ฌโม** เป็นบทประธาน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **น อูเปติ**

คำว่า **น** เป็นบทนิบาติบอกปฏิเสธ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **อูเปติ**

คำว่า **ชฺร** เป็นบททอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **น อูเปติ**

คำว่า **สนโต** เป็นบทประธาน วางไว้ต้นประโยค

คำว่า **สพฺภิ** เป็นบททรรณะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **ปเวทยนฺติ**

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มฺรฺรฺตาคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคานานี้เป็นพาสัตติมรฺรฺตาคือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, วรรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **ชีรฺนฺติ เว ราชาธธา สฺจิจิตฺตา** มีครุ ๗ ตัว คือ ชี, รน, เว, รา, ธา, จิต, ตา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๒๔ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อ, อา, อ, อ, อา, อา, อักษรतालฐาน ๖ ตัว คือ ช, อี, อี, ช, จ, อี, อักษรมฺรฺฐาน ๓ ตัว คือ ร, ร, ร, อักษรทนต์ฐาน ๖ ตัว คือ น, ต, ถ, ส, ต, ต, อักษรโอรุฐานตัวเดียว คือ อ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ และ อักษรทนต์โอรุฐานตัวเดียว คือ ว

บาทที่ ๒ ว่า **อโถ สรฺรํปิ ชฺร อูเปติ** มีครุ ๕ ตัว คือ โถ, รี, รม, ร, เป อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๒๒ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ อี, อี, ช, อี, อักษรมฺรฺฐาน ๓ ตัว คือ ร, ร, ร, อักษรทนต์ฐาน ๓ ตัว คือ ถ, ส, ต, อักษรโอรุฐาน ๔ ตัว คือ ม, ป, อุ, ป, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรกัณฐโอรุฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรนาสิกัณฐฐานตัวเดียว คือ (°)

บาทที่ ๓ ว่า **สตยจ ฌโม น ชรฺ อูเปติ** มีครุ ๕ ตัว คือ ตย, ฌ, โม, ร, เป อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๒๔ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ ณ, จ, ช, อี, อักษรมฺรฺฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทนต์ฐาน ๕ ตัว คือ ส, ต, จ, น, ต, อักษรโอรุฐาน ๔ ตัว คือ ม, ม, อุ, ป, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรกัณฐโอรุฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรนาสิกัณฐฐานตัวเดียว คือ (°)

บาทที่ ๔ ว่า **สนโต หเว สพภิ ปเวทยนติ** มีกร ๖ ตัว คือ สน, โต, เว, สพ, เว, ยน อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๒๕ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, ห, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ อี, ย, อักษรพันฐาน ๗ ตัว คือ ส, น, ต, ส, ท, น, ต, อักษรโอฐฐาน ๔ ตัว คือ พ, ภ, ป, อุ, อักษรกัณฐतालฐาน ๒ ตัว คือ เอ, เอ, อักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรพันฐาน ๒ ตัว คือ ว, ว

(๓) **สมตาคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมทุสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สลิถ) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมฏฐสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสกสมตา มีพยัญชนะสลิถและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **ชีรนติ เว ราชรธา สจิตตา** เป็นเกวลมทุสมตา

บาทที่ ๒ ว่า **อโถ สรรมปิ ชรั อุเปติ** เป็นเกวลมทุสมตา

บาทที่ ๓ ว่า **สตถจ ธมโม น ชรั อุเปติ** เป็นมิสกสมตา

บาทที่ ๔ ว่า **สนโต หเว สพภิ ปเวทยนติ** เป็นมิสกสมตา

กาลานี้จัดเป็นมิสกสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๒ พยางค์ มี **ธม** ใน ธมโม ในบาทที่ ๓, **ภิ** ใน **สพภิ** ในบาทที่ ๔ และผสมอยู่กับ สลิถอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรतालฐาน ๗ ตัว คือ ช, ช, จ, ช, ญ, จ, ช, อักษรพันฐาน ๑๓ ตัว คือ น, ต, ต, ต, ต, ต, น, ต, น, ต, ท, น, ต, และโอฐฐาน ๘ ตัว คือ ม, ป, ป, ม, ม, ป, พ, ป จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลตาคุณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสลิถจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อตฺตสุขุมลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในกาลานี้เป็น สัทสุขุมลตาคุณ ในกาลานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิตอักษรอยู่ ๒ พยางค์ มี **ธม** ใน ธมโม ในบาทที่ ๓, **ภิ** ใน **สพภิ** ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือ สัณโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า **สรรมปิ** (สรริ + ปิ) **สตถจ** (สต + จ) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลตาคุณ

(๕) **อตฺตพัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กัณฐที่ก่อให้เกิดสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอตฺตพัตติคุณ อตฺตพัตติคุณโดยศัพท์

ข. อตฺตอตฺตพัตติคุณ อตฺตพัตติคุณโดยเนื้อความ

ในกาลานี้เป็น สัทอตฺตพัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

คาถาว่า

ทีฆา ชาครโต รตติ	ทีฆั สนตสฺส โยชนั
ทีโฆ พาลานั สัสาโร	สทฺธมมึ อวิขานตึ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **ทีฆา** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ รตติ

คำว่า **ชาครโต** เป็นบทสามีสัมพันธ์ระ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ รตติ

คำว่า **ทีฆั** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ โยชนั

คำว่า **สนตสฺส** เป็นบทสามีสัมพันธ์ระ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ โยชนั

คำว่า **ทีฆั** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กัน คือ สัสาโร

คำว่า **พาลานั** เป็นบทสามีสัมพันธ์ระ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ สัสาโร

คำว่า **สทฺธมมึ** เป็นบททอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อวิขานตึ

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มรุตาคคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคาถานี้เป็นพาสัตติมรุตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, วรรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **ทีฆา ชาครโต รตติ** มีครุ ๕ ตัว คือ ที, ฆา, ชา, โต, รต อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ ฆ, อ, อ, ค, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ อี, ช, อิ, อักษรมฺทรฐาน ๒ ตัว คือ ร, ร, อักษรทนต์ฐาน ๔ ตัว คือ ท, ต, ต, ต และอักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โ

บาทที่ ๒ ว่า **ทีฆั สนตสฺส โยชนั** มีครุ ๖ ตัว คือ ที, ฆั, สน, ตส, โย, นั อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๒๐ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ ฆ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ อี, ย, ช, อักษรทนต์ฐาน ๗ ตัว คือ ท, ส, น, ต, ส, ส, น, อักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ โ และอักษรนาสิกฐาน ๒ ตัว คือ (ˆ), (ˆ)

บาทที่ ๓ ว่า **ทีโฆ พาลานั สัสาโร** มีครุ ๘ ตัว คือ ที, โฆ, พา, ลา, นั, สั, สา, โร อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ ฆ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ อี, อักษรมฺทรฐานตัวเดียว คือ ร, อักษรทนต์ฐาน ๕ ตัว คือ ท, ล, น, ส, ส, อักษรโอรฐฐานตัวเดียว คือ พ, อักษรกัณฐฐาน ๒ ตัว คือ โ, โ และอักษรนาสิกฐาน ๒ ตัว คือ (ˆ), (ˆ)

บาทที่ ๔ ว่า **สทฺธมมึ อวิขานตึ** มีครุ ๕ ตัว คือ สท, ธม, มึ, ขา, ตั อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ อี, ช, อักษรทนต์ฐาน ๕ ตัว คือ ส, ท, ฐ, น, ต, อักษรโอรฐฐาน ๒ ตัว คือ ม, ม, อักษรทนต์ฐานตัวเดียว คือ ฎ และอักษรนาสิกฐาน ๒ ตัว คือ (ˆ), (ˆ)

(๓) **สมตาคูณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมทุสมตาคูณ มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สัท) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลพญฐสมตาคูณ มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกกสมตาคูณ มีพยัญชนะสัทและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **ทีฆา ชาครโต รตติ** เป็นมิสสกกสมตาคูณ

บาทที่ ๒ ว่า **ทีฆิ สนตสส โยชนิ** เป็นมิสสกกสมตาคูณ

บาทที่ ๓ ว่า **ทีโฆ พาลานิ สสาริ** เป็นมิสสกกสมตาคูณ

บาทที่ ๔ ว่า **สทุธมมิ อวิขานติ** เป็นมิสสกกสมตาคูณ

คานานี้จัดเป็นมิสสกกสมตาคูณ เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๔ พยางค์ มี **ฆา** ใน ทีฆา ในบาทที่ ๑, **ฆิ** ใน ทีฆิ ในบาทที่ ๒, **โฆ** ใน ทีโฆ ในบาทที่ ๓, **ธม** ใน สทุธมมิ ในบาทที่ ๔ และผสมอยู่กับสัทอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ ช, ช, ช, อักษรพันฐาน ๑๓ ตัว คือ ท, ต, ต, ต, ท, น, ต, น, ท, น, ท, น, ต, และโฏฐาน ๓ ตัว คือ พ, ม, ม จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลตาคูณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมลตาคูณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสัทจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สังกโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัถลสุขุมลตาคูณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคานานี้เป็น สัทสุขุมลตาคูณ ในคานานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิตอักษรอยู่ ๔ พยางค์ มี **ฆา** ใน ทีฆา ในบาทที่ ๑, **ฆิ** ใน ทีฆิ ในบาทที่ ๒, **โฆ** ใน ทีโฆ ในบาทที่ ๓, **ธม** ใน สทุธมมิ ในบาทที่ ๔ และไม่มีสนธิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า อวิขานติ (น + วิขานติ) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลตาคูณ

(๕) **อัถลพัตติคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กวมที่ก่อให้เกิดสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอัถลพัตติคุณ อัถลพัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถลอัถลพัตติคุณ อัถลพัตติคุณโดยเนื้อความ

ในคานานี้เป็น สัทอัถลพัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

คาลาว่า

อจิเจตโส อปมชชโต

มุนิโน โมนปเสสุ สิกขโต

โสกา น ภาวนติ ตาทิโน
อุปสนตสส สทา สติมโต

ประกอบด้วยสี่ทาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **อิริเจตโส, อปฺปมชฺชโต** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ

มุณีโน

คำว่า **โมนฺเปถสุ** เป็นบทภินนาธาระ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **สิกฺขโต**

คำว่า **โสกา** เป็นบทวิกตีกัตตา วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **น ภาวนติ**

คำว่า **น** เป็นบทนิบาตบอปปุเสธ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **ภาวนติ**

คำว่า **ตาทิโน, อุปสนตสส, สติมโต** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กัน

คำว่า **สทา** เป็นบทกาลสัตตมมี วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ **สติมโต**

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มรุตาคคุณ** รสคำมีเสียงอ่อนหวาน ในคานานี้เป็นปทาสัตตมรุตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, วรรณ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **อิริเจตโส อปฺปมชฺชโต** มีครุ ๕ ตัว คือ เจ, โส, อป, มช, โต อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๒๐ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ อี, จ, ช, ช, อักษรทันตฐาน ๔ ตัว คือ จ, ต, ส, ต, อักษรโอรุฐาน ๓ ตัว คือ ป, ป, ม, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ, อักษรกัณโอรุฐาน ๒ ตัว คือ โอ, โอ

บาทที่ ๒ ว่า **มุณีโน โมนฺเปถสุ สิขโต** มีครุ ๕ ตัว คือ โน, โม, เถ, สิ, โต อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๒๓ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อ, อ, ก, ช, อ, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ อี, อี, อักษรทันตฐาน ๗ ตัว คือ น, น, น, ถ, ส, ส, ต, อักษรโอรุฐาน ๕ ตัว คือ ม, อ, ม, ป, อ, อักษรกัณฐतालฐานตัวเดียว คือ เอ และอักษรกัณโอรุฐาน ๓ ตัว คือ โอ, โอ, โอ

บาทที่ ๓ ว่า **โสกา น ภาวนติ ตาทิโน** มีครุ ๕ ตัว คือ โส, กา, วน, ตา, โน อยู่ใกล้กัน, อักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ ก, อา, อ, อ, อ, อา, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ อี, อี, อักษรทันตฐาน ๗ ตัว คือ ส, น, น, ต, ต, ท, น, อักษรโอรุฐานตัวเดียว คือ ภา, อักษรกัณโอรุฐาน ๒ ตัว คือ โอ, โอ และอักษรทันโอรุฐานตัวเดียว คือ ฤ

บาทที่ ๔ ว่า **อุปสนตสส สทา สติมโต** มีครุ ๕ ตัว คือ สน, ตส, ทา, ตี, โต อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๒๓ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อา, อ, อ, อักษรतालฐานตัวเดียว คือ อี, อักษรทันตฐาน ๑๐ ตัว คือ ส, น, ต, ส, ส, ส, ท, ส, ต, ต, อักษรโอรุฐาน ๓ ตัว คือ อ, ป, ม และอักษรกัณโอรุฐานตัวเดียว คือ โอ

(๓) **สมตาคคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมฺหุสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อน (สลิล) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลพญภูสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะสถิตและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า อธิเจตโส อปฺปมชฺชโต เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๒ ว่า มฺนิโน โมนฺปถสฺส ลิกฺขโต เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๓ ว่า โสกา น ภวนฺติ ตาทิโน เป็นมิสสกสมตา

บาทที่ ๔ ว่า อุปฺสนฺตสฺส สทา สติมโต เป็นเกวลมฺพฺสมตา

คาถานี้จัดเป็นมิสสกสมตา เพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๔ พยางค์ มี ธิ ใน อธิเจตโส ในบาทที่ ๑, เถ ใน โมนฺปถสฺส, ข ใน ลิกฺขโต ในบาทที่ ๒, ภ ใน ภวนฺติ ในบาทที่ ๓ และผสมอยู่กับสถิตอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรतालुฐาน ๓ ตัว คือ จ, ช, ฌ, อักษรทันตฐาน ๑๗ ตัว คือ ต, ต, น, น, น, ต, น, น, ต, ต, ท, น, น, ต, ท, ต, ต, และโอฏฐฐาน ๘ ตัว คือ ป, ป, ม, ม, ม, ป, ป, ม จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) สุขุมาลตาคุณ ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทสุขุมาลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสถิตจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัถลสุขุมาลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคาถานี้เป็น สัทสุขุมาลตาคุณ ในคาถานี้ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิตอักษรอยู่ ๔ พยางค์ มี ธิ ใน อธิเจตโส ในบาทที่ ๑, เถ ใน โมนฺปถสฺส, ข ใน ลิกฺขโต ในบาทที่ ๒, ภ ใน ภวนฺติ ในบาทที่ ๓ และไม่มีสนธิหรือสัณโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า อปฺปมชฺชโต (น + ปมชฺชโต) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมาลตาคุณ

(๕) อัถลพยัตติคุณ รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์กณโฑษที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัทอัถลพยัตติคุณ อัถลพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถลอัถลพยัตติคุณ อัถลพยัตติคุณโดยเนื้อความ

ในคาถานี้เป็น สัทอัถลพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

๔.๑๘.๕ สรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์ สุนต ศัพท์ตามที่ได้นำเสนอมาตามกลุ่มคัมภีร์สัทททวิเสส ขอสรุปดังต่อไปนี้

สุนต ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก สมุ ธาตุ + อนต ปัจจัย, สมุ ธาตุ + ต ปัจจัย, สห ธาตุ + ต ปัจจัย, สัส ธาตุ + ต ปัจจัย มีความหมาย ๗ อย่าง ประกอบด้วย (๑) อจฺจิต การบูชา (๒) วิชฺขมาน สิ่งที่มีอยู่-ความมีอยู่ (๓) ปสฺตถ สิ่งที่ได้รับการสรรเสริญ-การสรรเสริญ (๔) สจฺจ ความ

จริง (๕) สารุ คนดี (๖) ชินน, กิลนตภาว ผู้ลำบาก-เหน็ดเหนื่อย, ความลำบาก-เหน็ดเหนื่อย (๗) สมิต, กิเลสอุปสม ผู้สงบจากกิเลส อุทาหรณ์ที่นำมาอ้างอิงในแต่ละความหมายนั้น มีที่เป็นฉันทประเภทต่าง ๆ ประกอบด้วย อินทวิเชียรคาถา, อุเปนทวิเชียรคาถา และ ตติยมการวิปุลาคาถา และเป็นสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ (๑) ปสาทคุณ (๒) มรุตาคคุณ (๓) สมตาคคุณ (๔) สุขุมาลตาคคุณ (๕) อตถพยัตตติคุณ

๔.๑๙ วิเคราะห์ อคค ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาลี ตามคัมภีร์สัททาวีเสส

บทบาลีว่า อคคมกขายติ, อชชตคเค, อจจคคค, อมพิลคค วา มรุตคค วา ติตตคคค วา ที่มี อคค ศัพท์ประกอบอยู่ ผู้วิจัยเห็นควรนำมาศึกษาวิเคราะห์ โดยเริ่มศึกษาตั้งแต่ด้านหลักภาษา พจนานุกรมไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๔.๑๙.๑ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักภาษา

อคค ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า อช (คฺมเน=ไป-ถึง-บรรลุ, เขเปเน=ทิ้ง, ธิติย=ตั้งอยู่) + อ/ค, อชช (คฺมเน=ไป-ถึง-บรรลุ) + อ, อท (อนฺภูวเน=กิน-เสวย) + อ, อม (หีสาย=เบียดเบียน) + ณ, อสุ (เขเป=ทิ้ง) + ณ มีกระบวนการสร้างศัพท์ ดังนี้

อช

อช + อ

อช + อ

อค + อ

อคค + อ

อคค

สำเร็จรูปเป็น **อคค**

ลง อ ปัจจัย

ลบสระ อ ท้าย อช ธาตุ

เปลี่ยน ช ท้ายธาตุ เป็น ค

ซ้อน ค

นำพยัญชนะประกอบกับสระ

สพฺพโต ญฺวุตฺวาวิ วา

ธาตุสนฺโต โลโป ฯ

กคา จขานํ

ปรเทวภาโว จาเน

นเย ปรี ญุตเต

อช

อช + ค

อช + ค

อค + ค

สำเร็จรูปเป็น **อคค**

ลง ค ปัจจัย

ลบสระ อ ท้าย อช ธาตุ

เปลี่ยน ช ท้ายธาตุ เป็น ค

กาเล วตฺตมานาตีเต ฯ

ธาตุสนฺโต โลโป ฯ

กคา จขานํ

อชช

อชช + อ

อชช + อ

อคค + อ

สำเร็จรูปเป็น **อคค**

ลง อ ปัจจัย

ลบสระ อ ท้าย อชช ธาตุ

เปลี่ยน ชช ท้ายธาตุ เป็น คค

สพฺพโต ญฺวุตฺวาวิ วา

ธาตุสนฺโต โลโป ฯ

กคา จขานํ

อท/อม/อสุ

อท/อม/อสุ + อ

ลง อ ปัจจัย

สพฺพโต ญฺวุตฺวาวิ วา

อท/อม/อส + อ	ลบสระธาตุ	ธาตุสนุนโต โลโป ฯ
อค + อ	เปลี่ยน ท/ม/ส เป็น ค	กวจิ ธาตุวิภตติป ฯ
อคค + อ	ซ้อน ค	ประเทภาโว จาเน
อคค	นำพยัญชนะประกอบกับสระ	นเย ปริ ยุตเต
สำเร็จรูปเป็น อคค		

๔.๑๙.๒ วิเคราะห์ศัพท์ตามพจนานุกรม

อคค ศัพท์มีความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา^{๖๖๗}ว่า

อชชตคเคติ เอตถ อัย อคคสทโท อาทิโกฏิโกฏฐาสเสฏฐเสฏฐ ทิสสติ. อชชตคเค สมม โทวาริก อวารามิ ทวารํ นิคณฺจันํ นิคณฺจันนตฺวาทีสุ^{๖๖๘} หิ อาทิมหิ ทิสสติ. เตน องฺคฺลคฺเคน ตํ องฺคฺลคฺคํ ปรามสตี^{๖๖๙} อจฺจคฺคํ เวฬุคฺคณตฺวาทีสุ โภภฺยิ. อมพิลคฺคํ วา มธฺรคฺคํ วา ติตตคคฺคํ วา^{๖๗๐} อนุชานามิ ภิกฺขเว วิหารคฺคเณ วา ปริเวณคฺคเณ วา ภาเชตฺตฺวาทีสุ^{๖๗๑} โภภฺยาสเ. ยาวตา ภิกฺขเว สตฺตา อปทา วา ทฺวิปทา วา ฯเปฯ ตถาคโธ เตสํ อคคฺมกฺขายตฺตีวาทีสุ^{๖๗๒} เสฏฐเ. อธิ ปนายํ อาทิมหิ ทฺฐุทฺโพ.

อคคสทโท อาทิโกฏิเสฏฐโกฏฐาสารมมณาทีสุ อเนเกสุ อตฺเตสุ วตฺตตี^{๖๗๓}

และในคัมภีร์อภินันปิทีปิกาคาถาที่ ๘๔๓ ได้กล่าวเป็นคาถาไว้ว่า

อาทิ โภภฺยาส โภภฺยิสฺ, ปุโรโต'คฺคํ วเร ติสฺ

อคคศัพท์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ (๑) **อาทิ** เบื้องแรก (๒) **โภภฺยาส** ส่วน

(๓) **โภภฺยิ** ปลายแขน (๔) **ปุโรโต** ข้างหน้า **อคค**ศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ มีความหมาย

ว่า **วร** สิ่งที่เกิด-ประเสริฐ

เมื่อทราบความหมายของ **อคค** ศัพท์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ต่อไปจะได้นำเสนอรูปวิเคราะห์ พร้อมอุทาหรณ์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

เสฏฐภาวํ อชติ คจฺจตฺตี อคฺโค ผู้ชื่อว่าอัคระ เพราะถึงความเป็นผู้ประเสริฐ

สีลาทีหิ อชิตฺโพ อุปคฺนตฺโพตี อคฺโค ผู้ชื่อว่าอัคระ เพราะเป็นธรรมที่มีศีลเป็นต้นฟุ้งไป

ถึง

ปุณฺเณน อชชิตฺเตติ อคฺโค ผู้ชื่อว่าอัคระ เพราะเป็นฐานะที่บุคคลถึงได้ด้วยบุญ

นิพฺพานสุโข อชติ ภกฺชตฺตี อคฺโค ผู้ชื่อว่าอัคระ เพราะเป็นผู้แสวงความสุขคือนิพพาน

กิเลสเวรํ อมตี หีสตฺตี อคฺโค ผู้ชื่อว่าอัคระ เพราะเป็นผู้เบียดเบียนเวรคือกิเลส

^{๖๖๗} วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๔/๑๗๕., ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๕๐/๒๑๒., ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๕๖/๑๔๘., อจ. เอกก.อ (บาลี) ๑/๑๘๘/๑๑๒., อจ.ทก.อ. (บาลี) ๒/๑๖/๒๕., ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๖๐/๘๔.

^{๖๖๘} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๗๐/๔๗.

^{๖๖๙} อภิ.ก. (บาลี) ๓๗/๔๔๑/๓๖๗.

^{๖๗๐} สัม. (บาลี) ๑๘/๓๗๔/๑๓๐-๑๓๑.

^{๖๗๑} วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๑๘/๘๘.

^{๖๗๒} อจ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๓๔/๓๘.

^{๖๗๓} วิกาวินี. ๑/๒๘๗/๔๑๑.

กิเลส อสติ เขเปตีติ อคฺโค ชื่อว่าอัคคะ เพราะละทิ้งกิเลสทั้งหลาย

มีอุททาหารณ์ประกอบ ดังนี้

๑. อาทิ แปลว่า เบื้องแรก

อุททาหารณ์: **อชชตคฺเค** สมม โทวาริก อวารามิ ทวารํ นิคนฺจานํ นิคนฺจินี^{๖๗๔} นายประตู่ เพื่อนรัก **ตั้งแต่วินนี้เป็นต้นไป** เราจะปิดประตูกันพวกนิครนถ์ทั้งชายและหญิง

๒. โกฎฺจาส แปลว่า ส่วน

อุททาหารณ์: อมพิลคฺคํ วา มธฺรคฺคํ วา ติตตคฺคํ วา^{๖๗๕} ส่วนที่มีรสเปรี้ยวจัด มีรสหวานจัด มีรสขมจัด

อนุชานามิ ภิกฺขเว วิหารคฺเคน วา ปริเวณคฺเคน วา คาเหตุ^{๖๗๖} ภิกฺขุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถือส่วนหนึ่งในวิหาร หรือส่วนหนึ่งในบริเวณ

๓. โกฎฺญี แปลว่า ปลาย

อุททาหารณ์: เตน องฺคฺลคฺเคน ตํ องฺคฺลคฺคํ ปรามสตี^{๖๗๗} ย่อมจับต้องปลายนี้วินั้นด้วยปลายนี้วินั้น

๔. ปฺรโต แปลว่า ข้างหน้า

๕. วร/เสฏฺฐ แปลว่า ประเสริฐ

อุททาหารณ์: ตถาคโต เตสํ อคฺคมกฺขายติ อรหํ สมมาสมพุทฺโธ^{๖๗๘} ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทฺธเจ้าบัณฑิตกล่าวว่เลิศกว่าสัตว์มีประมาณเท่านั้น

๖. อารมฺมณ แปลว่า อารมณ์

อุททาหารณ์: เอกคฺคํ จิตตี^{๖๗๙} จิตมีอารมณ์เดียว

๔.๑๙.๓ สรูป

จากการศึกษาวิเคราะห์ อคฺค ศัพท์ตามที่ได้นำเสนอมาตามกลุ่มคัมภีร์สหททาวิเสส ขอสรุปดังต่อไปนี้

อคฺค ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก อช ธาตุ + อ ปัจจัย, อช ธาตุ + ค ปัจจัย, อชช ธาตุ + อ ปัจจัย, อท ธาตุ + อ ปัจจัย, อม ธาตุ + อ ปัจจัย, อสุ ธาตุ + อ ปัจจัย มีความหมาย ๖ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **อาทิ** เบื้องแรก (๒) **โกฎฺจาส** ส่วน (๓) **โกฎฺญี** ปลายแขน (๔) **ปฺรโต** ข้างหน้า (๕) **วร** สิ่งทีเลิศ-ประเสริฐ (๖) **อารมฺมณ** อารมณ์ ส่วนอุททาหารณ์ที่นำมาอ้างอิงในแต่ละความหมายนั้น เป็นร้อยแก้วทั่วไปจึงไม่ต้องวิเคราะห์ในหลักของฉันทลักษณ์และหลักอสังการ

^{๖๗๔} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๗๐/๔๗.

^{๖๗๕} ส.ม. (บาลี) ๑๘/๓๗๔/๑๓๐-๑๓๑.

^{๖๗๖} วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๑๘/๘๘.

^{๖๗๗} อภ.ก. (บาลี) ๓๗/๔๔๑/๓๖๗.

^{๖๗๘} ส.ม. (บาลี) ๑๘/๑๓๘/๔๐.

^{๖๗๙} วิกาวินี. (บาลี) ๑/๒๘๗/๔๒๑.

๔.๒๐ วิเคราะห์ โสต ศัพท์ที่ปรากฏในบทบาลี ตามคัมภีร์สัทททาวิเสส

บทบาลีว่า โสเตน, โสตราตุยา, โสตานิ, ตณฺหาโสโต ทิฏฺฐิโสโต กิเลสโสโต ทุจฺจริตโสโต อวิชชาโสโต, นทียา โสเตน วุยฺหมานํ, อธิวจนํ ยทิตฺถํ โสโต ที่มี โสต ศัพท์ประกอบอยู่ ผู้วิจัยเห็นควร นำมาศึกษาวิเคราะห์ โดยเริ่มศึกษาตั้งแต่ด้านหลักภาษา พจนานุกรมไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๔.๒๐.๑ วิเคราะห์ศัพท์ตามหลักภาษา

โสต ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า สฺ (สนทเน=ไหล, ชเน=ให้เกิดขึ้น, อิสฺสเร=เป็นใหญ่, คเต=ไป, ปิพเน=เบียดเบียน, สวเน=ฟัง) + ต มีกระบวนการสร้างศัพท์ ดังนี้

สฺ		
สฺ + ต	ลง ต ปัจจัย	ฉาที่หิ ตฺตรณ
โส + ต	วุทธิ อุ เป็น โ	อญฺเญสฺ จ
สำเร็จรูปเป็น โสต		

๔.๒๐.๒ วิเคราะห์ศัพท์ตามพจนานุกรม

โสต ศัพท์มีความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา^{๖๘๐} ว่า

โสตสทฺโท อนนฺตถปฺปเกโ. ตถา เหส :-

มํสฺวิญญาณณาณฺสฺ	ตณฺหาทิสฺ จ ทิสฺสตี;
ธารายํ อริยมคฺเค	จิตฺตสนฺตติยมปิ จฯ

โสตายตณฺ โสตราตุ โสตินฺทริยนฺตืออาทิสฺ^{๖๘๑} หิ อญฺ โสตสทฺโท มํสฺโสเต ทิสฺสตี. โสเตน สทฺทํ สุตฺวาตืออาทิสฺ^{๖๘๒} โสตฺวิญญาณ. ทิพฺพาย โสตราตุยาตืออาทิสฺ^{๖๘๓} ญาณโสเต. ยานิ โสตานิ โลกสฺมินฺตือ ยานิ เอตานิ โสตานิ มยา กิตฺติตานิ ปกิตฺติตานิ อาจิกฺขิตานิ เทสิตานิ ปญฺณปิตานิ ปฏฺฐปิตานิ วิวริตานิ วิภตฺตานิ อุตฺตานิगतานิ ปกาสิตานิ. เสยฺยถิทฺ:- ตณฺหาโสโต ทิฏฺฐิโสโต กิเลสโสโต ทุจฺจริตโสโต อวิชชา-โสโตตืออาทิสฺ^{๖๘๔} ตณฺหาทิสฺ ปญฺจสฺ ฐมฺเมสฺ. อทฺทสา โข ภควา มหนฺตํ ทารุกฺขนธํ คจฺกาย นทียา โสเตน วุยฺหมานนฺตืออาทิสฺ^{๖๘๕} อทฺทธารายํ. อริยสฺเสตํ อาวุโส อญฺจจฺกิกสฺส มคฺคสฺส อธิวจนํ ยทิตฺถํ โสโตตืออาทิสฺ อริยมคฺเค. ปุริสฺสส จ วิญญาณโสตํ ปชานาติ อญฺยโต อพฺโพจจินฺนํ อธิ โลกํ ปตฺติฏฺฐิตญฺจ ปฺรโลเก ปตฺติฏฺฐิตญฺจตืออาทิสฺ^{๖๘๖} จิตฺตสนฺตติยํ. อธิ ปนายํ มํสฺโสเต ทฏฺฐทฺโ.

และในคัมภีร์อภิธานปทีปิกาภาที่ ๑๐๖๔ ได้กล่าวเป็นคาถาไว้ว่า

โสตํ กณฺเณ ปโยเวค,

โสตศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) กณฺณ หู

(๒) ปโยเวค กระแสน้ำ

^{๖๘๐} ขุ.ป.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๔.

^{๖๘๑} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๑๕๗/๘๐.

^{๖๘๒} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๖/๒๕๕.

^{๖๘๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๖/๒๕๖.

^{๖๘๔} ขุ.จ. (บาลี) ๓๐/๔/๑๒.

^{๖๘๕} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๔๑/๑๖๗.

^{๖๘๖} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๔๘/๙๐.

เมื่อทราบความหมายของ โสโต ศัพท์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ต่อไปจะได้นำเสนอรูปวิเคราะห์ พร้อมอุทาหรณ์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไปตามลำดับ ดังต่อไปนี้

สุณาทิ เอเตนาติ โสโต ชื่อว่าโสตะ เพราะเป็นเครื่องฟังเสียง

มหาสมุทท์ สวติ สนุทตติ โสโต ชื่อว่าโสตะ เพราะไหลเข้ามหาสมุทร

สุณาตติ โสโต ชื่อว่าโสตะ เพราะฟังเสียง

มีอุทาหรณ์ประกอบ ดังนี้

๑. มัสโสโต/กณณ แปลว่า มังสะโสตะ/หู

อุทาหรณ์: โสตายตน์ โสตราตุ โสตินทริย^{๖๘๗} โสตายตนะ โสตราตุ โสตินทริย

๒. โสตวิญญาน แปลว่า โสตวิญญาน

อุทาหรณ์: อีธาวิโส ภิกขุ จกขุนา รูปุ ทิสวา เนว สุมโน โหติ น มุมมโน, อุเปกขโก วิหริติ สโต สมปะชาโน. โสเตน สทท์ สุตวา ฯเปฯ ฆาเนน คนธั ฆายิตวา^{๖๘๘} ภิกขุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปทางตา แล้ว เป็นผู้ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่ ฟังเสียงทางหูแล้ว ฯ ล ฯ คมกลืนทางจมูก แล้ว เป็นผู้ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะอยู่

๓. ญาณ แปลว่า ทิพยโสตญาณ

อุทาหรณ์: ทิพพาย โสตราตุยา วิสุททาย อติกณตมานุสีกาย อุโภ สทเท สุณาทิ ทิพเพ จ มานุเส จ เย ทูเร สนติเก จ^{๖๘๙} ภิกขุณั้นได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ทั้งที่อยู่ไกล และใกล้ด้วยหุทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์

๔. ตณหาทิ แปลว่า ธรรมทั้ง ๕ มีตัณหาเป็นต้น

อุทาหรณ์: ยานิ โสตานิ โลกสมินติ ยานิ เอตานิ โสตานิ มยา กิตติตานิ ปกิตติตานิ อัจฉิกิ ตานิ เทสิตานิ ปณณปีตานิ ปฏฐปีตานิ วิวริตานิ วิกตตานิ อุตตานีกตานิ ปกาสิตานิ. เสยยถิ:- ตณหาโสโต ทิฏฐิโสโต กิเลสโสโต ทุจจริตโสโต อวิชชาโสโต^{๖๙๐} คำว่า กระแสเหล่านี้มีอยู่ในโลก มีความหมายว่า กระแสที่เรากล่าวแล้ว บอกแล้ว เล่าแล้ว แดสงแล้ว บัญญัติแล้ว ตั้งไว้แล้ว เปิดเผยแล้ว จำแนกแล้ว ทำให้ประจักษ์แล้ว ประกาศแล้ว หมายถึง กระแสตัณหา กระแสทิฐิ กระแสกิเลส กระแส ทุจจริต กระแสอวิชชา

๕. อุททธารา/ปิโยเวค แปลว่า กระแสน้ำ

อุทาหรณ์: อุททสา โข ภควา มหนตฺ ทารุกขนฺธึ คงคาย นทียา โสเตน วุชฺชมานัน^{๖๙๑} พระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็นท่อนไม้ใหญ่อันกระแสน้ำในแม่น้ำคงคาพัดไปอยู่

๖. อริยมคค แปลว่า อริยมรรค

อุทาหรณ์: โสโต โสโตติ ทิทฺ สารีปุตฺต วุจฺจติ, กตโม นุ โข สารีปุตฺต โสโตติ ? อยเมว ทิ

^{๖๘๗} อภ.วิ. (บาลี) ๓๕/๑๕๗/๘๐.

^{๖๘๘} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๖/๒๕๕.

^{๖๘๙} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๖/๒๕๖.

^{๖๙๐} ขุ.จ. (บาลี) ๓๐/๔/๑๒.

^{๖๙๑} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๔๑/๑๖๗.

ภนเต อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค โสโต.^{๖๙๒} สารีบุตร ที่เรียกว่า โสตา โสตา โสตาเป็นอย่างไร ข้าแต่ พระองค์ผู้เจริญ อริยมรรคมืองค์ นี้แลเป็นโสตา

๗. จิตตสนฺตติ แปลว่า ความต่อเนื่องของจิต

อุทาหรณ์: อติกฺกมฺม จ ปุริสสฺส ฉวิมฺสโลหิตํ อฏฺฐิ ปจฺจเวกฺขติ, ปุริสสฺส จ วิญญาณโสโต ปชานาติ อุภยโต อพฺโพจฉินฺนํ; อิธ โลกํ ปตฺติภูจิตฺตญฺจ ปฺรโลเก ปตฺติภูจิตฺตญฺจ. อโย ตติยา ทสฺสน- สฺมาปตฺติ.^{๖๙๓} และก้าวข้ามผิวน้ำ เนื้อ และเลือดของบุรุษไปพิจารณากระดูก และรู้กระแสจิตของ บุรุษที่ตั้งอยู่ในโลกนี้และโลกหน้าอันไม่ขาดช่วงโดยโลกทั้งสอง นี้เป็นทัสสนสมบัติประการที่ ๓

๔.๒๐.๓ สรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์ โสตา ศัพท์ตามที่ได้นำเสนอมาตามกลุ่มคัมภีร์สัททาวีเสส ขอสรุป ดังต่อไปนี้

โสตา ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก สฺ ชาติ + ต ปัจจย มีความหมาย ๗ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **มัสโสตา**, **กณฺณ** หู (๒) **โสตวิญญาณ** โสตวิญญาณ (๓) **ญาณ** ทิพยโสตญาณ (๔) **ตณฺหา** ธรรมทั้ง ๕ มีตณฺหาเป็นต้น (๕) **อุทกธารา**, **ปโยเวค** กระแสน้ำ (๖) **อริยมคฺค** อริยมรรค (๗) **จิตตสนฺตติ** ความต่อเนื่องของจิต และอุทาหรณ์ที่นำมาอ้างในแต่ละความหมายนั้น เป็นร้อยแก้ว ทั่วไปจึงไม่ต้องวิเคราะห์ให้หลักของฉันทลักษณ์และหลักอঙ্กการ

๔.๒๑ สรุป

จากการศึกษาวิเคราะห์บทบาลีทั้ง ๒๐ ศัพท์ มี สมย ศัพท์เป็นต้นดังที่ได้นำเสนอมาตาม กลุ่มคัมภีร์สัททาวีเสส สรุปได้ดังนี้

๔.๒๑.๑ ด้านหลักภาษา

การศึกษาด้านหลักภาษา คือการศึกษาค้นคว้าวิเคราะห์วิจัยบทบาลีโดยการแยกแยะว่า บทบาลีที่นำมาเป็นกรณีศึกษานั้นเป็นธาตุ เป็นปัจจยอะไร ทั้งนี้ ขอสรุปไปที่ละบทบาลี ดังนี้

๑) **สมย** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก สฺ หรือ สม บทหน้า + อิ, เอ, อย, ยา ชาติ + อ ปัจจย

๒) **วณฺณ** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก วณฺณ ชาติ + อ ปัจจย

๓) **อุโปสฺถ** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก อุป บทหน้า + วส ชาติ + อถ ปัจจย, อุโปสฺถ ศัพท์ + ณ ปัจจย และ อุป บทหน้า + อฺส ชาติ + อถ ปัจจย

๔) **จกฺก** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก จ บทหน้า + กร ชาติ + กฺวิ ปัจจย, จกฺก ชาติ + อ ปัจจย

๕) **พฺรหฺมจฺริย** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก พฺรหฺม (พฺรห ชาติ, พฺรหฺ ชาติ + ม ปัจจย) บทหน้า + จร ชาติ + อิ อากม + ญย ปัจจย

^{๖๙๒} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๐๑/๓๐๐.

^{๖๙๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๔๙/๙๐.

๖) **ธมม** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก ธร ชาติ + รมม ปัจจัย, ฐ หรือ ฐ ชาติ + รมม ปัจจัย

๗) **อตถ** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก อร ชาติ + ถ ปัจจัย, อส ชาติ + ถ ปัจจัย, อตถ ชาติ + อ ปัจจัย

๘) **คุณ** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก คุณ ชาติ + อ ปัจจัย, คณ ชาติ + อ ปัจจัย, คุช ชาติ + ญ ปัจจัย, คมฺ ชาติ + ณ ปัจจัย, คุ ชาติ + ญ ปัจจัย

๙) **ภุต** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก ภู ชาติ + ต ปัจจัย, ภู ชาติ + กต ปัจจัย

๑๐) **สาธ** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก สาธ ชาติ + ณ ปัจจัย

๑๑) **สุต** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก สุ ชาติ + ต ปัจจัย

๑๒) **กปฺป** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก กปฺป ชาติ + ณ ปัจจัย

๑๓) **สจฺจ** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก สต ชาติ + ย ปัจจัย, สร ชาติ + จ

ปัจจัย

๑๔) **โพธิ** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก พุช ชาติ + อี ปัจจัย

๑๕) **ปท** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก ปท ชาติ + อ ปัจจัย

๑๖) **โปกฺขร** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก ปุส ชาติ + ขร ปัจจัย

๑๗) **เนกฺขมม** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก นิ เป็นบทหน้า + กมฺ ชาติ + ณฺย

ปัจจัย

๑๘) **สนต** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก สมฺ ชาติ + อนต ปัจจัย, สมฺ ชาติ + ต ปัจจัย, สท ชาติ + ต ปัจจัย, สส ชาติ + ต ปัจจัย

๑๙) **อคฺค** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก อช ชาติ + อ ปัจจัย, อช ชาติ + ค ปัจจัย, อชช ชาติ + อ ปัจจัย, อท ชาติ + อ ปัจจัย, อม ชาติ + อ ปัจจัย, อสุ ชาติ + อ ปัจจัย

๒๐) **โสต** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก สุ ชาติ + ต ปัจจัย

๔.๒๑.๒ ด้านพจนานุกรม

การศึกษาด้านพจนานุกรม คือการศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์ประเภทพจนานุกรมบทบาลี คือคัมภีร์อภิธานที่ให้ความรู้ต่อการศึกษาทางภาษาศาสตร์เพราะเป็นแหล่งรวมของคำศัพท์ต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ขอสรุปไปที่ละบทบาลี ดังนี้

๑) **สมย** ศัพท์ มีความหมาย ๙ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **สมวาย** ความถึงพร้อมแห่งเหตุ (๒) **สมุห** หมู่-คณะ (๓) **การณ** เหตุ (๔) **ขณ** ขณะ-โอกาส (๕) **ปฏิเวธ** การแทงตลอด (๖) **กาล** กาลเวลา (๗) **ปหาน** การละ (๘) **ลาภ** การได้ (๙) **ทัญญิ** ลัทธิ

๒) **วณฺณ** ศัพท์ มีความหมาย ๑๒ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **สณฺฐาน** รูปร่าง-สีนฐาน (มีต่ำและสูงเป็นต้น) (๒) **รูป** สี (มีสีแดงและดำเป็นต้น) (๓) **ชาติ** ตระกูล (มีกษัตริย์เป็นต้น) (๔) **ฉวิ** ฆิพพรรณ (๕) **การณ** เหตุ (๖) **ปมาณ** ประมาณ (๗) **ปัสสา** การสรรเสริญ (๘) **อกฺขร** อักษร (๙) **ยส** ชื่อเสียง (๑๐) **คุณ** คุณมีศีลเป็นต้น (๑๑) **ชาตฺรูป** ทองคำ (๑๒) **บุพฺิน** กองทราย

๓) **อุโปสถ** ศัพท์ มีความหมาย ๕ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **ปาติโมกข์ทุเทศ** การสวดปาติโมกข์ (๒) **ปณฺณตติ** นามบัญญัติ (๓) **อุปวาส** การรักษาอุโปสถศีล (๔) **อฏฺฐงฺค** ศีล ๘ (๕) **อุโปสถทิน** วันอุโปสถ

๔) **จกฺก** ศัพท์ มีความหมาย ๑๔ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **รณฺจก** ล้อรถ (๒) **ลกฺขณ** ลายลักษณ์ที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า (๓) **ธมฺมจกฺก** ธรรมจักร (๔) **อฺรจกฺก** กงจักร (๕) **อิริยาปถ** อิริยาบถ (๖) **สมฺปตฺติ** สัมปัตติจักร (๗) **จกฺกรตฺน** จักรรัตน (๘) **มณฺชล** มณฑล (๙) **พล** กองทัพ-พล (๑๐) **กฺุลาถณฺน** แทนปิ่นของช่างหม้อ-ภมรช่างหม้อ (๑๑) **อาณ** อาณาจักร (๑๒) **อายุธ** อาวุธ คือ จักร (๑๓) **ทาน** วัตถุทาน (๑๔) **ราลี** กองวัสดุ

๕) **พรหมจิริย** ศัพท์ มีความหมาย ๑๒ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **ทาน** ทาน (๒) **อฺป-มณฺญา** อภิปัญญา-พรหมวิหารธรรม (๓) **สาสน** พระศาสนา (๔) **เมณฺนารตี** การงดเว้นจากเมถุน (๕) **เวยยาวจจ** การช่วยขวนขวาย (๖) **สทฺหารตฺถุจฺจ** ความพอใจยินดีในภรรยาตน (๗) **ปณฺจสีล** ศีล ๕ (๘) **อริยมคฺค** อริยมรรค (๙) **อุโปสถงฺค** องค์อุโปสถ (๑๐) **ธิตี** ความเพียร (๑๑) **ธมฺมเทสน** การแสดงธรรม (๑๒) **อชฺฌมาสย** อธิษาศัย

๖) **ธมฺม** ศัพท์ มีความหมาย ๑๙ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **สภ** สภาธรรม (๒) **ปริยตฺติ** พระปริยัติ (๓) **ปณฺญา** ปัญญา (๔) **ณาย**, **ยฺตุตฺติ** ความสมเหตุสมผล, ความสมควร (๕) **สจฺจ** สัจจะ (๖) **ปกฺติ** ปกติ, ธรรมดา (๗) **ปฺญญ** บุญ (๘) **ณฺย** ญายธรรม ๕ อย่าง (คือ สังขาร วิการ ลักษณะ นิพพานและบัญญัติ) (๙) **คฺณ** คุณ (๑๐) **อาจ** ความประพฤติ (๑๑) **สม** สภา (๑๒) **นิสฺสตฺตตา**, **สฺลยฺตตา** สภาวะซึ่งไร้บุคคลตัวตนเราเขา, ความว่างเปล่า (๑๓) **อาปฺตติ** อาบัติ (๑๔) **การณ**, **ปจฺจย** เหตุ (๑๕) **วิก** การ ความเปลี่ยนแปลง (๑๖) **ปจฺจยฺปฺนฺน** ผลที่เกิดจากเหตุ (๑๗) **วิสย** อารมณ์ (๑๘) **นิพฺพาน** พระนิพพาน (๑๙) **ป** พระบาลี (พระธรรมวินัย)

๗) **อตฺถ** ศัพท์ มีความหมาย ๙ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **ปโยชน** ประโยชน์หรือความต้องการ (๒) **สทฺทภาภิเรย** เนื้อความที่ศัพท์กล่าว (๓) **วฺชฺตฺติ** ความเจริญ (๔) **ธ** ทรัพย์ (๕) **วตฺถ** วัสดุ (๖) **การณ** เหตุ (๗) **นาส** ความพินาศ (๘) **หิต** ประโยชน์เกื้อกูล (๙) **ปจฺจิมปพฺพต** ภูเขาด้านทิศตะวันตก

๘) **คฺณ** ศัพท์ มีความหมาย ๙ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **ปฏฺล** ชั้น (๒) **ราลี** กอง-ช่วง (๓) **อาณิสฺส** อาณิสงส์ (๔) **พณฺธ** เครื่องผูก (๕) **อฺปฺปฺราน** ศัพท์ขยาย (๖) **สีลาตี** คุณมีศีลเป็นต้น (๗) **สฺกฺกาตี** สามีสีขาวเป็นต้น (๘) **ชียา** สายธนู (๙) **โกฏฺฐ** ส่วน-น้อย

๙) **ภฺต** ศัพท์ มีความหมาย ๑๑ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **รฺกฺขาตี** ต้นไม้เป็นต้น (๒) **วิชฺชมาน** ความมีอยู่ (๓) **อรหนฺต** พระอรหันต์ (๔) **ขณฺธปณฺจก** ชั้น ๕ (๕) **สตฺต** สัตว์โลก (๖) **มหาภฺต** มหาภตธาตุ ๔ (๗) **อมนฺุสฺส** เทวดา **ภฺต** ศัพท์ ที่เป็น ๓ ลิงค์ มีลิงค์ตามบทที่ถูกขยาย มีความหมาย ๔ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **อตฺติ** กาลล่วงไปแล้ว (๒) **ชาต** สัตว์ที่เกิดมา (๓) **ปตฺต** การถึง-การบรรลุ (๔) **สม** ความเสมอกัน

๑๐) **สาธ** ศัพท์ มีความหมาย ๗ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **สุนฺทร** ความดี (๒) **ทพฺพิ** กम्म การกระทำให้มั่นคง (๓) **อายาจน** การอ้อนวอน (๔) **สมปฏฺิจฺจน** การรับคำ (๕) **สชฺชน** คนดี (๖) **สมปฺหฺสา** ความยินดี (๗) **สมปฺสาท** เลื่อมใส

๑๑) **สุต** ศัพท์ มีความหมาย ๑๐ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **คมน** การไป (๒) **วิสุต** การปรากฏ (๓) **อวาริต** การจดจำ (๔) **อุปจิต** การสั่งสม-การเลือกเฟ้น (๕) **อนุโยค** การชวนขวย-การถาม (๖) **กิลินน** ความกำหนด-การเป็ยกชุม (๗) **โสตวิญญะย** สัททารมณ์ที่โสตประสาทรู้ได้ (๘) **สตถ** ศาสตร์คัมภีร์ (๙) **ปุตต** บุตรชาย (๑๐) **หุต** หุต

๑๒) **กปป** ศัพท์ มีความหมาย ๑๗ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **กาล** กาลเวลา (๒) **ยุค** ยุคทั้ง ๔ มีกตยุคเป็นต้น (๓) **เลส** อุปายข้ออ้าง (๔) **ปญ-** **ภตติ** นามบัญญัติ-ชื่อ (๕) **ปรมาญ** การกำหนดช่วงชีวิต หรือ อายุกัป (๖) **สทิส** ความเหมือนกัน-เปรียบ-เหมือน (๗) **สมณโฆหาร** การทำให้เหมาะด้วยสมณโฆหาร (๘) **วินยกรยาสงฆาตกปปพินทุ** การทำเครื่องหมาย-จุด (๙) **สมนต** รอบคอบ-รอบด้าน (๑๐) **อนตรกปปาทิก** กัปปมีอันตรกัปป (๑ ใน ๘๐ ของมหากัปปเป็นต้น) (๑๑) **ตถก** ความคิด (๑๒) **วิธี** การจัดแจง (๑๓) **อภิสนทหน** เชื่อ-ความเชื่อ (๑๔) **เฉทน** ตัด (๑๕) **วิกปป** การยกเว้น (๑๖) **วินิโยค** ประกอบเป็นพิเศษ (๑๗) **ตณหาทัญญิ** ตัณหาและทัญญิ

๑๓) **สจจ** ศัพท์ มีความหมาย ๘ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **นิพพาน** นิพพาน (๒) **มคค** อริยมรรค (๓) **วิริติ** วิริตีสัจจะ (๔) **สปล** การสปล (๕) **สจจภาสิต** การกล่าวคำจริง หรือ วจีสัจจะ (๖) **ตจจ** ความจริง (๗) **อริยสจจ** อริยสัจ ๔ มีทุกขสัจเป็นต้น (๘) **ทัญญิ** มิจฉาทัญญิ

๑๔) **โพธิ** ศัพท์ มีความหมาย ๕ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **สพฺพญญุตญญาน** สัพพัญญุตญญาน (๒) **อริยมคค** อริยมรรค (๓) **ปญญตติ** นามบัญญัติ (๔) **อสสตถกรุกข** ต้นโพธิ์ (๕) **นิพพาน** พระนิพพาน

๑๕) **ปท** ศัพท์ มีความหมาย ๑๑ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **จาน** ที่ตั้ง (๒) **ปริตตาม** การคุ้มครอง (๓) **นิพพาน** พระนิพพาน (๔) **การณ** เหตุ-การณ (๕) **สทท** บท-ศัพท์-คำ (๖) **วตถุ** พัสตุ-สิ่งของ (๗) **โกฏฐาส** ภาค-ส่วน-ตอน (๘) **ปาท** เท้า (๙) **ตลลณฉน** รอยเท้า (๑๐) **สรีร** ร่างกาย (๑๑) **อารมณ** อารมณ์

๑๖) **โปกฺขร** ศัพท์ มีความหมาย ๖ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **ปทุมะ** ดอกบัว (๒) **เทหะ** ร่างกาย (๓) **วัชชภันตมุขะ** ช่องพินและปากกลองเป็นต้น (๔) **สุนทรัตตะ** ความงาม (๕) **สลิละ** น้ำ (๖) **มาตังครโกฏฐิ** ปลายงวงช้าง

๑๗) **เนกขมม** ศัพท์ มีความหมาย ๕ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **ปจฺมชฌาน** ปฐมฌาน (๒) **ปพพชชา** การบรรพชา (๓) **วิมุตติ** อรหัตตผล-นิพพาน (๔) **วิปัสสนา** วิปัสสนา (๕) **นิสเสสกุส** กุศลทุกอย่าง

๑๘) **สนต** ศัพท์ มีความหมาย ๗ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **อจฺจิต** การบูชา (๒) **วิชชมาน** สิ่งที่มีอยู่-ความมีอยู่ (๓) **ปสตถ** สิ่งที่ได้รับการสรรเสริญ-การสรรเสริญ (๔) **สจจ** ความจริง (๕) **สาธ** คนดี (๖) **ชินน**, **กิลนตภาว** ผู้ลำบาก-เหน็ดเหนื่อย, ความลำบาก-เหน็ดเหนื่อย (๗) **สมิต**, **กิเลสวูปสม** ผู้สงบจากกิเลส

๑๙) **อคค** ศัพท์ มีความหมาย ๖ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **อาทิ** เบื้องแรก (๒) **โกฏฐาส** ส่วน (๓) **โกฏฐิ** ปลายแขน (๔) **ปุโรโต** ข้างหน้า (๕) **วร** สิ่งที่เกิด-ประเสริฐ (๖) **อารมณ** อารมณ์

๒๐) โสต คัมภีร์ มีความหมาย ๗ อย่าง ประกอบด้วย (๑) มัสโสต, กณณ หู (๒) โสต วิญญาน โสตวิญญาน (๓) ฌาน ทิพยโสตญาณ (๔) ตณหาทิ ธรรมทั้ง ๕ มีต้นหาเป็นต้น (๕) อุทกธรรมา, ปโยเวค กระแสน้ำ (๖) อริยมคค อริยมรรค (๗) จิตตสนตติ ความต่อเนื่องของจิต

๔.๒๑.๓ ด้านฉันทลักษณ์

การศึกษาด้านฉันทลักษณ์ คือการศึกษาตามคัมภีร์วุตโตทัยที่แสดงฉันทลักษณ์บาลี ซึ่งว่าด้วยกฎระเบียบในการวางศัพท์ที่เป็นครูและลหุ เป็นแบบต่าง ๆ ในการประพันธ์ที่เป็นร้อยกรองซึ่งเรียกว่าปद्यะ ดังนั้น อุทาหรณ์ที่นำมาอ้างอิงในแต่ละความหมายนั้น จึงเป็นฉันทประเภทต่าง ๆ ประกอบด้วย

๑) อนุฎฐาฉันท ๘ พยางค์ มีคาถาดังนี้

ปฐยาวัตตคาถา, ปฐมการวิปุลาคาถา, ตติยการวิปุลาคาถา, ปฐมการวิปุลาคาถา, ตติยการวิปุลาคาถา, ปฐมการวิปุลาคาถา, ตติยการวิปุลาคาถา และปฐมการวิปุลาคาถา

๒) ปันตีฉันท ๑๐ พยางค์ มีคาถาดังนี้

อุพาสกคาถา และอุปฏิฐิตาถา

๓) ตัญญาฉันท ๑๑ พยางค์ มีคาถาดังนี้

อินทรวิเชียรคาถา, อุเพนทรวิเชียรคาถา, โทธกคาถา, วาโตมมีคาถา และ สวาคตา
คาถา

๔) ชคติฉันท ๑๒ พยางค์ มีคาถาดังนี้

วังสัญญาคาถา, อินทรวงศคาถา, ลลิตาถา, เวสสเทวีคาถา และกมลาคาถา

๔.๒๑.๔ ด้านอสังการ

การศึกษาด้านอสังการคือการศึกษาหลักการแต่งเสียงและความหมายให้ภาษามีความไพเราะ โดยเฉพาะคัมภีร์สุโพธาลังการ ดังนั้น อุทาหรณ์ที่นำมาอ้างอิง เมื่อวิเคราะห์ตามหลักอสังการแล้ว จึงได้สังทาลังการ ๕ อย่าง ประกอบด้วย (๑) ปสาทคุณ (๒) มจรตาคคุณ (๓) สมตาคคุณ (๔) สุขุมตาคคุณ และ (๕) อัถพยัตติคุณ

จากข้อมูลดังกล่าวที่ได้นำเสนอตั้งแต่เบื้องต้น ทำให้ทราบว่า คำศัพท์ที่มีความหมายหลากหลายเป็นการอธิบายตามความหมายของธาตุที่ประกอบเป็นบทบาลีซึ่งสอดคล้องกับหลักธรรมของพระพุทธเจ้าอันมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล สมัยที่พระสาวกทั้งหลายทรงจำสืบทอดพระธรรมวินัยที่เป็นพระไตรปิฎกด้วยมุขปาฐะ จะต้องทรงจำทั้งพระไตรปิฎกและอรรถกถาอยู่ในบุคคลคนเดียว แต่มาแยกจากกันตอนจาริกลงบนไบลาน ภิกษุผู้ที่ศึกษาแล้วนำไปเผยแพร่ต่อศึกษาทรงจำพระไตรปิฎกกับอรรถกถา

ปัจจุบันคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาตั้งแต่พระไตรปิฎกเป็นต้นมา มีการแปลภาษาบาลีเป็นภาษาไทยหลายฉบับด้วยกัน บางสำนวนอาจทำให้ผู้อ่านเกิดความสงสัยในความหมายที่ท่านผู้แปลแต่ละสำนวนแปลถอดความออกมา จำเป็นต้องใช้ภาษาบาลีตรวจสอบความถูกต้อง ดังนั้น ศาสนทายาททางพระพุทธศาสนาจึงต้องอนุรักษ์สืบทอดคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาคือพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีรวมถึงคัมภีร์บิวารด้วย และผู้จะอนุรักษ์สืบทอดคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้องนั้น ต้องมี

ความรู้ความเข้าใจในหลักภาษาบาลีอย่างแตกฉานด้วย ซึ่งคุณสมบัติดังกล่าวนี้ ศาสนทายาทต้องศึกษาคัมภีร์สหทวิเสสอันเป็นคัมภีร์เครื่องมือการศึกษาภาษาบาลีแล้วนำความรู้ที่ได้ศึกษาอย่างแตกฉานไปประพฤติปฏิบัติและแนะนำสั่งสอนตามที่ได้ศึกษามาอย่างถูกต้อง พระพุทธศาสนาจึงจะดำรงมั่นคงสถาวรโดยมีปริยัติสัมฤทธิ์ธรรมคือการศึกษาเป็นรากฐาน เพราะเมื่อศาสนทายาทได้ศึกษาพระไตรปิฎกด้วยคัมภีร์เครื่องมือคือคัมภีร์สหทวิเสสที่เป็นภาษาบาลีแล้ว ย่อมสามารถนำไปปฏิบัติและส่งผลให้เกิดปฏิเวธได้ในที่สุด

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการวิจัยเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์บทบาทลีในพระไตรปิฎก ตามแนวคัมภีร์สัททาวีเสส ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้คือ (๑) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาคัมภีร์สัททาวีเสสที่เป็นเครื่องมือศึกษาบาลีพระไตรปิฎก (๒) เพื่อประมวลสาระของคัมภีร์สัททาวีเสสที่เป็นเครื่องมือศึกษาบาลีพระไตรปิฎก (๓) เพื่อศึกษาลักษณะภาษาบทบาทลีในอเนกถาวรคที่ปรากฏในคัมภีร์นิฆนฑุ สามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

๕.๑.๑ เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาคัมภีร์สัททาวีเสสที่เป็นเครื่องมือศึกษาบาลีพระไตรปิฎก

ทำให้ทราบได้ว่า ประวัติความเป็นมาคัมภีร์บาลีกลุ่มสัททาวีเสสอันเป็นคัมภีร์พื้นฐานการศึกษาพระไตรปิฎก จำเป็นต้องศึกษาหลักภาษาให้เข้าใจอย่างละเอียดลึกซึ้งตามคัมภีร์หลักกลุ่มสัททาวีเสสให้ครบถ้วนเสียก่อน คำว่า สัททาวีเสส แปลว่า ไวยากรณ์พิเศษ คือ กลุ่มไวยากรณ์ภาษาบาลีที่เป็นหลักสำคัญในการศึกษาเรียนรู้และวินิจฉัยคั่นคว่าหลักธรรมในพระไตรปิฎก ความจริงชื่อว่า สัททาวีเสส คือกลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์เป็นหลัก แต่ยังมีคัมภีร์อื่นที่ว่าด้วยหลักภาษาซึ่งไม่จัดเป็นไวยากรณ์ เมื่อรวมกลุ่มคัมภีร์ทั้งหมดที่เป็นหลักในการศึกษาพระไตรปิฎก อาจแบ่งออกได้ ๔ ประเภทคือ

- ๑) กลุ่มคัมภีร์ที่เป็นไวยากรณ์แสดงหลักภาษา มีคัมภีร์กัจจายนะ เป็นต้น
- ๒) กลุ่มคัมภีร์พจนานุกรมศัพท์ (นิฆนฑุ) มีคัมภีร์อริธานปทีปิกา เป็นต้น
- ๓) กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณะ กฎเกณฑ์วางคำครุและลหุเป็นแบบต่าง ๆ มีคัมภีร์วุตโตทัยฉันทโมฆยชรี เป็นต้น
- ๔) กลุ่มคัมภีร์อสังการ (เกฏฐะ) มีการตกแต่งเสียงและความหมายให้ภาษามีความไพเราะ มีคัมภีร์สุโพธาสังการ เป็นต้น

คัมภีร์กัจจายนะ เป็นคัมภีร์สัททาวีเสสที่เก่าแก่ที่สุด ซึ่งมีประเด็นความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องผู้แต่งคัมภีร์นี้เป็น ๓ ทศนะ คือ

ทศนะที่ ๑ เห็นว่า พระมหากัจจายนะผู้ดำรงตำแหน่งมหาสาวกเป็นผู้แต่งในครั้งพุทธกาล ทศนะดังกล่าวปรากฏครั้งแรกในอรรถถาอุปทานที่แต่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ เป็นความเห็นของโบราณจารย์ฝ่ายเถรวาทตั้งแต่สมัยแต่งคัมภีร์อรรถถาในพุทธศตวรรษที่ ๑๐ แล้วได้รับการยอมรับด้วยเหตุที่พระมหากัจจายนะได้รับการยกย่องในด้านการอธิบายขยายความ และท่านเองต้องนำคำสอนของพระพุทธเจ้าไปสอนในที่ที่คนไม่รู้ภาษาบาลีจึงจำเป็นต้องอธิบายความหมายของคำแต่ละคำเป็นพิเศษ ท่านจึงเห็นความจำเป็นในการรวบรวมความรู้ไวยากรณ์บาลีให้เป็นระบบ ดังนั้น คำสอน

ของท่าน นอกจากการขยายความทางธรรมแล้ว ยังมีการอธิบายความหมายของศัพท์ซึ่งแสดงความ เป็นนักภาษาของท่านด้วย ดังปรากฏหลักฐานที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ในประเทศไทยยังคงสืบทอด ความเห็นนี้อยู่มาจนถึงปัจจุบัน ดังปรากฏเรื่องผู้แต่งคัมภีร์กัจจายนะในหนังสือแบบเรียนวรรณคดี ประเภทคัมภีร์ไวยากรณ์ของพระเทพเมธาจารย์ (เจ้า จิตปโย) และในประวัติวรรณคดีบาลีของ ร.อ. ฉลาด บุญลอย เป็นต้น

ทัศนะที่ ๒ เห็นว่าคัมภีร์กัจจายนะเป็นผลงานของบุคคล ๓ ท่าน คือ พระกัจจายนะแต่ง สุตตร พระสังฆนันท์แต่งวุดติ พระพรหมทัตแต่งอุทาหรณ์ ปราชญ์ชาวเมียนมาร์บางท่านยอมรับ แต่ไม่ เชื่อว่าพระมหากัจจายนะเป็นผู้แต่งสุตตร เพียงเชื่อว่าท่านผู้แต่งเป็นพระกัจจายนะรุ่นหลังแต่งสุตตรไว้ ก่อน ต่อมาจึงมีผู้รู้แต่งวุดติและอุทาหรณ์เพื่ออธิบายสุตตรให้กระจ่าง เหมือนกับปาณินิ ซึ่งแต่งสุตตรของ คัมภีร์ปาณินิไว้ก่อน ต่อมากาตยายนะจึงแต่งวุดติและอุทาหรณ์เพื่ออธิบายสุตตร ข้อสันนิษฐานนี้ ปรากฏในคัมภีร์กัจจายนสุดตตถะที่แปลและอธิบายคัมภีร์กัจจายนะเป็นภาษาเมียนมาร์ในพุทธศักราช ๒๔๔๗ ท่านผู้แต่งเห็นว่ากัจจายนสุตตรมีข้อบกพร่องหลายประการ จึงไม่ควรเป็นผลงานของพระ อรหันต์ผู้บรรลุปฏิสัมภิทาญาณ ทั้งวุดติในบางสุตตรก็อธิบายความไม่สอดคล้องกับสุตตร และอุทาหรณ์ ในบางสุตตรก็ไม่ตรงตามสุตตรและวุดติ

ทัศนะที่ ๓ เห็นว่า พระกัจจายนเถระผู้แต่งคัมภีร์กัจจายนะนั้น มิใช่พระมหากัจจายน เถระในสมัยพุทธกาล แต่เป็นพระเถระรูปหนึ่งที่มีชื่อตรงกันซึ่งเกิดภายหลังจากพระพุทธเจ้า ปรีนิพพานแล้วหลายร้อยปี คงจะเป็นชาวสิงหลหรือชาวอินเดียตอนใต้แคว้นโจฬะ ชื่อคัมภีร์ก็เหมือน ชื่อผู้แต่งเช่นกับคัมภีร์โมคคัลลานะที่ท่านผู้แต่งชื่อว่าโมคคัลลานะ มีข้อความกล่าวไว้ในคำนำของ คัมภีร์สัททนิติ สุตตมาลา ที่นักวิชาการชาวเมียนมาร์กล่าวว่า นักปราชญ์ปัจจุบันนี้กล่าวว่า พระ มหากัจจายนเถระผู้ได้รับตำแหน่งเอตทัคคะในสมัยพุทธกาล มิได้แต่งคัมภีร์กัจจายนะนี้ แต่เป็นพระ เถระรูปหนึ่ง ที่มีชื่อเหมือนกับพระมหาสาวกนั้น ซึ่งเป็นชาวสิงหลหรือชาวแคว้นโจฬะแต่งไว้ และอ้าง เหตุผลอธิบายไว้มากมาย

คัมภีร์ปทรูปสิทธิ คือ คัมภีร์ที่นำสุตตรของคัมภีร์กัจจายนะมาเรียงลำดับใหม่ให้ประกอบรูป ศัพท์ง่าย มีคำสรุปสุตตรอย่างเป็นระบบ มีลำดับบทที่เรียกว่า ปทมาลา ซึ่งส่งผลให้คัมภีร์นี้เป็นตำรา เรียนง่าย คัมภีร์นี้เป็นผลงานของพระพุทธรูปียะ ชาวแคว้นโจฬะแถบอินเดียใต้ จึงปรากฏนามว่า โจฬียพุทธรูปียะ แต่งขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖ มีความหมาย สมัยที่แต่ง และจุดประสงค์ของ การแต่ง ดังนี้

๑) **ความหมายของชื่อคัมภีร์** คือ คัมภีร์นี้แสดงวิธีสร้างคำศัพท์ต่าง ๆ ที่เป็น องค์ประกอบของประโยค โดยนำสุตตรในคัมภีร์ กัจจายนะมาเรียบเรียงใหม่เพื่อทำตัวรูปได้ง่าย พร้อม ทั้งจัดหมวดหมู่เป็นระบบเพื่อให้เรียนรู้ง่าย เช่น จำแนกนามกัณฑ์ออกเป็นบุ่งลิงค์ อิตถิลิงค์ นบุ่งสกลิงค์ ติลิงค์ และอลิงค์ ทั้งได้จำแนกตามลำดับการันต์ (สระหรือพยัญชนะท้ายคำ) ของลิงค์ นั้น ๆ มี อ การันต์เป็นต้น ดังนั้น คัมภีร์นี้จึงมีชื่อว่า ปทรูปสิทธิ แปลว่า คัมภีร์แสดงวิธีสร้างรูปคำ ให้ สำเร็จเป็นบท โดยลงวิภัติปัจจัยท้ายศัพท์เดิมคือลิงค์และธาตุแล้ว สำเร็จเป็นบททั้ง ๔ คือ นาม อาชยาต อุปสรรค และนิบาต

๒) **ผู้แต่งและสมัยที่แต่ง** พระพุทธรูปียะเป็นชาวอินเดียตอนใต้ มีสมญานามอีกชื่อ หนึ่งว่าพระทีปังกร ท่านเป็นศิษย์ของพระอานันทะผู้แต่งคัมภีร์มูลฎีกา แม้ไม่อาจทราบได้แน่ชัดว่า

พระพุทธรูปยี่สิบเกิดในสมัยใด เนื่องจากไม่ปรากฏหลักฐานที่ท่านกล่าวไว้ด้วยตนเอง แต่มีนักวิชาการสันนิษฐานจากที่ท่านกล่าวไว้ในนิคมคาถา ว่าท่านเป็นศิษย์ของพระอานันทเถระผู้มีชื่อเสียงในขณะนั้น พระอานันทเถระนั้นเป็นผู้แต่งคัมภีร์มูลฎีกา และได้มีชีวิตอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เพราะคำลงท้ายของคัมภีร์มูลฎีกาได้กล่าวถึงผู้อาราธนา ให้แต่งคัมภีร์คือพระธรรมมิตตะ (ธम्मมิตต) ซึ่งน่าจะเป็นบุคคลเดียวกับที่กล่าวถึงในคัมภีร์มหาวงศ์ว่า พระธรรมมิตตะพักอยู่ ณ วัดสิตถคามในรัชสมัยพระเจ้ามหินทระ ผู้ครองราชย์ ระหว่างพุทธศักราช ๑๔๙๙ - ๑๕๑๙ จึงพอสรุปว่า พระพุทธรูปยี่สิบคงเกิดในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖

๓) **จุดประสงค์ในการแต่งคัมภีร์ปทรูปสิทธิ** ในคำเริ่มคัมภีร์ ผู้แต่งได้กล่าวถึงจุดประสงค์ในการแต่งไว้ว่า ท่านแต่งปทรูปสิทธิให้ประณีต บรรจง เด่นชัด ลำดับกัณฑ์เรียบร้อยดี เหมาะกับผู้เริ่มต้นศึกษา และยังกล่าวเพิ่มเติมไว้ในสนธิกัณฑ์ว่า ความเป็นผู้ฉลาดในอักษรหรือหลักภาษาเป็นพื้นฐานของการเข้าถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า

สรุปได้ว่า จุดประสงค์ในการแต่งคัมภีร์ปทรูปสิทธิ มี ๒ ประการสำคัญ คือ

๑) เพื่อให้เรียนบาลีไวยากรณ์ได้ง่ายขึ้น

๒) เพื่อการเข้าถึงคำสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งด้านปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ

คัมภีร์ไวยากรณ์บาลีสายกัจจายนะ ตามหลักฐานที่พบในปัจจุบัน มี ๑๑ ฉบับ คือ

๑) นยาสะ (นยาส) หรือ มุขมัตตทีปนี (มุขมัตตทีปนี) ผลงานของพระวชิรพุทธิแห่งลังกา แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕ อธิบายสูตรคัมภีร์กัจจายนะ โดยเน้นการบอกลักษณะของสูตร และแสดงวิธีการประกอบศัพท์ตามกฎที่กล่าวไว้ในสูตรนั้น ๆ

๒) ปทรูปสิทธิ (ปทรูปสิทธิ) ผลงานของพระพุทธรูปยี่สิบ ชาวทมิฬ แต่งในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ณ แคว้นโจฬะทางตอนใต้ของอินเดีย คัมภีร์นี้นำสูตรของคัมภีร์กัจจายนะ มาจัดลำดับใหม่เพื่อให้เนื้อหาสาระเป็นหมวดหมู่ชัดเจนยิ่งขึ้น

๓) ปทรูปสิทธิฎีกา (ปทรูปสิทธิฎีกา) เป็นงานอธิบายขยายความสาระในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ พระพุทธรูปยี่สิบเป็นผู้แต่งเอง

๔) พาลาวตาร (พาลาวตาร) ผลงานของพระธรรมกิตติ ท่านเป็นพระนิกายมหาวิหารพำนักอยู่ที่วัดคชลาเทณี ใกล้เมืองเสฉณฑเสละ มณฑลมายา แถบภาคกลางของประเทศลังกา ท่านเป็นพระสังฆราชาปกครองคณะสงฆ์ลังกาในรัชสมัยพระเจ้าปราคักรมพาทูที่ ๒ (พ.ศ. ๑๗๗๙-๑๘๑๑) บางตำรา กล่าวว่า ท่านเป็นพระสังฆราชาในรัชสมัยพระเจ้าปราคักรมพาทูที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๙๖-๑๗๒๙) ในคัมภีร์ปิฎกติดต่อตะมาย กล่าวว่าคุณเป็นศิษย์ของพระสารีบุตรเถระผู้แต่งคัมภีร์สารัตถทีปนีเป็นต้นในรัชสมัยพระเจ้าปราคักรมพาทูที่ ๑

๕) พาลาวตารนฎีกา (พาลาวตารนฎีกา) หรือ สุโพธิกา (สุโพธิกา) ผลงานของพระสุมังคละ ผู้อยู่ในสยามนิกาย (นิกายนี้ เป็นนิกายที่พระภิกษุชาวไทยไปสืบทอดศาสนาที่ประเทศ ศรีลังกา) ท่านเกิดวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๓๔๐ ณ หมู่บ้านทิกกัทฑ มณฑลคาล มรณภาพวันที่ ๒๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๕ ท่านพำนักอยู่ที่วัดวิโชทัย เมืองโคลัมโบ

๖) อรรถพยายาย (อรรถพยายาย) ผลงานของพระจูฬพุทธร ชาวสิงหล แต่งในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ อธิบายขยายความคัมภีร์กัจจายนะโดยละเอียด

๗) กัจจายนธัตถัมมัญชสา (กัจจายนธัตถัมมัญชสา) ผลงานของพระสีลวงค์ ชาวสิงหล แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ประมวลธาตุในคัมภีร์กัจจายนะมาจัดเป็นหมวดหมู่

๘) อักขรมาลา (อักขรมาลา) ผลงานของพระนาคเสน ชาวสิงหล แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๓ กล่าวถึงอักขระบาลีและสิงหล ประพันธ์เป็นคาถาภาษาบาลี

๙) นิรุตติสารมัญชสา (นิรุตติสารมัญชสา) ผลงานของพระทาฐานาคะ ท่านพำนักอยู่ที่วัดโงงตาตุลล จังหวัดสะกอย แต่งจบในพุทธศักราช ๒๑๙๒ ท่านเป็นพระราชาครูของพระเจ้าตาลวนที่ทรงพระนามว่าสิรินันทรธรรมราช ปวราธิบดี ผู้ทรงครองราชย์ ณ กรุงอังวะ ในพุทธศักราช ๒๑๗๒

๑๐) กัจจายนวิณณนา (กัจจายนวิณณนา) ผลงานของพระมหาวิชิตาวี ในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๑

๑๑) กัจจายนสุตตนิเทศ (กัจจายนสุตตนิเทศ) ผลงานของพระสัทธัมมโชติपालเถระ ในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๙

คัมภีร์โมคคัลลภาวะ คัมภีร์นี้เป็นผลงานของพระโมคคัลลภาวะ พระเถระชาวสิงหล ในรัชสมัยพระเจ้าปราคัมภพาทูที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๙๖-๑๗๒๙) ในนิคมคาถาได้เอ่ยถึงเรื่องที่ตั้งในรัชสมัยของพระเจ้าปราคัมภพาทู หลังจากที่พระองค์กำจัดภิกษุใจบาป ประพฤติผิดศีลธรรมและยังพระศาสนาให้ดำรงมั่นในประเทศลังกา

ตามประวัติศาสตร์ลังกาที่กล่าวไว้ในคัมภีร์มหาวงศ์เป็นต้น พระราชาดังกล่าวคือ พระเจ้าปราคัมภพาทูที่ ๑ ที่ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนา โดยโปรดฯ ให้สีกพระอลัชชีปลอมบวช เพื่อแสวงหาลาภ ยศ แล้วโปรดฯ ให้รวมนิกายสงฆ์ที่แตกแยกกันเป็นเวลานานเข้ามาเป็นหนึ่งเดียว เมื่อพุทธศักราช ๑๗๐๘ ด้วยเหตุดังกล่าว พระโมคคัลลภาวะจึงแต่งคัมภีร์โมคคัลลภาวะนี้หลังพุทธศักราช ๑๗๐๘

ท่านผู้แต่งพักอยู่ที่วัดอุปปาราม เมืองอนูราธบุรี เป็นพระภิกษุในนิกายอุตตรมุล ท่านเป็นครูของพระสังฆรักขิตะ ผู้แต่งคัมภีร์สุโพธาลังการเป็นต้น เพราะพระสังฆรักขิตะ (สังฆรักขิต) ได้เอ่ยถึงชื่อครูไว้ในตำราไวยากรณ์ที่แต่ง

คัมภีร์ไวยากรณ์บาลีสายโมคคัลลภาวะ ตามหลักฐานที่พบในปัจจุบัน มี ๑๐ ฉบับ คือ

๑) โมคคัลลภาวะปัญจิกา (โมคคัลลภาวะปัญจิกา) ผลงานของพระโมคคัลลภาวะ เป็นคัมภีร์ฎีกา ที่อธิบายความของคัมภีร์โมคคัลลภาวะ

๒) สารัตถวิลาสินี (สารัตถวิลาสินี) หรือ โมคคัลลภาวะปัญจิกาฎีกา (โมคคัลลภาวะปัญจิกาฎีกา) ผลงานของพระสังฆรักขิตะ คัมภีร์นี้เป็นฎีกาของคัมภีร์โมคคัลลภาวะปัญจิกา

๓) โมคคัลลภาวะปัญจิกาปทีปะ (โมคคัลลภาวะปัญจิกาปทีปะ) ผลงานพระราหุลผู้เป็นพระสังฆราชในรัชสมัยพระเจ้าปราคัมภพาทูที่ ๖ (พ.ศ. ๑๙๕๕-๒๐๐๗) เป็นฎีกาของคัมภีร์โมคคัลลภาวะปัญจิกาฎีกา ส่วนหนึ่งเป็นภาษาสิงหล

๔) ปทสาธนะ (ปทสาธนะ) ผลงานของพระปิยทัสสี ศิษย์ของพระโมคคัลลภาวะ เป็นงานร่วมสมัย หรือภายหลังคัมภีร์โมคคัลลภาวะไม่นาน คัมภีร์นี้แต่งประมวลเนื้อหาสาระในคัมภีร์ โมคคัลลภาวะ อย่างกระชับ สั้นง่าย โดยนำสูตรมาเรียงลำดับใหม่ตามอุทาหรณ์เพื่อให้ประกอบรูปศัพท์ ได้ง่าย คล้ายกับคัมภีร์พาลาวดารที่กล่าวสรุปเนื้อหาของคัมภีร์กัจจายนะ

๕) ปทสาธนฎีกา (ปทสาธนฎีกา) ผลงานพระราหุลผู้เป็นพระสังฆราชในรัชสมัยพระเจ้าปราคัมภพาทูที่ ๖ (พ.ศ. ๑๙๕๕-๒๐๐๗)

๖) ปโยคสิทธิ (ปโยคสิทธิ) ผลงานของพระสังฆรักขิตะ ได้นำเนื้อหาสาระในคัมภีร์โมคคัลลภาวะ มาจัดหมวดหมู่ใหม่ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น รวมทั้งได้อธิบายขยายความและแสดงอุทาหรณ์เพิ่มเติมเหมือนกับคัมภีร์ปทฺฐปสิทธิที่ขยายความคัมภีร์กัจจายนะ

๗) สุสัททสิทธิ (สุสัททสิทธิ) ผลงานของพระสังฆรักขิตะ คัมภีร์นี้มีพบในรายชื่อคัมภีร์ที่พระสังฆรักขิตะแต่งไว้ในคำลงท้ายของคัมภีร์สัมพันธจินตา แต่ยังไม่มีการตีพิมพ์เผยแพร่เป็นเมียนมาร์หรือ ไทย จึงไม่อาจทราบรายละเอียด

๘) สัมพันธจินตา (สมพนธจินตา) ผลงานของพระสังฆรักขิตะ เป็นผลงานร่วมสมัยกับปโยคสิทธิ คัมภีร์นี้แต่งอธิบายวาท ๔ และการก ๖ โดยพิสดาร ตามแนวคำอธิบายของคัมภีร์โมคคัลลภาวะ

๙) สัมพันธจินตาทฎีกา (สมพนธจินตาทฎีกา) ผลงานของพระสิงหลรูปหนึ่งผู้ไม่ปรากฏนาม แต่งอธิบายสัมพันธจินตาโดยย่อ

๑๐) นิรุตติที่ปนี (นิรุตติที่ปนี) ผลงานของพระญาณธชะซึ่งชาวเมียนมาร์เรียกว่าแลตีสยาดอ ตามชื่อวัด แต่งจบในพุทธศักราช ๒๔๔๖ คัมภีร์นี้นำโมคคัลลภาวะไวยากรณ์มาลำดับสูตรใหม่และเขียน อธิบายให้เข้าใจง่าย รวมทั้งนำอุทาหรณ์จากพระไตรปิฎกมาแสดงไว้เป็นสาธกของกฎไวยากรณ์ ในสูตรนั้น ๆ พระญาณธชะยังแต่งคัมภีร์แปลนิรุตติที่ปนีซึ่งแปลเฉพาะศัพท์ยากเท่านั้นชื่อว่า นิรุตติที่ปนีนิสสัย ในพุทธศักราช ๒๔๔๘

คัมภีร์สัตทหนิติ ในนิคมคธา ตอนท้ายของคัมภีร์สัตทหนิติสุดตมาลา ท่านผู้แต่งกล่าวว่า คัมภีร์นี้เป็นผลงานของพระอัครวงศ์ พระเถระชาวเมียนมาร์ในสมัยพุกามที่เรียกว่า อริมหัทนะ เป็นบุตรของภคินีของท่านอัครบัณฑิต ผู้ซึ่งเป็นศิษย์ในสำนักของท่านมหาอัครบัณฑิต

ท่านผู้แต่งมีชีวิตอยู่ในรัชสมัยพระเจ้าจระสวา (พ.ศ. ๑๗๗๗-๑๗๙๓) คัมภีร์นี้อาศัยไวยากรณ์สันสกฤตหลายคัมภีร์ อาทิเช่น ปาณินิ, มหาภษายะ และกาตันตระ รวมทั้งยังอิงอาศัยแนวคิดของฝ่ายสันสกฤตไว้อีกด้วย

คัมภีร์ที่แต่งในประเทศเมียนมาร์กล่าวถึงเวลาแต่งคัมภีร์สัตทหนิติไว้ต่างกัน ดังนี้

๑) คัมภีร์ศาสนาลังการและศาสนวงส์ปทีปิกากล่าวว่า พระอัครวงศ์แต่งคัมภีร์สัตทหนิติ เมื่อพุทธศักราช ๑๖๙๗ ที่เมืองพุกาม ในเวลานั้นมีพระเถระผู้แตกฉานปริยัติธรรม ๓ ท่านคือ พระมหาอัครบัณฑิต ผู้เป็นอาจารย์ใหญ่ ศิษย์ของท่านนามว่า พระอัครบัณฑิต จัดเป็นอัครบัณฑิตรูปที่สอง และพระอัครวงศ์ผู้เป็นหลานของพระอัครบัณฑิต จัดเป็นอัครบัณฑิตรูปที่ ๓ ชาวสิงหลได้ยินกิตติศัพท์ ในความแตกฉานภาษาบาลีในพุกามก็เดินทางมาพิสูจน์ เมื่อพบสัตทหนิติปกรณ์ที่เป็น ผลงานของพระอัคร วงศ์แล้วก็สรรเสริญว่าไวยากรณ์ที่ละเอียดลึกซึ้งเช่นนี้ยังไม่มีในลังกา ตามมตินี้ แสดงว่า พระอัครวงศ์ แต่งสัตทหนิติปกรณ์ในรัชสมัยพระเจ้าอะลองสิตู (พ.ศ. ๑๖๓๕-๑๗๑๐) อย่างไรก็ดี ตามข้อความในคัมภีร์ ศาสนวงส์ปทีปิกาที่เรียกว่า ศาสนวงส์ ในฉบับบาลีไทยไม่ตรงกับฉบับเมียนมาร์ กล่าวคือ ฉบับเมียนมาร์มีข้อความว่า สตตนาตฺตาทิเก ฉสเต สหสเส จ สมปตเต (เมื่อถึงพุทธศักราช ๑๖๙๗) แต่ฉบับไทยมีข้อความคลาดเคลื่อนไปว่า สตตตาทิเก ฉสเต สหสเส จ สมปตเต (เมื่อถึงพุทธศักราช ๑๖๗๐) ความจริง คัมภีร์ศาสนวงส์ปทีปิกาเป็นตำราแปลคัมภีร์ศาสนาลังการจากภาษาเมียนมาร์เป็นภาษาบาลี จึงควรมีเนื้อหาตรงกับคัมภีร์ต้นฉบับ ดังนั้น ข้อความตามฉบับไทยจึงคาดเคลื่อนไปจากฉบับเมียนมาร์

๒) คัมภีร์ปฏิภักต์ต่อตะมา ย กล่าววว่าแต่งในรัชสมัยของพระเจ้าจะสวา (พ.ศ. ๑๗๗๗-๑๗๙๓)

นักวิชาการตะวันตกส่วนใหญ่เชื่อว่าพระอัครวงศ์แต่งคัมภีร์สัตทนีติเมื่อพุทธศักราช ๑๖๙๗ ตามหลักฐานในคัมภีร์ศาสนาลังการ แต่นักวิชาการชาวเมียนมาร์เห็นว่าแต่งในรัชสมัยของพระเจ้าจะสวา โดยพิจารณาเนื้อหาคัมภีร์เป็นหลัก มีเหตุผลดังนี้ คือ

๒.๑) คัมภีร์สัตทนีติ (ปทมาลา) กล่าวคัดค้านมติของบางคัมภีร์ไว้โดยใช้ศัพท์ว่า เกจิ (บางคน) ซึ่งมติดังกล่าวพบในคัมภีร์โมคคัลลภาวะที่แต่งในรัชสมัยของพระเจ้าปรากรมพาหุ (พ.ศ. ๑๖๙๖-๑๗๒๙)

๒.๒) คัมภีร์สัตทนีติ (ฮาตุมาลา) กล่าวคัดค้านบางมติไว้โดยใช้ศัพท์ว่า เกจิ (บางคน) ซึ่งมติดังกล่าวพบในคัมภีร์นยาสปทีปิกา ซึ่งแต่งโดยพระราชบุตรเขยของพระเจ้านรปตีสีผู้ทรงครองราชย์ที่เมืองพุกาม ในพุทธศักราช ๑๗๑๗ ท่านผู้แต่งได้รับบรรดาศักดิ์เป็นเจ้ากรมที่ดิน

คัมภีร์สัตทนีติ มี ๓ ภาคคือ ปทมาลา, สุตตมาลา และฮาตุมาลา ท่านผู้แต่งได้แต่งคล้ายคลึงกับภาค ๓ ภาคในคัมภีร์ปาณินิคือ สุตตปาฐะ, ฮาตุปาฐะ และคณปาฐะ แม้คัมภีร์นี้จะอาศัยไวยากรณ์สันสกฤตจำนวนมาก แต่คณกรณาจารย์ได้เลือกแสดงกฎไวยากรณ์สันสกฤตที่สอดคล้องกับพระพุทโธพจน์เท่านั้น คัมภีร์นี้เป็นไวยากรณ์ที่ครอบคลุมพระไตรปิฎกและอรรถกถารวมทั้งมติของนักไวยากรณ์บาลีและสันสกฤต ได้รับการชมเชยว่าเป็นไวยากรณ์บาลีที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในวรรณกรรมบาลีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

W. Geiger ได้จัดผลงานคัมภีร์ไวยากรณ์บาลีเป็น ๓ สาย คือ สายกัจจายนะ สายโมคคัลลภาวะ และสายสัตทนีติ แต่นักวิชาการชาวเมียนมาร์แบ่งเป็น ๔ สาย โดยมีคัมภีร์ สัตทสังคหะเพิ่มขึ้นสายหนึ่ง เพราะเห็นว่าการแบ่งสายไวยากรณ์ได้ถือเอาไวยากรณ์ที่ตั้งสูตรเป็นเอกเทศ ไม่ใช่สูตรจากไวยากรณ์ที่มีอยู่เดิม คัมภีร์สัตทสังคหะก็มีสูตรเป็นเอกเทศกว่า ๔,๐๐๐ สูตร แต่งโดยเจ้าโกลาย เจ้าครองนครยอ และเป็นมหาอำมาตย์ที่ปรึกษาการในรัชสมัยพระเจ้ามินดง (พ.ศ. ๒๓๕๗-๒๔๒๑) คัมภีร์นี้แต่งอาศัยไวยากรณ์สันสกฤตหลายคัมภีร์ โดยเน้นคัมภีร์สิทธานตเกามูที (สิทธานตเกามูที) เป็นหลัก มีอยู่ในไบบลาน ยังไม่ได้รับการพิมพ์เผยแพร่

คัมภีร์อภิธาน เป็นคัมภีร์ประเภทพจนานุกรมศัพท์บาลี และมีคัมภีร์ที่สำคัญ ๆ อธิบายขยายความเพิ่มเติม เช่น อภิธานปทีปิกาฎีกา อภิธานปทีปิกาสุจิ อภิธานปทีปิกานิสสยะ เป็นต้น เป็นคัมภีร์ที่แสดงนามบัญญัติของเนื้อหาทั้งในโลกสวรรค์ โลกมนุษย์ และโลกบาดาล เป็นผลงานของพระโมคคัลลภาวะมหาเถระ ราชบัณฑิต ณ วัดมหาเชตวัน เกาะลังกา ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ ในรัชสมัยของพระเจ้าปรักกมพาหุที่ ๑

คัมภีร์ฉันทลักษณ์ ภาษาบาลีที่นำมาจัดการศึกษาอยู่จนถึงปัจจุบัน คือ คัมภีร์วุดโตทัยอันเป็นฉันทลักษณ์บาลี เป็นคัมภีร์แสดงฉันทลักษณ์บาลี ว่าด้วยกฎระเบียบในการวางศัพท์ที่เป็นครูและลหุ เป็นแบบต่าง ๆ ในการประพันธ์ที่เป็นร้อยกรอง ที่เรียกว่าปชชะ โดยอาศัยคัมภีร์วุดตรัตนนากรเป็นหลัก และเป็นฉันทลักษณ์บาลีฉบับแรกที่เป็นที่นิยมศึกษาท่องจำมากที่สุด เป็นผลงานของพระสังฆรักขิตะ พระเถระชาวสิงหลในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ท่านดำรงสมณศักดิ์ที่มหาสามี (สมเด็จพระสังฆราช) เป็นผู้เชี่ยวชาญพระปริยัติธรรมและภาษาบาลีสันสกฤต มีเกียรติศักดิ์เลื่องลือและเป็น

พระราชครูของพระเจ้าปรากรมพาทูที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๙๖-๑๗๒๙) ท่านมีชีวิตรอยู่จนถึง พ.ศ. ๑๗๘๗ ในรัชสมัยพระเจ้าปรากรมพาทูที่ ๓ พำนักอยู่ที่วัดเขามะเดื่อ (อุทุมพรศิริวิหาร) ณ เมืองซำพุโทณ

๕.๑.๒ เพื่อประมวลสาระของคัมภีร์สัทททวิเสสที่เป็นเครื่องมือศึกษาบาลีพระไตรปิฎก

ทำให้ทราบได้ว่า จากข้อมูลการประมวลสาระเนื้อหาคัมภีร์บาลีกลุ่มสัทททวิเสส ซึ่งมีเนื้อหาสรุปได้ดังนี้

๕.๑.๒.๑ กลุ่มคัมภีร์ที่เป็นไวยากรณ์แสดงหลักภาษา มีคัมภีร์กัจจายนะเป็นต้น คือ คัมภีร์หลักภาษาหรือคัมภีร์กลุ่มไวยากรณ์เป็นกลุ่มคัมภีร์พื้นฐานที่สำคัญที่สุดของกระบวนการศึกษา บทบาลีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา โยชนา เป็นต้น เป็นกลุ่มคัมภีร์สัทททวิเสสที่แสดงกฎเกณฑ์หลักภาษาบาลีเริ่มตั้งแต่ชนิดของสูตร คือคัมภีร์บาลีไวยากรณ์แบบดั้งเดิม โดยทั่วไปใช้สูตรอธิบายลักษณะทางไวยากรณ์อยู่ ๖ ประเภท คือ สัญญาสูตร ปริภาสาสูตร วิธิสสูตร นิยมสูตร อติเทสสูตร และอธิการสูตร ดังนี้

๑) สัญญาสูตร (สณญาสูตร) สูตรตั้งชื่อเรียกเฉพาะ เช่น ชื่อว่า อักษร, สระ, พยัญชนะ, ครุ, ลหุ, ทีฆะ, รัสสะ ฯลฯ เพื่อเป็นประโยชน์ในการใช้เรียกทางไวยากรณ์ เช่น สูตรว่า ตตฺถิถนตา สรา อฏฺฐ, ลหุมตฺตา ตโย รสฺสา, อณฺเณ ทีฆา ฯลฯ

๒) ปริภาสาสูตร (ปริภาสาสูตร) สูตรแสดงกฎทั่วไป มี ๓ อย่าง คือ

๒.๑) สัจญ์คปริภาสาสูตร (สณญ์คปริภาสาสูตร) เป็นปริภาสาสูตรที่ตั้งขึ้นเพื่อให้เรียกชื่อในกรณีที่จะนำชื่อต่าง ๆ ทางไวยากรณ์มาใช้ เช่น ประสมณญา ปโยเค สูตรนี้เป็นการเปิดโอกาสให้นำชื่อจากคัมภีร์อื่นที่ไม่ได้ตั้งไว้ในคัมภีร์กัจจายนะมาใช้ได้ เช่น พยัญชนะที่เป็นชนิด สลิกล เป็นต้น แต่เมื่อจะใช้เรียกก็ให้ตั้งได้ด้วยสูตรว่า ประสมณญา ปโยเค

๒.๒) วิธียังคปริภาสาสูตร (วิธียังคปริภาสาสูตร) เป็นปริภาสาสูตร ที่ตั้งขึ้นไว้เพื่อให้เป็นองค์ประกอบในการทำตัว เช่น สูตรว่า ลิงคณฺจ นิปัจจเต เป็นสูตรที่ก่อนจะทำตัวนามศัพท์ ให้ นักศึกษาตั้งเป็นลิงค์ก่อน แล้วจึงค่อยลงวิภัติให้เหมาะสมต่อบทบาลี

๒.๓) อนังคปริภาสาสูตร (อนนังคปริภาสาสูตร) เป็นปริภาสาสูตร ที่มีไชองค์ประกอบในการทำตัว เช่น อตฺถอ อกฺขรสนฺญาโต เป็นสูตรที่บอกว่าการที่จะเข้าใจความหมายได้ ต้องเข้าใจเรื่องอักษรเสียก่อน

๓) วิธิสสูตร (วิธิสสูตร) สูตรที่แสดงวิธีการเฉพาะเรื่อง เฉพาะกรณี เฉพาะกลุ่ม และเฉพาะศัพท์ ซึ่งเป็นวิธีทำให้สำเร็จรูปเป็นบทต่าง ๆ มีอยู่ ๘ อย่าง คือ

๓.๑) โลปวิธิสสูตรที่กำหนดให้ลบ เช่น สรา เสโร โลปี (โลปะ (การลบ) ย่อมมีหลังสระ เมื่อมีสระตามหลัง), วา บโร อสรูปา (สระหลังย่อมถึงการลบได้บ้าง หลังจากสระหน้าต่างวรรณะกัน) เป็นต้น โลปวิธิสสูตรนี้ หมายถึงการลบทั้งสระและพยัญชนะ

๓.๒) อาเทสวิธิสสูตรกำหนดให้เปลี่ยนหรือแทนที่ เช่น คาว เส (อว แทนที่ โอ ของ โค ศัพท์ เมื่อมี ส วิภัติอยู่หลัง) เป็นต้น อาเทสวิธินี้หมายถึงการแทนที่ทั้งสระและพยัญชนะ

๓.๓) อาคมวิธิสสูตรที่กำหนดให้ลงอาคม (ตัวอักษรใหม่) เช่น สาคโม เส (ลง ส อาคมได้ เมื่อมี ส วิภัติอยู่หลัง) เป็นต้น อาคมวิธินี้ หมายถึงการลงอาคมทั้งที่เป็นสระและพยัญชนะ

๓.๔) ทีฆวิธิสสูตรกำหนดให้ทำเสียงสั้นเป็นเสียงยาว เช่น ทีฆิ (เมื่อสระหน้าถูกลบไป ให้ทีฆะสระหลัง) เป็นต้น ทีฆวิธินี้ สำหรับทำเสียงให้ยาวเฉพาะสระเท่านั้น

๓.๕) รัสสวิริ (รสสวิริ) สูตรกำหนดให้ทำเสียงยาวเป็นเสียงสั้น เช่น รสส (เมื่อมีพยัญชนะอยู่ข้างหลัง สระข้างหน้าที่เป็นเสียงยาวให้รัสสะได้) เป็นต้น รัสสวิรินี้ สำหรับทำเสียงยาวให้สั้นเฉพาะสระเท่านั้น

๓.๖) นิเสถวิริ สูตรที่ห้ามไม่ให้ทำตัวตามสูตรนั้น ๆ เช่น เตน วา อิวณณ (เมื่อมี อีวรรณะ คือ อี อี อยู่ข้างหลัง ห้ามเปลี่ยน อภิ เป็น อพภ ห้ามเปลี่ยน อธิ เป็น อชฌ) เป็นต้น

๓.๗) วิภัตตวิริ (วิภตตวิริ) สูตรมีหน้าที่ลงวิภัตติ ทั้งที่เป็นวิภัตตินาม และวิภัตติอาชยาต เช่น กम्मตเถ พุติยา (ลงพุติยารภัตติ เมื่อต้องการให้เป็นกรรม) เป็นต้น

๓.๘) ปัจจยวิริ (ปัจจยวิริ) สูตรกำหนดให้ลงปัจจย เช่น ทิวาโท โย (ลง ย ปัจจยหลังธาตุ มี ทิว ธาตุ เป็นต้น)

๔) นิยมสูตร (นิยมสูตร) สูตรที่กล่าวกำหนดเฉพาะเมื่อมีให้เลือกหลายอย่าง เช่น วุคเค โฆสาโฆसानิ ตติยปจมา ตัวที่ ๑ ในวรรคแทนอโฆสะ ตัวที่ ๓ ในวรรคแทนที่โฆสะ พยัญชนะที่เป็นโฆสะ (เฉพาะตัวที่ ๔) ต้องซ้อนพยัญชนะที่ ๓ ในวรรคเดียวกัน พยัญชนะที่เป็นอโฆสะ (เฉพาะตัวที่ ๒) ต้องซ้อนด้วยพยัญชนะที่ ๑ ในวรรคเดียวกัน จะเห็นได้ว่า พยัญชนะตัวที่ ๔ ถ้าต้องการทำเป็นอสทิสเทวภาวะ (อสทิสเทวภาวะ) ต้องซ้อนด้วยพยัญชนะที่ ๓ เท่านั้น และพยัญชนะตัวที่ ๒ ถ้าต้องการทำเป็นอสทิสเทวภาวะ ต้องซ้อนด้วยพยัญชนะ ตัวที่ ๑ แต่ความเป็นจริงแล้ว พยัญชนะลำดับที่ ๓ ๔ ๕ ในวรรค ต่างก็เป็นโฆสะ แต่ในสูตรนี้กำหนดเอาเฉพาะพยัญชนะที่ ๔ เท่านั้นเป็นโฆสะ พยัญชนะอโฆสะ ก็เหมือนกัน คือ พยัญชนะลำดับ ที่ ๑ ที่ ๒ ในวรรค และ ส แต่ในสูตรนี้กำหนดเอาเฉพาะพยัญชนะที่ ๒ เท่านั้นที่เป็นอโฆสะ ลักษณะการกำหนดอย่างนี้ เรียกว่า นิยมสูตร

๕) อติเทสสูตร (อติเทสสูตร) สูตรสำหรับชี้แจง มีอยู่ ๖ อย่าง คือ

๕.๑) พยปเทศาติเทสะ (พยปเทศาติเทส) สูตรสำหรับชี้แจงชื่อ เช่น สูตรว่า ตพิติตสมาสกิตกา นามิ วา ตเวตุนาที่สุ จ (ศัพท์ตพิติต สมาส และกิตกั พึงทราบว่าเป็นนาม เว้น ตเว และ ตุน ปัจจยเป็นต้น) สูตรนี้ชี้แจงให้รู้ว่าศัพท์ตพิติต สมาส กิตกั ได้ชื่อว่าเป็นศัพท์นามเหมือนกัน จึงให้มีการลงวิภัตตินามท้ายศัพท์เหล่านี้ได้เช่นเดียวกับค่านามทุกประการ เป็นสูตรที่บ่งบอกว่าตพิติตก็เป็นนาม สมาสก็เป็นนาม ฯลฯ

๕.๒) นิमितตติเทสะ (นิमितตติเทส) สูตรชี้แจงถึงนิमितที่เป็นเหตุให้ทำการลบ การเปลี่ยน เป็นต้น มี ๒ อย่าง คือ

(๑) สัตตมิมินิต (สัตตมิมินิต) ตัวที่เป็นเหตุบังคับให้กระทำซึ่งลงสัตตมิมินิตอยู่ ท้ายตัวที่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงตามสูตรไวยากรณ์ เช่น สูตรว่า สรา สเร โลปี (โลปะ) (การลบ) ย่อมมีหลังสระ เมื่อมีสระตามหลัง) ในที่นี้ คำว่า สเร เป็นสัตตมิมินิต ดังนั้น สระที่เป็นนิमितจึงอยู่ข้างหลัง

(๒) ปัญจมีนิमित (ปัญจมีนิमित) ตัวที่เป็นเหตุบังคับให้กระทำซึ่งลงปัญจมีนิमित อยู่หน้าตัวที่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงตามสูตรไวยากรณ์ เช่น สูตรว่า วา ปโร อสรูปา (สระหลังย่อมถึงการลบได้บ้าง หลังจากสระหน้าต่างวรรณะกัน) คำว่า อสรูปา เป็นปัญจมีนิमित ดังนั้น สระที่เป็นนิमितจึงอยู่ข้างหน้า

๕.๓) ตังรูปาติเทสะ (ตังรูปาติเทส) อติเทสสูตรที่ชี้แจงรูปของอีกอันหนึ่งเหมือนกับอีกอันหนึ่ง เช่น สูตรว่า อมฺห ตุมฺห นตุ ราช พุรฺหมตฺต สข สตุฏฺ ปิตาที่หิ สฺมา นาว (เพราะตามหลัง

อมห ตุมห นตุ ราช พรหม อดต สข สตถุ ปิตุ เป็นต้น ให้เปลี่ยนรูป สมา วิภัตติ เหมือน นา วิภัตติ) โดยปกติแล้ว หากเปลี่ยนวิภัตติหนึ่งเป็นอีกวิภัตติหนึ่ง จะไม่เรียกว่า อาเทศ แต่เรียกว่า อดิเทศะ แทน ในสูตรนี้จะเห็นได้ว่า ราช กัตติ อดต กัตติ เมื่อลง สมา วิภัตติ มีรูปเหมือนลง นา วิภัตติ คือ สำเร็จรูป เป็น รณณา และ อดตนา เพราะอาศัยการเปลี่ยนรูปของอดิเทศสูตรชนิดนี้

๕.๔)ตั้งสภาวะติเทศะ (ตั้งสภาวะติเทศ) อดิเทศสูตรที่ชี้แจงสภาพของบทหนึ่งเป็นอีกบทหนึ่ง หรือแสดงลิงค์หนึ่งเป็นอีกลิงค์หนึ่ง เช่น จากอิตถิลิงค์ เป็นปุงลิงค์ เป็นต้น ดังสูตรว่า อิตถีย ภาสิตปุมิตถิ ปุมาว เจ (ในพหุพพิหิสมาส เมื่อเป็นปุงลิงค์ตัวปลายเป็นอิตถิลิงค์ อิตถิลิงค์ก็จะกลายเป็นปุงลิงค์) สูตรนี้ชี้แจงสภาพของอิตถิลิงค์เปลี่ยนสภาพเป็นปุงลิงค์ เพราะเคยเป็นปุงลิงค์มาก่อน เช่นรูปวิเคราะห์ว่า กลยาณา ภริยา ยสส ปุริสสส โสย กลยาณภริโย ปุริโส ในที่นี้ คำว่า กลยาณา เป็นคำที่เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ เพราะเป็นคุณศัพท์ ดังนั้น คำว่า กลยาณา ก็เคยเป็นปุงลิงค์มาก่อนจึงต้องเปลี่ยนสภาพจากอิตถิลิงค์เป็นปุงลิงค์ได้ โดยไม่ต้องลงปัจจัยประจำอิตถิลิงค์ (อา อี อินี) จึงมีรูปสำเร็จเป็น กลยาณภริโย ปุริโส

๕.๕)สูตรตาติเทศะ (สูตรตาติเทศ) สูตรที่ชี้แจงวิธีการทำตัวในกรณีที่สูตรนั้น ๆ ไม่ได้กล่าวไว้โดยตรง เพราะฉะนั้น อดิเทศสูตรชนิดนี้จึงเป็นสูตรที่ชี้แจงให้รู้วิธีทำด้วยสูตรที่กล่าวแล้วนั้น ๆ เช่น สูตรว่า อนุปฏิฐานัน วุตตโยคโต (สิ่งที่มีได้แสดงไว้ ฟังทราบตามสูตรที่ได้กล่าวมาแล้ว)

๕.๖)การิยาติเทศะ (การิยาติเทศ) เป็นอดิเทศสูตรสำหรับชี้แจงวิธีการทำตัวให้สำเร็จรูป เหมือนการทำตัวให้สำเร็จของสูตรอื่น เช่น เสเสสุ นตุว (วิธีการทำตัวของ นตุ ในวิภัตติที่เหลือ เหมือนวิธีการทำตัวของ นตุ) ในสูตรนี้ไม่ได้หมายความว่าให้เปลี่ยน นตุ เป็น นตุ จริง ๆ แต่เป็น อดิเทศสูตรที่ชี้แจงวิธีของ นตุ เหมือน นตุ เช่น สูตรว่า นตุสส นโต เมื่อมี โย วิภัตติอยู่ข้างหลัง ให้เปลี่ยน นตุ กับ โย เป็น นโต ดังนั้น การเปลี่ยน นตุ กับ โย เป็น นโต จึงมีได้ สูตรว่า เสเสสุ นตุว จึงจัดเป็นการิยาติเทศะ

๖) อธิการสูตร (อธิการสูตร) สูตรหรือบทที่ตามไปเป็นเจ้าหน้าที่อนุญาต ปฏิเสธ และ กำหนดวิธีการขอบข่ายเป็นต้นในสูตรอื่น ๆ อธิการสูตรมี ๓ อย่าง คือ

๖.๑)สีหคตินัย (สีหคตินย) ตามไปแบบราชสีห์ หมายถึงราชสีห์มีค้อยาว สามารถที่จะแลเหลียวไปข้างหน้าและข้างหลังได้ ฉนใด สีหคติกาธิการะกัฉนนั้น สามารถตามไปเป็นเจ้าหน้าที่มีอำนาจเหนือสูตรก่อน ๆ ที่ผ่านมาแล้วก็ได้ สูตรต่อไปที่ยังไม่ผ่านก็ได้ เช่น สูตรว่า ชินวจนยุดตฺ ทิ (สูตร วุตติ และอุทาหรณ์ย่อสมควรแก่พระพุทพจน์โดยแท้)

๖.๒)มณชุกคตินัย (มณชุกคตินย) ตามไปแบบกบ หมายถึงกบกระโดดไปข้างหน้าได้อย่างเดียว ไม่สามารถกระโดดถอยหลังได้ ฉนใด มณชุกคติกาธิการะกัฉนนั้น สามารถตามไปในสูตรข้างหน้าได้อย่างเดียว อาจกระโดดข้าม ๑ สูตรบ้าง ๒ สูตรบ้าง ๓ สูตรบ้าง

๖.๓)ยถานุพุพิกนัย (ยถานุพุพิกนย) หรือ นทีโสตนัย (นทีโสตนย) ตามไปตามลำดับสูตร หรือตามไปแบบสายน้ำ หมายถึงสายน้ำไหลไปตามลำดับของกระแส น้ำ ไม่สามารถไหลทวนกระแสของน้ำได้ ฉนใด บทที่เป็นอธิการชนิดนี้ก็ฉนนั้น ตามไปตามลำดับของสูตรจนจบวิธีการทำตัวของบทนั้น ๆ

โดยทั่วไปแล้ว การเขียนไวยากรณ์ที่สมบูรณ์แบบนั้นมีองค์ประกอบสำคัญ ๓ ประการ คือ

๑) สูตร แสดงกฎหรือข้อบังคับทางไวยากรณ์

๒) วุตติ ข้อความอธิบายขยายความหมายของสูตรที่ได้ตั้งไว้ให้สมบูรณ์ขึ้น

๓) อุทาหรณ์ ตัวอย่างที่นำมาอ้างอิงให้สมเหตุสมผลกับกฎที่ได้ตั้งไว้ ซึ่งตัวอย่างดังกล่าวมักนำมาจากพระไตรปิฎกเป็นหลัก

อนึ่ง การอธิบายสูตรในลักษณะของวุตตินั้น มี ๓ ประเภท คือ

๑) สุตตวุตติ (สุตตวุตติ) คำอธิบายที่มีข้อความปรากฏอยู่ในสูตรโดยตรง

๒) อนุวัตตนวุตติ (อนุวัตตนวุตติ) คำอธิบายที่นำมาจากสูตรอื่นที่เป็นอธิการตามมา

๓) ปักชิปนวุตติ (ปักชิปนวุตติ) คำอธิบายที่ใส่เพิ่มเข้ามาให้เนื้อความที่เป็นวุตติกระจ่างชัดเจนมากขึ้นหรือเพื่อให้เป็นประโยคที่สมบูรณ์

ขอนำข้อความจากคัมภีร์ปทรูปสัทธา (สูตร ๘) มาอ้างอิงไว้ในที่นี้ว่า

ทีโฆ จ. ทีโฆ จ. สโร ครุสณโณ โหติ. ยถา- นาวา นที วฐุ เทว. ตโย.

สระเสียงยาว ชื่อว่า ครุ, สระเสียงยาว มีชื่อว่า ครุ เช่น นาวา (เรือ), นที (แม่น้ำ), วฐุ (ผู้หญิง), เทว (สอง), ตโย (สาม)

สูตร ทีโฆ จ.

วุตติ ทีโฆ จ. สโร ครุสณโณ โหติ.

-สุตตวุตติ ทีโฆ จ.

-อนุวัตตนวุตติ สโร (มาจากสูตรก่อนว่า ตตโถทนต์ตา สรา อฏฐ), ครุสณโณ

(มาจาก สูตรก่อนว่า ทุมหิ ครุ)

-ปักชิปนวุตติ โหติ

อุทาหรณ์ ยถา- นาวา นที วฐุ เทว. ตโย.

นอกจากองค์ประกอบของคัมภีร์หลักภาษาอย่างกลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์จะมีส่วนหลัก ๓ ส่วนดังกล่าวแล้ว คัมภีร์นยาสะยังกล่าวถึงหลักการอธิบายสูตร ๖ อย่างคือ

๑) สัมพันธ์สังวณณา (สัมพนธ์สังวณณา) คือ การประกอบคำในสูตรเป็นประโยคเดียว โดยแสดงคำที่เพิ่มเข้ามาแปล (ปาฐเสสสะ) คำที่อยู่ห่างกันและคำที่สลับกันโดยความเป็นวิเสสนะ และวิเสสยะ อีกนัยหนึ่ง คือ การแสดงประโยชน์ของสูตรว่าท่านแต่งขึ้นเพื่อประโยชน์อะไร

๒) ปทสังวณณา (ปทสังวณณา) คือ การอธิบายคำด้วยการตัดคำที่เข้าสนธิ (ปทัจเฉทสะ) หรือจำแนกคำ (ปทจินตนา) โดยความเป็นสัญญา (ชื่อ) และสัญญา (สิ่งที่ได้รับการตั้งชื่อ) เป็นต้น

๓) ปทตสังวณณา (ปทตสังวณณา) คือ อธิบายความหมายของคำ มักกล่าวไว้ในวุตติ ซึ่งเป็นคำอธิบายสูตรต่าง ๆ

๔) ปทวิคคสังวณณา (ปทวิคคสังวณณา) คือ แสดงรูปวิเคราะห์ของคำ เพื่อให้เข้าใจถึงความหมายของศัพท์อย่างแท้จริง มักกล่าวไว้ต่อจากวุตติ

๕) โจทนาสังวณณา (โจทนาสังวณณา) คือ การตั้งคำถามเพื่อย้ำความเข้าใจ เช่น ถามว่า ก็ (มีประโยชน์อะไร) มักกล่าวไว้ต่อจากอุทาหรณ์

๖) ปริหารสังวณณา (ปริหารสังวณณา) คือ การตอบคำถามตามข้อ ๕

เนื้อหาในกลุ่มคัมภีร์สหทาวีเสสที่เป็นคัมภีร์หลักไวยากรณ์ภาษาบาลีนั้น เมื่อว่าโดยสรุปแล้ว มีส่วนประกอบต่าง ๆ ที่เป็นหลักควรทำความเข้าใจเพื่อการศึกษาวิเคราะห์ ดังต่อไปนี้

๑) บทสนธิ

สนธิ คือ การนำศัพท์ตั้งแต่ ๒ ศัพท์ขึ้นไปมาเชื่อมเสียงให้กลมกลืนกัน เป็นวิธีการต่อศัพท์ และอักษรให้เนื่องกันตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลีสันสกฤต เช่น พจน + อนุกรม = พจนานุกรม, ราช + อุปถัมภ์ = ราชูปถัมภ์ เป็นต้น มีรูปวิเคราะห์ว่า **สนธิยन्ติ** **เอตล** **ปทานิ** **อกฺขรานิ** **จาติ** **สนธิ**, **สํหิตปํ** ชื่อว่าสนธิ เพราะเชื่อมบทและอักษร ได้แก่บทที่ถูกเชื่อม อีกนัยหนึ่ง **ทฺวินํ** **ปทานํ** **อนฺตร** **อทสเสตฺวา** **สมมา** **ธียตีติ** **สนธิ** ชื่อว่าสนธิ เพราะถูกเชื่อมไว้อย่างสนิทระหว่างบททั้งสอง

สนธินี้มี ๓ ประเภท คือ

๑.๑) สระสนธิ หมายถึง สนธิที่มีวิธีการเชื่อมโดยอาศัยสระหน้าของบทหลังเป็นนิमित คือการต่อสระเข้ากับสระด้วยกัน เช่น สฺทฺธา + อธิ เป็น สฺทฺธิธ เป็นต้น ตัวอย่างนี้ มี อี ของ อธิ เป็นเหตุ

๑.๒) พยัญชนะสนธิ หมายถึง สนธิที่มีวิธีการเชื่อมโดยอาศัยพยัญชนะหน้าของบทหลังเป็นนิमित คือการต่อพยัญชนะเข้ากับพยัญชนะด้วยกัน เช่น ตํ + หิ เป็น ตฺยหิ เป็นต้น ตัวอย่างนี้มีการเชื่อมโดยอาศัยพยัญชนะหน้าของบทหลังเป็นเหตุแล้วจึงเปลี่ยนนิคหิต เป็น ฌ

๑.๓) วุตตสนธิ หมายถึงการสนธิที่มีการลบ การลงอาคมเพื่อต้องการรักษากฎของฉันทลักษณ์ และเพื่อต้องการทำให้ถ้อยคำเกิดความสละสลวย เช่น ยนฺตํ สนฺตํ เป็น ยนฺต สนฺตํ เป็นต้น ตัวอย่างนี้เป็นบทร้อยกรองของกรณีเมตตสูตร โดยลบนิคหิตออกไปตัวหนึ่ง เนื่องจากทำให้ฉันทลักษณ์เสีย มิฉะนั้นแล้ว คาถานี้จะไม่เข้ากับกฎเกณฑ์ของคาถาที่ต้องการได้

เมื่อว่าโดยสรุปแล้ว การทำสนธิ มีประโยชน์ ๓ ประการ คือ

- (๑) ย่นอักษรให้น้อยลง
- (๒) เป็นอุปการะในการแต่งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน
- (๓) ทำให้คำพูดสละสลวย

๒) บทนาม

นาม คือ สื่อที่ให้เข้าถึงความหมาย หรือให้ความหมายเข้ามาหาตน ได้แก่ คำที่สำหรับใช้เรียกคน สัตว์ สถานที่ และสิ่งของต่าง ๆ เป็นต้น มีรูปวิเคราะห์ว่า **อตฺถาภิมุขํ** **นมตีติ** **นามํ**, **อตฺถนิ** **จ** **อตฺถํ** **นาเมตีติ** **นามํ** ชื่อว่านาม เพราะน้อมไปหาความหมาย คือระบุงถึงความหมายตามความประสงค์ ผู้พูด และเพราะให้ความหมายน้อมเข้ามาหาตน คือทำให้เข้าใจความหมาย

ในคัมภีร์ปทฺรฺอุปสฺธิ นามกัณฺท์ สูตรที่ ๖๐ ได้จำแนกนามออกไปหลายประเภท เมื่อว่าโดยความหมาย มี ๒ ประเภท คือ

๑) อันวัตถนาม คือ นามตามความหมาย ได้แก่ นามที่มีความหมายตรงตามสภาพความเป็นจริง เช่น คนมีรูปร่างใหญ่ มีชื่อว่า นายใหญ่ หรือคนมีรูปร่างเล็ก มีชื่อว่า นายเล็ก ดังนี้ เป็นต้น คือสมชื่อตามรูปร่าง ถือว่ารูปร่างกับชื่อตรงกัน

๒) รุพหีนาม คือ นามที่มีความหมายไม่ตรงกับสภาพความเป็นจริง เช่น คนชื่อว่า นายใหญ่ แต่มีรูปร่างเล็ก หรือคนมีชื่อว่า นายเล็ก แต่กลับเป็นคนมีรูปร่างใหญ่ ดังนี้ เป็นต้น คือ ชื่อกับรูปร่างไม่ตรงกัน ถือว่าเป็นคนละเรื่องไม่สมชื่อกัน

เมื่อว่าโดยเพศ มี ๓ ประเภท คือ

- ๑) **ปุงลึงคนาม** คือ นามที่สมมุติว่าเป็นเพศชาย เช่น ปุริส-บุรุษ เป็นต้น

๒) **อิตถิลิงคนาม** คือ นามที่สมมุติว่าเป็นเพศหญิง เช่น นารี-นาง เป็นต้น

๓) **นปุงสกลิงคนาม** คือ นามที่สมมุติว่า ไม่ใช่ทั้งเพศชายและเพศหญิง เช่น ธน-ทรัพย์ เป็นต้น

เมื่อว่าโดยลักษณะ มี ๔ ประเภท คือ

๑) **สามานยนาม** คือนามที่เป็นชื่อทั่วไป โดยอาศัยการสมมุติแต่งตั้งบัญญัติขึ้นจากชาติกำเนิด เช่น รุกโซ ต้นไม้ เป็นต้น

๒) **คุณนาม** คือนามที่แสดงลักษณะเฉพาะโดยอาศัยคุณธรรมหรือคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเหตุ เช่น ตปิฎโก ภิกษุผู้ทรงพระไตรปิฎก วินยธโร ภิกษุผู้ทรงพระวินัย เป็นต้น

๓) **กิจยานาม** คือนามที่แสดงอาการกิริยา โดยอาศัยการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเหตุ เช่น ปาจโก ผู้หุง เป็นต้น

๔) **ยทิจฉานาม** คือนามที่ผู้คนบัญญัติขึ้นตามความประสงค์ โดยไม่ได้อาศัยนิมิตอย่างใดอย่างหนึ่ง กล่าวขึ้นมาลอย ๆ เท่านั้น เช่น ติสโส นายติสสะ เป็นต้น

เมื่อว่าโดยวิถนะแล้ว มี ๘ ประเภท คือ

๑) **อวิถนัตปกตินาม** คือ (๑) นามที่ลงท้ายด้วยสระ อ เป็นรูปเต็ม เช่น ปุริส เป็นคำนามที่มีสระ อ ลงท้าย และ (๒) นามที่ลงท้ายด้วยสระ อา เป็นรูปเต็ม เช่น กถณา เป็นคำนามที่มีสระ อา ลงท้าย เป็นต้น

๒) **อวิถนัตปกตินาม** คือ (๓) นามที่ลงท้ายด้วยสระ อิ เป็นรูปเต็ม เช่น มณี เป็นคำนามที่มีสระ อิ ลงท้าย และ (๔) นามที่ลงท้ายด้วยสระ อี เป็นรูปเต็ม เช่น เสฎฐี เป็นคำนามที่มีสระ อี ลงท้าย เป็นต้น

๓) **อวิถนัตปกตินาม** คือ (๕) นามที่ลงท้ายด้วยสระ อุ เป็นรูปเต็ม เช่น ครุ เป็นคำนามที่มีสระ อุ ลงท้าย และ (๖) นามที่ลงท้ายด้วยสระ อู เป็นรูปเต็ม เช่น วิถญู เป็นคำนามที่มีสระ อู ลงท้าย เป็นต้น

๔) **โอการัตปกตินาม** คือ (๗) นามที่ลงท้ายด้วยสระ โอ เป็นรูปเต็ม เช่น โค เป็นคำนามที่มีสระ โอ ลงท้าย เป็นต้น

๕) **นิกคหัตตัตปกตินาม** คือ (๘) นามที่ลงท้ายด้วยนิกคหิต (◌) เป็นรูปเต็ม เช่น กิ เป็นคำนามที่ลงท้ายด้วยนิกคหิต เป็นต้น

๓) **บทอพยยศัพท์**

อพยยศัพท์ ศัพท์ที่แจกด้วยวิภัติไม่ได้เหมือนนามศัพท์ทั่วไป เพราะไม่มีการเสียรูปศัพท์ไป เนื่องจากมีความคงที่ในเรื่องของลิงค์ วจนะ และวิภัติทั้งปวง ยกเว้นการทำสนธิ สมาส และ ตัทธิต

อพยยศัพท์ มี ๖ ประเภท คือ

๑) **อุปสัค** คือคำที่เติมไว้ข้างหน้าคำอื่น เพื่อให้คำนั้นเกิดความสละสลวย หรือมีความหมายแปลกออกไปจากเดิม สำหรับคำที่นำหน้าธาตุ เพื่อขยายความหมายของธาตุเป็นส่วนมาก หรือประกอบหน้าคำนาม เพื่อขยายคำนามบ้างเป็นบางครั้ง และเป็นคำที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูป ไม่ว่าจะโดยลิงค์ทั้ง ๓ หรือวิภัติทั้ง ๗ ในคัมภีร์กัจจายนวรรณนา สูตรที่ ๓๑๙ มีรูปวิเคราะห์ว่า **อุปสัค อตถ สชชนตติ อุปสคคา** ชื่อว่าอุปสัค เพราะเข้าไปประกอบหน้าธาตุ เพื่อปรุงแต่งความหมายของ

ธาตุ ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ สุตระที่ ๒๘๒ อธิบายว่า **อุปัจจตถ์ สขเขนตติ อุปสคคา หิ ปาทโย ศัพท์** ทั้งหลายมี ป ศัพท์เป็นต้น ชื่อว่าอุปสัค เพราะเข้าไปจัดแต่งเนื้อความ

อุปสัค หรือที่เรียกว่าคติ จำแนกออกเป็น ๓ ประเภท คือ

(๑) ธาตวัตถพาทกะ คือ อุปสัคที่เบียดเบียนความหมายของธาตุ คือทำให้ความหมายของธาตุมีความหมายตรงกันข้าม เช่น คจจติ-ย้อมไป อาคจจติ-ย้อมมา ชยติ-ย้อมชนะ ปราชยติ-ย้อมแพ้ เป็นต้น

(๒) ธาตวัตถานวัตตกะ คืออุปสัคที่คล้อยตามความหมายของธาตุ หมายความว่าไม่ทำให้ความหมายของธาตุเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เช่น คจจติ-ย้อมไป อนุคจจติ-ย้อมไปตาม เสติ-ย้อมนอน อติเสติ-ย้อมนอนทับ เป็นต้น

(๓) ธาตวัตถวิเสสกะ คืออุปสัคที่ทำให้ความหมายของธาตุแปลกออกไปจากเดิม แต่ไม่ถึงกับตรงกันข้าม เช่น ภาติ ย้อมมี, อนุภาติ ย้อมเสวย เป็นต้น

๒) นิบาต คือคำที่ตั้งอยู่ข้างหน้า ท่ามกลาง และท้ายคำอื่น และเป็นคำที่ไม่มี การเปลี่ยนแปลงรูปไม่ว่าจะโดยลิงค์ทั้ง ๓ หรือวิภัติทั้ง ๗ ในคัมภีร์กัจจายนวิณณา สุตระที่ ๓๑๙ มีรูป วิเคราะห์ว่า **ปทานิ อาทิมชฌาวสานesu นิปนตติ นิปาตา** ชื่อว่านิบาต เพราะวางไว้ข้างหน้า ตรง กลางและท้ายบท ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ สุตระที่ ๒๘๒ อธิบายว่า **จาที ปทาติมชฌนเต นิปาตา นิปนตติ** ศัพท์ทั้งหลายมี จ ศัพท์เป็นต้น ชื่อว่านิบาต วางไว้ข้างหน้า ตรงกลางและท้ายบท

๓) อพยยิภาวสมาส คือสมาสที่มีอพยยศัพท์ (อุปสัคและนิบาต) อยู่หน้าและเป็น ประธาน ไม่มีการเปลี่ยนแปลงเพราะลิงค์ วจนะ และวิภัติทั้งปวง ในคัมภีร์กัจจายนวิณณา สุตระที่ ๓๑๙ แสดงว่า **อุปสคคินิปาตปุพพโก อพยยิภาโว** นามศัพท์ที่มีอุปสัคและนิบาตวางอยู่หน้า ชื่อ ว่าอพยยิภาวสมาส ในคัมภีร์สัททนิตีสุตตมาลา สุตระที่ ๖๙๖ แสดงว่า **อพยยปุพพโก อพยยิภาโว** สมาสที่มีอุปสัคและนิบาตเป็นบทประธาน ชื่อว่าอพยยิภาวสมาส เช่น นครสส สมิปิ อุปนคร ที่ใกล้ นคร นครสส พหิ พหินคร ภายนอกแห่งนคร เป็นต้น

๔) อพยยัตถิต คือตถิตที่เป็นอพยยศัพท์ หมายถึง ตถิตที่มีรูปศัพท์คงที่ไม่เปลี่ยนแปลง รูปตามลิงค์และวิภัติอย่างไร เช่น โส ปกาโร ตลา ประการนั้น ต ปการ ซึ่งประการนั้น เตน ปกาเรน ตลา โดยประการนั้น เป็นต้น คำว่า ตลา เป็นอพยยัตถิต ไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูปไปตามประเภทของ ลิงค์และวิภัติ

๕) ปัจจัยใช้แทนวิภัติ มี โตะ ตรี ตถ ห ธิ หี หิ หิณจัน ว ปัจจัยเป็นต้น

๖) อพยยปัจจัยกิตก์ คือ ปัจจัยกิตก์ที่เป็นอพยยศัพท์มี ตูนาทิจปัจจัย เป็นต้น มีรูป เหมือนกันในลิงค์ วจนะ และวิภัติทั้งปวง ไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูปศัพท์ไปตามลิงค์ วจนะ และวิภัติ

๔) บทสมาส

สมาส คือการนำศัพท์ตั้งแต่ ๒ ศัพท์ขึ้นไปมาต่อกัน ให้เป็นศัพท์เดียวกันตามหลัก ไวยากรณ์ภาษาบาลีสันสกฤต เช่น สุนทร + พจน์ เป็นสุนทรพจน์ รัฐ + ศาสตร์ เป็น รัฐศาสตร์ อุดม + การณ์ เป็นอุดมการณ์ เป็นต้น ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ สุตระที่ ๓๓๑ มีรูปวิเคราะห์ว่า **สมสเสติ** **สมาโส** ชื่อว่าสมาส เพราะถูกเชื่อมให้เป็นบทเดียวกัน ในคัมภีร์สัททนิตีสุตตมาลา สุตระที่ ๖๙๒ ให้ ความหมายไว้ว่า **สมสนิ สมาโส, ปทสงฺเขโป. อถวา สมสยติ สททวเสน วา อตถวเสน วา วิภตติ-** **โลปี กตวา วา ออกตวา วา เอกปทตตกรณน สงฺขิปียตีติ สมาโส, สมสลิตปทิ** การยอบท ชื่อว่า

สมาส หมายถึงการย่อบท เป็นการย่อศัพท์หรือย่ออรรถให้กลายเป็นบทเดียวกันด้วยการลบวิภัตติบ้าง ไม่ลบบ้าง

สมาสนั้น เมื่อว่าโดยลักษณะ มีลักษณะเดียว คือนำเอาบทนามตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไปมาย่อเข้าด้วยกัน มี ๒ อย่าง คือ

๑) **สัทสมาส** สมาสที่มีการย่อศัพท์ เป็นการเชื่อมบทหลายบทให้กลายเป็นบทเดียว เพื่อให้พยัญชนะกระชับขึ้นกว่าเดิม มีในลุตตสมาส (สมาสที่มีการลบวิภัตติ) เช่น คาโว ธนํ ยสฺสาติ โครโน ผู้มีทรัพย์คืออ้าว เป็นต้น

๒) **อັถตสมาส** สมาสที่มีการย่อเนื้อความ เป็นการเชื่อมข้อความหลายอย่างในบทต่าง ๆ ให้กลายเป็นข้อความอันเดียวกัน เพื่อให้เนื้อความกระชับขึ้นกว่าเดิม มีในลุตตสมาส (สมาสที่ไม่ได้ลบวิภัตติ) เช่น อูรฺสี โลมานิ ยสฺสาติ อูรฺสีโลโม ผู้มีขนที่อก เป็นต้น

แต่เมื่อว่าโดยกิจ มี ๒ ประเภท คือ

๑) **ลุตตสมาส** สมาสที่มีการย่อโดยมีการลบวิภัตติของบทหน้า เช่น รณฺโถ ปุตุโต ราช-
ปุตุโต โอรสของพระราชา

๒) **อลุตตสมาส** สมาสที่มีการย่อโดยไม่มีการลบวิภัตติของบทหน้า เช่น ทิปิ กโรตีติ
ทีปฺงโร ชื่อว่า ทิปฺงโร เพราะทำที่พึง

เมื่อว่าโดยสภาวะ มี ๒ ประเภท คือ

๑) **นิจจสมาส** สมาสที่มีการย่อแน่นอน คือในพระบาลีมีปรากฏเป็นรูปสมาสเท่านั้นไม่
ปรากฏเป็นอย่างอื่น เช่น กุมภํ กโรตีติ กุมภกาโร ชื่อว่า กุมภการ เพราะทำหม้อ

๒) **อนิจจสมาส** สมาสที่มีการย่อไม่แน่นอน คือในพระบาลีมีปรากฏเป็นได้ทั้งในรูป
สมาสและไม่ใช้สมาส เช่น รณฺโถ ปุตุโต ราชปุตุโต พระโอรสของพระราชา

เมื่อว่าโดยย่อชื่อ มี ๖ ประเภท คือ

๑) **อัพยยีภาวสมาส** สมาสที่มีอุปสรรคหรือนิบาตเป็นบทหน้า และเป็นประธาน เช่น
นฺครสฺส สมิปฺเป ปวตฺตติ กถา อิติ อุปนฺครํ คำพูดที่เกิดขึ้นใกล้นคร เรียกว่าอุปนฺครํ เป็นต้น

๒) **กัมมธารยสมาส** สมาสที่มีบทหน้าขยายบทหลัง และมีบทหลังเป็นประธาน เช่น
มหนฺโต ปุริโส มหาปุริโส, มหนฺโต จ โส ปุริโส จาติ มหาปุริโส บุรุษผู้ประเสริฐ ชื่อว่ามหาบุรุษ,
ประเสริฐด้วย ท่านเป็นบุรุษด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่ามหาบุรุษ เป็นต้น

๓) **ทิกุสฺมาส** สมาสที่มีบทหน้าเป็นสังขยาที่แสดงจำนวน บทหลังเป็นนามทั่วไป เช่น
ตโย โลกา ติโลกํ ไตรโลก เป็นต้น

๔) **ตปฺปุริสสมาส** สมาสที่มีบทหน้าลงวิภัตตินาม ๖ ประเภท มีหุตยาวิภัตติเป็นต้น
และมีบทหลังเป็นประธาน เช่น สุขํ ปตฺโต สุขปตฺโต ผู้มีความสุข เป็นต้น

๕) **พหุพพิหิสมาส** สมาสที่มีความหมายเป็นบทอื่น คือ ย ต ศัพท์เป็นต้น และระบุดึง
เป็นประธาน เช่น วิโต ราโค ยสฺมา โส วิตราโค (ภิกขุ) ผู้ปราศจากราคะ เป็นต้น

๖) **ทวันทสมาส** สมาสที่มีบททั้งสองเป็นประธาน และในรูปวิเคราะห์ มี จ ศัพท์อยู่
ด้วย เช่น สมฺโณ จ พฺราหฺมโณ จ สมณพฺราหฺมณา สมณะและพฺราหฺมณฺ์ทั้งหลาย เป็นต้น

เมื่อว่าโดยประโยชน์ มี ๓ คือ

๑) ทำพากย์ในภาษาบาลีให้สละสลวยและขจัดความรุงรังด้วยวิภัตติ

- ๒) ทำศัพท์ให้น้อยลง คงความไว้เท่าเดิม
- ๓) ทำนามนามให้กลายเป็นคุณนามและเปลี่ยนลิงค์ได้

๕) บทศัพท์

ศัพท์ คือการเชื่อมคำนามกับปัจจัย เป็นการสร้างคำใหม่เพื่อให้กระชับกว่าการใช้นามล้วน ๆ หรือปัจจัยที่เป็นประโยชน์ก็เอื้อแก่ความย่อ เป็นได้ทุกวิภัติ และเป็นอภัยศัพท์ ในคัมภีร์ปทฺฐปสฺสตี ตัทธิตักณฺท์ สูตฺรที่ ๓๖๑ มีรูปวิเคราะห์ว่า **เตสํ นามิกานํ หิตอุปการา ตตฺธิตา** ชื่อว่าศัพท์ เพราะเป็นปัจจัยที่มีอุปการะเอื้อแก่นามบทเหล่านั้น ในคัมภีร์สัททนีติสุดตมาลา ตัทธิตักณฺท์สูตฺรที่ ๗๕๑ ให้ความหมายว่า **ตตฺธิตฺตนฺติ อปฺจจาทิตฺเตสฺส ปวตฺตานํ ณาทิตฺตฺตํ นามํ ปรีกฺปาทิวเสน นิตฺตมาเตตฺตพฺพสฺส วิธินนปิต นามํ** ศัพท์เป็นชื่อของกลุ่มปัจจัยมี ณ ปัจจัยเป็นต้นใช้ในความหมายว่า อปฺจจ เป็นต้นและวิธีการประกอบศัพท์โดยอาศัยการอนุมานตามหลักเหตุผลเป็นต้น

ศัพท์นั้น เมื่อว่าโดยลักษณะทั่วไป มีอยู่ลักษณะอย่างเดียว คือใช้ปัจจัยแทนศัพท์ได้ทั่วไป เมื่อว่าโดยลักษณะเฉพาะ มีหลายประเภท ตามที่ท่านแสดงไว้ในคัมภีร์ปทฺฐปสฺสตี สูตฺรที่ ๔๒๓ ว่า

ศัพท์ มี ๓ ประเภท คือ

๑) **สามัญญศัพท์** (สามัญญวุตติศัพท์) ศัพท์ที่มีรูปศัพท์เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ และใช้ปัจจัยแทนศัพท์ได้ทั่วไป เช่น วสฺสิญฺจสฺส อปฺจจ วาสิญฺโ (วาสิญฺจ, วาสิญฺจ) เหล่ากอของวสฺสิญฺจ ชื่อว่า วาสิญฺจ เป็นต้น

๒) **ภาวศัพท์** ศัพท์ที่ใช้ ตฺต ณฺย ตฺตฺน ตา ณฺ กณฺ ปัจจัย แทน ภาวศัพท์ลงกับนามนาม คุณนาม นามกิตฺกํ กิริยาอาชยาต (อตฺถิ นตฺถิ)

๓) **อภัยศัพท์** ศัพท์ที่ใช้อภัยศัพท์ ถ้า ถํ ปัจจัยแทน ปการ (ประการ)

ในบรรดา ๓ ประเภทนั้น สามัญญวุตติศัพท์ (ศัพท์แรก) มี ๔ ประเภท คือ

๑) **อปฺจจศัพท์** ศัพท์ที่ใช้ปัจจัยแทน อปฺจจ (เหล่ากอ) ศัพท์ เช่น วสฺสิญฺจสฺส อปฺจจ วาสิญฺโ เหล่ากอของวสฺสิญฺจ เป็นการใช้ ณ ปัจจัยแทน อปฺจจ ศัพท์

๒) **อเนกัตถศัพท์** ศัพท์ที่มีความหมายหลายประการ เช่น นาวาย ตฺรตีติ นาวิกอ ผู้ข้ามด้วยเรือ เป็นการใช้ ณ ปัจจัยแทน ตฺรตี (ข้าม) ศัพท์, กสาเวณ รตฺตี กาสาวํ ฝักาสาวะ เป็นการใช้ ณ ปัจจัยแทน ราก (ย้อม) ศัพท์ เป็นต้น

๓) **อัสสตีศัพท์** ศัพท์ที่ใช้ปัจจัยแทน อสฺสตี (มี) ศัพท์ เช่น คฺโณ อสฺส อตฺถีติ คุณวา ผู้มีคุณ เป็นการใช้ วนฺตุ ปัจจัย แทน อสฺสตี ศัพท์

๔) **สังขยาศัพท์** ศัพท์ที่มีการนำสังขยาศัพท์มาย่อเข้าด้วยกัน เช่น ทส จ ทส จ วิสตี สิบกับสิบ เป็นยีสิบ เป็นต้น

ส่วนในคัมภีร์ปทฺฐปสฺสตี แสดงว่า ศัพท์เมื่อว่าโดยยย่อมี ๓ ประเภท คือ

- ๑) **สามัญญศัพท์** ศัพท์ที่มีรูปศัพท์เป็นได้ ๓ ลิงค์ เช่น วาสิญฺโ, วาสิญฺจ, วาสิญฺจ
- ๒) **อภัยศัพท์** ศัพท์ที่มีรูปศัพท์ไม่เปลี่ยนแปลงตามลิงค์และวิภัติ เช่น ตตา
- ๓) **ภาวศัพท์** ศัพท์ที่ลงในความหมายว่า ภาวะ (แปลว่า ความ, การ)

เมื่อว่าโดยพิสดาร สามัญญศัพท์ มี ๑๕ ประเภท คือ

- ๑) **อปฺจจศัพท์** ศัพท์ที่ใช้แทน อปฺจจ (เหล่ากอ) ศัพท์

- ๒) ตรีตยาหัตถิต ตัหธิตที่ใช้แทน ตรี (ข้าม) ศัพท์ เป็นต้น
- ๓) ราคาหัตถิต ตัหธิตที่ใช้แทน ราค (ย่อม) ศัพท์ เป็นต้น
- ๔) ชาตาทิตถิต ตัหธิตที่ใช้แทน ชาต (เกิด) ศัพท์ เป็นต้น
- ๕) สมุหัตถิต ตัหธิตที่ใช้แทน สมุห (หมู่) ศัพท์
- ๖) ฐานัตถิต ตัหธิตที่ใช้แทน ฐาน (ที่ตั้ง) ศัพท์
- ๗) อุปมาตถิต ตัหธิตที่ใช้แทน อุปมา (ราวกะ, เพียงดั่ง) ศัพท์
- ๘) นิสสิตตถิต ตัหธิตที่ใช้แทน นิสสิตต (อาศัย) ศัพท์
- ๙) พหุลตถิต ตัหธิตที่ใช้แทน พหุล (มาก) ศัพท์
- ๑๐) วิเสสตถิต ตัหธิตที่ใช้แทน วิเสส (ยิ่งกว่า) ศัพท์
- ๑๑) อัสนัตถิต ตัหธิตที่ใช้แทน อสนตติ (มี) ศัพท์
- ๑๒) ปกติตถิต ตัหธิตที่ใช้แทน ปกติ หรือ ปกต (ปกติ) ศัพท์
- ๑๓) ปุรณตถิต ตัหธิตที่ใช้แทน ปุรณ (ลำดับที่) ศัพท์
- ๑๔) สังขยัตถิต ตัหธิตที่ใช้แทน สังขยา (จำนวน) ศัพท์
- ๑๕) วิภาคตถิต ตัหธิตที่ใช้แทน วิภาค (จำแนก, แยกส่วน) ศัพท์

ภาวะตถิต มี ๕ ประเภท คือ

๑) ทัฬพะภาวะตถิต ตัหธิตที่ลงปัจจัยในความหมายของภาวะทัฬพะศัพท์ เช่น วิสาณิสส ภาโว วิสาณิตตฺ ความเป็นมาแห่งสัตว์ที่มีเขา ชื่อว่าวิสาณิตตะ เป็นต้น

๒) คุณภาวะตถิต ตัหธิตที่ลงปัจจัยในความหมายภาวะทัฬพะคุณศัพท์ เช่น สุกกสส ภาโว สุกกตตฺ ความเป็นมาแห่งโคสีขาว ชื่อว่าสุกกัตตะ เป็นต้น

๓) กิริยาภาวะตถิต ตัหธิตที่ลงปัจจัยในความหมายภาวะทัฬพะกิริยาศัพท์ เช่น คนตุสส ภาโว คนตุตตฺ ความเป็นมาแห่งผู้ไป ชื่อว่าคนตุตตะ เป็นต้น

๔) ชาตภาวะตถิต ตัหธิตที่ลงปัจจัยในความหมายภาวะทัฬพะชาติศัพท์ เช่น โคตสส ภาโว โคตตฺ ความเป็นมาแห่งโค ชื่อว่าโคตตะ เป็นต้น

๕) นามภาวะตถิต ตัหธิตที่ลงปัจจัยในความหมายภาวะทัฬพะนามบัญญัติ เช่น จิตตสส ภาโว จิตตตตฺ ความเป็นมาแห่งจิตต์ ชื่อว่าจิตตัตตะ เป็นต้น

๖) บทอาขยาด

อาขยาด คือคำที่เชื่อมธาตุ วิภตติ ปัจจัยเพื่อสร้างคำที่แสดงกิริยาหรือศัพท์ที่กล่าวกิริยา เพื่อใช้เป็นกิริยาคูมพากย์ ในคัมภีร์สหนทีสุดตมาลา สูตรที่ ๘๖๕ มีรูปวิเคราะห์ว่า **กริยํ อาขยาดิตติ อาขยาดํ, กริยาบทํ** อาขยาดคือศัพท์ที่แสดงกิริยา (การกระทำ) ได้แก่ บทกิริยามิ ติ, อนติ, สิ, ถ, มิ, ม วิภตติ เป็นต้น เช่น บุริโส มคคํ คจจติ บุรุษ ย่อมไปสู่หนทาง เป็นต้น (คม ธาตุ ติ วิภตติ) ประกอบด้วย ส่วนประกอบ ๘ อย่าง คือ วิภตติ กาล บท วจนะ บุรุษ ธาตุ วาจก และปัจจัยใน ๘ อย่างนั้น ที่สำคัญที่สุด คือ

๑) **วิภตติ** คือศัพท์ที่แจกแจงความหมายของธาตุ ทำหน้าที่ของตนได้โดยลำพังและเป็นที่อาศัยปรากฏขึ้นของ กาล บท วจนะ และบุรุษ

๒) **ธาตุ** เป็นมูลรากของกิริยา

๓) **ปัจจัย** เพราะทำหน้าที่ของตนได้โดยลำพัง และเป็นที่อาศัยปรากฏขึ้นของวาจก

วิภัติ คือศัพท์ที่แจกแจงความหมายของธาตุ ในคัมภีร์ปทฺฐปฐิติ สูตรที่ ๔๒๔ มีรูปวิเคราะห์ว่า **กาลาทิวเสน ธาตุวตถ์ วิภชตติ วิภตติโย** ชื่อว่าวิภัติ เพราะแจกแจงความหมายของธาตุโดยจำแนกเป็นกาลเป็นต้น ในคัมภีร์ปทฺฐปฐิติ แสดงวิภัติไว้ ๘ หมวด ดังนี้ คือ

๑) **วัตตมานาวิภัติ** กาลหรือกิริยาที่กำลังเป็นไปอยู่ แต่ยังไม่เสร็จ เรียกว่าปัจจุบัน, มีวิภัติว่า **ติ, อนติ** เป็นต้น ๑๒ ตัวซึ่งประกอบท้ายธาตุ โดยส่วนมากแปลว่า อยู่, ย่อม, จะ ส่วนในคัมภีร์ก็จ่ายนะวันณาสูตฺรที่ ๔๑๔ มีรูปวิเคราะห์ว่า **วตตฺนตติ วตตฺมานา กาลสงฺขาตา กิริยา วตตฺมาโน กาโล เอตฺตสฺสาติ วตตฺมานา** ชื่อว่าวัตตมานา เพราะกำลังเป็นไปอยู่ ได้แก่ กิริยาคือกาล กาลที่กำลังเป็นไปของกิริยานั้น เหตุุนั้น กิริยานั้น ชื่อว่าวัตตมานา

๒) **ปัญจมีวิภัติ** การออกคำสั่งใช้ให้ผู้อื่นทำ เรียกว่าอาณัติ การปรารณาหรือการสวดมนต์อ่อนวอนให้เป็นอย่างนั้นอย่างนั้น เรียกว่าอาสิญฺฐะ มีวิภัติว่า **ตุ, อนุ** เป็นต้น ๑๒ ตัวซึ่งประกอบท้ายธาตุเพื่อแสดงอาณัติและอาสิญฺฐะนั้น ท่านเรียกว่าปัญจมีวิภัติ โดยส่วนมากแปลว่า **จง...เกิด, ขอ...จง** ส่วนในคัมภีร์สัททนีติสุตตมาลา สูตรที่ ๘๘๐ แสดงว่า **ปัญจมีวิภัติ** ใช้ในกาลที่ไม่เจาะจง เหล่านี้ คือ ออกคำสั่ง, ความหวัง, การดำ, การสาปแช่ง, การขอ, การแนะนำหรือบอกวิธี, การนิมนต์, การร้องเรียก, การเชื้อเชิญ, การถาม และความปรารณา

๓) **สัตตมีวิภัติ** การหยั่งลงใจผู้อื่น เรียกว่าอนุมติ (ในที่อื่น หมายถึง การอนุญาตหรือการเห็นด้วย) การรำพึงกับตนเอง เรียกว่าปริกัปปะ มีวิภัติว่า **เอยฺย, เอยฺยุ** เป็นต้น ๑๒ ตัว ซึ่งประกอบท้ายธาตุ เพื่อแสดงอนุมติและปริกัปปะนั้น เรียกว่าสัตตมีวิภัติ โดยส่วนมากแปลว่า **ควร..., พึง...,**

๔) **ปโรกขาวิภัติ** กาลหรือกิริยาที่สำเร็จไปแล้ว เรียกว่าอดีต มีวิภัติว่า **อ, อุ** เป็นต้น ๑๒ ตัว ซึ่งประกอบท้ายธาตุ เพื่อแสดงกาลหรือกิริยาที่เป็นอดีตนั้น เรียกว่าปโรกขาวิภัติ โดยส่วนมากแปลว่า...แล้ว

๕) **หิยัตตนิวิภัติ** กาลหรือกิริยาที่ผ่านพ้นมาแล้วได้ ๑ วัน เรียกว่าหิโย (เมื่อวานนี้) มีวิภัติว่า **อา, อุ** เป็นต้น ๑๒ ตัวซึ่งประกอบท้ายธาตุ เพื่อแสดงอดีตกาลนับตั้งแต่เมื่อวานนั้น เรียกว่าหิยัตตนิวิภัติ โดยส่วนมากแปลว่า...แล้ว

๖) **อัชชัตตนิวิภัติ** กาลหรือกิริยาที่เป็นไปโดยเริ่มต้นตั้งแต่เที่ยงคืนที่ผ่านมาไป จนถึงเที่ยงคืนที่กำลังจะมาถึง เรียกว่าอัชชะ (วันนี้) มีวิภัติว่า **อิ, อุ** เป็นต้น ๑๒ ตัวซึ่งประกอบท้ายธาตุ เพื่อแสดงอดีตที่เพิ่งทำเสร็จไปภายในวันนี้ เรียกว่าอัชชัตตนิวิภัติ โดยส่วนมากแปลว่า...แล้ว

๗) **ภวิสสันติวิภัติ** กาลหรือกิริยาที่ยังมาไม่ถึงเรียกว่าอนาคต มีวิภัติว่า **สฺสติ, สฺสนติ** เป็นต้น ๑๒ ตัว ซึ่งประกอบท้ายธาตุ เพื่อแสดงอนาคตนั้น เรียกว่าภวิสสันติวิภัติ โดยส่วนมากแปลว่า **จัก..., จะ...,**

๘) **กาลาติปัตติวิภัติ** ความผิดหวังหรือความผิดพลาดที่ทำให้กิริยาบางอย่างไม่มีสิทธิที่จะเกิดขึ้นได้อีก เรียกว่ากิริยาตีปนนะ มีวิภัติว่า **สฺสา, สฺสสุ** เป็นต้น ๑๒ ตัว ซึ่งประกอบท้ายธาตุ เพื่อแสดงความเป็นกิริยาตีปนนะนั้น เรียกว่ากาลาติปัตติวิภัติ โดยส่วนมากแปลว่า **จักได้...แล้ว**

๗) บทกิตก์

กิตก์ คือคำเชื่อมธาตุกับปัจจัย เพื่อสร้างคำที่ทำหน้าที่เป็นผู้กระทำกิริยาเป็นต้น หมายความว่า เป็นชื่อของปัจจัยกลุ่มหนึ่งสร้างขึ้นมาโดยการนำเอาธาตุกับปัจจัยมาประกอบกัน เพื่อ

กำจัดความสงสัยในเรื่องสาธนะ ในคัมภีร์สัททตถภจินตาคาถาที่ ๓๔๖ มีรูปวิเคราะห์ว่า **ลิสฺธานํ กงฺขํ กิรฺตติ กิโต** ณ ปัจจัยเป็นต้น ชื่อว่ากิตก์ เพราะกำจัดความสงสัยของศิษย์ทั้งหลาย (ลง ญฺ ปัจจัย เป็น กิตโก) คือทำให้เข้าใจหน้าที่ของศัพทได้อย่างถูกต้องว่า เป็นสาธนะไหน ดังนี้เป็นต้น เช่น ทายโก มาจาก ทา ธาตุ + ญฺ ปัจจัย แปลว่า ผู้ให้ เป็นกัตตุสาธนะ, ทานํ มาจาก ทา ธาตุ + ญฺ ปัจจัย แปลว่า ทานที่ถูกให้ เป็นกัมมสาธนะ ดังนี้เป็นต้น เป็นชื่อของปัจจัยกลุ่มหนึ่งกำจัดความสงสัยของศิษย์ในเรื่องสาธนะ ในคัมภีร์กัจจายนะสูตรที่ ๕๔๕-๕๔๖ ได้จำแนกกิตก์ปัจจัยออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) กิจปัจจัย คือปัจจัยที่ใช้ในกัมมสาธนะและภาวสาธนะ มี ๕ ตัว คือ ตพฺพ, อนีย, ญย, เตยย, ริจฺจ ปัจจัยเหล่านี้ สามารถแสดงความหมายว่า อรหะ (สมควร) และสักกะ (สามารถ) ท่านจึงบัญญัติให้แปลว่า พึง, ได้ เช่น กาทพฺพ (อันเขาพึงกระทำ, อันเขากระทำได้) เป็นต้น

๒) กิตปัจจัย คือปัจจัยที่มักใช้ในกัตตุสาธนะ ได้แก่ กิตก์ปัจจัยทั้งหมดที่นอกจากกิจปัจจัย

โบราณจารย์บางท่านจำแนกกิตก์ปัจจัยออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑) กิจปัจจัย คือปัจจัยที่ใช้ในกัมมสาธนะและภาวสาธนะ

๒) กิตปัจจัย คือปัจจัยที่ใช้ในกัตตุสาธนะ

๓) กิจกิตปัจจัย คือปัจจัยที่ใช้ในกัตตุสาธนะ, กัมมสาธนะ, ภาวสาธนะ

๕.๑.๒.๒ กลุ่มคัมภีร์พจนานุกรมศัพท์ (นิฆนฺฑ) มีคัมภีร์อธิบายศัพท์ที่ปีกา เป็นต้น ถือว่าเป็นคัมภีร์ที่มีคุณค่าด้านภาษาศาสตร์ที่สามารถให้ความรู้ต่อการ ศึกษาทางภาษาศาสตร์เพราะเป็นแหล่งรวมของ พจนํ หรือคำพูดต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันซึ่งเป็นสิ่งที่อนุชนจะต้องศึกษาและให้ความสำคัญกับการศึกษาในเชิงภาษาศาสตร์ด้วย คัมภีร์อธิบาย แบ่งออกเป็น ๓ กัณฑ์ใหญ่ คือ

๑) สັคคกัณฺท์ แสดงชื่อศัพท์ที่มีความหมายเหมือนกันไว้เป็นกลุ่มเดียวกัน เช่น ศัพท์ที่เป็นพระนามของพระพุทธเจ้า ชื่อพระนิพพาน พระอรหันต์ และโลกสวรรค์ เป็นต้น

๒) ภูกัณฺท์ แสดงศัพท์ที่เป็นชื่อของสถานที่ พื้นดิน ภูเขา ต้นไม้ แม่น้ำ และลำธาร เป็นต้น แบ่งออกเป็น ๗ วรรคย่อย คือ

(๑) ภูมिवรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับแผ่นดิน

(๒) ปุรวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับเมืองและประเทศ

(๓) นรวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับคน

(๔) จตุพพรรณวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับวรรณะ ๔

(๕) อรัญญวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับป่าไม้

(๖) เสลวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับภูเขา

(๗) ปาตาสวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับโลกบาดาล

๓) สามัญญกัณฺท์ แสดงนามศัพท์และคุณศัพท์สามัญทั่ว ๆ ไป มีความดีงาม ความประเสริฐ การกระทำ เป็นต้น รวมทั้งศัพท์ที่เป็นนิบาตบทและอุปสัคบท แบ่งออกเป็น ๔ วรรคย่อย คือ

(๑) วิเสสยาธินวรรค แสดงศัพท์ที่เป็นบทวิเสสณะที่เกี่ยวข้องกับลึงค์ทั้ง ๓

(๒) สังกิณณวรรค แสดงศัพท์เบ็ดเตล็ดทั่วไป

(๓) อเนกัตถวรรค แสดงศัพท์ที่มีความหมายหลายอย่าง

(๔) อัปฺยวรรค แสดงความหมายของอุปสัคและนิบาต

ในกัณฑ์ใหญ่ทั้ง ๓ นั้น ที่ประกอบด้วยวรรคย่อย มีภูมิวรรค และปุรวรรค เป็นต้น เมื่อรวมกับปณามคาถา ปฏินญาคาถา ปริภาสาคาถา และนิคมนคาถา ทั้งหมดแล้ว มีจำนวนทั้งสิ้น ๑,๒๒๑ คาถาด้วยกัน

ลักษณะการแสดงเนื้อหาคัมภีร์อริยานั้น เป็นการแสดงกลุ่มศัพท์ที่มีชื่อและลิงค์คล้ายตามบาลีพระไตรปิฎก ขอนำการแสดงลักษณะการอธิบายความ โดยแสดงบทประกอบด้วยศัพท์ รูป วิเคราะห์ และอุทาหรณ์ประกอบโดยสังเขป ดังนี้

๑) พุทธ แปลว่า พระพุทธเจ้า, ผู้ตรัสรู้

รูปวิเคราะห์: พุทฺโธติ เกณฑเถน พุทฺโธ ภามว่า คำว่า พุทฺโธ พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าพุทฺธะ เพราะอรรถว่าอย่างไร, ตอบว่า ทรงพระนามว่าพุทฺธะ เพราะมีอรรถวิเคราะห์ว่า

(๑) พุชฌิตา สจจानीติ พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงตรัสรู้สัจธรรม
(๒) โโพธธา ปชายาติ พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงให้หมู่สัตว์รู้ตาม
(๓) สพพญญตยา พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงรู้ธรรมทั้งปวง
(๔) สพพทสสาวิตาย พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงเห็นแจ้งธรรมทั้งปวง
(๕) อภิญญายตยา พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงรู้ยิ่ง
(๖) วิสวิตาย พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงทำพระนิพพานให้แจ้ง
(๗) ซีณาสวสงขาเตน พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงสิ้นอาสวะ
(๘) นิรูปกภิเลสสงขาเตน พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงปราศจากอุปกิเลส
(๙) เอกนตวิตราคีติ พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงปราศจากราคะแน่นอน
(๑๐) เอกนตวิตโทโสติ พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงปราศจากโทสะแน่นอน
(๑๑) เอกนตวิตโมหีติ พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงปราศจากโมหะแน่นอน
(๑๒) เอกนตนิกภิเลสโตติ พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงสิ้นกิเลสแน่นอน
(๑๓) เอกายนมคฺคํ คโตติ พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะเสด็จไปสู่ทางอันเอก
(๑๔) เอโก อนุตตรํ สสมาสมโพธิ อภิสมพุทฺโธติ พุทฺโธ	พระนามว่าพุทฺธะ เพราะตรัสรู้

พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณได้เพียงพระองค์เดียว

(๑๕) อพุทธิวิหตตตา พุทธิปฏิลาภตตา พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงกำจัดอวิชชาแล้วตรัสรู้วิชชา

(๑๖) พุชฌิตติ พุทฺโธ ผู้ตรัสรู้ พระนามว่าพุทฺธะ (พุธ อวคฺมเน=ตรัสรู้-รู้-บรรลุ + ต)

อุทาหรณ์: เตน สมเย พุทฺโธ ภควา เวรญชายํ วิหริตี นเพรฺจิมฺนทฺมฺเเล มหตา ภิกฺขุ-สฺสเชน สทฺธิ ปญฺจมตฺเตน ภิกฺขุสฺสเทหิ สมัยํนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ควางตันสะเดาอันเป็นที่อยู่ของนเพรย์กัณฑ์ เขตเมืองเวรัญชา พร้อมภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ประมาณ ๕๐๐ องค์

อิตติ พุทฺโธ อภิญญา ยมมกฺขาสี ภิกฺขุณฺโถ ทุกฺขสฺสนตฺงกโร สตถา จกฺขุมา ปรีนิพฺพุโต ดั่งนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสบอกธรรม แก่ภิกษุทั้งหลายเพื่อความรู้ยิ่ง พระศาสดา ทรงทำที่สุดแห่งทุกข์ มีพระจักขุ ปรีนิพพานแล้ว

อริยา วุจฺจนฺตี พุทฺธา จ พุทฺธสวภา จ พระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้า เรียกว่า พระอริยะทั้งหลาย

อหิ พุทธอุจ ฌมมอุจ สัมมอุจ สรรณิ คโต อุปาสกตต์ เทเสสิ สกยปุตตสส สาสเน หม่อมฉัน ได้ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ ว่าเป็นสภะที่พึงแล้ว ได้แสดงตนเป็นอุบาสก ในพระศาสนาแห่งพระศากยบุตรแล้ว

สาวกา จ ปจเจกพุทธา จ พุทธา จ อนุสสรนติ พระสาวกทั้งหลาย พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย และพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมทรงระลึกได้

พุทโธ จ โลเกติ อิทิ วินา พุทฺธูปาเทเน สัมภะทสส อภาวทสสนตถิ วุตตํ บทว่า พุทโธ จ โลเก นี้ สกวาทีกล่าวไว้เพื่อแสดงความไม่มีสังฆะ โดยเว้นจากการอุปบัติของพระพุทธเจ้า

อตฺถโต ปน ปารมิตาปริภาวิโต สยมภูญาณเนน สห วาสนาย วิทวิทธีสิตนิรวเสสสิเลโส มหากรณาสพฺพญุตญาณาทือปริเมยคุณคณาธารุ ชนฺธสนฺตานิ พุทโธ ก็โดยความหมาย คือ พระพุทธเจ้า ผู้ทรงกำจัดกิเลสได้หมดสิ้นพร้อมทั้งวาสนา ด้วยพระสยมภูญาณ เพราะทรงอบรมมม พระบารมีมาแล้ว ผู้มีพระชั้นธรรมาทรังไว้ซึ่งหมู่คุณอันนับประมาณไม่ได้มีพระมหากรณาธิคุณและพระสัพพัญญุตญาณเป็นต้น

๕.๑.๒.๓ กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณะ กฎเกณฑ์วางคำครุและลหุเป็นแบบต่าง ๆ มีคัมภีร์วุตโตทัย ฉันทโหมัญชรี เป็นต้น ซึ่งเนื้อหาที่เป็นหลักในคัมภีร์วุตโตทัย มีคาถาแสดงไว้ ๑๐๘ ชนิดกับฉันท ๑๗ ประเภท แบ่งออกเป็น ๖ ปริจเฉท คือ

- ๑) สัญญาปริภาสานิเทศ ว่าด้วยชื่อและกฎทั่วไป มี ๑๖ คาถา
- ๒) มัตตาวุตตนิเทศ ว่าด้วยคาถามาตราพฤติ มี ๒๙ คาถา
- ๓) สมวุตตนิเทศ ว่าด้วยสมคาถา มี ๖๑ คาถา
- ๔) อัทตสมวุตตนิเทศ ว่าด้วยอัทตสมคาถา มี ๑๑ คาถา
- ๕) วิสมวุตตนิเทศ ว่าด้วยวิสมคาถา มี ๑๑ คาถา
- ๖) ฉปปัจจยวิภาค ว่าด้วยนัย ๖ อย่าง มีปิตถารนัยเป็นต้น มี ๙ คาถา

ข้อความส่วนใหญ่ในคัมภีร์เป็นทั้งสูตรและอุทาหรณ์ในคาถาเดียวกันมีคาถาทั้งหมด ๑๓๗ บท แสดงหลักการประพันธ์ประเภทร้อยกรองที่เรียกว่าปชชะ ประกอบด้วยคาถา ๒ ประเภท คือ

๑) มาตราพฤติ คือ คาถาที่นับมาตรา แต่งโดยกำหนดมาตราในแต่ละบาทคาถา มีทั้งหมด ๒๖ คาถา คืออริยาชาติ ๖, คีติชาติ ๔, เวตาลีชาติ ๙ และมัตตาสมกชาติ ๗

๒) วรรณพฤติ คือ คาถาที่นับพยางค์ แต่งโดยกำหนดพยางค์ในแต่ละบาทคาถา มีทั้งหมด ๘๒ คาถา คือ สมคาถา ๖๑, อัทตสมคาถา ๑๑, วิสมคาถา ๑๐

๕.๑.๒.๔ กลุ่มคัมภีร์อสังการ (เกฏฐะ) มีการตกแต่งเสียงและความหมายให้ภาษามีความไพเราะ มีคัมภีร์สุโพธาสังการ เป็นต้น เนื้อหาของคัมภีร์ประกอบด้วยหลักการตกแต่งภาษา เพื่อให้ไพเราะชวนให้น่าฟังเสนาะสอดทั้งอรรถะและพยัญชนะ ซึ่งบทประพันธ์ สามารถจำแนกออกเป็น ๓ ประเภท คือ

- ๑) **ปชชะ** ร้อยกรอง หรือคาถา เช่น มงคลสูตรเป็นต้นที่แต่งด้วยคาถาล้วน ๆ
- ๒) **คัชชะ** ร้อยแก้ว ความเรียง เรียกว่าจุนญิยะบ้างที่ไม่มีคาถา
- ๓) **วิมิสสะ** บทประพันธ์ผสมกันทั้งร้อยกรองและร้อยแก้ว เช่น ธัชคสูตรเป็นต้น

อสังการ หมายถึง เครื่องตกแต่งบทประพันธ์ จำแนกเป็น ๒ ประเภท โดยถือเอาศัพท์และความหมายของศัพท์เป็นเกณฑ์ คือ

๑. สัททาลังการ การตกแต่งเสียง

๒. อัถถาลังการ การตกแต่งความหมาย

คัมภีร์เหล่านี้ ท่านผู้แต่งขึ้นต่างมีความรู้ความเชี่ยวชาญแตกฉานในบทบาทศิลปะพระไตรปิฎก จากนั้น ท่านได้รวบรวมประมวลความรู้การใช้บทบาลีที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกมาแต่งประมวลเป็นกฎเกณฑ์ในการใช้บทบาลีในพระไตรปิฎก ดังนั้น ในการศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในพระไตรปิฎกอันเป็นพระพุทธรูปที่มีทั้งประเภทคัมภีร์ร้อยแก้ว และปद्यะร้อยกรอง ตามแนวกุ่มคัมภีร์สัททาลังการนั้น จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาค้นคว้าให้เข้าใจในคัมภีร์บาลีกุ่มสัททาลังการ เพื่อเป็นเครื่องมือในการศึกษาวิเคราะห์บทบาลีกรณีศึกษาที่ได้นำเสนอแล้วข้างต้น

๕.๑.๓ เพื่อศึกษาลักษณะภาษาบทบาลีในอเนกัตถวรรคที่ปรากฏในคัมภีร์นิฆนฑุ

คัมภีร์อริธาน เป็นกุ่มคัมภีร์นิฆนฑุที่ได้นำเสนอมานั้น แบ่งออกเป็น ๓ กัณฑ์ใหญ่ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เมื่อรวมปณามคาถา ปฏิญญาคาถา ปริสาสาคาถา และนิคมนคาถา ทั้งหมดแล้ว มีจำนวนทั้งสิ้น ๑,๒๒๑ คาถา แต่เฉพาะตอนอเนกัตถวรรค มีจำนวน ๓๕๙ คาถา เป็นวรรคที่รวบรวมคำศัพท์เฉพาะที่มีความหมายหลายอย่างมีจำนวนทั้งสิ้น ๘๓๐ ศัพท์ เริ่มตั้งแต่ สมย ศัพท์ที่มีความหมาย ๙ อย่าง คือ (๑) สมวายะ ความถึงพร้อมแห่งเหตุ (๒) สมุหะ หมู่-คณะ (๓) การณะ เหตุ (๔) ขณะ ขณะ-โอกาส (๕) ปฏิเวระ การแทงตลอด (๖) กาละ กาลเวลา (๗) ปหานะ การละ (๘) ลากะ การได้ (๙) ทิฏฐิ ลัทธิ จนถึง อาตาศัพท์ ที่มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) วิริยะ ความเพียร (๒) ตาปะ ความเร่าร้อน

ในการศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในคัมภีร์อริธานสุจิตที่จะนำมาเป็นกรณีศึกษานั้น ผู้วิจัยได้เลือกเอาบทบาลีมาศึกษาวิเคราะห์เพียง ๒๐ ศัพท์ ซึ่งประกอบด้วย (๑) สมย (๒) วณณ (๓) อุโปสถ (๔) จกุก (๕) พุทธมจริย (๖) ธมม (๗) อตถ (๘) คุณ (๙) ภูต (๑๐) สาธุ (๑๑) สุต (๑๒) กปป (๑๓) สจจ (๑๔) โภธิ (๑๕) ปท (๑๖) โปกุขร (๑๗) เนกขมม (๑๘) สนต (๑๙) อคค และ (๒๐) โสต ศัพท์ อันจะทำการศึกษาวิเคราะห์ตามหลักคัมภีร์สัททาลังการมีด้านหลักภาษา ด้านพจนานุกรม ด้านฉันทลักษณ์ และด้านอสังการ

จากการศึกษาวิเคราะห์บทบาลีทั้ง ๒๐ ศัพท์ มี สมย ศัพท์เป็นต้นดังที่ได้นำเสนอมาตามกุ่มคัมภีร์สัททาลังการ สรุปได้ดังนี้

๕.๑.๓.๑ ด้านหลักภาษา

การศึกษาด้านหลักภาษา คือการศึกษาค้นคว้าวิเคราะห์วิจัยบทบาลีโดยการแยกแยะว่า บทบาลีที่นำมาเป็นกรณีศึกษานั้นเป็นธาตุ เป็นปัจจัยอะไร มีรูปวิเคราะห์แต่ละบทเป็นอย่างไร ทั้งนี้ขอสรุปไปที่ละบทบาลี ดังนี้

๑) สมย ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก ส หรือ สม บทหน้า + อิ, เอ, อย, ยา ธาตุ + อ ปัจจัย

รูปวิเคราะห์ว่า

-สหการิการณสนนิชฉ สเมติ สมเวตีติ สมโย ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นสภาพที่เป็นไปร่วมกันเป็นกุ่มโดยเป็นเหตุทำผลร่วมกัน

-สม สห วา อวยวาน อยนิ ปวตติ อวภูจานนติ สมโย ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นไปด้วยดีหรือร่วมกันของส่วนย่อยต่าง ๆ

-ปัจจัยนตรสมาคเม เอติ ผล์ เอตสมา อุปุชชติ ปวตตติ จาติ สมโย ภาวะชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นแดนที่เกิดขึ้นและเป็นไปแห่งผล เมื่อปัจจัยต่าง ๆ มาประจวบพร้อมกัน

-อวเสสปัจจัยานํ สมาคเม เอติ เอตสมา อุปุชชติ ปวตตติ จาติ สมโย ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นเหตุที่เกิดขึ้นและเป็นไป เมื่อปัจจัยที่หลือมาประจวบพร้อมกัน

-สเมติ สมาคจจติ มคคพุรหมจจริยํ เอตถ ตทาธารปุคคโลติ สมโย ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นโอกาสที่ผู้รองรับข้อประพฤตินั้นประเสริฐนั้นบรรลุมรรคพรหมจรรย์

-ถาณน อภิมุขํ สมมา เอตพุโพ อธิคนตพุโพติ อภิสมโย ฌมมานํ อวิปริโต สภาโว ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นสภาวะที่บุคคลพึงเข้าถึงเฉพาะหน้าด้วยปัญญาญาณ หมายถึงสภาวะที่ไม่แปรปรวนแห่งธรรมทั้งหลาย

-อภิมุขภาเวน สมมา เอติ คจจติ พุชฌตีติ อภิสมโย ฌมมานํ ยถากุตสภาวาโวโพโส ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นสภาวะรู้เห็นโดยชอบเฉพาะหน้าด้วยปัญญาญาณ หมายถึง ปัญญาญาณรู้เห็นสภาวะตามความเป็นจริง

-สเมนติ เอตถ เอเตน วา สงคจจจติ ฌมมา สหชาตธมเมหิ อุปุปาทาทีหิ วาติ สมโย ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นเวลาหรือสภาวะธรรมเป็นไปพร้อมกับสหชาตธรรมหรือเป็นไปพร้อมกับสภาวะมีการเกิดขึ้นเป็นต้น

-สเมติ เอตถ เอเตน วา สงคจจจติ สโตโต สภาวธมโม วา สหชาตาทีหิ อุปุปาทีหิ วาติ สมโย ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นเวลาหรือสภาวะธรรมเป็นเครื่องช่วยให้สัตว์เป็นไปพร้อมหรือเกิดขึ้นร่วมกัน

-ธมมปวตติมตตตตาย อตถโต อภูโตปิ หิ กาโล ธมมบุปวตติยา อธิกรณํ การณํ วिय จ ปริปป-นามตตสิทฺเธน รูเปน โวหริยตีติ สมโย จริงอย่างนั้น กาล ว่าโดยปรมัตถ์แม้จะไม่มีอยู่ เพราะเป็นเพียงความเป็นไปแห่งสภาวะธรรม แต่ท่านก็ยังกล่าวไว้ประหนึ่งว่าเป็นที่ตั้งและเป็นเหตุแห่งความเป็นไปของสภาวะธรรมโดยสภาพที่สำเร็จด้วยการดำริเท่านั้น ฉะนั้น จึงชื่อว่าสมยะ

-สมสฺส นิโรธสฺส ยานํ สมมา วา ยานํ อปกโม อปุปวตตีติ สมโย ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นการเข้าถึงความสงบหรือเพราะความปราศจากคือไม่เป็นไป โดยชอบ

-สมสฺส นิโรธสฺส ยานํ สมมา วา ยานํ อปกโมติ สมโย ชื่อว่าสมยะ เพราะบรรลุถึงความสงบหรือเพราะละไปโดยชอบ

-สมิติ สงคติ สโมธานนติ สมโย ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นการประจวบกัน

-สเมติ สโยชนภาวโต สมพนฺโธ เอติ อตตโน วิสเย ปวตตติ ทพหคคณภาวโต วา ตํสํ ยุตตา อยฺนติ ปวตตฺนติ สตฺตา ยถาภินิเวสํ เอเตนาติ สมโย ทิฏฺฐิสถโยชเนน หิ สตฺตา อติวिय พชฌนติ ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นไปเนื่องกันในอารมณ์ของตน เนื่องจากเป็นสังโยชน์ หรือเพราะทำให้สัตว์ร่วมกันเป็นไปตามความยึดมั่นนั้น เนื่องจากเป็นสภาวะถือเอาอย่างแน่นแฟ้น จริงอย่างนั้น เหล่าสัตว์ย่อมยึดติดอย่างเหนียวแน่นด้วยทิวสังโยชน์

๒) **วณฺณ คัพพํ** เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก วณฺณ ธาตุ + อ ปัจจัย

รูปวิเคราะห์ว่า

-วณฺณนํ ทิฆรสฺสาทิวเสน สณฺจหนนฺติ วณฺเณ สณฺจานํ สันฐานํ ชื่อว่าวณฺณะ เพราะเป็นการตั้งอยู่โดยความเป็นสภาพยาวและสั้นเป็นต้น

-เอตถ จ วณณิตพโพ “ออยมีทีโส”ติ ปกาเสตพโพติ วณโณ สณฺฐานํ. ก็ในคำว่า สปราชวณณํ นี้ พึงทราบรูปวิเคราะห์ที่ตั้งต่อไปนี้ รูปร่างที่ชื่อว่าวณณะ เพราะเป็นสิ่งที่แสดงออกว่า นี้ เป็นเช่นนี้

-วณฺเณติ วิการมาปชฺชมานํ ทหยังคตภาวํ ปกาเสตตีติ วณโณ รูปายตนํ รูปายตนะ ชื่อว่า วณณะ เพราะแสดงสภาพที่เป็นไปในใจเมื่อถึงความเปลี่ยนแปลง

-วณฺณียติ อสงฺกรโต ววตถปิยตีติ วณโณ ชาติ ชาติตระกูลชื่อว่าวณณะ เพราะถูกเขา กำหนดไว้โดยไม่ระคนกัน

-ออยมีทีโสติ วณฺเณติ ปกาเสตตีติ วณโณ ผิวพรรณที่ชื่อว่าวณณะ เพราะเป็นสิ่งที่ แสดงออก

-อจฺโฉ วิปฺสนนฺตืออาทินา วณณิตพฺพญฺเณ วณโณ, ฉวิ. ๗ เป ๗ ตตถ ฉวิยนฺติ ฉวิคตา วณฺณธาตุเอว สุวณฺณวณฺโณติ เอตถ วณฺณคฺคหณฺณ คหิตาติ อปฺเร ผิวพรรณชื่อว่าวณณะ เพราะเป็น สิ่งที่คนชื่นชมว่า ผิวผุดผ่อง ๗ ล ๗ ในคำว่า ฉวิย นั้น อาจารย์บางท่านกล่าวหมายถึงวณฺณธาตุ (สี) ที่ เป็นไปในผิวพรรณ ด้วยวณณะศัพท์ในอุทาหรณ์ว่า สุวณฺณวณฺโณ ผู้มีพระฉวีวรรณดุจสีทองคำ

-วณฺณียติ ผลเมเตน ยถาสภาวโต วิภาวียตีติ วณโณ การณํ เหตุชื่อว่าวณณะ เพราะ เป็นเครื่องแสดงผลตามสมควรแก่สภาวะ

-วณฺณียติ อปฺปมฺหฺนตาทิวเสน ปมฺมียตีติ วณโณ ปมาณํ ขนาดชื่อว่าวณณะ เพราะถูก เขาวัดขนาดไว้โดยความเป็นของน้อยหรือมากเป็นต้น

-มฺหฺนตํ ชุทฺทกํ มชฺฉิมฺนติ วณฺเณตพฺพโต ปมาเณตพฺพโต วณโณ, ปมาณํ. ขนาดชื่อว่า วณณะ เพราะถูกเขาวัดขนาดไว้ว่าเป็นของใหญ่ เล็ก ปานกลาง

-วณฺณนํ กิตฺติยา อุกฺโขสนนฺติ วณโณ ปสฺสา, วณฺณนํ คุณสฺกิตฺตํ วณโณ ปสฺสา. การ สรรเสริญชื่อว่าวณณะ เพราะมีการเป่าประกาศเกียรติคุณ

-วณฺณียติ ปกาเสยฺยติ อตฺโถ อเนนาติ วณโณ อกฺขโร อักขรชื่อว่าวณณะ เพราะเป็น เครื่องประกาศเนื้อความ

-วณฺณียติ ปสฺสียตีติ วณโณ คุณํ คุณชื่อว่าวณณะ เพราะถูกเขาสรรเสริญ

๓) **อุโปสถ** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก อุป บทหน้า + วส ธาตุ + อถ ปัจจัย, อุโปสถ ศัพท์ + ณ ปัจจัย และ อุป บทหน้า + อส ธาตุ + อถ ปัจจัย

รูปวิเคราะห์ว่า

-อุเปจฺจ วสิตพฺพโต อุโปสโถ ปาติโมกฺขชฺุทฺทโส การสวดปาติโมกข์ ชื่อว่าอุโปสถะ เพราะเป็นวันอันสงฆ์พึงเข้าจำอยู่ (สวด)

-ตถารูเป หตฺถิสสฺสวีสเส อุโปสโถติ สมณญฺามตฺตโต อุโปสโถ ปณฺณตฺติ นามบัญญัติ ชื่อว่าอุโปสถะ เพราะเป็นชื่อเรียกช่าง ม้าที่เป็นสัตว์พิเศษ อุโปสถกุลฺล ชาตตฺตา อุโปสโถ ช่างชื่อว่า อุโปสถะ เพราะเป็นช่างที่เกิดในตระกูลอุโปสถะ อุปคนฺตวา อรโย อุตฺตีติ วา อุโปสโถ หรือช่างที่เข้าไป (ในสงคราม) แล้ว อตฺทนต์อฺข้าศึก จึงชื่อว่า อุโปสถะ

-อสฺนาทิสฺยมาทึ วา อุเปจฺจ วสนฺตีติ อุโปสโถ อุปวาโส การรักษาศีล ชื่อว่าอุโปสถะ เพราะเข้าจำอยู่โดยมีการสำรวมในการอดอาหารเป็นต้น

-อุเปเตน สมณนาคเตน หุตวา วสิตพพโต สนตนาเน วาเสตพพโต อุโปสโก สีสล คีล ชื่อว่า อุโปสเถ เพราะเป็นศีลที่ต้องเข้าจำอยู่แล้วให้มีอยู่ในสันดาน (ของตน)

-อุปวสนติ เอตถาติ อุโปสโก, อุปวสนตีติ สีเสน วา อนสนเนน วา อุเปตา หุตวา วสนตีติ อตโถ วัน ชื่อว่าอุโบสเถ เพราะเป็นที่เข้าจำของคนทั้งหลาย ๆ บทว่า อุปวสนติ ความว่า เป็นผู้เข้าจำอยู่ด้วยศีล หรือด้วยการอดอาหาร

-อุปวสนติ เอตถาติ อุโปสโก อุปวสิตพพทิวโส. อุปวสนตีติ จ สีเสน วา สพพโส ออาหารสส จ อภุณฺชนสงขาเตน อนสนเนน วา ซีรปานมรฺพานาติมตเตน วา อุเปตา หุตวา วสนตีติ อตโถ วัน ชื่อว่าอุโบสเถ เพราะเป็นที่เข้าจำของคนทั้งหลาย บทว่า อุปวสนติ ความว่า เป็นผู้เข้าจำอยู่ด้วยศีล หรือด้วยการอด คือ ไม่กินอาหาร โดยประการทั้งปวง หรือ ด้วยเพียงการดื่มน้ำปานะ มีน้ำนม น้ำผึ้ง เป็นต้น

๔) จกฺก ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก จ บทหน้า + กร ธาตุ + กฺวิ ปัจจัย, จกฺก ธาตุ + อ ปัจจัย

รูปวิเคราะห์ว่า

-กโรติ จ คมนํ อเนนาติ จกฺก ล้อรถชื่อว่าจกฺกะ เพราะเป็นเครื่องทำให้เคลื่อนไป จกฺกเถติ พยถติ หีสติ ภูมินติ จกฺก ชื่อว่าจกฺกะ เพราะเปียดเปียนคือบดแผ่นดิน

-จกฺกเถติ พยถติ หีสติ เอเตนาติ จกฺก กงจักรชื่อว่าจกฺกะ เพราะเป็นเครื่องเปียดเปียน

-กรียเต วิคฺคโห อเนนาติ จกฺก กองทัพชื่อว่าจกฺกะ เพราะเป็นเหตุให้ทำการยึดครองได้

๕) พรหมจริย ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก พรหม (พรห ธาตุ, พรฺห ธาตุ + ม ปัจจัย) บทหน้า + จร ธาตุ + อิ อากม + ญย ปัจจัย

รูปวิเคราะห์ว่า

-มจฺจริยมลาทีปาปธมฺมวิคฺคินโต เมตตาทิคุณฺณพฺรุหนโต จ พรหมํ เสฏฺฐํ จริยนฺติ พรหมจริยํ ทานชื่อว่าพรหมจริยะ เพราะเป็นความประพฤติอันประเสริฐ เพราะปราศจากบาปธรรมมีความตระหนี่มลทินเป็นต้นและเพราะเพิ่มพูนคุณธรรมมีเมตตาเป็นต้น

-พรหมํ เสฏฺฐํ จรฺนติ เอเตนาติ พรหมจริยํ พระศาสนาชื่อว่าพรหมจริยะ เพราะเป็นเหตุให้ประพฤติสิ่งที่ประเสริฐ

-วีเนยฺยานํ พรหมภาวาวหนโต พรหมํ เสฏฺฐํ จริยํ พรหมโน วา ภควโต วาจสิกํ จริยนฺติ พรหมจริยํ พระธรรมเทศนาชื่อว่าพรหมจริยะ เพราะเป็นความประพฤติอันประเสริฐ เพราะนำความเป็นผู้ประเสริฐมาให้แก่เวไนยสัตว์และเป็นพระจริยาทางพระวาจาของผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประเสริฐ

๖) ธมฺม ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก ธร ธาตุ + รมฺม ปัจจัย, ธฺ หรือ ธู ธาตุ + รมฺม ปัจจัย

รูปวิเคราะห์ว่า

-อตฺถโต ปน อตฺตโน สภาวํ ธาเรณตีติ วา ปจฺจเยหิ ธาเรณตีติ วา อตฺตโน ผลํ ธาเรณตีติ วา อตฺตโน ปริปุรํกํ อปาเยสุ อปตฺมานํ ธาเรณตีติ วา สกสกลกฺขณฺธ ธาเรณตีติ วา จิตฺเตน อวธาเรณตีติ วา ยถาโยคํ ธมฺมาติ วุจฺจนฺติ. โดยอรรถท่านเรียกว่า ธมฺมะ เพราะทรงไว้ซึ่งสภาวะของตน หรืออันปัจจัยทรงไว้หรือยอมทรงไว้ซึ่งผลของตน หรือผู้ใดบำเพ็ญธรรมให้บริบูรณ์ก็ทรงผู้นั้นไว้ไม่ให้ตกไปในอบายทั้งหลาย หรือทรงไว้ในลักษณะของตน ๆ หรือว่า ย่อมตั้งลงไว้ได้ ด้วยจิตตามสมควร

-อดตโน ลกขณํ ชาเรตตีติ ธมโม ชื่อว่าธัมมะ เพราะเป็นสภาวะที่ทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน

-จรติ สพพุนติ ธมมํ ชื่อว่าธรรม เพราะทรงความดีทุกอย่างไว้

-อปาเยสวปตมานเ อธิคตมคคาทิกเ สตเต ชาเรติ จรติ เตเนาติ ชื่อว่าธัมมะ เพราะเป็นเครื่องป้องกันบุคคลผู้บรรลุมรรคเป็นต้นไม่ให้ตกไปในอบาย

-สลกขณํ ชาเรติ ปจฺจเยหิ ธริยตีติ ธมโม ชื่อว่าธัมมะ เพราะทรงลักษณะของตนไว้หรือที่ถูกปัจจัยทรงไว้

-อดตานํ ชาเรเนเต อปาเย วฏฺฐทุทุกเข จ อปตมานเ กตวา ชาเรตตีติ ธมโม ปริยตยาทิจ ชื่อว่าธัมมะ เพราะทรงผู้มีธรรมไว้ไม่ให้ตกไปในอบายและทุกขในวัฏฏะคือปริยัตติธรรมเป็นต้น

-ธมโมติ อเนกวิเธสุ ธมเมสุ โลกุตฺตโร อูปาทิตโต สจฺฉิกิตโต จ คํวา ธัมมะ หมายถึงโลกุตตรธรรมที่เกิดขึ้นและธรรมอีกมากมายที่ต้องทำให้แจ้งชัด

-จตุสุ อปาเยสุ สํสาเร วา สตเต อปตมานเ ชาเรตตีติ ธมโม ชื่อว่าธัมมะ เพราะทรงสัตว์ไว้ไม่ให้ตกไปในอบาย ๔ หรือในสงสาร

-โสตาปนนาทิจิ อริเยหิ ชาเรยติ น ปุณฺณชเนหิตติ ธมโม ชื่อว่าธัมมะ เพราะพระอริยบุคคลมีพระโสตาบันเป็นต้นทรงไว้ ปุณฺณชนทรงไว้ไม่ได้ (โลกุตตรธรรม)

-จตุภุมมิโก สกลกขณํ ชาเรตตีติ ธมโม ชื่อว่าธัมมะ เพราะเป็นธรรมที่มีอยู่ในภูมิ ๔ ที่ทรงลักษณะของตนไว้

-กขพตตาทินา ผุสนาทินา สนตืออาทินา สกสกภาเวน ปณฺตือเตหิ ชาเรยติ สลลกขียตีติปี ธมโม ชื่อว่าธัมมะ เพราะบัณฑิตสังเกตรู้ได้โดยมีสภาพของตน ๆ เป็นต้นว่า หยาบกระด้าง กระทบบสั้มผัส และสงบ

-เตปิฏโก ปน ปาฬิธมโม สกตถปฺรตถาทิกเเท อตเถ ชาเรตตีติ ธมโม ส่วนพระบาฬีคือพระไตรปิฎกมีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่าธัมมะ เพราะรักษาพระพุทฺธพจนไว้ เพราะทรงประโยชน์ทั้งหลายไว้ อันต่างด้วยประโยชน์ตนและประโยชน์ท่านเป็นต้น

-เกจิจิ วิฑู ปาปกเ อกุสเล ธมเม ธุนาติ กมปติ วิฑูเสตีติ ธมโม ผู้รู้บางท่านกล่าวว่า ชื่อว่าธัมมะ เพราะกำจัดบาปอกุศล

๗) **อตถ** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก อร ธาตุ + ถ ปัจจัย, อส ธาตุ + ถ ปัจจัย, อตถ ธาตุ + อ ปัจจัย

รูปวิเคราะห์ว่า

-อรนติ ปวตฺตนติ อเนนาติ อตฺถอ ชื่อว่าอตถะ เพราะเป็นเครื่องดำเนินไปได้

-อตถํ ออนุปลทฺธิ อทสฺสนํ คหนกขตฺตานํ กโรตีติ อตฺถอ ชื่อว่าอตถะ เพราะสร้างประโยชน์อันไม่เคยปรากฏให้แก่ดาวพระเคราะห์

-การณเณ อริยติ ปวตฺตติยตีติ อตฺถอ ชื่อว่าอตถะ เพราะให้ดำเนินไปตามการณ

-อสติ ภาวติ เอเตเนาติ อตฺถอ ชื่อว่าอตถะ เพราะเป็นสิ่งให้มีให้เป็น

-สทฺโท เอเตน ปวตฺตตินิมิตฺเตน อสติ ภาวตีติ อตฺถอ ชื่อว่าอตถะ เพราะเป็นเหตุให้มีศัพท์

ไว้

-เหตุอนุสาเรน อริยติ อธิคมียตีติ อตฺโถ ชื่อว่าอัทธะ เพราะผู้คนถึงคือได้รับตาม
ครรรลองแห่งเหตุ

๘) **คุณ ศัพท์** เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก คุณ ธาตุ + อ ปัจจัย, คน ธาตุ + อ ปัจจัย,
คฺช ธาตุ + ยุ ปัจจัย, คมฺ ธาตุ + ณ ปัจจัย, คฺ ธาตุ + ยุ ปัจจัย

รูปวิเคราะห์ว่า

-คุณติ ปกาเสติ อตฺตโน การณนติ คฺโน ชื่อว่าคุณะ เพราะทำให้รู้เหตุของตน
-คุณียติ ปริจฺยติ เสยยตฺถิเกหิติ คฺโน ชื่อว่าคุณะ เพราะเป็นสิ่งที่ผู้ต้องการความเจริญ
พากันสั่งสม

-โคณาปิยติ อามนฺตาปิยติ อตฺตนิ ปตฺถิโถ ปุคฺคโล ทฺถุ โสตุ ปุชิตฺตฺถุ อิจฺฉนฺเตหิ ชน
หิติ คฺโน ชื่อว่าคุณะ เพราะทำให้บุคคลผู้ตั้งอยู่ในตน (ศีล) ได้รับการร้องเรียก โดยชนผู้ต้องการจะเห็น
ฟัง และบูชา

-อตฺตนา สหฺธิ วิปากํ คุณติ พนฺธตีติ คฺโน ชื่อว่าคุณะ เพราะเป็นสิ่งที่ผูกผลไว้กับตน
-อตฺตโน หิตํ คฺชติ ปกาเสตีติ คฺโน ชื่อว่าคุณะ เพราะประกาศประโยชน์ของตน
-คจฺฉติ สโร อเนนาติ คฺโน ชื่อว่าคุณะ เพราะเป็นเครื่องเล่นไปแห่งธนู
-ควติ เอเตนาติ คฺโน ชื่อว่าคุณะ เพราะทำให้ธนูมีเสียง

๙) **ภูต ศัพท์** เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก ภู ธาตุ + ต ปัจจัย, ภู ธาตุ + กต ปัจจัย

รูปวิเคราะห์ว่า

-ภวนฺติ พฺรหฺนฺติ กถา เอตสฺมาติ ภูโต, โส ภูโต ปิสาจปฺปภเวโท อโรมุชาทิ เทวตาผู้เป็น
เหตุให้กล่าวคำพูด ชื่อว่าภูตะ, อโรมุชเทวตาเป็นต้นนั้น ท่านจัดไว้ในจำพวกปีศาจ

-กมฺเมน ภวตีติ ภูตํ สัตว์ชื่อว่าภูตะ เพราะเป็นไปตามกรรม
-ชนฺธปฺปาตฺถาเวน ภวตีติ ภูตํ ชื่อว่าภูตะ เพราะยังมีชั้นธปรากฏอยู่

๑๐) **สาธุ ศัพท์** เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก สาธ ธาตุ + ณ ปัจจัย

รูปวิเคราะห์ว่า

-สปรหิตํ สาธเตตีติ สาธุ, สปรฺริโส สัตบุรุษ ชื่อว่า สาธุ เพราะทำประโยชน์ตนและ
ประโยชน์ผู้อื่นให้สำเร็จ

-อจฺจนฺตํ สาธตฺตพฺพนฺติ สาธุ, ลทฺธกํ สฺนฺทริ ทานสฺลีลาทิ ชื่อว่า สาธุ เพราะให้สำเร็จอย่าง
ยิ่ง หมายถึง สิ่งที่งาม สิ่งที่ดี และคุณธรรมมีทานและศีลเป็นต้น

๑๑) **สุต ศัพท์** เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก สุ ธาตุ + ต ปัจจัย

รูปวิเคราะห์ว่า

-สุยเตติ สุโต บุตรชื่อว่าสุตะ เพราะมารดาบิดาให้เกิด
-สุณฺาตีติ สุโต ชื่อว่าสุตะ เพราะเชื้อฟัง
-สุยยเตติ สุโต ชื่อว่าสุตะ เพราะเป็นผู้ที่เขารู้จัก
-โสเตน โสตพฺพนฺติ สุตํ ชื่อว่าสุตะ เป็นเป็นสิ่งที่ฟังใช้หูฟัง

๑๒) **กปฺป ศัพท์** เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก กปฺป ธาตุ + ณ ปัจจัย

รูปวิเคราะห์ว่า

-กปฺปเต ปภวตีติ กปฺโป ชื่อว่ากัปปะ เพราะเป็นคัมภีร์ที่เป็นเบื้องต้น

-อุณสส อปปกตตาย กบปิยติ เอกาทิวเสน ปริจฉิตตติ กบโป ชื่อว่ากัปปะ เพราะเป็นที่
เขากำหนดด้วยหนึ่งเป็นต้น เหตุทำให้น้อย

-กบปิยติ ปริจเฉทวเสน ปริจฉิตตติ กบโป ชื่อว่ากัปปะ เพราะถูกเขากำหนดด้วย
การกำหนดตัดเป็นช่วง

-ปริจเฉทวเสน กบปิยตติ กบโป ชื่อว่ากัปปะ เพราะถูกดำริด้วยสามารถแห่งการ
กำหนด

๑๓) **สจจ** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก สต ธาตุ + ย ปัจจัย, สร ธาตุ + จ
ปัจจัย

รูปวิเคราะห์ว่า

-ราคกขยเหตุภาเวน อวิปริตตตา จตุสจจปริยาปนโนโต สจจ ชื่อว่าสัจจะ เพราะเป็น
เหตุให้สิ้นราคา เนื่องจากเป็นธรรมที่ไม่ผิดจากความเป็นจริง เพราะนับเนื่องในอริยสัจ ๔

-สนเตสสุ สาธูสุ ภาว สจจ ชื่อว่าสัจจะ เพราะเป็นคำพูดที่มีอยู่ในสัทบุรุษหรือในคนดี
ทั้งหลาย

-สรติ आयติ ทุกขิ หีสตติ สจจ ชื่อว่าสัจจะ เพราะเป็นความจริงที่เบียดเบียนทุกข์

๑๔) **โพธิ** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก พุธ ธาตุ + อี ปัจจัย

รูปวิเคราะห์ว่า

-สพพณุตถญาณิ พุชฌติ เอตถาติ โพธิ ต้นไม้ชื่อว่าโพธิ เพราะเป็นที่ตรัสรู้พระ
สัพพัญญูญาณ

-พุชฌิ เอตถ ปฏิวิชฌิ จตตาริ อริยสจจาณีติ โพธิ ต้นไม้ชื่อว่าโพธิ เพราะเป็นที่ตรัสรู้
อริยสัจสี่

-พุชฌติ เอตถายาติ โพธิ ปัญญาชื่อว่าโพธิ เพราะเป็นเครื่องตรัสรู้

-อพุชฌิ เอตถาติ รุกโข โพธิ ต้นไม้ชื่อว่าโพธิ เพราะเป็นที่ตรัสรู้

-สยิ พุชฌติ พุชฌนติ วา เตน อริยาติ มคโค โพธิ มรรคชื่อว่าโพธิ เพราะรู้แจ้งเอง หรือ
เป็นเครื่องมือที่พระอริยเจ้าตรัสรู้

-สพพธมเม สพพาการโต พุชฌติ ปฏิวิชฌตติ สพพณุตถญาณิ โพธิ พระสัพพัญญู
ญาณ ชื่อว่าโพธิ เพราะรู้แจ้งธรรมทั้งหมด โดยอาการทั้งปวง

-พุชฌมียติ สจฉนกรียติ นิพพานิ โพธิ พระนิพพานชื่อว่าโพธิ เพราะถูกพระอริยบุคคลรู้
แจ้ง

๑๕) **ปท** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก ปท ธาตุ + อ ปัจจัย

รูปวิเคราะห์ว่า

-อริเยหิ ปฏิปชชิตพพตตทา คนตพพตตทา ปท ชื่อว่าปทะ เพราะพระอริยเจ้าทั้งหลาย
บรรลุ

-ปชชติ ผลเมเตนาคิ ปท ชื่อว่าปทะ เพราะเป็นเครื่องให้ผลเป็นไป

-ปชชติ คจฉนติ เอเตนาคิ ปท ชื่อว่าปทะ เพราะเป็นเครื่องเดินไป

-ปชชติ ปาปุณนาคิ ผลิ เอเตน การณนาคิ ปท ชื่อว่าปทะ เพราะเป็นให้บรรลุผล

๑๖) **โปกขร** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก ปุส ธาตุ + ขร ปัจจัย

รูปวิเคราะห์ว่า

-โปเสติ วฑฒติ สทเทติ โปกขโร ชื่อว่าโปกขระ เพราะทำให้เสียงดังกังวาน
 -กฎฐาที่หิ โทณิสถณฐาเนน กตฺ วชชภณฺชํ โปกขโร นาม ชื่อว่าโปกขระ เพราะเขานำไม้
 เป็นต้นมาทำสัณฐานเป็นช่องของพิณ

-โปเสติ อเนนาติ โปกขโร ชื่อว่าโปกขระ เพราะเป็นเครื่องมือเลี้ยง
 -โปสียติ ชเลนาติ โปกขรฺ ชื่อว่าโปกขระ เพราะถูกน้ำเลี้ยงไว้
 -โปกขเร ชเล ชาตุนติ โปกขรฺ ชื่อว่าโปกขระ เพราะเกิดในน้ำ

๑๗) **เนกขम्म** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก นิ เป็นบทหน้า + กมุ ธาตุ + ฌย

ปัจจัย

รูปวิเคราะห์ว่า

-สพฺพกิลเสหิ นิกฺขนตตฺตา เนกขम्मํ ชื่อว่าเนกขัมมะ เพราะออกไปจากกิลเสทุกอย่าง

๑๘) **สนต** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก สมุ ธาตุ + อนต ปัจจัย, สมุ ธาตุ + ต
 ปัจจัย, สท ธาตุ + ต ปัจจัย, สส ธาตุ + ต ปัจจัย

รูปวิเคราะห์ว่า

-สนตภาวภูเรน สนตฺ ชื่อว่าสันตะ เพราะมีความหมายว่าสงบ
 -ราคาทีนํ สนตกรณตตฺตา สนตฺ ชื่อว่าสันตะ เพราะทำให้ราคาเป็นต้นสงบระงับ
 -สมโณปจยสภาโว สนโต ชื่อว่าสันตะ เพราะเป็นสภาพที่เกิดจากความสงบ
 -ราคาทโย สมตฺตีติ สนโต ชื่อว่าสันตะ เพราะระงับราคาเป็นต้นได้
 -สุนฺทโร อนฺโต อวสานเมตสฺสาติ สนโต ชื่อว่าสันตะ เพราะมีที่สุดอันงดงาม
 -กิลเส สมตฺตีติ สนโต ชื่อว่าสันตะ เพราะสงบกิลเส

๑๙) **อคฺค** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก อช ธาตุ + อ ปัจจัย, อช ธาตุ + ค
 ปัจจัย, อชช ธาตุ + อ ปัจจัย, อท ธาตุ + อ ปัจจัย, อม ธาตุ + อ ปัจจัย, อสุ ธาตุ + อ ปัจจัย

รูปวิเคราะห์ว่า

-สฏฺฐภาวํ อชติ คจฺฉตฺตีติ อคฺโค ผู้ชื่อว่าอัคคะ เพราะถึงความเป็นผู้ประเสริฐ
 -สีลาที่หิ อชิตพฺโพ อุปคฺนตพฺโพติ อคฺโค ชื่อว่าอัคคะ เพราะเป็นธรรมที่มีศีลเป็นต้น

ฟังไปถึง

-ปฺยุณฺน อชชียเตติ อคฺโค ชื่อว่าอัคคะ เพราะเป็นฐานะที่บุคคลถึงได้ด้วยบุญ
 -นิพฺพานสุขํ อทติ ภกฺขตฺตีติ อคฺโค ชื่อว่าอัคคะ เพราะเป็นผู้แสวงความสุขคืออนิพพาน
 -กิลเสเวรํ อมติ หีสตฺตีติ อคฺโค ชื่อว่าอัคคะ เพราะเป็นผู้เบียดเบียนเวรคือกิลเส
 -กิลเส อสติ เขเปตฺตีติ อคฺโค ชื่อว่าอัคคะ เพราะละทิ้งกิลเสทั้งหลาย

๒๐) **โสต** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก สุ ธาตุ + ต ปัจจัย

รูปวิเคราะห์ว่า

-สุณฺนาติ เอเตนาติ โสโต ชื่อว่าโสตะ เพราะเป็นเครื่องฟังเสียง
 -มหาสมฺมุทํ สวติ สนฺทตฺตีติ โสโต ชื่อว่าโสตะ เพราะไหลเข้ามหาสมุทร
 -สุณฺนาตฺตีติ โสตํ ชื่อว่าโสตะ เพราะฟังเสียง

๕.๑.๓.๒ ด้านพจนานุกรม

การศึกษาด้านพจนานุกรม (นิชัณฺฑ) คือการศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์ประเภทพจนานุกรม บทบาลี คือคัมภีร์อรรถานที่ให้ความรู้ต่อการศึกษาด้านภาษาศาสตร์เพราะเป็นแหล่งรวมของคำศัพท์ต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ขอสรุปไปที่ละบทบาลี ดังนี้

๑) สมย ศัพท์ มีความหมาย ๙ อย่าง ประกอบด้วย (๑) สมวาย ความถึงพร้อมแห่งเหตุ (๒) สมุห หมู่-คณะ (๓) การณ เหตุ (๔) ขณ ขณะ-โอกาส (๕) ปฏิเวธ การแทงตลอด (๖) กาล กาลเวลา (๗) ปหาน การละ (๘) ลาก การได้ (๙) ทิฏฺฐิ ลัทธิ

๒) วณฺณ ศัพท์ มีความหมาย ๑๒ อย่าง ประกอบด้วย (๑) สณฺฐาน รูปร่าง-สัณฐาน (มีต่ำและสูงเป็นต้น) (๒) รูป สี (มีสีแดงและดำเป็นต้น) (๓) ขาติ ตระกูล (มีกษัตริย์เป็นต้น) (๔) ฉวิ ผิวพรรณ (๕) การณ เหตุ (๖) ปมาณ ประมาณ (๗) ปัสสา การสรรเสริญ (๘) อกฺขร อักษร (๙) ยส ชื่อเสียง (๑๐) คุณ คุณมีศีลเป็นต้น (๑๑) ชาตฺรูป ทองคำ (๑๒) บุณิน กองทราย

๓) อุโปสถ ศัพท์ มีความหมาย ๕ อย่าง ประกอบด้วย (๑) ปาติโมกฺขทุเทศ การสวดปาติโมกข์ (๒) ปณฺณตฺติ นามบัญญัติ (๓) อุปวาส การรักษาอุโปสถศีล (๔) อฏฺจกฺ คีล ๘ (๕) อุโปสถทิน วันอุโปสถ

๔) จกฺก ศัพท์ มีความหมาย ๑๔ อย่าง ประกอบด้วย (๑) รณฺจก ล้อรถ (๒) ลกฺขณ ลายลักษณะที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า (๓) ธมฺมจกฺก ธรรมจักร (๔) อฺรจกฺก กงจักร (๕) อิริยาปถ อิริยาบถ (๖) สมฺปตฺติ สัมปัตติจักร (๗) จกฺกรตฺน จักรรัตนะ (๘) มณฺชล มณฑล (๙) พล กองทัพ-พล (๑๐) กุลาถมณฺช แทนบันของช่างหม้อ-ภมรช่างหม้อ (๑๑) อาณา อาณาจักร (๑๒) อาวุธ อาวุธ คือ จักร (๑๓) ทาน วัตถุทาน (๑๔) ราสิ กองวัสดุ

๕) พุรหมจฺริย ศัพท์ มีความหมาย ๑๒ อย่าง ประกอบด้วย (๑) ทาน ทาน (๒) อปฺป-มณฺญา อปฺปมัญญา-พรหมวิหารธรรม (๓) สาสน พระศาสนา (๔) เมณฺนารติ การงดเว้นจากเมถุน (๕) เวยยาวจฺจ การช่วยขวนขวาย (๖) สหฺตฺตฺถุจฺจ ความพอใจยินดีในภรรยาตน (๗) ปณฺจสฺสิล คีล ๕ (๘) อริยมคฺค อริยมรรค (๙) อุโปสถกฺจ องค์กรอุโปสถ (๑๐) ธิติ ความเพียร (๑๑) ธมฺมเทสนา การแสดงธรรม (๑๒) อชฺฌมาสย อชฺชาศัย

๖) ธมฺม ศัพท์ มีความหมาย ๑๙ อย่าง ประกอบด้วย (๑) สภาว สภาวธรรม (๒) ปรียตฺติ พระปรียติ (๓) ปณฺญา ปัญญา (๔) ฌาย, ยุตฺติ ความสมเหตุสมผล, ความสมควร (๕) สจฺจ สัจจะ (๖) ปกฺติ ปกติ, ธรรมดา (๗) ปุณฺณ บัญญ (๘) เณฺยย เณฺยยธรรม ๕ อย่าง (คือ สังขาร วิการ ลักษณะ นิพพานและบัญญัติ) (๙) คุณ คุณ (๑๐) อาจฺร ความประพฤติ (๑๑) สฺมาธิ สมาธิ (๑๒) นิสฺสตฺตฺตา, สฺถณฺดา สภาวะซึ่งไร้บุคคลตัวตนเราเขา, ความว่างเปล่า (๑๓) อาปตฺติ อาบัติ (๑๔) การณ, ปจฺจย เหตุ (๑๕) วิการ ความเปลี่ยนแปลง (๑๖) ปจฺจยฺอุปฺปนฺน ผลที่เกิดจากเหตุ (๑๗) วิสย อารมณ์ (๑๘) นิพฺพาน พระนิพพาน (๑๙) ปาลิ พระบาลี (พระธรรมวินัย)

๗) อตฺถ ศัพท์ มีความหมาย ๙ อย่าง ประกอบด้วย (๑) ปโยชน ประโยชน์หรือความต้องการ (๒) สหฺทาภิเรยฺย เนื้อความที่ศัพท์กล่าว (๓) วุฑฺฒิ ความเจริญ (๔) ธน ทรัพย์ (๕) วตฺถุ วัสดุ (๖) การณ เหตุ (๗) นาส ความพินาศ (๘) หิต ประโยชน์แก่อกุล (๙) ปจฺจิมปพฺพต ภูเขาด้านทิศตะวันตก

๘) **คุณ** ศัพท์ มีความหมาย ๙ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **ปฏุล** ชั้น (๒) **ราสิ** กอง-ช่วง (๓) **อานิสส์** อานิสงส์ (๔) **พนธ** เครื่องผูก (๕) **อุปปราน** ศัพท์ขยาย (๖) **สีลาทิ** คุณมีศีลเป็นต้น (๗) **สุกกาทิ** สีมี่สีขาวเป็นต้น (๘) **ชียา** สายธนู (๙) **โกฏฐาส** ส่วน-น้อย

๙) **ภูต** ศัพท์ มีความหมาย ๑๑ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **รุกขาทิ** ต้นไม้เป็นต้น (๒) **วิขขมาน** ความมีอยู่ (๓) **อรหนต** พระอรหันต์ (๔) **ขนธปณจก** ชั้นธ ๕ (๕) **สตุต** สัตว์โลก (๖) **มหาภูต** มหาภูตธาตุ ๔ (๗) **อมนุสส** เทวดา **ภูตศัพท์** ที่เป็น ๓ ลิงค์ มีลิงค์ตามบทที่ถูกขยาย มีความหมาย ๔ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **อดีต** กาลล่วงไปแล้ว (๒) **ชาติ** สัตว์ที่เกิดมา (๓) **ปตต** การถึง-การบรรลุ (๔) **สม** ความเสมอกัน

๑๐) **สาธ** ศัพท์ มีความหมาย ๗ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **สุนทร** ความดี (๒) **ทพหิ** **กम्म** การกระทำให้มั่นคง (๓) **อายาจน** การอ้อนวอน (๔) **สมปฏิจจน** การรับคำ (๕) **สขชน** คนดี (๖) **สมปหฺสา** ความยินดี (๗) **สมปสาทน** เลื่อมใส

๑๑) **สุต** ศัพท์ มีความหมาย ๑๐ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **คมน** การไป (๒) **วิสสุต** การปรากฏ (๓) **อวาริต** การจดจำ (๔) **อุปจิต** การสั่งสม-การเลือกเฟ้น (๕) **อนุโยค** การชวนขยาย-การถาม (๖) **กิลินน** ความกำหนด-การเป็ยกชุม (๗) **โสตวิญญะย** สัทธรรมที่โสตประสาทรู้ได้ (๘) **สตุถ** ศาสตรคัมภีร์ (๙) **ปุตต** บุตรชาย (๑๐) **ทูต** ทูต

๑๒) **กปป** ศัพท์ มีความหมาย ๑๗ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **กาล** กาลเวลา (๒) **ยุค** ยุคทั้ง ๔ มีกตยุคเป็นต้น (๓) **เลส** อุปายข้ออ้าง (๔) **ปณ-** **ลตติ** นามบัญญัติ-ชื่อ (๕) **ปรมาয়** การกำหนดช่วงชีวิต หรือ อายุกัป (๖) **สทิส** ความเหมือนกัน-เปรียบ-เหมือน (๗) **สมณโวหาร** การทำให้เหมาะสมด้วยสมณโวหาร (๘) **วินยกรยาสงฆาตกปปพินทุ** การทำเครื่องหมาย-จุด (๙) **สมนต** รอบคอบ-รอบด้าน (๑๐) **อนตรกปปาทิก** กัปมีอันตรกัป (๑ ใน ๘๐ ของมหากัปเป็นต้น) (๑๑) **ตกุก** ความคิด (๑๒) **วิธี** การจัดแจง (๑๓) **อภิสนทหน** เชื่อ-ความเชื่อ (๑๔) **เฉทน** ตัด (๑๕) **วิกปป** การยกเว้น (๑๖) **วินโยค** ประกอบเป็นพิเศษ (๑๗) **ตณหาทิฏฐิ** ตัณหาและทิฐิ

๑๓) **สจจ** ศัพท์ มีความหมาย ๘ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **นิพพาน** นิพพาน (๒) **มคค** อริยมรรค (๓) **วิริติ** วิริตัสัจจะ (๔) **สปลถ** การสปลถ (๕) **สจจภาสิต** การกล่าวคำจริง หรือ วจัสัจจะ (๖) **ตจจ** ความจริง (๗) **อริยสจจ** อริยสัจ ๔ มีทุกขสัจเป็นต้น (๘) **ทิฏฐิ** มิจฉาทิฐิ

๑๔) **โพธิ** ศัพท์ มีความหมาย ๕ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **สพฺพญญุตญญาน** สัพพัญญุตญาณ (๒) **อริยมคค** อริยมรรค (๓) **ปณลตติ** นามบัญญัติ (๔) **อสสตุถรุกข** ต้นโพธิ์ (๕) **นิพพาน** พระนิพพาน

๑๕) **ปท** ศัพท์ มีความหมาย ๑๑ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **จาน** ที่ตั้ง (๒) **ปริตตาม** การคุ้มครอง (๓) **นิพพาน** พระนิพพาน (๔) **การณ** เหตุ-การณ (๕) **สทท** บท-ศัพท์-คำ (๖) **วตถุ** พัสตุ-สิ่งของ (๗) **โกฏฐาส** ภาค-ส่วน-ตอน (๘) **ปาท** เท้า (๙) **ตลลณฉน** รอยเท้า (๑๐) **สรีร** ร่างกาย (๑๑) **อารมณ** อารมณ์

๑๖) **โปกฺขร** ศัพท์ มีความหมาย ๖ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **ปทุมะ** ดอกบัว (๒) **เทหะ** ร่างกาย (๓) **วิชขณฺฑมฺขะ** ช่องพินและปากกลองเป็นต้น (๔) **สุนทรตตะ** ความงาม (๕) **สลิละ** น้ำ (๖) **มาตังครโกฏฐิ** ปลายวงช้าง

๑๗) **เนกขมม** ศัพท์ มีความหมาย ๕ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **ปรมชฌาน** ปฐมฌาน (๒) **ปพพชชา** การบรรพชชา (๓) **วิมุตติ** อรหัตตผล-นิพพาน (๔) **วิปัสสนา** วิปัสสนา (๕) **นิสเสสกุสล** กุศลทุกอย่าง

๑๘) **สนต** ศัพท์ มีความหมาย ๗ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **อจฺจิต** การบูชา (๒) **วิชขมาน** สิ่งที่มีอยู่-ความมีอยู่ (๓) **ปสฺตถ** สิ่งที่ได้รับการสรรเสริญ-การสรรเสริญ (๔) **สจฺจ** ความจริง (๕) **สารุ** คนดี (๖) **ชินฺน**, **กิลนฺตภาว** ผู้ลำบาก-เหน็ดเหนื่อย, ความลำบาก-เหน็ดเหนื่อย (๗) **สมิต**, **กิลฺลสฺวปสม** ผู้สงบจากกิเลส

๑๙) **อคฺค** ศัพท์ มีความหมาย ๖ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **อาทิ** เบื้องแรก (๒) **โกฏฺฐาส** ส่วน (๓) **โกฏฺฐิ** ปลายแขน (๔) **ปุโรโต** ข้างหน้า (๕) **วร** สิ่งที่เกิด-ประเสริฐ (๖) **อารมฺมณ** อารมณ์

๒๐) **โสฺต** ศัพท์ มีความหมาย ๗ อย่าง ประกอบด้วย (๑) **มฺสฺโสฺต**, **กณฺณ** หู (๒) **โสฺต** **วิญญาน** โสตวิญญาน (๓) **ถาน** ทิพยโสตถยาน (๔) **ตณฺหาทิ** ธรรมทั้ง ๕ มีต้นเหตุเป็นต้น (๕) **อุทก** **ธารา**, **ปโยเวค** กระแสน้ำ (๖) **อริยมคฺค** อริยมรรค (๗) **จิตฺตสนฺตติ** ความต่อเนื่องของจิต

๕.๑.๓.๓ ด้านฉันทลักษณะ

การศึกษาด้านฉันทลักษณะ คือการศึกษาตามคัมภีร์วุตโตทัยที่แสดงฉันทลักษณะบาลี ซึ่งว่าด้วยกฎระเบียบในการวางศัพท์ที่เป็นครูและลูก เป็นแบบต่าง ๆ ในการประพันธ์ที่เป็นร้อยกรองซึ่งเรียกว่าปद्यะ ดังนั้น อุทาหรณ์ที่นำมาอ้างอิงในแต่ละความหมายนั้น จึงเป็นฉันทประเภทต่าง ๆ ประกอบด้วย

๑) อนุสุภาฉันท ๘ พยางค์ มีคาลาดังนี้

ปัฐยาวัตตคาคา, ปฐมภาการวิปุลาคาคา, ตติยภาการวิปุลาคาคา, ปฐมภาการวิปุลาคาคา, ตติยภาการวิปุลาคาคา, ปฐมภาการวิปุลาคาคา, ตติยภาการวิปุลาคาคา และปฐมภาการวิปุลาคาคา

๒) ปันตีฉันท ๑๐ พยางค์ มีคาลาดังนี้

อุพภาสกคาคา และอุปัฐฐิตาคาคา

๓) ติฏฐุภาฉันท ๑๑ พยางค์ มีคาลาดังนี้

อินทรวิเชียรคาคา, อุเพนทรวิเชียรคาคา, โทธกคาคา, วาโตมมีคาคา และ สวาคตาคาคา

๔) ชคติฉันท ๑๒ พยางค์ มีคาลาดังนี้

วังสัฐฐคาคา, อินทรวงศคาคา, ลลิตาคาคา, เวสสเทวีคาคา และกมลาคาคา

๕.๑.๓.๔ ด้านอลังการ

การศึกษาด้านอลังการคือการศึกษาหลักการแต่งเสียงและความหมายให้ภาษามีความไพเราะ โดยเฉพาะคัมภีร์สุโพธอลังการ ดังนั้น อุทาหรณ์ที่นำมาอ้างอิง เมื่อวิเคราะห์ตามหลักอลังการแล้ว จึงได้อลังการ ประเภทสัททาลังการ ๕ อย่าง ประกอบด้วย (๑) ปสาทคุณ (๒) มธุรัตาคคุณ (๓) สมตาคคุณ (๔) สุขุมาลตาคคุณ และ (๕) อุตถพยัตตาคคุณ

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในพระไตรปิฎก ตามแนวคัมภีร์สัททาวีเสส ผู้วิจัยพบว่ามีประเด็นที่เป็นสาระสำคัญที่น่าสนใจศึกษาค้นคว้า ดังนี้

๑. บทบาทในคัมภีร์อริธัมมัตถวิภาวินี ปัญจิกา อรรถโยชนา ตามสูตรคัมภีร์สหททวิเสส: ศึกษาเชิงวิเคราะห์
๒. บทบาทในคัมภีร์มังคลัตถทีปนี ตามสูตรคัมภีร์สหททวิเสส: ศึกษาเชิงวิเคราะห์

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี-ไทย:

๑.๑ ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์

วิญญูญาณ, ๒๕๓๙.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูญาณ,

๒๕๓๙.

๑.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

กรรณา กุศลาลัย - เรื่องอุไร กุศลาลัย. ภาวติวิทยา. พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม
บริษัท เคล็ดไทยจำกัด, ๒๕๓๗.

ฉลาด บุญลอย. ประวัติวรรณคดีบาลี. ๓๖๖ หน้า. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๔.

ชเวอ่อง. ปาณินิ สิทธานตแกมูที ปาฐนีสสัย อธิบาย. ๒๖๖ หน้า. กรุงเทพฯ: กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา,
๒๕๓๓.

ปตัญชลี. วैयाकरणมหาภาษาษะ. ปูนา: โรงพิมพ์ภักตพการ์ อินสทิทุต, ๑๙๘๔.

พัฒน์ เพ็งผลา. บาลีสันสกฤตในภาษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์

มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๓.

ภักตพการ์ อินสทิทุต. สิทธานตแกมูที. เดลฮี: โรงพิมพ์เจ้าขัมภา, ๒๕๔๕.

พระเกลาสะ. มหาวิสุตารามศาสนวงค์. ๒๖๖ หน้า. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๑๔.

พระคันธสาราภิงค์. สุโพธาลังการมัญชรี. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ หจก. ไทยรายวันการพิมพ์,
๒๕๔๖.

_____. สังวรรณนามัญชรี. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.

_____. วุตโตทยมัญชรี. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.

_____. วุตโตทยมัญชรี ศึกษาเปรียบเทียบฉันทลักษณ์บาลี. กรุงเทพมหานคร: หจก.

ซีไอโอเซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๑.

พระญาณาลังการเถระ. ปทวิจาร คัมภีร์ประมวลศัพท์ไวैयाकरणบาลี. กรุงเทพมหานคร: ห้าง

หุ้นส่วนจำกัดไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๗.

พระนนทปัญญะ. จุฬคันธวงค์. กรุงเทพมหานคร: ธนาเพรส แอนด์ กราฟฟิค จำกัด, ๒๕๔๖.

พระทธานาคะ. นิรุตติสารมัญชูสา. ม.ปท., ม.ป.ป.

- พระเทพเมธาจารย์ (เจ้า จิตปญฺโญ). **แบบเรียนวรรณคดีบาลีประเภทคัมภีร์ไวยากรณ์**. ธนบุรี:
โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๐๔.
- พระธรรมกิตติมหาเถระ. **พาลาวตาโร**. ลำปาง: โรงพิมพ์จิตต์วัฒนาการพิมพ์, ๒๕๔๑.
- พระปัญญาสามิ. **ศาสนวังสัปปทีปิกา**. มัณฑลเลย์: โรงพิมพ์โกควตี, ๒๔๖๗.
- พระปิยทัสสีและคณะ ๆ. **ปทสาธนะ ปทสาธนฎีกา พาลาวตาร พาลาวตารฎีกา และพาลาวตาร
นิสสัย ๗ คัมภีร์**. มัณฑลเลย์: โรงพิมพ์ธรวดี, ๒๕๑๐.
- พระพุทฺธโฆสเถระ. **วิสุทธิมคฺคสฺส นาม ปกรณวิเสสสฺส ปจฺโม ภาโค**. พิมพ์ครั้งที่ ๘
กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
_____ . **วิสุทธิมคฺคสฺส นาม ปกรณวิเสสสฺส ตติโย ภาโค**. พิมพ์ครั้งที่ ๘.
กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.
_____ . **สมนตปาสาทิกา นาม วินยฎฺฐกถา ตติโย ภาโค**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓.
กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.
- พระพุทฺธปิยมหาเถระ. **ปทรูปสิทธิ**. กรุงเทพมหานคร: เฉลิมชานูการพิมพ์, ๒๕๒๖.
_____ . **ปทรูปสิทธิฎีกา**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๑.
_____ . **ปทรูปสิทธิมัชฺฐรี**. พระคันธสาราภิวังศ์แปลและอธิบาย. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์ หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๗.
- พระมหากัจจายนะ. **กัจจายนพยากรณ์**. กรุงเทพมหานคร: วิริยะพัฒนาโรงพิมพ์, ๒๕๔๐.
- พระมหาคุณารักษ์ อภิวัตตมโน. **คัมภีร์ปทรูปสิทธิแปลและอธิบาย (ไวยากรณ์บาลี) เล่ม ๑**.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อุษาการพิมพ์, ๒๕๓๖.
- พระมหาปฐมพงษ์ งามล้วน. **ประวัติภาษาบาลี**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๓๔.
- พระมหาวิชิตาวี. **กัจจายนวรรณนา**. กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖.
- พระมหาเวทย์ วรรณุญ. **ปทรูปสิทธิเบื้องต้น เล่ม ๑**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก จำกัด,
๒๕๓๖.
- พระมหาสมปอง มุทีโต. **อภิธานวรรณนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง
จำกัด, ๒๕๔๗.
- พระมหาเสฐียรพงษ์ ปุณฺณวณฺโณ. ชุมมนุभवทความทางวิชาการ. **วรรณไวยากรณ์**. กรุงเทพมหานคร:
บริษัทสำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๑๔.
- พระโมคคัลลานะ. **อภิธานปทีปิกา และ อภิธานปทีปิกาสูจิ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
_____ . **โมคคัลลานพยากรณ์**. ย่างกุ้ง: กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๔๙๘.
- พระยามหาสิริเชยตุ. **ปิฎกัตตอตะมาย**. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์หังสาวดี, ๒๕๐๒.
- พระราหุล. **โมคคัลลานปัญจิกาทิปะ**. โคลัมโบ: โรงพิมพ์กัฟเวนเมนท์, ๑๘๙๖.
_____ . **พุทธิปุตสาหนิ**. มัณฑลเลย์: โรงพิมพ์ธรวดี, ๒๕๑๐.
- พระวชิรพุทธิ. **นยาสะ**. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์สุธัมมวดี, ๒๔๗๖.
_____ . **แบบเรียนภาษาสันสกฤต**. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

พระวิสุทธาจารย์. กัจจายนสูตรตตถ. อย่างกึ่ง: โรงพิมพ์สุธัมมวดี, ๒๕๐๕.

พระวิสุทธาจารย์มหาเถระ. ธาตวัตถสังคหปาฐนีสสยะ. ปรีวรรต โดยพระราชปริยัติโมลี (อุปสมโ) และคณะ กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุ ท่าพระจันทร์, ๒๕๓๕.

พระสังฆรักขิตะ. ปโยคสิทธิ. อย่างกึ่ง: กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๒๕.

_____ . สัมพันธจินตา. มณฑลเลย: โรงพิมพ์ธนวดี, ๒๕๑๐.

_____ . โมคคัลลนปณิจิกากฎีกา. อย่างกึ่ง: โรงพิมพ์พิมพ์มิตเชวปฏิภักต์, ๒๔๙๘.

พระสัทธัมมโชติपालเถระ. กัจจายนสูตรตตนิเทศ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยรายวัน, ๒๕๔๕.

_____ . สุตตนิเทศ. อย่างกึ่ง: โรงพิมพ์พิมพ์มิตเชวปฏิภักต์, ๒๔๙๘.

พระสัทธัมมสิริเถระ. สัทธัตถเภทจินตา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕.

พระอัครคัมมะ. โมคคัลลนนิสสัย. เล่ม ๑. มณฑลเลย: โรงพิมพ์มยะส่อ, ๒๕๑๔.

พระอัครคังสะ. สัทธনীติปกรณ์ ปทมาลา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, ๒๕๒๑.

_____ . สัทธনীติปกรณ์ ธาตุมาลา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ,

๒๕๒๓

_____ . สัทธনীติปกรณ์ ปทมาลา. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๗.

_____ . สัทธনীติ สุตตมาลา. อย่างกึ่ง: กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๐๘.

_____ . สัทธনীติธาตุมาลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์. พระธรรมโมลี ตรวจชำระ, พระมหานิมิตร ธรรมสาโร และจำรูญ ธรรมดา แปล, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาศีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม, กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖.

พระอุตตมสิริกษะ. กัจจายนเภทนวกฎีกา. อย่างกึ่ง: โรงพิมพ์สุธัมมวดี, ๒๔๗๒.

มหาอำมาตย์จตุรงค์พล. อภิธาน์ปทีปิกากฎีกา. อย่างกึ่ง: กระทรวงมหาดไทยและการศาสนา, ๒๕๑๖.

ราชาราชานตเทวะ. ศัพทกัลปธรรมะ. นิวเดลี: โรงพิมพ์นิวจีแอน, ๒๕๓๒.

วามนะและชยาทิตยะ. กาศิกา. พาราณสี: โรงพิมพ์ตารา, ๒๕๑๙.

วิสุทธ์ บุญยกุล. อักษรวิสุทธ์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๒.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. ไวยากรณ์บาลี. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

_____ . ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. บาลีไวยากรณ์. พิมพ์ครั้งที่ ๔๖.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. คำบรรยายพระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร: หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๔๐.

เสนาะ ผดุงฉัตร. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

หลวงเทพธรรมานุศิษย์ (ทวี ธรรมธัช). ธาตุปทีปิกา หรือพจนานุกรม บาลี-ไทย แผนกธาตุ.

พระนคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๔๘๖.

อำนวยการพิมพ์. **นยาสาปทีปิกา**. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์วิมยัตมัน, ๒๔๕๖.

อำนวยการพิมพ์. **สาสนาลังการ**. ย่างกุ้ง: โรงพิมพ์หงสาวดีปฏิภาณ, ๒๔๕๙.

(๒) หนังสือภาษาอังกฤษ:

Bold, M.H. **The Pali Literature of Burma**. London: The Pali Text Society, ๑๙๐๙.

Edward, Delavan Perry. **A Sanskrit Primer**. New York: Columbia University Press, Fourth Edition, ๑๙๓๖.

Geiger, Wilhelm. **Pali Literature and Language**. Calcutta: University of Calcutta, ๑๙๔๓.

_____. **Pali Literature and Language**. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., ๑๙๙๖.

Ghosh, Batakrisna. **Linguistic Introduction to Sanskrit**. Calcutta: Arunima Printing Works, ๑๙๓๗.

Malalasekera, G.P. **The Pali Literature of Ceylon**. Colombo: M.D.Gunasena, ๑๙๕๘.

_____. **Dictionary of Pali Proper Names**. Vol I. London: The Pali Text Society, ๑๙๖๐.

Norman, K.R. **Pali Literature**. Wiesbaden: Harrassowitz, ๑๙๘๓.

Wilson, H.H. **Sanskrit Grammar**. Varanasi: The vidya vilas Press, ๑๙๖๑.

(๓) รายงานการวิจัย:

รศ.เวทย์ บรรณกรกุล. วิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในคัมภีร์บาลีพระพุทธานุชา-
วาท. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระราชวชิรติลกและคณะ. วิจัยเรื่อง การศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในรัตนสูตร ตามแนวคัมภีร์สหทา-
วิเสส. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

บทความวิจัย

ศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในพระไตรปิฎก ตามแนวคัมภีร์สังคหะ

An Analytical Study of Pali Words in Tipitaka through Sadāvisesa Texts

พระมหาโกมล กมโล

Phramaha Komon Kamalo

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Palisuksa Buddhagosa Campus

E-mail: Pali.2015Kamaro@gmail.com Tel: ๐๙-๓๒๙๒-๖๙๔๑

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในพระไตรปิฎก ตามแนวคัมภีร์สังคหะ” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะภาษาบทบาลีในอเนกัตถวรรคที่ปรากฏในคัมภีร์นิฆนฑุ ผลการวิจัยพบว่า คัมภีร์บาลีกลุ่มสังคหะอันเป็นคัมภีร์พื้นฐานการศึกษาบาลีพระไตรปิฎก มี ๔ ประเภท ดังนี้ (๑) กลุ่มคัมภีร์ที่เป็นไวยากรณ์ (๒) กลุ่มคัมภีร์พจนานุกรมศัพท์ (นิฆนฑุ) (๓) กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณ์ (๔) กลุ่มคัมภีร์อรรถาธิบาย (เกฏฐะ) สำหรับคัมภีร์อรรถาธิบายเป็นกลุ่มคัมภีร์พจนานุกรมศัพท์ (นิฆนฑุ) เฉพาะตอนอเนกัตถวรรค มี ๓๕๙ คาถา มีจำนวน ๘๓๐ ศัพท์ เริ่มตั้งแต่ สมย ศัพท์จนถึง อาตาศัพท์ ผู้วิจัยได้เลือกเอาบทบาลีมาศึกษาวิเคราะห์เพียง ๒๐ ศัพท์ ตามหลักคัมภีร์สังคหะ ๔ กลุ่ม ดังนี้ ๑) ด้านหลักภาษา คือการศึกษาค้นคว้าวิเคราะห์วิจัยบทบาลีโดยการแยกบทบาลีเป็นธาตุ ปัจจุบัน มี สมย = ส/สม + อิ/เอ/อ/ยา + อ เป็นต้น ๒) ด้านพจนานุกรม มี สมย ศัพท์ ใช้ในความหมาย ๙ อย่าง ๓) ด้านฉันทลักษณ์ มีอนุฎฐาฉันท ๘ พยางค์ ที่เป็นปฐมภการ วิปุลาคาถา เป็นต้น และ ๔) ด้านอรรถาธิบาย ๕ อย่าง มีปสาทคุณ เป็นต้น

คำสำคัญ บทบาลี พระไตรปิฎก คัมภีร์สังคหะ

Abstract

This article is a part of research entitled ‘An Analytical Study of Pali Words in Tipitaka through Sadāvisesa Texts’ aims at study the Pali language found in Anekaththavagga in Nighandu scripture. Its findings were that Saddāvisesa group texts contain the foundational books for study Tipitaka divided into ๔ types; ๑) the group of grammar entailing principle of language, ๒) group of glossaries of vocabulary (Nighandu), ๓) group of prosody and ๔) group of rhetoric (Keṭṭubha).

In Anekathavagga containing ๓๕๙ verses, it found only ๘๓๐ words, starting from Samaya up to Ātāpa word. In this work, the researcher had chosen only ๒๐ words for analysis done based on Saddavisesa texts ๔ groups; ๑) Principle of language explores the word analysis by classifying into root, prefix such as Samaya = Sam/Sama + i/e/aya/yā+ a etc. ๒) Dictionary deals with word's meaning for example Samaya has ๙ meanings etc. ๓) Prosody means verse, for example, Anuṭṭhubhāchanda with ๘ syllables consisting of Paṭṭhayāvattagāthā etc. ๔) Delicacy or principle of rhetoric contains ๕ word embellishments etc.

Keywords: Pali term, Tipitaka, Saddavisesa texts

บทนำ

พระไตรปิฎกอันเป็นพระพุทธพจน์ว่าตามสภาวะของธรรมตามที่ปรากฏแล้ว เป็นธรรมที่ละเอียดลึกซึ้งเข้าใจได้ยาก มีหลักฐานปรากฏว่า อธิคโต โข มายายั ธมโม คมภีโร ทุทโส ทุรณุโพโธ สนโต ปณฺโฑ อตฺถกาจโร นิบุโณ ปณฺชิตเวทนีโย^๑ ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรก ละเอียด บัณฑิตจึงจะรู้ได้^๒ พระไตรปิฎกเป็นหลักฐานชั้นต้นบรรจุหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าและพระสาวกองค์สำคัญ โดยพระอรหันตสาวกทั้งหลายมีพระมหากัสสปเถระเป็นต้นได้รวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่ ดุจเดียวกับตะกร้าอันเป็นภาชนะสำหรับใส่ของต่าง ๆ ไว้^๓ ดังนั้น พระบูรพาจารย์เริ่มตั้งแต่พระอรธกถาจารย์ผู้รู้ธรรมและพยัญชนะของพระพุทธพจน์ ได้อธิบายพระพุทธพจน์ที่เป็นบทบาลีพระไตรปิฎกในส่วนที่ยากให้เข้าใจง่ายขึ้นสำหรับผู้เริ่มศึกษา จึงมีคัมภีร์อธิบายพระพุทธพจน์หลังสมัยพุทธกาลเพิ่มขึ้นอีกมากมาย จัดเป็นลำดับคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ทีปนี ปกรณ์วิเสส และสัททาวิเสส^๔ คัมภีร์เหล่านี้ เป็นคัมภีร์อธิบายพระพุทธพจน์ทั้งรูปศัพท์ของประโยค หลักไวยากรณ์ และสภาวะธรรม ตลอดถึงเรื่องราวต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจพระพุทธพจน์ได้อย่างถูกต้องตรงตามพุทธประสงค์ คัมภีร์เหล่านี้ถูกบันทึกไว้ด้วย ภาษามคธ ปัจจุบันเรียกกันว่า ภาษาบาลี

ภาษาบาลี เป็นภาษาที่ชาวบ้านแคว้นมคธใช้พูดกันในชีวิตประจำวัน เมื่อสมัยพุทธกาล และเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ประกาศศาสนาตามที่พระพุทธโฆสจารย์กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทฺธิ-มรรคว่า ธมฺมนิรุตฺติสถฺยนิตฺยา สภาวนิรุตฺตียา มาคฺธิกาย สพฺพสฺตตฺตานํ มุลภาสาย ฯ^๕ ด้วยภาษามคธอันเป็นภาษาดั้งเดิมของสรรพสัตว์ทั้งหลายที่ใช้พูดกันตามปกติเป็นที่รู้จักกันว่า พระชินเจ้าทรงใช้ประกาศพระธรรม ฯ

^๑ วิ.ม. (บาลี) ๔/๗/๖-๗.

^๒ วิ.ม. (ไทย) ๔/๗/๑๑.

^๓ เสถียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อรหันตชัยการพิมพ์, ๒๕๔๐) หน้า ๗.

^๔ สุชีพ ปุญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑ - ๒๕.

^๕ พระพุทธโฆสเถระ, วิสุทฺธิมคฺคสฺส นาม ปกรณฺวิเสสสฺส ตติโย ภาโค, พิมพ์ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๘.

คำว่า บาลี ตามความเห็นของอาจารย์บางท่านว่า มาจากรากศัพท์เดียวกัน คือ ปา ธาตุ + หิ ปัจจัย มีรูปวิเคราะห์ว่า **ปาติ รกขตีติ ปาฬิ**^๖ หมายถึงบัณฑิตที่รักษาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้

รูปวิเคราะห์ที่พระภิกษุจารย์ขยายความในสมันตปาสาทิกาของพระพุทธโฆสะจารย์ มีว่า **อตถ ปาติ รกขตีติ ปาลี ปาโต ลีติ โมคคัลลานสุตเตน ลิปปจจโย ฯ ปาลิย อาคโต นโย ปาลินโย ปาลินยสฺส อนรุปา ปาลินยานรุปา**^๗ แปลว่า เรียกว่า เป็นบาลี เพราะคงไว้คือรักษาไว้ซึ่งเนื้อความ (พระพุทธพจน์) ลง ลิ ปัจจัย ด้วยสูตรในคัมภีร์ไวยากรณ์โมคคัล-ลานะว่า ปาโต ลิ (ลง ลิ ปัจจัย หลัง ปา ธาตุ) นัยที่มาในคัมภีร์บาลี เรียกว่า ปาลินัย ถาที่เข้ากันได้กับปาลินัย ชื่อว่า ปาลินยานรุปา

ภาษาบาลี เป็นภาษาบัณฑิตที่รักษาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ในรูปคัมภีร์พระไตรปิฎก หรือคัมภีร์ระดับรอง ๆ ลงมา เช่น อรรถกถา ฎีกา เป็นต้น ดังนั้น ผู้จะศึกษาบทบาลีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ฯลฯ จำเป็นจะต้องศึกษาภาษาบาลีให้เข้าใจอย่างละเอียดลึกซึ้งก่อน การศึกษาหลักภาษาบาลีระดับธรรมดาถือว่าย่างไม่เพียงพอที่จะศึกษาพระไตรปิฎกในเชิงวิเคราะห์วิจัยได้ แต่ต้องเป็นการศึกษาหลักภาษาบาลีที่มีอยู่ในกลุ่มคัมภีร์สหทวิเสส ๔ กลุ่ม อันเป็นคัมภีร์ที่ช่วยให้เกิดความเข้าใจในการศึกษาบาลีพระไตรปิฎก

คำว่า สหทวิเสส คือ กลุ่มคัมภีร์หลักภาษาบาลีที่เป็นเครื่องมือในการศึกษาและวินิจฉัยข้ออรรถข้อธรรมในบทบาลีพระไตรปิฎก ปัจจุบันในหอสมุดแห่งชาติมีบัญชีรายชื่อกลุ่มคัมภีร์สหทวิเสส ๑๕๓ คัมภีร์^๘ เมื่อรวมกลุ่มคัมภีร์ทั้งหมดที่เป็นอุปการะในการศึกษาบทบาลีพระไตรปิฎก จัดเป็นคัมภีร์สหทวิเสส ๔ กลุ่ม คือ

๑. กลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์ เป็นคัมภีร์ประเภทที่แสดงหลักภาษาบาลี โดยกล่าวถึงรากศัพท์, วิธีสำเร็จรูป การเปลี่ยนแปลงศัพท์ ฯลฯ แบ่งเป็น ๓ กลุ่ม มีกลุ่มคัมภีร์กัจจายนะ กลุ่มคัมภีร์โมคคัลลานะ และกลุ่มคัมภีร์สหทวินิติ

๒. กลุ่มคัมภีร์นิชฌนุ เป็นคัมภีร์ประเภทพจนานุกรมหรือพทานุกรมศัพท์ภาษาบาลี มีคัมภีร์อภิธาน เป็นต้น

๓. กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณะ เป็นคัมภีร์ประเภทที่แสดงกฎเกณฑ์ วิธีร้อยกรองภาษาบาลี เช่น คัมภีร์วุตโตทัย เป็นต้น

๔. กลุ่มคัมภีร์เกฏฐะ เป็นคัมภีร์ประเภทที่แสดงกลวิธีการแต่งภาษาบาลีให้ได้วรรครส และสละสลวยทั้งร้อยแก้วร้อยกรอง เช่น คัมภีร์สุโพธาลังการ เป็นต้น

บุคคลผู้ศึกษากลุ่มคัมภีร์สหทวิเสสจนแตกฉานดีแล้ว เมื่อได้ศึกษาบาลีพระไตรปิฎกจะมีความอึดอัดสงสัยในบทบาลี จะมีแต่ความปลอดโปร่งโล่งใจเกิดความเพลิดเพลินดื่มด่ำในรสพระสัทธรรมเหมือนท่องเที่ยวไปในอุทยานที่दारดาษด้วยไม้ดอกนานาพรรณ ฉะนั้น พระโบราณจารย์จึง

^๖ พระโมคคัลลานะ, อภิธานปทีปิกา และ อภิธานปทีปิกาสุจิ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหา-มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๖๒๕.

^๗ พระพุทธโฆสะเถระ, สมันตปาสาทิกา นาม วินยฎฐกถา ตติโย ภาค, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๓.

^๘ พระมหาเวทย์ วรรณบุญ, ปทรูปสิทธิเบื้องต้น เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๖), หน้า ๑๑๐ - ๑๑๗.

กล่าวว่า คัมภีร์สัตททวิเสสเป็นคัมภีร์คู่บารมีพระไตรปิฎก เห็นได้จากสูตรที่ ๕๒ ของคัมภีร์กัจจายนะว่า **ชินวจนยุดต์ ทิ** สูตรที่แสดงต่อไปนี้ สมควรต่อพระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ชนะมารทั้ง ๕ เท่านั้น^๙

การศึกษาคัมภีร์สัตททวิเสส นับเป็นกระบวนการที่มีความสำคัญยิ่งต่อการศึกษาภาษา โดยเฉพาะภาษาโบราณ เช่น ภาษาบาลี, ภาษาสันสกฤต นักปราชญ์ในพระพุทธศาสนา มักสอนว่าผู้ที่ไม่รู้ไวยากรณ์ก็คือผู้ไม่รู้หนังสือ ดังนั้น นักปราชญ์ทั้งหลายได้ให้ความสำคัญต่อวิชาไวยากรณ์มาก แม้แต่พระพุทธเจ้าก็ยังตรัสถึงความสำคัญของหลักไวยากรณ์ไว้ในพระไตรปิฎกดังมีปรากฏว่า **เทวเม ภิกขเว ธมฺมา สทฺธมฺมสฺส สมฺโมสาย อนฺตรธานาย สํวตฺตฺนติ. กตฺเม เทว. นิกฺขิตฺตยจ ปทพฺยญฺชนํ อดฺโถ จ ทุณฺนีโต. ทุณฺนิกฺขิตฺตสฺส ภิกขเว ปทพฺยญฺชนสฺส อดฺโถปิ ทุณฺนโย โหติ. อิมเ ชฺ ภิกขเว เทว ธมฺมา สทฺธมฺมสฺส สมฺโมสาย อนฺตรธานาย สํวตฺตฺนติ**^{๑๐} ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ ประการนี้ ย่อมเป็นไป เพื่อความเสื่อมสูญหายไปแห่งสัตถธรรม ธรรม ๒ ประการ อะไรว่าง คือ ๑. บทพยัญชนะที่สืบทอดกันมาไม่ดี ๒. อรรถ ที่สืบทอดขยายความไม่ดี แม้อรรถแห่งบทพยัญชนะที่ตั้งไว้ไม่ดี ก็ชื่อว่าเป็นการสืบทอดขยายความไม่ดี ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ ประการนี้แล ย่อมเป็นไป เพื่อความเสื่อมสูญหายไปแห่งสัตถธรรม^{๑๑}

พระพุทธดำรัสชี้ให้เห็นว่าการศึกษาในกลุ่มคัมภีร์สัตททวิเสสนั้น เป็นสิ่งที่จำเป็นมาก เพราะการที่จะเข้าใจพระไตรปิฎกอันลึกซึ้งสมบูรณ์ด้วยอรรถและเงงงามด้วยภาษานั้น เบื้องต้นจะต้องอาศัยคัมภีร์ไวยากรณ์เป็นกุญแจไขเข้าไป จากนั้น จึงค่อยทำการศึกษาค้นคว้านานานานะที่เป็นแก่นธรรมต่อไป

คำศัพท์ภาษาบาลีมีความหลากหลายทั้งด้านความหมายและคำศัพท์ที่ใช้ จำเป็นต้องมีกลุ่มคัมภีร์ที่เป็นเครื่องมือในการศึกษาบาลีพระไตรปิฎกอย่างกลุ่มคัมภีร์สัตททวิเสสที่จะช่วยในการกำหนดความหมายของคำศัพท์ในเนื้อความนั้น ๆ ได้อย่างถูกต้อง

ด้วยความสำคัญของการศึกษากลุ่มคัมภีร์สัตททวิเสสดังกล่าว ผู้วิจัยเห็นความจำเป็นในการศึกษาประมวลความรู้กลุ่มคัมภีร์เครื่องมือก่อนการศึกษาบาลีพระไตรปิฎก และเลือกบทบาลีพระไตรปิฎกเพื่อกำหนดเป็นกรณีตัวอย่างในการศึกษาวิเคราะห์ทั้งรูปศัพท์และความหมายมากำหนดเป็นประเด็นปัญหาเพื่อวิเคราะห์ข้อมูลปัจจัยด้านคัมภีร์ที่ส่งผลต่อการศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในพระไตรปิฎกโดยทำการวิเคราะห์ความหมายของบท อาศัยความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาฎีกา อภิธานและคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์การผันแปรรูปศัพท์โดยอาศัยกลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์ และหากข้อความที่คัดเลือกวิเคราะห์เป็นฉันทลักษณ์ ก็จะทำกรวิเคราะห์โดยอาศัยคัมภีร์วุตโตทัย อันจะเป็นข้อมูลสำคัญที่จะทำให้เกิดความเข้าใจพุทธพจน์โดยผ่านการศึกษาวิเคราะห์บทบาลีที่เลือกศึกษาวิเคราะห์และเพื่อพัฒนาการศึกษาภาษาบาลีของพุทธศาสนิกชนคนไทยและสังคมโลกต่อไปด้วย

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาคัมภีร์สัตททวิเสสที่เป็นเครื่องมือศึกษาบาลีพระไตรปิฎก

^๙ พระอัครวงศ์สเถระ, **สัททนิทราตุมาลา คัมภีร์หลักบาลีมหาไวยากรณ์**, พระธรรมโมลี ตรวจชำระ, พระมหานิมิตร ธรรมสาโร และจํารูญ ธรรมดา แปล, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม, (ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์: กรุงเทพมหานคร, ๒๕๔๖). หน้า [๑-๒].

^{๑๐} อจ.ทก. (บาลี) ๒๐/๒๐/๕๘.

^{๑๑} อจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๒๐/๗๒.

๒. เพื่อประมวลสาระของคัมภีร์สัทททาวิเสสที่เป็นเครื่องมือศึกษาบาลีพระไตรปิฎก
๓. เพื่อศึกษาลักษณะภาษาบาลีในอเนกัตถวรรคที่ปรากฏในคัมภีร์นิฆนฑุ

วิธีดำเนินการวิจัย

โครงการวิจัยเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในพระไตรปิฎก ตามแนวคัมภีร์สัทททาวิเสส ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาประมวลองค์ความรู้เนื้อหาคัมภีร์ที่เป็นเครื่องมือก่อนการศึกษาพระไตรปิฎก ใช้วิธีวิจัยเชิงเอกสาร (Document Research) เพื่อให้ได้คำตอบตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยมีวิธีดำเนินการศึกษา ดังนี้

๑. ศึกษารวบรวมประมวลความรู้คัมภีร์เครื่องมือการศึกษาบาลีพระไตรปิฎกที่แสดงสาระสำคัญของหลักภาษาบาลี เช่น กัจจายณะ ปทรูปสิทธิ โมคคัลลภาวะ สัททนีติ อภิธาน วุตโตทัย และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง

๒. คัดเลือกบทบาลีในคัมภีร์อภิธานสุจิที่เป็นหนังสือประกอบการเรียนการสอนรายวิชา อภิธาน หลักสูตรพุทธศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์ เป็นตัวอย่างประเด็นปัญหาการวิเคราะห์รูปศัพท์และความหมายตามลักษณะของกรอการวิเคราะห์ และทำการวิเคราะห์โดยอาศัยกลุ่มคัมภีร์สัทททาวิเสส

๓. นำเสนอผู้เชี่ยวชาญ เพื่อตรวจสอบความถูกต้องด้านเนื้อหาแล้วเรียบเรียงบรรยายเชิงพรรณนา

ผลการวิจัย

๑. ประวัติความเป็นมาคัมภีร์สัทททาวิเสสที่เป็นเครื่องมือศึกษาบาลีพระไตรปิฎก

คัมภีร์บาลีกลุ่มสัทททาวิเสสอันเป็นคัมภีร์พื้นฐานการศึกษาบาลีพระไตรปิฎก จำเป็นต้องศึกษาหลักภาษาให้เข้าใจอย่างละเอียดลึกซึ้ง เป็นหลักสำคัญในการศึกษาเรียนรู้และวินิจฉัยค้นคว้าหลักธรรมในพระไตรปิฎก คัมภีร์ทั้งหมดที่เป็นหลักในการศึกษาบทบาลีพระไตรปิฎก มี ๔ ประเภท ดังนี้ ๑) กลุ่มคัมภีร์ที่เป็นไวยากรณ์แสดงหลักภาษา มีคัมภีร์กัจจายณะเป็นต้น คัมภีร์กัจจายณะมีความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องผู้รจนาคัมภีร์นี้เป็น ๓ ทศนะ คือ (๑) เห็นว่า พระมหากัจจายณะสมัยพุทธกาลเป็นผู้รจนาคัมภีร์ (๒) เห็นว่า พระมหากัจจายณะได้แต่งสูตรแล้วต่อมาบุคคลอื่นได้แต่งวุตติและอุทาหรณ์เพื่ออธิบายคัมภีร์ให้ชัดเจนขึ้น (๓) เห็นว่า พระกัจจายณะในสมัยหลังพุทธกาลรจนาคัมภีร์ในสมัยของพระเจ้าสกมันธาดุ ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๖ หรือในระหว่างที่ราชวงศ์ของกษัตริย์พระองค์นี้เรื่องอำนาจตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๖ เป็นต้นมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๙ บางมติกล่าวว่ารจนาคัมภีร์ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖, กลุ่มคัมภีร์โมคคัลลภาวะ คัมภีร์นี้เป็นผลงานของพระโมคคัลลภาวะ พระเถระชาวลังกาได้รับรจนาคัมภีร์ในสมัยพระเจ้าปรักกมพาหุที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๙๖-๑๗๒๙) และกลุ่มคัมภีร์สัททนีติ คัมภีร์นี้เป็นผลงานของพระอัครควงค์ พระเถระชาวเมียนมาร์ได้รับรจนาคัมภีร์ในสมัยพระเจ้าจระสวา (พ.ศ. ๑๗๗๗-๑๗๙๓) ๒) กลุ่มคัมภีร์พจนานุกรมศัพท์ (นิฆนฑุ) มีคัมภีร์อภิธานปทีปิกาเป็นต้น คัมภีร์นี้เป็นผลงานของพระโมคคัลลภาวะ มหาเถระ ราชบัณฑิต พักอยู่ ณ วัดมหาเชตวัน เกาะลังกา ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ (พ.ศ. ๑๖๐๐-๑๗๐๐) สมัยของพระเจ้าปรักกมพาหุที่ ๑ ๓) กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณะ คัมภีร์ว่าด้วยกฎเกณฑ์วางคำครุและลหุเป็นแบบต่าง ๆ มีคัมภีร์วุตโตทัยเป็นต้น คัมภีร์นี้เป็นผลงานของพระสังฆรักขิตะ พระเถระชาวลังกา ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ (พ.ศ. ๑๗๐๐) มีชีวิตอยู่จนถึง พ.ศ. ๑๗๘๗ ในรัชสมัยพระเจ้าวิชัยพาหุ

ที่ ๓ ๔) กลุ่มคัมภีร์อสังการ (เกฏฐะ) คัมภีร์ว่าด้วยการตกแต่งเสียงและความหมายให้ภาษามีความไพเราะ มีคัมภีร์สุโพธสังการ เป็นต้น คัมภีร์นี้เป็นผลงานของพระสังฆรักขิตะ พระเถระชาวลังกา ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ (พ.ศ. ๑๗๐๐) มีชีวิตอยู่จนถึง พ.ศ. ๑๗๘๗ ในรัชสมัยพระเจ้าวิชัยพาหุที่ ๓

๒. การประมวลสาระของคัมภีร์สหทาวีเสสที่เป็นเครื่องมือศึกษาบาลีพระไตรปิฎก

คัมภีร์ทั้งหมดที่เป็นหลักในการศึกษาบทบาลีพระไตรปิฎก มีข้อมูลจากการประมวลสาระเนื้อหาโดยสรุปมี ๔ ประเภท ดังนี้ ๑) กลุ่มคัมภีร์ที่เป็นไวยากรณ์แสดงหลักภาษา มีคัมภีร์กัจจายนะ เป็นต้น เป็นกลุ่มคัมภีร์ที่แสดงกฎเกณฑ์หลักภาษาบาลีโดยมีชนิดของสูตรแบบดั้งเดิมอยู่ ๖ ประเภท คือ (๑) สัญญาสูตร (๒) ปริภาสาสูตร (๓) วิธิสสูตร (๔) นิยมสูตร (๕) อติเทศสูตร (๖) อธิการสูตร และคัมภีร์ไวยากรณ์ที่สมบูรณ์แบบนั้นมืองค์ประกอบสำคัญ ๓ อย่าง คือ (๑) สูตร (๒) วุตติ (๓) อุทาหรณ์ ๒) กลุ่มคัมภีร์พจนานุกรมศัพท์ (นิชัณฐ) มีคัมภีร์อภิธานปทีปิกา เป็นต้น ถือว่าเป็นคัมภีร์ที่มีคุณค่าด้านภาษาศาสตร์ที่ให้ความรู้ต่อการศึกษาด้านภาษาศาสตร์เพราะเป็นแหล่งรวมของคำศัพท์ต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่จนถึงปัจจุบัน แบ่งออกเป็น ๓ กัณฑ์ใหญ่ คือ (๑) สักคกัณฑ์ (๒) ภูกัณฑ์ (๓) สามัญญกัณฑ์ เมื่อรวมกับปณามคาถา ปฏิญญาคาถา ปริภาสาคาถา และนิคมนคาถาทั้งหมดแล้ว มีจำนวนทั้งสิ้น ๑,๒๒๑ คาถา ๓) กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณ์ คัมภีร์ว่าด้วยกฎเกณฑ์การวางคำครุและลหุเป็นแบบต่าง ๆ มีคัมภีร์วุตโตทัย เป็นต้น ซึ่งเนื้อหาที่เป็นหลักในคัมภีร์วุตโตทัย มีคาถาแสดงไว้ ๑๐๘ ชนิดกับฉันท ๑๗ ประเภท แบ่งออกเป็น ๖ ปริจเฉท คือ (๑) สัญญาปริภาสานิเทศ (๒) มัตตาวุตตินิเทศ (๓) สมวุตตินิเทศ (๔) อัทตสมวุตตินิเทศ (๕) วิสมวุตตินิเทศ (๖) ฉัปปัจจยวิภาค ซึ่งข้อความส่วนใหญ่ในคัมภีร์เป็นทั้งสูตรและอุทาหรณ์ในคาถาเดียวกันมีคาถาทั้งหมด ๑๓๗ บท แสดงหลักการประพันธ์ประเภทร้อยกรองที่เรียกว่า ปัชชะ ประกอบด้วยคาถา ๒ ประเภท คือ (๑) มาตราพฤติ คือ คาถาที่นับมาตรา แต่งโดยกำหนดมาตราในแต่ละบาทคาถา มีทั้งหมด ๒๖ คาถา (๒) วรรณพฤติ คือ คาถาที่นับพยางค์ แต่งโดยกำหนดพยางค์ในแต่ละบาทคาถา มีทั้งหมด ๘๒ คาถา และ ๔) กลุ่มคัมภีร์อสังการ (เกฏฐะ) คัมภีร์ว่าด้วยการตกแต่งเสียงและความหมายให้ภาษามีความไพเราะ มีคัมภีร์สุโพธสังการ เป็นต้น เนื้อหาของคัมภีร์ประกอบด้วยหลักการตกแต่งภาษาเพื่อให้ไพเราะชวนให้น่าฟังเสนาะโสตทั้งอรรถและพยัญชนะ จำแนกออกเป็น ๓ ประเภท คือ (๑) ปัชชะ ร้อยกรอง หรือคาถา (๒) คัชชะ ร้อยแก้ว ความเรียง เรียกว่าจุนฉินยะบ้างที่ไม่มีคาถา (๓) วิมิสสะ บทประพันธ์ผสมกันทั้งร้อยกรองและร้อยแก้ว อสังการ หมายถึง เครื่องตกแต่งบทประพันธ์ จำแนกเป็น ๒ ประเภท โดยถือเอาศัพท์และความหมายของศัพท์เป็นเกณฑ์ คือ (๑) สัททาลังการ การตกแต่งเสียง (๒) อัถถาลังการ การตกแต่งความหมาย

๓. ลักษณะภาษาบทบาลีในเนกัตถวรรคที่ปรากฏในคัมภีร์นิชัณฐ

คัมภีร์อภิธาน เป็นกลุ่มคัมภีร์นิชัณฐ เฉพาะตอนอเนกัตถวรรค มีจำนวน ๓๕๙ คาถา เป็นวรรคที่รวบรวมคำศัพท์ที่มีความหมายหลายอย่างมีจำนวนทั้งสิ้น ๘๓๐ ศัพท์ เริ่มตั้งแต่ สมย ศัพท์ จนถึง อาตาศัพท์ แต่ในการศึกษาวิเคราะห์บทบาลีนี้ ผู้วิจัยได้เลือกเอาบทบาลีมาศึกษาวิเคราะห์เพียง ๒๐ ศัพท์ ซึ่งประกอบด้วย ๑) สมย ๒) วณณ ๓) อุโปสถ ๔) จกุก ๕) พรหมจริย ๖) ธมม ๗) อตถ ๘) คุณ ๙) ภูต ๑๐) สาธุ ๑๑) สุต ๑๒) กปป ๑๓) สจจ ๑๔) โพธิ ๑๕) ปท ๑๖) โปกขร ๑๗) เนกขมม ๑๘) สนต ๑๙) อคค และ ๒๐) โสต ศัพท์ ตามหลักคัมภีร์สหทาวีเสสมีด้านหลักภาษา ด้านพจนานุกรม ด้านฉันทลักษณ์ และด้านอสังการ สรุปได้ดังนี้

๑. ด้านหลักภาษา

การศึกษาด้านหลักภาษา คือการแยกแยะให้เห็นที่มาของรูปศัพท์หรือบทบาลี แสดงการประกอบของธาตุ ปัจจัย สรุปได้ดังนี้ ๑) **สมัย** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก ส/สม + อิ/เอ/อย/ยา ธาตุ + อ ปัจจัย ๒) **วณณ** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก วณณ ธาตุ + อ ปัจจัย ๓) **อุโปสถ** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก อุป + วส ธาตุ + อล ปัจจัย, อุโปสถ ศัพท์ + ณ ปัจจัย และ อุป + อุต ธาตุ + อล ปัจจัย ๔) **จกุก** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก จ + กร ธาตุ + กวิ ปัจจัย, จกุก ธาตุ + อ ปัจจัย ๕) **พฺรหฺมจฺริย** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก พฺรหฺม (พฺรหฺ ธาตุ, พฺรหฺ ธาตุ + ม ปัจจัย) + จร ธาตุ + อิ อากม + ณฺย ปัจจัย ๖) **ธมฺม** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก ธร ธาตุ + รมฺม ปัจจัย, ฐ/ฐฺ ธาตุ + รมฺม ปัจจัย ๗) **อตฺถ** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก อร ธาตุ + ถ ปัจจัย, อส ธาตุ + ถ ปัจจัย, อตฺถ ธาตุ + อ ปัจจัย ๘) **คุณ** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก คุณ ธาตุ + อ ปัจจัย, คณ ธาตุ + อ ปัจจัย, คฺช ธาตุ + ยฺ ปัจจัย, คมฺ ธาตุ + ณฺ ปัจจัย, คฺ ธาตุ + ยฺ ปัจจัย ๙) **ภฺต** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก ภู ธาตุ + ต ปัจจัย, ภู ธาตุ + กตฺ ปัจจัย ๑๐) **สาธ** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก สาธ ธาตุ + ณฺ ปัจจัย ๑๑) **สฺต** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก สฺ ธาตุ + ต ปัจจัย ๑๒) **กปฺป** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก กปฺป ธาตุ + ณฺ ปัจจัย ๑๓) **สจฺจ** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก สต ธาตุ + ยฺ ปัจจัย, สร ธาตุ + จ ปัจจัย ๑๔) **โพธิ** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก พุช ธาตุ + อิ ปัจจัย ๑๕) **ปท** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก ปท ธาตุ + อ ปัจจัย ๑๖) **โปกฺขร** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก ปุส ธาตุ + ขร ปัจจัย ๑๗) **เนกฺขมฺม** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก นิ + กมฺ ธาตุ + ณฺย ปัจจัย ๑๘) **สนฺต** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก สมฺ ธาตุ + อนตฺ ปัจจัย, สมฺ ธาตุ + ต ปัจจัย, สท ธาตุ + ต ปัจจัย, สฺส ธาตุ + ต ปัจจัย ๑๙) **อคฺค** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก อช ธาตุ + อ ปัจจัย, อช ธาตุ + ค ปัจจัย, อชช ธาตุ + อ ปัจจัย, อท ธาตุ + อ ปัจจัย, อม ธาตุ + อ ปัจจัย, อสุ ธาตุ + อ ปัจจัย ๒๐) **โสธ** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก สฺ ธาตุ + ต ปัจจัย

๒. ด้านพจนานุกรม

การศึกษาด้านพจนานุกรม (นิชฺณชฺ) คือการศึกษาค้นคว้าความหมายของบทบาลีจาก คัมภีร์ประเภทพจนานุกรมมีคัมภีร์อภิธานเป็นต้นพร้อมอุทาหรณ์ประกอบ สรุปได้ดังนี้

๑) **สมัย** ศัพท์ มีความหมาย ๙ อย่าง ประกอบด้วย (๑) สมวาย ความถึงพร้อมแห่งเหตุ (๒) สมุห หมู่-คณะ (๓) การณ เหตุ (๔) ขณ ขณะ-โอกาส (๕) ปฏิวเธ การแทงตลอด (๖) กาล กาลเวลา (๗) ปหฺน การละ (๘) ลาภ การได้ (๙) ทิฏฺฐิ ลัทธิ

๒) **วณณ** ศัพท์ มีความหมาย ๑๒ อย่าง ประกอบด้วย (๑) สณฺฐาน รูปร่าง-สัญญาณ (มีต่ำ และสูงเป็นต้น) (๒) รูป สี (มีสีแดงและดำเป็นต้น) (๓) ชาติ ตระกูล (มีกษัตริย์เป็นต้น) (๔) ฉวิ ผิวพรรณ (๕) การณ เหตุ (๖) ปมาณ ประมาณ (๗) ปสฺสา การสรรเสริญ (๘) อกฺขร อักษร (๙) ยส ชื่อเสียง (๑๐) คุณ คุณมีศีลเป็นต้น (๑๑) ชาตฺรูป ทองคำ (๑๒) ปุฬิน กองทราย

๓) **อุโปสถ** ศัพท์ มีความหมาย ๕ อย่าง ประกอบด้วย (๑) ปาติโมกฺขทุเทส การสวด ปาติโมกข์ (๒) ปณฺณตฺติ นามบัญญัติ (๓) อุปวาส การรักษาอุโปสถศีล (๔) อฏฺฐจฺค ศีล ๘ (๕) อุโปสถ-ทิน วันอุโปสถ

๔) **จกุก** ศัพท์ มีความหมาย ๑๔ อย่าง ประกอบด้วย (๑) รณฺจค ล้อรถ (๒) ลกฺขณ ภาย ลักษณะที่ฝ่าพระบาทของพระพุทธเจ้า (๓) ธมฺมจกุก ธรรมจักร (๔) อฺรจกุก กงจักร (๕) อิริยาปถ

อิริยาบถ (๖) สมปตติ สัมปตติจักร (๗) จกกรตณ จักรรัตนะ (๘) มณฑล มณฑล (๙) พล กองทัพ-พล (๑๐) กุลาภณช แทนป็นของช่างหม้อ-ภรรยาช่างหม้อ (๑๑) อาณา อาณาจักร (๑๒) อายุธ อารุธ คือจักร (๑๓) ทาน วัตถุทาน (๑๔) ราสี กองวัสดุ

๕) **พรมจรรย์** ศัพท์ มีความหมาย ๑๒ อย่าง ประกอบด้วย (๑) ทาน ทาน (๒) อปุ-มณณา อปุปมัญญา-พรมวิหารธรรม (๓) สาสน พระศาสนา (๔) เมณุนาติ การงดเว้นจากเมณุน (๕) เวยยาวจจ การช่วยขวนขวาย (๖) สหการตุญจิ ความพอใจยินดีในภรรยาตน (๗) ปณจสีล สีล ๕ (๘) อริยมคค อริยมรรค (๙) อุโปสถงค องค์อุโปสถ (๑๐) ธิติ ความเพียร (๑๑) ธมมเทศนา การแสดงธรรม (๑๒) อชฌาสย อธิยาศัย

๖) **ธมม** ศัพท์ มีความหมาย ๑๙ อย่าง ประกอบด้วย (๑) สภาว สภาวธรรม (๒) ปรียตติ พระปรียติ (๓) ปณณา ปัญญา (๔) ญาย, ยุตติ ความสมเหตุสมผล, ความสมควร (๕) สจจ สัจจะ (๖) ปกติ ปกติ, ธรรมดา (๗) ปุณณ บุญ (๘) เณยย เณยยธรรม ๕ อย่าง (คือ สังขาร วิการ ลักษณะนิพพานและบัญญัติ) (๙) คุณ คุณ (๑๐) อาจารย์ ความประพฤติ (๑๑) สมาธิ สมาธิ (๑๒) นิสสตตดา, สุลณดา สภาวะซึ่งไร้บุคคลตัวตนเราเขา, ความว่างเปล่า (๑๓) อาปตติ อาบัติ (๑๔) การณ, ปจจย เหตุ (๑๕) วิการ ความเปลี่ยนแปลง (๑๖) ปจจยูปนุน ผลที่เกิดจากเหตุ (๑๗) วิสย อารมณ (๑๘) นิพพาน พระนิพพาน (๑๙) ปาลี พระบาลี (พระธรรมวินัย)

๗) **อตถ** ศัพท์ มีความหมาย ๙ อย่าง ประกอบด้วย (๑) ปโยชน ประโยชน์หรือความต้องการ (๒) สหทาภิเชยย เนื้อความที่ศัพท์กล่าว (๓) วุฑฒิ ความเจริญ (๔) ธน ทรัพย์ (๕) วตถุ วัสดุ (๖) การณ เหตุ (๗) นาส ความพินาศ (๘) หิต ประโยชน์เกื้อกูล (๙) ปจจิมปพพต ภูเขาด้านทิศตะวันตก

๘) **คุณ** ศัพท์ มีความหมาย ๙ อย่าง ประกอบด้วย (๑) ปฏุล ชั้น (๒) ราสี กอง-ช่วง (๓) อานิสส์ อานิสงส์ (๔) พนธณ เครื่องผูก (๕) อปุชาน ศัพท์ขยาย (๖) สีลาที คุณมีศีลเป็นต้น (๗) สุกกาที สีมี่สีขาวเป็นต้น (๘) ชียา สายธนู (๙) โภจจาส ส่วน-น้อย

๙) **ภูต** ศัพท์ มีความหมาย ๑๑ อย่าง ประกอบด้วย (๑) รุกขาที ต้นไม้เป็นต้น (๒) วิชช-มาน ความมีอยู่ (๓) อรหนต พระอรหันต์ (๔) ขนธปณจก ชั้นธ ๕ (๕) สตต สัตว์โลก (๖) มหาภูต มหาภูตธาตุ ๔ (๗) อมนุสส เทวดา ภูตศัพท์ ที่เป็น ๓ ลิงค์ มีลิงค์ตามบทที่ถูกขยาย มีความหมาย ๔ อย่าง ประกอบด้วย (๑) อติต กาลล่วงไปแล้ว (๒) ชาต สัตว์ที่เกิดมา (๓) ปตต การถึง-การบรรลุ (๔) สม ความเสมอกัน

๑๐) **สารุ** ศัพท์ มีความหมาย ๗ อย่าง ประกอบด้วย (๑) สุนทร ความดี (๒) ทฬิกมม การกระทำให้มั่นคง (๓) อายาจน การอ้อนวอน (๔) สมปฏิจจน การรับคำ (๕) สขชน คนดี (๖) สมปหังสา ความยินดี (๗) สมปสาทณ เลื่อมใส

๑๑) **สุต** ศัพท์ มีความหมาย ๑๐ อย่าง ประกอบด้วย (๑) คมน การไป (๒) วิสุต การปรากฏ (๓) อวาริต การจดจำ (๔) อุปจิต การสั่งสม-การเลือกเฟ้น (๕) อนุโยค การขวนขวาย-การถาม (๖) กิลินน ความกำหนด-การเป็ยกลุ่ม (๗) โสตวิญญेยย สัททารมณที่โสตประสาทรู้ได้ (๘) สตถ ศาสตร-คัมภีร์ (๙) ปุตต บุตรชาย (๑๐) ทุต ทุต

๑๒) **กปป** ศัพท์ มีความหมาย ๑๗ อย่าง ประกอบด้วย (๑) กาล กาลเวลา (๒) ยุค ยุคทั้ง ๔ มีกตยุคเป็นต้น (๓) เลส อุบายข้ออ้าง (๔) ปณณตติ นามบัญญัติ-ชื่อ (๕) ปริมายู การกำหนดช่วง

ชีวิต หรือ อายุเก่า (๖) สหิส ความเหมือนกัน-เปรียบ-เหมือน (๗) สมณโฆหาร การทำให้เหมาะด้วย สมณโฆหาร (๘) วินยกริยาสงฆาตกุปพิณฑุ การทำเครื่องหมาย-จุด (๙) สมณฑ รอบคอบ-รอบด้าน (๑๐) อนตรกุปปาติก กัปปมีอันตรกัปป (๑ ใน ๘๐ ของมหากัปปเป็นต้น) (๑๑) ตกุก ความคิด (๑๒) วิธ การจัดแจง (๑๓) อภิสนทหน เชื่อ-ความเชื่อ (๑๔) เฉทน ตัด (๑๕) วิกุป การยกเว้น (๑๖) วินิโยค ประกอบเป็นพิเศษ (๑๗) ตณหาทิกุธิ ตัณหาและทิกุ

๑๓) **สจจ** ศัพท์ มีความหมาย ๘ อย่าง ประกอบด้วย (๑) นิพพาน นิพพาน (๒) มคค อริยมรรค (๓) วิรติ วิรติสังขจะ (๔) สปล การสปล (๕) สจจภาสิต การกล่าวคำจริง หรือ วจีสังขจะ (๖) ตจจ ความจริง (๗) อริยสจจ อริยสัง ๔ มีทุกขสังขเป็นต้น (๘) ทิกุธิ มิจฉาทิกุ

๑๔) **โพธิ** ศัพท์ มีความหมาย ๕ อย่าง ประกอบด้วย (๑) สัพพญญุตตณญาณ สัพพัญญุต-ญาณ (๒) อริยมคค อริยมรรค (๓) ปญตติ นามบัญญัติ (๔) อสสตถรูกข ต้นโพธิ์ (๕) นิพพาน พระนิพพาน

๑๕) **ปท** ศัพท์ มีความหมาย ๑๑ อย่าง ประกอบด้วย (๑) ฐาน ที่ตั้ง (๒) ปริตตาม การ คุ้มครอง (๓) นิพพาน พระนิพพาน (๔) การณ เหตุ-การณ (๕) สทท บท-ศัพท์-คำ (๖) วตถุ พัสตุ-สิ่งของ (๗) โภจจาส ภาค-ส่วน-ตอน (๘) ปาท เท้า (๙) ตลลณณ รอยเท้า (๑๐) สรีร ร่างกาย (๑๑) อารมมณ อารมณ

๑๖) **โปกขร** ศัพท์ มีความหมาย ๖ อย่าง ประกอบด้วย (๑) ปทุม ดอกบัว (๒) เทท ร่างกาย (๓) วชชณชมุข ช่องพินและปากกลองเป็นต้น (๔) สุนทรตต ความงาม (๕) สลิล น้ำ (๖) มาตงครโกฎิ ปลายวงช้าง

๑๗) **เนกขมม** ศัพท์ มีความหมาย ๕ อย่าง ประกอบด้วย (๑) ปชมชมาน ปฐมชมาน (๒) ปพพชชา การบรรพชา (๓) วิมุตติ อรหัตตผล-นิพพาน (๔) วิปัสสนา วิปัสสนา (๕) นิสเสสกุสส กุศลทุกอย่าง

๑๘) **สนต** ศัพท์ มีความหมาย ๗ อย่าง ประกอบด้วย (๑) อจจิต การบูชา (๒) วิชชมาน สิ่งที่มีอยู่-ความมีอยู่ (๓) ปสตุล สิ่งที่ได้รับการสรรเสริญ-การสรรเสริญ (๔) สจจ ความจริง (๕) สาธุ คนดี (๖) ชินน, กิลนตถาว ผู้ลำบาก-เหน็ดเหนื่อย, ความลำบาก-เหน็ดเหนื่อย (๗) สมิต, กิลสวุปสม ผู้สงบจากกิเลส

๑๙) **อคค** ศัพท์ มีความหมาย ๖ อย่าง ประกอบด้วย (๑) อาทิ เบื้องแรก (๒) โภจจาส ส่วน (๓) โภฎิ ปลายแขน (๔) ปุโรโต ข้างหน้า (๕) วร สิ่งที่เกิด-ประเสริฐ (๖) อารมมณ อารมณ

๒๐) **โสต** ศัพท์ มีความหมาย ๗ อย่าง ประกอบด้วย (๑) มัสโสต, กณณ หู (๒) โสต-วิญญาน โสตวิญญาน (๓) ญาณ ทิพยโสตญาณ (๔) ตณหาทิ ธรรมทั้ง ๕ มีตัณหาเป็นต้น (๕) อุทก-ธารา, ปโยเวค กระแสน้ำ (๖) อริยมคค อริยมรรค (๗) จิตตสนตติ ความต่อเนื่องของจิต

๓. ด้านฉันทลักษณะ

การศึกษาด้านฉันทลักษณะ คือการศึกษาฉันทลักษณะบทบาทตามคัมภีร์วุตโตทัยเป็นต้น อุทาหรณ์บทบาทที่นำมาอ้างอิงในแต่ละความหมายตามคัมภีร์อริธานนั้นเป็นฉันทประเภทต่าง ๆ สรุปได้ ดังนี้ คือ

๑) **อนุฎฐภาฉันท ๘ พยางค์** มีคาถาที่เป็น ปุญญาวัตตคาถา, ปฐมภการวิปูลาคาถา, ตติย-นการวิปูลาคาถา, ปฐมภการวิปูลาคาถา, ตติยภการวิปูลาคาถา, ปฐมสการวิปูลาคาถา, ตติยสการ-

-วิปุลาคาถา และปฐมขการวิปุลาคาถา

๒) **ปັນตฉันท์ ๑๐ พยางค์** มีคาถาที่เป็น อุพาสกคาถา และ อุปัญฐิตาคาถา

๓) **ติฏฐฎาฉันท์ ๑๑ พยางค์** มีคาถาที่เป็น อินทรวิเชียรคาถา, อุเปนทรวิเชียรคาถา, โทธกคาถา, วาโตมมีคาถา และ สวาคตาคาถา

๔) **ขคตฉันท์ ๑๒ พยางค์** มีคาถาที่เป็น วังส์ฎฐคาถา, อินทรวงศคาถา, ลลิตาคาถา, เวสส-เทวีคาถา และกมลาคาถา

๔. ด้านอสังการ

การศึกษาด้านอสังการคือการศึกษาลักการแต่งเสียงและความหมายให้ภาษามีความไพเราะ ตามคัมภีร์สุโพธาลังการ อุทาหรณ์ที่นำมาอ้างอิง เมื่อวิเคราะห์ตามหลักอสังการแล้ว จึงได้อสังการประเภทสัททาลังการ ๕ อย่าง ประกอบด้วย (๑) ปสาทคุณ (๒) มจรตาคคุณ (๓) สมตาคคุณ (๔) สุขุมาลตาคคุณ และ (๕) อตถพยัตตคคุณ

สรุป

การศึกษาบทบาลีพระไตรปิฎกได้อย่างเข้าใจและตรงตามพระประสงค์ของพระพุทธเจ้านั้นต้องศึกษาหลักภาษาในกลุ่มคัมภีร์สัททาวีเสส มี ๔ กลุ่ม ประกอบด้วย ๑) กลุ่มคัมภีร์ที่เป็นไวยากรณ์แสดงหลักภาษา มีคัมภีร์กัจจายนะ เป็นต้น ๒) กลุ่มคัมภีร์พจนานุกรมศัพท์ (นิชฉนฺฑ) มีคัมภีร์อภิธานปทีปิกา เป็นต้น ๓) กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณ์ กฎเกณฑ์วางคำครุและลหุเป็นแบบต่าง ๆ มีคัมภีร์วุตโตทัย เป็นต้น และ ๔) กลุ่มคัมภีร์อสังการ (เกฏฐกะ) มีการตกแต่งเสียงและความหมายให้ภาษามีความไพเราะ มีคัมภีร์สุโพธาลังการ เป็นต้น ในการศึกษาวิเคราะห์บทบาลีนี้ ผู้วิจัยได้เลือกเอาบทบาลีมาศึกษาวิเคราะห์เพียง ๒๐ ศัพท์ ตามหลักคัมภีร์สัททาวีเสสทั้ง ๔ ด้าน คือ ๑) ด้านหลักภาษา คือการแยกแยะให้เห็นที่มาของรูปศัพท์หรือบทบาลี แสดงการประกอบของธาตุ ปัจจัย มี สมย = ส/สม + อิ/เอ/อย/ยา + อ เป็นต้น ๒) ด้านพจนานุกรม มี สมย ศัพท์ ใช้ในความหมาย ๙ อย่าง เป็นต้น ๓) ด้านฉันทลักษณ์ มีอนุฎฐฎาฉันท์ ๘ พยางค์ ที่เป็นปฐมขการวิปุลาคาถา เป็นต้น และ ๔) ด้านอสังการ ๕ อย่าง มีปสาทคุณ เป็นต้น ซึ่งการศึกษากลุ่มคัมภีร์สัททาวีเสสดังกล่าว เป็นการเลือกบทบาลีพระไตรปิฎกมากำหนดเป็นกรณีตัวอย่างในการศึกษาวิเคราะห์ โดยวิเคราะห์การผันแปรรูปศัพท์ ความหมาย ฉันทลักษณ์ และอสังการ อันจะเป็นข้อมูลสำคัญที่จะทำให้เกิดความเข้าใจพุทธพจน์โดยผ่านการศึกษาวิเคราะห์บทบาลีที่เลือกศึกษาวิเคราะห์ดังที่ได้นำเสนอมาแล้ว

ภาคผนวก ข

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑. กิจกรรมด้านการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษา

ในการศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในพระไตรปิฎกครั้งนี้ ได้ทำการศึกษาวิเคราะห์บทบาลีที่นำมาเป็นอุทาหรณ์ในคัมภีร์อภิธานปิทีปิกา ตอน อนนัตถวรรค โดยนำบทบาลีทั้ง ๒๐ บทที่อยู่ในรูปคาถาบ้าง ร้อยแก้วบ้าง มาทำการวิเคราะห์ตามหลักคัมภีร์สหทวิเสส เริ่มตั้งแต่ สมย ศัพท์ในคาถาว่า มหาสมโย ปวนสมิ เทวกายา สมากตา เป็นต้น ซึ่งการวิเคราะห์บทเหล่านี้ จะเป็นตัวอย่างกรณีศึกษาการทำตัวรูปศัพท์ ความหมาย ฉันทลักษณ์ และอสังการ ดังนี้

-ด้านหลักภาษา ได้เลือกบทบาลี ๒๐ บท สำหรับเป็นตัวอย่างในการทำตัวรูปโดยอ้างสูตรกำกับ มี **สมย** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก ส/สม + อิ/เอ/อย/ยา ธาตุ + อ ปัจจัย และ **วณฺณ** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก วณฺณ ธาตุ + อ ปัจจัย เป็นต้น พร้อมอ้างสูตรจากคัมภีร์ กัจจายนะ เป็นต้น เช่น กระบวนการสร้างศัพท์ว่า สมย ดังนี้

ส + อิ

ส + อิ + อ

ส + เอ + อ

ส + อย + อ

สม + อย + อ

สม + อย + อ

สมย

สำเร็จรูปเป็น สมย

ลง อ ปัจจัย

พฤทธิ อิ เป็น เอ

เปลี่ยน เอ เป็น อย

เปลี่ยนนิคคหิต (ิ) เป็น ม

ลบสระหน้า ปกติสระหลัง

นำพยัญชนะประกอบกับสระ นเย ปรี ยุตุเต

สพฺพโต ญฺวตุวา วิ วา

อณฺเณสุ จ

เอ อย

มทา สเร

สรโลโปมาเทสฺปฯ

-ด้านพจนานุกรม ได้เลือกบทบาลี ๒๐ บท ที่มีความหมายหลากหลาย มี **สมย** ศัพท์ มีความหมาย ๙ อย่าง และ **วณฺณ** ศัพท์ มีความหมาย ๑๒ อย่าง เป็นต้น พร้อมอุทาหรณ์ที่มาอ้างอิงในแต่ละความหมายกำกับอยู่ เช่น อุทาหรณ์ของ สมย ศัพท์ว่า

๑. สมวาย แปลว่า ความถึงพร้อมแห่งเหตุ, ความพร้อมเพรียง

อุทาหรณ์: อกาโล โข มาณวก อตฺถิ เม อชฺช เกสชฺชมตฺตา ปีตา อปฺเปวนาม เสวปี อุปฺสงฺกเมยฺยาม กาลณฺจ สมยณฺจ อุปาทาย พ้อหนุม เวลานี้ ไม่เหมาะ วันนี้ อาตมาตีเมียถ่ายเข้าไปแล้ว ถ้ากระไร เอาไว้พุงนี้เถิด เมื่อมีเวลาและมีความพร้อมแล้วอาตมาจะเข้าไปเยี่ยม

-ด้านฉันทลักษณ์ ได้เลือกบทบาลี ๒๐ บท ที่เป็นฉันทลักษณ์ มี **อนุฎฺฐภาฉันท** ๘ **พยางค์** มีคาถาที่เป็น ปัฐยาวัตตคาถา, ปฐมภการวิปุลาคาถา, ตติยนการวิปุลาคาถา, ปฐมภการวิปุลาคาถา, ตติยมการวิปุลาคาถา, ปฐมสการวิปุลาคาถา, ตติยสการวิปุลาคาถา และปฐมชการวิปุลาคาถา เป็นต้น เช่น คาถาที่มี สมย ศัพท์ประกอบด้วย คือ

ทิกฺุเร ธมฺเม จ โย อตฺถโ

อตฺถาภิสฺมยา สีโร

โย จตฺถโ สมฺปรายิกโ

ปณฺทิตฺติ ปุจฺจติ

เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่าปฐยาวัตตคาถา

ครึ่งคาถาแรก							
ค	ม	ย	ค	ค	ม	ช	ค
๒	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๒	๒	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
ทิว	เจ ฌเม	จ โย อตุ	โถ	โย	จตโถ สม	ปรายิ	โก
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ภ	ย	ค	ค	ช	ช	ล
๒	๒ ๑ ๑	๑ ๒ ๒	๒	๒	๑ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๑
อตุ	ถาภิส	มยา ธิ	โร	ปณ	ทิตติ	ปวจจ	ติ

คาถานี้เป็นอนุญจมาณที่ ๘ พยางค์ ประเภท **ปฐยาวัตตคาถา** มี ย ช ย ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ จ โย อตุ (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ ปรายิ (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๕ คือ มยา ธิ (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๖ คือ ปวจจ (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

-ด้านอสังการ ได้เลือกบทบาลี ๒๐ บท ที่เป็นฉันทลักษณ์มาวิเคราะห์ด้านอสังการ ประเภทสัททาลังการ ๕ อย่าง ประกอบด้วย (๑) ปสาทคุณ (๒) มจรตาคคุณ (๓) สมตาคคุณ (๔) สุขุมลตาคคุณ และ (๕) อัดลพยัตติคุณ ของแต่ละคาถา ที่เป็นฉันทประเภทต่าง ๆ เช่น คาถาวา

ทิวเจ ฌเม จ โย อตุโถ โย จตโถ สมปรายิโก
อตุถาภิสมยา ธิโร ปณทิตติ ปวจจติ

ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

(๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทสัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า **ทิวเจ** เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทวิเสสนะว่า ฌเม

คำว่า **จ** เป็นบทนิบาตใช้ในความหมายสมุจจยัตถะ

คำว่า **โย สมปรายิโก** เป็นบทวิเสสนะของ อตุโถ

คำว่า **อตุถาภิสมยา** เป็นบทเหตุ

คำว่า **ธิโร** เป็นประธานวางไว้ใกล้กับกิริยาคุณพากย์ คือ ปวจจติ

คำว่า **ปณทิตติ** ศัพท์ สรุปลงในกิริยาคุณพากย์ คือ ปวจจติ

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

(๒) **มธุรตาคุณ** รสคามีเสียงอ่อนหวาน ในพระคานานี้เป็นพหุสัทติมธุรตาคือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ์ หรือมาตรา (เสียงยาวและสั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **ทิกฺขุเจ ฐมฺเม จ โย อตฺถโ** มีครุ ๗ ตัว คือ ทิกฺ, เจ, ฐม, เม, โย, อต, โถ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๓ ตัว คือ อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ อี, จ, ย, อักษรมูทฐาน ๒ ตัว คือ ฎ, ฐ, อักษรทนต์ฐาน ๔ ตัว คือ ท, ฐ, ต, ถ, อักษรโฏฐฐาน ๒ ตัว คือ ม, ม, อักษรกัณฐतालฐาน ๒ ตัว คือ เอ, เอ และอักษรกัณฐโฏฐฐาน ๒ ตัว คือ โอ, โอ

บาทที่ ๒ ว่า **โย จตฺถโ สฺมปรายิก** มีครุ ๖ ตัว คือ โย, จต, โถ, สฺม, รา, โก อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อ, อ, อ, อา, ก, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ ย, จ, ย, อี, อักษรมูทฐานตัวเดียว คือ ฐ, อักษรทนต์ฐาน ๓ ตัว คือ ต, ถ, ส, อักษรโฏฐฐาน ๒ ตัว คือ ม, ป และอักษรกัณฐโฏฐฐาน ๓ ตัว คือ โอ, โอ, โอ

บาทที่ ๓ ว่า **อตถากิสมยา ธิโร** มีครุ ๕ ตัว คือ อต, ถา, ยา, ธิ, โร อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อ, อา, อ, อ, อา, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ อี, ย, อี, อักษรมูทฐานตัวเดียว คือ ฐ, อักษรทนต์ฐาน ๔ ตัว คือ ต, ถ, ส, ฐ, อักษรโฏฐฐาน ๒ ตัว คือ ฎ, ม และอักษรกัณฐโฏฐฐานตัวเดียว คือ โอ

บาทที่ ๔ ว่า **ปณฺฑิตติ ปุจฺจติ** มีครุ ๖ ตัว คือ ปณ, ติ, ฐ, จ, ติ, ติ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๓ ตัว คือ อ, อ, อ, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ อี, อี, จ, จ, อี, อักษรมูทฐาน ๒ ตัว คือ ญ, ฑ, อักษรทนต์ฐาน ๓ ตัว คือ ต, ต, ต, อักษรโฏฐฐาน ๓ ตัว คือ ป, ป, ุ, อักษรกัณฐโฏฐฐานตัวเดียว คือ โอ และอักษรทนต์ฐานตัวเดียว คือ ฐ

(๓) **สมตาคุณ** รสคามีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมธุสมตาคือมีพยัญชนะเสียงอ่อน (สติดล) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลณัฐสมตาคือมีพยัญชนะเสียงแข็ง (ธนิต) ฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตาคือมีพยัญชนะสติดลและธนิตผสมกัน

บาทที่ ๑ ว่า **ทิกฺขุเจ ฐมฺเม จ โย อตฺถโ** เป็นมิสสกสมตาคือ

บาทที่ ๒ ว่า **โย จตฺถโ สฺมปรายิก** เป็นมิสสกสมตาคือ

บาทที่ ๓ ว่า **อตถากิสมยา ธิโร** เป็นมิสสกสมตาคือ

บาทที่ ๔ ว่า **ปณฺฑิตติ ปุจฺจติ** เป็นเกวลมธุสมตาคือ

คานานี้จัดเป็นมิสสกสมตาคือเพราะประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนและเสียงแข็งผสมกัน คือ มีธนิตอักษรอยู่ ๖ พยางค์ มี **เส, ธ** ใน **ทิกฺขุเจ ฐมฺเม, โถ** ใน **อตฺถโ** ในบาทที่ ๑, มี **โถ** ใน **จตฺถโ** ในบาทที่ ๒, มี **ธา** ใน **อตถากิสมยา, ธิ** ใน **ธิโร** ในบาทที่ ๓ และผสมอยู่กับสติดลอักษรอื่น ๆ ที่มีฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ อักษรกัณฐฐานตัวเดียว คือ ก, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ จ, จ, จ, จ, อักษรมูทฐาน ๓ ตัว คือ ฎ, ญ, ฑ, อักษรทนต์ฐาน ๗ ตัว คือ ท, ต, ต, ต, ต, ต, ต, อักษรโฏฐฐาน ๗ ตัว คือ ม, ม, ม, ป, ม, ป, ป จึงทำให้เกิดความไพเราะ เพราะมีทั้งเสียงอ่อนและแข็งผสมกัน

(๔) **สุขุมลतालาคูณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัททสุขุมลतालาคูณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะสัททิจำนวนมาก, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้าวน ๆ โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือสนธิ, สมาส และ สัณโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี

ข. อัถฐสุขุมลतालาคูณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในกาลานี้เป็น สัททสุขุมลतालาคูณ มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก โดยมีธนิธอักษรอยู่ ๖ พยางค์ มี **เส, ธ** ใน ทิฏฐเส ธมเม, **โถ** ใน อตโถ ในบาทที่ ๑, มี **โถ** ใน จตโถ ในบาทที่ ๒, มี **ถา** ใน อตถาภิสมยา, **ธิ** ใน ธิโร ในบาทที่ ๓ และไม่มีสนธิหรือสัณโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า จตโถ (จ + อตโถ) อตถาภิสมยา (อตถ + อภิสมยา), ปณฺธิโตติ (ปณฺธิโต + อิติ) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมลतालาคูณ

(๕) **อัถฐพยัตติคฺคุณ** รสคำที่มีความหมายชัดเจนโดยศัพท์และเนื้อความ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง เพราะปราศจากพยางค์นิทโทษที่ทำให้บทสับสน ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที คือไม่ใช่ศัพท์ที่ยาก (มีบทสมาสที่ยาว) และมีความหมายหลายนัย มี ๒ ประเภท คือ

ก. สัททอัถฐพยัตติคฺคุณ อัถฐพยัตติคฺคุณโดยศัพท์

ข. อัถฐอัถฐพยัตติคฺคุณ อัถฐพยัตติคฺคุณโดยเนื้อความ

ในกาลานี้เป็น สัททอัถฐพยัตติคฺคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

สถาบันการศึกษาสามารถนำองค์ความรู้และกระบวนการศึกษาวิจัยไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนระดับปริญญาตรี โท เอก ในรายวิชา ภาษาบาลี อภิธาน ฉันทลักษณ์เบื้องต้น และอรรถการบาลีเบื้องต้น ประกอบด้วยสถานศึกษาเหล่านี้ คือ

-มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบانیศึกษาพุทธโฆส นครปฐม และสถาบันการศึกษาอื่น ๆ ที่จัดการเรียนทางด้านพระพุทธศาสนาและภาษาบาลี สามารถนำชุดความรู้ที่เกิดจากการวิจัย คือ คัมภีร์ที่เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์บทบาลี แนวทางการวิเคราะห์บทบาลีในพระไตรปิฎก และบทบาลีในคัมภีร์ อาจารย์ประจำหลักสูตรสามารถนำผลการศึกษามากำหนดเป็นนโยบายในการจัดทำและพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัย

-แม่กองบาลีสนามหลวง และสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีสนามหลวงของคณะสงฆ์ สามารถนำชุดความรู้จากการวิเคราะห์บทบาลีในคัมภีร์หลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมมีคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา เป็นต้น ทั้งนี้กำหนดให้นักเรียนมีการศึกษาวิเคราะห์โดยใช้หลักไวยากรณ์บาลี พจนานุกรมศัพท์บาลี ฉันทลักษณ์ และอรรถการ อันเป็นกลุ่มคัมภีร์สหทวิเสส

-นักวิชาการและบุคคลทั่วไป สามารถนำองค์ความรู้ที่ได้จากการวิเคราะห์บทบาลีพระไตรปิฎก หลักไวยากรณ์บาลี พจนานุกรมศัพท์บาลี ฉันทลักษณ์ และอรรถการนำไปใช้ได้่างถูกต้องไม่ผิดพลาดคลาดเคลื่อน

๒. กิจกรรมด้านวิชาการ

-ปัจจุบันมีปรากฏบทบาลีในพระไตรปิฎกที่แปลกันอยู่หลายสำนวน บางฉบับแปลทับศัพท์ เช่น คำว่า พรหมจริย มีความหมาย ๑๒ อย่าง มี (๑) ทาน ทาน (๒) อปฺปมณฺญา อปฺปมณฺญา-

พรหมวิหารธรรม เป็นต้น ในอุทาหรณ์ของ พรหมจรรย์ ศัพท์ที่หมายถึง ทาน ก็ยังแปลทับศัพท์ว่า พรหมจรรย์ ซึ่งความเป็นจริงควรแปลว่า ทาน ตามที่ท่านได้อธิบายขยายความไว้ให้ ฉะนั้น จึงเป็น ความจำเป็นอย่างยิ่งที่พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนทั่วไปจะต้องทราบความเป็นมาและความสำคัญของบทธาปาลีที่นำมาจากพระไตรปิฎกฉบับบาลี ดังนั้น ในรายงานวิจัยนี้ จึงได้ทำการวิเคราะห์และ วิจัยยับยธาปาลีเหล่านี้ โดยใช้คัมภีร์หลักภาษาจากคัมภีร์สังคหวิเสส มีคัมภีร์ไวยากรณ์ พจนานุกรม วุศโตทัย และสุโพธาลังการเป็นเครื่องมือในการศึกษาวิเคราะห์ดังกล่าว

- มีการพัฒนาทักษะในการวิจัยให้กับนิสิตในระดับปริญญาโท และ เอก ของ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อการเรียนรู้ในมิติที่หลากหลาย เช่น การจัดสัมมนา การอนุรักษ์คัมภีร์บาลีสัททวิเสสเพื่อให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้ตระหนักถึงพระธรรมคำสอน ต่าง ๆ ที่อยู่ในรูปของบทธาปาลีพระไตรปิฎก เมื่อแปลเป็นภาษาไทยแล้ว ผู้สนใจจะได้ศึกษาค้นคว้าง่าย และสะดวกยิ่งขึ้น

- มีการหารือและรับฟังความคิดเห็นและขอเสนอแนะจากพระเถรานุเถระ ผู้บริหาร และบุคลากรของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องของการส่งเสริมพระพุทธศาสนา เพื่อวิเคราะห์หาแนวทางการ อนุรักษ์คัมภีร์บาลีสัททวิเสส โดยเฉพาะในสวนที่เกี่ยวกับบทธาปาลีพระไตรปิฎกให้มีความชัดเจนมาก ยิ่งขึ้น

ภาคผนวก ค

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้
และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุ วัตถุประสงค์	โดยทำให้
๑. ศึกษาประวัติ ความเป็นมา คัมภีร์สหทา วิเสสที่เป็น เครื่องมือศึกษา บาลี พระไตรปิฎก	ทราบถึงประวัติความเป็นมา คัมภีร์บาลีกลุ่มสหทาวิเสสอัน เป็นคัมภีร์พื้นฐานการศึกษา พระไตรปิฎก ทั้ง ๔ ประเภท ๑) กลุ่มคัมภีร์ที่เป็นไวยากรณ์ ๒) กลุ่มคัมภีร์พจนานุกรม ศัพท์ ๓) กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณ์ ๔) กลุ่มคัมภีร์อรรถการ	ข้อที่ ๑	ทำให้ทราบประวัติความเป็นมา ความเป็นมาคัมภีร์บาลีกลุ่มสหทา วิเสสอันเป็นคัมภีร์พื้นฐาน การศึกษาพระไตรปิฎกทั้ง ๔ ประเภท มีคัมภีร์ที่กระจายนะ อภิธาน วุตโตทัย และ สุโพธาลังการ เป็นต้น
๒. ประมวล สาระของ คัมภีร์สหทา วิเสสที่เป็น เครื่องมือศึกษา บาลี พระไตรปิฎก	ทราบถึงคัมภีร์ที่เป็นหลักใน การศึกษาขบพาลี พระไตรปิฎก มีการประมวล สาระเนื้อหาโดยสรุปมี ๔ ประเภท ดังนี้ ๑) กลุ่มคัมภีร์ที่เป็น ไวยากรณ์แสดงหลักภาษา เป็นกลุ่มคัมภีร์ที่แสดง กฎเกณฑ์หลักภาษาบาลีโดยมี ชนิดของสูตรแบบดั้งเดิมอยู่ ๖ ประเภท และคัมภีร์ไวยากรณ์ที่สมบูรณ์ แบบนั้นมีองค์ประกอบสำคัญ ๓ อย่าง ๒) กลุ่มคัมภีร์พจนานุกรม ศัพท์ เป็นแหล่งรวมของ คำศัพท์ต่าง ๆ แบ่งออกเป็น ๓ กัณฑ์ ๓) กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณ์	ข้อที่ ๒	ทำให้ทราบถึงสาระเนื้อหา โดยสรุปมี ๔ ประเภท ดังนี้ ๑) กลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์ มีชนิดของสูตร ๖ ประเภท คือ (๑) สันญาสูตร (๒) ปริ ภาสาสูตร (๓) วิธิสสูตร (๔) นิยมสูตร (๕) อติเทศ สูตร (๖) อธิการสูตร และมี องค์ประกอบของแต่ละสูตร ๓ อย่าง คือ (๑) สูตร (๒) วุตติ (๓) อุทาหรณ์ ๒) กลุ่มคัมภีร์ พจนานุกรมศัพท์ มี ๓ กัณฑ์ใหญ่ คือ (๑) สัคค กัณฑ์ (๒) ภูกัณฑ์ (๓) สามัญญกัณฑ์ มีจำนวน ๑,๒๒๑ คำ ๓) กลุ่มคัมภีร์ฉันท ลักษณ์ มีคำกาแสดงไว้

	<p>เนื้อหาที่เป็นหลักในคัมภีร์ วุดโตทัย มีคาถาแสดงไว้ ๑๐๘ ชนิดกับฉันท์ ๑๗ ประเภท ซึ่งข้อความส่วนใหญ่ ในคัมภีร์เป็นทั้งสูตรและ อุทาหรณ์ในคาถาเดียวกันมี คาถาทั้งหมด ๑๓๗ บท แสดง หลักการประพันธ์ประเภท ร้อยกรองที่เรียกว่า ปัชชะ ประกอบด้วยคาถา ๒ ประเภท</p> <p>๔) กลุ่มคัมภีร์อสังการ มี เนื้อหาของคัมภีร์ประกอบ ด้วยหลักการตกแต่งภาษา เพื่อให้ไพเราะชวนให้น่าฟัง เสนาะโสตทั้งอรรถและ พยัญชนะ จำแนกออกเป็น ๓ ประเภท อสังการ หมายถึง เครื่องตกแต่งบทประพันธ์ จำแนกเป็น ๒ ประเภท</p>		<p>๑๐๘ ชนิดกับฉันท์ ๑๗ ประเภท ข้อความส่วนใหญ่ ในคัมภีร์เป็นทั้งสูตรและ อุทาหรณ์ในคาถาเดียวกัน แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) มาตรการพฤติ คือ คาถาที่ นับมาตรา มีทั้งหมด ๒๖ คาถา (๒) วรรณพฤติ คือ คาถาที่นับพยางค์ มีทั้งหมด ๘๒ คาถา</p> <p>๔) กลุ่มคัมภีร์อสังการ จำแนกเนื้อหาออกเป็น ๓ ประเภท คือ (๑) ปัชชะ ร้อย กรอง หรือคาถา (๒) ศัชชะ ร้อยแก้ว ความเรียง เรียกว่า จุนณียะบ้างที่ไม่มีคาถา (๓) วิมิสสะ บทประพันธ์ ผสมกันทั้งร้อยกรองและ ร้อยแก้ว อสังการจำแนก เป็น ๒ ประเภท โดยถือเอา ศัพท์และความหมายของ ศัพท์เป็นเกณฑ์ คือ (๑) สัททาลังการ การ ตกแต่งเสียง (๒) อรรถาลัง การ การตกแต่งความหมาย</p>
<p>๓. ศึกษา ลักษณะภาษา บทบาลี ในอเนกัตถวรรค ที่ปรากฏใน คัมภีร์นิฆนฺต</p>	<p>ทราบถึงลักษณะภาษาบท บาลีในอเนกัตถวรรคที่ปรากฏ ในคัมภีร์นิฆนฺต คือคัมภีร์ อภิธาน เฉพาะ ตอนอเนกัตถวรรค มีจำนวน ๓๕๙ คาถา เป็นวรรคที่ รวบรวมคำศัพท์ที่มี ความหมายหลายอย่างมี จำนวนทั้งสิ้น ๘๓๐ ศัพท์ เริ่ม ตั้งแต่ สมย ศัพท์จนถึงอาตา ปะศัพท์ แต่ในการศึกษา</p>	<p>ข้อที่ ๓</p>	<p>ทำให้ทราบถึงลักษณะภาษา บทบาลีในอเนกัตถวรรค ตามหลักคัมภีร์สัททวิเสส ทั้ง ๔ ด้าน คือ</p> <p>๑) ด้านหลักภาษา คือ การแยกแยะให้เห็นที่มาของ รูปศัพท์ แสดงการประกอบ ของธาตุ ปัจจัย มี สมย = ส/สม + อิ/เอ/อย/ยา + อ เป็นต้น</p> <p>๒) ด้านพจนานุกรม มี</p>

	<p>วิเคราะห์บทบาทสื่อนี้ เลือกมา ศึกษาวิเคราะห์เพียง ๒๐ ศัพท์ ประกอบด้วย ๑) สมย ๒) วณณ ๓) อุโปสถ ๔) จกุก ๕) พุทธมจริย ๖) ธมม ๗) อตถ ๘) คุณ ๙) ภูต ๑๐) สาธุ ๑๑) สุต ๑๒) กปุป ๑๓) สจจ ๑๔) โพธิ ๑๕) ปท ๑๖) ไปกขร ๑๗) เนกขम्म ๑๘) สนต ๑๙) อคค และ ๒๐) โสต ศัพท์ โดยศึกษาตาม หลักคัมภีร์สหททวิเสสมีด้าน หลักภาษา ด้านพจนานุกรม ด้านฉันทลักษณ์ และด้าน อรรถาธิบาย</p>		<p>สมย ศัพท์ ใช้ในความหมาย ๙ อย่าง เป็นต้น ๓) ด้านฉันทลักษณ์ มี อนุสุภาษิต ๘ พยางค์ ที่ เป็นปฐมภการวิปุลาคาถา เป็นต้น ๔) ด้านอรรถาธิบาย ๕ อย่าง มีปสาทคุณ เป็นต้น</p>
<p>๔. ข้อเสนอแนะ อื่น</p>	<p>ทราบถึงแนวทางการ พัฒนาการเรียนรู้ด้านคัมภีร์ บาลีสหททวิเสส อันเป็นข้อมูล ที่จำเป็นต่อการวิจัย</p>	<p>ข้อที่ ๓</p>	<p>ทำให้ได้ข้อเสนอแนะต่อ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการ จัดการเรียนรู้คัมภีร์บาลี สหททวิเสสอันเป็นมรดกทาง พระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับ คัมภีร์พื้นฐานการศึกษาบาลี พระไตรปิฎกที่สำคัญยิ่ง พระโบราณจารย์จึงกล่าว ว่าเป็นคัมภีร์คู่บารมี พระไตรปิฎกและรักษา พระไตรปิฎกไว้</p>
<p>๕. รายงานฉบับ สมบูรณ์</p>	<p>ได้รายงานฉบับสมบูรณ์ที่ สามารถตอบวัตถุประสงค์ของ โครงการวิจัยทั้ง ๓ ข้อ คือ ๑. เพื่อศึกษาประวัติความเป็น มาคัมภีร์สหททวิเสสที่เป็น เครื่องมือศึกษาบาลี พระไตรปิฎก ๒. เพื่อประมวลสาระของ คัมภีร์สหททวิเสสที่เป็น เครื่องมือศึกษาบาลี</p>	<p>ข้อ ๑-๒-๓</p>	<p>ได้รายงานการวิจัยที่มีคุณค่า สามารถตอบวัตถุประสงค์ ของการวิจัยและการส่งเสริม การจัดการเรียนรู้คัมภีร์ บาลีสหททวิเสสอันเป็น มรดกทางพระพุทธศาสนาที่ เกี่ยวข้องกับคัมภีร์พื้นฐาน การศึกษาบาลีพระไตรปิฎก</p>

	พระไตรปิฎก ๓. เพื่อศึกษาลักษณะภาษา บทบาลีในอเนกัตถวรรคที่ ปรากฏในคัมภีร์นิฆนฺต		
--	---	--	--

ภาคผนวก ง

แบบสรุปโครงการวิจัย

สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สัญญาเลขที่	ว.๑๕๘ / ๒๕๖๐ MCU RS 610760158
ชื่อโครงการ	ศึกษาวิเคราะห์บทบาทสรีนพระไตรปิฎก ตามแนวคัมภีร์สหททาวิเสส
หัวหน้าโครงการ	พระมหาโกมล กมโล อาจารย์ประจำ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาศีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม โทรศัพท์ ๐๙๓-๒๙๒๖๙๔๑ Email : Pali.2015Kamaro@gmail.com

ความเป็นมาและความสำคัญ

หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อสมัยพุทธกาลมีคำเรียกหลายประการ เช่น พรหมจรรย์ ตอนส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนาครั้งแรก พระพุทธเจ้าตรัสถึงพรหมจรรย์ มีปรากฏว่า มุตตาหิ ภิกขเว สพพปาเสหิ เย ทิพพา เย จ มานุสา ตุมเหปิ ภิกขเว มุตตา สพพปาเสหิ เย ทิพพา เย จ มานุสา จรต ภิกขเว จาริกิ พุชชนทิตาย พุชชนสุชาย โลกานุกมปาย อตถาย ทิตาย สุขาย เทวมนุสสานิ มา เอเคน เทว อคมิตถ เทเสถ ภิกขเว ธมมิ อาทิกถยานิ มชเณกถยานิ ปริโยสานกถยานิ สาทถิ สพพณชนิ เกวลปริปุณณิ ปริสุทธี **พรหมจรรย์** ปกาเสถ ภิกขุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกขุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วน ตรัสเรียกว่า สาสนะ ตอนประทานโอวาทปาติโมกข์แก่พระสงฆ์ ๑,๒๕๐ องค์ ดังพระพุทธพจน์ว่า

สหพพปาปสส อกรรมิ กุสลสสุปสมปทา

สจิตตปริโยทปนนิ เอตํ พุทธานสาสนนิ

การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว
นี่คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

และตรัสเรียกว่าธรรมวินัย มีปรากฏว่า โย โว อานนท มया **ธมโม จ วินโย จ** เทสิโต ปญตโต โส โว มมจเจเนน สตถา ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไปแล้วก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทรงใช้ภาษามคธประกาศพระพุทธพจน์ คือพระไตรปิฎก พระไตรปิฎกเป็นหลักฐานขั้นต้นบรรจุหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าและพระสาวกองค์สำคัญ โดยพระอรหันตสาวกทั้งหลายมีพระมหากัสสปเถระเป็นต้นได้รวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่ ดุจเดียวกับตะกร้าอันเป็นภาชนะสำหรับใส่ของต่าง ๆ ไว้ พระไตรปิฎกเป็นที่ประมวลพระพุทธพจน์และเป็นที่ยอมรับไว้ซึ่งหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า เรียกว่า นวังกัสตฤศาสน

พระพุทฺทพจนฺ์ว่าตามสภาวะของธรรมตามที่ปรากฏแล้ว เป็นธรรมที่ละเอียดลึกซึ้งเข้าใจได้ยาก มีหลักฐานปรากฏว่า อธิคโต โข มยายํ ธมฺโม คมภีโร พุทฺทโส ทุรฺนุโพโธ สนฺโต ปณฺโฑ อตฺถกาวจโร นิบุโณ ปณฺชิตเวทนีโย ธรรมที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรก ละเอียด บัณฑิตจึงจะรู้ได้ ดังนั้น พระบูรพาจารย์เริ่มตั้งแต่พระอรธกถาจารย์ผู้รู้รณะและพยัญชนะของพระพุทฺทพจนฺ์ ได้อธิบายพระพุทฺทพจนฺ์ที่เป็นบาลีพระไตรปิฎก ในส่วนที่ยากให้เข้าใจง่ายขึ้นสำหรับผู้เริ่มศึกษา จึงมีคัมภีร์อธิบายพระพุทฺทพจนฺ์หลังสมัยพุทฺทกาล เพิ่มขึ้นอีกมากมาย จัดเป็นลำดับคัมภีร์ทางพระพุทฺทศาสนา คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุ-ฎีกา ทีปนี ปกรณ์วิเสส และสัททวิเสส คัมภีร์เหล่านี้ เป็นคัมภีร์อธิบายพระพุทฺทพจนฺ์ทั้งรูปศัพท์ ของประโยค หลักไวยากรณ์ และสภาวะธรรม ตลอดถึงเรื่องราวต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจ พระพุทฺทพจนฺ์ได้อย่างถูกต้องตรงตามพุทฺทประสงค์ คัมภีร์เหล่านี้ถูกบันทึกไว้ด้วย ภาษามคธ ปัจจุบันเรียกกันว่า ภาษาบาลี

ภาษาบาลี เป็นภาษาที่ชาวบ้านแคว้นมคธใช้พูดกันในชีวิตประจำวัน เมื่อสมัยพุทฺทกาล และเป็นภาษาที่พระพุทฺทเจ้าทรงใช้ประกาศศาสนาตามที่พระพุทฺทโฆษาจารย์กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทฺธิ มรรคว่า ธมฺมนิรุตฺตติสฺสณฺณิตาย สภวานิรุตฺตติยา มาคธิกาย สพุทฺทสตฺตานิ มุลภาษาสย ฯ ด้วยภาษามคธอันเป็นภาษาดั้งเดิมของสรรพสัตว์ทั้งหลายที่ใช้พูดกันตามปกติเป็นที่รู้จักกันว่า พระชินเจ้าทรงใช้ประกาศพระธรรม ฯ

คำว่า บาลี ตามความเห็นของอาจารย์บางท่านว่า มาจากรากศัพท์เดียวกัน คือ ปา ธาตุ + หิ ปัจจัย มีรูปวิเคราะหฺว่า ปาติ รกฺขตีติ ปาหิ หมายถึงบันทึกรักษาหลักธรรมคำสอนของพระพุทฺทเจ้าไว้

รูปวิเคราะหฺที่พระฎีกาจารย์ขยายความในสมันตปาสาทิกาของพระพุทฺทโฆษาจารย์ มีว่า **อตถํ ปาติ รกฺขตีติ ปาลี ปาโต ลีติ โมคฺคฺลฺลานฺนสฺสฺเตน ลิปฺปจฺจโย ฯ ปาลียํ อาคโต นโย ปาลินโย ปาลินยสฺส อนุรูปา ปาลินยานุรูปา** แปลว่า เรียกว่า เป็นบาลี เพราะคงไว้คือรักษาไว้ซึ่งเนื้อความ (พระพุทฺทพจนฺ์) ลง ลี ปัจจัย ด้วยสูตรในคัมภีร์ไวยากรณ์โมคคฺลฺลานฺนสฺสฺเตนว่า ปาโต ลี (ลง ลี ปัจจัย หลัง ปา ธาตุ) นัยที่มาในคัมภีร์บาลี เรียกว่า ปาลินยฺ ถาที่เข้ากันได้กับปาลินยฺ ชื่อว่า ปาลินยานุรูป

ภาษาบาลีเป็นภาษาบันทึกรักษาหลักธรรมคำสอนของพระพุทฺทเจ้าในรูปคัมภีร์พระไตรปิฎก หรือคัมภีร์ระดับรอง ๆ ลงมา เช่น อรรถกถา ฎีกา เป็นต้น ดังนั้น ผู้จะศึกษาบาลีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ฯลฯ จำเป็นจะต้องศึกษาภาษาบาลีให้เข้าใจอย่างละเอียดลึกซึ้งก่อน การศึกษาหลักภาษาบาลีระดับธรรมดาก็ว่ายังไม่เพียงพอที่จะศึกษาพระไตรปิฎกในเชิงวิเคราะหฺ วิจัยได้ แต่ต้องเป็นการศึกษาหลักภาษาบาลีที่มีอยู่ในกลุ่มคัมภีร์สัททวิเสส ๔ กลุ่ม อันเป็นคัมภีร์ที่ช่วยให้เกิดความเข้าใจในการศึกษาบาลีพระไตรปิฎก

คำว่า สัททวิเสส คือ กลุ่มคัมภีร์หลักภาษาบาลีที่เป็นเครื่องมือในการศึกษาและวินิจฉัยข้ออรรถข้อธรรมในบาลีพระไตรปิฎก ปัจจุบันในหอสมุดแห่งชาติมีบัญชีรายชื่อกลุ่มคัมภีร์สัททวิเสส ๑๕๓ คัมภีร์ เมื่อรวมกลุ่มคัมภีร์ทั้งหมดที่เป็นอุปการะในการศึกษาบาลีพระไตรปิฎก จัดเป็นคัมภีร์สัททวิเสส มี ๔ กลุ่ม คือ

๑. กลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์ เป็นคัมภีร์ประเภทที่แสดงหลักภาษาบาลี โดยกล่าวถึงรากศัพท์, วิธีสำเร็จรูป, การเปลี่ยนแปลงศัพท์ ฯลฯ แบ่งเป็น ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มคัมภีร์กัจจายนะ, กลุ่ม

คัมภีร์โมคคัลลภาวะ และกลุ่มคัมภีร์สัททวินิติ

๒. กลุ่มคัมภีร์นิชัณฑุ เป็นคัมภีร์ประเภทพจนานุกรมหรือพจนานุกรมศัพท์ภาษาบาลี เช่น คัมภีร์อภิธาน, คัมภีร์เอกักรโกสะ เป็นต้น

๓. กลุ่มคัมภีร์ฉันท เป็นคัมภีร์ประเภทที่แสดงกฎเกณฑ์ วิธีร้อยกรองภาษาบาลี เช่น วุตโตทัย, ฉันทโฆมัญชรี เป็นต้น

๔. กลุ่มคัมภีร์กฎุภา เป็นคัมภีร์ประเภทที่แสดงกลวิธีการแต่งภาษาบาลีให้ได้อรุณรส และสละสลวยทั้งร้อยแก้วร้อยกรอง เช่น สุโพธาลังการ เป็นต้น

บุคคลผู้ศึกษากลุ่มคัมภีร์สัททวินิตวิเสสจนแตกฉานดีแล้ว เมื่อได้ศึกษาบาลีพระไตรปิฎกจะ ไม่มีความอึดอัดสงสัยในบทบาลี จะมีแต่ความปลอดโปร่งโล่งใจเกิดความเพลิดเพลินดื่มด่ำในรสพระ สัทธรรมเหมือนท่องเที่ยวไปในอุทยานที่ดารดาษด้วยไม้ดอกนานาพรรณ ฉะนั้น พระโบราณจารย์ จึงกล่าวว่า คัมภีร์สัททวินิตวิเสสเป็นคัมภีร์คู่บารมีพระไตรปิฎก เห็นได้จากสูตรที่ ๕๒ ของคัมภีร์ กัจจายนะว่า **ชินวจนยุดต์ ทิ** สูตรที่แสดงต่อไปนี้ สมควรต่อพระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ชนะมารทั้ง ๕ เท่านั้น

การศึกษาคัมภีร์สัททวินิตวิเสส นับเป็นกระบวนการที่มีความสำคัญยิ่งต่อการศึกษาภาษา โดยเฉพาะภาษาโบราณ เช่น ภาษาบาลี, ภาษาสันสกฤต นักปราชญ์ในพระพุทธศาสนา มักสอนว่าผู้ ที่ไม่รู้ไวยากรณ์ก็คือผู้ไม่รู้หนังสือ ดังนั้น นักปราชญ์ทั้งหลายได้ให้ความสำคัญต่อวิชาไวยากรณ์มาก แม้แต่พระพุทธเจ้าก็ยังตรัสถึงความสำคัญของหลักไวยากรณ์ไว้ในพระไตรปิฎกดังมีปรากฏว่า **เทว เม ภิกขเว ธมมา สทธรรมสส สมโสมสย อนตรธานาย ส่วตตุนติ. กตเม เทว. นิกขิตตถจ ปทพยญชน อตโถ จ ทุนนีโต. ทุนนิกขิตตสส ภิกขเว ปทพยญชนสส อตโถปิ ทุนนโย โหติ. อิเม โข ภิกขเว เทว ธมมา สทธรรมสส สมโสมสย อนตรธานาย ส่วตตุนติ** ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ ประการนี้ ย่อมเป็นไป เพื่อความเสื่อมสูญหายไปแห่งสัทธรรม ธรรม ๒ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. บทพญญชนะที่สืบทอดกันมาไม่ดี ๒. อรรถที่สืบทอดขยายความไม่ดี แม้อรรถแห่งบทพญญชนะ ที่ตั้งไว้ไม่ดี ก็ชื่อว่าเป็นการสืบทอดขยายความไม่ดี ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ ประการนี้แล ย่อมเป็นไป เพื่อความเสื่อมสูญหายไปแห่งสัทธรรม

พระพุทธดำรัสนี้ชี้ให้เห็นว่าการศึกษากลุ่มคัมภีร์สัททวินิตวิเสสนั้น เป็นสิ่งที่จำเป็นมาก เพราะการที่จะเข้าใจพระไตรปิฎกอันลึกซึ้งสมบูรณ์ด้วยอรรถและงดงามด้วยภาษานั้น เบื้องต้น จะต้องอาศัยคัมภีร์ไวยากรณ์เป็นกุญแจไขเข้าไป จากนั้น จึงค่อยทำการศึกษาค้นคว้านานานะที่เป็นแก่นธรรมต่อไป

คัมภีร์อภิธานเป็นหนึ่งในกลุ่มคัมภีร์สัททวินิตวิเสสที่แสดงบทบาลีไว้มากมายโดยรวมแล้วจะมีเนื้อหาแบ่งเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ

๑. กลุ่มคำที่มีศัพท์เดียวแต่มีความหมายหลากหลาย เช่น สมย, ปท, พรหมจริย, ธมม, อตถ, รส และ สนต เป็นต้น

๒. กลุ่มคำที่มีความหมายอย่างเดียวกัน แต่มีหลายศัพท์ เช่น พระนามพระพุทธเจ้า, นิพพาน, ดวงอาทิตย์, ดวงจันทร์, บุญ, บาป, สัตว์, คำพูด, นักปราชญ์, พระราชา, ทองคำ, คณะ และ น้ำ เป็นต้น

ด้วยเหตุที่คำศัพท์ภาษาบาลีมีความหลากหลายทั้งด้านความหมายและคำศัพท์ที่ใช้

จำเป็นต้องมีกลุ่มคัมภีร์ที่เป็นเครื่องมือในการศึกษาบาลีพระไตรปิฎกอย่างกลุ่มคัมภีร์สัททวิเสสที่จะช่วยในการกำหนดความหมายของคำศัพท์ในเนื้อความนั้น ๆ ได้อย่างถูกต้อง ดังอุทาหรณ์ที่ยกขึ้นมาแสดงพอเป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์ต่อไป คือ

๑. **สมัย** ศัพท์ในบทบาลีว่า สมมา มานาภิสมยา อนตมกาสิ ทุกขสส แปลว่า ได้ทำที่สุดแห่งทุกข์ **เพราะรู้แจ้งมานะได้โดยชอบ** ส่วนในคัมภีร์อภิธาน ท่านได้กล่าวถึงความหมายของสมัยศัพท์ ในคาถาที่ ๗๗๘ ว่า

สมัย สมวาเย จ สมุเท การณ ขณ

ปฏิเวธ ลียา กาลे ปหานे लग्गिสิ

สมัยศัพท์ มีความหมาย ๙ อย่าง คือ (๑) สมวาย ความถึงพร้อมแห่งเหตุ (๒) สมุท หมู่-คณะ (๓) การณ เหตุ (๔) ขณ ขณะ-โอกาส (๕) ปฏิเวธ การแทงตลอด (๖) กาล กาลเวลา (๗) ปหาน การละ (๘) लग्गิ การได้ (๙) ทิฏ्ฐิ ลัทธิ

คัมภีร์อภิธานปทีปิกาสุจิจิบายไว้ว่า สมมา มานาภิสมยา อนตมกาสิ ทุกขสสาตีอาทิสู ปหานे. โดยได้ยกอุทาหรณ์ของสมัยศัพท์ที่ใช้ในความหมายของปหาน-การละ ว่า สมมา มานาภิสมยา อนตมกาสิ ทุกขสส ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ **เพราะละมานะได้โดยชอบ**

๒. **พหุมาจริย** ศัพท์ในบทบาลีว่า ตัม เม วตัม ตัม ปน พหุมาจริยํ ตสส สุจिณณสส อัย วิปาโก แปลว่า ทานที่ได้ถวายด้วยความเคารพนั้นเป็นวัตรของเรา และการสมทานวัตรนั้นเป็นพหุมาจริยของเรา **นี่เป็นผลแห่งวัตรและพหุมาจริยนั้นที่เราประพฤติดีแล้ว** ส่วนในคัมภีร์อภิธาน ท่านได้กล่าวถึงความหมายของ พหุมาจริย ศัพท์ ในคาถาที่ ๗๘๓ ว่า

ทานสมิ พหุมาจริยํ อปฺปมณฺญาสุ สาสเน

เมถุนารตฺติยํ เวยฺยา-

ปญฺจสีลาริยมคฺโค- วจฺเจ สทฺหารตฺถุจฺจियํ

โปสถฺงคฺริตฺติสุ จ

พหุมาจริยศัพท์ มีความหมาย ๑๐ อย่าง คือ (๑) ทาน ทาน (๒) อปฺปมณฺญา อปฺปมณฺญา-พหุมาจริยธรรม (๓) สาสเน พระศาสนา (๔) เมถุนารตฺติ การงดเว้นจากเมถุน (๕) เวยฺยาวจฺเจ การช่วยชวนชวน (๖) สทฺหารตฺถุจฺจิ ความพอใจยินดีในภรรยาตน (๗) ปญฺจสีล สีล ๕ (๘) อริยมคฺค อริยมรรค (๙) อฺโปสถฺงคฺค องค์กร (๑๐) ธิติ ความเพียร

คัมภีร์อภิธานปทีปิกาสุจิจิบายไว้ว่า พหุมาจริยสทฺโห. ตัม เม วตัม ตัม ปน พหุมาจริยํ ตสส สุจิณณสส อัย วิปาโกติ อิมสมิ วิธูรปณฺชิตฺตชาตเก ทานสมิ อาคโต โดยได้ยกอุทาหรณ์ของพหุมาจริยศัพท์ในความหมายของทาน-ทาน ว่า ตัม เม วตัม ตัม ปน พหุมาจริยํ ตสส สุจิณณสส อัย วิปาโก นั้นเป็นวัตรของเรา นั้นเป็นทานของเรา **นี่เป็นวิบากแห่งวัตรและทานนั้น อันเราประพฤติดีแล้วนั้น**

๓. **ปท** ศัพท์ในบทบาลีว่า ปมาโท มจฺจโน ปทํ แปลว่า ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย ส่วนในคัมภีร์อภิธาน ท่านได้กล่าวถึงความหมายของ ปท ศัพท์ ในคาถาที่ ๘๑๙ ว่า

ปทํ ฐาเน ปริตฺตาณเ นินฺพพานมฺหิ จ การณ

สทฺเท วตฺถุมฺหิ โภจฺจาสเ ปาเท ตลลณฺณเน มตฺ.

บทศัพท์ มีความหมาย ๙ อย่าง คือ (๑) **ฐาน** ที่ตั้ง (๒) **ปริตตาม** การ
 คุ่มครอง (๓) **นิพพาน** นิพพาน (๔) **การณ** เหตุ (๕) **สทท** ศัพท์ (๖) **วัตถุ**
 สิ่งของ (๗) **โกฏฐาส** ส่วน (๘) **ปาท** เท้า

คัมภีร์อภิธานวรรณนาอธิบายอุทาหรณ์ของบทศัพท์ที่ใช้ในความหมายของ**การณ**-เหตุ
 ว่า **ปมาโท มจฺจุโน ปทํ** ความประมาทเป็นเหตุแห่งความตาย

จากบทบาลีที่ยกขึ้นมาเป็นอุทาหรณ์แสดงอ้างให้เห็นนั้น เราจะเห็นความสำคัญของ
 คัมภีร์กลุ่มสหทาวีเสสที่ช่วยให้เกิดความกระจ่างในการตัดสินใจความหมายของคำศัพท์ที่มีความหมาย
 หลายอย่าง

บทบาลีในพระไตรปิฎกทั้ง ๓ บท คือ มานาภิสมยา, พรหมจริย และ ปทํ นอกจากนี้จะ
 พิจารณาความถูกต้องตามที่ปรากฏในบาลีพระไตรปิฎกแล้ว ต้องใช้กลุ่มคัมภีร์สหทาวีเสส คือ หลัก
 ภาษาจากกลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์ หลักฉันทลักษณ์จากคัมภีร์วุตโตทัย และความหมายของบทจาก
 คัมภีร์อภิธานเป็นเครื่องมือในการวินิจฉัยและพิจารณาความถูกต้อง

ด้วยความสำคัญของการศึกษากลุ่มคัมภีร์สหทาวีเสสดังกล่าว ผู้วิจัยเห็นความจำเป็นใน
 การศึกษาประมวลความรู้กลุ่มคัมภีร์เครื่องมือก่อนการศึกษาบาลีพระไตรปิฎก และเลือกบทบาลี
 พระไตรปิฎกเพื่อกำหนดเป็นกรณีตัวอย่างในการศึกษาวิเคราะห์ทั้งรูปศัพท์และความหมายมา
 กำหนดเป็นประเด็นปัญหาเพื่อวิเคราะห์ข้อมูลปัจจัยด้านคัมภีร์ที่ส่งผลต่อการศึกษาวิเคราะห์บท
 บาลีในพระไตรปิฎกโดยทำการวิเคราะห์ความหมายของบท อาศัยความหมายที่ปรากฏในคัมภีร์
 อรรถกถา ฎีกา อภิธานและคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์การผันแปรรูปศัพท์โดยอาศัยกลุ่ม
 คัมภีร์ไวยากรณ์ และหากข้อความที่คัดเลือกวิเคราะห์เป็นฉันทลักษณ์ ก็จะทำการวิเคราะห์โดย
 อาศัยคัมภีร์วุตโตทัย อันจะเป็นข้อมูลสำคัญในการพัฒนาการศึกษาภาษาบาลีของพุทธศาสนิกชน
 คนไทยและสังคมโลกต่อไป

วัตถุประสงค์โครงการ

๑. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาคัมภีร์สหทาวีเสสที่เป็นเครื่องมือศึกษาบาลี
 พระไตรปิฎก
๒. เพื่อประมวลสาระของคัมภีร์สหทาวีเสสที่เป็นเครื่องมือศึกษาบาลีพระไตรปิฎก
๓. เพื่อศึกษาลักษณะภาษาบทบาลีในอเนกัตถวรรคที่ปรากฏในคัมภีร์นิฆนฺฑุ

ผลการวิจัย

จากการวิจัยเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในพระไตรปิฎก ตามแนวคัมภีร์สหทาวีเสส
 ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้คือ ๑. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาคัมภีร์สหทาวีเสสที่เป็นเครื่องมือศึกษา
 บาลีพระไตรปิฎก ๒. เพื่อประมวลสาระของคัมภีร์สหทาวีเสสที่เป็นเครื่องมือศึกษาบาลีพระไตรปิฎก
 ๓. เพื่อศึกษาลักษณะภาษาบทบาลีในอเนกัตถวรรคที่ปรากฏในคัมภีร์นิฆนฺฑุ สามารถสรุป
 ผลการวิจัยได้ดังนี้

๑. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาคัมภีร์สหทาวีเสสที่เป็นเครื่องมือศึกษาบาลี
 พระไตรปิฎก

ทำให้ทราบได้ว่า ประวัติความเป็นมาคัมภีร์บาลีกลุ่มสหทาวีเสสอันเป็นคัมภีร์พื้นฐาน

การศึกษาพระไตรปิฎก จำเป็นต้องศึกษาหลักภาษาให้เข้าใจอย่างละเอียดลึกซึ้งตามคัมภีร์หลัก กลุ่มสัททวิเสสให้ครบถ้วนเสียก่อน คำว่า สัททวิเสส แปลว่า ไวยากรณ์พิเศษ คือ กลุ่มไวยากรณ์ ภาษาบาลีที่เป็นหลักสำคัญในการศึกษาเรียนรู้และวินิจฉัยคัมภีร์หลักธรรมในพระไตรปิฎก ความจริง ชื่อว่า สัททวิเสส คือกลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์เป็นหลัก แต่ยังมีคัมภีร์อื่นที่ว่าด้วยหลักภาษาซึ่งไม่จัดเป็นไวยากรณ์ เมื่อรวมกลุ่มคัมภีร์ทั้งหมดที่เป็นหลักในการศึกษาพระไตรปิฎก อาจแบ่งออกได้ ๔ ประเภท คือ

- ๑) กลุ่มคัมภีร์ที่เป็นไวยากรณ์แสดงหลักภาษา มีคัมภีร์กัจจายนะ เป็นต้น
- ๒) กลุ่มคัมภีร์พจนานุกรมศัพท์ (นิชฌนฺฑ) มีคัมภีร์อริธานปทีปิกา เป็นต้น
- ๓) กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณ์ กฎเกณฑ์วางคำครุและลหุเป็นแบบต่าง ๆ มีคัมภีร์วุดโตทัย ฉันทโหมณฺขรี เป็นต้น
- ๔) กลุ่มคัมภีร์อสังการ (เกฏฺฐกะ) มีการตกแต่งเสียงและความหมายให้ภาษามีความไพเราะ มีคัมภีร์สุโพธาสังการ เป็นต้น

๒. เพื่อประมวลสาระของคัมภีร์สัททวิเสสที่เป็นเครื่องมือศึกษาบาลีพระไตรปิฎก

ทำให้ทราบได้ว่า จากข้อมูลการประมวลสาระเนื้อหาคัมภีร์บาลีกลุ่มสัททวิเสส ซึ่งมีเนื้อหาสรุปได้ดังนี้

๑) **กลุ่มคัมภีร์ที่เป็นไวยากรณ์แสดงหลักภาษา** มีคัมภีร์กัจจายนะ เป็นต้น คือ คัมภีร์หลักภาษาหรือคัมภีร์กลุ่มไวยากรณ์เป็นกลุ่มคัมภีร์พื้นฐานที่สำคัญที่สุดของกระบวนการศึกษา บทบาลีพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา โยชนา เป็นต้น เป็นกลุ่มคัมภีร์สัททวิเสสที่แสดงกฎเกณฑ์หลักภาษาบาลีเริ่มตั้งแต่ชนิดของสูตร คือคัมภีร์บาลีไวยากรณ์แบบดั้งเดิม โดยทั่วไปใช้สูตรอธิบายลักษณะทางไวยากรณ์อยู่ ๖ ประเภท คือ สัญญาสูตร ปริภาสาสูตร วิธิสฺสูตร นิยมสูตร อติเทสสูตร และอธิการ

โดยทั่วไปแล้ว การเขียนไวยากรณ์ที่สมบูรณ์แบบนั้นมืองค์ประกอบสำคัญ ๓ ประการ คือ

- (๑.๑) **สูตร** แสดงกฎหรือข้อบังคับทางไวยากรณ์
- (๑.๒) **วุดติ** ข้อความอธิบายขยายความหมายของสูตรที่ได้ตั้งไว้ให้สมบูรณ์ขึ้น
- (๑.๓) **อุทาหรณ์** ตัวอย่างที่นำมาอ้างอิงให้สมเหตุสมผลกับกฎที่ได้ตั้งไว้ ซึ่งตัวอย่าง ดังกล่าวมักนำมาจากพระไตรปิฎกเป็นหลัก

๒) **กลุ่มคัมภีร์พจนานุกรมศัพท์ (นิชฌนฺฑ)** มีคัมภีร์อริธานปทีปิกา เป็นต้น ถือว่าเป็นคัมภีร์ที่มีคุณค่าด้านภาษาศาสตร์ที่สามารถให้ความรู้ต่อการ ศึกษาทางภาษาศาสตร์เพราะเป็นแหล่งรวมของ พจนน์ หรือคำพูดต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันซึ่งเป็นสิ่งที่อนุชนจะต้องศึกษาและให้ความสำคัญกับการศึกษาในเชิงภาษาศาสตร์ด้วย คัมภีร์อริธาน แบ่งออกเป็น ๓ กัณฑ์ใหญ่ คือ

- (๒.๑) **สัคคกัณฑ์** แสดงชื่อศัพท์ที่มีความหมายเหมือนกันไว้เป็นกลุ่มเดียวกัน เช่น ศัพท์ที่เป็นพระนามของพระพุทธเจ้า ชื่อพระนิพพาน พระอรหันต์ และโลกสวรรค์ เป็นต้น
- (๒.๒) **ภูกัณฑ์** แสดงศัพท์ที่เป็นชื่อของสถานที่ พื้นดิน ภูเขา ต้นไม้ แม่น้ำ และลำธาร เป็นต้น แบ่งออกเป็น ๗ วรรคย่อย คือ

-ภูมिवรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับแผ่นดิน

- ปุรวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับเมืองและประเทศ
- นรวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับคน
- จตุพพรรณวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับวรรณะ ๔
- อรัญญวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับป่าไม้
- เสลวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับภูเขา
- ปาतालวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับโลกบาดาล

(๒.๓) **สามัญญกัณฑ์** แสดงนามศัพท์และคุณศัพท์สามัญทั่ว ๆ ไป มีความถึงความประเสริฐ การกระทำเป็นต้น รวมทั้งศัพท์ที่เป็นนิบาตบทและอุปสัคบท แบ่งออกเป็น ๔ วรรคย่อย คือ

- วิเสสยาริณวรรค แสดงศัพท์ที่เป็นบทวิเสสสนะที่เกี่ยวข้องกับลิงค์ทั้ง ๓
- สังกัณณวรรค แสดงศัพท์เบ็ดเตล็ดทั่วไป
- อเนกัตถวรรค แสดงศัพท์ที่มีความหมายหลายอย่าง
- อัปยวรรค แสดงความหมายของอุปสัคและนิบาต

ในกัณฑ์ใหญ่ทั้ง ๓ นั้น ที่ประกอบด้วยวรรคย่อย มีภูมิวรรค และปุรวรรค เป็นต้น เมื่อรวมกับปณามคาถา ปฏิญญาคาถา ปริภาสาคาถา และนิคมคาถา ทั้งหมดแล้ว มีจำนวนทั้งสิ้น ๑,๒๒๑ คาถาด้วยกัน

๓) กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณะ กฎเกณฑ์วางคำครุและลหุเป็นแบบต่าง ๆ มีคัมภีร์วุดโตทัย ฉันทโหมฏฐรี เป็นต้น ซึ่งเนื้อหาที่เป็นหลักในคัมภีร์วุดโตทัย มีคาถาแสดงไว้ ๑๐๘ ชนิดกับฉันท ๑๗ ประเภท แบ่งออกเป็น ๖ ปริเฉท คือ

- สัญญาปริภาสานิเทศ ว่าด้วยชื่อและกฎทั่วไป มี ๑๖ คาถา
- มัตตาวุดตินิกิเทศ ว่าด้วยคาถามาตราพฤติ มี ๒๙ คาถา
- สมวุดตินิกิเทศ ว่าด้วยสมคาถา มี ๖๑ คาถา
- อัธสมวุดตินิกิเทศ ว่าด้วยอัธสมคาถา มี ๑๑ คาถา
- วิสมวุดตินิกิเทศ ว่าด้วยวิสมคาถา มี ๑๑ คาถา
- ฉัปปัจจยวิภาค ว่าด้วยนัย ๖ อย่าง มีปิตถารนัยเป็นต้น มี ๙ คาถา

ข้อความส่วนใหญ่ในคัมภีร์เป็นทั้งสูตรและอุทาหรณ์ในคาถาเดียวกันมีคาถาทั้งหมด ๑๓๗ บท แสดงหลักการประพันธ์ประเภทร้อยกรองที่เรียกว่าปัสชะ ประกอบด้วยคาถา ๒ ประเภทคือ

-**มาตราพฤติ** คือ คาถาที่นับมาตรา แต่งโดยกำหนดมาตราในแต่ละบาทคาถา มีทั้งหมด ๒๖ คาถา คืออริยาชาติ ๖, คีติชาติ ๔, เวตาลีชาติ ๙ และมัตตาสมกชาติ ๗

-**วรรณพฤติ** คือ คาถาที่นับพยางค์ แต่งโดยกำหนดพยางค์ในแต่ละบาทคาถา มีทั้งหมด ๘๒ คาถา คือ สมคาถา ๖๑, อัธสมคาถา ๑๑, วิสมคาถา ๑๐

๔) กลุ่มคัมภีร์อสังการ (เกฏฐะ) มีการตกแต่งเสียงและความหมายให้ภาษามีความไพเราะ มีคัมภีร์สุไพธาลังการ เป็นต้น เนื้อหาของคัมภีร์ประกอบด้วยหลักการตกแต่งภาษาเพื่อให้ไพเราะชวนให้น่าฟังเสนาะโสตทั้งอรรถและพยัญชนะ ซึ่งบทประพันธ์ สามารถจำแนกออกเป็น ๓ ประเภท คือ

-**ป็ชชะ** ร้อยกรอง หรือคาถา เช่น มงคลสูตรเป็นต้นที่แต่งด้วยคาถาล้วน ๆ
 -**คัซชะ** ร้อยแก้ว ความเรียง เรียกว่าจูนฉนิยะบ้างที่ไม่มีคาถา
 -**วิมิสสะ** บทประพันธ์ผสมกันทั้งร้อยกรองและร้อยแก้ว เช่น ธชัคคสูตร
 เป็นต้น

อลังการ หมายถึง เครื่องตกแต่งบทประพันธ์ จำแนกเป็น ๒ ประเภท โดยถือเอาศัพท์และความหมายของศัพท์เป็นเกณฑ์ คือ

-**สัททาลังการ** การตกแต่งเสียง

-**อรรถาลังการ** การตกแต่งความหมาย

คัมภีร์เหล่านี้ ท่านผู้แต่งชั้นต่างมีความรู้ความเชี่ยวชาญแตกฉานในบทบาลีพระไตรปิฎก จากนั้น ท่านได้รวบรวมประมวลความรู้การใช้บทบาลีที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกมาแต่งประมวลเป็นกฎเกณฑ์ในการใช้บทบาลีในพระไตรปิฎก ดังนั้น ในการศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในพระไตรปิฎกอันเป็นพระพุทธรูปที่มีทั้งประเภทคัซชะ-ร้อยแก้ว และป็ชชะ-ร้อยกรอง ตามแนวกลุ่มคัมภีร์สัทททาวีเสสนั้น จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาค้นคว้าให้เข้าใจในคัมภีร์บาลีกลุ่มสัทททาวีเสส เพื่อเป็นเครื่องมือในการศึกษาวิเคราะห์บทบาลีกรณีศึกษาที่ได้นำเสนอแล้วข้างต้น

๓. เพื่อศึกษาลักษณะภาษาบทบาลีในอเนกัตถวรรคที่ปรากฏในคัมภีร์นิฆนฑุ

คัมภีร์อภิธาน เป็นกลุ่มคัมภีร์นิฆนฑุตั้งที่ได้นำเสนอมานั้น แบ่งออกเป็น ๓ กัณฑ์ใหญ่ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เมื่อรวมปณามคาถา ปฏิญญาคาถา ปริสาสาคาถา และนิคมนคาถา ทั้งหมดแล้ว มีจำนวนทั้งสิ้น ๑,๒๒๑ คาถา แต่เฉพาะตอนอเนกัตถวรรค มีจำนวน ๓๕๙ คาถา เป็นวรรคที่รวบรวมคำศัพท์เฉพาะที่มีความหมายหลายอย่างมีจำนวนทั้งสิ้น ๘๓๐ ศัพท์ เริ่มตั้งแต่ สมย ศัพท์ที่มีความหมาย ๙ อย่าง คือ (๑) **สมวายะ** ความถึงพร้อมแห่งเหตุ (๒) **สมุหะ** หมู่-คณะ (๓) **การณะ** เหตุ (๔) **ขณะ** ขณะ-โอกาส (๕) **ปฏิเวระ** การแทงตลอด (๖) **กาละ** กาลเวลา (๗) **ปหานะ** การละ (๘) **ลาภะ** การได้ (๙) **ทัญญู** ลัทธิ จนถึง **อาตาศัพท์** ที่มีความหมาย ๒ อย่าง คือ (๑) **วิริยะ** ความเพียร (๒) **ตาปะ** ความเร่าร้อน

ในการศึกษาวิเคราะห์บทบาลีในคัมภีร์อภิธานสุจิตที่จะนำมาเป็นกรณีศึกษานั้น ผู้วิจัยได้เลือกเอาบทบาลีมาศึกษาวิเคราะห์เพียง ๒๐ ศัพท์ ซึ่งประกอบด้วย (๑) **สมย** (๒) **วณณ** (๓) **อุโปสถ** (๔) **จกุก** (๕) **พรมหจริย** (๖) **ธมม** (๗) **อตถ** (๘) **คุณ** (๙) **ภูต** (๑๐) **สารุ** (๑๑) **สุต** (๑๒) **กปป** (๑๓) **สจจ** (๑๔) **โพธิ** (๑๕) **ปท** (๑๖) **โปกขร** (๑๗) **เนกขมม** (๑๘) **สนต** (๑๙) **อคค** และ (๒๐) **โสต** ศัพท์ อันจะทำการศึกษาวิเคราะห์ตามหลักคัมภีร์สัทททาวีเสสมิด้้านหลักภาษา ด้านพจนานุกรม ด้านฉันทลักษณ์ และด้านอลังการ

จากการศึกษาวิเคราะห์บทบาลีทั้ง ๒๐ ศัพท์ มี สมย ศัพท์เป็นต้นดังที่ได้นำเสนอมาตามกลุ่มคัมภีร์สัทททาวีเสส สรุปได้ดังนี้

๑) ด้านหลักภาษา

การศึกษาด้านหลักภาษา คือการศึกษาค้นคว้าวิเคราะห์วิจัยบทบาลีโดยการแยกแยะว่าบทบาลีที่นำมาเป็นกรณีศึกษานั้นเป็นธาตุ เป็นปัจจัยอะไร มีรูปวิเคราะห์แต่ละบทเป็นอย่างไร ทั้งนี้ ขอสรุปเฉพาะบทบาลีว่า **สมย** ดังนี้

(๑) **สมย** ศัพท์ เป็นศัพท์ที่สำเร็จรูปมาจาก สំ หรือ สม บทหน้า + อิ, เอ, อย, ยา

ธาตุ + อ ปัจจัย

รูปวิเคราะห์ว่า

-สหकारีการณสนนิชฌ์ สมมติ สมเวตตีติ สมโย ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นสภาพที่เป็นไป
ร่วมกันเป็นกลุ่มโดยเป็นเหตุทำผลร่วมกัน

-สมั สห วา อวยวานัน อยน์ ปวตติ อวภูจันนติ สมโย ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นไป
ด้วยดีหรือร่วมกันของส่วนย่อยต่าง ๆ

-ปัจจนตรสมาคเม เติติ ผลั เอตสมา อุปฺปชชติ ปวตตติ จาติ สมโย ภาวะชื่อว่าสม
ยะ เพราะเป็นแดนที่เกิดขึ้นและเป็นไปแห่งผล เมื่อปัจจัยต่าง ๆ มาประจวบพร้อมกัน

-อวเสสปัจจยำน สมากเม เติติ เอตสมา อุปฺปชชติ ปวตตติ จาติ สมโย ชื่อว่าสมยะ
เพราะเป็นเหตุที่เกิดขึ้นและเป็นไป เมื่อปัจจัยที่หลือมาประจวบพร้อมกัน

-สมมติ สมากจณติ มคคพฺรหฺมจริยํ เอตถ ตทาธารปฺคฺคโลติ สมโย ชื่อว่าสมยะ เพราะ
เป็นโอกาสที่ผู้รองรับข้อประพตอันประเสริฐนั้นบรรลุมรรคพรหมจรรย์

-ถาณน อภิมุขํ สมมา เอตพฺโพ อธิคนตพฺโพติ อภิสมโย ฌมมานํ อวิปริโต สภาโว ชื่อ
ว่าสมยะ เพราะเป็นสภาวะที่บุคคลพึงเข้าถึงเฉพาะหน้าด้วยปัญญาญาณ หมายถึงสภาวะที่ไม่
แปรปรวนแห่งธรรมทั้งหลาย

-อภิมุขภาเวน สมมา เติติ จณติ พุชฺชตีติ อภิสมโย ฌมมานํ ยถาภูตสภาวาวโธ ชื่อ
ว่า สมยะ เพราะเป็นสภาวะรู้เห็นโดยชอบเฉพาะหน้าด้วยปัญญาญาณ หมายถึง ปัญญาญาณรู้เห็น
สภาวะตามความเป็นจริง

-สเมนติ เอตถ เอเตน วา สงคจณติ ฌมมา สหชาตธมเมหิ อุปฺปาทาทีหิ วาติ สมโย
ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นเวลาทีสภาวะธรรมเป็นไปพร้อมกับสหชาตธรรมหรือเป็นไปพร้อมกับสภาวะมีการ
เกิดขึ้นเป็นต้น

-สมมติ เอตถ เอเตน วา สงคจณติ สโตติ สภาวธมโม วา สหชาตาทีหิ อุปฺปาทีหิ วาติ
สมโย ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นเวลาหรือสภาวะธรรมเป็นเครื่องช่วยให้สัตว์เป็นไปพร้อมหรือเกิดขึ้น
ร่วมกัน

-ธมฺมปวตติมตตตาย อตฺถโต อภูโตปิ หิ กาโล ธมฺมปวตติยา อธิกรณํ การณํ วिय จ
ปริปป-นามตตสิทฺเธน รูเปน โวหริยตีติ สมโย จริงอย่างนั้น กาล ว่าโดยปรมัตต์แม้จะไม่มีอยู่ เพราะ
เป็นเพียงความเป็นไปแห่งสภาวะธรรม แต่ท่านก็ยังกล่าวไว้ประหนึ่งว่าเป็นที่ตั้งและเป็นเหตุแห่ง
ความเป็นไปของสภาวะธรรมโดยสภาพที่สำเร็จด้วยการดำรงเท่านั้น ฉะนั้น จึงชื่อว่าสมยะ

-สมสฺส นิโรธสฺส ยานํ สมมา วา ยานํ อปคโม อุปฺปวตตีติ สมโย ชื่อว่าสมยะ เพราะ
เป็นการเข้าถึงความสงบหรือเพราะความปราศจากคือไม่เป็นไป โดยชอบ

-สมสฺส นิโรธสฺส ยานํ สมมา วา ยานํ อปคโมติ สมโย ชื่อว่าสมยะ เพราะบรรลู่ถึง
ความสงบหรือเพราะละไปโดยชอบ

-สมิติ สงคติ สโมธานนติ สมโย ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นการประจวบกัน

-สมมติ สโยชนภาวโต สมพฺนโร เติติ อตฺตโน วิสเย ปวตตติ ทพฺหคคณภาวโต วา
ตํสยฺยุตฺตา อยฺนติ ปวตตฺนติ สตฺตา ยถาภินิวสํ เอตฺนาติ สมโย ทิฏฺฐิจิสฺสโยชเนน หิ สตฺตา อติวिय
พชฺชนติ ชื่อว่าสมยะ เพราะเป็นไปเนื่องกันในอารมณ์ของตน เนื่องจากเป็นสังโยชน์ หรือเพราะทำ

ให้สัตว์ร่วมกันเป็นไปตามความยึดมั่นนั้น เนื่องจากเป็นสภาวะถือเอาอย่างแน่นแฟ้น จริงอย่างนั้น เหล่าสัตว์ย่อมยึดติดอย่างเหนียวแน่นด้วยทิวีสงโยชน

บทบาลีทุกบทที่นำมาเป็นกรณีศึกษาทั้ง ๒๐ บทนั้น จะดำเนินการวิเคราะห์เหมือนกับ บทบาทบาลีว่า สมย ศัพท์ทุกประการ ซึ่งทุกบทบาลีจะวิธีการสร้างรูปศัพท์และรูปวิเคราะห์ประกอบ ทุกบทไป

๒) ด้านพจนานุกรม

การศึกษาด้านพจนานุกรม (นิพนธ์) คือการศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์ประเภท พจนานุกรมบทบาลี คือคัมภีร์อภินิหารที่ให้ความรู้ต่อการศึกษาด้านภาษาศาสตร์เพราะเป็นแหล่งรวม ของคำศัพท์ต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ขอสรุปเฉพาะบทบาลีว่า สมย ดังนี้

(๑) สมย ศัพท์ มีความหมาย ๙ อย่าง ประกอบด้วย (๑) สมวาย ความถึงพร้อมแห่ง เหตุ (๒) สมุห หมู่-คณะ (๓) การณ เหตุ (๔) ขณ ขณะ-โอกาส (๕) ปฏิเวธ การแทงตลอด (๖) กาล กาลเวลา (๗) ปหาน การละ (๘) ลาก การได้ (๙) ทิวีสงโยชน

๓) ด้านฉันทลักษณ์

การศึกษาด้านฉันทลักษณ์ คือการศึกษาตามคัมภีร์วาทิตยที่แสดงฉันทลักษณ์บาลี ซึ่งว่าด้วยกฎระเบียบในการวางศัพท์ที่เป็นครูและลหุ เป็นแบบต่าง ๆ ในการประพันธ์ที่เป็นร้อย กรองซึ่งเรียกว่าปชชะ ดังนั้น อุทาหรณ์ที่นำมาอ้างอิงในแต่ละความหมายนั้น จึงเป็นฉันทประเภทต่าง ๆ ประกอบด้วย

(๑) อนุสุภาฉันท ๘ พยางค์ มี ปฐยาวัตตาคาธา, ปฐมการวิปุลาคาธา, ตติย- การวิปุลาคาธา, ปฐมการวิปุลาคาธา, ตติยการวิปุลาคาธา, ปฐมการวิปุลาคาธา, ตติยการ- วิปุลาคาธา และปฐมการวิปุลาคาธา

(๒) ปันตีฉันท ๑๐ พยางค์ มี อุพาสกคาธา และอุปฏิฐิตาคาธา

(๓) ติวีสงโยฉันท ๑๑ พยางค์ มี อินทรวิเชียรคาธา, อุเพนทรวิเชียรคาธา, โทธก คาธา, วาโตมมีคาธา และสวาคคาธา

(๔) ชคติฉันท ๑๒ พยางค์ มี วังสฎฐคาธา, อินทรวงศคาธา, ลลิตาคาธา, เวสสเทวี คาธา และกมลาคาธา

๔) ด้านอสังการ

การศึกษาด้านอสังการคือการศึกษาหลักการแต่งเสียงและความหมายให้ภาษามี ความไพเราะ โดยเฉพาะคัมภีร์สุโพธอสังการ ดังนั้น อุทาหรณ์ที่นำมาอ้างอิง เมื่อวิเคราะห์ตามหลัก อสังการแล้ว จึงได้อสังการ ประเภทสัทอสังการ ๕ อย่าง ประกอบด้วย (๑) ปสาทคุณ (๒) มธรรตา คุณ (๓) สมตาคคุณ (๔) สุขุมลตาคคุณ และ (๕) อัถพยัตตาคคุณ

การนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑) นำต้นฉบับงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ที่ผ่านการแปล และวิเคราะห์แล้วทราบเกี่ยวกับ ประวัติความเป็นมา เนื้อหา จุดมุ่งหมายในการแต่ง ลักษณะการประพันธ์ และภาษาในคัมภีร์ แหล่งที่มาของเนื้อหาไปประยุกต์ใช้กับสังคมไทยปัจจุบัน

๒) คณะสงฆ์และหน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่รับผิดชอบเรื่องการจัดการศึกษาภาษา บาลีมีความตระหนักถึงคุณค่าของคัมภีร์สัททวิเสส และเป็นอุปการะแก่การศึกษาบาลีพระไตรปิฎก

มีความรับผิดชอบต่อการศึกษาพระธรรมคำสอน และสามารถนำผลวิจัยบทบาติต่าง ๆ มาอธิบายธรรมให้พุทธศาสนิกชนได้เข้าใจถึงเนื้อหาอันเป็นแก่นสารของบทบาตินั้น ๆ เมื่อแปลเป็นภาษาไทยแล้ว ผู้สนใจจะได้ศึกษาค้นคว้าง่ายและสะดวกยิ่งขึ้น

๓) สำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ประจำจังหวัดทั่วประเทศ

๔) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขต วิทยาลัยสงฆ์ ศูนย์ ห้องเรียนในสังกัด

๕) ฝ่ายการศึกษาพระปริยัติธรรม สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

๖) สถาบันการศึกษา มหาวิทยาลัยของรัฐและเอกชนที่เปิดหลักสูตรการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนา

๗) พุทธศาสนิกชนทั่วไปที่สนใจ

การประชาสัมพันธ์

จัดทำแผ่นพับประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับชุดความรู้เรื่องคัมภีร์สหทาวีเสฮอันเป็นคัมภีร์คู่บารมี บาลีพระไตรปิฎก

ประวัติผู้วิจัย

๑. ชื่อ - นามสกุล : พระมหาโกมล กมโล (แก้วดิ่ง)
(PhramahaKomon Kamalo (Kaeodueng))
๒. การศึกษา : ๑. เปรียญธรรม ๘ ประโยค
๒. ปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
๓. หลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพครู (ป.วค.)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๔. ปริญญาโท ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) สาขาวิชาภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยศิลปากร
๓. ตำแหน่งทางวิชาการ : อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
๔. ผลงานทางวิชาการ :
งานตำรา/เอกสารวิชาการเกี่ยวกับภาษาบาลี
พระมงคลปริตรตามแนวคัมภีร์สัททวิเสส ชุด **รู้ศัพท์ รู้ธรรม**
พระรัตนปริตรตามแนวคัมภีร์สัททวิเสส ชุด **รู้ศัพท์ รู้ธรรม ๒**
บทความวิชาการ
สัมภเวสี: บริบทและนัยของภาษาบาลีในสังคมปัจจุบันที่เปลี่ยนไป
ภาษาบาลี พื้นฐานทางการศึกษาพระพุทธศาสนา
ปเหพีในคำว่าอกตัญญูที่ควรรู้
อนาคตา: ภาษาที่พระพุทธเจ้าใช้พัฒนาจิตเพื่อรู้แจ้งรูปนาม
๕. สถานที่ทำงาน : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส
นครปฐม ตำบลหอมเกร็ด อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ๗๓๑๑๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖ โทรศัพท์มือถือ ๐๙๓-๒๙๒๖๙๔๑